Relaţii internaţionale

Joshua S. Goldstein
Jon C. Pevehouse

RELAŢII INTERNAŢIONALE

Collegium
POLIROM

Studierea relaţiilor internaţionale

Lumea noastră este vastă şi complexă. Relaţiile internaţionale reprezintă un subiect fascinant pentru că se referă la popoare şi culturi din întreaga lume. Anvergura şi complexitatea interacţiunilor dintre aceste grupuri fac din relaţiile internaţionale un subiect incitant. Există întotdeauna mai multe de învăţat. Această carte reprezintă doar începutul poveştii.

Strict definit, domeniul **Relaţiilor Internaţionale (RI)** priveşte relaţiile dintre guvernele lumii. Dar aceste relaţii nu pot fi înţelese dacă sunt privite izolat. Ele sunt strâns legate de alţi actori (cum ar fi organizaţiile internaţionale, corporaţiile multinaţionale şi indivizii) ; de alte structuri sociale (inclusiv economia, cultura şi politica internă) ; şi de influenţele geografice şi istorice. RI reprezintă un subiect vast care se suprapune cu multe alte domenii.

Scopul acestei cărţi este să prezinte domeniul RI, să organizeze ceea ce este cunoscut şi a fost teoretizat despre RI şi să popularizeze conceptele-cheie utilizate de politologi în discuţiile despre relaţiile dintre naţiuni. Primul capitol defineşte RI ca domeniu de studiu, prezintă actorii principali şi trece în revistă contextul geografic şi istoric în care au apărut RI.

Relaţiile internaţionale şi viaţa cotidiană

Uneori, relaţiile internaţionale sunt reprezentate ca un ritual abstract şi distant, condus de un grup restrâns de oameni – preşedinţi, generali şi diplomaţi. Nu este adevărat. Deşi liderii joacă un rol major, în relaţiile internaţionale mai există mulţi alţi participanţi. Studenţii şi alţi cetăţeni participă în relaţiile internaţionale de fiecare dată când votează la alegeri sau lucrează la o campanie politică, de fiecare dată când urmăresc ştirile. Alegerile curente pe care le facem afectează, în cele din urmă, lumea în care trăim. Fiecare persoană, ca fiinţă umană individuală, se confruntă cu alegeri unice. Prin intermediul acestor alegeri, fiecare om îşi aduce contribuţia unică, deşi măruntă, la o lume a relaţiilor internaţionale[1].

1. Nigel Dower, *An Introduction to Global Citizenship*, Edinburgh University Press, Edinburgh, UK, 2003.

La rândul lor, RI afectează în mod profund viaţa cotidiană a studenţilor şi a altor cetăţeni. Perspectiva de a găsi de lucru, după absolvire, depinde de economia mondială şi de competiţia economică internaţională. Aceste slujbe este mai probabil ca oricând să determine călătorii, vânzări sau comunicaţii peste hotare. Şi regulile sistemului de comerţ mondial afectează mărfurile pe care le utilizează studenţii, de la electronice şi haine până la combustibil.

Deşi economia internaţională invadează viaţa cotidiană, războiul domină doar arareori existenţa noastră de zi cu zi. Totuşi, războiul ne marchează puternic. În marile războaie, studenţii, rudele şi prietenii merg la război şi viaţa lor se schimbă ireversibil. Dar chiar şi în timp de pace, războiul reprezintă cea mai invazivă influenţă internaţională asupra vieţii zilnice. Copiii se joacă de-a războiul ; tinerii efectuează serviciul militar ; televiziunea şi filmele reproduc şi multiplică imagini de război ; iar războaiele perturbă viaţa economică şi socială.

Pe măsură ce tehnologia avansează, lumea se contractă an de an. Capacităţile îmbunătăţite de comunicaţii şi transport extind constant contactul nostru cu oamenii, cu produse sau cu idei din alte ţări.

Relaţiile internaţionale ca obiect de studiu

Ca obiect de studiu, RI au graniţe incerte[2]. Ca parte a ştiinţei politice, RI se referă la *politica internaţională* - deciziile guvernelor privind acţiunile lor faţă de alte guverne. Totuşi, până la un punct, domeniul este interdisciplinar, legând politica internaţională de economie, istorie, sociologie şi alte discipline. Unele universităţi oferă departamente şi diplome separate pentru RI. Cele mai multe însă predau RI în cadrul ştiinţei politice. Focalizarea se face asupra *politicilor* privind relaţiile economice sau *politicilor* privind managementul mediului.

Relaţiile politice între naţiuni acoperă o gamă de activităţi - diplomaţie, război, relaţii comerciale, alianţe, schimburi culturale, participarea în cadrul organizaţiilor internaţionale şi aşa mai departe. Anumite activităţi din cadrul uneia dintre aceste sfere determină **arii tematice** distincte asupra cărora cercetătorii şi practicienii politicii internaţionale să îşi concentreze atenţia. Exemplele de arii tematice includ : comerţul mondial, mediul, conflictele specifice precum conflictele indo-pakistanez sau arabo-israelian. În cadrul fiecărei arii tematice şi în ceea ce priveşte gama problematicilor în cadrul oricăror raporturi internaţionale, decidenţii politicilor unui stat se pot comporta într-o manieră cooperantă sau conflictuală - extinzând comportamentul prietenos sau ostil şi la alte naţiuni. Cercetătorii RI privesc, adesea, relaţiile internaţionale în termenii unui amestec de **conflict şi cooperare** în relaţiile dintre naţiuni.

2. Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth Simmons (ed.), *Handbook of International Relations*, Oxford, 1990 ; Martin Hollis şi Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford, 1990 ; Ole Waever, „The Sociology of a Not So International Discipline : American and European Developments in International Relations", *International Organization*, 52 (4), 1998, pp. 687-727.

Un anume tip de politică având un caracter internaţional nu este inclus, în general, în domeniul RI : politica internă a statelor. Aceasta face obiectul unui domeniu separat al ştiinţei politice numit *politică comparată*. Politica comparată se intersectează cu RI într-o mare măsură prin faptul că, în multe ţări, politica internă influenţează politica externă. Mai mult, cercetătorii care cunosc RI şi politica externă dintr-o anumită ţară sau regiune sunt adesea şi cei care cunosc cel mai mult politica internă din acea ţară sau regiune. În pofida acestor suprapuneri, RI ca domeniu tind să evite subiectele care privesc politica internă a Statelor Unite sau a altor ţări, *mai puţin atunci când* acestea afectează politica internaţională.

Sfera domeniului RI ar mai putea fi definită prin *subdomeniile* pe care le circumscrie. În mod tradiţional, studiul RI s-a concentrat asupra chestiunilor privind războiul şi pacea - subdomeniul studiilor de **securitate internaţională**. Mişcările armatelor şi ale diplomaţilor, crearea de tratate şi alianţe, dezvoltarea şi desfăşurarea capacităţilor militare - acestea sunt subiectele care au dominat studiul RI în trecut, în special în anii '50 şi '60, şi au continuat să deţină o poziţie centrală în domeniu. În anii '90, după terminarea Războiului Rece, subdomeniul studiilor de securitate s-a lărgit dincolo de orientarea sa tradiţională privind forţa armată şi cursa înarmării dintre superputeri. Conflictele regionale şi violenţele etnice au început să primească mai multă atenţie. Între timp, programele studiilor de pace interdisciplinare, care au apărut în anii '80 în multe universităţi, căutau să lărgească şi mai mult conceptele de „securitate" - aşa cum au făcut-o cercetătorii feminişti. În timp ce studiile despre război, arme şi forţe militare continuă să fie în centrul preocupărilor studiilor internaţionale de securitate, aceste direcţii au extins graniţele subdomeniului[3].

În anii '70 şi '80, pe măsură ce economia a devenit tot mai mult subiectul central al relaţiilor internaţionale, subdomeniul economiei politice internaţionale (EPI) s-a dezvoltat şi a devenit contragreutatea studiilor internaţionale de securitate, ca al doilea subdomeniu principal al RI. Cercetătorii EPI studiază comerţul exterior şi finanţele internaţionale şi încearcă să înţeleagă maniera în care naţiunile au cooperat din punct de vedere politic pentru a crea şi menţine instituţii care regularizează fluxul tranzacţiilor economice şi financiare internaţionale. Aceste subiecte sunt legate în principal de relaţiile dintre cele mai bogate naţiuni ale lumii. Dar, din anii '90, o atenţie crescândă s-a acordat relaţiilor globale Nord-Sud dintre naţiunile bogate şi cele sărace (vezi p. 48), incluzând subiecte de genul dependenţă economică, datorii, ajutor extern şi transfer tehnologic. Pe măsură ce confruntarea Est-Vest din timpul Războiului Rece a devenit istorie, problematica Nord-Sud a devenit mai proeminentă. La fel şi problemele de management internaţional al mediului şi cele privind

---

3. Terry Terriff *et al.* (ed.), *Security Studies Today*, Polity, Cambridge, UK, 1999 ; Ken Booth (ed.), *Critical Security Studies and World Politics*, Lynne Rienner, Boulder, 2005 ; Michael E. Brown *et al.* (ed.), *Rational Choice and Security Studies : Stephen Walt and His Critics*, MIT, 2000 ; Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde, *Security : A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, Boulder, 1997 ; Barry Buzan, *People, States and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, ed. a II-a, Lynne Rienner, Boulder, 1991 (trad. rom. *Popoarele, statele şi teama*, Cartier, Chişinău, 2000).

telecomunicaţiile globale. Subdomeniul EPI se extinde în concordanţă. Bineînţeles, diferiţi profesori văd în moduri diferite aria şi structura domeniului RI[4].

Aceleaşi principii şi teorii care ne ajută să înţelegem securitatea internaţională (discutată în prima jumătate a acestei cărţi) ne ajută de asemenea să înţelegem EPI (discutată în a doua parte). Economia este importantă pentru relaţiile de securitate, şi invers. Organizarea acestei cărţi ar putea părea că divizează cele două subdomenii, dar în realitate acestea se întrepătrund.

Teoriile şi metodele

Cercetătorii RI doresc să înţeleagă de ce evenimentele internaţionale se prezintă într-un anume fel. De ce a izbucnit un război? De ce unele state semnează acorduri comerciale, în timp ce altele nu? De ce sunt ţări cu mult mai bogate decât altele? Acestea sunt „de ce-urile" la care se poate răspunde în mai multe moduri. Un anume tip de răspuns rezultă din trasarea secvenţelor imediate şi pe termen scurt de evenimente şi decizii care au condus la acel rezultat. De exemplu, izbucnirea unui război poate fi legată de o decizie critică luată de un anumit lider. Acest tip de răspuns este în mare măsură *descriptiv* – caută să prezinte modul în care anumite forţe şi actori operează în vederea atingerii unui rezultat.

Un alt tip de răspuns rezultă din căutarea explicaţiilor generale şi a cauzelor indirecte pe termen lung. De exemplu, izbucnirea unui război poate fi văzută ca un caz în contextul unui model general în care înarmarea conduce la război. Acest tip de răspuns este *teoretic* pentru că plasează un eveniment particular în contextul unui tipar mai general, aplicabil mai multor cazuri.

Înţelegerea RI necesită o cunoaştere atât descriptivă, cât şi teoretică. Ar folosi prea puţin numai să se descrie evenimente, fără a se putea generaliza sau desprinde învăţăminte. Dar de asemenea nu ar folosi prea mult să se formuleze teorii pur abstracte fără a le putea aplica la lumea complexă în care trăim.

Diferiţi cercetători ai RI subliniază diferite combinaţii de teorie şi descriere. Ca şi alte discipline, RI includ atât cercetarea fundamentală, cât şi aplicată. În general, cercetătorii mai apropiaţi de procesele politice sunt mai interesaţi în explicaţiile pe termen scurt şi descriptive care sunt folositoare în înţelegerea unei anumite probleme legate de o regiune sau arie. Alţi cercetători tind să fie interesaţi de explicaţii mai abstracte, generale şi pe termen lung.

În cele din urmă, RI este mai degrabă o disciplină practică. Există o conexiune strânsă între cercetătorii din colegii, universităţi, institutele de cercetare şi comunitatea creatoare de politici care lucrează în sectorul guvernamental – în special în Statele Unite. Unii profesori lucrează în guvern (de exemplu, profesorul Condoleezza

4. Robert Gilpin, *Global Political Economy : Understanding the International Economic Order*, Princeton, 2001 ; Robert O. Keohane şi Joseph S. Nye, Jr., *Power and Interdependence*, Longman, New York, 2001 (trad. rom. *Putere şi interdependenţă*, Polirom, Iaşi, în pregătire).

Rice a devenit consilierul pe probleme de securitate naţională al preşedintelui Bush în 2001 şi secretar de stat în 2005) şi uneori profesorii îşi fac publice ideile referitoare la politica externă în coloanele revistelor sau în interviuri televizate. Influenţarea politicilor externe ale guvernelor le oferă acestor cercetători un laborator în care să îşi testeze ideile. Diplomaţi, birocraţi şi politicieni pot beneficia de cunoaşterea teoretică şi descriptivă produsă de cercetătorii în RI[5].

Metodele utilizate în dezvoltarea şi testarea diferitelor teorii pot fi aranjate, în mare, de-a lungul unei axe empiric *versus* teoretic. La un capăt, mulţi cercetători caută cunoaşterea RI prin intervievarea oamenilor din diverse locuri şi punând la un loc relatările lor (sau memoriile acestora, documentele din arhive etc.) – o metodă potrivită pentru explicaţia descriptivă sau pentru inducţie (construirea teoriilor din fapte). La celălalt capăt, unii cercetători creează modele matematice abstracte ale relaţiilor, ce sunt în totalitate teoretice, fără baze în realitatea empirică a politicii internaţionale – o metodă potrivită pentru deducţie (pronosticarea faptelor pe baza unei teorii). Între aceste abordări se află altele care îmbină teoria şi evidenţele empirice în diverse moduri. Mulţi cercetători în RI încearcă să facă măsurători cantitative ale unor lucruri precum conflictele sau schimburile internaţionale şi să utilizeze metode statistice pentru a face inferenţe despre relaţiile dintre acele variabile. Toate aceste metode de învăţare despre RI pot fi folositoare în diverse feluri, deşi produc tipuri diferite de cunoaştere.

RI este un domeniu imprevizibil al unor procese şi evenimente turbulente ce îi iau pe experţi prin surprindere, cum ar fi căderea Zidului Berlinului în 1989. Cei mai mulţi cercetători în RI sunt modeşti cu privire la abilitatea lor de a face predicţii exacte – şi pe bună dreptate. Cele mai bune teorii oferă numai un ghid aproximativ pentru înţelegerea a ceea ce se petrece realmente în RI sau predicţia a ceea ce urmează să se întâmple.

PERSPECTIVE POLITICE

Privire de ansamblu

Practicienii politicii internaţionale se confruntă cu o diversitate de probleme în fiecare zi. Rezolvarea acestor probleme necesită decizii şi alegeri dificile. „Perspective politice" este titlul unei casete din fiecare capitol, care vă plasează într-o anume perspectivă privind luarea unei decizii (de exemplu, prim-ministru al Marii Britanii) şi vă solicită să luaţi decizii privind o chestiune importantă de relaţii internaţionale. Fiecare casetă conţine trei secţiuni. Prima, „Contextul", oferă informaţii despre o problemă politică cu care se confruntă un lider. Această informaţie este factuală şi reflectă situaţii reale cu care au de a face aceşti decidenţi.

5. Alexander George, *Bridging the Gap : Theory and Practice in Foreign Policy*, United States Institute for Peace Press, Washington, DC, 1993.

A doua parte, „Scenariul", sugerează o nouă problemă sau criză cu care se confruntă liderul. În timp ce aceste crize sunt ipotetice, toate sunt de domeniul posibilului şi presupun decizii dificile ale liderului şi ale ţării sale.
A treia secţiune, „Ce politică alegeţi" vă cere să faceţi o alegere pentru a răspunde la „Scenariu". Cu fiecare decizie, gândiţi-vă la compromisurile dintre diferitele opţiuni. Care sunt riscurile şi recompensele în alegerea unei politici faţă de o alta? Există opţiuni alternative care pot în mod efectiv să rezolve problema în contextul constrângerilor existente? Presupune o anume opţiune costuri mai mari pe termen scurt, dar mai mici pe termen lung? Vă puteţi apăra decizia în faţa colegilor, a publicului şi a altor lideri mondiali?
Pe măsură ce meditaţi la fiecare problemă cu care se confruntă decidenţii politicii, încercaţi să reflectaţi la procesul şi logica pe baza cărora aţi luat decizia. Ce factori par mai importanţi şi de ce? Sunt factorii interni sau internaţionali mai importanţi în formarea deciziei? Aţi fost constrânşi de posibilităţile limitate (de exemplu, banii sau puterea militară) ori legile sau normele internaţionale v-au influenţat decizia? Cum anume vă influenţează decizia factori precum lipsa timpului?
Veţi descoperi repede că adesea nu există răspunsuri „corecte". Sunt momente când este dificil să alegi între două opţiuni potrivite; iar alteori, trebuie să decizi care este varianta cel mai puţin nocivă.

Poate că din cauza acestei complexităţi şi impredictibilităţi cercetătorii în RI nu cad de acord cu privire la un singur set de teorii care să explice RI sau la un singur set de concepte cu care să analizeze domeniul. În mod tradiţional, cele mai larg acceptate teorii - deşi niciodată scutite de critici - au explicat rezultatele internaţionale în termeni de politică de putere sau „realism"[6].

Dar sunt multe divergenţe teoretice - diferite răspunsuri la întrebările „de ce" - atât în cadrul realismului, cât şi între realişti şi criticii acestora. În urma acestor discuţii nu există o unică structură teoretică susţinută de toţi cercetătorii în RI[7].

Un mod de a privi această varietate de teorii este prin a distinge trei perspective teoretice de anvergură, care pot fi numite *viziuni asupra lumii de tip conservator, liberal şi revoluţionar* (vezi figura 1.1). Într-un anumit sens, fiecare este o lentilă prin care lumea arată diferit şi par importante alte lucruri.

6. Jay M. Shafritz şi Phil Williams, *International Relations : The Classic Readings*, Wadsworth, Belmont, CA, 1993 ; Torbjörn L. Knutsen, *The History of International Relations Theory : An Introduction*, Manchester, 1992 ; Ian Clark şi Iver B. Neumann (ed.), *Classical Theories in International Relations*, St. Martin's, New York, 1996.
7. A.J.R. Groom şi Margot Light, *Contemporary International Relations : A Guide to Theory*, St. Martin's, New York, 1994 ; Robert J. Art şi Robert Jervis (ed.), *International Politics : Enduring Concepts and Contemporary Issues*, ed. a VII-a, Longman, New York, 2005 ; James E. Dougherty, Jr. şi Robert L. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations : A Comprehensive Survey*, ed. a V-a, Longman, New York, 2001 ; Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace : Realism, Liberalism, and Socialism*, W.W. Norton, New York, 1997 ; Paul R.Viotti şi Mark V. Kauppi (ed.), *International Relations Theory : Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, ed. a III-a, Allyn & Bacon, Needham Heights, MA, 1999.

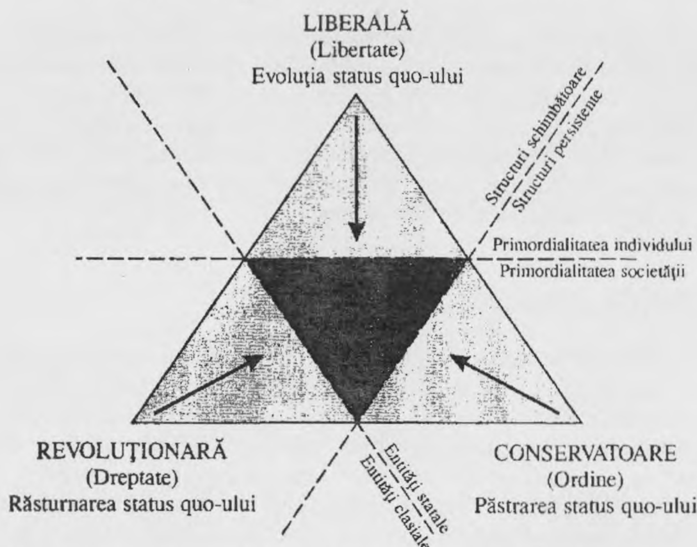

Figura 1.1. *Viziuni asupra lumii de tip conservator, liberal şi revoluţionar* (adaptată din J.S. Goldstein, *Long Cycles : Prosperity and War in the Modern Age*, Yale University Press, New Haven, 1998)

În acelaşi timp, cele trei perspective se pot completa iar cele mai multe teorii se inspiră din toate trei, deşi în diferite proporţii. Mai mult, fiecare perspectivă asupra lumii circumscrie o varietate de abordări teoretice distincte.

Viziunea *conservatoare* valorizează în general menţinerea statu-quoului şi dezavuează elementele de schimbare din RI. Aceste perspective se concentrează asupra legilor politicii de putere, care sunt considerate atemporale şi universale. Perspectivele conservatoare îşi găsesc terenul cel mai fertil în subdomeniul securităţii internaţionale, cu a sa logică a puterii militare. Privesc statele drept cei mai importanţi actori (în mare măsură pentru că statele controlează cele mai mari armate). Poziţia relativă în raport cu alte state este mai importantă decât poziţia absolută a unui stat, deoarece cu posibilitatea mereu prezentă a unui război, victoriile sau înfrângerile contează cel mai mult. Abordările conservatoare tind să valorizeze *ordinea*. Susţinătorii acestora sunt prudenţi şi puţin dornici de schimbare, în special de schimbare rapidă sau care strică ierarhiile de putere în sistemul internaţional. Aceste perspective tind să vadă războiul ca pe o ordine naturală a lucrurilor, un rău necesar pentru care trebuie să fim întotdeauna pregătiţi. Ei privesc schimburile internaţionale ca pe o sursă potenţială a puterii naţionale, perspectivă exprimată în economia politică internaţională ca *mercantilism* (acumularea resurselor naţionale de război prin controlarea comerţului).

Viziunea *liberală* valorizează reforma statu-quoului prin intermediul unui proces evolutiv al schimbării incrementale. Teoriile construite pe tradiţia liberală se concentrează

adesea pe beneficiile mutuale ce se câştigă în RI datorită interdependenţei şi reciprocităţii. Câştigarea bunăstării în termeni absoluţi este mai importantă din această perspectivă decât câştigarea puterii în raport cu alte ţări. Abordările liberale îşi găsesc terenul cel mai fertil în subdomeniul economiei politice internaţionale datorită potenţialului de câştig reciproc în cadrul schimburilor şi comerţului, unde fiecare naţiune îşi exploatează avantajele sale comparative pentru anumite produse şi servicii. Abordările liberale tind să valorizeze *libertatea*, în special comerţul liber şi schimbul liber de idei. Acestea privesc războiul ca pe o tendinţă nenaturală şi mai degrabă ca pe o greşeală tragică, ce ar trebui să fie prevenită sau cel puţin minimizată prin acorduri şi organizaţii internaţionale.

Viziunea *revoluţionară* valorizează transformarea statu-quoului prin schimbare rapidă şi revoluţionară. Aceste perspective se concentrează asupra aspectelor de exploatare şi nedrepte, ale RI şi asupra eforturilor de schimbare radicală a acestor relaţii. Abordările revoluţionare şi-au găsit rezonanţa în acele arii în care cercetătorii în RI analizau relaţiile Nord-Sud şi dezvoltarea lumii în termenii unor injustiţii evidente, ai sărăciei împovărătoare de care suferă o majoritate a populaţiei lumii. Abordările revoluţionare tind să valorizeze *dreptatea*. Acestea privesc adesea războiul ca pe un produs al relaţiilor economice de exploatare, iar schimbarea relaţiilor economice drept cheia rezolvării problemei războiului.

Politica din lumea reală combină aceste trei perspective în diferite moduri. În Statele Unite, de exemplu, cei mai mulţi politicieni conservatori adoptă poziţii liberale clasice cu privire la liberul schimb şi la alte chestiuni economice, dar poziţii conservatoare privind chestiunile militare şi sociale. Unii social-democraţi europeni combină accentul liberal asupra libertăţii cu preocupările revoluţionare pentru dreptate. În mod similar, nici un cercetător sau teoretician în RI nu este pur conservator, liberal sau revoluţionar.

În domeniul *securităţii internaţionale*, viziunea conservatoare asupra lumii a influenţat puternic contururile „realismului" sau ale politicii de putere (detaliate în capitolul 2) care susţin că o naţiune utilizează în mod raţional puterea pentru a-şi urmări propriul interes. O ramură proeminentă a realismului este „neorealismul", care a încercat să facă principiile realiste mai simple şi mai formale. Contrapunctul liberalismului la realism s-a numit iniţial „idealism" (tratat în capitolul 3) şi a fost mai puţin influent în literatura referitoare la securitatea internaţională. O versiune populară a teoriei liberale se numeşte *instituţionalism neoliberal*; acesta admite anumite aserţiuni ale neorealismului, dar pretinde că unele concluzii pesimiste ale neorealiştilor cu privire la cooperarea internaţională nu sunt viabile. Unele perspective critice, mai noi şi mai radicale, au devenit, de asemenea, în anii din urmă, o alternativă serioasă la realism – feminismul, postmodernismul, constructivismul şi studiile de pace (de asemenea discutate capitolul 3).

În *economia politică internaţională*, viziunea liberală asupra lumii domină cercetarea (şi adesea politicile). Abordările mai conservatoare precum mercantilismul au fost mai puţin influente decât acelea bazate pe „economia de piaţă" liberală. Contrastul teoretic dintre liberalism şi mercantilism este prezentat în capitolul 8. Teoriile mai revoluţionare ale economiei politice internaţionale – în mod special cele

influenţate de marxism - sunt prezentate în capitolul 12 („Decalajul Nord-Sud"), unde şi-au găsit cea mai mare rezonanţă.

ABORDARE TEORETICĂ

La ce folosesc teoriile?

Teoriile oferă explicaţii posibile pentru evenimentele referitoare la RI. În cuprinsul acestui manual casetele numite „abordare teoretică" vă vor încuraja să găsiţi explicaţii cât mai teoretice (generalizabile) posibil, pentru câteva cazuri proeminente. Ce rezultate se obţin în urma diferitelor demersuri? Vă puteţi gândi la una sau la mai multe explicaţii teoretice (relativ) revoluţionare, liberale, conservatoare? Cunoaşterea teoretică se acumulează în urma unui ciclu repetat de generalizări şi testări. Pentru o anumită dilemă, cum ar fi răspunsurile diferite ale comunităţii internaţionale la situaţia din Kuweit şi Bosnia, diverse teorii pot explica rezultatul (deşi nici una în mod perfect) doar ca un caz ilustrând un principiu sau o categorie generală. Fiecare teorie, logic, prezice alte rezultate, iar acestea pot fi testate empiric. Un laborator ştiinţific care ar controla toate variabilele cu excepţia uneia poate testa eficient previziunile teoretice. În mod evident, RI nu îşi pot permite acest lux şi trebuie să individualizeze multe variabile care acţionează simultan. Din moment ce cunoaşterea RI este sinuoasă din acest punct de vedere, este foarte important să gândim critic evenimentele RI şi să luăm în considerare câteva explicaţii teoretice diferite înainte de a ne decide care (sau dacă vreuna) oferă cea mai bună explicaţie.

Dezbaterile teoretice din domeniul RI sunt fundamentale, dar nerezolvate. Acestea lasă domeniul RI într-o situaţie turbulentă, zbătându-se în încercarea de a face puţină lumină într-o lume aflată într-o rapidă schimbare, unde vechile idei nu mai funcţionează. Va ţine de viitoarea generaţie de cercetători ai RI - studenţii de astăzi - să reuşească o mai bună înţelegere a modului în care funcţionează politica mondială. Scopul acestei cărţi este să prezinte nivelul curent de cunoaştere fără a exagera succesele acestei discipline.

Actorii şi influenţele

Cine sunt actorii în RI? Într-un anume sens, la această întrebare este uşor de răspuns: actorii în RI sunt guvernele lumii. Deciziile şi actele acelor guverne, în relaţie cu alte guverne, sunt studiate de cercetătorii în RI.

Dar în realitate scena internaţională este aglomerată cu actori mai mari sau mai mici ce sunt strâns interconectaţi la deciziile guvernelor. Astfel de actori sunt liderii individuali şi cetăţenii. Sunt de asemenea agenţiile birocratice din cadrul Ministerelor de Externe. Totodată, corporaţiile multinaţionale şi grupările teroriste. Contururile principale ale acestei piese sunt definite de interacţiunile unor mari personaje conglomerate - naţiunile -, în timp ce alţi actori apar şi dispar de pe scenă.

Actorii statali

Cei mai importanţi actori în RI sunt statele. Un **stat** este o entitate teritorială controlată de un guvern şi locuită de o populaţie. Guvernul unui stat nu răspunde nici unei alte autorităţi superioare; îşi exercită *suveranitatea* asupra teritoriului său - face şi aplică legile, colectează taxele ş.a. Această suveranitate este recunoscută (acceptată) de alte state prin intermediul relaţiilor diplomatice şi de obicei prin intermediul apartenenţei la **Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU)**. (Conceptele de suveranitate şi teritorialitate sunt elaborate în capitolul 2.) Populaţia ce locuieşte într-un stat formează *societatea civilă* în măsura în care şi-a dezvoltat instituţii pentru a participa la viaţa socială şi politică. Totalitatea sau o parte a populaţiei care împărtăşeşte o identitate de grup se poate considera pe sine o *naţiune* (vezi „Naţionalismul, 1500-2000", mai departe în acest capitol). Statul este o *democraţie* în măsura în care guvernul este controlat de către populaţie, şi nu impus acesteia[8]. (A se nota faptul că termenul stat în RI nu înseamnă „un stat" din Statele Unite ale Americii.)

În viaţa politică şi într-o oarecare măsură în literatura de RI, termenii *stat*, *naţiune*, *ţară* sunt folosiţi imprecis, de obicei pentru a face referire la deciziile unui guvern. Este obişnuit să se discute despre state ca şi cum s-ar vorbi despre oameni, ca, de exemplu, în „Franţa susţine rezoluţia ONU" sau „Irakul invadează Kuweitul". În realitate, statele acţionează astfel ca rezultat al unui proces intern complex. În cele din urmă, numai indivizii sunt actori veritabili, ce iau decizii conştiente. Dar tratarea statelor asemeni oamenilor uşurează descrierea şi explicarea relaţiilor dintre acestea.

Cu câteva excepţii, fiecare stat are o capitală – locul de unde guvernul îşi administrează teritoriul – şi adesea o singură persoană acţionează în numele acelui stat. Ne putem referi la această persoană ca fiind „liderul statului". Adesea, el sau ea este *şeful guvernului* (asemenea unui prim-ministru) sau *şeful statului* (cum ar fi preşedintele, regele sau regina). În unele ţări, cum ar fi Statele Unite, aceeaşi persoană este şeful statului şi al guvernului în acelaşi timp. În alte ţări, poziţia de lider a preşedintelui sau a regelui ori chiar a prim-ministrului a devenit simbolică. În orice caz, cea mai puternică figură politică este aceea de „lider al statului" şi aceste figuri reprezintă actorii individuali cheie în RI, indiferent dacă liderii sunt aleşi democratic sau sunt dictatori. Actorul statal include atât liderul individual, cât şi organizaţiile birocratice (cum ar fi Ministerele de Externe) care acţionează în numele statului.

Sistemul internaţional este acel set de relaţii dintre statele lumii, structurat conform anumitor reguli şi tipare de interacţiune. Unele dintre aceste reguli sunt explicite, altele implicite. Ele includ cine este considerat membru al sistemului, care sunt drepturile şi responsabilităţile pe care le au membrii şi ce tip de acţiuni şi răspunsuri apar în mod normal între state. Sistemul internaţional este discutat în detaliu în capitolul 2.

---

8. Gianfranco Poggi, *The State : Its Nature, Development, and Prospects*, Stanford, 1991 ; Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors : An Analysis of Systems Change*, Princeton, 1994.

Sistemul internațional modern există de mai puțin de 500 de ani. Înainte de acesta, popoarele erau organizate în unități politice mai pronunțat mixte și suprapuse, cum ar fi orașele-state, imperiile și fiefurile feudale. În ultimii 200 de ani s-a răspândit ideea că națiunile – grupuri de oameni care împărtășesc un sentiment de identitate națională, de obicei incluzând aceeași limbă și cultură – ar trebui să aibă propriile state (vezi în acest capitol „Naționalismul, 1500-2000".) Astăzi, cele mai mari state sunt asemenea **state-națiune**. Dar începând cu al Doilea Război Mondial, procesul de decolonizare din cea mai mare parte a Asiei și Africii a adăugat multe state noi, fără a le putea considera pe toate state-națiune. În prezent, o sursă majoră de conflict și război este nepotrivirea dintre granițele percepute ale unei națiuni și cele ale statului (de exemplu, în Sri Lanka sau Irak). Când oamenii se identifică cu o naționalitate pe care guvernul acelui stat nu o reprezintă, aceștia ar putea ajunge să lupte pentru a-și forma propriul stat și astfel să câștige suveranitate asupra teritoriului și afacerilor proprii. Acest naționalism substatal reprezintă doar una din multitudinea de tendințe în creștere care subminează actualul sistem de state. Alte asemenea tendințe includ globalizarea proceselor economice, puterea telecomunicațiilor și proliferarea rachetelor balistice.

Independența fostelor colonii și mai recent sfărâmarea în state mai mici a marilor state multinaționale (Uniunea Sovietică, Iugoslavia și Cehoslovacia) au crescut numărul statelor lumii. Totalul exact depinde de statutul unui număr de entități politice cvasistatale și continuă să se schimbe pe măsură ce unitățile politice se despart sau fuzionează. Existau 191 de membri ai ONU în 2005*.

La unele entități politice se face referire de asemenea ca fiind state sau țări, deși acestea nu sunt recunoscute formal drept state. Taiwan este cazul cel mai cunoscut. Acționează independent în practică, dar este revendicat de China (revendicare recunoscută formal de celelalte puteri și, de decenii, chiar de Taiwan) și nu este membru al ONU. Colonii și posesiuni formale încă există, statutul lor putându-se schimba în viitor. Acestea includ Puerto Rico (SUA), Bermude (Marea Britanie), Martinica (Franța), Guyana Franceză, Antilele Olandeze (Olanda), Insulele Falkland (Marea Britanie) și Guam (SUA). Hong Kong a revenit de sub guvernare britanică la cea chineză în 1997 și păstrează cumva un fel de identitate economică diferită și sub chinezi, cu formula „o țară, două sisteme". Fosta colonie portugheză Macao a revenit de asemenea sub stăpânire chineză în 1999. Statutul Vaticanului (Sfântul Scaun) la Roma este ambiguu. Incluzând asemenea entități teritoriale variate în rândul statelor, se ajunge la un total mondial de circa 200 de actori statali sau cvasistatali.

Există de asemenea câteva state prezumtive (precum Kurdistanul sau Sahara Occidentală) ce nu își controlează în totalitate teritoriul pe care îl revendică și nu sunt recunoscute la nivel mondial. Din moment ce statele mai mici pot continua să se separe de cele mai mari (de exemplu, Quebec-ul de Canada), numărul de state este posibil să crească.

Mărimea statelor lumii variază în mod dramatic de la China, cu peste un miliard de locuitori, la microstate ca San Marino, cu o populație de mai puțin de 100.000 de locuitori. Odată cu crearea mai multor state mici, în ultimele decenii, majoritatea

* În prezent, din ONU fac parte 192 de state (n.t.).

statelor au acum mai puțin de 10 milioane de locuitori fiecare și mai mult de jumătate din cele rămase au între 10 și 50 de milioane fiecare. Numai 23 dintre cele 200 de state ale lumii au mai mult de 50 de milioane de locuitori fiecare. Aceste 23 de state dețin trei pătrimi din populația lumii. În ordine descrescătoare a populației, acestea sunt : China, India, Statele Unite, Indonezia, Brazilia, Pakistan, Rusia, Bangladesh, Nigeria, Japonia, Mexic, Germania, Vietnam, Filipine, Turcia, Etiopia, Egipt, Iran, Thailanda, Franța, Marea Britanie, Italia și Republica Democrată Congo.

Statele diferă într-o măsură covârșitoare după dimensiunile activității economice totale anuale – Produsul Intern Brut (PIB)[9] –, de la cele 11 trilioane de dolari ale economiei americane la economiile statelor foarte mici, cum ar fi insulele Vanuatu din Pacific (600 de milioane de dolari). Economia mondială este dominată de câteva state, așa cum este și populația lumii. Numai Statele Unite singure sunt răspunzătoare de o cincime din economia mondială și împreună cu alte șase mari puteri sunt responsabile pentru mai mult de jumătate (vezi p. 122). Cele mai mari 15 economii mondiale – care împreună reprezintă trei pătrimi din economia mondială – sunt Statele Unite, China, Japonia, India, Germania, Franța, Marea Britanie, Italia, Brazilia, Rusia, Canada, Mexic, Spania, Coreea de Sud și Indonezia.

O parte dintre aceste state mari posedă o forță și o influență considerabile în domeniile economic și militar, fiind supranumite *mari puteri*. Acest termen desemna în general Statele Unite și Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece, dar cei mai mulți cercetători în RI consideră acum Statele Unite ca fiind unica superputere mondială (dacă într-adevăr mai este una). Marile puteri și alte *state mari* (cele care au o populație numeroasă, economii mari sau joacă un rol important în afacerile internaționale) sunt cei mai importanți actori statali în RI. Statele mai mici sau cu o putere scăzută sunt de asemenea importante în RI, dar, luate separat, cel mai adesea nu afectează rezultatele RI într-o asemenea măsură ca statele mari.

Actorii nestatali

Guvernele naționale ar putea fi cei mai importanți actori în RI, dar sunt puternic condiționate, constrânse și influențate de o multitudine de actori nestatali. Acești **actori nestatali** pot fi grupați în câteva categorii. În primul rând, există grupuri și interese în cadrul statelor care influențează politica externă a acestora. Aceștia sunt

9. PIB reprezintă suma totală a bunurilor și serviciilor produse de o națiune ; se apropie de Produsul Național Brut (PNB). Asemenea date sunt dificil de comparat între națiuni cu monede, sisteme economice și nivele de dezvoltare diferite. În mod special, compararea PIB ar trebui tratată cu precauție când vine vorba de economiile capitaliste și cele socialiste sau de țările bogate și cele sărace. Datele referitoare la PIB din această carte sunt luate în cea mai mare parte de la Banca Mondială. Datele referitoare la PIB sunt adaptate în funcție de timp și de țări pentru „paritatea puterii de cumpărare" (cât de mult poate să cumpere o anumită cantitate de monedă). Conform acestei metode, totalul PIB mondial este de 47 trilioane de dolari și numai de 32 trilioane de dolari fără aceasta. Vezi Robert Summers și Alan Heston, „The Penn World Table (Mark 5) : An Expanded Set of International Comparisons, 1950-1998", *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 1991, pp. 327-368. PIB și datele privind populația sunt din 2004, în cazul în care nu sunt altfel datate.

actori substatali. De exemplu, industria americană de automobile şi cea a tutunului au interese distincte în ceea ce priveşte politica economică externă a SUA (pentru a vinde maşini şi ţigări peste graniţe ; pentru reducerea importurilor de produse concurente fabricate în afară). Aceştia mobilizează politicul prin intermediul grupurilor de interese, lobby-ului şi al altor mijloace, pentru a influenţa respectivele politici. Actorii substatali nu se preocupă numai de aspectele economice – comunitatea greacă din America încearcă să influenţeze acţiunile Guvernului SUA în favoarea Greciei.

Acţiunile actorilor economici substatali – companii, consumatori, muncitori, investitori – ajută la crearea contextului activităţii economice în cadrul căruia se răsfrâng evenimentele politice internaţionale şi în cadrul căruia trebuie să acţioneze guvernele. Zi după zi, oamenii extrag resursele naturale, produc şi consumă bunuri, cumpără şi vând produse şi servicii. Aceste activităţi ale actorilor substatali au loc în ceea ce acum este în mod clar o economie mondială – schimburile globale de bunuri şi servicii întreţesute de o reţea comunicaţională şi culturală răspândită în lumea întreagă.

Tot mai mult, actorii care acţionau la nivel substatal au ajuns să opereze şi peste graniţe, devenind *actori transnaţionali*. Firmele care au ca domeniu de activitate achiziţiile, vânzările sau investiţiile în diverse ţări reprezintă un bun exemplu. Decizia unei companii de a face afaceri cu sau într-un alt stat schimbă relaţia dintre cele două state, făcându-le să fie mai interdependente şi creând un nou context pentru deciziile pe care guvernele le iau referitoare la celălalt.

Miile de corporaţii multinaţionale (CMN) reprezintă actori transnaţionali importanţi. Interesul unei mari companii de a face afaceri la nivel mondial nu coincide cu interesele oricărui stat. O asemenea companie ar putea uneori să acţioneze chiar împotriva politicilor propriului guvern. CMN-urile controlează adesea resurse mai mari şi acţionează la nivel internaţional cu o mai mare eficienţă decât multe state mici. Corporaţiile ar putea susţine (sau chiar crea) guverne străine prietene, aşa cum a făcut United Fruit Company în „republicile bananiere" din America Centrală, acum un veac. Dar tot CMN-urile sunt şi cele care oferă statelor sărace mult doritele investiţii străine şi venituri din taxe. Ele depind însă de state pentru a primi protecţie, pieţe de desfacere regularizate şi un mediu politic stabil. CMN-urile ca actori internaţionali vor avea parte de o atenţie specială în capitolele 9 şi 13.

Un alt tip de actor transnaţional este **organizaţia nonguvernamentală (ONG)**, existând mii de astfel de organizaţii care influenţează zi de zi relaţiile internaţionale. Aceste organizaţii private, unele de mărimi şi cu resurse considerabile, interacţionează cu statele, actorii substatali, CMN-urile şi alte ONG-uri. Tot mai mult, ONG-urile sunt recunoscute, în cadrul ONU şi al altor forumuri, ca actori legitimi, împreună cu statele, dar nu egale acestora. Exemple de ONG-uri pot fi Biserica Catolică, Greenpeace şi Comitetul Internaţional Olimpic. O parte dintre aceste grupuri au un scop politic, unele umanitar, altele economic sau tehnic. Uneori, ONG-urile îşi unesc eforturile prin intermediul reţelelor transnaţionale de *advocacy*[10]. Nu există o structură unică pentru ONG-uri.

10. Margaret E. Keck şi Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders : Advocacy Networks in International Politics*, Cornell, 1998 ; Ann M. Florini (ed.), *The Third Force : The Rise*

Reţelele internaţionale de terorism nu pot fi numite ONG-uri, dar operează în aceeaşi manieră – interacţionează atât cu statele, cât şi direct cu instituţiile şi populaţiile relevante. Atacurile distructive halucinante din 11 septembrie 2001 au demonstrat puterea tot mai mare pe care tehnologia o conferă teroriştilor ca actori nestatali. Aşa cum Greenpeace poate călători pentru a supraveghea locuri şi a transmite documentare despre acţiunile sale ecologiste în întreaga lume, la fel poate şi reţeaua Al-Qaeda să plaseze sinucigaşi cu bombe în oraşele americane, să-şi coordoneze operaţiunile şi să le şi finanţeze prin intermediul Internetului şi al sistemului bancar global şi să atingă o audienţă mondială prin peroraţiile înregistrate video ale lui Osama bin Laden[11]. „Anvergura globală", altădată o resursă exclusivă a marilor puteri, este acum disponibilă pentru mulţi alţii, spre bine sau spre rău.

În cele din urmă, statele acţionează adesea prin intermediul şi cu ajutorul sau în contextul organizaţiilor interguvernamentale (OIG) – organizaţii ai căror membri sunt guvernele naţionale. ONU şi agenţiile sale reprezintă astfel de OIG. La fel sunt şi multe alte instituţii coordonatoare economice mondiale, cum ar fi Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional (FMI). OIG-urile îndeplinesc o diversitate de funcţii, şi variază ca mărime de la câteva state până la aproape toţi membrii ONU. De exemplu, Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) caută să coordoneze politicile privind producţia şi preţurile celor 11 state membre. Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC) coordonează negocierile privind diminuarea barierelor puse în calea comerţului mondial şi aplică regulile comerciale[12].

Alianţele militare ca NATO şi grupările politice ca Uniunea Africană (UA) sunt de asemenea OIG-uri. Sutele de OIG-uri ce operează acum pe scena mondială (de câteva ori mai multe decât numărul statelor) au fost create de către state pentru a îndeplini câteva funcţii pe care acestea le-au socotit ca fiind utile.

Atât OIG-urile, cât şi ONG-urile sunt numite, simplu, organizaţii internaţionale (OI). La una dintre statistici s-a constatat că sunt mai mult de 25.000 de ONG-uri şi peste 5.000 de OIG-uri. În această lume de interconexiuni ale actorilor substatali şi transnaţionali, statele rămân totuşi importante. Dar până la un punct acestea sunt date treptat la o parte, pe măsură ce companiile, grupurile şi indivizii au de a face din ce în ce mai mult în mod direct unii cu alţii, în afara frontierelor, iar economia mondială devine o economie integrată global (vezi capitolul 10). Acum mai mult ca oricând, RI s-au extins dincolo de interacţiunile guvernelor naţionale.

---

of Transnational Civil Society, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 2000.

11. Strobe Talbot şi Nayan Chandra (ed.), *The Age of Terror : America and the World After September 11*, Basic, New York, 2001 ; Gideon Rose şi James F. Hoge, Jr. (ed.), *How Did This Happen ? : Terrorism and the New War*, Public Affairs, New York, 2001 ; Chalmers Johnson, *Blowback : The Costs and Consequences of American Empire*, Metropolitan, New York, 2000 ; Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld : How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*, Ballantine, New York, 1995 (trad. rom. *Jihad versus McWorld*, Incitatus, Bucureşti, 2002).
12. David Armstrong *et al.*, *International Organization in World Politics*, Palgrave, New York, 2003.

Atât actorii statali, cât şi cei nestatali sunt profund afectaţi de actuala revoluţie tehnologică informaţională. Noua lume, intensivă din punct de vedere informaţional, promite să remodeleze profund relaţiile internaţionale. Schimbările tehnologice au afectat în mod dramatic capacităţile relative şi chiar preferinţele actorilor. Nimeni nu ştie unde ne vor duce aceste schimbări.

Deja, capacitatea informaţională reprezintă motorul central al „globalizării". Telecomunicaţiile şi computerizarea permit economiilor, politicilor şi culturilor asemănătoare să acţioneze la scară globală la un nivel fără precedent.

Nivelele analizei

Numeroşii actori implicaţi în acelaşi timp în RI contribuie la complexitatea teoriilor şi explicaţiilor concurente. O manieră în care cercetătorii în RI au clasificat multitudinea de influenţe, actori şi procese a fost prin a le organiza pe diferite *nivele de analiză* (vezi tabelul 1.1). Un nivel de analiză reprezintă o perspectivă asupra RI bazată pe un set similar de actori sau procese, care sugerează posibile explicaţii la întrebările „de ce?". Cele mai de jos nivele se concentrează asupra unităţilor celor mai mici şi mai dezagregate, cum ar fi individul, iar cele mai înalte nivele se concentrează asupra macroproceselor, cum ar fi tendinţele globale. Cercetătorii în RI au propus diverse scheme ale nivelelor de analiză, cel mai adesea cu trei nivele principale (şi uneori cu câteva subnivele intermediare)[13].

Nivelul *individual* al analizei vizează percepţiile, alegerile şi acţiunile indivizilor. Marii lideri influenţează cursul istoriei la fel cum în mod individual o fac şi votanţii, soldaţii, gânditorii şi cetăţenii. Fără Lenin, se spune, s-ar fi putut să nu existe Uniunea Sovietică. Dacă mai mulţi studenţi ar fi votat pentru Nixon decât pentru Kennedy la alegerile strânse din 1960, criza rachetelor din Cuba ar fi putut să se sfârşească în mod diferit. Studiul luării deciziei în politica externă, care este discutată în capitolul 4, acordă o atenţie specială explicaţiilor la nivel individual privind rezultatele RI, datorită importanţei factorilor psihologici în procesul decizional.

Nivelul *intern* (ori *statal* sau *societal*) de analiză vizează agregarea indivizilor în cadrul statelor, fapt ce influenţează acţiunile statelor pe scena internaţională. Asemenea agregări includ grupurile de interese, organizaţiile politice şi agenţiile guvernamentale. Aceste grupuri operează diferit (cu efecte internaţionale diferite) în diversele tipuri de societăţi şi state. De exemplu, democraţiile şi dictaturile pot acţiona diferit de la un caz la altul, iar democraţiile pot acţiona diferit într-un an electoral faţă de modul în care se comportă în alte situaţii. Politicile privind conflictele etnice şi naţionalismul, izvorând din interiorul statelor, joacă un rol tot mai important în relaţiile dintre state. Sectoarele economice din cadrul statelor, incluzând sectorul

13. J. David Singer, „The Level of Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, 14 (1), 1961, pp. 77-92; Kenneth Waltz, *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, ed. rev., Columbia, 2001 (trad. rom. *Omul, statul şi războiul*, Institutul European, Iaşi, 2001).

militaro-industrial, își pot influența guvernele să acționeze pe scena internațională în interesul prosperității respectivelor afaceri. În cadrul guvernelor, agențiile reprezentând politica externă poartă adesea lupte birocratice referitoare la deciziile politice.

Nivelul de analiză *interstatală* (sau *internațională* ori *sistemică*) vizează influența sistemului internațional asupra rezultatelor. Prin urmare, acest nivel de analiză se concentrează asupra interacțiunilor dintre state, fără a acorda atenție alcătuirii lor interne sau anumitor indivizi ce le conduc. Acest nivel acordă atenție poziției relative de putere a statelor în sistemul internațional și interacțiunilor (comerciale, de exemplu) dintre acestea. În mod tradițional a fost cel mai important dintre nivelele de analiză.

La aceste trei nivele poate fi adăugat un al patrulea, nivelul global de analiză[14]. Caută să explice rezultatele internaționale în termeni de tendințe globale și forțe care

Tabelul 1.1. *Nivelele analizei*

<table>
<tr><td colspan="2">Multe influențe afectează cursul relațiilor internaționale. Nivelele de analiză oferă o structură pentru clasificarea acestor influențe și pentru a sugera astfel diverse explicații ale evenimentelor internaționale. Exemplele includ :</td></tr>
<tr><td colspan="2">Nivel global</td></tr>
<tr><td>Decalajul Nord-Sud
Regiunile lumii
Imperialismul european
ONU
Fundamentalismul religios
Terorismul</td><td>Mediul mondial
Schimbarea tehnologică
Revoluția informației
Telecomunicațiile globale
Comunitățile mondiale științifice și de afaceri</td></tr>
<tr><td colspan="2">Nivel interstatal</td></tr>
<tr><td>Puterea
Balanța de putere
Formarea și disoluția alianțelor
Războaiele
Tratatele
Acordurile comerciale</td><td>OIG-urile
Diplomația
Summiturile
Negocierile
Reciprocitatea</td></tr>
<tr><td colspan="2">Nivel intern</td></tr>
<tr><td>Naționalismul
Conflictul etnic
Formele de guvernare
Democrația
Dictatura
Coalițiile interne</td><td>Partidele politice și alegerile
Opinia publică
Genul
Sectoarele economice și industriile
Complexele militaro-industriale
Birocrațiile de politică externă</td></tr>
</table>

14. Robert C. North, *War, Peace, Survival : Global Politics and Conceptual Synthesis*, Westview, Boulder, CO, 1990.

Nivel individual	
Marii lideri Liderii nebuni Luarea deciziei în situaţii de criză Psihologia percepţiei şi deciziei	Învăţarea Asasinatele, accidentele istorice Participarea cetăţenească (vot, rebeliuni, înrolare în război etc.)

transcend interacţiunile dintre state. Acest nivel de analiză merită o atenţie sporită datorită importanţei crescute a proceselor la nivel global. Evoluţia tehnologiei, a unor credinţe răspândite în întreaga lume şi a relaţiilor omului cu mediul natural sunt, toate, procese la nivel global ce reuşesc să influenţeze relaţiile internaţionale. Nivelul global a devenit tot mai mult centrul de atenţie al cercetătorilor în RI care studiază integrarea transnaţională prin intermediul comunităţilor de pretutindeni, ştiinţifice, tehnice şi de afaceri (vezi capitolul 10). O altă influenţă globală persistentă o reprezintă efectul întârziat al imperialismului istoric european – cucerirea de către europeni a Americii Latine, a Asiei şi Africii (vezi „Imperialismul, 1500-2000", mai departe în acest capitol).

Nivelele de analiză oferă diferite tipuri de explicaţii pentru evenimentele internaţionale. De exemplu, există multe explicaţii posibile pentru războiul purtat de Statele Unite împotriva Irakului, în 2003. La nivel individual, războiul poate fi atribuit nechibzuinţei lui Saddam Hussein de a crede că putea înfrânge forţele aliate împotriva sa ; sau dorinţei preşedintelui Bush de a înlocui un lider pe care îl considera în mod personal ca ameninţător. La nivel intern, războiul putea fi atribuit ascensiunii unei puternice facţiuni neoconservatoare, care a convins Administraţia Bush şi pe americani că Saddam reprezenta o ameninţare la adresa securităţii SUA într-o lume post-11 septembrie. La nivel interstatal, războiul putea fi atribuit dominaţiei puterii SUA. În situaţia în care nici un stat nu era dispus să susţină din punct de vedere militar Irakul, SUA (cea mai mare putere militară globală) au fost libere să atace Irakul fără teama unui răspuns militar la scară mare. În cele din urmă, la nivel global, războiul poate fi atribuit unei spaime globale de terorism sau chiar unei ciocniri între Islam şi Occident.

Deşi cercetătorii în RI îşi concentrează studiile în principal asupra unui nivel de analiză, şi alte nivele afectează simultan o anumită problemă. Nu există un singur nivel corect pentru o anume întrebare „de ce ?". Mai degrabă nivelele de analiză sugerează multiplele explicaţii şi abordări de luat în considerare în încercarea de a decripta un eveniment. Acestea reamintesc cercetătorilor şi studenţilor să caute dincolo de aspectele imediate şi superficiale ale unui eveniment şi să exploreze posibilele influenţe ale unor cauze mai îndepărtate (amintiţi-vă discuţia noastră anterioară despre răspunsurile descriptive *versus* cele teoretice la întrebările „de ce ? "). RI reprezintă un proces atât de complex, încât există rareori doar o singură cauză care să explice în totalitate un rezultat. A se nota că procesele de la un nivel mai înalt tind să opereze mai încet decât cele de la nivelele inferioare. Indivizii intră şi ies din funcţii adesea ; structura sistemului internaţional se schimbă rareori.

O analogie poate fi făcută cu cercetătorii care caută să înţeleagă o maladie sau un tipar al accidentelor rutiere. Un studiu atent al maladiilor ar lua în calcul procesele ce acţionează la câteva nivele de analiză - moleculele ADN, celulele, organele, întregul organism şi ecosistemul. O încercare serioasă de înţelegere a cauzelor accidentelor rutiere ar lua în considerare factori precum şoferii (băuţi?), tipurile de vehicule (nesigure din punct de vedere mecanic?) şi sistemul rutier (defectuos structurat?). La fel cum indivizi diferiţi vor conduce aceeaşi maşină în mod diferit, la fel vor conduce şi un stat către rezultate internaţionale diferite. Tot aşa cum acelaşi individ va conduce diferit un Porsche faţă de un autobuz de şcoală, la fel se va comporta diferit în postura de preşedinte al Irakului, faţă de cea de preşedinte al Rusiei.

Geografia

Relaţiile internaţionale au loc într-un context geografic fix. Pentru a evidenţia intuiţiile oferite de nivelul de analiză global, această carte utilizează o diviziune a lumii în nouă regiuni. Aceste *regiuni ale lumii* diferă unele de altele prin numărul statelor pe care le conţin şi prin amestecul particular de cultură, realităţi geografice şi limbă pe care îl presupun. Dar fiecare reprezintă un colţ geografic al lumii şi împreună reflectă imaginea de ansamblu a diviziunilor la macronivel ale lumii. Capitolele ulterioare vor face referire la aceste regiuni, în mod special în discutarea decalajului Nord-Sud (capitolele 12 şi 13).

Decalajul global Nord-Sud între ţările industrializate relativ bogate din Nord şi ţările relativ sărace din Sud reprezintă elementul geografic cel mai important al analizei la nivel global. Regiunile utilizate în această carte au fost trasate în aşa fel încât să separe (cu puţine excepţii) ţările bogate de cele sărace. Nordul include atât Vestul (ţările bogate din America de Nord, Europa de Vest şi Japonia) şi vechiul Est (Fosta Uniune Sovietică şi blocul său de aliaţi)[15]. Sudul include America Latină, Africa, Orientul Mijlociu şi o mare parte din Asia. Sudul este adesea numit „Lumea a Treia" (a treia după Vest şi Est) - un termen care este încă foarte uzitat, în pofida colapsului celei de Doua Lumi. La ţările din Sud se face de asemenea referire ca la ţări „în curs de dezvoltare" sau ţări „mai puţin dezvoltate", în contrast cu ţările „dezvoltate" din Nord.

Câteva criterii în afară de nivelul venitului ne ajută să distingem marile regiuni contigue geografic. Ţările cu nivele economice, culturale şi lingvistice similare au fost păstrate la un loc, acolo unde a fost posibil. Statele cu o tradiţie a interacţiunii, inclusiv imperiile istorice sau zonele de comerţ, sunt de asemenea plasate împreună

---

15. De remarcat că desemnarea geografică a unor regiuni precum „Vest" sau „Orientul Mijlociu" corespunde situării acestora faţă de Europa. Pentru Coreea, de exemplu, China sau Rusia sunt la vest, iar Japonia şi Statele Unite sunt la est. Pentru nivelul geografiei mondiale, vezi Michael Kidron, Ronald Segal şi Angela Wilson, *The State of the World Atlas*, ed. a V-a, Penguin, New York, 1995 ; Andrew Boyd, *An Atlas of the World Affairs*, ed. a IX-a, Routledge, New York, 1994.

într-o regiune. În cele din urmă, ţările care s-ar putea uni în viitor – vezi Coreea de Sud cu Coreea de Nord şi China cu Taiwanul – sunt păstrate în aceeaşi regiune. Bineînţeles, nici o schemă nu funcţionează perfect, iar unele state, precum Turcia, sunt atrase spre două regiuni.

Perspectiva cu privire la regiunile lumii este prezentată în figura 1.2. Nordul global este divizat în *America de Nord* (Statele Unite şi Canada) ; *Europa de Vest* (în special membrii Uniunii Europene) ; *Japonia/Pacific* (în special Japonia, cele două Corei, Australia şi Noua Zeelandă) ; *Rusia şi Europa de Est* (în special fostul bloc sovietic). Sudul este divizat în *China* (incluzând aici Hong Kong şi Taiwan) ; *Orientul Mijlociu* (din Africa de Nord spre Turcia şi Iran) ; *America Latină* (Mexic, America Centrală, Caraibe şi America de Sud) ; *Asia de Sud* (Afganistan spre Indonezia şi Filipine) ; şi *Africa* (mai jos de Deşertul Sahara)

Marea majoritate a acestor regiuni corespund cu denumirile geografice utilizate în mod obişnuit, dar câteva precizări ar putea ajuta. *Asia de Est* se referă la China, Japonia şi Coreea. *Asia de Sud-Est* se referă la ţările începând cu Birmania spre Indonezia şi Filipine. Rusia este considerată stat european, deşi o mare parte (Siberia) este în Asia. *Coasta Pacificului* de obicei înseamnă Asia de Est şi Sud-Est, Siberia şi Coasta Pacifică a Americii de Nord şi Americii Latine[16]. *Asia de Sud* doar uneori include părţi din Asia de Sud-Est. Definiţii înguste ale *Orientului Mijlociu* exclud atât Africa de Nord, cât şi Turcia. *Balcanii* reprezintă statele din sud-estul Europei, delimitate de graniţele cu Slovenia, România şi Grecia.

Utilizând cele nouă regiuni ale lumii sub forma unei structuri organizate, statele şi teritoriile lumii a căror poziţionare este arătată în figura 1.3 sunt prezentate în tabelul 1.2, cu o estimare a mărimii economiei (PIB) fiecărui stat. Hărţi de referinţă mai detaliate apar după prefaţă.

Tabelul 1.3 arată mărimea aproximativă a populaţiei şi nivelul economic (PIB) al fiecărei regiuni corelate la lume ca întreg. După cum indică tabelul, nivelele venitului pe cap de locuitor sunt, în general, de peste cinci ori mai mari în Nord decât în Sud. *Nordul dispune doar de 20% din populaţia lumii, dar de 60% din bunuri şi servicii.* Restul de 80% din populaţia lumii, din Sud, au doar 40% din bunuri şi servicii.

În cadrul Nordului global, Rusia şi Europa de Est rămân în urmă în privinţa nivelelor veniturilor, suferind un declin în anii '90. În Sudul global, Orientul Mijlociu, America Latină şi (mai recent) China au reuşit să obţină nivele de venituri mai mari decât Africa şi Asia de Sud, care rămân foarte sărace. Chiar şi în acele regiuni cu un venit ceva mai mare, acesta este distribuit inegal şi mulţi oameni continuă să fie foarte săraci. A se remarca faptul că mai bine de jumătate din populaţia lumii trăieşte în regiunile dens populate (şi sărace) din Asia de Sud şi China.

---

16. James C. Hsiung (ed.), *Asia Pacific in the New World Politics*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; Gerald Segal, *Rethinking the Pacific*, Oxford, 1991 ; Derek McDougall, *The International Politics of the New Asia Pacific*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1997 ; Fu Chen Lo şi Yue-man Yeung (ed.), *Emerging World Cities in Pacific Asia*, UN University Press, Tokyo, 1997.

Cercetătorii în RI nu au o unică explicaţie pentru imensul decalaj Nord-Sud privind bogăţia şi sărăcia (vezi capitolul 12). Unii o privesc ca fiind parte a unui proces natural de creştere inegală a economiei mondiale. Alţii o leagă de istoria imperialismului statelor europene şi de asemenea al Rusiei, Statelor Unite şi Japoniei. Alţii văd decalajul ca o reflectare a rasismului - Nordul este predominant alb, în timp ce Sudul este majoritar non-alb.

Deşi geografia oferă un context fix în care au loc RI, istoria oferă un altul. Lumea aşa cum o percepem s-a dezvoltat de-a lungul timpului pas cu pas. De un interes special pentru RI sunt ultimii 500 de ani, cunoscuţi drept „epoca modernă". Aceasta a fost perioada sistemului internaţional aşa cum îl cunoaştem (al statelor suverane). Restul acestui capitol trece în revistă dezvoltarea istorică şi contextul acestui sistem. O atenţie specială este acordată relaţiilor dintre Europa şi restul lumii acolo unde se găsesc rădăcinile prezentului decalaj Nord-Sud.

Istoricul

Sfârşitul secolului şi al mileniului au surprins lumea eliberându-se de logica celor două războaie mondiale şi a Războiului Rece care au dominat secolul XX. Noi posibilităţi au continuat să apară peste tot - unele bune, altele rele. Cu asemenea schimbări, ne-am putea întreba dacă istoria rămâne totuşi relevantă pentru a înţelege lumea. Rămâne. Structurile şi principiile de bază ale relaţiilor internaţionale, chiar şi în prezent, sunt ancorate adânc în prefacerea istorică. Discuţia cu privire la această prefacere - în mod necesar doar o serie de scurte momente - începe cu o perspectivă pe termen lung şi se concentrează gradual pe istoria mai recentă.

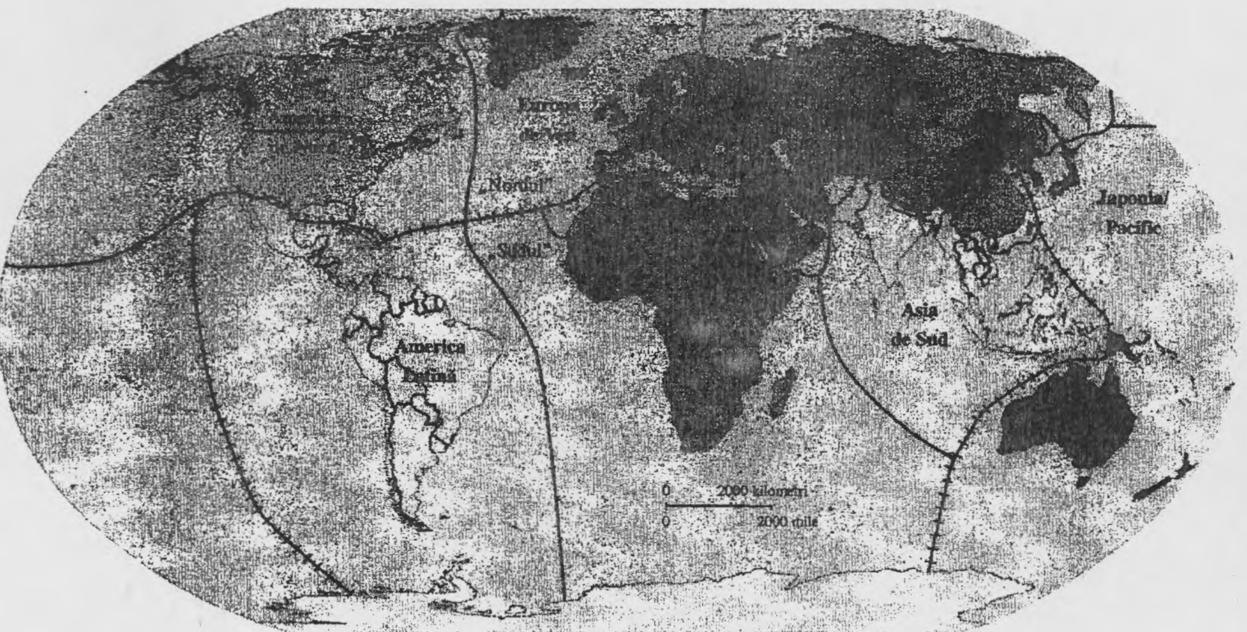

Figura 1.2. *Nouă regiuni ale lumii*

BAHAMAS
CUBA
HAITI
REPUBLICA DOMINICANĂ
PUERTO RICO
INSULELE VIRGINE
BARBUDA
ANTIGUA
JAMAICA
MEXIC
BELIZE
HONDURAS
ST. KITTS ŞI NEVIS
NICARAGUA
MARTINIQUE
ST. VINCENT ŞI GRENADINE
ANTILELE OLANDEZE
GUATEMALA
ST. LUCIA
GRENADA
EL SALVADOR
COSTA RICA
PANAMA
COLUMBIA
OCEANUL ÎNGHEȚAT
SUA
ISLANDA
CANADA
OCEANUL ATLANTIC
STATELE UNITE ALE AMERICII
BERMUDA
OCEANUL PACIFIC
SAHARA OCCIDENTALĂ
MALI
NIGER
SENEGAL
INSULELE CAPULUI VERDE
CIAD
GAMBIA
GUINEEA BISSAU
GUINEEA
SIERRA LEONE
LIBERIA
SURINAM
GUYANA FRANCEZĂ
COLUMBIA
ECUADOR
GUYANA
COASTA DE FILDEŞ
CAMERUN
BRAZILIA
TOGO
GHANA
BENIN
ANGOLA
SÃO TOMÉ ŞI PRINCIPE
BOLIVIA
GUINEEA ECUATORIALĂ
CHILE
OCEANUL ATLANTIC
CONGO
NAMIBIA
R.D. CONGO
OCEANUL PACIFIC
AFRICA DE SUD
URUGUAY
ANGOLA
NAMIBIA

Figura 1.3. *Statele şi teritoriile lumii*

Tabelul 1.2. *Totalul estimat al PIB în 2003 pentru state şi teritorii (în milioane de dolari raportaţi la 2005)*

America de Nord					
Statele Unite	12.000	Canada	1.000	Bahamas	5
Europa de Vest					
Germania[a]	2.400	Elveţia	300	Luxemburg[a]	30
Marea Britanie[a]	1.900	Austria[a]	300	Islanda	10
Franţa[a]	1.800	Portugalia[a]	200	Malta[a]	8
Italia[a]	1.700	Grecia[a]	200	Andorra	1
Spania[a]	1.000	Danemarca[a]	200	Monaco	1
Olanda[a]	500	Norvegia	200	Liechtenstein	1
Belgia[a]	300	Finlanda[a]	200	San Marino	1
Suedia[a]	300	Irlanda[a]	200		
Japonia/Pacific					
Japonia	3.900	Guam/Mariane[b]	3	Nauru	0
Coreea de Sud	1.000	Insulele Solomon	1	Insulele Marshall	0
Australia	600	Samoa	1	Palau	0
Noua Zeelandă	100	Vanuatu	1	Kiribati	0
Coreea de Nord	20	Tonga	1	Tuvalu	0
Papua Noua Guinee	20	Micronezia	0		0
Fiji	5	Samoa Americană[b]	0		
Rusia şi Europa de Est					
Rusia[c]	1.400	Croaţia	60	Albania	20
Polonia[a]	500	Uzbekistan[c]	50	Georgia[c]	10
Ucraina[c]	300	Lituania[a]	50	Macedonia	10
Republica Cehă[a]	200	Slovenia[a]	40	Armenia[c]	10
România[a]	200	Azerbaidjan[c]	40	Kîrgîzstan[c]	10
Ungaria[a]	200	Turkmenistan[c]	40	Tadjikistan[c]	8
Kazahstan[c]	100	Bosnia şi Herţegovina	30	Moldova[c]	7
Slovacia[a]	80	Serbia-Muntenegru	30	Mongolia	5
Belarus[c]	70	Letonia[a]	30		
Bulgaria[a]	60	Estonia[a]	20		
China					
China	7.300	Hong Kong[b]	300	Macao[b]	9
Taiwan[b]	600				

Orientul Mijlociu					
Turcia	600	Tunisia	80	Liban	30
Iran	500	Irak	70	Iordania	30
Arabia Saudită	300	Siria	70	Qatar	20
Egipt	300	Emiratele Arabe Unite	70	Yemen	20
Algeria	200	Libia	50	Cipru[a]	20
Israel/Palestina	200	Kuweit	50	Bahrein	10
Maroc/Sahara de Vest	100	Oman	40		
America Latină					
Brazilia	1.500	Uruguay	30	Antilele Olandeze[b]	2
Mexic	1.000	Paraguay	30	Insulele Virgine[b]	2
Argentina	500	Bolivia	30	Bermude[b]	2
Columbia	300	Cuba	30	Surinam	2
Chile	200	Panama	20	Guyana Franceză[b]	1
Venezuela	200	Honduras	20	St. Lucia	1
Perú	200	Trinidad-Tobago	20	Belize	1
Puerto Rico[b]	80	Nicaragua	20	Antigua şi Barbuda	1
Republica Dominicană	70	Haiti	20	Grenada	1
Guatemala	50	Jamaica	10	St. Vincent şi Grenadine	1
Ecuador	50	Martinica[b]	5	St. Kitts şi Nevis	1
Costa Rica	40	Barbados	5	Dominica	0
El Salvador	40	Guyana	3		
Asia de Sud					
India	3.400	Vietnam	200	Laos	10
Indonezia	800	Singapore	100	Brunei	7
Thailanda	500	Sri Lanka	80	Bhutan	2
Filipine	400	Birmania (Myanmar)	70	Maldive	1
Pakistan	300	Nepal	40	Timorul de Est	0
Bangladesh	300	Cambodgia	30		
Malaysia	300	Afganistan	20		

Africa					
Africa de Sud	500	Mauritius	20	Lesotho	5
Nigeria	200	Botswana	20	Republica Centrafricană	5
Sudan	70	Burkina Faso	20	Somalia	5
Etiopia	60	Guineea Ecuatorială	20	Eriteea	5
Ghana	50	Ciad	20	Sierra Leone	5
Camerun	40	Mali	10	Congo	4
R. D. Congo	40	Rwanda	10	Reunion[b]	3
				Capul Verde	3
Kenya	40	Nigeria	10	Liberia	3
Uganda	40	Namibia	10	Gambia	3
Angola	30	Zambia	10	Djibouti	2
Coasta de Fildeş	30	Gabon	9	Guineea-Bissau	1
Zimbabwe	30	Tago	9	Insulele Comore	1
Tanzania	30	Benin	8	Seychelles	1
Mozambic	20	Malawi	7	São Tomé şi Principe	0
Guineea	20	Mauritania	7		
Senegal	20	Swaziland	6		
Madagascar	20	Burundi	5		

Surse : Datele sunt estimările autorului pe baza statisticilor Băncii Mondiale. Informaţiile sunt în funcţie de puterea de cumpărare în moneda proprie. Vezi n. 9.

a) Uniunea Europeană.

b) Nu este membru al ONU (colonie sau teritoriu).

c) Comunitatea Statelor Independente (fosta URSS).

Notă : Datele PIB sunt inexacte. Estimările pentru Rusia şi Europa de Est, China şi alte economii în tranziţie sau în afara pieţei sunt deosebit de îndoielnice şi trebuie utilizate cu atenţie. Valorile sub 0,5 sunt redate ca 0.

Tabelul 1.3. *O comparaţie a regiunilor lumii, 2004*

Regiunea	**Populaţia (milioane)**	**PIB (trilioane de dolari)**	**PIB/cap de locuitor (dolari)**
Nordul			
America de Nord	300	13	43.000
Europa de Vest	400	12	30.000
Japonia/Pacific	200	6	26.000
Rusia şi Europa de Est	400	4	7.000
Sudul			
China	1.300	8	6.000
Orientul Mijlociu	400	2	6.000
America Latină	500	5	9.000
Asia de Sud	2.000	7	3.400
Africa	700	2	2.400

Regiunea	Populaţia (milioane)	PIB (trilioane de dolari)	PIB/cap de locuitor (dolari)
Total Nord	1.300 (21%)	35 (59%)	27.000
Total Sud	4.900(79%)	25 (41%)	5.000
Total mondial	6.200	60	9.700

Notă : Date ajustate pentru paritatea privind puterea de cumpărare. Estimările cu privire PIB din 2004 (în dolari raportaţi la 2005) sunt de la tabelul 1.2 ; datele referitoare la Rusia şi Europa de Est, precum şi cele pentru China ar trebui tratate cu prudenţă.

Civilizaţiile lumii până în 2000

Actualul sistem internaţional este produsul unei anumite civilizaţii – civilizaţia occidentală cu nucleul în Europa. Sistemul internaţional, aşa cum îl ştim, s-a dezvoltat în cadrul statelor europene cu 300-500 de ani în urmă şi a fost exportat restului lumii, subsumând în ultimul secol aproape întreg teritoriul mondial în state suverane. E important să ne amintim că au existat şi alte civilizaţii, în alte părţi ale lumii, timp de secole, înainte de sosirea europenilor. Aceste tradiţii culturale continuă să exercite o influenţă asupra RI, mai ales când stilul şi expectanţele acestor culturi intră în joc în interacţiunile internaţionale[17].

Studenţii nord-americani ar trebui să ia aminte că o mare parte a lumii diferă, în această privinţă, de America de Nord. Înainte de venirea europenilor, culturile din America de Nord nu deţineau oraşe întinse, instituţii administrative şi alte ornamente ale statelor. Culturile sale indigene au fost într-o mare măsură exterminate sau date la o parte de către coloniştii europeni. Astăzi, populaţia Americii de Nord este în mod covârşitor descendentă a imigranţilor. În alte regiuni totuşi, cucerirea europeană a venit după multe secole de civilizaţie avansată – mult mai avansată decât a Europei, în cazul Chinei, Indiei, Japoniei, al Orientului Mijlociu şi al Americii Centrale. În cea mai mare parte a lumii (în mod special în Africa şi Asia), imperiile europene au integrat mai degrabă decât au dislocat populaţiile indigene. Actualele populaţii sunt descendente în primul rând din locuitori indigeni, şi nu din imigranţi. Aceste populaţii sunt, prin urmare, mai adânc ancorate în propriile tradiţii culturale şi istorice decât marea majoritate a americanilor.

Civilizaţiile europene au evoluat de la rădăcinile din estul mediteranean – Egipt, Mesopotamia (Irak) şi în mod special Grecia. De o importanţă specială pentru RI

17. Isaac Asimov, *Asimov's Chronology of the World : The History of the World from the Big Bang to Modern Times*, HarperCollins, New York, 1991 ; Geoffrey Barraclough (ed.), *The Times Atlas of the World History*, Hammond, Maplewood, NJ, 1978 ; William Hardy McNeil, *The Pursuit of Power*, Chicago, 1982 ; Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony : The World System, A.D. 1250-1350*, Oxford, 1989 ; Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam : Conscience and History in a World Civilization*, Chicago, 1974 ; Adda Bozeman, *Politics and Culture in International History*, Princeton, 1960 ; Raymond Cohen şi Raymond Westbrook (ed.), *Amarna Diplomacy : The Beginnings of International Relations*, Johns Hopkins, 1999.

Civilizaţiile lumii 1000-2000

Înainte de 1000 d.Hr.	1000 d.Hr. – 1250	1250 – 1500	1500 – 1750	1750 – 2000	
Influenţe coreene şi japoneze	samurai; shoguni →	→	izolarea impusă de shogunatul Tokugawa →	→ restauraţia Meiji; al Doilea Război Mondial	prosperitate
Dinastii; începe construirea Marelui Zid Chinezesc; taoism; budism; hârtia, praful de puşcă	dinastia Sung	dinastia mongolă; dinastia Ming	dinastia Manciu	dominaţie europeană; republica populară	
apariţia hinduismului, budismului; India antică; cucerirea arabă	perioada turcă		este construit Taj Mahal-ul; colonialismul european →	→	independenţă
Regatul Ghanei	Yoruba, Mali, Benin (regate)	Congo; Zimbabwe; comerţul cu sclavi →	Buganda; Ashanti →	→ colonialismul european	independenţă
Mesopotamia, Egipt, Persia; evrei, creştini; greci/romani; islam	cruciade; — Imperiul Arab →	→	Imperiul Otoman →	→ naţionalismul arab; colonialismul european; Revoluţia islamică	
Grecia Antică; Imperiul Roman; vikingi; feudalism	Evul Mediu Timpuriu	Veneţia; Renaşterea	protestantism; imperii →	Revoluţia franceză; → unificarea Germaniei/Italiei; Cele două războaie mondiale; destrămarea imperiilor	
khazari		Ginghis Han; Ivan cel Groaznic	ţari →	→ Lenin; URSS; al Doilea Război Mondial; Comunitatea Statelor Independente	
(preagrară)		Columb	colonizarea europeană	Revoluţia americană; Războiul Civil din SUA; expansiunea spre Vest; Războiul Rece	
mayaşi	Imperiile aztec şi incaş →	→	cucerirea portugheză şi spaniolă; colonialism →	→ independenţa; intervenţii europene şi americane; războaie, datorii, dictatori, revoluţii	

Înainte de 1000 d.Hr. — 1000 d.Hr. — 1250 — 1500 — 1750 — 2000

este perioada clasică a oraşelor-stat greceşti, în jur de 400 î.Hr., care au exemplificat o parte dintre principiile fundamentale ale politicii de putere interstatale (reflectate în relatările clasice ale lui Tucidide despre Războiul Peloponesiac dintre Atena şi Sparta). La acea vreme, statele aveau relaţii comerciale sofisticate şi se războiau între ele pe o arie întinsă, de la Mediterana spre India până în estul Asiei. Multe dintre aceste zone au intrat sub influenţă greacă, odată cu cuceririle lui Alexandru cel Mare (în jurul anului 300 î.Hr.), apoi sub Imperiul Roman (în jurul anului 1 d.Hr.) şi apoi sub Imperiul Arab (în jurul lui 600 d.Hr.).

China a rămas o civilizaţie independentă în tot acest timp. În perioada „statelor războinice", aproape în acelaşi timp cu oraşele-stat greceşti, state sofisticate (organizate ca unităţi politice teritoriale), au utilizat pentru prima dată războiul ca instrument al politicii de putere. Aceasta este descrisă în lucrarea clasică *Arta războiului* a lui Sun Tzu[18]. Până în jurul anului 800 d.Hr., când Europa se afla în „Epoca Întunecată", iar civilizaţia arabă în epoca sa de aur, China, sub Dinastia T'ang, era o civilizaţie foarte avansată şi independentă de influenţele occidentale. Japonia, puternic influenţată de civilizaţia chineză, a înflorit pe cont propriu în secolele premergătoare shogunilor (în jurul anului 1200 d.Hr.). Timp de câteva secole, s-a izolat de influenţele occidentale în timpul dinastiei shogunale Tokugawa, care a luat sfârşit după 1850, când restauraţia Meiji a început industrializarea japoneză şi comerţul internaţional. America Latină a avut de asemenea o civilizaţie înfloritoare - mayaşii, între 100 şi 900 d.Hr., aztecii şi incaşii, în jurul anului 1200 - independent de influenţele occidentale, până la cucerirea de către Spania, în jurul anului 1500. În Africa, marile regate au înflorit după anul 1000 d.Hr. (cel mai devreme în Ghana, încă de la 600 d.Hr.) şi erau foarte dezvoltate atunci când comercianţii europeni de sclavi au ajuns la faţa locului, în jurul anului 1500.

Imperiul Arab, datând din anul 600 până în 1200 d.Hr., joacă un rol special în relaţiile internaţionale ale Orientului Mijlociu. Aproape întreaga regiune a fost odată unită într-un imperiu, care s-a născut şi s-a răspândit odată cu religia Islamului. Invazia europeană - cruciadele - a fost respinsă. Între secolele al XVI-lea şi al XIX-lea, estul mediteranean a ajuns sub dominaţia turcă a Imperiului Otoman, care a lăsat culturilor locale o autonomie relativă dacă plăteau tribut. Această istorie a imperiilor a continuat să influenţeze regiunea până în secolul XX. De exemplu, *panarabismul* (sau naţionalismul arab), puternic în mod special în anii '50 şi '60, a văzut regiunea din nou ca pe o potenţială naţiune, cu o singură religie, limbă şi identitate. În timpul Războiului din Golf, liderul irakian Saddam Hussein se înfăţişa drept urmaşul conducătorului care alungase cruciaţii acum o mie de ani. Astăzi, puterea fundamentalismului islamic în regiune, la fel ca şi emoţiile implicate de conflictul arabo-israelian, reflectă importanţa durabilă a istoricului Imperiu Arab.

Europa însăşi şi-a început dominaţia mondială în jurul anului 1500, după Renaştere (când au fost redescoperiţi clasicii greci şi romani). Statele-oraş italiene din acea perioadă au redescoperit regulile politicii de putere interstatale, descrise de un consilier al principiilor Renaşterii, Niccoló Machiavelli. Entităţile feudale au început să

---

18. Sun Tzu, *The Art of War*, tradusă de Samuel B. Griffith, Oxford, 1963 (trad. rom. *Arta războiului*, Ed. Militară, Bucureşti, 1976).

Sistemul marilor puteri, 1500-2000

	1500–1600	1600–1700	1700–1800	1800–1900	1900–2000
[illegible]	Spania cucerește Portugalia; Armada spaniolă	**Războiul de 30 de Ani**	**Războiul de Succesiune la tronul Spaniei**; Războiul de 7 Ani	**Războaiele Napoleoniene**; Războiul franco-prusac	**Primul Război Mondial**; **al Doilea Război Mondial**; Războiul Rece
[illegible]	Turcia (musulmană) *vs* Europa (creștină)	Habsburgii (Austria-Spania) *vs* Franța, Marea Britanie, Olanda, Suedia	Franța *vs* Marea Britanie, Spania	Franța *vs* Marea Britanie, Olanda	Germania (și Japonia) *vs* Mare Britanie, Franța, Rusia, SUA, China; Rusia *vs* SUA, Europa Occidentală, Japonia
[illegible]	State-națiuni (Franța, Austria); **independența Olandei**	**Tratatul din Westphalia 1648**; Grotius, dreptul internațional	**Tratatul de la Utrecht 1713**; Kant și pacea eternă	Congresul de la Viena, 1815; Concertul Europei	Liga Națiunilor; Consiliul de Securitate al ONU, 1945-; Convențiile de la Geneva; comunism; drepturile omului
[illegible]	Marea Britanie, Franța; Olanda	Rusia; **hegemonia Olandei**	Prusia →	SUA, Germania, Japonia, Italia; **hegemonia Marii Britanii**	China; **hegemonia SUA**
[illegible]	Veneția	Spania	Olanda; Suedia; Imperiul Otoman		Marea Britanie, Franța, Austria, Italia; Rusia

se unească în state-naţiune, pe teritorii întinse, sub conducători autoritari unici (monarhi). Revoluţiile militare ale perioadei au creat primele armate moderne[19]. Monarhii europeni au dotat corăbiile cu tunuri şi au plecat să „descopere" lumea. Dezvoltarea sistemului internaţional, a imperialismului, a comerţului şi a războiului au fost cu toate puternic accelerate de *Revoluţia Industrială* de după 1750. În cele din urmă cucerirea europeană a lumii a condus la o singură civilizaţie mondială, deşi cu unele variante şi subculturi regionale[20].

În ultimele decenii, fostele regiuni ale lumii dominate de Europa şi-au câştigat independenţa având propriile state suverane, participante la sistemul internaţional. Independenţa a venit mai repede în Americi (în jurul anului 1800). America Latină s-a confruntat în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea cu războaie, schimbări de graniţe, ridicarea şi căderea dictaturilor şi republicilor, cu o problemă cronică a datoriei externe, cu revoluţii şi incursiuni militare repetate ale puterilor europene şi Statelor Unite, pentru recuperarea datoriilor.

Sistemul marilor puteri, 1500-2000

Sistemul internaţional modern este adesea datat începând cu *Tratatul din Westphalia* din 1648, care a stabilit principiile statelor suverane, independente, ce continuă să modeleze sistemul internaţional de astăzi. Aceste reguli ale relaţiilor dintre state nu originează totuşi în Westphalia; au luat naştere Europa în secolului al XVI-lea. Cheia acestui sistem o reprezenta abilitatea unui stat sau coaliţie să contrabalanseze puterea altui stat în aşa fel încât acesta să nu poată înghiţi entităţile mai mici şi să creeze un imperiu universal.

Acest sistem al contrabalansării puterii a conferit un rol important marilor puteri cu capacităţi militare puternice, perspective şi interese globale şi interacţionând intens unele cu altele. (Marile puteri sunt definite şi detaliate la p. 120.) Un sistem al relaţiilor dintre marile puteri a existat încă din jurul anului 1500 d.Hr., iar structura şi regulile lui au rămas suficient de stabile de-a lungul timpului, deşi anumiţi membri s-au schimbat. Structura reprezenta o balanţă de putere între câteva dintre cele mai puternice state – mult timp, şase – care formau şi rupeau alianţe, purtau războaie şi făceau pace, nepermiţând ca vreun stat să le cucerească pe celelalte.

Cele mai puternice state ale Europei din secolul al XVI-lea au fost Marea Britanie (Anglia), Franţa, Austria şi Spania. Imperiul Otoman (Turcia) a luptat periodic cu

19. Michael Howard, *War in European History*, Oxford, 1976; Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, ed. a II-a, Cambridge, 1996; Jeremy Black (ed.), *The Origins of War in Early Modern Europe*, J. Donald, Edinburgh, 1987; Janice E. Thomson, *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe*, Princeton, 1994.
20. Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, Penguin, New York, 1964; Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails and Empires*, Pantheon, New York, 1965; Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, NLB, Londra, 1974; Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*, 3 vol., Harper & Row, New York, 1984; Hedley Bull şi Adam Watson (ed.), *The Expansion of the International Society*, Oxford, 1984.

puterile europene, în mod special cu Austria. Conflictul istoric dintre Imperiul Otoman (islamic) şi Austro-Ungaria (creştină) reprezintă o sursă a conflictului etnic de astăzi din fosta Iugoslavie (marginea vechiului Imperiu Otoman).

În Europa, Austria şi Spania au fost aliate sub conducerea familiei de Habsburg, care deţinea şi teritoriul Olandei. Ţările habsburgice (care erau catolice) au fost înfrânte de ţările – în marea lor majoritate protestante – din nordul Europei – Franţa, Marea Britanie, Suedia şi proaspăt independenta Olandă, în timpul *Războiului de 30 de ani* (1618-1648)[21]. Tratatul din Westphalia din 1648 a stabilit regulile de bază care au definit de atunci încoace sistemul internaţional – suveranitatea şi integritatea teritorială a statelor, ca membri egali şi independenţi ai sistemului internaţional. De atunci, statele învinse în războaie puteau fi deposedate de unele teritorii, dar li se permitea în general să continue ca state independente în loc să fie înglobate de către statele victorioase.

În secolul al XVIII-lea, puterea Marii Britanii a crescut pe măsură ce ţara s-a industrializat, iar rivalul său numărul unu a fost Franţa. Suedia, Olanda şi Imperiul Otoman au decăzut ca puteri, dar Rusia şi Prusia (precursoarea Germaniei moderne de astăzi) au apărut ca jucători importanţi. În timpul *Războaielor Napoleoniene* (1803-1815), care au urmat Revoluţiei Franceze, Franţa a fost învinsă de o coaliţie a Marii Britanii, Olandei, Austriei, Spaniei, Rusiei şi Prusiei. *Congresul de la Viena* (1815), care a pus capăt acestui război, a reiterat principiile suveranităţii statului ca reacţie la provocările Revoluţiei Franceze şi Imperiului Napoleonian[22]. În cadrul *Concertului European* care a dominat următoarele decenii, cele mai importante cinci puteri au încercat, cu un oarecare succes, să coopereze în chestiunile importante pentru a preveni războiul – un posibil precedent pentru actualul Consiliu de Securitate al ONU. În această perioadă, Marea Britanie a devenit factorul de echilibru, alăturându-se alianţelor împotriva oricărui stat care devenea cel mai puternic din Europa.

Pe la începutul secolului XX, trei noi puteri în creştere au apărut pe scenă: Statele Unite (care au devenit cea mai mare economie din lume), Japonia şi Italia. Sistemul marilor puteri s-a transformat într-unul globalizat în loc de unul european. Statele puternice se industrializau, extinzând aria activităţilor lor globale şi puterea militară. După ce Prusia a învins în războaie Austria şi Franţa, a apărut o Germanie mare care a ameninţat poziţia Marii Britanii[23]. În *Primul Război Mondial* (1914-1918), Germania, Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman au fost învinse de o coaliţie care a inclus Marea Britanie, Franţa, Rusia, Italia şi Statele Unite. După douăzeci de ani de acalmie, Germania, Italia şi Japonia au fost învinse în al *Doilea Război Mondial* (1939-1945) de către o coaliţie a Statelor Unite, Marii Britanii, Franţei, Rusiei (Uniunea Sovietică) şi Chinei. Aceşti cinci câştigători ai celui de-al *Doilea Război Mondial* constituie membrii permanenţi ai actualului Consiliu de Securitate al ONU.

---

21. Theodore K. Rabb (ed.), *The Thirty Years' War*, University Press of America, New York, 1981.
22. Henry A. Kissinger, *A World Restored*, Houghton Mifflin, Boston, 1973 [1957].
23. William L. Langer, *European Alliances and Alignments*, 1871-1890, Knopf, New York, 1931.

După război, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, ce fuseseră aliaţi în lupta împotriva Germaniei, au devenit adversari pentru patruzeci ani în Războiul Rece. Europa era împărţită în două blocuri rivale - Estul şi Vestul -, cu Germania însăşi împărţită în două state. Restul lumii a devenit un teren disputat, unde fiecare bloc încerca să obţină alianţe sau influenţă, adesea sponsorizând taberele opuse în războaiele regionale şi civile. În jurul anului 1990, când Uniunea Sovietică a intrat în colaps, sfârşitul Războiului Rece a îndreptat sistemul internaţional spre un aranjament mai cooperant al marilor puteri, cumva similar Concertului European din secolul al XIX-lea. Totuşi, noi tensiuni au apărut în cadrul alianţei europeano-americano-japoneze din moment ce membrii ei nu se mai confruntau cu ameninţarea comună a Uniunii Sovietice[24].

Imperialismul, 1500-2000

Imperialismul european (descris mai detaliat în capitolul 12) îşi are începutul în secolul al XV-lea, odată cu dezvoltarea vaselor capabile să străbată oceanele, în care un echipaj mic putea transporta o încărcătură considerabilă pe o distanţă lungă. Portugalia a fost pionierul primelor călătorii de explorare. Spania, Franţa şi Marea Britanie i-au urmat curând. Prin tehnologia militară superioară, europenii au câştigat controlul asupra oraşelor de pe coastă şi asupra avanposturilor de reaprovizionare de-a lungul marilor rute comerciale. Treptat, acest control s-a extins mai adânc în continent, mai întâi în America Latină, apoi în America de Nord, iar mai târziu în Asia şi Africa.

În secolul al XVI-lea, Spania şi Portugalia aveau imperii întinse în America Centrală şi, respectiv, Brazilia, iar Marea Britanie şi Franţa, colonii în America de Nord şi Caraibe. Imperialiştii cumpărau sclavi din Africa şi îi transportau în Mexic şi Brazilia pentru a munci în agricultură şi în minele de argint şi aur. Bogăţia produsă era exportată în Europa, unde monarhii o foloseau pentru a finanţa armate şi a construi state.

Aceste imperii au decimat populaţia şi cultura indigenă, cauzând suferinţe imense. De-a lungul timpului, economiile coloniilor s-au dezvoltat prin crearea infrastructurii transporturilor şi comunicaţiilor, a fabricilor ş.a. Dar aceste economii au fost adesea modelate după nevoile coloniştilor, şi nu după cele ale populaţiei locale.

Decolonizarea a început odată cu acţiunea coloniştilor britanici din Statele Unite, care şi-au declarat independenţa în 1776. Cea mai mare parte a Americii Latine şi-a câştigat independenţa câteva decenii mai târziu. Noile state din America de Nord şi America Latină erau, bineînţeles, conduse de descendenţi ai europenilor, în dezavantajul nativilor americani şi al sclavilor africani.

Europa continuă să dobândească noi colonii la sfârşitul secolului al XIX-lea, ceea ce a culminat cu o competiţie pentru coloniile din Africa în anii 1890 (determinând diviziuni teritoriale arbitrare, pe măsura înaintării armatelor europene). India a devenit

24. Daniel Unger şi Paul Blackburn (ed.), *Japan's Emerging Global Role*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; Tsuneo Akaha şi Frank Langdon (ed.), *Japan in the Posthegemonic World*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; Takashi Inoguchi şi Daniel I. Okimoto (ed.), *The Political Economy of Japan*, vol. 2 : *The Changing International Context*, Stanford, 1988.

Imperialismul, 1500-2000

	1500–1600	1600–1700	1700–1800	1800–1900	1900–2000
America de Nord	Columb	colonizarea britanică și franceză	independența SUA	Războiul din 1812; Canada →	
America Latină	Brazilia (portugheză); America Centrală și de Sud (spaniolă)			Independența; intervențiile europeană și americană →	Revoluția din Mexic
[illegible]		cucerirea Siberiei de către Rusia	(China) →	Războiul opiului; Revolta de la T'ai P'ing; Revolta boxerilor	Taiwanul și Coreea (japoneză); Imperiul Japonez; separarea Coreei, autonomia Taiwanului; regim comunist în China; China preia Hong Kong-ul
Asia [illegible]	Exploratorii europeni	Companiile olandeze ale Indiilor de Vest; Indonezia (olandeză) →		India (britanică)	Filipine (americană); independența Indiei; Războiul din Vietnam
Africa	Exploratorii europeni; comerțul cu sclavi →; Angola, Mozambic (portugheză)			goana după colonii (Marea Britanie, Franța, Germania)	independența
Orientul Mijlociu	Imperiul Otoman →				mandatele britanic și francez (Palestina); independența Algeriei

1500 1600 1700 1800 1900 2000

colonia britanică cea mai întinsă şi mai importantă din secolul al XIX-lea. În ultima parte a secolului al XIX-lea nu mai rămăseseră decât puţine teritorii atractive, spre frustrarea nou-veniţilor - precum Germania şi Italia -, care încercaseră la rândul lor să-şi ridice imperii peste mări. În cele din urmă, doar câteva regiuni noneuropene ale lumii şi-au păstrat independenţa: Japonia, cea mai mare parte a Chinei, Iranul, Turcia şi alte câteva zone. Japonia a început construirea propriului imperiu, la fel ca şi Statele Unite, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Chinei i-a slăbit puterea, iar regiunile ei de coastă au căzut sub dominaţia sau controlul formal al puterilor europene.

Valul decolonizării de după cel de-al Doilea Război Mondial a marcat cucerirea independenţei nu de către coloniştii locali (ca în cele două Americi), ci de către populaţiile indigene din Asia şi Africa. Decolonizarea a continuat până la mijlocul anilor '70, când nu a mai rămas aproape nici o colonie europeană. Cele mai multe dintre noile state independente s-au confruntat cu provocări şi dificultăţi uriaşe în era postcolonială. Deoarece vechile tipare economice au continuat în pofida independenţei politice, unii s-au referit la era postcolonială ca fiind *neocolonială*. Nordul global nu mai importa sclavi din Sud, dar continua să se bazeze pe forţa de muncă ieftină a Sudului, pe energie şi minerale şi pe produsele agriculturii tropicale. La rândul său însă, Nordul oferă contribuţii vitale Sudului prin investiţii de capital, transfer de tehnologie şi asistenţă externă (vezi capitolul 13). Colapsul Uniunii Sovietice şi al blocului său, care au redus Rusia la dimensiunile sale de acum un secol, poate fi văzut ca o extindere a valului decolonizării şi autodeterminării de după al Doilea Război Mondial.

Naţionalismul, 1500-2000

Mulţi oameni consideră **naţionalismul** - devotament pentru interesele unei naţiuni - drept cea mai importantă forţă în politica mondială din ultimele două secole. O naţiune reprezintă o populaţie care împărtăşeşte o identitate ce include de obicei limba şi cultura. De exemplu, cei mai mulţi dintre cele 60 de milioane de locuitori ai Franţei vorbesc franceza, mănâncă produse culinare franţuzeşti, învaţă în şcoli istoria Franţei şi sunt reprezentaţi (mai bine sau mai rău) de către guvernul naţional din Paris. Dar naţionalitatea este un concept greu de definit cu precizie. Într-o oarecare măsură, extinderea controlului politic peste teritorii întinse ca Franţa a creat comuniunea necesară naţionalităţii - statele creând naţiuni. Pe de altă parte, perceperea existenţei unei naţiuni a condus adesea la crearea unui stat corespunzător pe măsură ce un popor îşi câştiga suveranitatea asupra propriilor afaceri - naţiunile creând state.

În jurul anului 1500 d.Hr., ţări precum Franţa şi Austria au început să adune naţiuni întregi în state unice. Aceste noi state-naţiune erau foarte întinse şi puternice; ele şi-au copleşit vecinii mai mici. De-a lungul timpului, multe unităţi teritoriale mărunte au fost cucerite şi încorporate în state-naţiuni[25]. În cele din urmă, ideea

25. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell, 1983 (trad. rom. *Naţiuni şi naţionalism*, Antet, Oradea, 1997); Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, A.D. 990-1990*,

naţionalismului a devenit o forţă puternică şi a contribuit la dezintegrarea statelor multinaţionale întinse, ca Austro-Ungaria (în Primul Război Mondial), Uniunea Sovietică şi Iugoslavia.

Principiul *autodeterminării* presupune că popoarele care se identifică drept naţiuni ar trebui să aibă dreptul de a forma state şi de a-şi exercita suveranitatea. Autodeterminarea este un principiu foarte răspândit şi valorizat în afacerile internaţionale de astăzi (dar nu şi în trecut). Însă el este în general secundar principiilor suveranităţii (neamestecului în politica internă a altor state) şi integrităţii teritoriale, cu care în mod frecvent intră în conflict. Autodeterminarea nu le dă grupurilor dreptul de a schimba graniţele internaţionale, nici chiar pe cele impuse arbitrar de colonialism, pentru a unifica un grup cu o identitate naţională comună. În general, deşi nu întotdeauna, autodeterminarea a fost câştigată prin violenţă. Atunci când graniţele naţiunilor (percepute) nu se potriveau cu acelea ale statelor, apăreau în mod inevitabil conflicte. În prezent, astfel de conflicte sunt larg răspândite – în Irlanda de Nord, Quebec, Israel – Palestina, India – Pakistan, Sri Lanka, Tibet, Sudan şi multe alte locuri[26].

Olanda a contribuit la stabilirea principiului autodeterminării atunci când s-a eliberat de sub dominaţia spaniolă, în jurul anului 1600, şi s-a organizat într-o republică autoguvernată. Efortul de a controla Olanda a reprezentat cauza principală a Războiului de 30 de ani (1618-1648) şi în acel război statele şi-au mobilizat populaţiile în noi moduri. De exemplu, Suedia a încorporat un bărbat din zece în serviciul militar pe termen lung, în timp ce Olanda a folosit bogăţia provenită din comerţul mondial pentru a finanţa o armată profesionistă permanentă.

Acest proces de mobilizare populară s-a intensificat mult în timpul Revoluţiei Franceze şi al Războaielor Napoleoniene, când Franţa a instituit o încorporare generală şi o economie „de comandă" centralizată. Armatele sale de cetăţeni motivaţi compuse pentru prima dată din francezi, şi nu din mercenari, mărşăluiau mai mult şi mai repede. Oamenii participau într-o oarecare măsură din patriotism. Statul-naţiune le întruchipa aspiraţiile şi erau uniţi de o identitate naţională comună.

Între timp, Statele Unite au urmat exemplul Olandei, declarându-şi independenţa faţă de Marea Britanie în 1776. Naţiunea americană a rămas unită în timpul Războiului Civil din anii 1860 şi şi-a dezvoltat un puternic şi surprinzător simţ al naţionalismului, luând în considerare cât de întinsă şi diversă era ţara. Statele din America Latină şi-au câştigat independenţa la începutul secolului al XIX-lea, iar Germania şi Italia şi-au unificat (prin război) naţiunile răspândite în multiple entităţi politice în cursul aceluiaşi secol.

Înainte de Primul Război Mondial, muncitorii socialişti din diverse ţări europene s-au reunit pentru a lupta pentru drepturile clasei muncitoare. În timpul războiului, totuşi, cei mai mulţi au abandonat acest tip de solidaritate, luptând pentru propriile

Blackwell, Oxford, UK, 1990; E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, New York, 1990; James Mayall, *Nationalism and International Society*, Cambridge, 1990; Liah Greenfield, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard, 1992.

26. David A. Lake şi Donald Rothchild (ed.), *The International Spread of Ethnic Conflict: Fear, Diffusion, and Escalation*, Princeton, 1998.

naţiuni ; naţionalismul s-a dovedit a fi o forţă mai puternică decât socialismul. După al Doilea Război Mondial, naţionalismul a ajutat Germania, Italia şi Japonia să îşi construiască o ordine politică bazată pe *fascism* - un autoritarism extrem potenţat de naţionalism şovin. Iar în al Doilea Război Mondial, naţionalismul şi patriotismul (nu comunismul) i-au determinat pe sovietici să se sacrifice cu milioanele pentru a respinge invazia germană.

În ultimii 50 de ani, zeci de naţiuni şi-au câştigat independenţa şi suveranitatea. Evreii au căutat în mod persistent, în prima jumătate a secolului XX, să creeze Statul Israel, iar palestinienii au aspirat, în a doua jumătate, să creeze un stat palestinian. În timp ce statele multinaţionale, ca Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, s-au fragmentat în anii din urmă, entităţi teritoriale şi etnice ca Ucraina, Slovenia şi Timorul de Est s-au declarat ca state-naţiuni independente. Altele, precum Kosovo* şi Kurdistan, încearcă să facă la fel. Influenţa continuă a naţionalismului în lumea actuală este evidentă. Mai mult ca oricând, el reprezintă un factor major în conflictele şi războaiele internaţionale.

Identitatea naţională este întărită zilnic, din punct de vedere psihologic, prin simboluri ca steagul naţional, prin ritualuri ca Jurământul de Credinţă faţă de SUA şi prin alte practici destinate să consolideze identificarea unei populaţii cu naţiunea şi guvernul său. În fapt, oamenii au identităţi multiple, aparţinând diverselor cercuri - de la familia lor imediată până la oraşul lor, la grupul religios sau etnic, la naţiunea sau statul şi umanitatea ca întreg (vezi p. 254). Naţionalismul a avut un succes remarcabil în stabilirea identităţii naţionale drept afilierea primară a oamenilor din cea mai mare parte a lumii.

Naţionalismul exploatează energiile unor populaţii numeroase bazându-se pe sentimentele lor patriotice faţă de propria naţiune. Sentimentul de gen „noi, poporul" este greu de menţinut dacă oamenii sunt excluşi de la participarea la guvernare. Această participare este atât de importantă, încât până şi guvernele autoritare apelează adesea la procedurile de organizare a alegerilor (cu un singur candidat sau un singur partid). Democraţia poate reprezenta o forţă pentru pace, limitând puterea liderilor unui stat de a implica naţiunea într-un război. Dar influenţele populare asupra guvernelor pot de asemenea acutiza conflictele cu alte naţiuni, mai ales când erup tensiunile etnice.

De-a lungul timpului, participarea democratică s-a lărgit în mai multe ţări şi pentru mai mulţi oameni (cei fără proprietăţi, femeile etc.) în respectivele ţări. Tendinţa în direcţia democraţiei pare să continue în cele mai multe dintre regiunile lumii în anii din urmă - în Rusia şi Estul Europei, Africa, America Latină şi Asia. Atât naţionalismul, cât şi democraţia rămân forţe istorice importante, exercitând o influenţă puternică asupra RI.

Economia mondială, 1750-2000

În 1750, Marea Britanie, cea mai avansată economie din lume, avea un produs intern brut de circa 1.200 de dolari pe cap de locuitor (la nivelul de astăzi), mai puţin decât nivelul actual al celor mai multe dintre ţările din Sud. Astăzi, însă, Marea Britanie

* Kosovo şi-a declarat independenţa în 2008 (n.t.).

Economia mondială, 1750-2000

	1750–1800	1800–1850	1850–1900	1900–1950	1950–2000
Producție	industrializare →			Primul Război Mondial; criza mondială; al Doilea Război Mondial; linii de asamblare; industrializarea sovietică	prosperitatea postbelică; cursa înarmărilor în timpul Războiului Rece; dezvoltarea economică a Germaniei și Japoniei; globalizarea; colapsul URSS
Energie	cărbune →			petrol →	energie nucleară → gaze naturale →
Sectoare de vârf	motoare cu aburi; războaie de țesut	fier și aburi →; textile →	oțel →	electricitate →; vehicule motorizate →	electronice →; computere →; materiale plastice →; biotehnologie →
Transporturi	(nave din lemn)	vase cu aburi (din metal) →; căi ferate →	Canalul Suez	avioane →; calea ferată transsiberiană; automobile →; Canalul Panama	avioane cu reacție →; autostrăzi →; linii de cale ferată de mare viteză →
[illegible]		dominația Marii Britanii	(liber schimb)	protecționism	dominația SUA; GATT →; integrarea europeană; Organizația Mondială a Comerțului; NAFTA
[illegible]		lira sterlină ca monedă de referință la nivel mondial →		inflația de după Primul Război Mondial; Keynes	dolarul american ca monedă de referință la nivel mondial; Planul Marshall; Fondul Monetar Internațional →; Bretton Woods; SUA renunță la etalonul aur; Rusia se alătură FMI; criza datoriilor
Comunicații		telegraf →	inventarea telefonului	cablurile transoceanice; radio →	comunicații prin satelit; revoluția informatică →; Internet; fax, modem, celular etc.
t	1750	1800	1850	1900	1950 / 2000

produce de zece ori mai mult pe cap de locuitor (şi cu o populaţie mult mai mare decât în 1750). Această reuşită se datorează *industrializării* – utilizarea energiei pentru a pune în mişcare maşini şi acumularea de astfel de maşini, împreună cu produsele create prin intermediul acestora. Revoluţia Industrială a început în Marea Britanie în secolul al XVIII-lea (odată cu inventarea unui nou motor cu abur, în 1769, a unui război de ţesut mecanizat, în 1770, şi a maşinii de egrenat bumbac în America, în 1794). De ea este legat rolul de lider în devenire al Marii Britanii în economia mondială. Industrializarea – un proces derulat la nivelul de analiză mondial – s-a răspândit spre alte economii avansate[27].

În jurul anului 1850, vapoarele din lemn din secolele trecute au fost înlocuite de vapoare cu abur, din fier, mai mari şi mai rapide. Motoarele cu abur pe bază de cărbune puneau de asemenea în funcţiune fabricile producătoare de textile şi alte bunuri. Începea marea epocă a construcţiei de căi ferate. Această dezvoltare nu numai că a mărit volumul producţiei şi al comerţului, dar de asemenea a legat mai strâns din punct de vedere economic spaţii îndepărtate. Călătoria de o zi de-a lungul Franţei pe căile ferate contrasta cu aceeaşi rută din urmă cu o sută de ani, când era nevoie de trei săptămâni pentru a o parcurge. În această perioadă a mecanizării, condiţiile în fabrici erau foarte dure, în special pentru femeile şi copiii care lucrau la maşini.

Marea Britanie a dominat comerţul mondial în această perioadă. Cum economia Marii Britanii era cea mai avansată din lume din punct de vedere economic, produsele sale erau competitive pretutindeni. Din această cauză politica britanică favoriza **liberul schimb**. În plus faţă de rolul său central în comerţul mondial, Marea Britanie servea în secolul al XIX-lea drept capitală financiară a lumii, administrând o tot mai complexă piaţă mondială a bunurilor şi serviciilor. Moneda britanică, lira sterlină (din argint), a devenit etalonul mondial. Relaţiile monetare internaţionale se bazau încă pe valoarea metalelor preţioase, aşa cum se întâmplase în secolul al XVI-lea, când Spania şi-a finanţat armatele cu aur şi argint mexican.

Totuşi, pe la începutul secolului XX, nu Marea Britanie, ci Statele Unite erau cea mai mare şi mai dezvoltată economie mondială. Industrializarea economiei Statelor Unite era susţinută de expansiunea teritorială din secolul al XIX-lea, la care se adăugau mari resurse naturale. De asemenea, economia Statelor Unite atrăgea mase imense de forţă de muncă imigrantă din Europa. Statele Unite au condus lumea în trecerea de la cărbune la petrol şi de la transportul cu tracţiune animală la cel cu vehicule motorizate. Ultimele inovaţii tehnice, de la electricitate la avioane, au ajutat totodată la propulsarea economiei Statelor Unite către o poziţie mondială dominantă.

În anii '30, Statele Unite şi economia mondială au suferit un puternic regres în perioada Marii Crize. Legea protecţionistă Smoot-Hawley, adoptată de Statele Unite în 1930, prin care se impuneau taxe pe importuri, a contribuit la severitatea

27. Douglass C. North şi Robert Paul Thomas, *The Rise of the Western World : A New Economic History*, Cambridge, 1973 ; E.J. Hobsbawm, *Industry and Empire : From 1750 to the Present Day*, Penguin-Pelican, Harmondsworth, UK, 1969 ; James D. Tracy (ed.), *The Political Economy of Merchant Empires : State Power and World Trade, 1350-1750*, Cambridge, NY, 1991.

depresiunii prin atragerea de represalii şi prin reducerea comerţului mondial. Adoptând principiile economiei keynesiene, guvernul Statelor Unite a folosit deficitul pentru a stimula economia, compensându-l din bogăţia nou generată graţie redresării economice. Rolul guvernului în economie s-a intensificat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

După 1945, economia mondială capitalistă a fost restructurată sub conducerea SUA. Instituţiile economice internaţionale de astăzi, precum Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional, datează din această perioadă. Statele Unite au oferit un ajutor consistent (prin intermediul Planului Marshall) pentru a resuscita economiile vest-europene şi pe cea japoneză. Comerţul mondial s-a extins foarte mult, iar piaţa mondială a devenit mai mult ca oricând strâns interconectată prin intermediul transportului aerian şi al telecomunicaţiilor. Electronicele au devenit noul sector dominant iar progresul tehnologic s-a accelerat de-a lungul secolului XX.

Separate de economia mondială capitalistă, în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial, economiile Uniunii Sovietice şi Europei de Est au fost organizate conform principiilor comuniste ale planificării centralizate şi proprietăţii de stat. Economia sovietică a obţinut câteva succese notabile prin industrializarea rapidă a ţării în anii '30, supravieţuind asaltului german din anii '40 şi dezvoltând zborurile spaţiale la nivel mondial şi capacitatea de producţie militară în anii '50 şi '60. Uniunea Sovietică a fost prima ţară care a lansat un satelit (*Sputnik*) în 1957, iar la începutul anilor '60, liderii săi s-au lăudat că economiile comuniste le vor întrece pe cele capitaliste în câteva decenii. Însă blocul economiilor sovietice a stagnat sub greutatea birocraţiei, a rigidităţii ideologice, distrugerii mediului, corupţiei şi cheltuielilor militare foarte mari. În anii '90, fostele republici sovietice şi vecinii lor est-europeni au încercat – cu un succes discutabil – să facă tranziţia la o oarecare formă de economie capitalistă de piaţă, dar procesul s-a dovedit a fi dificil.

În prezent există o unică economie mondială integrată şi nici o ţară nu poate rămâne izolată. În acelaşi timp, imperfecţiunile şi problemele economiei mondiale sunt evidente din cauza crizelor periodice şi recesiunilor din ultimii ani – din Rusia şi Europa de Est, Japonia şi alte economii asiatice şi chiar, periodic, în economiile capitaliste mature industrializate. Emergenţa unei economii capitaliste globale a adâncit disparităţile dintre regiunile cele mai bogate şi cele mai sărace. În timp ce Statele Unite se bucurau de o prosperitate fără precedent, sărăcia în creştere din Africa a creat o catastrofă umană la scară continentală.

La fel ca atunci când economia mondială ieşea din marile crize anterioare, din anii 1890 şi 1930, se pare că un nou val al inovaţiilor tehnologice trage ţările avansate industrial, în mod special Statele Unite, spre o nouă fază de creştere – posibil una care este mai intens informaţională şi eficientă din punctul de vedere al resurselor. Mai puţin clar este dacă schimbarea tehnologică va ocoli sau va întări Sudul (vezi capitolele 12 şi 13).

Cele două războaie mondiale, 1900-1950

Primul Război Mondial (1914-1918) şi al Doilea Război Mondial (1939-1945) au ocupat numai zece ani din secolul XX. Dar ele au dat caracterul acestui secol. Nimic asemănător cu acele războaie nu s-a mai întâmplat de atunci, ele rămânând un punct de referinţă pentru lumea în care trăim astăzi. Poate doar cu excepţia a două alte cazuri din istorie – Războiul de 30 de ani şi Războaiele Napoleoniene –, cele două războaie mondiale au fost globale sau hegemonice, cu o participare a aproape tuturor statelor majore într-o luptă totală pentru viitorul sistemului internaţional[28].

Pentru mulţi oameni, Primul Război Mondial simbolizează iraţionalitatea tragică a unui război. A fascinat cercetătorii RI pentru că a fost un război catastrofal care pare inutil şi poate chiar accidental. După un secol de pace relativă, marile Puteri au mărşăluit la luptă fără vreun motiv serios. Era chiar un sentiment popular că Europa va fi înălţată şi revigorată de un război – şi că tinerii au şansa încă o dată să îşi dovedească bărbăţia pe câmpul de luptă într-o aventură glorioasă. Asemenea idei au fost repede strivite de durerea imensă şi de lipsa de sens evidentă a războiului.

Războiul franco-prusac din 1870-1871 reprezenta cel mai mare război anterior, când Germania lansase o ofensivă fulgerătoare, utilizând căile ferate pentru a grăbi armatele spre front. Acel război s-a sfârşit rapid, decisiv şi cu un câştigător evident (Germania). Se anticipa că un nou război va urma aceeaşi structură. Toate marile puteri şi-au făcut planuri privind o ofensivă pe căile ferate şi o victorie rapidă – aşa-numitul *cult al ofensivei*. Se presupunea că aceea care ar fi lovit prima ar fi câştigat. Conform acestor doctrine, mobilizarea unei ţări pentru război îi forţa în mod virtual pe inamicii săi să treacă de asemenea la mobilizare. Astfel, când un naţionalist sârb l-a asasinat pe Arhiducele Franz-Ferdinand de Austria, în 1914, la Sarajevo, o criză minoră a escaladat iar planurile de mobilizare au împins Europa spre un război total[29].

Contrar aşteptărilor, războiul nu a fost nici scurt şi nici decisiv şi în mod sigur nu a fost glorios. S-a rezumat la noroiul din tranşeele înşirate de-a lungul unui front fix. De exemplu, în 1917, în Bătălia de la Passchendaele (Belgia), Marea Britanie a tras în trei luni cinci tone de cartuşe pe fiecare metru al unei linii de front de 18 kilometri lăţime şi a pierdut 40.000 de oameni într-un atac terestru eşuat. Condiţiile îngrozitoare erau înrăutăţite de armele chimice şi de încercările Marii Britanii şi ale Germaniei de a înfometa populaţia inamică în vederea capitulării.

---

28. Michael Dockrill, *Atlas of Twentieth Century World History*, HarperCollins, New York, 1991 ; Niall Ferguson, *The Pity of War : Explaining World War I*, Basic, New York, 1999 ; John Keegan (ed.), *The Times Atlas of the Second World War*, HarperCollins, New York, 1989 ; Gerhard L. Weinberg, *A World at Arms : A Global History of World War II*, Cambridge, 1994.
29. Stephen Van Evera, „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", *International Security*, 9 (1), 1984, pp. 58-107 ; Jack Lewis Snyder, *The Ideology of the Offensive : Military Decision Making and Disasters of 1914*, Cornell, 1984 ; Miles Kahler „Rumors of War : The 1914 Analogy", *Foreign Affairs*, 58 (2), 1979/80, pp. 374-396.

Cele două războaie mondiale, 1900-1950

	1900–1910	1910–1920	1920–1930	1930–1940	1940–1950
Europa	dezvoltarea planurilor de mobilizare; crizele din Balcani	**Primul Război Mondial**; Sarajevo; SUA intră în război		Italia invadează Etiopia; Acordul de la München	**al Doilea Război Mondial**; SUA intră în război; Ziua Z
Germania	Cursa cu Marea Britanie a înarmării navale →	înfrângerea	Republica de la Weimar; hiperinflație	Hitler câștigă puterea; reînarmare; invazia Poloniei; ocuparea Austriei și Cehoslovaciei	ocuparea Europei; Holocaustul; bombardamente strategice; înfrângerea; ocuparea de către forțele aliate
Rusia		Revoluția din Rusia; formarea URSS	(război civil)	(industrializare); Pactul cu Hitler	invazia germană; victoria
[illegible]	forțele americane ajung în Filipine; Războiul ruso-japonez	Japonia își menține neutralitatea în Primul Război Mondial		Japonia ocupă Manciuria (China); Japonia invadează China	Pearl Harbor; luptele de pe insule; Japonia ocupă Asia de Sud-Est; Hiroshima; ocuparea de către SUA
[illegible] de drept internațional	Conferințele de Pace de la Haga		**Tratatul de la Versailles**; Liga Națiunilor →; Tratatul Naval de la Washington	izolaționismul american; **Japonia părăsește Liga Națiunilor**	Tribunalul de la Nürnberg; Organizația Națiunilor Unite →
Tehnologie	distrugătoare	tranșee; arme chimice; tancuri; submarine		blindate mecanizate	război aerian; radar; arme nucleare

Rusia a fost primul stat care s-a prăbuşit. Revoluţia de acasă a scos Rusia din război în 1917 (şi a condus la formarea Uniunii Sovietice). Dar intrarea în război a Statelor Unite împotriva Germaniei în acel an a întors repede balanţa. Prin *Tratatul de la Versailles*, din 1919, Germania a fost obligată să renunţe la teritorii, să plătească daune, să îşi limiteze înarmarea pe viitor şi să se recunoască responsabilă de acest război. Resentimentele Germaniei faţă de aceşti termeni duri ai tratatului vor contribui la cucerirea puterii de către Adolf Hitler în anii '30. După Primul Război Mondial, Preşedintele SUA Woodrow Wilson a condus efortul de creare a *Ligii Naţiunilor*, un precursor al Naţiunilor Unite de astăzi. Dar Senatul nu a aprobat participarea SUA şi Liga s-a dovedit ineficientă. Izolaţionismul SUA dintre cele două războaie mondiale, împreună cu declinul puterii britanice şi cu o Rusie mutilată de propria revoluţie, au creat un vid de putere în politica mondială.

În anii '30, Germania şi Japonia au umplut vidul, angajându-se într-o expansiune agresivă care a condus, în cele din urmă, la cel de-al Doilea Război Mondial. Japonia ocupase deja Taiwanul şi Coreea, după ce învinsese China în 1895 şi Rusia în 1905. În Primul Război Mondial Japonia câştigase câteva colonii ale Germaniei din Asia. În 1931, Japonia a ocupat Manciuria (în nordul Chinei) şi a instalat acolo un regim-marionetă. În 1937, a invadat restul Chinei şi a început o ocupaţie brutală care continuă încă să bântuie relaţiile sino-japoneze.

Între timp, în Europa anilor '30, Germania nazistă sub Hitler s-a reînarmat, a intervenit pentru a-i ajuta pe fascişti să câştige Războiul Civil spaniol şi a smuls teritorii de la vecinii săi, sub pretextul de a-i reuni cu ţara-mamă pe etnicii germani din acele teritorii. Hitler a fost stimulat de răspunsul slab al comunităţii internaţionale şi al Ligii Naţiunilor la agresiunile regimurilor fasciste din Italia şi Spania. Într-un efort de calmare a ambiţiilor germane, Marea Britanie şi Franţa au convenit prin *Tratatul de la München* din 1938 să lase Germania să ocupe părţi din Cehoslovacia (Regiunea Sudetă). Conciliatorismul are de atunci o conotaţie negativă în RI, pentru că *Tratatul de la München* a părut doar să încurajeze cuceririle ulterioare ale lui Hitler.

În 1939, Germania a invadat Polonia, determinând Marea Britanie şi Franţa să declare război Germaniei. Hitler a semnat un pact de neagresiune cu vechiul său inamic, conducătorul sovietic Iosif Stalin, şi şi-a aruncat întreaga armată asupra Franţei, ocupând rapid cea mai mare parte a teritoriului ei. Hitler l-a înşelat pe Stalin şi a invadat Uniunea Sovietică în 1941. Această ofensivă a fost în cele din urmă blocată şi respinsă după câţiva ani. Dar Uniunea Sovietică a resimţit şocul atacului german şi a suferit de departe cea mai mare pierdere de vieţi omeneşti din totalul celor 60 de milioane de victime ale celui de-al Doilea Război Mondial. Aceste evenimente continuă să reprezinte o amintire puternică, structurând imaginea RI în Rusia şi Estul Europei.

Statele Unite s-au alăturat operaţiunilor împotriva Germaniei în 1942. Economia americană a produs arme şi provizii de importanţă vitală pentru armatele aliate. Statele Unite şi Marea Britanie au întreprins bombardamente strategice asupra oraşelor germane - incluzând aici bombardarea Dresdei din februarie 1945, ce a condus la moartea a 100.000 de civili. După trecerea Canalului Mânecii, pe 6 iunie 1944

(*Ziua Z*), forţele anglo-americane au năvălit în Germania dinspre Vest, în timp ce sovieticii au presat dinspre Est. O Germanie ruinată s-a predat şi a fost ocupată de forţele aliate.

La apogeul conflictului, Germania nazistă şi aliaţii săi ocupaseră aproape întreaga Europă, cu excepţia Marii Britanii şi a unor părţi din Rusia. Conform politicii sale fanatice de puritate rasială, Germania a închis şi exterminat şase milioane de evrei şi milioane de alte victime, incluzând aici homosexuali, ţigani şi comunişti. Crimele în masă, cunoscute acum sub denumirea de Holocaust, împreună cu războiul total declanşat prin agresiunea nazistă, sunt considerate printre cele mai mari *crime împotriva umanităţii* din istorie. Oficialii germani responsabili au fost deferiţi justiţiei *Tribunalului de la Nürnberg* după război (vezi p. 379). Angajamentele liderilor mondiali, după această experienţă, de a nu mai permite „vreodată" *genocidul* – exterminarea sistematică a unui grup rasial sau religios – s-au dovedit a fi insuficiente, mărturie stând cazurile de genocid apărute în anii '90 în Bosnia şi Rwanda şi mai recent în Sudan.

În timp ce războiul în Europa se înteţea, Japonia a purtat un război pentru controlul Asiei de Sud-Est împotriva Statelor Unite şi a aliaţilor săi. Expansiunea japoneză din anii '30 nu a făcut decât să arate dependenţa de resurse externe, pe care intenţiona să o rezolve : Statele Unite au pedepsit Japonia prin încetarea exporturilor de petrol. Japonia a distrus atunci o mare parte a marinei SUA printr-un atac surpriză asupra bazei Pearl Harbor (Hawaii) în 1941 şi a acaparat teritoriile râvnite (incluzând aici Indonezia, al cărei petrol l-a înlocuit pe cel american). Statele Unite au construit din nou forţe militare numeroase şi au recucerit o serie de insule din Pacific în anii următori. Bombardarea strategică a oraşelor japoneze de către Statele Unite a culminat cu unica utilizare istorică a armei nucleare într-un război – prin distrugerea oraşelor *Hiroshima* şi *Nagasaki* în august 1945 –, determinând capitularea rapidă a Japoniei.

Această lecţie a celor două războaie mondiale pare contradictorie. Din eşecul tratatului de la München din 1938 menit să-l satisfacă pe Hitler, mulţi au conchis că numai o politică internaţională dură, completată cu pregătiri de război, va împiedica agresiunea şi va preveni un război. Totuşi, în 1914 se părea că tocmai o astfel de politică dură a condus Europa spre un război dezastruos, ce ar fi putut fi evitat printr-o conciliere. Evident, cea mai bună politică ar putea fi uneori dură şi alteori conciliantă, dar cercetătorii RI nu au descoperit o formulă simplă de alegere (vezi „Cauzele războiului" în capitolul 5).

Războiul Rece, 1945-1990

Statele Unite şi Uniunea Sovietică au devenit cele două superputeri ale perioadei de după cel de-al Doilea Război Mondial[30]. Fiecare avea misiunea sa ideologică

30. John Lewis Gaddis, *We Now Know : Rethinking Cold War History*, Oxford, 1997 ; Vladislav Zubok şi Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War : From Stalin to Krushchev*, Harvard, 1996 ; Raymond Garthoff, *Detente and Confrontation : American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*, Brookings, Washington, DC, 1985 ; Deborah Welch

(democraţie capitalistă *versus* comunism), reţeaua sa de alianţe şi clienţi şi arsenalul său de arme nucleare. Europa era divizată între forţele militare ale Statelor Unite şi aliaţilor săi din cadrul *Tratatului Atlanticului de Nord (NATO)*, pe de o parte, şi cele ale Uniunii Sovietice şi ale aliaţilor săi din *Pactul de la Varşovia*, pe de altă parte. Germania însăşi era împărţită, cu trei pătrimi ale ţării – şi trei pătrimi ale capitalei, Berlin – ocupate de Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa. Restul, care înconjura Berlinul de Vest, era ocupat de Uniunea Sovietică. Crizele Berlinului din 1947-1948 şi 1961 au condus la confruntări armate, dar nu şi la război. În 1961, Germania de Est a construit Zidul Berlinului, separând Estul de Vestul oraşului. Acesta simboliza divizarea Europei prin ceea ce Winston Churchill numise „cortina de fier".

În ciuda ostilităţii din relaţiile Est-Vest din timpul *Războiului Rece*, a apărut o structură relativ stabilă, iar conflictele nu au escaladat până la un război total. La întâlnirea SUA-URSS-Marea Britanie, de la Yalta din 1945, când înfrângerea Germaniei era iminentă, puterile occidentale au admis prezenţa armatelor sovietice în Europa de Est, permiţând acelei zone să rămână sub influenţă sovietică. Deşi blocul sovietic nu s-a alăturat instituţiilor economice occidentale, spre exemplu FMI, toate marile state au aderat la Organizaţia Naţiunilor Unite. ONU (spre deosebire de ghinionista Ligă a Naţiunilor) a reuşit să menţină o participare aproape universală şi adeziunea la structurile şi regulile fundamentale în timpul Războiului Rece.

Preocuparea principală a Occidentului de-a lungul Războiului Rece a fost aceea că Uniunea Sovietică ar putea câştiga controlul asupra Europei occidentale – fie printr-o invazie deschisă, fie prin intermediul puterii de convingere a comunismului în ţările occidentale epuizate şi sărăcite de război. Aceasta ar fi pus întreaga bază industrială a masei teritoriale euro-asiatice (din Europa până în Siberia) sub controlul unui singur stat. Acestor temeri le-au răspuns *Planul Marshall* – ajutorul financiar al SUA pentru reconstrucţia economiilor europene – şi crearea Alianţei NATO. O jumătate din totalul cheltuielilor militare mondiale era alocată echilibrului european. Sume considerabile au fost destinate cursei înarmării nucleare a marilor puteri, în care fiecare superputere producea zeci de mii de arme nucleare (vezi p. 326).

Prin intermediul politicii de îngrădire, adoptată la sfârşitul anilor '40, Statele Unite au căutat să stopeze expansiunea mondială a influenţei sovietice pe mai multe planuri simultan – militar, politic, ideologic, economic. Statele Unite au păstrat o reţea extinsă de baze militare şi alianţe în lumea întreagă. În cvasitotalitatea ei, politica externă a SUA din deceniile ce au urmat – de la ajutorul extern şi transferul de tehnologie până la intervenţiile militare şi diplomaţie – a ajuns să servească obiectivului îngrădirii.

Revoluţia comunistă chineză din 1949 a condus la o alianţă sino-sovietică. Dar China a devenit virulent de independentă în anii '60 ce au urmat *rupturii sino-sovietice*, ea opunându-se demersurilor sovietice de *coexistenţă paşnică* cu

---

Larson, *Anatomy of Mistrust: US-Soviet Relations During the Cold War*, Cornell, 1997; Marc Trachtenberg, *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945-1963*, Princeton, 1999.

Războiul Rece, 1945-1990

	1940–1950	1950–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1990
Lideri URSS	Stalin	Stalin; Hrușciov	Hrușciov; Brejnev	Brejnev	Brejnev; Andropov; Cernenko; Gorbaciov
Uniunea Sovietică	Alianța încheiată în cel de-al Doilea Război Mondial; bomba atomică	Pactul de la Varșovia →; Sputnik; cursa înarmării nucleare →	cursa înarmării nucleare →	paritate nucleară cu SUA	reforme (perestroika, glasnost)
Statele Unite ale Americii	Alianța încheiată în cel de-al Doilea Război Mondial; NATO →	politica îngrădirii →; (superioritate nucleară asupra URSS)		drepturile omului; (criza din Iran)	dezvoltare militară; „Războiul Stelelor”
Președinți SUA	F.D. Roosevelt; Truman	Truman; Eisenhower	Kennedy; Johnson	Nixon; Ford; Carter	Reagan; Bush
China	război civil (naționaliști-comuniști); republică populară → (Taiwanul naționalist)	alianța sino-sovietică; Crizele din Strâmtoarea Taiwan (vs SUA)	ruptura sino-sovietică; bomba atomică; conflictele de la granița sovietică; Revoluția Culturală	intrarea în ONU; apropierea dintre SUA și China; moartea lui Mao	politică neutralistă până la proamericană; protestele studenților
Confruntări	Criza Berlinului	Războiul coreean; invazia sovietică în Ungaria; incidentul legat de avionul U2	Zidul Berlinului; Criza Berlinului; Criza Rachetelor din Cuba; Războiul din Vietnam; invazia URSS în Cehoslovacia	Războiul din Vietnam	Războiul din Afganistan; invazia SUA în Grenada
Războaie prin procură	Războiul civil din Grecia	Criza Canalului Suez; Revoluția cubaneză	Indonezia; războaiele dintre arabi și israelieni	Lovitură de stat în Chile; Somalia vs Ethiopia; Cambodgia →	Angola →; Nicaragua →; El Salvador →
	Summitul de la Yalta	Summitul de la Geneva	Tratatul de interzicere parțială a testelor nucleare; Tratatul de Neproliferare	SALT I; SALT II	START; Summitul de la Paris (Tratatul privind Forțele Convenționale în Europa - CFE); Tratatul privind Forțele Nucleare Intermediare (INF)

Statele Unite[31]. La sfârşitul anilor '60, tineri radicali ostili ambelor superputeri au condus China către o *Revoluţie Culturală* haotică şi distructivă. Dar simţindu-se ameninţaţi de puterea sovietică, liderii chinezi au dezvoltat o afinitate crescândă pentru Statele Unite în timpul anilor '70, începând cu o vizită crucială în China a preşedintelui american Nixon, în '72. Această vizită a condus la relaţii diplomatice sino-americane în 1979. În timpul Războiului Rece, China a încercat, în general, să joace un rol de echilibrator împotriva oricărei superputeri ce părea mai ameninţătoare la momentul respectiv.

În 1950 a izbucnit *Războiul coreean*, atunci când Coreea de Nord comunistă a atacat şi cotropit cea mai mare parte a teritoriului Coreei de Sud, aliată a SUA. America şi aliaţii săi (sub autoritatea ONU, obţinută în condiţiile în care sovieticii se retrăseseră din Consiliul de Securitate, în semn de protest) au contraatacat şi au ocupat cea mai mare parte a Coreei de Nord. China a trimis mase întregi de „voluntari" pentru a ajuta Coreea de Nord şi războiul s-a împotmolit aproape de graniţa iniţială până când un armistiţiu a pus capăt luptelor, în 1953. Războiul din Coreea a înăsprit atitudinea SUA faţă de comunism şi a dat o notă negativă viitoarelor relaţii Est-Vest, în special relaţiilor americano-chineze din anii '50.

Războiul Rece s-a mai dezgheţat pentru o vreme după moartea lui Stalin în 1953. Prima *reuniune la vârf* a liderilor marilor puteri a avut loc la Geneva în 1955. Această ameliorare a relaţiilor a determinat ambele părţi să convină asupra reconstituirii Austriei, care fusese împărţită în patru părţi, asemeni Germaniei. Dar Uniunea Sovietică a trimis tancuri pentru a strivi o revoltă populară în Ungaria în 1956 (acţiune ce s-a repetat şi în 1968, în Cehosolvacia), iar programul de înarmare cu rachete ce a lansat satelitul *Sputnik* în 1957, a alarmat Statele Unite. Doborârea unui avion spion american (*U-2*) deasupra Uniunii Sovietice, în 1960, a grăbit întâlnirea dintre liderii marilor puteri, Nikita Hruşciov şi Dwight D. Eisenhower. Între timp, în Cuba, după revoluţia comunistă a lui Fidel Castro din 1959, Statele Unite au încercat o contrarevoluţie prin invazia de mântuială din *Golful Porcilor*, în 1961.

Aceste ostilităţi au culminat cu *Criza Rachetelor din Cuba* din 1962, când Uniunea Sovietică a instalat rachete nucleare cu rază medie de acţiune în Cuba. URSS dorea să reducă inferioritatea strategică nucleară, să contrabalanseze desfăşurarea de rachete americane în Turcia, la graniţele URSS, şi să împiedice o altă invazie a SUA în Cuba. Liderii americani au considerat totuşi rachetele drept o ameninţare şi o provocare. După cum au indicat mai târziu documentele istorice, era posibil chiar un război nuclear. Unii politicieni americani au preferat loviturile militare înainte ca rachetele să devină operaţionale, când în fapt unele arme nucleare din Cuba erau deja operaţionale, iar comandanţii erau autorizaţi să le folosească în eventualitatea unui atac al SUA[32]. În schimb, preşedintele John F. Kennedy a impus o blocadă navală pentru a

31. David Allan Mayers, *Cracking the Monolith : US Policy Against the Sino-Soviet Alliance, 1949-1955*, Louisiana State, 1986; Ilpyong J. Kim (ed.), *Beyond the Strategic Triangle*, Paragon, New York, 1992.

32. James A. Nathan (ed.), *The Cuban Missile Crisis Revisted*, St. Martin's, New York, 1992; Ernest May şi Philip Zelikow (ed.), *The Kennedy Tapes : Inside the White House During the Cuban Missile Crisis*, Harvard, 1997.

forţa scoaterea lor. Uniunea Sovietică a dat înapoi în privinţa rachetelor, iar Statele Unite au promis să nu mai invadeze Cuba pe viitor. Liderii ambelor părţi au fost zguduiţi de posibilitatea unui război nuclear. Aceştia au semnat *Tratatul de Interzicere Parţială a Testelor Nucleare*, din 1963, interzicând testele nucleare atmosferice, şi au început să coopereze prin schimburi culturale, în explorarea spaţiului, aviaţie şi alte domenii.

Cele două superputeri au concurat adesea pentru o poziţie în Sudul global, purtând *războaie prin procură* în care aprovizionau şi consiliau facţiunile opuse din războaiele civile. Alianţele erau adesea arbitrare. De exemplu, Statele Unite au susţinut guvernul etiopian, iar URSS a susţinut Somalia rivală în anii '70 ; când după revoluţia etiopiană noul guvern a căutat ajutorul sovieticilor, Statele Unite şi-au îndreptat susţinerea în favoarea Somaliei.

Un defect al politicii americane din timpul Războiului Rece a fost acela de a vedea toate conflictele regionale prin lentilele Est-Vest. Preocuparea faţă de comunism a împins Statele Unite să susţină guverne nepopulare prooccidentale, dintr-o serie de ţări sărace, nicăieri rezultatul nefiind mai dezastruos decât în cazul *Războiului din Vietnam*, din anii '60. Războiul din Vietnam a dezbinat poporul american şi în cele din urmă nu a reuşit să împiedice preluarea puterii de către comunişti. Căderea Vietnamului de Sud în 1975 a părut să semnaleze slăbiciunea SUA, combinată în special cu paşii înapoi din Orientul Mijlociu – embargoul petrolier arab din 1973 împotriva Statelor Unite şi răsturnarea Şahului Iranului susţinut de SUA de către fundamentaliştii islamici, în 1979.

În această perioadă de aparentă slăbiciune a SUA, Uniunea Sovietică a invadat Afganistanul în 1979. Dar, ca şi Statele Unite în Vietnam, nu a putut suprima armatele rebele aprovizionate de cealaltă superputere. În cele din urmă, URSS s-a retras după aproape un deceniu de război ce a slăbit-o considerabil. Între timp, preşedintele Ronald Reagan a adus la un nivel record forţele militare americane şi a susţinut armatele rebele din statele aliate ale sovieticilor, Nicaragua şi Angola (şi o facţiune din Cambodgia), ca şi din Afganistan. Relaţiile dintre superputeri s-au îmbunătăţit treptat, după ce Mihail Gorbaciov, un reformist, a preluat puterea în Uniunea Sovietică, în 1985. Dar unele dintre fronturile de luptă din Sudul global (în special Afganistan şi Angola) au continuat să sufere şi în noul secol din cauza războaielor civile brutale (purtate cu arme rămase din timpul Războiului Rece).

În retrospectivă, se pare că ambele superputeri au exagerat puterea sovietică. În primii ani ai cursei înarmării nucleare, superioritatea militară americană era absolută, mai ales în privinţa armelor nucleare. Sovieticii au reuşit să egaleze Statele Unite într-un timp record, de la bombe A la bombe H şi la focoase nucleare multiple. În anii '70 sovieticii dobândiseră paritatea strategică, însemnând că nici una dintre părţi nu ar fi putut împiedica propria distrugere într-un război nuclear. Dar în spatele acestei parităţi militare se găsea o Uniune Sovietică rămasă mult în urmă faţă de Occident în toate celelalte aspecte – avuţie, tehnologie, infrastructură şi motivarea cetăţenilor/muncitorilor.

În iunie 1989, manifestaţiile prodemocratice masive din capitala chineză Beijing (Piaţa Tiananmen) au fost înăbuşite violent de către guvernul comunist. Sute de oameni au fost împuşcaţi mortal, în stradă. În jurul anului 1990, cu o Uniune Sovietică favorabilă,

una după alta, ţările est-europene au înlocuit guvernele comuniste sub presiunea demonstraţiilor de masă. Căderea Zidului Berlinului spre finalul lui 1989 a simbolizat sfârşitul divizării Europei de către Războiul Rece. Germania s-a reunificat în mod oficial în 1990. Liderul sovietic Gorbaciov a permis aceste pierderi de putere externă (şi mai mult) cu speranţa canalizării pe restructurarea internă sovietică prin intermediul politicii sale de *perestroika* (reformă economică) şi *glasnost* (transparenţă politică). Cu toate acestea, în 1991, Uniunea Sovietică s-a destrămat. Rusia şi multe dintre fostele republici s-au luptat să supravieţuiască, de-a lungul anilor '90, colapsului economic şi financiar, inflaţiei, corupţiei, războiului şi slăbiciunii militare, deşi au rămas democraţii din punct de vedere politic. China a rămas un regim comunist autoritar, dar şi-a liberalizat economia şi a evitat conflictele militare. Prin contrast cu perioada Războiului Rece, China a dezvoltat legături strânse atât cu Statele Unite, cât şi cu Rusia şi s-a alăturat sistemului liberal de comerţ mondial.

Cercetătorii nu cad de acord asupra explicaţiei la importanta întrebare de ce s-a încheiat Războiul Rece[33]. O perspectivă ar fi că puterea militară americană din timpul preşedintelui Reagan a dus Uniunea Sovietică la faliment pe măsură ce încerca să ţină pasul în cursa înarmării. O opinie diferită este aceea conform căreia Uniunea Sovietică a suferit de pe urma stagnării interne timp de decenii şi a ajuns la implozie în cele din urmă, deoarece slăbiciunile din sistemul de guvernare aveau prea puţin de-a face cu presiunile externe. Într-adevăr, unii cercetători consideră că Uniunea Sovietică ar fi putut să se destrame mai devreme dacă nu ar fi existat Statele Unite ca duşman extern, care să întărească legitimitatea guvernului sovietic în faţa propriului popor.

Începuturile erei post-Război Rece, 1990-2006

Era post-Război Rece a început şocant, în timp ce Uniunea Sovietică continua să se dezintegreze. În 1990, crezând poate că sfârşitul Războiului Rece a lăsat un vid de putere în regiune, Irakul a ocupat Kuweitul încercând o preluare agresivă a controlului asupra petrolului din Orientul Mijlociu. Puterile occidentale s-au alarmat – atât din cauza exemplului pe care l-ar fi oferit agresiunea nepedepsită şi care ar fi putut declanşa o nouă eră, cât şi a ameninţării directe la rezervele energetice ale economiei mondiale. Statele Unite au mobilizat o coaliţie a celor mai importante ţări din lume (aproape fără nici o opoziţie) pentru a se opune Irakului. Intervenind prin intermediul ONU, coaliţia condusă de SUA a aplicat sancţiuni în creştere împotriva Irakului – de la condamnare la embargo asupra exporturilor de petrol ale Irakului, până la ameninţări şi ultimatumuri. Preşedintele G.H.W. Bush a primit autorizaţie din partea Congresului american să folosească forţa împotriva Irakului.

33. Rey Koslowski şi Friedrich Kratochwil, „Understanding the Change in International Politics : The Soviet Empire's Demise and the International System", *International Organization*, 48 (2), 1994, pp. 215-248 ; Stephen G. Brooks şi William C. Wohlforth, „Power, Globalization, and the End of the Cold War : Reevaluating a Landmark Case for Ideas", *International Security*, 25 (3), 2000/2001, pp. 5-53 ; Richard K. Herrmann şi R. Ned Lebow, *Ending the Cold War : Interpretations, Causation, and the Study of International Relations*, Palgrave, New York, 2004.

Cum Irakul nu s-a retras din Kuweit la ultimatumul ONU, Statele Unite și aliații lor au strivit cu ușurință armata irakiană și au evacuat-o din Kuweit prin *Războiul din Golf*. Dar coaliția nu a ocupat Irakul și nu i-a răsturnat guvernul. Costurile Războiului din Golf au fost împărțite între participanții la coaliție, Marea Britanie și Franța luându-și angajamente militare, în timp ce Japonia și Germania au participat cu contribuții financiare substanțiale. Împărțirea cheltuielilor pentru acest război era o inovație, una care a funcționat destul de bine[34].

Colapsul final al Uniunii Sovietice a urmat la numai câteva luni după Războiul din Golf. Cele 15 republici ale Uniunii Sovietice – printre care Rusia sub președintele Boris Elțîn – au început să preia puterea de la un guvern central slăbit, declarându-se ca state suverane. Acest proces, aflat încă în desfășurare, a pus probleme complexe, de la tipul de chestiuni ce țineau de autodeterminarea națională până la cele de realocare a proprietății. Republicile baltice (Estonia, Letonia și Lituania), care fuseseră încorporate în Uniunea Sovietică abia în anii '40, au fost liderii în ruperea de centru. Ceilalți purtaseră sub conducerea lui Gorbaciov negocieri îndelungate de restructurare a confederației, cu republici puternice și un centru slăbit.

Tratatul Unional, promovând această nouă structură, i-a provocat pe conservatorii înrăiți din vechiul guvern central să încerce preluarea controlului asupra Uniunii Sovietice printr-o lovitură de stat militară în 1991[35]. Eșecul loviturii de stat – și rolul proeminent al președintelui Elțîn în respingerea sa – a accelerat colapsul Uniunii Sovietice. Partidul Comunist a fost interzis și, curând, atât capitalismul, cât și democrația au fost adoptate la baza economiilor și sistemelor politice din fostele state sovietice. (În realitate, mersul schimbării din societate a fost cumva mai lent ; vechea gardă tindea să păstreze puterea „purtând alte pălării".) Republicile au devenit state independente și au format o structură coordonatoare laxă – o Comunitate a Statelor Independente (CSI) – al cărei viitor, dacă are vreunul, este încă neclar. Dintre fostele republici sovietice, doar cele trei mici state baltice nu sunt membre. Rusia și Belarus au format o cvasiuniune în 2000.

Relațiile Occidentului cu Rusia și cu celelalte republici au fost amestecate începând cu anii '90. Din cauza propriilor probleme economice și a sentimentului că Rusia avea nevoie de reforme interne mai mult decât de ajutor extern, țările occidentale au oferit un ajutor limitat tranziției economice dure din regiune, ceea ce a redus drastic standardele de viață. Suprimarea brutală de către Rusia a provinciei secesioniste Cecenia, în 1995 și 1999, a provocat temeri cu privire la un naționalism rus agresiv și expansionist, mai ales după succesul ultranaționaliștilor din alegerile parlamentare rusești, în primii ani ai deceniului. Liderii ruși se temeau că expansiunea NATO în Europa de Est va plasa forțe militare occidentale amenințătoare la granițele Rusiei, creând o nouă divizare a Europei. Președintele rus Boris Elțîn a avertizat cu privire

34. Lawrence Freedman și Efrain Karsh, *The Gulf Conflict : 1990-1991*, Princeton, 1993.
35. Michael McFaul, *Russia's Unfinished Revolution : Political Change from Gorbachev to Putin*, Cornell, 2001 ; James H. Billington, *Russia Transformed : Breakthrough to Hope : Moscow, August 1991*, Free Press, New York, 1992 ; Marshall I. Goldman, *What Went Wrong with Perestroika*, W.W. Norton, New York, 1994.

la o „Pace Rece". Între timp, Japonia şi Rusia nu au reuşit să-şi rezolve o dispută teritorială persistentă, mai mult simbolică[36].

În pofida acestor probleme, marile puteri ale lumii şi-au intensificat în general cooperarea după Războiul Rece. Rusia a fost acceptată ca stat succesor al Uniunii Sovietice şi i-a preluat locul în Consiliul de Securitate. Rusia şi Statele Unite au convenit asupra unor reduceri masive de armamente nucleare şi le-au dus la bun sfârşit în anii '90.

Liderii americani au sperat că Războiul din Golf va servi drept precedent valoros pentru viitor - pedepsirea agresiunii, reafirmarea suveranităţii şi integrităţii teritoriale (atât ale Kuweitului, cât şi ale Irakului), utilitatea Consiliului de Securitate al ONU şi bunăvoinţa Statelor Unite de a conduce ordinea post-Război Rece, pe care preşedintele Bush a numit-o „Noua Ordine Mondială". Arhitectul-şef al acestei „Noi Ordini Mondiale" de la începutul anilor '90 a fost, în multe privinţe, Franklin D. Roosevelt - preşedintele american al cărui mandat a acoperit cea mai mare parte a celui de-al Doilea Război Mondial, în anii '40. Viziunea sa presupunea o colaborare a marilor puteri prin intermediul unei noi Organizaţii a Naţiunilor Unite, după înfrângerea Germaniei şi Japoniei în război. Urmau a fi incluşi câştigătorii războiului - Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie, împreună cu Franţa şi (pentru prima dată) China. Cele cinci vor deţine locuri permanente în Consiliul de Securitate al ONU. Germania şi Japonia vor fi reconstruite ca democraţii, iar Statele Unite vor prelua poziţia puternică de lider în afacerile mondiale. Viziunea lui Roosevelt a fost amânată cu 40 de ani, timp în care Uniunea Sovietică şi Statele Unite au contestat ordinea mondială. Dar apoi, surprinzător, la începutul anilor '90 a căpătat un contur apropiat de viziunea originară.

Totuşi speranţele pentru o „Nouă Ordine Mondială", după Războiul din Golf, s-au lovit repede de realităţile mai puţin plăcute. În Bosnia-Herţegovina (numită de acum Bosnia, pe scurt), ONU a organizat cea mai mare misiune de pace, dar totuşi a fost nevoie de ani întregi până la dispariţia discrepanţei dintre vorbele şi faptele comunităţii internaţionale. Chiar după Războiul din Golf, în 1991, fosta Iugoslavie s-a destrămat, câteva dintre republicile sale declarându-şi independenţa. Etnicii sârbi, care erau minoritari în Croaţia şi Bosnia, au ocupat o treime din Croaţia şi două treimi din teritoriul Bosniei pentru a forma „Serbia Mare" împreună cu republica vecină Serbia. În acele teritorii, cu ajutorul Serbiei, care controla armata iugoslavă, forţele sârbe au masacrat sute de mii de croaţi şi bosniaci de altă etnie decât cea sârbă, alungând mai multe milioane, pentru a crea un stat pur din punct de vedere etnic. Miliţiile croate din Bosnia au imitat aceste tactici, deşi la o scară mai redusă.

---

36. G. John Ikenberry, *After Victory*, Princeton, 2000 ; Raymond L. Garthoff, *The Great Transition : American-Soviet Relations and the End of the Cold War*, Brookings, Washington, DC, 1994 ; John Lewis Gaddis, *The United States and the End of the Cold War : Implications, Reconsiderations, Provocations*, Oxford, New York, 1992 ; Robert Jervis şi Seweryn Bialer (ed.), *Soviet-American Relations After the Cold War*, Duke, 1991 ; Bennett Ramberg (ed.), *Arms Control Without Negotiation : From the Cold War to the New World Order*, Lynne Rienner, Boulder, 1993 ; Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992 (trad. rom. *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Paideia, Bucureşti, 1992).

Comunitatea internaţională a recunoscut independenţa Croaţiei şi a Bosniei, admiţându-le în ONU şi adoptând zeci de rezoluţii ale Consiliului de Securitate pentru a le proteja integritatea teritorială şi populaţia civilă. Dar în contrast cu Războiul din Golf, marile puteri nu şi-au arătat disponibilitatea de a suporta costuri majore pentru a proteja Bosnia. În schimb, au încercat să limiteze conflictul prin asumarea unui rol neutru ca intermediar şi păstrător al păcii. S-a impus un embargou asupra vânzărilor de armament atât pentru Bosnia neînarmată, cât şi pentru Serbia puternic înarmată, în pofida rezoluţiilor ONU care declarau Serbia ca agresor[37]. În 1995, forţele sârbe au invadat două „zone sigure" desemnate de ONU, din estul Bosniei, expulzând femeile şi măcelărind mii de bărbaţi, ca apoi soarta bătăliei să se întoarcă, iar forţele sârbe să piardă teren. Două săptămâni de lovituri aeriene NATO (primul angajament militar al Alianţei) au determinat forţele sârbe să ajungă la o înţelegere. Negociatorii americani au împins către *Acordul de la Dayton*, care formal a ţinut Bosnia unită, dar le-a acordat forţelor sârbeşti o mare autonomie asupra a jumătate din teritoriul Bosniei. 60.000 de soldaţi puternic înarmaţi, în special din NATO (cu 20.000 din Statele Unite, retraşi în 2004), au fost trimişi în Bosnia unde au impus o încetare a focului stabilă.

Prin contrast cu indecizia lor anterioară din criza bosniacă, puterile occidentale au acţionat rapid în 1999, când forţele sârbe au început acţiunile de „epurare etnică" în provincia sârbă Kosovo, populată predominant de etnici albanezi. NATO a lansat un război aerian împotriva sârbilor, care a escaladat de-a lungul a zece săptămâni, pe măsură ce guvernul sârb îşi intensifica campania din Kosovo. Conducătorul sârb Slobodan Milošević a fost pus sub acuzare pentru crime de război de tribunalul ONU pentru fosta Iugoslavie, a fost deferit tribunalului în 2001, după pierderea puterii, şi a murit în 2006, aproape de sfârşitul unui proces mult prea lung[38]. NATO a fost criticat – mai ales de Rusia şi China – pentru că a acţionat fără autorizaţia explicită a ONU şi s-a amestecat în afacerile interne ale Serbiei. (Comunitatea internaţională şi ONU au considerat Kosovo, spre deosebire de Bosnia, ca fiind parte a Serbiei.) În final, forţele sârbe s-au retras din Kosovo, iar ONU administrează de atunci provincia.*

În Somalia, o coaliţie condusă de SUA a trimis zeci de mii de soldaţi să suprime luptele între facţiuni şi să livreze provizii populaţii înfometate. Totuşi, când respectivele forţe au fost implicate în lupte şi au suportat victime, Statele Unite le-au retras

37. James Gow, *Triumph of the Lack of Will : International Diplomacy and the Yugoslav War*, Columbia, 1997 ; David Rieff, *Slaughterhouse : Bosnia and the Failure of the West*, Simon & Schuster, New York, 1995 ; Noel Malcolm, *Bosnia : A Short History*, New York University, 1994 ; Roy Gutman, *A Witness to Genocide*, Macmillan, New York, 1993 ; Steven L. Burg şi Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina : Ethnic Conflict and International Intervention*, M.E. Sharpe, Armonk, NY, 1999.

38. Andrew J. Bacevich şi Eliot A. Cohen, *War over Kosovo*, Columbia, 2002 ; Peter R. Prifti, *Confrontation in Kosovo : The Albanian-Serb Struggle, 1969-1998*, Columbia, 1999 ; Julie A. Mertus, *Kosovo : How Myths and Truths Started a War*, California, 1999 ; Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian : A History of Kosovo*, Columbia, 1998.

* După proclamarea independenţei, în 2008, Kosovo continuă să găzduiască o misiune a ONU (n.t.).

abrupt, ONU urmându-le în 1995[39]. În Rwanda, în 1994, genocidul a mai mult de jumătate de milion de civili – masacraţi în doar câteva săptămâni – a fost aproape ignorat de comunitatea internaţională. Marile puteri, afectate de eşecurile din Somalia şi Bosnia, au decis că interesele lor vitale nu erau în joc. În 1997, conflictul din Rwanda s-a întins şi în Zairul învecinat (acum Republica Democrată Congo), unde rebelii au răsturnat un dictator corupt. Ţările învecinate au fost atrase în luptă, dar comunitatea internaţională s-a ferit, deşi condiţiile de viaţă s-au înrăutăţit şi au murit milioane de civili. Forţele militare americane au intervenit în Haiti spre a-l repune în drepturi pe preşedintele ales, dar situaţia rămâne acolo sumbră. În 2004, rebelii l-au înlăturat pe Jean-Bertrand Aristide de la conducere şi o forţă sub conducere americano-franceză s-a deplasat pentru a asigura temporar stabilitatea, dar după plecarea ei, violenţele politice au continuat.

Relaţiile ruso-americane au întâmpinat provocări continue. Nu numai că Occidentul a oferit un ajutor nesemnificativ, din perspectiva Rusiei, dar a mai împins şi graniţele NATO către Est. Statele Unite au construit noi conducte care să ocolească teritoriile ruseşti şi să transporte petrolul dinspre fostele republici sovietice către consumatorii occidentali. Americanii au criticat derularea războiului din Cecenia, o provincie a Rusiei, deşi desfăşurau propriile atacuri militare unilaterale în jurul lumii, atunci când le convenea. Şi plănuiesc să desfăşoare rapid sisteme de apărare împotriva rachetelor balistice, după retragerea din Tratatul ABM* (vezi p. 326).

În timp ce aceste conflicte americano-ruse reflectau problemele persistente din perioadele anterioare, noi disensiuni au apărut în 2001 între Statele Unite şi China, respectiv Europa – semnalând poate o realiniere împotriva dominaţiei americane în relaţiile mondiale. În primul an al mandatului preşedintelui George W. Bush, Statele Unite au stat aproape singure împotriva comunităţii internaţionale în privinţa unei game de chestiuni – sistemele antirachetă, Tratatul de la Kyoto privind încălzirea globală, un tratat pentru întărirea prohibiţiei armelor biologice, o propunere de limitare a vânzărilor internaţionale de arme uşoare, propunerea de creare a unei Curţi Penale Internaţionale (pentru a înlocui tribunalele ad-hoc împotriva crimelor de război din anii '90) şi o propunere de limitare a pieţei tutunului în ţările sărace. Semnalând aspecte ale acestei repoziţionări, Rusia şi China au semnat un tratat de prietenie în 2001, iar ţările europene au ajutat la scoaterea prin vot a Statelor Unite din două comisii importante ale ONU.

Aceste polemici au trecut în plan secundar atunci când Statele Unite au fost atacate de terorişti pe 11 septembrie 2001. Atacul a distrus World Trade Center din New York şi o aripă a Pentagonului din Washington DC, omorând mii de americani şi cetăţeni din alte circa 60 de ţări. Atacurile au mobilizat o susţinere pentru Statele Unite din partea unei largi coaliţii de state, înţelegându-se că terorismul ameninţă însuşi sistemul interstatal. Preşedintele Bush a declarat „război terorismului",

39. Walter S. Clarke şi Jeffrey I. Herbst (ed.), *Learning from Somalia : The Lessons of Armed Humanitarian Intervention*, Westview, Boulder, CO, 1997 ; Helen Fogarassy, *Mission Improbable : The World Community on a UN Compound in Somalia*, University Press of America, Lanham, MD, 1999.

* Anti Ballistic Missile („împotriva rachetelor balistice") (n.t.).

așteptându-se să dureze ani și să traverseze continente, implicând atât mijloace convenționale, cât și neconvenționale. La sfârșitul lui 2001, forțele americane și britanice și aliații lor afgani au suprimat regimul taliban din Afganistan, care adăpostise și susținuse rețeaua Al-Qaeda (condusă de Osama bin Laden) responsabilă de atacurile asupra Statelor Unite.

Divizarea marilor puteri a reapărut totuși pe măsură ce Statele Unite și Marea Britanie au încercat să adune o coaliție pentru a-l înlocui prin forță pe Saddam Hussein de la conducerea Irakului, la începutul anului 2003. Franța și Germania (împreună cu Rusia și China) s-au opus vehement războiului, la fel ca milioane de protestatari din toată lumea sau ca opinia publică europeană. Secretarul american al Apărării numea Franța și Germania „vechea Europă" – în contrast cu relativ proamericana „nouă Europă" a statelor din Est care de-abia aderaseră la NATO. Disputa a dus Alianța Atlantică într-un punct nevralgic și a distrus visul Franței de a conduce politica externă europeană unificată. Războiul din Irak a slăbit de asemenea rolul post-Război Rece al ONU de menținere a securității, din moment ce coaliția condusă de Statele Unite a mers mai departe, în pofida eșecului de a obține autorizația de război explicită din partea Consiliului de Securitate.

Invazia în sine a fost scurtă și decisivă. Deși Statele Unite au pierdut prieteni, Irakul nu și-a făcut nici unul și a fost cucerit în trei săptămâni de o forță militară regională americană de 250.000 de soldați cu tehnologie avansată. Mulți irakieni au salutat sfârșitul regimului dictatorial, cum au făcut-o și mulți dintre afgani la sfârșitul anului 2001, dar războiul a inflamat sentimentele antiamericane, în special în țări musulmane ca Egiptul și Pakistanul. Forțele insurgente din Irak s-au întărit în primii trei ani de ocupație americană, iar la începutul anului 2006, opinia publică americană s-a întors împotriva războiului pe măsură ce violența a continuat, părând fără sfârșit. Violența sectară dintre comunitățile de șiiți și sunniți (aripi rivale ale Islamului) a împins țara în pragul unui război civil, în pofida a câtorva alegeri reușite pentru un nou guvern. Estimările privind numărul irakienilor decedați din cauza războiului variau de la zeci de mii la mai mult de o sută de mii. Cu numeroasele scene ale distrugerii Irakului mediatizate regional și în lumea întreagă, americanofobia a explodat în țările musulmane. Urmând alți câțiva parteneri din coaliție, Italia a anunțat în 2006 că își va retrage cei 3.000 de soldați din Irak, lăsând Statele Unite și Marea Britanie tot mai singure în eforturile lor[40].

În același timp, Statele Unite s-au confruntat cu noi crize care au implicat programele de înarmare nucleară. Coreea de Nord și-a reluat programul, producând probabil câteva bombe nucleare în 2003. Iranul, printr-o înțelegere cu Europa, a suspendat îmbogățirea uraniului care putea fi utilizat în construirea de arme nucleare, dar în 2006 a început din nou îmbogățirea – determinând Consiliul de Securitate al ONU să reia problema.

Era post-Război Rece ar putea părea o perioadă înclinată spre conflict, în care războaie sălbatice au izbucnit deodată cu o intensitate neașteptată, în jurul lumii, în

40. Michael R. Gordon și gen. Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq*, Pantheon, New York, 2006; George Packer, *The Assassins' Gate: America in Iraq*, Farrar, Straus, and Giroux, New York, 2005.

locuri precum Bosnia şi Rwanda – şi chiar New York. Este adevărat că epoca este complexă şi imprevizibilă, iar unii decidenţi politici americani au rămas poate cu nostalgia Războiului Rece, tânjind după o perioadă când politica mondială urma reguli simple, bazate pe o ordine mondială bipolară. Totuşi, în pofida acestor noi complexităţi, *era post-Război Rece a fost mai paşnică decât Războiul Rece*. Cheltuielile militare mondiale s-au diminuat cu aproape o treime faţă de punctul culminant din anii '80, deşi au crescut înapoi parţial începând cu 2001. Vechile războaie se sfârşeau mai repede decât încep cele noi[41]. America Latină şi Rusia/Europa de Est aproape au încheiat războaiele interstatale din regiunile lor, alăturându-se unei zone de pace care cuprindea deja America de Nord, Europa occidentală, Japonia/Pacificul şi China.

Războaiele se diminuează chiar şi în arcul de conflict care se întinde din Africa până în Orientul Mijlociu şi în Sudul Asiei. Războaiele lungi şi sângeroase s-au sfârşit în Africa de Sud, Mozambic, Angola, Republica Democrată Congo, Sudul Sudanului şi Etiopia-Eritreea, la fel şi conflictele din timpul Războiului Rece din America Centrală. Războaiele mai recente din Sri Lanka, Coasta de Fildeş, Rwanda, Indonezia şi Filipine s-au mai calmat. După Războiul Rece, ordinea mondială nu a scăpat de sub control prin agresiune nestăpânită şi război. Totuşi conflictul israeliano-palestinian, pentru care se întrezăreau speranţe de pace în anii '90, s-a agravat din nou în 2000, după ce a eşuat o propunere de rezolvare. Odată cu victoria în alegerile palestiniene din 2006 a partidului militanţilor islamişti Hamas, responsabil pentru atentate teroriste în Israel, speranţele pentru o pace durabilă s-au redus. Iar războiul în derulare din Irak ameninţa stabilitatea Orientului Mijlociu. Tensiunile dintre musulmani şi ţările occidentale au escaladat în 2006, după publicarea unor caricaturi antimusulmane într-un ziar danez, aprinzând revolte din Africa până în Asia de Sud.

Pentru relaţiile economice internaţionale, era post-Război Rece este una a globalizării. Ţările de pretutindeni se integrează într-o piaţă mondială, la bine şi la rău. Apar noi centre de dezvoltare economică, mai ales în zonele din Asia care au înregistrat creşteri economice remarcabile în anii '90. În acelaşi timp, disparităţile dintre cei bogaţi şi cei săraci sunt în urcare, atât global, cât şi în fiecare ţară (inclusiv Statele Unite). Globalizarea a creat resentimente printre oameni care sunt afectaţi negativ sau care consideră că identităţile lor sunt ameninţate de influenţele străine. Resurgenţa naţionalismului şi conflictele etnico-religioase – ocazional în forme brutale extreme – rezultă parţial din acele resentimente. Se întâmplă la fel şi cu mişcările de protest din ce în ce mai numeroase împotriva globalizării conduse de capitalism.

Odată cu globalizarea crescândă, preocupările transnaţionale precum cele privind degradarea mediului şi maladiile au devenit de asemenea mai proeminente. Încălzirea globală pare un pericol mai prezent ca oricând, subliniat în 2005 de intensitatea uraganului Katrina care a făcut ravagii în New Orleans şi de topirea accelerată a calotei glaciare. La începutul anului 2006, o virulentă gripă aviară s-a răspândit în întreaga lume, mai repede decât era de aşteptat, şi a declanşat eforturi panicate de

41. Human Security Centre, *Human Security Report 2005 : War and Peace in the 21st Century*, Oxford, 2006.

pregătire pentru o posibilă pandemie umană, în cazul în care virusul gripei va suferi mutații și se va răspândi de la om la om.

China a devenit din ce în ce mai esențială pentru politica mondială odată cu începutul secolului XXI. Dimensiunile sale și dezvoltarea rapidă au făcut din China o putere în creștere – o situație pe care unii cercetători o aseamănă cu ascensiunea Germaniei de acum un secol. Din punct de vedere istoric, asemenea schimbări în relațiile de putere au produs instabilitate în sistemul internațional. China este singura mare putere care nu este o democrație. Recordul său modest privind drepturile omului – simbolizat în mod dramatic prin omorârea a sute de demonstranți pașnici în Piața Tiananmen (Beijing) în 1989 – o transformă într-o țintă frecventă a criticilor occidentale venite atât din partea guvernelor cât și a ONG-urilor.

China are drept de veto în Consiliul de Securitate al ONU (dar rareori îl folosește) și deține un arsenal nuclear credibil. Se învecinează cu câteva arii de conflict regional (Coreea, Asia de Sud-Est, India și Asia Centrală) și influențează proliferarea globală de rachete și arme nucleare. Pretinde teritorii disputate din Marea Chinei de Sud, bogată în resurse, dar nu a dus nici un război în ultimii 25 de ani. Odată cu transferul Hong Kongului de la Marea Britanie, în 1997, China a obținut un bun valoros și și-a îndreptat speranțele către a reintegra într-o zi și Taiwanul, sub aceeași formulă: „o țară, două sisteme".

China este singura mare putere din Sudul global. Dimensiunea populației sale și rapida sa industrializare, începută de la un nivel foarte scăzut, fac din China un factor important pentru viitorul tendințelor globale de mediu, cum ar fi încălzirea globală. Toate acestea fac din China un actor important în relațiile internaționale în deceniile următoare. Strategii politici occidentali ezită între o politică dură, de îngrădire, și una blândă, de dialog pentru a determina China să coopereze în privința unei game de probleme precum comerțul, drepturile omului, vânzarea de arme și drepturile de proprietate intelectuală.

Rămâne de văzut dacă, în anii ce vor urma, sistemul internațional poate oferi Chinei statutul și respectul potrivite să reflecte puterea sa în creștere și importanța sa istorică și, pe de altă parte, dacă aceasta poate să se conformeze regulilor și normelor internaționale. Jocurile Olimpice din 2008 de la Beijing ar putea clarifica aceste procese pe termen lung. La fel și deciziile luate de conducerea chineză în privința încurajării sau a descurajării curentului naționalist ce ia amploare printre tinerii chinezi, pe măsură ce ideologia comunistă își pierde influența.

Tranziția la era post-Război Rece a fost una turbulentă, plină de schimbări și posibilități noi (deopotrivă bune și rele)[42]. Este totuși posibil ca regulile și principiile fundamentale ale RI – acelea pe care cercetătorii s-au chinuit atât să le înțeleagă – să continue să se aplice deși contextele și rezultatele s-ar putea schimba. Fundamental pentru acele reguli și principii este conceptul de putere, spre care ne îndreptăm acum.

42. Max Singer și Aaron B. Wildavsky, *The Real World Order: Zones of Peace, Zones of Turmoil*, Chatham House, Chatham, NJ, 1996; Stanley Hoffmann, *World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 1998; Ken Booth și Tim Dunne (ed.), *Worlds in Collision: Terror and the Future of Global Order*, Palgrave, New York, 2002.

ABORDARE CRITICĂ

1. Alegeţi o zonă unde au loc în prezent evenimente internaţionale interesante. Puteţi să vă gândiţi la explicaţii posibile pentru acele evenimente din perspectiva fiecăruia dintre cele patru nivele de analiză? (vezi tabelul 1.1, p. 46.) Oferă explicaţiile de la diferite nivele indicii cu privire la diversele aspecte şi evenimente?
2. Pentru oricare stat-naţiune ce a fost la un moment dat o *colonie*, vă puteţi gândi la modalităţi prin care politica sa externă actuală ar putea fi influenţată de trecutul colonial?
3. În ce fel modelează economia internaţională viaţa noastră actuală? Este valabil pentru oamenii de pretutindeni? Sau procesele economice, precum globalizarea, afectează unele regiuni mai mult decât pe altele?
4. Având în vedere lecţia contradictorie a celor două războaie mondiale, vă puteţi imagina situaţii din prezent în care conciliatorismul (o politică de împăciuire) ar reprezenta cea mai bună cale? Dar situaţii în care politicile în forţă, de îngrădire, ar fi cele mai potrivite? De ce?
5. Care credeţi că va fi caracterul secolului XXI? Paşnic? Predispus la război? Ordonat? Haotic? Pe ce vă bazaţi aşteptările şi ce indicii din derularea evenimentelor din lume ar putea să vă confirme că bănuielile voastre au fost corecte?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- RI afectează profund viaţa de zi cu zi; noi, cu toţii, participăm în RI.
- RI reprezintă un domeniu al ştiinţei politice, preocupat în special de explicarea rezultatelor politice din raporturile internaţionale de securitate şi din economia politică internaţională.
- Teoriile completează descrierile narative pentru explicarea evenimentelor şi rezultatelor internaţionale, dar cercetătorii nu agreează un singur set de teorii sau metode pentru a studia RI.
- Statele sunt cei mai importanţi actori din cadrul RI; sistemul internaţional se bazează pe suveranitatea statelor teritoriale independente (aproape 200).
- Statele variază mult ca mărime a populaţiei şi economiei, de la microstate până la mari puteri.
- Actorii nestatali precum corporaţiile multinaţionale (CMN-uri), organizaţiile nonguvernamentale (ONG-uri) şi organizaţiile interguvernamentale (OIG-uri) exercită o influenţă în creştere asupra relaţiilor internaţionale.
- Revoluţia mondială a tehnologiilor informaţiei va remodela profund capacităţile şi preferinţele actorilor din RI, în maniere pe care nu putem să le înţelegem încă.
- Patru nivele de analiză – individual, intern, interstatal şi global – sugerează explicaţii multiple (operând simultan) pentru rezultatele observate în RI.
- Nivelul global de analiză – o completare recentă – atrage atenţia în special asupra schimbării tehnologice şi a decalajelor mondiale de bogăţie dintre Nordul industrializat şi Sudul sărac.
- O varietate de civilizaţii ale lumii au fost cucerite de europeni de-a lungul a câteva secole şi absorbite cu forţa într-un unic sistem global internaţional, centrat iniţial pe Europa.
- Sistemul marilor puteri este compus din circa o jumătate de duzină de state (cu membrii schimbându-se de-a lungul timpului pe măsură ce puterea statelor creştea şi descreştea).

pregătire pentru o posibilă pandemie umană, în cazul în care virusul gripei va suferi mutaţii şi se va răspândi de la om la om.

China a devenit din ce în ce mai esenţială pentru politica mondială odată cu începutul secolului XXI. Dimensiunile sale şi dezvoltarea rapidă au făcut din China o putere în creştere - o situaţie pe care unii cercetători o aseamănă cu ascensiunea Germaniei de acum un secol. Din punct de vedere istoric, asemenea schimbări în relaţiile de putere au produs instabilitate în sistemul internaţional. China este singura mare putere care nu este o democraţie. Recordul său modest privind drepturile omului - simbolizat în mod dramatic prin omorârea a sute de demonstranţi paşnici în Piaţa Tiananmen (Beijing) în 1989 - o transformă într-o ţintă frecventă a criticilor occidentale venite atât din partea guvernelor cât şi a ONG-urilor.

China are drept de veto în Consiliul de Securitate al ONU (dar rareori îl foloseşte) şi deţine un arsenal nuclear credibil. Se învecinează cu câteva arii de conflict regional (Coreea, Asia de Sud-Est, India şi Asia Centrală) şi influenţează proliferarea globală de rachete şi arme nucleare. Pretinde teritorii disputate din Marea Chinei de Sud, bogată în resurse, dar nu a dus nici un război în ultimii 25 de ani. Odată cu transferul Hong Kongului de la Marea Britanie, în 1997, China a obţinut un bun valoros şi şi-a îndreptat speranţele către a reintegra într-o zi şi Taiwanul, sub aceeaşi formulă: „o ţară, două sisteme".

China este singura mare putere din Sudul global. Dimensiunea populaţiei sale şi rapida sa industrializare, începută de la un nivel foarte scăzut, fac din China un factor important pentru viitorul tendinţelor globale de mediu, cum ar fi încălzirea globală. Toate acestea fac din China un actor important în relaţiile internaţionale în deceniile următoare. Strategii politici occidentali ezită între o politică dură, de îngrădire, şi una blândă, de dialog pentru a determina China să coopereze în privinţa unei game de probleme precum comerţul, drepturile omului, vânzarea de arme şi drepturile de proprietate intelectuală.

Rămâne de văzut dacă, în anii ce vor urma, sistemul internaţional poate oferi Chinei statutul şi respectul potrivite să reflecte puterea sa în creştere şi importanţa sa istorică şi, pe de altă parte, dacă aceasta poate să se conformeze regulilor şi normelor internaţionale. Jocurile Olimpice din 2008 de la Beijing ar putea clarifica aceste procese pe termen lung. La fel şi deciziile luate de conducerea chineză în privinţa încurajării sau a descurajării curentului naţionalist ce ia amploare printre tinerii chinezi, pe măsură ce ideologia comunistă îşi pierde influenţa.

Tranziţia la era post-Război Rece a fost una turbulentă, plină de schimbări şi posibilităţi noi (deopotrivă bune şi rele)[42]. Este totuşi posibil ca regulile şi principiile fundamentale ale RI - acelea pe care cercetătorii s-au chinuit atât să le înţeleagă - să continue să se aplice deşi contextele şi rezultatele s-ar putea schimba. Fundamental pentru acele reguli şi principii este conceptul de putere, spre care ne îndreptăm acum.

---

42. Max Singer şi Aaron B. Wildavsky, *The Real World Order: Zones of Peace, Zones of Turmoil*, Chatham House, Chatham, NJ, 1996; Stanley Hoffmann, *World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 1998; Ken Booth şi Tim Dunne (ed.), *Worlds in Collision: Terror and the Future of Global Order*, Palgrave, New York, 2002.

ABORDARE CRITICĂ

1. Alegeţi o zonă unde au loc în prezent evenimente internaţionale interesante. Puteţi să vă gândiţi la explicaţii posibile pentru acele evenimente din perspectiva fiecăruia dintre cele patru nivele de analiză? (vezi tabelul 1.1, p. 46.) Oferă explicaţiile de la diferite nivele indicii cu privire la diversele aspecte şi evenimente?
2. Pentru oricare stat-naţiune ce a fost la un moment dat o *colonie*, vă puteţi gândi la modalităţi prin care politica sa externă actuală ar putea fi influenţată de trecutul colonial?
3. În ce fel modelează economia internaţională viaţa noastră actuală? Este valabil pentru oamenii de pretutindeni? Sau procesele economice, precum globalizarea, afectează unele regiuni mai mult decât pe altele?
4. Având în vedere lecţia contradictorie a celor două războaie mondiale, vă puteţi imagina situaţii din prezent în care conciliatorismul (o politică de împăciuire) ar reprezenta cea mai bună cale? Dar situaţii în care politicile în forţă, de îngrădire, ar fi cele mai potrivite? De ce?
5. Care credeţi că va fi caracterul secolului XXI? Paşnic? Predispus la război? Ordonat? Haotic? Pe ce vă bazaţi aşteptările şi ce indicii din derularea evenimentelor din lume ar putea să vă confirme că bănuielile voastre au fost corecte?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- RI afectează profund viaţa de zi cu zi; noi, cu toţii, participăm în RI.
- RI reprezintă un domeniu al ştiinţei politice, preocupat în special de explicarea rezultatelor politice din raporturile internaţionale de securitate şi din economia politică internaţională.
- Teoriile completează descrierile narative pentru explicarea evenimentelor şi rezultatelor internaţionale, dar cercetătorii nu agreează un singur set de teorii sau metode pentru a studia RI.
- Statele sunt cei mai importanţi actori din cadrul RI; sistemul internaţional se bazează pe suveranitatea statelor teritoriale independente (aproape 200).
- Statele variază mult ca mărime a populaţiei şi economiei, de la microstate până la mari puteri.
- Actorii nestatali precum corporaţiile multinaţionale (CMN-uri), organizaţiile nonguvernamentale (ONG-uri) şi organizaţiile interguvernamentale (OIG-uri) exercită o influenţă în creştere asupra relaţiilor internaţionale.
- Revoluţia mondială a tehnologiilor informaţiei va remodela profund capacităţile şi preferinţele actorilor din RI, în maniere pe care nu putem să le înţelegem încă.
- Patru nivele de analiză – individual, intern, interstatal şi global – sugerează explicaţii multiple (operând simultan) pentru rezultatele observate în RI.
- Nivelul global de analiză – o completare recentă – atrage atenţia în special asupra schimbării tehnologice şi a decalajelor mondiale de bogăţie dintre Nordul industrializat şi Sudul sărac.
- O varietate de civilizaţii ale lumii au fost cucerite de europeni de-a lungul a câteva secole şi absorbite cu forţa într-un unic sistem global internaţional, centrat iniţial pe Europa.
- Sistemul marilor puteri este compus din circa o jumătate de duzină de state (cu membrii schimbându-se de-a lungul timpului pe măsură ce puterea statelor creştea şi descreştea).

- Marile puteri au restructurat ordinea mondială prin războaie recurente, alianțe și domnia hegemonilor (state care câștigau temporar o preponderență a puterii în cadrul sistemului internațional). Cele mai importante războaie au fost Războiul de 30 de ani, Războaiele Napoleoniene, Primul Război Mondial și Al Doilea Război Mondial. Perioadele de hegemonie includ Marea Britanie în secolul al XIX-lea și Statele Unite după cel de-al Doilea Război Mondial.
- Statele europene au colonizat cea mai mare parte a restului lumii de-a lungul ultimelor cinci secole.
- Țările din America Latină și-au câștigat independența la scurt timp după Statele Unite (cu circa 200 de ani în urmă), iar cele din Africa, Asia și Orientul Mijlociu au devenit state independente doar în deceniile de după al Doilea Război Mondial.
- Naționalismul a influențat puternic RI ; conflictul a rezultat adesea din percepția asupra națiunii, conducând la pretenții de statalitate sau de ajustare a granițelor.
- Democrația este o forță importantă, în creștere : tot mai multe state ajung să fie guvernate democratic, iar democrațiile rareori se războiesc între ele.
- Economia mondială a generat bogăție într-un ritm accelerat în ultimele două secole și este din ce în ce mai integrată la scară globală, deși cu inegalități uriașe.
- Primul și al Doilea Război Mondial au dominat secolul XX, deși par să ofere lecții contradictorii despre utilitatea unor politici externe în forță sau conciliatoriste.
- Timp de aproape 50 de ani după al Doilea Război Mondial, politica mondială s-a învârtit în jurul rivalității Est-Vest a Războiului Rece. Acest echilibru bipolar a creat stabilitate și a dus la evitarea războaielor dintre marile puteri, inclusiv a războiului nuclear, dar a transformat statele din Sudul global în câmpuri de bătălie pentru războaie prin procură.
- Era post-Război Rece, ce a început în anii '90, aduce speranța unei cooperări generale între marile puteri, în pofida apariției noilor conflicte etnice și regionale.
- Un „război împotriva terorismului" - cu susținere internațională largă, dar cu o durată și un scop incert, - a început în 2001, după atacurile teroriste asupra Statelor Unite.
- Campania militară americană din Irak a răsturnat un dictator, dar a divizat marile puteri și a înăsprit curentul antiamerican din lumea întreagă.

TERMENI-CHEIE

SĂ DEZBATEM SUBIECTUL

Globalizarea : dispare suveranitatea statului ?
de Mir Zohair Husain

Prezentare Oamenii trăiesc într-un sistem interdependent global, în care evenimentele întâmplate la mii de kilometri distanță îi afectează. „Globalizarea" este chiar această micșorare a lumii, un proces sociocultural, tehnologic, politic și economic, în care importanța granițelor statului descrește, iar țările și locuitorii lor trăiesc într-un sistem global integrat. Totuși, actorii nestatali, atât guvernamentali, cât și nonguvernamentali, pun în discuție dominația statului și suveranitatea sa. Această erodare a granițelor statului și pierderea suveranității reprezintă un subiect critic pentru că tocmai aceasta le conferă statelor unicitatea.
Multe organizații acționează regulat dincolo de frontierele a numeroase țări, de la Microsoft, o corporație multinațională americană, care oferă asistență tehnică pentru clienții de pretutindeni, până la Crucea Roșie, ai cărei profesioniști și voluntari dintr-o multitudine de țări oferă ajutor umanitar în întreaga lume.
Dacă statele își pierd suveranitatea și influența în cadrul propriilor granițe, va fi mai dificil pentru ele să își rezolve problemele interne? Ce consecințe s-ar putea produce pentru lume dacă s-ar pierde suveranitatea statelor?

Argumentul 1. *Statele și-au pierdut suveranitatea*

Globalizarea erodează suveranitatea statelor. Globalizarea permite ca interesele indivizilor influenți, ale organizațiilor neguvernamentale și interguvernamentale să domine interesele naționale ale statelor. De exemplu, corporațiile multinaționale presează guvernele să scadă standardele de mediu, să garanteze scutiri fiscale și să asigure mână de lucru ieftină - sau riscă, altfel, ca respectiva companie să își mute locurile de muncă într-o altă țară care este dispusă să sacrifice sănătatea locuitorilor săi pentru noi locuri de muncă în corporație și pentru venituri din taxe.

> Fiecare... economie națională și fiecare tip de bun public sunt astăzi vulnerabile în fața intruziunilor comerțului transnațional. Piețele detestă frontierele la fel cum natura detestă vidul. În cadrul domeniilor lor permisive și expansive, interesele sunt private, schimburile sunt libere, monedele sunt convertibile, accesul la bănci este liber, contractele sunt imperioase, iar legile producției și consumului sunt suverane, învingându-le pe cele ale legislativelor și ale tribunalelor. În Europa, Asia și America, asemenea piețe au erodat deja suveranitatea națională și au dat naștere unui nou tip de instituții - băncile internaționale, asociațiile de comerț, grupurile de lobby transnaționale precum OPEC-ul, trusturile mass-media mondiale, precum CNN și BBC, și corporațiile multinaționale - cărora le lipsește caracterul național distinctiv și care nici nu reflectă și nici nu respectă naționalitatea ca principiu organizator sau regulator. În timp ce clădirile și siturile industriale sunt poziționate undeva pe un teritoriu suveran, sub ochiul și potențiala reglementare a statelor-națiune, piețele monetare și Internetul există pretutindeni și nicăieri în special. Fără adresă sau afiliere națională, se găsesc cu totul dincolo de dispozitivele suveranității. (Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld*, Times Books/Random House, New York, 1995, pp. 13-14) (trad. rom. *Jihad versus McWorld*, Incitatus, București, 2002)

Problemele globale de mediu ignoră frontierele internaționale și suveranitatea statelor. Poluarea unei țări afectează oamenii de dincolo de granițele sale, ceea ce face din degradarea mediului o problemă globală. Astfel încât, indivizii (precum ecologiștii) organizațile interguvernamentale (ca Programul Națiunilor Unite pentru Mediu) și organizațiile nonguvernamentale (ca Greenpeace) fac presiuni în mod constant asupra statelor să își schimbe reglementările de mediu și de afaceri, cu grade de succes diferite.

Nici chiar națiunile cele mai dezvoltate, presupuse autosuficiente, nu mai pot pretinde o suveranitate autentică. Acesta este înțelesul ecologiei, un termen care marchează învechirea tuturor granițelor construite vreodată de om. Când vine vorba de ploaie acidă sau pete de petrol ori epuizarea stocurilor de pește, de ape poluate sau fluorocarburi, de scurgerile de radiații sau deșeuri radioactive ori de maladiile cu transmitere sexuală, frontierele naționale sunt pur și simplu irelevante. Toxinele nu se opresc la vamă pentru inspecție, iar microbii nu poartă pașapoarte. America de Nord a devenit o zonă de liber schimb a aerului și apei cu mult înainte ca NAFTA să liberalizeze piața bunurilor. (Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld*, Times Books/Random House, New York, 1995, pp. 12-13)

Globalizarea stimulează omogenizarea culturală, care amenință valorile și limbile indigene. Pe măsură ce oamenii sunt expuși la culturile și valorile internaționale, asimilează aceste noi idei, înlocuind în cele din urmă multe dintre aspectele culturilor lor indigene. Acest amestec al diverselor culturi este cunoscut ca „omogenizare culturală". De exemplu, Hollywood-ul continuă să producă filme despre noi locuri, dar cu valori occidentale tipice, unele materialiste și hedoniste, care lasă o impresie profundă publicului global.

Răspândirea tehnologiei, accesul ușor la mass-media internaționale, disponibilitatea produselor și alimentelor standard și influența răspândită a culturii populare americane schimbă maniera în care oamenii din diferite părți ale lumii gândesc și acționează. Acest proces al schimbării este dificil de controlat, iar intruziunea sa este adesea dificil de măsurat și regularizat. (Patrick O' Meara *et al.*, *Globalization and the Challenges of a New Century*, Indiana University Press, 2000, p. 417)

Argumentul 2. Predicțiile privind sfârșitul suveranității statului sunt premature

Statele rămân actorii proeminenți și forța motrice în relațiile mondiale. Multe organizații internaționale sunt prețuite ca panacee pentru relele omenirii. Totuși, statele puternice (ca Statele Unite și Marea Britanie), nu organizațiile internaționale, sunt cele responsabile pentru producerea rezultatelor reale precum distrugerea Al-Qaeda din Afganistan și forțarea schimbării regimului în Irak.

Bineînțeles, chiar și multilateraliștii entuziaști admit acum că entitățile internaționale ca ONU, NATO, UE și organizațiile nonguvernamentale de sănătate și mediu au fost toate exilate spre periferie în ultimele luni.
„Cele mai importante acorduri au fost încheiate între state", a spus Christopher Hill, un conferențiar în afaceri internaționale la Yale, indicând spre ajutorul oferit Statelor Unite după 11 septembrie de către Marea Britanie, Italia, Germania, Rusia, Pakistan și alte națiuni. „Luați orice problemă din lume [precum] SIDA, mediul sau terorismul", a adăugat el, „dacă statul nu este eficient în jurisdicția sa, atunci problema nu va putea fi rezolvată". (Alexander Stille, „What Is America's Place in the World Now?", *The New York Times*, 12 ianuarie 2002)

Statele dictează actorilor nestatali ce urmează să se întâmple în cadrul graniţelor lor. În pofida presiunilor grupurilor de interes, ale organizaţiilor internaţionale şi nonguvernamentale, statele îşi menţin hotărârile finale privind politicile. Statele pot alege să renunţe la un grad de suveranitate în schimbul altor beneficii, dar ele deţin puterea suveranităţii.

Unii cercetători argumentează că globalizarea erodează suveranitatea statului-naţiune pentru că suveranitatea naţională a fost transferată de la guverne la pieţele de capital. Totuşi guvernele şi pieţele nu sunt simple abstracţii, iar guvernele sunt departe de a abandona puterea politică pieţelor de capital. În fapt, să ne gândim la cine face, în cele din urmă, posibilă mişcarea liberă a capitalului peste graniţele naţionale. Sunt oare guvernele sau pieţele de capital? Este posibil ca guvernele care permit acum capitalului să se mişte în afara şi înăuntrul graniţelor lor naţionale să poată într-o zi să impună un control asupra capitalului? Capitalul se mişcă liber pe tot globul pentru că guvernele au ales să permită ca acest lucru să se întâmple. (Rosa Gomez Dierks, *Introduction to Globalization*, Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2001, pp. 98-101)

Statele, graniţele şi suveranitatea acestora rămân intacte, în pofida globalizării. Deşi globalizarea a afectat profund cea mai mare parte a lumii, efectul său asupra suveranităţii statelor a fost surprinzător de redus. Din 1971, numai patru state (Pakistan, Cehoslovacia, Uniunea Sovietică şi Iugoslavia) din aproape 200 s-au fragmentat, rezultând în apariţia a câtorva state suverane, în timp ce două state divizate formal chiar s-au unit (Germania şi Yemen, în 1990). Rădăcinile „suveranităţii statului" pot fi plasate la finalul Războiului de 30 de Ani şi în Tratatul din Westphalia (1648). Aşa încât, în pofida predicţiilor despre sfârşitul statului suveran, ONU, statele sale membre şi dreptul internaţional recunosc şi respectă conceptul de *suveranitate statală*.

Tratatul din Westphalia... a stabilit principii durabile, care au rămas nucleul dur al politicii internaţionale contemporane. Mulţi... susţin acum că „globalizarea" a făcut statul-naţiune tradiţional redundant. [Acest] asalt modern asupra tratatului se dovedeşte a fi mai puţin adevărat [decât cele trecute]. („State and Sovereignty", *The Times*, 30 decembrie 1999)

❖ Întrebări

1. Gândiţi-vă la familia, prietenii şi colegii voştri, la proprietăţile personale şi la ceea ce continuaţi să învăţaţi despre evenimentele mondiale. Câte limbi, culturi, religii şi naţionalităţi diferite sunt prezente în viaţa voastră? Cum influenţează globalizarea viaţa voastră de zi cu zi în aceste privinţe?
2. Contribuie globalizarea la speranţa într-o lume mai paşnică sau la un sistem global mai turbulent şi mai periculos? Depăşesc valenţele globalizării pericolele ei?

❖ Bibliografie selectivă

Robert O. Keohane şi Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, ed. a III-a, Longman, New York, 2001 (trad. rom. *Putere şi interdependenţă*, Polirom, Iaşi, în pregătire)

Jagdish Bhagwati, *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, New York, 2004.

Capitolul 2

POLITICA DE PUTERE

Realismul

Nu există o singură teorie viabilă care să explice gama largă a interacţiunilor internaţionale, atât conflictuale, cât şi de cooperare. Dar există o structură teoretică care a deţinut, în mod tradiţional, o poziţie centrală în studiul RI. Această abordare, numită realism, este favorizată de unii cercetători ai RI şi contestată vehement de alţii, dar luată de aproape toţi în calcul. Este o abordare teoretică relativ conservatoare; alternativele liberale şi revoluţionare vor fi trecute în revistă în capitolul 3.

Realismul (sau *realismul politic*) este o şcoală de gândire care explică relaţiile internaţionale în termeni de putere (vezi „Definirea puterii", p. 98). Exercitarea puterii între state este uneori numită *realpolitik* sau doar *politică de putere*. Realiştii sunt adesea pesimişti cu privire la natura umană. Realismul are o lungă istorie ce a dominat studiul RI în Statele Unite, în timpul Războiului Rece.

Realismul, în forma cunoscută, s-a dezvoltat ca reacţie la tradiţia liberală, pe care realiştii au numit-o **idealism** (bineînţeles însă că idealiştii înşişi nu consideră curentul lor nerealist). Idealismul pune accent mai degrabă pe dreptul internaţional, moralitate şi organizaţiile internaţionale, decât numai pe putere, ca element-cheie al evenimentelor internaţionale. Idealiştii consideră că natura umană este în mod fundamental bună. Cu obiceiuri bune, educaţie şi structurile internaţionale potrivite, natura umană poate deveni baza unor relaţii internaţionale cooperante şi pacifiste. Idealiştii văd sistemul internaţional drept unul bazat pe o comunitate de state cu potenţialul de a lucra împreună pentru depăşirea problemelor mutuale (vezi capitolul 3). Pentru idealişti, principiile RI trebuie să decurgă din moralitate.

Idealiştii au fost activi mai ales în perioada interbelică, în urma experienţei dureroase din Primul Război Mondial. Preşedintele SUA Woodrow Wilson şi alţi idealişti şi-au pus speranţele de pace în Liga Naţiunilor, ca structură formală a comunităţii naţiunilor.

Aceste speranţe au fost curmate atunci când structura s-a dovedit incapabilă să oprească agresiunea germano-italiano-japoneză din anii '30. Odată cu al Doilea Război Mondial, realiştii i-au blamat pe idealişti pentru că au încercat prea mult să vadă lumea aşa cum *ar trebui să fie* în loc de cum *este* ea în realitate. Treziţi de experienţa celui de-al Doilea Război Mondial, realiştii şi-au propus să înţeleagă principiile politicii de putere fără a cădea pradă gândirii idealiste. Realismul a asigurat o fundaţie teoretică politicilor de îngrădire ale Războiului Rece şi determinării

decidenţilor politici americani de a nu ceda în faţa cererilor Uniunii Sovietice şi ale Chinei, aşa cum Occidentul cedase în faţa lui Hitler la München, în 1938.

Realiştii se bazează pe o lungă tradiţie. Strategul chinez *Sun Tzu*, care a trăit acum două mii de ani, i-a sfătuit pe conducătorii de state cum să supravieţuiască într-o eră în care războiul devenise, pentru prima dată, un instrument sistematic al puterii (perioada „statelor războinice"). Sun Tzu a argumentat că raţionamentele morale nu le erau foarte folositoare conducătorilor statelor acelor vremuri, confruntaţi fiind cu vecini înarmaţi şi periculoşi. Sun Tzu le-a arătat conducătorilor cum să-şi folosească puterea pentru a-şi promova interesele şi pentru a-şi asigura supravieţuirea[1].

În aproximativ aceeaşi perioadă, în Grecia, Tucidide a făcut o descriere a Războiului Peloponeziac (431-404), care era concentrată pe puterea relativă dintre oraşele-stat greceşti. El a afirmat că „cei puternici fac ceea ce au puterea să facă, iar cei slabi suferă ceea ce trebuie să sufere"[2]. Mult mai târziu, în Italia renascentistă (în jurul anului 1500), Niccoló Machiavelli îndemna principii să se concentreze pe acţiunile imediate de a rămâne la putere, incluzând manipularea publicului şi alianţele militare. Astăzi, adjectivul machiavelic se referă la manevre ale puterii excesiv de manipulative[3].

În secolul al XVII-lea filosoful englez *Thomas Hobbes* a vorbit despre libertatea pentru toţi care există atunci când guvernul este absent şi oamenii caută împlinirea propriului interes. A numit aceasta „stare naturală" sau „stare de război" – ceea ce noi am numi acum „legea junglei" în contrast cu domnia legii. Hobbes a susţinut o monarhie puternică (pe care el a numit-o *Leviathan*) pentru a domestici această stare. Realiştii văd în aceste figuri istorice dovada importanţei politicii de putere, care este atemporală şi transculturală.

După cel de-al Doilea Război Mondial, gânditorul Hans Morgenthau a argumentat că politica internaţională este guvernată de legi universale şi obiective, decurgând din ideea că interesele naţionale sunt definite în termeni de putere (nu motivaţiile psihologice ale decidenţilor). El a remarcat că nici o naţiune nu îl are pe „Dumnezeu de partea sa" (o moralitate universală) şi că toate naţiunile trebuie să îşi bazeze acţiunile pe prudenţă şi pragmatism. El s-a opus Războiului din Vietnam, argumentând, în 1965, că un Vietnam comunist nu ar aduce atingere intereselor naţionale ale SUA.

Similar, în 2002, realiştii de marcă predominau printre cei 33 de cercetători RI care au semnat o scrisoare publicitară în *New York Times* avertizând că „Războiul cu Irakul *nu* este în interesul naţional american"[4]. Astfel, realiştii nu favorizează

1. Sun Tzu, *The Art of War*, trad. de Samuel B. Griffith, Oxford, 1963, p. 22 (trad. rom. *Arta războiului*, Editura Militară, Bucureşti, 1976).
2. Tucidide, *History of the Peloponnesian War*, trad. de R. Warner, Penguin, New York, 1972, p. 402 (trad. rom. *Războiul peloponesiac*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966).
3. Niccoló Machiavelli, *The Prince, and the Discourses*, trad. de Luigi Ricci, revăzută de E.R.P. Vincent, Modern Library, New York, 1950 (trad. rom. „Principele şi fragmente din Discursuri", în *Măştile puterii*, Institutul European, 1996); Friedrich Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'État and Its Place in Modern History*, trad. de D. Scott, Yale, 1957.
4. Hans Morgenthau, „We Are Deluding Ourselves in Vietnam", *The New York Times Magazine*, 18 aprilie, 1965; „Advertisment", *The New York Times*, 26 septembrie 2002.

întotdeauna folosirea puterii militare, deşi ei recunosc necesitatea de a acţiona uneori în această manieră. Ţinta mesajului publicitar al cercetătorilor RI o reprezenta grupul responsabililor de politică externă din Administraţia Bush, cunoscuţi ca *neoconservatori*, susţinători ai utilizării mai energice a puterii americane, în mod special a forţei militare, în vederea realizării unor scopuri ambiţioase ca democratizarea Orientului Mijlociu. Influenţa neoconservatoare asupra politicii externe americane, în al doilea mandat al lui G.W. Bush, s-a estompat întru câtva pe măsură ce a crescut dezaprobarea faţă de Războiul din Irak.

Realiştii tind să trateze puterea politică drept separată şi predominând asupra moralităţii, ideologiei şi altor aspecte ale vieţii sociale şi economice. Pentru realişti, nu contează prea mult ideologiile, nici religiile sau alţi factori culturali prin care statul îşi poate justifica acţiunile. Realiştii percep statele cu religii, ideologii sau sisteme economice foarte diferite ca fiind similare în acţiunile lor privitoare la puterea naţională[5].

Realiştii de astăzi împărtăşesc câteva prezumţii privind maniera de funcţionare a RI. Aceştia presupun că RI ar putea fi explicate cel mai bine (deşi nu exclusiv) prin alegerile făcute de state care operează ca actori autonomi raţionali ce îşi urmăresc propriile interese într-un sistem de state suverane. Uneori structura realistă este rezumată în trei propoziţii: (1) *statele* sunt cei mai importanţi actori (asumpţia stato-centrică); (2) acestea acţionează asemenea indivizilor *raţionali* în urmărirea atingerii intereselor naţionale (asumpţia actorului raţional unitar); şi (3) acţionează în contextul unui sistem internaţional lipsit de guvernare centrală (asumpţia *anarhiei*).

Tabelul 2.1 rezumă câteva diferenţe majore dintre prezumţiile realismului şi cele ale idealismului. Ne vom reîntoarce la dezbaterea realism-liberalism la începutul capitolului 3.

Tabelul 2.1. *Asumpţii ale realismului şi idealismului*

Problematică	Realism	Idealism
natura umană	egoistă	altruistă
cei mai importanţi actori	statele	statele şi alţii, inclusiv indivizii
cauzele comportamentului statului	urmărirea raţională a interesului propriu	motivaţiile psihologice ale decidenţilor
natura sistemului internaţional	anarhie	comunitate

5. Hans J. Morgenthau şi Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, ed. a VI-a, Knopf, New York, 1985 (trad. rom. *Politica între naţiuni: lupta pentru putere şi lupta pentru pace*, Polirom, Iaşi, 2007); Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, Macmillan, Londra, 1974 [1939]; Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations*, trad. de R. Howard şi A.B. Fox, Doubleday, New York, 1966.

Puterea

Puterea este un concept central în relaţiile internaţionale - conceptul central pentru realişti -, dar unul surprinzător de dificil de definit sau de măsurat.

Definirea puterii

Puterea este adesea definită ca abilitatea de a determina alt actor să facă ceea ce altfel nu ar fi făcut (sau să nu facă ceea ce ar fi făcut)[6]. O variaţie a acestei idei e aceea conform căreia actorii sunt puternici în măsura în care îi afectează pe alţii mai mult decât aceştia îi afectează pe ei[7]. Aceste definiţii tratează puterea ca influenţă. Dacă actorii îşi impun din plin voinţa atunci se pare că sunt puternici.

O problemă cu această definiţie este că noi ştim rareori ce ar fi făcut cel de-al doilea actor în absenţa puterii primului. Există pericolul unei logici circulare: puterea explică influenţa şi influenţa măsoară puterea. Astfel este dificil de utilizat puterea pentru a explica de ce se întâmplă evenimentele internaţionale (scopul realismului). O problemă conexă este aceea că utilizarea comună tratează puterea mai degrabă ca pe un lucru decât ca pe un proces: statele „au" putere.

Aceste probleme sunt soluţionate dacă ne amintim că puterea nu reprezintă prin ea însăşi influenţă, ci abilitatea sau potenţialul de a-i influenţa pe alţii. Mulţi cercetători ai RI consideră că acest potenţial se bazează pe caracteristici sau proprietăţi (tangibile sau nonmateriale) specifice statelor - precum mărimea, nivelul venitului, capacitatea de înarmare etc. a acestora. Aceasta este puterea înţeleasă drept *capacitate*. Capacitatea este mai uşor de măsurat decât influenţa şi mai puţin circulară ca logică.

Totuşi măsurarea capacităţii în vederea explicării manierei în care o naţiune le influenţează pe altele nu este simplă, ci necesită cumularea diferitelor tipuri de potenţial. Statele posedă cantităţi variate de populaţie, teritorii, capacităţi militare etc. *Cel mai bun indicator unic al puterii unui stat ar putea fi PIB-ul total*, care combină mărimea totală, nivelul tehnologic şi venitul. Dar chiar şi PIB este, în cel mai bun caz, un indicator brut. O metodă alternativă, prin comparaţie cu metoda utilizată în această carte, oferă estimări ale PIB-ului care sunt în medie cu aproximativ 50 de procente mai mari pentru ţările din Nordul global şi cu circa 50 de procente mai mici pentru Sudul global (vezi capitolul 1, n. 9, p. 42). Această metodă alternativă micşorează substanţial PIB-ul Chinei, raportat la cifrele din această carte. Astfel, PIB-ul este un factor estimativ util al capacităţilor materiale, dar nu unul precis. Această capacitate tangibilă (incluzând forţa militară) este adesea numită putere materială.

Mai mult, puterea depinde de elemente nonmateriale. Capacităţile îi conferă statului potenţialul de a-i influenţa pe alţii numai în măsura în care liderii politici le

6. Robert A. Dahl, *Modern Political Analysis*, ed. a II-a, Englewood Cliffs, Prentice Hall, NJ, 1970.
7. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, MA, 1979 (trad. rom. *Teoria politicii internaţionale*, Polirom, Iaşi, 2006).

pot mobiliza şi utiliza eficient şi strategic. Aceasta depinde de voinţa naţională, de talentul diplomatic, de susţinerea populară a guvernului (legitimitatea sa) şi aşa mai departe. Unii cercetători subliniază *puterea ideii* - abilitatea de a maximiza influenţa capacităţii printr-un proces psihologic. Acest proces include mobilizarea internă a capacităţilor - adesea, prin intermediul religiei, ideologiei sau (în mod special) naţionalismului. Influenţa internaţională se obţine de asemenea prin formularea regulilor de conduită pentru a schimba modul în care alţii percep propriul interes naţional. Dacă valorile unui stat devin larg împărtăşite de alte state, cu uşurinţă le vor influenţa şi pe altele. De exemplu, Statele Unite au influenţat multe alte state să accepte valorile pieţei şi ale comerţului liber. Aceasta a fost numită putere *soft*[8].

Pentru că puterea este un concept relaţional, un stat poate avea putere numai raportându-se la alte state. *Puterea relaţională* reprezintă raportul de putere pe care două state îl pot opune unul celuilalt. Contează puţin pentru realişti dacă capacităţile unui stat cresc sau descresc în termeni absoluţi, ci doar dacă rămân în urmă sau le depăşesc pe cele ale statului rival. Cei mai mulţi realişti subliniază puterea materială.

Chiar realiştii recunosc limitele explicaţiilor bazate numai pe putere. În cel mai bun caz, puterea asigură o înţelegere generală a rezultatelor tipice sau obişnuite. În RI actuale există multe alte elemente în ecuaţie, incluzând elementul accidental sau de noroc. Cei mai puternici actori nu înving întotdeauna. Puterea asigură numai o explicaţie parţială[9].

Estimarea puterii

Primul capitol al lui Sun Tzu sfătuieşte conducătorii să îşi estimeze cât mai corect propria putere - variind de la bani la teritoriu, până la susţinerea populaţiei - şi pe aceea a potenţialilor inamici. El a scris: „Cunoaşte-ţi duşmanul şi cunoaşte-te pe tine". Orice estimare a puterii generale a unui actor trebuie să combine diverse elemente, de aceea va fi inexactă. Dar aceste estimări sunt fără îndoială folositoare. Logica puterii sugerează că, în războaie, cele mai puternice state vor învinge, în general. Astfel, estimări ale puterii relative a celor doi antagonişti ar trebui să ajute la explicarea rezultatelor fiecărui război. Printre alţi factori, aceste estimări ar putea lua în considerare capacitatea militară relativă a naţiunilor şi susţinerea publică acordată guvernului fiecăreia. Mărimea totală a economiei fiecărei naţiuni este cea mai importantă - PIB-ul total -, reflectând atât mărimea populaţiei, cât şi nivelul

8. Joseph S. Nye, Jr., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.
9. Michael Barnett şi Raymond Duvall, „Power in International Politics", *International Organization*, 59 (1), 2005, pp. 1-37; David Baldwin, „Power in International Relations", în Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth Simmons (ed.), *Handbook of International Relations*, Sage, 2002, pp. 177-191; John M. Rothgeb, *Defining Power: Influence and Force in the Contemporary International System*, St.Martin's, New York, 1992; Stefano Guzzini, *Realism in International Relations and International Political Economy*, Routledge, 1998 (trad. rom. *Realism şi relaţii internaţionale*, Institutul European, Iaşi, 1999); Robert W. Cox, *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia, 1987.

venitului pe persoană (pe cap de locuitor). Cu o economie suficient de sănătoasă, un stat poate cumpăra o armată mare, susţinere populară (asigurându-le consumatorilor bunuri) şi chiar aliaţi.

De exemplu, Statele Unite, care au invadat Irakul în 2003, au fost cel mai puternic stat din istoria lumii, iar Irakul fusese slăbit de două războaie costisitoare şi de un deceniu de sancţiuni. Decalajul dintre puteri era covârşitor. Statele Unite deţineau un avantaj, în cazul PIB-ului, de mai mult de o sută la unu ; ca populaţie, mai bine de zece la unu. Forţele militare americane erau mai mari şi mult mai dezvoltate tehnologic. În 2003, Statelor Unite le-au lipsit unele elemente ale puterii pe care le deţinuseră în timpul Războiului din Golf din 1991 - legitimitatea morală conferită de Consiliul de Securitate al ONU, o coaliţie lărgită de aliaţi (incluzând cele mai puternice state din regiune şi la nivel mondial) şi parteneri dispuşi să acopere cea mai mare parte a costurilor de război. În pofida acestor neajunsuri, puterea militară americană a fost capabilă să-şi ducă la îndeplinire obiectivul de schimbare a regimului din Irak în decurs de o lună şi cu pierderi umane americane reduse. Atunci când a început războiul, coaliţia condusă de americani şi-a impus dominaţia în doar câteva ore şi a continuat să strivească sistematic puterea militară irakiană, alungând din Bagdad regimul lui Saddam Hussein.

Astfel încât proporţia PIB-ului - de aproape o sută la unu - pare să reflecte cu exactitate dezechilibrul de putere dintre Statele Unite şi Irak. (Bineînţeles însă că, pe termen scurt, au contat şi alţi factori, variind de la strategii politice la forţă militară şi până la vreme.)

Şi totuşi, trei ani mai târziu, stăpânirea forţelor americane era tot mai firavă, pe măsură ce insurgenţa antiamericană s-a dovedit mult mai puternică decât se aştepta, iar violenţele religioase ameninţau să sfâşie Irakul. În acelaşi timp, războiul din Irak a slăbit susţinerea politicilor americane în lume. Dificultăţile întâlnite de superputerea mondială în încercarea de a impune un control politic stabil în Irak au demonstrat că puterea - capacitatea de a-i determina pe alţii să facă ceea ce doreşti - include multe elemente dincolo de forţa militară. PIB-ul nu prezice întotdeauna cine va câştiga un război, după cum o indică şi pierderea suferită de SUA în Războiul din Vietnam. Fără îndoială însă, în ciuda lipsei de precizie, PIB-ul este probabil cel mai bun indicator al puterii.

Elementele puterii

Puterea statului este o combinaţie de mai multe elemente, ca resursele naturale, capacitatea industrială, legitimitatea morală, pregătirea militară şi susţinerea populară a guvernului. Toate aceste elemente contribuie la puterea unui actor. Combinaţia variază de la un actor la altul, dar puterea în general se raportează la cantităţile brute de elemente pe care se bazează aceasta.

Resursele de putere sunt elemente pe care un actor le foloseşte *pe termen lung*. Indicatorul folosit anterior - PIB-ul total - intră în această categorie. La fel sunt şi

populaţia, teritoriul, geografia şi resursele naturale. Aceste atribute se schimbă cu greu. Resursele de putere mai puţin tangibile, pe termen lung, includ cultura politică, patriotismul, instruirea populaţiei şi puterea bazei ştiinţifice şi tehnologice. Credibilitatea angajamentelor (reputaţia de respectare a unei promisiuni) reprezintă de asemenea o resursă de putere pe care statul o poate cultiva de-a lungul timpului. La fel este şi abilitatea culturii şi valorilor unui stat de a modela constant gândirea altor state (puterea ideilor). Resursele de putere modelează puterea potenţială a unui actor.

Importanţa resurselor de putere pe termen lung a fost ilustrată de atacul surpriză japonez asupra flotei americane de la Pearl Harbor, în 1941, care a decimat capacitatea navală americană din Pacific. Pe termen scurt, Japonia a avut o putere militară superioară şi a fost capabilă să ocupe teritorii din sud-estul Asiei, alungând forţele americane din regiune. Pe termen lung, Statele Unite au avut resurse de putere mai mari datorită potenţialului lor economic fundamental. America şi-a construit o capacitate militară în următorii câţiva ani, care a egalat-o treptat şi mai apoi a depăşit-o pe aceea japoneză.

Capacităţile de putere permit actorilor să îşi exercite influenţa pe *termen scurt*. Forţa militară reprezintă o asemenea capacitate - probabil cea mai importantă. Dimensiunea, structura şi pregătirea forţelor militare ale celor două state contează mai mult într-o confruntare pe termen scurt decât economiile respective sau resursele lor naturale. O altă capacitate este cea industrial-militară, posibilitatea de a produce rapid tancuri, avioane de luptă şi alte arme. Calitatea unei birocraţii reprezintă un alt tip de capacitate, permiţându-i statului să adune informaţii, să regularizeze schimburile comerciale sau să participe la conferinţe internaţionale.

La fel ca şi cu resursele de putere, unele capacităţi de putere sunt nonmateriale. *Suportul* şi *legitimitatea* acordate de cetăţeni şi aliaţi, gestionate de un actor pe termen scurt, îi pot folosi pentru a câştiga influenţă. *Loialitatea* unei armate naţionale şi a politicienilor faţă de liderul lor reprezintă într-adevăr (pe termen scurt) o capacitate disponibilă acestuia. Deşi capacităţile intră în joc mai repede decât resursele de putere, ele sunt mai restrânse ca sferă. Capacităţile militare, în special, sunt folositoare numai atunci când puterea militară poate fi eficace în câştigarea influenţei. La fel, capacităţile economice sunt de puţin folos în situaţiile dominate de componenta militară.

Având în vedere resursele limitate pe care le gestionează, există întotdeauna compromisuri între posibilele capacităţi. Construirea unei forţe militare redirecţionează resursele care ar putea fi destinate, de exemplu, ajutorului extern. Sau cumpărarea loialităţii populaţiei cu bunuri de consum reduce resursele disponibile pentru construirea unor capacităţi militare. În măsura în care un element al puterii poate fi convertit într-un altul, el este *fungibil*. În general banii sunt cea mai fungibilă capacitate pentru că pot cumpăra alte capacităţi.

Realiştii tind să considere, pe termen scurt, *forţa militară* drept cel mai important element al puterii naţionale şi estimează alte elemente, ca puterea economică, talentul diplomatic sau legitimitatea, ca fiind importante în măsura în care sunt fungibile în putere militară. Această interşanjabilitate a elementelor nonmilitare ale puterii în unele militare este considerabilă, cel puţin pe termen lung. Soldaţii bine plătiţi luptă mai bine, la fel şi cei pătrunşi de fervoarea morală a cauzei lor sau soldaţii care

utilizează arme de înaltă tehnologie. Diplomații talentați pot evita confruntările militare nefavorabile sau pot provoca altele favorabile. Politica externă morală ajută la influențarea opiniei publice din celelalte țări și cimentează alianțele, întărind puterea militară. Realiștii tind să trateze aceste dimensiuni ale puterii ca importante, în primul rând datorită impactului lor militar potențial. Într-adevăr, realiștii împărtășesc această accentuare a puterii materiale (de obicei militară) cu revoluționari ca liderii comuniști din timpul Războiului Rece. Președintele Chinei Mao Zedong spunea: „Toată puterea vine de pe țeava puștii".

Diferitele tipuri de capacități de putere pot fi puse în contrast luând în calcul alegerea de a deține aur sau tancuri. O capacitate standard de putere, dorită de state, sunt tancurile de luptă. Pe câmpul de luptă, pentru a controla teritoriul, tancul este în mod clar cel mai puternic instrument disponibil, iar defensiva de succes împotriva acestuia o reprezintă tot un tanc. Se poate evalua puterea pe această dimensiune cuantificând numărul și calitatea tancurilor unui stat (un exercițiu imprecis, dar nu imposibil). O altă capacitate prețioasă de-a lungul timpului o reprezintă stocul de *aur* (sau echivalentul său modern în valută de rezervă; vezi capitolul 9). Aurul reprezintă putere economică și este o resursă de putere, în timp ce tancurile reprezintă putere militară și sunt o capacitate de putere.

Pe termen lung, aurul este mai valoros pentru că se poate oricând converti în tancuri (este fungibil), dar ar putea fi mai greu să se transforme tancurile în aur. Totuși, pe termen scurt, tancurile ar putea fi mai bune, pentru că dacă forța inamică, dotată cu tancuri, invadează teritoriul, aurul nu o va opri; și dușmanii sigur vor lua repede și aurul. De exemplu, în 1990, Irakul (care a mers pe varianta tancurilor) a invadat Kuweitul vecin (care mersese pe varianta aurului). Pe termen scurt, Irakul s-a dovedit mult mai puternic: a ocupat Kuweitul și l-a prădat.

Moralitatea poate contribui la putere, prin intensificarea voinței de a utiliza puterea și prin atragerea de aliați. Statele și-au îmbrăcat multă vreme acțiunile agresive într-o retorică despre intențiile lor defensive și pacifiste. De exemplu, invazia americană în Panama, din 1989, a fost numită „Operațiunea Cauza Dreaptă". Bineînțeles, dacă un stat exagerează cu retorica moralistă pentru a-și masca prea des interesul propriu, își pierde credibilitatea chiar și în fața propriei populații.

Utilizarea geografiei ca element al puterii se numește **geopolitică**. Se leagă adesea de cerințele logistice ale forțelor militare (vezi capitolul 6). Frecvent, conducătorii statelor utilizează hărți în analizarea aliniamentelor și pozițiilor de putere internațională. În geopolitică, ca și în domeniul imobiliar, cele mai importante trei elemente sunt poziția, poziția, poziția. Statele își măresc puterea în măsura în care pot utiliza geografia pentru a-și îmbunătăți capacitățile militare, ca și pentru a-și asigura aliați și baze apropiate de puterea rivală sau de-a lungul rutelor comerciale strategice, pentru a controla resursele naturale cheie sau pentru a se distanța de potențiali adversari prin mase mari de apă. În general, puterea descrește în funcție de distanța față de statul de origine, deși tehnologia pare să facă această diminuare mai puțin acută.

O temă geopolitică recurentă, pentru statele mari, poziționate central și cu granițe preponderent terestre, ca Germania și Rusia, o reprezintă amenințarea de a fi înconjurate.

Din punct de vedere militar, statele plasate central se confruntă adesea cu problema *mai multor fronturi*. Germania a trebuit să se lupte simultan cu Franța la Vest și cu Rusia la Est în Primul Război Mondial – o problemă rezolvată din timp în cel de-al Doilea Război Mondial prin pactul lui Hitler cu Stalin (până la decizia dezastruoasă a lui Hitler de a invada Uniunea Sovietică).

Pentru statele plasate mai puțin central, ca Marea Britanie sau Statele Unite, apar probleme geopolitice diferite. Aceste state au fost numite „insulare" datorită faptului că sunt protejate de mase de apă împotriva atacurilor terestre[10]. Problema lor geopolitică, în cazul unui război, o reprezintă mutarea soldaților și a proviziilor pe distanțe lungi, pentru a ajunge pe câmpul de luptă. Această capacitate a fost demonstrată prin participarea SUA în Primul și al Doilea Război Mondial, Războiul Rece și Războiul din Golf.

Negocierile

Exercițiul puterii implică una sau mai multe părți, fiecare încercând să o influențeze pe cealaltă mai mult decât este ea influențată. Tentativele mutuale de a-i influența pe alții constituie procesul de negociere. Negocierile sunt importante pentru diferite perspective teoretice (nu numai pentru realism), deși diversele teorii pun accentul pe motivații, tactici și rezultate diferite.

Negocierile și factorii de influențare

Negocierile pot fi definite drept o comunicare directă sau tacită în încercarea de a ajunge la o înțelegere privind un schimb de valoare – adică itemi tangibili sau nonmateriali pe care îi valorizează o parte sau amândouă. Negocierile nu trebuie să fie neapărat explicite. Uneori conținutul este comunicat mai degrabă prin intermediul acțiunilor decât printr-un schimb de cuvinte[11].

Ca proces, negocierile presupun unul sau mai mulți *participanți*, iar uneori și *mediatori* a căror participare este prin definiție neutră. Participanții au o miză directă în ceea ce privește rezultatele, mediatorii nu. Există una sau mai multe

10. Ludwig Dehio, *The Precarious Balance: Four Centuries of the European Power Struggle*, trad. de Charles Fullman, Vintage Books, New York, 1962 [din ediția germană 1948]; George Modelski și William R. Thompson, *Seapower in Global Politics, 1494-1993*, Washington, 1988; Joshua S. Goldstein și David P. Rapkin, „After Insularity: Hegemony and the Future World Order", *Futures*, 23 (9), 1991, pp. 935-959.
11. Glenn H. Synder și Paul Diesing, *Conflict Among Nations: Bargaining, Decision Making, and System Structure in International Crises*, Princeton, 1977; T. Clifton Morgan, *Untying the Knot of War: A Bargaining Theory of International Crises*, Michigan, 1994; Shibley Telhami, *Power and Leadership in International Bargaining: The Path to the Camp David Accords*, Columbia, 1990.

chestiuni cu privire la care fiecare participant speră să ajungă la o înțelegere în termeni favorabili lui, dar *interesele* participanților sunt divergente cu privire la aceste chestiuni, creând conflicte. Aceste conflicte definesc un *spațiu de negociere* – cu una sau mai multe dimensiuni, fiecare reprezentând discrepanța dintre pozițiile celor doi participanți în ceea ce privește rezultatele dorite. Negocierile soluționează aceste conflicte prin realizarea unei înțelegeri cu privire la distribuția diverșilor itemi de valoare ce sunt în joc. Rezultatul final reprezintă poziția la care s-a ajuns în spațiul de negociere.

Asemenea înțelegeri nu reprezintă în mod necesar un schimb *echitabil* de valori; multe dintre ele sunt în mod vădit părtinitoare și neechitabile. Dar, într-un sens larg, negocierile, juste sau nu, conțin un element de *câștig mutual*, posibil pentru că itemi de valoare oferiți la schimb au valori diferite pentru cele două părți.

Participanții recurg la diferiți *factori de influențare* în cadrul procesului de desfășurare a tratativelor[12]. Aceștia derivă din capacitățile de putere care îi permit unui actor să-l influențeze pe un altul, cu scopul de a ajunge la înțelegeri mai favorabile intereselor primului actor. Factori de influențare pot opera la nivelul oricăreia dintre cele trei dimensiuni ale puterii: *promisiunea* măsurilor pozitive (recompense) în cazul în care celălalt actor îi oferă primului ceea ce și-a dorit; *amenințarea* cu sancțiuni negative (punerea în pericol a itemilor valorizați) în caz de neconformare; sau *apelul* la sentimentele celuilalt de dragoste, prietenie, simpatie sau respect[13]. De exemplu, Cuba, în timpul Războiului Rece, a reușit să obțină petrol sovietic, cumpărându-l cu valută forte, amenințând că va rupe alianța cu Uniunea Sovietică în cazul în care nu va primi petrolul la prețuri subvenționate sau apelând la sentimentul de solidaritate socialistă al liderilor sovietici.

Aducerea în joc a factorilor de influențare deschide, în general, o nouă dimensiune în spațiul de negociere, permițând rezultatelor din cadrul acestei noi dimensiuni să fie puse la schimb contra celor din dimensiunea inițială (principala chestiune aflată în discuție). Factorii de influențare ajută astfel ca înțelegerile să aibă loc – deși ele nu sunt întotdeauna juste. Înțelegerile favorabile doar unei părți rezultă de obicei atunci când o parte înclină preponderent balanța în favoarea sa[14].

Utilizarea violenței poate reprezenta un mijloc de soluționare a conflictelor. Aplicarea unor factori de influențare negativi, violenți poate determina o înțelegere să se sfârșească într-un conflict. (Repetăm, înțelegerea ar putea să nu fie justă.) Pentru că o astfel de violență poate de asemenea crea noi surse de conflict, înțelegerile obținute prin intermediul ei nu sunt de durată. Oricum însă, dintr-o perspectivă realistă, violența reprezintă doar o altă pârghie – o extensie a politicii prin alte mijloace. Politica însăși a fost descrisă ca procesul prin care se decide „cine primește, ce, când, cum"[15].

12. Robert C. North, *War, Peace, Survival: Global Politics and Conceptual Synthesis* (vezi n. 12, p. 44).
13. Kenneth E. Boulding, *Three Faces of Power*, Sage, Newbury Park, CA, 1990; Clarissa Rile Hayward, *Defacing Power*, Cambridge, 2000.
14. Robert J. Art și Patrick M. Cronin (ed.), *The United States and Coercive Diplomacy*, United State Institute of Peace Press, Herndon, VA, 2003.
15. Harold D. Lasswell, *Politics: Who Gets What, When, How*, Meridian, New York, 1958; Brigid Starkey, Mark A. Boyer și Jonathan Wilkenfeld, *Negotiating a Complex World: An Introduction to International Negotiation*, ed. a II-a, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2005.

Acelaşi principiu al negocierilor se aplică atât problemelor internaţionale de securitate, cât şi economiei politice internaţionale. În ambele cazuri, atât puterea, cât şi factori de influenţare contează. De asemenea, în ambele cazuri, structurile şi instituţiile au fost create să sprijine procesul de negociere. În cadrul securităţii internaţionale, instituţii precum misiunile diplomatice şi organizaţiile internaţionale facilitează procesul. Realiştii care studiază securitatea internaţională se axează asupra negocierilor politico-militare mai mult decât asupra celor economice, pentru că le consideră mai importante. Problematica economică este aprofundată în capitolul 8.

Negocierile care au loc într-o manieră formală – de obicei la o masă de dialog – sunt numite **negocieri oficiale**. Pentru că problematica RI este importantă, iar actorii sunt de obicei jucători sofisticaţi într-un joc cu reguli şi tradiţii de mult stabilite, cele mai multe chestiuni controversate ajung mai devreme sau mai târziu la masa negocierilor oficiale. Adesea negocierile au loc simultan, atât la masa oficială, cât şi în lume (pe câmpul de luptă). Participanţii dialoghează în sălile de negociere, în timp ce manevrează diverşi factori de influenţare în afara acestora.

Stilul de negociere variază de la o cultură la alta sau de la un individ la altul. În negocierile internaţionale asupra unor chestiuni politice şi militare majore problemele cauzate de diferenţele culturale ar putea deveni obstacole serioase. De exemplu, americanii obişnuiţi cu exprimarea tranşantă i-ar putea înţelege greşit pe negociatorii din Japonia, unde să spui „nu" este nepoliticos şi prin urmare este înlocuit de fraze de genul „ar fi dificil să". Un bun negociator va aştepta să înţeleagă cultura celeilalte părţi şi stilul de negociere, ca şi interesele şi factorii de influenţare disponibili.

Strategiile

Strategiile de putere reprezintă planuri pe care actorii le utilizează pentru a dezvolta şi a obţine capacităţi de putere spre a-şi atinge obiectivele. Un aspect-cheie al strategiei îl reprezintă alegerea tipurilor de capacităţi ce urmează a fi dezvoltate pentru maximizarea influenţei internaţionale, având în vedere resursele limitate. Este nevoie de prognoze deoarece capacităţile necesare pentru a face faţă unei situaţii ar putea avea nevoie de ani să se dezvolte înainte ca situaţia să apară. Totuşi, capacităţile, alese ar putea să nu fie adesea fungibile pe termen scurt. Punctul central al acestei dileme îl reprezintă tipul de forţe militare permanente ce ar trebui menţinute pe timp de pace – suficiente pentru a preveni o înfrângere rapidă, dacă izbucneşte un război, dar nu atât de multe încât să împovăreze o economie (vezi pp. 291-297). Strategiile includ de asemenea alegeri cu privire la modul în care capacităţile sunt utilizate în diverse situaţii – secvenţe de acţiuni construite pentru un efect maxim ; crearea de alianţe ; utilizarea planurilor de rezervă ş.a. În funcţie de situaţie, cele mai multe strategii de putere combină instrumente economice (comerţ, ajutoare, împrumuturi, investiţii, boicoturi) cu cele militare. (Pe termen scurt, în cadrul unei situaţii determinate, astfel de planuri se numesc *tactici*.)

Strategiile includ şi măsura în care (şi în ce situaţii) un stat este dispus să îşi utilizeze capacităţile de putere. De exemplu, în războiul din Vietnam, Statele Unite

au avut capacităţi totale de putere cu mult superioare celor ale comuniştilor vietnamezi, dar au pierdut războiul pentru că nu au fost dispuse sau nu au fost capabile să adune resursele necesare ori să le utilizeze efectiv. *Voinţa* unei naţiuni sau a unui lider sunt greu de estimat. Liderii ar putea blufa, chiar dacă îşi fac explicite intenţiile de a lupta pentru a-şi impune voinţa într-o anumită chestiune.

Acţiunile strategice ale Chinei din ultimii ani demonstrează conceptul de *strategie* ca desfăşurare raţională a capacităţilor de putere. Obiectivul central al politicii externe chineze este prevenirea independenţei Taiwanului, pe care China îl consideră ca fiind parte integrantă a teritoriului său (la fel cum îl consideră şi ONU şi, cel puţin teoretic, şi Statele Unite). Guvernul Taiwanului a fost creat pentru a reprezenta întreaga Chină în 1949, când naţionaliştii s-au refugiat acolo, după ce au fost învinşi de comunişti în războiul civil. Din 1949, Taiwanul s-a manifestat din ce în ce mai independent şi mulţi taiwanezi susţin independenţa. China poate că nu are puterea militară necesară să invadeze cu succes Taiwanul, dar a declarat în mod repetat că va intra în război dacă Taiwanul îşi declară independenţa. Până în prezent, chiar dacă acest război ar fi iraţional din perspectiva Chinei, ameninţările au descurajat Taiwanul să-şi declare formal independenţa. China ar putea pierde un astfel de război, dar, cu siguranţă, ar produce pagube imense Taiwanului. În 1996, China a făcut simulări de război lângă Taiwan, trăgând rachete peste mare. Statele Unite au trimis două portavioane pentru a semnala Chinei că exerciţiile ei nu trebuie să meargă prea departe.

Pentru a nu risca un război, declarându-şi independenţa, Taiwanul s-a angajat, în schimb, în diplomaţie, pentru a câştiga influenţă pe plan mondial. Face lobby la Congresul Statelor Unite, solicită intrarea în ONU şi în cadrul altor organisme internaţionale şi oferă ajutor extern altor ţări care recunosc guvernul taiwanez (începând cu 2006, pentru 25 de ţări din lumea întreagă, cele mai multe mici şi sărace).

China şi-a folosit propria diplomaţie pentru a contrabalansa aceste mişcări. A rupt legăturile diplomatice cu ţările care au recunoscut Taiwanul şi pedepseşte orice mişcări în direcţia independenţei acestuia. Jumătate dintre ţările care au recunoscut Taiwanul sunt în America Centrală şi Caraibe, conducând la o competiţie pentru influenţa în regiune. China a încercat să contrabalanseze legăturile taiwaneze cu acele ţări prin manipularea diferiţilor factori de influenţare pozitivi şi negativi. De exemplu, în Panama, unde China este unul dintre principalii utilizatori ai Canalului Panama (care a revenit statului Panama din proprietatea Statelor Unite, în 1999), Taiwanul a cultivat relaţii strânse, a investit într-un port de marfă şi a sugerat angajarea unor muncitori panamezi în Taiwan. Dar China a ameninţat implicit cu restricţionarea accesului Panama la Hong Kong sau cu reînregistrarea în Bahamas a numeroaselor vase chineze înregistrate în Panama. (Bahamas rupsese relaţiile cu Taiwanul în 1997, după ce un conglomerat din Hong Kong, acum parte a Chinei, a promis să investească în portul comercial din Bahamas.) La fel s-a întâmplat şi cu Kiribati, microstatul din Pacific, care a recunoscut Taiwanul la sfârşitul lui 2003, pentru a câştiga ajutor taiwanez ; China a rupt relaţiile cu acesta şi a retras de acolo o staţie de urmărire a sateliţilor. Din moment ce staţia de urmărire juca un rol vital în activităţile de recunoaştere militară şi în cadrul programului spaţial chinez – prin care îşi lansase primul astronaut – dezasamblarea ei a indicat determinarea Chinei de a pune pe

primul loc Taiwanul chiar şi în detrimentul altor obiective naţionale cheie. În 2005, China a ameninţat cu represalii împotriva Vanuatu pentru recunoaşterea Taiwanului, determinându-l să-şi schimbe decizia. Iar în 2004, a dat mai mult de 100 de milioane de dolari, sub formă de ajutor, statului Dominica, pentru ruperea relaţiilor cu Taiwanul.

Două din cele cinci vetouri pe care le-a folosit vreodată China în cadrul Consiliului de Securitate ONU au fost pentru a bloca trimiterea forţelor de menţinere a păcii în ţări care au recunoscut Taiwanul. Aceste vetouri au demonstrat că atunci când China îşi simte ameninţate interesele privind Taiwanul, poate juca un rol distructiv în Consiliul de Securitate. Când Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei a recunoscut Taiwanul, în 1999 (în schimbul unui ajutor de 1 miliard de dolari), China a votat împotriva trimiterii unei misiuni ONU de menţinere a păcii în Macedonia, într-un moment de mare instabilitate în învecinatul Kosovo. În schimb, atunci când interesele sale privind Taiwanul sunt în siguranţă, China cooperează în probleme ce ţin de ordinea mondială. De exemplu, deşi s-a opus Războiului din Golf din 1991, ea nu a făcut uz de dreptul său de veto împotriva rezoluţiei ONU care îl autoriza.

Aceste strategii chineze mobilizează diverse capacităţi, de la rachete la diplomaţi şi până la conglomerate industriale, într-un efort coerent de influenţare a rezultatelor privind subiectul internaţional pe care China îl consideră cel mai important. Astfel, strategia amplifică puterea Chinei. În mod similar, în timpul Războiului Rece, China a utilizat o strategie pentru a-şi maximiza puterea, jucând un rol de echilibrator între cele două superputeri şi subliniind importanţa Sudului global pe care pretindea că îl reprezintă[16].

Unii actori individuali se dovedesc a fi mai buni decât alţii la utilizarea capacităţilor lor strategice. De exemplu, în anii '70, preşedintele american Jimmy Carter a folosit capacităţile de mare putere pe care le avea la dispoziţie, dar priceperea sa strategică şi de natură interpersonală pare să fi reprezentat cheia succesului în cazul Acordului de la Camp David (prin care s-a realizat obiectivul politicii externe americane de semnare a unui tratat egipteano-israelian). Strategiile bune agregă capacităţile de putere pentru un maximum de efect, în timp ce strategiile slabe utilizează ineficient capacităţile disponibile. Bineînţeles, nici chiar cel mai talentat lider nu deţine vreodată controlul absolut al unei situaţii internaţionale, dar poate încerca să utilizeze la maximum potenţialul capacităţilor disponibile, minimizând pe cât posibil efectele neşansei.

În cadrul tratativelor, actorii folosesc diverse strategii de valorificare a factorilor de influenţare disponibili, astfel încât acordul final să se apropie cât mai mult de propriile poziţii. O strategie comună de negociere constă în a începe cu pretenţii extreme şi apoi de a face treptat compromisuri, în efortul de a sfârşi aproape de poziţia ta reală (dar ascunsă). O altă strategie constă în a „negocia dur", menţinându-te aproape de poziţia iniţială în ideea că şi ceilalţi participanţi o vor accepta în cele din urmă. Secretarul de stat american Henry Kissinger a folosit însă, în anii '70, o politică a concesiilor

16. Larry Rother, „Taiwan and Beijing Duel for Recognition in Central America", *The New York Times*, A7, 5 august, 1997 ; Quansheng Zhao, *Interpreting Chinese Foreign Policy : The Micro-Macro Linkage Approach*, Oxford, 1996 ; Michael Swaine şi Ashley Tellis, *Interpreting China's Grand Strategy : Past, Present, and Future*, Rand, Santa Monica, 2000.

preemptive pentru a încuraja partea cealaltă să se mişte, la rândul ei, şi pentru a uşura atingerea unui compromis rapid[17].

O altă strategie comună de negociere este *fracţionarea* – descompunerea unei problematici complexe într-un număr de componente mai mici în aşa fel încât să se poată progresa în chestiunile soluţionabile. De exemplu, negocierile arabo-israeliene, care au început în 1991, s-au desfăşurat sub forma unor tratative în cadrul cărora se lucra concomitent la diversele componente ale problemei generale. Abordarea opusă – numită *conexare* –, preferată de unii negociatori, este de a pune la un loc diverse chestiuni, în aşa fel încât concesiile pe diverse teme să poată fi echilibrate de cele ale interlocutorului pe alte teme, în cadrul unui acord cuprinzător. Acesta a fost, de exemplu, cazul negocierilor de la Yalta, din 1945, dintre Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. La masa negocierilor se dezbăteau simultan probleme precum termenii ocupării Germaniei, prezenţa sovietică în Europa de Est, strategia înfrângerii Japoniei şi crearea Organizaţiei Naţiunilor Unite.

Reciprocitatea, descurajarea şi cursa înarmărilor

Pentru a avea cel mai puternic efect, negocierile strategice pentru rezultate în RI ar trebui să ţină cont şi de obiectivele şi strategiile celuilalt actor. Numai atunci se poate prevedea ce factori de influenţare l-ar putea face pe celălalt actor să urmeze cursul dorit. Dar aceasta poate reprezenta o problemă : adesea statele nu cunosc intenţiile reale ale celorlalţi, ci pot doar observa acţiunile şi declaraţiile lor (care ar putea fi mincinoase).

O strategie foarte eficientă de influenţare a unui alt actor ale cărui planuri nu sunt cunoscute este **reciprocitatea** – un răspuns pe măsură la acţiunile celuilalt, adesea cunoscut sub numele de strategia „dinte pentru dinte"[18]. O strategie a reciprocităţii utilizează atât factori de influenţare pozitivi – promisiuni de recompensă (în cazul în care actorul face ceea ce se aşteaptă de la el), cât şi negativi – ameninţări şi pedepse (dacă actorul nu se abţine de la a face ceea ce celălalt nu doreşte). Reciprocitatea este eficientă pentru că este uşor de înţeles. După ce unul şi-a demonstrat abilităţile şi dorinţa de reciprocitate – câştigându-şi reputaţia pentru consecvenţa răspunsului – celălalt actor poate cu uşurinţă să calculeze costurile refuzului de a coopera sau beneficiile cooperării.

Reciprocitatea poate reprezenta o strategie eficientă în vederea realizării cooperării într-o situaţie de conflict de interese. Dacă una dintre părţi îşi exprimă dorinţa de a coopera şi promisiunea de a răspunde cu reciprocitate la acţiunile cooperante sau conflictuale ale celuilalt, cealaltă parte este puternic stimulată să ajungă la o înţelegere prin cooperare. Şi deoarece reciprocitatea este uşor de interpretat, nu mai

17. Henry Kissinger, *White House Years*, Little, Brown, Boston, 1979, pp. 179-180.
18. Robert O. Keohane, „Reciprocity in International Relations", *International Organization*, 40 (1), 1986, pp. 1-27 ; Stephen R. Rock, *Why Peace Breaks Out : Great Power Rapprochement in Historical Perspective*, Carolina de Nord, 1989 ; George W. Downs şi David M. Rocke, *Optimal Imperfection ? Domestic Uncertainty and Institutions in International Relations*, Princeton, 1995.

este nevoie să se exprime explicit promisiunea viitoarei reciprocităţi[19]. De exemplu, în 1969, relaţiile Chinei cu Statele Unite erau îngheţate de 20 de ani. Un embargou economic american total împotriva Chinei îi oprea acesteia din urmă dezvoltarea economică. Susţinerea Vietnamului de Nord de către China a costat multe vieţi americane. Cele două state nu erau în termeni de dialog. Preşedintele Nixon (şi consilierul său Kissinger) au decis să trimită un semnal Chinei, în speranţa îmbunătăţirii relaţiilor (îndepărtând China de Vietnamul de Nord şi mai apoi de URSS). Nixon a relaxat uşor embargoul comercial împotriva Chinei. Trei zile mai târziu, fără nici o legătură explicită la mişcarea SUA, China a eliberat trei cetăţeni americani a căror barcă se rătăcise în apele chineze[20]. În următoarele luni, China a acţionat cu reciprocitate şi la alte iniţiative americane şi cele două state au reluat convorbirile oficiale în şase luni. În 1972, Nixon a vizitat China în spiritul acestei apropieri.

Reciprocitatea poate, de asemenea, să ajute la realizarea cooperării, în sensul abţinerii de la o acţiune nedorită. Aceasta este intenţia strategiei **descurajării** – ameninţarea de a pedepsi un alt actor, în cazul în care acţionează într-o manieră negativă (mai ales aceea de a ataca respectivul stat sau aliaţii acestuia). Sloganul „pace prin forţă" reflectă această abordare. Dacă descurajarea funcţionează, efectele ei sunt aproape invizibile ; succesele ei sunt măsurate în atacuri care nu au avut loc[21].

În general, susţinătorii descurajării consideră că este mai probabilă escaladarea conflictelor în război atunci când una dintre părţi este slabă. Conform acestei viziuni, sporirea capacităţilor militare convinge de obicei partea mai puternică de faptul că apelul la factorii de influenţare militari nu va avea succes, aşa încât conflictele e mai puţin probabil să escaladeze în violenţe. O strategie de **constrângere**, utilizată uneori după eşecul descurajării, se referă la utilizarea forţei pentru a-l determina pe un alt actor să acţioneze (mai degrabă decât de a-l reţine să acţioneze)[22]. În general, este mai greu să determini un alt stat să schimbe direcţia (scopul constrângerii) decât să-l reţii de la a schimba cursul (scopul descurajării).

O strategie utilizată în încercarea de a impune conformarea de către un alt stat este *escaladarea* – o serie de sancţiuni de severitate crescândă aplicate pentru a determina un alt actor să acţioneze. În teorie, acţiunile mai puţin severe conduc la credibilitate – primul actor îşi arată disponibilitatea de a-şi exercita puterea în chestiunea respectivă – iar tiparul escaladării stabileşte costurile ridicate ale viitoarelor sancţiuni, dacă cel de-al doilea actor nu cooperează. Acestea ar trebui să-l

19. Joshua S. Goldstein şi John R. Freeman, *Three-Way Street : Strategic Reciprocity in World Politics*, University of Chicago Press, Chicago, 1990 ; Joshua S. Goldstein şi Jon C. Pevehouse, „Reciprocity, Bullying, and International Cooperation : Time-Series Analysis of Bosnia Conflict", *American Political Science Review*, 91 (3), 1997, pp. 515-529.

20. Herry Kissinger, *White House Years*, Little, Brown, Boston, 1979, pp. 179-180.

21. Frank C. Zagare, *Perfect Deterrence*, Cambridge, 2000 ; Avery Goldstein, *Deterrence and Security in the 21st Century*, Stanford, 2000 ; Patrick Morgan, *Deterrence Now*, Cambridge, 2003 ; Paul K. Huth, *Extended Deterrence and the Prevention of War*, Yale, 1988 ; Robert Jervis, Richard Ned Lebow şi Janice Gross Stein, *Psychology and Deterrence*, Johns Hopkins, 1985 ; Alexander L. George şi Richard Smoke, *Deterrence in American Foreign Policy : Theory and Practice*, Columbia, 1974.

22. Thomas C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Harvard, 1960 (trad. rom. *Strategiile conflictului*, Integral, Bucureşti, 2000).

determine pe cel de-al doilea actor să se conformeze, presupunând că găsește costurile potențiale ale escaladării pedepselor mai mari decât costurile conformării.

Acțiunile americane împotriva lui Saddam, anterioare Războiului din Golf, ilustrează strategia escaladării. Mai întâi au venit declarațiile de condamnare, apoi rezoluțiile ONU, formarea unei alianțe cu o putere în mod clar superioară celei a Irakului. Au urmat după aceea aplicarea sancțiunilor economice, apoi organizarea unei armate – cu amenințarea implicită a utilizării forței, apoi amenințări explicite și în cele din urmă ultimatumuri amenințând cu forța după un termen-limită specificat. În acest caz strategia nu a condus la conformare și numai înfrângerea militară a determinat Irakul să accepte termenii SUA.

Escaladarea poate fi chiar periculoasă. În timpul Războiului Rece, mulți cercetători ai RI au fost îngrijorați că un război convențional ar putea conduce la unul atomic, dacă superputerile ar fi încercat să aplice strategiile de escaladare. În fapt, pe lângă potențialul de obținere a cooperării, reciprocitatea conține și pericolul extinderii ostilității. Când două părți acționează în baza reciprocității, dar nu reușesc niciodată să pună relațiile pe picior de cooperare, rezultatul poate degenera într-un schimb de pedepse extreme, de genul „dinte pentru dinte". Aceasta caracterizează, de exemplu, relațiile Israelului cu militanții palestinieni[23].

O **cursă a înarmărilor** reprezintă un proces reciproc în care două (sau mai multe), state își construiesc capacități militare ca răspuns. Din moment ce fiecare dorește să acționeze prudent împotriva unei amenințări (adesea cam exagerată în percepția liderilor), încercarea de a răspunde într-o formă de reciprocitate conduce la o cursă a producției de armament din partea amândurora. Escaladarea mutuală a amenințărilor erodează încrederea, reduce cooperarea și face mai probabil ca o criză (sau un accident) să provoace una dintre părți să lovească prima și să înceapă un război, în loc să aștepte prima lovitură a celeilalte. Procesul de înarmare a fost ilustrat fidel de cursa nucleară americano-sovietică, care a determinat crearea de arsenale de zeci de mii de arme nucleare de ambele părți[24].

Raționalitatea

Conform cadrului de negociere expus, cei mai mulți dintre realiști (și mulți nonrealiști) consideră că aceia care folosesc puterea se comportă ca **actori raționali**, în eforturile lor de a-i influența pe alții[25].

23. Joshua Goldstein, Jon Pevehouse, Deborah Gerner și Shibley Telhami, „Reciprocity, Triangularity, and Cooperation in the Middle Est, 1979-1997", *Journal of Conflict Resolution*, 45 (5), 2001, pp. 594-620.
24. Walter Isard și Charles H. Anderton, „Arms Race Models: A Survey and Synthesis", *Conflict Management and Peace Science*, 8, 1985, pp. 27-98; S. Plous, „The Nuclear Arms Race: Prisoner's Dilemma or Perceptual Dilemma?", *Journal of Peace Research*, 30 (2), 1993, pp. 163-179; Charles Glaser, „When are Arms Dangerous? Rational versus Suboptimal Arming", *International Security*, 28 (4), 2004, pp. 44-84.
25. Michael E. Brown, Owen R. Cote, Sean M. Lynn-Jones și Steven E. Miller (ed.), *Rational Choice and Security Studies*, MIT, 2000; David A. Lake și Robert Powell (ed.), *Strategic*

În primul rând, asumpţia de raţionalitate presupune că statele şi alţi actori internaţionali îşi pot identifica interesele şi pot stabili priorităţi cu privire la acestea : acţiunile unui stat caută să îi promoveze interesele. Asumpţia este o simplificare, pentru că interesele anumitor politicieni, partide, sectoare economice sau regiuni sunt adesea divergente. Cu toate acestea, realiştii susţin că exercitarea puterii reprezintă încercarea de a promova **interesul naţional** – interesele statului însuşi. Dar care sunt interesele statului? Reprezintă interesele grupurilor interne (vezi capitolul 4)? Nevoia de a ieşi învingător în conflictele cu alte state (vezi capitolul 5)? Abilitatea de a coopera cu comunitatea internaţională în vederea unui beneficiu mutual (vezi capitolul 7)? Răspunsul nu este simplu. Unii realişti definesc interesul naţional pur şi simplu ca fiind maximizarea puterii, o afirmaţie discutabilă[26].

În al doilea rând, raţionalitatea presupune faptul că actorii sunt capabili să realizeze o analiză **cost-beneficiu** – calculând costurile unei posibile acţiuni şi probabilele beneficii aduse. Aplicarea puterii presupune costuri şi ar trebui să producă rezultate măsurabile. Ca şi în cazul măsurării puterii, într-un asemenea calcul trebuie să se adauge diverse dimensiuni. De exemplu, se presupune că statele nu iniţiază războaie pe care se aşteaptă să le piardă, exceptând cazurile în care pot obţine beneficii politice, interne sau internaţionale, care depăşesc costurile pierderii războiului. Dar nu e uşor să măsori beneficiile politice abstracte prin raportare la costurile tangibile ale războiului. Chiar şi victoria într-un război ar putea să nu compenseze preţul plătit. Actorii raţionali ar putea să calculeze greşit costurile şi beneficiile, în special atunci când folosesc informaţii deficitare (deşi aceasta nu înseamnă că ei ar fi iraţionali). În fine, comportamentul şi norocul omului pot fi imposibil de prevăzut.

Vechiul realist Sun Tzu credea că cel mai bun general nu este cel mai curajos sau mai agresiv, ci acela care poate calcula la rece costurile şi beneficiile variantelor alternative. Cel mai bun război este cel scurt, după Sun Tzu, pentru că războaiele sunt costisitoare. Cel mai bine este să capturezi celălalt stat intact, fără luptă – prin intimidare, înşelăciune şi destrămarea alianţelor inamice. Capturarea unei armate inamice e mai bună decât victoria în luptă.

ABORDARE TEORETICĂ

Costurile şi beneficiile combaterii terorismului

Viziunile conservatoare, revoluţionară şi liberală asupra lumii fac toate apel la calcule reci, cost-beneficiu. Atunci când teroriştii au distrus clădirile World Trade Center, daunele păreau a fi incomensurabile şi niciun preţ nu părea a fi prea mare pentru a face ca aşa ceva să nu se mai întâmple. Totuşi analiştii au calculat repede daunele – decesele umane reprezentând venituri viitoare pierdute – şi au estimat

Choice and International Relations, Princeton, 1999 ; James Fearon, „Rational Explanations for War", *International Organization*, 49 (3), 1995, pp. 379-414 ; Jeffrey Friedman (ed.), *The Rational Choice Controversy : Economic Models of Politics Reconsidered*, Yale, 1996.

26. Hans J. Morgenthau şi Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations* (vezi n. 5 din acest capitol), John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001 (trad. rom. *Tragedia politicii de forţă*, Antet, Oradea, 2003).

costul atacului și al urmărilor sale la 100 de miliarde de dolari. Această cifră este foarte mare, dar nu infinită. Este aproximativ egală cu costurile Războiului din Golf sau ale Războiului din Irak, un sfert din cheltuielile militare americane pe un an sau 1% din venitul intern brut american pe un an.

Un stat rațional, se pare, ar trebui să plătească anual până la 100 de miliarde de dolari pentru a preveni o repetare sau 50 de miliarde de dolari pe an pentru a reduce șansele la jumătate. Sumele alocate inițial de guvernul SUA pentru războiul împotriva terorismului se aflau la acest nivel. Congresul a aprobat fonduri de urgență de 29 de miliarde dolari pentru combaterea terorismului, iar președintele Bush a propus o mărire a bugetului anual pentru apărare cu 45 de miliarde de dolari. Fondurile sprijineau în principal eforturile militare și de aplicare a legii.

Totuși există și alte moduri de a cheltui fondurile. Un actor rațional ia în considerare o varietate de opțiuni atunci când face o analiză cost-beneficiu. Ideea de viziuni asupra lumii (conservatoare, revoluționară, liberală) ajută la generarea de alternative. Din perspectiva conservatoare, importanța securității naționale transformă costul într-un factor secundar. De asemenea, cu cât se ia mai în serios amenințarea armelor de distrugere în masă împotriva orașelor americane, cu atât prețul care merită plătit pentru lupta împotriva terorismului e mai ridicat. Această perspectivă ajută la explicarea măririi rapide a cheltuielilor SUA pentru securitatea națională începând cu 11 septembrie 2001, de ordinul a aproape 200 de miliarde de dolari pe an incluzând războaiele din Irak și Afganistan, măririle din bugetul anual al Pentagonului și cheltuielile aferente securității interne.*

Dintr-o perspectivă mai revoluționară, astfel de fonduri ar putea fi cheltuite mai cu folos. Liga Oponenților Războiului declară: „Cel mai bun mod pentru a ne îmbunătăți securitatea națională este de a redirecționa banii de la armată și comerțul cu arme către programele sociale interne și către ajutorul umanitar masiv în străinătate". Iar 50 de miliarde de dolari pe an ar putea face multe; de exemplu, ONU încearcă să strângă 7 miliarde de dolari pentru un fond mondial împotriva SIDA, iar ajutorul extern total american este sub 10 de miliarde dolari pe an. Acum gândiți-vă: Ce ar putea reduce mai mult frecvența atacurilor teroriste majore asupra Statelor Unite – forțe militare și de securitate mai mari pentru a-i împiedica pe teroriști să aibă succes sau un ajutor extern mai mare pentru a ușura sărăcia și disperarea care dă naștere la terorism? Se poate argumenta în ambele direcții, dar modul în care răspundeți va influența foarte mult calculele cost-beneficiu.

O alternativă – poate ispititoare din perspectiva liberală – este să nu se ofere nici un răspuns dramatic. Desigur, aplicarea legii și coordonarea internațională pot fi îmbunătățite incremental, dar ce ar fi dacă Statele Unite și-ar direcționa fondurile în altă parte și ar fi lovite din când în când, iar teroriștii ar distruge oameni și proprietăți? Acest lucru ar putea părea dur, dar liberalii economici cred în raționalitate și cost-beneficiu la fel de mult ca și realiștii. Banii cheltuiți pentru lupta împotriva terorismului pot fi folosiți mai rațional pentru reducerea datoriei și reduceri ale taxelor sau poate în zone precum sistemul de sănătate publică, educație, ori alte programe productive economic. Un atac terorist major chiar și o dată pe an ar încetini economia cu doar 1%, în timp ce politici economice de succes ar putea ridica rata de creștere cu mai mult de atât. Veți găsi alternativa de a nu face nimic mai puțin atractivă, totuși, dacă vă gândiți că atacurile teroriste viitoare ar putea fi și mai costisitoare (de exemplu, prin folosirea armelor nucleare) sau mai frecvente.

* Joshua S. Goldstein, *The Real Price of War: How You Pay for the War on Terror*, New York University Press, 2004.

Teoriile ar trebui să ne ajute să ne clarificăm procesul de gândire. Considerarea mai multor perspective ajută la evitarea „petelor oarbe". Dacă aţi încerca să reduceţi incidenţa atacurilor teroriste pe viitor, cum aţi aloca 200 de miliarde de dolari pe an având cele trei opţiuni – campanii militare şi aplicarea legii; ajutor extern şi programe sociale; sau alte zone precum reduceri de taxe ori cercetare medicală?

Dacă lupta este necesară, ea ar trebui să aibă loc pe teritoriul altui stat pentru ca armata să se poată întreţine din roadele pământului. Atacarea oraşelor ar fi prea distructivă şi ar reduce astfel beneficiile războiului.

Pe lângă raţionalitate, mulţi realişti fac o presupunere suplimentară în sensul că actorul (de obicei statele) care exercită puterea este o entitate unitară care se poate „gândi" coerent la propriile decizii şi poate alege. Acesta este supoziţia *actorului unitar*, sau uneori supoziţia *liderului puternic*, şi este folosită pentru a descrie natura statelor ca actori internaţionali. Deşi este utilă, această simplificare nu surprinde complexitatea modului în care majoritatea statelor iau de fapt deciziile (vezi capitolul 4).

Aceste trei supoziţii despre raţionalitate şi actori reprezintă simplificări care nu sunt acceptate de toţi cercetătorii în RI. Dar realiştii consideră aceste simplificări utile deoarece ele le permit cercetătorilor să explice într-un mod general acţiunile diverşilor actori. Puterea în RI a fost comparată cu banii în economie - o măsură universală. În această viziune, tot aşa cum firmele sunt în competiţie pentru bani pe pieţele economice, statele sunt în competiţie pentru putere în sistemul internaţional[27].

În ciuda criticilor la adresa acestor prezumţii, realiştii argumentează că modelele actorilor raţionali nu surprind toate aspectele RI, ci doar pe cele mai importante. Aceste modele simplificate stau la baza unei mari părţi din cercetarea RI, care reprezintă matematic negocierile internaţionale. Prin acceptarea limitelor prezumţiilor raţionalităţii, cercetătorii RI pot construi modele foarte generale şi abstracte ale relaţiilor internaţionale.

Teoria jocurilor

Teoria jocurilor este o ramură a matematicii care se ocupă cu prezicerea rezultatelor negocierilor. Un joc este o situaţie în care doi sau mai mulţi jucători aleg între mutări alternative, o dată sau de mai multe ori. După fiecare combinaţie de mutări (a tuturor jucătorilor) rezultă un set de recompense (utilitate) pentru fiecare jucător. Recompensele pot fi obiecte tangibile precum bani sau orice obiecte abstracte de valoare. Teoria jocurilor încearcă să deducă rezultatele probabile (ce mutări vor face jucătorii), să redea preferinţele jucătorilor şi mutările posibile care le sunt disponibile. Jocurile sunt numite uneori modele formale.

Teoria jocurilor a fost amplu folosită în RI pentru prima dată în anii '50 şi '60 de către cercetătorii care încercau să înţeleagă contingenţele unui război nuclear americano-sovietic. Mutările erau reprezentate de deciziile de a utiliza armele nucleare în

27. Waltz, *Theory of International Politics* (vezi n. 7 din acest capitol).

anumite moduri, iar recompensele erau rezultatele războiului. Utilizarea teoriei pentru a studia interacţiunile internaţionale a devenit mai populară în rândul cercetătorilor RI în ultimii ani, mai ales printre realişti, care acceptă prezumţiile despre raţionalitate. Pentru a analiza un joc matematic, se presupune că fiecare jucător alege raţional o mutare, pentru a-i maximiza recompensa.

Situaţii diferite sunt reprezentate de clase de jocuri distincte, definite de numărul de jucători şi de structura recompenselor. O distincţie de bază se face între **jocurile de sumă nulă (zero)**, în care câştigul unui jucător este prin definiţie egal cu pierderea celuilalt jucător, şi *jocuri de sumă nenulă*, în care este posibil ca ambii jucători să câştige (sau să piardă). Într-un joc de sumă nulă, comunicarea şi cooperarea între jucători nu au nici un rost, deoarece interesele lor sunt diametral opuse. Dar într-un joc de sumă nenulă, coordonarea mutărilor poate maximiza recompensa totală pentru jucători, deşi fiecare dintre ei poate totuşi să acţioneze pentru a câştiga o parte mai mare din recompensa totală.

Un *joc de două persoane* are doar doi jucători ; deoarece este simplu şi uşor de analizat matematic, acest tip de joc este cel mai des studiat. Un joc de *N persoane* are mai mult de doi jucători, iar mutările rezultă de obicei în coaliţii de jucători, membrii coaliţiei învingătoare împărţind cumva recompensa între ei. În majoritatea jocurilor, toţi jucătorii fac o mutare simultan. Ei pot face asta în mod repetat, într-un *joc repetat* (*joc iterat*, *joc secvenţial*, sau *superjoc*). În unele jocuri, adversarii alternează mutările astfel încât fiecare cunoaşte mutarea celuilalt înainte de se decide să o facă pe a sa.

Analiza unui joc presupune căutarea unei *soluţii* (sau a unui echilibru) – un set de mutări făcute de toţi jucătorii astfel încât nici un jucător să nu-şi poată mări recompensa prin schimbarea mutării. Este rezultatul la care vor ajunge jucătorii raţionali. Unele jocuri simple au o singură soluţie, dar există numeroase jocuri cu soluţii multiple.

Unei categorii de jocuri cu o structură dată – în ceea ce priveşte relaţiile dintre mutări şi recompense – i se dă uneori un nume care evocă o poveste sau metaforă ce sugerează natura jocului. Fiecare astfel de joc oferă o perspectivă sau lecţie privind o categorie de situaţii de negocieri internaţionale[28].

Jocul numit *Dilema prizonierului* (DP) este cel mai studiat în mod obişnuit. Reprezintă o situaţie în care jucătorii raţionali vor alege mutări ce vor produce un rezultat în care toţi jucătorii ies mai rău decât dacă făceau un alt set de mutări. Ar putea cu toţii să se descurce mai bine, dar ca actori raţionali individuali, ei nu pot ajunge la acest rezultat. Cum este posibil acest lucru ?

Povestea iniţială vorbeşte despre doi deţinuţi interogaţi separat de către un procuror. Procurorul ştie că aceştia au comis un jaf la o bancă, dar nu are dovezi suficiente decât pentru a-i acuza de posesie ilegală de armă, exceptând cazul în care

28. Bary O'Neill, „A Survey of Game Theory Models on Peace and War", în R. Aumann şi S. Hart (ed.), *Handbook of Game Theory*, vol. 2, North-Holland, Amsterdam, 1994 ; Robert Powell, *In the Shadow of Power : States and Strategies in International Politics*, Princeton, 1999 ; James D. Morrow, *Game Theory for Political Scientists*, Princeton, 1995 ; Roger B. Morrow, *Game Theory : Analysis of Conflict*, Harvard, 1991.

unul dintre ei mărturiseşte. Procurorul îi spune fiecărui deţinut că, dacă el mărturiseşte, iar partenerul său nu, va fi eliberat. Dacă partenerul lui mărturiseşte şi el nu, va primi o sentinţă mare pentru jaf (în timp ce partenerul scapă). Dacă mărturisesc amândoi, vor primi o sentinţă puţin mai mică. Dacă nu mărturiseşte nici unul, vor fi acuzaţi pentru posesie de armă şi vor fi închişi pentru o perioadă scurtă. Povestea presupune că nici unul din deţinuţi nu va avea şansa de a se răzbuna mai târziu, că doar rezultatele imediate contează şi că fiecăruia îi pasă doar de el.

Acest joc are o singură soluţie : ambii prizonieri vor mărturisi. Fiecare va raţiona după cum urmează : „Dacă partenerul meu va mărturisi, atunci ar trebui să mărturisesc şi eu, deoarece voi primi o sentinţă puţin mai mică. Dacă partenerul meu nu va mărturisi, atunci tot ar trebui să mărturisesc pentru că astfel voi fi liber în loc să capăt o sentinţă mai scurtă". Celălalt prizonier va urma acelaşi raţionament. Dilema constă în faptul că, urmându-şi individual alegerile raţionale, ambii prizonieri vor ajunge să primească o sentinţă destul de lungă, pe când, dacă cooperau (tăceau) puteau amândoi să capete una scurtă.

În RI, jocul DP a fost folosit pentru a înţelege cursa înarmării. Gândiţi-vă la deciziile Indiei şi Pakistanului de a construi sau nu arsenale considerabile de arme nucleare. Ambele ţări au capacitatea de a face asta. În 1998, când India a detonat încărcături nucleare subterane pentru a testa modele de arme, Pakistanul a procedat repede la fel. Nici una dintre părţi nu poate şti dacă cealaltă adună în secret un arsenal, decât dacă ajung la un acord pentru controlul armamentelor cu precauţii pentru verificare strictă. Pentru a analiza jocul, alocăm valori fiecărui rezultat posibil – deseori numit *ordonarea preferinţelor* – pentru fiecare jucător. Acest lucru nu este simplu : dacă nu apreciem corect valoarea pe care un jucător o alocă unui anumit rezultat, putem ajunge la concluzii greşite din analiza jocului.

Următoarele preferinţe privind rezultatele posibile sunt plauzibile : cel mai bun rezultat ar fi ca o parte, dar nu şi celălalt jucător să aibă un arsenal nuclear (cheltuiala de a construi arme nucleare ar fi justificată, deoarece ar putea fi folosite apoi ca avantaj) ; pe locul doi ar fi ca nici un stat să nu aibă arme nucleare (fără avantaje, dar şi fără cheltuieli) ; pe locul trei ar fi ca ambele state să dezvolte arsenale nucleare (o cheltuială majoră fără a câştiga avantaj) ; cel mai rău ar fi ca o parte să renunţe la armele nucleare în timp ce jucătorul celălalt le dezvoltă (şi să fie astfel supuşi şantajului).

Jocul poate fi sintetizat într-o *matrice a recompenselor* (vezi tabelul 2.2). Primul număr din fiecare căsuţă reprezintă recompensa Indiei, iar al doilea număr cea a Pakistanului. Pentru a nu complica lucrurile, 4 reprezintă cea mai mare recompensă, iar 1 cea mai mică. Convenţional, decizia de a nu construi arme nucleare se numeşte „cooperare", iar decizia de a le construi se numeşte „defectare". Această dilemă este asemănătoare cu cea a prizonierilor, care tocmai a fost discutată. Liderul fiecărui stat raţionează : „Dacă ei aleg varianta nucleară, trebuie să o facem şi noi ; dacă ei nu o fac, am fi nebuni să nu o facem noi". Modelul pare să prezică o cursă inevitabilă a înarmării nucleare, deşi ambele state ar fi mai avantajate să evite acest lucru. Şi, într-adevăr, o cursă a înarmării costisitoare şi periculoasă a avut loc de când această carte a discutat pentru prima dată această previziune, acum zece ani. Ambele părţi

au acum zeci de rachete nucleare, iar în 2002 a fost cât pe ce să se ajungă la război, caz în care ar fi murit, potrivit estimărilor, până la 12 milioane de oameni.

Modelul poate fi făcut mai realist permițând jucătorilor să joace jocul în mod repetat ; asemenea majorității contextelor RI, aceiași actori vor trata în mod repetat pe o anumită temă într-o perioadă de timp considerabilă. Teoreticienii jocului au demonstrat că într-un joc DP *repetat*, posibilitatea reciprocității poate face cooperarea rațională. În acest moment, liderul raționează : „Dacă defectăm acum și ei vor defecta la rândul lor, vom pierde amândoi ; dacă noi cooperăm e posibil să coopereze și ei ; și dacă suntem păcăliți o dată, putem defecta în viitor". Cheia cooperării se află în natura jocului DP, care este unul de sumă nenulă și în capacitatea fiecărui jucător de a răspunde în viitor la mutări din prezent[29].

Tabelul 2.2. *Matricea recompenselor în jocul DP India-Pakistan*

		Pakistan	
		Cooperare	Defectare
India	Cooperare	(3,3)	(1,4)
	Defectare	(4,1)	(2,2)

Notă : Primul număr din fiecare grupă reprezintă recompensa Indiei, al doilea – cea a Pakistanului. Numărul 4 reprezintă cea mai mare recompensă, 1 – cea mai mică.

Cercetătorii în RI au analizat numeroase jocuri diferite de DP. De exemplu, *Lașul* presupune existența a doi adolescenți de gen masculin, care conduc cu viteză două mașini spre o coliziune frontală. Primul care deviază este „laș". Fiecare raționează : „Dacă el nu deviază, trebuie să o fac eu ; dar, dacă el deviază, eu nu o voi face". Jucătorul care se angajează primul, irevocabil, să nu devieze (de exemplu, prin renunțarea la volan sau legându-se la ochi în timp ce conduce) va câștiga. Similar, în criza rachetelor din Cuba în 1962, unii cercetători au susținut că președintele John F. Kennedy a „câștigat" părând disponibil să riște un război nuclear dacă liderul sovietic Nikita Hrușciov nu renunța și nu scotea rachetele sovietice din Cuba. (Există, totuși, explicații alternative pentru rezultatul crizei.)

Prin analiza acestor jocuri și a altora, cercetătorii în RI încearcă să prezică ce ar face actorii raționali în diferite situații. Jocurile pot surprinde și simplifica dinamica fundamentală a diferite situații de tratative. Totuși, o analiză bazată pe teoria jocurilor este pe atât de bună pe cât sunt asumpțiile care o însoțesc. În particular, concluziile analizei depind de preferințele pe care jucătorii se presupune că le au în legătură cu rezultatele. Desigur, este greu de știut care sunt preferințele exacte ale jucătorilor (precum liderii de stat), de vreme ce acest lucru solicită cunoștințe detaliate asupra scopurilor și dorințelor unui jucător.

29. Duncan Snidal, „Coordination vs. Prisoner's Dilemma : Implications for International Cooperation and Regimes", *American Political Science Review*, 79 (4), 1985, pp. 923-942.

Sistemul internațional

Statele interacționează în cadrul unui set de „reguli ale jocului" bine definite și stabilite, care guvernează ceea ce este considerat un stat și modul în care acestea se poartă unele cu altele. Împreună, aceste reguli modelează sistemul internațional așa cum îl știm[30].

Anarhia și suveranitatea

Realiștii subliniază faptul că regulile sistemului internațional creează **anarhie** - un termen care nu implică haosul complet sau absența structurii și a regulilor, ci mai degrabă lipsa unui guvern central care poate aplica regulile[31]. În societatea internă din cadrul statelor, guvernele pot impune contracte, pot opri cetățenii să încalce regulile și pot folosi monopolul lor asupra violenței sancționate legal pentru a impune un sistem de drept. Atât democrațiile, cât și dictaturile asigură impunerea unui sistem de reguli de către guvernul central. Dacă o lege este încălcată, există o forță de poliție și tribunale pentru a-l pedepsi pe infractor. Realiștii susțin că nu există o autoritate centrală care să impună reguli și să asigure conformarea la norme de comportament. Lipsa unei astfel de autorități centrale în cadrul statelor este ceea ce înțeleg realiștii prin anarhie. Puterea unui stat este concurată doar de puterea altor state. Statele trebuie să se bazeze pe *auto-ajutoare*, pe care o suplimentează cu aliați și (uneori) cu puterea constrângătoare a normelor internaționale.

Unii consideră că doar un guvern mondial poate rezolva această problemă. Alții cred că o ordine adecvată poate fi asigurată de organizații și acorduri internaționale, aproape ca un guvern mondial (vezi capitolul 7). Însă cei mai mulți realiști sunt de părere că relațiile internaționale nu pot scăpa de starea de anarhie și vor continua să fie periculoase[32]. În această lume anarhică, realiștii subliniază prudența ca fiind o mare virtute în politica externă. Statele ar trebui să fie atente nu la intențiile altor state, ci la capacitățile lor. După sfatul lui Sun Tzu, nu presupune că alte state nu vor ataca, ci fii pregătit dacă o fac.

În ciuda anarhiei sale, sistemul internațional este departe de a fi haotic. Marea majoritate a interacțiunilor statelor aderă îndeaproape la **norme** de conduită -

30. Barry Buzan și Richard Little, *International Systems in World History : Remaking the Study of International Relations* Oxford, 2000 (trad. rom. *Sistemele internaționale în istorie*, Polirom, Iași, în pregătire) ; Evan Luard, *Conflict and Peace in the Modern International System : A Study of the Principles of International Order*, Macmillan, Londra, 1988 ; Martin Wight, *Systems of States*, Leicester, 1977.
31. Hedley Bull, *The Anarchical Society : A Study of Order in World Politics*, Columbia, 2002 [1977] (trad. rom. *Societatea anarhică : Un studiu asupra ordinii în politica mondială*, Știința, Chișinău, 1998) ; Michael Taylor, *Anarchy and Cooperation*, Wiley, New York, 1976 ; Harvey Starr, *Anarchy, Order, and Integration : How to Manage Interdependence ?*, Michigan, 1997.
32. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics* (vezi n. 26 din acest capitol).

aşteptări comune în ceea ce priveşte comportamentul care va fi considerat adecvat[33]. Normele se schimbă în timp, încet, dar cele mai elementare reguli ale sistemului internaţional au suferit puţine modificări în ultimele secole.

Suveranitatea – în mod tradiţional cea mai importantă normă – înseamnă că un guvern are dreptul, cel puţin în principiu, de a face ce vrea pe teritoriul său. Statele sunt separate, sunt autonome şi nu răspund în faţa niciunei alte autorităţi (din cauza anarhiei). În principiu, toate statele sunt egale ca statut, dacă nu şi ca putere. Suveranitatea mai înseamnă şi că statele nu trebuie să se amestece în afacerile interne ale altor state. Deşi statele încearcă să se influenţeze unele pe altele (să exercite putere) în ceea ce priveşte comerţul, alianţele, războiul şi aşa mai departe, ele nu ar trebui să se amestece în politica internă şi în procesul de luare a deciziilor din alte state. De exemplu, ar fi nepotrivit ca Rusia sau Marea Britanie să susţină un candidat la preşedinţia SUA. (Această regulă este deseori încălcată în practică[34].)

Alăturarea conceptelor de anarhie şi suveranitate ilustrează o preocupare-cheie a realiştilor în legătură cu RI – perspectiva *impunerii* acordurilor. De vreme ce nu există o „poliţie mondială" care să pedepsească statele dacă acestea încalcă un acord, părţile care îl formează se vor ocupa ca statele să-şi îndeplinească obligaţiile. Norma suveranităţii, totuşi, poate fi folosită pentru a interzice „amestecul" extern în afacerile interne, făcând impunerea acordurilor internaţionale dificilă. În cele din urmă, statele trebuie să se bazeze unul pe altul pentru a permite inspecţii şi impunerea acordurilor.

De exemplu, în anii '90, Coreea de Nord a anunţat că nu va mai permite inspecţiile facilităţilor ei nucleare de către alte state, încălcând Tratatul de Neproliferare (TNP). Comunitatea internaţională a folosit un amestec de stimulente pozitive şi ameninţări pentru a convinge Coreea de Nord să stopeze producţia de material nuclear. Dar, în 2002, Coreea de Nord s-a retras din TNP şi a construit poate cinci-şase bombe nucleare. În mod similar, în 2006, Iranul a ignorat preocupările mondiale şi şi-a declarat dreptul său suveran de a îmbogăţi uraniul (posibil ingredient al armei nucleare). Aceste exemple ilustrează dificultatea de a impune normele internaţionale în sistemul internaţional bazat pe suveranitate.

În practică, pentru majoritatea statelor este din ce în ce mai greu să respingă amestecul în afacerile lor. Probleme „interne" precum drepturile omului sau auto-determinarea sunt tot mai mult preocupări ale comunităţii internaţionale. De exemplu, observatorii electorali urmăresc tot mai mult alegerile interne pentru semne de fraudă (de pildă, în Ucraina, în 2004), în timp ce organizaţiile internaţionale monitorizează conflictele etnice pentru semne de genocid (de exemplu, în Sudan, în 2004). De asemenea, integrarea pieţelor economice globale şi a telecomunicaţiilor (precum Internetul) face penetrarea ideilor peste graniţele de stat mai uşoară ca niciodată.

---

33. Thomas M. Franck, *The Power of Legitimacy Among Nations*, Oxford, 1990; Martha Finnemore şi Kathryn Sikkink, „International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, 52 (4), 1998, pp. 887-917.

34. Martha Finnemore, *Purpose of Intervention*, Cornell, 2004 ; Stephen D. Krasner, *Sovereignty : Organized Hypocrisy*, Princeton, 1999 ; Charles W. Kegley şi Gregory A. Raymond, *Exorcising the Ghost of Westphalia Building World Order in the New Millennium*, Prentice Hall, 2002.

Statele sunt bazate pe teritoriu. Respectul pentru integritatea teritorială a tuturor statelor, în cadrul granițelor recunoscute, este un principiu important al RI. Multe dintre granițele de astăzi sunt rezultatul războaielor din trecut (unde învingătorii au luat teritorii de la învinși) sau au fost impuse în mod arbitrar de terțe părți precum colonizatorii. Natura teritorială a sistemului interstatal reflectă originile acelui sistem într-o vreme când societățile agrare se bazau pe agricultură pentru a genera avuție. În lumea din zilele noastre, în care comerțul și tehnologia, mai degrabă decât pământul, creează bogăție, statul teritorial devine mai puțin important. Economiile bazate pe informație sunt conectate instantaneu peste granițe, iar ideea că statul ar exista într-o cochilie dură pare acum arhaică. Revoluția tot mai accelerată în tehnologia informațională poate afecta dramatic sistemul de state teritoriale în anii următori.

Intrarea în sistemul internațional se bazează pe recunoașterea generală (de către alte state) a suveranității unui stat în cadrul teritoriului său. Această recunoaștere este extinsă oficial prin relații diplomatice și prin apartenența la ONU. Aceasta nu înseamnă că un guvern are sprijin popular, ci doar că el controlează teritoriul statului și este de acord să își asume obligațiile în sistemul internațional – de a accepta granițele recunoscute internațional, de a onora datoriile internaționale ale guvernului anterior și de a se abține să intervină în afacerile interne ale altor state.

Statele au dezvoltat norme ale diplomației pentru a facilita interacțiunile dintre ele. O ambasadă este considerată a fi teritoriul statului de care aparține, nu al țării unde se află. Ambasada americană din China, de exemplu, a adăpostit un disident chinez urmărit timp de doi ani după evenimentele din Piața Tiananmen din 1989, iar trupele chineze nu au avut cum să-l ia – ar fi însemnat o violare a integrității teritoriale a SUA. Totuși, normele diplomației pot fi încălcate. În 1979, studenții iranieni au ocupat ambasada SUA din Teheran, ținând ostatici pe mulți dintre ocupanții săi timp de 444 de zile.

Normele diplomatice admit faptul că statele încearcă să se spioneze unele pe altele. Este răspunderea fiecărui stat în parte să împiedice alte state să-l spioneze. În 2002, China a descoperit că noul său avion prezidențial – un Boeing 767 remobilat în Texas – era înțesat cu dispozitive de ascultare sofisticate. Dar China nu a făcut mare caz de acest fapt (avionul nu intrase în utilizare), iar summitul SUA-China programat pentru luna următoare a avut loc. În perioada de după Războiul Rece, spionajul continuă, chiar și între state care nu sunt ostile public (Rusia și Statele Unite) sau care sunt public în relații de prietenie (Israel și Statele Unite).

Realiștii recunosc că regulile RI creează deseori o **dilemă a securității** – o situație în care acțiunile statelor menite a le asigura securitatea (precum desfășurarea mai multor forțe militare) tind să amenințe securitatea altor state[35]. Răspunsurile celorlalte state (precum desfășurarea mai multor forțe militare proprii) amenință, la rândul lor, primul stat. Dilema este asemănătoare cu jocul Dilema Prizonierului, discutat anterior. Este o cauză principală a curselor înarmărilor, în care statele irosesc

35. John Herz, „Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 2 (2), 1950, pp. 157-180; Robert Jervis, „Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, 30 (2), 1978, pp. 167-214.

sume mari de bani pentru arme cu care se ameninţă reciproc, dar care în cele din urmă nu oferă securitate. Dezbaterea actuală în legătură cu desfăşurarea scuturilor americane antirachetă este ancorată parţial în întrebarea dacă astfel de măsuri de apărare nu ar face ca o Chină îngrijorată să desfăşoare mai multe arme nucleare împotriva Statelor Unite – un alt caz de dilemă a securităţii.

Dilema securităţii este o consecinţă negativă a anarhiei în sistemul internaţional. Realiştii tind să privească dilema ca pe una de nerezolvat, în timp ce liberalii sunt de părere că ea poate fi soluţionată prin dezvoltarea de norme şi instituţii (vezi capitolele 3 şi 7).

După cum vom vedea în capitolele următoare, schimbările din tehnologie şi ale normelor subminează principiile tradiţionale ale integrităţii teritoriale şi ale autonomiei statului în RI. Unii cercetători sunt de părere că statele sunt desuete ca actori principali în politica mondială, deoarece unele sunt integrate în entităţi mai mari, iar altele sunt fragmentate în unităţi mai mici[36]. Alţi cercetători sunt de părere că sistemul internaţional este destul de rezistent în structura sa şi în privinţa unităţilor – statele[37]. Una dintre caracteristicile sale cele mai durabile este balanţa de putere.

Balanţa de putere

În anarhia sistemului internaţional, cea mai eficientă contrapondere a puterii unui stat este puterea altor state. Termenul **balanţa de putere** se referă la conceptul general al puterii unuia sau mai multor state care este folosită pentru a o echilibra pe cea a altui stat sau grup de state. Termenul este folosit în mai multe moduri şi este vag definit. Balanţa de putere se poate referi la orice raport al capacităţilor de putere între state sau alianţe sau poate însemna doar un raport relativ egal. Alternativ, ea se poate referi la procesul prin care coaliţii de contrabalansare s-au format în mod repetat de-a lungul istoriei, pentru a preveni ca un stat să cucerească o regiune întreagă.[38]

Teoria balanţei de putere susţine că o astfel de contrabalansare are loc în mod regulat şi că ea menţine stabilitatea sistemului internaţional. Sistemul este stabil prin faptul că regulile şi principiile sale rămân aceleaşi: suveranitatea statală nu se prăbuşeşte într-un imperiu universal. Această stabilitate nu implică totuşi pacea; este mai degrabă o stabilitate menţinută prin războaie recurente care ajustează relaţiile de putere.

Alianţele (concept care va fi discutat ulterior) joacă un rol-cheie în balanţa de putere. Sporirea propriilor capacităţi împotriva unui rival este o formă de echilibrare

36. Ersel Aydinli şi James N. Rosenau (ed.), *Globalization, Security, and the Nation State: Paradigms in Transition*. SUNY, 2005; James N. Rosenau, *Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization*, Princeton, 2003; Yale H. Ferguson şi Richard W. Mansbach, *Polities: Authority, Identities, and Change*, Carolina de Sud, 1996.
37. Linda Weiss, *The Myth of the Powerless State*, Cornell, 1998 (trad. rom. *Mitul statului lipsit de putere*, Ed. Trei, Bucureşti, 2002).
38. Edward V. Gulick, *Europe's Classical Balance of Power*, Cornell, 1955; Emerson M.S. Niou, Peter C. Ordeshook şi Gregory F. Rose, *The Balance of Power: Stability and Instability in International Systems*, Cambridge, 1989; John Vasquez şi Colin Elman (ed.), *Realism and the Balance of Power: A New Debate*, Prentice Hall, 2002.

a puterii, dar formarea unei alianţe împotriva unui stat care te ameninţă este deseori mai rapidă, mai ieftină şi mai eficientă. Atunci când o astfel de coaliţie de contrabalansare are un element geopolitic – înconjurând fizic statul care ameninţă – strategia de balansare a puterii este numită îngrădire. În Războiul Rece, Statele Unite au îngrădit Uniunea Sovietică prin alianţe militare şi politice, pentru a-i împiedica expansiunea teritorială.

Uneori, un anumit stat devine în mod voit echilibrator (în regiunea sa sau în lume), schimbându-şi sprijinul pentru a se opune oricărui stat sau oricărei alianţe care predomină la acel moment.

Marea Britanie a jucat acest rol pe continentul european timp de secole, iar China l-a jucat în Războiul Rece. Dar statele nu balansează întotdeauna împotriva celui mai puternic actor. Uneori, state mai mici „sar în căruţa" celui mai puternic stat; acest lucru a fost numit aliniere, în opoziţie cu balansarea. De exemplu, după al Doilea Război Mondial nu s-a format o coaliţie largă pentru a îngrădi puterea Statelor Unite; majoritatea statelor s-au alăturat, mai degrabă blocului american. Statele pot încerca să balanseze ameninţările mai curând decât puterea; puterea americană era mai mare decât cea sovietică, dar mai puţin ameninţătoare pentru Europa şi Japonia (şi mai târziu şi pentru China)[39]. Mai mult, statele mici creează variaţii pe temele de balansare a puterii atunci când instigă mari puteri rivale. De exemplu, în timpul Războiului Rece, Cuba a primit finanţări sovietice majore, plasându-se în centrul rivalităţii americano-sovietice.

În epoca predominanţei americane de după Războiul Rece, teoria balanţei de putere prezicea relaţii mai strânse între Rusia, China, şi chiar Franţa – mari puteri care nu sunt aliaţi militari apropiaţi ai SUA. Aceste previziuni par a fi exacte. Relaţiile ruso-chineze s-au îmbunătăţit spectaculos în domenii precum comerţul cu armament şi demilitarizarea graniţei. Franţa a contestat intens poziţia SUA în negocierile comerciale globale şi în discuţiile despre structura de conducere a NATO şi, uneori, s-a aliat cu Rusia şi China în Consiliul de Securitate al ONU, mai ales înainte de războiul cu Irakul din 2003. Liderii francezi s-au plâns în mod repetat de „hiperputerea" SUA. Europa şi Japonia s-au opus poziţiei SUA în mai multe tratate propuse în 2001, în domenii precum apărarea antirachetă, armele biologice, comerţul cu arme uşoare şi încălzirea globală. (Marea majoritate a opiniei publice din ţările europene dezaproba politicile internaţionale ale Administraţiei Bush la mijlocul lui 2001 şi chiar mai mult în 2003[40].) Numai apariţia unui duşman comun – terorismul internaţional – a reunit temporar marile puteri după septembrie 2001. Dar războiul din Irak din 2003 a readus o coaliţie de balansare a puterii formată din marile puteri (în afară de Marea Britanie) – împreună cu majoritatea celorlalte ţări şi a opiniei publice mondiale – împotriva predominanţei SUA. În 2003, când America a folosit forţa militară în Irak,

39. Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, Cornell, 1987 (trad. rom. *Originile alianţelor*, Institutul European, Iaşi, 2008); Randall Schweller, „Bandwagoning for Profit", *International Security*, 19 (1), 1994, pp. 72-107.
40. Julia E. Sweig, *Friendly Fire: Losing Friends and Making Enemies in the Anti-American Century*, Public Affairs, New York, 2006; Brendon O'Connor şi Martin Griffiths (ed.), *The Rise of Anti-Americanism*, Routledge, New York, 2006; Stephen M. Walt, *Taming American Power: The Global Response to US Primacy*, Norton, New York, 2005.

opinia publică mondială a scos la iveală un sentiment antiamerican foarte răspândit. În Indonezia, Pakistan, Turcia şi Nigeria - cuprinzând jumătate din populaţia musulmană a lumii - mai mult de 79% erau îngrijoraţi că Statele Unite ar putea deveni o ameninţare pentru ţara lor, grijă împărtăşită şi de 71 % din populaţia Rusiei. În Indonezia, Pakistan, Turcia şi Iordania, mai puţin de un sfert din populaţie sprijinea războiul american împotriva terorismului. Un studiu realizat pe 38.000 de persoane în 44 de naţiuni a arătat o scădere dramatică a sprijinului acordat Statelor Unite din 2002 în 2003.

Marile puteri şi puterile mijlocii

Puterea, desigur, variază considerabil de la un stat la altul. *Cele mai puternice* state din sistem exercită cea mai mare parte din influenţa asupra evenimentelor internaţionale şi astfel primesc cea mai mare atenţie din partea cercetătorilor în RI. Potrivit aproape oricărei măsuri a puterii, o mână de state posedă majoritatea resurselor de putere ale lumii. Cel mult câteva zeci de state au o influenţă reală în afara zonei lor imediate. Acestea sunt numite mari puteri şi puteri mijlocii în sistemul internaţional.

Deşi nu există o linie de separare clară, **marile puteri** sunt considerate a fi în general primele şase-şapte cele mai puternice state. Până în secolul trecut, clubul marilor puteri era exclusiv european. Uneori, statutul marilor puteri este recunoscut oficial într-o structură internaţională precum Concertul Europei din secolul al XIX-lea sau Consiliul de Securitate al ONU. În general, marile puteri pot fi distinse pe criteriul că pot fi învinse militar doar de către o altă mare putere. Marile puteri tind şi să împărtăşească o viziune globală bazată pe interese naţionale, departe de teritoriile lor naţionale[41].

Marile puteri au de obicei cele mai puternice forţe militare din lume şi cele mai puternice economii care finanţează forţele militare şi alte capacităţi de putere. Aceste economii se bazează la rândul lor pe o combinaţie formată dintr-o populaţie numeroasă, resurse naturale abundente, tehnologie avansată şi forţă de muncă educată. Din cauză că puterea este bazată pe aceste resurse, membrii din cadrul sistemului marilor puteri se schimbă lent. Doar rareori o mare putere - chiar şi una învinsă într-un război de amploare - îşi pierde statutul, deoarece dimensiunea şi potenţialul său economic pe termen lung se schimbă lent. Astfel, Germania şi Japonia, decimate în al Doilea Război Mondial, sunt puternice astăzi, în timp ce Rusia, după ce a câştigat şi apoi a pierdut restul Uniunii Sovietice, este încă considerată o mare putere.

Ce state sunt mari puteri în zilele noastre? Deşi definiţiile variază, şapte state par să întrunească criteriile. În mod sigur, Statele Unite fac parte dintre ele. În produs intern brut total, o măsură pentru puterea potenţială, Statele Unite ocupă de departe primul loc cu 12 trilioane de dolari pe an (conform datelor din 2004). Datorită rolului lor istoric de putere mondială (mai ales după al Doilea Război Mondial) şi a

41. Jack S. Levy, *War in the Modern Great Power System, 1495-1975*, Kentucky, 1983.

puterii predominant militare, Statele Unite sunt considerate a fi singura superputere a lumii[42].

China, cu un produs intern brut care depăşeşte 7 trilioane dolari, este sau va fi în curând cea de-a doua economie a lumii. PIB-ul Chinei este deosebit de greu de estimat, iar o altă metodă ar situa-o sub 2 trilioane de dolari. În orice caz, simpla dimensiune a Chinei (peste un miliard de oameni) şi creşterea sa economică rapidă (8-10% anual din anii '90) o fac să fie un stat puternic. China are o armată mare, dar nu foarte modernă, iar orientarea sa este mai mult regională decât globală. Însă, cu un arsenal nuclear considerabil şi cu un loc în Consiliul de Securitate al ONU, China se califică drept mare putere. Se aşteaptă ca ea să joace un rol important în politica mondială în secolul XXI. Japonia se află pe locul trei (sau poate doi), cu un PIB de aproape 4 trilioane de dolari. Împreună cu Germania (peste două trilioane de dolari PIB), Japonia este o mare putere economică, dar rolurile militare ale ambelor ţări în problemele de securitate internaţională au fost reduse după al Doilea Război Mondial. Totuşi, atât Japonia, cât şi Germania au forţe militare foarte mari şi capabile şi, recent, ambele au început să le folosească în afara propriilor teritorii.

Rusia, chiar şi după despărţirea de Uniunea Sovietică, are un PIB de peste 1 trilion de dolari – din nou greu de estimat – şi forţe militare foarte mari (deşi învechite) inclusiv un arsenal nuclear masiv. Franţa şi Marea Britanie încheie lista, fiecare având un PIB de aproape două trilioane de dolari. Împreună cu Rusia, ele au fost învingătoarele din al Doilea Război Mondial şi au fost puteri militare active de atunci. Deşi reduse mult în dimensiune faţă de zilele coloniale, ele pot fi considerate încă mari puteri conform celor mai multe standarde.

Printre marile puteri se regăsesc astfel cinci membri permanenţi din Consiliul de Securitate al ONU : Statele Unite, Rusia, Franţa, Marea Britanie şi China. Aceleaşi cinci state sunt şi membri ai „clubului" care posedă arsenale mari de arme nucleare (mai există şi câteva state nucleare recente, la scară mai mică). În afacerile politice şi economice mondiale, Germania şi Japonia sunt de asemenea mari puteri (care îşi doresc să aibă locuri în Consiliul de Securitate ; vezi p. 469).

Aceste şapte mari puteri deţin aproximativ jumătate din PIB-ul total mondial – şi astfel, se presupune, cam jumătate din puterea totală a lumii. Această concentrare de putere este impresionantă mai ales în practică, deoarece cealaltă jumătate a puterii mondiale este împărţită între aproape 200 de alte state (vezi figura 2.1).

Schimbarea lentă în statutul de mare putere este evidentă. Marea Britanie şi Franţa au fost mari puteri timp de 500 de ani, Rusia şi Germania mai mult de 250 de ani, Statele Unite şi Japonia aproximativ 100 de ani, iar China 50 de ani. Doar şase alte state au fost (dar nu mai sunt) considerate mari puteri : Italia, Austria (Austro-Ungaria), Spania, Turcia (Imperiul Otoman), Suedia şi Olanda.

Puterile mijlocii se află undeva mai jos de marile puteri în ceea ce priveşte influenţa lor asupra afacerilor mondiale. Unele sunt mari, dar nu foarte industrializate, altele au capacităţi specializate, însă sunt mici. Unele aspiră la dominanţă regională şi multe din ele au o influenţă considerabilă în regiunile lor.

42. Robert M. Perito, *Where Is the Lone Ranger When We Need Him ? America's Search for a Postconflict Stability Force*, United States Institute of Peace Press, Herndon, VA, 2004.

O listă a puterilor mijlocii (nu toată lumea este de acord cu ea) ar putea include state precum Canada, Italia, India, Brazilia, Mexic, Coreea de Sud, Australia, Iran şi Turcia. Puterile mijlocii nu au primit la fel de multă atenţie în RI precum marile puteri. Aceste state intră, totuşi, deseori în joc în conflictele regionale specifice care domină fluxul de zi cu zi al ştirilor internaţionale[43]. Statele mai mici, mai slabe (inferioare puterilor mijlocii) se află de asemenea în mijlocul conflictelor şi crizelor specifice. Dar acţiunile lor au o influenţă minoră asupra politicii mondiale ; acţiunile marilor puteri şi ale puterilor mijlocii în acele conflicte şi crize au un impact mai mare.

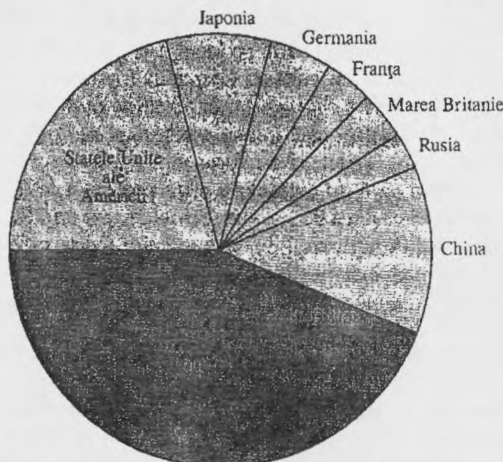

Figura 2.1. *Cotele marilor puteri din PIB-ul mondial 2004 (metoda parităţii puterii de cumpărare)*

Distribuţia puterii

Deoarece puterea fiecărui stat este echilibrată de alte state, cea mai importantă caracteristică ale unui sistem internaţional după părerea multor realişti o reprezintă *distribuţia* puterii între state într-un sistem internaţional. Distribuţia puterii privită drept concept poate fi aplicată tuturor statelor din lume sau doar celor dintr-o regiune, dar de cele mai multe ori se referă la sistemul marilor puteri (care deţin majoritatea capacităţilor totale de putere ale lumii).

Neorealiştii (numiţi astfel, deoarece au adoptat şi au rafinat realismul) încearcă să explice tiparele evenimentelor internaţionale pornind de la structura sistemului – distribuţia internaţională a puterii – şi nu de la alcătuirea internă a statelor individuale[44].

43. Stephen P. Cohen, *India : Emerging Power*, Brookings, Washington, DC, 2001 ; Max Otte, *A Rising Middle Power ? German Foreign Policy in Transformation, 1989-1999*, Palgrave, New York, 2000.

44. Waltz, *Theory of International Politics* (vezi n. 7 din acest capitol).

Neorealismul este astfel numit şi realism structural. Neorealiştii folosesc deseori teoria jocurilor şi modelele aferente în astfel de analize[45]. În comparaţie cu realismul tradiţional, neorealismul este mai ştiinţific în sensul că propune legi generale pentru a explica evenimente, dar neorealismul a pierdut o parte din bogăţia realiştilor tradiţionali care luau în considerare multe elemente complexe (geografia, puterea voinţei, diplomaţia etc.).

Uneori distribuţia internaţională a puterii (mondiale sau regionale) este descrisă folosind termenul *polaritate* (împrumutat din fizică), care se referă la numărul de centre de putere independente din sistem. Acest concept cuprinde atât puterea diferiţilor participanţi, cât şi grupările lor în alianţe.

Într-un **sistem multipolar** există de obicei cinci sau şase centre de putere, care nu sunt grupate în alianţe. Fiecare stat participă independent şi în termeni relativ egali cu celelalte. Ele pot forma o coaliţie a întregului, pentru securitate reciprocă, prin coordonarea eforturilor. Unii cercetători cred că multipolaritatea oferă un context pentru interacţiunea lină. Există întotdeauna destui actori pentru a preveni situaţia ca unul dintre ei să predomine. Dar pentru alţi cercetători în RI, un sistem multipolar este deosebit de periculos, neavând disciplina pe care o impun statele predominante sau blocurile de alianţe. Într-un sens, ambele variante sunt corecte: în balanţa multipolară clasică a puterii, sistemul marilor puteri în sine era stabil, dar războaiele erau frecvent folosite ca mecanisme de ajustare a puterii.

În cealaltă extremă, un sistem unipolar are un singur centru de putere în jurul căruia gravitează toţi ceilalţi. În această situaţie vorbim despre hegemonie, care va fi discutată ulterior. Predominanţa unui singur stat tinde să reducă incidenţa războiului; statul hegemonic îndeplineşte câteva dintre funcţiile unui guvern, reducând oarecum anarhia din sistemul internaţional.

Un sistem bipolar are două state predominante sau două mari blocuri aliate rivale. Sistemele bipolare strânse, precum confruntarea dintre Est şi Vest din anii '50, pot fi deosebite de cele mai laxe, precum cele care s-au dezvoltat atunci când China şi (într-o mai mică măsură) Franţa s-au desprins din blocurile lor de alianţe, în anii '60. Cercetătorii în RI nu cad de acord dacă sistemele bipolare sunt relativ paşnice sau războinice. Confruntarea americano-sovietică părea să ofere stabilitate şi pace în relaţiile marilor puteri, dar blocurile rivale din Europa antebelică nu făceau acest lucru.

Într-un sistem tripolar există trei mari centre de putere. O astfel de configuraţie este destul de rară; există tendinţa de a se forma o alianţă de tipul doi contra unu. Aspecte ale tripolarităţii pot fi găsite în „triunghiul strategic" format din Statele Unite, Uniunea Sovietică şi China în timpul anilor '60 şi '70[46]. Unii cercetători îşi

45. Robert O. Keohane, *Neorealism and Its Critics*, Columbia, 1986; Barry Buzan, Charles Jones şi Richard Little, *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, Columbia, 1993; John Vasquez, „The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs: An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz's Balancing Proposition", *American Political Science Review*, 91 (4), 1997, pp. 899-912.
46. Randall Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia, 1998.

imaginează că în deceniile viitoare va apărea o lume tripolară, având drept centre de putere rivale America de Nord, Europa şi Asia de Est.

Aceste polarităţi diferite pot fi conceptualizate ca o piramidă sau ierarhie a puterii într-un sistem internaţional. În vârf se găseşte cel mai puternic stat, cu alte mari puteri şi puteri mijlocii aşezate dedesubt. O astfel de piramidă este asemănătoare cu ierarhiile de dominanţă (sau statut) pe care multe animale le folosesc pentru a reglementa accesul la resurse valoroase precum hrana. (Deseori numim acest lucru „ordine a ciugulirii".) Un sistem multipolar este unul cu o piramidă relativ plată – egalitate relativă de statut între actori. Un sistem unipolar are o piramidă relativ abruptă cu statut inegal. Panta piramidei reprezintă concentrarea puterii în sistemul internaţional.

Unii cercetători în RI au susţinut că pacea este cel mai bine menţinută de o distribuţie a puterii relativ egală (multipolaritate), deoarece atunci nici o ţară nu are ocazia de a câştiga uşor. Dovezile empirice pentru această teorie, totuşi, nu sunt puternice. Poziţia contrară are mai mult sprijin: pacea este păstrată cel mai bine de hegemonie şi apoi de bipolaritate.

Acesta este argumentul teoriei tranziţiei puterii[47]. Această teorie susţine că cele mai mari războaie rezultă din provocările vizând poziţia de vârf în ierarhia statutului, atunci când o putere în ascensiune întrece (sau ameninţă să întreacă) cel mai puternic stat. În astfel de situaţii, puterea este distribuită relativ egal, iar acestea sunt cele mai periculoase situaţii, apărând riscul războaielor de amploare. Puterile statu-quo care se descurcă bine sub vechile reguli vor încerca să le menţină, în timp ce aspiranţii care se simt blocaţi de vechile reguli vor încerca să le schimbe[48]. Dezechilibrul de statut se referă la o diferenţă între statutul puterilor ascendente (poziţia oficială în ierarhie) şi puterea lor adevărată. Într-o astfel de situaţie, puterea ascendentă poate suferi de o deprivare relativă – sentimentul că nu se descurcă la fel de bine ca alţii sau nu obţine ceea ce merită, chiar dacă poziţia sa se îmbunătăţeşte în termeni absoluţi. Exemplul clasic îl reprezintă ascensiunea Germaniei în secolul al XIX-lea, ceea ce i-a oferit capacităţi de mare putere chiar dacă fusese omisă de la împărţirea teritoriilor coloniale şi a altor semne ale statutului.

Dacă aspirantul nu începe un război pentru a răsturna puterea de vârf, cea din urmă poate provoca un război „preventiv" pentru a opri ascensiunea aspirantului înainte de a deveni o ameninţare prea mare[49]. Cursa intensivă a înarmării între Germania şi Marea Britanie (puterea de vârf) a condus la o ostilitate tot mai mare şi la izbucnirea Primului Război Mondial. După război a existat din nou o discrepanţă între puterea reală a Germaniei (încă importantă) şi tratamentul aspru în condiţiile Tratatului de la Versailles. Acea discrepanţă se poate să fi contribuit la al Doilea Război Mondial.

47. A.F.K. Organski, *World Politics*, Knopf, New York, 1958; A.F.K. Organski şi Jacek Kugler, *The War Ledger*, Chicago, 1980; Jacek Kugler şi Douglas Lemek (ed.), *Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger*, Michigan, 1996.
48. Edward D. Mansfield, „The Concentration of Capabilities and the Onset of War", *Journal of Conflict Resolution*, 36 (1), 1992; pp. 3-24; William R. Thompson şi Karen Rasler, „War and Systemic Capability Reconcentration", *Journal of Conflict Resolution*, 32 (2), 1988, pp. 335-366; Charles F. Doran, *Systems in Crisis: New Imperatives of High Politics at Century's End*, Cambridge, 1991.
49. Jack S. Levy, „Declining Power and the Preventive Motivation for War", *World Politics*, 40 (1), 1987, pp. 82-107.

Conform teoriei tranziţiei puterii, pacea între marile puteri rezultă atunci când un stat este ferm situat pe poziţia de vârf, iar poziţiile celorlalţi în ierarhie sunt clar definite şi corespund puterii lor reale. O astfel de situaţie rezultă de obicei doar dintr-un mare război, atunci când un stat predomină ca putere, deoarece rivalii şi aliaţii săi au fost epuizaţi. Chiar şi atunci, diferitele rate de creştere între marile puteri duc la o egalizare lentă a puterii şi în cele din urmă la apariţia pretendenţilor: sistemul devine mai multipolar.

Hegemonia

Hegemonia reprezintă deţinerea de către un stat a unei preponderenţe a puterii în sistemul internaţional, astfel încât să poată domina de unul singur regulile şi aranjamentele prin care sunt conduse relaţiile politice şi economice internaţionale.[50] Un astfel de stat este numit *hegemon*. (De obicei hegemonia înseamnă dominaţia lumii, dar uneori se referă la dominaţia regională.) Teoreticianul italian marxist Antonio Gramsci a folosit termenul *hegemonie* pentru a se referi la complexele de *idei* pe care conducătorii le folosesc pentru a câştiga consimţământul privind legitimitatea lor şi pentru a-şi struni supuşii, reducând necesitatea de a folosi forţa pentru a atinge acelaşi scop[51]. Prin extensie, un astfel de înţeles în RI se referă la hegemonia ideilor precum democraţia şi capitalismul şi la predominanţa globală a culturii SUA (vezi pp. 678-683).

Majoritatea studiilor despre hegemonie indică două exemple: Marea Britanie în secolul al XIX-lea şi Statele Unite după al Doilea Război Mondial. Predominanţa Marii Britanii a urmat înfrângerii duşmanului său, Franţa, în Războaiele Napoleoniene. Atât comerţul mondial, cât şi capacităţile navale se aflau ferm în mâna britanicilor, căci „Britannia domina mările". Predominanţa americană a urmat înfrângerii Germaniei şi Japoniei (şi epuizării Uniunii Sovietice, Franţei, Marii Britanii şi a Chinei în acest efort). La sfârşitul anilor '40, PIB-ul SUA reprezenta mai mult de jumătate din totalul mondial; navele americane desfăşurau majoritatea transportului maritim al lumii; armata SUA putea să învingă de una singură orice alt stat sau combinaţie de state; şi doar Statele Unite aveau arme nucleare. Industria americană conducea lumea în tehnologie şi productivitate, iar cetăţenii americani se bucurau de cel mai înalt standard de viaţă din lume.

50. Ethan B. Kapstein şi Michael Mastanduno, *Unipolar Politics*, Columbia, 1999; Mark Rupert, *Producing Hegemony: The Politics of Mass Production and American Global Power*, Cambridge, 1995; Joseph S. Nye, *Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone*, Oxford, 2002.
51. Antonio Gramsci, *The Modern Prince and Other Writings*, International Publishers, New York, 1959; Stephen Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge, 1993.

Pe măsură ce discrepanțele extreme de putere care rezultă din războaie mari se diminuează (statele se reconstruiesc de-a lungul anilor și deceniilor), poate apărea declinul hegemonic, mai ales atunci când hegemonii s-au extins prea mult cu angajamente militare costisitoare. Cercetătorii în RI nu sunt de acord cu privire la cât de mult sau cât de repede a avut loc declinul hegemonic al SUA, dacă a avut loc, și dacă dintr-un astfel de declin va rezulta instabilitatea internațională[52]. Și în afară de cazurile Americii și Marii Britanii, cercetătorii nu cad de acord care situații istorice au reprezentat cazuri de hegemonii. Unii văd Olanda la începutul secolului al XVII-lea sau Spania în secolul al XVI-lea drept cazuri de hegemonie.

Teoria stabilității hegemonice (vezi p. 156) susține că hegemonia oferă un fel de ordine asemănătoare cu un guvern central în sistemul internațional : reducând anarhia, oprind agresiunea, promovând comerțul liber și oferind o valută forte care poate fi folosită ca etalon mondial. Hegemonii pot ajuta la rezolvarea sau cel puțin la strunirea conflictelor dintre puterile mijlocii sau statele mici.

Din perspectiva statelor mai puțin puternice, desigur, o astfel de hegemonie poate părea ca o violare a suveranității statului, iar ordinea pe care o creează poate părea injustă sau ilegitimă. De exemplu, China a suportat cu furie sancțiunile economice impuse de SUA timp de 20 de ani după 1949, simțindu-se încercuită de baze militare americane și alianțe ostile conduse de Statele Unite. Până în prezent, liderii chinezi folosesc termenul *hegemonie* ca insultă, iar teoria stabilității hegemonice nu-i impresionează.

Chiar și în Statele Unite există o ambivalență considerabilă în legătură cu hegemonia SUA. Politica externă americană a alternat din punct de vedere istoric între stări *internaționaliste* și *izolaționiste*[53]. A fost fondată ca o evadare din sistemul internațional cu centrul pe continentul european, iar creșterea sa în secolul al XIX-lea s-a bazat pe industrializarea și expansiunea din America de Nord. Statele Unite au achiziționat colonii externe în Filipine și Puerto Rico, dar nu aveau rolul de putere imperială. În Primul Război Mondial, țara a așteptat trei ani pentru a se implica și a refuzat să se alăture Ligii Națiunilor după aceea. Izolaționismul american a trecut prin perioada de vârf la sfârșitul anilor '30, atunci când sondajele arătau că 95% din public se opunea participării într-un viitor război european și aproximativ 70% se opuneau intrării în Liga Națiunilor sau alăturării cu alte state pentru a opri agresiunea[54].

Internaționaliștii, precum președinții Theodore Roosevelt și Woodrow Wilson, favorizau conducerea și activismul american în afacerile mondiale. Aceste viziuni păreau justificate de eșecul izolaționismului de a preveni sau a evita al Doilea Război

52. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500-2000*, Random House, New York, 1987 (trad. rom. *Ascensiunea și declinul marilor puteri : schimbare economică și conflict militar (1500-2000)*, Polirom, Iași, în pregătire); Barry R. Posen, „Command of the Commons: The Military Foundations of US Hegemony", *International Security*, 28 (1), 2003, pp. 5-46 ; G. John Ikenberry, *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*, Cornell, 2002.
53. Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton, 1998 ; Ole R. Holsti, „Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus", *International Studies Quarterly*, 36 (4), 1992, pp. 439-466.
54. Lloyd A. Free și Hadley Cantril, *The Political Beliefs of Americans*, Rutgers, 1967.

Mondial. Liderii americani de după război se temeau de comunismul sovietic (şi apoi chinez) şi au împins opinia publică americană spre un internaţionalism puternic în timpul Războiului Rece. Statele Unite au devenit o superputere globală, activistă. În epoca de după Războiul Rece, internaţionalismul american a fost temperat de o nouă conştientizare şi de apariţia unei noi tabere izolaţioniste născută ca reacţie la schimbările cauzate de globalizare şi liberul schimb[55]. Totuşi, atacurile teroriste din septembrie 2001 au reînnoit sprijinul public pentru intervenţionismul american în conflictele la distanţă, care nu mai păreau atât de îndepărtate. Recent, totuşi, opoziţia faţă de războiul din Irak a dat naştere unei noi tendinţe izolaţioniste, manifestată în protestul din 2006 împotriva proiectatei vânzări a unor operaţiuni portuare americane către o companie arabă din Dubai.

O a doua zonă a ambivalenţei americane o reprezintă *unilateralismul* versus *multilateralismul* în cadrul internaţionalismului SUA. Abordările multilaterale - care trec prin instituţiile internaţionale - măresc puterea Statelor Unite şi reduc costurile, dar limitează libertatea de acţiune a Americii. De exemplu, Statele Unite nu pot convinge întotdeauna ONU să facă ceea ce vor. Sondajele din 1990 au arătat că majoritatea cetăţenilor americani sprijineau acţiunea prin intermediul ONU sau prin al altor instituţii multilaterale[56]. Totuşi, membrii Congresului SUA, sceptici cu privire la ONU şi la agenţiile internaţionale, au favorizat deseori o abordare mai unilaterală, în care Statele Unite dictau termenii şi aştepta ca lumea să se conformeze. În anii '90, Congresul a întârziat plata a mai mult de 1 miliard de dolari cotizaţii către ONU. Similar, la sfârşitul anilor '90 Congresul a adoptat *Legea Helms-Burton*, ce impune sancţiuni împotriva ţărilor care fac afaceri în Cuba, şi *Legea Sancţiunilor Iran-Libia*, ce impune sancţiuni pentru ţările care investesc în Iran sau Libia. Aceste politici americane unilaterale au întâmpinat rezistenţă din partea statelor europene şi a Canadei. În 2001, noua administraţie Bush a refuzat să participe la eforturi internaţionale precum un tratat asupra încălzirii globale (vezi pp. 544-546), o conferinţă pentru rasism şi la un Tribunal Penal Internaţional (vezi p. 366). Frontul unit al comunităţii internaţionale împotriva terorismului a trecut aceste dispute pe plan secund, dar acestea au reapărut curând.

Un al treilea aspect al hegemoniei americane se referă la *moralitate* versus *realism*. Ar trebui să fie Statele Unite un model moral pentru lume - urmărind scopuri precum democraţia şi drepturile omului - sau ar trebui să se concentreze asupra propriilor sale interese naţionale, precum resursele naturale şi poziţia geostrategică? Majoritatea cetăţenilor SUA nu vor să fie „poliţiştii lumii", iar unii sunt deranjaţi de faptul că plătesc pentru securitatea unor aliaţi precum Japonia sau Europa. După prăbuşirea Uniunii Sovietice, aprobarea Congresului pentru ajutorul extern destinat Rusiei a

55. Michael E. Brown, Owen R. Cote, Jr., Sean M. Lynn-Jones şi Steven E. Miller (ed.), *America's Strategic Choices*, ed. rev., MIT, 2000; Richard N. Haass, *The Reluctant Sheriff: The United States After the Cold War*, Brookings, Washington, DC, 1997; John G. Ruggie, *Winning the Peace*, Columbia, 1996; Robert J. Lieber, *Eagle Rules? Foreign Policy and American Primacy in the 21st Century*, Prentice Hall, 2002.

56. Steven Kull şi I.M. Destler, *Misreading the Public: The Myth of a New Isolationism*, Brookings, Washington, DC, 1999.

trebuit câştigată folosind limbajul intereselor (evitarea reîntoarcerii la o costisitoare agresivitate rusă), iar nu pe cel al ajutorului umanitar sau al obligaţiei morale de a ajuta o naţiune să atingă libertatea şi democraţia. Totuşi poporul american se vede şi ca o naţiune căreia îi pasă şi ca o rază de speranţă pentru lume. Preşedinţii continuă să spună lucruri precum: „Acolo unde oamenii sunt flămânzi, noi vom ajuta. Noi suntem Statele Unite!"[57].

Alianţele

O *alianţă* este o coaliţie de state care îşi coordonează acţiunile pentru a atinge un scop. Majoritatea alianţelor sunt *oficializate* prin tratate scrise, sunt preocupate de o *ameninţare comună* şi de chestiuni legate de securitatea internaţională, şi *persistă* de-a lungul unei perioade de timp şi a unei game de probleme. Dacă scopurile actorilor sunt de mai scurtă durată, mai puţin oficiale sau mai specifice (precum ocuparea Irakului), asocierea este de obicei numită *coaliţie*, şi nu alianţă. *Aliniamentele* strategice neoficiale, dar persistente dintr-o regiune vor fi discutate în curând. Dar toţi aceşti termeni sunt oarecum ambigui. Două ţări pot avea o alianţă oficială şi să fie totuşi duşmani declaraţi, precum Uniunea Sovietică şi China în anii '60 sau membrii NATO Grecia şi Turcia astăzi. Sau două ţări pot crea echivalentul practic al unei alianţe fără un tratat oficial.

Scopurile alianţelor

Alianţele au, de obicei, scopul de a mări puterea membrilor lor în raport cu alte state. Prin unirea capacităţilor lor de putere, două sau mai multe state pot exercita o influenţă mai mare în negocierea cu alte state. Pentru statele mai mici, alianţele pot reprezenta cel mai important element al puterii lor, iar pentru marile puteri structura alianţelor modelează configurarea puterii în sistem. Dintre toate elementele puterii, nici unul nu se poate schimba la fel de repede şi de decisiv precum alianţele.

Majoritatea alianţelor se formează ca răspuns la o ameninţare percepută. Atunci când puterea unui stat creşte şi ameninţă să o depăşească pe cea a rivalilor săi, cei din urmă formează deseori o alianţă pentru a limita acea putere. Tucidide a atribuit izbucnirea războaielor peloponesiace, acum mai bine de două milenii, puterii tot mai mari a Atenei şi temerii pe care aceasta a cauzat-o în Sparta. Sparta a apelat la vecinii săi din Liga Peloponesului şi acea alianţă a reuşit să înfrângă Atena.

Alianţele reprezintă o componentă importantă a balanţei de putere. În afara cazului rar al hegemoniei, fiecare stat este mai slab decât o combinaţie de alte state.

57. Preşedintele George H.W. Bush, iunie 1992, Discurs despre Sarajevo; Niall Ferguson, *Colossus: The Price of America's Empire*, Penguin, New York, 2004; Ivo H. Daalder şi James M. Lindsay, *America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy*, Wiley, New York, 2005.

Dacă statele depăşesc normele de conduită internaţională, ele se pot confrunta cu o alianţă puternică a statelor oponente. Aşa s-a întâmplat cu Irakul atunci când acesta a invadat Kuweitul în 1990, precum şi cu Germania lui Hitler în anii '40 şi cu Franţa lui Napoleon în anii 1800.

Realiştii subliniază fluiditatea alianţelor. Ele nu reprezintă căsătorii din dragoste, ci căsătorii din interes. Alianţele se bazează pe interese naţionale şi se pot schimba pe măsură ce interesele naţionale se schimbă. Fluiditatea ajută procesul balanţei de putere să opereze eficient.

Totuşi, nu este simplu sau ieftin să rupi o alianţă: reputaţia unui stat poate avea de suferit şi alianţele viitoare pot fi mai greu de stabilit. Există o normă importantă care spune că tratatele scrise trebuie onorate – în latină: *pacta sunt servanda*. Aşa că statele aderă deseori la termeni de alianţă chiar şi atunci când aceasta nu serveşte interesului lor pe termen scurt. Totuşi, amintiţi-vă că, din cauza naturii anarhiei internaţionale, nu există un mecanism care să impună contractele în RI, aşa că posibilitatea ca un stat să se întoarcă împotriva unui prieten este întotdeauna prezentă. Realiştii ar fi de acord cu Lordul Palmerston, om de stat britanic, care spunea Parlamentului în 1848 că „Nu avem aliaţi eterni şi nu avem inamici veşnici. Interesele noastre sunt veşnice şi eterne şi este datoria noastră să urmăm acele interese". Preşedintele francez Charles de Gaulle a spus în 1963: „Tratatele sunt precum trandafirii şi fetele tinere. Durează atât cât durează"[58].

Exemplele sunt numeroase. Anticomunistul Richard Nixon a putut să coopereze cu comunistul Mao Zedong în 1972. Iosif Stalin a putut să semneze un pact de neagresiune cu un fascist, Adolf Hitler, şi apoi să coopereze din nou cu Vestul capitalist împotriva lui Hitler. Statele Unite au putut să sprijine militanţii islamici împotriva Uniunii Sovietice în anii '80 şi apoi să îi atace în 2001. De fiecare dată când istoria aduce încă o astfel de răsturnare în aliniamentele internaţionale, mulţi oameni sunt surprinşi sau chiar şocaţi. Realiştii nu sunt surprinşi.

Fluiditatea alianţelor adânceşte dilema securităţii. Amintiţi-vă că dilema constă în faptul că eforturile unui stat de a-şi asigura propria securitate (întărindu-şi capacităţile militare) reduc securitatea unui alt stat. Dacă ar exista doar două state, ar fi posibil să se ajusteze capacităţile astfel încât ambele să aibă o apărare adecvată, dar să nu poată ataca. Dar dacă un al treilea stat este liber să se alieze cu oricare din părţi, atunci fiecare stat trebuie să formeze o apărare adecvată împotriva potenţialei alianţe a duşmanului său cu cel de-al treilea stat. Ameninţarea este mai mare şi dilema securităţii este mai greu de rezolvat.

Coşmarul de a fi depăşit în putere este mai acut atunci când un stat se confruntă cu o posibilă alianţă ostilă care s-ar putea forma pe neaşteptate. De exemplu, într-un război, Israelul ar putea învinge pe oricare din vecinii săi de unul singur. Dar liderii israelieni cred că trebuie să se înarmeze împotriva celei mai rele situaţii – un atac din partea tuturor vecinilor împreună. Din cauză că vecinii nu sunt foarte strâns coalizaţi (şi cei mai importanţi, Egiptul şi Iordania, se află în pace cu Israelul), capacităţile

58. Remarci din Camera Comunelor, 1 martie 1848, *Time*, 12 iulie 1963.

militare ale Israelului par a fi excesive pentru acei vecini, adâncind dilema securităţii dintre aceste state.

Coeziunea alianţei este uşurinţa cu care membrii rămân uniţi într-o alianţă[59]. Coeziunea tinde să fie mare atunci când interesele naţionale converg şi când cooperarea din cadrul alianţei devine instituţionalizată şi obişnuită. Atunci când state cu interese divergente formează o alianţă împotriva unui duşman comun, alianţa se poate destrăma dacă ameninţarea dispare (precum în cazul alianţei americano--sovietice din al Doilea Război Mondial, de exemplu). Chiar şi atunci când coeziunea alianţei este mare, ca în cazul NATO în timpul Războiului Rece, conflictele pot apărea de la împărţirea costurilor alianţei (**împărţirea poverii**)[60].

Credibilitatea cu care o alianţă poate descuraja un inamic depinde de coeziunea alianţei precum şi de capacităţile sale totale de putere. Dacă o alianţă are succes în afişarea unui front comun şi abordarea unei linii unitare pe diverse teme, un potenţial inamic e mai probabil să creadă că membrii îşi vor onora angajamentele faţă de alianţă (cum ar fi promisiunea de a lupta dacă un aliat este atacat). Un duşman poate încerca să despartă alianţa prin găsirea de chestiuni asupra cărora interesele membrilor diferă. De exemplu, Statele Unite au încurajat subtil despărţirea sino-sovietică, iar Uniunea Sovietică a încercat subtil să îndepărteze membrii europeni ai NATO de Statele Unite.

Marile puteri formează deseori alianţe cu state mai mici, numite uneori state-client[61]. În Războiul Rece, fiecare superputere a extins o umbrelă de securitate peste aliaţii săi. Problema credibilităţii într-o astfel de alianţă este dacă (şi în ce circumstanţe) marea putere va ajuta clienţii săi în război. Descurajarea extinsă se referă la utilizarea de ameninţări de către un stat puternic pentru a descuraja atacurile asupra clienţilor mai slabi – precum ameninţarea SUA de a ataca Uniunea Sovietică dacă aceasta invada Europa de Vest.

Marile puteri se confruntă cu un adevărat pericol de a fi târâte în războaie una cu alta din cauza unor probleme regionale relativ neimportante, în cazul în care clienţii lor pornesc la război. Dacă marile puteri nu intervin pentru protejarea clienţilor lor, ar putea pierde credibilitatea în faţa altor clienţi, dar dacă intervin, ar putea ajunge să lupte într-un război costisitor[62]. Uniunea Sovietică era îngrijorată că angajamentele sale faţă de China în anii '50, Cuba în anii '60, respectiv Siria şi Egipt în anii '70 (printre altele) ar putea determina un război dezastruos cu Statele Unite.

---

59. Charles W. Kegley şi Gregory A. Raymond, *When Trust Breaks Down : Alliance Norms and World Politics*, South Carolina, 1990; Pierre Martin şi Mark R. Brawley (ed.), *Alliance Politics, Kosovo, and NATO's War : Allied Force or Forced Allies ?*, Palgrave, New York, 2000.
60. John R. Oneal, „The Theory of Collective Action and Burden Sharing in NATO", *International Organization*, 44 (3), 1990, pp. 379-402; Todd Sandler şi Keith Hartley, *The Political Economy of NATO : Past, Present, and into the 21st Century*, Cambridge, 1999.
61. Steven R. David, *Choosing Sides. Alignment and Realignment in the Third World*, Johns Hopkins, 1991.
62. Glenn H. Snyder, *Alliance Politics*, Cornell, 1997; Brett Ashley Leeds, „Do Alliances Deter Aggression? The Influence of Military Alliances on the Initiation of Militarized Interstate Disputes", *American Journal of Political Science*, 47 (3), 2003, pp. 427-440.

NATO şi Tratatul de Securitate americano-japonez

În prezent, două alianţe oficiale importante domină scena securităţii internaţionale. De departe cea mai puternică este **Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO)**, care cuprinde Europa de Vest şi America de Nord. Folosind PIB-ul ca putere de măsură, cei 26 membri NATO posedă aproape jumătate din totalul mondial (aproximativ de două ori puterea Statelor Unite). Membrii sunt Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Franţa, Germania, Italia, Belgia, Olanda, Luxemburg, Danemarca, Norvegia, Islanda, Spania, Portugalia, Grecia, Turcia, Polonia, Cehia, Ungaria, Lituania, Estonia, Letonia, Slovenia, Slovacia, Bulgaria şi România. La sediul NATO din Bruxelles, Belgia, personal militar din ţările membre coordonează planuri şi execută periodic exerciţii pe teren. „Comandantul suprem aliat" al NATO a fost întotdeauna un general american. În NATO, fiecare stat contribuie cu propriile unităţi militare – cu propria cultură, limbă naţională şi specificaţii pentru echipament.

NATO a fost fondată în 1949 pentru a se opune şi a descuraja puterea sovietică în Europa. Omologul său în Europa de Est în timpul Războiului Rece, **Pactul de la Varşovia** condus de sovietici, a fost fondat în 1955 şi desfiinţat în 1991. În timpul Războiului Rece, Statele Unite au menţinut mai mult de 300.000 de militari în Europa, cu avioane, tancuri, şi alte echipamente avansate. După ce Războiul Rece s-a încheiat, aceste forţe au fost reduse la aproximativ 100.000. Dar NATO a rămas unită, deoarece membrii săi credeau că oferea o stabilitate utilă chiar dacă misiunea sa nu era clară[63]. Articolul V, considerat a fi inima NATO, cere membrilor să vină în apărarea unui alt membru atacat. A fost văzut ca angajamentul SUA de a ajuta la apărarea Europei de Vest împotriva Uniunii Sovietice, dar de fapt a fost invocat pentru prima dată atunci când Europa a venit în apărarea Statelor Unite după atacurile teroriste din 2001.

Prima dată când NATO a folosit forţa a fost în Bosnia în 1994, în spijinul misiunii ONU. Un aranjament „cu două chei" a oferit ONU controlul asupra acţiunilor NATO în Bosnia ; ONU s-a temut de represalii împotriva forţelor sale de pace, uşor înarmate, dacă NATO ataca forţele sârbe pentru a proteja civilii din Bosnia. Drept rezultat, NATO a lansat ameninţări, subliniate de atacuri aeriene simbolice, dar s-a retras apoi din cauza temerilor ONU ; această nehotărâre a subminat credibilitatea NATO. Atacurile aeriene mai serioase din partea NATO, în 1995, i-au alarmat totuşi pe liderii sovietici care erau deja îngrijoraţi de planurile de expansiune a NATO. Aceste probleme, împreună cu tensiunile dintre americani şi membrii europeni în legătură cu politica din Bosnia, au afectat prima mare misiune NATO a erei de după Războiul Rece. Acţiunile NATO de mai târziu din Balcani (războiul aerian pentru Kosovo din 1999 şi menţinerea păcii în Macedonia în 2001) au mers mai bine în ceea ce priveşte coeziunea alianţei.

63. David S. Yost, *NATO Transformed : The Alliance's New Roles in International Security*, US Institute of Peace Press, Washington, DC, 1999 ; James M. Goldgeier, *Not Whether But When : The Decision to Enlarge NATO*, Brookings, Washington, DC, 1999 ; Celeste Wallander, „Institutional Assets and Adaptability : NATO After the Cold War", *International Organization*, 54 (4), 2000, pp. 705-735.

Uniunea Europeană a format propria sa forţă de intervenţie rapidă, în afara NATO. Decizia a luat naştere în parte din cauza slăbiciunii militare europene demonstrate în războiul din Kosovo din 1999, în care Statele Unite au contribuit de departe cu cea mai multă putere. Deşi această forţă (Eurocorps), lucrează de obicei *cu* NATO, ea oferă de asemenea o mai mare independenţă Europei faţă de Statele Unite. În 2003, Uniunea Europeană a trimis forţe militare pentru menţinerea păcii în Republica Democrată Congo - prima operaţiune militară europeană multinaţională care a avut loc în afara NATO. În 2004, NATO şi forţele americane s-au retras din Bosnia după nouă ani, lăsând păstrarea păcii în regiune pe mâna Uniunii Europene (aşa cum făcuseră şi în Macedonia). Dar forţele NATO, inclusiv soldaţii americani, rămân în apropiere, în Kosovo.

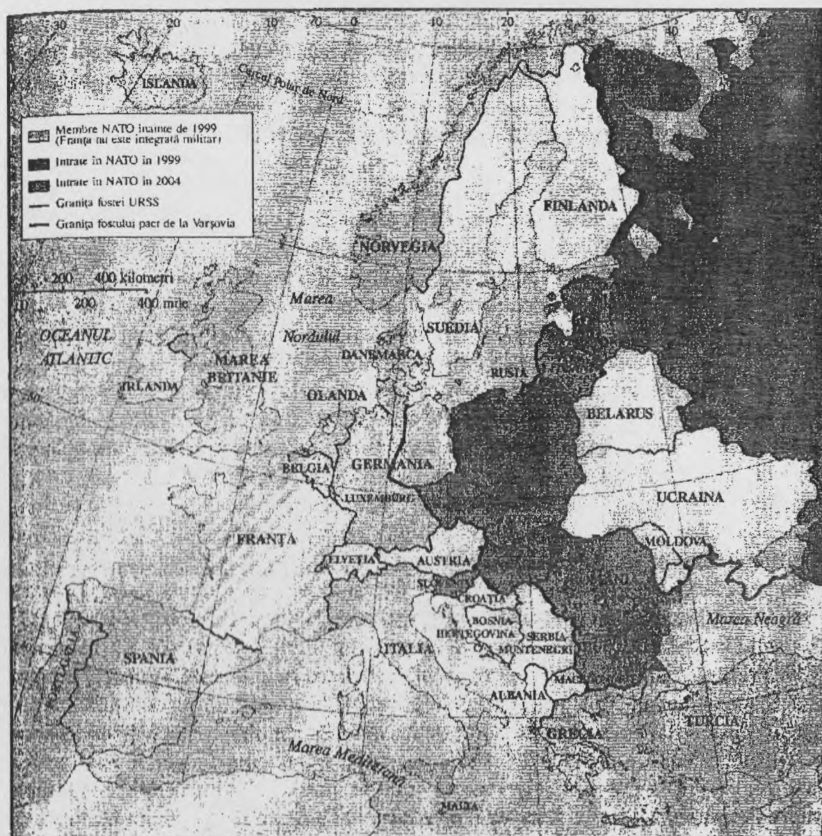
Cea mai mare problemă pentru NATO este expansiunea sa recentă către Est, în spatele barierei Est-Vest din epoca Războiului Rece. În 1999, trei ţări din fostul bloc sovietic - Polonia, Cehia şi Ungaria - s-au alăturat alianţei. În 2004 s-au mai alăturat şi Estonia, Lituania, Letonia, Slovacia, Slovenia, România şi Bulgaria.

Transformarea armatele noilor membri pentru a fi compatibile cu NATO este o răspundere majoră, care necesită cheltuieli militare mărite din partea membrilor NATO existenţi şi a celor noi. Extinderea NATO a fost justificată de liberali ca fiind o modalitate de a întări noile democraţii, în acelaşi timp menţinând pacea în Europa, iar de către conservatori ca protecţie împotriva unei posibile viitoare agresiuni ruse. Forţele NATO au participat la războiul din Afganistan, dar războiul din Irak din 2003 i-a ocolit şi i-a dezbinat pe membrii NATO. Franţa şi Germania s-au opus cu vehemenţă războiului, iar Turcia a refuzat să permită trupelor terestre americane să treacă în Irak. În acelaşi timp, liderii americani au început să transfere operaţiuni (şi bani) către noii membri din Europa de Est, precum România - cu preţuri mai reduse şi o aşezare mai apropiată de Orientul Mijlociu - reducând forţele bazate în Germania.

Liderii ruşi se opun extinderii NATO în Europa de Est ca fiind agresivă şi antirusă. Ei văd extinderea NATO ca reafirmând linii despărţitoare pe harta Europei, dar împinse mai aproape de graniţele Rusiei. Aceste temeri întăresc forţele politice naţionaliste şi antioccidentale din Rusia. Pentru a diminua problemele, NATO a creat o categorie de membri simbolici - Parteneriatul pentru Pace - la care au aderat aproape toate statele est-europene şi fostele state sovietice inclusiv Rusia. Totuşi, bombardamentul NATO din 1999 asupra Serbiei a mărit temerile Rusiei privind extinderea spre est a NATO[64].

A doua alianţă, ca importanţă, este **Tratatul de Securitate americano-japonez**, o alianţă bilaterală. În baza acestei alianţe, Statele Unite îşi menţin aproape 50.000 de militari în Japonia (cu arme, echipament, şi sprijin logistic). Japonia plăteşte Statelor Unite câteva miliarde de dolari anual, reprezentând cam jumătate din costul menţinerii acestor trupe. Alianţa a fost creată în 1951 (în timpul războiului din Coreea) împotriva potenţialei ameninţări sovietice la adresa Japoniei.

64. Alexander Moens *et al.* (ed.), *NATO and European Security : Alliance Politics from the End of the Cold War to the Age of Terrorism*, Praeger, Westport, CT, 2003.

Extinderea NATO

Notă : Toate țările de pe hartă sunt membre ale Parteneriatului pentru Pace, program al NATO, cu excepția Bosniei și Herțegovinei și a Serbiei și Muntenegrului.*

Derivând din ocupația militară americană a Japoniei de după al Doilea Război Mondial, alianța este foarte asimetrică. Statele Unite s-au angajat să apere Japonia dacă este atacată, dar Japonia nu este obligată să apere Statele Unite. Statele Unite mențin trupe în Japonia, dar nu și viceversa. Statele Unite participă și la alte câteva alianțe, dar singura alianță majoră a Japoniei este cea cu Statele Unite. Ponderea americană din puterea militară totală în această alianță este de asemenea mult mai mare decât în alianța NATO.

Constituția Japoniei (scrisă de generalul american Douglas MacArthur după al Doilea Război Mondial) renunță la dreptul de a recurge la război și de a menține forțe

* Bosnia-Herțegovina și – după separare – Serbia și Muntenegrul au aderat ulterior la Parteneriatul pentru Pace (n.t.).

militare, deşi, în timp, interpretarea a relaxat această prohibiţie. Japonia are forţe militare, numite Forţele de Auto-Apărare, destul de puternice pentru apărare teritorială, dar nu şi pentru agresiune. Este o armată puternică la standarde mondiale, dar mult sub ceea ce ar putea susţine forţa economică a Japoniei.

Opinia publică japoneză restrânge militarismul în general şi împiedică dezvoltarea armelor nucleare, mai ales după ce două oraşe japoneze au fost distruse de arme nucleare în al Doilea Război Mondial.

Japonia este la fel de dependentă ca întotdeauna de resursele naturale din ţări străine, dar, consideră liderii japonezi, capacităţile economice şi diplomatice (şi nu cele militare) pot să asigure cel mai bine un flux continuu de resurse înspre Japonia şi pieţe de export pentru bunurile japoneze. Alianţa de securitate cu Statele Unite – cel mai mare partener comercial al Japoniei – oferă un cadru de securitate stabil, favorabil afacerilor. Japonia nu trebuie să-şi facă griji că în cazul unei dispute pe tema barierelor comerciale Marina SUA va veni să forţeze porţile Japoniei (aşa cum s-a întâmplat în 1854). Totuşi, unii lideri japonezi sunt de părere că rolul oficial de securitate al Japoniei ar trebui să se extindă acum, odată cu puterea ei economică. Trupele japoneze au participat în Afganistan în 2001 şi în Irak în 2004 (deşi nu în roluri combatante), iar Japonia caută să obţină un loc în Consiliul de Securitate ONU. La rândul ei, ONU face presiuni asupra Japoniei pentru a participa pe deplin la misiunile de menţinere a păcii.

În ceea ce le priveşte, Statele Unite au folosit alianţa cu Japonia ca bază pentru a-şi proiecta puterea în Asia, mai ales în timpul războaielor din Coreea (1950-1953) şi Vietnam (1965-1975) când Japonia era o zonă-cheie pentru eforturile de război ale SUA. Prezenţa militară americană continuă în Japonia (precum şi în Europa) simbolizează angajamentul SUA de a rămâne implicat în chestiunile de securitate din Asia. Totuşi, aceste forţe americane au fost întru câtva reduse în ultimul deceniu ca răspuns la costurile ridicate, ameninţările reduse, şi o oarecare opoziţie din partea locuitorilor (mai ales pe insula Okinawa). Pe măsură ce SUA începe să se concentreze mai mult asupra Orientului Mijlociu, ar putea fi operate noi reduceri de trupe în următorii ani[65].

În paralel cu tratatul americano-japonez, Statele Unite menţin alianţe militare cu alte câteva state, inclusiv Coreea de Sud şi Australia. Colaborarea strânsă a SUA cu armatele din alte state, precum Pakistanul, le fac pe acestea din urmă aliaţi americani *de facto*.

Fostele republici sovietice

Cei 12 membri ai *Comunităţii Statelor Independente* (*CSI*) cuprind fostele republici sovietice în afară de statele baltice (Estonia, Letonia şi Lituania). Rusia este membrul conducător, iar Ucraina este al doilea ca mărime. Oficial, sediul CSI se află în oraşul Minsk, în Belarus, dar de fapt nu există un centru puternic, iar şedinţele se ţin prin

65. Steven K. Vogel, *US- Japan Relations in a Changing World*, Brookings, Washington, DC, 2002 ; Robert Marquand, „US Redeployments in Asia", *Christian Science Monitor*, 18 noiembrie 2003, p. 6.

rotaţie. După primul său deceniu, CSI rămâne o instituţie cu o coordonare laxă pentru ca statele să-şi rezolve problemele practice în sferele economice şi (uneori) militare.

Atunci când Uniunea Sovietică s-a dezintegrat în 1991, a ieşit la iveală o situaţie haotică. Puterea se deplasa, de câţiva ani, de la centrul din Moscova la cele 15 republici sovietice componente. Pactul de la Varşovia se prăbuşise. Însăşi armata sovietică începuse să se destrame şi mai multe republici au început să-şi formeze propriile forţe militare folosind forţe, baze şi echipament sovietic situat pe teritoriul lor. În acelaşi timp, alte forţe anterior sovietice, situate în afara Rusiei, au rămas sub o ierarhie de comandă cu centrul în Moscova, efectiv sub control rusesc. Până în 1997, Rusia şi Ucraina şi-au disputat dreptul de proprietate asupra flotei Mării Negre, al cărei port se afla în Ucraina, dar a cărei istorie era clar rusă. (Rusia şi Ucraina sunt membrii cei mai mari şi mai importanţi din CSI ; vezi, mai jos, „Perspective politice"). Unul dintre motivele pentru formarea CSI a fost pur şi simplu acela de a grăbi moartea fostei Uniuni Sovietice şi de a uşura tranziţia la independenţa completă pentru republicile sale. După formarea CSI la sfârşitul lui 1991, Uniunea Sovietică s-a dizolvat rapid. Proprietăţile mari ale Uniunii Sovietice (inclusiv industria de stat şi forţele militare) au revenit republicilor individuale, mai ales Rusiei, care a devenit statul succesor al URSS.

Situaţia proprietăţilor şi forţelor armate ale Uniunii Sovietice a fost negociată de către membrii CSI. Deşi o oarecare coordonare militară a avut loc în CSI, planurile vizând o forţă militară unită, în locul a douăsprezece armate independente, nu au avut succes. Dintre cei mai mari membri CSI, Kazahstanul şi Belarusul sunt cel mai strâns aliniate cu Rusia, în timp ce Ucraina este cea mai independentă. În 1999, Rusia şi Belarusul au format o confederaţie care ar putea duce la o viitoare integrare economică sau chiar la o alianţă militară antioccidentală, dar, în prezent, ea rămâne doar simbolică.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Rusiei, Vladimir Putin

PROBLEMA Cum faceţi faţă unui mediu de securitate fluid în care balanţa de putere se poate schimba repede?

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Rusiei. De la destrămarea Uniunii Sovietice din 1991, relaţiile cu cel mai puternic şi important vecin, Ucraina, au fost tensionate, dar cu perioade de colaborare. Împărţiţi o graniţă de aproape 1.600 de kilometri, iar Ucraina are o armată de 300.000 de militari. Ucraina are o armată foarte modernă, inclusiv o forţă aeriană de aproape 3.000 de avioane.

Ţara dumneavoastră şi Ucraina au ajuns la un acord pentru a împărţi Flota maritimă a Mării Negre, care a rămas în porturile ucrainene atunci când Uniunea Sovietică s-a prăbuşit. Ucraina a fost de acord să returneze armele nucleare de pe teritoriul său şi s-a semnat un acord pentru a stabili o zonă de liber schimb. Totuşi, tensiunea a crescut în ultimul timp cu privire la trasarea graniţelor şi implementarea acordului de liber schimb. Mai mult, Ucraina afirmă că nu aţi respectat acordul asupra Flotei Mării Negre.

De la sfârşitul Războiului Rece, mai mulţi dintre vecinii dumneavoastră, inclusiv Ucraina, au cooperat cu NATO. Până în prezent, nici un membru CSI nu a aderat la

NATO, dar mulţi dintre ei sunt membri ai programului de Parteneriat pentru Pace (PfP) al NATO. Ţara dumneavoastră, Rusia, nu prognozează că va deveni membru NATO, dar a cooperat cu NATO în cadrul programului PfP. În plus, primiţi un ajutor substanţial de la statele membre NATO, inclusiv 1 miliard de dolari pe an de la Statele Unite.

Extinderea NATO nu este populară în Rusia. Voci din interiorul parlamentului (Duma) vă cer să faceţi eforturi pentru a asigura securitatea Rusiei. Aproape 20% din Duma este acum controlată de partidele comuniste sau naţionaliste care se opun extinderii NATO. Sondajele arată că 60% din opinia publică apreciază că extinderea NATO ameninţă Rusia.

Ucraina depinde mult de combustibilul dumneavoastră şi se bazează pe piaţa rusă pentru a exporta mai mult de 17% din produsul său economic. În 2006, Rusia a oprit temporar aprovizionarea cu gaz a Ucrainei pentru a face presiuni într-o dispută asupra preţurilor. Problema combustibilului este totuşi o sabie cu două tăişuri, deoarece vă bazaţi pe porturile ucrainene pentru a exporta petrol şi pe conductele ucrainene pentru a exporta gaz către Europa de Vest. În disputa din 2006, Ucraina a oprit aceste transporturi şi a trebuit să cedaţi.

SCENARIUL Imaginaţi-vă că Ucraina anunţă că va accepta o invitaţie de a se alătura NATO. Aţi putea permite în linişte ca acest lucru să se desfăşoare, fără a ridica obiecţii. Un astfel de curs ar menţine statele donatoare din vest mulţumite, dar v-ar pune într-o poziţie strategică vulnerabilă. Mai mult, NATO v-ar putea cere să vă mutaţi partea dumneavoastră din Flota Mării Negre din Ucraina, atunci când începe integrarea militară. În acest moment, totuşi, nu aveţi nici un motiv să vă aşteptaţi la un conflict militar între propria ţară şi Ucraina (sau alt membru NATO). Aţi putea de asemenea să încetaţi cooperarea cu NATO în timp ce faceţi presiuni asupra Ucrainei. Semnalul de ostilitate ar putea pune în pericol ajutorul primit de la statele NATO, dar ar fi destul de popular pe plan intern. Această opţiune ar tensiona şi relaţiile comerciale cu Ucraina.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Obiectaţi la intrarea Ucrainei în NATO? Încetaţi cooperarea cu NATO? Ce greutate au factori precum ajutorul internaţional în luarea deciziei? Cum abordaţi preocupările legate de securitate care apar dintr-o alianţă care vă poate fi ostilă sau nu în viitor?

Este meritul CSI că în haosul postsovietic nu a izbucnit nici un război major între membrii importanţi ai organizaţiei. Un război substanţial a avut loc între state membre mai mici (Armenia şi Azerbaidjan), iar în alte câteva state CSI s-au produs violenţe civile (Rusia, Georgia, Moldova, şi Tadjikistan) ; forţele CSI au fost atrase într-o serie de confruntări de mică anvergură. Dar membrii mari nu au fost atraşi în războaie. Rezultatul ar fi fost mult mai rău.

Una din primele probleme cu care s-au confruntat forţele militare CSI a fost ce poziţie să adopte în războiul dintre republici, precum cel dintre Armenia şi Azerbaidjan, în războaie secesioniste precum cel din Georgia sau în războaie civile pentru controlul guvernelor precum cele din Tadjikistan. La mijlocul anilor '90, CSI a trimis o forţă de menţinere a păcii de 24.000 de persoane în Tadjikistan, care a sprijinit guvernul în războiul civil de acolo. O forţă de 1.500 de persoane în Moldova şi una de 500 de persoane în Georgia, ambele acţionând ca forţe-tampon pentru a monitoriza

acordurile de încetare a focului, au acționat sub comanda comună a Rusiei și a guvernelor și a forțelor rebele din fiecare din aceste țări.

O altă problemă militară urgentă pentru CSI a fost dispunerea a zeci de mii de arme nucleare ale fostei Uniuni Sovietice. Ca stat succesor al URSS, Rusia a preluat controlul armelor și într-un an a mutat toate armele nucleare tactice din celelalte republici pe teritoriul rus. Această operațiune a fost foarte delicată din cauza pericolului de furt sau accident pe perioada când atât de multe arme se aflau în tranzit. Statele Unite au oferit vagoane de cale ferată special concepute pentru mutarea armelor. Totuși, au existat rapoarte că materiale nucleare (poate chiar și focoase) au fost furate și vândute pe piața internațională de către ofițeri sau oficiali CSI corupți (vezi p. 318 despre proliferare).

Armele nucleare strategice – amplasate pe rachete cu rază lungă de acțiune – au prezentat un alt fel de problemă. Aceste arme erau situate în patru republici – Rusia, Ucraina, Belarus, și Kazahstan – sub controlul comandanților ruși. Ele nu au fost mutate ușor, iar liderii celorlalte republici au exprimat o oarecare ambivalență în legătură cu pierderea lor în favoarea Rusiei. Ei doreau cel puțin asigurări că armele nucleare vor fi distruse, nu re-ațintite asupra propriilor lor republici. Ucraina a cochetat cu ideea utilizării rachetelor ca mijloc de negociere cu Rusia sau cu puterile occidentale. Dar în final toate fostele republici sovietice, în afara Rusiei, au fost de acord să devină state nonnucleare.

În ansamblu, CSI este o căsătorie din interes. Pentru moment, statele membre o găsesc necesară – mai ales din cauza integrării economice strânse a statelor membre – deși nu întotdeauna fericită. Un divorț ar putea avea loc rapid.

Aliniamentele regionale

În afara celor trei alianțe tocmai discutate și a organizațiilor internaționale guvernamentale (OIG) menționate mai devreme, majoritatea aliniamentelor și a coalițiilor internaționale nu sunt oficializate ca alianțe. Dintre marile puteri, o relație strânsă s-a dezvoltat (prin ONU) între Statele Unite, puterile vest-europene, Japonia și Rusia, după Războiul Rece. Până la mijlocul anilor '90, noi tensiuni apăruseră în relațiile dintre marile puteri, inclusiv conflicte economice între aliații occidentali, diferențe în legătură cu politica față de Bosnia, Kosovo și Irak, precum și alarma Occidentului față de războiul Rusiei cu provincia secesionistă Cecenia. Dintre marile puteri, China continuă să fie cea mai independentă, dar evită cu prudență conflictul cu ceilalți dacă nu sunt în joc interesele de securitate imediate ale Chinei.

În Sudul global, multe state s-au alăturat unei **mișcări de nealiniere** în timpul Războiului Rece, distanțându-se de rivalitatea americano-sovietică. Această mișcare, condusă de India și Iugoslavia, a fost subminată de state membre precum Cuba, care erau clar clienții unei superputeri. În 1992, mișcarea nealiniată a fost de acord să rămână activă, deși viitorul său este incert. Unul dintre vestigiile secolelor trecute este Commonwealth-ul – un grup de țări cu legături istorice cu Marea Britanie (inclusiv Canada și Australia), care conlucrează pentru beneficiul economic și cultural

comun. Franţa menţine şi ea legături (inclusiv întâlniri la vârf regulate) cu fostele sale colonii din Africa. Franţa avea trupe în şase ţări africane, la sfârşitul anilor '90, dar a redus legăturile cu Africa în anii '90, iar în 1997 a asistat pasiv la răsturnarea unor guverne prietenoase din Zair (Republica Democrată Congo) şi Republica Congo.

La începutul secolului, Organizaţia Unităţii Africane, o organizaţie cu 53 de membri şi puţine puteri, a fost reformată sub numele de Uniunea Africană (UA), o organizaţie mai puternică, dispunând de un parlament, o bancă centrală şi un tribunal la scară contimentală. Primul test adevărat al Uniunii Africane a venit odată cu acuzaţiile de genocid în regiunea Darfur a Sudanului, în 2004. Ca răspuns, UA a desfăşurat 3.000 de soldaţi, dar eficienţa lor rămăsese limitată la începutul lui 2006.

În Asia, China a intrat în conflict cu majoritatea vecinilor importanţi: între 1940 şi 1979 s-a angajat în ostilităţi militare cu Japonia, Coreea de Sud, Statele Unite, India, Rusia şi Vietnam. În 1965, China şi-a pierdut singurul mare aliat regional (Indonezia) după o schimbare violentă a guvernului de acolo. China s-a coalizat de mai mult timp cu Pakistanul, în opoziţie cu India (care s-a orientat către Uniunea Sovietică). Statele Unite au avut tendinţa de a favoriza partea pakistaneză (mai ales când Pakistanul a sprijinit rebelii antisovietici din Afganistan în anii '80), iar Pakistanul rămâne un aliat american, în ciuda opiniei publice puternic antiamericane de acolo. Dar atât relaţiile americano-indiene, cât şi cele americano-chineze s-au îmbunătăţit de la sfârşitul Războiului Rece. Vietnamul a normalizat încet relaţiile cu Statele Unite după războaiele din Vietnam şi Cambodgia. Statele Unite au 35.000 de militari în Coreea de Sud, conform unei alianţe bilaterale oficiale din vremea războiului din Coreea (Coreea de Nord este vag orientată către China). Australia este şi ea un aliat militar al SUA. Alţi prieteni vechi ai Americii pe continentul asiatic includ Filipine (unde operaţiuni antiteroriste comune au început în 2002), naţionaliştii chinezi din Taiwan (doar neoficial, începând din anii '70), Singapore, Thailanda. La sfârşitul lui 2005, primul summit est-asiatic a inclus 16 state, din India şi Rusia până în Noua Zeelandă, cu excepţia Statelor Unite. Cum moştenirea celui de-al doilea Război Mondial încă provoacă tensiuni între China şi Japonia, unitatea acestei noi grupări părea îndoielnică[66].

În Orientul Mijlociu, conflictul arabo-israelian a creat o coaliţie generală anti-israeliană a ţărilor arabe. Aceasta a durat timp de decenii, dar s-a destrămat atunci când Egiptul (1978) şi Iordania (1994) au făcut pace cu Israelul. Pe măsură ce procesul de pace israelo-palestinian avansează şi regresează în fiecare an, ţările arabe continuă să exprime diferite grade de solidaritate una cu cealaltă şi în opoziţie cu Israelul. Între timp, Israelul şi Turcia au format o relaţie militară strânsă care amplifică puterea israeliană şi o leagă de regiunea bogată în petrol a Mării Caspice (vezi p. 566). De asemenea, în ciuda dimensiunii sale reduse, Israelul este cel mai mare beneficiar al ajutorului extern american încă din anii '80 (cam 3 miliarde de dolari pe an)[67].

---

66. Christopher Hemmer şi Peter Katzenstein, „Why Is There No NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilateralism", *International Organization*, 56 (3), 2002, pp. 575-607.

67. Louise Fawcett (ed.), *International Relations of the Middle East*, Oxford, New York, 2004 ; Shibley Telhami, *The Stakes : America and the Middle East*, Westview, Boulder, 2002.

Statele Unite au relații strânse cu Egiptul (din 1978) și cooperează strâns cu Turcia (membru NATO), Kuweit și Arabia Saudită (relații cimentate de războiul din Golf din 1991), precum și cu Marocul. Relațiile americano-iraniene au rămas reci la 25 de ani după revoluția din 1979. Dar, în mod ciudat, Iranul cu populația sa șiită are legături strânse cu noul guvern irakian susținut de SUA, dominat de partide religioase șiite. Statele Unite au avut relații foarte ostile cu Irakul înainte de războiul din 2003, iar de atunci s-au confruntat cu o antipatie și mai puternică în regiune. Relațiile americane cu Libia au fost și ele ostile timp de decenii, până la acordul din 2003, care a dus la normalizarea poziției Libiei pe plan internațional, în schimbul unui comportament revizuit al acesteia. Cel de-al doilea mandat al președintelui Bush a început cu sublinierea răspândirii democrației și a izolării a ceea ce secretarul de stat Condoleezza Rice a numit „avanposturile tiraniei" – Cuba, Birmania, Coreea de Nord, Iran, Belarus și Zimbabwe.

Nu este clar ce noi aliniamente internaționale pot apărea în următorii ani. Fluiditatea alianțelor le face dificil de înțeles pentru cercetători și greu de anticipat de către factorii decizionali. În prezent, aliniamentele internaționale sunt centrate pe Statele Unite ; deși câteva state preocupate de independență precum China, Rusia, și Franța tempereează hegemonia SUA, nu prea sunt semne de apariție a unei coaliții coerente sau oficiale a puterilor rivale, care să provoace Statele Unite. Deși conducerea americană în afacerile internaționale de securitate a fluctuat, rolul principal al SUA este central pentru cursul politicii mondiale la începutul secolului XXI.

Acest capitol s-a concentrat asupra preocupărilor realiștilor – interesele statelor, distribuția puterii între state, negocierile între state și alianțele statelor. Capitolul a tratat statele ca actori unitari, tot așa cum se analizează și interacțiunile persoanelor individuale. Acțiunile liderilor statelor au fost tratate ca fiind mai mult sau mai puțin raționale în ceea ce privește urmărirea unor interese ce pot fi definite prin strategii de negociere coerente. Dar realismul nu este singurul mod de a încadra problemele majore ale securității internaționale. Capitolul 3 reexaminează critic aceste teme, din perspectivele unor teorii mai liberale și mai revoluționare.

ABORDARE CRITICĂ

1. Folosind tabelul 1.3 de la p. 56 (cu PIB ca măsură a puterii) și hărțile de la începutul cărții, alegeți un stat și speculați în legătură cu ce coaliție de state alăturate s-ar putea forma având suficientă putere pentru a se opune statului, dacă acesta ar deveni agresiv.
2. Alegeți un eveniment internațional recent și enumerați capacitățile de putere pe care participanții le-au folosit ca factori de influențare în acest episod. Care capacități au fost eficiente și care nu? De ce?
3. Dată fiind distincția dintre jocurile cu sumă nulă și jocurile cu sumă nenulă, vă puteți gândi la o situație internațională actuală care este un conflict cu sumă nulă? Dar unul cu sumă nenulă?
4. Dacă ați fi liderul unui mic stat de pe continentul african, care negociază cu o mare putere pe o temă în care interesele celor două state diverg, ce factori de influențare și strategii ați putea introduce în joc pentru a îmbunătăți rezultatul pentru statul pe care îl reprezentați?

5. Date fiind schimbările recente din distribuţia internaţională de putere şi sfârşitul ordinii din timpul Războiului Rece, de unde credeţi că vor veni ameninţările pentru pace în viitor ? Se schimbă sistemul internaţional de la o distribuţie cu o singură putere (unipolaritate) la alta (tripolaritate, bipolaritate etc.)?
6. Sistemul internaţional modern a luat fiinţă într-un moment când societăţile agrare se bazau în principal pe pământ pentru a crea avuţie. Acum, când majoritatea bogăţiilor nu sunt create prin agricultură, este natura teritorială a statelor învechită ? Cum ar putea valoarea economică tot mai mică a teritoriului să schimbe modul în care interacţionează statele ?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Realismul explică relaţiile internaţionale în termeni de putere.
- Realiştii şi idealiştii diferă în asumpţiile lor în legătură cu natura umană, ordinea internaţională şi potenţialul pentru pace.
- Puterea poate fi conceptualizată sub forma influenţei sau a capacităţilor care pot crea influenţa.
- Cel mai important indicator unitar al puterii unui stat este PIB.
- Capacităţile de putere pe termen scurt depind de resursele pe termen lung, atât cele tangibile, cât şi cele nonmateriale.
- Realiştii consideră forţa militară ca fiind cea mai importantă capacitate de putere.
- Afacerile internaţionale pot fi văzute ca o serie de interacţiuni sub formă de negociere în care statele folosesc capacităţile de putere ca factori de influenţare a rezultatelor.
- Rezultatele negocierilor depind nu doar de puterea brută, ci şi de strategii şi de noroc.
- Reciprocitatea poate fi o strategie eficientă pentru a atinge cooperarea în relaţiile curente, dar există pericolul de a se transforma în ostilitate necontrolată sau într-o cursă a înarmării.
- Abordările de tip actor raţional tratează statele ca şi cum ar fi indivizi care acţionează pentru a-şi maximiza propriile interese. Aceste simplificări sunt discutabile, dar le permit realiştilor să dezvolte modele şi explicaţii concise şi generale.
- Teoria jocurilor se inspiră din modelele simplificate ale situaţiilor de negociere.
- Anarhia internaţională – absenţa unui guvern mondial – înseamnă că fiecare stat este un actor suveran şi autonom care îşi urmăreşte propriile interese naţionale.
- Sistemul internaţional pune în mod tradiţional un accent important pe suveranitatea statelor, dreptul lor de a controla afacerile pe propriul lor teritoriu şi responsabilitatea lor de a respecta graniţele recunoscute internaţional.
- Şapte mari puteri totalizează jumătate din PIB-ul mondial precum şi majoritatea forţelor militare şi a altor capacităţi de putere.
- Teoria tranziţiei puterii spune că războaiele rezultă deseori din schimbările în distribuţia puterii relative în sistemul internaţional.
- Hegemonia – predominanţa unui stat în sistemul internaţional – poate ajuta la menţinerea stabilităţii şi păcii în relaţiile internaţionale, dar cu unele dezavantaje.
- Statele formează alianţe pentru a-şi mări puterea efectivă în raport cu alt stat sau alianţă.
- Alianţele se pot schimba rapid, cu efecte majore asupra relaţiilor de putere.
- Principalele alianţe ale lumii, inclusiv NATO şi alianţa americano-japoneză, se confruntă cu roluri nesigure într-o ordine mondială în schimbare.

TERMENI-CHEIE

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Doctrina Bush :
va elimina sau va intensifica terorismul ?
de Mir Zohair Husain

Prezentare La mai puţin de o săptămână după 11 septembrie 2001, preşedintele George W. Bush a dezvăluit planul său pentru noul „război împotriva terorismului" al Americii, cunoscut sub numele de doctrina Bush. Această strategie proactivă şi preemptivă era de a-i urmări agresiv pe „terorişti" oriunde în lume şi de a-i avertiza pe duşmanii Americii să înceteze să adăpostească sau să sponsorizeze terorişti, altfel urmând să înfrunte aceeaşi soartă precum regimurile afgan sau irakian. Totuşi, după discursul inaugural al celui ce-al doilea mandat, el a promis să tempereze această retorică şi să pună un şi mai mare accent pe încurajarea guvernelor prietene să ajute Statele Unite în eforturile lor antiteroriste.

Războiul global împotriva terorismului continuă o dezbatere încinsă în Statele Unite şi peste hotare. Suporterii doctrinei Bush susţin că singurul mod pentru ca Statele Unite să-şi apere interesele naţionale şi să evite atacuri teroriste viitoare este folosirea capacităţilor militare şi economice enorme ale Americii. Totuşi, criticii sunt de părere că terorismul nu poate fi combătut doar prin violenţă, iar lumea ar putea privi astfel de acţiuni unilaterale americane ca pe o „justiţie răzbunătoare". Aceşti critici ar vrea ca Statele Unite să adopte o abordare multilaterală împotriva terorismului care include câştigarea de aliaţi, colaborarea cu ONU, aderarea la dreptul internaţional şi lupta împotriva sărăciei în lume.

Doctrina Bush ridică câteva întrebări-cheie : va combate doctrina Bush în mod eficient terorismul, va restabili securitatea naţională şi va instala o nouă ordine mondială ? Sau doctrina Bush va mări şi va adânci antiamericanismul, dând naştere astfel unui terorism mai pronunţat, producând sanctuare pentru terorişti şi izolând Statele Unite şi mai mult în comunitatea globală ?

Argumentul 1. Partizanii doctrinei Bush

Doctrina Bush a schimbat politica externă americană de la îngrădire la preempțiune. Îngrădirea Uniunii Sovietice și a comunismului a reprezentat însemnul politicii externe SUA în timpul Războiului Rece (1947-1989). Totuși, țintirea celulelor teroriste este mult mai dificilă decât îngrădirea și descurajarea statelor tradiționale.

> Pentru o mare parte din secolul trecut, apărarea Americii s-a bazat pe doctrinele Războiului Rece de descurajare și îngrădire. În unele cazuri acele strategii încă sunt valabile. Dar noile amenințări necesită de asemenea o nouă gândire... Descurajarea, promisiunea represaliilor masive împotriva națiunilor nu înseamnă nimic împotriva rețelelor teroriste tenebroase, fără națiune sau cetățeni pe care să-i apere. Îngrădirea nu este posibilă atunci când dictatori dezechilibrați, posedând arme de distrugere în masă, pot lansa acele arme prin rachete sau pot să le furnizeze în secret aliaților lor teroriști.... Nu putem apăra America și pe prietenii noștri doar sperând în mai bine. Nu ne putem încrede în cuvântul tiranilor care semnează solemn tratate de neproliferare și apoi le încalcă sistematic. Dacă așteptăm ca amenințările să se materializeze complet, atunci vom fi așteptat prea mult. („Text of Bush's Speech of West Point Military Academy", *The New York Times*, 1 iunie 2002)

SUA doresc multilateralism, dar vor face tot ceea ce este necesar pentru apărarea intereselor naționale. Statele Unite ar prefera să poarte războiul împotriva terorismului de o manieră multilaterală. Totuși, Statele Unite nu pot rămâne pasive în timp ce terorismul se răspândește și pune în pericol interesele americane în lume.

> În timp ce Statele Unite vor încerca constant să obțină sprijinul comunității internaționale, noi [americanii] nu vom ezita să acționăm pe cont propriu, dacă este necesar, să ne exercităm dreptul la autoapărare acționând preemptiv împotriva unor astfel de teroriști, să-i împiedicăm să facă rău poporului și țării noastre și să-i lipsim pe teroriști de finanțare, sprijin și refugiu, convingând sau constrângând statele să-și accepte responsabilitățile suverane. („Bush's National Security Strategy. President Bush's Speech at the National Cathedral in Washington, DC, on September 14, 2001", *The New York Times*, 20 septembrie 2002)

SUA sunt indispensabile pentru menținerea unui sistem internațional pașnic și stabil. Sistemul internațional este anarhic, deoarece nu are un guvern mondial care să mențină legea și ordinea. Conform teoriei stabilității hegemonice, un hegemon (actorul dominant dintr-un sistem) este necesar pentru a menține ordinea mondială și pentru a împiedica alte state să destabilizeze sistemul internațional. În lumea de după 11 septembrie, Statele Unite sunt hegemonul indispensabil. De aceea, necazurile pe care le suferă lumea în urma primatului SUA, pe care mulți îl văd ca imperialism, ar fi mult mai rele fără prezența stabilizatoare a Americii.

> „Orice altceva puteți spune despre imperiu, el avea avantajul de a menține ordinea și de a suprima anarhia", a spus dl [John Lewis] Gaddis. „Se poate să avem nevoie de un fel de structură pe care să nu o numim imperiu, numiți-o sferă de influență, pentru a face față acestor probleme."
> [Pentru] cercetători precum John Mearsheimer, politolog la Universitatea din Chicago, 11 septembrie arată că vechea politică de putere operează încă în această lume. Puterea este moneda sistemului internațional, spune dl Mearsheimer, și Statele Unite ar trebui

să o folosească după cum crede. (Alexander Stille, „What is America's Place in the World Now?", *The New York Times*, 12 ianuarie 2002)

Argumentul 2. Oponenții doctrinei Bush

Cooperarea internațională este mai eficientă decât doctrina Bush. În ciuda puterii de neegalat a Americii, doctrina Bush transformă Statele Unite într-o putere nepopulară și singură în plan geopolitic. Statele Unite ar trebui să obțină un mai mare succes prin integrarea intereselor naționale și a opiniilor altor țări în viziunea lor asupra păcii și stabilității, așa cum este propusă ea de cel de-al doilea mandat al Administrației Bush.

...[O] superputere nu se poate proteja fără ajutorul altor țări. Mare parte din lume antipatizează deja Statele Unite din cauza puterii și a dimensiunii lor. Chiar și aliații noștri detestă să fie făcuți să se simtă de parcă ar trăi pe o planetă pe care doar opinia unei singure țări contează. Cea mai mare provocare pentru SUA nu este cum să câștige următoarea confruntare militară, ci cum să se poarte astfel încât alte națiuni să accepte de bunăvoie conducerea sa.

Cel mai eficient mod de a face alte țări să se împace cu puterea militară a Americii este de a demonstra că Statele Unite se preocupă și de interesele lor. („The Uses of American Power", *The New York Times*, 2 martie 2002)

Doctrina Bush provoacă un antiamericanism mai volatil și mai periculos. Problema centrală a doctrinei Bush este aceea că încurajează părerea că Statele Unite sunt o putere agresivă care se amestecă în afacerile altor state. Mai mult, în chiar țara pe care Statele Unite spun că o eliberează, Irakul, Al-Qaeda și alte organizații teroriste s-au bucurat de nivele crescânde de noi recruți prin folosirea ca argument a prezenței SUA.

Arhitecții politicii de securitate națională a Americii surprind și în același timp ignoră această interdependență interculturală. Ei văd faptul că națiuni musulmane prospere și libere sunt bune pentru America. Dar nu văd faptul că însăși logica din spatele acestui scop îi sfătuiește să nu îl urmărească în mod rudimentar, bazându-se în principal pe forță și intimidare.

Cum ura a devenit inamicul public nr. 1, un război de succes împotriva terorismului necesită înțelegerea modului în care o atât de mare parte a lumii a ajuns să antipatizeze America. Atunci când persoane care se nasc cu aceeași natură umană ca noi toți, ajung să comită atacuri sinucigașe cu bombă sau să le aclame, trebuie să existe un motiv. Și este cel puțin de conceput faptul că fanatismul lor este încurajat în mod graduit de politica sau retorica americană. (Robert Wright, „Two Years Later, a Thousand Years Ago", *The New York Times*, 11 septembrie 2003)

Alte state vor urma exemplul Americii de preempțiune, cu rezultate catastrofale. Statele Unite nu sunt sigura țară din lume care se teme că unii actori internaționali îi amenință interesele de securitate națională. Imitând Statele Unite, alte țări ar putea justifica atacuri preemptive similare asupra adversarilor lor, catalogându-i ca amenințări iminente la adresa intereselor de securitate națională.

...Alte națiuni ar putea să urmeze imediat exemplul american și să transforme o politică de preempțiune în avantajul lor. Israelul ar putea să folosească asta pentru a justifica atacuri mai puternice asupra teritoriilor palestiniene; India ar putea să o folosească pentru preempțiunea amenințării nucleare pakistaneze; China ar putea să o folosească pentru a justifica un atac asupra Taiwanului.

„Consistenţa ridică probleme", a spus Peter W. Galbraith, un fost ambasador în Croaţia. Dl Galbraith a spus că este un susţinător al acţiunii preemptive împotriva Irakului, dar îşi face griji în legătură cu ce s-ar întâmpla dacă noua doctrină americană s-ar extinde necontrolat. „Riscul nu este nicăieri mai mare ca în Asia de Sud", a spus el. „Dacă India ar adopta doctrina americană a preempţiunii, ea riscă un război nuclear, cu consecinţe devastatoare pentru întreaga lume. Este o afacere delicată." (David E. Sanger, „Bush to Formalize a Defence Policy of Hitting First", *The New York Times*, 17 iunie 2002)

❖ Întrebări

1. Gândindu-vă la evenimentele recente : reuşeşte doctrina Bush în scopurile ei de a diminua terorismul global ? A întărit sau a slăbit doctrina Bush securitatea naţională americană ?
2. Dacă preempţiunea este adoptată de către alte state, credeţi că vom trăi într-o lume mai sigură sau mai periculoasă ?

❖ Bibliografie selectivă

Benjamin R. Barber, *Fear's Empire : War, Terrorism, and Democracy*, W.W. Norton, New York, 2003 (trad. rom. *Imperiul fricii : război, terorism şi democraţie*, Incitatus, Bucureşti, 2005).

Mark Hertsgaard, *The Eagle's Shadow : Why America Fascinates and Infuriates the World*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2003.

Capitolul 3

ALTERNATIVE LA POLITICA DE PUTERE

Liberalismul

Cât de bine captează asumpţiile realismului ceea ce este important în RI ? Unde apar problemele în cadrul de analiză realist – unde abstracţiile se îndepărtează prea mult de realitatea RI, unde este realismul „nerealist" în descrierea sa ?[1]

Acest capitol trece în evidenţă dezbaterea realism-idealism, prezintă abordări liberale actuale în privinţa securităţii internaţionale şi apoi discută câteva alternative mai generale si mai interdisciplinare la cadrul realist –feminismul, constructivismul, postmodernismul, şi studiile despre pace. Fiecare din aceste comunităţi de cercetare caută să modifice termenii de referinţă în care ne raportăm la RI.

Criticile liberale tradiţionale

Încă din timpul lui Mo Ti şi Sun Tzu în China Antică, idealismul a furnizat o contrapondere la realism. Această lungă tradiţie a idealismului în RI susţine că : moralitatea, dreptul şi organizaţiile internaţionale pot forma bazele pentru relaţiile dintre state ; natura umană nu este rea ; relaţiile paşnice şi de cooperare între state sunt posibile ; şi statele pot acţiona ca o comunitate, nu doar ca agenţi autonomi egocentrici.[2]

Trecând în revistă principalele concepte ale realismului, statele (actorii principali ai RI) folosesc puterea pentru a-şi urmări propriile interese în contextul unui sistem anarhic lipsit de mecanisme centrale de impunere. Capacităţile de putere intră în joc ca factor de influenţare în negocierile dintre state asupra rezultatelor conflictelor. Factorul de influenţare poate fi pozitiv (recompensă) sau negativ (pedeapsă) ; în ambele cazuri scopul este de a influenţa decizia raţională şi acţiunile altui stat, astfel încât să producă un rezultat mai favorabil pentru actorul care îl foloseşte. Forţa

1. Jennifer Sterling-Folker (ed.), *Making Sense of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder, 2005 ; Stefano Guzzini, *Realism in International Relations and International Political Economy : The Continuing Story of a Death Foretold*, Routledge, New York, 1998 (trad. rom. *Realism şi relaţii internaţionale*, Institutul European, Iaşi, 2000).
2. Terry Nardin şi David R. Mapel (ed.), *Traditions of International Ethics*, Cambridge, 1992 ; David Long şi Peter Wilson (ed.), *Thinkers of the Twenty Years' Crisis : Inter-War Idealism Reassessed*, Oxford, 1995.

militară este o formă importantă de factor de influenţare – accentuat de realişti peste toate celelalte forme – din cauza insecurităţii inerente lumii anarhice[3].

În mod tradiţional, liberalii au furnizat patru direcţii majore de critică împotriva acestor asumpţii ale realismului. În primul rând, asumpţia-cheie a *anarhiei* internaţionale este adevărată doar în parte. Bineînţeles, interacţiunile internaţionale sunt structurate de relaţiile de putere, o poziţie pe care realiştii sunt fericiţi să o accepte. Dar ordinea implică de asemenea norme şi instituţii bazate pe reciprocitate şi cooperare, chiar şi pe drept. Realiştilor le este greu să împace sfera tot mai vastă, a cooperării şi interdependenţei internaţionale cu asumpţiile anarhiei, inevitabilităţii dilemelor de securitate şi întâietăţii factorului de influenţare militar.

În al doilea rând, liberalii critică noţiunea de state ca *actori unitari*, fiecare cu un singur ansamblu de interese coerente. După cum o arată studiul politicii externe (capitolul 4), acţiunile statelor reflectă arareori o singură direcţie preferată. Mai degrabă, comportamentul statelor este modelat de negocierile interne între şi în cadrul birocraţiilor, grupurilor de interese şi al altor actori cu scopuri şi interese divergente. Actorii nestatali – indivizi, ONG-uri, OIG-uri şi grupuri etnice, printre alţii – îndepărtează şi mai mult ideea că RI pot fi reduse la interacţiunea unui număr mic de actori statali bine definiţi care urmăresc interesul naţional.

În al treilea rând, conceptul de *raţionalitate* este problematic. Dacă statele sunt actori unitari cu interese coerente, ei deseori par a nu reuşi să maximizeze acele interese. Bineînţeles, este greu să spui, plecând de la comportamentul neaşteptat al unui actor, dacă actorul a fost iraţional sau doar şi-a urmărit scopul, interesul sau valoarea pe care *noi* nu o considerăm normală sau productivă. În prim-planul discuţiei despre raţionalitate se află noţiunea de *preferinţă*. Cei mai mulţi realişti sunt fericiţi să presupună că statele doresc puterea. Criticii susţin că nu este necesar să presupunem această dorinţă, ci mai degrabă să investigăm de ce actorii din RI apreciază lucrurile pe care le apreciază.

În al patrulea rând, *forţa militară*, ca factor de influenţare, nu pare nici pe departe atât de importantă precum o sugerează realismul. Este o modalitate costisitoare de a influenţa ceilalţi actori (vezi capitolul 6), prin comparaţie cu diplomaţia, rezolvarea conflictelor, menţinerea păcii şi alte mijloace nonmilitare. Rezultatul său este de asemenea nesigur; chiar şi statele puternice mai pierd războaie. Organizaţiile, dreptul, şi normele internaţionale creează contexte stabile pentru negociere, făcând factorii de influenţare nonmilitari tot mai eficienţi pe măsură ce organizarea internaţională se dezvoltă (vezi capitolul 7). Această critică a realismului se aplică şi mai mult în economia politică internaţională (capitolele 8-13) decât problemelor de securitate.

Pe lângă aceste critici generale la adresa realismului, unii liberali au argumentat că schimbările în modul în care funcţionează RI au făcut ca presupunerile realiste să fie depăşite. Realismul poate a fost cândva realist, când regii şi reginele Europei se

3. John Vasquez, *The Power of Power Politics: From Classical Realism to Neotraditionalism*, Cambridge, 1999.

jucau de-a războiul şi schimbau teritoriile ca şi cum ar fi fost proprietăţi. Dar statele sunt acum interconectate, o realitate ce contrazice presupunerile de autonomie şi suveranitate. Graniţele devin fluide, făcând integritatea teritorială tot mai greu de apărat. Evoluţia normelor referitoare la folosirea forţei a schimbat în mod substanţial modul în care forţa militară contribuie la puterea internaţională. Această direcţie de argumentare a fost proeminentă în abordările liberale ale interdependenţei, începând din anii '70.

Ce este raţionalitatea?

În centrul abordărilor liberale se află un concept de *raţionalitate* care diferă în mod clar de conceptul realist. Realiştii văd raţionalitatea ca o încercare a actorilor individuali de a-şi maximiza propriile interese pe termen scurt. Liberalii sunt de părere că actorii raţionali sunt capabili de a renunţa la interesele individuale pe termen scurt pentru a încuraja bunăstarea pe termen lung a comunităţii de care aparţin. Astfel de acţiuni sunt raţionale, deoarece contribuie la bunăstarea individuală a actorilor, indirect sau pe termen lung. Filosoful german Immanuel Kant a susţinut, acum 200 de ani, că statele, deşi autonome, pot să adere la o federaţie mondială ca Naţiunile Unite din zilele noastre şi să respecte principiile sale, chiar şi cu preţul renunţării la unele câştiguri individuale pe termen scurt. Pentru Kant, cooperarea internaţională era o opţiune mai raţională pentru state decât recurgerea la război. Astfel, în concepţiile realiste despre raţionalitate, războiul şi violenţa par raţionale (deoarece deseori, avansează interesele statelor pe termen scurt), dar liberalii tind să vadă războiul şi violenţa ca deviaţii iraţionale provocate de o gândire eronată şi care apoi dăunează (colectiv, pe termen lung) bunăstării statelor[4].

Liberalii susţin faptul că prin comerţ cresc bogăţia, cooperarea şi bunăstarea globală – făcând conflictele puţin probabile pe termen lung, deoarece guvernele nu vor dori să distrugă nici un proces care contribuie la avuţia ţării lor. Realiştii sunt sceptici, cu toate astea, susţinând că dependenţa între state creează *mai multe* tensiuni pe termen scurt, deoarece statele sunt mai iritabile atunci când un alt actor are o sursă importanţă de influenţă asupra lor[5].

Abordările liberale şi realiste asupra *puterii* reflectă distincţia dintre raţionalitate înţeleasă drept căutarea îngustă a propriilor interese, respectiv drept căutarea de a participa la beneficiile colective pe termen lung. Realiştii definesc puterea ca abilitatea de a determina un alt actor să facă ceva – sau capacităţile necesare pentru a influenţa un actor (vezi p. 98). Aceasta reprezintă puterea asupra celorlalţi – un concept pe care unii liberali îl consideră inerent opresiv, înrădăcinat în nevoia de a controla sau domina alte persoane. Aceasta este puterea agresorilor de a-i face pe

4. Norman Angell, *The Foundations of International Polity*, William Heinemann, Londra, 1914.
5. Edward Mansfield şi Brian Pollins, „The Study of Interdependence and Conflict: Recent Advances, Open Questions, and Directions for Future Reserch", *Journal of Conflict Resolution*, 45 (6), 2001, pp. 834-859.

alții să se conformeze. Dar sunt agresorii cei mai puternici actori? Obțin ei cele mai bune rezultate? Și chiar trăim într-o lume internațională populată de agresori?

O definiție alternativă a puterii este bazată nu pe puterea asupra celorlalți, ci pe puterea de a îndeplini rezultatele dorite. Acest tip de putere derivă deseori din valorificarea intereselor comune, și nu din câștigarea unui avantaj în negocierea unor interese conflictuale. O astfel de împuternicire deseori atrage formarea de coaliții și parteneriate sau mobilizarea resurselor multiplilor actori pentru un scop comun. Pentru mulți liberali, acesta este un concept de putere mai adevărat și mai util.

Neoliberalismul

În anii '80 a apărut o nouă critică liberală la adresa realismului. Abordarea a accentuat importanța instituțiilor internaționale în reducerea conflictelor pe care realiștii le presupun inerente în sistemul internațional. Raționamentul este bazat pe ideea liberală că urmărirea câștigurilor mutuale pe termen lung este deseori mai rațională decât maximizarea câștigurilor individuale pe termen scurt. Abordarea a devenit cunoscută ca „instituționalism neoliberal" sau, pe scurt **neoliberalism**.

Abordarea neoliberală diferă de abordările liberale anterioare prin faptul că recunoaște câteva asumpții importante ale realismului – printre ele, faptul că statele sunt actori unitari care își urmăresc rațional propriile interese într-un sistem anarhic. Neoliberalii le spun realiștilor: „Chiar dacă admitem presupunerile voastre despre natura statelor și motivele lor, concluziile voastre pesimiste nu decurg". Statele ating cooperarea destul de des, deoarece este în interesul lor să facă asta și pot învăța să folosească instituțiile pentru a ușura urmărirea câștigurilor mutuale și a reduce posibilitățile de trișare sau de obținere de avantaje de pe urma altor state.

În ciuda multitudinii de surse de conflict în RI, statele cooperează de cele mai multe ori. Cercetătorii neoliberali se întreabă cum este posibil așa ceva într-o lume anarhică[6]. Ei încearcă să demonstreze că, și într-o lume de state unitare raționale, pesimismul neorealiștilor cu privire la cooperarea internațională nu este valid. Statele pot crea reguli mutuale, așteptări și instituții pentru a promova comportamentul care intensifică (sau cel puțin nu distruge) posibilitățile de câștig reciproc.

Neoliberalii folosesc jocul „Dilema Prizonerului" (DP) (vezi p. 113) pentru a-și ilustra argumentul privind posibilitatea cooperării. Fiecare actor poate câștiga prin defectarea individuală, dar ambii pierd când defectează simultan. Comportamentul îngust, autointeresat al fiecărui jucător conduce la un rezultat rău pentru fiecare, rezultat care putea fi îmbunătățit prin cooperare. Similar, în RI statele au deseori un

6. David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia, 1993; Joseph S. Nye, Jr., „Neorealism and Neoliberalism" [recenzie], *World Politics*, 40 (2), 1998, pp. 235-251; Helen Milner, „International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses" [recenzie], *World Politics*, 43 (3), 1992, pp. 466-494; Kenneth A. Oye (ed.), *Cooperation Under Anarchy*, Princeton, 1986; Robert O. Keohane și Lisa Martin, „The Promise of Institutionalist Theory", *International Security*, 20 (1), 1995, pp. 39-51.

amestec de interese conflictuale și mutuale. Dilema poate fi rezolvată dacă jocul este repetat mereu – un model corect al RI, unde statele interacționează unul cu altul în mod repetat.

O strategie de reciprocitate strictă după o mișcare inițială de cooperare (denumită **dinte pentru dinte**) poate aduce cooperare reciprocă într-un joc DP repetat, deoarece celălalt jucător trebuie să conchidă că orice defectare va provoca o defectare a partenerului ca răspuns[7]. Strategia face o paralelă cu doctrina războiului drept (vezi p. 378), care îndrumă statele ca niciodată să nu inițieze un război, dar să folosească războiul ca răspuns la război. În comerțul internațional, o astfel de strategie îndrumă la deschiderea piețelor unei țări, dar la închiderea lor, selectiv, ca răspuns la închiderea pieței unui alt stat (vezi p. 423).

Reciprocitatea este un principiu important în RI care ajută la apariția cooperării internaționale în ciuda absenței autorității centrale. Prin intermediul reciprocității nu apare o guvernare mondială, doar sunt implementate norme și reguli. În securitatea internațională, reciprocitatea subliniază îmbunătățirea treptată a relațiilor urmărită prin înțelegerile privind controlul armamentelor și misiunile de menținere a păcii. În economia politică internațională (EPI), unde cooperarea poate crea mari beneficii prin intermediul comerțului, amenințarea de restricționare a comerțului pentru practici neloiale este un stimulent puternic pentru state de a se supune regulilor și normelor. Organizația Mondială a Comerțului (OMC) și predecesorul său, Acordul General pentru Tarife și Comerț (GATT), funcționează după acest principiu – statele care defectează de la obligațiile lor, prin creșterea tarifelor, trebuie să suporte pedepse, permițând altor state să fixeze tarife asupra bunurilor lor.

Cu toate că reciprocitatea este o normă importantă, este doar una din numeroasele norme care mediază interacțiunea statelor. De exemplu, practicile diplomatice și participarea la organizațiile internaționale sunt ambele puternic guvernate de așteptări comune în legătură cu regulile unui comportament corect. Pe măsură ce dileme precum „Dilema Prizonierului" apar pe neașteptate în RI, statele se bazează pe un context cu reguli, norme, obiceiuri și instituții care fac să fie rațional pentru toate părțile să evite rezultate contrare propriilor interese, care vor apărea din urmărirea intereselor proprii, limitate, pe termen scurt. Neoliberalii studiază cazuri istorice și contemporane din RI pentru a vedea cum instituțiile și normele au afectat posibilitățile de depășire a dilemelor și de realizare a cooperării internaționale. De aceea, pentru neoliberali apariția instituțiilor internaționale este cheia înțelegerii modului în care statele ating un rezultat rațional superior ce include propriul interes pe termen lung, nu doar pe cel pe termen scurt.

7. Robert Axelrod, *The Evolution of Cooperation*, Basic, New York, 1984; Robert Axelrod și Robert O. Keohane, „Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategies and Institutions", în Oye (ed.), *Cooperation Under Anarchy* (vezi n. 6 din acest capitol), pp. 226-254; Robert Axelrod, *The Complexity of Cooperation: Agent-Based Models of Competition and Collaboration*, Princeton, 1997.

Bunurile colective

Problema dilemei securităţii (p. 119), care ajută la explicarea curselor costisitoare ale înarmării, este un exemplu de dilemă de tip DP în securitatea internaţională. Astfel de exemple sunt chiar mai comune în EPI, unde protecţionismul şi alte forme de naţionalism economic încearcă să crească bogăţia naţională (relativ la alte state), cu un oarecare cost pentru bogăţia mondială (vezi capitolul 8). Eficienţa generală a economiei mondiale este redusă, dar distribuţia câştigurilor din comerţ se deplasează către propriul stat sau către un grup din cadrul lui. Problema este aceea că dacă şi alte state întreprind acţiuni similare, eficienţa globală scade şi distribuţia beneficiilor rămâne aproape la fel. Astfel toate statele sfârşesc mai rău decât ar putea fi.

Toate aceste situaţii sunt exemple ale **problemei bunurilor colective**. Un bun colectiv este un bun tangibil sau nonmaterial disponibil tuturor membrilor grupului, indiferent de contribuţia lor individuală, şi dificil de refuzat celor care nu contribuie la furnizarea lui. Ca şi în dilema securităţii sau „Dilema Prizonierului", participanţii pot câştiga prin micşorarea contribuţiei lor la bunul colectiv, dar dacă prea mulţi participanţi procedează astfel, bunul nu va mai putea fi produs.

De exemplu, costă mai puţin să conduci o maşină care poluează decât să plăteşti pentru controlul emisiilor, iar aerul pe care îl respiră proprietarul maşinii nu este mult afectat de propria maşină. Calitatea aerului este un bun colectiv. Dacă prea mulţi deţinători de maşini poluează, toţi vor respira aer murdar. Dar, dacă doar câţiva poluează, vor respira aer destul de curat ; puţinii care poluează sunt „blatiştii", deoarece beneficiază de bunul colectiv furnizat de alţii. Mai mult, nu îi putem determina pe „blatişti" să respire doar aerul lor murdar, în timp ce alţii să respire doar aer curat. Aceste concepte importante ale EPI apar şi mai târziu, în capitolele următoare, în special în discuţiile despre mediul global (capitolul 11) şi despre organizaţiile internaţionale şi dreptul internaţional (capitolul 7).

În cadrul societăţii naţionale, multe probleme colective sunt rezolvate de guvern, care impune reguli pentru binele comun. Guvernele îi pot pedepsi pe blatiştii care au tendinţa de a evita contribuţia. Guvernele pot adopta legi împotriva maşinilor poluante sau pot forţa cetăţenii să plătească taxe care susţin bunurile colective precum apărarea naţională, autostrăzile sau şcolile. În sistemul internaţional anarhic, absenţa guvernului central creşte dificultăţile create de bunurile colective. Este dificil de menţinut cooperarea multilaterală când fiecare guvern este tentat de propriile posibilităţi de a acţiona ca blatist.

În general, bunurile colective sunt mai uşor de furnizat în grupuri mai mici decât în grupuri mai mari[8]. Într-un grup mic, defectarea unui membru (transformarea lui într-un blatist) este mai greu de ascuns, are un impact mai mare asupra întregului bun colectiv şi este mai uşor de pedepsit. Avantajul grupurilor mai mici ajută la explicarea importanţei sistemului marilor puteri în afacerile de securitate internaţională. Şi este

8. Todd Sandler, *Global Collective Action*, Cambridge, 2004 ; Mancur Olson, *The Logic of Collective Action*, Harvard, 1971 [1965].

un motiv pentru care ţările industrializate din G-7 (Grupul celor Şapte) au întâlniri frecvente pentru a încerca să-şi coordoneze politicile economice, în loc să se bazeze doar pe grupuri ca Banca Mondială sau OMC (fiecare având mai mult de o sută de state membre). Însă grupurile mici nu rezolvă problema în totalitate. Fie într-un grup mic sau într-unul mare, statele lumii sunt lipsite de un guvern central care să le oblige la contribuţii pentru bunurile colective ; statele trebuie să caute în altă parte.

Regimurile internaţionale

Din cauza interpretărilor contradictorii ale părţilor astfel de conflicte sunt greu de rezolvat fără arbitrajul unui terţ, sau fără un cadru general pentru a stabili aşteptări comune pentru fiecare parte. Aceste consideraţii susţin crearea organizaţiilor internaţionale în domeniul securităţii internaţionale (vezi capitolul 7). Normele de comportament sunt cel puţin la fel de importante în economia internaţională ca şi în securitatea internaţională, datorită marilor câştiguri care pot fi obţinute prin menţinerea unui cadru stabil pentru desfăşurarea fără piedici a tranzacţiilor economice de amploare.

Un **regim internaţional** este un ansamblu de reguli, norme şi proceduri în jurul cărora converg aşteptările actorilor într-o anumită arie tematică (fie controlul armamentelor, comerţul internaţional sau explorarea Antarcticii)[9]. Convergenţa aşteptărilor înseamnă că participanţii în sistemul internaţional au idei similare despre regulile care guvernează participarea lor mutuală : fiecare se aşteaptă să joace după aceleaşi reguli. (Acest sens al regimului nu este acelaşi cu cel referitor la guvernările interne ale statelor, mai ales cele considerate nelegitime sau aflate la putere pentru o scurtă perioadă de timp.)

Regimurile pot rezolva probleme privind bunurile colective crescând transparenţa – deoarece fiecare ştie ce face fiecare, trişatul este mai costisitor. Actuala revoluţie în tehnologia informaţională întăreşte regimurile mai ales în privinţa acestui aspect. De asemenea, cu o mai bună comunicare internaţională, statele pot identifica conflictele şi pot negocia soluţii mult mai eficiente prin intermediul regimurilor.

Regimurile sunt un fenomen important şi larg răspândit în RI. Mai multe dintre ele vor fi discutate în celelalte capitole despre securitatea internaţională. De exemplu, Regimul de Control al Tehnologiilor pentru Rachetele Balistice (vezi p. 316) este un set de reguli şi aşteptări care guvernează comerţul internaţional al rachetelor. În EPI, regimurile sunt chiar mai importante. Cadrul în care statele îşi desfăşoară relaţiile comerciale şi monetare, comunicaţiile şi politicile de protecţie a mediului sunt cheia realizării beneficiilor cooperării reciproce în aceste domenii.

Cercetătorii RI concep regimurile în câteva moduri diferite, conceptul fiind criticat pentru imprecizie. Dar cel mai comun concept despre regimuri combină elemente de realism şi liberalism. Statele sunt considerate actori importanţi, fiind

9. Stephen D. Krasner (ed.), *International Regimes*, Cornell,1983 ; Andreas Hasenclever, Peter Mayer şi Volker Rittberger, *Theories of International Regimes*, Cambridge, 1997.

văzute ca entităţi autonome ce-şi maximizează propriile interese într-un context anarhic. Regimurile nu joacă nici un rol în probleme unde statele îşi pot realiza interesele direct, prin aplicarea unilaterală a factorilor de influenţare. Ele iau naştere pentru a depăşi dilemele bunurilor colective prin coordonarea comportamentelor statelor individuale. Deşi statele continuă să caute propriile interese, ele creează cadre de lucru pentru a coordona acţiunile lor cu acţiunile altor state, dacă şi când o astfel de coordonare este necesară pentru atingerea propriilor interese (adică, în cazul unor dileme privind bunurile colective). Astfel, regimurile fac posibilă cooperarea chiar şi într-un sistem internaţional bazat pe anarhie – exact punctul asupra căruia se concentrează neoliberalii.

Regimurile nu înlocuiesc calculele de bază asupra costurilor şi beneficiilor statelor; ele doar deschid noi posibilităţi, cu rate beneficiu-cost mai favorabile. Regimurile nu constrâng statele, decât într-un sens foarte restrâns şi pe termen scurt. Mai degrabă ele uşurează sarcinile şi întăresc guvernele naţionale confruntate cu probleme de bunuri colective sau de coordonare, care ar împiedica altfel guvernele să-şi atingă scopurile. Regimurile pot fi văzute ca *variabile intermediare* între forţele obişnuite de bază care operează în RI – pentru realişti, puterea relativă a actorilor statali – şi rezultate precum cooperarea internaţională (sau lipsa ei). Regimurile nu neagă efectele puterii: cel mai adesea, ele codifică şi normalizează relaţiile de putere existente. De exemplu, regimul rachetelor balistice menţionat mai sus (vezi p. 155) protejează statu-quoul în care doar câteva state au astfel de rachete. Dacă regimul funcţionează, va împiedica statele mai puţin puternice să câştige avantaje pe care le-ar putea folosi împotriva statelor mai puternice.

Stabilitatea hegemonică

Deoarece regimurile depind de puterea statelor pentru a fi impuse, unii cercetători de RI susţin că regimurile sunt cel mai eficiente atunci când puterea în sistemul internaţional este foarte concentrată – când există un hegemon care păstrează ordinea (vezi „Hegemonie" la p. 127). Această teorie este cunoscută ca **teoria stabilităţii hegemonice**[10]. Când puterea unui stat este predominantă, el poate impune reguli şi norme unilateral, evitând problema bunurilor colective. În particular, hegemonii pot menţine liberul schimb global şi pot promova creşterea economică mondială.

Această teorie atribuie pacea şi prosperitatea din deceniile de după al Doilea Război Mondial hegemoniei SUA, care a creat şi a menţinut un cadru global al relaţiilor economice susţinând comerţul internaţional relativ liber şi stabil, precum şi un cadru de securitate care a prevenit războaiele între marile puteri. Prin contrast, Marea Criză din anii '30 şi izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial au fost atribuite vidului de putere din sistemul internaţional din acel moment – Anglia nu

10. Robert O. Keohane, „The Theory of Hegemonic Stability and Change in International Economic Regimes 1967-1977", în Ole R. Holsti, M. Siverson şi A.L. George (ed.), *Change in the International System*, Westview, Boulder, CO, 1980.

mai era capabilă să se comporte hegemonic, iar SUA nu dorea să înceapă să se comporte astfel[11].

De ce să-i pese unui hegemon să impună reguli pentru economia internațională, care să vizeze binele comun? Potrivit teoriei stabilității hegemonice, hegemonii, fiind actorii comerciali cei mai mari, au un interes inerent în promovarea piețelor mondiale integrate (pe care hegemonii vor încerca să le domine). Fiind cel mai avansat stat în productivitate și tehnologie, unui hegemon nu îi este frică de competiția industriilor din alte state ; îi este frică doar de faptul că bunurile sale superioare vor fi excluse din competiția de pe piețele altor state. Astfel, hegemonii favorizează liberul schimb și își folosesc puterea pentru a-l obține. Hegemonia furnizează deopotrivă abilitatea și motivația pentru a menține regimurile care asigură un cadru politic stabil pentru liberul schimb internațional, potrivit teoriei stabilității hegemonice. Cu toate acestea, teoria nu este acceptată de toți cercetătorii RI[12].

Ce se întâmplă cu regimurile când hegemonii pierd puterea și intră în declin? Regimurile nu se sfârșesc întotdeauna odată cu puterea hegemonilor care le-au creat. Mai degrabă, vor avea o viață proprie. Cu toate că hegemonia poate fi crucială în *stabilirea* regimurilor, ea nu este necesară pentru *menținerea* lor[13]. Odată ce așteptările actorilor converg în jurul regulilor care alcătuiesc regimurile, actorii realizează că regimurile servesc propriilor interese. Lucrul în regim devine un obicei, iar liderii naționali nu iau în considerare, la modul serios, încălcarea regulilor stabilite.

Persistența regimurilor a fost demonstrată în anii '70, când a scăzut puterea SUA după deceniile de hegemonie americană începând din 1945. Diminuarea puterii Statelor Unite era evidentă prin pierderea Războiului din Vietnam, apariția OPEC și stagnarea economiei americane. Unii specialiști RI s-au așteptat ca întreg cadrul de comerț internațional și relațiile monetare stabilite după al Doilea Război Mondial să se prăbușească odată ce Statele Unite nu mai erau capabile să impună regulile acelui regim. Dar acest lucru nu s-a întâmplat. Regimurile economice internaționale s-au ajustat și au supraviețuit.

În parte, acea supraviețuire poate fi atribuită întipăririi regimurilor în *instituții* permanente ca ONU, NATO și Fondul Monetar Internațional. Pe măsură ce regulile jocului au persistat în timp și au devenit obișnuite, instituțiile oficiale s-au dezvoltat în jurul lor. Aceste instituții au devenit manifestările tangibile ale așteptărilor împărtășite, precum și mașinării pentru coordonarea acțiunilor internaționale pe baza acelor

11. Charles P. Kindleberger, *The World in Depression, 1929-1939*, California, 1973 ; David A. Lake, *Power, Protection, and Free Trade : International Sources of US Commercial Strategy, 1887-1939*, Cornell, 1988.
12. Lloyd Gruber, *Ruling the World : Power Politics and the Rise of Supernational Institutions*. Princeton, 2000 ; Joanne Gowa, „Rational Hegemons, Excludable Goods, and Small Groups : An Epitaph for Hegemonic Stability Theory ? ", *World Politics*, 41 (3), 1989, p. 24 ; Barry Eichengreen, „Hegemonic Stability Theories of the International Monetary Systems", în R.N. Cooper *et al.* (ed.), *Can Nations Agree ? Issues in International Economic Cooperation*, Brookings, Washington, DC, 1989.
13. Robert O Keohane, *After Hegemony : Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, 1984 ; Joanne Gowa, „Bipolarity, Multipolarity, and Free Trade", *American Political Science Review*, 83 (4), 1989, pp. 1227-1244.

aşteptări. În cheltuielile de securitate internaţională, ONU şi alte organizaţii internaţionale au furnizat un cadru stabil pentru rezolvarea disputelor (capitolul 7). EPI este chiar mai instituţionalizată, din nou din cauza volumului mare de activitate şi a bogăţiei care poate fi realizată prin cooperare[14].

Instituţiile au câştigat o stabilitate şi o forţă mai mari decât regimurile neinstituţionalizate. Cu un personal şi un sediu, o instituţie internaţională poate promova activ adeziunea la regulile din aria sa specifică, politică sau economică. Instituţiile importante în securitatea internaţională şi EPI sunt discutate în capitolele 7, respectiv 8.

Securitatea colectivă

O aplicaţie importantă a concepţiilor liberale în privinţa securităţii internaţionale este conceptul de **securitate colectivă** – formarea unei alianţe largi între majoritatea actorilor importanţi într-un sistem internaţional, cu scopul de a se opune agresiunilor oricărui actor. Raţionamentul acestei abordări a fost exprimat de Immanuel Kant. Cum tratatele din trecut care au încheiat războaiele între marile puteri nu au fost niciodată permanente, Kant a propus o federaţie (ligă) a statelor lumii. Prin intermediul unei astfel de federaţii, Kant a considerat că majoritatea statelor s-ar putea uni pentru a pedepsi un stat care a comis o agresiune, supraveghind interesele comune ale tuturor naţiunilor în timp ce ar proteja autodeterminarea micilor naţiuni care devin prea uşor pioni în jocurile marilor puteri[15].

După ororile din Primul Război Mondial, a fost formată *Liga Naţiunilor*. Dar ea avea două defecte. Nu a cuprins toate marile puteri (a rămas în afară chiar ţara cea mai puternică, SUA) şi membrii săi s-au dovedit refractari în a suporta costurile acţiunii colective împotriva agresiunii, când aceasta s-a petrecut în anii '30, începând cu Japonia şi Italia. După al Doilea Război Mondial, Organizaţia Naţiunilor Unite a fost creată ca un succesor al Ligii, pentru a promova securitatea colectivă (vezi capitolul 7).

Câteva organizaţii internaţionale interguvernamentale (OIG) regionale îndeplinesc frecvent funcţii de securitate internaţională (descurajarea agresiunii) precum şi funcţii economice şi culturale. În America Latină şi de Nord, există *Organizaţia Statelor Americane* (*OSA*). În Orientul Mijlociu (incluzând Africa de Nord) există *Liga Arabă*. În Africa (incluzând de asemenea Africa de Nord) există *Uniunea Africană* (*UA*).

Succesul securităţii colective depinde de două lucruri. În primul rând, membrii trebuie să îşi respecte angajamentele faţă de grup (adică, membrii nu trebuie să se comporte ca blatişti în raport cu eforturile altor membri). Când un stat puternic comite agresiuni împotriva unui alt stat mai slab, deseori nu este în interesul unui alt

14. Paul Taylor şi A.J.R. Groom (ed.), *International Institutions at Work*, St. Martin's, New York, 1988 ; Robert O. Keohane, „International Institutions : Two Approaches", *International Studies Quarterly*, 32 (4), 1988, pp. 379-396 ; Edward Mansfield, „The Proliferation of Preferential Trading Arrangements", *Journal of Conflict Resolution*, 42 (5), 1998, pp. 532-543.

15. Immanuel Kant, *Perpetual Peace* (ed. de Lewis White Beck), Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1957 [1795] (trad. rom. „Spre pacea eternă", în *Scrieri moral-politice*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991).

destul de puternic să pornească la război din această cauză. Poate fi foarte costisitor să suprimi un agresor hotărât.

Un al doilea lucru necesar pentru securitatea colectivă este ca un număr suficient de membri să fie de acord asupra a ceea ce constituie agresiune. Consiliul de Securitate al ONU este structurat astfel încât agresiunea este definită prin acordul tuturor celor cinci membri permanenţi, plus cel puţin patru dintre ceilalţi zece membri (vezi „Consiliul de Securitate" la p. 348). Acest sistem de securitate colectivă nu funcţionează împotriva agresiunii comise de o mare putere. Când Uniunea Sovietică a invadat Afganistanul, Statele Unite au minat porturile din Nicaragua sau Franţa a aruncat în aer nava Greenpeace *Rainbow Warrior*, ONU nu a putut face nimic - deoarece statele respective pot respinge prin veto rezoluţiile Consiliului de Securitate[16].

Securitatea colectivă a funcţionat în problema irakiană din 1990, deoarece cucerirea Kuweitului a unit toate marile puteri, care erau dispuse să suporte costul înfruntării Irakului. Era pentru prima dată de la fondarea ONU când un stat membru a invadat, a ocupat şi a anexat un altul - încercând să îl elimine ca stat suveran. Invazia a fost o violare atât de evidentă a suveranităţii şi integrităţii teritoriale a Kuweitului, încât Consiliul de Securitate a etichetat-o cu uşurinţă ca agresiune şi a autorizat folosirea forţei de o către coaliţie multinaţională[17].

În cazul Bosniei, agresiunea a fost oarecum mai puţin clară, întrucât a urmat dezintegrării a ceea ce fusese un singur stat, Iugoslavia. Ceea ce ar fi fost o problemă internă a devenit una internaţională când Croaţia şi Bosnia au fost recunoscute ca state separate, independente de Serbia. Dar membrii ONU (în special marile puteri) erau reticente în a plăti un preţ foarte mare pentru a respinge agresiunea, când propriile lor interese naţionale nu erau ameninţate. În cele din urmă au conturat un răspuns internaţional care a aplanat conflictul, la un cost modest.

În 2002-2003, Consiliul de Securitate a dezbătut în mod repetat încălcarea de către Irak a înţelegerilor pe care şi le asumase la sfârşitul Războiului din Golf, în particular promisiunea de a dezvălui şi de a distruge toate armele sale de distrugere în masă. La sfârşitul anului 2002, Consiliul a aprobat în unanimitate Rezoluţia 1441, denunţând refuzul Irakului de a se conforma şi oferindu-i o ultimă şansă de dezarmare, iar inspectorii ONU au fost trimişi din nou în Irak (ei plecaseră în 1998). Marile puteri s-au împărţit când a venit vorba de ce trebuie făcut în continuare. La începutul anilor 2003, o rezoluţie propusă de SUA şi Marea Britanie, autorizând forţa militară, a fost retrasă după ce Franţa a promis că se va opune prin veto ; Germania, Rusia şi China s-au opus vehement, şi ele, rezoluţiei şi războiului. Opinia publică mondială, mai ales în ţările predominant musulmane, s-a unit împotriva războiului, iar guvernele au ezitat să sprijine poziţia SUA. Cum ONU nu a acţionat, Statele Unite, Marea Britanie şi Australia au trimis forţe militare şi l-au răsturnat pe Saddam Hussein prin forţă, acuzând ONU că acţionează la fel ca ineficienta Ligă a Naţiunilor.

---

16. Joseph Lepgold şi Thomas G. Weiss (ed.), *Collective Conflict Management and Changing World Politics*, SUNY, 1998.
17. James S. Sutterlin, *The United Nations and the Maintenance of International Security : A Challenge to Be Met*, Praeger, Westport, CT, 2003.

Conceptul de *securitate colectivă* a fost lărgit în anii recenţi. De exemplu, *statele eşuate* au un control foarte mic asupra teritoriului lor, transformându-se în adevărate sanctuare pentru traficul de droguri, spălarea de bani şi baze teroriste. În esenţă, politica lor internă arată mai degrabă ca anarhia internaţională. În aceste cazuri, este de datoria comunităţii internaţionale să intervină în astfel de state pentru a restaura legea şi ordinea şi astfel să ofere securitate colectivă pentru sistemul internaţional[18].

Liberalii au căutat mai degrabă să reformeze decât să remodeleze radical sistemul internaţional aşa cum îl ştim. Cercetătorii liberali şi, de asemenea, liderii statelor liberale au susţinut că evitarea violenţei şi cooperarea internaţională sunt mai bune pentru state şi mai raţional de urmărit pentru liderii lor.

Restul acestui capitol ia în considerare critici mai revoluţionare ale realismului. Aceste abordări resping termenii de referinţă – temele, asumpţiile, limbajul – în care realiştii obişnuiau să traseze RI. Ca rezultat, nu au fost multe dezbateri productive între realism şi aceste şcoli de gândire. Totuşi, odată cu creşterea numărului de cercetători RI care iau aceste critici în serios, ele furnizează perspective care concurează cu abordările realiste şi chiar liberale.

Feminismul

Literatura feministă a deschis un drum larg peste disciplinele academice, de la literatură la psihologie şi la istorie. Recent, a pătruns în relaţiile internaţionale, considerate altădată a fi unul din domeniile cele mai rezistente la argumentele feministe. Cercetătorii feminişti în RI au produs o literatură ce s-a dezvoltat rapid în ultimele două decenii[19].

De ce contează genul

Contribuţiile feministe cuprind o varietate de direcţii de abordare, dar toate au în comun intuiţia că genul contează în înţelegerea modului de funcţionare a RI – în special în probleme privind războiul sau securitatea internaţională. Autorii feminişti în diverse discipline caută să dezvăluie asumpţii ascunse despre gen în modul în care studiem un subiect ca RI. Ceea ce specialiştii au susţinut de-a lungul timpului ca fiind universal, deseori s-a dovedit a fi adevărat doar pentru bărbaţi.

---

18. Robert Rotbert, „Failed States in a World of Terror", *Foreign Affairs*, 81 (4), 2002. pp. 127-141.
19. Joshua S. Goldstein, *War and Gender : How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge, 2001 ; V. Spike Peterson şi Anne Sisson Runyan, *Global Gender Issues*, ed. a II-a, Westview, Boulder, CO, 1999 ; J. Ann Tickner, *Gendering World Politics : Issues and Approaches in the Post-Cold War Era*, Columbia, 2001 ; Jill Steans, *Gender and International Relations : An Introduction*, Rutgers, 1998 ; Sandra Whitworth, *Feminism and International Relations*, St. Martin's, New York, 1994 ; J. Ann Tickner, *Gender in International Relations : Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, Columbia, 1992.

Unii feminişti au afirmat că asumpţiile centrale ale realismului - în special anarhia şi suveranitatea - reflectă modul în care *bărbaţii* tind să interacţioneze şi să vadă lumea. Din acest punct de vedere, concepţia realistă presupune pur şi simplu că sunt doar participanţi masculini atunci când se discută luarea deciziilor în politica externă, suveranitatea statului sau folosirea forţei militare.

Aceasta este o critică destul de complexă. Deoarece, de fapt, majoritatea şefilor de stat, a diplomaţilor şi a soldaţilor *sunt* bărbaţi, poate fi realistă studierea lor ca bărbaţi. Ce solicită atunci criticii feminişti este ca savanţii să recunoască explicit natura genizată a subiectului lor (decât să se presupună implicit că toţi actorii sunt bărbaţi). Din acest punct de vedere, putem înţelege mai bine actorii masculini în RI, dacă analizăm modul cum identitatea lor de gen afectează opiniile lor şi procesele de decizie. De asemenea, şi femeile influenţează RI (mai des prin intermediul canalelor nestatale, prin comparaţie cu bărbaţii) - influenţă adesea ignorată de realism. Autorii feminişti susţin că putem înţelege mai bine RI incluzând rolurile şi efectele femeilor. Unii sunt de părere că cercetătorii femei sunt mai interesaţi de aceste roluri şi efecte decât colegii lor bărbaţi. Totuşi, atunci când un studiu din 2005 a enumerat cei mai influenţi 25 de cercetători, toţi erau bărbaţi[20].

Dincolo de dezvăluirea asumpţiilor ascunse despre gen într-un domeniu al ştiinţei, feminiştii deseori *provoacă* totodată şi *conceptele tradiţionale despre gen*. În RI, aceste concepte tradiţionale se învârt în jurul presupunerilor că bărbaţii luptă în războaie şi conduc statele, pe când femeile sunt practic irelevante pentru RI. Astfel de roluri de gen îşi au baza în construcţia mai generală a masculinităţii ca fiind potrivită pentru spaţiile *publice* şi politice, în timp ce feminitatea este asociată cu sfera *privatului* şi casnicului. Un exemplu al unei astfel de construcţii genizate a fost comentariul Şefului de Personal al Casei Albe, Donald Regan, în anul 1985, la un summit Reagan-Gorbaciov, că femeilor nu le pasă de greutatea focoaselor de pe ICBM-uri (vezi p. 312) şi mai degrabă se uită la Nancy Reagan. Feminiştii pun sub semnul întrebării, la minimum, stereotipurile despre femeile cărora le pasă mai mult de modă decât de controlul armamentelor.

Dincolo de înţelegerea de bază a importanţei genului, nu este doar o singură abordare feministă a RI, ci câteva astfel de abordări - *ramuri* de cercetare şi teoretizare. Deşi se întreţes (toate dau atenţie genului şi statutului femeii), deseori acestea merg în direcţii diferite. În unele probleme principale, diferitele ramuri de feminism au opinii contradictorii, creând dezbateri interesante *în cadrul* feminismului.

Una din ramuri, *feminismul diferenţei*, se concentrează asupra valorizării femininului - adică, valorizarea contribuţiilor unice ale femeilor *ca* femei. Feminiştii diferenţei nu cred că femeile fac toate lucrurile la fel de bine ca bărbaţii sau viceversa. Datorită experienţei lor mai mari în îngrijire şi în relaţiile umane, femeile sunt văzute ca putând fi mai eficiente decât bărbaţii (în medie) în rezolvarea conflictelor precum şi în luarea deciziilor de grup. Feminiştii diferenţei cred că

20. Mary K. Meyer, Elisabeth Prügl (ed.), *Gender Politics in Global Governance*, Rowman & Littlefield, New York, 1999; Susan Peterson, Michael J. Tierney şi Daniel Maliniak, „Inside the Ivory Tower", *Foreign Policy*, noiembrie-decembrie, 2005, pp. 58-64.

există diferenţe reale între genuri, diferenţe care nu sunt doar construcţii sociale şi îndoctrinări culturale (deşi şi acestea contribuie la rolurile genurilor). Unii feminişti ai diferenţei cred că există o esenţă biologică centrală în a fi bărbat sau femeie (uneori se vorbeşte despre *esenţialism*), dar majoritatea cred că diferenţa femeilor este determinată mai mult cultural decât biologic. În ambele cazuri, perspectivele feminine creează *o perspectivă* din care se observă, analizează şi critică abordările tradiţionale în RI[21].

O altă ramură, **feminismul liberal**, respinge aceste afirmaţii ca fiind bazate pe rolurile stereotipizate ale genurilor. Feminiştii liberali privesc diferenţele „esenţiale" în capacităţile sau perspectivele femeilor sau bărbaţilor ca fiind triviale sau inexistente – bărbaţii şi femeile sunt egali. Ei deplâng excluderea femeilor din poziţiile de putere în RI, dar nu cred că includerea femeilor ar schimba natura sistemului internaţional. Feminiştii liberali caută să includă femeile mai des ca subiect de studiu – precum lideri de stat femei, soldaţi femei şi alte femei care operează în afara rolurilor tradiţionale ale genurilor în RI.

O a treia abordare combină feminismul cu postmodernismul, care va fi discutat în continuare în acest capitol. **Feminismul postmodernist** tinde să respingă presupunerile despre gen făcute atât de feminiştii diferenţei, cât şi de cei liberali. Acolo unde feminiştii diferenţei consideră diferenţele de gen ca fiind importante şi fixe, iar feminiştii liberali le consideră ca fiind triviale, feminiştii postmodernişti le găsesc importante, dar arbitrare şi flexibile.

Într-o oarecare măsură viziunile divergente ale ramurilor feminismului – al diferenţei, liberal şi postmodernist – se suprapun cu temele generale ale viziunilor despre lume : conservatoare, liberală, şi revoluţionară. Dar aceste paralele sunt neşlefuite.

Masculinitatea realismului

Feminismul diferenţei oferă o perspectivă din care să se reexamineze asumpţiile de bază ale realismului – în special asumpţia autonomiei, din care decurg principalele concepte realiste de *suveranitate* şi *anarhie*. Pentru realişti, sistemul internaţional constă din actori autonomi (state) care îşi controlează propriul teritoriu şi nu au nici un drept să încalce teritoriul altui stat. Se bazează aceste concepte pe o viziune „masculină" asupra lumii ? Dacă aşa stau lucrurile, cum ar fi o abordare „feminină" pentru securitatea internaţională ? Unii feminişti ai diferenţei au argumentat că realismul accentuează autonomia şi separarea, deoarece bărbaţilor le e mai uşor să abordeze separarea decât interconexiunea.

Această viziune se bazează pe o teorie psihologică care spune că băieţii şi fetele cresc de la o vârstă fragedă cu păreri diferite despre separare şi legătură[22]. În această teorie, din cauză că principala persoană care are grijă de un copil este aproape

21. Robert O. Keohane, „International Relations Theory : Contributions of Feminist Standpoint", *Millennium*, 18 (2), 1989, pp. 245-253.
22. Carol Gilligan, *In a Different Voice : Psychological Theory and Women's Development*, Harvard, 1982 ; Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering*, California, 1978.

întotdeauna o femeie în primii ani, fetele îşi formează identitatea de gen în jurul percepţiei de *asemănare* cu persoana care le îngrijeşte (şi prin extensie cu mediul în care trăiesc), dar băieţii percep că sunt *diferiţi* de persoana care îi îngrijeşte. Din această experienţă, băieţii dezvoltă relaţii sociale bazate pe *autonomie* individuală, dar relaţiile fetelor sunt bazate pe *legătură*. Ca rezultat, se crede că femeile se vor teme probabil mai mult decât bărbaţii de abandon, în timp ce bărbaţii se vor teme mai probabil de intimitate.

În raţionamentul *moral*, potrivit acestui studiu, băieţii tind să pună în aplicare reguli abstracte şi să accentueze drepturile individuale (care reflectă sentimentul lor de separare de situaţie), dar fetele acordă o mai mare atenţie contextelor concrete ale diferitelor situaţii şi responsabilităţii membrilor grupului unul pentru altul. La *jocuri*, băieţii tind să rezolve disputele prin certuri despre reguli şi apoi să continue să joace, dar fetele e mai probabil să abandoneze jocul decât să se certe pentru reguli şi să rişte coeziunea socială a grupului lor. În *relaţiile sociale*, băieţii formează şi rup prieteniile mai uşor decât fetele, care sunt mai predispuse să rămână loiale prietenilor. Toate aceste diferenţe de gen la copii reflectă conceptul de bază că pentru fete legătura contează mai mult decât independenţa, dar pentru băieţi lucrurile stau invers.

Realismul, desigur, se bazează pe conceptul de state ca actori separaţi, autonomi, care formează şi rup alianţe după bunul plac, în timp ce îşi urmăresc propriile interese (dar fără a se amesteca în afacerile interne ale altuia). O astfel de concepţie despre autonomie trimite la psihicul masculin tocmai descris. Astfel, unii feminişti găsesc în realism o asumpţie ascunsă a masculinităţii. Mai mult, distincţia clară pe care o fac realiştii între politica internaţională (anarhică) şi politica internă (ordonată) merge în paralel cu distincţia dintre rolurile genurilor în sfera publică (masculină) şi cea privată (feminină). Astfel, realismul construieşte RI ca o lume a bărbaţilor.

Prin contrast, un sistem internaţional bazat pe principii *feminine* poate acorda o mai mare importanţă *interdependenţei* statelor decât autonomiei lor, accentuând responsabilitatea oamenilor de a le păsa de ceilalţi şi acordând o mai mică importanţă statelor şi graniţelor. În lupta dintre principiile drepturilor omului şi cele ale suveranităţii (neintervenţia în afacerile interne), drepturile omului ar avea prioritate. În alegerea factorilor de influenţare atunci când apar conflicte între state, violenţa ar putea fi mai puţin predominantă. Conceptul de *securitate naţională* poate fi bazat pe securitatea comună (vezi p. 160) şi nu pe interesul propriu îngust.

Preocuparea realistă cu nivelul interstatal de analiză presupune că logica războiului însuşi este autonomă şi poate fi separată de alte relaţii sociale precum economia, politica internă, sexismul şi rasismul. Feminismul diferenţei, totuşi, scoate la iveală *legăturile* acestor fenomene cu războiul. El sugerează noi căi de a înţelege războiul la nivelele de analiză individual şi intern – subliniind cauze pe care realiştii adesea le ignoră.

Din această perspectivă a feminismului diferenţei, neoliberalismul a regresat de la liberalismul tradiţional, prin acceptarea asumpţiei realiste că statele unitare separate sunt actorii importanţi şi prin subestimarea actorilor substatali şi a celor transnaţionali, inclusiv femeile. Concepţia neoliberalilor asupra cooperării ca interacţiuni bazate pe reguli între actori autonomi reflectă de asemenea asumpţii masculine.

ABORDARE TEORETICĂ

Masculinitatea şi decizia de război

Teoriile feministe oferă explicaţii care diferă deseori atât de teoriile realiste, cât şi de cele liberale. În cazul răspunsului la agresiune, precum cea din Kuweit şi Bosnia din anii '90, feminiştii ar putea atrage atenţia asupra importanţei rolurilor de gen, precum necesitatea liderilor de stat de a-şi demonstra masculinitatea opunându-se celor răi. Acest lucru este legat de rolul masculin de protector al sferei domestice ordonate (casă, familie, ţară) împotriva lumii exterioare periculoase şi anarhice.

În cazul Kuweitului, primul preşedinte Bush fusese criticat mult timp pentru că era „fricos" (o insultă pentru masculinitatea sa), iar hotărârea sa de a răspunde la agresiunea Irakului a devenit o luptă personală cu Saddam Hussein. Un moment-cheie în procesul decizional al lui Bush se spune că a avut loc atunci când prim-ministru al Marii Britanii, Margaret Thatcher – o femeie – l-a somat să acţioneze ferm, spunând, „Nu ne mai purta cu vorba, George". În vremea războiului din Bosnia, Thatcher nu mai era prim-ministru, iar Bush (după războiul din Golf) poate că nu mai trebuia să-şi demonstreze masculinitatea.

Genul în război şi pace

Pe lângă accentul pus pe autonomie şi anarhie, realismul subliniază forţa militară ca fiind un factor-cheie de influenţare în RI. Aici, de asemenea, mulţi feminişti ai diferenţei văd în realism o asumpţie ascunsă a masculinităţii. Ei văd războiul nu doar ca o ocupaţie masculină, ci drept ocupaţia masculină prin excelenţă. În această viziune, bărbaţii sunt inerent genul mai războinic, iar femeile – cel mai paşnic. Astfel, deşi realismul poate descrie corect importanţa războiului şi a forţei militare în RI aşa cum le ştim, acest lucru nu face decât să reflecte dominaţia masculină a sferei internaţionale până în ziua de azi – nu o logică necesară, eternă sau inevitabilă a relaţiilor dintre state[23].

Feminiştii diferenţei au găsit destule dovezi pentru a susţine ideea de război ca activitate masculină. Antropologii au descoperit că în toate culturile cunoscute, bărbaţii sunt principalii (şi, de obicei, singurii) combatanţi în război, în ciuda diversităţii enorme a acelor culturi în atât de multe alte sensuri. (Desigur, votul şi conducerea politică au fost şi ele domenii ale bărbaţilor pentru o mare parte a istoriei, totuşi, feminiştii nu ar numi acele activităţi esenţial masculine.)

O presupusă legătură între război şi masculinitate este hormonul sexului masculin, testosteronul (împreună cu alţi hormoni), pe care unii biologi l-au legat de comportamentul agresiv la animale. Totuşi, testosteronul nu *cauzează* agresiune. Mai degrabă, interacţiunile sociale creează un feedback, afectând nivelele de testosteron

23. Lois Ann Lorentzen şi Jennifer Turpin (ed.), *The Women and War Reader*, New York University, 1998 ; Jean Bethke Elshtain şi Sheila Tobias (ed.), *Women, Militarism, and War : Essays in History, Politics, and Social Theory*, University Press of America, Lanham, MD, 1989.

(ale câştigătorilor cresc în timp ce ale învinşilor scad). Astfel testosteronul este o legătură într-un sistem complex de relaţii între organism şi mediul social. Nu se poate spune că agresiunea şi războiul – comportamente complexe – sunt *cauzate* sau predeterminate biologic, deoarece cea mai uimitoare capacitate biologică a umanităţii este flexibilitatea.

Chiar şi unii feminişti care apreciază diferenţele de gen ca fiind strict culturale, şi deloc biologice, văd războiul ca pe o construcţie masculină. În una din teorii, de exemplu, războiul ar putea umple un vid cauzat la bărbaţi de incapacitatea lor de a naşte ; războiul oferă un sens vieţii şi oferă bărbaţilor ocazia de a depăşi izolarea lor individuală şi de a-şi învinge teama de moarte prin eroism – ocazii pe care femeile le au, poate, atunci când dau naştere copiilor.

În plus, eroismul pe câmpul de luptă, mai ales înainte de războiul modern mecanizat, le promitea bărbaţilor o formă de imortalitate, deoarece faptele lor aveau să continue să trăiască în memoria colectivă[24].

Prin contrast, femeile sunt de obicei prezentate de feminiştii diferenţei ca fiind creaturi mai paşnice decât bărbaţii – din cauza biologiei, a culturii sau (cel mai probabil) a ambelor. Aceste studii accentuează capacităţile unice şi contribuţiile femeilor ca *pacificatori*. Ei subliniază rolurile femeilor ca *mame* şi potenţiale mame. Din cauza acestor roluri de îngrijire, se presupune că femeile s-ar opune – cu o mai mare probabilitate decât bărbaţii – războaielor şi ar găsi alternative la violenţă, în rezolvarea conflictelor[25].

Nici din punct de vedere biologic, nici antropologic, nu există o dovadă certă care să lege funcţiile de îngrijire ale femeilor (sarcina şi alăptarea) de un anumit gen de comportament precum reconcilierea sau nonviolenţa – deşi femeile au fost studiate mai puţin decât bărbaţii. Rolul femeilor variază considerabil de la o societate la alta. Deşi iau rareori parte la luptă, femeile oferă uneori sprijin logistic războinicilor bărbaţi şi ajută uneori la inducerea unei stări de război bărbaţilor prin dans, prin ruşinarea bărbaţilor care nu participă şi prin alte activităţi care sprijină războiul. Totuşi, în alte culturi, femeile îşi opresc bărbaţii de la război sau joacă diferite roluri ca mediatori pentru a pune capăt războiului.

Ideea de femei ca pacificatori are o istorie veche. În Atena antică, dramaturgul Aristofan (bărbat) a speculat în legătură cu modul în care femeile ar putea pune capăt războiului peloponesiac cu Sparta, care se desfăşura atunci. (Piesa sa, *Lysistrata*, a fost citită în 1.000 de locaţii, în 56 de ţări, pe 3 martie 2003, pentru a protesta împotriva războiului din Irak pe cale să pornească.) În piesă, o tânără femeie pe

24. Nancy C.M. Hartsock, „Masculinity, Heroism, and the Making of War", în Adrienne Harris şi Ynestra King (ed.), *Rocking the Ship of State : Toward a Feminist Peace Politics*, Westview, Boulder, CO, 1989, pp. 135-152.
25. Virginia Woolf, *Three Guineas*, Hogarth, Londra 1977 [1938] ; Ruth Roaceh Pierson, *Women and Peace : Theoretical, Historical and Practical Perspectives*, Croom Helm, Londra, 1987 ; M.K. Burguieres, „Feminist Approaches to Peace : Another Step for Peace Studies", *Millennium*, 19 (1), 1990, pp. 1-18 ; Birgit Brock-Utne, *Education for Peace : A Feminist Perspective*, Pergamon, New York, 1985 ; Betty Reardon, *Sexism and the War System*, Teachers College, New York, 1985 ; Micaela Di Leonardo, „Morals, Mothers, and Militarism : Antimilitarism and Feminist Theory" [recenzie], *Feminist Studies*, 11 (3), 1985, pp. 599-617.

nume Lysistrata organizează femeile din Atena şi Sparta să nu mai facă sex cu bărbaţii până când aceştia nu opresc războiul (femeile se aleg şi cu tezaurul de război). Pe scurt, bărbaţii îşi revin şi fac pace[26].

Femeile au format propriile lor organizaţii pentru a lucra pentru pace în multe ocazii. În 1852, *Sisterly Voices* a fost publicat ca buletin informativ pentru societăţile pentru pace ale femeilor. În 1892, Bertha von Suttner l-a convins pe Alfred Nobel să creeze premiul Nobel pentru pace (pe care Suttner l-a câştigat în 1905). În timpul Primului Război Mondial, în 1915, Jane Addams şi alte personalităţi ale mişcării feministe au organizat o conferinţă internaţională de pace a femeilor la Haga. Ele au fondat Partidul Femeilor pentru Pace (numit acum Liga Internaţională a Femeilor pentru Pace şi Libertate)[27].

După Primul Război Mondial, mişcarea *sufragetelor* a câştigat pentru femei dreptul de vot. Feminiştii diferenţei au crezut că femeile vor vota pentru pace şi împotriva războiului, dar femeile au votat în general tot aşa cum au votat şi soţii lor. Similar, decenii mai târziu, când femeile au participat la luptele de eliberare împotriva colonialismului în sudul global, unii feminişti au crezut că această participare va schimba politicile externe în noile ţări independente, dar în general aceste schimbări nu au avut loc (în parte din cauză că femeile au fost deseori îndepărtate de puterea politică după revoluţie).

Totuşi, opinia publică americană asupra problemelor de politică externă de după anii '30 dă dreptate, în parte, feminiştilor diferenţei. Un **decalaj de gen** în sondaje arată că femeile sunt în general cu cam 10% mai jos decât bărbaţii în ceea ce priveşte sprijinul pentru acţiuni militare. Această discrepanţă de gen se micşorează, totuşi, atunci când există un consens general asupra unei acţiuni militare, ca atunci când forţele americane i-au atacat pe susţinătorii teroriştilor în Afganistan, la sfârşitul lui 2001.

Între timp, feminiştii din ultimele decenii au continuat să organizeze asociaţiile feministe pentru pace[28]. În anii '80, Acţiunea Femeilor pentru Dezarmare Nucleară (WAND) s-a opus sporirii armamentelor nucleare şi femeile au pichetat ani de zile baza aeriană britanică Greenham Common. În 1995, conferinţa femeilor de la Beijing, sponsorizată de ONU, a reunit activişti femei din toată lumea şi a ajutat la întărirea angajamentului feminist faţă de probleme globale precum inegalitatea dintre Nord şi Sud. În 2000, Consiliul de Securitate al ONU a aprobat Rezoluţia 1325 care mandata o mai mare includere a femeilor şi o mai mare atenţie pentru problemele de gen în misiunile de menţinere a păcii şi reconstrucţie ale ONU. În Bahrain, femeile au câştigat dreptul de vot şi de a candida pentru funcţii în 2002, dar nici o femeie nu a fost aleasă.

---

26. Aristofan, *Lysistrata*, ed. de Jeffrey Henderson, Oxford, 1987.
27. Marie Louise Degen, *The History of Woman's Peace Party*, Burt Franklin Reprints [ed. 1939, Johns Hopkins], New York, 1974.
28. Amy Swerdlow, „Pure Milk, Not Poison: Women Strike for Peace and the Test Ban Treaty of 1963", în Adrienne Harris şi Ynestra King (ed.), *Rocking the Ship of State* (vezi n. 24 din acest capitol), pp. 225-237; Carolyn M. Stephenson, „Feminism, Pacifism, Nationalism, and the United Nations Decade for Women", în Judith Stiehm (ed.), *Women and Men's Wars*, Pergamon, Oxford, 1983, pp. 341-348; Gwyn Kirk, „Our Greenham Common: Feminism and Nonviolence", în Adrienne Harris şi Ynestra King (ed.), *Rocking the Ship of State* (vezi n. 24 din acest capitol), pp. 115-130.

Prin aceste acţiuni, feminiştii diferenţei au început să elaboreze o practică feministă în relaţiile internaţionale care poate oferi o alternativă la practica masculină a realismului. Mottoul Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă şi Cultură (UNESCO) este „De vreme ce războiul începe în mintea oamenilor [bărbaţilor], tot în mintea oamenilor [bărbaţilor] ar trebui căutate şi temeliile pentru pace". Pentru feminiştii diferenţei, războiul începe într-adevăr în mintea bărbaţilor, dar temeliile pentru pace ar trebui căutate în mintea femeilor.

Femeile în RI

Feminiştii liberali sunt sceptici faţă de criticile feminiştilor diferenţei asupra realismului. Ei cred că atunci când femeilor li se permite să participe în RI, acestea se comportă la fel ca bărbaţii, având rezultate asemănătoare. Ei cred că femeile pot practica realismul – bazat pe autonomie, suveranitate, anarhie, teritoriu, forţă militară şi tot restul – la fel de şi bine ca şi bărbaţii. Feminiştii liberali tind să respingă de aceea critica realismului ca fiind masculin. (În practică, mulţi feminişti se inspiră atât din viziuni feministe ale diferenţei, cât şi liberale, în diferite proporţii[29].)

Feminismul liberal se axează pe integrarea femeilor în teritoriile predominant masculine ale politicii externe şi armatei. În majoritatea statelor, aceste ocupaţii sunt, de obicei, în proporţie de 90% masculine. De exemplu, în 1995, delegaţiile diplomatice la Adunarea Generală ONU erau în proporţie de 80% formate din bărbaţi, iar şefii acelor delegaţii erau bărbaţi în proporţie de 97%. Armata SUA, având unul din cele mai ridicate procentaje de femei din lume sau din istorie, este totuşi formată în proporţie de 85% din bărbaţi[30].

Pentru feminiştii liberali, principalul efect al acestui dezechilibru de gen asupra naturii RI – în afară de efectele asupra statutului femeii – este risipa de talent. De vreme ce feminiştii liberali sunt de părere că femeile au aceleaşi capacităţi ca şi bărbaţii, includerea femeilor în ocupaţii tradiţional masculine (de la lider de stat la soldat) ar aduce un plus de indivizi capabili în acele domenii. Egalitatea de gen ar mări astfel capacităţile naţionale, oferind statului o mai mare rezervă de diplomaţi, generali, soldaţi şi politicieni.

În sprijinul afirmaţiei că, în medie, femeile exercită puterea la fel de bine ca bărbaţii, feminiştii liberali oferă multe exemple de femei care au ocupat astfel de funcţii. Nici o trăsătură distinct feminină a comportamentului lor în funcţie nu-i deosebeşte pe aceşti lideri de omologii lor masculini. Mai degrabă, între ele au existat deosebiri în privinţa caracterului şi politicilor. Desigur, e posibil ca femeile din rolurile tradiţional masculine să fi fost selectate (sau autoselectate) pe baza potrivirii lor pentru astfel de roluri : e posibil ca ele să nu reacţioneze aşa cum ar face-o femeia „obişnuită". Totuşi, ele demonstrează că indivizii nu pot fi judecaţi corect doar pe baza caracteristicilor de grup.

29. Rita Mae Kelly *et. al.* (ed.), *Gender, Globalization, and Democratization*, Rowman & Littlefield, New York, 2001.
30. Joni Seager, *The Penguin Atlas of Women in the World*, Penguin, New York, 2003.

Liderii de stat femei nu par a fi mai pacifiști, sau mai puțin dedicați suveranității statului sau integrității teritoriale decât liderii bărbați. S-a sugerat chiar că femeile aflate la putere tind să fie mai războinice pentru a compensa faptul că sunt femei aflate în roluri tradițional masculine.

O singură femeie a condus o mare putere în secolul trecut – Margaret Thatcher în Marea Britanie, în anii '80. Ea a recurs la război în 1982 pentru a recupera Insulele Falkland de la Argentina (în joc erau suveranitatea și integritatea teritorială). Dintre puterile mijlocii, Indira Gandhi a condus India în războiul contra Pakistanului în 1971, tot așa cum a făcut și Golda Meir din Israel împotriva Egiptului și a Siriei în 1973. Dar Benazir Bhutto din Pakistan și Corazón Aquino din Filipine au încercat să-și controleze propriile forțe militare la sfârșitul anilor '80. Tansu Çiller din Turcia a condus un război aspru pentru a suprima rebelii kurzi la mijlocul anilor '90. Dar Violeta Chamorro din Nicaragua a menținut pacea între grupările care purtaseră un război civil brutal în anii '80. Fostul președinte al Sri Lanka și mama ei, prim-ministru, au încercat să facă pace cu separatiștii, dar au revenit la război atunci când acea inițiativă a eșuat. Președintele Indoneziei, Megawati Sukarnoputri, a căutat să păstreze liniștea în acea țară și a fost învinsă în 2004 după doar un mandat. Alte state, precum Finlanda, Norvegia și Islanda, au avut lideri femei atunci când războiul și pacea nu au fost probleme politice majore în acele țări. În general, liderii de stat femei, ca și bărbații, par a fi capabili să conducă în vreme de război sau de pace, după circumstanțe[31].

În cadrul aparatului de politică externă american, bilanțul liderilor femei nu arată de asemenea nici o tendință, accentuată sau nu, relativ la omologii lor masculini. Madeleine Albright, primul secretar de stat femeie, a fost considerată a fi unul din cei mai duri decidenți de politică externă din administrația Clinton, tot așa cum au fost considerate și Condoleezza Rice (consilierul pentru securitate națională și secretar de stat pentru George W. Bush) și Jeane Kirkpatrick (ambasador la ONU în administrația Reagan). Dar senatorul republican Nancy Kassebaum a reprezentat o voce a compasiunii care a condus eforturile pentru mărirea ajutorului umanitar pentru Africa în anii '90.

În Congresul american, este greu să se compare înregistrările voturilor bărbaților și femeilor pe teme de politică externă, deoarece au fost atât de puține femei. Senatul SUA, care aprobă tratatele și numirile în politica externă, a fost format în proporție de 98-99% din bărbați până în 1992 (dar procentajul a scăzut la 86% în 2006). Femeile nu au condus niciodată comitetele-cheie pentru politică externă (Serviciile Armate și Relații Externe) în Senat sau în Camera Reprezentanților – deși o femeie, Nancy Pelosi, a fost liderul minoritar (Democrat) în Camera Reprezentanților din 2002.

31. Francine D'Amico și Peter R. Beckman (ed.), *Women in World Politics: An Introduction*, Bergin & Garvey, Westport, CT, 1995; Barbara J. Nelson și Najma Chowdhury (ed.), *Women and Politics Worldwide*, Yale, 1994; Michael A. Genovese (ed.), *Women as National Leaders: The Political Performance of Women as Heads of Goverment*, Sage, Thousand Oaks, CA, 1993; Nancy E. McGlen și Meredith Reid Sarkees, *Women in Foreign Policy: The Insiders*, Routledge, New York, 1993.

Feminiştii liberali sunt de părere că soldaţii femei, precum politicienii femei, au o arie de abilităţi şi competenţe comparabile cu cele ale bărbaţilor. Din nou, principalul efect al includerii mai multor femei ar fi îmbunătăţirea calităţii generale a forţelor militare[32]. În armata americană sunt în jur de 200.000 de femei soldaţi (15% în total) şi peste un milion de femei sunt veterani. Femeile se comportă bine în mai multe roluri militare, de la logistică şi asistenţă medicală la instruire şi comandă. Femeile au avut succes şi în alte ţări care le-au permis accesul în armată (sau, în câteva cazuri, când au fost recrutate).

Deşi femeile au servit cu succes în forţele militare, ele au fost excluse din roluri de luptă în aproape toate aceste forţe. (Este un mit faptul că femeile din armata israeliană servesc în roluri combatante de infanterie.) În unele ţări, femeile din armată sunt limitate la roluri tradiţional feminine, precum cele de asistente medicale sau dactilografe. Chiar şi acolo unde femeile pot ocupa posturi nontradiţionale precum cele de mecanic sau pilot (ca în Statele Unite), majoritatea femeilor rămân în roluri tradiţionale. Iar anumite slujbe rămân încă inaccesibile ; de exemplu, femeile nu pot servi pe submarinele americane sau în infanteria combatantă. Astfel că există relativ puţine cazuri pentru a putea judeca capacitatea de luptă a femeilor.

Acele cazuri includ exemple istorice de femei care au servit în luptă (uneori deghizate în bărbaţi, uneori nu). În secolul al XV-lea, Ioana d'Arc a condus soldaţii francezi la victoria împotriva Angliei, schimbând mersul Războiului de o Sută de Ani. (Englezii au ars-o pe rug ca vrăjitoare după ce a fost capturată.) În ultimii ani, femeile soldaţi s-au trezit în luptă (tacticile mobile din ziua de azi şi liniile de front instabile fac dificilă distincţia între rolurile combatante şi cele de sprijin).

Piloţii de elicopter femei au pilotat în zone de război în timpul Războiului din Golf din 1991 (unde au luptat zeci de mii de femei, 13 au fost ucise şi două au fost capturate ca prizonieri de război). La sfârşitul anilor '90, femeile au început să servească pe unele nave de război şi avioane americane, dar nu şi în unităţi de luptă terestră. În războiul din Irak din 2003, femeile au pilotat tot felul de avioane şi elicoptere, iar o femeie a făcut parte din primul grup de prizonieri americani capturaţi la începutul războiului. Femeile au luptat de asemenea, în mod repetat, în cadrul forţelor rebele în războaie de gherilă în Vietnam, Nicaragua şi în alte părţi, precum şi în unităţi teroriste sau paramilitare în ţări precum Perú, Germania, Italia şi Palestina. Femeile din forţele de gherilă din Eritreea au devenit parte din armata regulată a ţării după independenţă şi apoi au luptat în prima linie în timpul războiului dintre Eritreea şi Etiopia la sfârşitul anilor '90. Toate aceste cazuri sugerează că femeile sau cel puţin unele femei sunt capabile să facă faţă în luptă.

Unii susţin că femeile sunt mai vulnerabile (cazul violului) dacă sunt luate prizonieri de război. Feminiştii liberali nu sunt, nici în acest caz, de acord. Toţi prizonierii de război sunt vulnerabili şi atât bărbaţii, cât şi femeile pot fi abuzaţi sexual.

---

32. Linda Grant De Pauw, *Battle Cries and Lullabies : Women in War from Prehistory to the Present*, Oklahoma, 1998 ; Linda Bird Francke, *Ground Zero : The Gender Wars in the Military*, Simion & Schuster, New York, 1997 ; Judith Hicks Stiehm (ed.), *It's Our Military, Too !*, Temple, 1996 ; Antonia Fraser, *The Warrior Queens*, Knopf, New York, 1989 ; Elisabetta Addis, Valerie E. Russo şi Lorenza Ebesta (ed.), *Women Soldiers : Images and Realities*, St. Martin's, New York, 1994 ; Eva Isaksson (ed.), *Women and the Military System*, St. Martin's, New York, 1988.

Principalul motiv pentru care forţele militare exclud femeile din luptă este teama în legătură cu efectul pe care prezenţa lor l-ar putea avea asupra soldaţilor bărbaţi, ale căror disciplină şi loialitate s-a crezut că depind de legăturile dintre bărbaţi şi de menţinerea concentrării. Oponenţii prezenţei femeilor în armată au profitat, în mod ironic, de serie de cazuri intens mediatizate de discriminare sexuală, hărţuire, adulter, şi viol în armata SUA la mijlocul anilor '90. Prezenţa femeilor în armată, spuneau ei, distrugea disciplina şi moralul. Feminiştii liberali resping astfel de argumente şi spun că legăturile de grup în unităţile militare nu depind de segregarea genurilor. (Până la urmă, raţionamente asemănătoare au fost oferite cândva pentru segregarea rasială în forţele militare americane[33].)

Efectele războiului asupra femeilor necombatante au avut parte, şi ele, de o atenţie tot mai mare[34]. Atacurile asupra femeilor din Algeria, Rwanda, Bosnia, Afganistan, Republica Democrată Congo şi Sudan au indicat o posibilă nouă tendinţă vizând femeile ca ţinte militare. Violul sistematic a fost folosit ca modalitate de terorizare în Bosnia şi Rwanda, iar, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, armata japoneză a operat o reţea internaţională de sclave sexuale cunoscute sub numele de „femei pentru alinare". Violul a fost tratat mult timp ca un produs de război normal, chiar dacă este regretabil, dar recent anumite cazuri de viol au fost declarate crime de război (vezi p. 374) de către tribunalul internaţional pentru fosta Iugoslavie.

În concluzie, feminiştii liberali resping argumentul cum că femeile aduc avantaje şi riscuri specific feminine în afacerile externe şi cele militare. Ei nu critică realismul ca fiind esenţial masculin, ca natură, dar critică practicile etatice care exclud femeile de la participarea la politica internaţională şi la război.

Evaluarea argumentelor feministe

Argumentele feminismului liberal şi ale feminismului diferenţei pot părea total diferite. Feminiştii diferenţei susţin că realismul reflectă o percepţie masculină a relaţiilor sociale, în timp ce feminiştii liberali consideră că femeile pot fi la fel de realiste ca şi bărbaţii. Feminiştii liberali consideră că participarea femeilor în politica externă şi în armată va mări capacităţile statului, dar feminiştii diferenţei consideră că abilităţile unice ale femeilor pot fi utilizate mai cu folos pentru transformarea (feminizarea) întregului sistem de relaţii internaţionale, decât pentru a încerca să joace jocurile bărbaţilor.

Dovezile în favoarea ambelor tabere pot fi împăcate într-o oarecare măsură dacă ţinem cont de faptul că, în cazul unei persoane, caracterul şi capacitatea nu sunt aceleaşi cu cele ale grupului din care face parte. Mai degrabă, aceste calităţi ale indivizilor urmează o distribuţie de forma unei curbe normale, cu multe persoane adunate la mijloc şi mai puţine persoane situate foarte sus sau foarte jos la o capacitate dată.

33. Mary Fainsod Katzenstein şi Judith Reppy (ed.), *Beyond Zero Tolerance : Discrimination in Military Culture*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 1999.
34. Cynthia Enloe, *The International Politics of Militarizing Women's Lives*, California, 2000.

Diferenţele de gen susţinute de feminiştii diferenţei înseamnă că o curbă normală este translată din cealaltă, chiar dacă ele pot încă să se intersecteze destul de mult (vezi figura 3.1). Să luăm un exemplu simplu : câteva femei sunt fizic mai mari decât aproape toţi bărbaţii, şi câţiva bărbaţi sunt mai mici decât aproape toate femeile. Dar, în medie, bărbaţii sunt puţin mai mari decât femeile. La diferite dimensiuni de capacitate, curba femeilor este în medie deasupra sau dedesubtul celei a bărbaţilor, dar încă există o suprapunere mare.

Argumentele feminiştilor liberali subliniază suprapunerea celor două curbe. Ei spun că femeile - *majoritatea* femeilor pe cele mai relevante dimensiuni - se încadrează destul de mult în curba bărbaţilor şi astfel pot să se comporte la fel de bine ca bărbaţii. Într-adevăr, femeile din rolurile de gen nontradiţionale pot să se comporte mai bine decât omologii lor masculini, deoarece se spune că femeile care se autoselectează în astfel de roluri (precum înrolarea în armată) se află în partea superioară a curbei pentru femei, în timp ce bărbaţii se află mai aproape de mijlocul curbei lor (deoarece se înrolează mai mulţi). Similar, femeile care devin lideri de stat se presupune că sunt mai competente în politica externă decât majoritatea femeilor (sau bărbaţilor), deoarece procesele politice tind să selecteze femei din partea superioară a curbei, dată fiind afinitatea lor cu realismul.

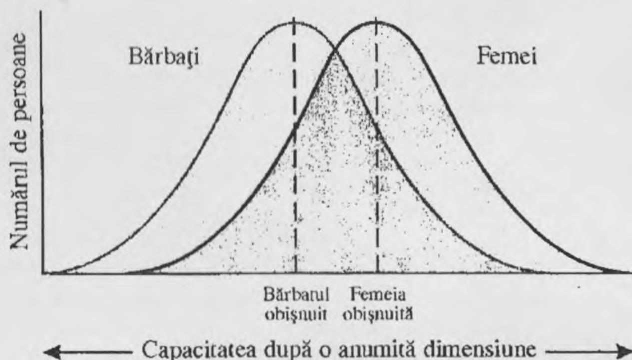

Figura 3.1. *Curbe normale suprapuse*
Curbele normale arată că indivizii diferă în ceea ce priveşte capacităţile cum ar fi puterea fizică sau capacitatea de pacificare. Deşi genurile diferă în medie, pentru majoritatea indivizilor (din zona de suprapunere) astfel de diferenţe nu intră în discuţie. Feminiştii liberali subliniază zona în care curbele se suprapun ; feminiştii diferenţei subliniază diferenţele generale dintre grupuri.

Feminiştii diferenţei sunt mai interesaţi de translaţia care are loc între cele două curbe, nu de suprapunerea lor. În medie, din această perspectivă, femeile tind să privească relaţiile internaţionale într-un mod oarecum diferit decât bărbaţii. Deci, deşi *indivizii* selectaţi pentru a participa în politica externă şi armată nu diferă de omologii lor masculini, femeile ca grup diferă. Alegătorii femei au alte preocupări

privind RI decât bărbații (după cum au demonstrat-o decalajul de gen la sondajele de opinie și tiparele de vot).

Conform acestei logici, diferențe profunde în RI – și o îndepărtare de utilitatea realismului în explicarea comportamentului statelor – ar apărea doar dacă multe femei ar obține poziții-cheie în politica externă. *Câteva* femei politiciene sau femei soldați nu schimbă fundațiile masculine ale RI. Femeile care conduc politica externă sunt înconjurate de bărbați (consilieri, ofițeri, politicieni, lideri ai altor state). Dar o lume în care *majoritatea* politicienilor sau a soldaților ar fi femei e o altă poveste. Atunci, în locul selecției femeilor în funcție de capacitatea lor de a se integra în jocurile bărbaților, e posibil ca regulile jocului însele să se schimbe, reflectând faptul că femeile „obișnuite" ar fi actorii principali, titulari ai rolurilor importante din RI. Desigur, aceste teorii ale feminiștilor diferenței nu au fost niciodată testate, deoarece femeile nu au obținut niciodată predominanța în elaborarea politicii externe în nici o țară - și cu atât mai puțin în sistemul internațional în general.

Astfel, critica feminismului diferenței la adresa realismului este incitantă, dar dificil de demonstrat empiric. Se poate, după cum susține această critică, ca atât realismul, cât și neoliberalismul să pună un prea mare accent pe aspectele din RI care se conformează unei viziuni tipic masculine asupra lumii – mai ales autonomia, suveranitatea și anarhia. Dacă e adevărat, atunci realismul și neoliberalismul scapă din vedere multe aspecte importante care ar putea ajuta la oferirea unei explicații mai complete pentru evenimentele din RI.

Pe lângă feminismul liberal și cel al diferenței, cea de-a treia ramură, feminismul postmodernist, este legată de apariția postmodernismului în științele sociale.

Constructivismul

O abordare alternativă pentru studiul RI, numită **constructivism**, a crescut imens în popularitate în ultimii 20 de ani. Constructivismul este descris cel mai bine ca o abordare mai degrabă decât ca o teorie. Precum feminismul și postmodernismul, originile sale se află în alte discipline. Dacă este analizat în profunzime, nu spune nimic despre RI ca atare, dar lecțiile sale despre natura normelor, identității și interacțiunii sociale pot oferi intuiții puternice despre lumea RI.

Constructivismul este interesat de modul în care actorii își definesc interesele naționale, amenințările la acele interese, și relațiile cu ceilalți. Realiștii (și neoliberalii) tind să ia interesele de stat ca fiind date. Astfel, constructivismul pune RI în contextul unor relații sociale mai ample[35].

35. Jeffrey W. Legro, *Rethinking the World: Great Power Strategies and International Order*, Cornell, 2005; Ted Hopf, *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell, 2002; Neta C. Crawford, *Argument and Change in World Politics: Ethics, Decolonization, and Humanitarian Intervention*, Cambridge, 2002.

Există multe ramuri de cercetare constructivistă. O linie proeminentă examinează modul în care interesele şi identităţile statelor se întreţes, precum şi modul în care acele identităţi sunt modelate de interacţiunea cu alte state[36]. De exemplu, de ce sunt Statele Unite preocupate atunci când Coreea de Nord construieşte arme nucleare, dar nu şi când Marea Britanie face acest lucru ? Realiştii ar spune repede că Coreea de Nord reprezintă o ameninţare mai mare, însă din perspectiva puterii militare pure, Marea Britanie este o forţă militară *net*-superioară Coreei de Nord. Totuşi, nimeni nu ar susţine că Marea Britanie reprezintă o ameninţare pentru SUA, indiferent de câte arme nucleare ar construi. Cercetătorii constructivişti ar sublinia faptul că există o istorie comună, alianţe comune şi norme împărtăşite care le spun americanilor şi britanicilor că nu reprezintă o ameninţare unii pentru alţii, deşi sunt foarte puternici din punct de vedere militar. Identitatea potenţialului adversar contează, nu doar capacităţile şi interesele sale militare. Este astfel resprinsă afirmaţia realiştilor că statele vor întotdeauna mai multă şi nu mai puţină putere şi bogăţie, precum şi presupunerea că interesele statelor există independent de contextul interacţiunii dintre ele[37].

Constructiviştii susţin că aceste identităţi ale statelor sunt complexe, schimbătoare şi că ele apar în urma interacţiunilor cu alte state - deseori printr-un proces de *socializare*. Unii cercetători constructivişti sunt de acord că, în timp, statele se pot conceptualiza unul pe altul în aşa fel încât să nu mai existe pericolul dilemelor de securitate, curselor înarmării, sau alte pericole ale anarhiei. Ei arată Europa ca exemplu – un continent care a fost centrul a două conflicte militare în prima jumătate a secolului XX, în care au murit milioane de oameni. Până la sfârşitul acelui secol, războiul devenise de neconceput. Identităţile europene sunt intercalate acum cu Uniunea Europeană, nu cu naţionalismul violent care a condus la două războaie mondiale. Pentru constructivişti, politica de putere, anarhia şi forţa militară nu pot explica această schimbare. Instituţiile, regimurile, normele şi schimbările în identitate oferă explicaţii mai bune[38].

Statele pot de asemenea să ajungă să preţuiască şi să dorească lucruri precum statut sau reputaţie, care sunt concepte sociale, nu materiale. Elveţia, de exemplu, îşi preţuieşte rolul de stat neutru, nealiniat (nu face parte nici din Uniunea Europeană, nici din NATO şi a intrat în ONU abia în 2002). Acest statut de ţară neutră îi oferă Elveţiei prestigiu şi putere - nu o putere materială precum cea dată de bani sau arme, ci o putere normativă de a interveni diplomatic în probleme internaţionale importante.

36. Rodney Bruce Hall, *National Collective Identity : Social Constructs and International Systems*, Columbia, 1999 ; Christian Reus-Smit, *The Moral Purpose of the State : Culture, Social Identity, and Institutional Rationality in International Relations*, Princeton, 1999 ; Michael Barnett, *Dialogues in Arab Politics*, Columbia, 1998

37. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, 1999 (trad. rom. *Teoria socială a politicii internaţionale*, Polirom, Iaşi, în pregătire) ; Alexander Wendt, „Anarchy Is What States Make of It : The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46 (2), 1992, pp. 391-426.

38. Jeffrey Checkel, „Social Learning and European Identity Change", *International Organization*, 55 (3), 2000, pp. 553-588.

Similar, politica externă a Canadei conţine propriile sale imperative şi limite, impuse de identitate.

Un alt domeniu al cercetării constructiviste se bazează mult, la rândul său, pe normele internaţionale şi pe puterea lor de a constrânge acţiunea statului. În timp ce realiştii (şi neoliberalii) recunosc că statele iau decizii pe baza unei *logici a consecinţelor* (ce se va întâmpla cu mine dacă mă port într-un anumit fel), cercetătorii constructivişti observă că există o puternică *logică a potrivirii* (cum ar trebui să mă comport în această situaţie)[39]. De exemplu, unele cazuri de intervenţie umanitară - intervenţia militară a unuia sau mai multor state pentru a apăra cetăţenii sau supuşii unei alte ţări - par dificil de explicat în termeni realişti sau liberali. De ce, de exemplu, Statele Unite au trimis trupe în Somalia în 1992 - o ţară cu o importanţă strategică şi economică minimă pentru Statele Unite - atunci când Somalia a intrat în haos politic şi s-a confruntat cu posibilitatea foametei în masă (vezi p. 82)? O explicaţie constructivistă ar putea trimite la normele în schimbare legate de ce fel de persoane merită protecţie. În secolul al XIX-lea, puterile europene au intervenit ocazional pentru a-i apăra pe supuşii creştini ai Imperiului Otoman de masacre, dar în general au ignorat victimele necreştine. Totuşi, pe măsură ce decolonizarea a consfinţit principiul autodeterminării şi pe măsură ce drepturile omului au devenit larg apreciate, sfera intervenţiei umanitare s-a extins.

Deşi comunitatea internaţională nu răspunde întotdeauna eficient la crizele umanitare, nu mai este acceptabil să priveşti doar creştinii ca meritând protecţie[40]. În acest exemplu, Statele Unite au încercat să acţioneze într-o manieră potrivită şi nu conform directivelor calculelor cost-beneficiu.

Exemple pot fi găsite şi în ţările în curs de dezvoltare. Unii constructivişti susţin că ţările din America Latină, Africa şi Orientul Mijlociu au adoptat sau au schimbat politici ca răspuns la normele internaţionale - nu pentru că ofereau beneficii majore, ci, mai degrabă, deoarece erau percepute ca fiind cursul de acţiune potrivit. De exemplu, multe state în curs de dezvoltare s-au întrecut să creeze birocraţii ştiinţifice şi/sau să înceapă modernizarea tehnologică a armatelor lor. Constructiviştii subliniază că motivul pentru care statele în curs de dezvoltare aleg să îşi cheltuiască resursele limitate pentru astfel de proiecte este dorinţa lor de a fi percepute ca „moderne" de către sistemul internaţional. Statele „moderne" au birocraţii ştiinţifice şi forţe militare avansate. Ironic, multe dintre statele care construiesc birocraţii ştiinţifice au puţini savanţi, în timp ce multe din statele care construiesc forţe militare avansate au puţini duşmani[41]. Astfel, constructiviştii subliniază faptul că identităţile şi normele trebuie folosite pentru a explica acest comportament aparent enigmatic.

39. James G. March şi Johan Olsen, „The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization*, 52 (4), 1998, pp. 943-969.

40. Martha Finnemore, *Purpose of Intervention*, Cornell, 2004.

41. Martha Finnemore, „International Organizations as Teachers of Norms : The United Nations Education, Scientific, and Cultural Organizations and Science Policy", *International Organization*, 47 (4), 1993, pp. 565-597 ; Dana Eyre şi Mark Suchman, „Status, Norms, and the Proliferation of Conventional Weapons : An Institutional Theory Approach", în Peter Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security*, Columbia, 1996.

Cum sunt răspândite aceste norme internaţionale pe plan mondial? În era comunicaţiilor globale şi a sistemului de transport relativ facil, există multe posibilităţi. Constructiviştii evidenţiază diferite seturi de actori care răspândesc normele. Unii susţin că indivizii, catalogaţi ca *antreprenori de norme*, prin călătorii, scris, şi întâlniri cu elitele schimbă ideile şi încurajează anumite tipuri de norme. Alţii evidenţiază mişcările sociale şi organizaţiile nonguvernamentale, precum mişcarea antiapartheid care a încurajat dezvoltarea unei norme globale de egalitate rasială. Alţii arată cum organizaţiile internaţionale (precum ONU sau NATO) pot răspândi norme despre ceea ce înseamnă comportament potrivit sau nepotrivit. În fiecare din cazuri, totuşi, comportamentul statelor este inspirat de noi idei şi norme, şi nu de putere şi interesul propriu[42].

Constructivismul este încă o abordare controversată pentru studiul RI, dar nu poate fi ignorat. Unii sugerează că ar putea avea loc o îmbinare a cercetării realiste cu cea constructivistă, dar alţii nu sunt atât de optimişti[43].

Postmodernismul

Posmodernismul, ca şi feminismul şi constructivismul, este o abordare largă a cercetării care şi-a lăsat amprenta pe diferite discipline academice, mai ales pe studiul literaturii. Din cauza rădăcinilor literare, postmoderniştii acordă o atenţie deosebită *textelor* şi *discursurilor* – modului în care oamenii vorbesc şi scriu despre subiectul lor (RI)[44]. Criticile postmoderniste ale realismului se concentrează astfel asupra analizei cuvintelor şi argumentelor realiştilor[45].

42. Margaret Keck şi Kathryn Sikkink, *Activistis Beyond Borders : Advocacy Networks in International Politics*, Cornell, 1998 ; Audie Klotz, *Norms in International Relations : The Struggle Against Apartheid*, Cornell, 1995 ; Martha Finnemore, *National Interests in International Society*, Cornell, 1996 ; Alastair Iain Johnson, „Treating Institutions as Social Environments", *International Studies Quarterly*, 45 (3), 2001, pp. 487-516 ; Martha Finnemore şi Kathryn Sikkink, „International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, 52 (4), 1998, pp. 887-917.

43. James Fearon şi Alexander Wendt, „Rationalism vs. Constructivism : A Skeptical View", în W. Carlsnaes, T. Risse şi B. Simmons (ed.), *Handbook of International Relations*, Sage, 2002 ; Joseph Jupille, James Caporaso şi Jeffrey Checkel, „Integrating Institutions", *Comparative Political Studies*, 36 (1/2), 2003, pp. 7-41.

44. Pauline Marie Rosenau, „Post-Modernism and the Social Sciences : Insights, Inroads, and Intrusions", Princeton, 1992.

45. Richard K. Ashley şi R.B.J. Walker, „Speaking the Language of Exile : Dissident Thought in International Studies" [introducere la un număr special], *International Studies Quarterly*, 34 (3), 1990, pp. 259-268 ; Yosef Lapid, „The Third Debate : On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33 (3), 1989, pp. 235-254 ; James Der Derian, *On Diplomacy, A Genealogy of Western Estrangement*, Basil Blackwell, New York, 1987.

Deconstrucţia realismului

O idee centrală a postmodernismului este că nu există o singură realitate obiectivă, ci doar o multitudine de experienţe şi perspective care sfidează categorisirea uşoară. Din acest motiv, postmodernismul în sine este dificil de prezentat într-un mod simplu sau categoric. Această parte va enunţa doar unele teme postmoderniste importante, suprasimplificate în mod necesar, şi va arăta cum postmodernismul poate ajuta la semnalarea unor probleme ale realismului.

Dintr-o perspectivă postmodernistă, realismul nu poate justifica revendicarea sa că statele sunt actorii centrali în RI şi că statele funcţionează ca actori unitari cu seturi coerente de interese obiective (pe care le urmăresc prin politica de putere internaţională). Criticii postmodernişti ai realismului nu văd nimic obiectiv în interesele statelor şi, cu siguranţă, nimic universal (în sensul că un set de valori sau interese s-ar aplica tuturor statelor).

Mai fundamental, posmodernismul supune discuţiei întreaga noţiune de state ca actori. Statele nu au o realitate tangibilă ; ele sunt „ficţiuni" pe care noi (ca specialişti sau cetăţeni) le construim pentru a da sens acţiunilor unui număr mare de indivizi. Pentru postmodernişti, poveştile rostite despre acţiunile şi politicile statelor sunt doar atât - poveşti. Din această perspectivă, este o distincţie arbitrară cea care determină librăriile să aşeze romanele de spionaj pe rafturile de ficţiune, pe când biografiile şi cărţile de istorie stau pe rafturile de nonficţiune. Nici una din acestea nu este o realitate obiectivă şi toate sunt filtrate printr-un proces interpretativ care deformează experienţa reală a celor implicaţi[46].

Contrar revendicărilor realismului că statele sunt actori unitari, postmoderniştii văd multiple realităţi şi experienţe care stau ascunse sub suprafaţa entităţilor fictive (statele) pe care le construiesc realiştii. Uniunea Sovietică, de exemplu, a fost tratată de realişti ca un singur actor cu un singur set de interese obiective. Într-adevăr, a fost considerată cel de-al doilea actor din lume ca importanţă. Realiştii au fost consternaţi când Uniunea Sovietică s-a despărţit în 15 părţi, fiecare conţinând propriile grupuri şi elemente centrifuge. A devenit clar că „statul unitar" numit Uniunea Sovietică a mascat (şi i-a lăsat pe realişti să ignore) experienţele divergente ale republicilor componente, ale grupurilor etnice şi ale indivizilor.

Postmoderniştii încearcă să „deconstruiască" astfel de construcţii precum statele, sistemul internaţional, şi poveştile şi argumentele asociate (texte şi discursuri) cu care realiştii portretizează natura relaţiilor internaţionale. A *deconstrui* un text - un termen împrumutat din critica literară - înseamnă a interpreta cuvintele cu scopul de a dezvălui înţelesuri ascunse, în căutarea a ceea ce ar putea fi omis sau inclus doar

46. Michael J. Shapiro, „Textualizing Global Politics", în James Der Derian şi Michael J. Shapiro (ed.), *International / Intertextual Relations : Postmodern Readings of World Politics*, Lexington, New York, 1989, pp. 11-22 ; Michael J. Shapiro şi Hayward R. Alker (ed.), *Challenging Boundaries : Global Flows, Territorial Identities*, Minnesota, 1996.

implicit. Înţelesurile ascunse care nu se găsesc în mod explicit în text sunt deseori denumite **subtext**[47].

Care este subtextul din poveştile realiştilor despre RI? Ce omite realismul în prezentarea sa? Tocmai am discutat una din marile omisiuni – femeile şi genul. Mai mult, în accentul pus pe state, realismul omite rolul indivizilor, politicii interne, claselor economice, corporaţiilor multinaţionale şi al altor actori nestatali. Concentrându-se doar asupra marilor puteri, realismul omite experienţele ţărilor din Sudul global. Acordând atenţie doar factorilor de influenţare militari, el omite rolurile diverşilor factori nonmilitari.

Realismul se focalizează atât de îngust, deoarece rolul său este să reducă RI la un model simplu, coerent. Modelul pretinde a fi obiectiv, universal şi corect. Pentru postmodernişti, modelul realist nu are niciunul dintre aceste atribute : este un model bazat pe prejudecăţi şi care creează o poveste îngustă şi unidirecţională, cu scopul de a promova interesul actorilor puternici. Postmoderniştii încearcă să distrugă acest model, împreună cu oricare alt model (incluzând neoliberalismul) care încearcă să reprezinte RI în categorii simple, obiective. Postmoderniştii, în schimb, vor să celebreze diversitatea experienţelor care formează RI, fără a fi necesar să li se confere sens prin simplificare şi categorizare[48].

Feminismul postmodernist

Una din liniile de critică îndreptată către realism combină feminismul şi postmodernismul[49]. *Feminismul postmodernist* încearcă să deconstruiască realismul cu scopul specific de a descoperi vastele influenţe ascunse ale genului în RI, arătând totodată cât de arbitrară este construcţia rolurilor de gen. Feminiştii postmodernişti sunt de acord cu feminiştii diferenţei că realismul poartă înţelesuri ascunse despre rolurile de gen, dar neagă că există vreun înţeles fixat, inerent fie genului masculin, fie celui feminin. Mai degrabă, feminiştii postmodernişti privesc la interacţiunea genului cu puterea într-o manieră mai deschisă. Ei critică feminismul liberal pentru că încearcă doar să integreze femeile în structurile tradiţionale de război şi politică

47. David Campbell, *Politics Without Principle : Sovereignty, Ethics, and the Narratives of the Gulf War*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; Anders Stephanson, *Kennan and the Art of Foreign Policy*, Harvard, 1989 ; William Chaloupka, *Knowing Nukes : The Politics of the Atom*, Minnesota, 1992.
48. R.B.J. Walker şi Saul H. Mendlovitz (ed.), *Contending Sovereignties : Redefining Political Community*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1990 ; R.B.J. Walker, *Inside/Outside : International Relations as Political Theory*, Cambridge, 1993 ; Cynthia Weber, *Simulating Sovereignty : Intervention, the State and Symbolic Exchange*, Cambridge, 1995 ; Claire Turenne Sjolander şi Wayne S. Cox (ed.), *Beyond Positivism : Critical Reflections on International Relations*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1994 ; Jim George, *Discourses of Global Politics : A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1994.
49. V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States : Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1992 ; Christine Sylvester, *Feminist Theory and International Relations in a Post Modern Era*, Cambridge, 1994.

externă. De asemenea, ei critică feminismul diferenţei, pentru că slăveşte virtuţile tradiţional feminine.

În studierea războiului, feminiştii postmodernişti au renunţat la arhetipurile de „războinic drept" (masculin) şi de „suflet frumos" (feminin). Ei susţin că femeile nu sunt doar privitori pasivi sau victime în război, ci sunt participanţi activi într-un sistem de război legat de ambele genuri. Femeile nu lucrează doar ca infirmiere sau jurnaliste pe „front", ci şi ca mame, soţii şi prietene pe „frontul de acasă"[50]. Aceşti oameni de ştiinţă cred că poveştile despre forţele militare nu ar trebui să omită rolurile prostituatelor la bazele militare, după cum nici poveştile despre diplomaţie nu ar trebui să omită rolurile soţiilor de diplomaţi[51].

Feminiştii postmodernişti resping nu doar realismul, ci şi unele abordări alternative care subliniază protecţia femeilor şi altor necombatanţi. Doctrina războiului drept (vezi p. 378) este considerată prea abstractă – un set de concepte şi reguli care nu face dreptate bogăţiei fiecărui context istoric şi rolurilor variate ale bărbaţilor şi femeilor din cadrul său[52].

Feminiştii postmodernişti au încercat să deconstruiască limbajul realismului, mai ales acolo unde reflecta influenţele genului şi sexului. De exemplu, primele bombe atomice au fost de gen masculin (au fost denumite „Grasul" şi „Micuţul"); telegrama codată care informa Washingtonul că prima bombă cu hidrogen a funcţionat spunea, simplu, „Este băiat" (probabil că dacă „s-ar fi născut fată" ar fi indicat eşecul). Avionul care a aruncat bomba atomică peste Hiroshima (*Enola Gay*) era de gen feminin; a fost denumit după mama pilotului. La fel, siturilor de testare a bombelor atomice franceze din Pacificul de Sud li s-au dat nume feminine[53]. Similar, piloţii au lipit fotografii cu femei dezbrăcate pe bombele tradiţionale, înainte de a le arunca. În toate aceste cazuri, feminiştii postmodernişti ar observa că numele feminine date vehiculelor, ţintelor sau decoraţiunilor amplifică masculinitatea armelor în sine.

Aceste eforturi găsesc sexul şi genul în subtextul realismului. De exemplu, termenii *putere* şi *potenţă* se referă atât la capacitatea statului, cât şi la virilitatea masculină. Forţa militară depinde de obiecte falice – arme proiectate pentru a lansa proiectile, a penetra ţinte şi a exploda. La instrucţie, bărbaţii cântă: „Aceasta este puşca mea [ţinând sus arma], aceasta este arma mea [arătând către prohab]; una este pentru a omorî şi cealaltă pentru distracţie"[54]. Armele nucleare sunt deseori pomenite

50. Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, ed. a II-a, Chicago, 1995; Gail Braybon şi Penny Summerfield, *Out of the Cage: Women's Experiences in Two World Wars*, Pandora, New York, 1987.
51. Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, California, 1989; Jan Jindy Pettman, *Worlding Women: A Feminist International Politics*, Routledge, New York, 1996; Katherine H.S. Moon, *Sex Among Allies: Military Prostitution in US-Korea Relations*, Columbia, 1997.
52. Jean Bethke Elshtain, *Women and War* (vezi n. 50 din acest capitol); Sara Ruddick, *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*, The Women's Press, Londra, 1989.
53. Carol Cohn, „Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals", *Signs*, 12 (4), 1987, pp. 687-718.
54. Gwynne Dyer, *War*, Crown, New York, 1985.

în termeni sexuali, poate datorită „potenţei" lor mari. Sunt angajate modele feminine pentru a face publicitate tancurilor, rachetelor, elicopterelor şi altor arme „potente" în faţa ofiţerilor pentru achiziţii, bărbaţi, la spectacole ale comerţului internaţional de armament[55]. Caracterul falic al armelor parcă a persistat, chiar dacă tehnologia a evoluat de la suliţă la arme şi rachete.

Realismul şi liberalismul ignoră aspectul sexual al armelor, limitându-se doar la atribute ca puterea de explozie, raza de acţiune şi alte informaţii tehnice despre folosirea lor ca factori de influenţare aflaţi în posesia statului. Dar dacă tentaţiile sexuale intră (poate inconştient) în cadrul deciziilor privind dacă şi când să folosim bombele sau alte forţe militare, atunci realismul şi liberalismul nu pot explica suficient acele decizii[56]. De aceea, postmoderniştii dezvăluie o altă realitate – mulţumirea sexuală a politicienilor şi soldaţilor bărbaţi – care concurează cu realităţile realismului şi neoliberalismului, cu concentrarea lor asupra maximizării intereselor naţionale (îngust sau larg construite). Schimbând radical scopul şi abordarea cercetărilor RI, postmoderniştii speră să crească capacitatea noastră de înţelegere a RI în general şi a noţiunii de raţionalitate în particular.

Studiile despre pace

O altă abordare tot mai importantă care provoacă concepte fundamentale aflate în spatele realismului şi liberalismului sunt studiile despre pace. Multe colegii au înfiinţat programe interdisciplinare de studiere a păcii prin care oamenii de ştiinţă şi studenţii organizează discuţii şi cursuri despre pace[57]. În mod caracteristic, astfel de programe includ nu doar politologi, ci şi psihologi care au studiat conflictul, fizicieni care au studiat armele nucleare, teologi care au studiat moralitatea şi aşa mai departe. Cu aceste fundaluri disciplinare variate, cercetătorii păcii tind să fie mai eclectici decât politologii şi mult mai deschişi în privinţa temelor care merită abordate în studiile de securitate internaţională. În particular, studiile despre pace încearcă să îndepărteze atenţia RI de la nivelul de analiză interstatal către o concepţie largă a relaţiilor sociale, la nivele de analiză individual, intern, şi global. Studiile despre pace conectează războiul şi pacea cu responsabilitatea individuală, cu inegalitatea economică, cu relaţiile de gen, cu înţelegerea multiculturală şi cu alte aspecte ale relaţiilor sociale. Studiile despre pace caută potenţialul pentru pace nu în interacţiunile

55. Center for Defense Information [Washington, DC], Weapons Bazaar, 1985.
56. Richard C. Trexler, *Sex and Conquest: Gendered Violence, Political Order, and the European Conquest of the Americas*, Cornell, 1995.
57. David P. Barash, *Introduction to Peace Studies*, Wadsworth, Belmont, CA, 1991; Michael T. Klare (ed.), *Peace and World Security Studies: A Curriculum Guide*, ed. a VI-a, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1994; Paul Smoker, Ruth Davis şi Barbara Munske (ed.), *A Reader in Peace Studies*, Pergamon, New York, 1990; George A. Lopez (ed.), „Peace Studies: Past and Future", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 504, Sage, Newbury Park, CA, 1989.

liderilor de state, ci în transformarea întregii societăţi (prin revoluţie socială) şi în comunităţile transnaţionale (penetrând statele şi ignorând graniţele, pentru a conecta oamenii şi grupurile în plan global)[58].

O altă metodă prin care studiile despre pace caută să extindă sfera cercetării este aceea de a respinge presupusa obiectivitate a abordărilor tradiţionale (realiste şi liberale). Mulţi specialişti în studiile păcii cred că o modalitate bună de a dobândi cunoştinţe este de a participa la acţiuni – nu doar a le observa obiectiv. Această lipsă de obiectivitate a fost criticată ca o **părtinire normativă**, deoarece savanţii îşi impun propriile norme şi valori asupra subiectului. Cercetătorii păcii răspund că realismul însuşi are părtiniri normative şi face recomandări politice.

Rezolvarea conflictelor

Dezvoltarea şi implementarea strategiilor paşnice pentru rezolvarea conflictelor – folosind alternative la factorii de influenţare violenţi – sunt cunoscute prin termenul general de *rezolvarea conflictelor*. Aceste metode operează, concurând cu cele violente, practic în toate conflictele internaţionale. Recent, folosirea tehnicilor de rezolvare a conflictelor a crescut, a devenit mai sofisticată şi a avut un tot mai mare succes[59].

Cele mai multe strategii de rezolvare a conflictelor folosesc o terţă parte al cărei rol este de mediere între două părţi conflictuale[60]. Majoritatea conflictelor internaţionale din zilele noastre au una sau mai multe părţi mediatoare, care lucrează în mod regulat la rezolvarea conflictului, fără violenţe. Nu există o regulă prestabilită care să stipuleze terţii şi tipul de conflicte pe care aceştia le mediază. În prezent, ONU este cel mai important mediator de pe scena lumii. Unele conflicte naţionale sunt mediate prin intermediul organizaţiilor regionale, al statelor individuale sau chiar al indivizilor. De exemplu, fostul preşedinte al Costa Rica, Oscar Arias, a câştigat în 1987 Premiul Nobel pentru medierea unui acord multilateral între

58. Francesca M. Cancian şi James William Gibson, *Making War/Peace : The Social Foundations of Violent Conflict*, Wadsworth, Belmont, CA, 1990 ; Anatol Rapoport, *Peace : An Idea Whose Time Has Come*, Michigan, 1992 ; Johan Galtung, *Peace by Peaceful Means : Peace and Conflict, Development and Civilization*, Sage, 1996.
59. Lester R.Kurtz (ed.), *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict* (3 vol.), Academic, San Diego, 1999 ; Ho-Won Jeong, *Conflict Resolution : Dynamics, Process, and Structure*, Ashgate, Brookfield, VT, 2000 ; Antonia Handler Chayes şi Abram Chayes, *Planning for Intervention : International Cooperation in Conflict Management*, Kluwer Law International, Cambridge, MA, 1999 ; Michael S. Lund, *Preventing Violents Conflicts : A Strategy for Preventive Diplomacy*, US Institute of Peace, Washington, DC, 1996 ; Raimo Väyrynen (ed.), *New Directions in Conflict Theory : Conflict Resolution and Conflict Transformation*, Sage, 1991 ; John W. Burton, *Conflict Resolution and Prevention*, St. Martin's, New York, 1990 ; Charles Hauss, *International Conflict Resolution*, Continuum, New York, 2001.
60. Jacob Bercovitch (ed.), *Resolving International Conflicts : The Theory and Practice of Mediation*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1996 ; Thomas Princen, *Intermediaries in International Conflict*, Princeton, 1992.

preşedinţii Americii Centrale pentru a pune capăt mai multor războaie sângeroase din regiune[61].

Implicarea mediatorului poate să varieze. Unele medieri sunt strict *tehnice* – un mediator poate să adopte un rol activ, dar strict neutru în realizarea comunicării dintre două state care duc lipsă de alte canale de comunicare[62]. De exemplu, Pakistanul a transmis în mod secret mesaje între China şi SUA înainte de deblocarea relaţiilor dintre SUA şi China, în 1971. Un astfel de rol poartă numele de oferire de *bune oficii* ale mediatorului într-un proces de negociere. În facilitarea comunicării, un mediator ascultă ideile fiecărei părţi şi le prezintă astfel încât să fie înţelese de cealaltă parte. Mediatorul se străduieşte să schimbe ideile fiecărei părţi referitoare la probleme dificile. În aceste roluri, mediatorul este ca un translator între cele două părţi sau un terapeut care le ajută să îşi rezolve problemele psihologice din relaţia lor[63].

Dacă ambele părţi sunt de acord anticipat să accepte o soluţie dată de mediator, procesul este denumit *arbitraj*. În acel caz, ambele părţi îşi prezintă argumentele arbitrului, care adoptă o soluţie „cinstită". De exemplu, când negociatorii din Bosnia şi Serbia nu se puteau pune de acord cine ar trebui să obţină oraşul Brčko, au apelat la arbitraj pentru rezolvarea problemei, spre a nu întârzia întregul Acord Dayton din 1995. Arbitrajul foloseşte deseori un juriu din trei persoane, câte una aleasă unilateral de fiecare parte şi a treia aleasă de comun acord de ambele părţi. În 2002, un astfel de juriu (în care ONU a ales al treilea membru) a conturat graniţa Eritreea-Etiopia după un război costisitor.

De ce ar trebui un stat să rezolve fără violenţă un conflict care s-ar putea rezolva prin mijloace militare? Trebuie să vadă că acest lucru este spre binele său. Pentru a determina liderii naţionali să ajungă la aceste concluzii, trebuie create condiţii pentru a aduce în joc interese reciproce care deja există sau trebuie create noi interese reciproce.

În multe situaţii, două părţi conflictuale ar putea beneficia de o altă soluţie decât războiul, dar lipsesc încrederea şi canalele de comunicare pentru a găsi o astfel de soluţie[64]. Medierea neutră cu diferite grade de implicare poate duce la conştientizarea intereselor comune ale celor două părţi. De exemplu, Egiptul şi Israelul au avut un interes comun în a face pace la sfârşitul anilor '70, dar, totodată, a existat între ele şi un mare nivel de neîncredere. Preşedintele SUA Jimmy Carter i-a invitat pe cei doi

61. Jack Child, *The Central American Peace Process, 1983-1991 : Sheathing Swords, Building Confidence*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1992.
62. Janice Gross Stein (ed.), *Getting to the Table : The Process of International Prenegotiation*, Johns Hopkins, 1989.
63. Chester A. Crocker, Fen Olser Hampson şi Pamela Aall, *Taming Intractable Conflicts : Mediation in the Hardest Cases*, United States Institute of Peace Press, Herndon, VA, 2004 ; V.A. Kremenyuk (ed.), *International Negotiation : Analysis, Approaches, Issues*, ed. a II-a. Jossey-Bass, San Francisco, 2002.
64. Barbara Walter, *Committing to Peace : The Successful Settlement of Civil Wars*, Princeton, 2002 ; V.P. Fortna, *Peace Time : Cease-Fire Agreements and the Durability of Peace*, Princeton, 2004.

lideri într-un decor privat şi relaxant – reşedinţa sa de la Camp David – unde puteau dezbate problemele fără restricţiile negocierilor formale.

Când şefii de state nu îşi văd interesele comune, cetăţenii de rând ar putea încerca să ajute la conştientizarea intereselor reciproce ale ambelor părţi. Călătoriile şi discuţiile între indivizi şi grupuri private cu acest scop au fost denumite *diplomaţie cetăţenească*, destul de frecventă (deşi nu foarte vizibilă) când statele în conflict sunt prinse într-un ciclu de ostilitate[65]. Uneori o călătorie privată are semnificaţii istorice, ca atunci când echipa de lupte a SUA a vizitat Iranul în 1998.

Părţile conflictuale (şi mediatorii) pot de asemenea să lucreze pentru a *restructura* termenii tratativelor – de fapt, extinderea soluţiilor posibile pentru una sau ambele părţi astfel încât interesele lor să se suprapună. Deseori, un mediator poate veni cu o soluţie *win-win* (câştig-câştig)[66]. O soluţie de acest tip presupune deseori un compromis asupra a două teme aflate în dispută cărora statele le acordă priorităţi diferite. În acest caz, fiecare stat poate obţine satisfacţie în problema pe care o consideră importantă, în timp ce cedează în chestiunea pe care o consideră secundară.

O altă modalitate de a crea interese reciproce este ruperea conflictului în părţi (fracţionarea) şi de a începe cu acele părţi unde pot fi găsite interese comune şi o soluţie aplicabilă. Acestea pot fi *măsuri de clădire a încrederii*, mai mult simbolice la început, dar pot lua avânt pe măsură ce procesul continuă. O creştere treptată a încrederii reduce riscurile relative ale unei înţelegeri nonviolente şi dă speranţa că problemele pot fi rezolvate pe astfel de căi.

Un mediator care are capacitatea de a aplica celor două părţi factori de influenţare pozitivi sau negativi poate folosi mecanismul pentru a influenţa calculele intereselor ambelor ţări (descoperind noi interese comune). De exemplu, promisiunea unui viitor ajutor al SUA pentru Israel şi Egipt a fost un argument important, suficient de convingător pentru ca cele două state să ajungă la un acord la Camp David. De asemenea, reţinerea statelor din Orientul Mijlociu de a stârni nemulţumirea Statelor Unite a jucat un rol în aducerea părţilor din conflictul arabo-israelian la convorbirile de pace, în perioada 1991-2000.

Războiul şi militarismul

Studiile despre pace concordă cu observaţia lui Benjamin Franklin că „nu a existat niciodată un război bun sau o pace rea"[67]. Cercetătorii păcii susţin că războiul nu este doar o expresie naturală a puterii, ci una legată îndeaproape de militarism în (unele) culturi[68]. **Militarismul** este glorificarea războiului, forţei militare şi violenţei

65. Hussein Agha, Shai Feldman, Ahmad Khalisi şi Ze'ev Schiff, *Track II Diplomacy : Lessons from Middle East*, MIT, 2003.
66. Roger Fisher şi William Ury, cu contribuţia lui Bruce Patton, *Getting to Yes : Negotiating Agreement Without Giving In*, Penguin, New York, 1983.
67. Scrisoare către Josiah Quincy, 11 septembrie 1773.
68. Andrew J. Bacevich, *The New American Militarism : How Americans Are Seduced by War*, Oxford, 2005 ; lt.-col. Dave Grossman, *On Killing : The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Little, Brown, Boston, 1995.

prin TV, filme, cărţi, discursuri politice, jucării, jocuri, sporturi şi alte astfel de mijloace. Militarismul se referă de asemenea la structurarea societăţii în jurul războiului - de exemplu, rolul dominant al unui complex militar-industrial în economia naţională, predominanţa problemelor de securitate naţională în politica internă şi aşa mai departe. Militarismul este conceput pentru a sublinia înclinaţia liderilor politici de a folosi forţa militară. În istorie, militarismul a avut o influenţă profundă în evoluţia societăţii. Deseori, războiul a fost glorificat ca o întreprindere „masculină" care înnobilează sufletul uman (mai ales înainte de Primul Război Mondial, care a schimbat acea perspectivă). Nu doar fapte rele, ci şi fapte exemplare de umanitate sunt aduse în faţă de război - sacrificiul, onoarea, curajul, altruismul în numele celor dragi şi relaţionarea cu o comunitate mai mare decât persoana însăşi.

Cultura statelor moderne sărbătoreşte şi recompensează aceste calităţi ale soldaţilor, la fel cum culturile de vânători-culegători creau ritualuri şi recompense pentru a stimula participarea la războaie. Noi avem sărbători în onoarea luptătorilor, asigurându-le (supravieţuitorilor) beneficii de veterani, şi îngropându-i pe cei căzuţi în cimitire speciale unde identităţile lor individuale sunt topite simbolic într-o identitate colectivă mai mare. Deoarece militarismul pare aşa de universal şi aşa de puternic asociat cu statele, mulţi specialişti în studiile despre pace se întreabă dacă nu trebuie să se schimbe natura statelor înainte ca pacea deplină să fie posibilă. În acest sens, studiile despre pace diferă atât de realism, cât şi de neoliberalism.

Exemple de culturi mai puţin militarizate arată că accentul realismului pe forţele militare nu este universal sau necesar. Costa Rica nu avut nicio armată timp de 50 de ani (doar forţe dotate cu arme uşoare), chiar şi în anii '80 când au izbucnit războaie în ţările învecinate Nicaragua şi Panama. Cultura japoneză, după al Doilea Război Mondial, a dezvoltat norme puternice împotriva războiului şi violenţei. Opinia publică, mai mult chiar decât constituţia japoneză, împiedică liderii politici să considere forţa militară ca un instrument viabil de politică externă.

Antropologii au încercat să lege caracteristicile interne ale societăţii de vânători-culegători cu înclinaţia lor externă de a intra în luptă. Există o oarecare dovadă că războiul se declanşează mai frecvent în societăţi cu inegalităţi interne (mai ales de gen), cu practici dure de creştere a copiilor şi cu taţi care lipsesc de la creşterea copiilor lor. În opoziţie, societăţile relativ paşnice au procese deschise de luare a deciziilor, egalitate relativă de gen şi o creştere tolerantă şi afectuoasă a copilului[69]. Dar toate aceste atribute pot foarte bine să fie şi *efecte* ale războiului, nu doar cauze. Şi cum tot felul de societăţi par să aibă potenţialul de a intra în luptă în anumite condiţii (vezi capitolul 5), caracteristicile precum „războinic" sunt relative.

---

69. Marc Howard Ross, „A Cross-Cultural Theory of Political Conflict and Violence", *Political Psychology*, 7, 1986, pp. 427-469 ; Carol R. Ember, „A Cross-Cultural Perspective on Sex Differences", în Ruth H. Munroe *et al.* (ed.), *Handbook of Cross-Cultural Human Development*, Garland, New York, 1980, pp. 531-580 ; Beatrice B. Whiting şi John W.M. Whiting, *Children of Six Cultures : A Psycho-Cultural Analysis*, Harvard, 1975.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele SUA, George W. Bush

PROBLEMA Cum echilibraţi nevoile de securitate cu preocupările de politică internă?

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Statelor Unite. Lupta în războiul împotriva terorii şi-a spus cuvântul asupra forţelor armate americane. În 2005, mai bine de 150.000 de soldaţi au fost desfăşuraţi în Irak, şi alte mii au fost plasaţi în Afganistan. Mai mult de 25 de procente din rezervişti fuseseră deja deplasaţi, iar peste 10.000 au fost menţinuţi la datorie peste termenul iniţial. Recrutările au scăzut dramatic în ciuda stimulentelor financiare crescute: Garda Naţională neatingându-şi ţintele în privinţa recrutării pentru prima dată într-un deceniu, iar recrutările în armată scăzând cu 30 de procente. Aceşti factori au dus la subţierea armatei SUA.

O ameninţare continuă pentru SUA este Coreea de Nord, care deţine o armată de aproximativ 700.000 de soldaţi la mai puţin de 145 de kilometri de zona demilitarizată (ZDM) între Coreea de Nord şi Coreea de Sud. Forţele de rezervă ale Coreei de Nord depăşesc 7 milioane. Cei aproximativ 100.000 de militari prezenţi în Asia de Est/Pacific pot opune o rezistenţă hotărâtă unui atac iniţial al Coreei de Nord, dar într-un război extins ar fi necesare mai multe trupe.

În timpul campaniei electorale pentru alegerile prezidenţiale din 2004, problema serviciului militar obligatoriu s-a bucurat de atenţie. Mulţi consilieri militari au sugerat că recrutările nu sunt o soluţie pentru o problemă pe termen scurt, deoarece durează şase luni de la emiterea ordinului până când primul recrut se prezintă la instrucţie. Mai mult, ofiţerii de carieră preferă actuala forţă formată doar din voluntari. Totuşi, aşa cum s-a exprimat un colonel, „Dacă preşedintele decide că trebuie să mergem şi în altă parte decât Irak, nu este nevoie de o minte uriaşă pentru a înţelege că nu avem destui oameni să facem asta"*.

Serviciul militar obligatoriu (recrutarea) s-a sfârşit în Statele Unite în 1973, în momentul în care Războiul din Vietnam s-a atenuat. Congresul a reformat apoi sistemul de amânare a recrutării, eliminând „protecţia învăţământului superior", ceea ce însemna că noul plan de recrutare includea şi studenţii (care îşi puteau termina semestrul curent). Aceasta face ca orice propunere de recrutare să fie deosebit de nepopulară în opinia publică. Mai mult, Congresul trebuie să decidă dacă va include femeile sau va limita o nouă recrutare doar la bărbaţi, aşa cum a fost în trecut.

SCENARIUL Acum imaginaţi-vă că în paralel cu continuarea crizelor din Irak şi Afganistan, apare o nouă criză. Coreea de Nord face pregătiri pentru a ataca prin ZDM şi rapoarte zilnice despre incursiuni la scară mare în zonele demilitarizate inundă canalele de informaţii americane. În mod clar, o forţă terestră majoră ar fi necesară pentru a respinge o invazie nord-coreeană, mai ales că e nevoie de forţă pentru a recupera teritoriile pierdute.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Ca preşedinte al Statelor Unite, sprijiniţi o nouă recrutare care să includă studenţi, posibil şi femei? Confruntându-vă cu o posibilă extindere a conflictelor din Irak, Afganistan şi Coreea de Nord, o recrutare va furniza personalul mult dorit.

---

* Thomas E. Ricks, „Small Minority Says Draft Could Happen ; New Conflict Would Further Strain Troop Levels", *Washington Post*, A3, 27 octombrie 2004.

Dacă recrutarea nu este o opțiune, cum alegeți să rezolvați posibila lipsă de personal? Le cereți aliaților să contribuie cu trupe? Puteți avea încredere că vor contribui cu un număr suficient?
Cum echilibrați presiunea internă a opiniei publice cu necesarul de trupe pentru a rezolva problemele de securitate?

Pacea pozitivă

Aşa cum războiul este văzut în studiile despre pace ca un aspect universal al societăţii ca întreg, la fel şi pacea poate fi reconceptualizată într-un mod mai general[70]. Potrivit cercetătorilor, pacea ar trebui definită ca mai mult decât absenţa războiului. Simpla lipsă a războiului nu garantează că acesta nu va reapărea. Aşa cum sublinia Kant, fiecare tratat de pace care punea capăt unui război dintre marile puteri europene în secolele XVI-XVII doar aranja scena pentru războiul următor. Nici absenţa războiului între marile puteri în perioada Războiului Rece nu poate fi considerată o pace reală: războaiele prin „procură" au ucis milioane de oameni, iar cursa neabătută a înarmării a irosit resurse numeroase. Deoarece realismul îşi asumă normalitatea conflictelor militare, recunoaşte doar o formă negativă de pace – absenţa temporară a războiului.

Prin opoziţie, **pacea pozitivă** se referă la o pace care rezolvă motivele ce pot duce la război – pacea care nu este doar un armistiţiu, ci şi o transformare a relaţiilor. Sub o pace pozitivă, nu doar că armatele statelor încetează să se lupte, ele încetează înarmarea, încetează formarea „escadroanelor morţii" împotriva protestelor interne, şi înlătură exploatarea economică şi opresiunea politică responsabile de conflictele sociale ce conduc la război, după părerea specialiştilor în studiile păcii.

Susţinătorii acestei abordări văd problemele sociale şi economice vaste – presupuse de realişti ca fiind relativ neimportante – ca fiind legate inextricabil de pacea pozitivă. Unii cercetători definesc sărăcia, foamea şi opresiunea ca forme de violenţă – pe care ei o numesc **violenţă structurală**, deoarece este cauzată mai degrabă de structura relaţiilor sociale decât de acţiuni directe precum uciderea prin împuşcare. Violenţa structurală, conform acestei definiţii, omoară şi răneşte mult mai mulţi oameni în fiecare an decât o fac războaiele şi alte forme de violenţă politică directă. Pacea pozitivă este deseori definită în aşa fel încât să includă eliminarea violenţei structurale, deoarece aceasta este considerată o sursă de conflict şi de război.

Susţinătorii păcii pozitive critică de asemenea cultura militaristă. „Construcţia socială a războiului" – un sistem complex de reguli şi relaţii care în fond susţin existenţa războiului – ne atinge viaţa în multe feluri: de la jucăriile de război ale

70. Ronnie D. Lipschutz şi Mary Ann Tetreault, *Global Politics as if People Mattered*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2005; Robert Elias şi Jennifer Turpin (ed.), *Rethinking Peace*, Lynne Rienner, Boulder, 1994; Istvan Kende, „The History of Peace: Concept and Organizations from the Late Middle Ages to the 1870s", *Journal of Peace Research*, 26 (3), 1989, pp. 233-247.

copiilor la ritualuri patriotice în şcoli ; de la rolurile de gen ale adolescenţilor la instrucţia militară pentru bărbaţii tineri ; de la taxele pe care le plătim la sporturile pe care le practicăm. Abordarea păcii pozitive caută să schimbe întregul sistem, nu doar o parte din el.

Pacea pozitivă cuprinde o varietate de abordări pentru schimbarea socială. Acestea includ mecanisme alternative pentru ca rezolvarea conflictelor să ia locul războiului ; presiunea populară asupra guvernelor prin mişcări de pace şi activism politic ; întărirea normelor împotriva utilizării violenţei (inclusiv filosofia nonviolenţei) ; dezvoltarea identităţii naţionale sau globale care transcende diviziunile naţionale, etnice şi religioase ; egalitatea relaţiilor în cadrul societăţii în domeniul social, economic şi politic (incluzând schimbări în rolurile de gen). Toate aceste subiecte – care nu sunt considerate subiecte de studiu justificate de către realişti – sunt puse în discuţie de studiile despre pace.

Mulţi oameni cred că pacea pozitivă ar depinde de depăşirea conflictelor etnice, rasismului, xenofobiei şi altor surse de tensiune între grupuri de culturi, limbi şi religii diferite – tensiuni care pot contribui la război şi la violenţă (vezi „Conflictul etnic" p. 254)[71]. O abordare cercetează călătoriile, turismul, schimburile culturale (concerte, filme) şi diplomaţia cetăţenească ca mijloace de depăşire a conflictelor între grupuri. Acum câteva decenii, o limbă mondială numită *Esperanto* a fost creată pentru încurajarea comunicării şi a identităţii globale ; rezultatul a fost total dezamăgitor.

O altă abordare pentru conflictele între grupuri este reforma în sistemul educaţional. De exemplu, ţările Europei de Vest au revizuit textele manualelor după al Doilea Război Mondial pentru a şterge excesele naţionaliste şi pentru a promova respectul pentru ţările vecine (vezi p. 255). Neincluderea de către Japonia în textele cărţilor a propriilor crime din timpul celui de-al Doilea Război Mondial alimentează tensiunea continuă cu Coreea şi China.

Pacea pozitivă este definită de obicei în aşa fel încât să includă egalitatea politică şi drepturile omului. Când la putere se află un mic grup sau un dictator, sunt mai puţine obstacole în calea violenţei guvernelor decât atunci când există instituţii democratice (vezi p. 221). Şi atunci când căile de participare politică legitimă sunt deschise, este puţin probabil ca cetăţenii să recurgă la violenţă.

Mai controversată în studiile păcii este întrebarea dacă pacea pozitivă necesită ca autoritatea statelor să fie subordonată unui **guvern mondial**[72]. Crearea unui guvern mondial a fost dezbătută îndelung de oamenii de ştiinţă şi urmărită de activişti ; s-au făcut multe planuri, deşi până în prezent niciunul nu a reuşit. Unii savanţi cred că se fac progrese (prin ONU) pentru o eventuală apariţie a unui guvern mondial. Alţii cred că ideea este nepractică sau chiar nedorită (nu face decât să adauge un alt nivel de control centralizat, în timp ce pacea necesită descentralizare şi libertate).

---

71. David R. Smock (ed.), *Interfaith Dialogue and Peacebuilding*, United States Institute of Peace Press, Herndon, VA, 2003.
72. Wesley T. Wooley, *Alternatives to Anarchy : American Supranationalism Since World War II*, Indiana, 1988.

Mişcările pentru pace

Cercetătorii păcii studiază, de asemenea, cum se pot atinge condiţiile pentru pacea pozitivă. Cei mai mulţi sunt de părere că liderii statelor, din proprie iniţiativă, nu vor atinge niciodată pacea pozitivă. Mai degrabă, ei cred că practicile RI se vor schimba doar ca rezultat al presiunii din partea indivizilor şi a grupurilor.

Metoda cea mai des studiată pentru exercitarea unei astfel de presiuni este cea a **mişcărilor pentru pace** – oameni protestând în stradă împotriva războiului şi a militarismului[73]. Astfel de proteste pot să aibă loc în multe, deşi nu în toate statele implicate în război. În studiile asupra păcii se crede că oamenii din toată lumea vor pacea mai mult decât o doresc guvernele. Aşa cum spunea odată preşedintele SUA, Eisenhower, „oamenii îşi doresc atât de mult pacea încât guvernele ar trebui odată şi-odată să se dea la o parte şi să îi lase să o aibă"[74].

Pe lângă demonstraţiile de masă, *tacticile* comune ale mişcărilor de pace includ transmiterea prin media a mesajelor antirăzboi, participarea la nesupunerea civilă (încălcarea legii în mod nonviolent şi intrarea în arest pentru a-şi arăta convingerile), şi ocazional organizarea de boicoturi ale consumatorilor. *Ţintele* favorite ale mişcărilor pentru pace includ recrutarea, clădirile guvernamentale, taxele şi siturile pentru teste nucleare. Ca şi alte grupuri de interese, mişcările pentru pace se amplifică în alegeri şi în lobby (vezi p. 213). Ele încearcă să educe publicul prin răspândirea informaţiei despre un război sau despre cursa înarmării, pe care guvernele o ascund sau o minimalizează.

Deseori, activiştii păcii nu se pun de acord asupra scopurilor. În mişcarea americană pentru pace de după Primul Război Mondial, o aripă *internaţionalistă* a văzut organizaţiile internaţionale (astăzi, ONU) drept cea mai bună speranţă pentru pace şi a susţinut războaiele împotriva agresiunii. O aripă *pacifistă* s-a opus tuturor războaielor, s-a îndoit de organizaţiile internaţionale ai căror membri sunt guvernele statelor şi a favorizat schimbări sociale mai radicale pentru a atinge pacea pozitivă[75]. În alte ţări, mişcările pentru pace diferă mult prin scopurile şi caracterul lor. În Japonia, ele sunt extrem de largi (bucurându-se de sprijinul mare al populaţiei) şi sunt pacifiste ca orientare (o reacţie împotriva militarismului dinainte şi din timpul celui de-al Doilea Război Mondial). Aceste tendinţe divergente în mişcările pentru pace se reunesc în momente importante, pentru a protesta împotriva războaielor sau curselor înarmării, aşa cum s-a întâmplat în întreaga lume înainte de războiul din

73. Steve Breyman, *Why Movements Matter: The West German Peace Movement and US Arms Control Policy*, SUNY, 2001 ; Cecelia Lynch, *Beyond Appeasement: Interpreting Interwar Peace Movements in World Politics*, Cornell, 1999 ; April Carter, *Peace Movements: International Protest and World Politics Since 1945*, Longman, White Plains, NY, 1992.

74. Dwight D. Eisenhower, *Ike's Letters to a Friend, 1941-1958*, ed. de Robert Griffith, Kansas, 1984.

75. Charles De Benedetti, *Origins of the Modern American Peace Movement, 1915-1929*, KTO, Milwood, NY, 1978.

Irak din 2003. Dar dincolo de acest mod reactiv de politică, mişcările pentru pace au avut deseori probleme în a-şi defini direcțiile pe termen lung şi agenda. Specialiştii în studiile păcii sunt interesați de succesele şi eşecurile mişcărilor pentru pace pentru a înțelege cum influența populară în politica externă poate afecta deciziile statului (demonstrațiile din 2003 au avut un efect slab asupra politicii SUA).

Nonviolența

Filosofiile **nonviolenței** şi **pacifismului** se bazează pe un acord unilateral de a se abține de la folosirea oricăror forme violente de influențare în negocieri. Astăzi, niciun stat nu urmează o astfel de strategie ; într-adevăr, se consideră că în lumea de astăzi un stat care adoptă o filosofie nonviolentă riscă exploatarea sau cucerirea[76].

Totuşi pacifismul apare des în dezbateri privind soluționarea paşnică a conflictelor şi atingerea păcii pozitive. Multe state au un număr substanțial de cetățeni, deseori organizați în mişcări populare, care sunt de părere că doar pacifismul – un angajament ferm de renunțare la violență – poate schimba natura RI pentru a evita războaie viitoare. Japonia are o amplă mişcare pacifistă, iar pacifiştii au alcătuit nucleul mişcărilor pentru pace în Statele Unite şi în Europa Occidentală.

Termenul *pacifism* a decăzut, deoarece a ajuns să sugereze pasivitate în fața agresiunii (acuzație adresată izolaționiştilor americani din anii '30). Termenul mai popular, nonviolență, reflectă mai ales filosofia şi practica lui *Mahatma Gandhi*, care a condus India în lupta pentru independență față de imperiul britanic înainte de 1948. Gandhi a accentuat faptul că nonviolența trebuie să fie *activă* în încercarea de a preveni violența, de a rezolva conflictele fără violență, şi mai ales de a lua poziție împotriva injustiției aplicate în mod violent. Gandhi a organizat indienii pentru a rezista ocupației coloniale britanice fără a folosi violența, chiar şi atunci când au fost împuşcați indieni neînarmați.

Apărătorii nonviolenței accentuează şi partea *practică* a nonviolenței, pe lângă moralitatea sa. Ca tactică în negociere, ea foloseşte norme morale ca factori de influențare. Mai mult, asigurând partea opusă că nu se va recurge la factori violenți determină mai uşor cealaltă parte să facă acelaşi lucru (prin eliminarea dilemei securității). Ca un instrument al celor *fără putere* care îşi apără convingerile împotriva injustiției celor mai puternici, nonviolența este deseori cea mai profitabilă abordare – deoarece costul rezistenței violente ar fi prohibitiv[77]. În Statele Unite, filosofia nonviolenței s-a răspândit peste tot în mişcarea drepturilor civile din anii '60,

76. Richard B. Miller, *Interpretations of Conflict : Ethics, Pacifism, and the Just-War Tradition*, Chicago, 1991.

77. Peter Ackerman şi Jack DuVall, *A Force More Powerful : A Century of Nonviolent Conflict*, St. Martin's, New York, 2001 ; Paul Wehr, Heidi Burgess şi Guy Burgess (ed.), *Justice Without Violence*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1994 ; Ralph Crow, Philip Grant şi Saad E. Ibrahim (ed.), *Arab Nonviolent Political Struggle in the Middle East*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1990.

mai ales prin activitatea lui Martin Luther King, Jr. Dilema nonviolenţei este cum să răspundă la violenţă[78]. Gandhi credea că există mereu o a treia alternativă la pasivitate sau la răspunsul cu aceeaşi monedă. Nonviolenţa nu răzbeşte mereu când are în faţă violenţa, dar nici răspunsul violent nu răzbeşte. Cu toate acestea, liderii politici pot crede că şi-au făcut datoria dacă răspund violent fără succes, dar nu şi dacă răspund nonviolent fără succes. În cadrul studiilor asupra păcii, oamenii de ştiinţă accentuează diverse aspecte ale păcii şi metode de atingere a ei. Aceste diferenţe sunt adâncite de natura multidisciplinară a studiilor (sociologi, politicieni, psihologi, antropologi etc.).

Studiile despre pace tind să fie generale şi tolerante, sperând că diverşi cercetători (şi activişti) pot găsi un punct comun în termenul *pace*. Cu toate acestea toleranţa poate masca incompatibilităţi în studiile despre pace. Având acest capitol şi pe cel anterior ca fundal teoretic, următoarele patru capitole vor acoperi subiectele importante din studiile de securitate internaţională, larg definite. Aceste capitole trec prin toate cele patru nivele de analiză, de la procesele politicii externe (nivelele individual şi intern) către conflict şi forţa militară (nivelele interstatal şi intern), la dreptul şi organizaţiile internaţionale (nivelele global şi interstatal).

Nivelul de jos al analizei înseamnă întoarcerea la ceea ce se întâmplă în interiorul statului. Cum decid statele cum să acţioneze? Ce fel de negocieri au loc *în cadrul* unui stat care este angajat în negocieri internaţionale? Cum afectează psihologia individuală şi de grup procesul de decizie, îndepărtându-l de la raţionalitate? Aceste întrebări, ţinând de domeniul studiilor de politică externă, sunt subiectul capitolului 4.

ABORDARE CRITICĂ

1. Relaţiile SUA-Canada par a fi mai bine explicate de liberalism decât de realism. Ce alte relaţii interstatale (una sau mai multe) au aceast, calitate? Discutaţi doctrinele diferite ale realismului şi liberalismului, arătând cum se aplică fiecare acestor relaţii.
2. RI ar arăta altfel dacă majoritatea liderilor statelor ar fi femei? Care ar fi diferenţele? Ce evidenţă (dincolo de stereotipurile de gen) susţin răspunsul dumneavoastră?
3. În ce fel explicaţiile evenimentelor din RI se schimbă dacă femeile sunt considerate jucători principali, şi nu doar periferici? Pe care femei şi în ce roluri le-aţi considera importante?
4. Deconstruiţi această carte prin identificarea temelor implicite, a subiectelor neatinse şi a părtinirilor ascunse.
5. Studiile despre pace afirmă că trăsăturile interne ale statelor (la nivelul intern de analiză) afectează puternic înclinaţia spre război sau potenţialul pentru pace de durată. Pentru o societate, arătaţi cum caracteristicile interne – sociale, economice şi/sau culturale – influenţează comportamentul ei extern.

78. Gene Sharp, *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System*, Princeton, 1990.

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Enunțurile centrale ale realismului – referitoare la anarhie, statele ca actori, raționalitate și utilitatea forței militare – au fost criticate din mai multe perspective.
- Liberalii contestă noțiunea realistă că interesul de sine îngust este mai rațional decât cooperarea reciproc benefică.
- Neoliberalismul susține că și într-un sistem anarhic de state autonome raționale, cooperarea poate să apară prin crearea normelor, regimurilor și instituțiilor.
- Bunurile colective sunt beneficii primite de toți membrii unui grup indiferent de contribuția lor individuală. Împărtășirea normelor și regulilor este importantă în determinarea membrilor să plătească pentru bunurile colective.
- Regimurile internaționale - așteptări convergente ale liderilor de state cu privire la regulile din ariile tematice din RI - ajută la asigurarea stabilității în absența unui guvern mondial.
- Teoria stabilității hegemonice sugerează că deținerea puterii predominante de către un stat conferă stabilitate relațiilor internaționale și ajută la crearea regimurilor.
- Într-un mecanism de securitate colectivă, un grup de state este de acord să răspundă împreună la agresiunea oricărui stat participant; ONU și alte OIG-uri îndeplinesc aceste funcții.
- Autorii feminiști în RI susțin că genul persoanelor este important în înțelegerea RI, dar se despart în mai multe ramuri pornind de la concepțiile lor privind rolul genurilor.
- Feminiștii diferenței susțin că există diferențe reale (nu arbitrare) între bărbați și femei. Bărbații gândesc mai frecvent relațiile sociale pornind de la autonomie (așa cum fac realiștii), iar femeile le gândesc în termenii legăturii.
- Feminiștii diferenței susțin că bărbații sunt în general mai războinici decât femeile. Aceștia cred că, deși participanții femei individuali (precum liderii de stat) ar putea să nu reflecte diferența, participarea unui număr mare de femei ar schimba caracterul sistemului internațional, făcându-l mai pașnic.
- Feminiștii liberali nu sunt de acord cu ideea că femeile au capacități sau tendințe substanțial diferite, ca participante în RI. Ei susțin că femeile sunt egale cu bărbații în toate rolurile din RI. Ca evidență, feminiștii liberali dau exemple de femei lider și de femei soldat din trecut sau din zilele noastre.
- Constructiviștii resping aserțiunile realiste despre interesele statelor, atribuind aceste interese, în parte, normelor și interacțiunilor sociale.
- Criticii postmoderniști resping întreg cadrul și limbajul realismului, cu statele ca actori unitari. Postmoderniștii susțin că nici o categorie simplă nu poate să capteze realitățile multiple experimentate de participanții în RI.
- Feminiștii postmoderniști caută să descopere subtexte legate de gen, implicite în discursul realist, inclusiv teme sexuale legate de conceptul de putere.
- Programele de studii asupra păcii sunt interdisciplinare și caută să extindă cercetarea securității internaționale pentru a include factorii economici și sociali ignorați de realism.
- Studiile asupra păcii recunosc o părtinire normativă – pacea este bună și războiul rău – și dorința de a pune teoria în practică prin participare politică.
- Medierea și alte forme de rezolvare a conflictelor sunt mijloace alternative de exercitare a factorilor de influențare asupra participanților la negocieri. Aceste mijloace reușesc tot mai des rezolvarea conflictelor fără (sau stopând) utilizarea violenței.
- Pentru cercetătorii păcii, militarismul contribuie în multe culturi la predilecția statelor de a recurge la forță în negocierea internațională.
- Pacea pozitivă implică nu doar absența războiului, dar și abordarea condițiilor pe care cercetătorii păcii le pun în legătură cu violența – mai ales injustiția și sărăcia.

- Mişcările pentru pace încearcă să influenţeze politica externă a statelor în ceea ce priveşte forţa militară ; astfel de mişcări sunt de mare interes în studiile asupra păcii.
- Nonviolenţa – renunţarea la forţă – poate fi un factor eficient de influenţare, mai ales pentru oamenii săraci sau oprimaţi cu puţine alte mijloace disponibile.

TERMENI-CHEIE

neoliberalism 152
„dinte pentru dinte" 153
problema bunurilor colective 154
„blatişti" 154
regim internaţional 155
teoria stabilităţii hegemonice 156
securitate colectivă 158
feminismul diferenţei 161
feminismul liberal 162
feminismul postmodernist 162
decalaj de gen 166
constructivism 172
postmodernism 175
subtext 177
părtinire normativă 180
rezolvarea conflictelor 180
arbitraj 181
militarism 182
pacea pozitivă 185
violenţa structurală 185
guvern mondial 186
mişcări pentru pace 187
nonviolenţă/pacifism 188

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Conflictul arabo-israelian : care sunt noile obstacole din calea păcii ?
de Mir Zohair Husain

Prezentare Evreii şi arabii palestinieni se luptă pentru aceeaşi mică zonă geografică de 100 de ani, deoarece pământul respectiv are semnificaţii religioase însemnate pentru ambele naţiuni. De la crearea Israelului în 1948, conflictul arabo-israelian s-a intensificat şi a atras atenţia întregii lumi. Problema centrală e reprezentată de graniţele Israelului vag definite şi de teritoriile ocupate de Israel – Cisiordania predominant palestiniană care aparţinea Iordaniei, Fâşia Gaza, predominant palestiniană care aparţinea Egiptului, şi Înălţimile Golan, care aparţineau Siriei. Din 1993, acordurile de pace palestiniano-israeliene au promovat intermitent autonomia palestiniană în anumite părţi ale Cisiordaniei şi în Fâşia Gaza, până când eforturile preşedintelui Bill Clinton de a stabili un acord final au eşuat în iulie 2000 la summitul Camp David II. Cele două părţi nu s-au putut înţelege asupra problemelor majore : Ierusalimul (cum să divizeze şi să împartă oraşul cu o atât de mare importanţă religioasă şi istorică), aşezările evreieşti din Cisiordania şi Fâşia Gaza (câte urmau să fie demolate şi în cât timp) şi reîntoarcerea refugiaţilor palestinieni în Cisiordania, Fâşia Gaza şi în unele părţi din Israel.

După eşecul întâlnirii Camp David II, vizita liderului partidului israelian Likud, Ariel Sharon, la Moscheea al-Aqsa – una din cele mai venerate moschei în Islam – pe 28 septembrie 2000, a declanşat a doua *intifadah* (răscoală) palestiniană, cunoscută drept intifadah al-Aqsa. Ciclul de violenţe dintre atentatorii cu bombe sinucigaşi şi armata israeliană, care a urmat vizitei lui Ariel Sharon şi victoriei lui electorale răsunătoare din februarie 2001, a dus la mai mult de 3.000 de morţi palestinieni şi 1.000 de morţi israelieni.[a]

Ultima propunere de pace, „Itinerariul către pace" al președintelui George W. Bush, este un plan pe trei ani cu o serie de pași programați pentru ambele părți, culminând cu un stat palestinian independent în 2005.[b] Dar refuzul lui Sharon și al președintelui Bush de a negocia cu președintele Yasser Arafat al Autorității Naționale Palestiniene (ANP) și construirea de către Israel a unui gard de securitate pentru a împiedica atentatorii sinucigași palestinieni a crescut semnificativ ciclul de violențe. Cu toate acestea, moartea lui Arafat pe 11 noiembrie 2004, alegerea lui Mahmoud Abbas (Abu Mazen) ca președinte al ANP pe 9 ianuarie 2005, angajamentul lui Sharon de a demola așezările evreiești din Gaza cuprinzând peste 8.000 de coloniști evrei (împreună cu demolarea a patru așezări evreiești din Cisiordania) până la sfârșitul lui iulie 2005, descreșterea evidentă a violențelor israelo-palesteniene și noul elan al Administrației Bush în timpul celui de-al doilea mandat în medierea conflictului palestiniano-israelian au restructurat procesul de pace. Marea întrebare este : pot fi depășite „noile" obstacole în calea păcii ?

Argumentul 1. Perspectiva palestiniană

Intifadah de astăzi este rezultatul lipsei de speranță, al umilinței și al furiei palestiniene față de ocupația și militarismul israelian. Cea de-a doua intifadah palestiniană a început în octombrie 2000, caracterizată de atentatori sinucigași și acțiuni militare israeliene.

> [La începutul celei de-a doua intifadah], palestinienii au cerut tot mai vehement un răspuns armat la omorurile israeliene continue și în această perioadă... atacurile sinucigașe cu bombă au început...împotriva civililor și a altora... împotriva țintelor militare... (Ghassan Khatib, „Where Are We Now?", *Palestinian-Israeli Crossfire*, ediția 37, 29 septembrie 2003, www.bitterlemons.org)

Zidul israelian din Cisiordania disputată este un obstacol în calea păcii. Palestinienii și comunitatea internațională, în cadrul unei rezoluții ONU, au criticat construirea zidului de către israelieni cu intenția de a izola Israelul de Cisiordania.

> Gardul va plasa 14,5% din terenul Cisiordaniei pe partea israeliană, spunea raportul [ONU], adăugând: „Acest pământ, unul din cele mai fertile din Cisiordania, este în prezent căminul a mai mult de 274.000 de palestinieni."
> [ONU] a făcut o estimare aproximativă că încă 400.000 de palestinieni ar fi afectați negativ. În unele cazuri, bariera desparte satele palestiniene și terenurile agricole din apropiere. În multe comunități palestiniene mici, angajații și studenții trebuie să treacă bariera pentru a ajunge în orașele mai mari unde lucrează sau studiază. (Greg Myre, „UN Estimates Israeli Barrier Will Disrupt Lives of 600.000", *The New York Times*, 12 noiembrie 2003)

Abbas trebuie să înfrângă extremiștii palestinieni. În plus față de abordarea amenințărilor externe la adresa intereselor palestiniene, președintele Abbas trebuie să învingă și extremiștii palestinieni (cum ar fi islamiștii revoluționari Hamas și Jihadul islamic) care se opun oricăror acorduri de pace care impun concesii majore din partea

---

a. Steven Erlanger, „Hope, Skepticism and Fear: Back on the Road to Civility", *The New York Times*, 8 februarie 2005, p. 14

b. David K. Shipler, „On the Path to Peace, the Process Gets in the Way", *The New York Times*, 4 mai 2003.

palestinienilor. Ca şi grupurile extremiste din Israel, aceste grupuri vor continua să constituie impedimente majore în realizarea de progrese în negocieri, în care ambele părţi vor fi nevoite să facă concesii.
„Eu nu cred că aceşti militanţi mesianişti pot învinge cu adevărat în Irak, Israel sau Palestina, dar ei pot preveni majorităţile în fiecare ţară de a făuri orice fel de aranjamente pragmatice, tolerante, de împărţire a puterii - şi, în cazul israelienilor şi palestinienilor, noi frontiere. (Thomas L. Friedman, „Remapping the Middle East, Maybe" *The New York Times*, 9 ianuarie 2005)

Argumentul 2. Perspectiva israeliană

Represaliile militare israeliene sunt răspunsuri necesare la intifadah şi la terorismul palestinian. Indiferent de modul în care a început intifadah, Israelul trebuie să folosească forţa militară pentru a se apăra de atacurile palestiniene şi pentru a clarifica faptul că terorismul nu va fi tolerat.

Necesitatea ca Israelul să acţioneze direct împotriva teroriştilor a devenit clară după atacul sinucigaş de pe 27 martie dintr-un hotel din Netanya. Acel atentat a pus capăt unei luni sângeroase, în care 130 de israelieni au murit din cauza teroriştilor, o proporţie din populaţia Israelului de două ori mai mare decât cea a americanilor omorâţi pe 11 septembrie. Aceste asasinate au avut loc în ciuda conformării israeliene la eforturile lui Anthony Zinni, emisarul SUA, de a obţine un acord de încetare a focului şi în contextul utilizării de către Autoritatea Palestiniană a terorii ca alternativă la negocieri...
Nu există nici o iluzie că ar putea exista o soluţie pur militară pentru conflictul israeliano-palestinian. Totuşi, operaţiunea recentă a avut deja un efect real în dejucarea planurilor teroriste şi în afectarea capacităţilor teroriste. În termeni umani, acest lucru se va traduce prin multe vieţi israeliene salvate. (Nitsan Alon, „Why Israel's Mission Must Continue", *The New York Times*, 12 aprilie 2002)

Zidul de securitate de-a lungul Cisiordaniei este pentru protecţia israelienilor. Trei ani de intifadah palestiniană au determinat Israelul să construiască un zid de securitate. Această barieră, care include un gard electronic, ziduri din beton, tranşee şi alte obstacole, este menit a bloca atacurile palestiniene, şi nu este o graniţă politică.

[Ca răspuns la raportul ONU că zidul de securitate israelian va perturba vieţile a 600.000 de palestinieni, purtătoarea de cuvânt a Ministerului israelian al Apărării, Rachel Niedak-Ashkenazi ripostează] „Avem o cifră : cei 6,5 milioane de israelieni vor fi mai bine protejaţi atunci când gardul va fi terminat... [De asemenea] construim porţi şi luăm şi alte măsuri pentru a minimaliza neplăcerile." „A spune că nu luăm în considerare problemele umanitare este înşelător." (Greg Myre, „UN Estimates Israeli Barrier Will Disrupt Lives of 600.000", *The New York Times*, 12 noiembrie 2003)

Sharon trebuie să învingă extremiştii israelieni. La fel ca omologul său din APN, Sharon este atacat de extremiştii israelieni în principal pentru decizia de a retrage coloniştii israelieni din aşezările lor din Gaza şi Cisiordania. Altădată considerat arhitectul şi gardianul mişcărilor de colonizare israeliene, Sharon se confruntă cu o opoziţie puternică faţă de retragerea israelienilor din acele aşezări.

În Israel mişcarea teocratic-naţionalistă a coloniştilor a început deja să acţioneze. Joia trecută, patru comandanţi de batalion şi alţi 30 de ofiţeri, toţi locuitori ai aşezărilor evreieşti din Cisiordania, au publicat o declaraţie în cotidianul israelian *Yediot Aharonot*,

declarând că nu vor asculta ordinele de evacuare a enclavelor evreiești din Gaza sau Cisiordania. Este o respingere publică a planului aprobat de cabinetul prim-ministrului Ariel Sharon de a retrage toate forțele și așezările israeliene din Gaza și o mică parte a celor din Cisiordania. (Thomas L. Friedman, „Remapping the Middle East, Maybe", *The New York Times*, 9 ianuarie 2005)

❖ Întrebări

1. În afară de problemele controversate, dificile și de lungă durată ale Ierusalimului, așezărilor evreiești din Fâșia Gaza și Cisiordania și reîntoarcerii refugiaților palestinieni, care din aceste probleme recente – intifadah (percepută ca răscoală legitimă de palestinieni și ca terorism de israelieni), zidul de securitate israelian sau extremiștii din ambele tabere - este cel mai mare obstacol în obținerea păcii? De ce?
2. Ce rol ar trebui să joace Statele Unite, Uniunea Europeană și Organizația Națiunilor Unite în rezolvarea conflictului arabo-israelian? Va aduce „Itinerariul" pacea? De ce sau de ce nu?

❖ Bibliografie selectivă

Auriana Ojeda (ed.), *The Middle East: Current Controversies*, Greenhaven Press, Detroit, MI, 2003.

Neil Alger (ed.), *The World Hot Spots: Palestinians and the Disputed Territories*, Greenhaven Press, Detroit, MI, 2004.

Capitolul 4

POLITICA EXTERNĂ

Elaborarea politicii externe

Înţelegerea statelor ca actori unitari este utilă până la un anumit punct, dar nu este foarte exactă. Un stat nu este o fiinţă unitară conştientă ; acţiunile sale reprezintă un amestec de alegeri umane individuale – făcute de cetăţenii săi, liderii săi politici, de diplomaţii şi birocraţii săi – agregate prin structurile interne ale statului. Acest capitol analizează statul din interior spre exterior, încercând să înţeleagă procesele şi structurile din *interiorul* statelor care le determină să întreprindă acţiunile faţă de alte state.

Politicile externe sunt strategii folosite de către guverne pentru a-şi dirija acţiunile pe scena internaţională. Ele arată obiectivele pe care liderii de stat s-au decis să le urmărească într-o relaţie sau situaţie dată, precum şi mijloacele generale prin care intenţionează să atingă acele obiective. Deciziile de zi cu zi luate de diversele agenţii ale unui guvern sunt ghidate de ţelul de a implementa politicila externă.

În fiecare zi, statele acţionează pe plan internaţional. Diplomaţii sunt învestiţi în funcţie, li se dau instrucţiuni pentru negociere sau sunt rechemaţi acasă. Negociatorii comerciali sunt de acord să-şi micşoreze pretenţiile cu câteva procente. Forţele militare sunt mutate şi ocazional sunt trimise în luptă. În spatele fiecărei astfel de acţiuni stau deciziile luate de o mulţime de decidenţi de politică externă, de la lideri de stat de prim rang până la birocraţi. În general, cercetătorii în RI sunt mai puţin interesaţi de politicile specifice decât de **procesul politicii externe** – modul în care se ajunge la aceste politici şi modul în care acestea sunt implementate[1].

Statele stabilesc diferite structuri organizaţionale şi relaţii funcţionale pentru a crea şi realiza politicile externe. Funcţionarii şi agenţiile adună informaţii despre o anumită situaţie din diferite surse ; scriu memorandumuri descriind posibile opţiuni pentru acţiune ; ţin şedinţe pentru a discuta problema ; unii dintre ei se întâlnesc în particular, în afara acestor şedinţe, pentru a se hotărî cum să le conducă. Astfel de activităţi, definite pe larg, reprezintă ceea ce se înţelege prin „procesul politicii

1. Neack Laura, *The New Foreign Policy : US and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2003 ; Donald M. Snow, *United States Foreign Policy : Politics Beyond the Water's Edge*, Longman, New York, 2003 ; William H. Meyer, *Security, Economics, and Morality in American Foreign Policy : Contemporary Issues in Historical Context*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, 2004.

externe". Cercetătorii în RI sunt mai ales interesaţi să exploreze dacă anumite tipuri de procese politice conduc la un anumit gen de decizii – dacă anumite procese dau rezultate mai bune (pentru interesele autodefinite ale statului) decât altele.

Rezultatele politicii externe reies din forţe multiple, acţionând la diferite nivele de analiză. Rezultatele depind de decidenţii individuali, de tipul de societate şi de guvernul în cadrul căruia lucrează, precum şi de contextul internaţional şi global al acţiunilor lor. Deoarece studiul politicii externe se concentrează asupra forţelor din interiorul statului, se pune accentul, în principal, pe nivelele de analiză individual şi intern.

Politica externă comparată reprezintă studiul politicii externe în diferite state pentru a descoperi dacă tipuri asemănătoare de societăţi sau guverne au în mod consecvent tipuri asemănătoare de politici externe (compararea între state sau între diferite perioade de timp pentru un singur stat). Astfel de studii s-au concentrat mai ales asupra a trei caracteristici : dimensiune, bogăţie şi gradul de participare democratică în guvernare[2]. Din păcate, nu s-a găsit nici o regulă simplă pentru a prezice tendinţele războinice ale unui stat pe baza unor atribute cum ar fi dimensiunea, bogăţia, şi tipul de regim. Există mari diferenţe între state, dar chiar şi în cazul unui singur stat, de-a lungul timpului. De exemplu, atât statele capitaliste, cât şi cele comuniste s-au dovedit capabile de agresiune neprovocată sau de comportament paşnic, în funcţie de circumstanţe.

Unii politologi au încercat să interpreteze politicile externe ale anumitor state în funcţie de *istoria şi cultura politică* a fiecăruia. De exemplu, Uniunea Sovietică (Rusia) trăise repetate invazii terestre devastatoare de-a lungul secolelor (culminând cu al Doilea Război Mondial), în timp ce Statele Unite trăiseră două secole de siguranţă, protejate de mari oceane. Astfel, puterea militară a Uniunii Sovietice şi controlul său asupra statelor-tampon din Europa de Est le păreau inerent defensive liderilor sovietici şi agresive americanilor.

Majoritatea studiilor de politică externă nu s-au axat pe compararea politicilor adoptate de diferite state ; ele au încercat să examineze efectele proceselor de politică externă asupra comportamentului statelor, precum şi consecinţele rezultate. Studiul proceselor de politică externă contravine presupunerii realiste privind actorul statal unitar.

Luarea deciziilor

Procesul politicii externe este unul de *luare a deciziilor*. Statele acţionează deoarece persoane din guvern – *decidenţi* – aleg acele acţiuni. Luarea deciziilor este un proces de *ghidaj* în care se fac ajustări ca rezultat al feedbackului de la lumea exterioară. Deciziile sunt îndeplinite prin acţiuni întreprinse pentru a schimba lumea, şi apoi informaţiile din exterior sunt monitorizate pentru a evalua efectele acţiunilor. Aceste

---

2. Steven W. Hook, *Comparative Foreign Policy*, Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, 2002 ; Ryan K. Beasley *et al.* (ed.), *Foreign Policy in Comparative Perspective : Domestic and International Influences on State Behavior*, CQ Press, Washington DC, 2002.

evaluări – împreună cu informaţiile despre alte schimbări, independente, din mediu – intră în următoarea rundă de decizii (vezi figura 4.1).

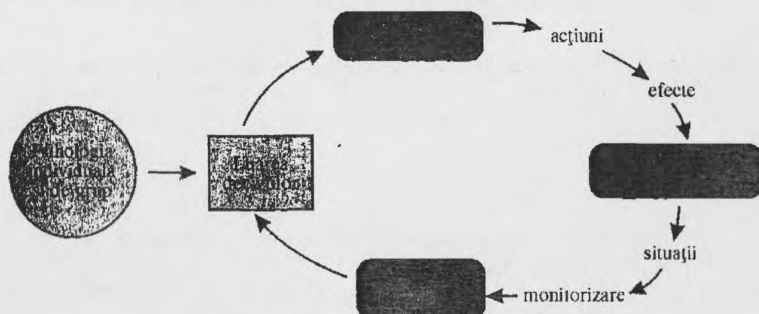

Figura 4.1. *Luarea deciziilor ca ghidaj*

Modelele de luare a deciziilor

Un punct de pornire general pentru studierea procesului de luare a deciziilor este **modelul raţional**[3]. În acest model, decidenţii îşi stabilesc ţeluri, evaluează importanţa lor relativă, calculează costurile şi beneficiile fiecărei căi posibile de acţiune, apoi o aleg pe cea cu cele mai mari beneficii şi cele mai mici costuri:

1. Se clarifică scopurile în situaţia dată.
2. Se ordonează după importanţă (în cazul în care scopurile diferite sunt contradictorii).
3. Se listează alternativele disponibile pentru a atinge scopurile.
4. Se cercetează consecinţele (urmări probabile şi posibile) ale acelor alternative.
5. Se alege calea de acţiune care va produce cel mai bun rezultat (în ceea ce priveşte atingerea scopurilor).

Alegerea poate fi complicată de *incertitudinea* în legătură cu costurile şi beneficiile diferitelor acţiuni. În asemenea cazuri, decidenţii trebuie să ataşeze probabilităţi fiecărui rezultat posibil al unei acţiuni. De exemplu, presarea unui stat rival să cedeze teren în convorbirile de pace va fi persuasivă sau va avea efectul invers? Semnarea unui acord de liber schimb va conduce la un comerţ mai intens cu statul partener sau ţara va pierde locuri de muncă în urma acordului (sau ambele)? Unii decidenţi sunt relativ deschişi faţă de *risc*, în timp ce alţii sunt *împotriva riscului*. Aceşti factori afectează importanţa pe care decidenţii o atribuie diferitelor rezultate alternative care ar putea reieşi dintr-o acţiune. Modelul raţional poate sugera că

3. Modelul raţional, împreună cu modelele procesului organizaţional şi politicii birocratice discutate mai târziu, provine de la Graham Allison; vezi Graham T. Allison şi Philip Zelikow, *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, ed. a II-a, Longman, New York, 1999; Barton J. Bernstein, „Understanding Decisionmaking, US Foreign Policy and the Cuban Missile Crisis", *International Security*, 25 (1), 2000, pp. 134-164.

luarea deciziilor este mai simplă decât este cazul. Un decident poate urmări simultan diferite ţeluri contradictorii. Scopurile persoanelor care sunt implicate în luarea unei decizii pot fi diferite, precum pot fi şi scopurile diverselor agenţii de stat. De exemplu, secretarul american de stat poate avea un scop diferit de cel al secretarului Apărării, tot aşa cum Agenţia Centrală de Informaţii (CIA) poate vedea o situaţie diferit de cum o vede Consiliul Naţional de Securitate. Modelul raţional de luare a deciziilor este astfel oarecum complicat de incertitudine şi de ţelurile multiple ale decidenţilor.

O alternativă la modelul raţional de luare a deciziilor este **modelul procesului organizaţional**. În acest model, decidenţii de politică externă sar de obicei peste procesul obositor de identificare a scopurilor şi acţiunilor alternative, bazându-se în schimb, pentru majoritatea deciziilor, pe răspunsuri standardizate sau *proceduri de operare standard*. De exemplu, Departamentul de Stat al SUA primeşte în fiecare zi mai mult de o mie de rapoarte sau informaţii de la ambasadele sale din toată lumea şi trimite peste o mie de instrucţiuni sau răspunsuri către acele ambasade. Marea majoritate a acelor mesaje nu sunt văzute niciodată de către decidenţii superiori (secretarul de stat sau preşedintele) ; ele sunt preluate de decidenţii de rang inferior care aplică principiile generale – sau care încearcă pur şi simplu să ia cea mai puţin controversată şi cea mai standardizată decizie. Aceste decizii la nivel inferior pot nici măcar să nu reflecte politicile de nivel înalt adoptate de liderii superiori, ci pot avea o viaţă a lor proprie. Modelul procesului organizaţional presupune că mare parte din politica externă rezultă dintr-un „management orbecăit"[4].

O altă alternativă la modelul raţional este **modelul negocierii guvernamentale** (sau *politicii birocratice*), în care deciziile de politică externă rezultă din procesul de negociere dintre diferite agenţii guvernamentale cu interese oarecum diferite în rezultat[5]. În 1992, guvernul japonez trebuia să decidă dacă să permită importul de sushi din California – o slăbire a interdicţiei tradiţionale a Japoniei de a importa orez (pentru a-şi menţine autonomia în privinţa alimentului său de bază). Ministerul japonez al Agriculturii, având interesul de a menţine bunăstarea fermierilor japonezi, se opunea importurilor. Ministerul de Externe, fiind interesat de buna relaţie cu Statele Unite, dorea să permită importurile. Decizia finală de a permite importul de sushi a rezultat din lupta între ministere. Astfel, potrivit modelului de negociere guvernamentală, deciziile de politică externă reflectă (un amestec de) interese ale agenţiilor de stat.

Deşi modelul raţional este de obicei punctul de pornire pentru analiza deciziilor de politică externă, există multe motive pentru a pune la îndoială dacă deciziile pot fi considerate raţionale, chiar dincolo de influenţele inerţiei organizaţionale şi ale negocierii guvernamentale. Aceste elemente neraţionale în luarea deciziilor sunt înţelese cel mai bine prin analiza *psihologică* a proceselor decizionale individuale şi de grup[6].

4. Deborah D. Avant, *Political Institutions and Military Change : Lessons from Peripheral Wars*, Cornell, 1995 ; Jack S. Levy, „Organizational Routines and the Causes of War", *International Studies Quarterly*, 30 (2), 1986, pp. 193-222.
5. David A. Welch, „The Organizational Process and Bureaucratic Politics Paradigms : Retrospect and Prospect", *International Security*, 17 (2), 1992, pp. 112-146; Edward Rhodes, „Do Bureaucratic Politics Matter? Some Disconfirming Findings from the Case of the US Navy", *World Politics*, 47 (1), 1994, pp. 1-41.

Decidenţii individuali

Indivizii sunt singurii actori reali în relaţiile internaţionale. Fiecare eveniment internaţional este rezultatul, intenţionat sau neintenţionat, al deciziilor luate de indivizi. RI nu se întâmplă pur şi simplu. Preşedintele Harry Truman, care a luat decizia de a lansa bombele nucleare americane asupra a două oraşe japoneze în 1945, a înţeles acest lucru. El avea un slogan pe biroul său : „Răspunderea se opreşte aici". Ca lider al celei mai mari puteri a lumii, el nu avea cui să paseze răspunderea. Dacă se hotăra să folosească bomba (ceea ce a şi făcut), aveau să moară peste 100.000 de civili. Dacă se hotăra să nu o folosească, războiul putea să mai dureze luni de zile, cu zeci de mii de victime americane. Truman trebuia să aleagă. Unii îi aplaudă decizia ; alţii o condamnă. Dar orice ar fi, Truman ca individ trebuia să decidă şi să îşi asume responsabilitatea pentru consecinţe. La fel, deciziile cetăţenilor, deşi pot să nu pară importante atunci când sunt luate una câte una, sunt cele care creează marile forţe ale istoriei mondiale.

ABORDARE TEORETICĂ

Continuitatea politicii în Balcani

Din postura de candidat la preşedinţie, George W. Bush a promis să retragă trupele americane din Balcani, unde preşedintele Clinton le trimisese pentru menţinerea păcii în Bosnia, Kosovo şi Macedonia. El a argumentat că misiunile de menţinere a păcii suprasolicită armata americană şi lasă prea puţine resurse pentru misiunile principale de descurajare şi purtare a războaielor. Ca preşedinte totuşi, Bush a amânat în 2001, pe termen nelimitat, ideea de retragere, după ce a luat în considerare aria de probleme aflate în joc. El a decis că o retragere americană subită ar putea submina coeziunea NATO şi ar putea reaprinde războaiele din Balcani, destabilizând poate ţările apropiate. Ce teorii ar putea să ajute la explicarea schimbării lui Bush? O varietate de explicaţii pot fi extrase din cele trei viziuni asupra lumii. Să luăm în considerare o abordare liberală şi una realistă.

Una dintre teorii, modelul procesului organizaţional, susţine că birocraţiile guvernamentale produc politici în mod rutinier, cu o schimbare incrementală doar pe măsură ce liderii politici vin şi pleacă. (Elementele liberale în acest model includ accentul

6. Janice Gross Stein, „Psychological Explanations of International Conflict", în Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth A. Simmons (ed.), *Handbook of International Relations*, Sage, 2002, pp. 292-308 ; Richard C. Snyder, H.W. Bruck şi Burton Sapin, *Foreign Policy Decision Making (Revisited)*, Palgrave, Londra, 2002.

său pe actori substatali şi viziunea sa asupra schimbării ca fiind graduală.) Acest raţionament ar putea explica continuitatea în politica americană din Balcani, chiar şi când un nou lider a venit cu idei noi. Departamentul de Stat şi Pentagonul l-au „educat" pe Bush, iar politica a rămas relativ neschimbată.

O abordare teoretică diferită, inspirată din temele realiste, explică intervenţiile militare ca acţiuni făcute raţional (beneficiile depăşesc costurile), urmărind interesul naţional. Pentru realişti, acest interes tinde să fie definit destul de limitat, ca acces la resurse tangibile de putere cum ar fi teritoriul, rezervele de energie, bazele militare strategice şi altele de acest fel. Conform acestui raţionament, Bush nu a schimbat atitudinea Statelor Unite în Balcani, deoarece interesele SUA în zonă nu se schimbaseră. Pentru realişti, nici retorica politică, nici schimbările în guvern nu contează atât de mult ca interesele şi capacităţile naţionale de bază. Bush şi Clinton au făcut cam aceleaşi calcule cost-beneficiu ca şi primul preşedinte Bush: şi anume că pacea în Balcani merita bani şi efort (cât anume, depindea de diferitele presiuni şi pericole), dar nu merita asumarea de victime americane substanţiale.

Cum am putea să testăm aceste teorii una în raport cu cealaltă? Avem nevoie de un „experiment" în care cele două teorii să facă predicţii opuse. Aparent, războiul asupra terorismului de după 11 septembrie 2001 oferă un fel de experiment, deoarece a schimbat dramatic solicitările globale asupra forţelor militare americane. Pentru teoria realistă, această schimbare ar fi trebuit să schimbe calculul cost-beneficiu privind efectele misiunilor ambiţioase de menţinere a păcii. Bush ar fi retras forţe din Balcani pentru a le folosi în războiul împotriva terorismului. După cum s-a văzut, această predicţie ar fi fost una bună. Forţele americane fiind suprasolicitate din cauza războiului neaşteptat de dificil din Irak, Statele Unite şi-au retras forţele din Bosnia până în 2004, lăsând totul în seama Europei.

Un experiment bun menţine constanţi anumiţi factori (precum natura birocraţiei de politică externă a SUA), în timp ce alţii se schimbă (cerinţele asupra forţelor militare americane). Atunci poate fi evaluată influenţa fiecărui factor asupra rezultatului. Totuşi, aceste evaluări sunt de obicei departe de a fi decisive. „Experimentele" în RI sunt foarte imperfecte deoarece nu controlăm condiţiile ca într-un laborator, şi nici un experiment nu poate dovedi sau infirma o teorie.

Studiul luării deciziilor individuale se învârte în jurul problemei raţionalităţii. În ce măsură pot liderii naţionali (sau cetăţenii) să ia o decizie raţională în interes naţional – dacă un astfel de interes poate fi definit – şi astfel să se conformeze unei viziuni realiste asupra RI? Raţionalitatea individuală nu este echivalentă cu raţionalitatea statală: statele pot filtra deciziile iraţionale ale indivizilor pentru a ajunge la alegeri raţionale; sau statele pot distorsiona deciziile individuale raţionale şi să se ajungă la alegeri iraţionale ale statelor. Dar realiştii tind să presupună că atât statele, cât şi indivizii sunt raţionali şi că scopurile sau interesele statelor se corelează cu cele ale liderilor.

Cele mai simplificate modele actor-raţional merg până la a presupune că interesele sunt aceleaşi de la actor la actor. Dacă acest lucru ar fi adevărat, indivizii ar putea fi înlocuiţi unul cu altul în diferite roluri, fără a schimba prea mult istoria. Şi statele s-ar comporta toate la fel – mai bine zis, diferenţele dintre ele ar reflecta resursele diferite, geografia, dar nu şi diferenţe în natura intereselor lor naţionale, care ar fi

asemănătoare. Această presupunere este, în cel mai bun caz, o simplificare exagerată[7]. Într-adevăr, deciziile individuale reflectă *valorile* şi *credinţele* decidentului.

Cum pot cercetătorii în RI să caracterizeze valorile şi convingerile unui individ? Uneori, credinţele şi valorile sunt explicate în autobiografii ideologice. Alteori cercetătorii în RI încearcă să le deducă printr-o metodă numită *analiza de conţinut* – analizând discursurile sau alte documente pentru a număra de câte ori sunt repetate cuvinte sau expresii cheie, şi în ce contexte. Autorii au descris şi *codurile operaţionale* – rutine şi metode care mediază între credinţe şi acţiunile practice[8]. Alţi savanţi au creat modele pe computer ale convingerilor[9].

Scopurile indivizilor sunt diferite, la fel şi modurile în care aceştia îşi urmăresc aceste scopuri. Decidenţii individuali nu au doar valori şi credinţe diferite, ci au şi personalităţi unice – experienţele lor personale, capacităţile intelectuale şi stilurile lor personale de a lua decizii. Unii teoreticieni ai RI studiază psihologia individuală pentru a înţelege modul în care personalitatea afectează luarea deciziilor. Abordările psihanalitice susţin că personalităţile reflectă influenţe subconştiente ale experienţelor din copilărie. De exemplu, Bill Clinton a fost foarte criticat în primii săi ani ca preşedinte pentru o politică externă care părea să meargă în zigzag. O trăsătură remarcabilă a personalităţii lui Clinton era disponibilitatea sa de a face compromisuri. Clinton însuşi a remarcat că experienţa sa de a creşte alături de un tată vitreg violent şi alcoolic l-a modelat drept „conciliator, încercând tot timpul să minimizeze perturbările."[10]

În afară de *idiosincraziile* individuale în scopuri sau în procesele de luare a deciziilor, există cel puţin trei moduri *sistematice* în care luarea individuală a deciziilor diferă de modelul raţional. În primul rând, decidenţii suferă de **percepţii greşite şi percepţii selective** (înregistrează doar anumite tipuri de informaţii) atunci când adună date despre posibilele consecinţe ale alegerilor lor[11]. Procesele de luare a deciziilor sunt nevoite să reducă şi să filtreze informaţiile primite pe care se bazează o decizie; problema este că o astfel de filtrare este deseori părtinitoare. **Ecranele informaţionale** sunt filtre subconştiente prin care oamenii trec informaţiile pe care le primesc despre lumea înconjurătoare. Deseori, ei ignoră pur şi simplu orice informaţie care nu se potriveşte aşteptărilor lor. Informaţiile sunt de asemenea filtrate şi în timp ce trec de la o persoană la alta în procesul de luare a deciziilor. De exemplu, înainte de

7. Barbara Farnham, *Roosevelt and the Munich Crisis: A Study of Political Decision-Making*, Princeton, 1997; Fred I. Greenstein, „The Changing Leadership of George W. Bush: A Pre- and Post-9/11 Comparison", în Eugene R. Wittkopf şi James M. McCormick (ed.), *The Domestic Sources of American Foreign Policy*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2004, pp. 353-362.
8. Stephen G. Walker, Mark Schafer şi Michael D. Young, „Presidential Operational Codes and Foreign Policy Conflicts in the Post-Cold War Era", *Journal of Conflict Resolution*, 43 (5), 1999, pp. 610-625.
9. Charles S. Taber, „POLI: An Expert System Model of US Foreign Policy Belief Systems", *American Political Science Review*, 86 (4), 1992, pp. 888-904; Valerie M. Hudson (ed.), *Artificial Intelligence and International Politics*, Westview, Boulder, CO, 1991.
10. Nancy Collins, „A Legacy of Strength and Love" [interviu cu preşedintele Clinton], *Good Housekeeping*, 221 (5), 1995, pp. 113-115.
11. Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, 1976.

atacurile teroriste din septembrie 2001, agențiile de informații americane nu au interpretat corect dovezile disponibile, deoarece prea puțini analiști vorbeau fluent araba. La fel, liderii sovietici în 1941 și liderii israelieni în 1973 au ignorat dovezile despre invaziile cu care aveau să se confrunte țările lor.

Percepțiile greșite pot afecta implementarea politicii de către oficialii de grad inferior, precum și formularea sa de către oficialii superiori. De exemplu, în 1988, ofițerii unei nave de război americane din Golful Persic au doborât un avion civil iranian despre care au crezut că este un avion militar care îi atacă. Ofițerii au încercat să ducă la îndeplinire politicile stabilite de liderii naționali, dar din cauza percepțiilor greșite, acțiunile lor au adus daune intereselor propriului stat.

În al doilea rând, raționalitatea calculelor individuale cost-beneficiu este subminată de emoțiile pe care decidenții le simt în timp ce se gândesc la consecințele acțiunilor lor – efect numit *părtinire afectivă*. (Afectul pozitiv și negativ se referă la sentimente de simpatie sau antipatie către cineva.) Oricât de mult ar încerca un decident să fie rațional atunci când ia o decizie, procesul decizional este obligatoriu influențat de sentimente puternice pentru persoana sau statul spre care este direcționată decizia. (Părtinirile afective contribuie și ele la filtrarea informației, pe măsură ce informația pozitivă despre persoanele antipatizate sau informația negativă despre persoanele simpatizate sunt eliminate.)

În al treilea rând, *părtinirile cognitive* sunt distorsiuni sistematice ale calculelor raționale bazate nu pe sentimente emoționale, ci doar pe limitările creierului uman în procesul de alegeri. Cea mai importantă pare să fie încercarea de a produce *echilibru cognitiv* – sau de a reduce *disonanța cognitivă*. Acești termeni se referă la tendința oamenilor de a încerca să păstreze modele mintale ale lumii care sunt consecvente logic (acest lucru este rareori reușit în întregime). De exemplu, după ce s-a hotărât dacă să intervină sau nu militar într-un conflict, un lider își va ajusta cel mai probabil modelul mintal pentru a minimaliza riscurile și a exagera beneficiile cursului de acțiune ales[12].

O implicație a echilibrului cognitiv este aceea că decidenții pun o mai mare valoare pe scopuri pentru atingerea cărora au depus un efort mare – *justificarea efortului*. Acest lucru este adevărat mai ales într-o democrație, unde politicienii trebuie să se confrunte cu judecata cetățenilor la alegeri și astfel nu vor să admită eșecurile. Războiul din Vietnam i-a prins în capcană pe decidenți într-un astfel de mod în anii '60. După ce au trimis jumătate de milion de soldați la celălalt capăt al lumii, a fost greu pentru liderii americani să admită, pentru ei înșiși, că beneficiile războiului erau mai mici decât costurile.

Decidenții ating echilibrul cognitiv și prin *iluzii* – o supraestimare a probabilității unui rezultat dorit. O variantă a iluziei este să presupui că un eveniment cu o

12. Yaacov Y. I. Vertzberger, *The World in Their Minds : Information Processing, Cognition, and Perception in Foreign Policy Decisionmaking*, Stanford, 1990 ; Donald A. Sylvan și James F. Voss, *Problem Representation in Foreign Policy Decision Making*, Cambridge, 1998 ; Stanley A. Renshon și Deborah W. Larson (ed.), *Good Judgement in Foreign Policy : Theory and Application*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2003.

probabilitate mică de a avea loc *nu* va avea loc. Acesta ar putea fi un mod periculos de a ne gândi la evenimente catastrofice precum războiul nuclear accidental.

Echilibrul cognitiv determină deseori decidenţii să îşi menţină imaginea defavorabilă despre un *duşman* şi să interpreteze toate acţiunile duşmanului într-o lumină negativă (deoarece ideea că oamenii răi fac lucruri bune ar crea disonanţă cognitivă)[13]. Evident, această părtinire cognitivă se suprapune cu părtinirea afectivă simţită pentru astfel de duşmani. Problema imaginii duşmanului este importantă mai ales astăzi, în conflictele etnice (vezi p. 160).

O *imagine în oglindă* se referă la două părţi într-un conflict care păstrează imagini duşmănoase foarte asemănătoare una despre cealaltă („noi suntem defensivi, ei sunt agresivi" etc.). Un decident poate experimenta *proiectarea* psihologică a propriilor sentimente asupra unui alt actor. De exemplu, dacă (ipotetic) liderii indieni voiau să obţină superioritatea nucleară asupra Pakistanului, dar descopereau că acest scop nu era conform imaginii lor despre ei înşişi ca fiind pacifişti şi defensivi, disonanţa cognitivă care ar rezulta poate fi rezolvată crezând că Pakistanul încearcă să obţină superioritatea nucleară (exemplul funcţionează şi în situaţia inversă).

O altă formă de părtinire cognitivă, legată de echilibrul cognitiv, este utilizarea *analogiilor istorice* pentru a-ţi structura gândirea despre o decizie. Acest lucru poate fi destul de util sau destul de înşelător, depinde dacă analogia este potrivită[14]. Deoarece fiecare situaţie istorică este unică în felul său, atunci când un decident se repede la o analogie şi o foloseşte ca o scurtătură pentru a lua o decizie, calculul raţional al costurilor şi beneficiilor poate fi şi el întrerupt. Decidenţii presupun întotdeauna că o soluţie care a funcţionat într-o situaţie din trecut va funcţiona din nou – fără a examina pe deplin cât de asemănătoare sunt situaţiile în realitate. De exemplu, liderii americani au folosit analogia cu înţelegerea de la München din 1938 pentru a se convinge că o linie conciliantă în războiul din Vietnam ar conduce la o agresiune comunistă mărită în Asia. Retrospectiv, diferenţele dintre Vietnamul de Nord şi Germania nazistă au făcut ca această analogie să fie una slabă (în mare parte din cauza naturii de război civil a conflictului din Vietnam). În timpului războiului din Vietnam, liderii au folosit analogia războiului coreean pentru a avertiza să nu se folosească în mod exagerat forţa, deoarece ar putea apărea riscul implicării directe a Chinei. După Vietnam, acel război a devenit apoi o analogie puternică ce a ajutat la convingerea liderilor americani să evite implicarea în anumite conflicte externe, inclusiv în Bosnia ; acest lucru a fost numit „sindromul Vietnam" în politica externă americană.

Toate aceste procese psihologice – percepţii greşite, părtiniri afective şi părtiniri cognitive – împiedică evaluarea raţională a costurilor şi beneficiilor la luarea unei

---

13. Richard K. Herrmann şi Michael P. Fischerkeller, „Beyond the Enemy Image and the Spiral Model : Cognitive-Strategic Research After the Cold War", *International Organization*, 49 (3), 1995, pp. 415-450 ; Jonathan L. Mercer, *Reputation and International Politics*, Cornell, 1996.
14. Yuen Foong Khong, *Analogies at War : Korea, Munich, Dien Bien Phu, and the Vietnam Decisions of 1965*, Princeton, 1992 ; Richard E. Neustadt şi Ernest E. May, *Thinking in Time : The Uses of History for Decision Makers*, Free Press, New York, 1986.

decizii[15]. Adaptarea modelului național de lume a deciziilor la realitățile psihologice a presupus două modificări specifice.

În primul rând, modelul *raționalității limitate* ia în considerare costurile căutării și procesării informației. Nimeni nu se gândește la fiecare curs de acțiune posibil atunci când ia o decizie. În loc de a **optimiza** sau de a alege cea mai bună opțiune, oamenii lucrează de obicei la problemă până când ajung la o opțiune „suficient de bună" care îndeplinește niște criterii minime ; acest lucru se numește **satisfacere**, sau găsirea unei soluții satisfăcătoare[16]. Constrângerea de timp cu care se confruntă decidenții superiori în RI – asediați constant de crize ce necesită atenție – îi împiedică de obicei să găsească cel mai bun răspuns la o anumită situație. Aceste constrângeri de timp au fost descrise de secretarul american al Apărării, William Cohen, în 1997 : „Fluxul continuu de informații, necesitatea de a le digera imediat, este diferit de orice am întâlnit înainte... Nu prea ai timp să te gândești ; cel mai mult se acționează"[17].

În al doilea rând, **teoria perspectivei** oferă o explicație alternativă (și nu doar o simplă optimizare rațională) a deciziilor luate în condiții de risc sau incertitudine[18]. Conform acestei teorii, decidenții trec prin două etape. În etapa de editare, ei își închipuie opțiunile disponibile și probabilitățile diferitelor rezultate asociate cu fiecare opțiune. Apoi, în etapa de evaluare, cântăresc opțiunile și aleg una dintre ele. Teoria perspectivei susține că evaluările au loc prin comparație cu un *punct de referință*, care este deseori statu-quoul, dar poate fi și o situație trecută sau una așteptată. Decidentul se întreabă dacă se poate descurca mai bine decât punctul de referință, însă valoarea conferită rezultatelor depinde de cât de departe de punctul de referință se află ele. Teoria susține și că indivizii *se tem de pierderi* mai mult decât savurează câștigurile. Decidenții sunt astfel deseori mai dispuși să rateze oportunități decât să riște un regres.

Luarea deciziilor la nivel individual urmează astfel, în cel mai bun caz, un fel de raționalitate imperfectă și parțială. Nu numai că scopurile diferiților indivizi variază, ci decidenții se confruntă cu o serie de obstacole în primirea informației exacte, construirea unor modele exacte ale lumii și în luarea deciziilor care să le promoveze scopurile. Modelul rațional este doar o simplificare, în cel mai bun caz, și trebuie să fie suplimentat de o înțelegere a proceselor psihologice individuale care afectează luarea deciziilor.

Nici măcar un dictator absolut nu ia decizii de unul singur. Deciziile de stat rezultă din interacțiunile grupurilor de oameni. Corpurile decidente – de la comitete și echipe speciale ale agențiilor până la legislativ și partide politice – se bazează toate

---

15. Barbara W. Tuchman, *The March of Folly : From Troy to Vietnam*, Knopf/Random House, New York, 1984 ; Richard B. Parker, *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, Indiana, 1993 ; Andrew Bennett, *Condemned to Repetition ? The Rise, Fall and Reprise of Soviet-Russian Military Interventionism, 1973-1996*, MIT, 1999.
16. Herbert A. Simon, *Models of Bounded Rationality*, MIT, 1982.
17. *Washington Post*, A22, 5 martie 1997.
18. James W. Davis, *Threats and Promises : The Pursuit of International Influence*, Johns Hopkins, 2000 ; Rose McDermott, *Risk-Taking in International Politics : Prospect Theory in American Foreign Policy*, Michigan, 1998 ; Jack Levy, „Prospect Theory, Rational Choice, and International Relations", *International Studies Quarterly*, 41 (1), 1997, pp. 87-112.

pe interacţiunile unor grupuri relativ restrânse, care raţionează împreună sau se contrazic reciproc. Psihologia dinamicii grupului are astfel o mare influenţă asupra modului în care este formulată politica externă.

Dinamica grupului

Care sunt implicaţiile psihologiei de grup în decizia de politică externă? Într-o anumită privinţă, grupurile promovează raţionalitatea prin echilibrarea fobiilor şi a părtinirilor oricărui individ. Consilierii sau comitetele legislative pot forţa un lider de stat să se răzgândească asupra unei decizii pripite. Interacţiunile diferiţilor indivizi dintr-un grup pot rezulta în formularea de scopuri care să reflecte mai îndeaproape interesele de stat decât idiosincraziile individuale. Totuşi, dinamica grupului introduce şi noi surse de iraţionalitate în procesul de luare a deciziilor. Acestea se împart în două categorii generale: dinamica psihologică din cadrul grupurilor şi modurile în care structura proceselor de luare a deciziilor în grup poate distorsiona rezultatele.

Psihologia grupului

Cea mai importantă problemă psihologică este tendinţa grupurilor de a lua decizii fără a evalua exact consecinţele acestora, deoarece membrii tind să susţină idei care, cred ei, sunt sprijinite de ceilalţi. Este vorba de aşa-numita **gândire de grup**[19]. Fenomenul este ilustrat printr-un simplu experiment psihologic. Unui grup de şase persoane i se cere să compare lungimile a două linii proiectate pe un ecran. Atunci când cinci dintre persoane sunt îndrumate în secret să spună că linia A este mai lungă – chiar dacă oricine poate vedea că linia B este de fapt mai lungă –, a şasea persoană e mai probabil să fie de acord cu grupul decât să aibă încredere în propria percepţie.

Spre deosebire de indivizi, grupurile au tendinţa de a fi excesiv de optimiste în legătură cu şansele de succes şi sunt astfel mai doritoare de a-şi asuma riscuri. Îndoielile în legătură cu iniţiativele dubioase sunt suprimate de către participanţi, deoarece toţi ceilalţi par să creadă că ideea va funcţiona. De asemenea, deoarece grupul dizolvă responsabilitatea individuală, nimeni nu se simte răspunzător pentru acţiuni.

Într-un caz spectaculos de gândire de grup, prietenul preşedintelui Ronald Reagan şi director al Agenţiei Centrale de Investigaţii (CIA) americane, William Casey, şi-a „scurtcircuitat" propria agenţie şi a condus operaţiuni secrete extinse pe trei continente folosind personalul Consiliului Naţional de Securitate (NSC), cu birourile în

19. Irving L. Janis, *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*, Houghton Mifflin, Boston, 1972; Paul Hart, Eric K. Stern şi Bengt Sundelius (ed.), *Beyond Groupthink: Political Group Dynamics and Foreign Policy-Making*, Michigan, 1997.

subsolul Casei Albe. NSC a autorizat vânzarea de arme Iranului în schimbul eliberării ostaticilor americani reţinuţi în Liban şi apoi a folosit sumele plătite de iranieni pentru a finanţa ilegal rebelii Contras în Nicaragua. **Scandalul Iran-Contras** a rezultat atunci când aceste operaţiuni, conduse de un consilier NSC obscur, pe nume Oliver North, au devenit publice. Din cauză că operaţiunea era secretă, grupul mic implicat a fost izolat de orice păreri sceptice, iar puţinii săi participanţi par să se fi convins unii pe ceilalţi că operaţiunea era o idee bună. Ei nu au luat în considerare riscuri precum cel de a fi descoperiţi şi au exagerat beneficiile deschiderii canalelor către moderaţii iranieni (care s-au dovedit a fi evazivi). Implicarea unui înalt oficial i-a liniştit cu siguranţă pe unii participanţi.

Structura deciziilor

Structura unui proces de luare a deciziilor – regulile în legătură cu cine este implicat în luarea deciziei, cum se desfăşoară votul şi aşa mai departe – pot afecta rezultatul, mai ales atunci când un grup are *preferinţe nedeterminate*, din cauză că nici o alternativă anume nu este preferată de o majoritate a participanţilor. Participanţii cu experienţă în formularea politicii externe sunt obişnuiţi cu tehnicile de manipulare a proceselor decizionale pentru a favoriza rezultatele preferate de ei. O tehnică obişnuită este controlarea *regulilor de decizie* oficiale ale unui grup. Aceste reguli includ punctarea temelor pe care grupul le discută şi ordinea în care propunerile sunt luate în calcul (importante mai ales atunci când participanţii se axează pe satisfacere). Probabil cea mai importantă este capacitatea de a *controla agenda* şi astfel de a structura termenii dezbaterii.

Structura luării deciziilor reflectă şi compoziţia unui grup de decizie. Cine este reprezentat? Deseori, grupul este compus din indivizi cu *roluri* precise în cadrul grupului. (Unii specialişti în RI tratează rolul ca un nivel de analiză distinct, între nivelul individual şi cel intern.) Rolurile pot fi instituţionale – un participant reprezentând un punct de vedere susţinut de grupul său particular, de exemplu, o agenţie de informaţii. Roluri de tipuri diferite în cadrul unor grupuri anume pot fi bazate pe facţiuni, mediatori, votanţi-cheie şi aşa mai departe. Un consilier poate juca deseori rolul de a introduce noi idei, altul rolul de a apăra statu-quoul, iar un al treilea rolul de a rămâne neutru pentru a capta atenţia liderului la sfârşit.

Liderii se bazează deseori pe un grup intern de consilieri în luarea deciziilor de politică externă. Compoziţia şi operarea cercului intern variază de la guvern la guvern. De exemplu, preşedintele Lyndon Johnson avea „prânzurile de marţi" pentru a discuta politica de securitate naţională cu cei mai înalţi oficiali de resort. Unele grupuri se bazează mult pe consultări *neoficiale*, pe lângă şedinţele oficiale. Unii lideri creează un „cabinet de bucătărie" – un grup de prieteni de nădejde cu care liderul discută chestiuni politice, deşi nu deţin poziţii oficiale în guvern. De exemplu, Golda Meir din Israel avea multe discuţii de genul acesta la ea acasă, uneori chiar în bucătărie. Preşedintele rus Boris Elţîn se baza pe sfatul bodyguard-ului său, care era un prieten de nădejde.

Locaţiile neoficiale pot fi folosite şi în alt mod - pentru a „scutura" grupurile oficiale de decizie şi a îndepărta participanţii de rolurile lor birocratice obişnuite. În 1972, liderul sovietic Leonid Brejnev l-a luat pe preşedintele Richard Nixon la o plimbare cu barca, înainte de a se opri la vila lui de la ţară, pentru discuţii.

Managementul crizei

Dificultăţile în calea atingerii unor decizii raţionale, atât pentru indivizi, cât şi pentru grupuri, sunt evidenţiate în timpul unei crize[20]. *Crizele* sunt situaţii de politică externă în care rezultatele sunt foarte importante, iar cadrele de timp sunt comprimate. (În Statele Unite, crizele sunt însoţite de o creştere de câteva ori a livrărilor de pizza la agenţiile guvernamentale, deoarece decidenţii lucrează şi în timpul pauzelor de masă.) Luarea deciziilor de criză este mai greu de înţeles şi de prezis decât formularea politicii externe normale.

Într-o criză, decidenţii operează sub constrângeri de timp extraordinare. Controlul obişnuit asupra deciziilor neinspirate e posibil să nu funcţioneze. Comunicaţiile devin mai scurte şi mai stereotipice, iar informaţia care nu se încadrează în aşteptările unui decident este mai probabil să fie ignorată doar pentru că nu este timp pentru a o lua în considerare. În formarea opţiunilor există o tendinţă de a restrânge alegerile, din nou pentru a economisi timp, şi o tendinţă de a trece cu vederea opţiunile creative, prin concentrarea asupra celor mai evidente.

Gândirea de grup apare foarte uşor în timpul crizelor. În timpul Crizei Rachetelor din Cuba din 1962, preşedintele John Kennedy a creat un grup de consilieri restrâns şi închis care au lucrat intensiv zile în şir, izolaţi de contactul şi discuţiile cu exteriorul.

Chiar şi comunicarea preşedintelui cu liderul sovietic Nikita Hruşciov a fost redirecţionată prin fratele lui Kennedy, Robert, şi ambasadorul sovietic, excluzând Departamentul de Stat. Recunoscând pericolul gândirii de grup, Kennedy părăsea camera din când în când - îndepărtând figura autorităţii din grup - pentru a încuraja discuţia liberă. Prin asta şi prin alte mijloace, grupul a reuşit să identifice o opţiune (o blocadă navală) situată între primele două alegeri (bombardarea siturilor cu rachete sau să nu se facă nimic). Uneori, liderii numesc dinadins pe cineva din grup (cunoscut drept *avocatul diavolului*) pentru a ridica obiecţii la idei.

Participanţii în luarea deciziilor de criză nu sunt doar grăbiţi, ei trec şi printr-un *stres* psihologic grav. Aşa cum mulţi dintre noi ştim din experienţă proprie, oamenii nu iau de obicei decizii bune atunci când se află sub stres. Stresul amplifică părtinirile deja discutate. Decidenţii tind să supraestimeze ostilitatea adversarilor şi să subestimeze propria ostilitate faţă de acei adversari. Antipatia se transformă cu uşurinţă în ură, iar anxietatea în teamă. Tot mai multă informaţie este ignorată pentru a fi împăcaţi

20. Michael Brecher şi Jonathan Wilkenfeld, *A Study of Crisis*, Michigan, 2000 ; David Houghton, *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*, Cambridge, 2001 ; Christopher Gelpi, *The Power of Legitimacy : Assessing the Role of Norms in International Crisis Bargaining*, Princeton, 2003.

cu deciziile care se iau şi pentru a restabili echilibrul cognitiv. Luarea deciziilor de criză conduce şi la epuizare fizică. *Privaţiunea de somn* se instalează în câteva zile, deoarece decidenţii utilizează fiecare oră pentru a controla criza. Studenţii care au „făcut o noapte albă" - sau mai multe la rând - ştiu că în câteva zile persoanele lipsite de somn pierd legătura cu realitatea, simt totul ca fiind exagerat şi suferă de depresie şi chiar au halucinaţii. Dacă decidenţii nu reuşesc să doarmă suficient, atunci acestea sunt condiţiile în care pot fi luate deciziile vitale de politică externă.

Din cauza importanţei luării unor decizii bune în timpul crizelor, participanţii la vot acordă o mare atenţie stabilităţii psihologice a liderilor lor. Înainte ca prim-ministrul israelian Yitzhak Rabin să câştige alegerile din 1992, el a fost acuzat că a avut o cădere nervoasă de o zi atunci când conducea forţele armate, chiar înainte de războiul din 1967. Nu e adevărat, a răspuns el ; a fost destul de inteligent să realizeze că din cauza crizei suferea atât de epuizare, cât şi de o intoxicaţie acută cu nicotină ; a trebuit să se odihnească timp de o zi pentru a continua şi a lua decizii bune.

În situaţii de criză sau în situaţii obişnuite, decidenţii individuali nu lucrează singuri. Deciziile lor sunt modelate de guvernul şi societatea în care lucrează. Politica externă este constrânsă şi modelată de actori substatali, de la agenţii guvernamentale la grupuri de interes politic şi industrii.

Actorii substatali

Politica externă este modelată nu doar de dinamica internă a luării deciziilor individuale şi de grup, ci şi de statele şi societăţile în care operează decidenţii.

Birocraţiile

Actorii substatali cei mai apropiaţi de procesul politicii externe sunt agenţiile birocratice ale statului, menţinute pentru a dezvolta şi implementa politica externă. State diferite au birocraţii de politică externă diferite, dar au în comun câteva elemente.

Diplomaţii

Aproape toate statele au *corpuri diplomatice*, sau *servicii externe*, cu diplomaţi care lucrează în *ambasade* în capitalele altor state (şi în *consulate* aflate în alte oraşe străine), precum şi diplomaţi care rămân acasă pentru a ajuta la coordonarea politicii externe. Statele numesc *ambasadori* ca reprezentanţi oficiali în alte state şi pe lângă organizaţiile internaţionale. Activităţile diplomatice sunt organizate printr-un *minister de externe* sau prin echivalentul său (de exemplu, Departamentul de Stat american).

În multe democraţii, unii diplomaţi sunt *persoane numite politic* care vin şi pleacă odată cu liderii guvernelor (deseori ca patronaj pentru sprijinul politic trecut). Alţii sunt *diplomaţi de carieră*, care vin din rândurile serviciului extern şi tind să reziste schimbărilor din administraţie. Diplomaţii talentaţi sunt valori care măresc puterea unei ţări.

Diplomaţii oferă mare parte din informaţia care intră în componenţa politicilor externe, dar rolul lor principal este acela de a îndeplini şi nu de a crea politici. Totuşi, birocraţii din ministerul de externe pot deseori să facă relaţiile externe atât de marcate de rutină, încât liderii de vârf şi diplomaţii numiţi politic pot să vină şi să plece fără a afecta relaţiile ţării. Interesul naţional este servit, cred birocraţii, de stabilitatea scopurilor naţionale şi de poziţia generală în relaţiile internaţionale.

Tensiunea este obişnuită între liderii de stat şi birocraţii politicii externe. Diplomaţii de carieră încearcă să îndrume noii lideri şi pe cei numiţi de ei, şi să controleze fluxul de informaţii pe care îl primesc aceştia (creând ecrane informaţionale). Politicienii, la rândul lor, se zbat să îşi afirme puterea asupra agenţiilor oficiale, deoarece acestea din urmă pot fi prea „birocratice" (împovărătoare, intrate în rutină, conservatoare) pentru a fi controlate cu uşurinţă. De asemenea, aceste agenţii sunt deseori populate (la nivelele inferioare) de oficiali de carieră care pot să nu fie loiali liderilor politici.

Doar mărimea nu garantează puterea pentru birocraţie. De exemplu, reprezentantul SUA pentru comerţ (USTR) şi Consiliul Naţional de Securitate (NSC) au fiecare un personal de cca 200 de persoane, în comparaţie cu 5.000 de persoane cu responsabilităţi asemănătoare la Departamentul de Stat şi cel al Comerţului. Puterea USTR şi NSC constă în apropierea lor de preşedintele american. Şeful NSC este cel care îl informează de obicei pe preşedinte în fiecare dimineaţă asupra chestiunilor de securitate internaţională.

Uneori, liderii numesc un prieten apropiat sau un consilier-cheie la conducerea birocraţiei politicii externe. Primul preşedinte Bush a făcut acest lucru cu cel mai apropiat prieten al său, James Baker, la fel cum a făcut şi preşedintele George W. Bush în cel de-al doilea mandat al său cu fostul lui confident şi şef al NSC, Condoleezza Rice. Liderul chinez Mao Zedong l-a pus pe aliatul său loial, Zhou Enlai, la conducerea politicii externe.

Uneori, frustrarea faţă de birocraţie determină politicienii să evite canalele normale de diplomaţie. De exemplu, în timpul Crizei Rachetelor din Cuba în 1962, preşedintele Kennedy a cerut să fie pus în legătură directă cu personalul militar din Caraibe care supraveghea blocada asupra Cubei, trecând peste secretarul Apărării şi ofiţerii de rang înalt.

Tensiunile dintre agenţii

Tensiunile între liderii politici superiori şi birocraţiile de politică externă sunt doar una dintre formele de tensiune *dintre agenţii* în formularea politicii externe. Anumite agenţii intră în conflict de obicei, iar lupta fără sfârşit modelează politicile externe ulterioare. Într-un exemplu extrem de rivalitate între agenţii, Departamentul de Stat

american şi CIA au sprijinit părţi diferite într-un război civil în Laos în 1960. În Statele Unite şi Uniunea Sovietică, în timpul Războiului Rece, Ministerele Apărării erau de obicei mai agresive (favorizând puterea militară), iar Ministerul de Externe sovietic şi Departamentul de Stat erau mai pacifiste (favorizând diplomaţia), liderii celor două state fiind cei care echilibrau balanţa.

În general, birocraţiile promovează politici în care propriile lor capacităţi ar fi eficiente şi în care puterea lor ar creşte. Se spune că „poziţia ta" într-o chestiune „depinde de locul în care te afli" (în structura birocratică). Deseori se poate prezice doar din titulatura funcţiilor participanţilor modul în care vor argumenta o chestiune politică. Modelul negocierii guvernamentale oferă o atenţie deosebită tratativelor dintre agenţii, care rezultă din conflicte de interes între agenţiile aceluiaşi guvern. De exemplu, după ce au fost luaţi ostatici americani în Iran în 1979, oficialii militari şi CIA l-au forţat pe preşedintele Carter să încerce o operaţiune de salvare militară, în timp ce Departamentul de Stat se opunea cu vehemenţă unei astfel de misiuni. După zile întregi de dezbateri, preşedintele a hotărât să continue misiunea de salvare (care s-a dovedit a fi un dezastru), dar nu l-a invitat pe secretarul de stat la întâlnirea la care s-au luat deciziile finale.

Deşi reprezentanţii agenţiilor promovează de obicei interesele propriilor birocraţii, uneori, şefii încearcă să pară loiali liderului de stat, renunţând la interesele propriilor departamente. De asemenea, preferinţele şefilor agenţiilor birocratice nu pot fi prezise întotdeauna din scopul instituţiilor lor. De exemplu, în Criza Rachetelor din Cuba, oficialii Apărării ezitau să susţină o soluţie militară pentru criză, în timp ce oficialii diplomatici preferau o lovitură militară preemptivă.

Unităţile din cadrul agenţiilor au tensiuni asemănătoare. În multe ţări, în cadrul sistemului militar, armata, marina şi aviaţia trag în direcţii oarecum diferite, chiar dacă în cele din urmă se unesc pentru a lupta cu Ministerul de Externe. Birocraţii care lucrează în anumite unităţi sau la unele proiecte devin ataşaţi de acestea. Oficialii responsabili de un nou sistem de armament îşi pierd prestigiul birocratic, poate şi slujbele, dacă dezvoltarea armei este anulată.

Important în multe state sărace este interesul instituţional pe care ofiţerii îl au în păstrarea unei forţe militare puternice. Dacă liderii civili ai statului permit scăderea salariilor ofiţerilor sau reducerea forţelor militare, se pot confrunta cu o rezistenţă instituţională din partea armatei – în cazul extrem, cu o lovitură de stat militară (vezi p. 402). Aceste chestiuni au constituit factori în tentativele de puci din Filipine, Venezuela şi Paraguay în anii '90[21].

În general, rivalitatea birocratică, ca influenţă asupra politicii externe, pune în cauză tratarea statelor ca actori unitari în sistemul internaţional. Astfel de rivalităţi sugerează faptul că un stat nu are un anume set de scopuri – un interes naţional –, ci că acţiunile sale pot rezulta din negocierea între subunităţi, fiecare având propriul

21. Peter D. Feaver şi Christopher Gelpi, *Choosing Your Battles: American Civil-Military Relations and the Use of Force*, Princeton, 2004; Felipe Aguero, „Democratic Consolidation and the Military in Southern Europe and South America", în Richard Gunther, P. Nikiforos Diamandouros şi Hans J. Puhle (ed.), *The Politics of Democratic Consolidation*, Johns Hopkins, 1995, pp. 124-165.

set de scopuri[22]. Mai mult, o astfel de perspectivă se extinde mult dincolo de agenţiile birocratice, deoarece alţi actori substatali au propriile scopuri, pe care încearcă să le promoveze prin influenţarea politicii externe.

Grupurile de interese

Decidenţii în politica externă nu operează într-un vid politic, ci în contextul dezbaterilor politice din societatea lor. În toate statele, presiunile sociale influenţează politica externă, deşi acestea sunt agregate şi eficientizate prin diferite canale în societăţi diferite. În democraţiile pluraliste, părţile interesate influenţează politica externă prin grupuri de interese şi partide politice. În regimurile dictatoriale, influenţe asemănătoare au loc, dar sunt mai puţin evidente. Astfel, politicile externe adoptate de către state reflectă de obicei un fel de proces de formare a unor coaliţii interne[23]. Desigur, factorii internaţionali au şi ei efecte puternice asupra politicilor interne[24].

Grupurile de interese sunt coaliţii de persoane care au un interes comun în rezultatul unei chestiuni politice şi care se organizează pentru a încerca să influenţeze rezultatul. De exemplu, fermierii francezi au un mare interes în negocierile internaţionale din cadrul Comunităţii Europene (care subvenţionează agricultura) şi în convorbirile privind comerţul mondial (care stabilesc tarifele pentru produsele agricole). Fermierii exercită presiuni politice asupra guvernului francez prin asociaţii şi organizaţii solide şi sofisticate din punct de vedere politic. Ei fac lobby pentru legislaţia dorită şi contribuie la campaniile politicienilor. Mai radical, atunci când interesele lor sunt ameninţate – cum s-a întâmplat în timpul disputei comerciale dintre SUA şi Europa în 1992 –, fermierii francezi au ieşit în număr mare în toată ţara pentru a bloca drumurile, au organizat demonstraţii de stradă violente şi au ameninţat să oprească economia naţională dacă guvernul nu adoptă poziţia lor. La fel (dar deseori nu atât de dramatic), grupurile de interese se formează în jurul patronatelor, sindicatelor, bisericilor, veteranilor, cetăţenilor în vârstă, asociaţiilor sau al cetăţenilor preocupaţi de o chestiune anume, precum mediul înconjurător.

Lobby-ul este procesul de dialog cu legislatorii sau oficialităţile pentru a le influenţa decizia asupra unui anumit set de chestiuni. Cele trei elemente importante care contribuie la un lobby de succes sunt capacitatea de a obţine o audienţă la oficialii în cauză, cea de a prezenta argumente convingătoare pentru cazul prezentat şi capacitatea de a oferi favoruri în schimbul acţiunii pozitive pe o anumită temă.

---

22. Juliet Kaarbo, „Power Politics in Foreign Policy : The Influence of Bureaucratic Minorities", *European Journal of International Relations*, 4 (1), 1998, pp. 67-97.
23. Tony Smith, *Foreign Attachments : The Power of Ethnic Groups in the Making of American Foreign Policy*, Harvard, 2000 ; Etel Solingen, *Regional Orders at Century's Dawn : Global and Domestic Influences on Grand Strategy*, Princeton, 1998 ; Bruce Bueno de Mesquita şi David Lalman, *War and Reason : Domestic and International Imperatives*, Yale, 1992 ; Jack Snyder, *Myths of Empire : Domestic Politics and International Ambition*, Cornell, 1991.
24. Peter Gourevitch, „The Second Image Reversed : International Sources of Domestic Politics", *International Organization*, 32 (4), 1978, pp. 881-911 ; Ronald Rogowski, *Commerce and Coalitions : How Trade Affects Domestic Political Alignments*, Princeton, 1989.

Aceste favoruri – legale şi ilegale – includ contribuţii pentru campanie, cine la restaurante bune şi călătorii în staţiuni de golf, mergând până la facilitarea legăturilor sexuale ilicite şi plătirea de mită. În multe state, corupţia este o problemă majoră în luarea deciziilor guvernamentale (vezi p. 664), iar grupurile de interese îi pot determina prin mijloace ilegale pe oficialii guvernamentali să întreprindă anumite acţiuni.

Grupurile etnice din cadrul unui stat devin deseori grupuri de interese preocupate de naţiunea lor ancestrală din afara acelui stat. Mulţi membri ai grupurilor etnice au legături emoţionale puternice cu rudele lor din alte ţări ; din cauză că restului populaţiei nu-i pasă de obicei de astfel de chestiuni, chiar şi un mic grup etnic poate avea o influenţă considerabilă asupra politicii privind o ţară anume. Astfel de legături etnice apar ca o influenţă puternică asupra politicii externe în diferite conflicte etnice în regiuni sărace. Efectul este deosebit de puternic în Statele Unite, care sunt eterogene din punct de vedere etnic şi au o formă pluralistă de democraţie. De exemplu, americanii de origine cubaneză se organizează pentru a influenţa politica americană cu privire la Cuba, tot aşa cum fac americanii de origine greacă pentru Grecia, cei de origine evreiască pentru Israel, iar cei de origine africană pentru Africa. În 1996, în alegerile din Dakota de Sud pentru Senatul SUA, unul dintre candidaţi a strâns contribuţii substanţiale de la comunitatea de americani de origine pakistaneză, iar un altul de la comunitatea rivală de americani de origine indiană.

Indiferent dacă o naţiune are sau nu un număr mare de etnici într-o altă ţară, ea poate face lobby la guvernul acelei ţări, aşa cum fac şi alte grupuri de interese. Israelul şi Taiwanul au prezenţe de lobby puternice în Congresul Statelor Unite, iar multe alte state mai puţin vizibile au angajat firme americane de relaţii publice pentru a le reprezenta interesele la Washington.

În mod clar, grupurile de interese au scopuri şi interese care coincid sau nu cu interesul naţional în general (dacă un astfel de interes poate fi identificat). La fel ca şi agenţiile birocratice, viziunea asupra statului ca actor unitar poate fi pusă la îndoială. Şeful de la General Motors a spus cândva că „ceea ce este bun pentru General Motors este bun şi pentru ţară, şi viceversa". Acest lucru nu este evident de la sine. Totuşi, apărătorii politicii grupurilor de interese argumentează că diferite grupuri de interese tind să tragă în direcţii diferite, deciziile finale reflectând de obicei interesele societăţii în general.

Conform teoriilor *marxiste* despre relaţiile internaţionale (vezi capitolul 12), influenţele interne cheie asupra politicii externe sunt reprezentate de proprietarii bogaţi ai marilor companii. De exemplu, imperialismul european a fost benefic pentru bănci şi marile companii, care au avut profituri uriaşe din exploatarea forţei de muncă ieftine şi a resurselor din coloniile de peste mări. Aceasta este viziunea oficială (chiar dacă nu întotdeauna cea operativă) a guvernului chinez cu privire la statele occidentale industrializate. În timpul Războiului Rece, marxiştii au argumentat frecvent că politica externă a Americii şi cea a aliaţilor săi din Vest erau conduse de interesele de profit ale producătorilor de armament[25].

---

25. V. Konobeyev, „The Capitalist Economy and the Arms Race", *International Affairs* [Moscova], 8, 1982, pp. 28-48.

Complexul militar-industrial

Un **complex militar-industrial** este o reţea uriaşă de agenţii guvernamentale, corporaţii industriale şi institute de cercetare, care lucrează împreună pentru a aproviziona forţele militare ale unei naţiuni. Din cauza influenţei politice interne a acestor actori, complexul a exercitat o influenţă foarte puternică asupra politicii externe *atât* în Statele Unite, *cât şi* în Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece. O parte din acea influenţă încă mai există, deşi s-a micşorat. Complexul militar-industrial a fost un răspuns la importanţa tot mai mare a tehnologiei (arme nucleare, electronică şi altele) şi a logisticii în planificarea militară a Războiului Rece.

Statele aflate în război şi-au exploatat de-a lungul timpului puterea economică şi tehnologică pentru efortul de război. Dar în timpul Războiului Rece aprovizionarea militară a avut loc la scară foarte mare pe „timp de pace", pe măsură ce superputerile se întreceau să dezvolte noi arme de înaltă tehnologie. Această întrecere a creat un rol special pentru savanţi şi ingineri, pe lângă rolul mai tradiţional al industriilor care produc materiale de război. Ca răspuns la satelitul sovietic *Sputnik* din 1957, Statele Unite au mărit cheltuielile cu cercetarea şi dezvoltarea şi au creat noi programe de educaţie ştiinţifică. În 1961, preşedintele Dwight Eisenhower a avertizat în discursul său de rămas-bun că în societatea americană complexul militar-industrial (un termen pe care el l-a inventat) câştiga o „influenţă neîntemeiată" şi că militarizarea ar putea eroda democraţia în Statele Unite. Ameninţarea la adresa democraţiei consta în faptul că interesul complexului militar-industrial în cursa înarmării intra în conflict cu interesul cetăţenilor obişnuiţi în timp de pace, iar mărimea complexului îi conferea o influenţă politică mai mare decât puteau cetăţenii obişnuiţi să adune.

Complexul cuprinde o diversitate de membri, fiecare având un interes în cheltuielile militare. *Corporaţiile* care produc bunuri pentru armată profită de pe urma contractelor cu guvernul. La fel şi *ofiţerii* ale căror cariere avansează prin construirea imperiilor birocratice în jurul noilor sisteme de arme. La fel şi universităţile şi institutele ştiinţifice care primesc contracte de cercetare militară - o sursă importantă de finanţare pentru savanţii din Rusia şi Statele Unite.

Subcontractorii şi furnizorii de componente pentru marile proiecte americane de armament sunt de obicei răspândiţi în multe state şi districte congresionale, astfel încât cetăţenii şi politicienii locali să intre pe lista de membri care beneficiază de cheltuielile militare. De finanţarea timpurie pentru Iniţiativa de Apărare Strategică („Războiul Stelelor") au beneficiat fiecare ramură a sistemului militar, Departamentul Energiei, NASA şi sute de furnizori privaţi. Recent, un fenomen asemănător a apărut în Comunitatea Europeană, unde programe de dezvoltare a armamentelor au fost împărţite mai multor state europene. Un nou avion de vânătoare este mai puţin probabil să fie anulat dacă o ţară primeşte contractul pentru realizarea aripilor, o alta pentru motoare şi aşa mai departe.

Directorii executivi din industria militară, ca persoane care îşi înţeleg cel mai bine ramura, sunt deseori numiţi în funcţii guvernamentale responsabile de achiziţiile

militare și apoi se întorc din nou la companiile lor – o practică numită *ușa turnantă*. În democrații, industriile militare încearcă să influențeze și opinia publică prin *reclamă*, care leagă produsul lor de teme patriotice. În sfârșit, diversele ramuri ale industriei militare americane oferă generoase *contribuții pentru campanie* politicienilor care votează bugetele militare, și uneori mituiesc oficialii de la Pentagon. Industria militară a devenit o sursă importantă de bani strânși prin intermediul *comitetelor de acțiune politică (PAC)* de către membrii Congresului. În alegerile din 1996, de exemplu, o singură companie (Lockheed Martin) a contribuit cu peste două milioane de dolari la campaniile pentru Congres[26].

Atunci când Războiul Rece a luat sfârșit, complexul militar-industrial din ambele superputeri a suferit din cauza reducerii bugetelor militare. În Rusia, industriile militare au format coloana vertebrală a unei grupări politice care căuta să încetinească reformele economice și să continue subvențiile guvernamentale către industriile administrate de stat. Ele au reușit să-l înlocuiască pe prim-ministrul reformator al Rusiei cu un director din sectorul industrial, la sfârșitul anului 1992. În Statele Unite, între timp, influența stăruitoare a complexului militar-industrial poate ajuta să se explice de ce Congresul a continuat să finanțeze anumite arme din perioada Războiului Rece (precum submarinul Seawolf și bombardierul B-2) după ce scopul lor părea să fi dispărut.

Opinia publică

Ramurile industriei militare și alți actori substatali încearcă să influențeze **opinia publică** – aria de opinii asupra chestiunilor de politică externă deținute de cetățenii unui stat. Opinia publică are o influență mai mare asupra politicii externe în democrații decât în regimurile autoritare. Dar chiar și dictatorii trebuie să fie atenți la ceea ce cred cetățenii. Nici un guvern nu poate conduce doar prin forță: are nevoie de legitimitate pentru a supraviețui. Trebuie să convingă oamenii să accepte (dacă nu să agreeze) politicile sale, deoarece, până la urmă, politicile sunt îndeplinite de oameni obișnuiți – soldați, muncitori și birocrați.

Din cauza necesității sprijinului public, chiar și guvernele autoritare fac eforturi mari de *propagandă* – promovarea publică a liniei lor oficiale – spre a câștiga sprijin pentru politica externă. Statele folosesc în acest scop televiziunea, ziarele și alte medii de informare. De exemplu, atunci când China l-a invitat pe președintele Nixon în vizită în 1972, guvernul chinez a organizat o campanie majoră de propagandă pentru a le explica cetățenilor săi că Statele Unite nu erau chiar atât de rele. În multe țări, statul este proprietarul sau controlează mass-media importantă precum televiziunea și ziarele, mediind fluxul de informații către cetățenii săi; totuși, noile tehnologii informaționale cu canale multiple fac acest lucru mai greu de realizat.

În democrații, unde guvernele trebuie să treacă prin alegeri, opinia publică este și mai importantă. Un război nepopular poate forța un lider sau un partid să plece de

26. James Der Derian, *Virtuous War: Mapping the Military-Industrial-Media-Entertainment Network*, Westview, Boulder, CO, 2001; Christopher M. Jones, „Roles, Politics, and the Survival of the V-22 Osprey", *Journal of Political and Military Sociology*, 29 (1), 2001, pp. 46-72.

la putere, aşa cum s-a întâmplat cu preşedintele american Johnson în 1968, în timpul războiului din Vietnam. La fel, un război popular poate ajuta la menţinerea la putere a unui guvern, aşa cum s-a întâmplat cu Margaret Thatcher în Marea Britanie, după războiul din Insulele Falkland din 1982. O influenţă-cheie asupra opiniei publice o reprezintă conţinutul scenelor care apar la televizor: soldaţii americani au fost trimişi în Somalia, în 1992, să contribuie la eforturile de ajutorare după ce ştirile TV au arătat rezultatele sfâşietoare ale războiului civil şi ale foametei de acolo. Dar după ce jurnalele de ştiri au arătat cum corpul unui soldat american era târât pe străzi de membrii unei grupări somaleze după un schimb de focuri în care au fost omorâţi 18 soldaţi americani, opinia publică s-a întors repede împotriva operaţiunii din Somalia. În timpul războiului din Bosnia, oficiali din Departamentul de Stat american au spus în particular că principalul scop al politicii americane era deseori doar de a ţine conflictul de acolo departe de prima pagină a ziarelor americane (un scop evaziv, după cum s-a dovedit).

Jurnaliştii servesc drept paznici ai informaţiei care trece de la elitele politicii externe la public. Mass-media şi guvernul intră deseori în conflict, din cauza rolului tradiţional al presei de câine de pază şi critic al acţiunilor şi puterii guvernului. Mass-media încearcă să descopere şi să publice ceea ce guvernul vrea să ascundă, mai ales în situaţii precum cea din scandalul Iran-Contras. Decidenţii de politică externă se bazează şi ei pe mass-media pentru informaţii despre afacerile externe.

Totuşi, mass-media depinde şi ea de guvern pentru informaţii; dimensiunile şi resursele birocraţiilor de politică externă sunt mult mai mari decât cele ale presei. Aceste avantaje conferă guvernului o mare putere în *manipularea* jurnaliştilor, oferindu-le informaţii pentru a modela ştirile şi a influenţa opinia publică. Decidenţii guvernamentali pot crea poveşti dramatice în relaţiile externe – prin summituri, şedinţe de criză, acţiuni şi aşa mai departe. Birocraţii pot de asemenea să *scape* informaţii secrete către presă pentru a-şi sprijini propriul punct de vedere şi pentru a câştiga lupte birocratice. În sfârşit, armata şi presa dau o luptă continuă pentru accesul jurnaliştilor la operaţiunile militare, dar ambele părţi au câştigat din accesul liber oferit jurnaliştilor „implantaţi" în cadrul forţelor americane din Irak din 2003.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Filipinelor, Gloria Arroyo

PROBLEMA ***Decideţi care instrumente de politică echilibrează cel mai bine interesele interne şi cele externe***

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Filipinelor, un stat compus din mai mult de 7.000 de insule. De la sfârşitul anilor '60, mai multe grupări separatiste de pe insulele mai mici s-au revoltat împotriva guvernului central de la Manila. Războiul de gherilă a bântuit timp de ani de zile aceste insule, rebelii recurgând la bombardamente, răpiri şi deturnări, în timp ce guvernul răspunde prin represiune. Unele dintre aceste grupări rebele sunt organizate în jurul credinţei lor religioase. Frontul Islamic de Eliberare Moro (MILF) a fost activ pe insula Mindanao împotriva guvernului central, dar a semnat un acord de încetare a focului în 2003. Grupările

Aceste favoruri - legale și ilegale - includ contribuții pentru campanie, cine la restaurante bune și călătorii în stațiuni de golf, mergând până la facilitarea legăturilor sexuale ilicite și plătirea de mită. În multe state, corupția este o problemă majoră în luarea deciziilor guvernamentale (vezi p. 664), iar grupurile de interese îi pot determina prin mijloace ilegale pe oficialii guvernamentali să întreprindă anumite acțiuni.

Grupurile etnice din cadrul unui stat devin deseori grupuri de interese preocupate de națiunea lor ancestrală din afara acelui stat. Mulți membri ai grupurilor etnice au legături emoționale puternice cu rudele lor din alte țări ; din cauză că restului populației nu-i pasă de obicei de astfel de chestiuni, chiar și un mic grup etnic poate avea o influență considerabilă asupra politicii privind o țară anume. Astfel de legături etnice apar ca o influență puternică asupra politicii externe în diferite conflicte etnice în regiuni sărace. Efectul este deosebit de puternic în Statele Unite, care sunt eterogene din punct de vedere etnic și au o formă pluralistă de democrație. De exemplu, americanii de origine cubaneză se organizează pentru a influența politica americană cu privire la Cuba, tot așa cum fac americanii de origine greacă pentru Grecia, cei de origine evreiască pentru Israel, iar cei de origine africană pentru Africa. În 1996, în alegerile din Dakota de Sud pentru Senatul SUA, unul dintre candidați a strâns contribuții substanțiale de la comunitatea de americani de origine pakistaneză, iar un altul de la comunitatea rivală de americani de origine indiană.

Indiferent dacă o națiune are sau nu un număr mare de etnici într-o altă țară, ea poate face lobby la guvernul acelei țări, așa cum fac și alte grupuri de interese. Israelul și Taiwanul au prezențe de lobby puternice în Congresul Statelor Unite, iar multe alte state mai puțin vizibile au angajat firme americane de relații publice pentru a le reprezenta interesele la Washington.

În mod clar, grupurile de interese au scopuri și interese care coincid sau nu cu interesul național în general (dacă un astfel de interes poate fi identificat). La fel ca și agențiile birocratice, viziunea asupra statului ca actor unitar poate fi pusă la îndoială. Șeful de la General Motors a spus cândva că „ceea ce este bun pentru General Motors este bun și pentru țară, și viceversa". Acest lucru nu este evident de la sine. Totuși, apărătorii politicii grupurilor de interese argumentează că diferite grupuri de interese tind să tragă în direcții diferite, deciziile finale reflectând de obicei interesele societății în general.

Conform teoriilor *marxiste* despre relațiile internaționale (vezi capitolul 12), influențele interne cheie asupra politicii externe sunt reprezentate de proprietarii bogați ai marilor companii. De exemplu, imperialismul european a fost benefic pentru bănci și marile companii, care au avut profituri uriașe din exploatarea forței de muncă ieftine și a resurselor din coloniile de peste mări. Aceasta este viziunea oficială (chiar dacă nu întotdeauna cea operativă) a guvernului chinez cu privire la statele occidentale industrializate. În timpul Războiului Rece, marxiștii au argumentat frecvent că politica externă a Americii și cea a aliaților săi din Vest erau conduse de interesele de profit ale producătorilor de armament[25].

---

25. V. Konobeyev, „The Capitalist Economy and the Arms Race", *International Affairs* [Moscova], 8, 1982, pp. 28-48.

Complexul militar-industrial

Un **complex militar-industrial** este o rețea uriașă de agenții guvernamentale, corporații industriale și institute de cercetare, care lucrează împreună pentru a aproviziona forțele militare ale unei națiuni. Din cauza influenței politice interne a acestor actori, complexul a exercitat o influență foarte puternică asupra politicii externe *atât* în Statele Unite, *cât și* în Uniunea Sovietică în timpul Războiului Rece. O parte din acea influență încă mai există, deși s-a micșorat. Complexul militar-industrial a fost un răspuns la importanța tot mai mare a tehnologiei (arme nucleare, electronică și altele) și a logisticii în planificarea militară a Războiului Rece.

Statele aflate în război și-au exploatat de-a lungul timpului puterea economică și tehnologică pentru efortul de război. Dar în timpul Războiului Rece aprovizionarea militară a avut loc la scară foarte mare pe „timp de pace", pe măsură ce superputerile se întreceau să dezvolte noi arme de înaltă tehnologie. Această întrecere a creat un rol special pentru savanți și ingineri, pe lângă rolul mai tradițional al industriilor care produc materiale de război. Ca răspuns la satelitul sovietic *Sputnik* din 1957, Statele Unite au mărit cheltuielile cu cercetarea și dezvoltarea și au creat noi programe de educație științifică. În 1961, președintele Dwight Eisenhower a avertizat în discursul său de rămas-bun că în societatea americană complexul militar-industrial (un termen pe care el l-a inventat) câștiga o „influență neîntemeiată" și că militarizarea ar putea eroda democrația în Statele Unite. Amenințarea la adresa democrației consta în faptul că interesul complexului militar-industrial în cursa înarmării intra în conflict cu interesul cetățenilor obișnuiți în timp de pace, iar mărimea complexului îi conferea o influență politică mai mare decât puteau cetățenii obișnuiți să adune.

Complexul cuprinde o diversitate de membri, fiecare având un interes în cheltuielile militare. *Corporațiile* care produc bunuri pentru armată profită de pe urma contractelor cu guvernul. La fel și *ofițerii* ale căror cariere avansează prin construirea imperiilor birocratice în jurul noilor sisteme de arme. La fel și universitățile și institutele științifice care primesc contracte de cercetare militară - o sursă importantă de finanțare pentru savanții din Rusia și Statele Unite.

Subcontractorii și furnizorii de componente pentru marile proiecte americane de armament sunt de obicei răspândiți în multe state și districte congresionale, astfel încât cetățenii și politicienii locali să intre pe lista de membri care beneficiază de cheltuielile militare. De finanțarea timpurie pentru Inițiativa de Apărare Strategică („Războiul Stelelor") au beneficiat fiecare ramură a sistemului militar, Departamentul Energiei, NASA și sute de furnizori privați. Recent, un fenomen asemănător a apărut în Comunitatea Europeană, unde programe de dezvoltare a armamentelor au fost împărțite mai multor state europene. Un nou avion de vânătoare este mai puțin probabil să fie anulat dacă o țară primește contractul pentru realizarea aripilor, o alta pentru motoare și așa mai departe.

Directorii executivi din industria militară, ca persoane care își înțeleg cel mai bine ramura, sunt deseori numiți în funcții guvernamentale responsabile de achizițiile

Abu Sayyaf şi Jemaah Islamiah au continuat să lupte pe insulele Jolo şi Mindanao, săvârşind atacuri împotriva civililor, mai ales împotriva misionarilor şi a personalului de ajutorare occidental.
Între timp, Statele Unite v-au promis sprijin pentru eforturile împotriva rebelilor. Abu Sayyaf a fost găsit ca având legături cu Al-Qaeda şi aţi promis sprijin Statelor Unite în războiul contra terorii. Forţele speciale americane au pregătit unităţi filipineze, dar apropierea de Statele Unite nu este văzută cu ochi buni pe plan intern. De fapt, în iulie 2004, aţi retras trupele filipineze din Irak pentru a salva viaţa unui ostatic răpit acolo. Această manevră a fost foarte bine primită pe plan intern, în parte datorită opoziţiei publice masive împotriva sprijinului acordat SUA în războiul din Irak.
Din păcate, aveţi dubii în ceea ce priveşte loialitatea armatei. În iulie 2003, 300 de soldaţi s-au răsculat şi au preluat controlul asupra unui centru comercial, care urma să servească drept punct de comandă pentru o încercare de lovitură de stat. În ianuarie 2004, cinci ofiţeri au fost arestaţi pentru „incitare la rebeliune" împotriva guvernului. În martie 2006, aţi declarat starea de urgenţă ca răspuns la un presupus complot vizând o lovitură de stat.
În ciuda ajutorului Statelor Unite, atacurile rebelilor continuă. În 2002, mai multe bombe au explodat în Manila şi în oraşele din apropiere. În 2003, bombele din Mindanao au ucis 38 de persoane şi au rănit câteva sute. Tot mai mult, rebelii atacă insulele principale şi oraşele mari, inclusiv Manila.

SCENARIUL Acum imaginaţi-vă că armata vă forţează să extindeţi lupta împotriva rebelilor. Ajutorul suplimentar în lupta împotriva rebelilor ar fi util, date fiind tensiunile dintre dumneavoastră şi forţele armate. Din păcate, trupele americane ar fi foarte prost văzute de publicul care votează. Atunci când Statele Unite au păstrat două baze navale mari în Filipine, au existat tensiuni considerabile între trupele americane şi cetăţeni.
Aţi putea negocia cu rebelii. Această strategie a avut succes în încheierea păcii cu MILF. Dacă are succes, strategia ar putea aduce pacea pe termen lung în ţară. Totuşi, această mişcare ar înfuria cu siguranţă Statele Unite, un aliat-cheie. Ar putea de asemenea să pară că cedaţi în faţa ameninţărilor teroriste, o acuzaţie la care sunteţi sensibil după retragerea din Irak.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Ar trebui să cereţi ca trupele americane să participe în lupta împotriva rebelilor? Încercaţi să negociaţi cu grupările rebele care au mai rămas? Cum adoptaţi o politică externă care să genereze sprijin public, dar care să facă pe plac şi partenerilor-cheie interni şi internaţionali?

Ocazional, o chestiune de politică externă este decisă direct de către întreaga populaţie prin referendum (Statele Unite nu au o astfel de tradiţie, care este puternică în Elveţia şi Danemarca, de exemplu)[27]. În 2005, referendumurile din Franţa şi Olanda au respins Constituţia propusă pentru Uniunea Europeană, în ciuda sprijinului liderilor politici importanţi (vezi p. 515). Înfrângerea nu a pus în pericol Uniunea

27. John T. Rourke, Richard P. Hiskes şi Cyrus Ernesto Zirakzadeh, *Direct Democracy and International Politics : Deciding International Issues Through Referendums*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1992.

Europeană în sine, dar a încetinit ritmul integrării şi i-a avertizat pe lideri că nu au sprijinul cetăţenilor.

Chiar şi în cele mai deschise democraţii, statele nu *răspund* pur şi simplu opiniei publice. Decidenţii se bucură de o oarecare autonomie în a face propriile alegeri, şi sunt traşi în diferite direcţii de către birocraţi şi grupurile de interese, ale căror viziuni intră deseori în conflict cu direcţia preferată de opinia publică în general. Mai mult, opinia publică este rareori unificată asupra unei politici, iar sondajele sofisticate pot arăta că anumite segmente ale populaţiei (regiuni ale ţării, genuri, grupuri de venit, rase etc.) diferă deseori în percepţia asupra chestiunilor de politică externă. Astfel că un politician poate răspunde la opinia unui grup de alegători, şi nu a întregii populaţii. Opinia publică variază considerabil în timp asupra multor chestiuni de politică externă. Statele utilizează propaganda (în dictaturi) sau încearcă să manipuleze mass-media (în democraţii) pentru a evita ca opinia publică să se îndepărteze prea mult de politicile statului.

În democraţii, opinia publică are de obicei *un efect mai redus asupra politicii externe decât asupra politicii interne*. Liderii naţionali au de obicei mai multă libertate de a lua decizii în domeniul internaţional. Acest lucru derivă din nevoia specială a statelor de a acţiona într-un mod unitar pentru a funcţiona eficient în sistemul internaţional, precum şi din tradiţiile de discreţie şi diplomaţie care îndepărtează RI de domeniul politicilor interne obişnuite. În cazul Japoniei, opinia publică este o forţă politică importantă care ţine în frâu cheltuielile militare ale guvernului, angajarea forţelor militare în afara graniţelor şi mai ales dezvoltarea armelor nucleare (care se încadrează în capacităţile tehnice ale Japoniei). Partidul aflat la putere - sub presiunea Statelor Unite de a împărţi povara apărării şi de a-şi asuma răspunderea de mare putere - a forţat încet, dar sigur creşterea cheltuielilor militare ale Japoniei şi a permis forţelor militare japoneze să-şi extindă rolul modest (în anii '80, să patruleze căile navale asiatice vitale pentru comerţul japonez ; în anii '90, să participe la operaţiunile ONU de menţinere a păcii). În mod repetat, aceste eforturi au fost încetinite sau respinse de puternica opinie publică, împotriva armatei. În Japonia, oamenii îşi amintesc de consecinţele oribile ale militarismului din anii '30 şi din al Doilea Război Mondial, culminând cu bombardamentele nucleare din 1945. Ei sunt suspicioşi la orice creştere a rolului sau dimensiunii forţelor armate, şi sunt ferm hotărâţi ca Japonia să nu aibă arme nucleare. În acest caz, opinia publică constrânge comportamentul ţării în politica externă şi a încetinit ritmul schimbării.

Publicul atent într-o democraţie este acea minoritate a populaţiei care se menţine informată în legătură cu chestiunile internaţionale. Acest segment variază oarecum de la o temă la alta, dar există şi un nucleu de persoane cărora le pasă în general de afacerile externe şi le urmăresc îndeaproape. Cei mai activi membri ai publicului atent la afacerile externe constituie o *elită* a politicii externe - oameni cu putere şi influenţă care afectează politica externă. Această elită include persoane din cadrul guvernelor, dar şi outsideri precum oameni de afaceri, jurnalişti, lobby-işti şi profesori de ştiinţe politice. Sondajele de opinie publică arată că opiniile elitei diferă

considerabil uneori (dar nu întotdeauna) de cele ale populației în general, iar uneori și de cele ale guvernului.[28]

Guvernele adoptă uneori politici externe cu scopul specific de a genera aprobarea publică și astfel de a câștiga legitimitate internă[29]. Acesta este cazul atunci când un guvern își asumă un război sau o intervenție militară externă într-o perioadă de dificultate internă, pentru a distrage atenția și a câștiga sprijinul public – a profita de **sindromul adunării în jurul steagului** (sprijinul mărit al publicului pentru liderii guvernamentali pe timp de război, cel puțin pe termen scurt). Cetățenii dispuși să critice politicile guvernului lor în domeniul educației sau al sănătății se abțin deseori de la critici atunci când statul se află în război și viețile soldaților sunt în joc. Politicile de acest fel sunt deseori numite politici externe diversioniste. Din păcate, este întotdeauna greu de spus dacă un stat adoptă o politică externă pentru a distrage publicul, deoarece liderii nu ar admite niciodată așa ceva.

Totuși, războaiele care durează prea mult timp sau care nu au succes pot întoarce opinia publică împotriva guvernului și pot chiar duce la o revoltă populară pentru a răsturna guvernul. În 1982, guvernul argentinian a condus țara într-un război cu Marea Britanie pentru Insulele Falkland. La început, argentinienii s-au adunat în jurul steagului, dar după ce au pierdut războiul au sprijinit cauza de a scăpa de guvernul militar și l-au înlocuit cu un nou guvern civil care i-a pus sub acuzare pe foștii lideri. În 2006, popularitatea președintelui Bush, care crescuse mult la începutul războiului din Irak, a scăzut pe măsură ce războiul a continuat timp de trei ani cu costuri tot mai ridicate.

Forurile legislative

Un mijloc prin care grupurile de interese și opinia publică exercită influență este legislativul. Unele democrații, precum Statele Unite, au sisteme prezidențiale, în care corpurile legislative sunt alese separat de președinte (*executiv*). În aceste sisteme, legislativul joacă un rol direct în formarea politicii externe prin aprobarea bugetelor, regularizarea regulilor birocratice, elaborarea legislației privind comerțul, chiar și controlul politicilor de imigrare. În timp ce un lider executiv poate participa la summituri și discuții, orice acord semnat trebuie aprobat de către legislativ[30].

28. Richard Sobel, *The Impact of Public Opinion on US Foreign Policy Since Vietnam*, Oxford, 2001 ; Ole R. Holsti, *Public Opinion and American Foreign Policy* (revăzută), Michigan, 2004 ; Shoon Murray, *Anchors Against Change : American Opinion Leaders' Beliefs After the Cold War*, Michigan, 1996 ; Miroslav Nincic, Steven Kull și I. M. Destler, *Misreading the Public : The Myth of a New Isolationism*, Brookings, Washington DC, 1999.
29. Diana T. Richards *et al.*, „Good Times, Bad Times, and the Diversionary Use of Force", *Journal of Conflict Resolution*, 37 (3), 1993, pp. 504-536 ; Matthew Baum, „The Constituent Foundations of the Rally-Round-the-Flag Phenomenon", *International Studies Quarterly*, 46 (2), 2002, pp. 263-298.
30. Helen Milner, *Interests, Institutions, and Information : Domestic Politics and International Relations*, Princeton, 1997 ; Peter B. Evans, Harold K. Jacobson și Robert D. Putnam (ed.), *Double-Edged Diplomacy : International Bargaining and Domestic Politics*, California, 1993.

Deși puține persoane ar spune că legislativul din democrațiile prezidențiale nu influențează politica externă în general, se pot aplica reguli diferite pentru utilizarea forței militare. Unii susțin că legislativul, la fel ca opinia publică, se strânge în jurul steagului în timpul crizelor internaționale. De exemplu, la trei zile după atacurile de la 11 septembrie 2001, Congresul Statelor Unite a votat să-i ofere președintelui Bush autoritatea deplină de a începe un război în Afganistan. În octombrie 2002, Congresul a adoptat o hotărâre prin care autoriza utilizarea forței în Irak. Astfel, legislativul se opune rareori, dacă nu deloc, unui executiv în chestiuni militare importante.

Alții indică o dinamică diferită, în care legislativul înfruntă puterea executivă cu privire la forța militară. De exemplu, din cauză că legislativul ține „baierele pungii" (capacitatea de a aproba sau de a respinge noi cheltuieli), el are capacitatea de a opri un război. În Statele Unite, Legea Puterilor de Război, adoptată în timpul ultimei faze a războiului din Vietnam, cere ca președintele să anunțe Congresul atunci când trupele americane sunt trimise în luptă. După această notificare, președintele are 60 de zile (plus o posibilă prelungire de 30 de zile) să recheme trupele, în situația în care Congresul nu aprobă în mod explicit acțiunea militară. În sfârșit, anumite date din Statele Unite sugerează că președinții folosesc forța militară mai curând atunci când partidul lor politic se află la putere în Congres, sugerând că politica nu se oprește „la malul apei"[31].

În sistemele parlamentare, precum Marea Britanie, liderii executivi (de exemplu, prim-miniștrii) sunt aleși de partidele politice care au o poziție dominantă în corpurile legislative. Deseori, executivele nu trebuie să supună tratatele sau politicile aprobării oficiale de către legislativ. Totuși, forurile legislative în sistemele parlamentare au putere cu privire la politica externă. În Marea Britanie, de exemplu, nu este obligatoriu ca parlamentul să voteze acordurile internaționale negociate de către prim-ministru, dar trebuie să aprobe orice schimbare în legile britanice pe care o reclamă un astfel de acord. De vreme ce majoritatea acordurilor internaționale implică astfel de schimbări, parlamentul își exercită efectiv un drept de ratificare asupra acordurilor internaționale.

În multe sisteme parlamentare, dacă o politică este deosebit de controversată, partidele care nu au o majoritate în legislativ pot încerca să ceară alegeri – însemnând că țara va vota din nou care partide vor avea locuri în legislativ. Dacă un grup diferit de partide câștigă majoritatea locurilor, este numit un nou executiv. Astfel, în sistemele parlamentare, legislativul joacă un rol-cheie în proiectarea și implementarea politicii externe.

31. William G. Howell și Jon C. Pevehouse, *While Dangers Gather : Congressional Checks on Presidential War Powers*, Princeton, în curs de apariție ; Joanne Gowa, „Politics at the Water's Edge : Parties, Voters and the Use of Force Abroad", *International Organization*, 52 (2), 1998, pp. 307-324 ; Louis Fisher, *Congressional Abdication on War and Spending*, Texas A&M, 2000 ; Benjamin Fordham, „Partisanship, Macroeconomic Policy, and the US Uses of Force, 1949 - 1994", *Journal of Conflict Resolution*, 42 (4), 1998, pp. 418-439.

Democrația și politica externă

În general, diferențele între state în procesul politicii externe sunt mai influențate de tipul de guvernare decât de configurația de birocrații, grupuri de interese sau indivizi din țara respectivă. Tipurile de guvernare includ dictatura militară, regimul partidului comunist, regimul unui singur partid (necomunist) și diferite forme de **democrație** pluripartită. Statele relativ democratice tind să aibă aceleași valori și interese, și astfel să se înțeleagă mai bine unul cu altul decât cu nondemocrațiile[32].

În practică, majoritatea statelor se găsesc de-a lungul unui spectru, cu un amestec de elemente democratice și autoritare. De exemplu, din cauza contribuțiilor la campanie, chiar și democrațiile din America de Nord și Japonia oferă o mai mare influență bogaților decât săracilor. În multe state, guvernele controlează stațiile de televiziune și cele radio, dezavantajând în alegeri politicienii din opoziție. În Angola, alegeri relativ corecte au avut loc în 1992, dar învinșii au respins rezultatele și au recurs la atacuri militare. În Birmania, un guvern militar a organizat alegeri, le-a pierdut și apoi a refuzat pur și simplu să se dea la o parte sau să permită noului parlament ales să se întrunească. În Algeria, armata a anulat alegerile în timpul procesului electoral deoarece partidele islamice se îndreptau către victorie. Deși există anumite elemente de bază pe care majoritatea le-ar considera necesare pentru o democrație (alegeri libere, presă liberă, libertatea de exprimare), găsirea unei definiții perfecte a democrației poate fi foarte dificilă.

Pacea democratică

Cum diferă politicile externe ale democrațiilor de cele ale guvernelor autoritare? Am menționat deja mai multe diferențe în natura luării deciziilor interne, efectele grupurilor de interese, importanța opiniei publice și prezența unui legislativ eficient. Deși opinia publică, activismul grupurilor de interese și legislativele operează într-o oarecare formă în aproape toate statele, ele au o influență mai mare în democrații.

Acum 200 de ani, filosoful Immanuel Kant spunea că pacea pe termen lung depinde de transformarea statelor în republici, cu legislative care să controleze puterea monarhilor (sau a președinților) de a purta războaie. El credea că pârghiile și contraponderile în guvernare ar acționa ca o frână asupra utilizării forței militare – prin comparație cu guvernele autocrate unde un singur individ (sau un mic grup conducător) ar putea să pornească la război fără să ia în calcul efectul asupra populației.

Specialiștii în RI au examinat datele pentru a verifica ideea că democrația este legată de un tip de politică externă fundamental diferită de cea a autoritarismului[33].

32. Erik Gartzke, „Kant We All Just Get Along : Opportunity, Willingness, and the Origins of the Democratic Peace", *American Journal of Political Science*, 42 (1), 1998, pp. 1-27 ; Mark Peceny, Caroline C. Beer și Shannon Sanchez-Terry, „Dictatorial Peace ? " *American Political Science Review*, 96 (1), 2002, pp. 15-27.

33. David Kinsella, „No Rest for the Democratic Peace", *American Political Science Review*, 99, 2005, pp. 453-457 ; Dan Reiter și Allan C. Stam, *Democracies at War*, Princeton, 2002. Paul

Una din teoriile pe care le-au luat în considerare era că democrațiile sunt de obicei mai *pacifiste* decât guvernele autoritare (purtând războaie mai puține, sau mai mici). Acest lucru s-a dovedit a nu fi adevărat. Democrațiile luptă la fel de mult ca și statele autoritare. Într-adevăr, cele mai dispuse la război trei state din ultimele două secole (potrivit politologilor care numără războaiele) au fost Franța, Rusia și Marea Britanie. Marea Britanie a fost democratică pe tot parcursul intervalului, Franța pentru o parte din perioadă, iar Rusia deloc.

Ceea ce *este* adevărat despre democrații este faptul că, deși luptă în războaie împotriva statelor autoritare, *democrațiile nu se luptă aproape niciodată una cu alta*. Nici un caz istoric de amploare nu contrazice această generalizare, care este cunoscută ca **pacea democratică**. Motivul pentru care așa stau lucrurile nu este pe deplin clarificat. Cum nu există foarte multe democrații care să dateze de foarte multă vreme, generalizarea ar putea fi doar o coincidență, deși pare puțin probabil. Poate că democrațiile nu tind să aibă conflicte majore una cu alta, deoarece tind să fie state capitaliste ale căror relații comerciale creează o interdependență puternică (războiul ar fi costisitor deoarece ar distruge comerțul). Sau cetățenii societăților democratice (al căror sprijin este necesar pentru ca războaiele să fie finanțate) pot pur și simplu să nu privească cetățenii altor democrații ca dușmani. Prin contrast, guvernele autoritare ale altor state pot fi văzute ca dușmani. Observați că pacea între democrații oferă un sprijin empiric unei vechi afirmații liberale: deoarece analiza se derulează la nivelul intern, sunt contrazise pretențiile realismului că cele mai importante explicații se găsesc la nivelul interstatal.

Pe parcursul ultimelor două secole, democrația a devenit tot mai răspândită ca formă de guvernare, iar această tendință schimbă natura procesului de politică externă în toată lumea. Multe state nu au încă guverne democratice (cel mai important dintre acestea este China). Și democrațiile existente sunt imperfecte în mai multe moduri – de la apatia politică din Statele Unite și corupția din Japonia la tradițiile autocrate din Rusia. Totuși, tendința este spre democratizare în cele mai multe dintre regiunile lumii.

În ultimele două decenii, tendința s-a accelerat în mai multe moduri. Noi democrații au apărut în mai multe (deși nu în toate) state ale fostului bloc sovietic. Guvernele militare au fost înlocuite cu unele civile, alese democratic, în mare parte din America Latină, precum și în mai multe țări africane și asiatice. Africa de Sud, ultima țară africană condusă de albi, a adoptat conducerea majorității în 1994. În câteva dintre aceste cazuri (de exemplu, în Filipine în 1986), dictaturi care durau de mult timp au fost încheiate prin mișcări populare nonviolente. În alte părți (de exemplu, în Nicaragua), războaiele civile s-au încheiat cu alegeri supravegheate internațional. La

---

Huth și Todd Allee, *The Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century*, Cambridge, 2003; Charles Lipson, *Reliable Partners: How Democracies Have Made a Separate Peace*, Princeton, 2003; Bruce Bueno de Mesquita *et al.*, *The Logic of Political Survival*, MIT, 2003; Kenneth A. Scultz, *Democracy and Coercive Diplomacy*, Cambridge, 2001; Bruce Russett și John Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*, Norton, New York, 2000; Joanne Gowa, *Ballots and Bullets: The Elusive Democratic Peace*, Princeton, 1999; R.J. Rummel, *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1997; Michael W. Doyle, „Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, 80 (4), 1986, pp. 1151-1170.

Democraţia şi politica externă

În general, diferenţele între state în procesul politicii externe sunt mai influenţate de tipul de guvernare decât de configuraţia de birocraţii, grupuri de interese sau indivizi din ţara respectivă. Tipurile de guvernare includ dictatura militară, regimul partidului comunist, regimul unui singur partid (necomunist) şi diferite forme de **democraţie** pluripartită. Statele relativ democratice tind să aibă aceleaşi valori şi interese, şi astfel să se înţeleagă mai bine unul cu altul decât cu nondemocraţiile[32].

În practică, majoritatea statelor se găsesc de-a lungul unui spectru, cu un amestec de elemente democratice şi autoritare. De exemplu, din cauza contribuţiilor la campanie, chiar şi democraţiile din America de Nord şi Japonia oferă o mai mare influenţă bogaţilor decât săracilor. În multe state, guvernele controlează staţiile de televiziune şi cele radio, dezavantajând în alegeri politicienii din opoziţie. În Angola, alegeri relativ corecte au avut loc în 1992, dar învinşii au respins rezultatele şi au recurs la atacuri militare. În Birmania, un guvern militar a organizat alegeri, le-a pierdut şi apoi a refuzat pur şi simplu să se dea la o parte sau să permită noului parlament ales să se întrunească. În Algeria, armata a anulat alegerile în timpul procesului electoral deoarece partidele islamice se îndreptau către victorie. Deşi există anumite elemente de bază pe care majoritatea le-ar considera necesare pentru o democraţie (alegeri libere, presă liberă, libertatea de exprimare), găsirea unei definiţii perfecte a democraţiei poate fi foarte dificilă.

Pacea democratică

Cum diferă politicile externe ale democraţiilor de cele ale guvernelor autoritare? Am menţionat deja mai multe diferenţe în natura luării deciziilor interne, efectele grupurilor de interese, importanţa opiniei publice şi prezenţa unui legislativ eficient. Deşi opinia publică, activismul grupurilor de interese şi legislativele operează într-o oarecare formă în aproape toate statele, ele au o influenţă mai mare în democraţii.

Acum 200 de ani, filosoful Immanuel Kant spunea că pacea pe termen lung depinde de transformarea statelor în republici, cu legislative care să controleze puterea monarhilor (sau a preşedinţilor) de a purta războaie. El credea că pârghiile şi contraponderile în guvernare ar acţiona ca o frână asupra utilizării forţei militare – prin comparaţie cu guvernele autocrate unde un singur individ (sau un mic grup conducător) ar putea să pornească la război fără să ia în calcul efectul asupra populaţiei.

Specialiştii în RI au examinat datele pentru a verifica ideea că democraţia este legată de un tip de politică externă fundamental diferită de cea a autoritarismului[33].

32. Erik Gartzke, „Kant We All Just Get Along : Opportunity, Willingness, and the Origins of the Democratic Peace", *American Journal of Political Science*, 42 (1), 1998, pp. 1-27 ; Mark Peceny, Caroline C. Beer şi Shannon Sanchez-Terry, „Dictatorial Peace ? " *American Political Science Review*, 96 (1), 2002, pp. 15-27.
33. David Kinsella, „No Rest for the Democratic Peace", *American Political Science Review*, 99, 2005, pp. 453-457 ; Dan Reiter şi Allan C. Stam, *Democracies at War*, Princeton, 2002. Paul

Una din teoriile pe care le-au luat în considerare era că democrațiile sunt de obicei mai *pacifiste* decât guvernele autoritare (purtând războaie mai puține, sau mai mici). Acest lucru s-a dovedit a nu fi adevărat. Democrațiile luptă la fel de mult ca și statele autoritare. Într-adevăr, cele mai dispuse la război trei state din ultimele două secole (potrivit politologilor care numără războaiele) au fost Franța, Rusia și Marea Britanie. Marea Britanie a fost democratică pe tot parcursul intervalului, Franța pentru o parte din perioadă, iar Rusia deloc.

Ceea ce *este* adevărat despre democrații este faptul că, deși luptă în războaie împotriva statelor autoritare, *democrațiile nu se luptă aproape niciodată una cu alta*. Nici un caz istoric de amploare nu contrazice această generalizare, care este cunoscută ca **pacea democratică**. Motivul pentru care așa stau lucrurile nu este pe deplin clarificat. Cum nu există foarte multe democrații care să dateze de foarte multă vreme, generalizarea ar putea fi doar o coincidență, deși pare puțin probabil. Poate că democrațiile nu tind să aibă conflicte majore una cu alta, deoarece tind să fie state capitaliste ale căror relații comerciale creează o interdependență puternică (războiul ar fi costisitor deoarece ar distruge comerțul). Sau cetățenii societăților democratice (al căror sprijin este necesar pentru ca războaiele să fie finanțate) pot pur și simplu să nu privească cetățenii altor democrații ca dușmani. Prin contrast, guvernele autoritare ale altor state pot fi văzute ca dușmani. Observați că pacea între democrații oferă un sprijin empiric unei vechi afirmații liberale: deoarece analiza se derulează la nivelul intern, sunt contrazise pretențiile realismului că cele mai importante explicații se găsesc la nivelul interstatal.

Pe parcursul ultimelor două secole, democrația a devenit tot mai răspândită ca formă de guvernare, iar această tendință schimbă natura procesului de politică externă în toată lumea. Multe state nu au încă guverne democratice (cel mai important dintre acestea este China). Și democrațiile existente sunt imperfecte în mai multe moduri – de la apatia politică din Statele Unite și corupția din Japonia la tradițiile autocrate din Rusia. Totuși, tendința este spre democratizare în cele mai multe dintre regiunile lumii.

În ultimele două decenii, tendința s-a accelerat în mai multe moduri. Noi democrații au apărut în mai multe (deși nu în toate) state ale fostului bloc sovietic. Guvernele militare au fost înlocuite cu unele civile, alese democratic, în mare parte din America Latină, precum și în mai multe țări africane și asiatice. Africa de Sud, ultima țară africană condusă de albi, a adoptat conducerea majorității în 1994. În câteva dintre aceste cazuri (de exemplu, în Filipine în 1986), dictaturi care durau de mult timp au fost încheiate prin mișcări populare nonviolente. În alte părți (de exemplu, în Nicaragua), războaiele civile s-au încheiat cu alegeri supravegheate internațional. La

---

Huth și Todd Allee, *The Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century*, Cambridge, 2003; Charles Lipson, *Reliable Partners: How Democracies Have Made a Separate Peace*, Princeton, 2003; Bruce Bueno de Mesquita *et al.*, *The Logic of Political Survival*, MIT, 2003; Kenneth A. Scultz, *Democracy and Coercive Diplomacy*, Cambridge, 2001; Bruce Russett și John Oneal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*, Norton, New York, 2000; Joanne Gowa, *Ballots and Bullets: The Elusive Democratic Peace*, Princeton, 1999; R.J. Rummel, *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1997; Michael W. Doyle, „Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, 80 (4), 1986, pp. 1151-1170.

sfârşitul anilor '90, dictaturile sau guvernările militare îndelungate au fost înlocuite paşnic de guvernări democratice în Indonezia şi Nigeria, ambele fiind giganţi regionali. La sfârşitul lui 2004 şi începutul lui 2005, forţele prodemocratice au câştigat o serie de victorii în Ucraina, Palestina, Afganistan, Irak şi Kîrgîzstan. În 2006, în Nepal, proteste populare de amploare l-au forţat pe rege să renunţe la preluarea puterii absolute şi să reinstaureze parlamentul. Totuşi, mişcări în direcţia opusă încă au loc. Regimurile militare au preluat controlul în Pakistan şi Coasta de Fildeş în 1999, o preluare extraconstituţională a puterii a avut loc în Togo în 2005, guvernul Rusiei a constrâns democraţia în ultimii ani, în timp ce Partidul Comunist din China şi-a menţinut strânsoarea de fier asupra politicii.

Nu ştim unde vor duce aceste tendinţe spre democraţie, dar din cauză că există acum posibilitatea ca într-o zi toate sau mare parte dintre statele lumii să fie guvernate democratic, războaiele ar putea deveni mai puţin frecvente. Aşa cum a prevăzut Kant, poate apărea o comunitate internaţională bazată pe relaţii paşnice. Totuşi, deşi democraţiile mature nu se luptă aproape niciodată una cu alta, o perioadă de *tranziţie* la democraţie poate fi mai predispusă la război decât o democraţie stabilă sau un guvern autoritar stabil[34]. De aceea, procesul de democratizare nu este o garanţie pentru pacea pe termen scurt. Această teorie a câştigat sprijin la începutul lui 2006, atunci când primele alegeri irakiene au fost urmate de o creştere a violenţei partizane, iar apoi alegerile palestiniene au adus la putere gruparea militantă Hamas, care respinge dreptul Israelului de a exista. Viziunea Administraţiei Bush de a aduce democraţia în Orientul Mijlociu un pare promiţătoare, cel puţin pe termen scurt.

O altă avertizare se impune. Generalizarea cum că democraţiile nu se luptă una cu alta aproape niciodată este validă istoric, dar nu este neapărat aplicabilă şi pentru viitor. Prin analogie, a existat o generalizare în timpul Războiului Rece, în sensul că guvernele comuniste nu renunţă niciodată la putere pe cale paşnică. Acea generalizare a rezistat de minune până când, brusc, o serie de guverne comuniste au făcut exact asta prin 1990. Pe măsură ce lumea are tot mai multe democraţii pentru o perioadă mai lungă de timp, generalizarea că ele nu se luptă niciodată una cu alta s-ar putea să nu reziste.

Încercarea de a explica politica externă într-un mod general şi *teoretic* a avut doar un succes limitat. Acesta este unul dintre motivele pentru care realiştii continuă să găsească utile modelele simple ale statului ca actor unitar; elementele interne şi individuale ale procesului de politică externă adaugă complexitate şi imprevizibilitate. O zonă a politicii externe unde ştiinţa stă pe un teren oarecum mai sigur este efortul *descriptiv* de a înţelege modul în care anumite mecanisme de formare a politicii externe operează în state diferite. Astfel de abordări ţin de domeniul politicii comparate.

Pentru a rezuma, politica externă este rezultatul complex al unui proces complex. Ea rezultă din lupta dintre temele, interesele interne şi agenţiile guvernamentale concurente. Nici un individ, agenţie sau principiu călăuzitor nu hotărăşte rezultatul. Totuşi, politica externă reuşeşte să atingă o anume coerenţă generală. Statele formulează

34. Edward D. Mansfield şi Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*, MIT, 2005; Jack Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, Norton, New York, 2000.

politica externă cu privire la o temă sau la o regiune; nu este doar o colecţie incoerentă de decizii şi acţiuni adoptate din când în când. Din procesele interne turbulente de formare a politicii externe ies interese şi politici relativ coerente pe care statul le urmăreşte.

Desigur, acele interese şi politici agregate ale statului intră frecvent în conflict cu interesele şi politicile altor state. Astfel de conflicte formează subiectul capitolului următor.

ABORDARE CRITICĂ

1. India şi Pakistanul sunt vecini şi duşmani. Date fiind problemele de percepţie greşită şi părtinire în luarea deciziilor de politică externă, ce paşi aţi propune să adopte fiecare guvern pentru a evita ca aceste probleme să intervină în urmărirea raţională a intereselor naţionale?
2. Uneori, acţiunile internaţionale agresive sunt atribuite unui „nebun" precum Saddam Hussein în Irak sau Adolf Hitler în Germania nazistă. Sunteţi de acord că astfel de lideri (acţiunile fiecăruia au adus grave prejudicii bunăstării statului său) trebuie să fie „nebuni"? Ce alt factor ar putea explica acţiunile lor? Cum credeţi că reuşesc astfel de oameni să obţină şi să păstreze conducerea naţiunii?
3. Imaginaţi-vă o criză bruscă, neaşteptată cauzată de un eveniment precum explozia unei arme nucleare (de origine necunoscută) la Moscova. Date fiind pericolele inerente în luarea deciziilor de criză, ce paşi ar putea să urmeze liderii statelor afectate pentru a preveni scăparea situaţiei de sub control? Care dintre aceşti paşi ar putea fi făcuţi *înainte* ca o criză să fi avut loc, pentru pregătirea în cazul unei crize viitoare?
4. Având în vedere că democraţiile nu poartă războaie aproape niciodată una cu alta, au democraţiile existente un interes de securitate naţională să vadă democratizarea răspândită în China în şi alte state autoritare? Dacă da, cum poate fi acel interes împăcat cu vechea normă de neamestec în afacerile interne ale altor state suverane?
5. În general, elitele de politică externă s-au confruntat doar cu o presiune sporadică din partea opiniei publice de masă. Schimbă rolul televiziunii această relaţie? Dacă aţi fi un decident important de politică externă, ce măsuri aţi putea lua pentru a evita ca ştirile TV să modeleze agenda politicii externe înainte să vă puteţi defini propriile scopuri şi direcţii?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Politicile externe sunt strategii pe care guvernele le utilizează pentru a îndruma acţiunile lor faţă de alte state. Procesul de politică externă este ansamblul de proceduri şi structuri pe care statele le folosesc pentru a ajunge la decizii de politică externă şi pentru a le implementa.
- În modelul raţional de luare a deciziilor, oficialii aleg acţiunea ale cărei consecinţe ajută cel mai bine la atingerea scopurilor stabilite ale ţării. Prin contrast, în modelul procesului organizaţional, deciziile rezultă din proceduri administrative de rutină, iar în modelul negocierii guvernamentale (sau al politicii birocratice), deciziile rezultă din negocierile dintre agenţiile guvernamentale cu interese diferite în rezultat.

- Acţiunile decidenţilor individuali sunt influenţate de personalităţile, valorile şi credinţele lor, precum şi de factori psihologici obişnuiţi care deviază de la raţionalitate. Aceşti factori includ percepţia greşită, percepţia selectivă, părtinirile emoţionale şi părtinirile cognitive (inclusiv efortul de a reduce disonanţa cognitivă).
- Deciziile de politică externă sunt influenţate şi de psihologia grupurilor (inclusiv „gândirea de grup"), de procedurile folosite pentru a lua decizii şi de rolurile participanţilor. În timpul crizelor, riscul de percepţie greşită şi eroare este amplificat.
- Luptele pentru conducerea politicii externe sunt obişnuite între birocraţii profesionişti şi politicieni, precum şi între diferite agenţii guvernamentale.
- Segmentele interne (grupurile de interese) au interese diferite în politica externă şi se organizează deseori politic pentru a promova acele interese.
- Proeminente între segmentele interne – mai ales în Statele Unite şi Rusia, cu precădere în timpul Războiului Rece – au fost complexele militar-industriale care constau din industrii militare şi altele cu interes în cheltuieli militare ridicate.
- Opinia publică influenţează deciziile de politică externă ale guvernului (mai mult în democraţii decât în statele autoritare), dar şi guvernele manipulează opinia publică.
- Democraţiile au luptat de-a lungul istoriei în tot atâtea războaie ca şi statele autoritare, dar democraţiile nu au purtat aproape niciodată războaie împotriva altor democraţii. Acest fenomen se numeşte pacea democratică.

TERMENI-CHEIE

procesul de politică externă 197
modelul raţional 199
modelul procesului organizaţional 200
modelul negocierii guvernamentale 200
percepţii greşite, percepţii selective 203
ecrane informaţionale 203
optimizare 206
satisfacere 206
teoria perspectivei 206
gândirea de grup 207
grupuri de interese 213
complexul militar-industrial 215
opinia publică 216
sindromul adunării în jurul steagului 220
semocraţie 222
pacea democratică 223

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Războiul contra terorismului: ar trebui opinia publică să influenţeze politica externă în democraţii?
de Mir Zohair Husain

Prezentare Luarea deciziilor de politică externă în democraţii este un proces complex. Liderii politici stabilesc în mod constant nevoile, interesele şi temerile maselor - opinia publicului. De aceea, se fac în mod regulat sondaje şi ele sunt analizate de către acei lideri.

Realismul susţine că statele iau decizii raţionale pentru a-şi promova interesele naţionale. Totuşi, normele şi valorile democratice pun sub semnul întrebării o astfel de afirmaţie. În democraţii, liderii politici reprezintă diversele dorinţe ale cetăţenilor lor cu privire la politica internă şi externă. Politicile aferente războiului Americii

împotriva terorismului ilustrează potențialul pentru ca opinia publică să influențeze decidenții statului.

Studiile arată că nu există nici o legătură semnificativă între opinia publică și formularea politicii publice. Totuși, 11 septembrie 2001 a unificat opinia publică americană, creând un mandat unic. Într-adevăr, doar șase săptămâni mai târziu, atunci când publicul american se simțea cel mai vulnerabil, președintele George W. Bush a declarat război contra terorismului, iar o majoritate copleșitoare din Congres a adoptat Patriot Act. Ulterior, Congresul a format Departamentul de Securitate Națională. Acest război contra terorismului a căpătat „dimensiuni mondiale, desfășurându-se de la Washington la Kabul, de la Bagdad la Teheran și de la Cairo la Manila. Se împletește în fibra vieții americane, schimbând modul în care călătorim, revoluționând politica noastră externă, și afectând modul în care gândim despre libertate"[a].

Politicile născute din crize au implicații extinse. De aceea, mulți pun sub semnul întrebării prudența opțiunii de a permite opiniei publice, chiar și într-o democrație, să joace un rol semnificativ în decizia de politică externă. Există vreun loc pentru opinia publică, fundamentul democrațiilor, în conturarea deciziilor de politică externă? Sau liderii politici ar trebui să ignore opinia publică, pentru a facilita adoptarea unor decizii mai raționale?

Argumentul 1. Opinia publică poate facilita politici benefice

Opinia publică este un principiu-cheie al democrațiilor. Cetățenii din democrații se simt scandalizați atunci când guvernele lor adoptă legi și politici care se opun viziunilor lor. Spre deosebire de guvernările autoritare, democrațiile aparțin poporului și liderii politici îi reprezintă opiniile; de aceea, deciziile politice ar trebui să se conformeze majorității opiniei publice.

> ...Democrația americană aparține cetățenilor săi, iar America poate fi numită, ca atare, „democrația cetățenilor". Țara este considerată oficial o democrație reprezentativă, dar reprezentanții ar trebui să fie conduși de cetățeni, prin vot și participarea în alte moduri. Oficialii aleși, de la președinte în jos, pot să ia deciziile în cele din urmă, dar ei sunt totuși văzuți ca făcând vrerea cetățenilor: acționând ca surogat pentru ei între alegeri. (Herbert J. Gans, „Democracy and the News", *The New York Times*, 16 martie 2003)

Opinia publică și deciziile raționale nu se exclud reciproc. Oficialii aleși democratic privesc sondajele de opinie ca reflectând atitudinea cetățenilor lor și politicile dorite de ei. Mai mult, dacă liderii politici nu ar crede că un astfel de aport are valoare, nu ar studia continuu sondajele pentru a evalua atitudinea publică.

> ...opinia publică este în mod esențial rațională ca natură, și atunci când se schimbă, tinde să o facă în mod inteligent și cu un motiv întemeiat. Deși... americanii știu foarte puține detalii specifice despre guvern și despre politică... opinia publică, în general, este practic stabilă și coerentă. (Regina Dougherty Rodgers, „Playing Their Part: Public Opinion in American Democracy", *The Public Perspective*, 11 (2) martie/aprilie 2000, pp. 24 și urm.)

[a] „Are We Winning?", *The St. Louis Post-Dispatch*, B2, 28 decembrie 2003.

Opinia publică a fost extrem de importantă în efectuarea schimbărilor necesare. De la începutului anilor '90, experții au avertizat oficialii guvernamentali asupra amenințărilor teroriste împotriva Americii, dar nu s-a făcut mare lucru pentru a rezolva problema. După 11 septembrie 2001, liderii SUA, realizând că americanii îi vor trage la răspundere în cazul unui alt atac terorist, au luat rapid măsuri drastice și au obținut rezultate imediate.
Începând cu primăvara anului 2004, Departamentul american de Justiție a capturat sau ucis aproape două treimi din conducerea de vârf cunoscută a Al-Qaeda și a incapacitat mai mult de 3.000 de membri ai Al-Qaeda din toată lumea. Peste 515 persoane implicate în investigațiile legate de 11 septembrie au fost scoase din Statele Unite.

Argumentul 2. Opinia publică facilitează politici nesănătoase

Publicul nu are destule informații pentru a favoriza politici sănătoase. În timp ce liderii-cheie au acces la o cantitate semnificativă de informații secrete despre chestiuni vitale, publicul nu are un astfel de avantaj pentru a-și forma o părere. Ca rezultat, decidenții politici sunt de obicei într-o situație mai bună de a lua decizii de o importanță vitală.
Acest lucru este sprijinit de rezultatele sondajului național al Grupului de Sondare a Opiniei Publice de la University of South Alabama, care a fost realizat în februarie 2002. în jur de 64% știau că musulmanii credeau în Muhammad ca profet, și 75% știau că cartea sfântă a Islamului se numește Coran. Totuși, intervievații nu s-au descurcat la fel de bine la alte subiecte-cheie. Doar 25% știau că există mai mult de un miliard de musulmani în toată lumea. Asupra celei mai importante chestiuni, doar 11% au știut că *jihad* implică lupta spirituală nonviolentă pentru a deveni o persoană mai virtuoasă, în timp ce 49% dintre respondenți credeau că *jihad* înseamnă în primul rând un „război sfânt" violent[b].

***Patriot Act* demonstrează erorile opiniei publice în formularea politicilor.** 11 septembrie 2001 a fost un eveniment de cumpănă, în care americanii s-au strâns în jurul guvernului lor și al noilor politici de securitate națională. Patriot Act a fost conceput pentru a preveni un alt act de terorism și a inclus măsuri care nu coincideau cu valorile democratice ale Americii, pe care publicul american nu le-ar fi tolerat înainte de 11 septembrie.

> *Patriot Act* american, transformat rapid în lege la șase săptămâni după 11 septembrie, a oferit agențiilor guvernamentale libertăți mari de a invoca Legea de Supraveghere a Activității Serviciilor Secrete Străine (FISA) și de a evita constrângerile judiciare referitoare la percheziția, reținerea și supravegherea cetățenilor americani. FISA, inițial menită să vâneze spionii internaționali, permite autorităților să asculte convorbirile după plac și să intre în casele oamenilor pentru a pune microfoane sau pentru a copia documente. Anul trecut, cererile de supraveghere de la guvernul federal în baza FISA le-au întrecut pentru prima oară în istoria americană pe toate cele formulate pe baza legii interne. (Matthew Brzezinski, „Fortress America", *The New York Times*, 23 februarie 2003)

Politicile suplimentare asociate Războiului contra Terorismului au ramificații internaționale. Sprijinul public copleșitor pentru politicile antiterorism a afectat atât politica

b. Keith Nicholls și Mir Zohair Husain, „Nationwide Poll on the Impact of 9/11 on Islam and Muslims", University of South Alabama's Polling Group, 7-21 februarie, 2002.

internă, cât şi cea externă a Statelor Unite. Deşi politici precum Patriot Act pot linişti şi asigura mai bine publicul, astfel de politici au un efect descrescător care a făcut ca Statele Unite să piardă teren pe frontul politicii externe. Într-adevăr, politicile subsumate Războiului contra Terorismului creează şi alte probleme. Aşa că, măcar pentru a-şi mulţumi cetăţenii, liderii din democraţii nu pot ignora faptul că astfel de politici au prea multe implicaţii naţionale şi internaţionale.

...(în Pakistan) nu poţi să scapi de prezenţa sentimentului antiamerican din timpul primului mandat al lui George Bush. Este o greşeală să presupui că acel sentiment se bazează în principal pe extremismul musulman. În cele mai multe cazuri, este legat direct de războaiele din Afganistan şi Irak, de taberele de la Guantanamo Bay şi de nenumăratele rapoarte despre musulmani din America, ce sunt trataţi ca şi cum ar fi criminali de către ofiţerii de la imigraţie şi de oficialii din poliţie, pentru niciun alt motiv decât religia lor. Totuşi, rămâne faptul că în George Bush, cei care folosesc Islamul ca pe o unealtă politică şi-au găsit cel mai puternic ţipăt de protest. (Kamila Shamsie, „Prosperity vs. Peace", *The New York Times*, 8 noiembrie 2004)

❖ **Întrebări**

1. Ar trebui liderii politici să reprezinte părerile cetăţenilor lor în politica externă? Explicaţi.
2. Care ar trebui să fie cel mai important factor atunci când statele iau deciziile de politică externă? Prin contrast, care credeţi că este cel mai important factor care influenţează politica externă a statului dumneavoastră?

❖ **Bibliografie selectivă**

Richard Sobel, *The Impact of Public Opinion in US Foreign Policy Since Vietnam*, Oxford University Press, New York, 2001.
Robert M. Entman, *Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and US Foreign Policy*, University of Chicago Press, Chicago, 2004.

Capitolul 5

CONFLICTUL INTERNAȚIONAL

Cauzele războiului

Gânditorul roman Seneca spunea acum aproximativ 2000 de ani: „Pe oameni îi interesează rezultatul războiului, nu cauza"[1]. Ei pun două întrebări fundamentale: De ce intră actorii internaţionali (atât actorii statali, cât şi cei nestatali) în conflict unii cu alţii? Şi de ce duc uneori acele conflicte la violenţă şi la război? Acest capitol are în vedere ambele întrebări.

Conflictul între state nu este o stare neobişnuită. **Conflictul** poate fi definit ca un diferend în ceea ce priveşte rezultatele preferate într-o situaţie de negociere. Conflictele internaţionale vor exista întotdeauna. În astfel de negocieri conflictuale, statele dezvoltă capacităţi care le oferă puterea de a obţine rezultate mai favorabile decât ar obţine în alte condiţii. Corect sau nu, rezultatul final al procesului constituie **soluţionarea** respectivului conflict.

Violenţa este un factor eficient de influenţare în anumite situaţii de negociere (vezi p. 103). Aşadar, statele dezvoltă capacităţi de a folosi violenţa în cadrul conflictelor internaţionale (aceste posibilităţi militare sunt analizate în capitolul 6). Însă mijloacele menţionate sunt puse în practică doar uneori în cadrul conflictelor internaţionale. De fapt, marea majoritate a conflictelor internaţionale nu duc la război, ci sunt soluţionate pe alte căi. Din acest motiv, studiul cauzelor războiului constituie cu adevărat un efort de a înţelege *izbucnirea războiului* – apelul la violenţă ca factor de influenţare în cadrul conflictelor internaţionale. Însă înţelegerea izbucnirii războaielor necesită de asemenea studierea conflictelor care le stau la bază.

Întrebarea de ce izbucneşte războiul poate fi abordată în moduri diferite. Mai multe abordări descriptive, favorizate de istorici, tind să se concentreze îndeaproape asupra anumitor cauze directe ale izbucnirii războiului, care variază de la o conflagraţie la alta[2]. De exemplu, s-ar putea spune că asasinarea în 1914 a arhiducelui Franz-Ferdinand a „provocat" Primul Război Mondial. Mai generale, abordările

1. Hercules Furens Seneca, în *Seneca's Tragedies*, vol. 1, traducere de Frank Justus Miller, Heinemann, Londra, 1917.
2. Michael Howard, *The Invention of Peace: Reflections on War and the International Order*, Yale, 2001; Robert I. Rotberg şi Theodore K. Rabb (ed.), *The Origin and Prevention of Major Wars*, Cambridge, 1989; Geoffrey Blainey, *Causes of War*, ed. a III-a, Free Press, New York, 1988.

teoretice, favorizate de mulţi politologi, tind să se concentreze pe căutarea răspunsurilor generale, aplicabile unei varietăţi de contexte, la întrebarea de ce izbucnesc războaiele[3]. De exemplu, se poate considera că Primul Război Mondial a fost provocat de deplasări în balanţa de putere între statele europene, asasinatul fiind doar catalizatorul.

Teoriile asupra războiului

Generalizările vaste asupra cauzelor războiului au fost evazive. Războaiele nu au o cauză unică sau una simplă. Unii oameni de ştiinţă fac diferenţa între cauzele *necesare* (condiţii care trebuie să existe pentru ca un război să izbucnească, dar care este posibil să nu producă unul) şi cauzele *suficiente* (condiţii care vor produce război, dar care sunt responsabile doar pentru unele războaie)[4]. Au fost puse în discuţie multe teorii asupra războiului, însă puţine au o valabilitate universală. Nivelele de analiză ne pot ajuta să organizăm aceste teorii[5]. Războaiele au fost percepute ca fiind urmarea forţelor şi proceselor ce operează la toate nivelele.

Nivelul individual

La nivelul *individual* de analiză, întrebarea de ce conflictele se tranformă în violenţă gravitează în jurul chestiunii familiare legate de raţionalitate. Una dintre teorii, consistentă cu realismul, susţine că apelul la război şi la alte forme violente de influenţare în cadrul conflictelor internaţionale este normală şi reflectă decizii *raţionale* ale liderilor naţionali: „războaiele încep din cauza unor decizii conştiente şi gândite, care se bazează pe calculul *ambelor* părţi că pot obţine mai mult pornind la război decât menţinând pacea"[6].

Conform unei teorii opuse, conflictele se transformă în război din cauza *devierilor* de la raţionalitate în procesele individuale de luare a deciziilor de către liderii

3. John A. Vasquez (ed.), *What Do We Know About War ?*, Rowman Littlefield, Lanham, MD, 2000 ; Zeev Maoz şi Azar Gat (ed.), *War in a Changing World*, Michigan, 2001 ; Dale C. Copeland, *The Origins of Major War*, Cornell, 2001 ; Gerald Schneider, Katherine Barbieri şi Nils Petter Gleditsch (ed.), *Globalization and Armed Conflict*, Rowman Littlefield, Lanham, MD, 2003 ; Stephen Van Evera, *Causes of War : Power and the Roots of Conflict*, Cornell, 1999 ; Michael E. Brown, Owen R. Coté Jr., Sean M. Lynn-Jones şi Steven E. Miller (ed.), *Theories of War and Peace*, MIT, 1998 ; Hidemi Suganami, *On the Causes of War*, Oxford, 1996 ; Kalevi J. Holsti, *Peace and War : Armed Conflicts and International Order*, Cambridge, 1991.
4. Benjamin A. Most şi Harvey Starr, *Inquiry, Logic and International Politics*, South Carolina, 1989.
5. Jack S. Levy, „The Causes of War : A Review of Theories and Evidence", în P.E. Tetlock *et al.* (ed.), *Behavior, Society, and Nuclear War*, vol. 1., Oxford, 1989, pp. 209-333 ; Kenneth N. Waltz, *Man, the State, and War : A Theoretical Analysis*, Columbia, 2001 (trad. rom. *Omul, statul şi războiul*, Institutul European, Iaşi, 2001).
6. Michael Howard, *The Causes of Wars, and Other Essays*, Harvard, 1983, p. 22 ; Subliniere în original. Pentru o teorie înrudită, vezi James Fearon, „Rationalist Explanations for War", *International Organization*, 49 (3), 1995, pp. 379-414.

naționali. Aceste posibilități au fost discutate în capitolul 4 – ecrane informaționale, părtiniri cognitive, gândirea de grup și așa mai departe. O teorie înrudită susține că educația și mentalitatea unor întregi populații determină transformarea conflictelor în violență sau nu. În această concepție, naționalismul public sau ura etnică – sau chiar o tendință înnăscută către violență existentă în natura umană – pot presa liderii să soluționeze conflictele pe calea violenței. Unii teoreticieni și activiști consideră că reeducarea populațiilor poate avea ca urmare reducerea numărului de conflicte care se transformă în violență.

Niciuna dintre aceste teorii nu stă foarte bine în picioare. Unele războaie reflectă clar calculele raționale ale liderilor naționali, în timp ce altele sunt în mod evident greșeli și nu pot fi considerate raționale. Cu siguranță unii lideri par înclinați să apeleze la forța militară pentru a încerca să încheie conflictele în termeni favorabili. Însă nu a fost descoperit încă nici un ghid de încredere care să prezică probabilitatea ca un lider să fie mai înclinat către război sau mai pașnic. Un om al războiului poate deveni un om al păcii, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, cu Anwar Sadat al Egiptului. Indivizi cu multiple baze culturale și religioase își conduc statele către război, lucru pe care îl fac atât liderii femei, cât și cei bărbați.

Nivelul intern

Nivelul *intern* de analiză trimite la caracteristicile statelor sau ale societăților care le pot face mai mult sau puțin înclinate către folosirea violenței în soluționarea conflictelor. În timpul Războiului Rece, marxiștii au afirmat frecvent că statele *capitaliste* agresive și lacome erau înclinate să folosească violența în cadrul conflictelor internaționale, în timp ce liderii occidentali pretindeau că natura expansionistă, ideologică și totalitară a statelor *comuniste* le făceau să fie în mod special înclinate către folosirea violenței. De fapt, ambele tipuri de societăți au făcut apel în mod regulat la violență în cadrul conflictelor internaționale.

În mod similar, atât statele industrializate bogate, cât și cele agrare sărace apelează uneori la război. De fapt, antropologii au descoperit că o gamă largă de societăți *preagricole* de tipul vânător-culegător erau înclinate în anumite circumstanțe către război[7]. Prin urmare, posibilitatea de a se afla în război pare a fi universală printre culturi, tipuri de societăți și perioade de timp – deși importanța și frecvența războaielor variază în mare măsură de la caz la caz.

Unii susțin că factorii politici interni conturează perspectiva unui stat asupra războiului și păcii. De exemplu, pacea democratică sugerează că democrațiile nu luptă aproape niciodată împotriva altor democrații (vezi capitolul 4), deși atât democrațiile, cât și statele autoritare poartă războaie. Alții pretind că partidele

7. Lawrence H. Keeley, *War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford, 1996; Robert L: O'Connell, *Ride of the Second Horseman: The Birth and the Death of War*, Oxford, 1995; Barbara Ehrenreich, *Blood Rites: Origins and History of the Passions of War*, Metropolitan/Henry Holt, New York, 1997; Carol R. Ember și Melvin Ember, „Resource Unpredictability, Mistrust, and War: A Cross-Cultural Study", *Journal of Conflict Resolution*, 36 (2), pp. 242-262.

politice interne, grupurile de interese şi forurile legislative joacă un rol decisiv în ceea ce priveşte transformarea conflictelor internaţionale în războaie internaţionale[8].

Se pot face puţine generalizări utile referitoare la societăţile care sunt mai înclinate sau mai puţin înclinate către război (luând în considerare faptul că toate au o anumită tendinţă către război). Aceeaşi societate poate suporta mari schimbări în timp. De exemplu, înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, Japonia avea tendinţa de a folosi violenţa în cadrul conflictelor internaţionale, însă ulterior nu a mai fost de acord cu violenţa de acest gen. În anii '60, antropologii au observat că triburile kung bush din Angola şi Namibia – o societate de tipul vânător-culegător – erau extrem de paşnice. Însă antropologii anilor '20 i-au surprins implicându-se în violenţe ucigaşe intergrupale[9]. Dacă există principii generale care să explice de ce unele societăţi sunt în anumite perioade mai paşnice decât în altele şi de ce ulterior se transformă, politologii nu le-au identificat încă.

Nivelul interstatal

Teoriile de la nivelul *interstatal* explică războaiele prin prisma relaţiilor de putere între principalii actori din sistemul internaţional. Unele dintre aceste teorii sunt discutate în capitolul 2. De exemplu, teoriile tranziţiei puterii susţin că din conflicte izbucnesc războaie de amploare atunci când puterea este relativ egal distribuită şi o putere în creştere ameninţă să depăşească un hegemon în declin în ceea ce priveşte poziţia globală. Şi la acest nivel există teorii în competiţie care par a fi incompatibile. După cum am văzut, se presupune că descurajarea opreşte războaiele prin acumularea puterii şi prin ameninţarea cu folosirea acesteia. Însă teoria cursei înarmării susţine că războaiele sunt cauzate, nu prevenite prin asemenea acţiuni. Aşa cum s-a observat în capitolul 2, nu s-a descoperit nici o formulă generală care să ne spună în ce circumstanţe este adevărată fiecare dintre aceste propoziţii.

În lipsa unei metode de încredere care să prezică ce configuraţii ale puterii între state vor duce la război, unii politologi au încercat să estimeze statistic *probabilităţile* ca unul sau altul dintre tipurile de relaţii interstatale să ducă la război[10]. Cercetările actuale se concentrează pe efectele democraţiei, ale structurii guvernamentale, ale comerţului, organizaţiilor internaţionale şi ale altor factori înrudiţi pentru a explica extinderea sau soluţionarea „disputelor interstatale militarizate"[11].

---

8. Kenneth Shultz, „Domestic Opposition and Signaling in International Crises", *American Political Science Review*, 92 (4), 1998, pp. 829-844; James Fearon, „Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes", *American Political Science Review*, 88 (3), 1994, pp. 577-592.
9. Irenäus Eibl-Eibesfeldt, *The Biology of Peace and War: Men, Animals and Aggression*, Viking, New York, 1979.
10. Quincy Wright, *A Study of War*, Chicago, 1965 [1942]; Lewis F. Richardson, *Arms and Insecurity*, Boxwood, Pittsburgh, 1960; Daniel S. Geller şi J. David Singer, *Nations at War: A Scientific Study of International Conflict*, Cambridge, 1998; Manus I. Midlarsky (ed.), *Handbook of War Studies II*, Michigan, 2000; Paul F. Diehl (ed.), *The Scourge of War: New Extensions of an Old Problem*, Michigan, 2004.
11. Stuart A. Bremer şi Thomas R. Cusack, *The Process of War: Advancing the Scientific Study of War*, Gordon & Breach, Newark, NJ, 1995; J. David Singer şi Paul F. Diehl (ed.),

Specialiştii folosesc metode cantitative şi statistice pentru a verifica diferite idei referitoare la conflictele internaţionale, precum analizarea datelor existente despre războaie, arme şi cursele înarmării. Cu toate acestea, calitatea datelor reprezintă o problemă majoră pentru studiile statistice asupra unor situaţii care nu sunt frecvente, cum este cazul războaielor.

Nivelul global

La nivelul *global* de analiză, au fost propuse un număr de teorii asupra războiului. Din cele câteva variante ale ideii că marile războaie în sistemul internaţional sunt *ciclice*, una face legătura între marile războaie şi *marile valuri economice* (numite de asemenea *ciclurile Kondratieff*) din economia mondială, care durează în jur de cincizeci de ani. O altă abordare face conexiunea între marile războaie şi un ciclu de o sută de ani, pe baza creării şi decăderii ordinilor mondiale (vezi „Hegemonie" la p. 127). Aceste **teorii ciclice** pot explica, în cel mai bun caz, doar tendinţele generale către război în sistemul internaţional de-a lungul timpului[12].

O abordare opusă din anumite puncte de vedere este teoria schimbării lineare pe termen lung – aceea că războiul, ca rezultat al unui conflict, devine mai puţin probabil în timp, datorită dezvoltării pe tot cuprinsul globului atât a tehnologiei, cât şi a normelor internaţionale. Unii teoreticieni afirmă că războiul şi forţa militară devin *desuete* ca factori de influenţare în cadrul conflictelor internaţionale, deoarece nu mai sunt foarte eficiente în universul extrem de complex şi interdependent al zilelor noastre. O linie paralelă de argumentare susţine că tehnologia militară din prezent este prea puternică pentru a fi folosită în majoritatea conflictelor ; acest lucru este în special valabil pentru armele nucleare.

O posibilă teorie complementară leagă desuetudinea războiului de evoluţia normelor internaţionale împotriva folosirii forţei. Războiul era considerat odată o cale normală de soluţionare a disputelor, însă în prezent este considerat dezagreabil. S-a făcut o analogie cu practicile sclavajului şi duelului – considerate demult ca fiind normale, însă în prezent învechite[13]. Cu toate acestea, argumentaţiile despre evoluţia lineară a războiului în sistemul internaţional au la bază evidenţe empirice amestecate. În realitate, deşi marile războaie au devenit mai scurte şi mai puţin frecvente, ele sunt în prezent mai distructive ca niciodată. Şi chiar dacă nu au loc războaie majore, cele de talie mai mică nu au dispărut. E posibil ca răboaiele să fi devenit desuete, însă ele încă mai izbucnesc[14].

Measuring the Correlates of War, Michigan, 1990 ; Faten Ghosn, Glenn Palmer şi Stuart Bremer, „The Militarized Interstate Dispute 3 Date Set, 1993-2001, Procedures, Coding Rules, and Description", *Conflict Management and Peace Science*, 21 (2), 2004, pp. 133-154.

12. Joshua S. Goldstein, *Long Cycles : Prosperity and War in the Modern Age*, Yale, 1988 ; George Modelski, *Long Cycles in World Politics*, Washington, 1987.
13. John Mueller, *Retreat from Doomsday : The Obsolescence of Major War*, Basic, New York, 1989.
14. Patrick Brogan, *The Fighting Never Stopped : A Comprehensive Guide to World Conflict Since 1945*, Random/Vintage, New York, 1991 ; Phillipe Delmas, *The Rosy Future of War*, traducere de C. Atamian şi C. Hewitt, Free Press, New York, 1997.

Aşadar, deşi nivelele de analiză sugerează multe explicaţii referitoare la motivele pentru care conflictele se transformă în războaie, puţine asemenea generalizări rămân în picioare. La toate nivelele de analiză, teoriile concurente oferă explicaţii diferite în ceea ce priveşte motivele pentru care unele conflicte devin violente, iar altele nu. Din aceste motive, politologii nu pot prezice cu precizie care dintre numeroasele conflicte internaţionale vor duce la izbucnirea unor războaie. Totuşi, faptul că ne gândim la conflicte prin intermediul abordării pe nivele de analiză este de ajutor, deoarece ne aminteşte că definiţiile simple pe care le atribuim războiului sunt probabil incomplete.

Putem totuşi obţine o bună cunoaştere studiind diferite tipuri de conflicte pentru a înţelege mai bine pentru ce se luptă statele între ele. Putem de asemenea examina unii dintre factorii de influenţare, violenţi sau nonviolenţi, de care statele se folosesc în timpul conflictelor.

Conflictele de interese

O metodă de a privi conflictele internaţionale este de a presupune că toate statele doresc să deţină maximum de putere în raport cu celelalte state. În asemenea cazuri, conflictul devine o situaţie universală între state, iar acestea se luptă pentru putere, statut şi alianţe în sistemul internaţional. Această abordare realistă oferă o înţelegere a marilor rivalităţi care se desprind uneori de conflictele iniţiale asupra teritoriului, religiei sau altor cauze specifice. China a atacat Vietnamul în 1979 „pentru a-i da Vietnamului o lecţie" după ce acesta din urmă a invadat Cambodgia şi a alungat guvernul Khmerilor Roşii, aliat al Chinei. (China a învăţat poate cea mai mare lecţie – forţele sale militare erau mai puţin eficiente decât estimase, iar în următorii 25 de ani nu a mai purtat nici un război.) În cazul acesta, China nu dorea teritoriul vietnamez: voia doar să pedepsească o acţiune pe care o dezaprobase. În asemenea cazuri, lupta pentru putere în sensul său abstract îşi asumă propria logică.

Dar de ce îşi doresc statele putere? Puterea le oferă statelor beneficii specifice – abilitatea de a obţine rezultate mai bune în negocierea anumitor chestiuni care au importanţă pentru bunăstarea lor. Cele mai multe conflicte internaţionale – inclusiv cele care se află în spatele zecilor de războaie care se desfăşoară în prezent – reprezintă dispute asupra unor nedreptăţi şi revendicări concrete. Ele sunt legate de graniţe teritoriale, ură etnică, revoluţii şi aşa mai departe. Pentru a înţelege natura conflictelor internaţionale, inclusiv posibilitatea ca acestea să devină violente, trebuie să studiem interesele şi scopurile fundamentale ale actorilor implicaţi.

Secţiunile care urmează analizează şase tipuri de conflict internaţional. Există trei conflicte legate de interese materiale tangibile:

1. Dispute asupra graniţelor teritoriale, inclusiv încercări de secesiune.
2. Conflicte referitoare la cine controlează guvernele naţionale.
3. Conflicte economice referitoare la comerţ, bani, resurse naturale, trafic de droguri şi alte tranzacţii economice.

Celelalte trei tipuri privesc conflicte de idei mai puţin tangibile:

4. Conflicte etnice.
5. Conflicte religioase.
6. Conflicte ideologice.

Aceste şase tipuri de conflict nu se exclud reciproc şi se suprapun într-o măsură considerabilă în practică. De exemplu, după destrămarea Uniunii Sovietice în 1991, conflictele între Rusia şi Ucraina au fost complexe. Cele două state noi aveau o dispută *teritorială* asupra peninsulei Crimeea, pe care liderul sovietic Nikita Hruşciov o transferase în anii '50 Ucrainei. În plus, *etnicii* ruşi care trăiau în Ucraina şi etnicii ucrainieni din Rusia au avut parte de un conflict etnic. Există diferenţe *religioase* între forma de creştinism ucraineană şi cea rusă. Între cele două state a existat de asemenea un conflict *economic* asupra comerţului şi banilor după destrămarea URSS, care a dus la apariţia de noi graniţe şi monede. Aceste conflicte multiple nu au dus totuşi la utilizarea forţei militare. În 2005, opoziţia a preluat puterea în Ucraina (după ce alegerile trucate au fost reluate, ca răspuns la masivele proteste stradale ce au durat săptămâni la rând). Preşedintele rus Putin, care organizase o campanie pentru partidul aflat la putere în Ucraina, a protestat enegic, însă nu a luat cu seriozitate în considerare apelul la forţa militară. Aşadar, conflictele de interese se află la baza tuturor negocierilor internaţionale, de la cele comerciale la controlul armamentelor, însă ele devin doar uneori violente.

Disputele teritoriale

Între conflictele internaţionale legate de „bunurile" tangibile, cele referitoare la teritorii au o importanţă specială, datorită naturii teritoriale a statului (vezi „Anarhia şi suveranitatea" la p. 117). Conflictele pentru controlul asupra teritoriului se împart de fapt în două categorii: dispute teritoriale (pentru a stabili unde se trasează graniţele) şi conflicte pentru controlul asupra unor state întregi, în graniţele lor existente (despre care urmează să discutăm în secţiunea „Controlul asupra guvernelor"). Să analizăm întâi diferendele referitoare la stabilirea graniţelor dintre două state – adică cine controlează o porţiune de teren disputată.

Întrucât statele îşi preţuiesc propriul teritoriu cu un devotament aproape fanatic, disputele legate de graniţe tind să se numere printre cele mai dificil de tratat în RI. Statele vor ceda rareori teritoriu în schimbul unei alte recompense. Şi nici nu dau uitării cu uşurinţă teritoriile pe care le pierd involuntar. De exemplu, în 2002, opinia publică boliviană s-a opus exportului de gaze prin intermediul unei conducte care să treacă prin Chile către ocean, deoarece, în 1879, Chile anexase zona de coastă de la Bolivia. Scopul de a recăpăta teritoriul pierdut în favoarea altui stat se numeşte **iredentism**. Această formă de naţionalism duce adesea la grave conflicte interstatale[15].

15. Paul F. Diehl (ed.), *A Road Map to War: Territorial Dimensions of International Conflict*, Vanderbilt, 1999; Paul F. Diehl şi Gary Goertz, *Territorial Changes and International*

Din cauza asocierii lor cu integritatea statelor, teritoriile sunt preţuite mult peste valoarea economică sau strategică intrinsecă pe care o au. De exemplu, după ce Israelul şi Egiptul au făcut pace în 1978, le-a luat un deceniu să rezolve o dispută în privinţa graniţei la Taba, o fâşie mică de plajă pe care constructorii israelieni ridicaseră un hotel ce depăşea puţin vechea graniţă. Cele două state au supus în cele din urmă problema unui arbitraj constrângător, iar Egiptul a preluat fâşia. Recâştigarea fiecărui centimetru de teritoriu a fost pentru Egipt o chestiune de onoare naţională şi un simbol al suveranităţii şi integrităţii teritoriale care definea statalitatea egipteană.

Preţuirea pe care statele o au pentru propriul teritoriu pare să fie nediminuată, în ciuda aparentei reduceri a valorii inerente a teritoriului, pe măsură ce tehnologia se dezvoltă. Din punct de vedere istoric, teritoriul a constituit baza producţiei economice – a agriculturii şi extracţiei de materii prime. Chiar şi în timpul lui Sun Tzu, se spunea că „pământul reprezintă temelia statului". În aceste societăţi agrariene s-a dezvoltat sistemul internaţional. Câştigarea sau pierderea războaielor însemna câştigarea sau pierderea de teritorii, ceea ce semnifica bogăţie în creştere şi, prin urmare, putere pe termen lung. Cu toate acestea, în prezent, mult mai multă bogăţie provine din comerţ şi tehnologie decât din agricultură. Costurile celor mai multe dispute teritoriale par să depăşească orice beneficii economice pe care le-ar putea oferi teritoriul în discuţie. Există totuşi excepţii, cum ar fi dobândirea de către rebeli a unor zone de unde se extrag diamante în câteva ţări africane şi folosirea veniturilor obţinute de pe urma acestora pentru a finanţa războaie. (În 2002, 40 de state au pus bazele unui program ONU de certificare a diamantelor „legitime", în încercarea de a menţine „diamantele conflictuale" departe de piaţa internaţională.)

Mijloacele de a controla teritorii

Din punct de vedere istoric, mijloacele militare au fost cea mai eficientă metodă de control asupra teritoriului, iar războaiele au retrasat adesea graniţele statelor. Forţele militare pot dobândi controlul asupra unui teritoriu pe o cale greu de combătut cu alte mijloace decât cele militare. De exemplu, când Saddam Hussein a invadat Kuweitul, opozanţii săi nu au găsit metode mai bune de a-l obliga să se retragă (precum sancţiuni economice, izolare diplomatică, negocieri şi aşa mai departe) decât apelul la propriile forţe militare. Iar regimul său nu a fost răsturnat decât prin forţă militară, în 2003.

Cu toate acestea, după cel de-al Doilea Război Mondial a apărut în sistemul internaţional o puternică normă *împotriva* modificării graniţelor prin intermediul forţei. Asemenea încercări sunt considerate chestiuni foarte serioase de către comunitatea internaţională. Astfel, când Irakul a ocupat şi anexat Kuweitul, cele mai multe state au considerat acţiunea nu doar dezagreabilă, ci de-a dreptul intolerabilă. Prin comparaţie, răsturnarea guvernului unui stat de către un altul şi instalarea unui

---

Conflict, Routledge, New York, 1992 ; Arie Marcelo Kacowicz, *Peaceful Territorial Change*, South Carolina, 1994 ; Thomas Ambrosio, *Irredentism : Ethnic Conflict and International Politics*, Praeger, Westport, CT, 2001.

regim marionetă este considerată o ofensă mai mică, chiar dacă se produce prin mijloace violente. Principiul este următorul: guvernele vin şi pleacă, graniţele rămân.

Secesiunea

Eforturile unei provincii sau regiuni de a se rupe de un un stat constituie un tip special de conflict asupra graniţelor – nu asupra graniţelor a două state existente, ci asupra eforturilor unei regiuni substatale de a trasa graniţe internaţionale în jurul său, definindu-se ca stat nou. Există zeci de mişcări de secesiune pe cuprinsul globului, de mărimi şi eficienţă politică variate, însă au rareori câştig de cauză. Statul existent încearcă aproape întotdeauna să păstreze zona în discuţie. De exemplu, republica preponderent musulmană Cecenia, componentă a Rusiei (Federaţia Rusă), a încercat să se desprindă de Rusia la începutul anilor '90, după prăbuşirea Uniunii Sovietice. În perioada 1994-1995, Rusia a trimis o impresionantă forţă militară care a distrus capitala cecenă, dar care a întâlnit o rezistenţă îndârjită din partea gherilelor naţionaliste cecene şi care s-a retras înfrântă. Între 1999 şi 2000, o altă campanie rusească distructivă a reuşit să dobândească un control incert asupra puterii în provincie. În prezent, gherilele cecene continuă să lupte împotriva controlului Rusiei şi şi-au transferat lupta pe teritoriul acesteia, incluzând deturnări aeriene, luări de ostatici şi atentate sinucigaşe cu bombă. În 2004, sute de copii au murit după ce teroriştii ceceni au preluat controlul asupra unei şcoli şi i-au luat ostatici. În 2005, forţele ruse l-au omorât pe liderul separatist cecen pe care l-au găsit responsabil. Liderii ruşi descriu războiul cecen ca pe un corespondent şi aliat al războiului american împotriva terorismului.

Aşa cum sugerează acest exemplu, războaiele de secesiune pot fi de mare amploare şi letale şi se pot răspândi uşor peste graniţele internaţionale sau pot atrage alte ţări. Această extindere este şi mai probabilă dacă membri ai unui grup etnic sau religios se extind de ambele părţi ale unei graniţe, constituind grupul majoritar într-unul dintre state şi o majoritate într-o regiune învecinată a unui alt stat, dar o minoritate în celălalt stat ca întreg. Acest tipar este întâlnit în Bosnia-Serbia, Moldova-Rusia şi India-Pakistan. În unele cazuri, secesioniştii vor să-şi unească teritoriile cu statul vecin (precum în efortul de a făuri o „Serbie Mare"), ceea ce ar duce la retrasarea graniţei internaţionale. Reglementările internaţionale dezaprobă un astfel de rezultat. (Conflictul etnic şi cel religios sunt discutate mai departe în acest capitol).

Puternicele norme internaţionale privind suveranitatea şi integritatea teritorială tratează mişcările de secesiune drept probleme interne care nu prezintă interes pentru celelalte state. În cazul Ceceniei, guvernele occidentale nu au obiectat la scopul Rusiei de a menţine controlul asupra republicii, ci doar la metodele folosite de aceasta pentru a câştiga războiul – care au inclus bombardamente fără discriminare asupra zonelor civile. Aceste acţiuni au încălcat standardele drepturilor omului, care reprezintă un set de norme cu o putere redusă faţă de cele care promovează suveranitatea statului. În mod ironic, când rebelii ceceni au început propriile acte de violenţă fără

discriminare împotriva civililor ruși și ca urmare a atacurilor teroriste din septembrie 2001, obiecțiunile occidentale s-au diminuat. Chiar și în faza lor cea mai puternică, aceste obiecțiuni nu au subminat totuși relațiile politice cu Rusia.

Când conflictele legate de secesiune se revarsă peste granițele internaționale, comunitatea internațională tinde să trateze problema cu ușurință, atât timp cât incursiunea peste granițe este temporară. Principiul general pare să fie: „Noi, statele existente, avem fiecare propriile noastre probleme interne și grupuri sau regiuni nemulțumite, astfel încât trebuie să rămânem solidari în spatele suveranității și integrității teritoriale".

Probleme complicate legate de granițe pot apărea atunci când statele multinaționale se destramă. În asemenea situații, granițele care au fost interne devin internaționale; din moment ce aceste granițe sunt noi, ele pot fi mai vulnerabile în fața provocărilor. Acesta a fost și cazul fostei Iugoslavii, unde grupurile etnice se amestecaseră și se căsătoriseră între ele, dând naștere la populații mixte în majoritatea republicilor iugoslave. Atunci când Iugoslavia s-a destrămat în 1991-1992, mai multe republici și-au declarat independența ca state separate. Două dintre acestea, Croația și Bosnia, includeau populații minoritare de etnici sârbi. Serbia a pus stăpânire pe importante porțiuni din Croația și Bosnia, care includeau comunități sârbe sau care făceau legătura geografică între astfel de populații. Populațiile nonsârbe din aceste zone au fost alungate sau masacrate - **epurare etnică**. Apoi, când Croația și-a recucerit în 1995 cea mai mare parte din teritoriu, populațiile sârbe de acolo au fugit. Naționalismul etnic s-a dovedit a fi mai puternic decât toleranța multietnică, atât în Serbia, cât și în Croația.

Și totuși, nu este nevoie ca destrămarea unui stat să ducă la violență. Cehoslovacia s-a divizat în Republica Cehă și Slovacia într-o manieră cooperantă. Iar în cele mai multe cazuri, destrămarea Uniunii Sovietice nu a dus la dispute teritoriale violente între republici, nici acolo unde grupurile etnice erau împărțite de o parte și de alta a noilor granițe internaționale (precum Ucraina-Rusia).

Regula împotriva modificării forțate a granițelor nu se aplică în cazul decolonizării. Doar integritatea teritorială a statelor existente, recunoscute, este protejată de reglementările internaționale. Din punct de vedere istoric, coloniile și alte forme de posesiune teritorială au fost considerate doar ca proprietăți ce puteau fi câștigate, pierdute, vândute sau negociate în timp de pace sau în războaie. De exemplu, atunci când imperiul Portugaliei s-a fărâmițat în 1975, colonia sa, Timorul de Est, a fost invadată cu brutalitate și anexată de către Indonezia vecină. Deoarece Timorul de Est nu era un stat membru al ONU (cele mai multe state nu îi recunoșteau independența) și deoarece Statele Unite considerau doar Indonezia, nu și Timorul de Est, importantă din punct de vedere strategic, Indoneziei i-a fost tolerată această mișcare. Ca și în cazul Ceceniei, problema a fost tratată în principal ca una legată de drepturile omului. Cu toate acestea, câteva decenii mai târziu, Timorul de Est și-a câștigat independența, alăturându-se ONU în 2003.

Transferul Hong Kong-ului în 1997 de sub control britanic sub cel chinez ilustrează de asemenea cum teritoriul colonial este dispensabil (din perspectiva Marii Britanii), în timp ce teritoriul propriei țări este aproape sacru (din perspectiva Chinei). Părerile locuitorilor nu au prea multă importanță în niciuna dintre aceste două perspective.

Transferul paşnic al Hong Kong-ului este unul dintre puţinele cazuri recente în sistemul internaţional în care teritoriul a fost preluat de un alt posesor.

Autonomia unei regiuni a devenit într-o măsură din ce în ce mai mare un compromis realist între secesiune şi controlul deplin al unui guvern central. În 2005, determinaţi în parte şi de valul tsunami din anul precedent, separatiştii din provincia Aceh, Indonezia, s-au dizolvat, renunţând la independenţă şi participând la alegerile regionale din 2006. Guvernul indonezian şi-a retras cei 24.000 de militari din Aceh şi a oferit provinciei o autonomie limitată, precum şi 70% din bogăţia obţinută acolo de pe urma petrolului, gazelor şi mineralelor.

Graniţele interstatale

Disputele legate de graniţe între statele existente sunt luate în considerare cu mai multă seriozitate de către comunitatea internaţională, dar sunt mai puţin frecvente decât conflictele secesioniste. Din cauza reglementării asupra integrităţii teritoriale, mai există puţine conflicte legate de graniţe între statele constituite cu mult timp în urmă. La un moment dat, fâşii uriaşe de teritorii erau transferate între state dintr-o singură trăsătură de condei (cu ocazia unui tratat de pace sau a unui contract marital). Totuşi, această modalitate de retrasare la scară mare a graniţelor nu s-a mai aplicat de 50 de ani între statele consolidate. De la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, doar o parte extrem de mică de teritoriu a mai fost transferată cu forţa între statele consolidate (acest lucru nu este valabil în cazul formării de noi state sau al fragmentării celor vechi). S-au făcut astfel de eforturi, însă ele au eşuat. De exemplu, când Irakul a atacat Iranul în 1980, unul dintre obiective era controlul auspra canalului navigabil Shatt-al-Arab (cu acces la Golful Persic), datorită valorii sale comerciale şi strategice. Dar zece ani mai târziu, după ce milioane de oameni fuseseră ucişi, graniţa Iran-Irak era exact aceeaşi ca la început.

Mai mult, atunci când între state au loc dispute teritoriale, ele *pot* fi uneori soluţionate pe cale paşnică, în special atunci când teritoriul disputat este mic în comparaţie cu cel al statelor care se luptă pentru el. În 1986, Uniunea Sovietică a fost pur şi simplu de acord cu preferinţele Chinei în ceea ce priveşte graniţele, după ce cele două state îşi disputaseră ani de-a rândul controlul asupra unor insule mici de-a lungul râurilor (disputele provocând în 1969 ciocniri militare). În 1992, El Salvador şi Honduras au avut nevoie de Curtea Internaţională de Justiţie pentru a pune capăt disputelor legate de graniţe. Iar în 1994, un complet de judecători latino-americani a soluţionat o dispută seculară, referitoare la graniţa dintre Argentina şi Chile peste un teren montan pe care îl pretindeau amândouă. Sentinţa adoptată cu trei voturi la două, după ce ţările au supus disputa arbitrajului judiciar, a acordat teritoriul Argentinei şi a provocat proteste în Chile – chiar şi o păruială între participanta din Chile şi cea din Argentina la concursul de frumuseţe Miss World, care a avut loc două luni mai târziu. Însă, în ciuda sentimentelor puternice evocate de pierderea teritoriului, Argentina şi Chile au soluţionat pe cale paşnică 22 dintre cele 24 de dispute de graniţă în ultimii zece ani (după ce în 1978 au ajuns aproape la război din cauza insulelor disputate).

La sfârşitul anului 2003, Nigeria a transferat Camerunului suveranitatea asupra a 33 de sate, aşa cum a stabilit Curtea Internaţională de Justiţie. O delegaţie compusă din oficiali, experţi ONU şi observatori a mers pe drumuri prăfuite şi în canoe pentru a supraveghea steagurile coborând şi ridicându-se în fiecare sat. De ce ar ceda voluntar teritoriu Nigeria – o ţară cu o populaţie de nouă ori mai mare decât a Camerunului, cu un PIB de aproape patru ori mai mare decât al acestuia şi cu o forţă militară mult mai puternică ? O astfel de acţiune ar părea să fie împotriva predicţiilor realiste. Aşa cum ar putea sublinia neoliberalii, Nigeria a acţionat în propriul său interes, din moment ce, transferând soluţionarea disputei către instanţa mondială şi chemând ONU să ajute la implementarea hotărârii, a adus tipul de stabilitate necesar dezvoltării resurselor din zonă, în special a petrolului. Nigeria e preocupată mai mult de dezvoltarea economică decât de cele câteva sate îndepărtate de pe teritoriul contestat. Ea a fost supusă unui test mai dificil în 2004 când, prin hotărârea aceleiaşi Curţi, urma să cedeze Peninsula Bakassi, despre care se presupunea că ar fi bogată în petrol. De la începutul anului 2006, Nigeria a amânat în repetate rânduri cesiunea, lăsând rezultatul sub semnul întrebării, însă a afirmat că intenţiona să renunţe la teritoriu.

Disputele persistente

În zilele noastre, doar câteva dintre graniţele interstatale sunt disputate. Cu toate acestea, cele care persistă constituie surse importante de conflict internaţional. Printre cele mai dificile se numără graniţele *Israelului*, care nu au fost niciodată definite cu fermitate şi recunoscute de vecinii săi. Liniile de încetare a focului din 1948, care au rezultat în urma războiului de independenţă purtat de Israel, s-au extins în războiul din 1967, s-au restrâns apoi din nou în cazul graniţei egiptene odată cu tratatul de pace de la Camp David, din 1978. Restul de teritorii ocupate în 1967 – *Cisiordania* lângă Iordania, *Fâşia Gaza* lângă Egipt şi *Înălţimile Golan* ale Siriei – sunt esenţiale în conflictul arabo-israelian. Acordurile israeliano-palestiniene din 1993 au încercat să se îndrepte către autonomia palestiniană în anumite regiuni ale Cisiordaniei şi ale Fâşiei Gaza, iar negocierile au părut să vizeze crearea unui stat al Palestinei, în toate sau în majoritatea teritoriilor ocupate. Cu toate acestea, efortul SUA de a obţine o soluţie finală la Summitul Camp David II din 2000 a eşuat – în privinţa împărţirii Ierusalimului şi a altor chestiuni emoţionale – şi a început o nouă etapă de violenţă şi ură, fiecare dintre părţi dând vina pe cealaltă pentru eşecul de a încheia pacea.

O altă dispută majoră legată de graniţe se desfăşoară în zona Kashmir, acolo unde se intersectează India, Pakistanul şi China. Partea Kashmirului deţinută de India este locuită predominant de musulmani, un grup care constituie majoritatea în Pakistan, dar o minoritate în India. O *Linie de Control* desparte provincia disputată. Pakistanul acuză India că îi asupreşte pe locuitorii Kashmirului şi că zădărniceşte un acord internaţional care să decidă viitorul regiunii pe baza unui referendum popular. India acuză Pakistanul că ajută şi infiltrează islamişti radicali, care întreprind atacuri în Kashmirul ocupat de indieni. Cele două ţări s-au aflat de două ori în război din

această cauză şi au fost în pragul unui al treilea război în 2002 – însă de această dată ambele părţi deţineau zeci de rachete nucleare care puteau ucide, potrivit estimărilor făcute de experţi, mai mult de zece milioane de oameni. Poate calmate de această perspectivă, cele două ţări au îmbunătăţit în 2003 relaţiile şi au început o procedură de încetare a focului care a oprit nesfârşitele lupte de mică intensitate de-a lungul Liniei de Control, deşi nu şi luptele dintre autorităţile indiene şi insurgenţi. În 2004, India a acceptat să înceapă o retragere lentă a trupelor din regiune, iar în 2005 un cutremur major în zonă a dus la îmbunătăţirea relaţiilor datorită necesităţii de a coordona eforturile de ajutorare.

Perú şi Ecuador au cunoscut în 1995 ciocniri militare la graniţă pentru o fâşie aproape inaccesibilă de teren montan. Acest conflict, care nu implica nici un bun tangibil care să merite bătălia, a ilustrat încă o dată puterea aproape mistică a teritoriului ca simbol al onoarei naţionale şi utilitatea permanentă a naţionalismului în generarea sprijinului politic pentru liderii statului (popularitatea ambilor preşedinţi creştea pe măsură ce conflictul lua amploare).

Multe dintre disputele teritoriale interstatale persistente în lume – şi adesea cele mai grave – sunt axate pe controlul unor insule mici, care oferă deseori avantaje strategice, resurse naturale (precum petrol în larg) sau drepturi piscicole. China îşi susţine dreptul asupra micilor *Insule Spratly* din Marea Chinei de Sud. Insulele şi apele înconjurătoare, care ar putea să conţină rezerve substanţiale de petrol, sunt mai aproape de Vietnam, Filipine, Malaysia şi Brunei decât de China şi sunt pretinse parţial sau total de toate acele ţări şi de Taiwan (vezi figura 5.1). Toate acele state, cu excepţia Bruneiului, au recurs uneori la ocupaţia militară pentru a-şi susţine pretenţiile, însă în 2002 ele au căzut de acord să evite conflictele asupra insulelor şi să menţină liniştea. Aproape jumătate din tonajul comercial mondial trece prin apropierea Insulelor Spratly, inclusiv petrolul din Golful Persic şi alte resurse esenţiale care sunt destinate Japoniei, Chinei, Coreei de Sud şi Taiwanului. Conflictul asupra Insulelor Spratly are o importanţă dincolo de disputa imediată, din moment ce ar putea semnaliza intenţiile Chinei ca o mare putere în creştere.

Japonia şi China îşi mai dispută insule şi în alte părţi, la fel şi Japonia şi Coreea de Sud. Aceste dispute implică mize economice mici, însă au devenit o ţintă a sentimentelor naţionaliste de ambele părţi, alimentate parţial de amintiri din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când Japonia a ocupat China şi Coreea. În 2005, după ce Japonia a cheltuit o jumătate de miliard de dolari păstrând Okinotori – un recif de corali, nelocuit, cu două protuberanţe mai mici decât o casă şi aflat doar cu câteva zeci de centimetri peste nivelul mării –, China a declarat că aceasta nu era o „insulă" (înconjurată de o zonă economică), ci doar o „stâncă" (fără activitate economică, aceasta nu poate beneficia de o zonă economică exclusivă).

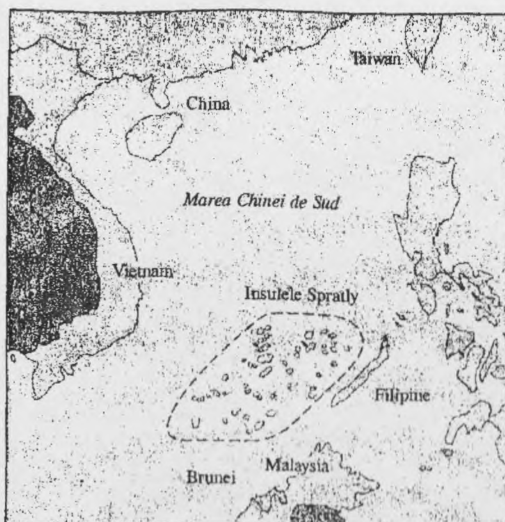

Figura 5.1. *Insule disputate*
Insulele Spratly ilustrează conflictele contemporane asupra teritoriului şi resurselor naturale din jurul insulelor. Insulele Spratly sunt pretinse în totalitate sau parțial de către China, Vietnam, Malaysia, Brunei, Filipine şi Taiwan.

Pe cuprinsul globului există un număr de conflicte mai mici. În Orientul Mijlociu, Iranul şi Emiratele Arabe Unite îşi dispută proprietatea asupra unor insulițe din apropierea intrării în Golful Persic. În 2002, Spania a trimis soldați să evacueze un număr mic de trupe marocane de pe două insule situate la mică distanță de coastele Marocului. În America de Sud, Argentina şi Marea Britanie încă îşi mai dispută controlul asupra *Insulelor Falkland* (*Malvine*) din cauza cărora s-au aflat în război în 1982. Iar principalul măr al discordiei în relațiile ruso-japoneze îl constituie proprietatea asupra *Insulelor Kurile*, mici, dar strategic localizate, ocupate de Uniunea Sovietică în 1945. În 2001, Japonia a obiectat atunci când Rusia i-a acordat Coreei de Sud drepturi piscicole în apropierea insulelor (s-a încheiat un acord provizoriu). Cum în prezent insulele aduc un control asupra zonelor economice înconjurătoare, conflictele internaționale asupra lor vor continua fără îndoială şi în anii viitori.

Apele teritoriale

Statele consideră **apele teritoriale** din apropierea țărmurilor lor ca fiind parte din teritoriul lor național. Definițiile unor asemenea porțiuni de apă nu sunt general acceptate, însă în ultimii ani s-au emis reglementări, în special după *Convenția ONU asupra Dreptului Mării* (*UNCLOS*) (vezi p. 557). Apele până la trei mile de țărm au fost recunoscute în mod tradițional ca fiind teritoriale, însă dincolo de această limită

există dispute referitoare la punctul până la care se extinde suveranitatea şi în ce scopuri. UNCLOS permite în general o limită de 12 mile pentru navigaţie şi o *zonă ecomică exclusivă* (*ZEE*) de 200 de mile care acoperă pescuitul şi drepturile asupra zăcămintelor de minerale (dar care permite tuturor libera navigaţie). Toate ZEE împreună acoperă o treime din suprafaţa oceanelor lumii.

Tocmai din cauza acestor ZEE, suveranitatea asupra unei singure insule mici poate aduce în prezent până la 100.000 de mile pătrate de suprafaţă oceanică înconjurătoare. Însă aceste zone se suprapun într-o mare măsură, iar liniile de ţărm nu sunt drepte ; apar astfel multe chestiuni de interpretare referitoare la modul în care trebuie delimitate apele teritoriale şi economice. De exemplu, Libia pretinde controlul asupra întregului Golf Sidra, considerându-l un golf ; Statele Unite îl consideră o curbură a liniei de ţărm şi insistă că mare parte din acesta constituie ape internaţionale. În 1986, Statele Unite au trimis nave de război în Golful Sidra pentru a-şi susţine părerea. Avioanele SUA au doborât două avioane de luptă libiene care au sfidat manevrele americane.

În 1994 şi 1995, Canada şi-a trimis flota militară pentru a hărţui vasele de pescuit spaniole cu puţin *dincolo* de limita zonei de 200 de mile (dar care afectau stocurile de peşte din zonă). ZEE a Rusiei cuprinde aproape toată suprafaţa mării Ohotsk, cu excepţia unei „găuri de covrig" din mijloc, aceasta constituind ape internaţionale (vezi p. 559). Vase care nu aparţineau Rusiei au pescuit intensiv în această „gaură", ceea ce duce bineînţeles la epuizarea bancurilor de peşte din ZEE a Rusiei.

Spaţiul aerian

Spaţiul aerian de deasupra unui stat este considerat teritoriu al statului. Orice avion care vrea să circule deasupra teritoriului unui stat trebuie să aibă permisiunea acelui stat. De exemplu, în timpul unui raid deasupra Libiei, în 1986, bombardierele americane localizate în Marea Britanie au fost nevoite să facă un înconjur de proporţii deasupra Oceanului Atlantic, deoarece Franţa (care se află între Marea Britanie şi Libia) nu a acordat permisiune avioanelor americane să îi folosească spaţiul aerian în timpul misiunii.

Dimpotrivă, *spaţiul cosmic* este considerat teritoriu internaţional, la fel ca şi în cazul oceanelor. Dreptul internaţional nu specifică exact unde se termină spaţiul aerian şi unde începe spaţiul cosmic. Cu toate acestea, sateliţii care se deplasează pe orbită zboară mai sus decât avioanele, circulă cu viteză foarte mare şi nu pot schimba direcţia cu uşurinţă pentru a evita traversarea unei ţări. De asemenea, foarte puţine ţări pot doborî sateliţi, cu toate că multe pot doborî avioane. Întrucât sateliţii au devenit utili tuturor marilor puteri ca instrumente de culegere a informaţiilor şi sunt extrem de vulnerabili faţă de un atac, a fost stabilită o reglementare de demilitarizare a spaţiului cosmic. Nici un stat nu a atacat vreodată un satelit al altui stat, iar o asemenea acţiune ar constitui o gravă provocare.

Controlul asupra guvernelor

În ciuda numeroaselor dispute minore legate de granițe care continuă să chinuie globul, cele mai multe încercări de control asupra teritoriului nu implică modificarea granițelor. Ele vizează mai degrabă care guvern va prelua controlul asupra unui stat întreg.

Teoretic, statele nu intervin în guvernarea altor state, din cauza reglementării legate de suveranitate. În practică, statele au adesea interese majore în guvernarea altor țări şi folosesc o varietate de factori de influențare în acest scop. Atunci când un stat doreşte să modifice sau să înlocuiască guvernul altuia, există întotdeauna un conflict între cele două guverne. În plus, este posibil ca primul stat să intre în conflict cu alte părți care se opun schimbării guvernului celui de-al doilea stat. Aceste conflicte referitoare la guverne iau forme multiple, unele uşoare, altele grave, unele profund împletite cu terți, iar altele mai mult sau puțin bilaterale. Uneori, un stat exercită doar influențe subtile asupra alegerilor desfăşurate într-o altă țară ; alteori, un stat sprijină elementele rebele care încearcă să îndepărteze de la putere guvernul celui de-al doilea stat.

În timpul Războiului Rece, ambele superputeri au promovat activ schimbări de guvern în țări din Sudul global, prin operațiuni sub acoperire şi sprijin acordat armatelor rebele. Războaiele civile din Angola, Afganistan şi Nicaragua sunt exemple bune în acest sens. Ambele superputeri au furnizat din abundență arme, bani, consilieri militari şi aşa mai departe – toate acestea în speranța de a influența cine urma să conducă guvernul unei țări[16].

În perioada 2004-2005, umbre ale acestor vechi rivalități din timpul Războiului Rece au căzut asupra Ucrainei, întrucât Rusia şi Occidentul au sprijinit două tabere diferite ale unor alegeri disputate. Alegerile au divizat partea estică a Ucrainei, vorbitoare de limbă rusă, de religie creştin-ortodoxă, de cea vestică, vorbitoare de limbă ucraineană, de religie catolică. Candidatul prorus a câştigat în regiunea de est şi a fost declarat victorios în urma unor alegeri pe care obsevatorii internaționali le-au declarat incorecte. Preşedintele rus Putin l-a sprijinit personal în campanie şi s-a opus cu vehemență ca Ucraina – fostă componentă a Uniunii Sovietice – să ajungă sub influența Occidentului. Între timp, candidatul prooccidental a fost otrăvit în timpul alegerilor, dar a supraviețuit. Susținătorii săi au ieşit în stradă la sfârşitul anului 2004, cerând organizarea de noi alegeri, pe care Curtea Supremă ucraineană le-a dispus în cele din urmă şi pe care opoziția le-a câştigat. Rusia a trebuit să accepte înfrângerea, deşi a tăiat alimentarea Ucrainei cu gaze naturale timp de câteva zile în 2006, în timpul unei dispute asupra prețului gazelor.

Din când în când, un stat invadează un altul pentru a-i schimba guvernul. Uniunea Sovietică a făcut acest lucru în Cehoslovacia, în 1968 ; Statele Unite în Irak, în 2003. Este uneori greu pentru noile guverne astfel instaurate să câştige legitimitate

16. John M Owen, „The Foreign Imposition of Domestic Institutions", *International Organization*, 56 (2), 2002, pp. 375-409.

atât pe plan intern, cât şi internaţional. Oamenii sunt iritaţi de instaurarea guvernului de către străini - chiar dacă nu agreau nici fostul guvern -, iar comunitatea internaţională dezaprobă asemenea încălcări vădite ale suveranităţii naţionale. De exemplu, guvernul instaurat în Afganistan după invazia sovietică din 1979 era perceput ca o marionetă sovietică şi a fost în cele din urmă îndepărtat după vreo doisprezece ani de regim grevat constant de război (un război finanţat în mare măsură de Statele Unite).

Nici în Cambodgia - unde atrocităţile guvernului comunist al Khmerilor Roşii i-au determinat pe mulţi oameni din ţară şi din afara acesteia să accepte cu braţele deschise invazia vietnameză care a instaurat în 1979 un nou guvern cambodgian - noul guvern nu a reuşit să-şi consolideze poziţia internaţională mai mult de un deceniu. Acesta nu i-a adus Cambodgiei un loc în ONU, iar Statele Unite şi China au trimis sprijin grupurilor de rebeli care au purtat un război civil lung şi sângeros împotriva guvernului cambodgian susţinut de Vietnam. (În anii '90, ONU a mediat un acord de încetare a focului şi a implementat un plan de pace, prin care forul mondial a condus de fapt guvernul, în perioada premergătoare alegerilor.)

Este probabil ca aceste conflicte internaţionale legate de controlul asupra guvernelor - împreună cu disputele teritoriale - să ducă la folosirea violenţei. Ele implică teme esenţiale legate de statutul şi integritatea ţării, mizele tind să fie mari, iar interesele actorilor implicaţi sunt adesea diametral opuse. Alte tipuri de conflict sunt mai larg răspândite şi prezintă în acelaşi timp o probabilitate mai mică de a duce la violenţă. Cel mai important dintre ele este conflictul economic între state.

Conflictul economic

Competiţia economică este cea mai răspândită formă de conflict în relaţiile internaţionale, deoarece tranzacţiile economice sunt ramificate. Orice vânzare realizată şi orice afacere încheiată peste graniţele internaţionale atrage o soluţionare a unor interese conflictuale. Costa Rica doreşte ca preţul cafelei, pe care ea o exportă, să crească ; Canada, care importă cafea, doreşte ca preţul să coboare. Angola doreşte ca producătorii străini de petrol angolez să primească mai puţine beneficii din vânzările de petrol ; ţările de origine ale acelor companii vor ca acestea să aducă în ţară mai mult profit. Pe o piaţă capitalistă globală, toate schimburile economice implică o formă de conflict de interese.

Cu toate acestea, astfel de tranzacţii economice conţin, pe lângă elementul intereselor conflictuale, şi o componentă puternică de câştig economic (vezi capitolele 3 şi 8). Aceste câştiguri reciproce oferă cel mai util factor de influenţare în tratativele pe teme economice : statele şi companiile participă la tranzacţii economice, deoarece acestea le aduc profit. Folosirea violenţei ar duce la întreruperea şi la diminuarea profitului, cu mult mai mult decât s-ar câştiga ca urmare a folosirii ei. Astfel, conflictele economice nu duc în general la implicarea forţelor militare şi la război.

Asemenea reţineri nu au fost întotdeauna valabile. În secolul al XVI-lea, englezul Sir Francis Drake a interceptat vasele spaniole care transportau aur şi argint din

America Centrală și a luat prada în numele reginei și al țării – o practică cunoscută sub denumirea de *privateering*. În secolul al XVII-lea, Anglia a purtat câteva războaie maritime împotriva Olandei. Atunci când a fost întrebat în 1652 care este motivul declarației de război a Angliei, un general englez a răspuns : „Ce importanță are un motiv sau altul? Ceea ce dorim noi este o parte mai mare din comerțul olandezilor"[17]. În 1861, Franța, Marea Britanie și Spania au invadat Mexicul, atunci când acesta nu a reușit să își plătească datoria internațională.

În prezent, conflictul economic duce rareori la violență, deoarece factorii de influențare militari nu mai sunt foarte eficienți în cadrul conflictelor economice. Strânsa integrare a economiei mondiale și cheltuielile mari pentru acțiunile militare fac ca folosirea forței să fie rareori justificată pentru soluționarea unei chestiuni economice. Chiar dacă un acord nu este ideal pentru una dintre părțile implicate într-un conflict economic, ceea ce poate fi câștigat prin forță militară merită rareori cheltuielile implicate de un război. Astfel, cele mai multe conflicte economice nu sunt o problemă pentru securitatea internațională ; acestea sunt analizate începând de la capitolul 8 până la capitolul 13 (economie politică internațională). Însă conflictele economice au totuși implicații asupra securității internaționale, în anumite moduri.

În primul rând, politicile externe ale multor state sunt influențate de *mercantilism* – o practică specifică secolelor trecute, prin care comerțul și politicile economice erau manipulate pentru a crea un surplus monetar ce putea fi folosit pentru finanțarea războiului (vezi „Liberalismul și mercantilismul" la p. 396). Deoarece un surplus comercial conferă pe termen lung un avantaj în termeni de securitate, conflictele comerciale au implicații pentru relațiile de securitate internațională.

În al doilea rând, teoria **presiunii laterale** face de asemenea legătura între competiția economică și preocupările legate de securitate. Conform acestei teorii, creșterea economică a statelor duce la extinderea geografică pe măsură ce acestea caută resurse naturale dincolo de granițe (prin mijloace diferite, pașnice sau violente). Pe măsură ce marile puteri își extind activitățile economice în afară, competiția dintre ele duce la conflicte și, uneori, la război. Teoria a fost folosită pentru a explica Primul Război Mondial, precum și expansiunea Japoniei care a precedat cel de-al Doilea Război Mondial[18].

Un alt tip de conflict economic ce afectează securitatea internațională este legat de *industria militară* – capacitatea de a produce echipament militar, în special arme de înaltă tehnologie, cum ar fi avioanele de vânătoare sau rachetele. Există un comerț mondial cu astfel de produse, însă guvernele naționale încearcă (nu întotdeauna cu succes) să mențină un control asupra producției de acest gen – în încercarea de a se asigura că interesele naționale sunt prioritare față de cele ale producătorilor și că statul își este suficient din punct de vedere militar în caz de război. Competiția economică

17. Michael Howard, *War in European History*, Oxford, 1976, p. 47.
18. Nazli Choucri și Robert C. North, *Nations in Conflict : National Growth and International Violence*, W.H. Freeman, San Francisco, 1975 ; Richard K. Ashley, *The Political Economy of War and Peace : The Sino-Soviet-American Triangle and the Modern Security Problematique*, Frances Pinter, Londra, 1980 ; Nazli Choucri, Robert C. North și Susumu Yamakage, *The Challenge of Japan : Before World War II and After*, Routledge, New York, 1993.

(cine profită din asemenea vânzări) este împletită cu preocupările de securitate (cine primeşte acces la arme). Transferul de cunoştinţe privind armamentul şi tehnologia militară de vârf către statele potenţial ostile constituie o procupare înrudită.

Competiţia economică devine de asemenea o problemă de securitate atunci când se referă la comerţ cu *materiale strategice* necesare pentru scopuri militare, cum este cazul mineralelor speciale sau al aliajului pentru producţia de avioane şi al uraniului pentru armele atomice. Puţine ţări au suficiente astfel de materii prime pe teritoriul propriu ; Statele Unite importă aproximativ jumătate din materialul strategic pe care îl folosesc. Astfel, ca sursă de conflict internaţional, competiţia economică are implicaţii importante pentru securitatea internaţională. Cu toate acestea, forţa militară joacă un rol în diminuare în soluţionarea conflictelor economice. De fapt, este probabil ca interdependenţa economică în creştere dintre state să diminueze riscurile de a se ajunge la confruntări din cauza diferenţelor economice şi politice[19].

Un alt gen de conflict economic gravitează în jurul distribuţiei bogăţiei în interiorul statelor şi între ele. Aşa cum se va discuta în capitolul 12, există pe cuprinsul globului disparităţi uriaşe în ce priveşte bogăţia, disparităţi ce creează o multitudine de probleme de securitate internaţională, cu potenţial pentru violenţă - inclusiv atacuri teroriste asupra ţărilor bogate, din partea unor grupuri din ţările sărace.

Revoluţiile din ţările sărace sunt adesea alimentate de diferenţele de bogăţie din cadrul lor, precum şi de sărăcia acestora în comparaţie cu alte state. La rândul lor, revoluţiile atrag adesea alte state în calitate de susţinători ai uneia sau alteia dintre taberele participante la războiul civil. Dacă au succes, revoluţiile pot schimba brusc politica externă a unui stat, ducând astfel la noi alianţe şi grupări de putere.

Abordările marxiste în privinţa relaţiilor internaţionale, discutate în capitolul 12, tratează lupta de clasă dintre bogaţi şi săraci ca fiind fundamentul relaţiilor interstatale. Potrivit acestor abordări, statele capitaliste adoptă politici externe care servesc intereselor proprietarilor bogaţi de companii. Conflictele şi războaiele între Nordul şi Sudul global – statele bogate împotriva celor sărace – sunt percepute ca reflecţii ale dominaţiei şi exploatării celor săraci de către cei bogaţi – imperialism în formă directă sau indirectă. De exemplu, cei mai mulţi marxişti au considerat războiul din Vietnam un efort de a reprima revoluţia pentru a asigura accesul continuu al SUA la forţa de muncă şi la materiile prime ieftine din Asia de Sud-Est. Mulţi marxişti portretizează conflictele dintre statele capitaliste ca pe o competiţie pentru dreptul de a exploata regiunile sărace. Fondatorul sovietic V.I. Lenin a înfăţişat Primul Război Mondial ca pe o luptă având drept miză împărţirea imperialistă a lumii.

Evenimentele din Haiti, cea mai săracă ţară din America Latină, ilustrează cum pot crea disparităţile de bogăţie conflicte de securitate internaţională. Timp de mai multe decenii, ţara a fost condusă de un dictator absolut, „Papa Doc" Duvalier, sprijinit de o nemiloasă poliţie secretă. Dictatorul şi asociaţii săi s-au îmbogăţit în timp ce populaţia a rămas foarte săracă, beneficiile exporturilor agricole mergând în buzunarele bogaţilor. Când dictatorul a murit, fiul său „Baby Doc" a preluat

19. Edward D. Mansfield şi Brian M. Pollins, *Economic Interdependence and International Conflict : New Perspectives on an Enduring Debate*, Michigan, 2003.

conducerea. Pe parcusul celei mai mari părți a Războiului Rece, Statele Unite au sprijinit dictatura, deoarece oferea un aliat de încredere în vecinătatea Cubei, care era aliată Uniunii Sovietice (Cuba devenise un inamic al SUA după revoluția din 1959). În cele din urmă, o revoltă populară l-a obligat în 1986 pe Baby Doc să fugă; un preot catolic, apărător al săracilor, Jean-Bertrand Aristide, a fost ales președinte al statului Haiti. Însă după nici un an, armata a preluat puterea printr-o lovitură de stat și a început să se îmbogățească din nou. Din această cauză și în urma sancțiunilor economice împotriva economiei haitiene, zeci de mii de oameni au calea Statelor Unite în bărci șubrede. Acestea au fost interceptate de marina SUA și marea majoritate a refugiaților au fost trimiși înapoi către Haiti, deoarece au fost catalogați drept refugiați „economici" (vezi „Migrația și refugiații" la p. 625) – însă această chestiune a provocat probleme în politica internă a SUA, obligând la un răspuns. Statele Unite au trimis forțe de invazie, au intimidat liderii militari până i-au determinat să plece și l-au reinstaurat pe președintele Aristide. Ocupația militară americană a fost apoi transformată într-o operațiune ONU de menținere a păcii. În 2004, Aristide a fost din nou răsturnat de la putere și a fugit în exil în Africa, urmarea fiind violențe larg răspândite în Haiti. Un aliat al lui Aristide a fost ales în 2006, însă violențele au continuat. Astfel, decalajele de bogăție din Haiti au avut implicații pentru alianțele globale (în timpul Răboiului Rece), pentru îngrădirea regională (a Cubei) și pentru normele internaționale în privința intervențiilor militare.

Traficul de droguri

Ca formă de comerț ilegal peste granițele internaționale, traficul de droguri reprezintă o contrabandă care privează statul de venituri și violează controlul legal al statelor asupra propriilor granițe. Însă contrabanda, în general, este o problemă economică mai degrabă decât una de securitate (vezi „Comerțul ilicit" la p. 423). Cu toate acestea, spre deosebire de alte bunuri cu care se face contrabandă, traficul cu droguri furnizează produse ilegale care sunt tratate ca o amenințare la adresa securității, din cauza efectului lor asupra moralului și eficienței naționale (și militare). Traficul de droguri a devenit de asemenea legat de preocupările de securitate, deoarece forțele militare participă adesea la operațiuni împotriva traficanților de droguri, care sunt foarte bine înarmați[20]. Conflictele legate de droguri implică, pe de o parte, statele și, pe de altă parte, actorii nestatali. Însă și alte state pot fi atrase în conflicte, deoarece acțiunile în discuție traversează granițele naționale și pot implica oficiali de stat corupți.

Aceste ramificații internaționale sunt evidente în eforturile guvernului american de a împiedica *cartelurile de cocaină* amplasate în Columbia să furnizeze droguri în marile orașe americane. Cocaina provine, în cea mai mare parte, din plantele de coca

20. LaMond Tullis, *Unintended Consequences : Illegal Drugs and Drug Policies in Nine Countries*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1995 ; Celia Toro, *Mexico's „War" on Drugs : Causes and Consequences*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1995 ; Pierre Kopp, *Political Economy of Illegal Drugs*, Routledge, Londra, 2004.

cultivate de țărani în regiunile muntoase din Perú, Bolivia și Columbia. Procesată în laboratoare simple din junglă, înainte de a ajunge în Statele Unite, cocaina este transportată din Columbia prin alte țări, cum ar fi Panama. În fiecare dintre aceste țări (chiar și Statele Unite) traficanții i-au mituit pe unii oficiali corupți, inclusiv ofițeri de armată sau de poliție, pentru a-și păstra libertatea. Însă alți oficiali de stat din alte țări conlucrează cu agențiile specializate și cu armata americană, pentru a combate traficul cu cocaină. Această atitudine mai severă atrage inevitabil efecte secundare negative. În 2001, avioane de luptă peruviene, dirijate prin radar de americani, au doborât un avion de mici dimensiuni care zbura deasupra Anzilor și care s-a dovedit a transporta misionari americani, și nu traficanți de cocaină.

Adevărul este că segmente ale populației din câteva astfel de țări, în special din regiunile producătoare de cocaină, beneficiază substanțial de pe urma traficului de droguri. Pentru țăranii săraci din Bolivia sau pentru locuitorii provinciilor care găzduiesc cartelurile cocainei, comerțul cu droguri ar putea fi singura sursă pentru un venit decent. Dilema s-a adâncit în perioada 2001-2003, când prețul cafelei a scăzut la cel mai mic nivel din ultimele decenii. (În mod similar, în 2003, mulți producători de cafea din Etiopia au trecut la cultivarea drogului numit *khat** pentru export, atunci când prețurile cafelei i-au lăsat flămânzi.) În zonele rurale din Perú și Columbia, gherilele de stânga și-au finanțat operațiunile controlând producția de coca a țăranilor. În partea de sud a Columbiei, de exemplu, mișcarea Forțelor Armate Revoluționare (FARC) a menținut un control mai puternic decât forțele militare ale guvernului columbian.

Comerțul cu cocaină creează astfel mai multe conflicte între Statele Unite și statele din regiune. Marea majoritate a acestor conflicte interstatale sunt soluționate prin factori pozitivi de influențare, cum ar fi ajutorul financiar și militar american. Oficialii acestor state sunt de asemenea doritori, de cele mai multe ori, să conlucreze cu Statele Unite, deoarece sunt amenințați de traficanții de droguri care controlează mari resurse de putere și bogăție și care, fiind proscriși, au puține interese să se abțină de la utilizarea violenței.

Din cauza istoriei îndelungate a intervențiilor militare americane în America Latină, cooperarea acestor state cu forțele militare americane reprezintă o chestiune politică sensibilă. Guvernele din regiune trebuie să respecte un echilibru delicat între sprijinul american și nevoia de a susține suveranitatea națională. În unele țări, guvernele s-au confruntat cu critici din partea populației pentru că au permis „yankeilor" să „le invadeze" în cadrul războiului drogurilor. Într-unul dintre cazuri, armata americană a năvălit cu adevărat. În 1989, forțele americane au invadat Panama și i-au arestat conducătorul, pe dictatorul Manuel Noriega, care a fost condamnat de justiția americană pentru complicitate la traficul de droguri prin Panama.

Comerțul mondial cu *heroină*, aflat în creștere, a creat câteva conflicte similare la sfârșitul anilor '90. Cea mai mare parte a materiei prime (mac opiaceu) provine din două țări sărace și împovărate de conflicte, conduse de guverne autoritare – Afganistan și Birmania – unde guvernele occidentale au o influență redusă. Producția

---

* Este un drog extras din frunzele de *Catha edulis*, având o acțiune similară cu a amfetaminei (n.t.).

afgană de opiu din maci s-a dublat după 1998, transformând această țară în furnizorul a trei sferturi din totalul mondial. Guvernul taliban, care controla cea mai mare parte a Afganistanului (vezi p. 266) a oprit brusc producția la începutul anului 2001, poate cu speranța de a câștiga sprijin internațional sau poate pentru a duce la creșterea prețului marilor stocuri ale talibanilor. După intervenția americană din Afganistan și căderea guvernului taliban, producția de opiu a atins în 2004 nivele record, în ciuda prezenței trupelor americane și a eforturilor făcute de noul guvern. În 2006, în ciuda guvernului său prooccidental, Afganistanul a rămas principala sursă de opiu a lumii, îmbogățindu-i pe fermierii și oficialii locali.

La fel ca și celelalte surse de conflict internațional analizate până în acest punct, conflictele legate de traficul de droguri provin din interese antagonice referitoare la chestiuni tangibile cum ar fi banii, teritoriile sau controlul asupra guvernului. Ceva mai dificil de înțeles în anumite privințe sunt conflictele internaționale care își au rădăcinile în conflictul de idei. Bineînțeles, cele două tipuri se suprapun, în special în jurul aspectelor materiale și ideatice ale naționalismului – însă conflictele de idei cer de asemenea o atenție specială.

Conflictele de idei

Dacă toate conflictele internaționale ar fi strict materiale, ar putea fi mai ușor de soluționat. Considerând că s-ar dispune de suficienți factori de influențare pozitivi – o plată într-o anumită formă –, orice stat ar accepta condițiile altuia asupra unei chestiuni disputate. Mai dificile sunt tipurile de conflict în care intră în joc elemente nonmateriale cum ar fi ura etnică, fervoarea religioasă sau ideologia.

Conflictul etnic

Conflictul etnic este poate cea mai importantă sursă de conflict în numeroasele războaie care au loc în prezent peste tot în lume[21]. **Grupurile etnice** sunt grupuri mari de persoane care împărtășesc legături ancestrale, de limbă, cultură sau religie și o *identitate* comună (indivizii se identifică cu grupul). Deși conflictele între grupurile etnice prezintă deseori aspecte materiale – în special legate de teritoriu și de controlul asupra guvernului –, conflictul etnic în sine își are rădăcinile într-o aversiune sau într-o ură pe care membrii unui grup etnic le resimt în mod sistematic

21. Ted Robert Gurr, *Peoples Versus States : Minorities at Risk in the New Century*, US Institute of Peace, Washington, DC, 2000 ; Stephen M. Saideman, *The Ties That Divide*, Columbia, 2001 ; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, California, 1985 ; Donald Rothchild, *Managing Ethnic Conflict in Africa : Pressures and Incentives for Cooperation*, Brookings, Washington, DC, 1997 ; Amy Chua, *World on Fire : How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, Doubleday, New York, 2003 ; Robin M. Williams, *The Wars Within : People and States in Conflict*, Cornell, 2003.

de un alt grup etnic. Conflictul etnic nu este astfel bazat pe cauze tangibile (ce cineva), ci pe cauze nonmateriale (ce reprezintă cineva).

Grupurile etnice formează adesea baza sentimentelor *naționaliste*. Nu toate grupurile etnice se identifică drept națiuni; de exemplu, în Statele Unite, diferite grupuri etnice coexistă (uneori cu dificultate) sub o identitate *națională* comună, ca americani. Dar în locurile unde milioane de membri ai unui grup etnic reprezintă majoritatea populației care trăiește pe pământul strămoșilor lor, ei se consideră de obicei o națiune. În majoritatea acestor cazuri, ei aspiră să aibă propriul stat cu statut internațional formal și granițe teritoriale[22].

Controlul *teritorial* este strâns legat de aspirațiile grupurilor etnice la stabilitate. Granițele oricărui stat deviază într-o anumită măsură (uneori substanțial) în raport cu localizarea propriu-zisă a comunităților etnice. Situația care se creează astfel poate fi periculoasă, o parte a unui grup etnic controlând un stat și o altă parte trăind ca o minoritate în cadrul unui alt stat controlat de un grup etnic rival. Membrii grupului minoritar sunt supuși frecvent discriminării în cadrul celuilalt stat, iar patria-mamă încearcă să-i salveze sau să-i răzbune.

De exemplu, în 1974, după o lovitură de stat progrecească în Cipru, trupele turcești au preluat controlul asupra porțiunii de nord a insulei, locuite de turci, lăsând guvernului doar controlul asupra porțiunii de sud, unde trăiau greci. Împărțirea de-a lungul unei linii de încetare a focului, patrulată de trupe de menținere a păcii ale ONU, a persistat timp de 30 de ani – chiar și acum, când Ciprul a devenit membru al UE, iar Turcia a început tratativele pentru a deveni membru al UE. După decenii de conflicte și ani de renegocieri, un plan de pace al ONU a fost supus unui referendum în 2004, în ambele părți. Partea turcă a votat în favoarea acestuia, însă partea greacă l-a respins, iar stagnarea continuă ca un testament al puterii persistente a conflictului etnic.

Altor grupuri etnice le lipsește o patrie-mamă. Kurzii împart o cultură și mulți dintre ei aspiră să creeze un stat numit Kurdistan. Însă kurzii locuiesc în patru state – Turcia, Irak, Iran și Siria –, toate opunându-se cu înverșunare la cedarea controlului asupra unei părți din propriul teritoriu pentru a crea un stat kurd (vezi figura 5.2). În anii '90, armatele de gherilă kurde rivale s-au luptat atât cu forțele militare irakiene și turce, cât și între ele. La sfârșitul anilor '90, Turcia a trimis în repetate rânduri forțe militare în partea de nord a Irakului pentru a ataca bazele gherilelor kurde. Kurzii s-au bucurat de autonomie într-o parte a nordului Irakului, care se afla în anii '90 sub protecția americană și și-au menținut un statut cvasiautonom în Irak, după căderea lui Saddam. Succesul kurzilor în alegerile irakiene din 2006 le-a oferit o poziție puternică pentru a-și menține acest statut[23].

---

22. Lars-Erik Cederman, *Emergent Actors in World Politics: How States and Nations Develop and Dissolve*, Princeton, 1997.
23. David Mc Dowall, *A Modern History of the Kurds*, ed. a III-a, I.B. Tauris, Londra, 2004; Henri J. Berkey și Graham E. Fuller, *Turkey's Kurdish Question*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 1998.

Figura 5.2. *Zona kurdă*
Populațiile etnice se întind adesea peste granițele internaționale. Regiunea marcată indică zona aproximativă a așezărilor kurde.

În conflictele etnice există adesea presiuni ca granițele să fie retrasate cu forța. De exemplu, fosta republică sovietică Moldova este locuită în cea mai mare parte de etnici români, dar și de câțiva etnici ruși concentrați în partea de est a Moldovei, cea mai îndepărtată de România. Când Moldova a devenit independentă în 1991 și a început să-și afirme identitatea românească – luând chiar în considerare unirea cu România –, rușii care trăiau în est au încercat să se desprindă și să retraseze granița internațională. De aici a rezultat un conflict armat și atât România, cât și Rusia au amenințat că vor interveni. În cele din urmă a fost implementat un aranjament de încetare a focului și de menținere a păcii, fără nici o modificare oficială a granițelor.

Atunci când populațiile etnice reprezintă minorități în cadrul unor teritorii controlate de grupuri etnice rivale, acestea pot fi chiar alungate de pe pământul lor sau (în cazuri rare) exterminate sistematic. Alungând grupul etnic minoritar, un grup majoritar poate organiza un teritoriu mai unit, mai contiguu, mai extins pentru statul său națiune, așa cum au făcut etnicii sârbi prin „epurarea etnică", după destrămarea Iugoslaviei.

Statele din afară sunt adesea îngrijorate de soarta „fraților lor" care trăiesc ca minorități în statele învecinate. De exemplu, Albania este preocupată de etnicii albanezi care constituie populația majoritară în provincia sârbă Kosovo. Însă dacă provincia Kosovo și-ar declara independența față de Serbia* (sau s-ar uni cu Albania), atunci Serbia ar fi îngrijorată pentru minoritatea etnicilor sârbi care trăiesc în Kosovo. Probleme similare au alimentat războaie între Armenia și Azerbaidjan (în fosta Uniune Sovietică) și între India și Pakistan. Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, Adolf Hitler s-a folosit de soarta comunităților etnice de germani din Polonia și Cehoslovacia pentru a justifica expansiunea Germaniei în acele state învecinate. Probabil că periculoasa combinație între conflictul etnic și disputele teritoriale va duce la apariția altor războaie în viitor.

---

* Kosovo și-a proclamat unilateral independența la începutul anului 2008, în ciuda opoziției Serbiei. SUA și majoritatea statelor occidentale au recunoscut noul stat, în timp ce Rusia și numeroase alte state (inclusiv România) refuză să recunoască independența kosovară (n.t.).

În cazuri extreme, cum a fost Germania în timpul lui Hitler, guvernele folosesc genocidul – exterminarea sistematică a unor grupuri etnice sau religioase, în întregime sau parțial – pentru a încerca să distrugă grupurile transformate în țapi ispășitori sau rivalii politici. În Rwanda, unde grupul hutu reprezintă majoritatea, iar grupul tutsi minoritatea, un guvern naționalist hutu a măcelărit în 1994 mai mult de jumătate de milion de tutsi (și hutu care s-au opus guvernului) în doar câteva săptămâni. Răspunsul internațional neconvingător în fața acestei atrocități relevă cât de fragile sunt normele internaționale ale drepturilor omului în comparație cu normele neamestecul în problemele interne ale altor state – cel puțin atunci când nu sunt în joc interese strategice. Ultranaționaliștii hutu au pierdut repede puterea când rebelii tutsi au învins guvernul, pe cale militară, însă războiul s-a extins în Republica Democrată Congo, unde s-au refugiat ultranaționaliștii[24].

Atât în cazul genocidului, cât și în cele mai puțin extreme de găsire a unui țap ispășitor, sentimentele de ură etnică nu se nasc doar natural, ci sunt provocate și canalizate de către oamenii politici pentru a-și fortifica propria poziție. Guvernele arabe se folosesc de antisemitism pentru a devia mânia populațiilor lor către Israel. În mod similar, la sfârșitul anului 2005, în încercarea de a-și consolida puterea pe plan intern pe măsură ce comunitatea internațională făcea presiuni asupra Iranului în privința programului său nuclear, președintele islamist al Iranului a numit Holocaustul un „mit" și a spus că Israelul ar trebui „șters de pe hartă".

În fostele colonii ale căror granițe au fost trasate arbitrar, unele grupuri etnice se extind adesea în două sau mai multe state, în timp ce altele descoperă că împart un stat cu grupuri care le sunt în mod tradițional rivale sau dușmane. De exemplu, Nigeria cuprinde 250 de grupuri etnice, cele mai mari fiind două grupuri musulmane din nord și două grupuri creștine din sud. Deși membrii diverselor etnii își dezvoltă treptat o identitate națională care îi unește ca nigerieni, vechile tensiuni continuă să submineze viața politică. După ce un guvern militar dominat de partea de nord a fost înlocuit în 1999 de un președinte ales din partea de sud, pe măsură ce Nigeria se democratiza, violența etnică a ucis sute de oameni.

Războiul Rece, cu sistemul său strâns de alianțe și guverne comuniste autoritare, pare să fi ajutat la menținerea sub control a conflictelor etnice. În Uniunea Sovietică și Iugoslavia – state multinaționale –, existența unui singur stat puternic (dispus să oprime comunitățile locale) a menținut restricțiile asupra tensiunilor etnice și a impus pacea între comunitățile învecinate. Destrămarea acestor state a permis conflictelor etnice și religioase să ajungă în prim-plan, aducând uneori violență și război. Aceste cazuri ar putea indica o dilemă în faptul că libertatea se obține cu riscul de a pierde ordinea, și invers. Bineînțeles, nu toate grupurile etnice au probleme de conviețuire. După căderea comunismului, marea majoritate a numeroaselor rivalități etnice din cadrul fostei Uniuni Sovietice nu au dus la stări de război, iar în Cehoslovacia și în alte părți relațiile etnice au fost pașnice după căderea comunismului.

24. Samantha Power, *The Problem from Hell : America and the Age of Genocide*, Basic Books, New York, 2002 ; Michael Barnett, *Eyewitness to a Genocide : The United Nations and Rwanda*, Cornell, 2003 ; Philip Gourevitch, *We Wish to Inform You that Tomorrow We Will Be Killed With Our Families*, Farrar, Straus și Giroux, New York, 1999.

Cauzele ostilităţii etnice

De ce se detestă atât de frecvent grupurile etnice? Există adesea conflicte istorice pe termen lung asupra anumitor teritorii sau resurse naturale sau asupra exploatării economice ori a dominaţiei politice a unui grup etnic asupra altuia. În timp, conflictele etnice pot depăşi aceste cauze istorice concrete şi pot prinde viaţă. Ele sunt menţinute nu de nemulţumiri concrete (deşi acestea pot persista ca factori iritanţi), ci de tipurile de procese, descrise de psihologia socială, care sunt puse în mişcare atunci când un grup de oameni are un conflict prelungit cu un altul şi suferă violenţă din partea celuilalt grup[25].

Grupul etnic este un fel de grup *de rudenie* extins – un grup de indivizi înrudiţi, ai căror strămoşi coincid parţial. Chiar şi atunci când relaţiile de înrudire nu sunt foarte apropiate, *o identitate de grup* determină o persoană să acţioneze ca şi cum ceilalţi membri ai grupului etnic ar fi din familie. De exemplu, afro-americanii care se strigă cu apelativul „frate" exprimă idetitatea de grup ca înrudire. La fel, evreii de pretutindeni se consideră o familie, chiar dacă fiecare comunitate s-a amestecat prin căsătorie în afara grupului şi e posibil să aibă mai mulţi strămoşi în comun cu localnicii care nu sunt evrei decât cu evreii din depărtare. Poate că pe măsură ce tehnologia permite grupurilor plecate departe să se întrunească prin intermediul ciberspaţiului, va exista o presiune psihologică mai mică de a aduna grupurile etnice în mod fizic pe teritoriul unui stat-naţiune.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Liberiei, Ellen Johnson-Sirleaf

PROBLEMA *Cum să prevenim războiul civil menţinând în acelaşi timp controlul asupra propriului guvern.*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Liberiei. Alegerea dumneavoastră în vara anului 2006 ca primul preşedinte-femeie din Africa a fost salutată ca un progres pentru Liberia. Alegerile au pus capăt unor decenii de violenţă politică ce v-au devastat atât propria ţară, cât şi pe vecinii dumneavoastră din Coasta de Fildeş şi din Sierra Leone. Nu demult, violenţele au încetat când fostul preşedinte liberian Charles Taylor a plecat în exil în Nigeria. Zeci de mii de oameni şi-au pierdut viaţa sau au fost supuşi abuzurilor, inclusiv torturilor şi mutilării, în timpul războaielor începute sub conducerea lui Taylor.

Cu toate acestea, există în ultimul timp un sentiment de optimism în ţara dumneavoastră şi din partea comunităţii internaţionale. Grupurile rebele au rămas liniştite, iar Charles Taylor a fost arestat în 2006 şi este judecat de un tribunal pentru crime de război, înfiinţat de ONU pentru războiul brutal din Sierra Leone. Sprijinul economic a început să vină înspre ţara dumneavoastră pentru a ajuta la dezvoltarea ei. Ţara

25. Betty Glad (ed.) *Psychological Dimensions of War*, Sage, Newbury Park, CA, 1990.

este bogată în resurse şi are potenţialul de a deveni un stat cu venituri mijlocii, datorită vastelor resurse agricole şi minerale.
Vă aşteaptă totuşi provocări uriaşe. Din punct de vedere economic, ţara este subdezvoltată, anii de război civil ducând la creşterea corupţiei şi la stagnare economică. Mulţi dintre actorii economici puternici din ţara dumneavoastră beneficiază de pe urma corupţiei şi a mitei, pe care aţi promis să o eliminaţi. Rata şomajului este foarte mare, sute de mii de tineri fiind şomeri. Încă vă bazaţi pe Statele Unite pentru menţinerea securităţii şi a multor funcţii politice în ţară. Deşi aţi încercat să reconstruiţi o armată, procesul este lent, iar pregătirea noilor trupe este slabă.

SCENARIUL Imaginaţi-vă acum că un grup implicat în războiul civil reîncepe războiul. Grupul s-a refugiat în Sierra Leone şi începe acum să întreprindă raiduri peste graniţă, împotriva ţării dumneavoastră. Îl suspectaţi de asemenea că trimite arme şi fonduri rebelilor din interiorul Liberiei. Deşi Sierra Leone nu sprijină grupul, guvernul său se confruntă cu propria instabilitate politică şi are resurse limitate pentru a se ocupa de această chestiune.
Una dintre opţiuni este negocierea directă cu grupul. Negocierile ar putea duce la pace, însă ar putea necesita împărţirea puterii în guvern, ceea ce ar face ca încercările dumneavoastră de micşorare a corupţiei să deraieze.
O altă opţiune constă în folosirea forţei militare împotriva rebelilor. Însă donatorii internaţionali ar dezaproba punerea în pericol a păcii fragile din Liberia, cu ameninţarea implicită de oprire a sprijinului dacă sunteţi percepută ca fiind prea dură. Astfel, o ofensivă militară împotriva rebelilor ar prezenta riscuri financiare. În plus, reînceperea războiului ar face ca reformele democratice şi economice propuse de dumneavoastră să fie mai greu de implementat. Armata liberiană nu este bine instruită şi sunteţi foarte nesigură de posibilitatea unui succes împotriva rebelilor. Un răspuns militar puternic la adresa rebelilor ar putea totuşi descuraja agresiunile viitoare şi ar putea arăta că sunteţi un lider puternic, hotărât să instaureze pacea.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Cum procedaţi în privinţa acestei noi ameninţări din partea rebelilor? Adoptaţi o politică dură în speranţa de a-i înfrânge? Sau încercaţi o reconciliere în speranţa minimizării perspectivei unor viitoare vărsări de sânge, dar cu preţul aducerii duşmanilor în guvern şi în consecinţă, al subminării unora dintre ţelurile dumneavoastră?

Etnocentrismul, sau părtinirea în favoarea in-grupului, reprezintă tendinţa de a vedea propriul grup în termeni favorabili, iar un grup neacceptat în termeni nefavorabili. Unii specialişti consideră că etnocentrismul are rădăcini în înclinaţia de a proteja indivizi foarte apropiaţi ca grad de rudenie, însă această idee este destul de controversată[26]. Părtinirea în favoarea in-grupului este mai des înţeleasă prin intermediul psihologiei sociale.

---

26. Paul Shaw şi Yuwa Wong, *Genetic Seeds of Warfare : Evolution, Nationalism, and Patriotism*, Unwin Hyman, Boston, 1989 ; J. Groebel şi R. A. Hinde (ed.), *Aggression and War : Thet Biological and Social Bases*, Cambridge, 1989 ; Albert Somit, „Humans, Chimps, and Bonobos : The Biological Bases of Aggression, War, and Peacemaking" [recenzie], *Journal of Conflict Resolution*, 34 (3), 1990, pp. 553-582 ; Diane McGuinness (ed.), *Dominance, Aggression, and War*, Paragon, New York, 1987.

Nu este necesar nici un *criteriu minim* de similaritate sau de relație de rudenie pentru a evoca procesul de identitate a grupului, inclusiv părtinirea în favoarea in-grupului. În experimentele psihologice, până și diferențele nesemnificative pot stârni aceste procese. Dacă oamenii sunt atribuiți unor grupuri pe baza unei caracteristici cunoscute, dar lipsite de importanță (cum ar fi, să spunem, preferința pentru cercuri în loc de triunghiuri), nu va trece mult timp până ce oamenii din fiecare grup își vor crea părtiniri în favoarea in-grupului și vor descoperi că nu le place prea mult de membrii celuilalt grup[27].

Părtinirea în favoarea in-grupului este mult mai puternică atunci când celălalt grup arată diferit, vorbește o altă limbă sau are alte preferințe religioase (sau toate trei la un loc). Mult prea ușor, un out-grup poate fi dezumanizat și despuiat de orice drepturi ale omului. Această dezumanizare include folosirea comună a numelor de animale – „porci", „câini" și așa mai departe – la adresa membrilor unui out-grup. Propaganda americană în timpul celui de-al Doilea Război Mondial i-a descris pe japonezi ca fiind maimuțe. În special pe timp de război, atunci când indivizii văd membri ai unui out-grup omorând oameni din in-grup, dezumanizarea poate fi extremă. Restricțiile asupra războiului care s-au dezvoltat în urma războaielor interstatale, cum ar evitarea masacrării civililor (vezi „Crimele de război" la p. 374), sunt încălcate cu ușurință în războiul interetnic.

În mai multe țări unde războaie interne îndelungi au dus la sfârșitul anilor '90 la dezumanizare și atrocități – în special în Africa de Sud –, noile guverne au folosit *comisii pentru adevăr* spre a ajuta societatea să se vindece și să meargă mai departe. Rolul comisiei era acela de a audia mărturii cinstite din acea perioadă, de a descoperi adevărul asupra a ceea ce se întâmplase cu adevărat în timpul acelor războaie și de a oferi în schimb celor mai mulți participanți scutire de pedeapsă. ONG-urile internaționale ajută uneori la facilitarea procesului. Cu toate acestea, unele grupuri pentru protecția drepturilor omului au obiectat în fața unei înțelegeri încheiate în 1999 în Sierra Leone, care a adus la guvernare o facțiune ce obișnuise să taie frecvent degetele civililor ca practică de teroare. (Ostilitățile au încetat totuși în 2001.) Astfel, după ce conflictele etnice brutale fac loc înțelegerilor politice complexe, cele mai multe guverne încearcă să echilibreze nevoia de justiție cu necesitatea de a menține toate grupurile la bord.

Experiența din Europa Occidentală arată că educația acumulată în timp poate ajuta la depășirea animozităților etnice între națiuni tradițional ostile, cum ar fi Franța și Germania. După cel de-al Doilea Război Mondial, guvernele au rescris manualele pe care o nouă generație avea să le folosească pentru a învăța istoria poporului său. Anterior, manualele fiecăruia dintre state glorificaseră faptele din trecut, minimalizaseră greșelile și portretizaseră dușmanii tradiționali în termeni deloc măgulitori. Într-un proiect desfășurat pe teritoriul unui întreg continent, au fost redactate noi manuale care au oferit o transpunere mai obiectivă și mai onestă. Acest proiect a ajutat la pavarea drumului pentru integrarea europeană în deceniile care au urmat.

27. H. Tajfel și J.C. Turner, „The Social Identity Theory of Intergroup Behavior", în S. Worchel și W. Austin (ed.), *Psychology of Intergroup Relations*, ed. a II-a, Nelson-Hall, Chicago, 1986, pp. 7-24.

Existenţa unei ameninţări din partea unui out-grup promovează coeziunea unui in-grup, creând astfel un proces de diviziune etnică ce se consolidează oarecum de la sine. Cu toate acestea, etnocentrismul provoacă membrii unui grup să se considere dezbinaţi (deoarece îşi percep îndeaproape propriile divizări), iar out-grupul ca fiind monolitic (deoarece îl percep doar din afară). Acest lucru reflectă de obicei sentimentul de vulnerabilitate al unui grup. Mai mult, exagerarea ameninţării reprezentate de un duşman este o metodă uzuală pentru liderii politici de a-şi susţine propria poziţie în cadrul unui in-grup. În conflictul arabo-israelian, israelienii tind să se perceapă ca fiind fragmentaţi în zeci de partide politice şi diverse comunităţi de imigranţi care trag în direcţii diferite, în timp ce pe arabi îi percep ca pe un bloc monolitic unit împotriva lor. În acelaşi timp, palestinienii arabi se consideră fragmentaţi în facţiuni şi slăbiţi de diviziunile dintre statele arabe, în timp ce israelienii le par monolitici.

Conflictele etnice sunt greu de soluţionat, deoarece motivul pentru care apar nu este „cine ce primeşte", ci „nu-mi place de tine". Pentru a prezenta conflictul în termenii unei situaţii de negociere, fiecare parte valorizează pierderea de valoare de către cealaltă parte (făcând astfel un joc de sumă zero; vezi p. 114). O persoană înflăcărată de ură faţă de un duşman este dispusă să *piardă* valoare în termeni absoluţi – să piardă bani, sprijinul aliaţilor sau chiar viaţa – pentru a-l priva şi pe duşman de valoare. Atentatele sinucigaşe cu bombă exemplifică această ură fanatică. Aproape toţi factorii de influenţare folosiţi în astfel de conflicte sunt negativi, iar înţelegerile sunt greu de încheiat. Astfel, conflictele etnice tind să se perpetueze fără rezolvare timp de mai multe generaţii.

Grupurile etnice reprezintă doar o parte în spectrul de relaţii de rudenie – de la familii nucleare la familii extinse, sate, provincii şi naţiuni, până la întreaga rasă umană. Loialităţile apar în diferite puncte ale spectrului. Încă o dată, nu există un criteriu minim pentru identitatea in-grupului. De exemplu, experţii au afirmat că dintre toate ţările africane, Somalia era cu siguranţă imună la conflictele etnice, deoarece somalezii făceau parte toţi din acelaşi grup şi vorbeau aceeaşi limbă. Apoi, în 1991-1992, a izbucnit un război civil distrugător între membrii unor clanuri diferite (fondate pe baza unor familii extinse), ducând la foamete în masă şi la intervenţia forţelor armate străine (care au fost nevoite să se retragă în 1995, după un umilitor eşec de a reduce violenţa).

ABORDARE TEORETICĂ

Explicarea genocidului

Extremiştii etnici hutu care făceau parte în 1994 din Guvernul Rwandei au dus la îndeplinire un genocid organizat, dând ordine pretutindeni în ţară de a fi omorîţi etnicii tutsi şi acei hutu care se opuseseră guvernului. În scurt timp, aproximativ 500.000 de bărbaţi, femei şi copii au fost masacraţi, marea majoritatea cu macetele, iar trupurile lor au fost aruncate în râuri; mii de cadavre au ajuns în acelaşi timp pe ţărmurile lacurilor din Uganda vecină. Ce teorii ar putea ajuta la explicarea acestui eveniment?

Ura etnicilor hutu împotriva tutsi ar putea reflecta interesele și experiențele concrete ale celor două grupuri, ținând cont în special de faptul că minoritatea tutsi deținuse anterior puterea asupra populației hutu, iar colonialismul belgian exploatase rivalitățile locale. Realiștii ar putea încerca să explice cum interesele extremiștilor hutu au fost servite de acțiunile lor vizând exterminarea rivalilor pentru a câștiga puterea. Explicația este totuși subminată de rezultatul din acest caz: extremiștii hutu au pierdut puterea ca urmare a acestui episod.

Am putea considera în schimb ura dintre hutu și tutsi ca fiind parte a unui tipar de dușmănie etnică veche ce apare pe neașteptate în era de după Războiul Rece, în mod special în zonele „înapoiate" precum Africa. (Această teorie a dușmăniei îndelungate a fost adesea formulată de politicienii occidentali în cazul Bosniei, portretizând zona Balcanilor, la fel ca și Africa, drept „înapoiată și înclinată spre conflicte.) Totuși, această teorie stă și mai puțin în picioare decât explicația realistă, din moment ce unul dintre cele mai civilizate, „avansate" state ale lumii, Germania, a exterminat evreii care trăiau acolo, chiar mai eficient decât a făcut Rwanda cu populația tutsi – diferența constând doar în faptul că societatea „avansată" a putut ucide cu substanțe chimice industriale în loc să folosească cuțitul.

Teoriile psihologiei sociale ar tinde să considere genocidul din Rwanda ca fiind patologic, o deviere atât de la raționalitate, cât și de la normele sociale. Părtinirile in-grupului, bazate pe caracteristici de grup destul de arbitrare, ajung să fie amplificate de o amenințare percepută din partea unui out-grup, exagerate de istorie, mit și propagandă (inclusiv școlarizare). Astfel de sentimente pot fi stimulate de politicienii care-și urmăresc propria putere. Un prag-cheie este depășit atunci când out-grupul este dezumanizat; regulile interacțiunii sociale, cum ar fi aceea de a nu tăia gâtul copiilor, pot fi atunci desconsiderate.

Nu este clar de ce oamenii se identifică cel mai puternic la un nivel de identitate a grupului[28]. În Somalia, loialitatea se exprimă față de clanuri ; în Serbia, față de grupuri etnice ; în Statele Unite și în alte părți, statele multietnice au reușit să câștige loialitatea elementară a oamenilor. Identificarea cetățenilor cu statul este intensificată prin intermediul steagurilor, imnurilor naționale, jurămintelor de credință, discursurilor patriotice și așa mai departe. Poate că într-o zi oamenii vor duce loialitatea la un nivel și mai înalt, dezvoltând o *identitate globală*, mai întâi ca oameni și apoi ca membri ai statelor și grupurilor etnice.

Conflictul religios

Un motiv pentru care conflictele etnice depășesc nemulțumirile materiale este acela că își găsesc exprimarea prin conflicte *religioase*. Din moment ce aproape pretutindeni religia este centrul sistemului de valori al unei comunități, oamenii ale căror practici religioase diferă sunt desconsiderați cu ușurință și tratați ca fiind nedemni sau chiar inumani. Atunci când se suprapune cu conflictele etnice sau teritoriale,

28. Jill Krause și Neil Renwick (ed.), *Identities in International Relations*, St. Martin's, New York, 1996.

religia iese adesea la suprafaţă ca elementul de dezbinare principal şi cel mai evident între grupuri. De exemplu, cei mai mulţi indieni sunt hinduşi, iar cei mai mulţi pakistanezi sunt musulmani. Marea majoritate a locuitorilor din Azerbaidjan sunt musulmani, iar armenii sunt creştini. Cei mai mulţi croaţi sunt creştini romano-catolici, în timp ce marea majoritate a sârbilor sunt creştini ortodocşi şi cei mai mulţi bosniaci şi albanezi sunt musulmani. Acesta este un tipar foarte obişnuit în conflictele etnice.

Nu există nici un element intrinsec al religiei care să ducă în mod obligatoriu la conflicte – în multe locuri, membri ai diferitelor grupuri religioase coexistă paşnic. Însă diferenţele religioase menţin posibilitatea izbucnirii unui conflict şi a transformăriii unui conflict existent într-unul mult mai dificil, deoarece religiile implică valori esenţiale, care sunt considerate adevăr absolut[29]. Acest lucru este din ce în ce mai clar de când mişcările *fundamentaliste* s-au întărit în ultimele decenii. (Motivele fundamentalismului sunt disputate, însă este în mod evident un fenomen la nivel global.) Membrii acestor mişcări îşi organizează viaţa şi comunităţile în jurul convingerilor lor religioase; mulţi sunt dornici să se sacrifice şi chiar să moară pentru aceste convingeri. Mişcările fundamentaliste au devenit mai puternice şi mai ample în ultimele decenii în creştinism, islamism, iudaism, hinduism şi alte religii. Astfel de mişcări pun sub semnul întrebării valorile şi practicile organizaţiilor politice **seculare** – cele create în afara instituţiilor religioase (separarea religiei de stat). De exemplu, o mişcare islamică în Turcia şi o mişcare creştină în Statele Unite încearcă, amândouă, să modifice tradiţiile laice foarte vechi, prin includerea valorilor religioase în procesul de guvernare.

Printre practicile seculare ameninţate de mişcările fundamentaliste se numără regulile sistemului internaţional, prin care statele sunt considerate în mod oficial egale şi suverane, fie ele „credincioase" sau „infidele". În calitatea lor de sisteme de credinţe transnaţionale, religiile sunt considerate deseori legi aflate mai presus de legile statului şi de tratatele internaţionale. „Gărzile revoluţionare" iraniene îi pregătesc şi îi sprijină pe fundamentaliştii islamici din alte state precum Algeria, Egipt, Iordania şi Liban. Fundamentaliştii evrei construiesc aşezări în teritoriile ocupate de Israel şi jură să rămână pe acest pământ chiar dacă guvernul lor îl evacuează. Fundamentaliştii creştini din Statele Unite îşi conving guvernul să se retragă din Fondul ONU pentru Populaţie, din cauza concepţiei organizaţiei asupra planningului familial. Toate aceste acţiuni contravin într-un mod sau altul normelor sistemului internaţional şi premiselor realismului[30].

În prezent, conflictele violente sunt purtate în numele tuturor religiilor majore ale lumii. **Islamul**, religia practicată de **musulmani** (sau *mahomedani*), a apărut adesea ca un stereotip în discursul politic european şi nord-american, în special în timp de conflict, aşa cum s-a întâmplat în timpul embargoului petrolier din 1973, în timpul revoluţiei iraniene din 1979, al Războiului din Golf din 1991 şi în perioada de după

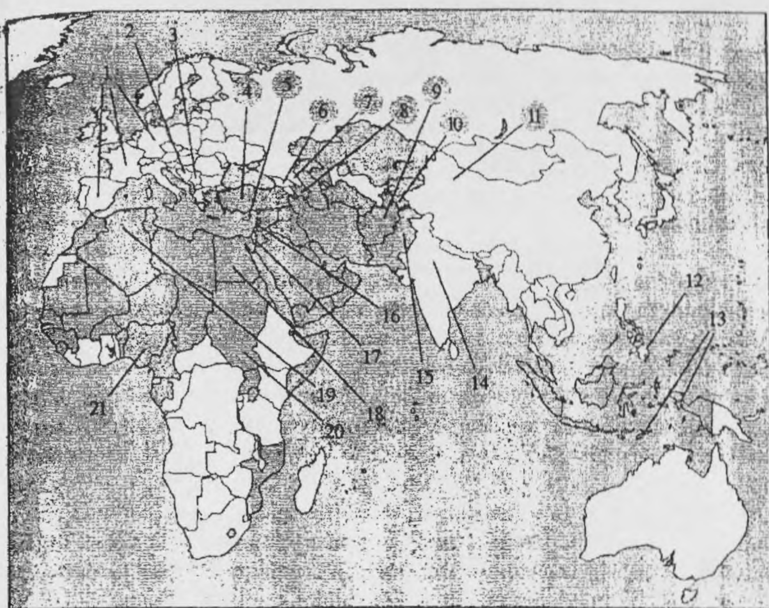
29. R. Scott Appleby, *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2000.
30. Mark Juergensmeyer, *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State*, California, 1993.

atacurile teroriste din 2001 asupra Statelor Unite. Islamul nu este mai înclinat către conflict decât alte religii, deşi conflicte creştino-musulmane au loc în diferite locuri. Islamul este de fapt vast şi variat. Populaţiile sale diferite includ musulmani suniţi, musulmani şiiţi şi alte ramuri şi secte mai mici. Zonele lumii care sunt predominant islamice se întind din Nigeria până în Indonezia, centrul fiind Orientul Mijlociu (vezi figura 5.3). Majoritatea ţărilor cu populaţii în principal musulmane aparţin Organizaţiei Conferinţei Islamice, o OIG. Multe conflicte internaţionale în jurul acestei zone implică musulmani, pe de o parte, şi nemusulmani, pe de altă parte, ca urmare a circumstanţelor geografice şi istorice, inclusiv colonialismul şi petrolul. Fosta Iugoslavie era intersecţia istorică a zonelor predominant musulmane, creştin ortodoxe şi catolice, acum câteva sute de ani. Politicienii anilor '90, sfâşiaţi de război în acea zonă, au mobilizat populaţiile făcând apel la aceste rădăcini.

În mai multe ţări, fundamentaliştii islamici resping statele seculare orientate către Occident în favoarea guvernelor care sunt mai explicit orientate către valorile islamice[31]. Aceste mişcări reflectă sentimentul *antioccidental* care datează de multă vreme în aceste ţări – împotriva foştilor colonizatori europeni care erau creştini – şi sunt din anumite puncte de vedere mişcări *naţionaliste* exprimate prin canale religioase. În unele ţări din Orientul Mijlociu care au guverne autoritare, instituţiile religioase (moscheile) au constituit singura cale disponibilă pentru politicienii din opoziţie. Religia a devenit de aceea un mod de a exprima opoziţia în faţa statu-quoului din politică şi cultură. (Roluri politice şi-au dezvoltat şi alte religii din alte părţi ale lumii, în special mişcarea Falun Gong din China, la sfârşitul anilor '90.) Aceste sentimente antioccidentale din ţările islamice au dat în fierbere în 2006, după ce un ziar danez a publicat caricaturi ofensatoare care îl descriau pe profetul Mahomed. Musulmanii au protestat pe tot cuprinsul globului, s-au revoltat (urmarea fiind zeci de morţi) şi au boicotat bunurile daneze.

În 1979, o republică islamică a fost creată în Iran. Pakistanul şi Sudanul au adoptat legile islamice fără nici o revoluţie, la fel cum au făcut majoritatea provinciilor islamice din nordul Nigeriei. Cu toate acestea, în Sudan şi Nigeria, adoptarea legii islamice într-o regiune a acutizat tensiunile cu alte regiuni, a căror populaţie nu este predominant musulmană.

31. James Turner Johnson şi John Kelsay, *Cross, Crescent, and Sword : The Justitification and Limitation of War in Western and Islamic Tradition*, Greenwood, New York, 1990 ; James Piscatori, *Islam in a World of Nation-States*, Cambridge, 1984 ; Leonard Binder, *Islamic Liberalism : A Critique of Development Ideologies*, Chicago, 1988 ; Lawrence Davidson, *Islamic Fundamentalism : An Introduction*, Greenwood Press, Westport, CT, 2003.

1. Germania, Franța, Spania
2. Bosnia-Herțegovina
3. Serbia/Kosovo
4. Turcia
5. Cipru
6. Georgia
7. Rusia de Sud/Cecenia
8. Armenia/Azerbaidjan
9. Afganistan
10. Tadjikistan
11. China de Vest
12. Filipine
13. Timorul de Est/Indonezia
14. India
15. Pakistan
16. Liban
17. Israel/Palestina
18. Egipt
19. Algeria
20. Sudan
21. Nigeria

Figura 5.3. *Membrii Organizației Conferinței Islamice și zonele de conflict*
Țările hașurate sunt membre ale conferinței ; regiunile numerotate sunt zone de conflict între musulmani și nemusulmani sau autorități laice.

Războiul civil din Sudan, între nordul preponderent musulman (care susține guvernul) și sudul în principal creștin și animist, a continuat timp de două decenii și a ucis milioane de oameni. Un acord de pace încheiat în 2005 a pus capăt războiului. Sudul va avea autonomie timp de cinci ani, după care va urma un referendum în privința viitorului regiunii, iar între timp liderii rebeli s-au alăturat guvernului. Cu toate acestea, Guvernul Sudanului a sprijinit recent în Darfur, în vestul țării, atacuri brutale ale arabilor împotriva musulmanilor negri, demonstrând că religia și etnia sunt însemne la fel de puternice ale identității comunitare în războaiele civile.

Un guvern islamic a fost instituit în 1992 în Afganistan, după un război civil (și după un deceniu de nefericită ocupație sovietică). Facțiunile islamice rivale au mai

continuat câţiva ani războiul, cu o intensitate şi mai mare. În 1997, o facţiune numită talibană preluase controlul celei mai mari părţi din Afganistan şi impusese o interpretare extremă a legii islamice. Prin maltratări şi execuţii, regimul a obligat femeile să poarte veşminte care să le acopere din cap până la picioare, fetele să rămână analfabete, iar bărbaţii să poarte barbă, precum şi alte strategii opresive. La sfârşitul anilor '90, războiul din Afganistan devenise cel mai distructiv război din lume şi ameninţa să alimenteze conflicte în Rusia, China şi alte ţări din apropiere, unde diferite forme de naţionalism musulman sunt în conflict cu guvernele statelor.

Amalgamul incendiar din Afganistanul anilor '90 – războiul neîncetat, sărăcia chinuitoare, fundamentalismul islamic şi un guvern represiv condus ideologic – a făcut din această ţară baza operaţiunilor teroriste mondiale, culminând cu atacurile din 2001. Drept răspuns, Statele Unite şi-au exercitat puterea pentru a-i alunga pe talibani de la conducerea Afganistanului şi pentru a distruge reţeaua teroristă Al-Qaeda care îşi avea bazele acolo. În ciuda reuşitelor americanilor în timpul războiului din 2001, talibanii încă mai au susţinători în Afganistan, care încearcă să destabilizeze ţara.

În Algeria au murit 100.000 de oameni în timpul unui război extraordinar de brutal care s-a produs în anii '90 între guvernul militar secular şi o mişcare revoluţionară islamică. În Iordania, partidele islamice au câştigat fără violenţă cea mai mare parte a locurilor din parlament. În mod asemănător, în Palestina, facţiunea islamistă radicală Hamas a câştigat alegerile parlamentare libere din 2006, deoarece a fost considerată mai puţin coruptă decât partidul secular dominant, Fatah. Între timp, în anii '90, partidele islamice au câştigat teren în Turcia – un stat extraordinar de secular în care armata a intervenit pentru a împiedica exprimarea religioasă în viaţa politică –, iar un fost lider islamic a devenit prim-ministru în 2003.

Pe lângă conflictele între religii şi între islamişti şi guvernele seculare, divizările între ramura sunită şi cea şiită ale Islamului au dus la violenţă, în special în Irak – o ţară majoritar şiită condusă de suniţi, sub Saddam Hussein – şi în jurul acestuia. Războiul purtat de Irak împotriva Iranului şiit a ucis un milion de oameni, iar reprimarea de către Saddam a unei revolte şiite după Războiul din Golf din 1991 a făcut zeci de mii de victime. Sub ocupaţia americană a Irakului, începând cu anul 2003, partidele şiite au preluat puterea, iar miliţiile şiite au pretins răzbunare, în timp ce unii suniţi au organizat revolte necruţătoare şi brutale. În 2006, după atacul cu bombă împotriva unei respectate moschei şiite în Irak, un val de crime sectare a ucis mii de irakieni şi a împins ţara către război civil.

Mişcările islamice mai radicale nu ameninţă doar unele guverne – în special pe cele care au legături cu Occidentul – ele subminează adesea norme ale suveranităţii statului (cu consecinţe mai bune sau mai rele) resping concepţiile politice occidentale referitoare la stat (bazate pe autonomia individuală) în favoarea unei orientări islamice mai tradiţionale, axate pe comunitate. Unii aspiră să creeze un singur stat politic care să cuprindă cea mai mare parte a Orientului Mijlociu, aşa cum a existat între anii 600-1200 d. Hr. O astfel de organizare ar supune actualul sistem internaţional unor provocări foarte mari – în special la adresa actualelor puteri de statu-quo – şi ar fi, de aceea, dezaprobată din toate punctele de vedere de către statele cele mai puternice

lumii. Din exterior, conflictele religioase care fierb cu intensitate sau în surdină la granițele lumii islamice ar părea o amenințare expansionistă care trebuie înfrânată. Privirea din interior aduce mai mult cu a fi înconjurat și oprimat din mai multe direcții – o concepție susținută de masacrele comise împotriva musulmanilor în Bosnia, Cecenia și India în anii '90 și de invazia Statelor Unite în Irak, în 2003.

În ansamblu, activismul islamic (și rezistența în fața lui) este mult mai complex decât un conflict pur religios ; acesta este legat de putere, relații economice, șovinism etnic, precum și de imperii istorice.

Aceleași forțe contribuie la fanatismul religios în țările nemusulmane. În India, fundamentaliștii hinduși au provocat ciocniri violente și masacre care s-au răsfrânt pe plan internațional. În 1992, o mulțime hindusă a distrus o moschee musulmană la Ayodhya. Incidentul a avut ca urmare zile întregi de violențe civile, dirijate în principal împotriva musulmanilor, soldate cu mii de morți. În 2002, o frenezie similară de a incendia, tortura și viola i-a cuprins pe naționaliștii hinduși extremiști, care au ucis aproape o mie de musulmani în statul Gujarat din India, unde partidul naționalist hindus deține controlul asupra guvernului statului. În Israel, fundamentaliștii evrei au folosit violența, inclusiv asasinarea primului-ministru al Israelului în 1995, pentru a face să eșueze negocierile de pace arabo-israeliene.

După cum s-a sugerat, conflictele internaționale ar putea fi generate în anii următori de o ciocnire a civilizațiilor – pe baza diferențelor existente între principalele grupări culturale ale lumii, care se suprapun destul de mult cu grupările religioase[32]. Această idee a fost criticată deoarece este mult prea generală și presupune că diferențele culturale creează conflicte prin natura lor. De fapt, deși conflictele etnice și religioase beneficiază de o atenție extraordinară din partea mass-mediei, *cele mai multe* grupuri etnice și religioase din cadrul statelor nu se luptă între ele[33].

Conflictul ideologic

Ideologia este, într-o mare măsură, la fel ca și religia : ea simbolizează și intensifică conflictele între grupuri și state, mai degrabă decât le provoacă. Ideologiile au o putere ceva mai mică asupra valorilor esențiale și adevărului absolut decât religiile, așadar pun ceva mai puține probleme pentru sistemul internațional.

Pentru realiști, diferențele ideologice dintre state nu au prea multă importanță, întrucât toți membrii sistemului internațional își urmăresc interesele naționale în contextul alianțelor relativ fluide. De exemplu, în timpul Războiului Rece a existat o luptă ideologică la nivel global între democrație și comunism. Însă alianțele și competițiile militare din acea luptă erau destul de detașate de factorii ideologici. Cei

32. Samuel P. Hungtigton, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996 (trad. rom. *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, Oradea, f.a.).
33. James D. Fearon și David D. Laitin, „Explaining Interethnic Cooperation", *American Political Science Review*, 90 (4), 1996, pp. 715-735.

doi uriaşi comunişti - Uniunea Sovietică şi China - nu au rămas împreună pentru mult timp. India - o ţară democratică şi capitalistă - a ales să nu se alieze cu Statele Unite. Şi chiar cele două superputeri rivale au reuşit să trăiască respectând în cea mai mare parte regulile sistemului internaţional (cum ar fi păstrarea de către amândouă a calităţii de membru al ONU). Pe termen lung, chiar şi ţările în care izbucnesc revoluţii pe baza unor ideologii puternice tind să-şi piardă fervoarea ideologică - fie că este vorba de fundamentalismul din Iran în 1979, de comunismul maoist din China în 1949, de comunismul leninist rus din 1917 sau chiar de democraţia americană în 1776. În fiecare caz, revoluţionarii au presupus că ideile lor asupra puterii vor schimba în mod dramatic politica externă a ţării lor, pentru că în fiecare caz ideologia lor avea profunde implicaţii pe plan internaţional.

Şi totuşi, în câteva decenii, fiecare dintre aceste guverne revoluţionare s-a concentrat pe urmărirea intereselor naţionale mai presus decât a celor ideologice. Uniunea Sovietică a devenit în scurt timp şi în multe moduri doar o altă mare putere pe scena europeană - organizându-şi propriile forţe armate, extinzându-şi teritoriul în detrimentul Poloniei şi încheind alianţe cu foşti duşmani. În mod similar, liderul chinez Mao Zedong a intenţionat să răspândească un „foc de prerie" al revoluţiei în tot Sudul globului pentru a-l elibera de sub imperialismul american, însă peste câteva decenii Mao primea cu braţele deschise însăşi întruchiparea imperialismului american, pe preşedintele Nixon, cei doi urmărind interese naţionale reciproce. Ayatollahul Khomeini al Iranului a preluat puterea în 1979, hotărât să restructureze politica externă şi să lupte împotriva Occidentului, a influenţelor neislamice - în special împotriva „Marelui Satana", Statele Unite. Cu toate acestea, douăzeci şi cinci de ani mai târziu, în ciuda păstrării puterii de către adepţii ayatollahilor, Iranul avea una dintre cele mai proamericane opinii publice din regiune.

Uneori, luptele ideologice autoproclamate nu sunt cu adevărat ideologice. În anii '80, în Angola, Statele Unite au sprijinit o armată de rebeli numită UNITA, care lupta împotriva guvernului aliat sovieticilor - o luptă presupusă a fi una a democraţiei împotriva marxismului. În realitate, diferenţele ideologice erau destul de arbitrare. Guvernul utiliza retorica marxistă, pentru a determina Uniunea Sovietică să-i ofere sprijin (o politică ce s-a inversat imediat ce sprijinul Uniunii Sovietice a secătuit). Rebelii „democraţi" au adoptat o retorică democratică pentru a determina Statele Unite să le ofere ajutor, însă nu au practicat nimic de genul acesta. De fapt, ei primiseră anterior ajutor chinez şi susţinuseră retorica maoistă. Atunci când alegerile organizate cu sprijinul ONU au fost câştigate de guvern, organizaţia „democratică" UNITA a refuzat să accepte rezultatele şi a reluat luptele. Acest conflict, care s-a încheiat în cele din urmă în 2002, nu avea absolut nimic de a face cu ideologia.

Pe termen scurt, revoluţiile *schimbă* relaţiile internaţionale - ele fac ca războaiele să fie mai probabile -, dar nu din cauza ideologiei. Mai degrabă, schimbarea bruscă a guvernelor poate altera alianţele şi modifica balanţa de putere. Participanţii îşi revizuiesc calculele de putere şi este uşor să se comită erori sau să se exagereze ameninţările. De exemplu, Saddam Hussein a apreciat greşit puterea Iranului după

revoluția care a avut loc acolo (vezi „Estimarea puterii" la p. 100). Însă ideologia în sine are un rol minor în această înclinație postrevoluționară către război : revoluțiile sunt rareori exportate în alte state[34].

Cu toate acestea, nu ar trebui să presupunem că ideologia și filosofiile politice nu au nici un rol în politica internațională. Ideologiile pot ajuta la *mobilizarea* populației pentru a sprijini un stat în acțiunile sale internaționale, cum ar fi războiul. Fascismul (ideologia nazistă) a înflăcărat naționalismul german înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, făcând agresiunea germană legitimă prin oferirea unui cadru ideologic. Iar ideologia poate intensifica și spori conflictul între doi rivali, așa cum s-a întâmplat cu superputerile în cazul Războiului Rece. În câteva războaie „prin procură" din acea perioadă - de exemplu, în cazul războiului din Vietnam în anii '60 și din Nicaragua în anii '80 -, între rebeli și guverne existau reale diferențe ideologice, care au rezonat cu rivalitatea din timpul Războiului Rece.

Dacă democrația politică este o ideologie, ea poate fi o excepție de la regula că ideologia nu afectează prea mult RI. Democrația a devenit o forță la nivel global în politica mondială, depășind interesele anumitor state. Un angajament față de democrație nu cântărește mai greu decât angajamentul față de interesul național în politica externă a statelor și poate că nu o va face niciodată, însă democrația globală se impune treptat ca o normă pe care statele o urmăresc în relațiile pe care le au cu alte state (vezi „Democrația și politica externă" la p. 222). De fapt, unele state și ONG-uri fac în prezent din promovarea democrației o piesă de rezistență a propriilor agende de politică externă[35].

Este posibil ca democrațiile și nondemocrațiile să se găsească din ce în ce mai mult în conflict unele cu altele dacă această tendință continuă. Întrucât democrațiile nu poartă aproape niciodată războaie între ele (deși între ele există totuși conflicte), răspândirea ideologiei democratice poate avea implicații foarte mari asupra viitoarelor perspective de pace. Dar amintiți-vă că procesul de transformare într-o democrație (numit adesea *democratizare*) poate spori conflictele naționaliste și etnice, întrucât liderii noilor democrații încearcă să câștige alegerile mai degrabă prin frică decât prin idei și politici[36].

Toate cele șase tipuri de conflict pe care tocmai le-am analizat pot fi purtate pe cale pașnică sau prin violență. Putem înțelege mai bine conflictul prin examinarea factorilor de influențare, violenți sau de alt tip, care intervin în conflictele internaționale.

---

34. Stephen M. Walt, *Revolution and War*, Cornell, 1996.
35. Jon C. Pevehouse, *Democracy from Above ? Regional Organizations and Democratization*, Cambridge, 2005 ; Wade Jacoby, *The Enlargement of the European Union and NATO : Ordering from the Menu in Central Europe*, Cambridge, 2004.
36. Edward D. Mansfield și Jack Snyder, *Electing to Fight : Why Emerging Democracies Go to War*, MIT, 2005.

Factorii de influenţare

Conflictele sunt soluţionate când un proces de negociere explicit sau implicit ajunge la un rezultat acceptabil pentru ambele părţi (vezi „Negocierile" la p. 103). Acceptabil nu înseamnă că ambele părţi sunt fericite sau că rezultatul este corect – ci doar că nici una dintre părţi nu consideră că merită efortul de a încerca să schimbe rezultatul. Poate că ambele părţi sunt mulţumite că au încheiat o înţelegere benefică sau corectă sau una dintre părţi a rămas fără mijloace de presiune (în cazul extrem, a fost total distrusă) şi nu are nici o perspectivă de a îmbunătăţi un rezultat prin continuarea tratativelor.

Războiul şi alte acţiuni violente întreprinse în cadrul conflictelor internaţionale au ca scop soluţionarea conflictelor în termeni favorabili, aplicând violenţa ca pe un factor negativ de influenţare. Statele pot avea de asemenea factori alternativi şi strategii care funcţionează adesea mai bine decât războiul în soluţionarea conflictelor (punându-le capăt în termeni reciproc avantajoşi).

Tipurile de război

Războiul a fost definit în diverse moduri. Pentru scopurile actuale, putem defini *războiul* ca pe o violenţă de durată între grupuri (provocând în mod deliberat moartea sau rănirea) la care forţele armate ale statului participă cel puţin de o parte – de ambele părţi în cazul *războaielor interstatale* şi, în general, doar de o parte în cazul războaielor civile. Există zone neclare în jurul acestor definiţii. O luptă militară care nu este continuată în timp poate fi considerată sau nu război. De exemplu, scurtele ciocniri de graniţă între chinezi şi sovietici, în martie şi iulie 1969, au provocat o serie de bătălii de mică amploare în câteva locuri de-a lungul graniţei, în timpul cărora câteva sute de oameni au fost ucişi. La fel de ambiguă este o încordare violentă pe termen lung, care implică forţe neregulate (substatale), aşa cum se întâmplă în Irlanda de Nord. Acolo, forţe militare britanice în uniformă au purtat o luptă violentă şi de durată cu o „armată" nestatală, Armata Republicană Irlandeză (IRA), până la încheierea unui acord de încetare a focului, care a rezistat cu întreruperi din 1995 încoace.

Cele mai multe definiţii nu cataloghează drept război violenţa gangsterilor în marile oraşe americane, spre deosebire de violenţa de tip bandă din fosta Iugoslavie. O diferenţă este dată de proporţii – „doar" sute de morţi în cazul bandelor americane, faţă de sute de mii în Iugoslavia. Însă principalul motiv pentru care aceasta din urmă este considerată război a fost implicarea unităţilor armate ale statelor (şi a forţelor armate cvasistatale provenite din dezintegrarea acestora).

Astfel, multe activităţi diferite sunt acoperite de termenul general *război*. În consecinţă, nu este uşor de spus câte războaie au loc în acest moment în lume. Politologii pot număra câte dispute militarizate sau câte conflicte internaţionale pot provoca în mod regulat violenţă. Dar cele mai multe liste stabilesc o serie de criterii

de bază - de exemplu, un minim de o mie de morți în timpul bătăliei - pentru a distinge violența pe scară largă implicată de război de violența ceva mai comună la un nivel mai redus, care are loc în cadrul multor conflicte internaționale. Criterii folosite mai rar includ declarații formale de război (acum în mare parte desuete) sau alte standarde legale. De exemplu, Japonia și Uniunea Sovietică nu au semnat niciodată un tratat care să pună capăt celui de-al Doilea Război Mondial, însă nu se consideră a fi în război.

Figura 5.4 arată localizarea celor 15 războaie în desfășurare în anul 2006. Tabelul 5.1 recapitulează aceste războaie. Dintre cele 15 conflagrații, nici unul nu are loc în America de Nord, Europa de Vest, Japonia/Pacific sau China. Toate, cu excepția celui din Cecenia, au loc în partea de sud a globului, în principal în Africa, Asia de Sud și în Orientul Mijlociu.

Cele mai mari și mai active războaie în vara anului 2006 aveau loc în Irak, Sudan și Columbia. Cele mai multe războaie recente au avut loc pe plan intern (în cadrul unui stat). Primul război interstatal serios din ultimii ani a fost atacul din Irak, în 2003. Războaiele izbucnesc și se sting între Israel și Palestina, în zona Rwanda-Burundi (inclusiv Uganda), Somalia, Tadjikistan/Kîrgîzstan, Nepal, Afganistan, Birmania, Indonezia și Filipine.

Mai important este faptul că un număr de războaie intense au luat sfârșit în deceniul trecut, inclusiv cele din Sierra Leone, Angola, Timorul de Est, fosta Iugoslavie, Liban, Guatemala și Irlanda de Nord (urmând celor din Africa de Sud și Mozambic la începutul anilor '90). Numai din 2003, fără să ne mai gândim la războiul din Irak, înțelegerile au pus capăt unora dintre cele mai îndelungate războaie ale lumii, care au provocat cele mai multe victime. Liberia, Coasta de Fildeș și Republica Democrată Congo au instaurat, toate, guverne bazate pe împărțirea puterii și au adus trupe străine de menținere a păcii - urmând calea Sierrei Leone (care a organizat în 2003 alegeri democratice). În 2005, Armata Republicană Irlandeză a finalizat distrugerea definitivă a propriului armament. India și Pakistanul au început primul acord de încetare a focului, așa cum au făcut guvernul din Birmania și cea mai mare miliție rebelă. În 2006, Republica Democrată Congo a votat o nouă Constituție, după care au urmat alegeri prezidențiale și parlamentare. În Sri Lanka și în Coasta de Fildeș, acordurile de încetare a focului au continuat, în ciuda unor întreruperi, iar negocierile au înaintat pas cu pas.

În Sudan, părțile combatante (în principal musulmani din nord împotriva creștinilor din sud), care au participat la un război civil lung de un deceniu, au semnat în 2003 un acord de pace, punând capăt ultimului război activ din lume, care a ucis mai mult de un milion de persoane. Acesta a impus retragerea forțelor guvernamentale din sudul țării, instaurând un guvern și o armată de tranziție bazate pe împărțirea puterii și organizarea unui referendum în zonele rebele, după șase ani. Din păcate, ca urmare a acordului de pace, rebelii din regiunea vestică Darfur au început să protesteze față de excluderea lor din respectivul acord. Ca răspuns, guvernul a ajutat mițiile să atace satele din vest, săvârșind ceea ce Statele Unite și alte state au numit genocid. Spre sfârșitul anului 2004, guvernul, rebelii din Darfur și rebelii din sud au ajuns la o variantă de acord de pace care urma să fie monitorizată de Uniunea Africană și de

✸ Zone în care decesele estimate au depășit 100.000
• Zone în care decesele estimate au fost sub 100.000

Tabelul 5.1. *Războaiele pe regiuni*

Regiunea	Cele mai importante războaie, mai 2006
Africa	**Republica Democrată Congo, Burundi, Uganda, Sudan, Somalia**, Nigeria
Asia de Sud	**Afganistan**, India, Nepal, Birmania
Orientul Mijlociu	**Irak**, Israel-Palestina
Rusia/Europa de Est	Rusia (Cecenia)
America Latină	Columbia
America de Nord, Europa Occidentală, Japonia/Pacific, China	Nici unul

Notă : Ţările marcate cu litere aldine indică un număr raportat de victime mai mare de 100.000.

Figura 5.4. *Războaie în desfăşurare, mai 2006*

ONU, însă crimele de război din Darfur au continuat în 2006 şi au început să se răspândească peste graniţă, în Ciad. În 2005, Programul Alimentar Mondial al ONU a fost nevoit să taie raţiile unui milion de refugiaţi din Darfur deoarece statele donatoare dăduseră abia o jumătate din banii necesari. Răspunsul ineficient al comunităţii internaţionale la crimele în masă din Darfur, la fel ca şi la cele din Rwanda în 1994, arată sfera limitată de influenţă a normelor internaţionale în sistemul internaţional actual, bazat pe state.

Războaiele sunt foarte diverse. Câteva tipuri de război tind să izbucnească în situaţii diferite şi afectează în mod diferit tratativele asupra soluţionării conflictelor. Începând de la cele mai mari războaie (care îndeplinesc evident criteriile), putem distinge următoarele categorii principale.

Războiul hegemonic este unul pentru control asupra întregii *ordini mondiale* – regulile sistemului internaţional ca întreg, inclusiv rolul hegemoniei mondiale (vezi „Hegemonia" la p. 127). Această clasă de război (cu variaţii în definiţie şi concepţie) este de asemenea cunoscută ca *război mondial*, *război global*, *război general* sau *război sistemic*[37]. Ultimul război hegemonic a fost al Doilea Război Mondial. În mare parte din cauza puterii armamentului modern, acest tip de război probabil nu mai poate izbucni fără să distrugă civilizaţia.

Războiul total este lupta purtată de un stat pentru a cuceri şi ocupa un alt stat. Scopul este de a ajunge în capitală şi de a forţa guvernul să se predea, care poate fi înlocuit ulterior cu unul ales de cuceritor (vezi p. 248). Războiul care a avut loc în Irak în 2003 este un caz clasic.

Războiul total aşa cum îl ştim a început cu Războaiele Napoleoniene, care au provocat distrugeri în masă, au introdus mobilizarea la scară largă şi au angrenat întrega economie naţională franceză în efortul de război. Practica războiului total a evoluat odată cu industrializarea, care a integrat mai departe întreaga societate şi

37. Jack S. Levy, „Theories of General War", *World Politics*, 37 (3), 1985, pp. 344-374, William R. Thompson, *On Global War : Historical-Structural Approaches to World Politics*, South Carolina, 1988.

economie în practica războiului. Ultimul război total între mari puteri a fost al Doilea Război Mondial.

Întreaga societate fiind mobilizată pentru luptă, în războiul total societatea inamicului este considerată o ţintă legitimă. De exemplu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Germania a atacat civilii britanici cu rachete V-2, în timp ce bombardamentele strategice britanice şi americane au ucis 600.000 de civili germani (şi sute de mii de japonezi), într-un efort de demoralizare a adversarului.

Războiul limitat include acţiuni militare întreprinse pentru a câştiga un obiectiv fără a urmări capitularea şi predarea inamicului. De exemplu, războiul condus în 1991 de SUA împotriva Irakului a recâştigat teritoriul kuweitian, însă nu s-a extins înspre Bagdad pentru a răsturna guvernul lui Saddam Hussein. Multe războaie de graniţă au această trăsătură : după ce ocupă teritoriul pe care îl urmăreşte, un stat se poate opri brusc pentru a apăra ceea ce a dobândit.

Raidurile sunt războaie limitate care constau într-o sigură acţiune – o rundă de bombardamente sau o incursiune pe uscat. În 1981, avioanele de război israeliene au bombardat un centru de cercetări nucleare, pentru a împiedica Irakul să-şi dezvolte armamentul nuclear. (Fără acest raid, Irakul ar fi putut avea arme nucleare atunci când a invadat Kuweitul în 1990.) Acţiunea avea un obiectiv restrâns – distrugerea clădirii –, iar războiul s-a terminat în câteva ore. Raidurile se încadrează în zona cenuşie între războaie şi non-războaie deoarece se termină repede, iar distrugerile pe care le provoacă sunt limitate. Raidurile care se repetă sau care alimentează un ciclu de represalii se tranformă de obicei într-un război limitat sau în ceea ce se numeşte uneori „conflict de intensitate redusă".

Războiul civil se referă la războiul între facţiuni din cadrul unui stat care încearcă să determine sau să prevină instalarea unui nou guvern pentru întregul stat sau pentru o parte teritorială a sa[38]. (Scopul poate fi acela de a schimba întregul sistem de guvernare, de a schimba pur şi simplu oamenii care îl conduc sau de a separa o regiune ca un stat nou.) Războiul Civil american din anii 1860 este un exemplu bun de război civil de secesiune, la fel cum este şi războiul care a avut loc în anii '80 în provincia Eritreea din Etiopia (acum recunoscută pe plan internaţional ca statul Eritreea). Războiul din El Salvador din anii '80 constituie un exemplu de război civil pentru controlul asupra întregului stat (nu viza secesiunea). Războaiele civile par să se numere adesea printre cele mai brutale. Oamenii care luptă împotriva concetăţenilor lor nu acţionează cu mai puţină cruzime decât împotriva cetăţenilor din alte state. Cele peste 50.000 de victime ale războiului civil din El Salvador, inclusiv masacrele comise de „escadroanele morţii" nu aveau la bază diferenţe etnice. (Bineînţeles, multe războaie civile din prezent implică de asemenea şi conflicte etnice.)

Războiul de gherilă, care include anumite tipuri de războaie civile, reprezintă o luptă fără linii de front. Forţe neregulate operează în mijlocul populaţiilor civile,

38. Paul Collier şi Nicholas Sambanis (ed.), *Understanding Civil War : Evidence and Analysis*, vol. 1, *Africa*, vol 2, *Europe, Central Asia, and Other Regions*, World Bank, Washington, DC, 2005 ; Barbara F. Walter şi Jack Snyder (ed.), *Civil Wars, Insecurity, and Intervention*, Columbia, 1999.

fiind adesea ascunse sau protejate de acestea. Scopul nu este acela de a înfrunta în mod direct o armată inamică, ci mai degrabă de a o hărțui și de a-i provoca pierderi, astfel încât acțiunile sale să devină treptat limitate, eliberând astfel teritoriul de sub controlul său. Forțele paramilitare irakiene au folosit asemenea metode în timpul războiului din Irak, în perioada 2003-2005. Forțele americane din sudul Vietnamului au devenit tot mai frustrate în urma luptelor împotriva gherilelor Viet Cong în anii '60 și '70, cu o frustare în creștere. Eforturile de a combate o astfel de armată de gherilă – **contrainsurgența** – includ adesea programe „pentru câștigarea inimilor și a minților" populațiilor rurale, astfel încât să renunțe la adăpostirea gherilelor. În războiul de gherilă, fără o linie de front stabilită, există o mare suprafață de teritoriu necontrolată de nici una dintre părți ; ambele exercită presiune militară asupra acelorași locuri, în același timp. Astfel, războaiele de gherilă sunt extrem de dureroase pentru civili. Situația este de două ori mai dureroasă deoarece, adesea, armatele convenționale care luptă împotriva insurgenților nu îi pot distinge astfel de civili și au de suferit și unii, și alții. Într-un caz renumit care a avut loc în sudul Vietnamului, un ofițer american, care ordonase ca un sat întreg să fie ars pentru a nu putea fi folosit ca refugiu de către gherilele Viet Cong, a comentat : „Am fost nevoiți să distrugem satul pentru a-l salva".

Războiul devine tot mai neregulat și se apropie tot mai mult de tipul de gherilă, îndepărtându-se de cel convențional, al ciocnirii între armate de mari dimensiuni, ale statelor. Însă războaie convenționale precum Războiul din Golf din 1991 încă mai au loc. În ansamblu, actorii statali și nestatali au o gamă de scopuri politice care îi determină să facă apel la factori violenți de influențare și la o serie de opțiuni în ceea ce privește utilizarea forței.

Terorismul

Din septembrie 2001, guvernele și oamenii obișnuiți au acordat mult mai multă atenție terorismului decât o făcuseră vreodată. Însă terorismul în sine nu este o noutate. Este de fapt doar un alt pas de-a lungul spectrului de utilizare a violenței, de la războiul total la cel de gherilă. Într-adevăr, terorismul și războiul de gherilă au loc adesea în același timp. Cu toate acestea, terorismul este diferit de alte tipuri de război.

Terorismul se referă la violența politică îndreptată deliberat și fără discriminare împotriva civililor. Dincolo de această definiție de bază pot fi aplicate și alte criterii, însă definițiile devin motivate politic : luptătorul pentru libertate al unuia reprezintă teroristul altuia. Mai mult decât un război de gherilă, terorismul reprezintă o lume obscură, a unor dușmani fără chip și a unor tactici neregulate caracterizate de o brutalitate extremă[39].

39. James M. Lutz, *Global Terrorism*, Routledge, Londra, 2004 ; Daniel Benjamin și Steven Simon, *The Age of Sacred Terror*, Random, New York, 2002 ; Harvey W. Kushner, *Encyclopedia of Terrorism*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2003.

În trecut, cele mai multe acţiuni teroriste au avut loc în Orientul Mijlociu, Europa şi Asia de Sud. Deşi interesele SUA şi cetăţenii americani din străinătate au fost ţinte în repetate rânduri, puţine acte teroriste internaţionale au avut loc chiar în Statele Unite. Atentatul cu bombă din 1993 de la World Trade Center în New York a constituit o excepţie, însă, întrucât daunele provocate de aceste atacuri erau destul de limitate, populaţia a uitat repede de ameninţarea teroristă.

Însă, într-o lume interdependentă, Statele Unite nu mai pot ţine la distanţă problemele globale precum terorismul. Ani de zile înainte de 2001, organizaţia teroristă Al-Qaeda avea mii de membri care operau în zeci de ţări, inclusiv în Statele Unite. Este posibil ca sentimentul tradiţional al insularităţii SUA în spatele marilor oceane, împreună cu relativa acalmie în privinţa deturnărilor de avioane şi a acţiunilor teroriste în Statele Unite în anii '90 să fi creat un sentiment fals de securitate. Din septembrie 2001, politica de izolare s-a diminuat, iar Guvernul SUA, sprijinit de opinia publică şi de Congres, a urmărit o agendă cu un intens caracter internaţional.

În general, scopul terorismului este de a demoraliza populaţia civilă pentru a-i folosi nemulţumirea ca un factor de influenţare a guvernelor naţionale sau a altor participanţi la un conflict. Legat de acest lucru este scopul de a crea o dramă în vederea câştigării atenţiei mass-mediei pentru o cauză. Când IRA a amplasat bombe în Londra, ea spera să le facă viaţa londonezilor atât de amară încât aceştia să insiste ca guvernul britanic să rezolve problema Irlandei de Nord. Atacurile cu bombă au încercat de asemenea să menţină problema Irlandei de Nord în atenţia buletinelor de ştiri, în speranţa că guvernul britanic avea să fie presat să acorde termeni mai favorabili organizaţiei IRA decât ar fi fost cazul în alte condiţii. Terorismul este rareori lipsit de judecată; este de obicei un mod calculat de folosire a violenţei ca factor de influenţare. Cu toate acestea, motivele şi mijloacele de manifestare a violenţei variază în foarte mare măsură, având în comun faptul că un actor oarecare foloseşte violenţa pentru a trimite un mesaj altor actori.

Efectul fundamental al terorismului este unul psihologic. Parţial, eficienţa terorismului în captarea atenţiei se datorează naturii dramatice a incidentelor, în special aşa cum sunt prezentate în ştirile de televiziune. Terorismul câştigă de asemenea atenţie din cauza naturii întâmplătoare a victimelor. Deşi doar câteva zeci de oameni ar putea fi răniţi de o bombă amplasată într-o piaţă, milioane de oameni îşi dau seama că „aş fi putut fi eu", deoarece şi ei îşi fac cumpărăturile acolo. Atacurile asupra avioanelor intensifică această teamă, deoarece multor oameni le este deja frică să călătorească cu avionul. Terorismul amplifică astfel o cantitate mică de putere, prin efectul psihologic asupra maselor; de aceea este adeseori un instrument al celor care nu au putere. Cu toate acestea, atacurile Al-Qaeda urmează un tipar oarecum diferit, planificat nu atât pentru a crea panică, ci pentru a ucide cât mai mulţi americani şi aliaţi ai acestora – şi, în cele din urmă, a provoca violenţa apocaliptică despre care mulţi adepţi Al-Qaeda cred că va determina intervenţia Domnului. Efectul psihologic are ca ţintă mai degrabă populaţiile musulmane de pretutindeni decât americanii.

În atacul şocant de distructiv asupra World Trade Center, daunele tangibile au fost cu mult mai mari faţă de cele din timpul atacurilor teroriste anterioare – ajungând la

mii de vieţi omeneşti şi la zeci de miliarde de dolari. Impactul psihologic a fost chiar mai puternic decât daunele fizice – modificând pe loc peisajul politic şi cultural american. Dar în comparaţie cu exemplele istorice de atacuri teroriste, costurile reale au început să se contureze spre sume uriaşe. Aceeaşi reţea teroristă a încercat să obţină arme nucleare (vezi p. 310), cu care să ucidă nu mii, ci sute de mii de americani. În mod similar, deşi atacurile cu antrax prin intermediul poştei, în toamna anului 2001, au ucis doar câţiva oameni şi au avut un efect psihologic mult mai mare decât cel fizic, fusese deschisă uşa către un nou bioterorism, care putea ucide zeci de mii de persoane[40].

Cazurile clasice de terorism – începând cu anii '70 până la atacurile din 2001 – sunt cele în care un actor *nestatal* foloseşte atacuri împotriva *civililor* întreprinse de forţe secrete *fără uniformă*, care operează *peste graniţele internaţionale*, ca un mijloc de influenţare a actorilor *statali*. Facţiunile politice radicale sau grupurile separatiste deturnează sau aruncă în aer avioane sau amplasează bombe în cafenele, cluburi sau alte locuri aglomerate. De exemplu, radicalii ceceni au ocupat cu forţa în 2004 o şcoală din Beslan, un orăşel din regiunea caucaziană. Timp de trei zile, aproape 1.200 de copii, părinţi şi profesori au fost ţinuţi ostatici, fără hrană sau apă. Când trupele ruseşti au asaltat şcoala, ele au detonat mai multe dispozitive capcană amplasate de terorişti, dând naştere unor explozii. Până la urmă, mai mult de 300 de persoane au murit, inclusiv 172 de copii. Asemenea tactici creează incidente spectaculoase care atrag atenţia asupra cauzei teroriştilor.

Terorismul este adesea folosit de facţiunile radicale ale mişcărilor care nu au reuşit să atragă atenţia sau să dezvolte alţi factori eficienţi de influenţare. Este adesea o tactică a disperării şi reflectă aproape întotdeauna o slăbiciune în poziţia de putere a atacatorului. De exemplu, în 1972, radicalii palestinieni văzuseră statele arabe învinse de Israel în război şi nu întrezăreau nici o cale de a-şi face auzită cauza. Captând atenţia mass-mediei de pretutindeni cu ajutorul unor incidente dramatice, violente – chiar cu riscul de a determina opinia publică mondială să se ralieze împotriva cauzei lor –, radicalii au sperat să transforme aspiraţiile palestiniene într-o problemă pe care guvernele occidentale să nu o poată ignora atunci când puneau la cale strategiile referitoare la Orientul Mijlociu.

Teroriştii sunt mai dispuşi decât statele la încălcarea normelor sistemului internaţional, deoarece, spre deosebire de state, nu au un interes în acel sistem. Invers, atunci când un grup politic dobândeşte ceva putere sau recunoaştere, apelul la acte teroriste de obicei se diminuează. Acest lucru a fost valabil în cazul Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei în timpul procesului de pace din perioada 1993-2000, precum şi pentru Armata Republicană Irlandeză, începând cu 1995.

Statele întreprind la rândul lor acte de terorizare a propriilor populaţii sau a celor din alte state, însă specialiştii tind să evite eticheta de „terorism" pentru astfel de acţiuni, preferând să le numească represiune sau război. Atacurile nediscriminateorii ale Rusiei asupra provinciei Cecenia în 1995 constituie un exemplu în acest sens.

40. Mitchell Young (ed.), *The War on Terrorism*, Greenhaven Press, Farmington Hills, MI, 2003.

(Spre deosebire de acestea, atacurile cu bombe de mai târziu ale radicalilor ceceni asupra unor blocuri din Moscova au fost în mod evident acte de terorism.) De fapt, nici un act violent întreprins în timpul unui război civil sau internațional – de către sau împotriva uneia dintre părți – nu se poate încadra neapărat în categoria actelor teroriste. Bineînțeles, întrucât războiul în sine este greu de definit, același lucru este valabil și în cazul terorismului ; participanții la un război se numesc adesea reciproc teroriști. În timpul războaielor civile care au avut loc în America Centrală în anii '80, atât statele, cât și trupele de gherilă au apelat la tactici care, dacă ar fi întreprinse pe timp de pace, ar fi cu ușurință catalogate drept acte teroriste.

Cea mai restrânsă definiție a terorismului ar exclude actele din partea sau împotriva *forțelor militare în uniformă* dar nu și pe cele din partea sau asupra civililor. Această definiție ar exclude uciderea a 243 de pușcași marini americani într-un atac cu un automobil-capcană în Liban, în 1983, și atacurile din 2001 asupra Pentagonului, deoarece au fost direcționate către ținte militare. Ar exclude de asemenea bombardarea orașelor germane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, deși scopul era acela de a teroriza civilii. Însă în lumea prezentă a războaielor nedeclarate, a războaielor de gherilă, a războaielor civile și a violenței etnice, există o mare zonă neclară în privința cazurilor de terorism[41]. Contradicțiile legate de întrebarea dacă terorismul include atacurile palestiniene asupra Israelului și atacurile pakistaneze asupra Kashmirului au zădărnicit eforturile de a aproba un tratat al ONU asupra terorismului la sfârșitul anului 2001.

Terorismul susținut de stat se referă la folosirea de către state a grupurilor de teroriști – aflate de obicei sub controlul serviciului secret al statului – pentru a atinge scopuri politice. În 1988, o bombă a spulberat avionul Pan Am 103 deasupra satelor Scoției. Străbătând câmpurile în căutare de rămășițe, anchetatorii au găsit fragmente dintr-un casetofon care conținuse o bombă sofisticată cu exploziv plastic. Un mic fir de sârmă de la dispozitivul de declanșare s-a dovedit a fi de un tip rar, cu ajutorul căruia anchetatorii au găsit originile bombei. Guvernul american și cel britanic au identificat doi agenți secreți libieni care introduseseră pe furiș casetofonul în cursa 103 către Frankfurt. În 1992, sprijiniți de Consiliul de Securitate al ONU, cele două guverne au cerut ca Libia să-i predea pe cei doi agenți pentru a fi judecați. Când Libia a refuzat, ONU a impus sancțiuni, inclusiv o interdicție a zborurilor internaționale către sau din Libia. În 1999, Libia a predat suspecții pentru a fi judecați – doi au fost condamnați pe viață, în timp ce al treilea a fost achitat –, iar ONU a suspendat sancțiunile. În 2003, Libia a acceptat în mod oficial responsabilitatea pentru atacul cu bombă, a încheiat cu familiile victimelor o înțelegere de compensare în valoare de mai multe miliarde de dolari și și-a recâștigat un loc normal în comunitatea internațională.

41. Jessica Stern, *Terror in the Name of God : Why Religious Militants Kill*, HarperCollins, 2003 ; Walter Laqueur, *A History of Terrorism*, Transaction, Piscataway, NJ, 2001 ; Paul R. Pilar, *Terrorism and US Foreign Policy*, Brookings, Washington DC, 2001 ; Robert A. Pape, *Dying to Win : The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, Random House, New York, 2005 ; Mia Bloom, *Dying to Kill : The Allure of Suicide Terror*, Columbia, 2005 ; Jeffrey Ian Ross, *Political Terrorism : An Interdisciplinary Approach*, Peter Lang, New York, 2006.

Statele Unite acuză cinci țări că sprijină terorismul internațional – începând din 2006 –, Coreea de Nord, Iran, Siria, Sudan și Cuba, și au interzis companiilor americane să facă afaceri în acele state. Totuși, acest tip de sancțiuni americane unilaterale au un efect limitat. Cuba poate face afaceri cu Canada, iar Iranul cu Rusia. Poziția SUA a fost de asemenea subminată atunci când au introdus o excepție la regula lor, permițând unei companii petroliere americane să liciteze în cadrul unui proiect de construire a unei conducte în Sudan.

Implicarea statului în acte de terorism este adesea foarte greu de urmărit. Într-adevăr, dacă bomba amplasată în cursa 103 ar fi fost detonată așa cum se plănuise, deasupra Oceanului Atlantic, în loc să se declanșeze prematur, indiciile nu ar fi fost găsite. Contraterorismul a devenit o acțiune sofisticată, precum și o mare afacere – o tendință care s-a accentuat după septembrie 2001. Agențiile internaționale, în special *Interpolul* (iar în Europa, *Europolul*), coordonează acțiunile statelor pentru urmărirea și interceptarea teroriștilor suspectați (precum și a traficanților de droguri și a altor criminali). Guvernele naționale au agenții de investigații, precum FBI și CIA în Statele Unite, care încearcă să treacă de zidul secretelor din jurul operațiunilor teroriste. Recent, multe companii private și-au extins afacerile de furnizare a unor servicii de securitate, inclusiv echipamente și forțe antitero, către companii și persoane fizice care fac afaceri pe plan internațional. Începând din septembrie 2001, aceste companii sunt foarte aglomerate, întrucât guvernele, companiile și oamenii de pe tot cuprinsul globului se adaptează la noul mediu de securitate care provine dintr-o amenințare teroristă globală.

Așa cum există multe rezultate posibile ale unui conflict, multe tipuri de război și tendințe diferite către violență între diferite state, la fel există o mare diversitate a modalităților de folosire a forței în cazul în care un conflict duce la violență. Statele dezvoltă o gamă largă de forțe militare, care variază enorm ca scopuri și posibilități – singurul lucru în comun fiind acela că sunt instrumente de a aplica violența într-o formă sau alta. Asupra acestor forțe militare ne aplecăm acum.

ABORDARE CRITICĂ

1. Să presupunem că ați fost mediatorul negocierilor dintre două state care emiteau amândouă pretenții asupra aceleiași porțiuni de teritoriu. Ce principii ați putea urmări în dezvoltarea unui plan reciproc avantajos pentru proprietatea asupra teritoriului? Ce mijloace ați putea folosi pentru a determina cele două state să vă accepte planul?
2. Câte dintre cele șase tipuri de conflict internațional analizate în acest capitol puteți lega de fenomenul naționalismului discutat la p. 65? Care sunt conexiunile în fiecare caz?
3. Manualele europene au fost revizuite după cel de-al Doilea Război Mondial pentru a diminua stereotipurile etnice și naționale și pentru a oferi o portretizare mai corectă a diverselor națiuni ale Europei. Ce puteți spune despre manualele pe care le-ați folosit pentru a învăța istoria propriei țări? Au oferit un tablou corect sau au supraestimat calitățile propriului grup etnic sau ale propriei națiuni în detrimentul altora? În ce mod?
4. Apariția fundamentalismului în cadrul principalelor religii ale lumii pune sub semnul întrebării noțiunile legate de suveranitatea statului. Cum ar putea întări sau slăbi această

tendinţă Organizaţia Naţiunilor Unite şi alte încercări de a crea o autoritate supranaţională (care pune de asemenea sub semnul întrebării suveranitatea statului)?

5. Dată fiind definiţia războiului de la p. 270, numiţi trei situaţii internaţionale actuale care se încadrează în mod evident în definiţia războiului şi trei care sunt „cvasirăzboaie" ambigue (ce se potrivesc definiţiei, dar nu în totalitate). Care credeţi că sunt mai grave, războaiele sau cvasirăzboaiele? Implică tipuri diferite de actori? Diferite tipuri de conflicte? Diferite posibilităţi?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Războiul şi alte forme de violenţă internaţională sunt folosite ca factor de influenţare în încercarea de a îmbunătăţi termenii de soluţionare a unui conflict.
- Multe teorii au fost oferite ca explicaţii generale pentru situaţiile în care asemenea factori de influenţare intră în joc – cauzele războiului. Teorii contradictorii au fost propuse la fiecare dintre nivelele de analiză şi, cu două excepţii, niciuna nu are un puternic suport empiric. Astfel, politologii nu pot prezice în mod credibil izbucnirea unui război. Cele două excepţii sunt următoarele: (1) că nu există în realitate nici o societate în care războiul şi violenţa între grupuri să fie necunoscute ca factori de influenţare şi (2) că statele democratice nu poartă aproape niciodată războaie împotriva altor democraţii.
- Statele intră în conflict unele cu altele şi cu actori nestatali pentru o diversitate de motive. Conflictele vor exista întotdeauna între actorii internaţionali.
- Disputele teritoriale se numără printre cele mai grave conflicte internaţionale, deoarece statele pun mare preţ pe integritatea teritorială. Totuşi, cu câteva excepţii, aproape toate graniţele lumii sunt în prezent bine stabilite şi recunoscute pe plan internaţional.
- Conflictele legate de controlul asupra unor state (prin controlul asupra guvernelor) sunt de asemenea grave şi este destul de probabil ca acestea să ducă la folosirea forţei.
- Conflictele economice duc la violenţă mult mai rar, întrucât câştigurile pozitive de pe urma activităţilor economice sunt stimulente mai importante decât ameninţările cu violenţa.
- Cu toate acestea, anumite tipuri de conflict economic au implicaţii speciale pentru securitatea naţională.
- Traficul de droguri provoacă mai multe tipuri de conflict, care atrag atât actori statali, cât şi nestatali.
- Conflictele etnice, în special atunci când au legătură şi cu disputele teritoriale, sunt foarte dificil de soluţionat, din cauza implicaţiilor psihologice. Este greu de explicat de ce loialitatea oamenilor se manifestă uneori faţă de grupul lor etnic, iar alteori faţă de o naţiune multietnică.
- Mişcările religioase fundamentaliste constituie o mare provocare pentru regulile sistemului internaţional, în general, şi pentru suveranitatea statului, în particular.
- Ideologiile nu au o importanţă prea mare în cadrul relaţiilor internaţionale, o posibilă excepţie putând fi democraţia ca ideologie. Liderii statelor pot folosi ideologia pentru a justifica orice acţiuni care le servesc interesele.
- Atunci când se folosesc factori violenţi de influenţare în conflictele internaţionale, rezultă o diversitate de tipuri de război. Acestea diferă într-o măsură foarte mare ca mărime şi caracter, de la războaie de gherilă şi raiduri la războiul hegemonic pentru conducerea

întregului sistem internaţional. De-a lungul acestui spectru de folosire a violenţei, definiţia exactă a războiului este una incertă.

Ca şi alţi factori violenţi de influenţare, terorismul este folosit pentru a dobândi avantaje în situaţiile de negociere internaţională. Terorismul este eficient dacă atacă moralul unei populaţii şi câştigă prezenţă în mass-media, pentru susţinerea cauzei.

Atacurile din septembrie 2001 au fost diferite de actele anterioare de terorism, atât ca proporţii ale daunelor, cât şi prin prisma amplorii succesului reţelei teroriste mondiale Al-Qaeda. Atacurile au provocat schimbări dramatice în SUA şi în aranjamentele de securitate mondială şi au dat naştere intervenţiei militare americane în Afganistan pentru a răsturna regimul taliban şi pentru a distruge baza pe care Al-Qaeda o avea acolo.

TERMENI-CHEIE

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Occidentul faţă în faţă cu islamismul : noul Război Rece ?

de Mir Zohair Husain

Privire de ansamblu Lumea occidentală a privit atacurile teroriste din 11 septembrie ale Al-Qaeda ca fiind întreprinse de islamişti (activişti politici islamici), care au atacat tot ceea ce reprezentau America şi Occidentul. Prin contrast, activiştii reţelei Al-Qaeda („baza" în limba arabă) condusă de Osama bin Laden sunt extremişti musulmani greşit îndrumaţi, care reprezintă un grup infim, marginal în cadrul Islamului.

Islamismul, o ideologie politico-religioasă cuprinzătoare, a devenit o forţă puternică în afacerile mondiale ; cu toate acestea, nu este o ideologie monolitică, având un lider sau un centru al puterii, cum ar fi Papa şi Vaticanul. Cele trei tipuri majore de islamism sunt : tradiţionalist, progresist şi revoluţionar. Islamiştii tradiţionalişti sunt adesea *ulama* (clerici islamişti) apolitici, savanţi şi conservatori. Aceşti ulama se implică în politică atunci când consideră că Islamul şi/sau *ummah* (comunitatea de credincioşi) sunt într-un pericol iminent. Islamiştii progresişti sunt musulmani devotaţi, raţionali şi analitici, ce reconciliază Islamul progresist cu ştiinţa modernă. Islamiştii revoluţionari sunt în mod caracteristic austeri şi dedicaţi înfiinţării unui stat islamic bazat pe o aplicare riguroasă a *shariah* (legea islamică). Valul extremist

și violent al islamismului revoluționar reprezentat de Al-Qaeda nu este decât un mic aspect al islamismului revoluționar. De fapt, cei mai mulți islamiști revoluționari – cum ar fi Ikhwan al-Muslimun (Frățiile musulmane) din Egipt sau Jama 'at-e-Islami (Asociația Islamică) din Asia de Sud –, marea majoritate a islamiștilor și aproape toți musulmanii s-au ferit de această formă atipică de islamism revoluționar. Cu toate acestea, tocmai acest val violent de islamism este cel care primește atenția covârșitoare a mass-mediei, arareori menționându-se faptul că cei mai mulți islamiști și musulmani resping terorismul ca fiind în mod inerent ireconciliabil cu Islamul.

În climatul politic de după 11 septembrie, islamofobia (teama de islamism și de islamiști) a crescut atât de mult, încât islamismul a înlocuit comunismul ca amenințare externă, monolitică și periculoasă pentru Occident. În lumea musulmană, sentimentele antiamericane și antioccidentale au provocat specialiștii, mass media și politicienii să se întrebe dacă această ciocnire incipientă dintre Occident și lumea islamică va evolua către un nou Război Rece.

Argumentul 1. Ciocnirea dintre Occident și Islam este inevitabilă

Confruntarea Occident-Islam este o „ciocnire a civilizațiilor". Din punct de vedere istoric, luptele pentru putere și conflictele internaționale au gravitat în jurul statelor, însă prinde contur o altă tendință, prin care lumea se împarte în funcție de liniile culturale. De fapt, mulți specialiști au început să folosească termenul de „ciocnire a civilizațiilor" în mod interșanjabil cu conflictele dintre Occident și Islam.

> În lumea pe cale de a se naște, relațiile dintre state și grupări din civilizații diferite nu vor fi apropiate, ci vor fi adesea antagoniste... Unele relații intercivilizaționale sunt mai predispuse la conflict decât altele... Este posibil ca cele mai periculoase ciocniri ale viitorului să apară din interacțiunea aroganței occidentale, intoleranței islamice și a afirmării [chineze]... Occidentul ...crede că popoarele nonoccidentale ar trebui să [adopte] valorile occidentale ale democrației, pieței libere, ...individualismului... Minoritățile din cadrul altor civilizații îmbrățișează și promovează aceste valori, însă atitudinile dominante în legătură cu acestea se întind de la un scepticism general la o opoziție intensă. Ceea ce este universalism pentru Occident este imperialism pentru restul. (Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon and Schuster, 1996, pp. 183-184 ; trad. rom. *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, Antet, Oradea, f.a., pp. 265-266)

Neînțelegerile culturale vor fi devastatoare. Occidentul și Islamul sunt adânc înrădăcinate în convingerile proprii. Percepțiile greșite impuse opiniei publice din ambele părți – în mod specific mass-media occidentală, *madrassah* (școlile islamice) sponsorizate pe plan mondial de wahhabiți precum și oportunismul unor lideri politici și religioși din ambele tabere – fac inevitabilă această ciocnire între cele două culturi.

> Date fiind tendințele, o ciocnire pare inevitabilă. Pe de o parte se află aroganța ce percepe musulmanii ca fiind înclinați spre violență, ființe înapoiate, iraționale și ineficiente, cu ritualuri și tradiții total deplasate în raport cu timpurile moderne – [și] ...împiedică o analiză atentă a rădăcinilor problemelor cu care se confruntă omenirea contemporană... [Mai mult] există tot mai mulți care consideră Occidentul arhitectul existenței lor nefericite ; ...există indivizi care sunt paranoici în privința numărului tot mai mare de musulmani, pe teritoriul lor, precum și în regiunile musulmane ale globului ; [și] un militantism în creștere care a abandonat orice speranță într-un proces

pașnic de reconciliere cu Occidentul și care a fost împins să ia armele. (Zafar Ishaq Ansari și John L. Esposito, *Muslims and the West : Encounter and Dialogue*, Islamic Research Institute, 2001, pp. 269-270)

Ciocnirile Occident-Islam au început deja. Evenimentele din 11 septembrie au dat naștere unor conflicte noi și recurente. Deși organizațiile teroriste cum ar fi rețeaua Al-Qaeda nu sunt reprezentative pentru toți islamiștii sau musulmanii, războiul Occidentului împotriva terorismului a polarizat Occidentul și lumea musulmană. Ambele tabere încearcă să atragă sprijin pentru cauza lor prin demonizarea celeilalte. Evenimente precum scandalul legat de abuzul asupra prizonierilor irakieni (când prizonierii irakieni din închisoarea Abu Ghraib au fost torturați, fotografiați nud și obligați să participe la acte degradante) oferă dovezi în plus că o ciocnire a civilizațiilor este deja în desfășurare.

„Sunt dezgustători", [a spus] senatorul Dianne Feinstein. „Dacă cineva ar dori să planifice o ciocnire a civilizațiilor, așa ar proceda. Aceste imagini se încadrează în stereotipurile legate de America pe care le au arabii : America o țară a dezmățului... America o țară a ipocriților."
După 11 septembrie, America a primit sprijin și simpatie din partea lumii. În prezent, acoperită de mărturii digitale ale unui comportament necivilizat, America s-a cufundat într-un război al civilizațiilor. Imaginile au avut ca scop evident folosirea listei anxietăților musulmane referitoare la nuditate și umilire sexuală și de gen pentru a-i doborî pe prizonieri. (Maureen Dowd, „Clashes of Civilisations", *The New York Times*, 13 mai 2004, p. A25)

Argumentul 2. Conflictul Occident-Islam nu este inevitabil

O ciocnire între civilizații nu este responsabilă pentru conflictele teroriștilor cu Occidentul. În mod ironic, adevăratul vinovat al bătăliei teroriști islamici *versus* Occident se regăsește în strategiile americane din timpul Războiului Rece, nu într-o ciocnire a civilizațiilor.

Printre diferitele explicații pentru atacurile din 11 septembrie și dezvoltarea terorismului... se numără și aceea conform căreia însăși cultura islamică este de vină, ducând la o ciocnire a civilizațiilor.
...Mahmood Mamdani, politolog și antropolog cultural de la Columbia University, născut în Uganda... afirmă că terorismul nu este neapărat legat de cultura islamică : el insistă de asemenea că răspândirea terorii ca tactică este în mare parte o urmare a politicii externe americane în timpul Războiului Rece.
„În practică", scrie dl Mamdani, „s-a tradus într-o decizie a Statelor Unite de a folosi sau chiar de a cultiva terorismul în luptele împotriva regimurilor pe care le considera prosovietice". Cu alte cuvinte, adevăratul vinovat pentru atacurile din 11 septembrie nu este Islamul, ci mai degrabă violența nestatală în general, în timpul etapelor finale ale confruntării cu Uniunea Sovietică.
Cel mai cunoscut terorist antrenat de CIA, observă el pe un ton sec, este Osama bin Laden. (Hugh Eakin, „When US Aided Insurgents, Did It Breed Future Terrorists ?", *The New York Times*, 10 aprilie 2004, p. 87)

Occidentul și lumea musulmană au interese comune. Un dialog între aceste două comunități ar putea avea succes, deoarece ambele împărtășesc interese comune cheie.

De exemplu, Occidentul doreşte ca în ţările musulmane să fie instaurate democraţiile pentru a genera pace şi stabilitate. În ciuda a ceea ce crede Occidentul, şi musulmanii doresc să aibă democraţii legitime. Dialogul deschis ar clarifica aceste neînţelegeri şi ar oferi o mai bună înţelegere a diferenţelor şi a punctelor comune.

> Bush a sugerat mai demult [în războiul Americii împotriva terorismului] că 11 septembrie a fost urmarea „oamenilor care ne urăsc valorile", însă această analiză a fost simplistă şi servea propriilor scopuri. Majoritatea musulmanilor... îşi doresc o ordine democratică, respectarea drepturilor omului şi posibilitatea de a scăpa de regimurile odioase. Cei mai mulţi musulmani înţeleg uşor că războiul împotriva terorismului ... este de fapt un război împotriva Islamului. Aproape toţi musulmanii ar subscrie convingerii că puterea musulmană este un scop legitim şi care merită efortul, însă majoritatea nu cred că aceasta trebuie să se afle într-un permanent conflict cu Occidentul. Însă, atât timp cât puterea occidentală este percepută ca dominând lumea musulmană, logica acestui argument va atinge corzi ale solidarităţii...
> [Prin urmare] niciuna dintre tabere nu reuşeşte să perceapă întreaga realitate cu care se confruntă, iar decalajul [de percepţie] trebuie înlăturat... decalajul între percepţii este enorm – şi trebuie plătit un preţ. (Graham E. Fuller, *The Future of Political Islam*, Palgrave Macmillan, 2003, pp. 86, 151, 162)

Un dialog între civilizaţii este posibil şi de dorit. O ciocnire între civilizaţiile occidentală şi islamică poate fi evitată. Un dialog intercivilizaţional este cheia către pace şi stabilitate. Pentru Occident, acest lucru înseamnă să înţeleagă că majoritatea islamiştilor nu aprobă violenţa.

> Deşi unii [islamişti] sunt adepţii revoluţiei violente, nu toţi susţin o astfel de soluţie. Islamul şi mişcările islamice nu sunt neapărat antioccidentale... Deşi provoacă asumpţiile depăşite referitoare la ordinea stabilită şi la regimurile autocratice, ele nu ameninţă neapărat interesele SUA. Provocarea pe care o avem în faţa noastră este de a înţelege mai bine istoria şi realităţile lumii musulmane şi de a recunoaşte diversitatea şi aspectele multiple ale Islamului. Această abordare diminuează riscul apariţiei profeţiilor care se autoîndeplinesc şi care prevestesc lupta Occidentului împotriva unui Islam radical sau o ciocnire a civilizaţiilor. (John L. Esposito, *The Islamic Threat : Myth or Reality ?* ed. a III-a, Oxford, New York, p. 289)

❖ Întrebări

1. Este ciocnirea dintre Occident şi Islam inevitabilă? De ce da sau de ce nu? Ce se poate face pentru a împiedica această ciocnire să se transforme într-un nou Război Rece?
2. Care sunt principalele motivaţii ale antiamericanismului în lumea musulmană? Care sunt principalele motive ale temerii de Islam în Statele Unite? Cum pot fi diminuate aceste două sentimente negative?

❖ Bibliografie selectivă

Mir Zohair Husain, *Global Islamic Politics*, ed. a II-a, Longman, New York, 2003.
Samuel P. Hungtington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon şi Schuster, New York, 1996 (trad. rom. *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Antet, Oradea, f.a.)

POSTURI ÎN ORGANIZAŢII NONGUVERNAMENTALE

Rezumat Slujbele în organizaţii nonguvernamentale oferă experienţe care aduc recompense personale pentru cei care doresc să muncească din greu pentru o cauză, dar se oferă puţini bani şi sunt greu de obţinut.

BENEFICII ŞI COSTURI Există aproape 30.000 de ONG-uri şi numărul creşte în fiecare zi. Mii de persoane sunt interesate să lucreze în aceste organizaţii. Deşi toate ONG-urile sunt diferite, multe îndeplinesc funcţii multiple: acţiuni în ţările în curs de dezvoltare în diverse domenii; implicare publică în ţară şi în străinătate; lobby la guverne pentru ca acestea să îşi schimbe politicile ; realizarea de proiecte pentru a rezolva problemele şi încercarea de a găsi fonduri pentru implementarea acestora.

Munca într-o ONG are multe beneficii. Angajaţii descoperă adesea că sunt înconjuraţi de alte persoane preocupate de aceleaşi chestiuni: îmbunătăţirea mediului, apărarea drepturilor omului, dezvoltarea economică sau promovarea unor servicii de sănătate mai bune. Spiritul de camaraderie poate aduce veselie şi satisfacţii.

În timp ce lucrul pentru o ONG poate fi plin de satisfacţii personale, el aduce rareori satisfacţii financiare. Majoritatea ONG-urilor sunt operaţiuni nonprofit care plătesc lucrătorul insuficient pentru ore lungi de muncă. Multe ONG-uri mai mici se angajează într-o luptă constantă pentru a obţine fonduri de la guverne, grupuri de cercetare, fundaţii private sau persoane fizice. Procesul de adunare a fondurilor poate necesita mult timp.

În ciuda numărului mare de ONG-uri, recompenselor financiare relativ mici şi a orelor lungi de muncă, găsirea unui loc într-o ONG poate fi o sarcină dificilă. Un element-cheie este să fii precis. Încercaţi să restrângeţi sfera de interese la domenii concrete (de exemplu, drepturile omului, mediu) şi/sau regiune geografică. Gândiţi-vă de asemenea dacă doriţi să lucraţi în propria ţară sau în străinătate. Poziţiile în străinătate pot fi mai pline de satisfacţii, dar sunt mai puţin numeroase şi cu cereri mai multe.

APTITUDINI CARE TREBUIE CULTIVATE ONG-urile caută autodidacţi. Majoritatea au puţin timp şi puţine resurse pentru pregătire. Aptitudinile esenţiale pentru munca de birou (de exemplu, cunoştinţele de calculator) sunt esenţiale, însă angajaţii trebuie de asemenea să îndeplinească zilnic o serie de îndatoriri. Orice detaliu se găseşte în fişa postului dumneavoastră. Aptitudinile de redactare şi de comunicare sunt esenţiale, în special atunci când strângerea de fonduri face parte din fişa postului. Cunoaşterea limbilor străine are de asemenea importanţă, din moment ce multe ONG-uri au sau lucrează cu birouri din străinătate.

Adesea, ONG-urile le cer potenţialilor angajaţi să facă voluntariat în timpul pregătirii lor, înainte de a fi angajaţi. Din ce în ce mai des, unele companii trimit angajaţi să lucreze într-o ONG sau să facă voluntariat pentru un anumit preţ. Plătind să munciţi, puteţi câştiga o perioadă de probă, pentru a vă dezvolta aptitudinile şi pentru a vă familiariza cu activitatea, astfel încât să deveniţi eficient înainte de a fi trecut pe statul de plată.

În cele din urmă, în oraşele în care ONG-urile formează grupuri (de exemplu, Washington DC), reţelele personale joacă un rol important în găsirea oportunităţilor. Angajaţii se mută adesea de la o organizaţie la alta. Din acest motiv, mulţi se oferă

voluntari sau acceptă slujbe în ONG-uri care nu se află în sfera lor apropiată de interes, pentru a câştiga experienţă, ceea ce poate fi de ajutor în dezvoltarea propriei cariere.

RESURSE

Sherry Mueller, „Careers in Nonprofit and Educational Organizations", în *Careers in International Affairs*, ed. VII-a, Georgetown School of Foreign Service, Washington DC, 2003.
Richard M. King, *From Making a Profit to Making a Difference: How To Launch Your New Career In Nonprofits*, Planning/Comunications, River Forest, IL, 2000.
www.internships-usa.com
www.idealist.org
www.wango.org/resources/NGO_directory.htm

Capitolul 6

FORȚA MILITARĂ

Utilizarea forţei militare

Într-o situaţie de negociere a unui conflict, un lider de stat poate aplica diferiţi factori de influenţare pentru a ajunge la un rezultat mai favorabil (vezi figura 6.1). Un set de pârghii precum ajutorul extern, sancţiunile economice, diplomaţia personală, şi aşa mai departe (mijloacele mai puţin tangibile includ folosirea normelor, a moralităţii şi a altor idei) reprezintă factorii nonviolenţi de influenţare a altor state. Un al doilea set de pârghii - subiectul acestui capitol - îl reprezintă acţiunile violente. Aceste pârghii pun armatele în mişcare sau lansează rachetele. Pentru a înţelege deciziile liderilor în legătură cu utilizarea forţelor militare, este important de ştiut modul în care funcţionează diferite capacităţi militare, cât costă ele şi ce efecte au.

Violenţa ca factor de influenţare tinde să fie costisitoare atât pentru atacator, cât şi pentru cel atacat. De aceea, ea nu este cel mai eficient instrument în majoritatea situaţiilor: statele îşi pot atinge de obicei obiectivele într-un mod mai rentabil utilizând factori de influenţare precum acţiunile economice (capitolele 8 şi 9), ajutorul extern (capitolul 13), comunicarea (capitolul 10) sau organizaţiile internaţionale (capitolul 7). Forţa militară tinde să fie ultima soluţie. Există de asemenea dovezi cum că utilitatea forţei militare în comparaţie cu mijloacele nonmilitare scade treptat în timp.

Totuşi, majoritatea statelor alocă resurse importante pentru capacităţile militare în comparaţie cu alte mijloace de influenţare. De exemplu, Statele Unite au un corp diplomatic de circa 20.000 de persoane, dar două milioane de soldaţi; cheltuiesc aproximativ 20 de miliarde de dolari pe an pentru ajutor extern, dar în jur de 500 de miliarde de dolari pentru forţele militare (Statele Unite cheltuiesc pentru forţele militare mai mult decât restul lumii la un loc).

Utilitatea generală a forţelor militare în RI poate fi în scădere, dar pentru scopul specific de a respinge un atac militar deseori ele sunt de neînlocuit. Din cauza dilemei securităţii, statele cred că trebuie să aloce resurse considerabile pentru capacităţile militare chiar dacă doar câteva alte state fac acest lucru. Atacurile şocante asupra SUA din 2001 au subliniat sentimentul de insecuritate al multor state, precum şi nevoia lor de a menţine forţe militare capabile.

Dincolo de apărarea teritoriilor lor, statele dezvoltă capacităţi militare pentru alte câteva scopuri. De cele mai multe ori, acestea speră să *descurajeze* atacurile prin

deținerea mijloacelor de a riposta. De asemenea, speră să *constrângă* alte state să se comporte într-un anume fel, prin amenințarea cu un atac dacă statul nu se conformează. Dimensiunea și tipurile de forțe militare fac ca anumite amenințări să fie credibile[1].

Statele folosesc tot mai mult forța militară, printre alte misiuni, pentru ajutor umanitar după dezastre, pentru supravegherea traficului cu droguri și reprimarea opoziției politice interne. Operațiunile de menținere a păcii (vezi p. 352) reprezintă o specializare tot mai frecventă a anumitor forțe militare și un obiectiv al programului Parteneriatului pentru Pace al NATO (vezi p. 134).

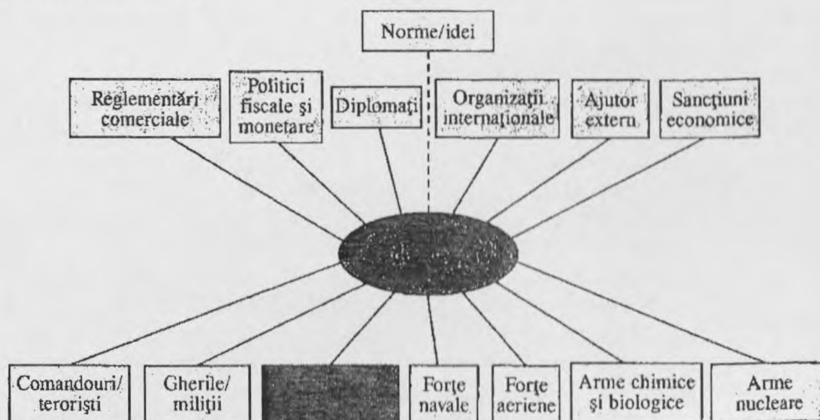

Figura 6.1. *Mijloace de influență militare și nemilitare*
Forțele armate convenționale sunt cel mai utilizat mijloc de influență militară

Capacitățile militare sunt de obicei împărțite în două tipuri : forțele convenționale și armele de distrugere în masă (armele nucleare, chimice și biologice). Aproape toate cazurile de utilizare a forței militare de până în prezent au implicat forțe convenționale. Totuși, și armele de distrugere în masă intră în calcul în tratativele internaționale, deoarece chiar și amenințarea implicită a folosirii lor reprezintă un factor de influențare. Deși cursa nucleară a superputerilor s-a încheiat, rămâne extrem de îngrijorătoare răspândirea armelor de distrugere în masă în rândul unor state noi și al actorilor nestatali.

În acest capitol se discută despre diferitele tipuri de forțe militare utilizate de liderii de stat. Capitolul are în vedere, în primul rând, principalele preocupări strategice ale liderilor privind dobândirea și menținerea forțelor militare, mai ales atunci când hotărăsc cuantumul cheltuielilor pentru bugetele militare. Capitolul vizează apoi raportul civil-militar care permite liderilor politici să controleze forțele

1. D. Robert Worley, *Shaping US Military Forces : Revolution or Relevance in a Post-Cold War World*, Praeger, Westport, CT, 2006.

itare folosite ca pârghii în negocierile internaţionale. În final, capitolul schiţează ietatea tipurilor de forţe militare menţinute de stat, inclusiv eforturile de a obţine me de distrugere în masă[2].

Configurarea forţelor

Dată fiind aria de capacităţi militare disponibile statelor (cu diferite costuri), cum ar trebui să aleagă liderii pe care să le achiziţioneze?

Economia militară

Alegerile legate de forţele militare depind de legătura dintre cheltuielile militare ale unui stat şi situaţia sa economică. Nu cu mult timp în urmă, în Statele Unite se credea că „războiul este bun pentru economie" (aparent, cheltuielile militare ajutaseră la încheierea Marii Crize, de la sfârşitul anilor '30). Dacă acest lucru ar fi adevărat, liderii de stat nu s-ar confrunta cu alegeri dificile la stabilirea bugetelor militare. Cheltuielile militare ridicate le-ar oferi mai multe capacităţi militare pentru a fi utilizate în conflictele internaţionale, dar *şi* o creştere economică mai mare pentru nevoile interne (cumpărarea sprijinului popular şi politic în diferite moduri).

Din păcate pentru lideri, cheltuielile militare nu sunt atât de favorabile economiei. Pe termen lung, alocarea resurselor economice în scopuri militare afectează restul economiei şi îi reduce creşterea.

Dezvoltarea militară a înaltei tehnologii (folosind ingineri, savanţi şi tehnicieni) tinde să priveze sectoarele civile de talente şi tehnologie. Pentru un dolar cheltuit din fonduri guvernamentale, sunt create mai puţine slujbe în armată decât în educaţie, construcţii şi alte domenii asemănătoare (cheltuielile militare folosesc mai intensiv capitalul decât forţa de muncă). În schimb, reducerile în cheltuielile militare tind să elibereze resursele economice pentru scopuri mai productive şi să susţină creşterea economiei. Astfel, pe termen lung, liderii de stat se confruntă cu o dilemă între a-şi mări influenţa militară disponibilă şi a-şi îmbunătăţi situaţia economică generală. Atunci când Războiul Rece s-a încheiat, liderii americani au redus cheltuielile militare pentru a culege un dividend al păcii : mai mulţi bani pentru oraşe, educaţie, mediu şi aşa mai departe[3]. Economiile din următoarea decadă, estimate la peste 100 de miliarde de dolari, pot să nu fi schimbat prea mult acele probleme, dar au ajutat la reducerea deficitului bugetar american. Cetăţenii şi politicienii americani au început şi ei să ceară ca aliaţii prosperi din Europa şi Japonia să plătească mai mult

2. Robert J. Art şi Kenneth N. Waltz (ed.), *The Use of Force : Military Power and International Politics*, ed. a VI-a, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2003.
3. Nils P. Gleditsch (ed.), *The Peace Dividend*, Elsevier, New York, 1996; Derek Braddon, *Exploding the Myth ? : The Peace Dividend, Regions, and Market Adjustment*, Harwood, Amsterdam, 2000.

pentru menţinerea forţelor americane acolo – concept cunoscut sub numele de *împărţirea poverii*. În acelaşi timp, Rusia şi celelalte foste republici sovietice au redus drastic cheltuielile militare, pe care economiile lor distruse nu le puteau suporta. Reducerea cheltuielilor militare ale Rusiei nu a ajutat totuşi la stoparea declinului său economic. În Rusia şi în toată fosta Uniune Sovietică – şi ceva mai puţin disperat în Statele Unite şi în Vest –, liderii politici s-au zbătut ca să dezvolte planuri pentru **conversia economică** – utilizarea fostelor facilităţi şi industrii militare pentru o nouă producţie civilă[4].

Dar efectele pe termen scurt şi lung ale cheltuielilor militare sunt mărite de războiul propriu-zis. Războiul nu doar stimulează cheltuielile militare ridicate, el şi distruge capitalul (oameni, oraşe, ferme şi fabrici din zonele de luptă) şi cauzează inflaţie (reducând rezervele diferitelor bunuri în timp ce măreşte cererea pentru ele). Guvernele trebuie să plătească pentru bunurile utilizate în război împrumutând bani (mărind datoria guvernamentală), tipărind mai mulţi bani (alimentând inflaţia) sau mărind taxele (reducând cheltuielile şi investiţiile). Revoluţionarul american Thomas Paine a avertizat în 1787 că „războiul... nu are decât o certitudine, şi anume de a mări taxele"[5].

Totuşi, războiul şi cheltuielile militare ridicate pot avea numite beneficii economice. A fost menţionată stimularea pe termen scurt care rezultă din sporirea cheltuielilor militare. Un alt potenţial beneficiu este dobândirea de teritoriu (care conţine resurse şi capital)[6]. Ultranaţionaliştii sârbi au făcut avere din jefuirea bosniecilor pe care i-au supus „epurării etnice". Un alt potenţial beneficiu economic al războiului este de a trezi patriotismul unei naţiuni astfel încât să muncească mai mult pentru mai puţini bani. Dar, în general, beneficiile egalează rareori costurile economice ale războiului.

Alegerea capacităţilor

Statele variază mult în privinţa cheltuielilor militare, de la Costa Rica, cu un nivel aproape de zero, la Coreea de Nord, care alocă 20% sau mai mult din întreaga activitate economică pentru scopuri militare. Dacă bugetele militare sunt prea mici, statele pot fi nepregătite să facă faţă unei ameninţări de securitate; în cel mai rău caz, ele pot fi chiar cotropite şi cucerite militar. Dar dacă liderii stabilesc bugete militare prea mari, acestea vor împovăra economia naţională pe termen lung. (Până acum, Costa Rica nu a fost atacată, în ciuda războaielor recente din Nicaragua şi Panama, în timp ce Coreea de Nord este practic falimentară.)

În ultimii ani, liderii americani au regândit capacităţile militare. Principala misiune a forţelor armate americane în timpul Războiului Rece a fost să ţină în frâu

4. Defense Conversion Committee, *Adjusting to the Drawdown: Report of the Defense Conversion Committee*, Diane, Collingdale, PA, 2004; Rachel N. Weber, *Swords into Dow Shares: Governing the Decline of the Military-Industrial Complex*, Westview, Boulder, CO, 2001; Vlad E. Genin (ed.), *The Anatomy of Russian Defense Conversion*, Vega, Walnut Creek, CA, 2000.
5. Thomas Paine, *The Writings of Thomas Paine*, vol. 2, Knickerbocker, New York, 1894.
6. Peter Liberman, *Does Conquest Pay? The Exploitation of Occupied Industrial Societies*, Princeton, 1996.

Uniunea Sovietică, în primul rând spre a o împiedica să atace Europa de Vest, dar totodată să păzească Orientul Mijlociu și Asia de Sud-Est. Războiul din Golf a sugerat un nou tip de misiune, bazat pe capacitatea de a desfășura o forță armată mare într-o zonă de conflict regional.

În anii '90, strategia SUA a reclamat capacitatea de a purta două războaie regionale în același timp. În 2001, acest scop a fost redus la purtarea unui singur război, pentru a canaliza resursele către armamentul de înaltă tehnologie și către apărarea propriului teritoriu, inclusiv apărarea contra rachetelor balistice (vezi p. 233)[7]. În prezent, responsabilii americani au în vedere grupe mai mici de trupe convenționale combinate cu forțe pentru operațiuni speciale dispuse în numeroase puncte de pe glob și dotate cu arme avansate, forțe care ar putea fi desfășurate foarte repede în eventualitatea unei amenințări teroriste.

Între timp, alte state au redus cheltuielile militare în anii '90 – cel mai drastic în Rusia și în celelalte republici ale fostei Uniuni Sovietice. S-a încercat o reducere cât mai rapidă, însă nu existau slujbe pentru soldații lăsați la vatră și pentru muncitorii din sectorul militar-industrial și nici case pentru trupele aduse acasă din Europa de Est. În 2004 totuși, Rusia a început să-și intensifice activitățile militare, efectuând cel mai mare exercițiu maritim din ultimii 20 de ani și începând să testeze noi sisteme anti-rachetă ca răspuns la retragerea SUA din tratatul ABM.

Reducerile sunt mai puțin dramatice în Europa de Vest, unde membrii NATO au cheltuit câteva procente din PIB pentru forțele militare. În Japonia, unde cheltuielile militare erau deja de doar 1% din PIB, nu s-au operat reduceri radicale. În China, cheltuielile militare nu afectează mult creșterea economică deoarece armata se auto-finanțează în mare parte (administrându-și propriile ferme, fabrici etc.) –, ceea ce face și cheltuielile militare chineze greu de calculat. Forțele militare chineze au fost supuse unei reduceri substanțiale, pe fondul modernizării, în anii '80 și '90. Deoarece are lipsuri în tehnologie, armata Chinei rămâne cea mai slabă dintre armatele marilor puteri, dar capacitățile ei cresc repede.

ABORDARE TEORETICĂ

Cursa superputerilor pentru înarmare

În timpul Războiului Rece, superputerile au vărsat bani în bugetele militare, la rate variind între 5 și 10% din PIB pentru Statele Unite și poate 20% din PIB pentru Uniunea Sovietică. Ce teorii pot explica nivelele cheltuielilor militare ale superputerilor, precum și drasticele reduceri din anii '90?

Una dintre abordări se bazează pe reciprocitate (vezi p. 108). Fiecare superputere reacționează la bugetul militar al celeilalte mărindu-și sau micșorându-și bugetul militar în următoarea perioadă. Din această perspectivă, cursa înarmării între superputeri se poate încadra în modelul unei Dileme a Prizonierului repetate, în

7. Michael E. O'Hanlon, *Defense Policy Choices for the Bush Administration 2001-05*, Brookings, Washington, DC, 2001 ; George C. Wilson, *This War Really Matters : Inside the Fight for Defense Dollars*, CQ, Washington, DC, 2000.

care cei doi jucători folosesc reciprocitatea pentru a se asigura că dezertările celeilalte părți nu dau rezultate. La fel ca în experimentele din laborator unde studenții joacă DP în mod repetat, ambele părți învață în cele din urmă să iasă din ciclul dezertărilor reciproce (spirala înarmării) și se fixează în cooperare stabilă. Acest lucru ar putea explica recenta reducere drastică a cheltuielilor militare.

Un model alternativ presupune că cheltuielile militare ale fiecărei superputeri sunt dictate intern. Acest lucru ar rezulta din idei precum modelul procesului organizațional al politicii externe (vezi p. 215). Recentele scăderi ar putea fi atunci explicate prin problemele economice interne ale ambelor superputeri.

Sute de cercetări au încercat să testeze aceste modele pe baza datelor empirice oferite de 40 de ani de bugete militare. Tipic, acestea folosesc un model matematic al cursei înarmării, și apoi folosesc date cantitative despre cheltuielile pentru armament pentru a testa statistic dacă modelul explică bine datele. Testul statistic arată cât de bine, în medie, se corelează cheltuielile militare ale unei țări cu cheltuielile anterioare ale celeilalte țări.

Deci care teorie este sprijinită de aceste teste? Răspunsul este că nici una nu poate fi evaluată cu multă încredere deoarece datele cantitative despre cheltuielile militare nu sunt exacte. Nu numai că ambele superputeri au ascuns cheltuieli militare (și chiar și activități militare din care pot fi deduse cheltuieli militare), dar chiar și compararea celor două a fost problematică. Costurile armelor și salariilor au fost foarte diferite în cele două țări; soldații și echipamentul nu aveau o calitate comparabilă; rublele nu se puteau transforma în dolari; iar indicatorii macroeconomici precum PIB nu erau comparabili în economiile capitalistă și comunistă. Drept rezultat, nimeni nu a putut spune cu certitudine dacă cheltuielile militare sovietice au crescut sau au scăzut într-un anume an, sau dacă erau mai mici sau mai mari decât cele americane. Unele studii au descoperit moduri de a ocoli unele dintre aceste probleme, dar în general modelele cursei înarmării au fost mai utile ca modele pur teoretice decât ca propoziții testabile despre întrecerea reală din timpul Războiului Rece.

Astfel, cheltuielile militare pot fi explicate prin cel puțin două teorii bune – bune în sensul că ele pot explica rezultatul în termenii unui model general cu implicații pentru alte cazuri – și nici unul dintre modele nu poate fi exclus de datele empirice. Observați că atât modelul reciprocității, cât și modelul dictat intern au substraturi liberale, deși operează la nivele diferite de analiză (interstatal și intern). Vă sugerează viziunile conservatoare sau revoluționară alte modele care explică nivelele cheltuielilor militare, în afară de acestea două?

Marile puteri continuă să domine configurația forțelor militare mondiale. Tabelul 6.1 rezumă cele mai importante forțe ale marilor puteri. Împreună, ele dețin două treimi din cheltuielile militare mondiale, o treime dintre soldați, cam 50% dintre arme, 99% dintre armele nucleare și 90% din exportul de arme. Tabelul mai indică și forțele militare semnificative menținute de Germania și Japonia în ciuda rolurilor lor netradiționale în chestiunile de securitate internațională, după al Doilea Război Mondial.

Tabelul 6.1. *Capacitățile militare estimate ale Marilor Puteri, 2001-2003*

State	Cheltuieli militare[b] (Miliarde de dolari SUA)	Soldați[c] (Milioane)	Armament greu[a]			Arme nucleare[d]	Arme exportate[e] (Miliarde de dolari SUA)
			Tancuri	Portavioane/ Nave de război/ Submarine	Avioane de luptă		
Statele Unite	460	1,4	10.000	11 / 112 / 74	3.600	10.000*	14
Rusia	10-20*	1,5	20.000*	1 / 40 / 69	1.800	20.000*	4
China	35	2,8	10.000	0 / 29 / 6	2.100*	410	1
Franța	35	0,3	1.000	0 / 19 / 12	300	350	1
Marea Britanie	40	0,2	1.000	0 / 35 / 16	300	185	5
Germania	30	0,2	3.000	0 / 14 / 0	400	0	1
Japonia	50	0,2	1.000	0 / 39 / 20	300	0	0
Procentaj aproximativ din totalul mondial	70%	30%	25%	100 / 60 / 50%	40%	99%	85%

Surse: Estimările autorului se bazează pe date oferite de Institute for Defense and Desarmament Studies (IDDS, Cambridge, MA). Principalele surse sunt: a) date din 2001 din IDDS World Arms Database 2001 (www.idds.org): b) Anuarul SIPRI 2003. Neajustat pentru paritatea puterii de cumpărare. c) Institute for International and Strategic Studies, *The Military Balance 2001-2002*; 299-304: d) Carnegie Endowment for International Peace (www.ceip.org). e) Richard F. Grimmett, *Conventional Arms Transfers to Developing Nations*, 1993-2003 (Congressional Research Service, Washington, DC, 2004).

Note: Datele sunt pentru 2003, în caz că nu sunt notate altfel, și sunt în dolari la valoarea din 2004. În anii '90, forțele militare ale multora dintre aceste state – Rusia mai presus de toate – au fost restructurate profund. Numărul soldaților sau cel al armelor nu indică calitatea (nivelul tehnologiei) și nu prezice modul în care forțele armate s-ar comporta în luptă. Forțele ruse sunt dezorganizate, având o rată ridicată a dezertărilor, echipament neoperațional și un moral scăzut. Forțele chineze sunt mai puțin avansate tehnic decât altele. Datele despre cheltuieli pentru Rusia și China trebuie privite cu circumspecție.

Datele despre soldați exclud rezervele. Tancurile includ doar tancurile principale pentru luptă. Navele de război sunt nave de luptă cu suprafață mare care au peste 3.000 de tone. Focoasele nucleare includ atât armele strategice, cât și cele tactice. Exporturile de arme reprezintă livrări, nu comenzi, pentru 2003.

* Date problematice: estimările pentru cheltuielile militare ruse variază. Multe avioane chinezești și tancuri rusești sunt vechi și cu utilizare militară limitată. Focoasele nucleare americane și cele rusești includ armele strategice desfășurate (6.000 SUA, 6.000 Rusia), restul fiind păstrate în rezervă sau fiind scoase din uz (așteptând să fie distruse).

În Sudul global, cheltuielile militare variază mult între ţări, în funcţie de guvernul care se află la putere (militar sau civil)[8]. Ele depind mult şi de banii disponibili, din exporturi sau din petrol sau din alte produse care să finanţeze cumpărarea de armament.

Importurile de arme de către statele din Sudul global formează mai mult de jumătate din vânzările de arme. În ultimii ani, cam jumătate din importurile de arme ale Sudului au avut loc în Orientul Mijlociu, unde exporturile de petrol creează o sursă disponibilă de finanţare, dar în 2004 India şi China au luat o cotă mai mare. Din totalul exporturilor internaţionale de armament, o treime vin din Statele Unite, cu Rusia şi Marea Britanie pe următoarele poziţii. Global, vânzările de arme au scăzut în perioada de după Războiul Rece[9].

Activiştii au atras atenţia asupra vânzării de arme uşoare, mai ales arme de atac, în zone de conflict instabile, unde forţele neregulate comit brutalităţi. Din cele 4 miliarde de dolari obţinute din arme uşoare şi muniţie în anul 2000, exporturile SUA au reprezentat 1,2 miliarde de dolari (urmate de Germania cu 400 de milioane de dolari, Rusia şi Brazilia cu 100 de milioane de dolari fiecare). În 2001, 140 de state au fost de acord cu un pact voluntar care să reducă vânzările de arme uşoare în zonele de conflict. Statele Unite au blocat propunerile de a restricţiona vânzările de arme către grupările rebele şi civili. O conferinţă ONU pentru continuarea discuţiilor este planificată pentru 2006[10].

Cheltuielile militare mondiale au scăzut în total cam cu o treime în anii '90, deşi au început să crească din nou după 1998 şi au revenit la acelaşi nivel în 2001. Ele reprezintă cam 2% din bunurile şi serviciile totale din economia mondială – în jur de 800 de miliarde de dolari pe an, sau cam un milion de dolari la fiecare 40 de secunde. O mare parte din sumă este cheltuită de câteva state mari, aproape jumătate doar de Statele Unite. Cheltuielile militare mondiale ar putea să schimbe lumea dacă ar fi redirecţionate în alte scopuri, îmbunătăţind situaţia într-o serie de probleme mondiale majore[11]. Desigur, nu „lumea" cheltuieşte aceşti bani şi nu alege cum să-i direcţioneze ; statele fac lucrul acesta.

---

8. Norman A. Graham (ed.), *Seeking Security and Development : The Impact of Military Spending and Arms Transfers*, Lynne Rienne, Boulder, CO, 1994 ; Ravinder Pal Singh (ed.), *Arms Procurement Decision-Making Processes : China, India, Israel, Japan and South Korea*, Oxford/SIPRI, New York, 1997 ; Bates Gill şi J.N. Mak (ed.), *Arms Trade, Transparency, and Security in South-East Asia*, Oxford/SIPRI, New York, 1997.
9. Richard F. Grimmett, *Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1995-2002*, Congressional Research Service, Washington DC, 2003 ; Randall Forsberg (ed.), *The Arms Production Dilemma : Contraction and Restraint in the World Combat Aircraft Industry*, MIT, 1994 ; William W. Keller, *Arm in Arm : The Political Economy of the Global Arms Trade*, Basic Books, New York, 1995.
10. Vezi http://www.controlarms.org/ ; Jeffrey Boutwell şi Michael T. Klare, *Light Weapons and Civil Conflict : Controlling the Tools of Violence*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 1999.
11. Randall Forsberg, Robert Elias şi Matthew Goodman, „Peace Issues and Strategies", în *Institute for Defense and Disarmament Studies. Peace Resource Book 1986*, Ballinger, Cambridge, MA, 1985, pp. 5-13.

În afară de aceste considerații despre dimensiuni, configurarea forțelor militare ale unui stat prezintă și alegeri dificile. Misiuni diferite necesită forțe diferite. În timpul Războiului Rece, cam jumătate din totalul cheltuielilor militare din bugetul Statelor Unite – și din cheltuielile militare mondiale – au fost direcționate către conflictul Est-Vest din Europa. Acum sunt mai importante alte misiuni, precum intervenția în conflictele regionale[12]. Iar printre noile misiuni ale forțelor militare se numără ajutorul umanitar, interdicția drogurilor și ajutorul către alte națiuni pentru construirea de drumuri și școli.

Indiferent de configurația de forțe menținută de un stat, liderii se confruntă cu decizii permanente despre când și cum să folosească acele forțe.

Controlul forțelor militare

Prima preocupare pentru un lider de stat atunci când utilizează o pârghie pentru a-și exercita influența este dacă acea pârghie este atașată de ceva. În speță, cum sunt traduse deciziile liderilor în acțiuni concrete în zone îndepărtate?

Comanda

Utilizarea forței militare necesită de obicei coordonarea eforturilor a mii, uneori milioane, de indivizi care îndeplinesc multe funcții diferite în multe zone. O astfel de coordonare este ceea ce se înțelege prin *comandă*. Nu se poate considera subînțeleasă capacitatea unui lider de stat de a determina forțele militare să îndeplinească acțiunile dorite. În cel mai bun caz, forțele militare sunt instituții mari și complexe care operează în condiții deosebit de dificile pe timp de război. În cel mai rău caz, forțele militare au o voință proprie (vezi p. 300). Uneori, liderul de stat pare să exercite doar un control incomplet asupra armatei.

Statele controlează forțele militare printr-un **lanț de comandă** care pornește de la autoritatea cea mai înaltă, printr-o ierarhie care se întinde până la soldații de cel mai mic nivel. Cea mai înaltă autoritate, sau comandantul suprem, este de obicei liderul politic de vârf – președintele SUA, președintele rus și așa mai departe. Ierarhia militară constă în nivele ale ofițerilor.

Valoarea acestei ierarhii a armatei este ilustrată de o poveste din China antică, în care un rege se gândea să-l angajeze pe Sun Tzu (vezi pp. 95, 111) drept consilier. Ca test, regele l-a întrebat pe Sun Tzu dacă putea să-i transforme haremul de 200 de

---

12. Peter J. Hoffman și Thomas G. Weiss, *Sword and Salve: Confronting New Wars and Humanitarian Crises*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2006; Karen A. Feste, *Intervention: Shaping the Global Order*, Praeger, Westport, CT, 2003; S. Neil MacFarlane, *Intervention in Contemporary World Politics*, Oxford, 2002; Richard N. Haass, *Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War World*, ed. rev., Brookings, Washington, DC, 1999.

concubine în trupe. Sun Tzu le-a împărţit în două unităţi, conduse de preferatele regelui. Le-a explicat semnele pentru înainte, înapoi, dreapta şi stânga. Dar atunci când a dat semnalele, femeile au râs. Sun Tzu a pus atunci ca cei doi „ofiţeri" să fie executaţi pe loc şi a pus în locul lor pe următoarele două cele mai importante concubine. Atunci când a dat din nou semnalele, femeile au executat perfect comenzile. Sun Tzu a declarat că „trupele se află într-o ordine bună şi pot fi desfăşurate aşa cum doreşte regele". Astfel, ierarhia militară şi disciplina fac ca forţele armate să funcţioneze ca instrumente ale puterii de stat.

În condiţii reale de luptă, controlarea forţelor armate este deosebit de grea din cauza operaţiunilor complexe, a schimbărilor rapide şi a „ceţei" războiului, creată de diferenţa dintre activitatea de pe câmpul de luptă şi informaţia de la nivelul de comandă. Participanţii sunt plini de adrenalină, asurziţi de zgomot şi copleşiţi de o mulţime de activităţi care – din mijlocul lor – pot părea să nu aibă nici un sens. Ei sunt chemaţi să execute acţiuni care pot să contravină instinctelor primare, precum şi normelor morale – să ucidă şi să-şi rişte viaţa. Coordonarea eficientă a forţelor pentru a executa planuri de acţiune generale este dificilă.

Aceşti factori reduc eficienţa forţelor militare ca instrumente ale puterii de stat. Dar forţele militare au dezvoltat mai multe mijloace de a contracara aceste probleme. Primul este principiul disciplinei militare. Ordinele date de nivelele superioare ale ierarhiei trebuie îndeplinite de cele inferioare – indiferent dacă cei de la nivelele inferioare sunt de acord sau nu. Neîndeplinirea acestor ordine reprezintă insubordonare, sau revoltă dacă este implicat un întreg grup. Părăsirea unităţii se numeşte dezertare. Acestea sunt delicte grave, care pot fi pedepsite cu închisoarea sau moartea.

Dar disciplina depinde nu doar de pedeapsă ci şi de patriotism şi profesionalism din partea soldaţilor. Ofiţerii apelează la sentimentele naţionale, amintindu-le soldaţilor că luptă pentru naţiunea şi familiile lor. Nici o forţă militară nu este mai bună decât soldaţii şi ofiţerii care o formează. Lupta, logistica, comunicarea şi comanda depind toate de performanţa individuală ; motivaţia contează.

Oricare ar fi motivaţia soldaţilor, ei au nevoie de antrenament pentru a funcţiona ca instrumente ale puterii de stat. Pregătirea militară include pregătirea tehnică, dar şi antrenamentul pentru obişnuinţa de a asculta ordinele – unul dintre scopurile principale ale pregătirii de bază în orice forţă militară. Soldaţii sunt deposedaţi în mod intenţionat de individualitate – tunsori, haine, obiceiuri şi atitudini –, pentru a deveni parte a unui grup. Această acţiune are atât efecte pozitive, cât şi negative pentru indivizi, dar funcţionează pentru scopurile armatei. Apoi, în timpul exerciţiilor, soldaţii repetă întruna până când anumite operaţii devin o a doua natură. Pentru a menţine controlul forţelor în luptă, unităţile militare se bazează şi pe sentimentul solidarităţii de grup a soldaţilor. Soldaţii îşi riscă vieţile pentru că „prietenii" lor depind de ei[13]. Abstracţiuni precum naţionalismul sau fervoarea religioasă sunt importante, dar loialitatea faţă de grupul imediat (împreună cu instinctul de supravieţuire)

13. Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing : Face to Face Killing in Twentieth-Century Warfare*, Basic, New York, 1999 ; Dave Grossman, *On Killing : The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Little Brown, Boston, 1995 ; Richard Holmes, *Acts of War :*

reprezintă o motivație mai puternică. Dezbaterile recente legate de participarea femeilor și a homosexualilor în forțele armate americane se învârt în jurul întrebării dacă prezența lor perturbă sau nu solidaritatea grupului. (Dovezile, deși puține, arată că nu este necesar să se întâmple astfel.)

Trupele care operează pe câmpul de luptă se bazează și pe sprijinul logistic pentru a funcționa eficient. Pentru ca statele să folosească avantajul militar, trebuie să sprijine acele armate cu mari cantități de provizii. Liderii din Prusia (Germania) au folosit acum mai bine de un secol sisteme logistice bine articulate, având la bază căile ferate, pentru a înfrânge rapid atât Austria, cât și Franța.

O altă dificultate pe care statele trebuie să o depășească pentru a utiliza eficient forțele militare este aceea că ofițerii superiori și liderii politici au nevoie de date exacte despre ceea ce se întâmplă pe front – informații – pentru a lua decizii optime[14]. Ei mai au nevoie și de rețele de comunicații extinse, inclusiv capacitatea de a folosi coduri pentru a asigura secretul. Astfel de funcții sunt cunoscute sub numele de „comandă și control" sau uneori ca C3I – pentru comandă, control, comunicații și informații. Această parte de informații din controlul forțelor militare a devenit tot mai importantă. În Războiul din Golf din 1991, o prioritate a SUA era să vizeze facilitățile irakiene pentru comunicații pentru a incapacita comanda și controlul Irakului. Între timp, partea americană folosea computere, recunoașterea prin satelit și alte tehnologii informaționale pentru a-și amplifica eficiența.

Desigur, nici chiar cele mai avansate sisteme de informații nu pot opri eroarea umană. Incidentele de tip „foc amical" sunt răspunzătoare pentru o parte semnificativă a victimelor americane, precum jucătorul de fotbal Pat Tillman care a devenit soldat în Afganistan în 2004. Un alt exemplu, la sfârșitul anului 2001, forțele speciale americane călătoreau împreună cu Hamid Karzai, în mod cert, singura persoană care putea conduce un guvern unit afgan favorabil SUA (ceea ce a și făcut). Atunci când un soldat american a cerut atacuri aeriene asupra unei poziții inamice, bateria de la unitatea sa GPS (vezi p. 305) trebuia schimbată, iar coordonatele sale s-au resetat, indicând chiar poziția unității sale. Un avion american a aruncat o bombă exact deasupra acelei ținte, omorând trei soldați americani și cinci aliați afgani și fiind cât pe ce să-l ucidă chiar pe Karzai. (La sfârșitul lui 2004, Karzai a fost ales președinte în primele alegeri democratice din istoria Afganistanului.)

The Behavior of Men in Battle, Free Press, New York, 1985 ; Anthony Kellett, „The Soldier in the Battle : Motivational and Behavioral Aspects of the Combat Experience", în Betty Glad (ed.), *Psychological Dimensions of War*, Sage, Newbury Park, CA, 1990, pp. 215-235 ; Paul Fussell, *Wartime : Understanding and Behavior in the Second World War*, Oxford, 1989 ; Glenn J. Gray, *The Warriors : Reflections on Men in Battle*, Harper & Row, New York, 1967 [1959].

14. Mark M. Lowenthal, *Intelligence : From Secrets to Policy*, CQ, Washington, DC, 2000 ; Jeffery T. Richelson, *A Century of Spies : Intelligence in the Twentieth Century*, Oxford, 1995.

Statele şi armatele

Depăşirea haosului şi a complexităţii e doar o parte din sarcina liderilor de stat care încearcă să controleze forţele militare. Uneori ei trebuie să treacă şi de proprii lor ofiţeri. Deşi armatele sunt considerate instrumente ale puterii de stat, în multe state forţele militare sunt cele care controlează guvernul. Aceste *guverne militare* sunt cel mai des întâlnite în ţări sărace, unde armata poate fi singura mare instituţie modernă din ţară.

Liderii militari pot să exercite control politic, deoarece aceiaşi factori violenţi de influenţare care funcţionează pe plan internaţional funcţionează şi pe plan intern. De fapt, pe plan intern poate exista o contrainfluenţă mică sau inexistentă împotriva utilizării forţei militare. Astfel, ofiţerii au un avantaj de putere implicit asupra liderilor politici civili. În mod ironic, comanda centrală disciplinată a forţelor armate, care le face eficiente ca instrumente de influenţă ale statului, poate face ca statul să piardă controlul lor în favoarea ofiţerilor. Soldaţii sunt instruiţi să urmeze ordinele ofiţerilor superiori, nu să se gândească la politică.

O „lovitură de stat" reprezintă preluarea puterii politice de către forţele armate interne – o schimbare a puterii politice în afara ordinii constituţionale a statului[15]. Loviturile sunt deseori plănuite de ofiţeri de rang inferior, ambiţioşi, împotriva generalilor de la vârf. Ofiţerii care rup astfel lanţul de comandă pot lua cu ei secţiunile din ierarhia militară care se află sub ei. Liderii loviturilor de stat se mişcă repede pentru a pune stăpânire pe centrele de putere – clădirile oficiale ale statului precum şi staţii de televiziune şi posturi de transmisie – înainte ca alte unităţi ale armatei să poată înăbuşi încercarea de preluare a puterii sau să pornească un război civil. Politicienii civili de la putere şi ofiţerii care nu cooperează sunt arestaţi sau ucişi. Liderii loviturilor încearcă să creeze un sentiment al inevitabilităţii în ceea ce priveşte schimbarea guvernului şi afirmă că acţiunile lor vor aduce o stabilitate pe termen lung. De exemplu, după alungarea de la putere a preşedintelui haitian Aristide, Generalul Raoul Cedras a proclamat: „Armata conduce nava statului în port".

Rezultatul unei lovituri de stat este greu de prezis. Dacă majoritatea sau armata în întregime este de acord cu lovitura, liderii civili nu au de obicei nicio putere să o oprească. Dar dacă majoritatea ofiţerilor urmează lanţul de comandă existent, lovitura este sortită eşecului. În Filipine, la sfârşitul anilor '80, generalul de la vârf, Fidel Ramos, a rămas loial preşedintelui civil, Corazón Aquino, de-a lungul a şapte încercări de preluare a puterii de către ofiţerii de rang inferior. De fiecare dată, cea mai mare parte a forţelor militare filipineze i-au rămas loiale lui Ramos, iar loviturile

15. Peter D. Feaver şi Richard D. Kohn (ed.), *Soldiers and Civilians*, MIT, 2001; Seung-Whan Choi şi Patrick James, *Civil-Military Dynamics, Democracy, and International Conflict: A New Quest for International Peace*, Palgrave, New York, 2005; Deborah Avant, *The Market for Force: The Consequences for Privatizing Security*, Cambridge, 2005; Eric Carlton, *The State Against the State: The Theory and Practice of the Coup d'etat*, Ashgate, Brookfield, VT, 1997.

au eşuat. În 1992, Ramos însuşi a fost ales preşedinte cu sprijinul lui Aquino, care îi era recunoscătoare.

Loviturile de stat mai pot fi înăbuşite şi de către o forţă militară externă. Un guvern ameninţat cu o lovitură de stat poate cere ajutor militar de la prieteni străini. Dar deoarece loviturile de stat sunt considerate în mare parte o chestiune internă – şi din cauză că se termină atât de repede – intervenţia externă directă în cazul lor este relativ rară. O excepţie de la această regulă a avut loc în 1996, atunci când vecinii mai mari ai Paraguayului – Brazilia şi Argentina – au exercitat o presiune intensă asupra unui general să înceteze încercarea de lovitură de stat împotriva preşedintelui Paraguayului. Guvernele militare întâmpină deseori dificultăţi în dobândirea legitimităţii populare, deoarece puterea lor se bazează în mod clar pe forţă, şi nu pe mandatul public, deşi publicul poate sprijini noul regim dacă cel vechi era privit ca fiind instabil sau incompetent.

Pentru a rămâne la putere, atât guvernele militare, cât şi cele civile au nevoie cel puţin de acceptarea pasivă din partea populaţiei. În democraţiile relativ noi, sprijinul din partea grupurilor de elită importante precum liderii sectorului de afaceri şi ofiţerii armatei este deosebit de important.

Chiar şi în guvernele nonmilitare, interacţiunea liderilor civili cu cei militari – relaţiile civil-militare – este un factor important pentru modul în care statele utilizează forţa. Conducătorii militari pot submina autoritatea liderilor civili în îndeplinirea politicii externe sau pot chiar să ameninţe cu lovitura de stat dacă se întreprind anumite acţiuni în conflictele internaţionale.

Forţele NATO operează sub un *control civil* puternic. Totuşi, dorinţele militarilor continuă să fie uneori contrare deciziilor civile. După Războiul din Vietnam, ofiţerii superiori americani au devenit mai puţin dispuşi să trimită forţele americane în luptă. Pentagonul a sprijinit de obicei utilizarea forţei militare doar atunci când exista un scop clar care putea fi atins din punct de vedere militar, atunci când publicul sprijinea acţiunea şi când forţele militare puteau fi folosite în număr mare pentru o victorie rapidă. Panama în 1989, Kuweit în 1991 şi Afganistan în 2001 se încadrează în aceste condiţii noi. Nu la fel stau lucrurile în cazul ocupării Irakului, dar forţele americane se află acolo oricum.

Ofiţerii doresc de asemenea să aibă autonomia de decizie odată ce se recurge la forţă, pentru a evita problemele create în timpul războiului din Vietnam, când preşedintele Johnson venea zilnic în camera de strategie de la Casa Albă alegând ţinte pentru raidurile de bombardament. În cazul bombardării Serbiei de către NATO în 1999, ţintele specifice au trebuit să fie aprobate de către politicieni din mai multe ţări.

Dacă spionajul înseamnă „capă şi spadă", atunci operaţiunile sub acoperire reprezintă „spada". Mai multe mii de astfel de operaţiuni au fost plănuite în timpul Războiului Rece, atunci când CIA şi omologul său sovietic, KGB, au dus un război mondial secret. Operaţiunile CIA sub acoperire din anii '50 au răsturnat guverne străine neprietenoase – în Iran şi Guatemala – organizând lovituri de stat împotriva lor. Invazia Cubei la Golful Porcilor, organizată de CIA în 1961, a reprezentat primul său mare eşec, urmat de alte eforturi eşuate împotriva guvernului lui Castro (inclusiv opt tentative de asasinat). Activităţile sub acoperire ale CIA au fost reduse

dramatic după ce audierile din Congres din anii '70 au scos la iveală scandaluri. Astfel de operaţiuni sub acoperire trebuie acum să fie raportate comitetelor speciale de *supraveghere* ale Congresului care operează cu un set elaborat de proceduri. După septembrie 2001, ramura executivă s-a bucurat de o mai mare autoritate în desfăşurarea operaţiunilor sub acoperire, cu o supraveghere mai redusă din partea Congresului, deşi limitele autorităţii executive rămân incerte.

Tradiţiile relaţiilor civil-militare dintr-un stat nu reflectă neapărat măsura democraţiei în cadrul său. Printre statele în care civilii au de obicei probleme în a controla armata se numără unele state cu o istorie îndelungată în democraţie, în special în America Latină. Iar state cu o tradiţie îndelungată de control civil asupra forţelor armate le includ pe unele autoritare precum fosta Uniune Sovietică (unde partidul comunist controla armata).

Tradiţia controlului civil (al partidului comunist) asupra armatei în China este mai ambiguă. Liderii militari regionali îşi coordonează activităţile prin Comisia Militară Centrală, sub conducerea partidului comunist. Dar în timpul Revoluţiei Culturale din anii '60 şi apoi în timpul protestelor din piaţa Tiananmen din 1989, forţele militare au deţinut practic puterea în momentele de ruptură internă din cadrul partidului. Atât Mao Zedong, cât şi Deng Xiaoping au ţinut să controleze personal Comisia Militară.

Indiferent cât de ferm controlează liderii statului forţele armate aflate la dispoziţia lor, acele forţe sunt eficiente doar dacă sunt echipate şi antrenate pentru scopurile pe care ei le au în vedere.

Forţele convenţionale

Puterea de negociere a statelor nu depinde doar de dimensiunea totală a forţelor lor armate, ci şi de capacităţile particulare ale acelor forţe în diferite situaţii. Liderii statului apelează aproape întotdeauna la forţele militare convenţionale pentru misiuni, rezervând armele de distrugere în masă pentru a emite sau a neutraliza ameninţările.

Atunci când un lider decide că un conflict internaţional ar putea fi rezolvat mai favorabil prin aplicarea forţei militare, contează foarte mult dacă această aplicare implică bombardarea capitalei unui alt stat, impunerea unei blocade maritime sau ocuparea unui teritoriu disputat. Forţele armate pot aplica o presiune negativă de la distanţă, dar diferite tipuri de forţe au evoluat de-a lungul timpului pentru diferite situaţii şi contexte – pe apă, pe uscat sau în aer[16]. Ele se egalează una pe cealaltă în anumite moduri. Un tanc nu poate distruge un submarin sau viceversa.

16. John Keegan, *A History of Warfare*, Random House, New York, 1993 ; Martin Van Creveld, *Technology and War : From 2000 B.C. to the Present*, Free Press, New York, 1989 ; Edward Luttwak şi Stuart L. Koehl, *The Dictionary of Modern War*, HarperCollins, New York, 1991 ; Azar Gat, *A History of Military Thought : From the Enlightenment to the Cold War*, Oxford, 2001.

Tipurile de forțe

Oricare ar fi cauzele și obiectivele lor finale, majoritatea războaielor implică o luptă pentru *controlul teritoriului*. Teritoriul deține o poziție centrală în război datorită importanței sale în sistemul internațional și viceversa. Granițele definesc locul unde forțele militare ale unui stat și cele rivale pot să se miște liber. Logistica militară face teritorialitatea să fie cu atât mai importantă ca urmare a necesității de a controla teritoriile care leagă forțele militare una de cealaltă. Rezervele unei armate trebuie să circule din teritoriul propriu de-a lungul *liniilor de aprovizionare* către câmpul de luptă. În războiul din Irak din 2003, o mare provocare pentru forțele americane a fost să asigure liniile de aprovizionare pe o distanță de sute de kilometri în Irak. Astfel scopul principal al forțelor convenționale este de a cuceri, menține sau de a apăra teritoriul.

Armatele

Armatele sunt adaptate pentru acest scop. Infanteriștii înarmați cu arme automate pot de obicei să controleze o porțiune de teritoriu. Forțele militare cu o astfel de prezență ocupă militar un teritoriu. Deși locuitorii pot să facă viața soldaților nefericită prin rezistență violentă sau nonviolentă, de obicei doar o altă forță militară înarmată și organizată poate goni ocupanții.

Soldații care se deplasează pe jos sunt numiți **infanterie**. Ei folosesc pistoale-mitralieră și alte arme ușoare (mine și puști-mitralieră) precum și artilerie grea de diferite tipuri. Artileria este extrem de distructivă și nu face deosebiri : cauzează de obicei cele mai mari daune și victime în războaie. Blindatele se referă la tancuri și la vehiculele blindate. Pe teren deschis, precum deșertul, forțele terestre mecanizate combină de obicei blindatele, artileria și infanteria. Pe teren închis, de pildă în jungle sau orașe, totuși, infanteriștii sunt mai importanți.

Din acest motiv, armatele statelor industrializate au un avantaj mai mare asupra armatelor sărace în luptele convenționale pe teren deschis, precum în deșertul kuweitian. În luptele din junglă, munți sau în cele urbane, totuși – munții din Afganistan și orașele irakiene – astfel de avantaje sunt erodate și o forță armată mai ieftină și mai ușor înarmată de infanteriști motivați sau trupe de gherilă pot în cele din urmă să învingă o armată convențională scumpă. În Afganistan în 2001, unde terenul accidentat ar fi încetinit forțele terestre americane, armata modernă americană a lăsat soldații afgani cu tehnologie slabă, care se deplasau pe jos sau pe cai să lupte la sol. (Totuși, ei nu au reușit să-i captureze pe liderii Al-Qaeda.)

Minele antipersonal sunt containere de explozibili simple, mici și ieftine cu un mecanism de declanșare activat la contact sau de senzori. Aceste mine au suscitat o atenție deosebită a opiniei publice în anii '90, deoarece în locuri precum Angola, Afganistan, Cambodgia și Bosnia, ele au fost folosite extensiv de către forțele militare neregulate, care nu le-au dezamorsat niciodată. Mult timp după ce un astfel de război ia sfârșit, minele antipersonal continuă să mutileze și să omoare civili care

încearcă să-şi facă vieţile în fostele zone de război. Au rămas aproape 100 de milioane de mine antipersonal din războaiele recente ; ele rănesc aproximativ 25.000 de persoane pe an (din care o treime sunt copii) ; deşi amplasarea lor nu costă prea mult, este nevoie aproximativ 1.000 dolari pe mină pentru a le găsi şi dezamorsa.

Opinia publică şi ONG-urile au făcut presiuni asupra guvernelor să restricţioneze folosirea de mine antipersonal. După moartea în 1997 a Prinţesei Diana a Marii Britanii, care sprijinise activ campania, la o conferinţă din 1997 organizată de Canada, mai mult de 100 de ţări au semnat un tratat pentru a interzice minele antipersonal. Rusia şi Japonia au semnat şi ele la scurt timp după asta, dar nu şi China sau Statele Unite (care au spus că va fi nevoie de mine pentru a încetini o invazie nord-coreeană asupra Coreei de Sud). Până în 2005, 40 de milioane de mine antipersonal fuseseră distruse în baza acestui tratat, 69 de ţări eliminându-şi rezervele. Se pare că ia naştere o nouă normă, dar efectul său asupra practicii militare propriu-zise încă nu este clar.

Marina

Marina este adaptată în principal pentru a controla trecerea pe mări şi pentru a ataca ţările din apropierea liniilor de coastă[17]. Controlarea mărilor pe timp de război permite statelor să-şi transporte propriile bunuri şi forţe militare pe mare, în timp ce împiedică duşmanii să facă acelaşi lucru. Marina protejează în special suportul logistic al transportului maritim. Marina poate de asemenea să impună blocade asupra porturilor inamice. Mare parte din anii '90, marinele occidentale au impus o blocadă maritimă împotriva Irakului.

Portavioanele - platforme mobile pentru avioane de atac - sunt instrumente de *proiecţie a puterii* care pot constitui factori negativi de influenţare practic împotriva oricărui stat din lume. Simpla trimitere a unui portavion să navigheze în apropierea unui conflict internaţional implică o ameninţare de a utiliza forţa - o versiune modernă a ceea ce era cunoscut în secolul al XIX-lea ca „diplomaţie de canonieră". De exemplu, în 1996, Statele Unite au trimis două portavioane în zona Taiwanului atunci când jocurile de război chineze ameninţau să escaladeze.

Portavioanele sunt extrem de scumpe şi necesită de obicei 20 până la 25 de nave ajutătoare pentru protecţie şi provizii. Puţine state îşi pot permite măcar unul. Doar Statele Unite operează în prezent portavioane mari (12 astfel de nave, care costă mai mult de 5 miliarde de dolari fiecare). Alte opt ţări (Franţa, India, Rusia, Spania, Brazilia, Italia, Thailanda şi Marea Britanie) au portavioane mai mici care folosesc elicoptere sau avioane mici.

Navele de suprafaţă, care reprezintă majoritatea navelor de război, se bazează tot mai mult pe rachete teleghidate şi sunt la rândul lor vulnerabile la atacul rachetelor (trimise de pe nave, avioane, submarine sau de la sol). De vreme ce raza rachetelor mici ajunge acum de la zeci la sute de kilometri, lupta maritimă pune accentul pe detectarea de la distanţe mari fără a fi tu însuţi detectat - un joc de-a şoarecele şi pisica al supravegherii radar şi al contramăsurilor electronice.

17. John Keegan, *The Price of Admiralty : The Evolution of Naval Warfare*, Viking, New York, 1988.

Puşcaşii marini (parte din marină în Statele Unite, Marea Britanie şi Rusia) se deplasează pe nave, dar luptă pe uscat – lupte amfibii. Puşcaşii marini sunt de asemenea utili pentru intervenţia marilor puteri în conflictele îndepărtate, unde ei se pot insera rapid şi pot stabili controlul local. În intervenţia din 1992-1993 din Somalia, puşcaşii marini americani aşteptau deja în apropierea ţărmului în timp ce Consiliul de Securitate al ONU dezbătea dacă să autorizeze sau nu utilizarea forţei.

Forţele aeriene

Forţele aeriene servesc mai multe scopuri distincte – bombardarea strategică a ţintelor terestre sau marine ; „sprijin aerian apropiat" (bombardarea câmpului de luptă) ; interceptarea altor avioane ; recunoaştere ; transportul aerian al proviziilor, armamentelor şi trupelor. Rachetele – fie că sunt trimise din aer, de la sol, sau de pe mare – sunt tot mai importante. Forţele aeriene au dezvoltat diferite mijloace pentru a încerca să păcălească astfel de rachete, cu rezultate amestecate. În războiul sovietic din Afganistan, racheta portabilă Stinger, construită de americani şi folosită de trupele de gherilă, a avut un mare impact asupra forţei aeriene sovietice. În 2003, ameninţarea rachetelor lansate de pe umăr a ţinut aeroportul din Bagdad închis pentru traficul comercial timp de mai mult de un an după ce au sosit forţele americane.

În trecut şi în mare măsură şi astăzi, bombardamentul aerian seamănă cu cel de artilerie în sensul că se cauzează mari distrugeri, cu puţină discriminare. Acest lucru s-a schimbat, deoarece bombele inteligente îmbunătăţesc acurateţea. De exemplu, bombele ghidate prin laser urmăresc un senzor focalizat pe ţintă de la sol sau din aer. Alte bombe folosesc navigarea cu GPS pentru a lovi ţintele prin nori, fum sau furtuni de nisip. Cu toate acestea, o mare parte a bombardamentului din Războiul din Golf din 1991 a fost un bombardament de saturaţie la mare altitudine, care folosea multe bombe obişnuite. În războaiele tipice, precum cel al Rusiei în Cecenia din 1995, bombardarea oraşelor a cauzat multe victime civile. Dar în războiul din Irak din 2003, campania aeriană masivă de la începutul războiului a folosit doar bombe inteligente, lovind mult mai multe ţinte cu mai puţine bombe. Chiar şi aşa, se pare că au murit multe mii de civili în atacurile aeriene americane din Irak în 2003 şi 2004[18].

În cazul conflictelor de mică intensitate şi al războaielor de gherilă, mai ales acolo unde forţele se amestecă cu civilii pe teren închis precum în junglele vietnameze sau oraşele irakiene, bombardamentul are o utilitate limitată – deşi a fost extrem de eficient în Afganistan în 2001.

Chiar mai mult decât navele, avioanele se bazează pe echipamentele electronice, în special pe radar. Cele mai bine echipate forţe aeriene au avioane AWACS (Sisteme de Control şi Avertizare Aeropurtate) specializate pentru a supraveghea o zonă mare prin radar şi a coordona mişcările a zeci de avioane. Sofisticarea tot mai mare a echipamentului electronic şi cerinţele de performanţă ridicate ale avioanelor de atac fac ca forţele aeriene să fie scumpe – complet în afara posibilităţilor unor state. Astfel, statele bogate au avantaje uriaşe asupra celor sărace în lupta aeriană. În ciuda

18. Les Roberts *et al.*, „Morality Before and After the 2003 Invasion of Iraq : Cluster Sample Survey", *The Lancet*, 364, 20 noiembrie 2004, pp. 1857-1864.

cheltuielilor, superioritatea aeriană reprezintă deseori cheia pentru succesul operaţiunilor la sol, mai ales pe teren deschis.

Bombardamentele americane asupra Irakului (1991 şi 2003), Serbiei (1999) şi Afganistanului (2001) au demonstrat o nouă eficienţă a puterii aeriene, aplicată nu împotriva moralului populaţiei inamice (aşa cum s-a întâmplat în al Doilea Război Mondial), ci ţintită de la distanţă asupra poziţiilor de pe câmpul de luptă. După ce au îndurat săptămâni întregi de bombardamente, soldaţii irakieni din 1991 s-au predat cu prima ocazie, iar forţele talibane s-au prăbuşit în faţa armatelor mai mici şi mai slabe ale opoziţiei. Capacitatea SUA de a decima forţe militare aflate la depărtare suportând doar pierderi foarte mici este unică în istorie. Războiul din Irak din 2003 a demonstrat utilitatea puterii aeriene, dar şi limitele ei. Un raid de bombardament de mare precizie asupra Bagdadului la câteva zile de la începerea războiului a distrus sute de ţinte cu valoare pentru guvernul lui Saddam Hussein. A fost conceput pentru a „şoca şi uimi" comandanţii inamici, spre a-i face să renunţe. Totuşi, forţele americane tot au trebuit să lupte la sol pentru a ajunge la Bagdad. În mod clar acesta era un război care nu putea fi câştigat din aer. După cum au arătat soldaţii de la sol, „nimeni nu s-a predat vreodată unui avion"[19].

Logistica şi informaţiile

Toate operaţiunile militare se bazează mult pe sprijinul logistic precum hrana, combustibilul şi materialul militar (arme şi muniţie). Logistica militară reprezintă o operaţiune uriaşă, şi în majoritatea armatelor cei mai mulţi soldaţi nu sunt trupe combatante. Înainte de Războiul din Golf, Statele Unite au transportat o armată de jumătate de milion de oameni şi o mare cantitate de provizii în Arabia Saudită în cadrul unui efort de şase luni care a reprezentat cea mai mare operaţiune logistică militară în acea perioadă a istoriei.

Capacităţile de anvergură globală combină suportul logistic la mare distanţă cu diferite forţe de proiecţie a puterii[20]. Aceste capacităţi permit unei mari puteri să proiecteze putere militară în colţuri îndepărtate ale lumii şi să menţină o prezenţă militară în majoritatea regiunilor lumii simultan. Doar Statele Unite posedă pe deplin astăzi o astfel de capacitate – cu alianţe militare în întreaga lume, baze aeriene şi navale, trupe cantonate în afara graniţelor şi portavioane care navighează pe oceanele lumii (vezi tabelul 6.2). Marea Britanie şi Franţa se află pe un îndepărtat loc doi, fiind capabile să monteze ocazional operaţiuni la distanţă de dimensiuni modeste precum războiul din Insulele Falkland. Rusia este preocupată de conflicte interne şi de vecinii săi din CSI, iar forţele militare ale Chinei sunt orientate spre conflictele regionale şi nu sunt globale în anvergură (deşi încearcă în prezent să construiască o marină capabilă de o mai bună proiecţie a puterii).

Forţele spaţiale sunt forţe militare concepute să atace în sau din spaţiu[21]. Rachetele balistice, care traversează pentru scurt timp spaţiul, nu sunt de obicei incluse în această

19. Robert A. Pape, „The True Worth of Air Power", *Foreign Affairs*, 83 (2), 2004, pp. 116-131.
20. Robert E. Harkavy, *Bases Abroad : The Global Foreign Military Presence*, Oxford, 1989.
21. Bob Preston (ed.), *Space Weapons : Earth Wars*, Rand, Santa Monica, CA, 2002 ; Bhupendra Jasani (ed.), *Space Weapons and International Security*, Oxford, 1987.

categorie. Doar Statele Unite și Rusia au capacități militare substanțiale în spațiu. China a trimis un astronaut în spațiu în 2003, dar în general are mai puține capacități spațiale. Dezvoltarea armelor spațiale a fost constrânsă de provocările tehnice și de cheltuielile operațiunilor în spațiu, dar și de normele împotriva militarizării spațiului. Factorii decizionali americani au anunțat în 2001 un plan pentru a începe testarea laserelor aflate în spațiu (pentru interceptarea rachetelor balistice) în câțiva ani.

Tabelul 6.2. *Locația forțelor armate SUA, decembrie 2005*

Regiune	Personal	Distribuirea forțelor peste granițe
Statele Unite	1.106,000	-
Europa Occidentală	99.500	24%
Japonia/Pacific	80.000	19%
Rusia/Europa de Est	2.500	1%
Orientul Mijlociu	232.700	56%
America Latină	2.000	0%
Africa	1.600	0%
Total peste granițe	418.000	100%

Notă: Cifrele totale includ personalul de pe mare aflat în zonă.
Sursa datelor: Departamentul SUA pentru Apărare

Sateliții sunt folosiți mult pentru scopuri militare, dar aceste scopuri nu includ deocamdată atacul. Sateliții realizează supraveghere și cartografiere militară, comunicații, prognoza meteo și avertizarea timpurie asupra lansării rachetelor balistice (unii sateliți americani sunt destul de preciși pentru a citi plăcuțele de înmatriculare de la mașini). Sateliții oferă de asemenea și informații pentru navigație forțelor militare – unităților terestre, navelor, avioanelor și chiar rachetelor teleghidate în timpul zborului. La Washington și în alte capitale, analiștii prelucrează zilnic cantități imense de date obținute în urma activităților de recunoaștere prin satelit. Statele mai sărace pot cumpăra fotografii prin satelit pe piața comercială - inclusiv poze de rezoluție mare pe care Rusia le vinde pe bani grei.

Locațiile sunt calculate cu o precizie de până la 15 metri de către mici receptoare, care receptează balize transmise de la o rețea de 18 sateliți americani cunoscuți drept *Global Positioning System* (Sistemul Global de Poziționare) (*GPS*). Receptoare de mână sunt disponibile în comerț, astfel încât forțele militare ale altor țări pot să utilizeze gratis aceste balize pentru navigație. Dar, în general, spațiul cosmic este o zonă în care marile puteri au mari avantaje față de statele mai mici sau mai sărace. De exemplu, în 2001, forțele americane din Afganistan au profitat mult de recunoașterea, comunicarea și navigația prin satelit în înfrângerea talibanilor și forțelor Al-Qaeda.

Adunarea de informații se bazează și pe diferite alte mijloace precum monitorizarea electronică a liniilor telefonice și a altor comunicații, pe rapoartele de la ambasade și informațiile din presa liberă. Unele tipuri de informații sunt obținute

prin trimiterea agenţilor în alte ţări ca spioni. Aceştia folosesc ingeniozitatea (plus bani şi tehnologie) pentru a penetra zidurile de secrete pe care guvernele străine le-au construit în jurul planurilor şi capacităţilor lor. De exemplu, în 1999, un spion rus a înregistrat conversaţii cu un dispozitiv de ascultare ascuns într-o cameră de conferinţe de înalt nivel la Departamentul de Stat american. Atacurile teroriste din 2001 au arătat slăbiciuni în capacităţile umane ale SUA, în domeniul spionajului. Statele Unite nu penetraseră o vastă reţea teroristă aflată în Afganistan şi care opera la nivel global[22].

În 2001, un avion de recunoaştere american care trăgea cu urechea de-a lungul coastei chineze (din apele internaţionale) a efectuat o aterizare de urgenţă pe teritoriul chinez după ce a fost atins de un avion de vânătoare chinez (care s-a prăbuşit). China a reţinut echipajul săptămâni întregi pentru a protesta împotriva supravegherii americane şi a beneficiat totodată de o comoară informaţională prin examinarea avionului american.

Cea mai mare agenţie de informaţii americană este Agenţia Naţională pentru Securitate (NSA), ale cărei misiuni constau în codificarea comunicaţiilor americane şi spargerea codurilor comunicaţiilor străine. Dimensiunea şi complexitatea acestei misiuni stă mărturie pentru importanţa tot mai mare a informaţiei în război (vezi p. 297). NSA angajează mai mulţi doctori în matematică decât oricine altcineva în lume, este al doilea mare consumator de energie electrică din statul Maryland, are un buget mai mare decât cel al CIA şi se crede că are cea mai puternică dotare computerizată din lume. În total, bugetele agenţiilor de informaţii americane, deşi sunt oficial secrete, s-au dovedit în 2005 a fi în jur de 44 de miliarde de dolari pe an. În mod clar aceste operaţiuni luate la un loc sunt foarte mari şi cresc în importanţă pe măsură ce revoluţia informaţională continuă şi războiul împotriva terorismului face ca misiunea lor să fie mai importantă.

Tehnologiile în curs de evoluţie

De-a lungul secolelor, puterea letală a armelor a crescut continuu – de la săbii la muschete, de la mitraliere la rachete. Dezvoltările tehnologice au schimbat natura forţei militare în mai multe moduri. În primul rând, recurgerea la forţă în conflictele internaţionale are acum costuri şi consecinţe mai profunde decât avea la începutul sistemului internaţional, acum câteva secole. În particular, marile puteri nu mai pot folosi forţa pentru a rezolva disputele dintre ele fără a risca distrugeri masive şi ruina economică.

Un al doilea efect pe termen lung al schimbării tehnologice este că angajamentele militare între forţele adverse au loc acum pe distanţe mai mari. Rachetele de toate tipurile accelerează această tendinţă. Efectul său este de a submina baza teritorială a războiului şi a statului însuşi. Statul avea cândva o carapace puternică de graniţe

22. Louise I. Gerdes (ed.), *Espionage and Intelligence Gathering*, Greenhaven Press, Farmington Hills, MI, 2004; Russell D. Howard şi Reid L. Sawyer (ed.), *Terrorism and Counterterrorism: Understanding the New Security Environment*, McGraw-Hill/Dushkin, Guilford, CT, 2003.

apărate militar, dar astăzi protecţia oferită de graniţe scade tot mai mult[23]. De exemplu, apărarea cu succes de către Israel a graniţelor sale nu a putut opri rachetele scud irakiene să lovească oraşele israeliene în timpul războiului din Golf.

În ultimele decenii, revoluţia tehnologică din electronică a afectat profund forţele militare, mai ales comanda şi controlul lor. **Războiul electronic** (acum lărgit la *războiul informaţional*) se referă la utilizarea spectrului electromagnetic (unde radio, radar, infraroşu etc.) în război – folosind semnale electromagnetice pentru propriul beneficiu şi blocând utilizarea lor de către duşman. Semnalele electromagnetice sunt folosite pentru a simţi în afara razei vizuale obişnuite, prin radar sau infraroşu şi pentru conceperea de echipamente ce permit vederea pe întuneric, prin ceaţă sau la distanţe mari. Acestea şi alte tehnologii au iluminat câmpul de luptă astfel încât forţele nu pot fi ascunse cu uşurinţă.

Contramăsurile electronice sunt tehnologii concepute pentru a contracara sistemele electronice inamice precum radarul şi comunicaţiile radio. **Tehnologia *stealth*** foloseşte materiale speciale radar-absorbante şi forme neobişnuite în designul avioanelor, rachetelor şi navelor pentru a dispersa radarul inamic. Totuşi, stealth-ul este extrem de scump (un bombardier stealth B-2 costă în jur de 2 miliarde de dolari, sau aproximativ de trei ori greutatea sa în aur) şi este predispus la probleme tehnice.

Electronica schimbă costurile şi capacităţile relative ale armelor de tot felul. Cipurile de computer în rachetele teleghidate le-au transformat într-o armă formidabilă pe uscat, pe mare şi în aer. Miniaturizarea unui astfel de armament face ca forţele militare mai mici şi mai ieftine să fie mai puternice ca oricând. Un infanterist poate folosi acum o rachetă lansată de pe umăr care costă 10.000 de dolari pentru a distruge un tanc care costă 1 milion de dolari. La fel, de pe o navă mică se poate lansa o rachetă antinavă în valoare 250.000 de dolari ce poate distruge o navă mare de război care costă sute de milioane de dolari. Dezvoltările tehnologice măresc în unele privinţe avantajele marilor puteri asupra statelor mai slabe, în timp ce în alte privinţe subminează acele avantaje. Campaniile americane de bombardament din ultimii ani împotriva Irakului, Serbiei şi Afganistanului – care au folosit mult muniţii sensibile de la distanţă şi teleghidate cu precizie – costă mult mai puţin şi au cauzat mult mai puţine victime civile decât raidurile aeriene anterioare. Totuşi, armele „inteligente" au permis şi grupărilor de gherilă să lanseze rachete antiaeriene sofisticate, iar noile tehnologii informaţionale ajută noul sistem radar al Chinei să detecteze avioanele „stealth" americane.

Strategiile pentru *războiul cibernetic* – distrugerea reţelelor de computer ale inamicilor pentru a degrada comanda şi controlul sau chiar pentru a intra electronic în conturile bancare – au fost dezvoltate de către forţele NATO în timpul războiului din Kosovo din 1999. Deşi nu au fost implementate decât într-o mică măsură, ele vor apărea probabil în războaiele viitoare. Unii experţi se tem că şi atacurile teroriste ar putea ţinti reţelele de calculatoare, inclusiv Internetul[24].

23. John H. Herz, *International Politics in the Atomic Age*, Columbia, 1959.

24. Gregory J. Rattray, *Strategic Warfare in Cyberspace*, MIT, 2001 ; Wayne M. Hall, *Stray Voltage : War in the Information Age*, Naval Institute Press, Annapolis, MD, 2003.

Armele de distrugere în masă

Armele de distrugere în masă includ trei tipuri generale : arme nucleare, chimice, și biologice. Ele se disting de armele convenționale prin enormul lor potențial letal, date fiind dimensiunea lor redusă și costurile modeste, și prin relativa lor lipsă de discriminare referitor la persoanele pe care le ucid. Din cauza acestor diferențe, armele de distrugere în masă oferă liderilor statelor tipuri de avantaje care diferă de forțele militare convenționale. Atunci când sunt atașate pe rachetele balistice, ele pot fi lansate de pe teritoriul unui stat și pot cauza mari distrugeri pe teritoriul altui stat[25].

Până acum acest lucru nu s-a întâmplat. Dar simpla amenințare a unei astfel de acțiuni subminează integritatea teritorială și securitatea statelor din sistemul internațional. Astfel, decidenții și cercetătorii acordă o atenție deosebită unor astfel de arme și rachetelor care le pot transporta. O preocupare principală în prezent o constituie potențialele de proliferare – posesia de arme de distrugere în masă de către tot mai multe state.

Armele de distrugere în masă servesc unor scopuri diferite de cele ale armelor convenționale. Cu câteva excepții, acest scop este de a descuraja atacul (mai ales cu alte arme de distrugere în masă) oferind liderilor mijloacele de a cauza mari pierderi unui potențial cuceritor sau distrugător. Pentru puterile mijlocii, aceste arme ar putea de asemenea să ofere o putere distructivă mai asemănătoare cu cea a marilor puteri, servind ca echilibranți simbolici. Pentru teroriști, scopul lor este, potențial, de a ucide foarte mulți oameni.

Armele nucleare

Armele nucleare sunt, în termeni de putere pură, cele mai distructive arme ale lumii. O singură armă de mărimea unui frigider poate distruge un oraș. Apărarea împotriva armelor nucleare este în cel mai bun caz extrem de dificilă.

Pentru a înțelege potențialul pentru proliferare nucleară, trebuie să știm câte ceva despre modul în care funcționează armele nucleare. Există două tipuri. Armele cu *fisiune* (bombe atomice sau A-bombe) sunt mai simple și mai puțin scumpe decât *armele cu fuziune* (numite și bombe termonucleare, bombe cu hidrogen, sau H-bombe).

Atunci când o armă cu fisiune explodează, un anumit tip de atom (element) este divizat sau „fisionat", în tipuri noi cu o masă totală mai mică. Masa pierdută este transformată în energie conform faimoasei formule a lui Albert Einstein, $E = mc^2$, care arată că o cantitate mică de masă este echivalentă cu o cantitate mare de energie. De fapt, bomba cu fisiune care a distrus Nagasaki (Japonia) în 1945 a transformat în energie aproximativ echivalentul masei unei monede de 1 penny. Două elemente chimice pot fi divizate astfel și fiecare din ele a fost folosit pentru a construi arme cu fisiune.

---

25. Robert Hutchinson, *Weapons of Mass Destruction : The No-Nonsense Guide to Nuclear, Chemical and Biological Weapons Today*, Cassell PLC, New York, 2004 ; Lynn Eden, *Whole World on Fire : Organizations, Knowledge, and Nuclear Weapons Devastation*, Cornell, 2003.

Aceste elemente – cunoscute ca **material fisionabil** – sunt uraniul-235 (sau U-235) și plutoniul.

Armele cu fisiune funcționează luând mase subcritice ale materialului fisionabil – cantități care nu sunt destul de dense pentru a declanșa o reacție în lanț – și compresându-le într-o masă critică, care explodează. În cel mai simplu proiect, o bucată de uraniu este propulsată într-un tub (prin explozive convenționale) într-o altă bucată de uraniu. Un alt proiect mai eficient, dar și mai solicitant din punct de vedere tehnic aranjează explozive puternice în jurul unei sfere goale de plutoniu, astfel încât să se producă o implozie a sferei și să se creeze o masă critică. Proiectele îmbunătățite adaugă o sferă exterioară de materiale ce reflectă neutronii pentru a mări numărul neutronilor rapizi în timpul exploziei.

Deși aceste proiecte necesită o inginerie sofisticată, ele pot fi realizate de multe state și de grupuri private. Obstacolul constă în obținerea de material fisionabil. Sunt necesare doar 4,5 până la 45,3 kg pentru fiecare bombă, dar chiar și aceste cantități mici nu se obțin ușor. U-235, care poate fi folosit în cele mai simple concepte de bombă, este deosebit de greu de obținut. Uraniul natural (extras în diferite țări) are mai puțin de 1% U-235, amestecat cu uraniu nefisionabil. Extragerea de U-235 fisionabil, numită îmbogățirea uraniului, este înceată, costisitoare și complexă din punct de vedere tehnic – un obstacol major pentru a fi întreprinsă pe scară largă. Dar Coreea de Nord, Iranul, Irakul și Libia și-au construit toate în ultimii ani infrastructura necesară. Coreea de Nord urmărea acest scop încă din 2006. În 2004, Iranul a fost de acord să suspende îmbogățirea uraniului, dar a încălcat acordul, a reînceput îmbogățirea și a fost referit Consiliului de Securitate al ONU în 2006. După invazia americană a Irakului, inspectorii americani au descoperit că Irakul își abandonase programul nuclear cu ceva ani în urmă.

Plutoniul se produce mai ușor, din uraniu de clasă inferioară, în reactoare nucleare – deși extragerea plutoniului necesită o uzină pentru separare. Dar o bombă cu plutoniu este mai dificil de construit decât una cu uraniu – un alt obstacol pentru proliferare. Plutoniul mai este folosit și în reactoarele cu destinație civilă, pe care Japonia și alte țări le-au construit recent – o altă sursă de material fisionabil. (Astfel, dacă ia o decizie în acest sens, deși acest lucru este puțin probabil, Japonia poate construi un arsenal nuclear formidabil, destul de repede.)

Armele cu fisiune au fost inventate acum 60 de ani de către cercetătorii americani, în cadrul unui program secret din al Doilea Război Mondial, cunoscut drept *Proiectul Manhattan*. În 1945, o bombă cu uraniu și una cu plutoniu au fost folosite pentru a distruge orașele Hiroshima și Nagasaki, omorând 100.000 de civili în fiecare oraș și determinând Japonia să se predea necondiționat. La standardele din ziua de azi, acele bombe erau arme brute, cu randament redus. Dar acesta este tipul de arme care pot fi construite de către un stat sărac sau de un actor nestatal.

Armele cu fuziune sunt extrem de scumpe și pretențioase din punct de vedere tehnic; ele sunt doar pentru statele cele mai bogate, cele mai mari, mai dotate tehnologic. În armele cu fuziune, doi atomi (variante ale hidrogenului) fuzionează împreună într-un atom mai mare, eliberând energie. Această reacție are loc doar la temperaturi foarte ridicate (soarele „arde" hidrogen prin fuziune). Proiectanții de

arme folosesc armele cu fisiune pentru a crea aceste energii ridicate şi pentru a declanşa o reacţie explozivă de fuziune. Puterea explozivă a majorităţii armelor cu fisiune este între 1 şi 200 kilotone (fiecare kilotonă este echivalentul a 1.000 de tone de explozibil convenţional). Puterea armelor cu fuziune este de obicei între 1 şi 20 de megatone (o megatonă are 1.000 de kilotone). În epoca de după Războiul Rece armele cu fuziune au devenit mai puţin importante.

Efectele armelor nucleare nu includ doar explozia, ci şi căldura şi radiaţiile. Căldura poate crea într-un oraş o furtună de foc care se auto-întreţine. Radiaţia are efecte nocive - în doze mari omoară oamenii în câteva zile, iar în doze mici creează probleme de sănătate pe termen lung, mai ales cancer. Radiaţia este maximă în vecinătatea (şi în direcţia vântului) unei explozii nucleare, dar o parte din ea este purtată în atmosferă, la distanţe mari, sub formă de căderi nucleare. Armele nucleare creează şi un puls electromagnetic (EMP) care poate întrerupe şi distruge echipamentul electronic (unele arme sunt proiectate pentru a maximiza acest efect). Folosirea mai multor arme nucleare în acelaşi timp (într-un război între marile puteri) ar avea efecte substanţiale asupra climatului global - posibil o *iarnă nucleară*, în care ani la rând cu temperaturi scăzute şi lipsa razelor soarelui ar declanşa o catastrofă ecologică.

Rachetele balistice şi alte sisteme purtătoare

Sistemele purtătoare pentru a trimite armele nucleare la ţintă - mult mai mult decât armele în sine - reprezintă baza pentru arsenalele şi strategiile nucleare ale statelor (abordate mai departe). Deoarece focoasele nucleare pot fi destul de mici - cântărind câteva zeci de kilograme sau chiar mai puţin -, ele se adaptează la o mare varietate de sisteme purtătoare.

În timpul Războiului Rece, sistemele purtătoare ale focoaselor nucleare au fost împărţite în două categorii. Armele *strategice* erau acelea care putea lovi teritoriul unui inamic, de obicei cu rază lungă (de exemplu, Moscova din Nebraska). Purtate cândva de bombardiere cu rază lungă de acţiune, ele sunt purtate acum în principal de rachete. Armele nucleare *tactice* erau acelea concepute pentru folosirea pe câmpul de luptă într-un teatru de angajament militar. În anii Războiului Rece, ambele superputeri au integrat arme nucleare tactice în forţele lor convenţionale de uscat, mare şi aer, folosind o varietate de sisteme purtătoare - bombe de gravitaţie, obuze, rachete cu rază scurtă de acţiune, mine antipersonal, încărcături de adâncime şi aşa mai departe. Totuşi, zecile de mii de focoase nucleare integrate în forţele convenţionale ale superputerilor erau expuse pericolului furturilor sau accidentelor. Folosirea lor ar fi implicat riscuri majore, de a degenera într-un război nuclear strategic, punând în pericol oraşele. Astfel, ambele superputeri au exclus aproape complet armele nucleare tactice atunci când Războiul Rece a luat sfârşit. Armele de acest gen aflate în fostele republici sovietice au fost trimise înapoi în Rusia pentru depozitare, şi în cele din urmă, pentru dezasamblare.

Principalele vehicule purtătoare strategice sunt **rachetele balistice** ; spre deosebire de avioane, este extrem de greu să te aperi împotriva lor. Rachetele balistice poartă o focoasă nucleară pe o traiectorie și o lasă să cadă deasupra unei ținte. O traiectorie se ridică în mod normal în atmosferă – cel puțin la 80 de kilometri înălțime – înainte de a coborî. Este nevoie de o rachetă puternică, iar un sistem de ghidare ajustează traiectoria astfel încât focoasa nucleară să cadă mai aproape de țintă. Rachetele balistice diferă în privința razei, acurateței și greutății de aruncare (cât de grea este focoasa pe care o pot căra). În plus, unele rachete se lansează din locuri fixe (silozuri), în timp ce altele sunt mobile, lansând de pe căi ferate sau camioane mari (ceea ce le face greu de țintit). Rachetele cu cea mai mare rază de acțiune sunt **rachetele balistice intercontinentale (ICBM)**, care au o rază de peste 8.000 km.

De un interes deosebit în ziua de azi sunt rachetele balistice cu rază scurtă de acțiune (SRBM), cu raze sub 1.600 km. Rachetele scud modificate lansate de Irak către Arabia Saudită și Israel în timpul Războiului din Golf erau SRBM-uri (cu încărcătură convențională). În conflictele regionale, raza lungă de acțiune a rachetelor mai puternice poate să nu fie necesară. Cele mai mari orașe din Siria și Israel se află la doar 213 km unul de celălalt ; capitalele Irakului și Iranului se află la mai puțin de 800 km depărtare, la fel cum sunt și cele ale Indiei și Pakistanului, după cum se arată în figura 6.2. Toate aceste state au rachete balistice. Rachetele balistice cu rază scurtă de acțiune și unele cu rază medie de acțiune sunt destul de ieftine pentru a fi obținute și chiar produse de către state mici cu venituri medii. Tabelul 6.3 enumeră capacitățile celor 33 de state cu rachete balistice.

Multe rachete balistice cu rază scurtă de acțiune, inclusiv cele folosite de Irak în timpul Războiului din Golf, sunt inexacte, dar este totuși foarte greu să te aperi împotriva lor[26]. Având focoase convenționale, ele au o utilitate mai mult psihologică decât militară (demoralizând populația inamică prin atacarea orașelor fără discriminare). Dacă au focoase nucleare, chimice sau biologice, aceste rachete pot provoca daune mult mai mari. Acuratețea sistemelor de lansare la toate tipurile de raze de acțiune se îmbunătățește pe măsură ce trecem la marile puteri, mai ales Statele Unite. După ce străbat mii de kilometri, cele mai bune rachete americane pot ateriza până la 15 m de o țintă, în jumătate dintre cazuri. Tendința în arsenalul nuclear american a fost spre focoase mai puțin puternice, dar spre rachete mai precise, pentru flexibilitate.

Racheta de croazieră este o rachetă rapidă, de mici dimensiuni care poate străbate mii de kilometri de teren cartografiat anterior pentru a-și atinge ținta, cu ajutorul ghidării prin satelit. Rachetele de croazieră pot fi lansate de pe nave, submarine, avioane sau de la sol. În 1993, președintele Bill Clinton a atacat sediul serviciului de informații irakian, în primul atac din istorie întreprins doar cu rachete de croazieră. Statele Unite au folosit mult rachetele de croazieră împotriva forțelor sârbe din Bosnia în 1995, împotriva Serbiei în 1999, a Irakului în 2003 și împotriva țintelor de scară mai mică precum baza teroristului Osama bin Laden din Afganistan, în 1998.

26. Theodore A. Postol, „Lessons of the Gulf War Experience with Patriot", *International Security*, 16 (3), 1991/1992, pp. 119-171.

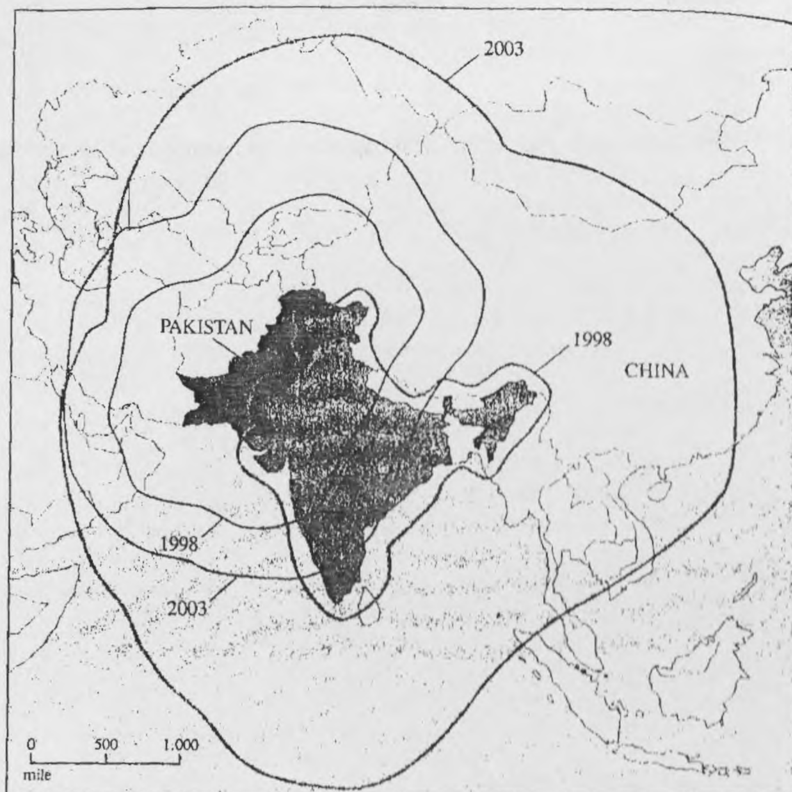

Figura 6.2. *Extinderea razelor de acțiune a rachetelor indiene și pakistaneze, 1998-2003* (*The Washington Post*, 29 mai 1999, A32, tabelul 6.3)

Tabelul 6.3. *Capacitățile în privința rachetelor balistice, 2006*

Țara	Raza (mile)	Ținte potențiale
Statele Unite[a]	13.000	(Lumea)
Rusia[a]	13.000	(Lumea)
China[a]	13.000	(Lumea)
Marea Britanie[a]	4.600	(Lumea ; lansate de pe submarin)
Franța[a]	3.700 [4.600]	(Lumea ; lansate de pe submarin)
Coreea de Nord[a]	800 [3.500]	Coreea de Sud, Rusia, China [toată Asia]
Iran[b,c]	900 [3.500]	Irak, Kuweit, Afganistan, Israel [Europa până în Asia]

Țara	Raza (mile)	Ținte potențiale
Israel[a,c]	900 [3.500]	Siria, Irak, Arabia Saudită, Egipt [Iran]
India[a,c]	1,500 [2.000]	Pakistan, China, Afganistan, Iran, Turcia
Pakistan[a]	800 [2.000]	India [Rusia, Turcia, Israel]
Arabia Saudită	1.700	Iran, Irak, Siria, Israel, Turcia, Yemen, Egipt, Libia, Sudan
Siria	300 [400]	Israel, Iordania, Irak, Turcia
Egipt	400	Libia, Sudan, Israel
Libia	200	Egipt, Tunisia, Algeria
Yemen	200	Arabia Saudită
Emiratele Arabe Unite	200	Arabia Saudită, Iran
Afganistan	200	Pakistan, Tadjikistan, Uzbekistan
Kazahstan	200	Uzbekistan, Tadjikistan, Kurdistan, Rusia
Turkmenistan	200	Iran, Afganistan, Uzbekistan, Tadjikistan
Armenia	200	Azerbaidjan
Belarus	200	Rusia, Ucraina, Polonia
Ucraina	200	Rusia, Belarus, Polonia, Ungaria, România
Coreea de Sud	200	Coreea de Nord
Vietnam	200	China, Cambodgia
Taiwan	80 [200]	China
Grecia	100	Turcia
Turcia	100	Grecia
Bahrain	100	Arabia Saudită, Qatar
Slovacia	80	Cehia, Ungaria, Polonia
Japonia[c]	–	
Numărul de state cu rachete balistice : 29		

Sursa : Carnegie Endowment for International Peace.

a) State care au arme nucleare.

b) State despre care se crede că încearcă să construiască arme nucleare.

c) State care dezvoltă rachete cu lansare din spațiu adaptabile ca rachete balistice cu rază lungă de acțiune.

Note : Numerele pentru raza de acțiune dintre paranteze indică rachetele aflate în curs de dezvoltare. Lista cu potențialele ținte include atât statele ostile cât și prietene, și este mai mult sugestivă decât comprehensivă. Razele de acțiune ale rachetelor cresc cu sarcini utile mai mici. Razele de 200 de mile (scud – B) și razele de 300 de mile (scud Mod – C) sunt aproximative pentru o sarcină utilă de 3 tone. Raza de acțiune saudită este pentru o sarcină utilă de două tone ; raza de acțiune nord-coreeană este pentru o sarcină utilă de o jumătate de tonă.

Răspândirea rachetelor balistice a fost greu de controlat[27]. Există un **Regim de Control al Tehnologiei Rachetelor** prin care statele industrializate încearcă să

27. Aaron Karp, *Ballistic Missile Proliferation : The Politics and Technics*, Oxford/SIPRI, New York, 1996 ; Dinshaw Mistry, *Containing Missile Proliferation : Strategic Technology, Security Regimes, and International Cooperation in Arms Control*, Washington, 2003.

limiteze fluxul de tehnologie relevantă pentru rachete către statele din Sudul global. Un succes l-a reprezentat întreruperea unui parteneriat egipteano-argentiniano-irakian în anii '80 pentru a dezvolta o rachetă cu rază medie de acţiune. Dar, în general, regimul a avut un succes limitat. Rachete cu rază de acţiune scurtă şi medie (raze de până la 3,200 de kilometri) se pare că sunt dezvoltate de Iran, Israel, Arabia Saudită, Pakistan, India, Coreea de Nord şi poate Argentina şi Brazilia. Rachetele balistice cu rază scurtă de acţiune realizate în Rusia sunt în posesia mai multor state. China şi-a vândut şi ea rachetele şi tehnologia în Sudul global (oferind preţuri mai mici pentru cumpărători şi aducând valută forte Chinei) – un punct sensibil în relaţiile cu Occidentul[28].

Statele mici sau teroriştii care pot achiziţiona arme nucleare în viitor le-ar putea lansa prin mijloace ingenioase. Deoarece armele nucleare sunt mici, una dintre ele ar putea fi introdusă ilegal într-un stat-ţintă în maşină, cu barca sau în valize diplomatice.

Din 2001, Statele Unite au început o iniţiativă de securitate a containerelor, cu scopul de a preveni ca armele de distrugere în masă să ajungă pe ţărmurile americane în containere de transport pe mare. Dar a proceda astfel fără a împiedica fluxul aducător de prosperitate al comerţului internaţional este o sarcină extrem de dificilă – aproape 8 milioane de containere trec prin porturile americane în fiecare an. În 2006, o revoltă bipartizană în Congresul SUA a blocat o înţelegere, aprobată de Administraţia Bush, care ar fi permis unei companii cu sediul în Dubai să controleze unele operaţiuni din câteva porturi americane (aşa cum fac deja alte companii străine). În timp ce războiul contra terorismului continuă, oraşele americane continuă să fie periclitate de armele nucleare introduse ilegal în Statele Unite.

Armele chimice şi biologice

O *armă chimică* emite substanţe chimice care incapacitează şi omoară oamenii[29]. Pot fi folosite diverse substanţe, de la cele mortale, precum gazul sarin, până la cele care doar irită, precum gazul paralizant. Ele afectează sistemul nervos, circulaţia, respiraţia, sau alte funcţii vitale ale organismului. Unele pot fi absorbite prin piele ; altele trebuie inhalate. Unele persistă în zona-ţintă mult timp după ce au fost utilizate ; altele se dispersează rapid.

Apărarea împotriva majorităţii armelor chimice este posibilă prin îmbrăcarea trupelor în echipamente de protecţie şi folosirea de măşti de gaze şi urmând proceduri elaborate pentru a decontamina echipamentul. Dar costumele de protecţie sunt călduroase, iar măsurile antichimice reduc eficienţa armatelor. Este mai puţin probabil ca alţi civili, în afara forţelor militare, să dispună de protecţie împotriva substanţelor (civilii israelieni, bine pregătiţi, au fost o excepţie). Armele chimice nu fac diferenţă în ceea ce priveşte victimele. De mai multe ori, armele chimice au fost

28. Richard A. Bitzinger, „Arms to Go : Chinese Arms Sales to the Third World", *International Security*, 17 (2), 1992, pp. 84-111.

29. Richard M. Price, *The Chemical Weapons Taboo*, Cornell, 1997 ; Valerie Adams, *Chemical Warfare, Chemical Disarmament*, Indiana, 1990 ; Edward M. Spiers, *Chemical and Biological Weapons : A Survey of Proliferation*, St. Martins's Press, New York, 1994

folosite intenționat împotriva civililor (mai ales de către guvernul irakian împotriva kurzilor irakieni în anii '80).

Utilizarea armelor chimice în război a fost rară. Iperita, care produce bășici pe piele și distruge plămânii, a fost larg utilizată (în proiectile) în Primul Război Mondial. După ororile acelui război, utilizarea armelor chimice a fost interzisă prin protocolul de la Geneva din 1925, tratat care este încă valabil. În al Doilea Război Mondial, ambele părți dispuneau de arme chimice, dar niciuna nu le-a folosit, de teama represaliilor. De atunci (poate cu câteva excepții neclare), doar Irakul a încălcat tratatul - împotriva Iranului, în anii '80.

Din păcate, acțiunile Irakului nu doar că au încălcat o barieră psihologică împotriva folosirii armelor chimice, dar au arătat că astfel de arme sunt ieftine și eficiente împotriva valurilor umane de atacatori fără echipament de protecție. Acest exemplu a stimulat zeci de alte state sărace să înceapă să achiziționeze arme chimice. Acestea sunt o modalitate ieftină pentru state de a obține arme de distrugere în masă. Armele chimice pot fi produse folosind procese și facilități asemănătoare cu cele pentru pesticide, produse farmaceutice și alte produse civile. Acest lucru este un factor foarte important în îngreunarea activității de identificare a unităților pentru producerea de arme chimice din țările suspecte sau în negarea accesului acelor state la substanțele și echipamentul necesar. În 1998, un atac american cu rachete de croazieră a distrus o unitate din Sudan, suspectată că produce arme chimice, care e posibil să fi fost doar o fabrică de produse farmaceutice.

Tratatul din 1925 nu a interzis producerea sau posesia de arme chimice, iar câteva zeci de state au profitat de acest vid pentru a le realiza. Statele Unite și Uniunea Sovietică au menținut arsenale mari de arme chimice în timpul Războiului Rece, dar le-au redus mult în ultima decadă. În 1992, o nouă **Convenție privind Armele Chimice** care să interzică producerea și posesia a fost finalizată după mai mulți ani de negocieri ; a fost semnată de toate marile puteri și de aproape toate celelalte state, cu câteva excepții incluzând Egiptul, Siria și Coreea de Nord. Noul tratat conține prevederi pentru o verificare strictă și amenințarea cu sancțiuni împotriva celor care îl încalcă, inclusiv (un adaos important) cei care nu au participat la tratat. Senatul american a aprobat ratificarea în ultimul moment, în 1997. Mai multe state (inclusiv India, China, Coreea de Sud, Franța și Marea Britanie) au recunoscut că au programe secrete de producere a armelor chimice, care vor fi desființate acum, sub supraveghere internațională. Rusia încă se confruntă cu o activitate foarte costisitoare și pe termen lung pentru a distruge un arsenal de 44.000 de tone de arme chimice construite în timpul Războiului Rece. Din 1997 până în 2002, organizația tratatului a supravegheat anihilarea unei șesimi din armele chimice ale lumii.

Armele biologice seamănă cu cele chimice, numai că folosesc microorganisme sau toxine obținute biologic. Unele folosesc virusi sau bacterii care cauzează boli mortale, precum variolă, ciumă bubonică, și antrax. Altele provoacă boli care nu sunt fatale, dar incapacitează, sau omoară animalele. Teoretic, o singură armă ar putea declanșa o epidemie la nivelul populației, dar acest lucru este considerat prea periculos și se preferă utilizarea microorganismelor mai puțin contagioase. Armele

biologice nu au fost practic folosite niciodată în război (Japonia a încercat câteva asupra unor sate din China, în al Doilea Război Mondial). Potenţialul lor pare pentru mulţi lideri politici a fi cutia Pandorei care ar putea elibera forţe incontrolabile.

Din acest motiv, dezvoltarea, producţia şi posesia de arme biologice sunt interzise prin **Convenţia privind Armele Biologice** din 1972, semnată de peste 100 de ţări, inclusiv de marile puteri. Superputerile şi-au distrus stocurile de arme biologice şi au fost nevoite să-şi limiteze complexele de arme biologice la cercetare defensivă, şi nu la dezvoltarea armelor. Totuşi, deoarece tratatul nu prevede inspecţii şi deoarece programele de realizare a armelor biologice sunt relativ uşor de ascuns, asupra multor state planează suspiciunea că au arme biologice. Inspecţiile ONU în Irak, la mijlocul anilor '90 au dat la iveală un program activ de arme biologice. După prăbuşirea Uniunii Sovietice, au apărut dovezi că un program secret de producere a armelor biologice se afla în desfăşurare şi acolo. În 2001, Statele Unite s-au retras din convorbirile pentru întărirea tratatului din 1972, declarând că modificările propuse nu erau realizabile.

Sporii de antrax erau una dintre principalele arme biologice produse de programul secret sovietic, iar armata SUA i-a produs şi ea (pentru cercetări privind măsurile defensive). În 2001, curând după atacurile din 11 septembrie, au fost trimise mici cantităţi de spori de antrax prin poşta americană, la instituţii guvernamentale şi mass media, omorând mai mulţi oameni şi perturbând grav distribuţia poştală. Atacul rămăsese nerezolvat la începutul lui 2006, dar a arătat că armele biologice sunt o ameninţare reală, şi nu o îngrijorare futuristă. În 1997, armata SUA a început să vaccineze toţi cei 2,4 milioane de soldaţi împotriva antraxului.

Astăzi, Statele Unite şi poate zece alte state continuă cercetările pentru producerea de arme biologice (neinterzise de tratat). Cercetătorii încearcă să evalueze implicaţiile militare ale progreselor în biotehnologie. Majoritatea statelor care fac cercetări susţin că scopul îl constituie stoparea unui alt stat de a dezvolta arme biologice.[30]

Proliferarea

Proliferarea reprezintă răspândirea armelor de distrugere în masă - arme nucleare, rachete balistice şi arme chimice sau biologice - în rândurile mai multor actori. Implicaţiile proliferării pentru relaţiile internaţionale sunt greu de prezis, dar profunde. Rachetele balistice cu arme de distrugere în masă anulează protecţia teritorială oferită de graniţe şi fac ca fiecare stat să fie vulnerabil în faţa celorlalte. Unii realişti, care cred în raţionalitatea de bază a acţiunilor statelor, nu sunt atât de deranjaţi de această perspectivă, iar unii chiar o acceptă cu plăcere. Ei consideră că într-o lume

30. Joshua Lederberg (ed.), *Biological Weapons : Limiting the Threat*, MIT, 1999 ; Jonathan B. Tucker (ed.), *Toxic Terror : Assessing Terrorist Use of Chemical and Biological Weapons*, MIT, 2000 ; Andrew T. Price-Smith (ed.), *Plagues and Politics : Infectious Diseases and International Policy*, Palgrave, New York, 2001 ; Andrew T. Price-Smith, *The Health of Nations*, MIT, 2001 ; Malcom Dando, *The New Biological Weapons : Threat, Proliferation, and Control*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2001.

care utilizarea forței militare ar putea duce la anihilarea reciprocă, ar fi mai puține războaie – tot așa cum în cursa înarmării din timpul Războiului Rece superputerile nu au folosit armele nucleare. Alți cercetători în RI care au mai puțină încredere în raționalitatea liderilor de stat sunt mult mai alarmați de proliferare. Ei se tem că, fiind tot mai mulți actori nucleari (sau chimici/biologici), calculul greșit sau accidentul – ori terorismul fanatic – ar putea conduce la utilizarea armelor de distrugere în masă la o scară nemaiîntâlnită din 1945[31].

Liderii marilor puteri tind să fie de partea celui de-al doilea grup[32]. Ei au încercat să limiteze cele mai distructive arme la marile puteri. Proliferarea erodează avantajul marilor puteri în relație cu puterile mijlocii.

Există de asemenea temerea că aceste arme ar putea intra în posesia teroriștilor sau a altor actori nestatali care ar fi imuni la amenințarea cu represaliile (neavând teritorii sau orașe pe care să le apere). Dovezile obținute în timpul războiului din 2001 din Afganistan au arătat că organizația Al-Qaeda încerca să facă rost de arme de distrugere în masă și era dispusă să le folosească. Securitatea precară a vastelor complexe nucleare sovietice a sporit temerile că materialele fisionabile puteau ajunge în posesia teroriștilor[33].

Totuși, statele care vând tehnologie cu potențial de proliferare pot scoate profit. De exemplu, la mijlocul anilor '90, Statele Unite au făcut presiuni asupra Rusiei și Chinei să nu mai vândă tehnologie nucleară Iranului (despre care Statele Unite spuneau că încerca să producă arme nucleare). Rusia și China au refuzat să renunțe la sutele de milioane de dolari din vânzări. Aceasta este o altă problemă a bunurilor colective internaționale, în care statele care își urmăresc interesele individuale ajung, toate, într-o situație dificilă.

Proliferarea nucleară ar putea avea loc doar prin cumpărarea (sau vânzarea) de către un actor statal sau nestatal a uneia sau mai multor arme nucleare ori a componentelor acesteia. Mijloacele de prevenire variază de la spioni la măsuri stricte de securitate și măsuri de împiedicare a folosirii unei arme furate. Însă criza economică din Rusia din anii '90 a făcut vulnerabile sute de tone de materiale fisionabile

---

31. T.V. Paul, Richard J. Harknett și James J. Wirtz (ed.), *The Absolute Weapon Revisited*, Michigan, 1998 ; Leonard S. Spector, Gregory P. Webb și Mark G. McDonough, *Tracking Nuclear Proliferation : A Guide in Maps and Charts*, Brookings/Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 1998 ; Scott D. Sagan și Kenneth N. Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons : A Debate*, Norton, New York, 1995.
32. Victor Urgoff (ed.), *The Coming Crisis : Nuclear Proliferation, US Interests, and World Order*, MIT, 1999 ; Susanna Schrafstetter și Stephen Twigge, *Avoiding Armageddon : Europe, the United States, and the Struggle for Nuclear Nonproliferation, 1945-1970*, Praeger, Westport, CT, 2004.
33. Peter Finn, „Experts Discuss Chances of Nuclear Terrorism", *Washington Post*, A19, 3 noiembrie 2001 ; Steven Erlanger, „Lax Nuclear Security in Russia Is Cited as Way for bin Laden to Get Arms", *New York Times*, B1, 12 noiembrie 2001 ; Nadine Gur și Benjamin Cole, *The New Face of Terrorism : Threats from Weapons of Mass Destruction*, I.B. Tauris, New York, 2000 ; Richard A. Kalkenrath, Robert D. Newman și Bradley A. Thayer, *America's Achilles' Heel : Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack*, MIT, 1998.

ruseşti, aflate sub controlul muncitorilor civili prost plătiţi şi al ofiţerilor din unităţi slab finanţate, cu o securitate laxă şi afectate de corupţie. În 2002, ţările G-8 au alocat 20 de miliarde de dolari pentru această problemă, dar la sfârşitul lui 2003, un studiu realizat de 21 de grupuri de cercetare (concentrat asupra a 100 de reactoare de cercetare nesigure din 40 de ţări, cu uraniu la parametri de armă) a stabilit că puţini din aceşti bani au fost cheltuiţi, iar problemele existau încă.

O formă mai puternică de proliferare nucleară o reprezintă dezvoltarea de către state a unor complexe nucleare pentru a-şi produce continuu propriile arme nucleare[34]. Aici sunt implicate cantităţi mai mari de arme şi există un potenţial mai mare pentru o cursă a înarmărilor în conflictele şi rivalităţile regionale. Conflictele regionale relevante sunt cele dintre Israel şi statele arabe, Iran şi vecinii săi arabi, India şi Pakistan[35], cele două Corei, şi poate Taiwan şi China. India şi Pakistanul au detonat dispozitive nucleare în subteran şi construiesc arsenale şi rachete pentru a le lansa. În plus, Africa de Sud a raportat că a construit mai multe arme nucleare, dar apoi le-a dezmembrat în anii '80 (cât timp se afla încă sub conducerea minorităţii albe).

Israelul nu a efectuat niciodată teste cu arme nucleare şi nici nu a recunoscut că le are, dar se crede că dispune de peste o sută de focoase nucleare pe avioane de luptă şi rachete cu rază medie de acţiune. Israelul vrea să folosească aceste capacităţi ca ultimă soluţie, dacă ar fi pe cale să fie cucerit de vecinii săi[36]. Liderii israelieni speră astfel să-i convingă pe liderii arabi că o cucerire militară a Israelului este imposibilă. Pentru a opri Irakul să dezvolte arme nucleare, Israelul a executat un raid de bombardamente asupra unităţii principale a complexului nuclear irakian, în 1981. Fără acest raid, Irakul ar fi avut probabil arme nucleare până la începerea Războiului din Golf din 1991.

Tratatul de Neproliferare (TNP) din 1968 a creat un cadru pentru controlarea răspândirii materialelor şi expertizei nucleare[37]. Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică (AIEA), agenţie ONU cu sediul în Viena, este însărcinată cu inspectarea industriei de energie nucleară din statele membre, pentru a preveni deturnările secrete în scop militar ale materialelor nucleare. Totuşi, în anii '90, principalul cercetător al Pakistanului a vândut capsule pentru bombe cu uraniu neîmbogăţit, centrifuge pentru îmbogăţire şi proiecte pentru bombe Libiei, Iranului şi Coreei de

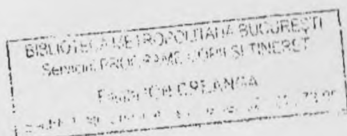
34. Itty Abraham, *The Making of the Indian Atomic Bomb : The Impact on Global Proliferation*, California, 1999 ; John Wilson Lewis şi Xus Litai, *China Builds the Bomb*, Stanford, 1988.
35. David Albright şi Mark Hibbs, „India's Silent Bomb", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 48 (7), 1992, pp. 27-31 ; David Albright şi Mark Hibbs, „Pakistan's Bomb : Out of the Closet", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 48 (6), 1992, pp. 38-43.
36. Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, Columbia, 1998 ; Seymour M. Hersh, *The Samson Option : Israel's Nuclear Arsenal and American Foreign Policy*, Random House, New York, 1991 ; Zeev Maoz, *Defending the Holy Land : A Critical Analysis of Israel's Security and Foreign Policy*, Michigan, 2006.
37. Richard Kokoski, *Technology and the Proliferation of Nuclear Weapons*, Oxford/SIPRI, New York, 1996 ; Glenn Chafetz, „The Political Psychology of the Nuclear Nonproliferation Regime", *Journal of Politics*, 57 (3), 1995, pp. 743-775.

Nord. Un număr de state potențial nucleare (precum Israelul) nu au semnat tratatul, iar chiar și acele state care l-au semnat pot ocoli prevederile, menținând unele capacități secrete (precum au făcut Irakul și Iranul). Conform termenilor acordului de încetare a focului după Războiul din Golf, programul nuclear al Irakului a fost descoperit și desființat de către AIEA[38].

Coreea de Nord s-a retras din AIEA în 1993, apoi a negociat cu liderii din Occident pentru a primi ajutor economic, inclusiv reactoare mai sigure, în schimbul înghețării programului său nuclear. Liderul Coreei de Nord a murit câteva luni mai târziu, dar compromisul a rezistat. În 1999, Coreea de Nord a permis inspecția unui disputat complex subteran și a fost de acord să suspende testele cu rachete, în schimbul ajutorului și al ridicării parțiale a sancțiunilor comerciale ale SUA[39]. Existau însă temeri că liderii săi încercau doar că să câștige timp și ajutor pentru a sprijini un regim eșuat.

Acest tablou plin de speranță s-a dovedit a fi fals, în 2002, când Statele Unite au confruntat Coreea de Nord cu dovezi privitoare la un program secret de îmbogățire nucleară, iar nord-coreenii au recunoscut. Pe măsură ce relațiile s-au deteriorat, Coreea de Nord s-a retras din acord și din AIEA, a repornit reactorul nuclear și a amenințat să transforme plutoniul de care dispunea în 6 bombe, într-un interval de câteva luni. Monitorizarea americană a detectat anumite molecule care indicau reprocesarea plutoniului, dar Coreea de Nord a anunțat apoi că sistase procesările. Deși lipsesc dovezile – până când Coreea de Nord nu testează o bombă –, există toate motivele să credem că acest stat este a noua putere nucleară a lumii. De vreme ce acele bombe ar putea fi vândute celui care oferă mai mult, ele au reprezentat un mare risc pentru Statele Unite, într-un moment în care Irakul se afla pe lista de preocupări a liderilor SUA. Liderii americani, chinezi, japonezi și coreeni au continuat să negocieze în 2006, dar rezultatul este nesigur.

Un număr de puteri mijlocii și două mari puteri (Japonia și Germania) au posibilitatea să producă arme nucleare, dar au ales să nu facă acest lucru. Motivele includ normele împotriva folosirii armelor nucleare, teama de represalii și constrângerile practice, inclusiv costul. În prezent, puterile nucleare nedeclarate includ Israelul (cu cca 100 de focoase) și Coreea de Nord (cu 6, probabil). Statele declarate ca fiind nucleare pe lângă cele „cinci mari" sunt India și Pakistanul (cu zeci de focoase fiecare, iar numărul este în creștere).

38. David Albright și Mark Hibbs, „Iraq's Nuclear Hide-and-Seek", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 47 (7), 1991, pp. 14-23.
39. Leon V. Sigal, *Disarming Strangers : Nuclear Diplomacy with North Koreea : A Debate on Engagement Strategies*, Columbia, 2003.

PERSPECTIVE POLITICE

Primul Ministru al Israelului, Ehud Olmert

PROBLEMA *Echilibrarea concesiilor în folosirea forţei pentru a înfrunta o potenţială ameninţare a securităţii*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi prim-ministrul Israelului. Regiunea Orientului Mijlociu oferă poate cea mai clară ilustrare a multor concepte realiste. Conflicte militare, dileme de securitate şi cursele înarmării sunt endemice pentru regiune. Din perspectivă militară, ţara-cheie din regiune este Israelul. Acesta s-a luptat şi şi-a înfrânt toţi vecinii de mai multe ori de la înfiinţarea sa în 1948. În ciuda acestor victorii, Israelul încă se confruntă cu ameninţări din afara graniţelor.

Deşi nu sunt vecini, Iranul a provocat în mod repetat Israelul. A finanţat Hezbollahul, o grupare care operează în Liban şi este considerată organizaţie teroristă de către Israel şi Statele Unite. Raidurile Hezbollah au ucis trupe şi civili în nordul Israelului, care a etichetat Iranul ca fiind ameninţarea predominantă din regiune.

În 2004, Iranul a recunoscut că a dezvoltat capacităţi de producere a uraniului îmbogăţit pentru folosirea în reactoare nucleare. Uraniul îmbogăţit poate fi folosit şi pentru armele nucleare. După negocierile cu Uniunea Europeană (UE), Rusia şi Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică (AIEA) a ONU, Iranul a fost iniţial de acord să oprească îmbogăţirea materialelor nucleare, dar în 2005 a reluat îmbogăţirea, declarând că tehnologia nucleară este dreptul său inerent. În primăvara lui 2006, Consiliul de Securitate al ONU a cerut Iranului să înceteze această activitate, dar Iranul nu a dat semne că se conformează acestei cereri. Între timp şi-a îmbunătăţit rachetele, luând în vizor oraşele israeliene.

În 1981, Israelul a lansat un atac aerian preemptiv împotriva Irakului, distrugându-i reactorul nuclear. Executarea unei astfel de operaţiuni împotriva Iranului ar fi mai dificilă decât atacul asupra Irakului. În timp ce Irakul avea o locaţie ce trebuia atacată, Iranul are mult mai multe (poate sute), necesitând un atac bine coordonat.

SCENARIUL Imaginaţi-vă acum că Iranul se retrage din toate acordurile internaţionale şi accelerează îmbogăţirea materialului nuclear. Când se va afla în posesia unei cantităţi suficiente de uraniu îmbogăţit, Iranul ar putea să producă cu uşurinţă arme nucleare.

O opţiune ar fi un atac aerian asupra Iranului. Dacă are succes, un astfel de atac ar putea fi cel mai bun mod pentru a vă asigura securitatea pe termen lung, dacă Iranul dezvoltă arme pentru a vă ataca. Totuşi, atacul ar fi dificil de executat şi ar putea risca un război de proporţii, în regiune. Dacă atacul dă greş, ar putea să ducă la represalii din partea Iranului.

Sunteţi aliaţi apropiaţi şi aveţi interese comune cu Statele Unite pentru a împiedica Iranul să devină o putere nucleară. Statele Unite au făcut presiuni asupra Iranului pentru a nu mai îmbogăţi material nuclear. Dar forţele armate americane sunt solicitate în mai multe zone, aşa că Statele Unite ar putea ezita să execute o astfel de misiune. Aţi putea face presiuni asupra AIEA, UE sau Statelor Unite, pentru a ajuta la oprirea programelor nucleare iraniene, de exemplu, prin introducerea sancţiunilor economice. În mod clar, această opţiune este cea mai ieftină în ceea ce priveşte costurile militare şi umane, dar Iranul a respins aceste organizaţii în trecut.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Ca prim-ministru al Israelului, trebuie să decideţi cea mai bună cale de acţiune. Cum echilibraţi aceste opţiuni privind utilizarea forţei pentru a încerca să vă protejaţi statul? Recurgeţi la atac militar? Faceţi presiuni asupra

Statelor Unite să lanseze un atac? Faceţi presiuni diplomatice asupra AIEA şi UE? Vă puteţi baza securitatea pe termen lung pe speranţa că diplomaţia totuşi funcţionează? Cum echilibraţi opţiunile de a folosi forţa sau diplomaţia, pentru a înfrunta această ameninţare la adresa securităţii?

Iranul neagă, dar se pare că lucrează pentru a dezvolta arme nucleare (aşa cum începuse să facă sub conducerea Şahului în anii '70). Din 2003, Iranul a fost de acord pentru prima dată să suspende programul pentru îmbogăţirea uraniului şi să permită inspecţiile inopinate ale AIEA, apoi a reînceput procedura de îmbogăţire, a suspendat-o din nou şi iar a reluat-o. În 2005, eforturile Europei, sprijinite de SUA, de a oferi Iranului stimulente economice pentru a desfiinţa programul, precum şi ale Rusiei de a îmbogăţi uraniul Iranului pe teritoriul rus cu măsuri de siguranţă, au eşuat. În 2006, AIEA a adus problema în atenţia Consiliului de Securitate al ONU, care a condamnat acţiunile Iranului, dar nu a putut fi de acord cu sancţiunile. Iranul a insistat asupra dreptului său suveran de a îmbogăţi uraniul pentru ceea ce el numea scopuri paşnice.

Brazilia şi Argentina păreau să se îndrepte spre o cursă a înarmării nucleare în anii '80, dar au anulat-o atunci când civilii au înlocuit guvernele militare din ambele ţări[40]. În 2004, după ani de împotrivire, Brazilia a acordat inspectorilor AIEA accesul la o uzină controversată de îmbogăţire a uraniului (care nu făcea evident parte dintr-un program pentru arme nucleare).

În 1995, TNP a fost supus unei evaluări la 25 de ani de la adoptare. În acea perioadă, statele nenucleare trebuiau să rămână astfel ; ele s-au conformat în mare parte, în afară de Israel, India şi Pakistan, care nu semnaseră tratatul. Statele nucleare trebuiau să opereze o dezarmare serioasă, dar multe au refuzat. Conferinţa de evaluare din 2005 a eşuat când Statele Unite şi alte ţări nu au căzut de acord cu privire la programul Iranului şi la lacunele din tratat.

Strategia nucleară

Termenul de *strategie nucleară* se referă la deciziile legate de câte arme nucleare trebuie desfăşurate, pe ce sisteme purtătoare să fie plasate, şi ce politici trebuie adoptate privind circumstanţele în care ar putea fi folosite[41].

40. Paul L. Leventhal, şi Sharon Tanzer (ed.), *Averting a Latin American Nuclear Arms Race : New Prospects and Challenges for Argentine-Brazil Nuclear Cooperation*, St. Martin's, New York, 1992.
41. Charles L. Glaser, *Analyzing Strategic Nuclear Policy*, Princeton, 1990 ; Scott D. Sagan, *Moving Targets : Nuclear Strategy and National Security*, Princeton, 1989 ; Joseph S. Nye, Graham T. Allison şi Albert Carnesdale (ed.), *Fateful Visions : Avoiding Nuclear Catastrophe*, Ballinger, Cambridge, MA, 1988 ; Edward Rhodes, *Power and Madness : The Logic of Nuclear Coercion*, Columbia, 1989 ; Robert Jervis, *The Meaning of the Nuclear Revolution : Statecraft and the Prospect of Armageddon*, Cornell, 1989 ; Steven Kull, *Minds at War*, Basic, New York, 1988 ; Strobe Talbott, *The Master of the Game : Paul Nitze and the Nuclear Peace*, Knopf, New York, 1988.

Motivul pentru deţinerea de arme nucleare este aproape întotdeauna acela de a descuraja un stat de la un atac nuclear sau convenţional prin ameninţarea cu represalii distrugătoare. Acest lucru ar trebui să funcţioneze dacă liderii sunt actori raţionali care vor să evite costurile imense ale unui atac nuclear. Dar va funcţiona doar dacă alte state cred că ameninţarea unui stat de a folosi armele nucleare este credibilă. Căutarea unei descurajări credibile de către două sau mai multe state ostile tinde să ducă la un arsenal tot mai mare de arme nucleare. Pentru a urma această logică, începeţi cu desfăşurarea de către Pakistan a primei sale rachete nucleare aţintite spre India (exemplul funcţionează şi cu ţările în ordine inversă). Atunci India nu ar ataca - asta dacă nu cumva ar putea împiedica Pakistanul să-şi folosească racheta. India ar putea face acest lucru prin construirea de forţe ofensive capabile să distrugă racheta pakistaneză (folosind, probabil, arme nucleare, dar nu acesta e punctul cheie aici). În acest caz racheta pakistaneză, în loc să descurajeze India, ar determina-o să distrugă racheta înainte de a fi lansată. Un atac menit să distrugă – în mare parte sau complet – armele nucleare ale unui stat înainte ca ele să poată fi folosite se numeşte *prima lovitură*.

Pakistanul ar putea să-şi protejeze rachetele (dacă le face mobile). Ar putea de asemenea să construiască mai multe rachete nucleare, astfel încât, chiar dacă unele ar fi distruse într-un prim atac indian, ar rămâne câteva pentru a putea recurge la represalii. Armele care pot rezista unui prim atac şi apoi pot contraataca oferă unui stat posibilitatea de *contralovitură*. Un stat care desfăşoară cele mai puţine forţe nucleare necesare pentru a avea o capacitate asigurată de contralovitură (între zeci şi sute) dispune de o forţă minimă de descurajare. Posesia de către ambele părţi a capacităţilor de contralovitură se numeşte **distrugere reciproc asigurată (MAD *mutually assured destruction*)**, deoarece nici una dintre ele nu o poate opri pe cealaltă să o distrugă. Termenul sugerează că strategia, deşi reflectă „raţionalitatea", este de fapt nebunească (dementă), deoarece devierile de la raţionalitate ar putea distruge ambele părţi. Dacă India nu ar putea *distruge* cu siguranţă racheta Pakistanului, ar desfăşura propria sa rachetă (rachete) nucleară pentru a *descuraja* Pakistanul să îşi folosească racheta. India, de asemenea, ar putea avea capacitatea unei contralovituri. Acum problema credibilităţii devine importantă. În teorie, India ar putea lansa un atac nenuclear asupra Pakistanului, ştiind că liderii pakistanezi raţionali ar prefera să piardă un astfel de război decât să-şi folosească armele nucleare şi să atragă un răspuns nuclear indian. Rachetele nucleare se anulează de fapt una pe alta.

În timpul Războiului Rece, aceasta era problema cu care se confruntau planificatorii de război americani, care încercau să oprească un atac convenţional sovietic asupra Europei de Vest. Ei puteau să ameninţe că vor folosi armele nucleare drept răspuns, dar liderii sovietici raţionali ar fi ştiut că liderii americani raţionali nu ar duce niciodată la bun sfârşit o astfel de ameninţare şi să rişte declanşarea unui război nuclear global. Este mai bine să se piardă Germania de Vest, conform acestui raţionament, decât să se piardă şi Germania de Vest, şi New Yorkul. Planificatorii americani încercau să-i convingă astfel pe sovietici că un asemenea atac ar fi prea riscant. Demersul lor consta în integrarea a mii de arme nucleare tactice în forţele convenţionale, astfel încât escaladarea într-un război nuclear să poată avea loc mai mult sau mai puţin automat în cazul unui război convenţional. Acesta era echivalentul

scoaterii volanului" într-un joc Laşul (vezi p. 117). China foloseşte în prezent o formă asemănătoare de „iraționalitate rațională" în relațiile sale cu Taiwanul, încercând să facă credibilă amenințarea cu războiul (care ar fi dezastruos atât pentru China, cât şi pentru Taiwan) dacă Taiwanul îşi declară independența (vezi p. 105).

Apărarea a jucat un rol neînsemnat în strategia nucleară deoarece nu a fost identificată nici o apărare eficientă împotriva atacurilor cu rachete. Totuşi, Statele Unite cheltuiesc miliarde de dolari pe an pentru a încerca să dezvolte sisteme de apărare care să poată doborî rachetele balistice din zbor. Programul se numeşte **Inițiativa pentru Apărare Strategică (SDI)**, „Războiul Stelelor" sau Apărarea contra Rachetelor Balistice (BMD). El a luat naştere la cererea preşedintelui Ronald Reagan, în 1983, pentru un scut total, astfel încât rachetele nucleare să devină depăşite[42]. Totuşi, misiunea s-a transformat curând într-una (ceva) mai realistă, de apărare a unor rachete americane în cazul unui atac sovietic masiv. După Războiul Rece, misiunea s-a schimbat din nou, într-una de protejare a teritoriului american de atacuri cu rachetă foarte limitate (cel mult câteva rachete), precum cele care ar putea avea loc în cazul unei lansări neautorizate, al unui accident sau al unui atac de către un stat mic. Japonia intenționează să cheltuiască un miliard de dolari pe an pentru a construi până în 2007 un sistem de apărare conceput de americani, situat pe uscat şi pe mare. Totuşi, Coreea de Nord are mai mult de 600 de rachete balistice capabile să lovească Japonia.

În 2004, Statele Unite au început să desfăşoare atât un sistem prototip de interceptare a rachetelor situat în Alaska, cât şi amplasarea unui distrugător în Marea Japoniei, în apropierea coastelor Coreeei de Nord, care ar putea încerca să doboare o rachetă nord-coreeană în faza de ridicare. De asemenea, a început să pună la punct – în ciuda opoziției puternice a Chinei – o colaborare pentru un scut de apărare antirachetă în Asia, care ar include Japonia, Australia, poate India, şi Taiwanul. Patru distrugătoare japoneze se vor alătura celui american, iar rachetele Patriot amplasate în Japonia ar încerca să doboare rachetele care se apropie. Mai multe teste ale sistemului american au eşuat în 2004.

Sunt testate şi alte tehnologii, inclusiv lasere acționate fie din spațiu, fie de pe nave, pentru a incapacita rachetele balistice la scurt timp după lansare (atunci când motoarele le fac uşor de detectat, iar focoasele şi momelile nu au fost încă lansate). În ansamblu, nu există nici o apărare sigură împotriva rachetelor balistice, iar experții nu cad de acord dacă de o astfel de apărare ne despart doar câțiva ani sau mai mulți.

Pe lângă provocările tehnice de oprire a focoaselor rachetelor balistice în zbor, o adevărată apărare strategică ar trebui să oprească şi rachetele de croazieră (lansate poate de pe submarine), avioanele şi alte sisteme inventive de lansare. Dacă un stat „nelegiuit" sau o grupare teroristă ar lovi Statele Unite cu o armă nucleară, probabil că nu ar folosi un ICBM. Nimeni nu are un răspuns la această problemă. Deocamdată, singura apărare reală împotriva armelor nucleare este ofensiva – evitarea ca acele arme să ajungă la cine nu trebuie, şi amenințarea cu represalii masive împotriva statelor care le dețin deja.

---

42. James M. Lindsay şi Michael O'Hanlon, *Defending America : The Case for Limited National Missile Defense*, Brookings, Washington, DC, 2001 ; James J. Wirtz şi Jeffrey A. Larsen, *Rocket's Red Glare : Missile Defenses and the Future of World Politics*, Westview Press, Boulder, CO, 2001.

Arsenalele nucleare şi controlul armamentelor

În timpul Războiului Rece, forțele nucleare ale superputerilor au sporit, iar tehnologiile s-au dezvoltat. Aceste structuri de forță care evoluează au fost codificate (mai mult decât constrânse) de o serie de acorduri de control al armamentelor. *Controlul armamentelor* reprezintă un efort din partea a două sau mai multe state de a-şi reglementa printr-un acord formal achiziția de arme[43]. Controlul armamentelor nu se referă doar la armele nucleare - de exemplu, după Primul Război Mondial marile puteri au negociat impunerea unor limite asupra dimensiunii forțelor marinei militare - dar în ultimele decenii, armele nucleare au reprezentat principala preocupare în controlul armamentelor. Acordurile de control al armamentelor necesită de obicei negocieri lungi şi formale şi multe discuții tehnice, finalizate printr-un tratat. Unele tratate de control sunt multilaterale ; dar în timpul Războiului Rece majoritatea erau bilaterale (americano-sovietice). Unele dintre ele rămân valabile pe termen nelimitat ; altele sunt limitate în timp.

La început, Statele Unite aveau forțe nucleare net superioare şi se bazau pe o strategie de represalii masive împotriva oricărui atac sovietic convențional. Această amenințare a devenit mai puțin credibilă pe măsură ce Uniunea Sovietică şi-a dezvoltat capacitatea de contralovitură. În anii '60, superputerile au apelat la controlul armelor nucleare pentru a-şi reglementa relațiile. În urma acestor acorduri, ele au căpătat încredere că puteau să facă afaceri una cu cealaltă şi că nu vor lăsa cursa înarmărilor să le ducă la un război nuclear - teamă care s-a accentuat după Criza Rachetelor din Cuba din 1962. Primele acorduri interziceau testarea de arme nucleare în atmosferă sau plasarea de arme nucleare în spațiu. Tratatul de Neproliferare din 1968 (TNP) a fost construit pe teama comună a superputerilor față de China şi de alte state potențial nucleare. Alte măsuri de creştere a încrederii erau direcționate spre administrarea potențialelor crize. Acordul „liniei roşii" lega şefii de stat american şi sovietic prin telefon. În cele din urmă, superputerile au dezvoltat centre şi sisteme pentru schimbul de informații în situații de criză.

Mai multe tratate din anii '70 au consolidat paritatea de bază în capacități nucleare a superputerilor în condițiile MAD. **Tratatul privind Rachetele Antibalistice (ABM)** din 1972 oprea oricare dintre părți să folosească apărarea contra rachetelor balistice ca scut din spatele căruia să lanseze o primă lovitură. Totuşi, pentru a permite testarea completă a tehnologiilor de apărare antirachetă, Statele Unite s-au retras din Tratatul ABM, cu un aviz de şase luni (după cum se stipula în tratat), începând de la mijlocul lui 2002. Preşedintele Bush a numit tratatul o relicvă a Războiului Rece, dar criticii au numit apărarea antirachetă americană o aiureală costisitoare care ar putea determina China să îşi mărească considerabil arsenalul său nuclear minimal (ceea ce, la rândul său, ar putea accelera producția de arme nucleare a Indiei, şi astfel şi pe cea a Pakistanului).

Tratatele privind Limitarea Armamentelor Strategice (SALT) din anii '70 au instituit plafoane formale pentru creşterea armamentelor strategice ale ambelor părți. Arsenalul american a ajuns la apogeu în anii '60, cu mai mult de 30.000 de focoase ; arsenalul sovietic a atins vârful în anii '80 cu peste 40.000.

43. Emanuel Adler (ed.), *The International Practice of Arms Control*, Johns Hopkins, 1992.

Acordurile mai recente pentru controlul armamentelor au reglementat reducerea substanţială a forţelor nucleare după încheierea Războiului Rece[44]. Conform Tratatului americano-rus pentru Reducerea Armamentelor Strategice Ofensive din 2002, fiecare parte trebuie să reducă focoasele de la 6.000 la 2,200 într-un deceniu, pe lângă eliminarea majorităţii armelor nucleare tactice. Un **Tratat de Interzicere Totală a Testelor (CTBT)** pentru a stopa toate exploziile aferente testelor nucleare a fost semnat în 1996, după decenii de stagnare. Scopul său este de a împiedica dezvoltarea a noi tipuri de arme nucleare. Totuşi, tratatul nu intră în vigoare până când nu este semnat şi ratificat de toate cele 44 de state considerate capabile să construiască cel puţin o armă nucleară elementară. India nu a semnat CTBT şi l-a sfidat în 1998 cu cinci teste nucleare. Pakistanul i-a urmat exemplul cu propriile sale teste. Senatul american a votat în 1999 împotriva ratificării CTBT, iar Administraţia Bush i s-a opus. Rusia l-a ratificat în 2000. Între 1999 şi 2005 nu a avut loc nici un test nuclear.

China, Franţa şi Marea Britanie au fiecare câteva sute de arme. Marea Britanie tinde să folosească sisteme de arme nucleare construite de americani; China şi Franţa se bazează pe propriile eforturi. Arsenalul Marii Britanii include 185 de focoase pe rachete cu rază lungă de acţiune ce pot fi lansate de pe submarine şi avioane tactice. Franţa are în jur de 400 de focoase pe rachete cu rază lungă de acţiune ce pot fi lansate de pe submarine şi 50 de pe avioane; ea şi-a dezafectat cele 18 rachete amplasate la sol în 1996. Se crede că China are 7 focoase pe rachete la sol cu rază lungă de acţiune, 100 pe rachete cu rază medie, 12 pe submarine, 150 pe bombardiere cu rază lungă şi peste 100 ce pot fi lansate de artilerie şi de pe rachete[45].

Eforturile pentru a controla comerţul cu arme convenţionale prin tratatele de control al armamentelor nu au avut succes. După Războiul din Golf, cei cinci membri permanenţi ai Consiliului de Securitate au încercat să negocieze impunerea unor limite pentru furnizarea de arme în Orientul Mijlociu. Cei cinci sunt responsabili pentru majoritatea armelor vândute în Orientul Mijlociu. Dar niciunul nu a vrut să renunţe la vânzările profitabile de arme în regiune, pe care, bineînţeles, fiecare le-a considerat justificate (din nou, demonstrând dificultatea de a depăşi problemele acţiunii colective).

Toate armele de distrugere în masă sunt relativ greu şi scump de construit şi au capacităţi strict specializate, care sunt rareori folosite, poate niciodată. De aceea, mai multe state au decis că astfel de arme nu merită achiziţionate, deşi acest lucru ar fi posibil. O astfel de gândire cost-beneficiu se aplică şi în sens mai larg, la deciziile statelor legate de achiziţia întregii game de forţe militare.

Statele se confruntă cu alegeri complexe privind configurarea forţelor lor militare în perioada de după Războiul Rece. Contingenţele imediate şi ameninţările s-au schimbat drastic, dar natura ameninţărilor în noua epocă este necunoscută. Poate cel mai important lucru, însăşi ordinea mondială evoluează odată cu tehnologiile militare. Capitolul următor analizează evoluţia structurilor şi normelor care guvernează relaţiile politice internaţionale, precum şi modul în care acestea schimbă natura ordinii mondiale.

44. Jeffrey A. Larsen, *Arms Control: Cooperative Security in a Changing Environment*. Lynne Rienner, Boulder, CO, 2002.

45. Robert S. Norris şi William M. Arkin, „British, French, and Chinese Nuclear Forces", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 52 (6), 1996, pp. 64-67.

ABORDARE CRITICĂ

1. Dacă ați fi preșdintele, să spunem, al Vietnamului, ce tipuri și dimensiuni de forțe militare ați vrea să aibă țara dumneavoastră? Ați opta pentru orice tip și dimensiune care să vă permită să faceți față oricărei amenințări?
2. Să presupunem că se dovedește că Libia a obținut trei focoase nucleare tactice din fostul arsenal sovietic și le păstrează în locații necunoscute. Ce ar trebui să facă marile puteri în acest caz? Ce consecințe ar putea avea acțiunile lor?
3. Imaginați-vă o lume în care majoritatea statelor, și nu doar câteva, ar avea arme nucleare și rachete balistice cu rază lungă de acțiune. Ar fi mai pașnică sau ar fi mai predispusă la război? De ce?
4. Multe dintre marile puteri își reconfigurează forțele militare în perioada de după Războiul Rece. De ce fel de capacități credeți că are nevoie propria țară în această perioadă? De ce?
5. Cheltuielile militare mondiale depășesc 900 de miliarde de dolari anual. Dacă ați putea redirecționa aceste fonduri, cum le-ați folosi? Noua destinație ar fi mai bună sau mai rea pentru statele implicate? Credeți că există o șansă reală de a orienta cheltuielile militare în direcția pe care o doriți?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Forțele militare oferă statelor factori de influențare aflați dincolo de diferitele mijloace nonmilitare care sunt larg folosite în negocierile internaționale.
- Liderii politici se confruntă cu alegeri dificile pentru configurarea forțelor militare și plata lor. Cheltuielile militare tind să stimuleze creșterea economică pe termen scurt, dar o reduc pe termen lung.
- În anii '90, forțele și cheltuielile militare ale marilor puteri – mai ales ale Rusiei – au fost reduse și restructurate.
- Forțele militare includ o mare varietate de capacități destinate diverselor scopuri. Războiul convențional necesită tipuri de forțe diferite de cele necesare pentru a amenința cu utilizarea de arme nucleare, chimice sau biologice.
- În afara cazului de război civil, liderii statului – fie că sunt civili sau militari – controlează forțele militare printr-un singur lanț de comandă ierarhic.
- Forțele militare pot amenința puterea internă a liderilor statului, care sunt vulnerabili în cazul unei răsturnări prin lovitură de stat.
- Controlul teritoriului este fundamental pentru suveranitatea statului și este asigurat în principal de forțele terestre.
- Războiul aerian, care folosește bombe ghidate cu precizie împotriva țintelor de pe câmpul de luptă, s-a dovedit extrem de eficient în campaniile americane din Irak (1991), Serbia (1999), Afganistan (2001), și Irak (2003).
- Rachetele mici și războiul electronic sunt tot mai importante, mai ales pentru forțele navale și aeriene. Rolul sateliților îl constituie extinderea comunicațiilor, navigația și recunoașterea.
- Armele de distrugere în masă – nucleare, chimice și biologice – au fost folosite doar de câteva ori pe timp de război.
- Producția de arme nucleare se află, teoretic, la îndemâna multor actori statali și nestatali, dar materialul fisionabil necesar (uraniu-235 sau plutoniu) este foarte greu de obținut.

- Majoritatea statelor industrializate şi multe state sărace au refuzat să achiziţioneze arme nucleare. Aceste state includ două mari puteri, Germania şi Japonia.
- Tot mai multe state achiziţionează rachete balistice capabile să lovească alte state de la sute de kilometri depărtare (sau chiar mai departe, în funcţie de raza de acţiune a rachetei). Dar nici un stat nu a atacat vreodată un altul cu arme de distrugere în masă montate pe rachete balistice.
- Armele chimice sunt mai ieftin de construit decât armele nucleare, au o valoare de ameninţare asemănătoare, iar producţia lor este mai dificil de detectat. Mai multe puteri mijlocii au arme chimice decât nucleare. Un nou tratat interzice posesia şi utilizarea armelor chimice.
- Mai multe state efectuează cercetări în războiul biologic, dar prin tratat posesia de astfel de arme este interzisă.
- Încetinirea proliferării rachetelor balistice şi a armelor de distrugere în masă în Sudul global reprezintă o preocupare importantă a marilor puteri.
- Statele Unite testează sisteme pentru apărarea împotriva atacului cu rachete balistice, deşi niciunul nu s-a dovedit încă a fi realizabil, şi s-a retras din tratatul ABM cu Rusia pentru a continua acest program.
- Statele Unite şi Rusia au arsenale de mii de arme nucleare; China, Marea Britanie şi Franţa au sute. Israelul, India şi Pakistanul au fiecare câteva. Desfăşurarea armelor este ghidată de strategia nucleară bazată pe conceptul descurajării.
- Acordurile pentru controlul armamentelor definesc formal conturul unei curse a înarmării sau al unui proces reciproc de dezarmare. Controlul armamentelor a ajutat la construirea încrederii între superputeri în timpul Războiului Rece.

TERMENI-CHEIE

conversie economică 292
lanţ de comandă 297
guverne militare 300
lovitură de stat 303
infanterie 303
mine antipersonal 303
proiecţia puterii 304
război electronic 309
tehnologie *stealth* 309
arme de distrugere în masă 310
material fisionabil 311
rachetă balistică 313
rachetă balistică intercontinentală (ICBM) 313
rachetă de croazieră 313
regimul de control al tehnologiei rachetelor 315
Convenţia privind Armele Chimice 317
Convenţia privind Armele Biologice 318
proliferare 318
Tratatul de Neproliferare (TNP) 320
distrugere reciproc asigurată (MAD) 324
Iniţiativa de Apărare Strategică (SDI) 325
Tratatul privind Rachetele Antibalistice (ABM) 326
Tratatele privind Limitarea Armamentelor Strategice (SALT) 326
Tratatul de Interzicere Totală a Testelor Nucleare (CTBT) 327

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Armele de distrugere în masă ale Coreei de nord : o ameninţare pentru ordinea mondială ?
de Mir Zohair Husain

Prezentare Armele de distrugere în masă (ADM) reprezintă una dintre cele mai mari ameninţări cu care se confruntă lumea. Pe 10 februarie 2005, Coreea de Nord a afirmat că a dezvoltat arme nucleare. În plus, Coreea de Nord avea probleme economice, sociale şi politice serioase : o economie stagnantă, o administrare economică proastă şi un sistem comunist totalitar muribund. Atunci când Coreea de Nord – ţară care era responsabilă pentru invazia Coreei de Sud şi pentru Războiul Coreean (1950-1953) – şi-a deturnat resursele limitate de la programele socioeconomice foarte necesare la programele ADM, lumea s-a alarmat.
Pe de altă parte, în iunie 2000, după 50 de ani de conflicte, Coreea de Nord şi Coreea de Sud păreau să progreseze spre un acord de pace permanent. Mai mult, nevoia acută a Coreei de Nord pentru ajutor extern (e posibil ca până la două milioane de nord-coreeni să fi murit de foame şi din cauza problemelor de sănătate în ultima parte a anilor '90) o face mai disponibilă pentru îmbunătăţirea relaţiilor diplomatice şi economice cu restul lumii.
Acestea sunt mizele mari pe care negociatorii – China, Rusia, Japonia, Coreea de Sud şi Statele Unite – trebuie să le ia în calcul atunci când hotărăsc dacă să se implice sau nu într-un angajament constructiv (utilizarea relaţiilor politice şi economice) cu Coreea de Nord pentru schimbări pozitive în politicile discutabile ale regimului sau să se angajeze într-o diplomaţie coercitivă (utilizarea ameninţărilor militare, economice şi diplomatice) pentru a determina Coreea de Nord să oprească programele sale ADM. Astfel, au promisiunile de recompense sau ameninţările cu pedepse mai multe şanse să convingă Coreea de Nord să abandoneze programele sale ADM ?

Argumentul 1. Angajamentul constructiv ar trebui să reprezinte politica faţă de Coreea de Nord

Programul Coreei de Nord de dezvoltare a armelor nucleare reprezintă cel mai bun factor de influenţare şi cea mai bună descurajare a sa în faţa duşmanilor. Coreea de Nord are motive să se teamă de Statele Unite, care au peste 30.000 de trupe în Coreea de Sud, nu au semnat niciodată un tratat care să pună capăt Războiul Coreean şi s-au referit la Coreea de Nord ca făcând parte din „axa răului" (împreună cu Irakul şi Iranul). De aceea, Coreea de Nord foloseşte programele sale ADM ca factor de influenţare pentru a angaja diplomatic Statele Unite.

> [În 2000, Kim Jong Il a fost întrebat de ce] cheltuia Guvernul Coreei de Nord resursele sale reduse pe rachete balistice în loc să le cheltuiască pe educaţie sau alte programe sociale care ar fi benefice pentru cetăţenii săi care mor de foame? [El a răspuns :] „Rachetele nu pot ajunge în Statele Unite, iar dacă le lansez, SUA ar răspunde cu mii de rachete şi nu am supravieţui. Ştiu asta foarte bine. Dar trebuie să-i fac să ştie că am rachete. Le produc deoarece doar aşa Statele Unite vor vorbi cu mine."
> Problema dezarmării este şi mai complicată. Administraţia [Bush] a declanşat două războaie asupra ţărilor pe care le-a considerat duşmane – Afganistan şi Irak. Nu este nevoie de o deşteptăciune kissingeriană pentru a calcula că pentru un membru al axei

răului ar fi stupid şi sinucigaş să renunţe la armele de distrugere în masă care, prin implicaţiile oribile ale utilizării lor, pot fi singurul lucru care stă în calea unui atac american. (Peter Maass, „The Last Emperor", *The New York Times*, 19 octombrie 2003)

Coreea de Nord îşi va stopa programul de dezvoltare a armelor nucleare dacă Statele Unite oferă asigurări. Economia Coreei de Nord este în paragină şi nu mai poate conta pe Rusia sau China pentru ajutor economic şi umanitar. Pentru a-şi păstra statul, Coreea de Nord îşi foloseşte programul de dezvoltare a armelor nucleare ca factor de influenţare pentru a primi ajutorul SUA. Mai mult, Coreea de Nord nu ar avea nevoie de arme atât de volatile dacă ar primi asigurări pentru siguranţa sa (asemănătoare cu cele oferite Cubei) de la ţara care a etichetat-o demult ca fiind „duşman de moarte".

...majoritatea experţilor chinezi în securitate internaţională insistă că Statele Unite deţin două dintre cele mai importante chei pentru a rezolva problema nord-coreeană: încheierea unei stări de ostilitate care ţine din primele zile ale Războiului Rece şi oferirea de asigurări tangibile Coreei de Nord că Washingtonul nu caută să răstoarne guvernul. (Howard W. French, „Doubting US, China Is Wary of Korea Role", *The New York Times*, 19 februarie 2005)

Angajamentul constructiv oferă cea mai bună oportunitate pentru dezarmarea Coreei de Nord. Un acord multilateral negociat în mod paşnic ar fi preferabil. Începând cu iunie 2004, propunerea pentru Coreea de Nord implica investiţii în ţară şi inspecţii ale armamentelor în schimbul dezarmării. Totuşi, dacă nu se ajunge la o soluţie definitivă sau dacă Coreea de Nord reneagă angajamentul său de dezarmare, Statele Unite vor primi probabil sprijin internaţional pentru a folosi diplomaţia coercitivă.

Într-o propunere ale cărei detalii sunt încă revizuite, [Statele Unite] şi patru alte naţiuni ar garanta să nu atace Nordul în schimbul angajamentului acestuia de a-şi anula programele pentru arme nucleare.
Această propunere face oarecum posibilă o eventuală soluţie diplomatică, paşnică, pentru această problemă periculoasă.
...Dacă Nordul respinge această ofertă rezonabilă, [Statelor Unite] le va fi mai uşor să convingă naţiunile asiatice să sprijine măsuri coercitive, precum sancţiunile economice internaţionale. („Trying Diplomacy on North Korea", *The New York Times*, 21 octombrie 2003)

Argumentul 2. Diplomaţia coercitivă ar trebui să reprezinte politica faţă de Coreea de Nord

Coreea de Nord este o ameninţare la adresa întregii lumi. Coreea de Nord posedă un eşafodaj militar puternic, obţine valută din activităţi ilegale şi vinde arme periculoase ţărilor în curs de dezvoltare. Cea mai bună opţiune pentru a asigura dezarmarea Coreei de Nord este obţinerea unui acces nelimitat pentru inspectorii ONU pentru supravegherea distrugerii tuturor facilităţilor pentru producerea de ADM şi a renunţării la programele nucleare. Dacă Kim Jong Il refuză, ar trebui emise ameninţări cu forţa militară pentru a presa Coreea de Nord să se conformeze.

Coreea de Nord are cea de-a treia armată din lume ca mărime, 5.000 de tone de gaz sarin şi (cred cei speriaţi) o rezervă secretă de virus al variolei...

Coreea de Nord îşi finanţează parţial bugetul prin vânzarea de droguri, de arme către terorişti în ţări precum Filipine, şi falsificând bancnote americane de 100 de dolari. Scenariul cel mai prost ar fi acela în care Coreea de Nord primeşte bani pentru vânzarea unei fiole de variolă către Al-Qaeda. (Nicholas D. Kristof, „The Greater Danger", *The New York Times*, 11 ianuarie 2002)

Regimul lui Kim Jong Il nu este de încredere. Lui Kim Jong Il nu-i pasă de bunăstarea cetăţenilor săi şi chiar mai puţin de străini. Mai mult, în disperarea sa după fonduri, Coreea de Nord ar putea reţine în secret arme nucleare pentru a le vinde mai târziu sau pentru a le folosi ca factor de influenţare pentru a primi mai multe ajutoare.

> Deşi este prietenos cu vizitatorii importanţi, Kim este rău cu propriul popor. Aproximativ două milioane dintre ei au murit în timpul unei foamete care putea fi prevenită în anii '90, iar mai multe sute de mii se află în închisoare şi lagăre de muncă ; mulţi au fost executaţi...
> Lucrând în centrul regimului, Hwang [Jang Yop] a învăţat ce vrea Kim Jong Il, ce poate să facă şi ce nu vrea să facă.
> Hwang spune că nu crede că Kim va permite vreodată ca de ajutorul şi investiţiile externe să beneficieze oamenii care au nevoie de ele ; Kim nu s-a arătat deloc interesat de bunăstarea materială a poporului său, şi, dacă ar putea să aleagă între supravieţuirea regimului şi prosperitatea naţională, este destul de clar ce ar prefera...
> Hwang spune că străinii sunt naivi dacă îşi închipuie că Kim este pregătit să îşi deschidă ţara.
> „Coreea de Sud este păcălită, la fel şi chinezii, care ar trebui să-şi dea seama", a spus el. „Un număr considerabil de persoane sunt păcălite, inclusiv Statele Unite." (Peter Maass, „The Last Emperor", *The New York Times*, 19 octombrie 2003)

Simpla plată a Coreei de Nord pentru a nu dezvolta arme nucleare este o soluţie pe termen scurt. Negociatorii trebuie să insiste ca această ţară să adopte exemplul Chinei de liberalizare economică şi să îndeplinească necesităţile umane de bază ale cetăţenilor săi, nu să menţină un sistem de apărare uriaş.

> Decât să răscumpere programul pentru rachete al Coreei de Nord, Statele Unite şi aliaţii lor ar trebui să insiste ca aceasta să accepte un regim de control al armamentelor care ar reduce armamentul convenţional din peninsulă. În cazul în care Coreea de Nord ar fi dispusă să înceapă reforma economică, poate conform unui model chinezesc, Statele Unite, Japonia şi Coreea de Sud ar trebui să se angajeze să ofere ajutor economic substanţial – nu ca mită, ci ca ajutor real pentru a ajuta la transformarea economiei ţării. (Michael O'Hanlon, „Choosing the Right Enemies", *The New York Times*, 6 februarie 2002)

❖ Întrebări

1. Pe baza extraselor de mai sus, ce credeţi : Coreea de Nord este o ameninţare reală sau una închipuită pentru ordinea mondială ? De ce sau de ce nu ?
2. Prevedeţi că vor fi probleme dacă Statele Unite fac paşi unilaterali pentru dezarmarea permanentă a Coreei de Nord ? Explicaţi.

❖ Bibliografie selectivă

Michael O'Hanlon şi Mike M. Mochizuki, *Crisis on the Korean Peninsula : How to Deal With a Nuclear North Korea*, McGraw-Hill, New York, 2003.
Victor D. Cha şi David C. Kang, *Nuclear North Korea : A Debate on Engagement. Strategies*, Columbia University Press, Irvington, NY, 2003.

Capitolul 7

ORGANIZAREA INTERNAȚIONALĂ ŞI DREPTUL INTERNAȚIONAL

Ordinea mondială

Majoritatea conflictelor internaţionale nu sunt rezolvate prin forţă militară. În ciuda caracterului anarhic al sistemului internaţional bazat pe suveranitatea statală, dilema securităţii nu conduce la rupturi în esenţa cooperării dintre state. Statele se abţin, de regulă, de la a profita la maximum pe termen scurt de pe urma altor state (de pildă, prin invazie şi cucerire). Statele colaborează *cu* alte state în folosul reciproc şi profită unele de pe urma celorlalte doar „marginal". Din nefericire, activităţile zilnice de cooperare dintre state sunt adesea mai puţin interesante din punctul de vedere al mass-mediei decât utilizarea forţei.

Statele conlucrează respectând reguli pe care le dezvoltă pentru a guverna interacţiunea dintre ele. De regulă, statele *chiar* respectă regulile. De-a lungul timpului, regulile devin din ce în ce mai bine definite, iar în jurul lor se dezvoltă instituţii. Astfel, statele se obişnuiesc să colaboreze prin aceste instituţii şi în cadrul regulilor. Şi fac acest lucru din propriul interes; dată fiind reglementarea interacţiunilor internaţionale prin instituţii şi reguli, acestea pot realiza câştiguri mari, evitând astfel rezultatele costisitoare ale unui blocaj al cooperării (vezi p. 154).

Astfel, anarhia internaţională nu înseamnă absenţa ordinii, structurii şi regulilor. În multe privinţe, actorii din societatea internaţională colaborează în prezent precum actorii din societatea naţională - chiar mai bine decât anumite societăţi naţionale. Cele mai violente conflicte sunt astăzi războaiele civile, nu cele interstatale; această modificare reflectă succesul general al normelor internaţionale, organizaţiilor şi legilor - alături de balanţa de putere - în menţinerea păcii între state.

Ca atare, anarhia internaţională înseamnă, pur şi simplu, că statele nu-şi cedează suveranitatea nimănui. Societatea naţională are o guvernare cu puteri de impunere; societatea internaţională nu are aşa ceva. Când regulile sunt încălcate în RI, actorii se pot baza doar pe puterea statelor individuale (separat sau împreună) pentru a reinstaura ordinea[1].

1. Hidemi Suganami, *The Domestic Analogy and World Order Proposals*, Cambridge, 1989.

Evoluția ordinii mondiale

De-a lungul secolelor, instituțiile și regulile internaționale au devenit din ce în ce mai puternice, mai complexe și mai importante[2]. Ordinea internațională s-a bazat la început mai ales pe puterea brută, dar a evoluat spre legitimitate și obiceiuri. Și *legislația națională* era aplicată odată doar de cei mai puternici, pentru cei mai puternici. Primele state și civilizații erau în mare parte dictaturi. Legea era ceea ce decreta conducătorul suprem. Și dreptul, și organizarea internațională au început tot prin a fi impuse învinșilor, după război, de către învingători.

Instituțiile și regulile internaționale care sunt în vigoare astăzi au luat formă în special în perioadele de hegemonie (vezi „Hegemonia", p. 127), când un stat deținea puterea internațională după un război hegemonic între marile puteri. Organizațiile internaționale care formează astăzi cadrul instituțional al interacțiunilor internaționale – precum Organizația Națiunilor Unite, Organizația Statelor Americane și Banca Mondială – au luat ființă după cel de-al Doilea Război Mondial, sub conducerea SUA[3].

Regulile de comportament internațional s-au transformat cu timpul în norme și sunt adesea codificate ca drept internațional. Acesta este un proces mai incremental decât crearea de instituții ; se manifestă între și în timpul perioadelor de război și hegemonie. Totuși, tot cele mai puternice state, în special hegemonii, au o mare influență asupra regulilor și valorilor care au devenit cu timpul parte din dreptul internațional.

De pildă, principiul liberei treceri pe marea deschisă este acum menționat formal în dreptul internațional[4]. Totuși, altădată, vasele de război ale unui stat nu ezitau să confiște vasele altor state și să plece cu încărcătura acestora. Această practică era profitabilă pentru statul care făcea astfel de raiduri, dar la rândul lor și navele sale puteau fi prădate. Astfel de comportamente făceau comerțul la distanță periculos, mai puțin previzibil și mai puțin profitabil. Statele comerciante aveau mai mult de câștigat dacă renunțau la această practică. Astfel că, în timp, s-a dezvoltat o normă în jurul conceptului de libertate a navigației pe mări și oceane. A devenit unul dintre primele domenii ale dreptului internațional dezvoltat de juristul olandez *Hugo Grotius* la mijlocul anilor 1600 – o perioadă în care olandezii dominau comerțul mondial și puteau avea cele mai mari beneficii de pe urma unei navigații libere.

Astfel, puterea olandeză a furnizat coloana vertebrală a conceptului legal internațional de libertate a mărilor și oceanelor. Mai târziu, când Marea Britanie a preluat supremația, a impus principiul de libertate a mărilor și oceanelor cu tunurile navelor sale de luptă. Fiind principala putere comercială a lumii, Marea Britanie profita de norma referitoare la libertatea transportului și comerțului pe mare. Și având și cea mai puternică flotă militară a lumii, avea posibilitatea să definească și să aplice regulile pe oceanele lumii.

2. Legalization and World Politics, număr special al *International Organization*, 54 (4), 2000.
3. John G. Ikenberry, *After Victory : Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton, 2001.
4. Ken Booth, *Law, Force and Diplomacy at Sea*, Allen & Unwin, Winchester, MA, 1985.

La fel, ordinea mondială depindea în mare măsură, în secolul XX, de puterea Statelor Unite (și, timp de câteva decenii, de diviziunea puterii între Statele Unite și Uniunea Sovietică). Cu timpul, Statele Unite au fost cât pe ce să adopte rolul explicit de „forță polițienească mondială". Dar în realitate lumea este prea mare pentru ca un singur stat - chiar și un hegemon - să se manifeste eficient ca jandarm. De regulă, statele lumii mai degrabă se mulțumesc cu regulile impuse de cel mai puternic stat, fără vreun control permanent de tip polițienesc. Între timp, ele încearcă să influențeze regulile prin intermediul instituțiilor internaționale (cărora hegemonul le cedează o parte din puterea sa). În acest fel, deși statele nu își cedează suveranitatea, ele investesc o parte din putere și autoritate în instituțiile și legile internaționale și colaborează în genere în acest cadru[5].

Normele internaționale și moralitatea internațională

Regulile care guvernează majoritatea interacțiunilor în RI își au rădăcinile în norme. *Normele internaționale* sunt așteptările conducătorilor de state în legătură cu relațiile internaționale normale. Invazia Kuweitului de către Irak nu era doar ilegală, ci considerată majoritar drept imorală - dincolo de comportamentul acceptabil al unui stat (adică dincolo de cantitatea normală de înșelătorie care i se trece cu vederea unui stat). Conducătorii politici din Statele Unite și din toată lumea au făcut apel la normele morale pentru a obține sprijin în vederea unui răspuns colectiv față de Irak. Această moralitate este un element al puterii (vezi „Elementele puterii", p. 100).

Unele norme, precum suveranitatea și respectarea tratatelor, sunt susținute cu tărie ; acestea formează așteptări în legătură cu comportamentele statelor și stabilesc standardele care scot în evidență abaterile. Specialiștii constructiviști în RI accentuează importanța acestor norme și standarde globale. Încercarea de a defini norme universale se înscrie în linia unei tradiții filosofice lungi de secole. Filosofi precum Kant au susținut că este normal ca indivizii (sau statele) autonomi să coopereze în beneficiul comun pentru că își dau seama că, dacă își urmează doar îngustele lor interese personale, nu au decât de pierdut. Astfel, statele suverane pot colabora prin structuri și organizații (precum federația mondială propusă de Kant) care să respecte autonomia fiecărui membru și nu să instaureze o guvernare mondială asupra lor. În secolul al XIX-lea, astfel de idei au fost întruchipate de organizații practice la care statele participau pentru a administra probleme specifice precum serviciile poștale internaționale și controlul traficului pe râurile europene.

Normele de comportament agreate și instituționalizate prin astfel de organizații devin *obișnuite* de-a lungul timpului și câștigă *legitimitate*. Conducătorii de state se obișnuiesc să se comporte normal și să nu mai calculeze, pentru fiecare acțiune, dacă

5. Richard Falk, *Explorations at the Edge of Time : The Prospects for World Order*, Temple, 1992 ; Errol Mendes și Ozay Mehmet, *Global Governance, Economy and Law : Waiting for Justice*, Routledge, New York, 2003.

încălcarea normelor le poate aduce vreun beneficiu. De pildă, la cumpăna secolului al XIX-lea, planificatorii americani aveau scenarii de război în cazul unui posibil conflict naval major între Statele Unite şi Marea Britanie. Astăzi, astfel de planuri ar părea ridicole. De-a lungul timpului, statele se abţin de la unele comportamente nu doar din motive legate de costuri (conform realiştilor şi liberalilor), ci mai degrabă din considerente normative care nu prea au legătură cu calculele materiale (conform constructiviştilor). Legitimitatea şi obişnuinţa explică de ce normele internaţionale pot fi eficiente chiar şi când nu sunt codificate şi impuse.

Totuşi, puterea normelor şi standardelor internaţionale de moralitate poate varia atunci când diversele state sau regiuni au aşteptări diferite în legătură cu ce este normal. Pentru Statele Unite, înlăturarea lui Saddam Hussein de la putere era un imperativ moral. Dar din punctul de vedere al populaţiilor arabe, invazia SUA era o încălcare nedreaptă a suveranităţii teritoriale. În cazul normelor divergente, moralitatea poate fi un factor de neînţelegeri şi conflict mai degrabă decât o forţă de stabilitate. Realiştii fac referire la exemple precum acesta pentru a sugera că normele internaţionale nu domină prea mult subiectele importante de RI. Totuşi, autorii constructivişti arată cum, chiar dacă normele internaţionale sunt încălcate, statele (chiar şi Statele Unite) fac eforturi uriaşe pentru a-şi justifica comportamentele care încalcă normele. Acest lucru sugerează că există norme puternice, iar ele sunt recunoscute chiar şi de cele mai puternice state.

Sfârşitul Războiului Rece a lăsat fără răspuns aşteptări de bază, de exemplu, când anume intervenţia militară a SUA este justificată. Una dintre problemele schimbărilor rapide este că nimeni nu ştie la ce să se aştepte ; normele se prăbuşesc deoarece conducătorii nu au aşteptări comune. Graţie unui lung proces de rezolvare a unor cazuri, liderii internaţionali au construit noi înţelegeri ale regulilor jocului.

Aceste noi norme rămân în discuţie în 2006. Noi aşteptări apar în domenii precum drepturile omului, menţinerea păcii de către ONU, intervenţiile umanitare[6], rolurile de mari puteri ale Rusiei şi Chinei şi rolul de superputere al SUA. Atacurile teroriste din 2001 asupra Statelor Unite au modificat normele internaţionale, aducând o mai bună cooperare între state (inclusiv între marile puteri) şi înfrânând o tendinţă izolaţionistă în politica SUA. Dar războiul din Irak din 2003 a împărţit comunitatea internaţională, majoritatea ţărilor – mari şi mici, nordice şi sudice – exprimându-şi rezervele legate de noile acţiuni sigure de sine ale SUA. Nu este clar cât din această nouă postură a SUA, numită de critici politica externă de „cowboy", este specifică Administraţiei Bush şi în ce măsură are legătură cu noua ordine mondială de după 11 septembrie. O problemă majoră a celei de-a doua părţi a mandatului preşedintelui Bush va fi reprezentată de încercările SUA de a repara relaţiile cu comunitatea internaţională.

O combinaţie de trei factori a agitat normele internaţionale – sfârşitul Războiului Rece, schimbările în poziţia economică a diverselor regiuni şi state (precum cele ale

6. Thomas G. Weiss, *Military-Civilian Interactions : Humanitarian Crises and the Responsability to Protect*, ed. a II-a, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2005 ; Jennifer M. Welsh (coord.), *Humanitarian Intervention and International Relations*, Oxford, 2004 ; Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers : Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford, 2001.

Chinei şi Statelor Unite faţă de Japonia, Rusia şi Africa) şi efectele schimbărilor tehnologice în crearea unei „lumi mici". Politicile naţionale şi locale evoluează acum pe o scenă globală. În anii care vin, normele internaţionale se pot aşeza într-o nouă configuraţie, deoarece aceste tendinţe sunt într-o continuă evoluţie.

Rolurile organizaţiilor internaţionale

Mai ales în vremuri de schimbări, când normele şi obişnuinţele împărtăşite pot să nu fie suficiente pentru rezolvarea dilemelor internaţionale şi atingerea cooperării, instituţiile joacă un rol-cheie. Acestea sunt structuri concrete, tangibile, cu funcţii şi misiuni specifice. Aceste instituţii s-au înmulţit rapid în ultimele decenii şi continuă să joace un rol din ce în ce mai important în afacerile internaţionale. **Organizaţiile internaţionale (OI)** cuprind *organizaţii interguvernamentale* (*OIG-uri*) precum ONU şi *organizaţii neguvernamentale* (*ONG-uri*) precum Comitetul Internaţional al Crucii Roşii.

Numărul OI-urilor a crescut de mai mult de cinci ori din 1945, ajungând la aproape patru sute de OIG-uri independente şi la zeci de mii de ONG-uri (în funcţie oarecum de definiţiile date)[7]. Figura 7.1 ilustrează această creştere. În fiecare zi sunt create noi ONG-uri în toată lumea. Această solidaritate umană dincolo de graniţele naţionale, prin grupuri specializate, reflectă interdependenţa (vezi p. 412)[8].

Unele OIG-uri au domenii globale, altele regionale sau doar bilaterale (având ca membri doar două state). Unele au scopuri generale, altele au scopuri specifice funcţionale. Pe plan mondial, succesul acestor OIG-uri a fost amestecat; cele regionale au avut mai mult succes decât cele globale, iar cele cu scopuri funcţionale sau tehnice specifice au funcţionat mai bine decât cele cu scopuri mai cuprinzătoare. OIG-urile rezistă pentru că promovează interesele naţionale (sau măresc influenţa) ale statelor membre – şi nu pentru că promovează idealuri vagi.

Din rândul OIG-urilor *regionale*, Uniunea Europeană înglobează unele dintre cele mai importante organizaţii (vezi capitolul 10), dar nu este singurul exemplu. Altele includ Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est (ASEAN), Piaţa Comună din America de Sud (MERCOSUR) şi organizaţii de combatere a lăcustelor în Africa (pentru alianţele regionale de securitate, vezi pp. 133-141). Rolurile funcţionale ale OI-urilor sunt importante pentru efectul lor global asupra relaţiilor internaţionale, dar aceste roluri sunt reluate în capitolul 10 despre integrarea internaţională. Aici ne vom baza pe discuţia teoretică mai generală a instituţiilor internaţionale începută în capitolul 3.

7. Jon C. Pevehouse, Timothy Nordstrom şi Kevin Warnke, „The Correlates of War 2 International Governmental Organizations Data Version 2.0", *Conflict Management and Peace Science*, 21(2), 2004, pp. 101-120.

8. Kelly-Kate S. Pease, *International Organizations : Perspectives on Governance in the Twenty-First Century*, ed. a II-a, Prentice Hall, New York, 2002 ; Michael N. Barnett şi Martha Finnemore, *Rules for the World : International Organizations and Global Politics*, Cornell, 2004 ; John Boli şi George M. Thomas (ed.), *Constructing World Culture : International Nongovernmental Organizations Since 1875*, Stanford, 1999 ; Bennett A. LeRoy şi James K. Oliver, *International Organizations : Principles and Issues*, ed. a VII-a, Upper Saddle River, Prentice Hall, New York, 2002.

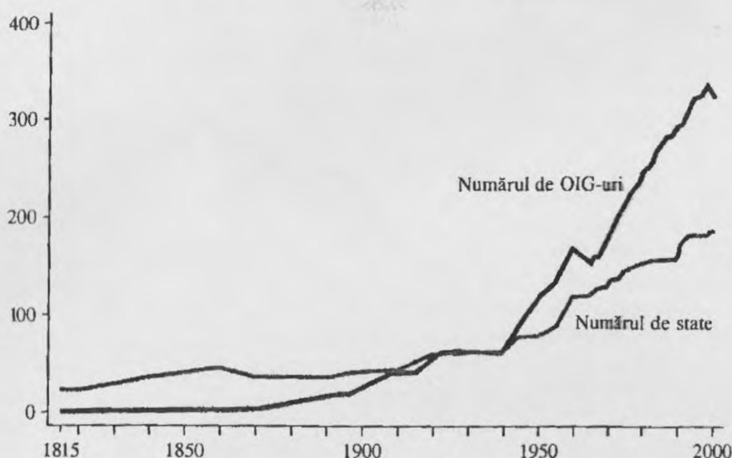

Figura 7.1. *State şi OIG-uri în lume, 1815-2000*

OIG-urile *globale* (în afară de ONU) au de regulă scopuri funcţionale care necesită coordonarea acţiunilor unor state din toată lumea. OIG-ul numit Intelsat, de pildă, este un consorţiu de guverne şi companii private care operează sateliţi de comunicare. Membrii Organizaţiei Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) sunt mari producători de petrol care se întâlnesc periodic la Viena pentru a stabili cotele de producţie pentru membri, în încercarea de a menţine preţurile la petrol ridicate şi stabile. De reţinut că, în timp ce membrii-cheie ai OIG-urilor sunt state, ONG-urile, companiile sau persoanele fizice pot avea roluri importante de consultanţă în OIG-uri.

ONG-urile tind să fie mai specializate în funcţii decât OIG-urile. De pildă, cineva care vrea să întâlnească politologi din alte state poate să adere la Asociaţia Internaţională de Ştiinţă Politică. Multe ONG-uri au funcţii economice şi comerciale. Asociaţia Internaţională a Transportului Aerian coordonează activitatea companiilor aeriene. Alte ONG-uri au scopuri politice globale – Amnesty International în domeniul drepturilor omului sau Planned Parenthood în domeniul drepturilor reproducerii şi planificării familiale. Alte ONG-uri au scopuri culturale – de pildă, Comitetul Internaţional Olimpic.

Grupurile religioase formează unele dintre cele mai mari ONG-uri – au adesea membri din mai multe ţări. Atât în prezent, cât şi în trecut, secte ale creştinismului, Islamului, budismului, iudaismului, hinduismului şi ale altor religii mondiale s-au organizat neţinând cont de graniţele statale, adesea întâmpinând ostilitate din partea unuia sau mai multor guverne naţionale. Misionarii au construit şi întreţinut în mod deliberat aceste legături transnaţionale. Biserica Catolică a avut un rol istoric special în sistemul internaţional european, mai ales înainte de secolul al XVII-lea. ONG-uri cu scopuri largi şi domeniu geografic au adesea statut de observator la ONU, putând participa la întrunirile ONU privind problemele de larg interes. De pildă, Greenpeace participă la reuniunile ONU privind mediul înconjurător.

O reţea de organizaţii internaţionale de diverse mărimi şi tipuri leagă în prezent oameni din toate ţările. Creşterea rapidă a acestei reţele şi comunicaţiile şi interacţiunile din ce în ce mai intense din interiorul acestora indică interdependenţa internaţională din ce în ce mai mare. Aceste organizaţii, la rândul lor, furnizează reţeaua instituţională care menţine un soi de ordine mondială chiar şi atunci când conducătorii şi contextele se schimbă sau când normele sunt subminate de modificările bruşte ale relaţiilor de putere. În centrul acestei reţele de legături se găseşte cea mai importantă organizaţie internaţională din ziua de azi, Organizaţia Naţiunilor Unite.

Organizaţia Naţiunilor Unite

ONU şi alte organizaţii internaţionale au şi puncte tari şi puncte slabe în sistemul internaţional anarhic. Suveranitatea statală creează o nevoie reală de astfel de organizaţii la nivel practic, pentru că nu există nici un guvern mondial central care să îndeplinească funcţia de coordonare a acţiunilor statelor în beneficiul tuturor. Totuşi, suveranitatea statală limitează substanţial puterea ONU şi a altor OI-uri, deoarece guvernele îşi rezervă puterea pentru ele, şi nu o deleagă ONU sau altcuiva. ONU a avut şi are un raport ambivalent cu aceste puncte tari şi slabe - pe de o parte, asigurând un management remarcabil la nivel global, iar pe de altă parte, părând neajutorată în faţa suveranităţii chiar şi a celor mai mici state (ca să nu mai vorbim de marile puteri).

Sistemul ONU

ONU este o instituţie relativ nouă, având doar 60 de ani. Şi mai nou decât atât este rolul tot mai important pe care ONU îl joacă în problemele de securitate internaţională de la sfârşitul Războiului Rece. În ciuda acestuia, scopurile principale ale ONU sunt aceleaşi cu cele din momentul în care a fost fondată organizaţia, după cel de-al Doilea Război Mondial[9].

Scopurile ONU

ONU se apropie cel mai mult, dintre toate organizaţiile care au existat vreodată, de un guvern mondial, dar nu este aşa ceva. Membrii sunt state suverane care nu au împuternicit ONU să-şi impună voinţa pe teritoriile statelor, cu excepţia cazului în care are acordul guvernelor acelor state. Astfel, deşi ONU întăreşte ordinea mondială, organizarea sa consfinţeşte realităţile anarhiei internaţionale şi refuzul statelor

9. Jean E. Krasno, *The United Nations : Confronting the Challenges of a Global Society*, Lynne Rienner, Boulder Co, 2004 ; Lawrence Ziring *et al.*, *The United Nations : International Organization and World Politics*, ed. a IV-a, Wadsworth, Belmont, CA, 2004 ; Volker Rittberger, *Global Governance and the United Nations System*, United Nations University, New York, 2001 ; Joseph Preston Baratta, *The Politics of World Federation*, 2 vol., Praeger, Westfield, CT, 2004.

de a-și ceda suveranitatea. Respectând aceste limite, scopul de bază al ONU este de a asigura o structură instituțională globală prin care statele pot câteodată să-și rezolve conflictele, punându-se mai puțin accentul pe utilizarea forței.

Carta ONU se bazează pe principiile că statele sunt *egale* conform dreptului internațional ; că statele dispun de *suveranitate* completă în ceea ce privește problemele proprii ; că statele ar trebui să aibă *independență* și *integritate teritorială* depline ; și că statele trebuie să-și îndeplinească *obligațiile* interne – precum respectarea privilegiilor diplomatice, abținerea de la comiterea de agresiuni și respectarea condițiilor tratatelor pe care le semnează. Carta mai prezintă și structura ONU și metodele prin care operează.

ONU nu există deoarece are puterea de a-și impune voința asupra statelor lumii ; există deoarece statele au înființat-o pentru a le servi nevoilor lor. Statutul de membru al ONU este în fond o formă de avantaj indirect. Statele câștigă avantaje utilizând ONU pentru a căuta rezultate mai favorabile în cazul conflictelor (mai ales în ceea ce privește problemele generale multilaterale pentru care un forum global reunește toate statele). Costul acestor avantaje este modest – cotizațiile ONU și cheltuielile cu reprezentanții diplomatici, pe lângă înțelegerea de a se comporta în conformitate cu Carta (în cea mai mare parte a situațiilor).

Statele au mai multe beneficii de pe urma ONU, cel dintâi fiind stabilitatea internațională (în special în problemele de securitate) pe care ONU încearcă să o apere ; acest lucru le permite statelor să aibă câștiguri din comerț și alte forme de schimb (vezi capitolul 8). ONU este un *simbol* al ordinii internaționale și chiar al identității globale. Este de asemenea un *forum* în care statele își promovează opiniile și își rezolvă litigiile. Și este și un *mecanism de rezolvare a conflictelor* în problemele de securitate internațională. ONU promovează și coordonează asistența pentru dezvoltare (vezi capitolul 13) și alte programe de *dezvoltare economică și socială* în Sud. Aceste programe reflectă credința că problemele economice și sociale – mai presus de toate sărăcia – sunt o sursă esențială de conflicte și războaie internaționale. În fine, ONU este un sistem de coordonare pentru *informare* și planificare prin sute de agenții și programe interne și externe și pentru publicarea datelor internaționale.

În ciuda acestor sarcini dificile, ONU este totuși o instituție mică și fragilă – un copil de 60 de ani. Putem compara, de pildă, ceea ce statele cheltuiesc pe două tipuri de avantaje pentru rezolvarea conflictelor : forțele militare și ONU. În fiecare an, se cheltuiesc 800 de miliarde de dolari cu forțele militare și aproximativ două miliarde de dolari cu ONU. Acest raport este în mare asemănător în Statele Unite : fiecare cetățean al SUA plătește (în medie) aproximativ 1.000 de dolari pe an pentru forțele militare ale SUA și aproximativ 2 dolari pe an pentru cotizațiile și evaluările ONU. ONU costă aproximativ cât bugetul militar al unei singure țări mijlocii precum Malaysia sau Egipt sau mai puțin decât suma cheltuită cu forțele militare de o țară precum Thailanda sau Elveția.

Uneori ONU reușește, alteori eșuează. ONU are de-a face cu problemele care sunt probabil *cele* mai dificile din lume. Dacă grupurile de state ar fi putut să rezolve ușor între ele probleme precum conflictele etnice, drepturile omului, refugiații și foametea mondială, atunci probabil că ar fi făcut-o. De fapt, statele lasă multe din aceste probleme dificile în seama ONU și speră că ea le va rezolva.

Structura ONU

Structura ONU, prezentată în figura 7.2, gravitează în jurul **Adunării Generale a ONU**, în care reprezentanţii tuturor statelor stau împreună într-o încăpere enormă, ascultă discursuri şi adoptă rezoluţii. Adunarea Generală coordonează o serie întreagă de programe de dezvoltare şi alte agenţii autonome prin *Consiliul Economic şi Social (ECOSOC)*. Pe lângă Adunarea Generală există **Consiliul de Securitate al ONU**, în care cinci mari puteri şi zece state membre, prin rotaţie, iau decizii în ceea ce priveşte pacea şi securitatea internaţionale. Consiliul de Securitate este responsabil pentru trimiterea forţelor de menţinere a păcii în locurile cu probleme. ONU este administrată prin **Secretariatul ONU** (ramura executivă) şi condusă de secretarul general al ONU. *Tribunalul Internaţional* (Curtea Internaţională de Justiţie), care este descris mai jos în acest capitol, este braţul judiciar al ONU. (Un *Consiliu de Tutelă* a supravegheat tranziţia unor foste colonii către state independente ; odată cu obţinerea independenţei de către ultimul teritoriu, în 1994, Consiliul şi-a suspendat operaţiunile).

Delegaţiile naţionale la ONU, conduse de ambasadori din fiecare stat membru, conlucrează şi se întâlnesc la sediul ONU din New York. Aceştia se bucură de statutul de diplomaţi în Statele Unite care, în calitate de ţară-gazdă, îşi asumă şi alte obligaţii pentru a facilita funcţionarea ONU. De pildă, guvernul SUA a permis unor persoane precum Fidel Castro – în mod normal având interdicţia de a intra în Statele Unite – să ajungă la New York pentru a se adresa ONU.

Un punct forte al structurii ONU este *universalitatea statutului de membru*. În 2006 erau 191 de membri*. Practic, orice teritoriu din lume este fie membru ONU, fie din punct de vedere formal, o provincie sau o colonie a unui membru ONU. (Elveţia, care are o tradiţie în a rămâne strict neutră în sistemul internaţional, a aderat abia în 2003.) Acordul oficial asupra Cartei, chiar dacă este încălcat câteodată, impune tuturor statelor o serie de reguli de bază care le guvernează relaţiile. Prin comparaţie, punctul slab al vechii Ligi a Naţiunilor a fost absenţa câtorva actori importanţi.

O modalitate prin care ONU a convins toate marile puteri să adere a fost să-i asigure că participarea lor la ONU nu le afectează interesele naţionale. Recunoscându-le rolul de putere mondială, Carta ONU a oferit pentru cinci mari puteri dreptul de veto în privinţa unor decizii esenţiale ale Consiliului de Securitate.

Carta ONU stabileşte un mecanism de *securitate colectivă* – colaborarea statelor lumii pentru a opri un agresor. Capitolul 7 al Cartei autorizează în mod explicit Consiliul de Securitate să utilizeze forţa militară împotriva agresiunii, dacă mijloacele non-violente prezentate în capitolul 6 au eşuat. Totuşi, din pricina dreptului de veto al marilor puteri, ONU nu poate opri în mod eficient agresiunea comisă de o mare putere sau cu sprijinul unei mari puteri. Astfel, capitolul 7 a fost utilizat o singură dată în timpul Războiului Rece – în războiul din Coreea, când delegaţia sovietică a boicotat în mod neinspirat dezbaterile (şi când locul Chinei era ocupat de naţionaliştii din Taiwan). Conform acestui capitol 7 al Cartei, ONU a autorizat utilizarea forţei pentru a răspunde agresiunii Irakului împotriva Kuweitului în 1990.

---

* În cursul anului 2006, cifra a crescut la 192, prin aderarea Muntenegrului (n.t.).

Secretarul General

Secretariatul

(Personalul ONU)

Consiliul de Securitate

Adunarea Generală

Curtea Internațională de Justiție

Comitetul de Stat-Major Militar

Comitete

Consiliul Economic și Social (ECOSOC)

Forțe de menținere a păcii
Sudan
Liban
Sierra Leone
etc.

- Comisii regionale
- Comisii funcționale
- Organe experte
- Alte comitete

Programele ONU

UNEP	Programul Națiunilor Unite pentru Mediul Înconjurător
UNICEF	Fondul Națiunilor Unite pentru Copii
OCONUD	Oficiul Coordonatorului Națiunilor Unite împotriva Dezastrelor
UNACR	Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Refugiați
UNRWA*	Agenția pentru Refugiații Palestinieni
PNUD	Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare
IONUFC*	Institutul ONU pentru Formare și Cercetare
FONUDF	Fondul ONU de Dezvoltare pentru Femei
IIONUCPF	Institutul Internațional ONU pentru Cercetare și Dezvoltare (pentru Femei)
UNCTAD	Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare
PMA	Programul Mondial pentru Alimentație
CMA	Consiliul Mondial pentru Alimentație
AHU	Așezări (Habitat) Umane
FONUP	Fondul ONU pentru Populație
UONU	Universitatea ONU
PCD	Programul pentru Controlul Drogurilor
CIC	Centrul Internațional de Comerț

*Nu raportează ECOSOC

Agențiile autonome

AIEA*	Agenția Internațională pentru Energie Atomică (Viena)
OMS	Organizația Mondială a Sănătății (Geneva)
FAO	Organizația pentru Alimentație și Agricultură (Roma)
FIDA	Fondul Internațional pentru Dezvoltarea Agriculturii (Roma)
OIM	Organizația Internațională a Muncii (Geneva)
UNESCO	Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (Paris)
ONUDI	Organizația Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială
UIT	Uniunea Internațională a Telecomunicațiilor (Geneva)
UPU	Uniunea Poștală Universală (Berna)
OACI	Organizația Aviației Civile Internaționale (Montréal)
OMI	Organizația Maritimă Internațională (Londra)
OMPI	Organizația Mondială a Proprietății Intelectuale (Geneva)
OMM	Organizația Meteorologică Mondială (Geneva)
AGIM	Agenția de Garantare Multilaterală a Investițiilor
FMI	Fondul Monetar Internațional (Washington)
BIRD	Banca Internațională de Reconstrucție și Dezvoltare [Banca Mondială] (Washington)
AID	Asociația Internațională pentru Dezvoltare (Washington)
CFI	Corporația Financiară Internațională (Washington)
OMC*	Organizația Mondială a Comerțului (Geneva)

*Nu raportează ECOSOC

Figura 7.2. *Organizația Națiunilor Unite*

Istoricul ONU ONU a fost fondată în 1945 la San Francisco de către 51 de state. Era succesoarea Ligii Naţiunilor, care eşuase în contracararea eficientă a agresiunilor din anii '30 – Japonia pur şi simplu s-a retras când Liga a condamnat agresiunea ei împotriva Chinei. Ca şi în cazul Ligii, ONU a fost fondată pentru a întări ordinea mondială şi prevalenţa legii şi pentru a împiedica un nou război mondial.

Există de mult o anumită tensiune între ONU şi Statele Unite, în calitate de cel mai puternic stat al lumii. (Statele Unite nu aderaseră la Ligă, iar sediul ONU a fost stabilit la New York şi pentru a asigura interesele americane.) ONU constrânge, într-un anumit fel, SUA, creând singura coaliţie care poate rivaliza cu puterea americană – una a tuturor statelor. O anumită tendinţă izolaţionistă din politica externă a SUA se opune conceptului ONU. Cu toate acestea, ONU *amplifică* puterea americană deoarece Statele Unite conduc coaliţia globală a ONU. Statele Unite nu sunt suficient de bogate sau puternice pentru a păstra singure ordinea în lume. Şi, în calitate de mare putere comercială, Statele Unite beneficiază de stabilitatea şi ordinea la care contribuie ONU.

În anii '50 şi '60, numărul membrilor ONU a trecut de dublul cifrei iniţiale, când coloniile din Asia şi Africa şi-au câştigat independenţa. Această extindere a schimbat caracterul Adunării Generale, în care fiecare stat are un vot, indiferent de dimensiunea sa. Noii membri aveau alte preocupări faţă de ţările occidentale industrializate şi adesea aveau resentimente faţă de occidentalii care îi colonizaseră. Multe state din Sud considerau că Statele Unite aveau prea mare putere în ONU. Au observat că ONU este de regulă eficientă în probleme de securitate internaţională doar dacă în fruntea acestor eforturi se găseau Statele Unite (ceea ce se întâmplă când sunt în joc interesele Americii).

Astfel, creşterea numărului de membri a modificat modul de votare în ONU. În primele două decenii de existenţă a ONU, Adunarea Generală a luat în mod regulat partea Statelor Unite, iar Uniunea Sovietică a fost marea putere care şi-a folosit dreptul de veto în Consiliul de Securitate pentru a contracara această tendinţă. Dar pe măsură ce noile state independente au început să predomine, Statele Unite s-au găsit în minoritate în multe probleme, iar în anii '70 şi '80 devenise principalul utilizator al dreptului de veto[10].

Până în 1971, locul Chinei în Consiliul de Securitate (şi în Adunarea Generală) a fost ocupat de către guvernul naţionalist din Taiwan, care pierduse puterea în partea continentală a Chinei în 1949. Excluderea Chinei comuniste a fost o excepţie de la principiul ONU al universalităţii membrilor săi, iar în 1971, locul Chinei le-a fost luat naţionaliştilor şi oferit guvernului comunist. Astăzi, guvernul din Taiwan – care funcţionează autonom în multe probleme internaţionale în ciuda statutului său formal de provincie chineză – nu este membru al ONU.

De-a lungul Războiului Rece, ONU a înregistrat puţine succese în privinţa securităţii internaţionale deoarece conflictul SUA – Uniunea Sovietică împiedica ajungerea

10. Robert W. Gregg, *About Face : The United States and the United Nations*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; Charles W. Maynes şi Richard S. Williamson, *US Foreign Policy and the United Nations System*, W.W. Norton, New York, 1996.

la un consens. ONU părea oarecum irelevantă într-o ordine mondială structurată de două blocuri de alianțe în opoziție. Existau o serie de excepții notabile, precum apărarea Coreei de Sud în timpul războiului din Coreea și acorduri de a staționa forțe de menținere a păcii în Orientul Mijlociu, dar ONU nu a jucat un rol central în rezolvatea conflictelor internaționale. Adunarea Generală, unde predominau statele Lumii a Treia, își concentra atenția asupra problemelor economice și sociale ale țărilor sărace, care au devenit principala preocupare a ONU.

Și statele din Sud au folosit ONU drept forum pentru a critica țările bogate în general și Statele Unite în special. În anii '80, Guvernul SUA și-a manifestat dezaprobarea față de această tendință și nu a mai vărsat cotizația sa la ONU (mai mult de un miliard de dolari), retrăgându-se de asemenea dintr-una din agențiile ONU, UNESCO.

După Războiul Rece, marile puteri au putut cădea de acord asupra unor măsuri privind securitatea internațională. În acest context, ONU a preluat rolul central în privința problemelor de securitate internațională[11]. ONU a înregistrat o serie de succese majore în partea a doua a anilor '80, punând capăt unor violente conflicte regionale (în America Centrală și în războiul dintre Iran și Irak) și staționând forțe de menținere a păcii pentru a monitoriza încetarea focului. În Namibia, o forță a ONU a supravegheat independența față de Africa de Sud și primele alegeri libere ale acestei națiuni. În 1990, ONU era deja cel mai important instrument mondial de rezolvare a conflictelor internaționale. Între 1987 și 1993, rezoluțiile Consiliului de Securitate au crescut de la 15 la 78, misiunile de menținere a păcii de la 5 la 17, militarii din forțele de menținere a păcii de la 12.000 la 78.000, iar țările care trimiteau trupe de la 26 la 76.

Totuși, noile misiuni au întâmpinat probleme serioase. Finanțarea necorespunzătoare a subminat eforturile de menținere a păcii. În Angola, ONU a trimis doar câțiva militari din forțele de menținere a păcii, iar când guvernul a câștigat alegerile supravegheate la nivel internațional din 1992, rebelii au pus mâna pe arme, iar războiul civil a fost reluat. Între timp, în Somalia, ONU s-a poziționat împotriva unui conducător de facțiune, dar nu l-a putut învinge și a fost nevoită să se retragă. În Cambodgia, facțiunea Khmerilor Roșii a refuzat să predea armele conform planului de pace al ONU pe care-l semnase ; ulterior, o lovitură de stat a întrerupt tranziția Cambodgiei către democrație.

Astfel de probleme au fost dramatice mai ales în fosta Iugoslavie, unde ONU a desfășurat, între 1993 și 1995, cea mai mare misiune de menținere a păcii, cu aproape 40.000 de trupe străine, cu costuri anuale care depășeau un miliard de dolari. Misiunea a fost puternic marcată de o neconcordanță dintre tipurile de forțe trimise (dotate cu armament ușor, echipate mai degrabă pentru operațiuni umanitare) și

11. Thomas G. Weiss (ed.), *The United Nations and Civil Wars*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1995 ; Peter R. Baehr și Leon Gordenker, *The United Nations at the End of the 1990s*, ed. a III-a, St. Martin's, New York, 1990 ; Richard M. Price și Mark W. Zacher, *The United Nations and Global Security*, Palgrave Macmillan, New York, 2004 ; Edward Newman și Oliver P. Richmond, *The United Nations and Human Security*, Palgrave, New York, 2001.

situaţia de fapt (agresiune teritorială din partea unor forţe bine înarmate). Această combinaţie nefericită s-a numit „menţinerea păcii fără să existe o pace de menţinut".

În contextul acestor probleme (şi al refuzului SUA de a-şi plăti cotizaţia), ONU a redus operaţiunile de menţinere a păcii în 1995-1997 (de la 78.000 la 19.000 de militari) şi a procedat la reduceri şi reforme în cadrul Secretariatului ONU şi al programelor ONU. Aceste schimbări au rezultat dintr-o criză financiară de la jumătatea anilor '90, care l-a determinat pe Secretarul General Boutros Boutros-Ghali să declare la cea de-a cincizecea aniversare a ONU că „practic Organizaţia Naţiunilor Unite este falimentară". Supravegherea reformelor şi reducerilor a fost o preocupare a succesorului său, Kofi Annan, care a preluat funcţia în 1997. În primul an de mandat al lui Annan, acesta a fost impulsionat de fondatorul CNN Ted Turner, care a făcut o contribuţie privată de un miliard de dolari (la care s-a angajat pe durata a zece ani), aproape echivalentul contribuţiei anuale a SUA la bugetul operaţional al ONU (cu excepţia operaţiunilor de menţinere a păcii).

Timp de mai mulţi ani, Statele Unite nu şi-au plătit datoriile, chiar dacă noul Secretar General a redus bugetul şi posturile, cum ceruseră Statele Unite. Totuşi, o campanie de lobby de mare amploare din 1999, desfăşurată de suporterii americani ai ONU, susţinea că „marile naţiuni trebuie să-şi plătească datoriile". Aliaţii apropiaţi ai SUA au criticat pe faţă faptul că acestea nu îşi respectă angajamentele internaţionale. În final, Statele Unite au fost de acord să plătească, dar în condiţii renegociate pentru viitor. Atacurile teroriste din 2001 au mărit participarea SUA la ONU, unde o coaliţie decisivă de state membre au sprijinit iniţial poziţia SUA în privinţa terorismului în Afganistan.

Războiul din Irak din 2003 a scos la iveală noi şi serioase diferenţe de opinie între marile puteri din cadrul ONU. După ce ajunsese la un consens în ceea ce priveşte dezarmarea Irakului şi retrimiterea inspectorilor ONU pentru armament, Consiliul de Securitate s-a împărţit în două tabere când a fost vorba de autorizarea utilizării forţei împotriva Irakului - Statele Unite şi Marea Britanie erau pentru, Franţa, Rusia şi China erau împotrivă. Când Franţa a ameninţat cu utilizarea dreptului de veto împotriva unei rezoluţii ONU care autoriza războiul, coaliţia SUA-Marea Britanie a răsturnat guvernul irakian fără sprijinul explicit al ONU. Annan a numit ulterior acest război „ilegal". ONU a trimis o echipă în Irak pentru a ajuta la reconstrucţie, dar atentatorii sinucigaşi au distrus-o, ucigând şeful misiunii şi zeci de alte persoane. Un alt atentator cu bombă a distrus sediul Crucii Roşii din Bagdad. ONU şi-a retras personalul din Irak în 2003 şi a rămas în mare parte pe margine în cel mai important conflict internaţional.

Ca să mai agraveze tensiunile dintre SUA şi ONU, documentele recuperate în timpul războiului din Irak sugerau că înalţi demnitari ai ONU, din Franţa, China şi Rusia (precum şi companii petroliere americane), au profitat ilegal de programul „petrol pentru hrană" destinat Irakului, care trebuia să reducă suferinţele civililor provocate de sancţiunile economice din anii '90. O companie elveţiană cercetată pentru fraudă în programul irakian amintit s-a dovedit că îi plătea mii de dolari pe lună fiului lui Annan, creând ceea ce Annan însuşi a recunoscut că era o „problemă de percepţie". Raportul iniţial al unei cercetări independente din martie 2005 l-a

scutit pe Annan de orice vină personală, dar a criticat ONU pentru proasta administrare şi supravegherea slabă a programului.

În unele privinţe, ONU abia a început să lucreze aşa cum a fost planificat la început, printr-un acord al marilor puteri şi recunoaşterea universală a Cartei. Totuşi, atunci când statele au început să se adreseze din ce în ce mai mult Naţiunilor Unite, mărimea şi resursele modeste ale acesteia au fost serios supraîncărcate, ceea ce a dus la o reducere a misiunilor şi fondurilor. În ziua de azi, ONU este mai importantă ca niciodată, deşi încă în pericol de a eşua. În următorii ani, ONU trebuie să continue să facă faţă sfidărilor rolului său în dezvoltare într-o lume unipolară, limitelor bugetului său şi întăririi suveranităţii statelor.

Consiliul de Securitate

Consiliul de Securitate este răspunzător pentru menţinerea păcii şi securităţii internaţionale, precum şi pentru restaurarea păcii când aceasta a fost încălcată. Consiliul de Securitate are o putere enormă în *definirea* existenţei şi naturii ameninţării la adresa securităţii, în *structurarea* răspunsului la această ameninţare şi în *aplicarea* deciziilor sale prin directive obligatorii către membrii ONU (cum ar fi sistarea comerţului cu un agresor).

În 57 de ani, Consiliul de Securitate a aprobat peste 1.500 de rezoluţii şi aprobă rezoluţii noi în fiecare săptămână. Aceste rezoluţii reprezintă programele marilor puteri pentru rezolvarea diverselor dispute de securitate ale lumii, mai ales conflictele regionale. (Datorită dreptului de veto, Consiliul evită conflictele între marile puteri, ca, de exemplu, controlul armamentelor.) Rezoluţiile reflectă aria de consens între marile puteri.

Cei cinci *membri permanenţi* ai Consiliului de Securitate – Statele Unite, Marea Britanie, Franţa, Rusia şi China – sunt cei mai importanţi. Consiliul are şi *membri nepermanenţi* care, prin rotaţie, fac parte din Consiliu timp de doi ani. Membrii nepermanenţi sunt aleşi (cinci în fiecare an) de către Adunarea Generală dintr-o listă pregătită de comitetele informale regionale. De obicei sunt desemnate state de mărimi diferite şi din regiuni diferite, deşi nu este o formulă strictă. *Preşedinţia* Consiliului trece lunar prin rotaţie la fiecare membru al Consiliului. Acest lucru are uneori importanţă. În 1990, Statele Unite au făcut presiuni pentru o acţiune împotriva Irakului înainte ca preşedinţia să treacă de la Statele Unite la Yemen, care se opunea poziţiei americane.

Rezoluţiile esenţiale ale Consiliului de Securitate necesită *nouă* voturi de la 15 membri. Dar un vot negativ de la oricare membru permanent respinge rezoluţia, ceea ce constituie dreptul de veto. Multe rezoluţii au primit vetoul de la membrii permanenţi, iar altele nu au fost propuse niciodată, întrucât ar fi făcut obiectul unui veto. Totuşi, de la jumătatea anilor '90, folosirea acestui drept a scăzut vertiginos, la aproximativ o dată pe an. Dintre cele nouă vetouri din perioada 2000-2004, opt au fost exercitate de SUA.

Membrii se pot *abţine* la votarea unei rezoluţii, o opţiune pe care unii membri permanenţi o folosesc pentru a-şi exprima îndoielile asupra ei, dar fără a o respinge.

China se abţine cu regularitate, pentru că de obicei îşi rezervă dreptul de veto pentru probleme care îi afectează direct propria securitate. Vetoul exercitat în 1997 într-o rezoluţie privitoare la Guatemala (ţară cu strânse legături cu Taiwanul, vezi p. 106) a fost primul ei veto în aproape 25 de ani. Ca putere cu interese mai degrabă regionale decât globale, China evită să provoace nemulţumirea altor mari puteri prin blocarea acţiunilor lor în locuri îndepărtate de pe glob. Statele Unite s-au abţinut de mai multe ori, ca să arate o poziţie de mijloc în cazul unor rezoluţii critice faţă de Israel.

Consiliul de Securitate *se întruneşte fără regularitate* (la sediul ONU din New York) la cererea unui membru al ONU - de obicei un stat care are o plângere privitoare la acţiunile altui stat. Când Kuweitul a fost invadat şi Bosnia era ocupată, victimele s-au adresat Consiliului de Securitate - un fel de „112" al lumii (dar fără un serviciu de poliţie). Deoarece securitatea internaţională continuă să fie problematică în multe regiuni şi pentru că aceste probleme durează deseori luni sau ani, întrunirile Consiliului sunt frecvente.

Consiliul de Securitate are o *putere limitată* în două aspecte majore, ambele reflectând forţa suveranităţii statale în sistemul internaţional. În primul rând, deciziile Consiliului de Securitate depind în întregime de interesele statelor membre. Ambasadorii care reprezintă acele state nu pot modifica o rezoluţie a Consiliului fără o autorizaţie din partea guvernelor lor. În al doilea rând, deşi rezoluţiile Consiliului de Securitate sunt, în teorie, obligatorii pentru toţi membrii ONU, în practică, statele membre încearcă deseori să evite sau să îmblânzească efectul acestora. De exemplu, sancţiunile comerciale sunt greu de aplicat pentru că este ispititor şi relativ uşor să trişezi. O rezoluţie a Consiliului de Securitate poate fi aplicată numai dacă statele destul de puternice sunt interesate.

Consiliul de Securitate are un mecanism formal pentru coordonarea acţiunii militare multilaterale drept răspuns la o agresiune, numit *Comitet de Stat-Major Militar*. Este compus din ofiţeri ai membrilor permanenţi ai Consiliului de Securitate. Totuşi, Statele Unite refuză să-şi subordoneze trupele unor comandanţi neamericani, astfel încât comitetul nu a funcţionat niciodată.

În schimb, forţele militare care răspund la o agresiune sub auspiciile rezoluţiilor Consiliului de Securitate au rămas sub comandament naţional. De exemplu, nici forţele SUA în Războiul din Golf, însărcinate cu aplicarea rezoluţiei ONU, nici soldaţii americani trimişi în Somalia la sfârşitul anului 1992 pentru reluarea asistenţei umanitare întrerupte de războiul civil nu au purtat însemnele sau steagul Naţiunilor Unite. În mod asemănător, forţele NATO în fosta Iugoslavie, forţele conduse de Australia în Timorul de Est şi forţele conduse de Marea Britanie în Afganistan, toate operează sub steagurile lor naţionale, dar misiunile lor au fost autorizate de rezoluţii ale Naţiunilor Unite. (Operaţiunile de menţinere a păcii sunt diferite şi sunt discutate mai jos.)

Chiar atunci când Consiliul de Securitate nu poate ajunge la un acord cu privire la mijloacele de aplicare, rezoluţiile sale induc maniera de abordare a disputelor şi în cele din urmă cea de rezolvare. Rezoluţia Consiliului de Securitate 242 după războiul arabo-israelian din 1967 a enunţat principiile pentru o pace dreaptă în acel conflict - mai întâi, dreptul tuturor statelor din regiune de a trăi între graniţe sigure şi bine definite şi retragerea Israelului din teritoriile ocupate în războiul din 1967.

(Părţile au încă divergenţe dacă prin „teritoriile" care trebuie retrocedate de Israel se înţelege „toate" teritoriile). Reafirmate în Rezoluţia 338 de după războiul din 1973, aceste rezoluţii au ajutat la conturarea Acordului de la Camp David din 1978 şi mai târziu a negocierilor de pace dintre Israel şi vecinii săi arabi, care au început în 1991.

După sfârşitul Războiului Rece, prestigiul Consiliului de Securitate a crescut, iar organismul a devenit mai activ ca înainte. Prima întâlnire la vârf a membrilor Consiliului din 1992 i-a aşezat pentru prima dată la masa discuţiilor pe liderii „celor cinci". Totuşi, în cea de-a doua jumătate a anilor '90, Consiliul a pierdut din influenţă sau a fost marginalizat în puncte fierbinţi precum Irakul (inspecţiile de armament au fost blocate), Angola (războiul a reînceput şi ONU s-a retras), Macedonia (veto din partea Chinei) şi războiul dintre Etiopia şi Eritreea (lăsat în seama Organizaţiei Unităţii Africane). Campania de bombardament a NATO din 1999 împotriva Serbiei a avut loc fără autorizarea Consiliului de Securitate. (Apoi, Consiliul de Securitate a autorizat o forţă internaţională pentru Kosovo, întrucât Serbia îşi exprimase acordul.) Mai important, atunci când Consiliul de Securitate a ajuns la un blocaj despre cum trebuie rezolvată problema legată de Saddam Hussein în Irak, în 2003, coaliţia americano-britanică a retras proiectul de rezoluţie şi a pornit războiul fără a avea ceea ce Secretarul General al ONU, Kofi Annan, a numit „legitimitate unică", pe care ar fi conferit-o aprobarea din partea Naţiunilor Unite.

Modificările propuse

Structura Consiliului de Securitate nu este lipsită de probleme. Japonia şi Germania sunt mari puteri care plătesc cotizaţii substanţiale la ONU (pe baza mărimii economice) şi au contribuţii semnificative la programele Organizaţiei şi la operaţiunile de menţinere a păcii. Totuşi, ele au aceeaşi reprezentare formală la ONU ca şi statele mici, care nu deţin nici o sutime din populaţia lor : un vot în Adunarea Generală şi posibilitatea de a intra prin rotaţie în Consiliul de Securitate (totuşi, ele intră prin rotaţie mai des decât statele mici). În calitatea lor de puteri comerciale globale, Japonia şi Germania au mize enorme în ceea ce priveşte regulile de bază pentru problemele de securitate internaţională şi ar dori să aibă locuri permanente în Consiliu. În 2003, Japonia a hotărât să-şi reducă cotizaţiile la ONU cu un sfert, în parte din cauza insatisfacţiei sale în problema Consiliului de Securitate.

Dar a include Japonia şi Germania ca membri permanenţi în Consiliul de Securitate nu este simplu. Dacă Germania ar fi primită, trei dintre cei şapte membri permanenţi ar fi europeni, ceea ce i-ar da acestei regiuni o pondere nedreaptă. Cele trei locuri europene ar putea fi cumulate (un loc rotativ sau unul care să reprezinte Uniunea Europeană), dar acest lucru ar diminua puterea Marii Britanii şi a Franţei, care pot respinge o asemenea schimbare de statut. Aspiraţiile Japoniei au fost obiectul opoziţiei Chinei în 2005. De asemenea, dacă li s-ar da câte un loc Japoniei şi Germaniei, atunci ce am face cu India, care deţine 20% din populaţia lumii ? Apar şi întrebări despre nevoia existenţei unui membru permanent dintr-o ţară predominant musulmană, precum Indonezia sau Nigeria. În sfârşit, ce am face cu America Latină şi Africa ? Noii membri permanenţi ar putea include : Germania, Japonia, India,

Brazilia, Egipt şi fie Nigeria, fie Africa de Sud. Niciunul dintre aceste planuri nu a înregistrat mari progrese. Orice revizuire a Consiliului de Securitate necesită o schimbare în Carta Naţiunilor Unite, deschizând alte aspecte ale reformei Cartei în privinţa cărora statele membre nu sunt de acord. Orice schimbare ar reduce puterea celor cinci membri permanenţi, oricare dintre ei putând respinge această modificare. De aceea, schimbarea structurii Consiliului de Securitate este dificil de efectuat. La sfârşitul anului 2004, un comitet de experţi numit de Annan a recomandat lărgirea Consiliului de Securitate la 24 de membri într-una din cele două formule, dar nici una nu modifica dreptul de veto. Aceste propuneri au fost dezbătute în septembrie 2005, dar nu s-a ajuns la vreun acord, astfel încât totul a fost lăsat în aşteptare.

Tabelul 7.1 arată rotaţiile recente de membri din cadrul Consiliului de Securitate. Sistemul de nominalizare de către comitetele regionale a reuşit să menţină destul de constant echilibrul regional al Consiliului, în condiţiile rotaţiei statelor. Actorii regionali majori, inclusiv cei menţionaţi drept candidaţi pentru noi locuri permanente (vezi tabelul 7.1), tind să intre prin rotaţie în Consiliu mai des decât alte state mai puţin importante.

Tabelul 7.1. *Reprezentarea regională în Consiliul de Securitate al ONU*

		Membri nepermanenţi[b]			Posibili candidaţi la noi locuri de membri permanenţi[c]
Regiune	Membri permanenţi[a]	2006	2005	2004	
America de Nord	Statele Unite	–	–	–	–
Europa de Vest	Marea Britanie Franţa	Danemarca Grecia	Danemarca Grecia	Germania Spania	Germania –
Japonia/Pacific	–	Japonia	Japonia	–	Japonia
Rusia şi Europa de Est	Rusia	Slovacia	România	România	–
China	China	–	–	–	–
Orientul Mijlociu	–	Qatar	Algeria	Algeria	Egipt?
America Latină	–	Peru Argentina	Brazilia Argentina	Brazilia Chile	Brazilia, Mexic?
Asia de Sud	–	–	Filipine	Pakistan Filipine	India, Indonezia?
Africa	–	Tanzania Ghana Republica Congo	Tanzania Benin	Angola Benin	Nigeria? Africa de Sud?

a) Cei cinci membri permanenţi au drept de veto.
b) Membrii nepermanenţi sunt aleşi pe perioade de doi ani de către Adunarea Generală, pe baza nominalizărilor comitetelor regionale.
c) Noii membri permanenţi ar putea să aibă puteri de veto mai mici sau deloc.

Forțele de menținere a păcii

Forțele de menținere a păcii nu sunt menționate în Carta ONU. În anii '60, Secretarul General Dag Hammarskjöld spunea în glumă că ele sunt autorizate prin „Capitolul Șase și Jumătate" – adică undeva între rezolvarea fără violență a disputei, conform capitolului 6 al Cartei, și autorizarea forței, prevăzută în capitolul 7. Carta cere ca statele membre să pună forțe militare la dispoziția Națiunilor Unite, dar asemenea forțe au fost prevăzute să fie folosite ca răspuns la o agresiune (în cadrul securității colective). În practică, atunci când ONU a autorizat folosirea forței pentru a înlătura efectele agresiunii, precum în Războiul din Golf în 1990, forțele participante au fost forțe *naționale*, și nu sub comandamentul ONU.

Forțele *proprii* ale ONU, împrumutate de la armatele statelor membre, dar sub steagul și comandamentul Națiunilor Unite, au fost *cele de menținere a păcii*, cu scopul de a aplana conflictele regionale, jucând un rol neutru în fața forțelor combatante[12]. Aceste forțe au câștigat Premiul Nobel pentru Pace în 1988, în semn de recunoaștere a importanței și succesului lor. Totuși, așa cum s-a văzut în conflictul din Bosnia, aceste forțe neutre nu au avut succes în situațiile în care Consiliul de Securitate a identificat una dintre părți ca fiind agresorul.

Misiunile de menținere a păcii

Secretarul General reunește o forță de menținere a păcii pentru fiecare misiune, de obicei de la câteva state neimplicate în conflict, și o subordonează unui singur comandament. Soldații sunt numiți în mod obișnuit **căști albastre**. Forțele de menținere a păcii acționează la invitația guvernului-gazdă și trebuie să plece dacă acel guvern le ordonă acest lucru.

Autoritatea forțelor de menținere a păcii este asigurată de Consiliul de Securitate, de obicei pentru o perioadă de la trei la șase luni, iar în unele cazuri timp de decenii. Într-un caz anterior, cel al crizei din Suez în 1956, Adunarea Generală a autorizat folosirea forțelor prin rezoluția „Uniți pentru Pace", care permitea Adunării Generale să abordeze probleme de securitate, atunci când Consiliul de Securitate ajungea într-un punct mort. În cazul conflictului din Congo în 1960, Secretarul General a fost cel care a luat inițiativa. Dar în prezent Consiliul de Securitate este cel care controlează operațiunile de menținere a păcii.

Fondurile trebuie votate de către Adunarea Generală, iar lipsa lor este în ziua de azi singura mare constrângere în folosirea forțelor de menținere a păcii. Taxarea

12. Michael W. Doyle și Nicholas Sambanis, *Making War and Building Peace : United Nations Peace Operations*, Princeton, 2006 ; Sandra Whitworth, *Men, Militarism and UN Peacekeeping : A Gendered Analysis*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2004 ; Trevor Findlay, *The Use of Force in UN Peace Operations*, Oxford, 2002 ; James Mayall (ed.), *The New Interventionism, 1991-1994 : United Nations Experience in Cambodia, Former Yugoslavia, and Somalia*, Cambridge, 1996 ; Steven R. Ratner, *The New UN Peacekeeping in Lands of Conflict After the Cold War*, St. Martin's, New York, 1995.

[...]or state membre asigură fonduri pentru operaţiunile de menţinere a păcii. Odată [...] expansiunea forţelor de menţinere a păcii după 1988, cheltuielile pentru aceste forţe (aproape 5 miliarde de dolari în 2005) au depăşit de câteva ori restul bugetului ONU.

Misiuni recente

La începutul anului 2006, Naţiunile Unite aveau 78,000 de trupe (inclusiv unele de poliţie) în 15 misiuni de menţinere a păcii sau observare, folosind personal militar din 103 ţări din cinci regiuni ale globului (vezi tabelul 7.2).

Tabelul 7.2. *Misiunile de menţinere a păcii ale ONU din aprilie 2006*

Localizarea	Regiunea	Mărimea	Costul anual (milioane de dolari)	Rolul	Anul
R.D. Congo	Africa	17.500	1.150	Observarea încetării focului ; protecţia civililor	1999
Liberia	Africa	17.000	760	Asistarea guvernului de tranziţie	2003
Sudan	Africa	8.800	970	Sprijinirea acordului, monitorizarea războiului	2005
Coasta de Fildeş	Africa	8.000	440	Ajutor pentru implementarea acordului de pace	2004
Burundi	Africa	5.000	310	Ajutor pentru implementarea acordului de pace	2004
Ethiopia/ Eritreea	Africa	3.500	185	Monitorizarea frontierei de după război	2000
Sahara Occidentală	Africa	350	50	Organizarea referendumului în teritoriu	1991
India/ Pakistan	Sudul Asiei	80	8	Observarea încetării focului între India şi Pakistan	1949
Kosovo	Rusia/Europa de Est	3.100	250	Administraţia civilă ; ajutorare	1999
Georgia	Rusia/Europa de Est	250	40	Observarea încetării focului în războiul civil	1993
Liban	Orientul Mijlociu	2.100	100	Observarea încetării focului la graniţa cu Israelul	1978
Siria (înălţimile Golan)	Orientul Mijlociu	1.200	45	Observarea încetării focului între Israel şi Siria	1974
Cipru	Orientul Mijlociu	1.000	50	Observarea încetării focului între greco- şi turco-ciprioţi	1964
Israel	Orientul Mijlociu	300	30	Observarea armistiţiului arabo-israelian	1948

Localizarea	Regiunea	Mărimea	Cost anual (milioane de dolari)	Rolul	
Haiti	America Latină	9.900	540	Asistenţa acordată guvernului de tanziţie	2004
Total		77.980	4.928		

Notă : Prin „mărime" se indică totalul personalului internaţional (în principal trupe, dar şi unii administratori civili şi poliţia).

Cea mai mare misiune de menţinere a păcii a avut loc la începutul anului 2006 în Republica Democrată Congo, unde 17.500 de soldaţi au supravegheat încetarea focului şi au protejat populaţia după războiul civil. În martie 2005, Consiliul de Securitate a aprobat un efectiv de 10.000 de soldaţi pentru regiunea Darfur din Sudan, la un cost estimativ de un miliard de dolari, iar după un început timid, aceştia au preluat prerogativele de la reprezentanţii cu menţinerea păcii ai Uniunii Africane în 2006. Celelalte operaţiuni mai mari de menţinere a păcii ale Naţiunilor Unite au fost în Liberia (menţinerea încetării focului după războaiele civile), Coasta de Fildeş şi Burundi (acorduri de pace), precum şi Haiti (încercarea de a menţine stabilitatea după lovitura de stat). Cele mai mari misiuni recente reflectă revigorarea activităţilor de menţinere a păcii după convulsiile anilor '90.

Forţele conduse de NATO au înlocuit trupele de menţinere a păcii ale ONU în Bosnia, la sfârşitul anilor '90 (iar apoi au preluat controlul militar în Kosovo). Operaţiunile ONU în aceste ţări s-au concentrat asupra funcţiilor de guvernare civilă, lăsând problemele de siguranţă în seama forţelor internaţionale autorizate de ONU, dar sub comandă independentă.

Aceeaşi abordare a fost folosită în Timorul de Est, însă cu o forţă condusă de Australia. În 1999, ONU a supravegheat alegerile în care locuitorii Timorului de Est, o fostă colonie portugheză ocupată de Indonezia vecină timp de două decenii, au votat pentru independenţă. Drept răspuns, armata indoneziană a patronat un val de omoruri şi incendieri comise de miliţiile proindoneziene, în mod evident cu intenţia de a determina alte provincii din Indonezia să nu urmeze calea separatismului. Ulterior, Indonezia şi-a retras trupele, iar forţa internaţională mandatată de ONU şi condusă de Australia a preluat controlul. ONU însăşi a început să conducă o administraţie tranzitorie care a dus la crearea statului Timorul de Est în 2002.

Atingând vârful activităţii sale la începutul anilor '90, ONU a condus şi alte mari operaţiuni de menţinere a păcii, în afara celor din fosta Iugoslavie şi Liban. Una dintre cele mai importante a fost aceea din *Cambodgia*. Acolo, 15.000 de trupe de menţinere a păcii s-au asociat cu un număr important de administratori ONU care au preluat controlul complet asupra guvernului cambodgian, în urma unui pact fragil care a încheiat (în cea mai mare parte) un război civil lung şi devastator. În pofida greutăţilor în a obţine cooperarea facţiunii Khmerilor Roşii (care a refuzat să predea armele, aşa cum căzuse de acord), Naţiunile Unite au continuat să facă presiuni

ntru organizarea alegerilor în 1993, care au dus la crearea unui guvern cambodgian tuşi instabil).

Lecţiile învăţate în Cambodgia au ajutat ONU să îndeplinească misiuni asemănăare, cu mai mare uşurinţă, în *Mozambic*. Un acord de pace a pus capăt unui război ivil lung şi devastator, creând mecanismele de dezarmare, de integrare a forţelor ilitare şi de organizare de alegeri monitorizate la nivel internaţional pentru alegerea unui nou guvern. În 1992, ONU a încercat să îndeplinească o misiune asemănătoare în *Angola*, cu un personal de numai 500 de oameni. Procesul de pace a mers pe calea cea bună până când guvernul a câştigat alegerile, apoi rebelii au refuzat să recunoască rezultatele şi au început din nou un război civil şi mai distrugător. Cu următoarea ocazie, Organizaţia Naţiunilor Unite a trimis o forţă de zece ori mai mare decât cea precedentă. Rezultatele au fost mai bune, dar războiul a început din nou şi Consiliul de Securitate a încheiat misiunea în 1999. Aceste experienţe au ajutat ONU să răspundă într-un mod mai eficient după războaiele civile din Sierra Leone, Coasta de Fildeş şi Liberia în 2002-2003. Dar au apărut probleme în mai multe locuri, unde trupele ONU de menţinere a păcii au participat, la nivel local, la prostituţie, viol şi chiar trafic cu fiinţe umane. În 2004, Secretarul General Annan a calificat drept „ruşinoasă" conduita trupelor ONU care erau desfăşurate în R.D. Congo. Rezoluţia Consiliului de Securitate 1325, adoptată în 2000, mandatează o includere mai mare a femeilor şi o atenţie sporită la problemele de gen în eforturile de menţinere a păcii şi de reconstrucţie.

Supravegherea şi menţinerea păcii

„Trupele de menţinere a păcii" îndeplinesc două funcţii, supravegherea şi menţinerea păcii. Observatorii sunt ofiţeri militari neînarmaţi trimişi într-o zonă de conflict în număr mic, doar pentru a observa ce se întâmplă şi a raporta. Atunci când ONU supraveghează, este mai puţin probabil ca părţile beligerante să încalce acordul de încetare a focului. Observatorii pot monitoriza diferite aspecte ale situaţiei unei ţări - încetarea focului, alegerile, respectarea drepturilor omului etc.

Funcţia de *menţinere a păcii* este îndeplinită de soldaţi dotaţi cu armament uşor (în vehicule blindate cu puşti automate, dar fără artilerie, tancuri şi alte arme grele). Aceste forţe joacă diferite roluri. Ele se pot *interpune* între părţile combatante şi să le menţină despărţite (mai exact, să le oblige să atace forţele ONU, dacă vor să lovească inamicul). Trupele de menţinere a păcii ale ONU încearcă deseori să *negocieze* cu ofiţerii din ambele tabere. Canalul de comunicaţie poate duce la acţiuni şi înţelegeri tactice care sprijină încetarea focului. Dar într-o zonă de război forţele ONU nu pot ajunge uşor de la poziţiile unei tabere la cele ale celeilalte tabere pentru a efectua negocieri.

Menţinerea păcii este mult mai dificilă dacă una dintre părţi consideră ONU ca fiind părtinitoare. Israelul are această percepţie faţă de forţele ONU amplasate în sudul Libanului, de exemplu. Ocazional, forţele israeliene au străpuns liniile ONU pentru a-i ataca pe duşmani şi se spune că au ţintit uneori poziţii ONU. În Cambodgia şi în fosta Iugoslavie, la începutul anilor '90, una dintre părţi a atacat de multe ori

în mod deliberat forţele ONU, provocând victime. În general, când încetarea focului este încălcată, trupele ONU sunt prinse la mijloc. Mai mult de 1.800 de militari ONU au fost ucişi de-a lungul anilor.

În unele conflicte, trupele de menţinere a păcii organizate în afara cadrului ONU au fost folosite în locul forţelor aflate sub comanda ONU. În prezent, forţe ale Uniunii Africane încearcă să joace un rol de menţinere a păcii în Sudan, iar forţele SUA au acţionat ca trupe de menţinere a păcii în Deşertul Sinai, din Egipt, în anii '70. Aproximativ 5.000 de trupe franceze de menţinere a păcii, care nu se află sub comandament ONU, sunt amplasate în Coasta de Fildeş, împreună cu un număr asemănător de trupe ONU de menţinere a păcii din diferite ţări, pentru monitorizarea încetării focului din 2003 între nordul ţării, controlat de rebeli, şi sudul controlat de guvern. Când loviturile aeriene din partea guvernului au ucis nouă soldaţi francezi în 2004, forţele franceze au ripostat puternic, distrugând forţa aeriană a guvernului. Forţele de menţinere a păcii, în general, nu au fost capabile să instaureze pacea, ci doar să o menţină. Folosirea forţei pentru a obliga părţile să înceteze ostilităţile necesită o forţă militară mult mai mare decât cea a misiunilor ONU anterioare. Ca atare, trupele de menţinere a păcii nu sunt trimise de obicei decât după ce încetarea focului a intrat în vigoare şi a fost respectată o anumită perioadă. Deseori, acordurile de încetare a focului au fost încălcate. Războaiele pot arde mocnit ani de zile, cu costuri enorme, cu mult înainte ca ONU să aibă şansa de a interveni.

Pentru a îndrepta această situaţie, Secretarul General a propus în 1992 crearea unor unităţi de *instaurare a păcii* (sau de *impunere a păcii*) ale ONU care nu doar ar monitoriza încetarea focului, ci ar impune-o, dacă ea este încălcată[13]. Secretarul General a chemat statele membre să pună la dispoziţie, printr-o desfăşurare rapidă, câte o mie de soldaţi, mai ales voluntari instruiţi, pentru a crea o armată de rezervă a ONU care ar putea răspunde rapid la crize. Nu doar că statele membre au refuzat cererea, dar au şi respins ideea de impunere a păcii. De atunci, Naţiunile Unite au autorizat un număr de state să ofere forţe militare reale, nu trupe de menţinere a păcii, atunci când se pot declanşa lupte. Ca o excepţie, care ar putea indica sau nu o tendinţă, Consiliul de Securitate a lărgit mandatul forţelor de menţinere a păcii din R.D. Congo încât să le permită să protejeze civilii. În 2005, trupele pakistaneze de menţinere a păcii desfăşurate acolo au ucis 50 de luptători de miliţie după ce nouă soldaţi din Bangladesh fuseseră ucişi într-o ambuscadă.

La sfârşitul anilor '90, când activitatea de menţinere a păcii se intensifica după mai mulţi ani de diminuare, şapte state – Danemarca, Norvegia, Suedia, Polonia, Olanda, Austria şi Canada – au format Brigada de Reacţie Rapidă a ONU, cu cartierul general în Danemarca, gata să fie amplasată în zone de conflict într-o perioadă cuprinsă între două şi patru săptămâni, şi nu în luni de zile, aşa cum se întâmplă acum. Brigada se află sub controlul Consiliului de Securitate. Ea a participat

13. Boutros Boutros-Ghali, *An Agenda for Peace : Preventive Democracy, Peacemaking and Peace-keeping*, United Nations, New York, 1992 ; Tom Woodhouse, Robert Bruce şi Malcolm Dando (ed.), *Peacekeeping and Peacemaking : Towards Effective Intervention in Post-Cold War Conflicts*, St. Martin's, New York, 1998.

misiunea ONU din Etiopia-Eritreea în 2000-2001. La începutul anului 2005, brigada a fost amplasată în Sudan pentru a sprijini acordul de pace între regiunile de nord și de sud după un lung război civil care a ucis milioane de oameni. În încercarea de a oferi sprijin pe termen lung după încheierea unui război, la sfârșitul anului 2005, ONU a creat o Comisie de Edificare a Păcii (*peacebuilding*) pentru a coordona reconstrucția, construirea de instituții și refacerea economică, toate acestea după terminarea misiunilor de menținere a păcii.

Secretariatul

Secretarul General al ONU se apropie cel mai mult de imaginea unui „președinte al lumii". El reprezintă statele membre, nu populația globală de șase miliarde de oameni. Unul dintre Secretarii Generali anteriori, Boutros Boutros-Ghali, a ajuns să se autointituleze „servitorul umil" al statelor membre. Luând în considerare neputința lui de a determina Consiliul de Securitate să-i urmeze politicile în materie de menținere a păcii, umilința sa pare a fi întemeiată. Atunci când nu există consens, este greu ca Secretarul General să ia vreo hotărâre.

Secretarul General este *nominalizat* de Consiliul de Securitate, iar nominalizarea necesită consimțământul tuturor celor cinci membri permanenți și aprobarea *Adunării Generale*. Perioada mandatului este de cinci ani și poate fi prelungită. Boutros-Ghali s-a luptat în 1996 pentru un al doilea mandat, dar Statele Unite s-au opus, impunându-și poziția. Kofi Annan, actualul Secretar General, a întrunit în final consensul tuturor părților*. El a revigorat ONU, a fost reales în 2001 pentru încă cinci ani și a câștigat Premiul Nobel pentru Pace cu ocazia celei de-a o sută șaizecea aniversări a acestei distincții. Secretariatul ONU este ramura sa executivă, condusă de Secretarul General. Este organul birocratic de administrare a politicilor și programelor ONU, așa cum Departamentul de Stat este organul birocratic al politicii externe a Statelor Unite. În probleme de securitate, Secretarul General lucrează personal cu Consiliul de Securitate. Programele de dezvoltare în țări sărace sunt coordonate de un adjunct, directorul general pentru Dezvoltare și Cooperare Economică Internațională. Secretariatul este împărțit în domenii funcționale, cu subsecretariate generale și secretari generali asistenți.

Personalul ONU în aceste domenii include personalul administrativ, precum și experți tehnici și economici care lucrează la diverse programe și proiecte. Numărul angajaților este de aproximativ 15.000 de persoane, iar numărul total de angajați în sistemul ONU (inclusiv Banca Mondială și FMI) este de doar 60.000 de persoane. Există o concentrare de birouri ale agențiilor asociate ONU în Geneva, Elveția. Geneva este un loc utilizat frecvent pentru negocierile internaționale și este văzută de mulți ca fiind mai neutră decât New Yorkul. Câteva programe de dezvoltare își au sediul în orașe din Sudul globului.

---

* Mandatul lui Kofi Annan s-a încheiat la 31 decembrie 2006, succesorul său fiind sud-coreeanul Ban Ki-moon (n.t.).

Unul dintre scopurile Secretarului General al ONU este acela de a dezvolta un *serviciu public internaţional* cu diplomaţi şi birocraţi, a căror loialitate este la nivel global şi nu este îndreptată spre statele lor de origine. Carta ONU separă Secretarul General şi personalul lui de autoritatea guvernelor naţionale şi cere statelor membre să respecte „caracterul exclusiv internaţional" al personalului. Naţiunile Unite au avut succes în această privinţă, iar Secretarul General este din nou văzut ca un diplomat independent care se gândeşte la interesele întregii lumi, şi nu ca pionul vreunui stat. Dar la începutul anilor '90, organele birocratice ale ONU au fost obiectul unor critici crescânde din cauza ineficienţei şi a corupţiei. Aceste critici, care au venit mai ales din partea Statelor Unite (care considerau că suportă o parte nejustificat de mare a costurilor), au dus la un program de reforme. La sfârşitul anilor '90, personalul ONU a fost redus cu un sfert faţă de deceniul anterior, iar bugetele s-au redus în fiecare an. În 2002, se ajunsese la o Organizaţie a Naţiunilor Unite sărăcită care nu putea plăti încălzirea sediului său din New York.

Secretarul General este mai mult decât un administrator birocratic. El (nu a fost încă o „ea") este o figură publică vizibilă, a cărei atenţie personală faţă de un conflict regional poate duce la rezolvarea lui. Carta îi permite Secretarului General să facă uz de „bunele oficii" ale ONU pentru a servi drept mediator neutru în conflicte internaţionale şi să aducă părţile combatante la masa negocierilor. De exemplu, Boutros-Ghali a fost implicat personal în încercarea de a media conflictele din Somalia şi fosta Iugoslavie. Annan a încercat să convingă Irakul să accepte inspecţiile ONU în 1997, dar fără succes. Annan s-a folosit de poziţia lui în 2001 pentru a organiza un program mai bun (şi mai bine finanţat) împotriva SIDA (vezi p. 581).

Secretarul General urmăreşte de asemenea să creeze consens între marile puteri de care depinde acţiunea Consiliului de Securitate, ceea ce este mult mai dificil decât munca birocratică. Secretarul General are puterea, conform Cartei, de a prezenta Consiliului de Securitate orice problemă care ar putea ameninţa pacea şi securitatea mondială. Totuşi, apar şi tensiuni între Secretarul General şi Consiliul de Securitate. Când Secretarul General solicită o misiune de menţinere a păcii de şase luni, Consiliul de Securitate va spune probabil „trei luni". Dacă Secretarul General cere 10 milioane de dolari, Consiliul de Securitate va acorda 5 milioane. În acest fel, Secretarul General, ca şi întregul sistem ONU, rămâne sub constrângerea suveranităţii statale.

Actualul Secretar General, Kofi Annan (1997-2006), este un manager educat în SUA, care cunoaşte bine birocraţia ONU şi s-a concentrat asupra reformei finanţelor şi operaţiunilor Secretariatului şi asupra îmbunătăţirii relaţiilor Naţiunilor Unite cu SUA. Annan este primul Secretar General din Africa Subsahariană (Ghana) şi primul care a provenit din administraţia ONU – fusese subsecretar general pentru operaţiunile de menţinere a păcii şi şi-a creat o bună imagine obţinând maximum posibil din operaţiunile prost planificate în Somalia şi Bosnia, la începutul anilor '90.

Secretarii Generali anteriori au provenit din mai multe regiuni ale lumii, dar niciodată de la o mare putere. Ei au fost Trygve Lie (din Norvegia, 1946-1952), Dag Hammarskjöld (Suedia, 1953-1961), U Thant (Birmania, 1961-1971), Kurt Waldheim (Austria, 1972-1982), Javier Perez de Cuellar (Perú, 1982-1992), Boutros Boutros-Ghali (Egipt, 1992-1996) şi Kofi Annan (Ghana, 1997-2006).

Adunarea Generală

Adunarea Generală este alcătuită din toate statele membre ale ONU, fiecare având câte un vot[14]. Ea se întruneşte de obicei în fiecare an, de la sfârşitul lunii septembrie până în ianuarie, în *sesiune plenară*. Şefii de stat sau miniştrii de Externe, inclusiv preşedintele SUA, vin în general unul câte unul la această adunare. Şedinţele Adunării, precum şi cele mai multe dezbateri sunt traduse simultan în zeci de limbi, în aşa fel încât delegaţii de pe tot globul să poată desfăşura o singură conversaţie. Această administraţie globală este o instituţie unică şi le dă statelor un mijloc puternic pentru a-şi promova ideile şi argumentele. Este prezidată de o preşedinţie aleasă de Adunare, o poziţie fără multă putere.

Adunarea convine asupra unor *şedinţe speciale* o dată la câţiva ani, pe teme generale precum cooperarea economică. Şedinţa specială a ONU asupra dezarmării din iunie 1982 a constituit prilejul celor mai mari demonstraţii din istoria Statelor Unite, cu o prezenţă de un milion de oameni la New York. Adunarea s-a întrunit în *şedinţe de urgenţă* în trecut pentru a examina ameninţările imediate la adresa păcii şi securităţii internaţionale, dar acest lucru s-a întâmplat numai de nouă ori şi în prezent a devenit foarte rar.

Adunarea Generală are puterea de a acredita delegaţiile naţionale în calitate de membri ai Naţiunilor Unite (prin Comitetul său de Acreditare). De exemplu, în 1971, Republica Populară Chineză a primit un loc în ONU (inclusiv unul la Consiliul de Securitate) în locul naţionaliştilor din Taiwan. Timp de decenii, nici Coreea de Nord şi nici Coreea de Sud nu puteau fi membre ale Naţiunilor Unite (întrucât ambele revendicau întreaga Coree), dar în sfârşit ele au primit locuri ca delegaţii separate în 1991. Unele entităţi care nu ajung la statutul etatic trimit *misiuni permanente de observatori* la ONU. Aceste misiuni participă fără drept de vot la Adunarea Generală. Este cazul Vaticanului (Sfântul Scaun) şi al Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei.

Cea mai mare putere a Adunării Generale este *controlul financiar* asupra programelor şi operaţiunilor ONU, inclusiv asupra acelora de menţinere a păcii. Ea poate de asemenea să *adopte rezoluţii* pe diferite teme, dar ele au numai caracter consultativ şi deseori au servit pentru a da frâu liber frustrărilor ţărilor sărace. Adunarea, de asemenea, *alege membrii* agenţiilor şi programelor. În sfârşit, Adunarea coordonează programele şi agenţiile ONU prin propriul sistem de comitete, comisii şi consilii.

Adunarea coordonează programele şi agenţiile ONU prin Consiliul Economic şi Social (ECOSOC), compus din 54 de state membre alese de Adunarea Generală pe o perioadă de trei ani. ECOSOC coordonează activitatea unui mare număr de programe şi agenţii. *Agenţiile regionale* ale acestuia supraveghează funcţionarea în ansamblu a programelor ONU într-o anumită regiune ; *comisiile sale funcţionale* tratează probleme

14. M.J. Peterson, *The United Nations General Assembly*, Routledge, New York, 2005.

globale precum creşterea populaţiei, traficul de droguri, drepturile omului, statutul femeii ; *organele experte* ale ECOSOC lucrează asupra unor probleme tehnice care interesează mai multe programe ONU în domenii precum prevenirea criminalităţii şi finanţele publice. În afară de ECOSOC, Adunarea Generală coordonează multe *alte comitete specializate*. Comitetele permanente uşurează activitatea Adunării în domenii precum decolonizarea, problemele juridice sau dezarmarea.

Multe dintre activităţile asociate Naţiunilor Unite nu au loc sub controlul strict al Adunării Generale sau al Consiliului de Securitate, ci în cadrul unor agenţii şi programe funcţionale cu diverse grade de autonomie faţă de controlul ONU.

Programele ONU

Prin Consiliul Economic şi Social, Adunarea Generală supraveghează peste o duzină de programe majore pentru a promova dezvoltarea economică şi stabilitatea socială în statele sărace din Sudul globului. Prin programele sale, ONU ajută la administrarea relaţiilor Nord-Sud. Ea organizează fluxul de resurse şi abilităţi din părţile mai bogate ale globului spre cele mai sărace.

Programele sunt *finanţate* parţial din alocaţiile Adunării Generale şi parţial din contribuţiile pe care programele le colectează direct de la statele membre, firme sau organizaţiile private de caritate. Gradul de finanţare al Adunării Generale, precum şi de autonomie operaţională al acesteia variază de la un program la altul. Fiecare program ONU are personal, sediu şi mai multe operaţiuni pe teren, unde se lucrează împreună cu guvernele-gazdă ale statelor membre.

Mai multe dintre aceste programe au o importanţă crescândă. *Programul Naţiunilor Unite pentru Mediul Înconjurător* (*UNEP*) a devenit mai proeminent în anii '90, când dezvoltarea Sudului globului şi creşterea economiilor ţărilor industrializate au avut un impact asupra mediului mondial (vezi capitolul 11). UNEP se ocupă cu strategii globale de mediu, acordă asistenţă tehnică statelor membre, monitorizează condiţiile de mediu la nivel global, dezvoltă standarde şi recomandă surse alternative de energie.

UNICEF este Fondul Naţiunilor Unite pentru Copii, care oferă asistenţă tehnică şi financiară ţărilor sărace pentru programe în beneficiul copiilor. Din păcate, nevoile copiilor din multe ţări sunt încă urgente, iar UNICEF este permanent în activitate. Finanţată prin contribuţii voluntare, UNICEF i-a organizat timp de decenii pe copiii americani într-un fond de Halloween în favoarea copiilor din ţările sărace.

Şi *Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Refugiaţi* (*UNHCR*) a avut o activitate susţinută în ultimii ani. UNHCR coordonează eforturile de protecţie, asistenţă şi eventual de repatriere a multor refugiaţi care trec frontierele internaţionale în fiecare an pentru a scăpa de război şi de violenţa politică. (Problema mai veche a refugiaţilor palestinieni este coordonată de alt program, *Agenţia Naţiunilor Unite pentru Ajutorarea Refugiaţilor Palestinieni* (*UNRWA*).

Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (*PNUD*), finanţat prin contribuţii voluntare, coordonează eforturile ONU legate de dezvoltarea ţărilor sărace. Cu peste 5.000 de proiecte derulate simultan în jurul lumii, PNUD este cea mai mare agenţie

internaţională de asistenţă tehnică pentru dezvoltare. ONU conduce de asemenea mai multe agenţii de dezvoltare pentru pregătirea şi pentru promovarea rolului femeilor în dezvoltare.

Multe ţări sărace depind de veniturile din exporturi pentru a finanţa dezvoltarea economică, determinând ca aceste ţări să fie vulnerabile la fluctuaţiile preţurilor mărfurilor şi la alte probleme din comerţul internaţional. **Conferinţa Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare (UNCTAD)** încearcă să negocieze acorduri de comerţ internaţional care să stabilizeze preţurile mărfurilor şi să promoveze dezvoltarea. Ţările din Sudul globului nu au multă putere în economia internaţională, iar UNCTAD are puţine pârghii pentru a le promova interesele în comerţ (vezi p. 678). (Organizaţia Mondială a Comerţului a devenit cea mai importantă organizaţie care se ocupă cu aceste probleme.)

În 2006, ONU a creat un nou Consiliu pentru Drepturile Omului, care a înlocuit Comisia pentru Drepturile Omului, renumită pentru includerea printre membrii săi a statelor care încălcau drepturile omului. Noul Consiliu are puteri extinse şi criterii de selecţie mult mai stricte.

Alte programe ale ONU se ocupă cu probleme precum ajutorarea în caz de dezastru, ajutoare alimentare, locuinţe şi probleme legate de populaţie. În ţările mai sărace, ONU are o prezenţă activă în problemele economice şi sociale.

Agenţiile autonome

În plus faţă de propriile sale programe, Adunarea Generală a ONU menţine legături formale cu aproximativ 20 de agenţii internaţionale care nu se află sub controlul său. Majoritatea sunt organizaţii specializate tehnice prin care statele îşi concentrează eforturile pentru rezolvarea unor probleme cum ar fi cele legate de sănătatea publică şi condiţiile de lucru.

Singura agenţie de acest fel specializată în probleme de securitate internaţională este *Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică* (*AIEA*), cu sediul la Viena, Austria. A fost constituită sub auspiciile ONU, dar formal este autonomă. Deşi AIEA joacă un rol economic în susţinerea dezvoltării de instalaţii energetice nucleare civile, în principal se ocupă de prevenirea proliferării nucleare (vezi p. 320). AIEA a fost responsabilă pentru inspecţiile din Irak în anii 2002-2003, dar ONU nu a găsit nicio dovadă a vreunui program secret de arme nucleare.

În aria sănătăţii publice, **Organizaţia Mondială a Sănătăţii** (**OMS**), cu sediul la Geneva, asigură asistenţă tehnică pentru îmbunătăţirea condiţiilor şi efectuează campanii majore de imunizare în ţările sărace. În anii '60 şi '70, OMS a obţinut una dintre marile victorii în domeniul sănătăţii publice din toate timpurile – eradicarea la nivel mondial a varicelei. Astăzi, OMS este un actor de frunte în lupta mondială pentru controlul SIDA (vezi p. 581).

În agricultură, *Organizaţia pentru Alimentaţie şi Agricultură* (*FAO*) este agenţia de frunte. În standardele muncii, este *Organizaţia Internaţională a Muncii* (*OIM*). *UNESCO – Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă şi Cultură* – facilitează

colaborarea ştiinţifică şi comunicarea internaţională. *Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială* (*ONUDI*) promovează industrializarea în Sudul global.

Organizaţiile internaţionale cele mai vechi, cu cele mai lungi liste de succese, sunt agenţiile specializate care se ocupă de aspectele tehnice ale coordonării internaţionale, cum ar fi schimburile poştale şi aviaţia. De exemplu, *Uniunea Internaţională a Telecomunicaţiilor* (*UIT*) alocă frecvenţele radio. *Uniunea Poştală Universală* (*UPU*) stabileşte standardele pentru poşta internaţională. *Organizaţia Aviaţiei Civile Internaţionale* (*OACI*) stabileşte standardele obligatorii pentru traficul aerian internaţional. *Organizaţia Maritimă Internaţională* (*OMI*) facilitează cooperarea internaţională privind transportul maritim. *Organizaţia Mondială a Proprietăţii Intelectuale* (*OMPI*) asigură respectarea la nivel mondial a drepturilor de autor şi brevetelor de invenţie şi promovează dezvoltarea şi transferul de tehnologie într-un cadru legal care protejează această proprietate intelectuală (vezi p. 421). În sfârşit, *Organizaţia Meteorologică Mondială* (*OMM*) asigură supravegherea vremii oriunde pe glob şi promovează schimburile de informaţii legate de vreme.

Agenţiile coordonatoare majore ale economiei mondiale (discutate în capitolele 8, 9 şi 13) sunt de asemenea agenţii afiliate ONU. Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional (FMI) acordă împrumuturi, fonduri şi asistenţă tehnică pentru dezvoltare economică (iar FMI administrează balanţa internaţională a plăţilor). *Organizaţia Mondială a Comerţului* (*OMC*) stabileşte regulile pentru comerţul internaţional.

În plus, densitatea legăturilor peste frontierele naţionale, atât în sistemul ONU, cât şi în alte OI, creşte an de an. Într-un mod mai puţin tangibil, şi oamenii devin legaţi prin comunicarea şi împletirea ideilor lor, inclusiv a normelor şi regulilor. Treptat, regulile devin legi internaţionale.

Dreptul internaţional

Organizaţiile internaţionale se ciocnesc de suveranitatea statală atunci când creează noi structuri (atât supranaţionale, cât şi transnaţionale) pentru reglementarea relaţiilor transfrontaliere. Dreptul internaţional şi normele internaţionale limitează suveranitatea statală în alt mod. Creează principii pentru guvernarea relaţiilor internaţionale care intră în competiţie cu principiile realiste de bază, suveranitatea şi anarhia.

Dreptul internaţional, spre deosebire de legile naţionale, derivă nu din acţiunile unei ramuri legislative sau ale altei autorităţi centrale, ci din tradiţie şi din acordurile semnate de către state. Diferă de asemenea în dificultatea aplicării, care depinde nu de puterea şi autoritatea guvernului central, ci de reciprocitate, acţiune colectivă şi norme internaţionale[15].

15. Malcolm N. Shaw, *International Law*, ed. a IV-a, Cambridge, 1998; Anthony D'Amato, *International Law: Process and Prospect*, ed. a II-a, Transnational, Ardsley, NY, 1995; Thomas M. Franck, *Fairness in International Law and Institutions*, Oxford, 1995; Shirley V. Scott, *International Law in World Politics: An Introduction*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2004; Charlotte Ku şi Paul F. Diehl, *International Law: Classic and Contemporary Readings*, ed. a II-a, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2003.

Sursele dreptului internaţional

Legile statelor vin de la autorităţile centrale - parlamente sau dictatori. Pentru că statele sunt suverane şi nu recunosc nici o autoritate centrală, dreptul internaţional este fondat pe alte baze. Declaraţiile Adunării Generale a ONU nu sunt legi şi majoritatea nu obligă membrii. Consiliul de Securitate poate impune statelor realizarea anumitor acţiuni, dar acestea sunt ordine, nu sunt legi : sunt specifice unei situaţii. Nici un corpus de drept internaţional nu a fost emis de organismul legislativ naţional. Atunci, de unde vine dreptul internaţional? Sunt recunoscute patru surse de drept internaţional : tratate, cutume, principii generale ale legii (cum ar fi echitatea) şi dreptul ca atare (inclusiv deciziile judecătoreşti date).

Tratatele şi alte convenţii semnate de către state sunt cea mai importantă sursă[16]. Tratatele internaţionale umplu în prezent peste o mie de volume groase, cu zeci de mii de acorduri individuale. Există un principiu în legislaţia internaţională ca tratatele, odată semnate şi ratificate, să fie respectate (*pacta sunt servanda*). Statele încalcă termenii tratatelor pe care le-au semnat doar dacă problema este foarte importantă sau penalităţile pentru această violare par foarte mici. În Statele Unite, tratatele ratificate de către Senat au putere de lege, fiind egale cu legile adoptate de Congres.

Tratatele şi alte obligaţii internaţionale cum ar fi datoriile obligă şi guvernele următoare, indiferent dacă noul guvern ia puterea prin alegeri, printr-o lovitură de stat sau o revoluţie. După revoluţiile din Europa de Est în jurul anilor '90, noile guverne democratice au fost considerate responsabile de datoriile contractate de predecesorii comunişti. Chiar când Uniunea Sovietică s-a desfiinţat, Rusia ca stat succesor a trebuit să garanteze plata datoriilor şi onorarea tratatelor sovietice. Deşi revoluţia nu scapă un stat de obligaţiile sale, unele tratate au încorporate clauze de evitare care permit statelor să se retragă legal din aceste tratate, după acordarea preavizului legal, fără a încălca dreptul internaţional. Statele Unite au invocat în 2001 o dispoziţie de ieşire opţională de şase luni din tratatul ABM.

Datorită angajamentului universal din partea tuturor statelor cu privire la anumite principii de bază din dreptul internaţional, Carta ONU este unul dintre cele mai importante tratate ale lumii. Implicaţiile sale sunt de mare anvergură, în contrast cu tratatele mai specifice, cum ar fi un acord de reglementare a pescuitului. Acordurile specializate sunt de obicei mai uşor de interpretat şi de impus decât tratatele mari, cum ar fi Carta.

Tradiţia este a doua sursă majoră de drept internaţional. Dacă statele au unul faţă de celălalt un anumit comportament suficient timp, comportamentul lor devine practică general acceptată, cu statut de lege. Dreptul internaţional occidental (deşi nu şi cel islamic) tinde să fie pozitivist în această privinţă – se bazează pe obiceiurile efective, pe realităţile practice ale interesului propriu şi pe nevoia de aprobare, mai mult decât pe conceptul abstract de lege divină sau naturală.

16. Paul Reuter, *Introduction to the Law of Treaties*, Pinter, Londra, 1992 ; Anthony Aust, *Modern Treaty Law and Practice*, Cambridge, 2000.

Principiile generale ale dreptului servesc de asemenea drept sursă de drept internaţional. Acţiuni cum ar fi furtul şi atacul, recunoscute în majoritatea sistemelor juridice naţionale drept infracţiuni, tind să aibă acelaşi înţeles într-un context internaţional. Invazia statului Kuweit de către Irak a fost ilegală din perspectiva tratatelor semnate de Irak (inclusiv Carta ONU şi cea a Ligii Arabe) şi din aceea a cutumei instituite de Irak şi Kuweit, de a trăi în pace, ca două state suverane. Dincolo de tratatul încheiat şi de tradiţia consacrată, invazia a încălcat legislaţia internaţională, din cauza principiului general care spune că un stat nu poate intra pe teritoriul vecin şi să-l anexeze cu forţa (desigur, un stat poate crede că nu va păţi nimic dacă încalcă dreptul internaţional).

A patra sursă de legislaţie internaţională, recunoscută de Curtea Internaţională ca subsidiară celorlalte, este dreptul - documentele judiciare ale judecătorilor şi avocaţilor din lumea întreagă privind aspectele respective. Doar documentele celor mai buni şi mai respectaţi specialişti în drept pot fi luate în considerare şi atunci doar pentru soluţionarea punctelor nerezolvate de primele trei surse de drept internaţional.

Deseori, dreptul internaţional rămâne în urma schimbărilor normelor ; legea este destul de tradiţionalistă. Anumite activităţi, cum ar fi spionajul, sunt tehnic ilegale, dar sunt atât de mult trecute cu vederea, încât nu se poate spune că încalcă normele internaţionale. Alte activităţi sunt încă legale, dar sunt privite cu dezaprobare şi sunt văzute ca anormale. De exemplu, împuşcarea în China a studenţilor demonstranţi în 1989 a încălcat normele internaţionale, dar nu şi dreptul internaţional.

Aplicarea dreptului internaţional

Deşi aceste surse de drept internaţional îl fac să se distingă de cel naţional, o diferenţă şi mai mare există în *aplicarea* acestor două tipuri de drept. Dreptul internaţional este mai dificil de aplicat. Nu există o forţă de poliţie internaţională. Aplicarea dreptului internaţional depinde de puterea statelor, luate individual sau colectiv, de a-i pedepsi pe cei care încalcă normele.

Aplicarea dreptului internaţional depinde în mare măsură de reciprocitate (vezi p. 108). În cea mai mare parte a timpului, statele respectă dreptul internaţional pentru că vor ca şi celelalte state să îl respecte. Motivul pentru care nici una dintre părţile implicate în al Doilea Război Mondial nu a folosit arme chimice a fost nu acela că cineva ar fi putut *aplica* tratatul care interzicea folosirea acestor arme, ci faptul că cealaltă parte ar fi răspuns probabil cu folosirea de arme chimice, iar costurile ar fi fost prea mari pentru ambele părţi. Dreptul internaţional recunoaşte în anumite condiţii legitimitatea represaliilor : acţiuni care ar fi fost ilegale din perspectiva dreptului internaţional pot fi uneori legale dacă sunt răspunsul la acţiunile ilegale ale altui stat.

Statele respectă dreptul internaţional şi din cauza costurilor generale sau pe termen lung care ar putea fi generate de nerespectarea sa (şi nu doar de teama represaliilor imediate). Dacă un stat nu îşi plăteşte datoriile, nu va putea să împrumute bani de pe pieţele mondiale. Dacă trişează şi nu respectă condiţiile tratatelor pe care

le semnează, pe viitor alte state nu vor mai semna tratate cu el. Izolarea rezultată ar putea fi foarte costisitoare.

Un stat care încalcă dreptul internaţional se poate trezi în faţa unui răspuns colectiv al unui grup de state, cum ar fi impunerea de sancţiuni – acorduri între alte state pentru a sista comerţul cu statul în cauză sau comerţul cu un anumit produs (cel mai des, produse militare) ca pedeapsă pentru încălcare. În timp, statul sancţionat poate deveni un paria în comunitatea naţiunilor, izolat de orice relaţii normale cu celelalte state. Acest lucru este foarte costisitor în lumea de astăzi, când bunăstarea economică depinde de schimburile comerciale şi economice de pe pieţele lumii. Libia a suferit timp de decenii de pe urma stării de izolare în cadrul comunităţii internaţionale şi s-a hotărât la sfârşitul anului 2003 să-şi recapete statutul normal. Libia a admis răspunderea pentru actele teroriste din trecut, a început să compenseze victimele şi a consimţit să dezvăluie şi să demonteze programele sale de arme nucleare, chimice şi biologice.

Chiar şi supraputerea lumii îşi cenzurează comportamentul, cel puţin uneori, pentru a adera la dreptul internaţional. De exemplu, la sfârşitul anilor 2002, un vas de transport nord-coreean a fost depistat pe traseul spre Yemen cu o încărcătură ascunsă de 15 rachete Scud. Statele Unite, în lupta împotriva terorismului, aveau un interes naţional evident în prevenirea acestei proliferări şi aveau puterea de a o preveni. Dar când juriştii guvernului american au stabilit că încărcătura nu încălca legislaţia internaţională, Statele Unite s-au retras şi au permis continuarea transportului.

Aplicarea dreptului internaţional prin reciprocitate şi răspuns colectiv are o mare slăbiciune – depinde în întregime de puterea naţională. Reciprocitatea apare doar când statul afectat are puterea de a impune plata costurilor de către statul care încalcă norma. Răspunsul colectiv operează doar în cazul în care colectivul este destul de interesat de o problemă pentru a reacţiona. Astfel, este relativ uşor de trişat pe probleme mărunte (sau de a scăpa cu încălcări mari ale normei, dacă statul aflat în culpă are suficientă putere).

Dacă dreptul internaţional se aplică în măsura în care există o putere interesată, atunci la ce bun să existe un astfel de drept? Răspunsul rezidă în nesiguranţa puterii (vezi capitolul 2). Fără obişnuitele aşteptări legate de regulile jocului şi adeziunea la aceste reguli de către majoritatea actorilor, puterea în sine ar crea o mare instabilitate într-un sistem internaţional anarhic. Dreptul internaţional, chiar fără o aplicare perfectă, creează aşteptări privind comportamentul legal al statelor. Pentru că încălcările sau devierile de la aşteptări ies în evidenţă, sunt mai uşor de identificat şi de pedepsit statele care se abat de la regulile acceptate. Când statele cad de acord asupra regulilor prin semnarea de tratate (cum ar fi Carta ONU), încălcările devin mai vizibile şi clar ilegitime. În majoritatea cazurilor, deşi puterea continuă să rezide în state, dreptul internaţional stabileşte regulile de lucru pe care statele respective trebuie să le urmeze. Stabilitatea rezultată este atât de benefică, încât, de obicei, costurile contractate prin încălcarea regulilor cântăresc mult mai greu decât beneficiile pe termen scurt care ar putea fi câştigate prin aceste încălcări.

Curtea Internaţională de Justiţie

Pe măsură ce legislaţia internaţională s-a dezvoltat, a început să prindă formă un cadru juridic general mondial prin care statele să soluţioneze reclamaţiile pe care le au unul împotriva celuilalt. Elementele rudimentare ale unui astfel de sistem există acum la **Curtea Internaţională** (numită oficial **Curtea Internaţională de Justiţie**), deşi jurisdicţia sa este limitată şi are un număr redus de cazuri[17]. Curtea Internaţională este o ramură a ONU.

Doar statele, nu persoanele fizice sau cele juridice, pot da în judecată sau pot fi date în judecată la Curtea Internaţională de Justiţie (CIJ). Când un stat formulează o plângere împotriva altui stat, poate prezenta cazul în faţa Curţii Internaţionale pentru o audiere imparţială. Consiliul de Securitate sau Adunarea Generală pot de asemenea solicita opiniile consultative ale Curţii în probleme care ţin de dreptul internaţional.

Curtea Internaţională este constituită dintr-un complet de 15 judecători aleşi prin vot pentru mandate de nouă ani (cinci judecători la fiecare trei ani) de o majoritate atât din Consiliul de Securitate, cât şi din Adunarea Generală. Curtea se întruneşte la Haga, în Olanda. Se obişnuieşte ca membrii permanenţi ai Consiliului de Securitate să aibă întotdeauna un cetăţean al lor în calitate de judecător. Pot fi adăugaţi judecători ad-hoc la cei 15, dacă una dintre părţi nu are deja pe unul din cetăţenii ţării sale drept judecător.

Marea *slăbiciune* a CIJ este aceea că statele nu au căzut de acord unanim să se supună jurisdicţiei sale sau să-i respecte pe deplin sentinţele. Aproape toate statele au semnat tratatul care a constituit Curtea, dar numai aproximativ o treime au semnat clauza opţională a tratatului care stabilea jurisdicţia Tribunalului în anumite cazuri – iar mulţi dintre semnatari au adăugat propriile stipulări prin care îşi rezervau drepturile şi limitau gradul în care Curtea poate interveni împotriva suveranităţii naţionale. Statele Unite s-au retras din clauza opţională când a fost dată în judecată de Nicaragua în 1986 (în problema minării de către CIA a porturilor din Nicaragua)[18]. La fel, Iranul a refuzat să recunoască jurisdicţia Curţii când a fost dat în judecată de Statele Unite în 1979 în privinţa ocupării Ambasadei SUA din Iran. Într-un astfel de caz, Curtea poate audia cazul oricum şi de obicei decide în favoarea părţii participante, dar nu are nici un mijloc de constrângere pentru aplicarea deciziei. Şi justiţia poate fi înceată. În 2006, Curtea a început audierile în cazul Bosniei, acuzând Serbia de genocid, după aproape 13 ani de investigaţii preliminare.

Un succes notabil a repurtat CIJ în 1992, când a soluţionat o dispută complexă de graniţă între El Salvador şi Honduras. Prin acord reciproc, cele două state au cerut Curţii în 1986 să soluţioneze litigiile teritoriale privind şase fâşii de graniţă, trei insule şi apele teritoriale. Litigiile datau din 1861 şi au dus la războiul din 1969.

17. Howard N. Meyer, *The World Court in Action: Judging Among Nations*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2002.
18. David P. Forsythe, *The Politics of International Law: US Foreign Policy Reconsidered*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1990.

Curtea a trasat graniţe care dădeau aproape două treimi din teritoriul total statului Honduras şi au împărţit apele teritoriale între ambele ţări şi Nicaragua. Ambele ţări au respectat decizia. În 2002, CIJ a soluţionat un litigiu de lungă durată şi uneori violent privind o peninsulă bogată în petrol de la graniţa dintre Camerun şi Nigeria. A dat dreptul de proprietate statului Camerun, dar Nigeria (care este mai puternică) nu îşi retrăsese trupele până la începutul anului 2006 şi negocierile privind implementarea deciziei continuau la acea dată.

O funcţie principală a Curţii Internaţionale de Justiţie este arbitrarea problemelor de importanţă secundară dintre ţări care în general au relaţii de prietenie. Statele Unite au soluţionat astfel litigiile comerciale cu Canada şi Italia, prin intermediul CIJ. Pentru că interesele de securitate nu sunt în joc şi pentru că relaţiile generale de prietenie sunt mai importante decât o anumită problemă, statele au dorit să se supună jurisdicţiei Curţii. În 2004, CIJ a dispus ca Statele Unite să revizuiască sentinţele de condamnare la moarte ale cetăţenilor mexicani pentru a vedea dacă lipsa de acces la oficialii mexicani le-a dăunat cazurilor lor judiciare. În baza Convenţiei asupra Relaţiilor Consulare de la Viena din 1963, cetăţenii arestaţi într-o ţară străină trebuie înştiinţaţi de dreptul lor de a se întâlni cu reprezentanţii din ţara lor de baştină. Statele Unite au încălcat deseori acest drept, deşi cerea respectarea dreptului pentru cetăţenii americani aflaţi în străinătate. Curtea a sugerat ca tribunalele americane să adauge frazele potrivite la avertismentul Miranda când poliţia arestează cetăţeni străini. Există şi alte forumuri internaţionale pentru arbitrarea plângerilor (prin acord reciproc). Unele tribunale regionale, mai ales în Europa, sunt asemănătoare Curţii Internaţionale. Majoritatea organismelor sunt capabile să efectueze arbitrajul, dar pentru litigiile majore care implică probleme de mare importanţă pentru state, există puţine alternative legale.

Din cauza dificultăţii de a obţine acorduri aplicabile asupra conflictelor majore prin Curtea Internaţională de Justiţie, statele au apelat la ea în mod discontinuu de-a lungul anilor – 12 sau chiar mai puţine cazuri pe an (cca 100 de decizii şi opinii consultative din 1946).

Cazurile internaţionale în tribunalele naţionale

Majoritatea cazurilor juridice privind problemele internaţionale – fie că sunt prezentate de guverne, fie de persoane fizice sau juridice – rămân în întregime în cadrul sistemelor legale ale unuia sau mai multor state. Tribunalele naţionale audiază cazuri prezentate în baza legilor naţionale şi pot da decizii executorii de plată a daunelor (în procese civile) sau de impunere de pedepse (în cele penale).

O parte cu un litigiu care depăşeşte frontierele naţionale câştigă mai multe avantaje prin urmărirea cazului prin tribunalele naţionale decât prin canalele internaţionale. Mai întâi, deciziile sunt executorii. Partea care câştigă un proces într-un tribunal naţional poate obţine bunurile vizate ale celeilalte părţi din propria ţară. În al doilea rând, persoanele fizice şi cele juridice (ca şi organismele guvernamentale subnaţionale)

pot formula plângeri la tribunalele naţionale, în timp ce în majoritatea domeniilor dreptului internaţional, statele trebuie să formuleze acţiuni în numele cetăţenilor lor. (De fapt, chiar şi guvernele naţionale formulează aproape toate acţiunile juridice împotriva altor state tot prin tribunalele naţionale).

În al treilea rând, există întotdeauna posibilitatea de a alege în ce stat să se formuleze acţiunea şi să se audieze cazul ; poate fi ales sistemul cel mai favorabil părţii reclamante. Depinde de sistemul judiciar al fiecărui stat de a decide dacă are *jurisdicţie* într-un caz (dreptul de a-l audia), iar tribunalele tind să-şi extindă autoritatea sub semnul unei interpretări largi. Tradiţional, un tribunal naţional poate audia cazuri privind orice activitate de pe teritoriul său naţional, orice acţiuni ale propriilor cetăţeni de oriunde în lume şi acţiuni formulate împotriva cetăţenilor săi de oriunde în lume. Cei care nu sunt cetăţeni pot folosi tribunalele naţionale pentru executarea deciziilor împotriva cetăţenilor, întrucât tribunalele naţionale au autoritatea de a impune plata de amenzi şi, dacă este necesar, de a sechestra conturile bancare şi proprietăţile.

Statele Unite constituie o jurisdicţie favorită pentru formularea de acţiuni. Mai întâi, juriile au reputaţia de a decide plata de daune mai mari în procesele civile decât juriile din restul lumii (fie şi doar pentru că Statele Unite sunt o ţară bogată). Apoi, pentru că mulţi oameni şi guverne fac afaceri cu Statele Unite, este deseori posibil de primit sumele pentru daune conform unei decizii date în Statele Unite. Din aceste motive, în ultimii ani, tribunalele americane au luat decizii în acţiuni privind drepturile omului formulate de disidenţi chinezi în urma masacrului de la Tiananmen din 1989, de exilaţi cubanezi împotriva Guvernului Cubei şi de un doctor care a dat în judecată un ofiţer de poliţie din Paraguay care îi torturase fiul. În 2003, tribunalele americane au dispus plăţi semnificative de către Irak şi Iran victimelor americane ale terorismului şi torturii. Legea reclamaţiilor pentru prejudicii aduse cetăţenilor străini din 1789 dă tribunalelor federale jurisdicţia asupra cazurilor civile împotriva străinilor pentru „încălcarea dreptului naţiunilor". Militanţii pentru drepturile omului au folosit legea împotriva guvernelor represive din ultimii ani, ca atunci când au dat în judecată companiile americane de petrol ExxonMobil şi Unocal pentru ajutarea regimurilor abuzive din Indonezia şi, respectiv, Birmania. Extinderea rapidă a jurisdicţiei americane poate duce la un răspuns reciproc din partea statelor europene (sau a altor state), care pot căuta cu această ocazie să-şi extindă legile naţionale asupra teritoriului american[19].

Tribunalele naţionale ale Belgiei au devenit de asemenea un loc de întâlnire preferat pentru aducerea cazurilor din domeniul drepturilor omului, întrucât legea din 1993 dă tribunalelor belgiene jurisdicţia asupra oricărei încălcări a Convenţiei de la Geneva. În 2001, patru persoane acuzate de crime de război în Rwanda în 1994 au fost trimise la închisoare de un juriu belgian. (Rwanda este o fostă colonie belgiană, iar zece soldaţi belgieni au fost ucişi la începerea genocidului în zonă.) În 2005, Belgia a început urmărirea penală împotriva unui fost lider din Ciad, acuzat de comiterea a 40.000 de crime politice în această ţară în anii '80, iar Senegalul (statul

19. Adam Liptak, „US Court's Role in Foreign Feuds Comes under Fire", *New York Times*, 3 august, A1, 2003.

în care locuia) a solicitat Uniunii Africane să decidă asupra extrădării sale. Decizia trebuia luată până în iulie 2006.*

Oricum, există limite importante în folosirea tribunalelor naţionale privind soluţionarea litigiilor internaţionale. Cel mai important este ca autoritatea tribunalelor naţionale să rămână între graniţele statului, respectiv acolo unde încetează suveranitatea.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Senegalului Abdoulaye Wade

PROBLEMA *Echilibrul dintre respectarea dreptului internaţional şi interesele naţionale*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Senegalului. Senegalul şi Mauritania au o graniţă comună marcată în întregime de râul Senegal. Pe ambele maluri ale râului, pământul este foarte fertil datorită inundaţiilor anuale. Cea mai mare parte a pământului arabil din Mauritania este lângă graniţa senegaleză, ceea ce-l face să fie o zonă foarte importantă pentru ambele state. Acest teritoriu fost scena conflictului etnic din 1989, care aproape a escaladat într-un război între cele două state. Grupul politic dominant din Mauritania este constituit de mauri, de descendenţă arabă, dar în Mauritania locuiesc şi milioane de africani negri (tukulori şi fulani). Relaţiile dintre aceste grupuri sunt tensionate – de exemplu, există rapoarte larg răspândite care menţionează că sclavia încă există în cea mai mare parte a ţării. Pentru a scăpa de aceste condiţii de viaţă, mulţi africani trec graniţa în Senegal. Senegalul este căminul câtorva mii de mauri care sunt importanţi pentru viaţa economică de lângă graniţă. În timpul disputei din 1989, mulţi mauri au fost deportaţi înapoi în Mauritania, în timp ce magazinele lor au fost prădate şi arse. Drept răspuns, mii de africani negri au fugit în Senegal după ce li s-a luat cu forţa pământul de către guvernul din Mauritania.

Când s-a soluţionat disputa din 1989, ambele ţări au fost de acord să repatrieze refugiaţii. Ele au acceptat, de asemenea, să nu escaladeze disputa privind cine are dreptul la apa din râul Senegal. În ultimii cinci ani, ambele state au obiectat împotriva planurilor de a folosi mai multă apă pentru irigaţii, deoarece prognozele spuneau că şi unul, şi celălalt vor avea nevoie de mai multă apă în viitor pentru a susţine agricultura. În Mauritania, mai mulţi ani de secetă au adus recolte slabe. În 2004, o invazie a lăcustelor a distrus până la 40% din recolte, determinând Mauritania să anunţe iminenţa foametei. Lipsa hranei nu a făcut decât să exacerbeze instabilitatea politică din acea ţară. Din 2003, au fost trei tentative de lovitură de stat.

SCENARIUL Acum imaginaţi-vă că Mauritania cere accesul la mai multă apă din râu pentru irigaţii, din cauza foametei. Ca preşedinte al Senegalului, trebuie să decideţi cum să soluţionaţi aceste cereri. O variantă este să prezentaţi disputa în faţa Curţii Internaţionale de Justiţie (CIJ). Orice decizie ar avea putere de lege internaţională, dar Curtea nu are nici un mecanism de constrângere pentru aplicarea deciziilor sale. Şi, desigur, nu există nici o garanţie că veţi câştiga cazul.

Refuzul de a da curs repede şi paşnic cererii Mauritaniei ar putea duce la multe probleme. Mauritania a ameninţat cu expulzarea tuturor africanilor care locuiesc lângă graniţă. O astfel de mişcare ar aduce refugiaţi într-o zonă care se confruntă deja cu

* Deşi Uniunea Africană a recomandat extrădarea fostului preşedinte ciadian Hisséne Habré, Senegalul a optat pentru judecarea lui pe propriul teritoriu, adoptând legislaţia necesară pentru crearea unui tribunal special în acest sens, în anul 2008. (n.t.)

reducerea drastică a rezervelor de hrană. În plus, tensiunile din ce în ce mai mari de-a lungul graniţei ar produce probabil mai multă violenţă între mauri şi africani, care ar putea escalada într-un conflict şi mai mare între ţara dumneavoastră şi Mauritania. Aţi putea cere Uniunii Africane (UA) să medieze disputa. Deşi UA nu are acelaşi statut legal ca CIJ, ea are sprijinul statelor din regiune, inclusiv al Mauritaniei. Aceasta face mai probabil ca decizia să fie respectată şi aplicată. Din nefericire, predecesorul UA, Organizaţia Unităţii Africane, nu a reuşit să soluţioneze disputa din 1989, ceea ce a dus la escaladarea violenţei.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Prezentaţi această dispută în faţa CIJ? Vă adresaţi UA? Cum vă promovaţi interesul naţional şi respectaţi dreptul internaţional, încercând să preveniţi în acelaşi timp violenţele cu ţara vecină?

Un tribunal din Zambia nu poate obliga un rezident al Thailandei să vină şi să depună mărturie; nu poate autoriza punerea sub sechestru a unui cont bancar din Marea Britanie pentru plata de daune; nu poate aresta un infractor suspect (zambian sau străin) decât pe sol zambian. Pentru a efectua astfel de acţiuni dincolo de frontierele naţionale, statele trebuie să convingă alte state să coopereze.

Pentru a aduce o persoană din afara teritoriului naţional la judecată, guvernul statului trebuie să ceară unui al doilea guvern să aresteze persoana de pe teritoriul celui de-al doilea stat şi să o predea pentru a compărea în faţa instanţei. Numită *extrădare*, este o problemă de legislaţie internaţională, întrucât este un aranjament judiciar pe bază de tratate între state. Există sute de astfel de tratate, multe datând de câteva sute de ani. Dacă nu există un astfel de tratat, individul rămâne imun în general faţă de instanţele statelor, dacă nu pătrunde pe teritoriul lor. Unii aliaţi ai SUA de obicei nu extrădează suspecţi care pot fi găsiţi pasibili de pedeapsa cu moartea în Statele Unite. Războiul împotriva terorismului din 2001 a sporit cooperarea internaţională juridică şi aplicarea dreptului internaţional.

Într-o dezbatere mult mediatizată pe problema extrădării, fostul dictator militar chilian Augusto Pinochet a fost arestat în Anglia în 1999 cu un mandat spaniol, emis pentru crimele comise împotriva cetăţenilor spanioli în Chile în timpul conducerii sale. Susţinătorii lui au pretins că ar trebui să aibă imunitate pentru actele întreprinse în calitate de şef al statului, dar pentru că nu avea calitatea de diplomat acreditat în Anglia (unde mersese pentru tratament medical) şi nu mai era şeful statului, instanţele britanice l-au reţinut la cererea Spaniei pentru a-l extrăda. Odată ajuns pe sol britanic fără imunitate diplomatică, Pinochet a fost supus legii din Marea Britanie, inclusiv tratatelor acesteia pe probleme de extrădare. Oricum, guvernul britanic l-a lăsat în cele din urmă să se întoarcă în Chile, din cauza stării lui de sănătate, iar o instanţă chiliană a suspendat procesul în care era implicat, pe motive de sănătate.

Există şi zone gri în jurisdicţia instanţelor naţionale faţă de cetăţenii străini. Dacă un guvern poate ademeni un suspect pe ocean, poate prinde persoana fără a viola teritoriul altui stat. Mai dificile sunt cazurile în care un guvern obţine un cetăţean străin dintr-o altă ţară, pentru a fi judecat, fără a trece prin procedurile de extrădare. Într-un caz faimos din anii '80, un medic mexican a fost căutat de autorităţile din Statele Unite pentru că ar fi participat la torturarea şi uciderea unui agent al serviciului antidrog american în

Mexic. Guvernul american a plătit un grup de vânători de recompense să-l răpească pe medic în Mexic, să-l treacă graniţa şi să-l predea instanţelor americane. Curtea Supremă a Statelor Unite a dat instanţelor americane jurisdicţia asupra cazului - arătând tendinţa de extindere a suveranităţii statale acolo unde este posibil -, deşi specialiştii în drept internaţional şi oficialităţile mexicane au obiectat vehement. Guvernul american a trebuit să asigure guvernul mexican că nu va mai răpi pe viitor cetăţeni mexicani pentru a fi judecaţi în Statele Unite. În ce-l priveşte pe medic, acesta s-a întors acasă după ce cazul a fost închis din lipsă de dovezi. La sfârşitul anului 2004, Columbia a aranjat răpirea unui lider rebel columbian care locuia în Venezuela, provocând protestele venezuelenilor pentru violarea suveranităţii lor statale.

Principiul teritorialităţii guvernează de asemenea **dreptul imigraţiei**. Când oamenii trec frontiera şi ajung în altă ţară, decizia ca ei să rămână acolo şi în ce condiţii aparţine noii ţări. Statul de origine nu-i poate obliga să se întoarcă. Legile naţionale stabilesc condiţii pentru ca străinii să călătorească şi să viziteze teritoriul unui stat, să lucreze acolo şi uneori să devină cetăţeni (naturalizare). Multe alte probleme juridice apar însă atunci când oamenii călătoresc sau trăiesc în altă ţară - paşapoarte şi vize, copii care se nasc în ţări străine, căsătorii cu cetăţeni străini, conturi bancare, afaceri, taxe şi impozite şi aşa mai departe. Practicile variază de la ţară la ţară, dar principiul general este acela că *legislaţia naţională primează pe teritoriul unui stat.*

În ciuda importanţei continue a sistemelor instanţelor naţionale în problemele juridice internaţionale şi a lipsei forţei de impunere de către Curtea Internaţională de Justiţie, ar fi greşit de conchis că suveranitatea statului este supremă, iar dreptul internaţional lipsit de orice putere. Mai degrabă, există un echilibru între suveranitate şi drept în interacţiunile internaţionale.

Dreptul şi suveranitatea

Restul acestui capitol discută domeniile speciale ale dreptului internaţional, de la cele mai bine consolidate şi respectate pe scară largă până la domeniile mai noi şi mai puţin respectate. În fiecare domeniu, influenţa legii şi a normelor merge împotriva curentului exercitării fără probleme a suveranităţii statelor. Această luptă a devenit mai intensă pe măsură ce ne deplasăm de la tradiţiile de lungă durată ale dreptului diplomatic spre normele recente care guvernează drepturile omului.

Legile diplomaţiei

Principiul de bază al legislaţiei internaţionale este respectul pentru drepturile diplomaţilor. Standardele comportamentului în acest domeniu sunt explicate în amănunt, aplicate universal şi luate în serios. Abilitatea de a exercita diplomaţia este necesară pentru toate tipurile de relaţii dintre state, cu excepţia războiului. De la constituirea sistemului internaţional cu cinci secole în urmă, s-a considerat nejustificată vătămarea

unui emisar trimis de alt stat, ca un mijloc de a influența celălalt stat. O astfel de normă nu a existat întotdeauna ; este firesc dintr-un anumit punct de vedere să ucizi mesagerul care îți aduce un mesaj neplăcut sau să foloseşti trimisul celuilalt stat ca ostatic sau pion în negocieri. Dar astăzi acest tip de comportament este universal condamnat, deşi încă se mai utilizează uneori.

Statutul ambasadelor şi al ambasadorului ca reprezentant oficial al statului este explicit definit în procesul **recunoaşterii diplomatice**. Diplomații sunt *acreditați* față de guvernele celorlalte state (prezintă *„înscrisuri doveditoare"*) şi apoi persoanele care se recomandă astfel se bucură de anumite drepturi şi protecție în calitate de diplomați străini într-o țară-gazdă.

Diplomații au dreptul de a ocupa o *ambasadă* în țara-gazdă ca şi cum ar fi pe teritoriul propriului stat. Pe teritoriul Ambasadei Statelor Unite din Kuweit, de exemplu, se aplică legile Statelor Unite, nu cele ale Kuweitului. Forțele armate americane (puşcaşii marini) ocupă teritoriul, iar cele ale Kuweitului nu pot intra fără permisiune.

O încălcare flagrantă a inviolabilității ambasadelor s-a petrecut în Iran după ce revoluționarii islamişti au preluat puterea în 1979. Studenții iranieni au ocupat spațiile ambasadei americane, ținând diplomații americani ostatici timp de peste un an. Guvernul iranian nu a comis direct acest act, dar l-a trecut cu vederea şi a refuzat să-i scoată cu forța pe studenții iranieni din ambasadă. (Țările-gazdă ar trebui, dacă este necesar, să folosească forța împotriva propriilor cetățeni pentru a proteja o ambasadă străină.)

Diplomații se bucură de **imunitate diplomatică** chiar şi atunci când părăsesc teritoriul unei ambasade. Dreptul de a călători variază de la o țară la alta ; diplomații pot avea restricții la un oraş sau pot fi liberi să cutreiere țara. Dintre toți cetățenii străini, doar diplomații nu sunt sub jurisdicția tribunalelor naționale ale țării-gazdă. În cazul în care comit infracțiuni, de la traversarea neregulamentară a străzii la crimă, nu pot fi arestați şi judecați. Tot ce poate face țara-gazdă este să ridice acreditarea diplomatului şi să-l expulzeze. Oricum, țările puternice pot exercita uneori presiuni asupra celor mai slabe pentru a ridica imunitatea astfel încât un diplomat să poată fi judecat pentru o infracțiune. Acest lucru s-a întâmplat de două ori în 1997, când s-a permis Statelor Unite şi Franței să urmărească în justiție diplomați din Georgia şi, respectiv, din Zair pentru conduită neglijentă la volan şi accidentarea mortală a unor copii.

Angajamentele Statelor Unite, ca țară-gazdă, față de ONU includ extinderea imunității asupra diplomaților acreditați la ONU. Delegații ONU nu pot fi urmăriți în justiție în baza legilor americane. Având această imunitate, delegații pur şi simplu rup mii de tichete de parcare în fiecare an, de exemplu. Ocazional, reprezentanții ONU sunt acuzați de infracțiuni foarte grave (crimă, într-un caz din anii '80), dar nu pot fi judecați în Statele Unite pentru acele infracțiuni.

Din cauza imunității diplomatice, este obişnuită conducerea activităților de spionaj, prin intermediul corpurilor diplomatice, din ambasade. Spionii sunt postați deseori în poziții inferioare în ambasade, cum ar fi ataşații culturali, de presă sau militari. Dacă țara-gazdă îi deconspiră că spionează, nu-i poate acuza, aşa încât doar îi

expulzează. Normele diplomatice (deși nu și legile) insistă pe politețe în cazul expulzării spionilor; motivul standard este „pentru activități incompatibile cu statutul de diplomat". Dacă un spion acționează sub acoperire, pretinzând că ar fi om de afaceri sau turist, atunci nu se aplică nici o imunitate: persoana poate fi arestată și acuzată în baza legilor din țara-gazdă.

Un *colet diplomatic* este un pachet trimis între ambasadă și patrie. Așa cum arată și numele, la început a fost un pachet mic și ocazional, dar astăzi în toată lumea există un volum mare și constant de astfel de transporturi. Și coletele diplomatice se bucură de statutul teritorialității țării de origine: nu pot fi deschise, controlate sau confiscate de țara-gazdă. Deși nu știm ce pot conține (conținutul acestor colete este secret), putem presupune fără să greșim că, periodic, bunuri ilicite, cum ar fi arme și droguri, trec granițele în astfel de colete diplomatice.

Ruperea relațiilor diplomatice înseamnă retragerea propriilor diplomați dintr-un stat și expulzarea diplomaților acestuia din propriul stat. Această tactică a fost folosită pentru a exprima nemulțumirea față de celălalt guvern; este refuzul de a colabora ca de obicei. Când un guvern revoluționar preia puterea, unele țări își pot retrage recunoașterea. În ultimul timp, au apărut controverse privind recunoașterea diplomatică atunci când unele state mici au recunoscut diplomatic Taiwanul, iar sub presiunea exercitată de China și-au retras recunoașterea.

Când două țări nu au relații diplomatice, deseori colaborează printr-o țară terță care dorește să reprezinte interesele unei țări în mod formal, prin propria sa ambasadă. Aceasta se numește *secțiunea de interese* dintr-o ambasadă a terței țări. Astfel, nevoile practice ale diplomației pot depăși o lipsă formală de relații între state. De exemplu, interesele Statelor Unite sunt reprezentate de Ambasada Elveției în Cuba, iar interesele cubaneze sunt reprezentate de Ambasada Elveției din Statele Unite. În practică, aceste secțiuni de interese sunt amplasate în fostele ambasade americană și cubaneză, iar personalul lor este format din diplomați americani și cubanezi.

Statele își exprimă un nivel mai redus de nemulțumire prin *rechemarea ambasadorilor* lor pentru anumite perioade de timp; normele diplomatice numesc întoarcerea acasă ca fiind „pentru consultări", chiar dacă toți știu că scopul este să semnaleze supărarea. Exprimarea mai blândă a nemulțumirii este prin *plângere formală*. De obicei, guvernul reclamant face acest lucru în propria sa capitală, către ambasadorul celeilalte țări.

Legea diplomației este încălcată repetat într-un context – terorismul (vezi p. 275). Întrucât statele se preocupă mult de inviolabilitatea diplomaților, aceștia sunt o țintă tentantă pentru teroriști și, întrucât grupurile de teroriști nu se bucură de beneficiile legislației diplomatice (așa cum este cazul statelor), sunt dispuse să încalce normele și legile diplomatice. Un atac asupra diplomaților sau ambasadelor este un atac pe teritoriul statului – dar poate fi condus de la o mare distanță de teritoriul statului. Mulți diplomați au fost uciși în ultimele decenii. În 1998, teroriștii din gruparea Al-Qaeda au bombardat ambasadele americane din Kenya și Tanzania, ucigând peste 200 de persoane. La sfârșitul anului 2004, forțele Al-Qaeda au atacat un consulat american din Arabia Saudită, ucigând mai mulți agenți de pază.

Crimele de război

Asemeni diplomaţiei, războiul este unul dintre cele mai dezvoltate domenii din punct de vedere al legislaţiei internaţionale. Legile privind războiul sunt împărţite în două tipuri – legile în timp de război (*jus in bello*) şi legile de recurgere la război (*jus ad bellum*). Acestea trebuie analizate pe rând, începând cu legile din timpul războiului, ale căror încălcări sunt considerate **crime de război**[20].

Politicianul roman Cicero a spus: „Legile tac pe timp de război"[21]. Acest lucru nu mai este adevărat. În timpul războiului, legislaţia internaţională este foarte dificil de aplicat, dar există norme de comportament legal în război care sunt respectate pe scară largă. După un război, învinşii pot fi pedepsiţi pentru încălcările legilor războiului (crime de război).

În 1990, pentru prima dată după al Doilea Război Mondial, Consiliul de Securitate al ONU a autorizat un tribunal internaţional pentru crime de război, îndreptat împotriva crimelor comise în fosta Iugoslavie. Tribunale similare au fost constituite pentru genocidurile din Rwanda şi Sierra Leone[22]. Tribunalul pentru fosta Iugoslavie, cu sediul la Haga, în Olanda, a emis acuzaţii împotriva conducerii sârbilor bosniaci şi a altor ofiţeri sârbi şi croaţi, iar în 1999 împotriva preşedintelui sârb Slobodan Milošević, în timpul expulzării etnicilor albanezi din Kosovo. Tribunalul a fost obstrucţionat de lipsa de fonduri şi de lipsa sa de putere pentru a aresta suspecţii, care s-au bucurat de inviolabilitatea Serbiei şi Croaţiei. Un nou guvern croat care a câştigat alegerile în 1999 a început să coopereze cu tribunalul, iar după ce Milošević a pierdut puterea în Serbia, noul guvern sârb l-a predat tribunalului în 2001, el murind în detenţie în 2006.

ABORDARE TEORETICĂ

Finanţarea unui Tribunal pentru crime de război al ONU

Consiliul de Securitate al ONU a constituit un tribunal penal pentru crimele de război din fosta Iugoslavie. Eficienţa sa a fost limitată, în primii săi ani de existenţă, din cauza lipsei fondurilor necesare pentru angajarea de investigatori şi traducători, pentru închirierea de birouri şi linii telefonice etc.

Contribuţiile marilor puteri la susţinerea tribunalului au variat, în condiţiile în care Statele Unite asigură cea mai mare parte a sprijinului (deşi neadecvată cererii), iar Marea Britanie asigură foarte puţin. Ce teorii ar putea explica de ce una dintre marile puteri ar face o contribuţie mare, iar cel mai apropiat aliat una foarte mică?

20. Richard Falk, Irene Gendzier şi Robert Jay Lifton (ed.), *Crimes of War: Iraq*, Nation, New York, 2006; Michael Howard, George J. Andreopoulos şi Mark R. Shulman (ed.), *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*, Yale, 1994; Geoffrey Best, *War and Law Since 1945*, Oxford, 1994; Anthony E. Hartle, *Moral Issues in Military Decision Making*, Kansas, 2004.
21. Cicero, „Pro Milone", *The Speeches of Cicero*, editat şi tradus de N.H. Watts, Harvard, 1931.
22. Gary Jonathan Bass, *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton, 2000.

Teoreticienii liberali ar putea recunoaşte repede o problemă legată de bunurile colective în plata pentru tribunal. Comunitatea mondială beneficiază de activitatea tribunalului (în măsura în care stopează continuarea agresiunii şi genocidul), dar şi fiecare stat în parte câştigă din acest beneficiu – indiferent cât de mare se dovedeşte a fi în final – indiferent de contribuţia sa. Cu ajutorul acestei logici, Marea Britanie a fost raţională „făcând blatul", pentru că Statele Unite şi alte state au vrut să ajute suficient cât să menţină tribunalul eficient cel puţin la un nivel minim. Statele Unite au arătat un impuls hegemonic prin plata celei mai mari contribuţii pentru funcţionarea tribunalului. Fiind statul cel mai puternic din lume şi prima putere economică la nivel mondial, Statele Unite au cel mai mare interes în menţinerea ordinii.

Realiştii ar putea pune sub semnul întrebării această explicaţie. Ei pot vedea lipsa de susţinere a Marii Britanii într-un mod mai direct: este posibil ca liderii britanici să nu dorească reuşita tribunalului, întrucât Marea Britanie a ţinut tacit partea Serbiei (un aliat tradiţional), iar Serbia nu a cooperat în ceea ce priveşte tribunalul care i-a acuzat pe conducătorii sârbi bosniaci de crime de război. Marea Britanie a văzut în Serbia o putere în Balcani care putea menţine ordinea în acest colţ relativ neimportant al Europei. Aceiaşi factori geopolitici care au făcut Marea Britanie în trecut să ţină partea Serbiei (ca şi Rusia şi Franţa) împotriva Croaţiei (şi a Germaniei, Austriei şi Turciei) încă funcţionează. Crimele de război vin şi se duc, conform acestui raţionament, dar interesele marilor puteri rămân constante.

Ambele teorii merită atenţie. Cum putem proba dacă Marea Britanie a avut reţineri în susţinerea tribunalului deoarece:

(1) l-a ajutat într-o oarecare măsură, dar „a făcut blatul" pe spezele americanilor; sau

(2) s-a opus tribunalului şi a vrut să-l împiedice să funcţioneze eficient?

Uneori, istoria ne oferă „experimente" care, deşi nu le controlăm, ne ajută la selectarea unora dintre explicaţiile teoretice aflate în competiţie. În acest caz, în 1997, un guvern laburist condus de primul-ministru Tony Blair a înlocuit guvernul conservator al lui John Major. Această schimbare nu a afectat „variabilele" explicative ale celor două teorii – natura problemei bunurilor colective inerente tribunalului şi natura intereselor şi alianţelor strategice şi istorice ale Marii Britanii în Balcani. Prin urmare, ambele teorii ar prezice că Marea Britanie va continua să nu se implice prea mult în susţinerea tribunalului. Dar Guvernul Blair şi-a schimbat radical politica în Bosnia, unde a efectuat un raid pentru a aresta doi suspecţi de crime de război, contribuind şi cu fonduri substanţiale la bugetul tribunalului pentru a mai construi încă o cameră de şedinţă. Deci ambele teorii sunt greşite! Vă puteţi gândi la teorii alternative care ar explica atât contribuţiile iniţial reduse ale Marii Britanii, cât şi schimbarea ulterioară a politicii sale?

La sfârşitul anului 2004 şi începutul anului 2005, şase suspecţi din toate părţile implicate în conflict s-au predat tribunalului de la Haga pentru a fi judecaţi.

În urma războiului civil din Sierra Leone, guvernul ţării conduce tribunalul pentru crime de război împreună cu ONU. În 2003, l-a pus sub acuzare pe conducătorul statului vecin Liberia, Charles Taylor, pentru rolul său extrem de brutal în război. (El a fugit în Nigeria la scurt timp după aceasta, dar a fost reţinut şi predat tribunalului în 2006.)

După modelul instanţelor organizate de ONU pentru fosta Iugoslavie şi Rwanda, în 1998, majoritatea statelor lumii au semnat un tratat pentru a crea un **Tribunal Penal**

Internaţional (TPI). Acesta urma să audieze cazurile de genocid, crime de război şi crime împotriva umanităţii de oriunde din lume. Până la termenul-limită din decembrie 2000, Statele Unite şi alte 138 de state au semnat tratatul, iar până în 2002 se obţinuse ratificarea din partea a 60 de state – Statele Unite nu se numără printre ele – astfel încât tribunalul a devenit funcţional. TPI şi-a început activitatea în 2003, la Haga, cu 18 judecători învestiţi din toată lumea (dar nu şi din Statele Unite, care nu participă la tratat). În 2002, Consiliul de Securitate al ONU a dat trupelor de menţinere a păcii americane o scutire de un an de a compărea în faţa instanţelor, dar obiecţia Statelor Unite a rămas, iar scutirea nu a fost reînnoită. TPI a emis primele sale mandate de arestare în urma îndelungatului război civil din Uganda, în 2005. Crimele de război din Darfur, Sudan – pe care o comisie a ONU le-a considerat grave, dar neputând fi calificate drept „genocid" –, au fost de asemenea înaintate TPI după ce Statele Unite şi-au retras obiecţiile în 2005 (când s-au restabilit scutirile pentru soldaţii americani).

Aşa cum se întâmplă cu majoritatea legilor internaţionale, aplicarea legilor războiului apare în principal prin reciprocitate practică şi răspuns în grup, consolidate prin tradiţie şi legitimitate. Un stat care încalcă legile războiului se poate găsi izolat, fără aliaţi şi supus represaliilor.

Cel mai important principiu în legile războiului este efortul de a limita acţiunile de război la combatanţi şi de a proteja civilii atunci când este posibil. Este ilegal să ţinteşti civilii într-un război, exceptând cazul în care este absolut necesar din punct de vedere militar. Chiar şi atunci volumul de forţă folosit trebuie să fie *proporţional* cu câştigul militar şi poate fi folosit doar volumul *necesar* de forţă.

Pentru a veni în sprijinul separării combatanţilor de civili, soldaţii trebuie să poarte uniforme şi însemne ; de exemplu, forţele armate americane au o emblemă pe umăr reprezentând steagul american. Dispoziţia este frecvent încălcată de acţiunile militare ale gherilelor, făcând această formă a acţiunilor militare deosebit de brutală şi distructivă pentru viaţa civililor. Dacă cineva nu poate face diferenţa dintre un spectator şi un combatant, acela îi va ucide pe amândoi dacă are îndoieli. Prin contrast, în războiul convenţional pe scară largă, cum a fost Războiul din Golf, este mai uşor de făcut o distincţie între civili şi soldaţi, deşi efortul nu este niciodată mulţumitor[23]. Când forţele speciale americane din Afganistan s-au împrietenit cu luptătorii locali acţionând fără uniformă şi lăsându-şi barbă, agenţiile de ajutor umanitar au reclamat acest lucru, iar Pentagonul le-a ordonat să îmbrace din nou uniformele. În 2003, în războiul din Irak, combatanţii irakieni au condus atacuri în mod repetat în haine civile, din spitale şi din şcoli, sau după ce se prefăcuseră că se predau – toate acestea fiind împotriva legilor războiului.

Soldaţii au dreptul, în baza legilor războiului, să se predea, ceea ce înseamnă să renunţe la statutul lor de combatanţi şi să devină **prizonieri de război**. Predau armele, renunţă la dreptul de a lupta, dar câştigă în schimb (ca şi civilii) dreptul de a nu fi socotiţi drept ţintă. Prizonierii de război nu trebuie ucişi, maltrataţi sau forţaţi să dezvăluie

23. Nicholas G. Fotion, „The Gulf War: Cleanly Fought", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 47 (7), 1991, pp. 24-29 ; George A. Lopez, „The Gulf War : Not So Clean", *Bulletin of the Atomic Scientists*, 47 (7), 1991, pp. 30-35 ; James P. Sterba (ed.), *Terrorism and International Justice*, Oxford, 2003.

alte informaţii decât numele, gradul şi numărul de înregistrare. În timpul războiului din Irak, tratamentul aplicat de irakieni câtorva prizonieri americani – inclusiv maltratări – a fost doar una dintre multele încălcări ale dreptului internaţional al războiului. Norma referitoare la prizonieri este aplicată prin reciprocitate practică. Spre sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, forţele germane au executat 80 de prizonieri din cadrul forţelor franceze de partizani (pe care Germania nu-i considera beligeranţi legitimi). Partizanii au răspuns executând 80 de prizonieri de război germani.

Legile războiului rezervă un rol special **Comitetului Internaţional al Crucii Roşii (CICR)**. CICR asigură susţinerea – cum ar fi îngrijirea medicală, hrana şi corespondenţa – civililor surprinşi de război şi a prizonierilor de război. Schimburile de prizonieri sunt de obicei negociate prin CICR. Forţele armate trebuie să respecte neutralitatea Crucii Roşii şi de cele mai multe ori fac acest lucru (din nou, războiul de gherilă este problematic).

Legile războiului impun o răspundere morală asupra indivizilor pe timp de război. Tribunalul de la Nürnberg a stabilit după cel de-al Doilea Război Mondial că participanţii pot fi consideraţi răspunzători pentru crimele de război pe care le comit. Ofiţerii germani şi-au apărat acţiunile spunând că „am urmat doar ordinele şi atât", dar acest argument a fost respins ; ofiţerii au fost pedepsiţi, iar unii executaţi pentru crimele lor de război.

Oricum, nu toţi acuzaţii de la Nürnberg au fost găsiţi vinovaţi. De exemplu, legile războiului limitează folosirea forţei împotriva civililor la ceea ce este necesar şi proporţional cu obiectivele militare. În cel de-al Doilea Război Mondial, armata germană a asediat oraşul rus Leningrad (Sankt-Petersburg) timp de doi ani, iar civilii din oraş mureau de foame. Asediile de acest tip sunt permise de legislaţia internaţională dacă o armată nu poate cuceri uşor un oraş.

Schimbarea contextului

Legile războiului au fost subminate din cauza naturii schimbătoare a acestuia. Războaiele convenţionale prin forţe armate bine definite, pe fronturi bine definite, cedează teren în faţa războaielor de „mică intensitate", în care luptă gherile şi trupe de comando în oraşe sau în junglă. Liniile de demarcaţie dintre civili şi soldaţi se pierd în aceste situaţii, iar crimele de război devin un lucru obişnuit. În Războiul din Vietnam, una dintre cele mai mari probleme cu care se confruntau Statele Unite a fost aceea că duşmanul părea să fie peste tot şi nicăieri. Acest lucru a dus la frustrarea forţelor americane şi la atacarea satelor presupuse a adăposti trupele de gherilă. Într-un caz îngrozitor, un ofiţer american a fost judecat de curtea marţială pentru că a ordonat soldaţilor să masacreze sute de civili neînarmaţi din satul My Lai în 1968 (a fost condamnat, dar i s-a dat o sentinţă uşoară). În războiul neregulat din prezent, frecvent inflamat de conflicte etnice şi religioase, legile războiului sunt din ce în ce mai dificil de respectat.

Un act factor care a subminat legile războiului a fost faptul că statele rareori emit o declaraţie de război, stabilind cu cine se luptă şi cauza acţiunii lor. Ironic, astfel de declaraţii sunt din punct de vedere istoric excepţia, nu regula. Această tendinţă continuă şi astăzi, întrucât declaraţiile de război aduc un beneficiu nesemnificativ

statului care declară război, asumându-şi astfel obligaţii în baza legislaţiei internaţionale. În multe cazuri, cum ar fi războaiele revoluţionare sau contrarevoluţionare, o declaraţie nici măcar nu este potrivită, pentru că războaiele se declară doar împotriva statelor, nu împotriva grupărilor interne. În războaiele nedeclarate, distincţia dintre participanţi şi neparticipanţi este subminată (ca şi protecţia celor din urmă). Administraţia Bush a numit atacul terorist din 2001 un act de război, iar răspunsul a fost războiul împotriva terorismului, dar Congresul nu l-a declarat formal drept război (după cum nu o făcuse nici în cazul conflictelor armate din Coreea şi Vietnam).

Doctrina războiului drept

În plus faţă de legile privind modul cum trebuie purtate războaiele (crimele de război), legislaţia internaţională face o distincţie între războaiele drepte (care sunt legale) şi războaiele de agresiune (care sunt ilegale). Această zonă a dreptului are la origine scrieri religioase vechi de sute de ani despre războaiele drepte (care altădată puteau fi impuse prin ameninţarea cu excomunicarea din biserică). Astăzi, legalitatea războiului este definită prin Carta ONU, care scoate agresiunea în afara legii. Dincolo de poziţia sa juridică, doctrina războiului drept a devenit o normă internaţională puternică, nu una respectată de toate statele, dar această normă este o parte importantă a tradiţiei intelectuale moderne, dezvoltată în Europa, care guvernează problemele războiului şi păcii[24].

Ideea de agresiune, în jurul căreia a evoluat docrina războiului drept, se bazează pe violarea suveranităţii şi a integrităţii teritoriale a statelor. Agresiunea se referă la folosirea de către un stat a forţei sau a unei ameninţări iminente de a face acest lucru, împotriva teritoriului sau suveranităţii altui stat – cu excepţia cazului când folosirea forţei are loc ca răspuns la o agresiune. Tancurile care trec graniţa constituie o agresiune, dar la fel şi tancurile masate la graniţă, dacă statul respectiv a ameninţat cu invazia. Liniile de demarcaţie sunt oarecum neclare. Dar pentru ca o ameninţare să constituie o agresiune (şi să justifice folosirea forţei drept răspuns), trebuie să existe o ameninţare clară cu folosirea forţei, nu doar o politică ostilă sau o rivalitate generală.

Statele au dreptul să răspundă la agresiune în singurul mod considerat sigur – forţa militară. Docrina războiului drept nu se bazează pe nonviolenţă. Represaliile pot include atât *respingerea* atacului în sine, cât şi *pedepsirea* agresorului. Represaliile pot fi întreprinse de victima agresiunii sau de alte state care nu sunt direct afectate – ca un mod de a menţine norma nonagresiunii în sistemul internaţional. Acţiunile colective ale membrilor ONU împotriva Irakului după invazia Kuweitului sunt un caz clasic al unui astfel de răspuns.

24. Michael Walzer, *Arguing About War*, Yale, 2004 ; Michael Walzer, *Just and Unjust Wars : A Moral Argument with Historical Illustrations*, ed. a II-a, Basic, New York, 1992 ; „Twenty Years of Just and Unjust Wars" (simpozion cuprinzând articole de Michael Joseph Smith, David C. Hendrickson, Theodore J. Koontz şi Joseph Boyle), *Ethics & International Affairs*, 11, 1997, pp. 3-104.

Răspunsul la agresiune este singura modalitate permisă de folosire a forţei militare conform doctrinei războiului drept. Abordarea războiului drept scoate astfel explicit în afara legii războiul folosit ca instrument pentru a schimba guvernul sau politicile altui stat sau pentru a interveni în conflictele etnice şi religioase. De fapt, Carta ONU nu are nici o clauză privind începerea „războiului", ci mai degrabă pentru „acţiuni internaţionale de poliţie" împotriva agresorilor. Analogia este cu legea şi ordinea dintr-o societate naţională, impuse de poliţie atunci când este necesar. Întrucât numai agresiunea justifică forţa militară, dacă toate statele ar respecta legea împotriva agresiunii, nu ar mai exista nici un război internaţional.

Pentru ca un război să fie drept din punct de vedere moral, trebuie să fie mai mult decât un răspuns la agresiune; trebuie să fie purtat doar pentru a răspunde la agresiune. Intenţia trebuie să fie dreaptă. Un stat nu poate profita de agresiunea altui stat pentru a purta un război care este esenţialmente agresiv. Deşi războiul condus de Statele Unite pentru a scoate Irakul din Kuweit în 1991 a fost desigur un răspuns la agresiune, criticii au considerat că dreptatea purtării războiului a fost compromisă de interesul Statelor Unite în obţinerea de petrol ieftin din Orientul Mijlociu – un motiv nepermis pentru purtarea unui război.

Doctrina războiului drept a fost subminată, chiar mai mult decât au făcut-o crimele de război, de natura schimbătoare a acţiunilor militare[25]. În războaiele civile şi în conflictele de mică intensitate, beligeranţii au oscilat de la miliţii slab organizate la armate naţionale, iar câmpul de luptă este deseori un sistem de enclave şi poziţii care nu au linii clare de demarcaţie (cu atât mai puţin frontiere). Este mai greu de identificat un agresor în astfel de situaţii şi mai greu de cântărit meritele relative ale păcii şi dreptăţii.

Drepturile omului

Unul dintre ultimele şi cele mai puţin dezvoltate domenii ale dreptului internaţional priveşte drepturile omului – drepturile universale ale fiinţei umane împotriva anumitor abuzuri ale propriilor lor guverne[26]. Ideea în sine de drepturi ale omului dispare în faţa suveranităţii şi integrităţii teritoriale a statelor. Eforturile de a promova drepturile omului sunt criticate de obicei de guverne care au scoruri slabe în respectarea lor (inclusiv China şi Rusia) şi care le consideră „amestec în treburile interne". Această acuzaţie pune dreptul drepturilor omului pe un teren nesigur.

25. James Turner Johnson, *Can Modern War Be Just ?*, Yale, 1984.
26. Richard A. Falk, *Human Rights Horizons*, Routledge, New York, 2000; Daniel Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton, 2001; Thomas Risse, Stephen C. Ropp şi Kathryn Sikkink (ed.), *Human Rights: International Norms and Domestic Change*, Cambridge, 1999; Cynthia Price Cohen (ed.), *Human Rights of Indigenous Peoples*, Transnational, Ardsley, New York, 1998; Henry J. Steiner şi Philip Alston, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*, Clarendon, Oxford, 1996; Bruce Cronin, *Institutions for the Common Good: International Protection Regimes in International Society*, Cambridge, 2003.

Totuşi, normele şi chiar legile care privesc drepturile omului continuă să se dezvolte, fie şi doar pentru că ceea ce se întâmplă în interiorul unui stat poate transcende cu uşurinţă graniţele naţionale. Un exemplu a fost atunci când Irakul a înăbuşit o revoltă a kurzilor din nordul ţării. Regula neamestecului în treburile interne ale Irakului ar dicta că măcelul era doar problema acestui stat. Dar când kurzii au fugit în număr mare în Turcia, au ameninţat să copleşească resursele ţării şi poate să declanşeze o revoltă a kurzilor din Turcia. Atunci, alianţa antiirakiană a declarat problema de interes internaţional şi a impus propriile forţe armate în Irakul de nord pentru a ameliora securitatea şi pentru a-i convinge pe kurzi să se întoarcă acasă. În cele din urmă, grupurile kurde au câştigat o autonomie virtuală la adăpostul armatelor străine, compromiţând suveranitatea Irakului. Pentru că Irakul nu putea trimite trupe în zonă, Turcia a reuşit să-l invadeze de mai multe ori între 1995 şi 1998 pentru a ataca bazele gherilelor kurde care operau în Turcia.

Chiar şi în cazurile în care nu se încalcă graniţele naţionale, lumea este mai interconectată şi mai interdependentă decât oricând. Abuzurile unui guvern faţă de cetăţenii săi pot aprinde conflictele etnice, pot submina normele morale ale decenţei şi pot ameninţa pacea şi stabilitatea comunităţii internaţionale. Cel puţin acesta este argumentul pentru considerarea drepturilor omului drept o problemă a dreptului internaţional şi a normelor internaţionale.

Legislaţia privind drepturile omului datează din perioada proceselor de la Nürnberg. Dincolo de crimele de război comise de ofiţerii germani se aflau actele lor de genocid (încercările de a extermina o întreagă populaţie), în care aproximativ 10 milioane de civili au fost ucişi în lagărele de concentrare. În mod clar, acestea erau unele dintre cele mai grave crime comise vreodată, deşi nu se încălca nici legislaţia germană, nici cea internaţională. Soluţia a fost crearea unei noi categorii de infracţiuni – **crimele împotriva umanităţii** –, în baza căreia cei vinovaţi erau pedepsiţi. Categoria nu s-a aplicat până în 1994-1995, când tribunalul pentru fosta Iugoslavie a emis acuzaţii de genocid.

Curând după experienţa celui de-al Doilea Război Mondial, în 1948, Adunarea Generală a ONU a adoptat *Declaraţia Universală a Drepturilor Omului*. Nu are forţa dreptului internaţional, dar stabileşte (aşa se doreşte) normele internaţionale privind comportamentul guvernelor faţă de propriii cetăţeni şi cetăţenii străini. Declaraţia îşi are rădăcina în principiul conform căruia încălcarea drepturilor omului afectează ordinea internaţională (cauzând furia maselor, rebeliuni etc.) şi în faptul că prin însăşi Carta ONU, statele se angajează să respecte libertăţile fundamentale. Declaraţia proclamă faptul că „toate fiinţele umane sunt născute libere şi egale", fără a lua în considerare rasa, sexul, limba, religia, afilierea politică sau statutul teritoriului pe care s-au născut. Continuă cu promovarea normelor într-o gamă largă de domenii, de la interzicerea torturii, la garantarea libertăţii religioase şi politice până la dreptul la bunăstare economică.

În mod clar, această concepţie largă despre drepturile omului este departe de realităţile de astăzi. Nici un stat nu are o evidenţă a drepturilor omului, iar statele variază în privinţa domeniilor în care le respectă sau în care le încalcă. Când Statele Unite au criticat China pentru interzicerea libertăţii de exprimare, folosind munca silnică şi torturând disidenţii politici, China a remarcat că Statele Unite au

de milioane de oameni săraci, numărul cel mai mare de oameni privaţi de libertate din lume şi o istorie plină de rasism şi violenţă[27]. În general, în ciuda scorurilor slabe ale statelor lumii în anumite aspecte, s-au făcut progrese în altele. De exemplu, sclavia – altădată considerată normală în lumea întreagă – a fost în mare parte abandonată în ultimii 150 de ani.

Astăzi, eforturile drepturilor omului se centrează pe câştigarea drepturilor politice de bază în ţările autoritare – începând cu interzicerea torturii, a execuţiilor şi a privării de libertate a celor care îşi exprimă credinţele politice sau religioase. Principala organizaţie care face presiuni în această luptă este **Amnesty International**, un ONG care funcţionează la nivel global pentru a monitoriza şi a încerca să corecteze abuzurile grosolane împotriva drepturilor omului[28]. Amnesty International are reputaţia de a fi imparţială şi a criticat abuzurile în multe ţări, inclusiv în Statele Unite. Alte grupuri, cum ar fi Human Rights Watch, lucrează într-un mod asemănător, dar deseori se concentrează la nivel regional sau naţional. ONU, de asemenea, are o Comisie privind Drepturile Omului care acţionează la nivel global. În 1993, Adunarea Generală a creat, după 40 de ani de dezbateri, funcţia de Înalt Comisar pentru Drepturile Omului (ale cărui puteri nu o includ, desigur, pe aceea de a obliga statele să facă un anumit lucru, dar includ menţionarea publică a abuzurilor lor).

Aplicarea normelor drepturilor omului este dificilă, pentru că implică ingerinţa în treburile interne ale unui stat. Întreruperea legăturilor comerciale sau a contactului cu un guvern care încalcă drepturile omului tinde să-i afecteze pe cetăţenii ale căror drepturi sunt violate prin izolarea lor (cum ar fi sancţiunile asupra Irakului şi Afganistanului condus de talibani în ultimii ani). Cea mai eficientă metodă descoperită până acum este o combinaţie de *publicitate* şi *presiune*. Publicitatea prezintă informaţii despre abuzurile drepturilor omului, aşa cum face şi Amnesty International. Presiunea celorlalte guverne, ca şi a persoanelor fizice şi juridice constă în ameninţarea de a pedepsi prin mijloace nonviolente pe cel care se face vinovat într-un anumit mod. De exemplu, o fracţiune din Congresul american a căutat în mod repetat la începutul anilor '90 să lege condiţiile comerţului americano-chinez de scorul Chinei în materie de drepturi ale omului. Dar în măsura în care majoritatea guvernelor caută cel mai adesea să menţină relaţii normale unul cu celălalt, acest tip de pedeapsă intruzivă aplicată de către un guvern pentru încălcările drepturilor omului comise de un altul este rară – şi nereuşită. Guvernele mai multor state nu au permis ONG-urilor să apere drepturile omului. Zimbabwe a votat o lege care interzicea ONG-urilor să acţioneze pe teritoriul său, atunci când regimul autoritar se pregătea de alegeri în 2005.

Departamentul de Stat al Statelor Unite a promovat activ drepturile omului de la sfârşitul anilor '70, când preşedintele Jimmy Carter a făcut din ele un scop major în politica externă a Statelor Unite. Un raport anual al guvernului american evaluează

27. „People's Republic of China, State Council. America's «Abominable» Human Rights Conditions", *Washington Post*, 16 februarie, C3, 1997.

28. Amnesty International, *Amnesty International Report*, Londra, anual; Ann Marie Clark, *Diplomacy of Conscience: Amnesty International and Changing Human Rights Norms*, Princeton, 2000.

drepturile omului din statele din lumea întreagă. Acolo unde abuzurile au fost grave ori s-au înrăutăţit, ajutorul extern al Statelor Unite pentru aceste state a fost stopat. (Dar în alte cazuri, CIA i-a finanţat pe făptuitori)[29].

În prezent, drepturile omului sunt (alături de Taiwan) unul dintre domeniile principale de conflict în relaţia dintre China şi Statele Unite. Mai multe practici au atras critici; acestea includ închiderea oponenţilor politici ai regimului chinez, folosirea muncii forţate şi sistemul de justiţie penală care comite abuzuri. Conform Amnesty International, China execută mai mulţi oameni decât tot restul lumii la un loc – mii în fiecare an –, uneori la câteva zile de la comiterea infracţiunii şi uneori pentru infracţiuni relativ minore[30].

O varietate de acorduri şi convenţii asupra drepturilor omului au fost întocmite ca tratate obligatorii (deşi nu sunt uşor aplicabile). Acestea includ un acord major pe probleme de drepturi civile şi politice (ratificat de Statele Unite) şi unul pe probleme de drepturi culturale, economice şi sociale (neratificat de Statele Unite). Acorduri mai specifice acoperă genocidul, discriminarea rasială, drepturile femeilor, tortura şi drepturile copilului. Tratatele au fost ratificate de diverse grupuri. Unele state (inclusiv Statele Unite şi China) îşi fac probleme în privinţa pierderii de suveranitate prin aceste tratate. China a semnat Acordul asupra drepturilor economice, sociale şi culturale în 1997, chiar înainte de primul summit americano-chinez, după un deceniu (şi l-a ratificat în 2001). Statele Unite nu l-au semnat. În 1998, China a semnat Acordul asupra drepturilor civile şi politice (pe care Statele Unite l-au ratificat în 1992). Toţi membrii ONU, cu excepţia a doi – Statele Unite şi Somalia –, au ratificat în 1990 Convenţia asupra drepturilor copilului.

În ciuda multor limitări, interesul pentru drepturile omului este o forţă de luat în seamă în relaţiile internaţionale. Acum există norme susţinute pe scară largă privind modul în care guvernele ar trebui să se comporte, iar într-o bună zi guvernele vor adera efectiv la aceste norme, aşa cum au făcut-o deja în anumite domenii, cum ar fi abolirea sclaviei. Odată cu căderea multor regimuri militare şi autoritare în fosta Uniune Sovietică, Europa de Est, America Latină şi Africa, este probabil să se pună un accent din ce în ce mai mare pe drepturile omului.

Interesul statelor pentru drepturile persoanelor care locuiesc în alte state se îndepărtează mult de preocupările realiste care au dominat teoria şi practica relaţiilor internaţionale în trecut. Într-adevăr, întregul domeniu al dreptului internaţional şi al organizării internaţionale contrazice afirmaţiile fundamentale despre anarhia internaţională făcute de realişti. Rămâne o întrebare deschisă dacă teoriile liberale sau abordările constructiviste descriu mai bine acest domeniu. Următoarele capitole vor marca distanţarea de alte două aspecte ale realismului – accentul său pus pe forţa militară deasupra oricăror alte forme de influenţare şi pesimismul privind posibilităţile de cooperare internaţională, ca rezultat al negocierii.

---

29. Debra Liang-Fenton (ed.), *Implementing US Human Rights Policy: Agendas, Policies and Practices*, United States Institute of Peace Press, Herndon, VA, 2004.
30. Amnesty International, *Executed „According to Law"? The Death Penalty in China*, 17 martie, 2004.

ABORDARE CRITICĂ

1. Să presupunem că sunteţi rugat să recomandaţi schimbări în structura Consiliului de Securitate al ONU (mai ales în privinţa membrilor permanenţi şi a dreptului de veto). Ce schimbări aţi recomanda, dacă aţi avea vreuna? În baza cărei logici?
2. Fostul Secretar General al ONU, Boutros-Ghali, a propus (fără succes) crearea unei armate permanente de forţe de menţinere a păcii, puse la dispoziţie de statele membre (vezi p. 356). Aceasta ar reduce oarecum suveranitatea statului şi ar duce la sporirea autorităţii supranaţionale. Discutaţi avantajele şi dezavantajele acestui plan.
3. Securitatea colectivă împotriva agresiunii depinde de dorinţa statelor de a acoperi costurile războaielor pentru respingerea şi pedepsirea agresorilor. Uneori, marile puteri au vrut să acopere aceste costuri; alteori nu. Ce consideraţii credeţi că ar trebui să stea la baza acestor decizii? Daţi exemple de situaţii (reale sau potenţiale) care ar merita sau nu ar merita intervenţia marilor puteri în contracararea agresiunii.
4. Dată fiind dificultatea de a aplica legislaţia internaţională, cum ar putea rolul Curţii Internaţionale de Justiţie să fie întărit în anii următori? Ce obstacole ar putea întâlni un astfel de plan? Cum s-ar putea schimba rolul Curţii dacă planul ar reuşi?
5. Deşi normele internaţionale privind drepturile omului devin mai puternice, China şi multe alte state continuă să considere drepturile omului o problemă internă a statelor care au suveranitatea peste teritoriul respectiv. Credeţi că drepturile omului sunt un subiect legitim pentru ca un stat să se ridice împotriva altuia? Dacă da, cum reconciliaţi tensiunile dintre drepturile universale şi autonomia statală? Ce măsuri practice pot fi luate pentru a face statele suverane să recunoască drepturile universale ale omului?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Anarhia internaţională este în echilibru cu ordinea mondială – regulile şi instituţiile prin care statele cooperează pentru beneficiul reciproc.
- Ordinea mondială a fost întotdeauna ferm înrădăcinată în putere, dar ordinea mediază puterea brută prin instituirea de norme şi obiceiuri ce guvernează interacţiunile interstatale.
- Statele urmează regulile – atât normele morale, cât şi legile internaţionale formale – mult mai des decât le încalcă.
- Regulile internaţionale acţionează prin intermediul instituţiilor (OI), ONU aflându-se în centrul reţelei instituţionale.
- ONU personifică o tensiune între suveranitatea statelor şi autoritatea supranaţională. În Carta şi istoria sa, ONU a făcut din suveranitate cel mai important principiu. Acest lucru a limitat puterea ONU.
- ONU se înclină în special în faţa suveranităţii marilor puteri, dintre care cinci, ca membri permanenţi ai Consiliului de Securitate al ONU, pot bloca orice decizie obligatorie pentru statele membre ale ONU în chestiuni de securitate.
- În parte din cauza faptului că se bazează pe suveranitatea statală, ONU a atras apartenenţa virtual universală a statelor lumii, inclusiv a tuturor marilor puteri.
- Fiecare dintre statele membre ale ONU are un vot în Adunarea Generală, care serveşte în principal ca forum mondial şi ca organizaţie-umbrelă pentru eforturile de dezvoltare socială şi economică.

- Consiliul de Securitate are zece state membre prin rotație și cinci membri permanenți: Statele Unite, Rusia, China, Marea Britanie și Franța.
- ONU este administrată de funcționari civili internaționali care lucrează în cadrul Secretariatului condus de un Secretar General.
- Bugetul normal al ONU, plus toate misiunile de menținere a păcii, este cu mult sub 1% din tot ceea ce cheltuiește lumea cu forțele militare.
- Tiparele de vot și coalițiile din ONU s-au schimbat de-a lungul anilor, odată cu schimbarea membrilor și a condițiilor. În prezent, relațiile Statele Unite – ONU sunt încordate din cauza conflictelor provocate de criza din Irak.
- Forțele ONU de menținere a păcii sunt desfășurate în zonele de conflict din cinci regiuni ale lumii. Rolul lor principal este monitorizarea respectării acordurilor, cum ar fi încetarea focului, planurile de dezarmare și regulile electorale corecte. Au fost reduse dramatic în anii 1995-1997, apoi s-au impus din nou în perioada 1998-2001.
- Trupele ONU de menținere a păcii acționează sub comanda și steagul ONU. Uneori, trupele naționale acționează sub propriul lor steag și sub propria lor comandă pentru punerea în practică a rezoluțiilor ONU.
- Organizațiile internaționale includ programe ONU (în mare parte pe probleme economice și sociale), agenții ONU autonome și organizații fără legături formale cu ONU. Această rețea instituțională ajută la întărirea și stabilizarea regulilor în relațiile internaționale.
- Dreptul internațional, corpusul formal de reguli pentru relațiile dintre state, derivă din tratate (cele mai importante), cutume, principii generale și literatură juridică – nu din legislația adoptată de vreun guvern.
- Dreptul internațional este dificil de aplicat și este impus în practică de puterea națională, coalițiile internaționale și practica reciprocității.
- Curtea Internațională de Justiție audiază reclamațiile unui stat împotriva altuia, dar în majoritatea cazurilor nu poate încălca suveranitatea statelor. Este o cale din ce în ce mai utilă pentru arbitrarea conflictelor relativ minore.
- Majoritatea cazurilor care implică relații internaționale sunt judecate în tribunalele naționale, unde un stat poate aplica sentințele pe propriul său teritoriu.
- Un Tribunal Penal Internațional permanent (TPI) a început să funcționeze în anul 2003. Preluând două tribunale ONU, va audia cazurile de genocid, crime de război și crime împotriva umanității, începând cu crimele de război din Sudan.
- În dreptul internațional, drepturile diplomaților au demult un statut special. Ambasadele sunt considerate teritoriul țărilor de origine.
- Legile războiului au de asemenea o tradiție îndelungată și sunt bine stabilite. Ele fac distincția între combatanți și civili, dând fiecăruia anumite drepturi și anumite răspunderi. Războaiele de gherilă și conflictele etnice au șters de multe ori aceste distincții.
- Războaiele de agresiune încalcă normele războiului drept – unul purtat pentru a respinge sau pedepsi și pentru a para agresiunea. Uneori (dar nu întotdeauna) este dificil de identificat agresorul într-un conflict internațional violent.
- Normele internaționale privind drepturile omului devin mai puternice și mai larg acceptate. Oricum, dreptul referitor la drepturile omului este problematic pentru că antrenează ingerința unui stat în treburile interne ale altui stat.

TERMENI-CHEIE

norme internaționale 337
organizații internaționale 339
Carta ONU 342
Adunarea Generală a ONU 343
Consiliul de Securitate al ONU 343
Secretariatul ONU 343
căștile albastre 352
Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD) 361
Organizația Mondială a Sănătății 361
Curtea Internațională de Justiție 366
dreptul imigrației 371
recunoaștere diplomatică 372
imunitate diplomatică 372
crime de război 374
Tribunalul Penal Internațional 375
prizonieri de război 376
Comitetul Internațional al Crucii Roșii (CICR) 377
războaie drepte 378
crime împotriva umanității 380
Amnesty International 381

SĂ DEZBATEM SUBIECTUL

Relația dintre ONU și SUA: o căsătorie aranjată?
de Mir Zohair Husain

Prezentare. În 1945, când a fost înființată Organizația Națiunilor Unite (ONU), Statele Unite ale Americii au promovat-o ca fiind cel mai bun mijloc pentru a promova securitatea colectivă și a menține pacea, a proteja drepturile omului și a stimula dezvoltarea socioeconomică. Cu 40% dintre fondurile ONU venind de la contribuabilii americani la acea vreme, liderii SUA considerau că un drept de veto în Consiliul de Securitate al organizației va proteja interesele naționale ale Americii. Totuși, astăzi, lucrurile s-au schimbat. SUA pune mereu la îndoială capacitatea ONU de a proteja pacea și ordinea mondială. De la mijlocul anilor '90, securitatea colectivă a fost implementată din ce în ce mai mult de către actori interguvernamentali, inclusiv Comunitatea Economică a Statelor Vest-Africane (ECOWAS) în Liberia și Coasta de Fildeș; NATO – în Bosnia, Kosovo și Afganistan; Uniunea Europeană – în Republica Democrată Congo[a].

Astăzi, organizațiile internaționale și dreptul internațional joacă un rol-cheie în problemele mondiale. ONU este cea mai proeminentă, universală și influentă organizație din istoria mondială. Mai mult, după eșecul Americii de a câștiga aprobarea Consiliului de Securitate al organizației pentru a schimba regimul din Irak, relația dintre SUA și ONU a fost aspru criticată atât la nivel național, cât și în exterior. De fapt, susținătorii ONU arată că SUA folosesc în mod ipocrit organizația, pentru a-și promova interesele naționale, dar că își exercită dreptul de veto atunci când interesele Americii ar putea fi subminate.

Aceste evenimente i-au pus pe mulți în fața unor întrebări importante: ONU mai poate susține interesele naționale ale SUA? Participarea SUA reprezintă cheia reușitelor ONU? Este ONU subminată de faptul că SUA nu-și achită cotizația și nu iau în considerare rezoluțiile organizației?

a) „Hot Spots and UN-Managed Forces", *The New York Times*, 28 august 2003.

Argumentul 1. ONU şi SUA au interese comune

SUA au nevoie de ONU. Unilateralismul SUA nu face altceva decât să creeze un val de nemulţumire antiamerican în lume. Recursul la diplomaţia orin intermediul ONU ar legitima şi ar consolida iniţiativele politicii externe a Americii. În ciuda puterii militare şi economice a SUA, întotdeauna puterea creşte odată cu numărul participanţilor; nici un număr nu este mai mare decât cel al celor statelor-membre ale ONU.

„În Războiul Rece, s-ar putea spune că unilateralismul american nu a avut nici un cost" (spune un expert). „Dar aşa cum am aflat în ceea ce priveşte Irakul, Iranul şi Coreea de Nord, avem nevoie de europeni şi avem nevoie de instituţii precum ONU. Adevărul este că America nu poate conduce lumea de una singură şi problema e că am făcut multe greşeli în relaţile noastre cu aliaţii, iar oamenii nu mai sunt acum foarte entuziasmaţi când vine vorba să ne ajute." (Richard Bernstein, „Foreign Views of US Darken Since Sept. 11", *The New York Times*, 11 septembrie 2003)

ONU are nevoie de ajutorul activ al SUA. Nu ne putem aştepta ca ONU să facă faţă noii ameninţări teroriste, când statele membre nu au reuşit să înveţe cum pot rezolva această problemă. Totuşi, nu ONU în sine, ci statele din cadrul organizaţiei nu se adaptează la acest mediu global schimbat.

...după cel de-al Doilea Război Mondial, principala formă de tulburare a ordinii consta în încălcarea graniţelor unui stat. (Primul răspuns al preşedintelui Bush la invazia Kuweitului de către Irak - un atac multilateral aprobat de Consiliul de Securitate - a fost un exemplu „de manual" al puterii Naţiunilor Unite). Totuşi, Carta Naţiunilor Unite, deşi pune în seama Consiliului de Securitate păstrarea „păcii şi securităţii internaţionale", este destul de maleabilă pentru a răspunde incidentelor de după 11 septembrie 2001, cum ar fi armele de distrugere în masă şi terorismul. (Robert Wright, „George Bush, Multilateralist?", *The New York Times*, 4 februarie 2003)

Argumentul 2. ONU nu este necesară SUA

ONU nu este capabilă să controleze noile probleme globale. Multe probleme persistente, precum traficul de droguri şi arme, ca şi noile ameninţări, cum ar fi celulele teroriste şi statele eşuate, rămân în afara capacităţilor ONU. De multe ori, ONU a fost, în mare măsură, dată la o parte în timpul crizelor din Bosnia, Kosovo, Liberia, Afganistan şi Irak, lăsând lucrurile mai dificile în seama Statelor Unite, NATO şi ECOWAS. Astfel, e dificil pentru orice naţiune, chiar şi pentru Statele Unite, să se bazeze doar pe ONU pentru a rezolva problemele de securitate colectivă.

În mod clar, lumea s-a schimbat. Dezvoltările tehnologice le-au dat unor grupuri mici de oameni puterea distructivă de care, altădată, beneficiau numai unele guverne...
...mecanismele principale pe care lumea le-a dezvoltat pentru a face faţă ameninţărilor la adresa securităţii - ajutorul străin, instituţiile nonguvernamentale, Banca Mondială, Naţiunile Unite - nu au avut sorţi de izbândă în confruntarea cu cele mai spinoase şi dificile cazuri. (Alexander Stille, „What Is America's Place in the World Now?", *The New York Times*, 12 ianuarie 2002)

Naţiunile străine folosesc ONU pentru a submina interesele naţionale ale SUA. Chiar dacă obiectivul principal al ONU este acela de a le oferi statelor membre

securitatea colectivă, măsurile recente luate în această privință de către organizație au eșuat. În plus, ONU nu a adus un plus de securitate SUA, permițându-le statelor mai mici și mai slabe să câștige o pârghie nesperată în fața politicilor SUA în relațiile internaționale.

> ...dacă puterile mai mici se unesc pentru a contrabalansa puterea americană prin voturi, cuvântări și apeluri publice, vor eroda legitimitatea și credibilitatea SUA... Din păcate, Organizația Națiunilor Unite s-a îndepărtat foarte mult de viziunea de la început... A fost un document al unei alianțe militare în timp de război, nu o platformă pe timp de pace. Totuși, pledoariile pentru reforma Consiliului de Securitate pun accentul pe echitate și reprezentare - nu pe eficacitate și pe responsabilitate. (Edward C. Luck, „Making the World Safe for Hypocrisy", *The New York Times*, 22 martie 2003)

ONU devine irelevantă. Într-un sitem global „anarhic", deciziile luate de ONU nu au autoritatea de a constrânge politicile statelor. În timp ce ONU excelează în multe sectoare economice, securitatea colectivă nu este punctul său forte. Astfel, ONU va avea nevoie să se bazeze pe NATO și pe UE pentru a promova securitatea colectivă.

> De când Națiunile Unite nu mai încearcă să organizeze sau să supravegheze utilizarea forței în sine, acest lucru a fost lăsat, în mare, la discreția statelor membre. Chiar și Secretarul General Kofi Annan a recunoscut faptul că, uneori, este necesară acțiunea militară unilaterală...
> Dacă atât forțele, cât și stâlpii legali ai Cartei nu sunt întăriți, ceea ce rămâne va arăta tot mai mult ca nefericita Ligă a Națiunilor. (Edward C. Luck, „Making the World Safe for Hypocrisy", *The New York Times*, 22 martie 2003)

❖ **Întrebări**

1. Este alocarea continuă a resurselor americane către ONU o bună investiție? Explicați.
2. Credeți că lumea ar fi un loc mai bun sau mai rău fără Națiunile Unite? De ce? Cum ar trebui întărită ONU, pentru a face față viitoarelor provocări?

❖ **Bibliografie selectivă**

John English, *Enhancing Global Governance : Towards a New Diplomacy*, United Nations University Press, New York, 2002.
Frederick H. Fleitz, *Peacekeeping Fiascoes of the 1990s : Causes, Solutions, and US Interests*, Greenwood Publishing Group, Inc., Westport, CT, 2002.

POSTURI ÎN GUVERN ŞI ÎN DIPLOMAŢIE

REZUMAT Posturile din guvern şi diplomaţie le oferă celor cărora le place să lucreze în echipă şansa de a schimba politica, dar cere răbdare în ceea ce priveşte marile birocraţii.

BENEFICII ŞI COSTURI Atât guvernele, cât şi organizaţiile interguvernamentale joacă roluri-cheie în relaţiile internaţionale şi angajează milioane de oameni cu interese şi pregătire în RI.

În ciuda diferenţelor dintre carierele în organizaţiile interguvernamentale şi cele în guverne, există şi numeroase similitudini. Ambele organizaţii sunt ierarhice, cu medii de muncă foarte ordonate şi competitive. Atât la Departamentul de Stat al SUA, cât şi la ONU, intrarea şi promovarea în aceste organizaţii sunt făcute pe bază de examene, prin evaluări profesionale şi prin timpul petrecut în cadrul organizaţiei. O altă similitudine constă în provocarea de a fi „tras" în mai multe direcţii în ceea ce priveşte politicile. Guvernele au de-a face cu diverse opinii publice, cu electorii şi cu grupuri de interese concurente – fiecare cu păreri diferite. De asemenea, organizaţiile interguvernamentale trebuie să facă faţă grupurilor de interese (cum ar fi ONG-urile), dar membrii acestor organizaţii sunt statele, care, în multe situaţii, nu sunt de acord unele cu altele.

Totuşi, promovarea se poate face încet şi într-un mod frustrant. De obicei, numai persoanele cu diplome importante sau specializări tehnice reuşesc să obţină posturi mai înalte. Ar putea trece ani până să avansaţi în cadrul organizaţiei, iar evoluţia ar putea presupune să lucraţi în departamente îndepărtate de ceea ce vă propuneaţi iniţial. În plus, atât organizaţiile interguvernamentale, cât şi guvernele sunt birocraţii cu reguli şi proceduri oficiale, cerând multă răbdare. Deseori, angajaţii îşi exprimă frustrarea referitoare la faptul că iniţiativa şi gândirea pe cont propriu nu sunt răsplătite.

APTITUDINI CARE TREBUIE CULTIVATE Cheia pentru a lucra într-o organizaţie interguvernamentală este să faceţi primul pas pe uşă! Fiţi flexibili şi dispuşi să acceptaţi posturi mai mici pentru început şi care nu intră neapărat în aria dumneavoastră de interes. De exemplu, Departamentul de Stat este doar una dintre numeroasele părţi ale Guvernului SUA care se ocupă de RI. Să nu plecaţi de la prejudecata că, pentru a lucra în afaceri externe, trebuie să fiţi diplomat de meserie. Cursurile de limbi străine sunt de asemenea importante, în special pentru munca în mari organizaţii interguvernamentale, cu birouri în multe sectoare. Abilitatea de a lucra bine în echipă şi de a crea reţele în cadrul organizaţiei şi între organizaţii este un atu. Oamenii care pot întări canalele de comunicaţie pot câştiga sprijin din multe părţi într-o organizaţie.

În fine, abilităţile puternice de analiză şi scriere sunt extrem de importante. Atât organizaţiile interguvernamentale, cât şi guvernele au de-a face cu cantităţi masive de informaţii în fiecare zi. Capacitatea de a analiza informaţia (incluzând aici şi analiza matematică şi cea de IT&C şi de a redacta interpretări clare şi concise îl vor face pe angajat de nepreţuit.

CARIERE ÎN RELAŢII INTERNAŢIONALE

RESURSE

Shawn Dorman (2003), *Inside a US Embassy: How the Foreign Service Works for America*, ed. a II-a, American Foreign Service Association, Washington, D.C.
Linda Fasulo (2005), *An Insider's Guide to the UN*, Yale University Press, New Haven.
http://jobs.un.org
http://www.state.gov/p/io/empl/
http://www.usajobs.opm.gov/EI10.asp

2 ECONOMIA POLITICĂ INTERNAȚIONALĂ

Capitolul 8

COMERȚUL

De la securitate la economie politică

Liberalismul şi mercantilismul • Globalizarea

Pieţele

Tiparele globale ale comerţului • Avantajul comparativ • Preţurile şi pieţele • Economiile planificate central • Politica pieţelor • Balanţa comercială • Interdependenţa

Strategiile comerciale

Autarhia • Protecţionismul • Industriile şi grupurile de interese • Cooperarea în domeniul comerţului

Regimurile comerciale

Organizaţia Mondială a Comerţului • Rezistenţa la comerţ • Acordurile bilaterale şi regionale • Cartelurile

De la securitate la economie politică

Specialiştii în economică politică internaţională studiază politica activităţilor economice internaţionale[1]. Cel mai frecvent studiate sunt comerţul, relaţiile monetare şi corporaţiile multinaţionale (vezi acest capitol şi capitolul 9). Două subiecte ce prezintă un mare interes în ultimii ani sunt integrarea economică a Europei şi a altor regiuni (capitolul 10), precum şi politica internaţională referitoare la mediul *înconjurător la nivel global* (capitolul 11). Majoritatea specialiştilor în economie politică internaţională se concentrează asupra regiunilor industrializate ale lumii, unde se desfăşoară mare parte din activitatea economică globală. Totuşi, Sudul globului atrage tot mai mult atenţia, în special pentru că relaţiile şi condiţiile economice din zonă pot constitui mai frecvent o sursă de conflict internaţional şi război în perioada de după Războiul Rece. Vom reveni asupra acestei problematici Nord-Sud în analiza din capitolele 12 şi 13. Deşi toate aceste aspecte se suprapun (în grad diferit) cu problemele de securitate internaţională, ele au în principal legătură cu negocierile politice referitoare la aspectele economice şi astfel se încadrează în definiţia largă a economiei politice internaţionale.

Cadrul conceptual pentru studiul problemelor de securitate internaţională se aplică şi în cazul economiei politice internaţionale. Conceptele centrale de putere şi negociere dezvoltate iniţial în capitolul 2 se aplică economiei politice internaţionale, la fel şi accentul pus pe state ca fiind cei mai importanţi actori (deşi nu şi singurii), precum şi ideea că statele tind să acţioneze în interes propriu. După cum explica ministrul de Externe al Braziliei în anul 2001, ţara sa împărtăşea cu Statele Unite

---

1. Thomas H. Oatley, *International Political Economy : Interests and Institutions in the Global Economy*, Longman, New York, 2003 ; Jeffry A. Frieden şi David A. Lake, *International Political Economy : Perspectives on Global Power and Wealth*, ed. a IV-a, St. Martin's, New York, 2000 ; Charles Lipson şi Benjamin J. Cohen (ed.), *Theory and Structure in International Political Economy*, MIT, 1999 ; V. Spike Peterson, *A Critical Rewriting of Global Political Economy : Integrating Reproductive, Productive, and Virtual Economies*, Routledge, New York, 2003 ; Chistopher Chase-Dunn (ed.), *The Historical Evolution of the International Political Economy*, Edward Elgar, Brookfield, VT, 1995 ; Craig N. Murphy, *International Organization and Industrial Change, Global Governance since 1850*, Polity, Cambridge, UK, 1994 ; Beth V. Yarbrough şi Robert M. Yarbrough, *The World Economy : Trade and Finance*, ed. a VII-a, South-Western, Belmont, CA, 2006.

Deşi ambele părţi au de câştigat într-o tranzacţie, este posibil ca ele să nu în mod egal : o parte poate avea beneficii majore de pe urma unui schimb eco pe când cealaltă poate dobândi beneficii mai mici. Economiştii liberali sunt int în maximizarea beneficiilor generale (comune) de pe urma unui schimb - o co denumită *Pareto-optimală* (după numele economistului Vilfredo Pareto). detaliază modul în care beneficiile totale sunt distribuite între părţi (figura 8.1

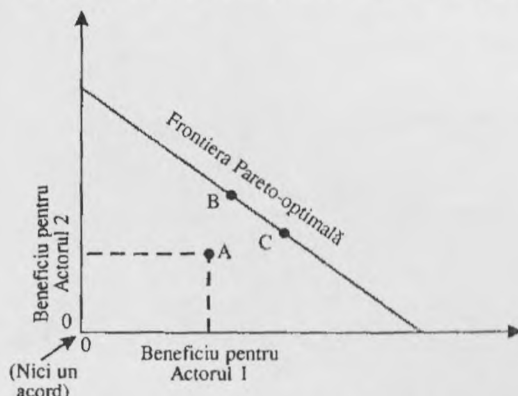

Figura 8.1. *Beneficii comune şi individuale*

Orice acord încheiat, de exemplu, punctul A, generează o serie de beneficii pentru fiecare actor (liniile punctate). Beneficiile comune sunt maximizate la frontiera „Pareto-optimală", dar distribuirea acestor beneficii, spre exemplu, între punctele B şi C (ambele mai bune decât A pentru fiecare dintre actori), este o problemă de negociere. Liberalismul acordă un interes mai mare beneficiilor comune, iar mercantilismul – distribuţiei relative.

Distribuirea beneficiilor este mai curând o problemă de negociere implicită sau explicită şi, ca atare, o problemă de politică şi de utilizare a anumitor pârghii pentru a influenţa rezultatele negocierii[6]. Statele, ca participanţi la economia internaţională, încearcă să obţină cele mai mari câştiguri generale pentru toate statele, simultan ele negociind în direcţia maximizării propriei părţi din respectivele câştiguri. Puterea are un rol în astfel de negocieri, dar cele mai relevante tipuri de mecanisme de influenţă sunt cele pozitive (perspectivele de câştig în urma încheierii unui acord), şi nu cele negative. Deoarece procesul de schimb generează mai multă bogăţie, există suficient spaţiu de negociere pentru distribuirea acestei bogăţii.

Liberalismul consideră că gospodăriile individuale şi firmele sunt actorii-cheie în economie şi că rolul cel mai util al guvernului este de a nu interveni în problemele economice decât prin reglementarea pieţelor, pentru a le ajuta să funcţioneze eficient

6. Joseph M. Grieco, *Cooperation Among Nations : Europe, America and Non-Tariff Barriers to Trade*, Cornell, 1990 ; Joanne Gowa, *Allies, Adversaries, and International Trade*, Princeton, 1993 ; Albert O. Hirschman, *National Power and the Structure of Foreign Trade*, California, 1945.

...eze o infrastructură, precum drumurile, care permite economiei să funcţio-...eficient). Din această perspectivă, politica ar trebui să servească interesele ...i economice. Odată ce mâna guvernului se îndepărtează de pieţe, „mâna ...ă" a cererii şi ofertei poate configura cele mai eficiente modele de producţie, ...şi consum (prin mecanismul preţurilor). Datorită beneficiilor liberului ..., liberalii desconsideră obsesia realiştilor pentru graniţele internaţionale, ... că acestea limitează eficienţa maximă a schimburilor.

...ntru mercantilişti, dimpotrivă, economicul ar trebui să servească politicul: ...area avuţiei stă la baza puterii statului. Deoarece puterea este relativă, comerţul ...dezirabil doar atunci când distribuirea beneficiilor favorizează propriul stat în ...ort cu rivalii. Termenii de schimb influenţează ritmul relativ în care statele ...umulează putere şi astfel influenţează modul în care se schimbă în timp distribuţiile ...putere în sistemul internaţional. Pe măsură ce Japonia şi Germania, de pildă, au ...bândit prosperitate, mercantiliştii le-au privit ca potenţiale ameninţări pentru ...ziţia SUA. Liberalii, din contră, au considerat că bogăţia Japoniei şi Germaniei ...vigora întreaga economie mondială şi era până la urmă benefică pentru SUA - de ...emplu, prin extinderea pieţelor pentru bunurile americane.

Mercantilismul a devenit predominant acum câteva sute de ani, iar Marea Britanie ...folosit comerţul pentru a-şi spori puterea relativă în sistemul internaţional în jurul ...secolului al XVIII-lea. În acea perioadă, mercantilismul însemna practic crearea ...unui surplus comercial (vezi „Balanţa comercială", mai departe în acest capitol) pentru a acumula bani sub formă de metale preţioase (aur şi argint) care puteau fi ulterior utilizaţi pentru achiziţionarea de capacităţi militare (armate de mercenari şi arsenal) în perioadele de război.

Mercantilismul a intrat în declin în secolul al XIX-lea, Marea Britanie realizând că avea mai mult de câştigat în urma comerţului liber decât de pe urma protecţionismului. El a revenit ca un curent major în perioada dintre cele două războaie mondiale, atunci când relaţiile comerciale liberale la nivel global s-au destrămat. Din nou, în ultimii ani, odată cu slăbirea ordinii economice internaţionale liberale create după cel de-al Doilea Război Mondial, mercantilismul a început să ocupe un rol mai central[7].

Distincţia dintre liberalism şi mercantilism se reflectă în diferenţa dintre hegemonie şi imperiu. În cadrul hegemoniei (vezi p. 127), un stat dominant creează o ordine mondială care facilitează liberul schimb, dar nu încearcă el însuşi să controleze tranzacţiile economice. Un imperiu, prin contrast, controlează tranzacţiile economice din aria sa. Imperiile au înregistrat performanţe economice slabe, în timp ce hegemonia a dus, cu mai mult succes, la creştere economică şi prosperitate[8]. Desigur, în cadrul hegemoniei, statele rivale împart (cu hegemonul) creşterea şi prosperitatea generală, ceea ce poate eroda până la urmă puterea relativă a statului hegemonic, punând capăt dominaţiei sale.

---

7. Kanishka Jayasuriya, „Embedded Mercantilism and Open Regionalism: The Crisis of a Regional Political Project", *Third World Quarterly*, 24 (2), 2003, pp. 339-356.
8. Richard Rosecrance, *The Rise of the Virtual State: Wealth and Power in the Coming Century*, Basic, New York, 2000.

Globalizarea

Ascensiunea economiei liberale în defavoarea celei mercantiliste în ultimele decenii este parte a unui complex mozaic de schimbări în lumea economiei politice – schimbări ce sunt numite **globalizare**. Acest termen se referă la importanța crescândă a nivelului global de analiză în științele economice, pe măsură ce aria activităților economice se extinde pe plan mondial. Globalizarea cuprinde multe tendințe, printre acestea numărându-se comerțul internațional lărgit, telecomunicațiile, coordonarea monetară, corporațiile multinaționale, cooperarea tehnologică și științifică, noi forme de schimburi culturale la diferite nivele, migrația și fluxurile de refugiați, relațiile dintre țările bogate și cele sărace. Capitolele ulterioare abordează această gamă largă de subiecte, fiecare afectate de globalizare[9].

Totuși, deși globalizarea este în mod evident foarte importantă, ea este destul de vag definită și nu este adecvat explicată de niciuna dintre teoriile existente. O concepție populară despre globalizare o prezintă drept „lărgirea, adâncirea și accelerarea interconectării la nivel global în toate aspectele vieții sociale contemporane..."[10]. Există însă cel puțin trei concepții concurente asupra acestui proces.

O perspectivă vede globalizarea ca împlinirea principiilor economiei liberale. O piață globală a adus creștere și prosperitate (nu tuturor țărilor, ci doar celor mai integrate pe piața globală). Acest proces economic a făcut statele tradiționale să devină entități economice învechite. Statele își pierd astfel autoritatea în fața instituțiilor supranaționale ca FMI și UE, precum și a unor actori transnaționali cum ar fi companiile multinaționale și organizațiile nonguvernamentale. Valorile tehnocraților și cetățenilor cu educație elitistă din democrațiile liberale devin valori globale, reflectând apariția unei civilizații globale. Fosta diviziune Nord-Sud este considerată mai puțin importantă, deoarece Sudul merge în direcții divergente, depinzând de gradul de integrare a țărilor și regiunilor pe piețele globale.

Cea de a doua perspectivă este sceptică cu privire la aceste considerații privind globalizarea. Scepticii observă că economiile mari ale lumii nu sunt astăzi mai integrate decât erau înainte de Primul Război Mondial (când hegemonia britanică asigura un ansamblu comun de așteptări și instituții). Scepticii se îndoiesc de

9. David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt și Jonathan Perraton, *Global Transformations : Politics, Economics and Culture*, Stanford, 1999 (trad. rom. *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, Polirom, Iași, 2004) ; Maryann K. Cusimano, *Beyond Sovereignty : Issues for a Global Agenda*, Palgrave, New York, 1999 ; Ethan Kapstein, *Sharing the Wealth : Workers and the World Economy*, Norton, New York, 2001 ; John J. Kirton, Joseph P. Daniels și Andreas Freytag (eds.), *Guiding Global Order : G8 Governance in the Twenty-first Century*, Ashgate, Burlington, VT, 2001 ; Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1999 (trad. rom. *Lexus și măslinul*, Polirom, Iași, 2008) ; Manfred B. Steger (ed.), *Rethinking Globalism*, Rowman & Littlefield, New York, 2004 ; Joseph E. Stiglitz, *Globalization and its Discontents*, W.W. Norton, New York, 2002 (trad. rom. *Globalizarea : speranțe și deziluzii*, Economică, București, 2003) ; Donald M. Snow, *National Security for a New Era : Globalization and Geopolitics*, Longman, New York, 2004 ; Robert E. Baldwin și Alan Winters, *Challenges to Globalization : Analyzing the Economics*, Chicago, 2004.
10. Held *et al.* (vezi n. 9).

asemenea că distincțiile regionale și geografice, precum separația dintre Nord și Sud, dispar în favoarea unei piețe globale unice. Ei consideră, de fapt, că decalajul Nord-Sud se adâncește odată cu globalizarea. Totodată, integrarea economică a statelor poate conduce nu la o zonă unică de liber schimb la nivel mondial, ci la blocuri regionale distincte și rivale în America, Europa și Asia. Presupusa apariție a civilizației globale este infirmată de fragmentarea unor entități mai mari (ca Uniunea Sovietică) în altele mai mici, pe criterii de limbă, religie și alți factori culturali.

O a treia școală de gândire vede globalizarea ca fiind mult mai profundă decât consideră scepticii, însă mai nesigură decât în viziunea susținătorilor economiei liberale. Acești „transformativiști" consideră că suveranitatea statelor este erodată de UE, OMC și alte noi instituții, astfel încât suveranitatea nu mai reprezintă un element absolut, ci doar unul dintr-o gamă de pârghii de negociere aflate la dispoziția statelor. Negocierea însăși implică tot mai mult actorii nestatali. În consecință, globalizarea determină o difuziune a autorității. Puterea statală nu este neapărat întărită sau slăbită de globalizare, cât transformată pentru a opera în noi contexte, cu noi instrumente.

În timp ce specialiștii dezbat aceste concepții despre globalizare, discuțiile cotidiene se concentrează pe puterea crescândă a corporațiilor care operează la nivel global, pe costurile care acompaniază unificarea piețelor internaționale (de exemplu, reducerea numărului de locuri de muncă și impactul asupra mediului), pe decalajul tot mai mare dintre bogați și săraci și pe colaborarea guvernelor naționale la aceste realități negative prin participarea lor în organizații internaționale ca OMC și FMI[11].

Politicile de expansiune a liberului schimb sunt o preocupare centrală pentru activiștii antiglobalizare (vezi „Rezistența la comerț", p. 429). Protestele de stradă au transformat orașele-gazdă în fortărețe asediate : Seattle (1999), Washington DC (reuniunile FMI și ale Băncii Mondiale din 2000), Quebec (2001 - Summitul de lucru pentru o Zonă de Liber Schimb a Americilor), și Genova, Italia (2001, Summitul G-8), unde protestatarii au implicat forțele de poliție în confruntări de stradă care au dus la uciderea unei persoane. Reuniunea la vârf a OMC din 2001, pentru lansarea unei noi runde comerciale, s-a desfășurat la Qatar, dar protestatarii nu au avut acces. La reuniunea din 2003 de la Cancun, Mexic, mii de protestatari au mărșăluit împotriva discuțiilor purtate de elitele economice, dar au fost ținuți departe de centrul de conferințe al OMC. La reuniunea OMC de la Hong Kong din 2005, protestatarii au blocat străzile colaterale și chiar au încercat să traverseze portul pentru a perturba reuniunea.

Însă la fel cum specialiștii nu sunt de acord asupra concepțiilor privitoare la globalizare, și protestatarii au scopuri și tactici diferite. Membrii de sindicat din Nord doresc să stopeze transferul locurilor lor de muncă spre Sud. Dar lucrătorii din statele sărace din Sudul globului ar putea dori cu disperare aceste slujbe ca un prim

11. Robin Broad, *Citizen Backlash to Economic Globalization*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2002 ; Brian Milani, *Designing the Green Economy : The Post-Industrial Alternative to Corporate Globalization*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2000 ; André C. Drainville, *Contesting Globalization : Space and Place in the World Economy*, Routledge, New York, 2004.

pas către venituri și condiții de viață decente (în raport cu alte opțiuni din țările lor). Anarhiștii care sparg geamuri atrag atenția mass-mediei în detrimentul ecologiștilor care încearcă să amendeze agenda comercială. Astfel, nici globalizarea, nici reacțiile negative puternice pe care le suscită nu sunt simple. Indiferent de poziția fiecăruia față de efectele pozitive și negative ale globalizării, este important să înțelegem procesele interconectate care constituie economia politică internațională contemporană – comerț, finanțe, afaceri, integrare, comunicații, managementul mediului și dezvoltarea economică a statelor sărace. Comerțul ocupă un loc central în această listă.

Piețele

Schimburile internaționale de bunuri și servicii se realizează acum pe *piețele globale*. Liberalismul susține folosirea proceselor de piață, relativ neobstrucționate de elementele politice ; mercantilismul favorizează un control politic mai pronunțat asupra piețelor și schimburilor. Mizele în această dezbatere sunt mari datorită volumului și importanței crescânde a comerțului internațional.

Tipare globale ale comerțului

Comerțul internațional reprezintă o șesime din activitatea economică a lumii. Aproape 10 trilioane de dolari rezultate din comerț traversează anual granițele internaționale[12]. Aceasta este o cifră foarte mare, aproape de zece ori mai mare decât cheltuielile militare la nivel mondial, de exemplu. Volumul imens al comerțului internațional reflectă faptul că acesta este profitabil.

Rolul comerțului în economie variază într-o oarecare măsură de la un stat la altul, dar, în general, el este cel puțin la fel de important în Sudul globului ca și în Nordul industrializat. Deși Sudul reprezintă doar o mică parte din comerțul total în economia mondială, aceasta se datorează faptului că activitatea sa economică înseamnă doar 40% din totalul la nivel mondial (vezi p. 57). Aceasta creează o dependență asimetrică în comerțul Nord-Sud (vezi capitolele 12 și 13).

La nivel general, cea mai intensă activitate politică legată de comerț se concentrează în Occidentul industrializat (America de Nord, Europa de Vest, Japonia/Pacific), care reprezintă aproximativ două treimi din întregul comerț internațional. Comerțul dintre aceste zone și Sudul global, deși mai puțin semnificativ ca volum, este de asemenea un subiect de interes pentru specialiștii în economie politică internațională (vezi capitolul 13)[13].

---

12. Datele din acest capitol sunt preluate din World Trade Organization, *International Trade Statistics 2005*, Geneva.
13. Timothy J. McKeown, „A Liberal Trade Order? The Long-Run Pattern of Imports to the Advanced Capitalist States", *International Studies Quarterly*, 35 (2), 1991, pp. 151-172.

Două tendinţe contradictorii operează în prezent în tiparele comerţului global. O tendinţă este cea de integrare a regiunilor industrializate într-o piaţă cu adevărat globală. Organizaţia Mondială a Comerţului (despre care se va vorbi mai departe în acest capitol) este deosebit de importantă în acest proces de integrare globală. Cea de-a doua tendinţă este potenţiala diviziune a Vestului industrializat în trei blocuri comerciale concurente, fiecare integrat intern, dar nu foarte deschis către celelalte două blocuri. Zonele regionale de liber schimb din Europa şi America de Nord, şi poate Asia în viitor, oferă posibilitatea apariţiei unor zone comerciale care să practice liberalismul în interior şi mercantilismul în exterior. Totuşi, pe măsură ce tehnologiile informaţionale conectează lumea în spaţiu, tendinţa integratoare pare să fie dominantă, prefigurându-se o viziune mai globală favorabilă comerţului liber.

Avantajul comparativ

Succesul general al teoriilor economice liberale se datorează câştigurilor substanţiale ce pot fi obţinute prin comerţ[14]. Aceste câştiguri rezultă dintr-un **avantaj comparativ** pe care diferite state îl obţin prin producerea diferitelor bunuri (concept iniţiat de economiştii Adam Smith şi David Ricardo acum 200 de ani). Statele diferă în ceea ce priveşte capacitatea de a produce anumite bunuri din cauza diferenţelor legate de resursele naţionale, de caracteristicile forţei de muncă, de tehnologii şi de alţi factori. Pentru a maximiza producerea avuţiei, fiecare stat ar trebui să se specializeze în realizarea de bunuri pentru care are un avantaj comparativ şi apoi să facă schimburi comerciale pentru a obţine bunuri produse într-un alt stat, mai bine înzestrat în acest sens. Desigur, costurile de transport şi cele de procesare a informaţiei în cadrul schimbului comercial (denumite *costuri de tranzacţionare*) trebuie incluse în costurile de producţie ale respectivelor bunuri. Dar adesea ambele sunt scăzute în raport cu diferenţele de cost ale producerii lor în locaţii diferite.

Două mărfuri de mare importanţă în lume sunt petrolul şi autovehiculele. Este mult mai ieftin să produci petrol (sau o altă sursă de energie) în Arabia Saudită decât în Japonia, şi mult mai ieftin să produci maşini în Japonia decât în Arabia Saudită. Japonia are nevoie de petrol pentru funcţionarea industriei sale (inclusiv a industriei producătoare de maşini), iar Arabia Saudită are nevoie de autovehicule pentru transportul pe teritoriul său vast (inclusiv pentru a se ajunge la câmpurile petroliere îndepărtate). Chiar incluzând costurile de transport şi tranzacţionare, se economisesc sume uriaşe prin transportarea de maşini din Japonia spre Arabia Saudită şi de petrol din Arabia Saudită spre Japonia, comparativ cu costurile suportate dacă fiecare stat s-ar mulţumi doar cu producţia internă.

14. David A. Lake (ed.), *The International Political Economy of Trade*, Edward Elgar, Brookfield, VT, 1993 ; John S. Odell şi Thomas D. Willett (ed.), *International Trade Policies : Gains from Exchange Between Economics and Political Science*, Michigan, 1990 ; Benjamin J. Cohen, „The Political Economy of Trade" (recenzie), *International Organization*, 44(2), 1990, pp. 261-278.

Un stat nu are nevoie să aibă un avantaj absolut (adică să fie cel mai eficient producător din lume) în realizarea unui anumit tip de bun pentru ca specializarea să dea roade. El trebuie doar să se specializeze în producerea de bunuri care presupun costuri mai mici (decât alte bunuri) în raport cu preţurile de pe piaţa mondială. Imaginaţi-vă că Japonia ar descoperi o metodă de a produce petrol sintetic folosind aceeaşi combinaţie de forţă de muncă şi capital pe care ar utiliza-o în producerea de autovehicule şi că acest petrol sintetic ar putea fi produs ceva mai ieftin decât costă producerea petrolului în Arabia Saudită ; dar Japonia poate să producă autovehicule *mult* mai ieftin decât Arabia Saudită. Dintr-o perspectivă strict economică, Japonia ar trebui să continue producţia de autovehicule (avantajul său comparativ) şi să nu devieze capital şi forţă de muncă pentru a realiza petrol sintetic (acolo unde ar deţine doar un avantaj minim).

ABORDARE TEORETICĂ

Negocierile comerciale şi jocul „Laşul"

Atunci când, în anul 2001, miniştrii ţărilor membre ale OMC s-au întâlnit în Qatar şi au extins termenul-limită de finalizare a negocierilor pentru a obţine pe ultima sută de metri un acord comercial global, nu a fost decât un nou exemplu de bravadă de ultim moment în conflictele comerciale. Anterior, tot în 2001, o dispută între SUA şi Europa referitoare la comerţul cu banane ameninţase să escaladeze într-un război comercial, deoarece SUA se pregăteau să impună tarife pe bunurile produse în UE pentru a compensa preţurile preferenţiale oferite bananelor provenite din fostele colonii europene. Europa a ameninţat cu contramăsuri, dar, din nou, în ultimul minut, s-a ajuns la un acord. Acelaşi lucru s-a întâmplat în cazul mai multor dispute comerciale SUA-Europa şi SUA-China în anii '90. În cadrul Acordului General pentru Tarife şi Comerţ (GATT), o înţelegere referitoare la Runda Uruguay a survenit în ultimul moment. De ce aceste acorduri economice se încheie adesea în ultimul moment?

Teoreticienii jocurilor ar putea sugera jocul „Laşul" ca un model explicativ. În majoritatea disputelor comerciale, fiecare stat ar prefera mai curând să ajungă la un acord, chiar şi cu termeni care favorizează într-o anumită măsură celălalt stat, dacă este cu adevărat necesar. Însă fiecare ar vrea să ajungă la un acord conform cu proprii termeni. În mod similar, în jocul „Laşul", fiecare jucător doreşte să evite o coliziune frontală, iar faptul de a fi câştigător (erou) sau învins reprezintă un aspect secundar. În negocierile comerciale, ambele state se menţin ferm pe poziţie (fără să schimbe direcţia) cât mai mult posibil, apoi ajung la un acord doar dacă sunt confruntate cu o coliziune iminentă – expirarea unui termen dincolo de care nu va mai exista nici o înţelegere.

O explicaţie teoretică diferită ar fi că factorii de decizie din ţările implicate în schimb susţin termenii proprii, dar în final evită întotdeauna un război comercial deoarece ideile şi sistemul lor de gândire au fost influenţate de experienţa istorică a fiecăreia. Eşecul tarifelor Smoot-Hawley şi războaiele comerciale ulterioare, în anii '30, au condus la acceptarea de către elitele politicii externe (din SUA şi de oriunde) a ideii că războaiele comerciale sunt dezastruoase şi trebuie evitate. Puterea acestei idei, şi nu calculul raţional al interesului naţional în sine de către factorii de decizie ai momentului, ar explica de ce războaiele comerciale sunt permanent evitate.

Ce fel de „experiment" ar putea ajuta la testarea prin confruntare a acestor două teorii? În jocul „Laşul" nu există vreun stimulent pentru a renunţa înainte de ultima clipă. Însă normele încetăţenite şi analogiile istorice ar trebui să îi îndemne pe lideri la compromis şi la reducerea marjei de negociere pe tot parcursul tranzacţiei. Putem urmări evoluţia Rundei de negociere Doha a OMC, care este preconizată să se încheie în 2006*. Vor cunoaşte negocierile un progres constant în următorii ani sau vor stagna până când vor apărea, abrupt, o serie de mari compromisuri la final?

Profiturile suplimentare pe care Japonia le-ar obţine exportând mai multe maşini ar compensa sau depăşi preţul ceva mai ridicat pe care l-ar plăti pentru a importa petrol.

Astfel, comerţul internaţional extinde în general frontiera „Pareto-optimală" prin creşterea eficienţei generale a producţiei. Liberul schimb alocă resurse globale statelor care au cel mai mare avantaj comparativ în producerea fiecărui tip de marfă. În consecinţă, preţurile sunt nu doar mai reduse în general, ci şi mai constante la nivel internaţional. Producţia este tot mai mult orientată către o piaţă globală.

Comerţul prezintă însă şi inconveniente, atunci când este analizat din perspectivă politică, şi nu pur economică. Un inconvenient este deja cunoscut din discuţiile precedente referitoare la securitatea internaţională – beneficiile pe termen lung pot presupune costuri pe termen scurt. Atunci când un stat începe să importe bunuri pe care le producea la nivel intern, pot exista distorsiuni în cadrul economiei sale: lucrătorii vor trebui să se recalifice şi să caute noi locuri de muncă, iar capitalul ar putea să nu fie transferat uşor către noile destinaţii. Astfel, liderii politici ar putea să simtă presiunea de a se implica în politica economică (vezi „Rezistenţa la comerţ", la finele acestui capitol).

O altă problemă este că beneficiile şi costurile comerţului tind să nu fie distribuite uniform *în cadrul* unui stat. Unele industrii sau comunităţi ar putea să beneficieze în defavoarea altora. De exemplu, dacă o companie producătoare din SUA îşi transferă fabrica în Mexic pentru a profita de forţa de muncă mai ieftină şi exportă bunurile înapoi în SUA, lucrătorii de la fabrica din SUA îşi pierd locurile de muncă, dar consumatorii americani beneficiază de bunuri mai ieftine. Costurile unei astfel de mutări cad greu pe umerii câtorva lucrători, dar beneficiile sunt răspândite uşor între mai mulţi consumatori.

Conform aceleiaşi logici, măsurile protecţioniste aduc beneficii mari pentru puţine persoane şi costuri mici pentru multele altele. Potrivit unei estimări, tariful de 20% impus pentru oţel de Administraţia Bush în 2002-2003 a costat consumatorii 7 miliarde de dolari şi a salvat 7.300 de locuri de muncă în SUA – un preţ costisitor, de 326.000 de dolari pentru fiecare loc de muncă[15]. Însă acei 7.300 de lucrători (şi sindicatele şi companiile lor) beneficiază imens, pe când cei aproximativ 20 de dolari plătiţi de fiecare cetăţean american trec neobservaţi. Acest tip de distribuire inegală a costurilor

* Până în momentul apariţiei acestei ediţii româneşti (august 2008), Runda Doha nu se încheiase (n.t.).

15. Joseph Kahn, „US Trade Panel Putting Hefty Duties on Imported Steel", *The New York Times*, C1, C3, 8 decembrie 2001.

şi beneficiilor determină adesea probleme politice pentru liberul schimb, chiar şi atunci când beneficiile economice *generale* depăşesc costurile. Este mai uşor de găsit grupuri de interese ale lucrătorilor sau patronatelor (vezi p. 419) care se unesc pentru a protesta faţă de costurile concentrate (pierderi de locuri de muncă) decât grupuri de consumatori care să critice pierderea unor beneficii difuze (creşterea cu 20 de dolari a preţului unui produs din oţel, de exemplu, o maşină).

Între state (dar şi în interiorul unui stat), distribuţia beneficiilor din comerţ poate să fie inegală. Noua bogăţie generată de comerţul internaţional poate să fie împărţită în orice mod între participanţi. De exemplu, este avantajos pentru Arabia Saudită să importe autovehicule chiar la un preţ mult mai mare decât a costat Japonia să le producă, atât timp cât preţul este mai mic decât ar costa Arabia Saudită să producă ea însăşi autovehiculele (sau să le cumpere din altă sursă). În mod similar, Arabia Saudită ar profita din vânzarea de petrol chiar la un preţ ce este doar cu puţin peste costul de producţie (sau peste preţul cu care îl poate vinde în altă parte). Având o valoare adăugată atât de mare din procesul de schimb, există un spaţiu vast de negociere pentru distribuirea beneficiilor.

Dacă ar exista doar două state în lume, negocierile referitoare la preţuri (adică referitoare la distribuţia beneficiilor din comerţ) ar fi în mod fundamental un proces politic, implicând folosirea factorilor de influenţă, poate chiar a forţei militare. Dar într-o lume cu multe state (şi mult mai mulţi actori substatali precum companiile şi gospodăriile individuale), lucrurile stau altfel. Preţurile sunt stabilite prin competiţia de pe piaţă. Dacă maşinile japoneze sunt prea scumpe, Arabia Saudită poate cumpăra maşini germane; dacă petrolul saudit este prea scump, Japonia poate achiziţiona petrol din Alaska.

Preţurile şi pieţele

Termenii unui schimb sunt definiţi de preţul la care sunt tranzacţionate bunurile. Adesea, *spaţiul de negociere* – definit ca diferenţa dintre cel mai mic preţ pe care l-ar accepta un vânzător şi cel mai ridicat preţ pe care l-ar plăti un cumpărător – este destul de vast. De exemplu, Arabia Saudită ar fi dispusă să vândă barilul de petrol (dacă nu ar avea o altă opţiune) cu doar 10 dolari, de pildă, iar statele industrializate sunt dispuse să plătească până la 70 de dolari pe baril. (În practică, preţul petrolului a oscilat între acest interval larg în ultimele decenii*.) Cum se determină preţurile între aceste limite? Cu alte cuvinte, cum decid participanţii distribuirea beneficiilor ce rezultă din schimbul comercial?

Atunci când există mai mulţi cumpărători şi vânzători ai unui bun (sau bunuri echivalente care îl pot substui), preţurile sunt determinate de competiţia de pe piaţă[16]. În termenii fixaţi pentru cadrul de negociere de mai sus, vânzătorii negociază pentru

---

* De la apariţia ediţiei după care s-a realizat traducerea, preţul petrolului a înregistrat un salt spectaculos, depăşind pragul de 140 de dolari pe baril (n.t.).

16. Charles E. Lindblom, *The Market System: What It Is, How it Works, and What to Make of It*, Yale, 2001.

un preţ ridicat, folosind ca factor de influenţă ameninţarea de a vinde unui alt cumpărător. În acelaşi timp, cumpărătorii negociază pentru un preţ mic, exercitându-şi influenţa prin ameninţarea de a cumpăra de la un alt vânzător. În practică, pieţele libere ar trebui (şi uneori acest lucru se întâmplă) să producă modele stabile de cumpărare şi vânzare la preţuri relativ uniforme. La acest *preţ de piaţă*, vânzătorii ştiu că un efort de a creşte preţul ar determina cumpărătorul să caute un alt vânzător, iar cumpărătorii ştiu că un efort de reducere a preţului l-ar forţa pe vânzător să caute un alt cumpărător. Din cauza acestei stabilităţi, procesul de negociere este mult simplificat, iar majoritatea schimburilor economice se produc într-o oarecare rutină.

Cumpărătorii variază prin valoarea pe care o acordă unui bun (de exemplu, un baril de petrol) ; dacă preţul creşte, mai puţine persoane sunt disponibile să îl cumpere, iar dacă preţul scade, mai mulţi sunt gata să îl achiziţioneze. Aceasta reprezintă *curba cererii* pentru un bun. Vânzătorii variază prin valoarea pe care o acordă unui bun. Dacă preţul creşte, mai mulţi vânzători sunt dispuşi să ofere bunul spre vânzare ; dacă preţul scade, mai puţini vânzători sunt dispuşi să furnizeze produsul. Aceasta reprezintă *curba ofertei*.

Pe o piaţă liberă, preţul în dreptul căruia se intersectează curbele ofertei şi cererii constituie *preţul de echilibru*. La acest preţ, vânzătorii sunt dispuşi să furnizeze acelaşi număr de unităţi pe care cumpărătorii sunt dispuşi să le achiziţioneze. (În practică, preţurile reflectă *aşteptările* privitoare la ofertă şi cerere în viitorul apropiat.) Într-un schimb de petrol saudit pentru autovehicule japoneze, de exemplu, preţurile vor fi determinate de cererea şi oferta, la nivel mondial, de petrol şi autovehicule.

Astfel, în economia liberală, relaţiile *bilaterale* dintre state sunt mai puţin importante decât în problemele de securitate. Existenţa pieţelor internaţionale reduce influenţa pe care un stat o poate exercita asupra altuia în privinţa activităţilor economice (întrucât cel de-al doilea stat poate găsi alţi parteneri). De exemplu, sancţiunile impuse de SUA Iranului, un exportator major de petrol, au invitat mai mulţi exportatori europeni să ocupe golul. În economia politică internaţională, prin urmare, puterea este mai difuză şi implică mai mulţi actori simultan decât în securitatea internaţională.

Economiile planificate central

O alternativă majoră la o economie de piaţă este o **economie planificată central** (sau **de comandă**), în care autorităţile politice fixează preţurile şi decid asupra cotelor de producţie şi consum pentru fiecare marfă conform unui plan pe termen lung. Acest tip de economie a reprezentat, timp de decenii, standardul în statele comuniste din fosta Uniune Sovietică, în Europa de Est, China şi în multe alte state mici – el operează încă în Cuba şi Coreea de Nord. În blocul economic sovietic (care includea Europa de Est şi Mongolia), comerţul internaţional se făcea la preţuri controlate de guverne.

Susţinătorii planificării centrale pretindeau că aceasta ar face economiile mai raţionale şi mai juste. Prin controlarea economiei, guvernele puteau garanta nevoile

de bază ale cetăţenilor (în China, politica „farfuriei cu orez" din timpul lui Mao) şi puteau mobiliza complet statul pentru război dacă era necesar (aşa cum Uniunea Sovietică a procedat sub Stalin în timpul celui de-al Doilea Război Mondial). Promotorii planificării centralizate sperau de asemenea că viziunea pe termen lung a guvernelor asupra resurselor şi nevoilor va atenua ciclul de dezvoltare rapidă şi recul, specific economiilor capitaliste.

În ultimii ani însă, economia comunistă s-a discreditat, fiind extraordinar de ineficientă şi a fost abandonată, total sau în parte, de practic toţi susţinătorii din trecut. Economiile Rusiei şi Europei de Est au stagnat în deceniile Războiului Rece, în timp ce daunele aduse mediului şi cheltuielile militare au avut un cost economic tot mai accentuat. Acum, fostele republici sovietice şi Europa de Est sunt aproape toate **economii de tranziţie**, încercând să treacă la o economie de piaţă, conectată la economia capitalistă mondială[17]. Tranziţia s-a dovedit extrem de dificilă. În prima jumătate a anilor '90, PIB-ul total al întregii regiuni *s-a redus* cu aproximativ 35% – o recesiune mai gravă decât Marea Criză pe care Statele Unite au suferit-o la începutul anilor '30 (vezi p. 469). Condiţiile de trai au scăzut dramatic pentru majoritatea cetăţenilor, rămânând reduse pentru restul deceniului. Un program de *terapie de şoc* – o mutaţie radicală, bruscă la principiile economiei de piaţă – a părut să funcţioneze în Polonia, în pofida unor dislocări pe termen scurt. Dar un program similar în Rusia s-a întrerupt după ce a fost blocat de demnitarii ex-comunişti. În ultimii ani ai Administraţiei Boris Elţîn (1991-1999), economia Rusiei a rămas disfuncţională, din cauza crizei economice, corupţiei, infracţiunilor fiscale şi diferenţelor mari dintre fostele modele comuniste şi cele noi, capitaliste. Preşedintele Putin (2000 – prezent)* a dat un nou impuls reformei economice, ceea ce a dus la un anumit progres în unele domenii, dar centralizarea puterii în jurul său ar putea înăbuşi creşterea de tip capitalist; drumul Rusiei pe calea tranziţiei rămâne, în general, dificil[18].

China, al cărei guvern continuă să urmeze linia *politică* marxistă (controlul central al Partidului Comunist), a trecut în mod substanţial la o *economie* de piaţă[19]. Această tranziţie a amplificat dramatic creşterea economică a Chinei încă din anii '80, ajungând la o rată anuală de aproximativ 10% pe parcursul anilor '90 şi la una aproape la fel de înaltă în ultimii ani (vezi „Experienţa chineză", p. 650).

Astăzi, activitatea economică pe glob urmează principiile pieţei libere mai mult decât planificarea centralizată, dar de multe ori se situează undeva între cele două extreme. Multe guverne controlează preţurile interne ale unor mărfuri (de exemplu, prin subvenţii la anumite bunuri pentru câştigarea susţinerii politice). Multe state *deţin* (complet sau în parte) industrii considerate vitale pentru economia naţională –

---

17. Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style*, Cambridge, 1999; Anders Aslund, *How Russia Became a Market Economy*, Brookings, Washington, DC, 1995; Timothy Frye, *Brokers and Bureaucrats: Building Market Institutions in Russia*, Michigan, 2000.

* În mai 2008, Vladimir Putin a cedat locul preşedintelui nou ales, Dmitri Medvedev, preluând funcţia de prim-ministru (n.t.).

18. Guy Chazan şi Gregory L. White, „Russian Economy Feels a Chill", *Wall Street Journal*, A14, 13 decembrie, 2004.

19. Lance L.P. Gore, *Market Communism: The Institutional Foundation of China's Post-Mao Hyper-Growth*, Oxford, 1999.

industrii deţinute de stat cum ar fi companiile petroliere sau liniile aeriene naţionale. Pentru anumite tipuri de bunuri, ca, de exemplu, electricitatea, s-a considerat în mod tradiţional că este ineficient să opereze mai mulţi competitori (fiecare cu propriile cabluri de transmisie pe străzi) ; în astfel de cazuri, guvernele furnizează ele însele serviciile. Totodată, sectorul guvernamental al economiei (cheltuielile militare, construcţia de drumuri, asistenţa socială etc.) constituie un segment important al economiilor statelor industrializate. Deoarece ele prezintă atât control guvernamental, cât şi proprietate privată, economiile din Vestul industrializat sunt denumite **economii mixte**[20].

Politica pieţelor

O piaţă liberă şi eficientă necesită un număr destul de mare de cumpărători aflaţi în căutarea aceluiaşi bun şi un număr mare de vânzători care să îl furnizeze. Ea necesită de asemenea ca participanţii să aibă informaţii cât mai complete referitoare la ceilalţi participanţi şi la tranzacţiile de pe piaţă. Totodată, disponibilitatea participanţilor de a face schimburi unii cu alţii nu ar trebui distorsionată de preferinţele personale (sau politice), ci ar trebui să fie guvernată exclusiv de consideraţii legate de preţ şi calitate. Eşecurile în îndeplinirea acestor condiţii reprezintă *imperfecţiuni ale pieţei* : acestea reduc eficienţa (demoralizându-i pe economiştii liberali). Majoritatea intervenţiilor politice în tranzacţiile economice reprezintă imperfecţiuni ale pieţei.

Comerţul internaţional se desfăşoară la preţuri mondiale mai mult decât schimburile economice *interne*. Nu există un guvern mondial care să deţină industrii, să ofere subvenţii sau să reglementeze preţuri. Totuşi, pieţele mondiale sunt afectate de politică. Atunci când statele sunt principalii actori în afacerile economice internaţionale, numărul participanţilor este adesea redus. Atunci când există un singur furnizor al unui bun – un *monopol* –, furnizorul poate fixa un preţ destul de ridicat. De exemplu, compania sud-africană De Beers produce o jumătate din oferta mondială şi controlează două treimi din piaţa mondială a diamantelor neprelucrate. Un *oligopol* este un monopol împărţit de doar câţiva vânzători – adesea permiţând coordonarea tacită sau explicită pentru forţarea creşterii preţurilor. De exemplu, membrii Organizaţiei Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) convin să limiteze producţia de petrol pentru a menţine preţurile la un nivel ridicat. Formarea monopolurilor şi oligopolurilor este mai probabilă, în măsura în care companiile se aliază la nivel naţional.

Guvernele pot utiliza măsuri antitrust pentru a sparge monopolurile şi a menţine concurenţa pe piaţă. Dar guvernele adesea *beneficiază* de pe urma abilităţii companiilor din ţară de a distorsiona pieţele internaţionale şi a obţine venituri (indiferent dacă ele aparţin statului sau sunt doar impozitate de stat). Guvernele *străine* au o putere limitată în dezagregarea unor astfel de monopoluri.

O altă imperfecţiune comună a pieţelor în comerţul internaţional este *corupţia* : există persoane care în schimbul unor avantaje acceptă schimburi economice la

20. Carmelo Meso-Lago, *Market, Socialist, and Mixed Economies : Comparative Policy and Performance – Chile, Cuba and Costa Rica*, Johns Hopkins, 2000.

prețuri necompetitive. Guvernul sau compania implicată poate pierde o parte din beneficiile ce sunt distribuite, dar oficialul guvernamental sau negociatorul companiei obține beneficii sporite (vezi pp. 664-665).

O dificultate în tranziția de la economiile planificate centralizat la economiile de piață o reprezintă imperfecțiunile pieței, care pot cauza (sau sunt cauzate de) corupția la nivel politic. De exemplu, pentru a deveni competitive internațional, statele își vând industriile de stat către persoane private, care permit piețelor să determine prețurile bunurilor lor pe piețele internaționale (prețuri care sunt mai mari decât cele fixate în sistemul anterior). Aceste industrii însă continuă să fie alimentate pe plan intern cu resurse la prețuri fixate (conform sistemului anterior). Rezultatul este că anumiți cetățeni privați obțin profituri imense prin transformarea unor materii prime subvenționate în bunuri cu preț ridicat pentru piețele internaționale. Acest tip de reformă parțială aduce beneficii pe termen scurt, dar concentrează un exces anormal de profituri în mâinile câtorva oameni[21]. În Rusia, președintele Putin a ordonat arestarea unui magnat al petrolului care devenise rivalul său politic, o mișcare interpretată frecvent ca un avertisment pentru noua elită capitalistă a Rusiei.

Politica furnizează un *cadru legal* pentru piețe – garantând că participanții își mențin angajamentele, că obligațiile contractuale sunt respectate, că bunurile cumpărate sunt plătite, că nu se utilizează bani contrafăcuți etc. În economia internațională, datorită absenței autorității unui guvern central, regulile sunt impuse mai dificil. Ca și în cazul problemelor de securitate, astfel de reguli pot fi incluse în tratate internaționale, dar aplicarea lor depinde de reciprocitatea practică (vezi p. 364).

Sistemul de impozitare constituie o altă formă de influențare politică a piețelor. Impozitele sunt utilizate atât pentru a genera venituri pentru guvern, dar și pentru a reglementa activitatea economică prin stimulente. De exemplu, un guvern poate să mențină impozite reduse pentru companiile străine, în speranța că le va determina să se mute și să investească în țara respectivă. Taxele aplicate comerțului internațional, denumite *tarife*, constituie frecvent o sursă de conflict (vezi „Protecționismul", p. 415).

Intervenția politică pe piețele libere este evidentă atunci când guvernele aplică *sancțiuni* pentru interacțiunile economice de o anumită natură sau între anumiți actori. Puterea politică interzice astfel un schimb economic ce ar fi fost altfel reciproc avantajos. Un raport din anul 1998 identifica sancțiunile aplicate de SUA unui număr de 22 de state ca răspuns la acțiunile politice ale acestora, cum ar fi încălcarea drepturilor omului, număr ce s-a redus într-o oarecare măsură între timp[22].

Aplicarea sancțiunilor este întotdeauna o sarcină dificilă, deoarece există stimulente financiare ce încurajează încălcarea sancțiunilor prin piața neagră sau alte metode[23]. De exemplu, în pofida sancțiunilor ONU împotriva comerțului cu Serbia

---

21. Joel S. Hellman, „Winners Take All: The Politics of Partial Reform in Postcommunist Transitions", *World Politics*, 50 (2), 1998, pp. 203-234.
22. Date furnizate de Institute for International Economics, în *The Washington Post*, C4, 12 iulie 1998.
23. Daniel W. Drezner, *The Sanctions Paradox : Economic Statecraft and International Relations*, Cambridge, 1999 ; Richard N. Haass și Meghan L. O'Sullivan (ed.), *Honey and Vinegar : Incentives, Sanctions, and Foreign Policy*, Brookings, Washington, DC, 2000 ; George A. Lopez

la începutul anilor '90, multe persoane şi companii şi-au asumat riscul de a face contrabandă cu diverse bunuri peste graniţă, ceea ce s-a dovedit o acţiune profitabilă. Fără un sprijin multilateral cuprinzător pentru aplicarea sancţiunilor internaţionale, acestea de regulă eşuează. Când SUA au încercat să pedepsească Uniunea Sovietică în anii '70 prin aplicarea de sancţiuni comerciale împotriva unei conducte de petrol din URSS către Europa de Vest, acest lucru nu a blocat conducta. A luat o afacere profitabilă din mâinile unei companii americane (Caterpillar) şi a permis unor companii europene să obţină profit (deoarece statele europene nu adoptaseră sancţiunile).

Balanţa comercială

Mercantiliştii sunt în favoarea unui control politic asupra comerţului, aşa încât relaţiile comerciale să servească intereselor politice ale statului – chiar cu preţul pierderii bogăţiei pe care ar fi putut să o genereze pieţele libere. **Balanţa comercială** este valoarea importurilor realizate de un stat în raport cu exporturile sale.

Un stat care exportă mai mult decât importă are o *balanţă comercială pozitivă* sau *surplus* (*excedent*) *comercial*. În ultimii ani, Japonia a înregistrat un surplus comercial: obţine mai mulţi bani din vânzarea maşinilor şi a altor mărfuri exportate decât plăteşte pentru petrol şi alte bunuri importate. Un stat care importă mai mult decât exportă are o *balanţă comercială negativă* (*deficit comercial*). Un deficit comercial este diferit de un deficit bugetar rezultat din cheltuieli guvernamentale. La sfârşitul anilor '90, deficitul bugetar al SUA a devenit surplus (până în septembrie 2001), dar deficitul comercial al SUA a crescut continuu, ajungând la sute de miliarde de dolari pe an, majoritatea datorându-se Japoniei, Chinei şi Taiwanului. (Deficitul comercial al SUA, în luna ianuarie 2006, a totalizat aproximativ 70 de miliarde de dolari.)

Balanţa comercială trebuie echilibrată într-un fel sau altul. Acest aspect este controlat prin sistemul contabil naţional (vezi p. 464). Pe termen scurt, un stat poate tranzacţiona pentru un număr de ani cu deficit, iar apoi cu surplus în următorii ani. Dezechilibrul balanţei este reflectat în contabilitatea naţională sub formă de împrumut. Dar un deficit comercial care persistă în timp devine o problemă de stat. În ultimii ani, Japonia a avut per total un excedent comercial (şi în acordurile comerciale încheiate între SUA şi Japonia), în timp ce Statele Unite au înregistrat un deficit. Pentru a echilibra raportul comercial, Statele Unite „exportă" valută (dolari) către Japonia, care poate folosi dolari pentru a cumpăra, de exemplu, acţiuni de la companiile americane, obligaţiuni emise de Trezoreria SUA sau proprietăţi. În esenţă, simplificând considerabil lucrurile, un stat cu un deficit bugetar cronic trebuie să exporte o parte din bogăţia sa (active imobiliare, companii, active bancare etc.), împroprietărind astfel străinii.

Acesta este unul dintre motivele pentru care mercantiliştii pledează pentru politici economice naţionale menite să creeze un surplus comercial. Astfel, statul poate să

şi David Cortwright, *Smart Sanctions : Targeting Economic Statecraft*, Rowman & Littlefield, Lanham MD, 2002 ; Lisa L. Martin, *Coercive Cooperation : Explaining Multilateral Economic Sanctions*, Princeton, 1992.

„dețină" părți din alte state, furnizând o potențială sursă de influențe economice politice. Decât să fie incapabil să găsească banii de care ar putea avea nevoie pentru a gestiona o criză sau un război, e de preferat ca statul să stea pe un morman de bani reprezentând o putere potențială. De-a lungul istoriei, mercantilismul a însemnat, literal, stocarea de aur (câștigat din obținerea de surplus comercial) ca formă de putere fungibilă (vezi figura 8.2). O asemenea strategie este atribuită realismului, care pune accentul pe puterea relativă. Pentru ca un stat să aibă excedent comercial, un altul trebuie să înregistreze deficit.

Există un preț al acestei puteri de tip mercantilist. Adeseori, excedentul comercial scade pe termen scurt nivelul de trai. De exemplu, dacă japonezii ar profita de pe urma surplusului comercial obținut anual și ar cumpăra bunuri de import, ar putea să se bucure de aceste bunuri în loc să strângă bani pentru viitor. Mercantiliștii sunt dispuși să suporte asemenea costuri pe termen scurt pentru că sunt mai preocupați de putere decât de nivelul de trai.

Figura 8.2. *Balanța comercială*

Interdependența

Când bunăstarea unei națiuni depinde de cooperarea cu o alta, primul stat este dependent de al doilea. Când unul sau mai multe state sunt dependente simultan între ele, ele sunt interdependente. Interdependența este un fenomen politic, și nu doar unul economic. Statele care fac afaceri devin dependente reciproc de cooperarea politică a fiecăruia, orientată spre realizarea de câștiguri economice prin comerț. În politica economică internațională, interdependența se referă mai puțin la dependență reciprocă bilaterală decât la o dependență multilaterală în care fiecare stat depinde de cooperarea politică a majorității sau a tuturor statelor pentru a încuraja piețele lumii să acționeze eficient. Majoritatea statelor depind de piața mondială, și nu de anumiți

parteneri comerciali (deşi pentru statele puternic industrializate orice relaţie de comerţ bilaterală este de asemenea importantă).

Dependenţa reciprocă a două sau mai multe state nu înseamnă că gradul lor de interdependenţă este egal sau simetric. Adesea, unul este mai dependent decât altul. Acest lucru este adevărat deoarece pieţele mondiale variază în deschiderea şi în eficienţa lor de la un produs la altul sau de la o regiune la alta. Arabia Saudită, de exemplu, are mai multă putere asupra preţului petrolului decât are Japonia asupra preţului maşinilor.

Gradul de dependenţă pe termen scurt a unui stat faţă de altul poate fi diferit de dependenţa acestuia *pe termen lung*. Dislocarea pe termen scurt care este cauzată de perturbarea schimburilor reprezintă *senzitivitatea ofertei*. Când preţurile la petrol au crescut brusc la începutul anilor '70, Japonia şi alte state industrializate nu au avut strategii prin care să facă faţă creşterilor : ele au fost afectate de această perturbare, iar la staţiile de benzină s-au format cozi. Pe termen mai lung, e posibil ca statele să fie capabile să-şi schimbe strategiile pentru a obţine avantaje din alternativele care ar putea să se substituie unui comerţ perturbat. Astfel, Japonia şi-a extins puterea nucleară ca răspuns la creşterile de preţ ale petrolului – o strategie pe termen lung. Un stat care nu-şi poate ajusta strategiile pentru a face faţă perturbărilor comerciale, fie ele şi pe termen lung, suferă de *vulnerabilitate* la ofertă[24].

În timp, pe măsură ce economia globală se dezvoltă şi tehnologia avansează, statele devin tot mai interdependente. Unii specialişti în RI atrag atenţia că acest fenomen nu este nou. Marile puteri erau interdependente înainte de Primul Război Mondial; de exemplu, comerţul internaţional reprezenta acelaşi procent din PIB atunci ca şi acum. Dar multe alte dimensiuni ale interdependenţei arată schimbări dramatice. Una ar fi amploarea la care firmele individuale, care înainte aveau baze exclusiv naţionale, acum au devenit internaţionale prin posesiuni şi interese (devenind companii multinaţionale - CMN), şi astfel dependente de bunăstarea altor state, pe lângă ţara lor de origine (ceea ce le face să favorizeze liberul schimb)[25].

Un alt aspect-cheie al interdependenţei este integrarea strânsă a pieţelor mondiale prin fluxul mereu în extindere al *informaţiei* şi comunicaţiilor în întreaga lume (vezi p. 517). Acesta facilitează concurenţa liberă a bunurilor şi serviciilor pe pieţele globale, precum şi extinderea volumului de capital ce circulă în jurul lumii zi de zi. O altă dimensiune a schimbării este lărgirea *ariei* economiei globale, de la o economie cu bazele în Europa la o reţea mult mai difuză ce cuprinde întreaga lume. Expansiunea economică asiatică şi integrarea Rusiei şi Europei de Est în economia mondială de piaţă accelerează această tendinţă.

Fie că este bazată pe o relaţie comercială bilaterală specifică, pe o piaţă integrată globală (sau regională) sau pe natura internaţională a proprietăţii la nivelul companiilor, interdependenţa este generată de avantajul comparativ – adică de avuţia absolută

---

24. Robert O. Keohane şi Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, ed. a III-a, Longman, New York, 2001 (trad. rom. *Putere şi interdependenţă*, Polirom, Iaşi, în curs de apariţie).
25. Helen V. Milner, *Resisting Protectionism : Global Industries and the Politics of International Trade*, Princeton, 1988.

mai ridicată pe care două sau mai multe state o pot obţine colaborând. Această bogăţie depinde de cooperarea politică internaţională, care este, ca atare, în interesul tuturor părţilor. Pe de altă parte, violenţa nu constituie o pârghie eficientă pentru realizarea unei asemenea cooperări. Astfel, mulţi specialişti în RI susţin că *interdependenţa promovează inerent pacea*[26]. Ea transformă calculele cost-beneficiu ale liderilor naţionali, făcând factorii de influenţă militari mai puţin atractivi. (Unii cercetători au identificat tendinţe similare de interdependenţă înaintea Primului Război Mondial, care a avut totuşi loc.)

În pofida surplusului de bogăţie de care beneficiază statele ca rezultat al comerţului şi al puterii pe care această bogăţie o creează, interdependenţa are şi ea inconveniente. Cu cât un stat câştigă mai mult din cooperarea comercială, cu atât bunăstarea sa depinde de alte state, care au, astfel, o putere asupra lui. În situaţii de interdependenţă asimetrică, în special, beneficiile economice ale cooperării pot fi acompaniate de vulnerabilităţi inerente. De exemplu, este mai uşor pentru Japonia să importe energie decât să o producă pe plan intern, dar dependenţa de importurile de energie a pus, istoric, Japonia într-o poziţie de putere dezavantajoasă. În anii '30, SUA au întrerupt exporturile de petrol către Japonia pentru a protesta la adresa militarismului acesteia. Desigur, exporturile, ca şi importurile, pot crea dependenţă (faţă de cei care cumpără produsul). Interdependenţa leagă astfel bunăstarea populaţiei şi societăţii unui stat de politicile şi condiţiile altor state, dincolo de controlul propriu. Preţul bogăţiei generate de comerţ (şi puterea pe care aceasta o aduce) este o pierdere pentru autonomia şi suveranitatea statală.

Pe măsură ce statele devin mai interdependente, puterea (deşi nu în mod necesar puterea militară) devine mai importantă – şi nu invers – în relaţiile internaţionale. Intensificarea conexiunilor dintre state multiplică numărul de probleme care afectează relaţiile statelor şi căile de influenţă prin care se conturează rezultatele. Este adevărat că, întrucât puterea operează la nivele complexe multiple într-o lume profund interdependentă, importanţa unui singur nivel – puterea militară – scade treptat în raport cu alţi factori de influenţă – diplomatici, economici, culturali etc. Dar importanţa generală a puterii internaţionale la toate nivelele creşte pe măsură ce lumea devine mai interdependentă.

Strategiile comerciale

Pentru a echilibra balanţele de câştiguri şi pierderi în privinţa puterii şi bogăţiei lor, statele dezvoltă strategii – strategii comerciale, în special – pentru a-şi maximiza propria bogăţie, minimizându-şi vulnerabilitatea şi dependenţa faţă de alte state. Unele strategii pot fi implementate de state individual; majoritatea implică participarea într-un cadru mai larg.

26. Edward D. Mansfield (ed.), *International Conflict and the Global Economy*, Edward Elgar, Brookfield, VT, 2004.

Autarhia

O cale evidentă de a evita să devină dependent de alte state, în special pentru un stat slab, ai cărui parteneri comerciali tind să fie mai puternici, este de a evita comerțul și a încerca să producă de unul singur tot ceea ce îi este necesar. O astfel de strategie este denumită *autodependență* sau **autarhie**. Așa cum sugerează teoria avantajului comparativ, o astfel de politică s-a dovedit ineficientă. Un stat autodependent plătește un cost ridicat pentru a produce bunuri pentru care nu deține un avantaj comparativ. În timp ce alte state cooperează pentru a maximiza crearea în comun de bogăție, puterea relativă a statului autarhic în sistemul internațional tinde să scadă.

În practică, atunci când statele s-au bazat pe o politică de autarhie, ele au rămas în urma altora. Un exemplu clasic din ultimele decenii este micul stat Albania. Țară comunistă care s-a detașat și de Uniunea Sovietică, și de China, Albania nu a participat timp de decenii pe piețele internaționale, bazându-se pe o economie planificată centralizat, menită să-i asigure autosuficiența. Puțini străini primeau permisiunea de a vizita țara, comerțul practicat era minim, iar Albania urmărea autarhia pentru a-i împiedica pe cei din exterior să preia controlul asupra sa. Atunci când această izolare a luat sfârșit în 1991, nivelul de sărăcie din Albania era la fel de mare ca și în urmă cu câteva decenii. Se generase puțină bogăție suplimentară; nu se produsese decât o dezvoltare economică minoră. Aceasta a contribuit la instabilitatea politică a Albaniei, care a afectat conflictele din Kosovo și Macedonia, precipitând intervenția militară a NATO.

Și experiența Chinei ilustrează problemele autarhiei. Izolarea economică a Chinei în anii '50 și '60, rezultat al unui embargo economic impus de Statele Unite și aliații săi, a fost agravată în timpul Revoluției Culturale de la sfârșitul anilor '60, când a rupt și relațiile cu Uniunea Sovietică. În acea perioadă, toate bunurile provenind din străinătate erau refuzate. Când China s-a deschis către economia mondială, în anii '80, tiparul s-a inversat. Expansiunea rapidă a comerțului, precum și o serie de reforme orientate spre piață în economia internă au condus la o creștere economică rapidă, ce a continuat și în următorul secol.

Prin comparație, Coreea de Nord a menținut o politică de autodependență și izolare chiar și după încheierea Războiului Rece. Această politică, acompaniată de cheltuieli de înarmare ridicate și alte probleme, a condus la foamete în masă în anii '90.

Protecționismul

Deși puține state urmează strategii autarhice, multe încearcă să manipuleze comerțul internațional de așa manieră încât să întărească anumite industrii domestice și să le protejeze de piețele mondiale. Astfel de politici sunt denumite în sens larg **protecționism** – protecția industriilor interne de concurența internațională. Deși acest termen cuprinde o varietate de politici comerciale generate de diverse motivații,

toate sunt contrare liberalismului prin faptul că distorsionează piețele libere pentru a obține un câștig pentru stat (sau pentru actori substatali din cadrul său), în general prin descurajarea importurilor de bunuri sau servicii concurente[27].

Politicile guvernamentale prin care se descurajează importurile pot ajuta industriile sau comunitățile interne să evite costul implicării depline pe piețele mondiale. Trebuie amintit că aceste costuri sunt suportate de un număr mic de cetățeni, determinându-i să solicite protecție din partea guvernului. Beneficiile, din contră, sunt distribuite mai larg în cadrul populației și deci nu creează astfel de presiuni interne.

Motivația statului în protejarea industriei interne își poate avea originea în mai multe surse. Adesea, guvernele doar îndeplinesc solicitările de ordin politic ale unor industrii și grupuri de interese interne importante, fără a ține cont de interesul național general. O industrie poate face lobby sau poate oferi contribuții în campaniile electorale pentru a obține scutiri de impozite, subvenții sau restricții pentru importurile de mărfuri concurente (vezi „Industriile și grupurile de interese" mai jos în acest capitol).

Statele încearcă adesea să protejeze o *industrie incipientă*, atunci când aceasta se dezvoltă pentru prima dată în țara respectivă, până când este capabilă să concureze pe piețele internaționale. De exemplu, când Coreea de Sud și-a dezvoltat pentru prima dată industria de automobile, aceasta nu era competitivă în raport cu importurile, astfel încât guvernul a acordat consumatorilor stimulente pentru achiziționarea de autovehicule coreene. Această industrie s-a dezvoltat în timp și a putut să concureze cu producătorii străini și chiar să exporte mașini profitabil. Într-o serie de state sărace, comerțul cu *textile* a reprezentat o industrie incipientă favorizată (ce adaugă valoare fără costuri mari de capital) pe care guvernele au protejat-o[28]. Protecția industriilor incipiente este considerată un motiv relativ legitim pentru protecționism (unul temporar).

O altă motivație pentru protecționism este de a acorda industriei interne un spațiu de manevră atunci când condițiile de piață suferă mutații sau apar noi competitori pe scenă. Uneori, industria internă necesită un timp de adaptare, dar peste câțiva ani se poate revigora. Când prețul benzinei a explodat în anii '70, producătorii auto din SUA au făcut lent trecerea la autovehicule mai mici, iar mașinile japoneze au câștigat un avantaj considerabil pe piața americană. Guvernul american a folosit o varietate de măsuri, inclusiv cote de import și garanții la credite, pentru a ajuta industria americană în timpul acestei tranziții.

Un alt motiv este protecția industriilor considerate vitale pentru securitatea națională. În anii '80, oficialii SUA au căutat să protejeze industriile interne de electronice și calculatoare împotriva amenințării venite din partea competitorilor japonezi, deoarece erau considerate vitale pentru industria de armament. Un consorțiu denumit Sematech, sponsorizat de guvern și compus din companii americane producătoare de cipuri, a fost format pentru a promova producția americană de cipuri la costuri reduse (în mod normal, guvernul ar descuraja un astfel de consorțiu

27. Dominick Salvatore (ed.), *Protectionism and World Welfare*, Cambridge, 1993; Judith Goldstein, „The Political Economy of Trade: Institutions of Protectionism", *American Political Science Review*, 80 (1), 1986, pp. 161-184.
28. Vinod K. Aggarwal, *Liberal Protectionism: The International Politics of Organized Textile Trade*, California, 1985.

fiind o încălcare a legislaţiei antitrust). Autarhia poate să nu fie profitabilă în majoritatea activităţilor economice, dar pentru mărfurile militare statele sunt adesea dispuse să sacrifice o parte din eficienţa economică pentru a-şi asigura autosuficienţa. Astfel, în eventualitatea unui război, statul ar fi mai puţin vulnerabil.

În final, protecţia poate fi motivată şi de un efort defensiv de evitare a practicilor acaparatoare ale companiilor sau statelor străine. *Acapararea* se referă în principal la eforturile neloiale de a controla un segment mare din pieţele internaţionale, pentru ca cel care le acaparează să poată, în final, să ridice preţurile fără a se mai teme de concurenţă. Majoritatea acestor eforturi implică practica **dumpingului** pe pieţele străine, produsele fiind vândute la preţuri sub nivelul minim necesar pentru a obţine profit. În 1992, Japonia a fost acuzată că vindea camionete sub preţul pieţei din SUA, iar în 2001, companiile străine au fost acuzate că vindeau oţel la preţ de dumping. Cum poate o companie să obţină profit în urma vânzării produselor sale sub preţul de producţie şi de ce ar fi nemulţumit statul importator de o afacere avantajoasă? Într-adevăr, camionetele mai ieftine reprezintă o bună afacere pentru consumatorii americani, pe termen scurt, dar ele slăbesc industria americană producătoare de autovehicule, pe termen lung. Motivul pentru care un stat ar dori să îşi vândă produsele în străinătate sub preţul pieţei este că banii pierduţi pe termen scurt ar putea conduce la obţinerea dominaţiei pe piaţă, ceea ce permite în final companiilor din acest stat să ridice preţurile suficient pentru a recupera pierderile şi a obţine un profit mai mare.

Într-o economie internă, guvernul poate utiliza legile antitrust pentru a disloca un potenţial monopol, dar, deoarece în relaţiile internaţionale nu există un astfel de mecanism, guvernele încearcă să restricţioneze importurile în astfel de situaţii pentru a-şi proteja industriile. Astfel de restricţii sunt recunoscute ca fiind legitime, deşi există dezacorduri mari cu privire la nivelul la care un preţ este acaparator sau doar competitiv. Aceste conflicte sunt astăzi rezolvate în general prin OMC (p. 425).

La fel cum există mai multe motive pentru protecţionism, guvernele folosesc mai multe instrumente pentru implementarea acestei politici. Cea mai simplă este un **tarif** sau o *taxă vamală* – impozit pe anumite tipuri de mărfuri importate (de obicei, un procent din valoarea acestora) la intrarea în ţară. Tarifele nu doar restricţionează importurile, ele pot reprezenta şi o importantă sursă de venit pentru stat. Dacă un stat adoptă o politică protecţionistă, normele internaţionale favorizează tarifele ca formă preferată de protecţie deoarece acestea sunt directe şi transparente (vezi p. 425). Majoritatea statelor au o nomenclatură complexă de tarife, bazată pe mii de categorii şi subcategorii de bunuri, clasificate pe ramuri industriale.

Alte metode de descurajare a importurilor sunt **barierele nontarifare** impuse comerţului. Importurile pot fi limitate printr-o *cotă*. Cotele reprezintă pragurile până la care bunurile de un anumit tip pot fi importate; ele sunt impuse pentru a restricţiona creşterea acestor importuri. Forma extremă este interzicerea completă a importării unui anumit tip de bun (sau bunuri, dintr-o anumită ţară). Guvernul SUA a folosit cotele pentru a limita numărul de maşini japoneze care puteau fi importate în perioada anilor '80, atunci când industria americană de autovehicule pierdea rapid teren în faţa celei japoneze. Majoritatea acestor cote au fost *voluntare*, în sensul că Japonia şi SUA au negociat un nivel acceptabil pentru ambele părţi.

Un al treilea procedeu de protejare a industriei interne este acordarea de *subvenții* unei ramuri industriale interne, care îi permit să își reducă prețurile fără a pierde bani. Astfel de subvenții sunt folosite pe larg în industriile aflate în proprietatea statului, dar nu se limitează la acestea. Subvențiile pot fi canalizate către industrii într-o varietate de moduri. Un stat poate acorda *scutiri de impozite* unei industrii care se luptă să ocupe un loc pe piață sau care se confruntă cu o competiție străină acerbă. El poate acorda *împrumuturi* (sau garanta împrumuturi private) în termeni favorabili companiilor dintr-o industrie aflată în pericol. Uneori, guvernele cumpără bunuri de la producătorii interni la prețuri ridicate *garantate* și le revând pe piețele internaționale la prețuri mai mici ; Comunitatea Europeană aplică această practică în cazul produselor agricole, spre consternarea fermierilor americani, însă și SUA fac același lucru, spre dezamăgirea fermierilor din UE.

În al patrulea rând, importurile pot fi restrânse prin *restricții* și *reglementări* care fac dificilă distribuția unui produs chiar și când acesta poate fi importat. În marketingul produselor americane pe piața din Japonia, producătorii din SUA se plâng adesea de reglementările birocratice complicate și de sistemul consacrat de alianțe corporatiste care direcționează oferta de piese de schimb de la furnizorii japonezi către producătorii japonezi. Reglementările referitoare la mediu și forța de muncă pot de asemenea funcționa ca bariere nontarifare. Acestea reprezintă o sursă semnificativă de controverse în OMC (vezi p. 425). În fine, atunci când un stat naționalizează o întreagă industrie, cum ar fi producția de petrol sau sistemul bancar, concurența străină este înlăturată.

Uneori, cultura unei țări, și nu neapărat acțiunea statului, descurajează importurile. Cetățenii pot (cu sau fără încurajarea guvernului) să urmeze o filosofie a *naționalismului economic* – utilizarea economiei pentru a influența puterea internațională și poziția relativă în sistemul internațional (o formă de mercantilism). Mulți cetățeni americani ignoră sfaturile economiștilor liberali de a cumpăra cea mai bună mașină pe care o pot găsi la cel mai rezonabil preț, indiferent unde este ea produsă – pentru a participa astfel la piața internațională. Ei preferă însă să cumpere exclusiv produse americane, chiar dacă aceasta înseamnă că plătesc mai mult pentru un produs similar. Deși o asemenea părtinire reduce eficiența generală a producției mondiale, ea are ca rezultat distribuția mai multor beneficii către lucrătorii americani. În Japonia, consumatorii atestă o preferință pentru produsele fabricate în Japonia, chiar și atunci când guvernul îi îndeamnă să cumpere mai multe produse importate (pentru a reduce fricțiunile SUA-Japonia în domeniul comerțului).

Protecționismul are atât efecte pozitive, cât și negative asupra unei economii, cel mai adesea ajutând producătorii, dar cauzând daune consumatorilor. De exemplu, deși producătorii auto din SUA au fost ajutați într-o oarecare măsură de restricțiile impuse importurilor din Japonia, în anii '80, cumpărătorii americani de mașini au plătit mai mult în cele din urmă (mai multe sute de dolari pentru fiecare mașină, conform unor estimări). O altă problemă a protecționismului este că industria internă poate folosi protecționismul pentru a evita îmbunătățirile necesare și de aceea poate rămâne ineficientă și necompetitivă – în special dacă protecția se menține pe parcursul mai multor ani.

Deşi încalcă principiile liberale, protecţionismul temporar poate avea un efect stabilizator în anumite condiţii. Atunci când producătorul american de motociclete Harley-Davidson şi-a pierdut jumătate din cota de pe piaţa americană în doar patru ani, Guvernul SUA a impus tarife pe importurile de motociclete din Japonia. Tarifele s-au ridicat la început, în 1983, la 45% ; apoi, timp de cinci ani, ele urmau să scadă treptat şi să fie eliminate în final. Confruntată cu acest termen, Harley a depus eforturi deosebite de îmbunătăţire a eficienţei şi calităţii. În consecinţă, Harley şi-a recâştigat cota de piaţă, iar tarifele au fost ridicate cu un an mai devreme. La sfârşitul anilor '80, Harley a ajuns la o cotă de piaţă mult mai mare şi a început să exporte în Japonia. Protecţionismul a avut efect în acest caz, pentru că a fost limitat în timp şi bine orientat. Majoritatea politicilor protecţioniste sunt pe termen lung, mai complexe şi mai susceptibile să eşueze.

Industriile şi grupurile de interese

Industriile şi alţi actori politici interni caută adesea să influenţeze politicile economice ale unui stat (vezi „Grupurile de interese", p. 213)[29]. Aceste presiuni nu favorizează mereu protecţionismul. Industriile avansate şi competitive pe pieţele internaţionale adesea încearcă să îşi determine guvernele să adopte politici de liber schimb. Această strategie promovează un sistem global de liber schimb în care astfel de industrii pot prospera. Din contră, industriile care se află în urma concurenţei globale tind să caute impunerea de restricţii guvernamentale pentru importuri sau alte forme de protecţie.

Modalităţile de influenţare a politicii economice externe includ lobby-ul, formarea de grupuri de interese, oferirea de mită sau chiar sprijinirea loviturilor de stat. Actorii pot fi grupuri sponsorizate de anumite industrii, companii, sindicate şi persoane. În cadrul unei industrii, astfel de eforturi sunt canalizate într-o direcţie comună deoarece, în pofida concurenţei dintre companii şi dintre conducere şi angajaţi, toţi împărtăşesc interese comune legate de politicile comerciale. Totuşi, o altă industrie poate face presiuni într-o direcţie diferită. De exemplu, unele industrii din SUA au susţinut Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA), pe când altele i s-au opus.

Exporturile americane de tutun reprezintă un bun exemplu pentru modul în care interesele interne concurente pot conduce o politică comercială de stat în direcţii opuse. Companiile americane posedă, la nivel global, un avantaj comparativ în producerea de ţigări. Atunci când piaţa ţigărilor s-a restrâns în anii '80 în SUA (din cauza campaniilor educaţionale referitoare la pericolele fumatului), producătorii au promovat mai agresiv ţigările americane în străinătate. Ele au contestat reglementările din alte ţări referitoare la publicitatea la ţigări, pretinzând că acele reglementări

29. John M. Rothgeb Jr., *US Trade Policy : Balancing Economic Dreams and Political Realities*, CQ Press, Washington, DC, 2001 ; I.M. Dester şi Peter J. Balint, *The New Politics of American Trade : Trade, Labor, and the Environment*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1999 ; Daniel Verdier, *Democracy and International Trade : Britain, France, and the United States, 1860-1990*, Princeton, 1994.

erau măsuri protecţioniste menite să excludă un produs american de pe pieţe profitabile. La sfârşitul anilor '80, Administraţia SUA s-a alăturat producătorilor americani de ţigări şi a făcut presiuni pentru ca celelalte state să îşi deschidă pieţele pentru ţigările americane, ameninţând cu represalii în caz de refuz. În anul 2002, Turcia a îndeplinit o cerinţă a FMI – sprijinită de SUA – de a privatiza monopolul de stat în producţia de ţigări, permiţând unor companii străine, ca Philip Morris, să îşi extindă puternic piaţa din Turcia.

Grupurile din domeniul sănătăţii, ca American Cancer Society, s-au opus acestor politici, pe care le considerau lipsite de etică. Dar cu sprijinul guvernului american, companiile producătoare de ţigări au obţinut profituri ridicate din vânzările tot mai mari de pe noile pieţe străine. Guvernul american a fost de asemenea criticat pentru că a pus piedici în calea negocierii unui acord internaţional pentru controlul producţiei de tutun în anii 2001-2003.

În multe state, guvernul nu doar răspunde la influenţa industriilor, ci lucrează activ alături de acestea pentru a le promova creşterea şi a adapta politicile comerciale la nevoile lor[30]. O astfel de **politică industrială** este întâlnită în special în statele unde una sau două industrii sunt vitale pentru întreaga economie (şi, desigur, acolo unde statele deţin în mod direct industrii). Aceasta devine însă o problemă majoră şi în relaţiile economice dintre marile puteri[31]. În Japonia, guvernul coordonează politica industrială prin intermediul puternicului Minister al Comerţului Internaţional şi Industriilor, care planifică o strategie generală pentru a profita de punctele tari ale Japoniei, prin direcţionarea de capital şi tehnologii spre zonele promiţătoare.

Grupurile de interese ce nu sunt organizate în jurul unor industrii au de asemenea interese specifice în politicile comerciale de stat. Ecologiştii din SUA, de exemplu, nu doresc ca firmele americane să folosească NAFTA pentru a evita controlul poluării prin transferarea în Mexic (unde legislaţia mediului este mai puţin strictă). Sindicatele din SUA nu doresc ca firmele lor să folosească NAFTA pentru a evita plata de salarii mari. Totuşi, grupurile de cetăţeni americani de origine mexicană din Statele Unite tind să susţină NAFTA, deoarece ea întăreşte legăturile cu cei din Mexic.

Mai multe industrii sunt deosebit de importante în negocierile comerciale din prezent. În fruntea listei se află sectorul textilelor şi îmbrăcămintei. Începând cu anul 2005, s-a renunţat la cotele pentru textile în întreaga lume, ca parte a unor acorduri OMC negociate anterior. În acelaşi timp, China a început să domine exporturile mondiale de îmbrăcăminte, oraşe întregi specializându-se într-un singur

30. Susan Strange, *States and Markets : An Introduction to International Political Economy*, ed. a II-a, St. Martin's, New York, 1994 (ed. rom. *State şi pieţe*, Institutul European, Iaşi, 1997).
31. Lars S. Skalnes, *Politics, Markets, and Grand Strategy : Foreign Economic Policies as Strategic Instruments*, Michigan, 2000 ; Marc L. Busch, *Trade Warriors : States, Firms, and Strategic Policy in High Technology Competition*, Cambridge, 1999 ; Laura D'Andrea Tyson, *Who's Bashing Whom ? Trade Conflict in High Technology Industries*, Institute for International Economics, Washington, DC., 1992 ; Paul R. Krugman, *Pop Internationalism*, MIT, 1996 ; Jeffrey A. Hart, *Technology, Television and Competition : The Politics of Digital TV*, Cambridge, 2004.

de haine, produse pentru export în masă către distribuitori gigant[32]. Având resurse vaste de forţă de muncă ieftină şi disciplinată, China ameninţa să falimenteze producătorii americani de textile şi îmbrăcăminte şi să concureze puternic state ca Pakistan şi Bangladesh, unde textilele reprezintă 70% din exporturi. Ulterior, în 2005, UE şi SUA au încheiat acorduri bilaterale cu China, reimpunând pentru câţiva ani cotele la produsele textile.

Un al doilea subiect al negocierilor desfăşurate în 2006 a fost agricultura, care în mod tradiţional a fost protejată de concurenţa străină pe motiv că autosuficienţa alimentară reduce vulnerabilitatea naţională (în special în perioadele de conflict armat). Deşi astfel de preocupări de securitate s-au diminuat în prezent, fermierii reprezintă actori interni bine organizaţi şi puternici în Europa, Statele Unite, Japonia şi alte ţări. În Japonia, fermierii constituie un segment-cheie al electoratului Partidului Liberal Democrat, care a fost la guvernare decenii la rând. Fermierii susţin că, datorită culturii centrate pe producţia de orez, Japonia trebuie să fie autosuficientă în producţia de orez. În Franţa, fermierii beneficiază de sprijin politic considerabil şi au un rol-cheie în negocierile comerciale din UE. Subvenţiile pentru fermierii din Franţa (şi din alte zone ale Europei) îi protejează de concurenţa fermierilor din SUA. În Runda Doha a negocierilor OMC, care a început în 2001, subvenţiile agricole au reprezentat un subiect-cheie. Negocierile au eşuat în 2003 la Cancun, Mexic, din cauza subvenţiilor, dar au fost reluate în anul următor prin promisiunile SUA de a reduce subvenţiile pentru fermieri cu 20%. La negocierile de la Hong Kong din 2005, ţările bogate au convenit să elimine subvenţiile pentru orice export agricol până în 2013.

Drepturile de proprietate intelectuală reprezintă o a treia zonă de divergenţă în negocierile comerciale. Drepturile de proprietate intelectuală reprezintă drepturile autorilor de cărţi, filme, software şi produse similare de a primi drepturi de autor atunci când produsul este vândut. SUA sunt în conflict cu mai multe state în privinţa piratării de software, muzică, filme şi alte opere de creaţie – produse pentru care SUA are un puternic avantaj comparativ global. Tehnic, este uşor şi ieftin să se copie şi să fie vândute astfel de opere, încălcându-se dreptul de multiplicare, patentul sau marca. Deoarece legile SUA nu pot fi aplicate în alte state, guvernul american doreşte ca guvernele străine să prevină şi să pedepsească astfel de încălcări. Ţările despre care se presupune că piratează un volum foarte mare de software şi muzică sunt China, Taiwanul, India, Thailanda, Brazilia şi fostele republici sovietice. Guvernul rus a estimat în 2002 că peste 80% dintre filmele vândute în Rusia pe suport video şi DVD erau produse ilegal. Rata globală a piratării a fost estimată în 2001 la 40%. Încălcarea drepturilor de proprietate intelectuală este larg răspândită în multe state din Lumea a Treia, pentru produse mergând de la filme înregistrate la medicamente eliberate pe bază de reţete.

Ca răspuns, comunitatea internaţională a constituit o organizaţie interguvernamentală extinsă, cu 181 de state membre, Organizaţia Internaţională pentru Proprietate

32. David Barboza, „In Roaring China, Sweaters are West of Socks City", *The New York Times*, A1, 24 decembrie 2004.

Intelectuală (OIPI), care încearcă să regularizeze legislaţia patentului şi drepturile de autor. Majoritatea statelor au semnat în 1994 un important tratat referitor la patente, iar în 1996, unul referitor la copyright. Întâlnirea OMC din 2001 a provocat dispute serioase referitoare la patentele pentru medicamente – în special pentru tratamentele foarte scumpe destinate SIDA, produse sub patent în Occident, dar disponibile în India şi Brazilia ca versiuni generice ieftine (cu ignorarea patentelor). Această dispută a încetinit distribuirea eficientă a medicamentelor către milioane de africani suferind de SIDA, timp de mai mulţi ani, deşi procesul s-a accelerat după 2004.

Companiile care încearcă să protejeze proprietatea intelectuală într-un context internaţional nu se pot baza pe aplicarea regulilor la fel ca în contextul intern. Ele trebuie să determine şi guvernele să acţioneze, dar şi să îşi utilizeze propriile resurse. Datorită suveranităţii statelor în privinţa aspectelor juridice, conflictele economice internaţionale la nivelul companiilor private devin uşor dispute la nivel guvernamental[33].

Un al patrulea aspect-cheie al comerţului este deschiderea statelor spre liberul schimb în **sectorul serviciilor**. Acest sector include numeroase servicii, în special cele referitoare la informaţii, dar negocierile comerciale internaţionale se concentrează în mod special pe sistemul bancar, asigurări şi serviciile financiare aferente. Companiile americane şi unele din Asia beneficiază de un avantaj comparativ în aceste domenii datorită tehnologiilor de procesare a informaţiilor şi experienţei în managementul financiar. NAFTA permite băncilor şi companiilor de asigurări din SUA să opereze în Mexic. În general, pe măsură ce telecomunicaţiile devin mai ieftine şi au o pătrundere tot mai mare, serviciile oferite de companii într-o ţară pot fi utilizate eficient de consumatorii din alte state. Persoanele din SUA care sună la serviciul de relaţii cu clienţii al companiilor americane şi sunt puse în legătură cu lucrători din India sau din altă ţară în curs de dezvoltare unde se vorbeşte limba engleză participă la un schimb de servicii la distanţă.

O altă ramură deosebit de importantă în comerţul internaţional este comerţul cu arme, care operează în mare măsură în afara cadrului normal al tranzacţiilor comerciale, din cauza implicaţiilor sale pentru politica de securitate naţională. Guvernele statelor industrializate doresc să-şi protejeze propriile industrii producătoare de armament şi nu să se bazeze pe importuri. Aceste industrii de armament interne devin mai puternice şi mai viabile economic atunci când îşi exportă produsele (pe lângă vânzările către propriile guverne). Guvernele participă de obicei activ în sectorul militar-industrial al economiei, chiar şi în ţări ca Statele Unite ale Americii, care nu au politici industriale pentru alte sectoare economice. De exemplu, avioanele de luptă cu reacţie sunt un produs pentru care SUA au un avantaj comparativ la nivel global (vezi p. 215). În anii '90, industria de armament a SUA, ca şi industria tutunului, a căutat noi clienţi în străinătate pentru a contracara declinul cererii de pe piaţa internă (în 2004, vânzările de armament ale SUA au totalizat aproape 19 miliarde de dolari). Orientul Mijlociu a fost şi rămâne cea mai importantă regiune importatoare de arme din Sudul global, cu India şi China în continuă creştere.

---

33. Renée Marlin-Bennett, *Knowledge Power : Intellectual Property, Information and Privacy*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2004.

Comerţul ilicit. O problemă diferită o constituie „industria" comerţului ilicit, sau *contrabanda*. Indiferent de restricţiile impuse de guverne pentru anumite bunuri, există persoane care sunt dispuse să rişte pedepse pentru a profita de pe urma unui astfel de comerţ. Contrabanda există pentru că este profitabil să se vândă copii taiwaneze falsificate ale MS-DOS în Germania sau cocaină columbiană în SUA, chiar dacă produsele sunt ilegale. Chiar şi în cazul produselor legale, profiturile pot fi sporite prin evitarea tarifelor (transportarea bunurilor în secret, etichetarea incorectă sau mituirea angajaţilor vamali), ca în cazul contrabandei cu ţigări din SUA în Canada.

Bunurile ilegale şi bunurile legale importate ilegal sunt adesea vândute pe piaţa neagră – pieţe neoficiale, uneori secrete. Pieţele negre sunt larg răspândite şi sunt înfloritoare în special în economiile aflate sub strict control guvernamental, cum ar fi cele planificate centralizat. În multe dintre ţările din Lumea a Treia şi în economiile de tranziţie precum Rusia, pieţele negre reprezintă un substanţial, dar greu de măsurat segment din activitatea economică totală şi privează guvernele de venituri semnificative. Pieţele negre există şi pentru schimburile de valută (vezi capitolul 9).

Volumul comerţului ilicit variază de la o ţară la alta şi de la o industrie la alta, în funcţie de profitabilitate şi gradul de aplicare a legilor. Drogurile şi armele sunt cele mai profitabile, existând reţele de comerţ la nivel mondial. Pieţele negre pentru comerţul cu arme, dincolo de controlul guvernelor, sunt de notorietate. Un stat cu suficiente resurse poate cumpăra – însă la preţuri ridicate – aproape orice tip de armament.

Statele diferă prin interesul pentru exercitarea controlului politic asupra comerţului ilicit. În privinţa exporturilor ilegale de arme, statul exportator poate să aibă de câştigat de pe urma comerţului, iar cel importator are acces la armament; cei care pierd sunt ceilalţi exportatori, care nu au nici acces la veniturile din export şi nici nu l-au putut împiedica pe importator să cumpere. Astfel, comerţul ilicit creează conflicte de interese între state şi duce la negocieri politice complexe între guverne, care îşi urmăresc, fiecare, propriile interese.

Cooperarea în domeniul comerţului

Strategiile comerciale de succes sunt cele care generează câştiguri reciproce prin cooperarea dintre state. Un sistem global de liber schimb este un bun colectiv. Dată fiind absenţa unui guvern mondial, beneficiile comerţului depind de cooperarea internaţională – în vederea aplicării contractelor, prevenirii monopolurilor şi descurajării protecţionismului. Un stat poate să subvenţioneze cu profit industriile pe care le controlează, să creeze propriile monopoluri sau să ridice bariere în faţa importurilor concurente, atât timp însă cât nu multe state fac acelaşi lucru. Dacă şi alte state încalcă regulile liberului schimb, atunci toate vor pierde beneficiile acestuia.

Ca şi în cazul dreptului internaţional în general, acordurile economice dintre state depind în mare măsură de reciprocitatea aplicării lor (vezi pp. 108, 364). Dacă un stat îşi protejează industriile sau impune tarife pe exporturile altui stat sau încalcă drepturile de autor ale unor opere produse în alte ţări, principala măsură la care pot recurge celelalte state este de a aplica măsuri similare împotriva statului vinovat.

Utilizarea reciprocităţii pentru a aplica termeni egali într-un schimb este deosebit de importantă în comerţul internaţional, unde statele adesea negociază acorduri complexe – detaliate pe bunuri şi industrii specifice – pe bază de reciprocitate[34].

Aplicarea de termeni egali în comerţ este complicată de interpretările diferite ale noţiunii de „corectitudine". Statele decid care practici sunt incorecte (adesea la îndemnul industriilor interne în cauză) şi apoi trec la (sau ameninţă cu) represalii pentru a pedepsi astfel de practici. O lege americană, prevederea Super 301, mandatează represaliile contra statelor care restricţionează accesul bunurilor fabricate în SUA pe pieţele lor. Totuşi, dacă celălalt stat nu concede că practicile sale au fost incorecte, represaliile pot la rândul lor să pară incorecte şi astfel să determine luarea de contramăsuri. Un dezavantaj al reciprocităţii este că ea poate duce la o spirală descendentă de noncooperare, numită popular „război comercial" (echivalentul economic al cursei înarmărilor descrise la p. 108). Pentru a împiedica o astfel de evoluţie, statele negociază adesea acorduri referitoare la ceea ce ele consideră a fi incorect. În unele cazuri se poate recurge la arbitrajul unei terţe părţi pentru a se rezolva disputele comerciale. În prezent, Organizaţia Mondială a Comerţului (vezi p. 426) judecă plângeri şi stabileşte nivele acceptabile de represalii. În unele cazuri, acordurile comerciale regionale au autoritatea de a audia şi rezolva plângerile.

Represaliile pentru practicile comerciale incorecte sunt de obicei bazate pe încercarea de a egala tipul şi volumul încălcării. Conform regulilor OMC, un stat poate impune tarife de represalii echivalente cu pierderile cauzate de practicile incorecte ale celuilalt stat (determinate de audierile OMC). În 2001, UE a ameninţat SUA cu sancţiuni fără precedent, la un nivel de 4 miliarde de dolari, ca replică la scutirile de taxe acordate unor exportatori ca Microsoft şi Boeing, pe care OMC le declarase incorecte. De obicei, în ultimul minut, negociatorii încheie acorduri care evită sancţiuni la scară largă sau războaie comerciale, dar în 2004 Europa a impus tarife de represalii, pe care le-a ridicat însă în ianuarie 2005, dar numai după ce Congresul SUA a revocat scutirile de taxe (există încă detalii în dispută).

În cazul dumpingului, represaliile au ca scop contracararea avantajului pe care îl au bunurile importate la preţuri mai mici decât cele ale pieţei. Tarifele de represalii ridică preţurile la nivelul pieţei. În 2001, industria în declin a oţelului din SUA a solicitat protecţia guvernului în faţa importurilor de oţel ieftin, printr-o formulă antidumping. Administraţia Bush, deşi favorizează de obicei liberul schimb, a fost de acord să ofere sprijin (ceea ce i-a adus un plus de simpatie printre membrii de sindicat şi în electoratul-cheie din Pennsylvania şi Virginia de Vest).

Înainte de impunerea unor astfel de tarife, agenţia guvernamentală a SUA, Comisia pentru Comerţ Internaţional, decide dacă importurile cu preţ redus au afectat într-adevăr industria americană[35]. Comisia a hotărât că producătorii americani

34. Thomas O. Bayard, Kimberly Ann Elliott, Amelia Porges şi Charles Iceland, *Reciprocity and Retaliation in US Trade Policy*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1994 ; Jagdish Bhagwati (ed.), *Going Alone : The Case for Relaxed Reciprocity in Freeing Trade*, MIT, 2002.

35. Wendy L. Hansen, „The International Trade Commission and the Politics of Protectionism", *American Political Science Review*, 84 (1), 1990, pp. 21-46.

de oțel fuseseră într-adevăr afectați și a sugerat impunerea de tarife între 5 și 40%. Președintele Bush a impus tarife de 30% în 2002, iar alte state le-au contestat la OMC, care a dat un verdict contra SUA în 2003. OMC a acordat altor state dreptul de a impune sancțiuni în valoare de două miliarde de dolari ca tarife de represalii. În timp ce Europa pregătea lista de tarife, ce ar fi cauzat daunele maxime în statele vitale pentru alegerile din 2004 din SUA, președintele Bush a făcut un pas înapoi și a anulat tarifele pentru importurile de oțel (declarând că și-au atins scopul și nu mai erau necesare). Făcând în așa fel încât costul tarifelor să fie mai ridicat decât beneficiul, OMC a schimbat politica SUA, un semn al puterii crescânde a organizației[36].

Disputele comerciale și acțiunile de represalii sunt obișnuite. Statele țin o evidență atentă a termenilor exacți ai schimburilor comerciale. Structuri birocratice mari monitorizează tranzacțiile economice internaționale (prețurile relative la nivelele pieței mondiale, tarifele etc.) și dezvoltă politici detaliate pentru a răspunde în mod similar devierilor unui stat de la cooperare[37].

Cooperarea comercială este mai ușor de realizat în cadrul hegemoniei (vezi „Hegemonia", p. 127, și „Stabilitatea hegemonică", p. 156). Funcționarea eficientă a piețelor depinde de un cadru politic stabil, pe care hegemonia îl poate asigura. Puterea politică poate proteja schimbul economic de impactul distorsionant al influențelor violente, al practicilor comerciale incorecte sau frauduloase și al incertitudinilor de pe piața valutară internațională. Un stat hegemonic poate asigura o monedă globală în raport cu care se poate calcula valoarea. El poate pedepsi folosirea violenței și poate impune norme de comerț echitabile. Deoarece economia sa este atât de vastă și dominantă, un hegemon se află pe o poziție solidă în amenințarea cu ruperea legăturilor comerciale, chiar fără a recurge la forța militară. De exemplu, refuzarea accesului pe piețele SUA ar reprezenta o pedeapsă substanțială pentru industriile exportatoare ale multor state.

Hegemonia americană a ajutat la crearea principalelor norme și instituții ale comerțului internațional în era post-1945. Acum, când hegemonia americană pare să facă loc unei lumi mai multipolare – în special în raporturile economice dintre marile puteri –, instituțiile sunt cu atât mai importante pentru succesul sistemului comercial mondial. Rolul și funcționarea principalelor regimuri și instituții internaționale fac în continuare obiectul acestui capitol.

Regimurile comerciale

Regimurile comerciale reprezintă așteptările comune pe care guvernele le au în legătură cu regulile comerțului internațional. În special după cel de-al Doilea Război Mondial s-au dezvoltat o varietate de regimuri de comerț internațional, ce se suprapun parțial. Cel mai important dintre acestea este Organizația Mondială a Comerțului.

---

36. David E. Sanger, „A Blink from the Bush Administration: Backing Down on Tarrifs, US Strengthens Trade Organization", *The New York Times*, A25, 5 decembrie 2003.
37. US Trade Representative, *2001 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers*, 30 martie 2001.

Organizația Mondială a Comerțului

Organizația Mondială a Comerțului (OMC) este o organizație interguvernamentală globală care promovează, monitorizează și judecă în comerțul internațional. Împreună cu aranjamentele comerciale regionale și bilaterale descrise mai jos, OMC ocupă un loc central în așteptările și practicile statelor în domeniul comerțului internațional[38]. OMC este succesoarea **Acordului General pentru Tarife și Comerț (GATT)**, fondat în 1947 pentru a facilita comerțul mai liber pe o bază multilaterală. GATT a reprezentat mai curând un cadru de negociere decât o instituție administrativă. El nu reglementa în fapt comerțul. Înaintea GATT, propunerile pentru o agenție instituțională mai puternică fuseseră respinse din cauza temerilor SUA că suprareglementarea va înăbuși liberul schimb. Deși GATT a fost un regim cu infrastructură instituțională redusă până la mijlocul anilor '90, el avea un mic secretariat cu sediul la Geneva, Elveția. Pe lângă rolul său de forum de negociere, GATT a ajutat la arbitrarea disputelor comerciale (ca în cazul subvențiilor agricole europene), clarificând regulile și ajutând statele să le respecte.

În 1995, GATT a devenit OMC. Acordurile GATT referitoare la bunurile prelucrate au fost subsumate cadrului OMC și apoi extinse pentru a include comerțul cu servicii și proprietatea intelectuală. OMC are anumite puteri de impunere și o birocrație internațională (mai mult de 600 de persoane), care monitorizează politicile și practicile comerciale în fiecare stat membru și judecă disputele dintre membri. OMC are un anume nivel de influență asupra statelor, dar, ca în cazul majorității instituțiilor internaționale, puterea sa este limitată. O reacție negativă în creștere a publicului față de liberul schimb (vezi mai jos) reflectă neliniștea față de puterea potențială a unei organizații străine și lipsite de transparență de a impune schimbări în legile naționale adoptate democratic. Totuși, OMC este instituția internațională centrală ce guvernează comerțul și ca atare aproape toate statele doresc să se implice și să o dezvolte.

În timp, numărul de membri ai OMC a crescut, incluzând și statele din fostul bloc sovietic. Până în 2006, 149 de țări – aproape toate statele cu implicare majoră în comerțul mondial, cu excepția Rusiei, deveniseră membre. Un acord important încheiat în 1999 între SUA și China, după 13 ani de negocieri, a condus la admiterea Chinei în 2001. SUA și alte state solicită, ca o condiție a statutului de membru, liberalizarea practicilor comerciale ale statelor candidate. Aceste noi practici pot avea efecte majore asupra viitorului economic și politic al Chinei (vezi p. 650). Rusia este cel mai important dintre statele care nu sunt încă membre. Ea se numără printre cele 30 de state care vor să fie admise.

Cadrul OMC este bazat pe principiile reciprocității – prin care la reducerea barierelor comerciale ale unui stat în raport cu altul se va răspunde în aceeași manieră – și ale nediscriminării. Cel de-al doilea concept este cuprins în conceptul **de națiunea cea mai favorizată**, care afirmă că restricțiile comerciale impuse de un

38. Bernard Hoekman și Michel Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System : From GATT to WTO*, ed. a II-a, Oxford, 1999.

membru al OMC celui mai favorizat partener al său trebuie să se aplice în mod egal tuturor membrilor OMC. Dacă Australia aplică un tarif de 20% la componentele auto importate din Franța, ea nu trebuie să aplice un tarif de 40% pentru componentele importate din SUA. Astfel, OMC nu renunță complet la barierele comerciale, dar le nivelează într-un cadru global pentru a crea un teren uniform pentru toate statele membre. Statele nu sunt împiedicate să își protejeze propriile industrii, dar nu pot să facă discriminări între parteneri. Statele pot acorda clauza națiunii celei mai favorizate și altora care nu sunt membre ale OMC, așa cum au procedat SUA cu China înainte de accederea acesteia în OMC.

O excepție la clauza națiunii celei mai favorizate este **Sistemul generalizat de preferințe (SGP)**, ce datează din anii '70, prin care statele industriale acordă concesii comerciale statelor din Lumea a Treia pentru a ajuta la dezvoltarea economică a celor din urmă. Tratamentele preferențiale constau în promisiunea statelor bogate de a permite efectuarea de importuri din statele sărace la tarife mai mici decât cele impuse în cadrul clauzei națiunii celei mai favorizate[39].

OMC continuă rolul GATT ca forum de negociere pentru acordurile comerciale multilaterale ce reduc barierele comerciale pe principii echitabile și reciproce. Aceste acorduri detaliate și complexe specifică angajamentele diverselor state și regiuni de a reduce anumite bariere comerciale cu anumite valori la termene fixe. Aproape orice angajament presupune costuri politice interne, deoarece industriile interne pierd protecția în fața concurenței străine. Chiar și atunci când alte state convin să își asume angajamente similare în alte domenii, coborârea barierelor comerciale este adesea dificilă pentru guvernele naționale.

În consecință, negocierile pentru aceste acorduri multilaterale sunt lungi și dificile. În mod tipic, ele durează mai mulți ani în cadrul unei *runde de negocieri*; după încheierea acesteia, membrii inițiază o nouă rundă. Între cele cinci runde de negocieri GATT dintre 1947 și 1995, Runda Kennedy, din anii '60 – numită astfel deoarece a început în timpul Administrației Kennedy –, a acordat o atenție deosebită rolului crescut al Comunității Economice Europene (ce devenea tot mai integrată), pe care SUA o considerau o amenințare. Runda Tokyo (începută la Tokyo în anii '70) a trebuit să ajusteze reglementările la noile condiții de interdependență, în contextul în care OPEC ridica prețul petrolului, iar Japonia începea să domine piața exporturilor de automobile.

Runda Uruguay a început în 1986 (în Uruguay). Deși contururile generale ale unui nou acord GATT au apărut după câțiva ani, încheierea acestuia nu a fost reușită în timpul a cinci întâlniri la vârf succesive ale G-7 între 1990 și 1994. Pe măsură ce runda cunoștea tergiversări an de an, participanții declarau că Acordul General pentru Tarife și Comerț ar trebui redenumit „Acordul General pentru Discuții și Discuții". O încheiere cu succes a rundei urma să adauge anual peste 100 de miliarde

39. Akira Hirata și Ippei Yamazawa (ed.), *Trade Policies Towards Developing Countries*, St. Martin's, New York, 1993 ; David J. Glover și Diana Tussie (ed.), *The Developing Countries in World Trade : Policies and Bargaining Strategies*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; Jock A. Finlayson și Mark W. Zacher, *Managing International Markets : Developing Countries and the Commodity Trade Regime*, Columbia, 1988.

de dolari la economia mondială. Dar banii reprezentau un bun colectiv, de care urmau să beneficieze atât statele care făcuseră concesii în timpul negocierilor finale, cât şi cele care nu făcuseră concesii. În final, s-a ajuns la un acord în 1994. SUA presaseră Europa să reducă subvenţiile pentru agricultură şi statele din Lumea a Treia să protejeze drepturile de proprietate intelectuală. În final, SUA au obţinut doar o parte din ceea ce intenţionaseră. Franţa s-a menţinut ferm pe poziţii şi a câştigat dreptul de a-şi proteja industria cinematografică faţă de producţiile americane.

Începând cu 1947, GATT a încercat să încurajeze statele să folosească tarifele de import, şi nu alte metode de protejare a industriilor, şi să le reducă în timp. GATT se concentra pe bunurile prelucrate şi a reuşit să reducă substanţial tarifele medii de la 40% din valoarea bunurilor acum câteva decenii, la 3% în 2002 (în cadrul acordului din Runda Uruguay). Nivelele tarifelor în Sudul globului sunt mult mai ridicate, în jur de 30%, reflectând protecţia mai ridicată de care industria din Lumea a Treia consideră că are nevoie.

Comerţul cu produse agricole este mai delicat din punct de vedere politic decât comerţul cu bunuri prelucrate şi a fost abordat serios doar în Runda Uruguay[40]. Comerţul cu servicii, cum ar fi cele bancare şi de asigurări, este o altă preocupare majoră a OMC. Acest tip de comerţ a ajuns la aproape un sfert din valoarea totală a comerţului mondial în anii '90. Comerţul în telecomunicaţii este o zonă aferentă de interes. În 1997, 70 de state (negociind prin intermediul OMC), au convenit asupra unui acord care permitea companiilor de telecomunicaţii din alte state să pătrundă pe pieţele lor.

Problemele legate de abordarea acestor aspecte sensibile au devenit vizibile în 1999. Mai întâi, o separaţie Nord-Sud s-a produs în OMC atunci când membrii nu au convenit asupra alegerii unui nou şef şi au împărţit mandatul de cinci ani între un neo-zeelandez (susţinut mai ales de Nord) şi un thailandez (susţinut mai ales de Sud, în special de Asia).

Apoi, în 1999, conferinţa OMC de la Seattle, unde miniştrii Comerţului speraseră să lanseze o nouă rundă de negocieri comerciale, s-a transformat într-un fiasco. Majoritatea statelor industrializate au dorit să includă pe agenda rundei prevederi referitoare la protecţia mediului şi reglementările din domeniul muncii, pe care statele mai sărace le-au considerat ca un atac asupra suveranităţii lor şi o modalitate prin care Nordul şi-ar menţine avantajul în comerţ. (Avantajul principal al Nordului este tehnologia, iar al Sudului este forţa de muncă ieftină şi resursele naturale.) Reprezentanţii statelor sărace au argumentat că aveau nevoie de comerţ pentru a-şi spori veniturile şi că nu puteau ajunge la standardele ţărilor industrializate (care au permis salarii reduse, condiţii de lucru dificile şi distrugerea mediului atunci când au început industrializarea). Activiştii ecologişti şi sindicali, cărora li s-au alăturat anarhiştii violenţi, au organizat proteste de stradă care au amânat cu o zi deschiderea conferinţei. Miniştrii Comerţului nu au putut conveni asupra unei noi agende pentru discuţiile comerciale, iar întâlnirea s-a încheiat printr-un eşec.

---

40. William P. Avery (ed.), *World Agriculture and the GATT*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1992 ; Renée Elizabeth Marlin-Bennett, *Food Fights : International Regimes and the Politics of Agricultural Trade Disputes*, Gordon and Breach, New York, 1993.

Revenindu-și după momentul Seattle, în 2001, miniștrii Comerțului care s-au reunit la Doha, în Qatar, au convenit să lanseze o nouă rundă de negocieri, **Runda Doha**. Aspectele ce sunt în prezent negociate includ agricultura, serviciile, produsele industriale, proprietatea intelectuală, reglementările OMC (inclusiv modalitatea de tratare a cazurilor de dumping), rezolvarea disputelor și chestiunile comerciale și de mediu. În 2003, statele din Sud s-au retras de la întâlnirea de la Cancun, Mexic, după ce statele industrializate au refuzat să renunțe la subvențiile pentru produsele agricole, care excludeau exporturile țărilor sărace. În 2005, la reuniunea de la Hong Kong, statele industrializate s-au pus de acord să elimine subvențiile la export, dar continuă negocierile dure cu privire la tarifele pentru bunurile prelucrate, protejarea proprietății intelectuale și la deschiderea sectoarelor financiare. Membrii OMC se luptă să încheie Runda Doha înainte ca autorizarea rapidă (*fast track*) (prin care Congresul american își ia angajamentul să voteze acordurile comerciale fără să le amendeze) de care beneficiază președintele Bush să expire în iulie 2007.

În general, statele continuă să participe la reuniunile OMC datorită faptului că beneficiile, sub forma creării de avuție globală, depășesc costurile – inconveniente pentru industriile interne sau ajustări dureroase ale economiilor naționale. Statele încearcă să schimbe regulile în favoarea lor, prin runde de negocieri (niciodată soldate un succes deplin), iar între runde încearcă să evite regulile pe căi minore. Însă beneficiile generale sunt mult prea mari pentru a fi puse în pericol prin neparticipare sau prin declanșarea frecventă a unor războaie comerciale.

Rezistența la comerț

Globalizarea economiei mondiale, care include comerțul în expansiune și alte aspecte (vezi capitolele 9-13), a generat o reacție contrară în multe părți ale lumii, inclusiv în SUA. Integrarea la nivel global a alimentat un contracurent de naționalism în mai multe regiuni unde oamenii cred că identitățile și comunitățile le sunt amenințate de influențele străine (vezi capitolul 5). Mai importante chiar decât această ripostă împotriva comerțului sunt dislocările materiale cauzate de globalizare, care afectează direct interesele unor segmente ale populației.

În statele industrializate lucrătorii din acele domenii – de la oțel și automobile la electronice și îmbrăcăminte – care se confruntă cu concurența țărilor cu venituri reduse din Sud sunt printre cei mai grav afectați de liberul schimb. Inevitabil, competiția din partea țărilor cu venituri reduse duce la stagnarea salariilor în domeniile respective din țările industrializate. Ea creează totodată presiuni pentru relaxarea standardelor de reglementare a muncii, precum cele care garantează siguranța lucrătorilor, și pot conduce la pierderi de locuri de muncă atunci când producătorii decid să închidă întreprinderile din țările cu venituri ridicate și să transfere operațiunile în Sud. Nu este surprinzător, de aceea, că sindicatele au fost printre cei mai activi oponenți ai expansiunii comerciale neîngrădite. (Deși SUA se află în centrul acestor dezbateri și alte țări industrializate se confruntă cu probleme similiare.)

Organizaţiile nonguvernamentale pentru drepturile omului s-au alăturat sindicatelor, solicitând ca acordurile comerciale să includă îmbunătăţirea condiţiilor de lucru în ţările cu venituri mici ; acestea ar putea include legi referitoare la salariul minim, munca prestată de copii şi protecţia muncii. Congresul SUA a interzis, în 1997, importul de produse (în special covoare) produse de 15 milioane de copii ce lucrează în condiţii de sclavie în Asia de Sud. Între timp, producătorii de îmbrăcăminte ca Nike şi Reebok, afectaţi de criticile referitoare la condiţiile inumane din fabricile lor din Asia, au adoptat voluntar un program prin care să pună capăt celor mai grave abuzuri ; criticii au ripostat că măsura nu ar îmbunătăţi considerabil situaţia. Aproape 250 de milioane de copii cu vârste sub 14 ani muncesc în Sudul globului, conform Organizaţiei Internaţionale a Muncii, afiliată la ONU – adică 20% dintre copiii cu vârste de 10-14 ani din America de Sud şi Asia şi 40% dintre copiii din Africa. În Coasta de Fildeş, cel mai mare exportator de cacao din lume (pentru ciocolata consumată în Nord), zeci de mii de copii lucrează pentru salarii mici, sau chiar ca sclavi, pe plantaţiile de cacao.

Şi grupurile ecologiste se opun activ expansiunii nelimitate a comerţului, despre care susţin că subminează legislaţia mediului din ţările industrializate şi promovează practici antiecologice în întreaga lume (vezi pp. 551-552). De exemplu, reglementările SUA impun vaselor de pescuit pentru creveţi să utilizeze aparatură care să înlăture riscul de înec în plasele pentru creveţi a speciilor de ţestoase, aflate în pericol de dispariţie. Indonezia, Malaysia, Thailanda şi Pakistanul, ale căror exporturi către SUA au fost interzise pentru că nu impun la rândul lor astfel de aparate, au depus o plângere la OMC, susţinând că reglementarea SUA le discriminează injust. În 1998, SUA au pierdut verdictul şi apelul făcut la OMC. Ţestoasele de mare au devenit un simbol al luptei ecologiştilor contra OMC. (În 2001, OMC a hotărât că legea americană poate fi acceptată după ce s-au făcut modificări care permiteau o aplicare mai echitabilă). În 1996, Brazilia şi Venezuela au dat în judecată SUA la OMC şi au forţat o schimbare a regulilor americane referitoare la benzină, considerând că reglementările din „Legea pentru un aer curat" americană constituiau bariere nontarifare.

În general, comerţul fără restricţii tinde să forţeze statele să îşi uniformizeze reglementările într-o varietate de domenii, ce nu se limitează la forţa de muncă şi regulile de mediu. De exemplu, OMC a decis în 1997 că temerile europenilor referitoare la utilizarea hormonilor de creştere pentru carnea de vită nu erau fundamentate ştiinţific şi, ca atare, reglementările UE nu puteau fi utilizate pentru a exclude carnea de vită din SUA ce conţinea hormoni. După ce UE a persistat cu restricţiile, Statelor Unite li s-a permis să riposteze prin impunerea de tarife ridicate pentru o serie de exporturi ale UE, cum ar fi brânzeturile franţuzeşti. În mod similar, OMC a decis în 2006 că restricţiile UE asupra importurilor de alimente modificate genetic provenind din SUA au încălcat regulile comerciale. Între timp, consumatorii americani erau îngrijoraţi de produsele agricole tratate cu pesticide din Mexic. Aceste exemple ilustrează varietatea surselor de reacţii negative faţă de acordurile de liber schimb. Grupările sindicale, ecologiste şi ale consumatorilor portretizează, toate, OMC ca o birocraţie secretă în afara controlului democratic, care serveşte interesele marilor corporaţii în defavoarea oamenilor obişnuiţi atât din Nord, cât şi din Sud. Criticii OMC obiectează că toate deliberările sale se ţin în spatele uşilor închise. Mult mai important, aceşti critici

şi exprimă neîncrederea faţă de „globalizarea" condusă de corporaţii (vezi p. 400), în care OMC este doar un aspect. Protestele de stradă au devenit o realitate comună a oricărei reuniuni internaţionale pe tema politicilor economice.

Beneficiile liberului schimb, aşa cum s-a observat mai devreme, sunt mult mai difuze decât costurile. Consumatorii din SUA beneficiază de preţuri reduse la bunuri importate din ţările unde salariile sunt mici, cum ar fi jucăriile din China. Consumatorii pot cheltui mai mulţi bani pe alte produse şi servicii, ceea ce conduce la angajarea mai multor cetăţeni americani. Importurile ieftine permit de asemenea menţinerea unui nivel scăzut al inflaţiei, de care beneficiază atât cetăţenii, cât şi politicienii.

Acordurile bilaterale şi regionale

Deşi OMC asigură un cadru general pentru comerţul multilateral pe o piaţă mondială, cea mai mare parte a comerţului internaţional este guvernată de acorduri politice internaţionale mai specifice. Acestea sunt de două tipuri : acordurile comerciale bilaterale şi zonele regionale de liber schimb.

Acordurile bilaterale

Tratatele bilaterale referitoare la comerţ constituie aranjamente reciproce pentru reducerea barierelor comerciale dintre state. De obicei, ele sunt destul de specifice. De exemplu, o ţară poate reduce interdicţia pentru importul produsului X (pe care cea de a doua ţară îl exportă la preţuri competitive), în timp ce ţara a doua îşi reduce tariful pentru produsul Y (exportat de prima ţară).

Parte din ideea ce a stat la baza fondării GATT/OMC a fost de a înlătura hăţişul de acorduri comerciale şi de a simplifica sistemul de tarife şi tratamente preferenţiale. Acest efort a fost doar parţial un succes. Acordurile comerciale bilaterale continuă să joace un rol important. Ele au avantajul de a atenua problema bunurilor colective, inerentă în negocierile multilaterale, şi de a promova reciprocitatea ca o modalitate de atingere a cooperării[41]. Când negocierile din cadrul OMC se împotmolesc, acordurile bilaterale pot susţine mersul înainte al comerţului. Cum majoritatea statelor au doar câţiva parteneri comerciali foarte importanţi, câteva acorduri bilaterale pot fi extrem de utile în structurarea relaţiilor lor comerciale. În 2006, Statele Unite şi Coreea de Sud şi-au impus încheierea unui acord bilateral până în aprilie 2007.

Zonele de liber schimb

Zonele regionale de liber schimb sunt de asemenea importante în structura comerţului mondial. În astfel de zone, grupurile de state învecinate cad de acord să înlăture total sau parţial barierele comerciale din regiunea lor. Dincolo de zonele de liber schimb,

41. Kenneth A. Oye, *Economic Discrimination and Political Exchange : World Political Economy in the 1930s and 1980s*, Princeton, 1992.

statele pot decide să reducă barierele comerciale *şi* să adopte un tarif comun pentru statele care nu sunt membre ale acordului. Acest tip de aranjament este cunoscut ca *uniune vamală*. Dacă membrii unei uniuni vamale decid să îşi coordoneze şi alte politici, ca, de exemplu, schimbul valutar, uniunea vamală devine o *piaţă comună*. Crearea unui acord comercial regional (de orice tip) permite unui grup de state să coopereze pentru sporirea propriei bogăţii fără a aştepta eforturile altor state. De fapt, dintr-o perspectivă economică naţionalistă, o zonă de liber schimb poate spori puterea unei regiuni în defavoarea altor regiuni din lume.

Cea mai importantă zonă de liber schimb este în Europa ; ea este legată de Uniunea Europeană, dar are un număr de membri mai mare. Deoarece Europa conţine un număr de mici state industrializate apropiate geografic, crearea unei pieţe integrate unice le permite să câştige avantaje economice ce sunt inerente unui stat mare, ca SUA. Experimentul de liber schimb la nivel european este un mare succes în general, contribuind la acumularea de bogăţie în Europa după cel de-al Doilea Război Mondial (vezi capitolul 10).

Statele Unite, Canada şi Mexicul au semnat în 1994 **Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA)**, după ce, în 1988, se încheiase acordul de liber schimb dintre SUA şi Canada[42]. În primul deceniu de existenţă a NAFTA, volumul importurilor americane atât din Mexic, cât şi din Canada a fost de peste două ori mai mare, apoi s-a mai redus într-o anumită măsură (după 1999). Canada şi Mexicul au fost primul şi cel de-al treilea partener comercial al SUA (Japonia fiind pe locul secund). Iniţial, moneda mexicană a scăzut drastic în raport cu dolarul în 1994-1995. Dar, pe termen lung, nu s-au materializat nici marile beneficii prevăzute de suporterii NAFTA, nici dezastrele anticipate de oponenţi.

Oponenţii NAFTA din SUA, care includ diverse sindicate şi grupări ecologiste, au criticat salariile mici şi legislaţia muncii inadecvată din Mexic, considerând că ele pot deteriora standardele muncii din SUA. Ecologiştii au criticat şi legislaţia mediului din Mexic, permisivă în raport cu cea din Statele Unite, considerând că NAFTA autorizează corporaţiile să polueze prin relocarea în Sud (vezi p. 550). Timp de şapte ani, până în 2003, guvernul american a amânat intrarea camioanelor mexicane pe teritoriul său (sindicatele transportatorilor americani susţineau că autovehiculele mexicane nu îndeplineau standardele de siguranţă).

Politicienii din America de Nord şi de Sud au discutat mult timp despre crearea unei zone unice de liber schimb în emisfera vestică, din Alaska în Argentina – *Zona de Liber Schimb a Americilor* (FTAA). Pentru a fi autorizat în această întreprindere, preşedintele Clinton a solicitat Congresului în 1997 să reinstituie procedurile rapide de vot (*fast track*), care angajează Congresul să voteze acordurile comerciale fără a le mai amenda. Dar democraţii din Congres au blocat această măsură, solicitând ca acordurile de liber schimb să includă standarde de muncă şi de mediu pentru alte

42. Peter Hakim şi Robert E. Litan (ed.), *The Future of North American Integration : Beyond NAFTA*, Brookings, Washington, DC, 2002 ; Peter Andreas şi Thomas J. Biersteker (ed.), *The Rebordering of North America : Integration and Exclusion in a New Security Conflict*, Routledge, New York, 2003 ; Gary Clyde Hufbauer şi Jeffrey J. Schott, *NAFTA : An Assessment*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1993.

state, puncte în care considerau că NAFTA era deficitar. Președintele Bush a avut mai mult succes, obținând procedura de vot rapid în Congres.

Negocierile FTAA au început în 2003, termenul-limită fixat fiind anul 2005. Însă mai mulți factori creaseră deja presiuni defavorabile FTAA. Recesiunea din 2001 și măsurile de securitate de după septembrie 2001 au restrâns comerțul ; China oferea companiilor americane o sursă mai bună de mână de lucru ieftină ; iar în America de Sud s-au instalat la putere guverne de stânga, circumspecte față de ideile economice liberale. Aceste guverne erau preocupate în cea mai mare măsură de un comerț fără tarife, în timp ce poziția SUA accentua o gamă de alte aspecte, incluzând serviciile, proprietatea intelectuală și transparența financiară.

Spre sfârșitul lui 2005, convorbirile comerciale au eșuat la o întâlnire la vârf în Argentina, unde unul dintre participanți, președintele venezuelean Hugo Chávez, a condus pe străzi un miting antiamerican de 25.000 de oameni. La începutul anului 2006, discuțiile în cadrul FTAA rămăseseră la un stadiu cvasiincipient, iar problemele legate de negocierile comerciale au căzut în sarcina OMC. Între timp totuși, se încheiase un acord de liber schimb între SUA și Chile, iar în 2004 un altul, între SUA și cinci state central-americane.

Eforturile de creare a unei zone de liber schimb, sau măcar a uneia de schimb semiliber în Asia, au început la sfârșitul anilor '80, dar au avansat greu. Spre deosebire de aranjamentele din Europa și America de Nord, un bloc asiatic ar include state foarte diferite – state bogate, precum Japonia, și sărace ca Filipine ; democrații, dictaturi și state comuniste. Nu este clar cum un ansamblu atât de divers ar putea să-și coordoneze interesele comune, mai ales că tiparele comerciale existente ale acestor state nu sunt orientate unele către celelalte, ci înspre alte state, precum SUA (din nou, prin contrast cu tiparele existente înainte de crearea zonelor de liber schimb din Europa și America de Nord). Totuși, în pofida acestor probleme, China și statele ASEAN negociază înlăturarea majorității tarifelor până în 2010.

În timpul Războiului Rece, blocul sovietic menținea propriul bloc comercial, Consiliul pentru Asistență Economică Reciprocă (CAER), cunoscut și sub denumirea de COMECON. După prăbușirea Uniunii Sovietice, membrii au făcut eforturi mari să se alăture economiei mondiale, de care fuseseră în mare parte separați. Comunitatea Statelor Independente (CSI), formată de 12 foste republici sovietice, rămâne integrată economic. Ea a fost anterior o zonă de liber schimb, fiind parte a unui singur stat și utilizând legături de transport, comunicații și alte tipuri de infrastructură.

Alte eforturi de creare a unor zone de liber schimb au avut rezultate amestecate. Piața Comună a Sudului (Mercosur) a debutat la începutul anilor '90 cu Brazilia, Argentina, Uruguay și Paraguay, iar Venezuela se afla în curs de aderare în 2006*. La sfârșitul anilor '90, Chile și Bolivia s-au alăturat ca membri asociați. Totuși, membrii Mercosur au un volum dublu al schimburilor comerciale cu SUA decât între ei. O piață comună a Caraibelor (CARICOM) a fost creată în 1971, dar zona nu este îndeajuns de mare sau de bogată pentru a face din comerțul liber la nivel regional un accelerator important al creșterii economice. Unsprezece state au creat Asociația

* Între timp, Venezuela a devenit membru cu drepturi depline în Mercosur (n.t.).

Latino-Americană a Liberului Schimb (LAFTA) în 1960 (în 1980 s-a transformat în Asociaţia Latino-Americană de Integrare), dar efortul a fost îngreunat de diversele nivele de sărăcie şi resurse ale membrilor şi de tiparele existente în relaţiile lor comerciale (la fel ca pentru eforturile asiatice menţionate mai sus). Venezuela, Columbia, Ecuador, Perú şi Bolivia au creat Piaţa Comună Andină în 1969; ea a avut mici succese, dar fără rezultate considerabile, deoarece volumul comerţului în interiorul blocului nu era semnificativ (comparativ, de exemplu, cu exporturile de petrol din Venezuela spre SUA).

Dacă regiunile de liber schimb precum cele existente în Europa şi America Nord devin puternice şi altele noi apar, OMC ar putea fi afectată. Cu cât statele sunt mai în măsură să îndeplinească cerinţele politice ale creşterii economice prin acorduri bilaterale şi regionale, cu atât mai puţin vor depinde de acordurile la nivel global, dezvoltate prin intermediul OMC. Suprapunerea între reglementările OMC şi acordurile regionale poate crea confuzie, la fel ca în 2006, când o comisie OMC a menţinut taxele percepute de SUA pe cheresteaua importată din Canada, în timp ce o comisie NAFTA a respins aceste taxe şi a ordonat înapoierea banilor către Canada.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedinţele Braziliei, Luiz Inacio Lula da Silva

PROBLEMA *Cum se pot concilia cererile partenerilor comerciali cheie şi nevoile economice interne.*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Braziliei. Sunteţi popular şi conduceţi o economie cu o situaţie bună, ce ocupă locul 17 în lume. Creşterea economică în 2004 a fost de 5%, de la –0,5% în 2003. Strategia de creştere economică bazată pe exporturi este o componentă centrală a acestui peisaj economic. Exporturile către statele industrializate ating nivele istorice, iar recent s-a înregistrat un surplus comercial, pentru prima dată după 1992. La nivel intern, sunteţi presat să asiguraţi accesul continuu al produselor agricole şi industriale locale pe piaţa internaţională. Statele Unite, Argentina, China, Olanda şi Germania sunt partenerii-cheie de export ai Braziliei. Numai Statele Unite reprezintă 23% din exporturile braziliene şi 20% din importuri. Combinat, statele UE formează 26% din exporturi, dar mult mai puţin din importuri.

SUA a făcut presiuni intense pentru aderarea Braziliei la FTAA, Zona de Liber Schimb a Americilor, dar aţi refuzat. De fapt, alături de India şi China, obiecţiile Braziliei faţă de noile reguli ale Organizaţiei Mondiale a Comerţului au oprit efectiv negocierile comerciale în 2003. Scopul dumneavoastră pentru OMC şi FTAA este ca ţările dezvoltate să îşi reducă subvenţiile agricole şi să majoreze cotele pentru produsele agricole braziliene. Până în prezent, SUA au respins în mare parte cererile dumneavoastră în domeniul agricol. Dată fiind puterea de negociere a SUA, ar putea fi dificil de obţinut concesii în această direcţie la viitoarele negocieri. Relaţiile comerciale cu vecinii sunt satisfăcătoare. Brazilia este cel mai mare membru al Mercosur, Piaţa Comună a Sudului. Recent aţi făcut eforturi pentru atragerea altor state latino-americane (precum Mexicul şi Perú) ca membri asociaţi ai Mercosur, pentru a vă asigura în eventualitatea eşecului negocierilor din cadrul FTAA. Din nefericire, Brazilia nu poate să se bazeze doar pe partenerii din Mercosur

pentru absorbția producției pentru export. De exemplu, trei membri plini ai Mercosur (Argentina, Paraguay și Uruguay) au un PIB combinat mai mic decât al Canadei.

SCENARIUL Imaginați-vă acum că Uniunea Europeană vă oferă un acord de liber schimb cu termeni mai buni (în special în privința produselor agricole) față de un potențial acord în cadrul Zonei de Liber Schimb a Americilor. Deoarece mai multe state UE sunt partenere importante de export, oferta este atractivă. Pentru ca exporturile Braziliei să continue să crească, oportunitățile sale de piață trebuie să se extindă. Oferta respectivă ar conferi o astfel de oportunitate, satisfăcând totodată industriile orientate spre export.
Dar acceptarea ofertei UE ar deranja foarte probabil SUA. Dacă SUA ar încheia un acord FTAA ce nu ar include Brazilia, ar fi o mișcare periculoasă pentru țara dumneavoastră, întrucât produsele similare ale țărilor vecine ar beneficia de un tratament preferențial pe piața americană, făcându-le deci mai atractive pentru consumatorii și companiile din SUA.

CE POLITICĂ ALEGEȚI Acceptați oferta UE? Încercați să negociați mai intens cu SUA pentru a obține un progres? Cum conciliați cererile partenerilor comerciali concurenți (și importanți), căutând totodată să obțineți cele mai bune rezultate pentru publicul intern?

Cartelurile

Un **cartel** reprezintă o asociație de producători sau consumatori (sau a ambelor grupuri) ai unui produs specific, formată pentru a manipula prețul produsului pe piața internațională. Este o formă neobișnuită, dar interesantă de regim comercial. Cel mai adesea, cartelurile sunt formate de producători, și nu de consumatori, deoarece de obicei există mai puțini producători decât consumatori și ei își pot coordona acțiunile pentru a menține prețurile la un nivel ridicat. Cartelurile pot utiliza o varietate de măsuri pentru a influența prețurile; cea mai eficientă este coordonarea limitelor de producție de către fiecare membru, în vederea reducerii ofertei pentru bunul respectiv în raport cu cererea.

Cel mai important cartel în economia internațională este **Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC)**. Statele membre controlează tranzacții cu petrol în valoare de sute de miliarde de dolari anual - respectiv 60% din totalul mondial, suficient pentru a influența prețurile (un cartel nu trebuie să dețină monopolul asupra producției unui bun pentru a fi în măsură să influențeze prețul acestuia). La momentul de maximă putere a OPEC în anii '70, ponderea deținută era și mai mare. OPEC are sediul la Viena, în Austria (care nu este stat membru), și organizează negocieri de mai multe ori pe an pentru a fixa cotele de producție ale fiecărui stat, pentru a menține prețurile mondiale ale petrolului în limita prestabilită. Nivelele de export ale membrilor sunt prezentate în tabelul 8.1. Arabia Saudită este de departe cel mai mare exportator de petrol și ocupă, ca atare, o poziție unică în economia mondială.

OPEC ilustrează potențialele probleme grave pe care un cartel le poate cauza în legătură cu bunurile colective. Membrii OPEC pot (și aplică de fapt această practică) trișa și mări cotele proprii de producție, beneficiind însă și de bunul colectiv

reprezentat de preţurile ridicate ale combustibililor. Bunul colectiv se dezintegrează atunci când prea mulţi membri îşi cresc cotele, aşa cum s-a întâmplat adesea în cazul OPEC. Atunci, preţul mondial al petrolului scade. (Acuzaţiile Irakului că un membru al OPEC, Kuweitul, depăşea cotele de producţie şi contribuia la scăderea preţurilor, au reprezentat unul dintre factorii invaziei Kuweitului în 1990.)

Tabelul 8.1. *Membrii OPEC şi producţia de petrol, martie 2006*

Statele membre	Milioane de barili/zi
Arabia Saudită	9,4
Iran	3,9
Kuweit	2,6
Venezuela	2,5
Emiratele Arabe Unite	2,5
Nigeria	2,2
Irak	1,7
Libia	1,7
Algeria	1,4
Indonezia	1,0
Qatar	0,8
Total OPEC	29,6
Procent din producţia mondială	40%

Sursa: Date adaptate de la US Department of Energy, Energy Information Administration.

Notă: Marii exportatori de petrol care nu sunt membri ai OPEC: Rusia, Kazahstan, Mexic, China, Marea Britanie şi Norvegia. Ecuadorul şi Gabonul, exportatori minori, au părăsit OPEC în 1992, respectiv în 1995. Statele Unite, până acum câteva decenii un exportator important, a devenit un importator major.

OPEC funcţionează probabil atât de bine deoarece un singur membru, Arabia Saudită, are suficient petrol pentru a manipula unilateral oferta şi astfel pentru a ridica sau coborî preţurile – o formă de stabilitate hegemonică în cadrul cartelului. Arabia Saudită poate să contracareze eventualele trişări din OPEC (reducând propria producţie) şi să păstreze preţurile la nivelul agreat. Sau, dacă prea mulţi membri ai OPEC nu respectă cotele alocate, ea îi poate pedepsi prin suprasaturarea pieţei cu petrol şi scăderea preţurilor până când ceilalţi membri ai OPEC revin la normal.

Consumatorii nu formează de obicei carteluri. Totuşi, ca replică la OPEC, cele mai importante state importatoare de petrol au format Agenţia Internaţională pentru Energie (AIE), care are unele dintre funcţiile unui cartel. AIE coordonează politicile energetice ale statelor industrializate mari – cum ar fi menţinerea rezervelor în caz de penurie pe piaţa mondială – pentru a menţine preţurile petrolului la un nivel redus şi stabil. Cei mai mari importatori de petrol sunt membrii G-8 (statele industrializate mari). Având în vedere importanţa petrolului pentru economia mondială şi existenţa

atât a cartelurilor de producători, cât şi a celor de consumatori, preţul petrolului a fost surprinzător de instabil, preţurile fluctuând de-a lungul anilor de la puţin peste 10 dolari barilul la aproape 60 de dolari. Preţurile mari din anul 2000 au contribuit la o recesiune mondială în 2001, când preţurile au ajuns temporar la un nivel redus. Dar la începutul anului 2005, prin creşterea cererii datorată Chinei, preţurile au depăşit 50 de dolari pe baril.

Pentru câteva mărfuri care sunt susceptibile la mari fluctuaţii de preţ pe pieţele mondiale – dăunătoare atât producătorilor, cât şi consumatorilor – s-au format carteluri comune de producători şi consumatori. Pentru a menţine stabilitatea preţurilor, statele producătoare şi consumatoare folosesc cartelul pentru a coordona cererea şi oferta globală. Astfel de carteluri există pentru cafea, anumite minerale şi alte produse. În cartelul cafelei, Columbia a solicitat la sfârşitul anilor '80 un preţ-ţintă mai mare pentru cafea, astfel încât fermierii columbieni să aibă un stimulent pentru a trece de la cultivarea de coca (pentru producerea cocainei) la cafea. Dar Statele Unite, fiind cel mai mare stat consumator de cafea, nu a fost de acord cu propunerea de creştere a preţurilor[43]. Din 1997, preţurile la cafea au scăzut cu două treimi, forţând mulţi cultivatori să treacă la coca sau, în Africa, la khat. Organizaţiile neguvernamentale au introdus cafeaua certificată Fair Trade, garantând fermierilor un preţ peste costurile de producţie, în condiţiile fluctuaţiilor de pe piaţă. Până în 2006, 400 de companii vindeau produse certificate Fair Trade, prin 33.000 de magazine.

În general, ideea de cartel este contrară economiei liberale deoarece cartelurile reprezintă eforturi deliberate de a distorsiona pieţele libere. Totuşi, ocazional, dacă pieţele libere determină mari fluctuaţii de preţ, crearea unui cartel poate pune ordine în haos şi să conducă la o mai mare eficienţă. Cartelurile nu sunt, în general, forţe de piaţă suficient de puternice pentru a determina preţurile mondiale generale: există prea mulţi producători şi furnizori şi prea multe produse care le pot înlocui pe cele ce devin prea scumpe pentru ca un cartel să poată pune piaţa în dificultate. Excepţiile, cum ar fi OPEC în anii '70, sunt rare.

Statele au descoperit că merită să îşi dezvolte constant schimburile comerciale, folosind o varietate de regimuri şi instituţii – OMC, zonele de liber schimb şi cartelurile. În general, în pofida unei pierderi de suveranitate ca rezultat al creşterii interdependenţei, aceste eforturi au fost benefice pentru statele participante. Regulile politice stabile ce guvernează comerţul permit statelor să obţină câştiguri economice substanţiale din schimburile internaţionale. O astfel de stabilitate politică este totodată importantă pentru relaţiile internaţionale monetare şi de afaceri, care sunt analizate în capitolul 9.

43. Robert H. Bates, *Open-Economy Politics : The Political Economy of the World Coffee Trade*, Princeton, 1997.

ABORDARE CRITICĂ

1. Să presupunem că statul dumneavoastră ar avea şansa să încheie un acord comercial major făcând concesii substanţiale. Acordul ar produce anual 5 miliarde de dolari pentru statul dumneavoastră şi 10 miliarde de dolari pentru fiecare dintre celelalte state implicate, care sunt aliaţi politici, dar rivali economici. Ce recomandări ar oferi un mercantilist conducătorului statului dumneavoastră în legătură cu o astfel de înţelegere? Ce argumente i-ar susţine recomandările? Prin ce ar fi diferite recomandările şi argumentele liberale?
2. China pare să realizeze o tranziţie de succes la economia de piaţă şi se dezvoltă rapid. Ea tinde să devină cea de a doua putere economică a lumii. Consideraţi acest lucru ca fiind pozitiv sau negativ pentru ţara dumneavoastră? Raţionamentul pe care îl faceţi reflectă idei mercantiliste sau liberale?
3. Dată fiind teoria stabilităţii hegemonice, ce efecte ar putea avea sporirea puterii SUA în era de după Războiul Rece asupra sistemului comercial internaţional? Cum s-ar putea manifesta concret aceste efecte?
4. Înainte de citirea acestui capitol, în ce măsură aveaţi o preferinţă pentru achiziţionarea de produse fabricate în propria ţară? Acest capitol v-a schimbat părerile despre subiect? În ce mod?
5. NAFTA, acordul de liber schimb dintre Canada, Mexic şi Statele Unite, are peste zece ani de existenţă. Dat fiind că salariile în Mexic sunt mai mici, iar tehnologia mai puţin dezvoltată decât în SUA, ce industrii americane consideraţi că au avut de câştigat de pe urma NAFTA? În mod specific, consideraţi că industriile care utilizează intens mână de lucru sau cele bazate pe tehnologie de vârf au fost învingătoare sau perdante? De ce?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Mercantilismul pune accentul pe utilizarea politicilor economice pentru a spori puterea statului în raport cu alte state. Este legat de realism.
- Liberalismul subliniază rolul cooperării internaţionale – în special prin liber schimb la nivel internaţional, pentru a creşte generarea de avuţie la nivel general (indiferent de distribuirea acesteia între state). Liberalismul este conceptual legat de idealism.
- Majoritatea schimburilor internaţionale implică anumite interese concurente şi unele interese comune statelor participante. Înţelegerile pot fi realizate deoarece ambele părţi profită, dar conflictele referitoare la rezultatele specifice necesită negociere.
- Globalizarea este percepută diferit de diverşi specialişti, dar se referă în general la amploarea, viteza şi intensitatea sporită a legăturilor la nivel mondial. Procesul poate să slăbească, să întărească sau să transforme puterea statelor. Activiştii antiglobalizare se opun puterii crescânde a corporaţiilor, dar nu cad de acord asupra obiectivelor şi tacticilor lor.
- Volumul comerţului mondial este foarte ridicat – aproximativ o şesime din activitatea economică totală – şi este concentrat puternic în statele din Vestul industrializat (Europa Occidentală, America de Nord şi Japonia/Pacific).
- Comerţul generează bogăţie, permiţând statelor să se specializeze în producţia de bunuri şi servicii pentru care beneficiază de un avantaj comparativ (şi să importe alte bunuri necesare).

Distribuirea beneficiilor unui schimb este generată de preţul bunurilor tranzacţionate. Când există mulţi vânzători şi cumpărători, preţurile sunt în general determinate de echilibrul pieţei (cerere şi ofertă).

- Statele comuniste, în timpul Războiului Rece, aveau economii planificate centralizat, în care guvernele naţionale impuneau preţuri şi alocau resurse. Aproape toate aceste state sunt în tranziţie spre economia de piaţă, ce pare să fie mai eficientă în generarea de bogăţie. Tranziţia a fost deosebit de dureroasă în Rusia şi Europa de Est, mai puţin însă în China.
- Politicul intervine pe pieţele internaţionale în moduri variate, inclusiv prin folosirea sancţiunilor economice ca factor de influenţă politică asupra statului-ţintă. Totuşi, sancţiunile sunt dificil de aplicat, exceptând situaţia în care toţi actorii economici importanţi se angajează să le respecte.
- Mercantiliştii favorizează politicile comerciale care produc un surplus comercial pentru propriul stat. Balanţa comercială pozitivă generează bani ce pot fi utilizaţi pentru întărirea puterii statului.
- Statele devin tot mai interdependente, prin aceea că bunăstarea statelor depinde de cooperarea dintre ele. Unii specialişti susţin că interdependenţa crescândă face ca forţa militară să fie un factor de influenţă mai puţin util în negocierile internaţionale.
- Statele care şi-au redus dependenţa faţă de alte state, prin implementarea unei politici autarhice autosuficiente, au înregistrat eşecuri în generarea de bogăţie pentru sporirea propriei bunăstări. Autodependenţa, ca şi planificarea centralizată, s-a discreditat în mare măsură, nefiind o strategie economică viabilă.
- Prin politici protecţioniste, multe state încearcă să protejeze anumite industrii interne de competiţia internaţională. Astfel de politici tind să încetinească generarea de bogăţie la nivel global, dar ajută domeniile specifice.
- Protecţionismul se poate aplica în diferite moduri, inclusiv prin impunerea de tarife la import (metoda preferată), cote, subvenţii şi alte bariere nontarifare.
- Industriile fac adesea lobby pe lângă guverne pentru a fi protejate. Guvernele din multe state dezvoltă politici industriale care ghidează eforturile de întărire a industriilor interne în contextul pieţelor internaţionale.
- Anumite produse – în special alimentele, proprietatea intelectuală, serviciile şi mărfurile militare – tind să devieze, mai mult decât altele, de la principiile de piaţă. Conflictele politice dintre state referitoare la astfel de produse sunt frecvente.
- O piaţă mondială bazată pe liberul schimb este un bun colectiv (disponibil tuturor membrilor, indiferent de contribuţia acestora) în măsura în care statele beneficiază de pe urma accesului pe pieţele străine, indiferent dacă ele şi-au deschis sau nu propriile pieţe pentru produsele străine.
- Deoarece nu există un guvern mondial care să aplice regulile comerţului, aplicarea lor depinde de reciprocitate şi de autoritatea statului. În particular, statele răspund prin deschiderea reciprocă a pieţelor (sau pedepsesc reciproc refuzul de a permite accesul produselor străine). Deşi aceasta duce uneori la războaie comerciale, reciprocitatea a dus la o cooperare substanţială.
- În timp, regulile aferente regimurilor comerciale (şi din alte arii tematice ale relaţiilor internaţionale) devin fundamentul unor instituţii permanente, ale căror funcţii administrative oferă şi mai multă stabilitate şi eficienţă comerţului global.
- OMC, anterior GATT, este cel mai important acord comercial multilateral. GATT a fost instituţionalizat în 1995, prin crearea OMC, care a lărgit aria acordului de la bunurile prelucrate până la agricultură şi servicii. Proprietatea intelectuală constituie un alt punct recent de interes.

- De-a lungul unor runde succesive de negocieri GATT, pe parcursul a cincizeci de ani, statele au redus ratele generale ale tarifelor (în special pentru bunurile industriale). Runda Uruguay a GATT, finalizată în 1994, a adăugat sute de miliarde de dolari în generarea de avuţie la nivel global. Runda Doha a început în 2003 şi ar fi urmat să se încheie în 2006. Între timp, în întreaga lume s-a renunţat la tarifele pentru textile, începând cu ianuarie 2005.
- Deşi OMC furnizează un cadru global, statele continuă să opereze după mii de acorduri comerciale bilaterale, ce detaliază reguli comerciale pentru produse specifice.
- Zonele regionale de liber schimb (cu puţine sau cu nici un tarif ori bariere nontarifare) au fost create în Europa, America de Nord şi în alte zone, dar cu un succes mai redus. NAFTA include Canada, Mexicul şi Statele Unite ale Americii.
- Cartelurile internaţionale sunt folosite uneori de producătorii dominanţi (câteodată alături de marii consumatori) spre a controla şi stabiliza preţurile pentru o marfă pe pieţele internaţionale. Cel mai vizibil exemplu din ultimele decenii a fost cartelul producătorilor de petrol, OPEC, ai cărui membri controlează mai mult de jumătate din exporturile unei mărfi vitale, petrolul.
- Acordurile de liber schimb au generat o reacţie profund negativă a unor grupări de interese active politic afectate de globalizare; ele includ sindicate, grupări ecologiste, organizaţii nonguvernamentale pentru drepturile omului şi anumiţi consumatori.

TERMENI-CHEIE

mercantilism 396
liberalism 396
globalizare 400
avantaj comparativ 403
economie de tranziţie 408
industrii deţinute de stat 409
economii mixte 409
balanţă comercială 411
interdependenţă 412
autarhie 415
protecţionism 415
dumping 417
tarif 417
bariere nontarifare 417
politică industrială 420
drepturi de proprietate intelectuală 421
sectorul serviciilor 422
Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC) 426
Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) 426
Clauza naţiunii celei mai favorizate 426
Sistemul generalizat de preferinţe (SGP) 427
Runda Uruguay 427
Runda Doha 429
Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA) 432
cartel 435
Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) 435

SĂ DEZBATEM SUBIECTUL

Angajamentul Americii faţă de liberul schimb: O promisiune fără conţinut?
de Mir Zohair Husain

Prezentare După cel de-al Doilea Război Mondial, SUA au început să joace un rol conducător în mişcarea ce promova liberul schimb, fondând Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) în 1947 – redenumit Organizaţia Mondială a Comerţului

(OMC) în 1995 – și Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA) în 1993. La începutul anilor '90, SUA au promovat o Zonă de Liber Schimb a Americilor (de Nord și de Sud). De fapt, SUA au sprijinit constant liberul schimb ca fiind cea mai bună metodă pentru ca statele să își folosească avantajele comparative pentru producția și exportul de bunuri.

Totuși, alte state pun la îndoială angajamentul Americii față de liberul schimb, susținând că îl promovează agresiv, dar numai în scopul deschiderii piețelor străine pentru bunurile și serviciile americane, continuând să își protejeze industria și agricultura. Mai mult, susțin criticii, SUA își folosesc puterea economică enormă pentru a negocia acorduri comerciale care îi sunt favorabile, dar desconsideră orice clauze din aceleași acorduri care îi sunt defavorabile.

Susținătorii Americii ripostează că liberul schimb rămâne punctul central al politicilor comerciale ale SUA. De altfel, sistemul internațional a cunoscut o transformare economică dramatică de la nașterea erei moderne a liberului schimb, la mijlocul anilor '40. Procesul de globalizare a cauzat schimbări fără precedent în liberul schimb. Nu mai este posibil ca statele – în special cele din Asia, Africa și America de Sud – să concureze economic fără a practica un anumit nivel de protecționism. Mai mult, Statele Unite urmează în esență aceleași reguli ca și celelalte țări. În februarie 2004, SUA au renunțat la tarifele pentru importurile de oțel, ca urmare a deciziei OMC prin care se sprijinea plângerea oficială a UE din 2002, conform căreia SUA protejau industria internă a oțelului.

Au dreptate partenerii comerciali ai SUA când declară că acestea doar mimează liberul schimb? Sau sunt așteptările legate de politica liberului schimb nerealiste în economia politică internațională actuală?

Argumentul 1. SUA nu este sinceră în legătură cu liberul schimb

SUA nu reușesc uneori să își îndeplinească angajamentele legate de liberul schimb din cauza grupurilor de lobby din interiorul său. După septembrie 2001, în pofida sprijinului deplin al Pakistanului pentru războiul american contra Al-Qaeda și a terorismului, Administrația Bush nu a respectat promisiunea de a-și reduce tarifele pentru importurile de textile din Pakistan.

> La două luni după atacurile teroriste de la 11 septembrie, Statele Unite au promis acordarea unei asistențe economice de 800 de milioane de dolari către Pakistan... În februarie 2002, SUA au oferit Pakistanului un pachet pe trei ani de bonusuri comerciale, inclusiv relaxarea cotelor pentru anumite importuri de textile. Dar multe scutiri se refereau la mărfuri pe care Pakistanul nu le produce în cantități substanțiale. Acum trei săptămâni, ministrul pakistanez al Comerțului, Humayun Akhtar Khan, a afirmat că doar 20 de milioane din potențialele beneficii de 143 de milioane de dolari s-au materializat în primul an. (Daniel Altman, „Trade Pact With Pakistan Reflects Politics, Not Economics, Critics Say", *The New York Times*, 2 iulie 2003)

SUA promovează liberul schimb doar când acesta este în interesul lor național. În mod repetat, SUA au îndemnat alte state să își deschidă piețele interne și să practice liberul schimb. Totuși, situația pescuitului de somn din Vietnam ilustrează că SUA recurg inclusiv la schimbarea arbitrară a regulilor comerciale în propriul interes.

> Guvernul american a adăugat un ultim exemplu de ipocrizie în eforturile sale de a anihila industria vietnameză a pescuitului de somn, îngropând-o sub un munte de măsuri protecționiste. SUA au declarat că Vietnamul a încălcat reglementările comerciale,

ceea ce ar impune tarife permanente prohibitive din partea Comisiei pentru Comerţ Internaţional a SUA.
Argumentele împotriva Vietnamului au fost în mod brutal deformate de către grupurile de interes politice şi din industria pescuitului din SUA... Nu s-a prezentat nici o probă convingătoare a acuzaţiei că Vietnamul practică un preţ de dumping în vânzarea de somn pe piaţa americană. Din contră, sute de mii de pescari vietnamezi au câştigat un avantaj comparativ atunci când au fost încurajaţi chiar de Guvernul SUA să lase la o parte amintirile războiului şi să pătrundă pe piaţa mondială. [Ca urmare] ...fileul de somn autentic importat din Vietnam... va fi etichetat ca file de specii „tra" sau „basa" în America [prin ordinul Congresului]. În plus se vor impune şi tarife punitive. („The «Free Trade» Fix Is In", *The New York Times*, 25 iulie 2003)

Politicile comerciale ipocrite dăunează SUA şi altor state. Economiile altor state nu sunt singurele care au de suferit de pe urma politicilor comerciale ipocrite ale SUA. Prin protejarea fermierilor şi a altor afaceri, SUA au determinat alte ţări – în special cele în curs de dezvoltare – să îşi protejeze pieţele şi să apeleze mai puţin la industriile de servicii americane.

...dominaţia industriei prelucrătoare şi a agriculturii americane a fost eclipsată de industria serviciilor. Exporturile precum cele în domeniul bancar, transporturi şi călătorii constituie 25-30% din exporturile anuale ale SUA. Ele sunt de asemenea unele din puţinele puncte pozitive din balanţa noastră comercială: sectorul serviciilor a încheiat anul trecut cu un surplus comercial de 49 de miliarde de dolari, împiedicând ca deficitul comercial al SUA, de 435 de miliarde de dolari, să fie şi mai mare ... [Totuşi], din frustrare pentru modul în care America şi Europa îşi protejează fermierii, producătorii de textile şi alte grupuri, ţările în curs de dezvoltare ca Brazilia refuză să îşi deschidă şi mai mult pieţele pentru importurile de servicii... [Astfel], menţinerea subvenţiilor agricole nu afectează doar ţările în curs de dezvoltare, dar pune în pericol milioane de locuri de muncă din sectorul american al serviciilor. (Rick Lazio, „Some Trade Barriers Won't Fall", *The New York Times*, 9 august 2003)

Argumentul 2. Acuzaţiile privind ipocrizia SUA în privinţa comerţului sunt false

Pieţele comerciale actuale necesită un anumit grad de protecţionism în liberul schimb. Într-un sistem global interdependent, chiar şi practicanţii liberului schimb, ca SUA, trebuie să folosească anumite politici protecţioniste pentru a putea să rămână competitivi şi prosperi.

...o mutaţie seismică în economia mondială este determinată în prezent de trei evoluţii majore. În primul rând, noua stabilitate politică permite o circulaţie mult mai liberă în lume a capitalului şi tehnologiei. În al doilea rând, sistemele de educaţie puternice produc zeci de milioane de lucrători inteligenţi şi motivaţi în lumea în curs de dezvoltare, în mod deosebit în India şi China, ce sunt la fel de capabili ca angajaţii cei mai educaţi din lumea dezvoltată, dar sunt dispuşi să lucreze pentru doar o fracţiune din salariile de acolo. În ultimul rând, comunicaţiile necostisitoare, de bandă largă, fac fezabilă amplasarea şi managementul efectiv al forţelor de muncă oriunde în lume... aceste noi evoluţii pun sub semnul întrebării unele dintre noţiunile-cheie ce stau la baza doctrinei liberului schimb. (Charles Schumer şi Paul Craig Roberts, „Second Thoughts on Free Trade", *The New York Times*, 6 ianuarie 2004)

Principiul avantajului comparativ este perimat. Un argument central al liberului schimb este că fiecare țară poate fi un învingător din punct de vedere economic dacă se concentrează pe producerea a ceea ce realizează cel mai bine. Totuși, companiile multinaționale au transformat conceptul de avantaj comparativ.

> Argumentele în favoarea liberului schimb se bazează pe principiul „avantajului comparativ", avansat de economistul britanic David Ricardo, respectiv pe ideea că fiecare stat ar trebui să se specializeze în ceea ce produce cel mai bine și să facă schimburi cu celelalte pentru a-și acoperi celelalte nevoi...
> Totuși, atunci când Ricardo afirma că liberul schimb va aduce câștiguri comune tuturor statelor, el a presupus că resursele utilizate pentru a produce bunuri, ceea ce el numea „factorii de producție", nu vor fi ușor de transferat peste granițele internaționale. Avantajul comparativ este subminat dacă factorii de producție pot fi transferați acolo unde ei sunt cei mai productivi: în cazurile actuale, în acele puține țări care au mână de lucru ieftină din abundență. În această situație, nu mai există câștiguri comune – unele state câștigă, iar altele pierd. (Charles Schumer și Paul Craig Roberts, „Second Thoughts on Free Trade", *The New York Times*, 6 ianuarie 2004)

SUA fac progrese semnificative în promovarea liberului schimb. SUA conduc în fața Uniunii Europene și Japoniei, în privința reducerii politicilor protecționiste din agricultură (subvenții pentru fermieri și tarife impuse importurilor de produse agricole), care sunt deosebit de nocive pentru economiile țărilor în curs de dezvoltare.

> În pofida miliardelor de dolari acordate ca subvenții agricole de Administrația Bush la presiunea membrilor Congresului din statele americane cu o agricultură foarte dezvoltată, Washingtonul este o voce fermă și constructivă, conducând statele bogate către o politică agricolă mai justă...
> În privința tarifelor, acordul scoate la lumină și diferendele transatlantice. Washingtonul a susținut pe drept ca tarifele să fie limitate la nivele rezonabil de joase, în timp ce Japonia și Uniunea Europeană preferă o reducere generală, dar care ar păstra bariere excesiv de ridicate. Cu ce ar ajuta o reducere cu 30% a tarifului de 500% impus de Japonia orezului importat? („Inching Toward Trade Fairness", *The New York Times*, 15 august 2003)

❖ Întrebări

1. Dați cinci exemple care ilustrează argumentul că SUA au fost un promotor al liberului schimb, și cinci care arată că SUA își folosesc puterea pentru a recurge la protecționism.
2. Este dificil pentru o țară să practice liberul schimb în sistemul actual extrem de competitiv și interconectat? De ce sau de ce nu?

❖ Bibliografie selectivă

Michael Lusztig, *The Limits of Protectionism: Building Coalitions for Free Trade*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2004.
Mehdi Shafeddin, *Trade Policy at the Crossroads*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

POSTURI ÎN DOMENIUL AFACERILOR INTERNAŢIONALE

REZUMAT Posturile în afaceri internaţionale vin cu o ofertă salarială consistentă, o activitate interesantă, dar şi cu un program încărcat pentru cei care au aptitudini lingvistice şi culturale.

BENEFICII ŞI COSTURI În timp ce ritmul şi sfera globalizării s-au accelerat, au înflorit oportunităţile pentru a lucra în afacerile internaţionale. Pentru numeroase companii mari, diferenţa dintre naţional şi global a încetat să mai existe. Acest nou context aduce cu sine oportunităţi şi noi provocări pentru potenţialii angajaţi.
Carierele din afacerile internaţionale oferă multe avantaje. Posturile în afaceri pot fi plătite cu mult mai bine decât cele din administraţia guvernamentală sau ONG-uri şi pot aduce noi oportunităţi de a călători foarte mult şi de a stabili relaţii la nivel global. Slujbele din străinătate presupun relocarea într-o altă ţară şi contactul cu o altă cultură.
Totuşi, o asemenea alegere în ce priveşte cariera are şi câteva costuri potenţiale. Multe posturi cer un program destul de lung, călătorii obositoare şi relocări frecvente. Ca în orice post, evoluţia profesională sau avansarea în funcţie pot cădea victime unor circumstanţe externe, cum ar fi ciclurile globale de afaceri. Şi, mai ales, aceste posturi pot fi destul de dificile pentru familiile angajaţilor.
Oportunităţile internaţionale apar în diverse sectoare de afaceri. Domeniile bancar, marketing (relaţii publice), vânzări şi computere/telecomunicaţii au cunoscut creşteri impresionante în ultimii ani. Aceste slujbe pot fi împărţite în trei mari categorii: (1) cele care sunt localizate la nivel naţional, dar implică şi interacţiuni semnificative cu firme din străinătate; (2) slujbe localizate la nivel naţional pentru companii din străinătate şi (3) acele slujbe de peste graniţe pentru firme naţionale sau internaţionale.

APTITUDINI CARE TREBUIE CULTIVATE O soluţie pentru a ajunge în lumea afacerilor internaţionale este de a vă dezvolta două tipuri de abilităţi: cele legate de relaţiile internaţionale şi cele legate de operaţiunile de afaceri. Programele tradiţionale de *MBA* (*Master in Business Administration*) şi ale şcolilor de afaceri vor fi benefice pentru toate cele trei tipuri de slujbe, dar, pentru cele din străinătate, angajatorii caută adesea un set mai larg de abilităţi în economie, ştiinţe politice şi comunicare. Astfel, nu doar abilităţile tradiţionale de afaceri, dar şi cele lingvistice sau culturale sunt esenţiale. Angajatorii îi caută pe cei care cunosc atât populaţia şi „geografia" economică, cât şi cultura unei ţări. Experienţa obţinută odată cu studiile efectuate în străinătate, în special cele care au implicat şi munca în ţara respectivă, poate fi de ajutor în a arăta abilitatea de adaptare şi de funcţionare la parametri ridicaţi în alte culturi. De asemenea, abilităţile de analiză şi de scriere vor cântări greu în ochii angajatorilor.
În acelaşi timp, cercetarea poate constitui un atu în obţinerea unei astfel de slujbe. Angajatorii caută adesea oameni ce deţin cunoştinţe despre o industrie sau despre o companie, în aşa fel încât să valorifice la maximum limbajul şi abilităţile culturale ale unui angajat. Desigur, deşi experienţa în afacerile naţionale nu poate fi dăunătoare, trebuie să aveţi în vedere faptul că practicile, obiceiurile şi modelele de afaceri dintr-o ţară pot să nu funcţioneze foarte bine peste graniţe. Abilităţile multiculturale, combinate cu o cunoaştere substanţială a afacerilor, pentru a putea „traduce" nevoile operaţionale ale companiilor din lumea afacerilor la nivel global, sunt foarte apreciate.

RESURSE

Edward J. Halloran, *Careers in International Business*, ed. a II-a, Mc Graw-Hill, New York, 2003.
Deborah Penrith (ed.), *The Directory of Jobs and Careers Abroad*, ed. a XII-a, Vacation Work Publications, Oxford, U.K., 2005.
http://www.rileyguide.com/internat.html
http://www.jobsabroad.com/search.cfm
http://www.transitionsabroad.com/listings/work/careers/index.shtml

Capitolul 9

BANII ŞI AFACERILE

Despre bani

Acest capitol face un rezumat al politicii aferente sistemului monetar mondial şi apoi dezbate rolul companiilor private ca actori nestatali în economia mondială. Sistemul monetar reprezintă doar un aspect al mediului politic pe care îl creează guvernele, mediu care conturează regulile pentru afacerile internaţionale şi contextul pentru acţiunile companiilor multinaţionale (CMN).

Imaginaţi-vă o lume *fără* bani. Pentru a dirija un schimb economic, bunurile cu care s-ar face troc ar trebui să fie adunate în acelaşi loc şi comercializate în cantităţi care să reflecte valorile relative atribuite fiecărui bun de către fiecare parte comerciantă. Acest gen de comerţ care nu implică bani se numeşte *barter*. Încă mai este folosit uneori, atunci când sistemele monetare nu funcţionează bine. De exemplu, în timpul războiului civil din Angola, care a avut loc în anii '90, atunci când valoarea etalonului monetar al guvernului s-a redus de un miliard de ori, moneda pentru tranzacţii a fost, de obicei, cana de bere.

Unitatea monetară folosită într-o economie este arbitrară, însă, în mare, trebuie să aibă aceeaşi valoare pentru popoare diferite. Cu ajutorul banilor, bunurile pot fi trecute direct de la vânzători la cumpărători, fără a fi nevoie să fie centralizate într-un loc. Într-o economie mondială, bunurile pot fi rulate în mod liber între multe state – schimbul monetar urmăreşte cine şi cui îi datorează bani şi pentru ce. Banii oferă un mediu unic faţă de care poate fi evaluat orice bun. Vânzători şi cumpărători diferiţi atribuie bunurilor valori diferite, însă toţi cumpărătorii şi vânzătorii atribuie aproximativ aceeaşi valoare banilor, astfel încât aceştia din urmă constituie un etalon comparativ cu care se pot măsura alte valori.

Banii în sine au o valoare proprie mică sau nu au chiar nici o valoare. Ceea ce le conferă importanţă este convingerea larg răspândită că ei au valoare – că pot fi oferiţi în schimbul bunurilor. Întrucât depinde de bunăvoinţa oamenilor să-i cinstească şi să-i folosească, valoarea banilor se bazează pe încredere. Guvernele au datoria de a crea banii şi de a menţine încrederea publică în valoarea lor. Pentru ca banii să aibă o valoare stabilă, mediul politic trebuie să fie stabil. Instabilitatea politică erodează încrederea colectivă că banii de astăzi vor mai putea fi schimbaţi pentru bunurile necesare de mâine. Rezultatul este inflaţia (despre care vom discuta mai târziu în acest capitol).

Datorită naturii suveranităţii statului, economia internaţională se bazează pe monede naţionale, şi nu pe o monedă internaţională. Una dintre principalele puteri ale

unui guvern național este crearea propriei sale monede ca fiind singura legală pe teritoriul pe care îl conduce. Monedele naționale nu au o valoare proprie într-o altă țară, însă pot fi schimbate dintr-una în alta[1]. Cum poate fi evaluată valoarea bunurilor sau a monedelor într-o lume căreia îi lipsesc o guvernare centrală și o unitate monetară mondială?

Secole de-a rândul, sistemul de state european a folosit în mod tradițional *metalele prețioase* ca monedă globală apreciată în toate țările. Cel mai important era *aurul*, pe locul al doilea fiind *argintul*. Aceste metale aveau o valoare intrinsecă, deoarece erau frumoase și puteau fi ușor prelucrate în bijuterii sau obiecte similare. Erau relativ rare, iar exploatarea aurului sau argintului se făcea destul de lent. Metalele acestea erau rezistente și dificil de aliat sau de falsificat.

În timp, aurul și argintul au dobândit valoare *întrucât* reprezentau o monedă mondială – pentru că alte popoare de pe cuprinsul globului aveau încredere că metalele puteau fi schimbate pentru bunuri viitoare –, iar lucrul acesta a eclipsat orice valoare funcțională intrinsecă a aurului sau a argintului. Statele păstrau lingourile de aur sau de argint ca pe un tip de cont bancar denominat într-o monedă internațională. Aceste mormane de aur (la propriu și la figurat) au constituit în secolele trecute obiectul politicilor comerciale mercantiliste (vezi capitolele 2 și 8). Aurul a reprezentat mult timp o resursă principală de putere cu care statele puteau plăti armate sau alte mijloace de avantaj strategic.

În ultimii ani, oamenii nu au mai folosit un astfel de **etalon-aur**, ci au creat un sistem monetar internațional separat de orice mediu palpabil cum ar fi metalele prețioase. Chiar și în prezent, unii investitori privați cumpără în vremuri de instabilitate politică stocuri de aur sau argint, considerându-le un refugiu care va avea cu certitudine valoare în viitor. Însă aurul și argintul au devenit în esență la fel ca alte bunuri, cu fluctuații de preț imprevizibile. Transformarea care a avut loc în economia mondială, de la lingouri de aur la bani cu totul abstracți, face economia internațională mai eficientă; singurul neajuns este faptul că, fără sprijinul palpabil al aurului, monedele pot părea mai puțin demne de încrederea oamenilor.

Sistemul valutar

În prezent, monedele naționale sunt apreciate unele prin comparație cu celelalte, nu cu aurul sau cu argintul. Moneda fiecărui stat poate fi schimbată în moneda altui stat conform **ratei de schimb** – precizând, de exemplu, câți dolari canadieni echivalează cu un dolar american. Aceste rate de schimb valutar sunt importante pentru că influențează aproape fiecare tranzacție economică internațională – comerț, investiție,

1. Robert Solomon, *Money on the Move: The Revolution in International Finance Since 1980*, Princeton, 1999; Robert A. Blecker, *Taming Global Finance: A Better Architecture for Growth and Equity*, Economic Policy Institute, Washington, DC, 1999; Benjamin J. Cohen, *The Future of Money*, Princeton, 2004; Barry Eichengreen, *International Monetary Arrangements for the 21st Century*, Brookings, Washington, DC, 1995.

ism şi aşa mai departe[2]. Vom analiza mai întâi mecanismul prin care ratele de schimb valutar sunt stabilite şi reglate, apoi factorii care influenţează fluctuaţiile pe termen mai lung ale ratelor de schimb şi, în cele din urmă, instituţiile bancare ce se ocupă de aceste chestiuni.

Ratele de schimb valutar la nivel internaţional

Majoritatea ratelor de schimb valutar sunt exprimate în funcţie de cele mai importante monede ale lumii – dolarul american, yenul japonez şi euro european. Astfel, rata de schimb a coroanei daneze în realul brazilian depinde de valoarea lor în comparaţie cu aceste monede mondiale. Ratele de schimb care influenţează cel mai mult economia mondială sunt cele *din cadrul* statelor G-7 – dolarul american, euro, yenul, lira sterlină britanică şi dolarul canadian. În ultimii ani, China şi-a menţinut moneda naţională la o rată fixă faţă de dolarul american.

Valorile relative ale monedelor naţionale într-un anumit moment sunt arbitrare; numai *modificările* valorilor de-a lungul timpului sunt semnificative. De exemplu, euro este întâmplător foarte aproape de dolarul american ca valoare, pe când yenul japonez este denominat în unităţi mai apropiate de centul american. Această diferenţă nu spune nimic despre căutarea acestor valute sau despre poziţiile financiare ale ţărilor lor de origine. Totuşi, întrucât euro este considerat mai valoros decât înainte (sau mai puţin), atunci când valoarea sa creşte (sau scade) *faţă* de dolar, se spune că euro este puternic (sau slab).

Unele ţări nu au **monede convertibile**. Posesorul acestui tip de bani nu are nici o garanţie că va avea posibilitatea să-i schimbe într-o altă monedă. Este cazul statelor izolate de economia capitalistă mondială, cum ar fi, de exemplu, fosta Uniune Sovietică. Au mai rămas puţine astfel de state, însă o provocare de durată constă în a face din rubla rusească o monedă pe deplin convertibilă (vezi „Poziţia Rusiei şi a Europei de Est" mai departe în acest capitol). În practică, până şi monedele neconvertibile pot fi adesea vândute pe pieţele negre sau negociind direct cu guvernul care emite moneda respectivă, însă preţul poate fi extrem de scăzut.

Unele monede sunt practic neconvertibile deoarece se depreciază atât de repede, încât deţinerea lor chiar şi pentru o perioadă scurtă înseamnă să pierzi bani (aceasta a fost cea mai mare problemă cu rubla rusească în anii '90). Nimeni nu doreşte să deţină valută care se depreciază repede – pierzând valoare în comparaţie cu bunurile şi serviciile. Aşadar, inflaţia reduce valoarea unei monede faţă de altele mai stabile (care se depreciază mai lent).

Din 1980, Occidentul industrializat a menţinut inflaţia la un nivel relativ scăzut – în cea mai mare parte sub 5% anual. (În multe economii industrializate, inclusiv cea a Statelor Unite, anii '70 au cunoscut o inflaţie mai mare de 10% pe an). Inflaţia în Sudul global este mai mică decât acum zece ani (vezi tabelul 9.1). America Latină a redus inflaţia de la 750% la sub 15%, în timp ce China şi Asia de Sud au rate ale

2. Robert Z. Aliber, *The New International Money Game*, Chicago, 2002.

inflației sub 5%. În modul cel mai dramatic, în Rusia și în alte foste republici sovietice, ratele inflației de peste 1.000% au fost reduse la mai puțin de 10 procente.

Inflația extrem de mare, necontrolată - mai mult de 50% pe lună sau 13.000% pe an - este numită **hiperinflație**. Bancnotele de 10 miliarde de dinari emise de Serbia în 1993 mai valorau doar câțiva penny după ce hiperinflația a atins 100 de trilioane % pe an. Chiar și la nivele mai puțin extreme, monedele pot pierde într-un an 95% din valoare. În astfel de condiții, banii pierd 5% din valoare în fiecare săptămână, iar administrarea afacerilor pe plan intern devine dificilă, ca să nu mai vorbim de administrarea acestora pe plan internațional.

Spre deosebire de moneda neconvertibilă, **valuta forte** reprezintă bani care pot fi ușor convertiți în valute mondiale de top (care au acum o inflație relativ scăzută). De exemplu, un producător rus de petrol poate exporta petrol și primi plata în euro sau în altă valută forte, care poate fi ulterior folosită pentru a plăti bunurile importate din afara Rusiei. Dar un producător rus de mezeluri care își vinde produsele pe teritoriul Rusiei va fi plătit în ruble, care nu vor putea fi folosite în afara țării.

Tabelul 9.1. *Ratele inflației pe regiuni, 1993-2005*

Regiunea	Rata inflației (procentaj anual)		
	1993	1996	2005[a]
Occidentul industrializat	3	2	2
Rusia și Europa de Est	1.400	48	11
China	15	8	4
Orientul Mijlociu	27	34	4
America Latină	750	19	6
Asia de Sud	6	6	7
Africa	112	37	10

Sursa: Adaptare după United Nations, *World Economic Situation and Prospects 2006*, United Nations, New York, 2006, pp. 133-134.
a) Datele reprezintă estimări bazate pe informații parțiale din 2005.
Notă: Regiunile nu sunt identice cu cele folosite în alte părți ale acestei cărți.

Statele păstrează **rezerve** de valută forte. Acestea sunt echivalentul grămezilor de aur din secolele trecute. Monedele naționale sunt acum susținute de rezerve de valută forte, nu de aur. Unele state continuă să păstreze și rezerve de aur. În mare, țările industrializate au rezerve financiare proporționale cu mărimea economiilor lor.

O formă de schimb valutar folosește **rate de schimb fixe**. În acest caz, guvernele decid, individual sau colectiv, să stabilească rate oficiale de schimb pentru monedele lor. De exemplu, dolarul canadian și cel american au fost mulți ani egali ca valoare ; a fost menținută o rată fixă de 1-la-1 (ceea ce nu mai este valabil). Statele au metode variate prin care încearcă să mențină sau să modifice astfel de rate fixe, în ciuda condițiilor economice în schimbare (vezi „De ce crește sau scade valoarea monedelor ? " ulterior în acest capitol).

În prezent, pentru principalele valute mondiale sunt folosite de obicei **ratele de schimb flotante**. Ratele sunt determinate de pieţele valutare globale pe care atât investitorii privaţi, cât şi guvernele cumpără şi vând valute. Există o cerere şi o ofertă pentru valuta fiecărei ţări, iar preţurile sunt adaptate în mod constant la condiţiile pieţei. Aşa cum investitorii ar putea cumpăra acţiuni General Motors prevăzând că acestea vor creşte, la fel ar cumpăra un teanc de yeni japonezi dacă s-ar aştepta ca valoarea acestei monede să crească. Prin comerţul speculativ de scurtă durată cu valute internaţionale, ratele de schimb valutar se adaptează schimbărilor cererii şi ofertei de valută pe termen lung.

Există pieţe valutare internaţionale importante în doar câteva oraşe - cele mai importante fiind New York, Londra, Zürich (Elveţia), Tokyo şi Hong Kong –, care sunt conectate printr-un sistem computerizat de comunicare instantanee. Pe termen scurt, aceste pieţe sunt puse în mişcare de o singură întrebare : care va fi în viitor valoarea monedei unei ţări în comparaţie cu valoarea sa actuală? Aceste pieţe valutare internaţionale implică sume uriaşe de bani – un trilion şi jumătate de dolari în fiecare zi - care circulă în jurul lumii (de fapt cea care circulă este informaţia computerizată). Acestea sunt pieţe private care nu sunt atât de puternic reglementate de guverne precum bursele de valori[3].

Guvernele naţionale *intervin* periodic pe pieţele financiare, cumpărând şi vânzând valute pentru a le manipula valoarea. (Intervenţiile acestea pot implica de asemenea schimbări ale ratelor dobânzii plătite de guvern ; vezi p. 459). O asemenea intervenţie guvernamentală pentru a dirija cursurile valutare, care altfel ar fluctua în mod liber, se numeşte **sistem cu flotare controlată**. Principalele state industrializate cooperează adesea, dar nu întotdeauna, în astfel de intervenţii. Dacă, de exemplu, valoarea dolarului american scade prea mult în comparaţie cu alte valute importante (un raţionament politic), guvernele intră pe pieţele valutare cot la cot cu investitorii privaţi şi cumpără dolari. Prin această cerere crescută de dolari, valoarea se poate stabiliza şi chiar poate creşte din nou. (Dacă valoarea ar urca prea mult, guvernele ar interveni vânzând dolari, mărind stocul şi diminuând valoarea). Intervenţiile de acest gen au loc, de obicei, repede, într-o zi, dar se pot repeta de câteva ori în cursul câtorva săptămâni pentru a se obţine efectul scontat[4]. De observat că intervenţiile monetare necesită o cooperare multilaterală costisitoare între state. Liberalii evidenţiază această cooperare drept mărturie că statele îşi recunosc interesul pe termen lung într-o economie internaţională reciproc avantajoasă.

În intervenţiile lor pe pieţele valutare internaţionale, guvernele sunt dezavantajate, deoarece, acţionând împreună, controlează doar o mică fracţiune din banii care circulă pe astfel de pieţe ; cea mai mare parte din aceştia aparţine proprietarilor

3. Richard O'Brien, „Who Rules the World's Financial Markets ? " (recenzie), *Harvard Business Review*, 73 (2), 1995, pp. 144-151.
4. Jonathan Kirshner, *Currency and Coercion : The Political Economy of International Monetary Power*, Princeton, 1997 ; C. Randall Henning, *Currencies and Politics in the United States, Germany, and Japan*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1994 ; Kathryn M. Dominguez şi Jeffrey A. Frankel, *Does Foreign Exchange Intervention Work ?*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1993.

privaţi. Guvernele deţin totuşi un avantaj în faptul că pot lucra împreună pentru a avea suficient impact pe piaţă şi pentru a determina cel puţin schimbări modeste ale preţului. Guvernele pot, de asemenea, să acţioneze în secret, ţinând investitorii privaţi în ignoranţă în ceea ce priveşte cantitatea de valută pe care ar putea-o cumpăra sau vinde în cele din urmă şi la ce preţ. Numai după o intervenţie multinaţională coordonată pe pieţe află şi publicul despre ea. (Dacă speculanţii ar afla înainte, ar putea face bani pe cheltuiala guvernului).

O intervenţie de succes poate aduce bani guvernelor pe spezele speculanţilor privaţi. Dacă, de exemplu, guvernele G-7 intervin să ridice valoarea dolarului american cumpărând dolari pretutindeni în lume (vânzând alte valute forte) şi dacă reuşesc, îi pot apoi vinde, ieşind în profit. Cu toate acestea, dacă intervenţia eşuează şi preţul dolarului continuă să scadă, guvernele *vor pierde* bani şi ar putea fi nevoite să tot cumpere pentru a opri căderea. În realitate, dacă investitorii devin conştienţi de asemenea manevre, ei pot interpreta acţiunea respectivă drept un semn că valuta care se cumpără este slabă, ceea ce i-ar coborî preţul şi mai mult. În cazurile extreme, este posibil ca guvernele să rămână fără stocuri de valută forte înainte de acest moment şi în astfel de cazuri sunt nevoite să amortizeze pierderi imense. Din acest motiv, guvernele trebuie să fie realiste în ceea ce priveşte efectele limitate pe care le pot produce aupra valorilor valutei.

Aceste limite au fost bine ilustrate în *criza europeană a valutei* din septembrie 1992. Uniunea Europeană (UE) a încercat să menţină echivalentul unei rate de schimb fixe între diversele valute europene, lăsând în acelaşi timp valutele europene ca întreg să fluctueze liber în comparaţie cu restul lumii (vezi „Actul Unic European" la p. 506). În 1992, lira britanică a fost fixată la 2,95 de mărci germane şi, dacă varia de la această rată, guvernele trebuiau să întreprindă diverse acţiuni pentru a o aduce la valoarea fixată. Este ceea ce s-a numit **Mecanismul Ratelor de Schimb** (MRS) şi a reprezentat un pas către stabilizarea euro (vezi „Uniunea Monetară" la p. 509).

În septembrie 1992, germanilor le-a fost teamă de apariţia inflaţiei din cauza costurilor reunificării ţării şi au dorit să restrângă oferta de bani pentru a preveni acest lucru. Britanicii erau îngrijoraţi din cauza recesiunii şi a şomajului şi, din acest motiv, au dorit să relaxeze oferta de bani. Având în vedere aceste forţe economice, speculanţii de valută au început să parieze că Marea Britanie nu va fi în stare să menţină valoarea lirei sterline faţă de marca germană.

Pe măsură ce lira a început să scadă, guvernul britanic a intervenit şi a cumpărat lire pentru a creşte din nou preţul. Însă speculanţii, care dirijau cu mult mai mulţi bani decât guvernele europene, au continuat să vândă lire. Speculanţii erau convinşi că guvernul britanic nu va fi în stare să susţină valoarea lirei şi s-a dovedit că au avut dreptate. Neavând nici un mijloc de a opri declinul, Marea Britanie s-a retras din MRS şi a lăsat lira să fluctueze liber ; valoarea sa a scăzut rapid. Toate lirele pe care le cumpărase guvernul britanic în timpul intervenţiei sale au valorat atunci mai puţin – o pierdere de miliarde de dolari. Pierderea guvernului a fost câştigul speculanţilor privaţi. Ca manager al unor fonduri financiare, George Soros a făcut un miliard de dolari pentru clienţii săi în câteva săptămâni. Deşi astfel de profituri considerabile sunt rare – şi chiar dacă Soros a pierdut mai târziu o jumătate de miliard de dolari

într-o săptămână –, episodul acesta ilustrează problemele pe care guvernele le au în dirijarea ratelor de schimb atunci când banii au proprietari privaţi.

Problemele crizei valutare europene din 1992 s-au repetat în mod spectaculos în colapsul financiar din Argentina, în 2001. În anii '90, Argentina a stabilizat valoarea monedei sale la o rată fixă faţă de dolarul american – o modalitate excelentă de a opri inflaţia galopantă care dăduse recent frâu liber devastării economiei Argentinei. O stabilizare a dolarului păruse să aibă efect bun în Hong Kong (vezi p. 475).

Totuşi, ancorarea pesoului de dolar a reprezentat o pierdere a suveranităţii asupra politicii monetare, una dintre principalele pârghii de control al economiei. Aşa cum Marea Britanie şi Germania au avut necesităţi diferite în 1992, la fel s-a întâmplat cu Argentina şi Statele Unite spre sfârşitul anilor '90. În timp ce o expansiune istorică în SUA a adus o prosperitate fără precedent (permiţând ratelor dobânzilor să fie menţinute relativ scăzute), Argentina a suferit patru ani de recesiune, însă nu a putut diminua ratele dobânzilor pentru a stimula creşterea. Argentina împrumutase 132 de miliarde de dolari din străinătate şi nu şi-a putut onora datoriile. Ajutorul de la FMI pentru reorganizarea datoriilor a depins de o politică financiară strictă de creştere a taxelor şi reducere a cheltuielilor – ceea ce a reprezentat, conform criticilor, o greşeală în timpul unei recesiuni multianuale. În 2001, întrucât Statele Unite şi FMI nu au intervenit, economia Argentinei s-a prăbuşit, doi preşedinţi şi-au dat demisia la scurt timp unul după celălalt, puterea a fost preluată de un populist care nu şi-a onorat obligaţiile în privinţa datoriilor externe şi a devalorizat pesoul pentru a crea locuri de muncă – un capitol stânjenitor pentru FMI şi unul dureros pentru Argentina. În 2003, Argentina nu a returnat o datorie de 3 miliarde de dolari către FMI, cea mai mare neonorare a unui angajament de plată din istoria Fondului.

Presiunile cresc în prezent într-un caz mult mai important – moneda Chinei. La fel ca în Europa în 1992 şi în Argentina în 2001, politica actuală de „ancorare" a monedei chineze de dolar nu se adaptează condiţiilor economice diferite din China şi Statele Unite. În ultimii ani, China a continuat avântul impresionant şi susţinut al

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Chinei, Hu Jintao

PROBLEMA *Echilibrarea presiunilor politice internaţionale cu preocupările economice interne*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Chinei. Economia chineză a crescut rapid în ultimul deceniu. Ratele creşterii s-au ridicat la aproape 10% începând din 2005, depăşind aproape toate ţările din lumea în curs de dezvoltare. În special exporturile Chinei au înflorit în această perioadă. În 2005, exporturile au crescut cu 25%, la aproape 750 de miliarde de dolari. Excedentul comercial al Chinei a depăşit 100 de miliarde de dolari în 2005.

Această creştere economică este importantă pentru ţara dumneavoastră. Dată fiind populaţia numeroasă a ţării, creşterea numărului locurilor de muncă este importantă pentru a menţine rata şomajului scăzută. Salariile mai mari ajută la asigurarea unei rate a natalităţii scăzute (prin intermediul tranziţiei demografice; vezi p. 574).

Exporturile constituie un aspect-cheie în acest tablou, contribuind din plin la creşterea economică. Exporturile generează valută forte şi creează locuri de muncă.
Poziţia dumneavoastră în economia internaţională este unică, întrucât moneda Chinei, yuanul, este ancorată de dolarul american de aproape zece ani (iar de la mijlocul lui 2005, de un coş monetar, cu unele ajustări nesemnificative). Astfel, chiar dacă cererea pentru yuan poate creşte şi descreşte, rata de schimb a Chinei nu se schimbă prea mult.
Mulţi cred că moneda ancorată reprezintă una dintre explicaţiile pentru creşterea economică uimitoare şi pentru excedentul comercial. Cererea de yuani este mare (pentru a plăti exporturile dumneavoastră), dar, întrucât valoarea acestuia nu poate creşte faţă de dolar, ancora menţine yuanul la o valoare scăzută. Drept urmare, exporturile chineze sunt mult mai ieftine pe pieţele mondiale, facând bunurile dumneavoastră foarte atractive.
Cu toate acestea, două pericole au apărut în ultimul timp la orizont. Primul este economic. Unii economişti cred că ratele dumneavoastră de creştere au fost prea mari pentru prea mult timp, riscând inflaţia. Inflaţia crescută erodează puterea de cumpărare a salariilor mărite şi ar putea determina investitorii să-şi retragă banii din ţară. Al doilea pericol este de natură politică. Atât Europa, cât şi Statele Unite s-au plâns vehement în privinţa ratei dumneavoastră de schimb fixe şi a excedentului comercial. Statele Unite au acuzat recent că ancorarea yuan-dolar a costat America 1,5 milioane de locuri de muncă, exacerbând şi mai mult tensiunile politice.

SCENARIUL Imaginaţi-vă acum că ţările cu o economie avansată vă abordează pentru o posibilă poziţie de membru în G-7. Condiţia lor ar fi să permiteţi yuanului să fluctueze liber pe pieţele valutare internaţionale. O astfel de manevră ar fi foarte populară în cercurile politice şi ar diminua şansele ca economia dumneavoastră să se „supraîncălzească" şi să devină inflaţionistă. Pe termen lung, o astfel de mişcare va asigura continuarea integrării dumneavoastră în economia internaţională. În plus, o legătură mai strânsă cu statele G-7 ar aduce un prestigiu semnificativ guvernului dumneavoastră.
Desigur că există şi pericole într-o astfel de acţiune. Dacă yuanul creşte rapid ca valoare, exporturile dumneavoastră vor fi mai puţin competitive pe plan internaţional, riscând o stagnare a unui motor important în economia dumneavoastră. De asemenea, deveniţi mai vulnerabili la şocurile valutare internaţionale precum criza economică din Asia din 1997, pe care aţi evitat-o în mare parte datorită ratei dumneavoastră de schimb fixe.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Renunţaţi la ancorarea yuan-dolar? Dacă da, cum vă asiguraţi că economia dumneavoastră va păstra o rată de creştere moderată şi că exporturile vor rămâne competitive? Dacă nu, cum veţi răspunde presiunilor politice care apar din cauza ratei de schimb fixe? De asemenea, puteţi să vă asumaţi riscul ca economia dumneavoastră să crească prea repede, confruntându-vă cu posibilitatea apariţiei inflaţiei şi a nemulţumirii interne?

creşterii rapide, în timp ce Statele Unite au suferit o încetinire economică şi o redresare fără crearea de noi locuri de muncă. China menţine un mare excedent comercial, în timp ce Statele Unite menţin un mare deficit comercial – mai mult de 200 de miliarde de dolari numai cu China în 2005 şi o sumă de câteva ori mai mare în total. Din cauza problemelor economice fundamentale ale SUA, valoarea dolarului

scăzut în perioada 2001-2004 cu aproximativ un sfert faţă de valuta europeană. Aceleaşi tendinţe de bază ar fi împins dolarul mai jos şi faţă de yuanul chinez dacă ratele ar fluctua liber. În schimb, raportul dolar-yuan a fost menţinut artificial la un nivel ridicat, ceea ce ieftineşte exporturile chineze în Statele Unite şi contribuie la dezechilibrul comercial şi la pierderea locurilor de muncă în industria americană – o problemă în dezbatere în politica internă a SUA.

În Lesotho, o ţară săracă din sudul Africii, căderea dolarului american şi ancorarea de dolar a monedei chineze s-au coroborat în 2005, ducând la probleme economice. Lesotho depinde de exporturile de textile către Statele Unite, iar îmbrăcămintea totalizează 90% din industria prelucrătoare a ţării. Cu un venit mai mic pentru fiecare haină vândută către pieţele SUA şi datorită competiţiei din ce în ce mai mari din partea producătorilor de textile din China, Lesotho s-a confruntat în 2005 cu un val de concedieri la scară largă şi cu închiderea multor fabrici. Observaţi că politicile valutare afectează în mod direct aspectele comerciale, însă nu sunt guvernate de regimul OMC.

De ce cresc sau scad valutele

Pe termen scurt, ratele de schimb valutar se bazează pe specularea valorilor viitoare ale valutelor. Dar, pe termen lung, valoarea monedei unui stat tinde să crească sau să scadă în comparaţie cu alte monede, din cauza modificărilor în ceea ce priveşte cererea şi oferta de valută pe termen lung. *Oferta* este determinată de suma de bani pe care o tipăreşte un anumit guvern. Imprimarea banilor este o metodă rapidă de a genera venit pentru guvern, însă cu cât se tipăresc mai mulţi bani, cu atât valoarea lor este mai scăzută. Pe plan intern, tipărirea unei sume prea mari de bani duce la apariţia inflaţiei, deoarece cantitatea de bunuri din economie este neschimbată, însă banii aflaţi în circulaţie cu care acestea pot fi cumpărate sunt mai mulţi. *Cererea* pentru o anumită valută depinde de starea sănătăţii economiei statului şi de stabilitatea politică a acestuia. Oamenii nu doresc să deţină valuta unei ţări instabile, deoarece instabilitatea politică duce la colapsul eficienţei economice şi al încrederii în valuta respectivă. Dimpotrivă, stabilitatea politică sporeşte valoarea unei valute. În 2001, când un nou preşedinte indonezian a preluat conducerea după o perioadă de tumult politic şi economic, moneda indoneziană a urcat cu 13% în două zile, pe baza aşteptărilor unei stabilităţi mai mari.

O valută *puternică* este aceea care îşi măreşte valoarea în comparaţie cu altele – nu doar în timpul fluctuaţiilor de zi cu zi de pe pieţele valutare, ci în perspectivă, pe termen mai lung. O valută slabă reprezintă contrariul. Puterea monedei unei ţări tinde să reflecte politica monetară a statului respectiv şi rata sa de creştere economică. Investitorii caută o monedă a cărei valoare nu va fi diminuată de inflaţie şi care poate fi investită profitabil într-o economie în creştere.

Într-o anumită măsură, statele au interese *comune* – opuse celor ale investitorilor privaţi – care constau în a menţine rate de schimb stabile. Acest lucru este greu de realizat. În 1995, când dolarul american a scăzut brusc de la 110 yeni japonezi la 80,

bunurile americane din Japonia s-au ieftinit, iar bunurile japoneze importate în Statele Unite s-au scumpit. Deficitul comercial al SUA în raport cu Japonia a scăzut un pic. În anul următor, când dolarul a revenit la 110 yeni, deficitul comercial a crescut din nou. În 1998, dolarul a ajuns la 140 de yeni, apoi la 110 yeni în 2000, apoi la peste 130 în 2001 şi a scăzut din nou la 105 în 2004.

Acest tip de instabilitate a ratelor de schimb subminează afacerile din sectoarele orientate spre comerţ, deoarece companiile se confruntă cu schimbări subite şi neprevăzute în planurile lor referitoare la venituri şi cheltuieli (de exemplu, cât vor costa cipurile japoneze pentru producerea de calculatoare în Taiwan). Statele împărtăşesc de asemenea un interes comun în ceea ce priveşte stabilitatea valutară, întrucât instabilitatea tinde să fie profitabilă pentru speculanţi pe cheltuiala băncilor centrale – aşa cum s-a întâmplat în Marea Britanie în 1992. De asemenea, statele au interesul să apere integritatea propriilor monede împotriva falsificării. În 2006, SUA au acuzat Coreea de Nord de punerea în circulaţie a zeci de milioane de dolari, în bancnote de 100 de dolari extrem de bine falsificate – un câştig direct pentru regimul nord-coreean, pe cheltuiala Trezoreriei americane.

În ciuda acestor interese comune pentru stabilitatea cursului valutar, statele cunosc şi *conflicte* în privinţa ratei de schimb. Ţările preferă adesea o valoare *scăzută* a propriei lor monede în comparaţie cu alte monede, deoarece o valoare mică promovează exporturile şi ajută la transformarea deficitelor în excedente – aşa cum recomandă în special mercantiliştii (vezi „Balanţa comercială" la p. 411).

Într-o anumită măsură, ratele de schimb valutar şi excedentele sau deficitele comerciale tind să se regularizeze automat spre un echilibru (rezultatul preferat pentru liberali). O monedă *supraevaluată* este una a cărei rată de schimb este prea ridicată, având drept rezultat un deficit comercial cronic. Deficitul poate fi acoperit prin tipărirea unei sume mai mari de bani, lucru care, la rândul său, scade valoarea monedei şi coboară rata de schimb (presupunând că ea poate să fluctueze liber).

Deoarece, în opinia lor, ajustările sunt inofensive, liberalii nu sunt îngrijoraţi de modicări ale ratei de schimb precum scăderea dolarului faţă de euro. Acestea sunt percepute drept mecanisme care permit economiei mondiale să rezolve lipsa de randament şi să maximizeze creşterea generală.

O manevră unilaterală de a reduce valoarea propriei monede, prin modificarea unei rate de schimb fixe sau oficiale, se numeşte **devalorizare**. În general, devalorizarea este o soluţionare rapidă, pe termen scurt, a problemelor financiare, însă poate crea noi probleme. Produce pierderi străinilor care deţin valuta respectivă (care dintr-odată nu mai are valoare). Astfel de pierderi scad încrederea pe care oamenii o au într-o anumită valută. Ca urmare, cererea pentru valuta în cauză se reduce, chiar şi la noua rată de schimb mai mică. Investitorii se tem de devalorizări şi, într-adevăr, asemenea devalorizări se repetă adesea în economiile instabile. O monedă poate fi devalorizată fiind lăsată să fluctueze liber, aducând adesea o singură scădere acută a valorilor. Asta a făcut Marea Britanie în timpul crizei valutare europene din 1992.

Deşi încurajează exporturile, diminuarea unei monede aduce cu sine pericole. De exemplu, pesoul mexican a scăzut cu 20% într-o zi (50% în câteva luni) atunci când

i s-a permis să fluctueze liber la sfârşitul anului 1994. Cu bunuri importate ale căror preţuri au crescut văzând cu ochii, inflaţia a sărit la o rată anuală de 45%, iar nivelul de trai a scăzut vertiginos. Împrumuturile denominate în dolari ale Mexicului au devenit dintr-odată mai scump de rambursat, din moment ce era nevoie de mai mulţi peso pentru a plăti fiecare dolar împrumutat. Acest lucru a dus la scăderea profiturilor colective, iar Banca Mexicului a fost nevoită să ofere rate ale dobânzii de 50% pentru a atrage capital. Dezorganizările economice care au urmat au reprezentat un mare pas înapoi în creşterea economică şi în dezvoltarea statului, cu toate că Mexicul s-a stabilizat şi, în cele din urmă, a returnat împrumuturile în 1997. În general, orice modificare acută sau artificială a ratelor de schimb tinde să submineze comerţul internaţional fluent şi astfel să perturbe crearea bunăstării.

Băncile centrale

Guvernele sunt cele care controlează imprimarea banilor. În unele state, politicienii sau generalii care conduc guvernul controlează în mod direct suma de bani care se tipăreşte. Nu este de mirare că în aceste state inflaţia tinde să fie ridicată, deoarece problemele politice pot fi adesea rezolvate imprimând mai mulţi bani care să fie folosiţi pentru diverse scopuri. Dar în cele mai multe state industrializate, politicienii ştiu că nu pot avea încredere în ei înşişi în ceea ce priveşte deciziile de zi cu zi referitoare la tipărirea banilor. Pentru a impune autodisciplina şi pentru a spori încrederea publică în valoarea banilor, aceste decizii sunt lăsate în seama **băncii centrale**[5].

Economiştii şi ceilalţi experţi tehnici care conduc banca centrală caută să menţină valoarea monedei statului limitând suma de bani tipărită şi nepermiţând apariţia unei inflaţii ridicate. Politicienii îi numesc în funcţie pe cei care conduc banca, însă în general pe perioade lungi, care nu coincid cu mandatele politicienilor. Astfel, managerii băncii centrale încearcă să conducă banca în interesul naţional, distanţându-se de politica de partid. Dacă un conducător ordonă o intervenţie militară, generalii se supun, însă dacă acesta comandă o intervenţie pe pieţele valutare, banca centrală nu este obligată să se supună. În practică, autonomia băncilor centrale variază ; în 2001, şeful băncii centrale din Thailanda a fost concediat de primul-ministru în timpul unei dispute asupra ratelor dobânzii.

În Statele Unite, banca centrală este *Rezerva Federală*, pe scurt Fed. „Rezerva" o reprezintă stocul de valută forte a guvernului. Fed poate influenţa economia punând în circulaţie sau stocându-şi banii. Pe plan internaţional, ea face acest lucru intervenind pe pieţele valutare (aşa cum am descris mai devreme). Intervenţiile multilaterale sunt coordonate de obicei de către şefii băncilor centrale şi ai Ministerelor de Finanţe din ţările mari. Perspectiva pe termen lung, relativ imparţială, a directorilor de bănci centrale face mai uşoară încercarea statelor de a obţine bunul colectiv care constă într-un sistem monetar mondial stabil.

---

5. Alan S. Blinder, *The Quiet Revolution : Central Banking Goes Modern*, Yale, 2004 ; Peter Sinclair şi Juliette Healey (ed.), *Financial Stability and Central Banks*, Routledge, New York, 2003.

Pe plan intern, Fed îşi exercită puterea prin fixarea **ratei de scont** – rata dobânzii pe care o percepe guvernul când împrumută bani băncilor private. (Băncile centrale au drept clienţi doar bănci private, nu persoane fizice sau companii). În consecinţă, această rată controlează cât de repede sunt introduşi banii în economie. Dacă Fed stabileşte o rată de scont prea mică, vor intra prea mulţi bani în circulaţie, rezultatul fiind inflaţia. Dacă rata se stabileşte prea sus, vor circula prea puţini bani şi va fi greu pentru consumatori şi pentru companii să împrumute prea mult sau la fel de ieftin de la băncile private ; creşterea economică se va prăbuşi. Din nou, un lider de stat nu poate comanda unei bănci centrale să diminueze rata de scont şi să introducă mai mulţi bani în economie, el poate doar să ceară o astfel de acţiune. Guvernatorii băncilor centrale vor introduce în circulaţie bani doar dacă sunt convinşi că aceştia nu vor fi prea inflaţionişti.

Deciziile băncilor centrale în privinţa ratei de scont au importante consecinţe internaţionale. Dacă ratele dobânzii sunt mai mari într-o ţară decât în alta, capitalul străin tinde să fie atras către statul cu rata mai mare. Şi dacă într-o ţară străină creşterea economică este mare, mai multe bunuri pot fi exportate către aceasta. Aşadar, statelor le pasă de politicile monetare ale altor state. Conflictele internaţionale care apar din această cauză pot fi rezolvate doar politic (ca, de exemplu, în întâlnirile G-7), şi nu tehnic, deoarece fiecare bancă centrală, deşi nu intervine în politica internă, are totuşi în grijă interesele propriului stat. De exemplu, în timpul recesiunii gobale din 2001, Fed-ul american era mai îngrijorat de încetinirea creşterii economice decât de inflaţie, astfel încât a scăzut ratele în mod repetat. Banca Centrală Europeană, care dirija noua monedă – euro –, era îngrijorată mai mult de inflaţie decât de creşterea lentă. Din acest motiv, europenii au aşteptat mai mult timp până şi-au diminuat ratele dobânzilor la împrumuturi.

Ratele scăzute ale dobânzii în SUA au ajutat la scoaterea economiei mondiale din recesiunea anului 2001. Însă ele au diminuat în acelaşi timp valoarea dolarului (aşa cum a făcut-o şi un val american de cheltuieli care au adâncit deficitul), scumpind importurile. În perioada 2001-2004, dolarul a pierdut mai mult de un sfert din valoare în favoarea euro. Fed ar fi putut sprijini dolarul ridicând ratele dobânzii (închizând rezervorul de bani şi crescându-le valoarea), însă acest lucru ar fi putut încetini creşterea economică şi provoca o nouă recesiune.

Deşi băncile centrale dirijează rezerve de valută considerabile, sunt constrânse de cota-parte limitată din banii mondiali pe care o deţin. Cea mai mare parte a avuţiei este administrată de bănci şi companii private. Ca actori economici, statele nu impun direcţia economiei mondiale ; în multe cazuri o urmează, cel puţin pe termen lung. Cu toate acestea, statele au câteva avantaje-cheie ca actori ai economiei internaţionale. Cel mai important dintre acestea constă în faptul că statele deţin monopolul asupra folosirii legale a forţei (factori de influenţare violenţi), împotriva căruia nu poata sta de obicei nici măcar o avere foarte mare – conducătorii pot trimite la închisoare directorii de companii care nu respectă legile statului. Astfel, în cele din urmă, puterea politică reprezintă atuul statului ca actor economic.

Banca Mondială şi FMI

Datorită importanţei cooperării internaţionale pentru un sistem monetar mondial stabil şi datorită nevoii de a depăşi problemele referitoare la bunurile colective, sistemele şi instituţiile internaţionale au creat norme de comportament în relaţiile monetare. La fel cum Naţiunile Unite susţin instituţional sistemele bazate pe norme de comportament în chestiuni de securitate internaţională (vezi capitolul 7), acelaşi lucru este valabil în sistemul monetar mondial.

Ca şi în problemele de securitate, principalele instituţii economice internaţionale au fost create aproape de sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. **Sistemul Bretton Woods** a fost adoptat în 1944, la o conferinţă a statelor învingătoare (la Bretton Woods, New Hampshire). Acesta a fondat *Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare* (*BIRD*), mai des numită **Banca Mondială**, ca sursă de împrumuturi pentru reconstruirea economiilor vest-europene după război şi pentru ajutarea statelor în timpul viitoarelor dificultăţi financiare. (Mai târziu, principalii debitori au devenit ţările din Lumea a Treia, iar în anii '90, cele est-europene.) Strâns legat de Banca Mondială a fost **Fondul Monetar Internaţional (FMI)**. FMI coordonează pe plan internaţional schimbul valutar, balanţa plăţilor internaţionale şi conturile naţionale (despre care vom discuta în scurt timp). Banca Mondială şi FMI continuă să fie pilonii sistemului financiar internaţional. (Rolurile Băncii Mondiale şi FMI în dezvoltarea Lumii a Treia sunt dezbătute în capitolul 13[6].)

Bretton Woods a fondat un sistem de schimb monetar stabil, bazat pe dolarul american şi susţinut de aur, care a durat din 1944 până în 1971[7]. În această perioadă, dolarul a avut o valoare fixă egală cu 1/35 dintr-o uncie de aur, iar Guvernul SUA a garantat că va cumpăra dolari oferind aur la această rată (din rezerva de la Fort Knox, Kentucky). Monedele altor state erau schimbate la rate fixe faţă de dolar. Aceste rate de schimb fixe erau stabilite de către FMI pe baza nivelului de echilibru pe termen lung care putea fi susţinut pentru fiecare monedă (mai degrabă decât pe considerente politice pe termen scurt). Pieţele valutare internaţionale operau într-o marjă restrânsă în jurul unei rate fixe. Dacă moneda unei ţări cobora sub 1% faţă de rata fixă, ţara respectivă trebuia să-şi folosească rezervele de valută forte pentru a cumpăra înapoi propria monedă şi astfel să-i urce preţul ; sau, dacă preţul creştea cu peste 1%, trebuia să vândă din rezervele de monedă pentru a coborî preţul.

---

6. Stanley Fischer, *IMF Essays from a Time of Crisis : The International Financial System, Stabilization, and Development*, MIT, 2004.
7. Barry Eichengreen, *Globalizing Capital : A History of the International Monetary System*, Princeton, 1996 ; David M. Andrews, C. Randall Henning şi Louis W. Pauly (ed.), *Governing the World's Money*, Cornell, 2002.

ABORDARE TEORETICĂ

Stabilitatea ratelor de schimb

Rubrica „Abordare teoretică" şi următoarele două vor analiza problema bunurilor colective (vezi p. 154) în câteva zone ale economiei politice internaţionale. Ratele de schimb relativ stabile pentru valuta internaţională pot fi privite drept un bun colectiv, prin aceea că toţi membrii economiei internaţionale beneficiază de un cadru stabil pentru investiţii şi vânzări, şi totuşi o ţară poate beneficia de pe urma devalorizării propriei monede. (Nu este important aici dacă aceste beneficii sunt de fapt economice sau pur şi simplu politice, legate de percepţii privind interesul naţional, atât timp cât liderii consideră că abaterea de la ratele de schimb existente poate fi de folos ţărilor lor.)

Potrivit teoriei bunurilor colective, stabilitatea ratelor de schimb internaţionale ar trebui să fie atinsă mai repede în două împrejurări – sub hegemonie şi într-o înţelegere în cadrul unui grup mic. În această teorie, stabilitatea hegemonică include asigurarea sprijinului pentru stabilitatea valutei mondiale, folosind predominanţa economică a hegemonului şi influenţa sa asupra altor mari puteri. Se consideră că, în lipsa unei autorităţi supreme, bunurile colective sunt asigurate cel mai uşor dacă sunt administrate de un grup mic, mai degrabă decât de unul cu mulţi membri. În cazul unui grup mic, trişorii ies în evidenţă, iar cooperarea reciprocă este impusă mai uşor.

Teoria stabilităţii hegemonice ar părea să prezică rate de schimb din ce în ce mai stabile de-a lungul ultimelor decenii, pe măsură ce supremaţia SUA a crescut. Perioade în mod special stabile ar fi trebuit să fie cele cu cea mai mare putere şi implicare a SUA în afacerile mondiale – după Războiul din Golf din 1991 (şi prăbuşirea Uniunii Sovietice), la zenitul prosperităţii economice a SUA spre sfârşitul anilor '90 şi după atacurile teroriste din septembrie 2001. De fapt, ratele de schimb au fost destul de fluctuante de-a lungul acestui deceniu de supremaţie fără precedent a SUA.

Adepţii teoriei grupului mic (care nu este incompatibilă cu abordarea hegemonică) ar fi interesaţi în expansiunea începând din 1999 a ţărilor G-7 către un „Grup al celor 20", în scopul stabilizării pieţelor globale în timpul viitoarelor crize financiare. Conştientizând faptul că nici dacă acţionează împreună nu pot controla tumultul financiar global, membrii G-7 au organizat o întâlnire G-20 cu Rusia, China, India, Indonezia, Brazilia, Mexic, Argentina, Turcia, Coreea de Sud, Africa de Sud, Arabia Saudită, Australia şi Uniunea Europeană. În acel moment, controlul coordonării monetare internaţionale aluneca uşor de la membrii G-7 spre comitetul guvernator al FMI, care include 24 de state membre. Teoria bunurilor colective ar prezice că astfel de expansiuni ar diminua stabilitatea ratei de schimb. Acest lucru ar ajuta la explicarea inconstanţei ratelor de schimb. În cele din urmă, pentru a reface stabilitatea, s-ar putea să fie necesară formarea unui nou grup, cu mai puţini membri.

Etalonul-aur a fost abandonat în 1971 – un eveniment denumit uneori „prăbuşirea sistemului Bretton Woods". Termenul nu este tocmai potrivit : instituţiile au supravieţuit, iar sistemul monetar a suportat mai mult o adaptare decât un colaps. Economia SUA nu a mai deţinut supremaţia covârşitoare pe care a avut-o în 1944 – în cea mai mare parte din cauza revenirii Europei şi a Japoniei după cel de-al Doilea Război Mondial, dar şi din cauza cheltuielilor în plus ale SUA pentru Războiul din

Vietnam şi a fluxului de dolari americani pentru a cumpăra petrol. De-a lungul anilor '50 şi '60, Statele Unite au cheltuit dolari în străinătate pentru a stimula creşterea economică mondială şi pentru a purta Războiul Rece, însă cheltuielile au început să depăşească cu mult stocurile de aur în descreştere deţinute de Rezerva Federală. Eforturile de revigorare a economiilor Japoniei şi Europei au avut un succes atât de mare, încât Statele Unite au suferit un declin relativ al poziţiei lor comerciale.

Ca urmare, dolarul devenise puternic supraevaluat. În 1971, dolarul nu mai valora 1/35 dintr-o uncie de aur, iar Statele Unite au fost nevoite să renunţe la rata de schimb fixă – în mare parte aşa cum a făcut Marea Britanie în timpul crizei din 1992. Preşedintele Nixon s-a debarasat unilateral de sistemul dolar-aur, iar dolarului i s-a permis să fluctueze liber; în scurt timp, acesta scăzuse la o fracţiune din valoarea sa anterioară faţă de aur.

Abandonarea etalonului-aur a fost de bun augur pentru Statele Unite, dar pentru Japonia şi Europa, dimpotrivă, liderii acestora din urmă exprimându-şi uimirea faţă de acţiunile unilaterale ale SUA. Interdependenţa economiei capitaliste mondiale, care după cel de-al Doilea Război Mondial dusese la o creştere economică record în toate statele vestice, crease de asemenea condiţiile pentru noi conflicte internaţionale.

Pentru a înlocui aurul ca standard mondial, FMI a creat o nouă monedă internaţională, **Dreptul Special de Tragere (DST)**. DST a fost denumit „aurul de hârtie" deoarece este creat în sume limitate de către FMI, este deţinut ca rezervă de valută forte de către băncile centrale ale statelor şi poate fi schimbat pe diverse monede internaţionale. În prezent, DST se apropie cel mai mult de o monedă mondială, însă nu poate cumpăra bunuri – doar valută. Şi este deţinut doar de către state (bănci centrale), nu de către persoane fizice sau companii.

Valoarea dolarului american a fost ancorată de DST, şi nu de aur, la o rată de schimb fixă (însă una pe care FMI a adaptat-o în mod periodic pentru a reflecta puterea în creştere sau în scădere a dolarului). DST este conectat ca valoare cu un coş al câtorva valute internaţionale cheie. Când o monedă creşte, iar o alta scade, DST nu îşi schimbă mult valoarea; însă dacă toate monedele cresc (inflaţie pe plan mondial), DST creşte odată cu ele.

De la începutul anilor '70, principalele monede naţionale au fost guvernate de sistemul de flotare dirijat. Tranziţia de la regimul dolar-aur la sistemul de flotare dirijat a fost dificilă. SUA nu mai domină suficient pentru a oferi singură stabilitate sistemului monetar mondial. Statele au fost nevoite să negocieze din punct de vedere politic asupra ţintelor pentru ratele de schimb valutar în cadrul unor întâlniri cunoscute în prezent sub denumirea de Summiturile G-7. (În 1997, Rusia s-a alăturat Summiturilor G-7, transformând gruparea în G-8, însă Rusia nu participă de obicei la întâlnirile cu caracter economic, de aceea grupul se întâlneşte adesea ca G-7.)

Mecanismele tehnice ale FMI se bazează pe depozitarea de rezerve financiare la FMI de către fiecare stat membru. Atunci când se alătură FMI, fiecărui stat i se repartizează o *cotă-parte* pentru astfel de depozite, parţial în valută forte şi parţial în propria monedă a ţării respective (această cotă nu are legătură cu conceptul de cote comerciale, care reprezintă resctricţii la import). Cota se bazează pe dimensiunile şi

puterea economiei unui stat. Un stat poate apoi împrumuta până la valoarea cotei (chiar depăşind-o într-o anumită măsură) pentru a-şi stabiliza economia în momentele dificile, returnând apoi banii către FMI, în anii care urmează.

Spre deosebire de Adunarea Generală a ONU, FMI şi Banca Mondială folosesc un sistem de *vot ponderat* - fiecare stat având un vot egal cu propria cotă. Astfel, statele G-7 deţin controlul FMI, cu toate că aproape toate ţările lumii sunt membre ale acestuia. Statele Unite au votul cel mai important, iar în capitala americană îşi au sediul atât FMI, cât şi Banca Mondială.

Din 1944, FMI şi Banca Mondială au încercat să îndeplinească trei misiuni majore. Mai întâi au căutat să ofere stabilitate şi acces la capital pentru statele răvăşite de cel de-al Doilea Război Mondial, în special Japonia şi ţările Europei Occidentale. Misiunea a fost un mare succes, având ca rezultat creşterea şi prosperitatea în aceste state. În al doilea rând, Banca Mondială şi FMI au încercat să promoveze dezvoltarea economică în statele sărace, mai ales în anii '70 şi '80, dar acest lucru continuă şi în zilele noastre. Misiunea aceasta a reuşit într-o măsură mult mai mică - după cum se poate vedea în sărăcia care persistă (şi chiar se intensifică) în cea mai mare parte a Sudului global (vezi capitolul 12). Cea de-a treia misiune, în anii '90, a fost integrarea Europei de Est şi a Rusiei în economia capitalistă mondială. Acest efort a avut rezultate amestecate, iar perspectiva pe termen lung rămâne promiţătoare, dar nesigură.

Poziţiile financiare ale statului

Din moment ce ratele de schimb valutar se modifică şi economiile statelor cresc, poziţiile generale ale statelor unul faţă de celălalt fluctuează.

Conturile naţionale

FMI menţine un sistem de statistici referitor la *conturile naţionale* pentru a putea urmări poziţia monetară a fiecărui stat. **Balanţa de plăţi** a unui stat este similară declaraţiei financiare a unei companii : rezumă intrările şi ieşirile banilor din ţară. Sistemul în sine este de natură tehnică, şi nu politică. În esenţă, trei tipuri de tranzacţii internaţionale intră în balanţa de plăţi : contul curent, fluxurile de capital şi modificările rezervei.

Contul curent este în fapt balanţa comercială discutată în capitolul 8. Banii ies dintr-o ţară pentru a plăti importurile şi intră în ţară pentru a plăti exporturile. Bunurile importate sau exportate includ atât mărfuri, cât şi servicii. De exemplu, banii cheltuiţi de un turist britanic în Florida sunt echivalentul banilor cheltuiţi de un consumator britanic care cumpără portocale provenind din Florida de la piaţă din Londra ; în ambele cazuri, banii intră în contul curent al SUA. Contul curent include alte două puncte. *Tranzacţiile guvernamentale* sunt subvenţii militare şi asistenţă

peste hotare, precum şi salariile şi pensiile plătite în străinătate salariaţilor guvernului. *Banii expediaţi prin mandat* sunt fonduri trimise acasă de companii sau persoane fizice care se află în afara ţării. De exemplu, o filială a companiei Ford Motor în Marea Britanie poate trimite profituri la Ford, în Detroit. La fel, un cetăţean britanic care lucrează la New York poate trimite bani părinţilor săi la Londra.

A doua categorie a conturilor o reprezintă *fluxurile de capital*, care sunt investiţii străine în şi ale unei ţări[8]. Fluxurile de capital sunt măsurate în termeni *neţi* – investiţiile totale şi împrumuturile pe care le fac străinii *într-o* ţară minus investiţiile şi împrumuturile făcute de companiile, cetăţenii şi guvernul ţării respective în *alte* ţări. Cea mai mare parte a acestor investiţii sunt private, deşi o parte se fac de către (în) agenţii guvernamentale şi industrii proprietate de stat. Fluxurile de capital sunt împărţite în **investiţii străine directe** (sau *investiţii directe străine)* - precum construirea unei fabrici, luarea în proprietate a unei companii sau cumpărarea de proprietăţi imobiliare într-o ţară străină - şi *investiţii de portofoliu* indirecte, precum cumpărarea de acţiuni şi obligaţiuni sau oferirea de credite unei companii străine. Aceste tipuri de fluxuri de capital au consecinţe politice oarecum diferite (vezi „Datoria internaţională" şi „Investiţiile străine directe" mai departe în acest capitol), dar sunt, în esenţă, echivalente în tabloul general al conturilor naţionale.

A treia categorie, *modificările rezervelor în valute străine*, face balanţa conturilor naţionale. Orice diferenţă între intrările şi ieşirile de capital (în contul curent şi în fluxurile de capital, combinate) este contrabalansată de o schimbare egală, dar opusă, în rezerve. Aceste modificări în rezerve constau din cumpărarea şi vânzarea de către stat de DST, aur şi valută forte, alta decât cea a ţării respective, şi din modificări ale depozitelor făcute la FMI. Dacă un stat are mai multe ieşiri de bani decât intrări, banii aceştia sunt luaţi din rezervele sale. Dacă intră mai mulţi bani decât ies, introduce banii în rezervele sale.

În acest fel, conturile naţionale se echilibrează întotdeauna în cele din urmă. Cel puţin sunt aproape de a face acest lucru. Există o categorie reziduală - erori şi omisiuni -, deoarece nici chiar cel mai eficient şi cinstit guvern (multe din guverne nu sunt nici eficiente, nici cinstite) nu poate ţine evidenţa fiecărui bănuţ care traversează graniţele sale.

Datoria internaţională

Într-un sens, o economie este în mod constant în mişcare, întrucât banii circulă prin procesele de producţie, comerţ şi consum. Însă economiile conţin de asemenea *o avere invariabilă*. Rezervele de valută forte deţinute de guverne sunt o formă de avere permanentă, însă nu cea mai importantă. Cea mai mare parte a averii permanente o reprezintă casele şi maşinile, fermele şi fabricile, porturile şi căile ferate. În particular, bunurile *de capital* (precum fabricile) sunt produse care pot fi folosite ca intrări pentru producţia viitoare. Nimic nu durează pentru totdeauna, însă averea

8. Charles P. Kindleberger, *International Capital Movements*, Cambridge, 1987.

permanentă durează suficient de mulţi ani pentru a fi tratată în mod diferit faţă de bunurile care se consumă repede. Principala diferenţă constă în posibilitatea de a folosi capitalul pentru a obţine mai multă bogăţie: fabricile produc bunuri, căile ferate sprijină comerţul şi aşa mai departe. Bogăţia permanentă creează noi averi, astfel încât economia tinde să crească în timp. Pe măsură ce creşte, se creează o bogăţie permanentă şi mai mare. Într-o economie capitalistă, banii produc mai mulţi bani.

Ratele dobânzilor reflectă această dinamică intrinsecă de creştere. Ratele *reale* ale dobânzii sunt ratele pentru împrumutul banilor peste rata inflaţiei (de exemplu, dacă banii sunt împrumutaţi cuiva la o rată anuală a dobânzii de 8%, dar inflaţia este de 3%, rata reală a dobânzii este de 5%). Firmele şi economia internă împrumută bani deoarece cred că îi pot folosi pentru a obţine noi bogăţii mai repede decât ritmul presupus de rata dobânzii asupra împrumutului.

Luarea şi acordarea de împrumuturi sunt ca orice alt fel de schimb economic şi ambele părţi trebuie să le perceapă ca fiind eficiente. Cel care ia împrumutul apreciază banii de acum mai mult decât promisiunea mai multor bani în viitor, pe când creditorul apreciază promisiunea mai multor bani în viitor decât banii din prezent. Împărţirea beneficiilor obţinute din acest schimb este, ca de obicei, supusă negocierii. Imaginaţi-vă că o afacere profitabilă poate folosi un împrumut pentru a genera un profit anual de 10% (peste rata inflaţiei). La o extremă, afacerea ar putea plăti 1% rata reală a dobânzii, păstrând 9 procente din profit pentru ea însăşi; la cealaltă, ar putea plăti 9% rata dobânzii, păstrând un procent.

Distribuţia reală, reflectată în ratele dobânzii, este determinată de piaţa pentru bani. Creditorii caută afaceri destul de profitabile pentru a plăti dobânzi mari; cei care au afaceri caută creditori cu destul de mulţi bani gheaţă nefolosiţi, pe care să-i împrumute cu dobânzi mici. Într-un mod imperfect, dar realizabil, cererea şi oferta de bani determină ratele dobânzii.

Imaginaţi-vă acum că „afacerea" care împrumută bani este un stat întreg – guvernul, companiile şi economia internă. Dacă economia statului este sănătoasă, ea poate împrumuta bani de la guverne, bănci sau companii străine şi poate crea suficientă avere nouă pentru a returna datoriile câţiva ani mai târziu. Însă ţările, la fel ca şi firmele, lucrează uneori în pierdere; în aceste situaţii, datoriile lor cresc. Într-un cerc vicios, o parte din ce în ce mai mare din venitul pe care îl generează se duce pe plata dobânzilor şi trebuie împrumutaţi şi mai mulţi bani pentru a menţine statul în funcţiune. Dacă situaţia se schimbă, un stat sau o firmă pot crea din nou bogăţie şi pot plăti în timp datoriile, ieşind din impas. Dacă nu, statul va fi nevoit să înceapă să vândă o parte din bogăţia sa permanentă (clădiri, avioane, fabrici şi altele asemenea). *Valoarea netă* a statului sau a companiei (toate activele sale minus toate pasivele sale) va descreşte.

Când un stat acumulează datorii, averea sa permanentă se diminuează, deoarece activele sunt vândute pentru a plăti datoriile. Cu toate acestea, eşecul returnării datoriilor duce la dificultatea de a împrumuta în viitor, un impediment uriaş pentru creşterea economică. În anii '70 şi '80, în unele ţări din Lumea a Treia, datoriile s-au acumulat până la punctul unui posibil faliment naţional. Datoriile au devenit imposibil de returnat, iar creditorii (băncile şi guvernele) au fost nevoiţi să le anuleze sau să le

fixeze la o fracţiune din valoarea lor oficială[9]. În 2001, Argentina s-a prăbuşit sub greutatea unei datorii mai mari de 100 de miliarde de dolari acumulate de-a lungul deceniului anterior, iar creditorii au fost nevoiţi să accepte mai puţin de o treime din bani, printr-o înţelegere de reorganizare din 2005.

Dimpotrivă, statele industrializate au suficientă avere permanentă astfel încât, până şi în perioadele lor cele mai îndatorate, au o valoare netă considerabilă. Cu toate acestea, datoriile în creştere sunt piedici în crearea de averi viitoare, iar creditorii străini ajung să deţină o parte mai mare din averea permanentă totală a statului. În mod normal, o asemenea situaţie îi înspăimântă pe mercantilişti. Pentru ei, datoria naţională reprezintă o piedere a puterii. Reprezintă opusul mormanelor de rezerve pe care ar dori să stea mercantiliştii[10].

De ce fac statele datorii? Un motiv principal este deficitul comercial. În balanţa de plăţi, un deficit comercial trebuie contrabalansat într-un fel. Este un lucru obişnuit să se împrumute bani pentru a finanţa deficitul comercial. Un al doilea motiv constă în tiparul venitului şi al consumului la nivelul gospodăriilor şi companiilor interne. Dacă oamenii şi firmele cheltuie mai mulţi bani decât încasează, trebuie să împrumute pentru a-şi plăti facturile. Cartea de credit pe care o folosesc poate fi de la o bancă locală, însă banca poate lua banii pe care îi împrumută acestora de la creditorii străini.

Un al treilea motiv pentru datoria naţională constă în cheltuielile guvernamentale comparativ cu impozitele. Conform principiilor **economiei keynesiene** (numită aşa după economistul John Maynard Keynes), uneori guvernele cheltuie mai mult decât colectează – *deficit de cheltuieli* – pentru a stimula creşterea economică. Dacă această strategie funcţionează, creşterea economică mărită generează în cele din urmă venituri mai mari din impozite pentru a compensa deficitul. Guvernul împrumută bani naţiunii şi îi recuperează mai târziu dintr-o economie mai sănătoasă. De unde ia guvernul aceşti bani? Ar putea imprima mai mulţi, însă acest pas ar duce la inflaţie, de aceea băncile centrale încearcă să îl împiedice. Astfel, guvernul împrumută adesea bani atât din surse interne, cât şi din surse externe.

Deciziile guvernamentale referitoare la cheltuieli şi impozite constituie **politica fiscală**; deciziile referitoare la imprimarea şi circulaţia banilor constituie **politica monetară**[11]. Acestea sunt două instrumente principale de care dispune guvernul pentru a dirija o economie. Nu există nimic pe gratis: impozitele mari blochează dezvoltarea economică, imprimarea în exces a banilor duce la apariţia inflaţiei, iar împrumutul pentru acoperirea unui deficit pune ipotecă pe averea permanentă a statului. Aşadar, cu toate complicaţiile politicilor economice guvernamentale şi ale tranzacţiilor economice internaţionale, bogăţia şi puterea unui stat depind mai mult decât orice de sănătatea fundamentală a economiei sale – educaţia şi pregătirea forţei de muncă, cantitatea şi modernitatea bunurilor de capital, moralul populaţiei şi

9. William R. Cline, *International Debt Reexamined*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1994.
10. Ethan B. Kapstein, *Governing the Global Economy: International Finance and the State*, Harvard, 1994; Eric Helleiner, *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the 1990s*, Cornell, 1994.
11. Jonathan Kirshner (ed.), *Monetary Orders: Ambiguous Economics, Ubiquitous Politics*, Cornell, 2003.

abilitățile managerilor săi. Pe termen lung, datoria internațională reflectă aceste realități de bază.

Transferurile de avere financiară între marile puteri însoțesc adesea modificarea relațiilor de putere. Analizați cum deceniul trecut a schimbat pozițiile financiare ale Statelor Unite, Rusiei, Europei de Est și Asiei. (Poziția Europei, inclusiv noua monedă europeană, este discutată în capitolul 10.)

Poziția Statelor Unite

Statele Unite sunt o țară extraordinar de bogată și de puternică. Poate că forța sa *unică* se manifestă în primul rând în domeniul securității internaționale – este singura superputere a lumii – însă și puterea sa economică este frapantă. Nu este doar cea mai mare economie din lume, ci și cea mai avansată din punct de vedere tehnologic în domenii de creștere cum sunt cele ale calculatoarelor, telecomunicațiilor, aviației și spațiului aerian, biotehnologiei. Poziția SUA în cercetarea științifică și educația universitară este fără egal în lume.

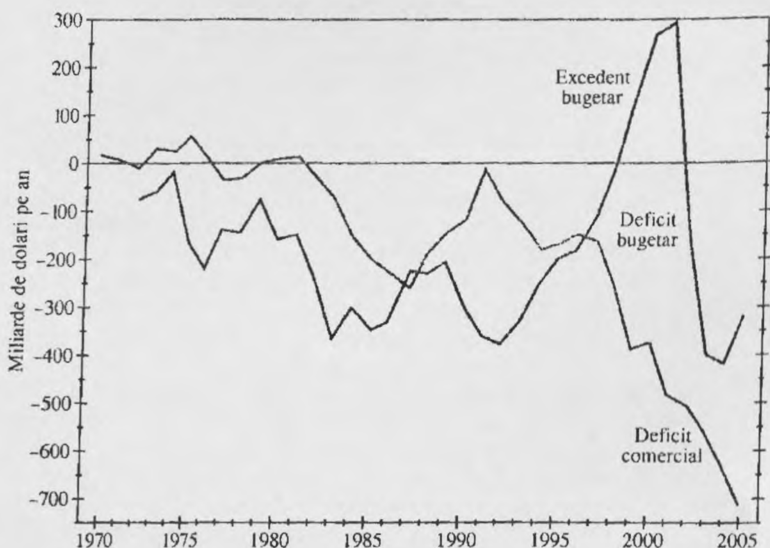

Figura 9.1. *Poziția financiară a SUA (având la bază date de la Banca Mondială și FMI). Timp de mai multe decenii, Statele Unite au importat mai mult decât au exportat (deficit al balanței contului curent sau deficit comercial), iar guvernul american a cheltuit mai mult decât venitul (deficit bugetar). Deficitul bugetar lasă în urmă o mare datorie națională.*

Notă : Deficitul comercial se referă la balanța contului curent.

Cu toate acestea, poziţia Statelor Unite în economia internaţională s-a modificat de-a lungul deceniilor. Hegemonia Statelor Unite a ajuns la apogeu după cel de-al Doilea Război Mondial, apoi s-a erodat treptat, pe măsură ce competitorii au câştigat teren (în special în Europa de Vest şi Asia). La începutul anilor '50, economia SUA (PIB) era de aproximativ două ori mai mare decât cele ale următoarelor şase state industrializate avansate, luate *împreună*. În anii '80, procentul său relativ din PIB-ul mondial a scăzut cu aproape jumătate. În 1950, Statele Unite deţineau jumătate din rezervele financiare ale lumii ; în 1980 deţineau mai puţin de 10%. Acest declin pe termen lung, după extraordinara hegemonie a SUA post-1945, a fost unul natural şi probabil inevitabil. Modificarea poziţiei financiare a SUA începând din anii '80 este ilustrată în figura 9.1. La începutul anilor '80, deficitul comercial (exporturile minus importurile) a crescut de la aproape zero la 200 de miliarde de dolari în doar câţiva ani. Deficitul comercial s-a diminuat, însă apoi a crescut până în 2004 la peste 500 de miliarde de dolari pe an. Între timp, la începutul anilor '80, deficitul bugetar a sărit la 300 de miliarde de dolari anual, apoi s-a micşorat în anii '90 şi a devenit pentru scurt timp un mare excedent, doar pentru a se transforma până în 2004 într-un deficit de 500 de miliarde de dolari, ca urmare a cheltuielilor de război, a reducerilor de impozite şi a recesiunii. Aceste tendinţe au provocat îngrijorare în privinţa poziţiei SUA de lider economic pe plan internaţional[12].

Economia SUA a dat dovadă de putere de la mijlocul până la sfârşitul anilor '90, în timp ce economiile altor ţări industrializate (în mod special Japonia) s-au împotmolit. Schimbarea şi reorganizarea tehnologică au produs o creştere puternică a productivităţii, în special pe măsură ce reţelele de calculatoare au preluat o parte mai mare din muncă. Statele Unite au încheiat anii '90 cu un şomaj mai mic decât oricând în trecut, o inflaţie redusă, o creştere robustă, câştiguri pe pieţele bursiere şi un excedent bugetar. În ciuda acestor realizări, expansiunea SUA a rămas fără motor, himera investiţiilor în Internet a ieşit la iveală, iar în 2001 Statele Unite au cunoscut din nou recesiunea – de această dată împreună cu toate economiile principale ale lumii şi a fost afectată dureros pe plan intern de perturbările economice care au urmat atacurilor teroriste din septembrie 2001.

În timp ce creşterea a fost reluată, datoria acumulată de-a lungul a 20 de ani de cheltuieli generatoare de deficit s-a menţinut. **Datoria naţională** a guvernului american a crescut de la aproximativ un trilion de dolari la începutul anilor '80 la 3 trilioane de dolari spre sfârşitul deceniului respectiv, la 8 trilioane de dolari în prezent. Plăţile dobânzilor sunt echivalente cu ceea ce ar fi altfel o rată sănătoasă de creştere economică. Nu cu mult timp în urmă, Statele Unite erau principalul creditor al lumii ; acum sunt principalul debitor pe plan mondial.

Tendinţele financiare ale SUA au implicaţii profunde pentru economia politică a întregii lumi. Ele au subminat iniţial (în anii '80), apoi au refăcut (în anii '90) pentru a submina din nou (din 2000) rolul de conducător al SUA în stabilizarea comerţului internaţional şi a relaţiilor monetare, în asigurarea procurării bunurilor comune şi în

12. Kenneth W. Dam, *The Rules of the Global Game : A New Look at US International Economic Policy Making*, Chicago, 2001.

furnizarea de capital pentru dezvoltarea economică a altor regiuni ale lumii. Într-o lume economică mai descentralizată, mai privatizată, cu un rol nesigur al SUA, problemele referitoare la bunurile colective ar fi mai greu de soluţionat, iar comerţul liber mai greu de realizat.

Poziţia Rusiei şi a Europei de Est

Statele Unite au furnizat un capital limitat (investiţii, împrumuturi şi subvenţii) pentru a ajuta Rusia şi Europa de Est să se pună din nou pe picioare după Războiul Rece. Statele Unite nu au repetat în Rusia şi în Europa de Est programul de ajutorare care a stimulat noua creştere în Europa de Vest şi Japonia după cel de-al Doilea Război Mondial.

În schimb, statele din această regiune s-au confruntat cu provocări descurajante pe măsură ce au încercat să facă trecerea de la economiile planificate la nivel central la economiile capitaliste şi să se alăture economiei capitaliste mondiale. Aceste provocări includ integrarea într-un sistem de comerţ mondial (calitatea de membru în OMC, acorduri comerciale bilaterale şi aşa mai departe) şi atragerea de investiţii străine. Printre cele mai dificile sarcini se numără încercările statelor din această regiune de a se alătura sistemului monetar internaţional. Acestea au o foarte mare importanţă, deoarece deţinerea unei monede stabile şi convertibile constituie un element-cheie în atragerea companiilor străine şi în extinderea comerţului internaţional.

Cea mai mare parte a statelor din fostul bloc sovietic au devenit membre ale FMI şi au primit cote-parte. Însă FMI şi Banca Mondială au refuzat să lase împrumuturile disponibile în mod liber până când guvernele acestor state nu au acţionat puternic pentru a limita inflaţia, pentru a echilibra bugetele guvernamentale şi pentru a asigura stabilitatea economică. O asemenea stabilitate ar fi fost mai uşor de atins cu credite străine, dar astfel s-ar fi creat o problemă de tipul oul şi găina.

Toate economiile regiunii au experimentat o recesiune profundă (un PIB în diminuare) în perioada 1989-1991. În 1992, numai Polonia îşi reluase creşterea economică – o creştere anuală de la 1 la 4% a PIB după o scădere de 20 de procente între 1990 şi 1991. Restul Europei de Est (cu excepţia Bulgariei şi Slovaciei) a încetat să mai dea înapoi din 1994. Însă statele fostei Uniuni Sovietice au continuat regresul, până când, în 1996, întreaga activitate economică a acestor state fusese deja redusă la jumătate de-a lungul a şapte ani (vezi tabelul 9.2).

În general, ţările din Europa de Est şi-au administrat economiile mai eficient decât au făcut-o fostele republici sovietice. Între acestea din urmă, Rusia s-a descurcat mai bine decât altele ; ea a moştenit mare parte din infrastructura economică şi din resursele naturale ale Uniunii Sovietice şi a fost suficient de mare pentru a câştiga atenţia Occidentului. Dar luptele pentru puterea internă au creat instabilitate politică în Rusia, descurajând investiţiile străine. Costurile războiului din Cecenia au înrăutăţit lucrurile. Rusia nu era membru OMC în 2005. Inflaţia a ajuns la 1.500% în 1992, dar a fost redusă la aproximativ 10 procente până în 2004. Creşterea a revenit – circa 6% pe an în perioada 2000-2004 – şi noul impozit pe venit bazat pe o cotă unică a sporit colectarea impozitelor, însă viitorul Rusiei rămâne incert.

Tabelul 9.2. *Colapsul economic în Rusia şi Europa de Est*

Ţara	Transformări cumulative (pe 10 ani) ale PIB-ului, 1990-1999
Fostele Republici Sovietice[a]	-50%
Fosta Iugoslavie	-35%
Estonia, Letonia şi Lituania	-29%
Bulgaria	-29%
România	-28%
Albania	-12%
Republica Cehă	-11%
Slovacia	-1%
Ungaria	-1%
Polonia	+21%

Sursa: Estimări ale autorilor pe baza ONU, *World Economic and Social Survey 1999*, United Nations, New York, 1999, p. 263.

a) Rusia, Ucraina şi alte 10 membre CSI.

Ucraina s-a confruntat cu necazuri economice şi mai severe (aşa cum au făcut-o şi alte foste republici sovietice). Rata inflaţiei de 2.700 de procente din Ucraina anului 1992 a fost în cele din urmă atenuată, însă zigzagurile politice au încetinit reforma economică şi Ucraina a suferit opt ani consecutivi de creştere negativă a PIB-ului. Instabilitatea politică după disputatele alegeri prezidenţiale din 2004 a adus şi mai multă tensiune asupra economiei Ucrainei. În Belarusul vecin, reformele democratice au dispărut şi tranziţia de la o economie planificată şi centralizată s-a împotmolit. Astfel, statele Europei de Est au trecut prin experienţe variate, de la viteza relativă cu care Polonia a realizat tranziţia de la comunism la ritmul lent al Belarusului. Rusia s-a situat oarecum între ele – ea însăşi un melanj de reuşite şi eşecuri.

Problemele financiare ale regiunii erau similare cu cele pe care le întâmpinau ţările din Lumea a Treia care încercau să-şi stabilizeze economiile (vezi capitolul 13), însă erau agravate de altele speciale, consecinţe ale ruperii de Uniunea Sovietică. Unele state au imprimat propria lor monedă, în timp ce altele au continuat să folosească rubla rusească (prin cadrul oferit de CSI). În alte foste republici sovietice – Azerbaidjan, Armenia, Georgia şi Tadjikistan – războaie devastatoare au nimicit economiile şi au continuat să alimenteze inflaţia.

Inflaţia ridicată şi colapsul economic general pe tot cuprinsul regiunii au îngreunat şi mai mult rezolvarea acestor probleme şi atingerea unui mediu politic şi economic stabil, în care ajutorul FMI şi al Băncii Mondiale să fie util, şi nu doar irosit. În orice caz, sumele de bani disponibile pentru un asemenea ajutor au fost limitate din cauza recesiunii economice de la începutul anilor '90 în principalele economii ale lumii. Cu toate acestea, fostele republici sovietice s-au alăturat FMI după negocierea planului de reformă. În 1996, statele creditoare au renegociat (pe termen mai lung) 40 de miliarde de dolari din datoriile ruseşti anterioare ; astfel au fost reduse plăţile dobânzilor, dar nu s-au abordat cauzele fundamentale ale datoriilor.

La începutul anilor '90, mai multe miliarde de dolari au fost strânse de la principalele puteri economice pentru a crea un „fond de convertibilitate a rublei" care să poată fi folosit pentru a interveni pe piețe în sprijinul rublei, dacă era necesar. Împreună cu alte forme de ajutor economic (în principal credite, mai degrabă decât subvenții), acest fond a făcut ca aproximativ 20 de miliarde de dolari să fie disponibili pentru sarcina de a ajuta regiunea de-a lungul tranziției sale. O asemenea sumă a fost totuși neadecvată pentru o astfel de tranziție masivă, istorică și fără precedent a unui întreg sistem economic. Prin comparație, creditele internaționale de ajutorare a unor țări mult mai mici, cu probleme financiare mult mai puțin grave, precum Mexicul și Coreea de Sud în anii '90, au necesitat fiecare în parte zeci de miliarde de dolari.

Pentru a obține accesul la aceste fonduri, Rusia a fost nevoită să facă demersuri pentru a controla inflația și cheltuielile guvernamentale, să vândă industrii proprietate de stat și să pună bazele unui sistem de piață în întreaga sa economie. Încercarea de a implementa astfel de măsuri s-a dovedit a fi chiar mai dureroasă decât s-a prevăzut. Președintele rus Boris Elțîn s-a confruntat cu o coaliție de foști comuniști și lideri ai sectorului industrial, care au cerut subvenții de stat permanente pentru principalele industrii. Oprirea subvențiilor risca îndepărtarea acelor forțe politice, intensificând diminuarea PIB și lăsând și mai mulți oameni fără locuri de muncă. Însă prin continuarea acordării subvențiilor se risca mărirea deficitului bugetar și declanșarea unei inflații ridicate.

Crima organizată a devenit o problemă majoră în anii '90 ; de exemplu, în 1996, un întreprinzător american a fost ucis la Moscova în stil mafiot (lucru care nu a încurajat investițiile străine), iar președintelui băncii centrale din Rusia i-au fost sparte prin împușcare ferestrele de la apartament. „Plutocrații" au pus mâna pe companiile deținute anterior de stat și le-au secat de averi, pe care le-au depus în conturi bancare private. Haosul tranziției a furnizat, de asemenea, teren fertil pentru corupție printre oficialii guvernamentali. În 2004, cea mai mare companie petrolieră a Rusiei (Yukos) a fost închisă de președintele Vladimir Putin, din cauza neplății unui impozit de 10 miliarde de dolari, doar pentru ca bunurile acesteia să fie cumpărate de o companie proprietate de stat. În timp ce oficialii pretind că această mișcare va diminua corupția pe piața petrolieră a Rusiei, criticii au denunțat-o ca având motivație politică (proprietarul companiei Yukos era un adversar al lui Putin).

Problemele economice și financiare ale regiunii s-au împletit cu problemele de securitate – conflicte etnice și naționale de-a lungul graniței de sud a fostei Uniuni Sovietice – care au subminat relațiile comerciale și monetare. De exemplu, traficul pe căile ferate către Rusia a fost subminat de separatiștii din Georgia, iar Azerbaidjanul i-a tăiat Armeniei rezervele de energie. Principala conductă de petrol din Azerbaidjan trecea prin capitala aflată sub bombardament a Ceceniei și a fost închisă pentru câțiva ani.

Se pare că, în următorii ani, Rusia se va zbate să atingă stabilitatea economică și politică pentru a se integra în economia capitalistă mondială. Până atunci, Rusia și vecinii săi rămân în mare parte izolați de posibilele beneficii care ar putea rezulta din monede convertibile stabile, comerț dezvoltat și investiții străine crescute.

Poziţia Asiei

Poziţiile financiare ale principalelor economii din Asia s-au despărţit întru câtva de calea urmată de SUA în anii '80. În timp ce poziţia SUA s-a deteriorat în anii '80 şi la începutul anilor '90, dar s-a consolidat spre sfârşitul anilor '90, principalele economii asiatice s-au bucurat de un avânt extraordinar în anii '80 şi la începutul anilor '90, însă au suferit regrese financiare la sfârşitul anilor '90 (cu excepţia Chinei). Asia şi America de Nord s-au sincronizat doar în recesiunea din 2001, împreună cu Europa.

Japonia a ridicat şi a coborât Asia. După decenii de creştere robustă de la devastarea provocată de cel de-al Doilea Război Mondial, în anii '80 Japonia părea să se erijeze deja într-un posibil rival al Statelor Unite ca principală putere industrială a lumii. Producătorii auto japonezi au câştigat teren în faţa rivalilor americani când maşinile mai mici au devenit populare, ca urmare a şocurilor preţului petrolului din anii '70. În electronică şi în alte domenii, produsele japoneze au început să domine pieţele mondiale, iar capitalul japonez a devenit o forţă economică majoră în economiile în dezvoltare din apropiere (precum China şi Thailanda) şi chiar şi în Statele Unite, unde creditorii japonezi au finanţat mare parte din datoria naţională în creştere a SUA.

Aceste succese au mascat probleme grave. Creşterea economică din anii '80 a dus preţurile acţiunilor şi ale proprietăţilor imobiliare la nivele nerealiste, pe baza speculaţiilor mai degrabă decât a valorii intrinsece. Când acestea s-au prăbuşit la sfârşitul anilor '80, multe bănci au rămas cu credite ineficiente susţinute de acţiuni şi proprietăţi imobiliare ale căror valori scăzuseră considerabil. Aceste pierderi au fost mascate, iar problemele fundamentale – regulamente bancare neclare, favoritismul în politică, corupţia pe faţă – s-au menţinut de-a lungul anilor '90. Un prim-ministru orientat spre reformă (Junichiro Koizumi) a preluat acest post în 2001, însă Japonia s-a confruntat cu o recesiune la nivel mondial care a diminuat exporturile.

În ciuda exemplului din sistemul financiar al Japoniei, aceste greşeli au fost repetate aproape în acelaşi fel în anii '90 de către noile ţări în curs de industrializare (NTI, vezi p. 648) din estul şi sud-estul Asiei. Proprietăţile imobiliare şi acţiunile au devenit supraevaluate pe măsură ce creşterea economică rapidă a dus la speculaţii şi aşteptări din ce în ce mai mari. Băncile au acordat împrumuturi masive neperformante pe baza bunurilor supraevaluate, dar au ieşit basma curată datorită corupţiei politice şi a favoritismului. În 1997, aceste economii au suferit o criză financiară gravă, care a trecut graniţele internaţionale şi a propagat de-a lungul globului unde de şoc care s-au făcut simţite timp de doi ani.

Criza financiară asiatică din 1997 s-a declanşat când speculanţii de valută au început să vândă valutele ţărilor Asiei de Sud-Est. Thailanda, Filipine, Malaysia şi Indonezia au fost obligate să accepte devalorizarea monedelor. O asemenea presiune asupra monedelor creează presiune asupra perspectivelor de creştere economică – deoarece guvernele vor fi nevoite să reducă în consecinţă oferta de bani (să ridice ratele dobânzilor). La rândul lor, perspectivele diminuate în ceea ce priveşte creşterea

economică pun presiune asupra preţurilor acţiunilor, din moment ce companiile vor fi mai puţin profitabile. De asemenea, devalorizarea monedei reduce investiţiile străine (întrucât investitorii îşi pierd încrederea) şi face ca împrumuturile străine să fie mai greu de rambursat (din moment ce este nevoie de mai mulţi bani interni pentru a rambursa fiecare unitate de valută străină). Aşadar, problemele valutare ale ţărilor asiatice au dus la prăbuşiri ale burselor în mai multe dintre acestea. Alte aşa-numite *pieţe emergente* de pe cuprinsul globului – în special Brazilia – au suferit pe măsură ce investitorii au generalizat problemele din Asia.

Filipine a abordat problema în maniera preferată de agenţiile internaţionale şi investitorii străini. După ce a pierdut un miliard de dolari apărând fără succes valoarea monedei sale, Filipine i-a permis acesteia să fluctueze şi apoi a cerut FMI un împrumut de stabilizare de un miliard de dolari, pe care FMI l-a aprobat într-o săptămână. În schimbul creditului de la FMI, guvernul din Filipine a fost de acord să menţină ratele dobânzilor la un nivel ridicat şi deficitele bugetare la un nivel scăzut (pentru a diminua inflaţia), să aprobe o lege pentru reforma fiscală şi să intensifice controlul asupra băncilor care acordaseră împrumuturi neinspirate pe baza proprietăţilor imobiliare. Aceste tipuri de măsuri dure creează probleme politice, în special atunci când băncile sunt interconectate din punct de vedere politic sau când guvernele sunt corupte. Prin tratarea acestor probleme, Filipine a câştigat aprobarea internaţională.

În schimbul unui împrumut de ajutorare de 16 miliarde de dolari de la FMI, Thailanda a promis să închidă zeci de bănci îndatorate, să crească impozitele, să elimine deficitele guvernamentale şi să diminueze rata de creştere economică cu mai mult de jumătate. Un prim-ministru orientat spre reformă a fost numit în funcţie şi situaţia a fost stabilizată.

Alte ţări asiatice nu au acţionat cu hotărâre. În Malaysia, primul-ministru i-a deranjat pe investitorii străini acuzând speculanţii de valută, inclusiv pe George Soros (vezi p. 454), ca având motive politice în subminarea economiilor asiatice, din cauza rasismului şi a diferenţelor referitoare la drepturile omului. El a afirmat că specula cu valută ar trebui declarată ilegală. (De fapt, Soros şi-a folosit averea ca suport al unor programe în ţările în tranziţie, pentru a da naştere unei „societăţi deschise". Dar nu există nici un motiv să ne îndoim că motivul speculanţilor în Malaysia a fost să facă bani.) Controalele malaysiene asupra capitalului şi valutei au avut un oarecare succes în acest caz.

Între timp, speculanţii de valută au trecut mai departe atacând Indonezia, care a fost nevoită să îşi lase moneda să scadă, să crească ratele dobânzilor şi să lase bursa să se prăbuşească. În decursul a câteva luni, şi Indonezia a căutat să împrumute zeci de miliarde de dolari de la FMI, însoţite de condiţiile uzuale. Indonezia s-a opus totuşi implementării reformelor promise, iar în 1998 economia sa a continuat direcţia descendentă (aşa cum s-a întâmplat şi cu stabilitatea politică). Conflictul asupra situaţiei din Timorul de Est a adus critici internaţionale care au şubrezit şi mai mult stabilitatea politică. Revoltele şi protestele studenţilor l-au obligat în cele din urmă pe preşedintele indonezian Suharto să demisioneze după 30 de ani de dictatură. Megawati Sukarnoputri, fiica principalului rival al lui Suharto, a devenit preşedinte în 2001.

În total, pieţele acţiunilor din Thailanda, Malaysia şi Indonezia au pierdut în primele nouă luni ale anului 1997 aproximativ jumătate din valoare, iar valutele aproape un sfert. Observatorii au declarat că „miracolul economic asiatic" se apropiase de sfârşit. În ciuda renaşterii sănătoase a acestor economii începând din 1997, se pare că anii de creştere rapidă care invitau la speculă nu se vor mai întoarce.

China nu a fost afectată de criza din 1997, din mai multe motive: creşterea sa economică a fost mai puţin speculativă (deşi rapidă), moneda sa nu a fost convertibilă în mod liber, deţinea rezerve masive de valută forte, iar guvernul său a dat dovadă de disciplina necesară pentru a ţine inflaţia sub control. Diminuând rata de creştere economică de la 14 la 10% anual, guvernul a redus inflaţia în perioada 1995-1997 de la 20% la 4%. Inginerul acestei politici monetare strânse, Zhu Rongji, a devenit în 1998 prim-ministrul Chinei, exact la fel cum cei care au luptat cu succes împotriva inflaţiei au devenit preşedinţi ai Braziliei şi Argentinei în 1990. Astfel, China a depăşit criza financiară din Asia fără să-şi devalorizeze moneda, însă continuând să-şi diminueze creşterea, aceasta ajungând în 1999 la 7%, un ritm totuşi destul de alert.

La fel ca şi China, Hong Kongul nu şi-a devalorizat moneda în 1997. La doar câteva luni după ce a ajuns sub controlul Chinei, a devenit ţinta principală a speculanţilor de valută. Pentru a menţine moneda, dolarul Hong Kong, care a fost (şi încă mai este) ancorat la o rată fixă faţă de dolarul SUA, guvernul din Hong Kong a fost nevoit să crească drastic ratele dobânzilor şi să asiste la pierderea unei treimi din valoarea bursei, în câteva săptămâni. Prăbuşirea acţiunilor din Hong Kong a provocat o uriaşă vânzare globală, însă guvernul a rămas pe poziţii în menţinerea valorii monedei sale – aspect pe care l-a considerat critic pentru încrederea pe termen lung a investitorilor străini –, în ciuda costurilor provocate de colapsul financiar şi încetinirea creşterii economice. În primul test de aplicare a formulei „o ţară, două sisteme", guvernul chinez a permis administraţiei din Hong Kong să gestioneze criza.

Totuşi, atunci când Coreea de Sud s-a molipsit de „gripa asiatică", miza a crescut. Coreea de Sud este cea mai mare dintre NTI, o putere economică în regiune, a treia după Japonia şi China. Cu toate acestea, spre sfârşitul anului 1997, moneda Coreei de Sud scăzuse cu 20 de procente, pieţele sale de acţiuni se prăbuşeau, iar băncile erau împovărate cu 50 de miliarde de dolari pierduţi în împrumuturi neperformante pe baza favoritismului. FMI a intervenit cu un împrumut internaţional de ajutorare de 60 de miliarde de dolari – cel mai mare acordat vreodată –, iar guvernul coreean a adoptat măsuri stringente de austeritate. Câţiva naţionalişti sud-coreeni au numit acordul cu FMI „Ziua umilirii naţionale", însă coreenii au ales un nou preşedinte reformist, Kim Dae Jong – un fost deţinut politic. El i-a convins pe sud-coreeni că investiţiile străine reprezentau un aspect pozitiv; aceştia au acceptat FMI şi chiar au început să se folosească de el pentru a justifica impunerea unei reduceri a costurilor căsătoriilor şi funeraliilor cu caracter extravagant[13]. Astfel, în Coreea de

13. Sandra Sugawara, „A «Xenophobic» Nation Is Sold on Aid from Foreigners", *The Washington Post*, A15, 24 februarie 1998.

Sud, la fel ca şi în Thailanda şi Indonezia, criza financiară a avut drept consecinţe reforme şi durere.

Criza asiatică a secătuit dintr-odată sumele uriaşe de capital care inundaseră Asia de Sud-Est, dublându-se la fiecare doi ani şi atingând aproape 100 de miliarde de dolari anual. În 1997 şi 1998, aproximativ 10 miliarde de dolari au *ieşit* din Asia de Sud-Est. Fuga capitalului a lovit de asemenea şi alte pieţe emergente, din alte regiuni. Brazilia a fost ţinta repetată a speculanţilor de valută, deoarece Braziliei i-a fost dificil să adopte o legislaţie pentru stăvilirea unui deficit guvernamental de 50 de miliarde de dolari. De fiecare dată când guvernul brazilian s-a împotmolit în aplicarea reformelor promise, piaţa sa de acţiuni s-a prăbuşit, iar moneda sa a fost atacată. Aceasta a fost devalorizată în 1999.

Teoretic, fluxul liber instantaneu de capital de-a lungul globului – o consecinţă a tehnologiilor globale de comunicare – ar trebui să stabilizeze economiile. Investitorii pot schimba banii repede şi, prin urmare, cu profit, pe măsură ce condiţiile indică fluctuaţii în valoarea diferitelor valute şi economii. În loc să aştepte ca guvernele să devalorizeze sau să reevalueze monedele când problemele sunt mult prea înaintate, pieţele pot adapta treptat valorile zi de zi. Totuşi, în practică, lichiditatea globală de capital a dat de asemenea dovadă de o tendinţă destabilizatoare, întrucât evenimentele minore pot fi amplificate şi pot reverbera în locuri îndepărtate. Astfel, problemele Thailandei s-au transformat într-o criză asiatică şi apoi într-o criză a pieţelor emergente, în timp ce capitalul lichid dispărea cu viteza luminii, fiind pus la adăpost.

Criza financiară asiatică din 1997 ilustrează importanţa ratelor de schimb valutar în stabilitatea şi creşterea economică generală. Guvernele se confruntă cu o dilemă, şi anume cu faptul că tacticile de dorit din punct de vedere politic – de la impulsionarea creşterii şi menţinerea taxelor la un nivel scăzut la sprijinirea băncilor şi a afacerilor deţinute de prieteni şi rude – tind să submineze stabilitatea valutară. Dacă li se permite să continue, aceste politici pot provoca un colaps economic şi pierderea de investiţii străine, însă politicile dure de menţinere a stabilităţii valutare pot face un guvern să piardă putere.

Pe ansamblu, semnele îngrijorătoare de instabilitate economică au umbrit deceniul trecut – anii zbuciumaţi, loviţi de recesiune, care au urmat sfârşitului Războiului Rece, colapsurile financiare din Asia şi Rusia spre sfârşitul anilor '90, stagnarea de un deceniu a Japoniei, explozia balonului de săpun al acţiunilor din domeniul tehnologiei din SUA şi recesiunea globală sincronizată din perioada 2001-2002.

În toate regiunile despre care tocmai am discutat – America de Nord, Asia şi în mod special Rusia şi Europa de Est –, rolul companiilor private se extinde în comparaţie cu cel al statului. La nivel mondial, firmele private joacă în economie un rol mai mare decât cel al statului. Restul acestui capitol analizează aspectele politice internaţionale legate de activitatea companiilor private dincolo de graniţele statelor.

Afacerile multinaţionale

Deşi statele sunt principalii făuritori de reguli în privinţa schimbului valutar şi a altor tranzacţii economice internaţionale, tranzacţiile respective sunt efectuate în cea mai mare parte de firme private şi indivizi, nu de către guverne. Cei mai importanţi dintre aceşti actori privaţi sunt CMN-urile.

Corporaţiile multinaţionale

Corporaţiile multinaţionale (CMN-urile) sunt companii ale căror baze se află într-un stat şi care deţin ramuri şi filiale ce operează în alte ţări. Nu există nici o definiţie exactă, dar cel mai concludent exemplu de CMN este o companie mare care operează peste tot în lume, în multe ţări în acelaşi timp, cu amenajări stabile şi cu angajaţi în fiecare dintre ele. Neexistând o definiţie exactă, nu avem nici o situaţie precisă a numărului total de CMN, însă cele mai multe estimări ating zeci de mii în întreaga lume.

Cele mai importante sunt *corporaţiile industriale*, care produc bunuri în fabrici din diferite ţări şi le vând companiilor şi consumatorilor din diverse ţări. Industriile automobilelor, petrolului şi electronicii deţin cele mai mari CMN-uri. Aproape toate marile CMN-uri îşi au bazele în statele G-7[14].

Companiile financiare (cele mai importante fiind băncile) desfăşoară de asemenea activităţi multinaţionale - deşi adesea cu mai multe restricţii decât CMN-urile industriale. Între cele mai mari bănci comerciale de pe glob, Statele Unite nu deţin o poziţie de lider - ceea ce reflectă politica tradiţională antitrust a SUA, care limitează expansiunea geografică a băncilor. Integrarea internaţională în creştere a pieţelor financiare a fost ilustrată în mod spectaculos în 1995, când un singur comerciant în vârstă de 28 de ani din Singapore a pierdut un miliard de dolari făcând speculă pe piaţa japoneză a acţiunilor şi obligaţiunilor şi şi-a falimentat angajatorul, o bancă de investiţii britanică cu o vechime de 200 de ani. Prăbuşirea în 1997 a pieţei de acţiuni din Hong Kong a creat un val de vânzări ce a traversat fusurile orare, pe măsură ce pieţele s-au deschis în Europa şi apoi în America de Nord. Banii circulă peste granițe la o rată de 1,5 trilioane de dolari zilnic. În acest context, companiile financiare devin mai internaţionalizate.

Unele CMN-uri vând *servicii*[15]. Lanţul de fast-food McDonald's şi American Telephone and Telegraph (AT&T) sunt exemple bune în acest sens. La fel sunt şi

---

14. United Nations, *World Investment Report 1994: Transnational Corporations, Employment and the Workplace*, United Nations, New York, 1994.
15. Jonathan D. Aronson, „The Service Industries: Growth, Trade and Development Prospects", în John W. Sewell şi Stuart K. Tucker (ed.), *Growth, Exports and Jobs in a Changing World Economy: Agenda 1988*, Transaction [for the Overseas Development Council], New Brunswick, NJ, 1988.

liniile aeriene internaţionale, care vând bilete în zeci de state (şi în zeci de valute) pe tot cuprinsul globului. Alte afaceri mai terestre precum magazinele de legume care vând cu amănuntul pot deveni şi ele CMN-uri. În timpul Războiului din Golf, personalul american putea să cumpere de la supermarketurile Safeway din Arabia Saudită. Statele Unite predomină între CMN-urile care furnizează servicii, la fel ca şi între cele industriale (deşi companiile de servicii sunt oarecum mai mici şi mai puţin internaţionalizate).

Rolul CMN-urilor în relaţiile politice internaţionale este complex şi oarecum contestat[16]. Unii specialişti consideră că CMN-urile sunt agenţi virtuali ai guvernelor ţărilor lor. Această perspectivă corespunde cu mercantilismul, în care activitatea economică serveşte în cele din urmă autorităţile politice ; astfel, CMN-urile au identităţi naţionale clare şi se comportă ca membri ai societăţii lor naţionale, sub autoritatea statului. O variantă a acestei teme (dintr-un punct de vedere mai revoluţionar) consideră guvernele naţionale drept agenţi ai propriilor CMN-uri ; intervenţiile statului (economice şi militare) servesc interese private, financiare.

Alţii consideră CMN-urile cetăţeni ai lumii care nu sunt îndatoraţi nici unui guvern. Directorul de la Dow Chemical a spus odată că visează să cumpere o insulă dincolo de teritoriul oricărui stat şi să stabilească acolo sediul mondial al Dow. Într-o asemenea perspectivă, CMN-urile îşi desfăşoară activitatea globală în interesul acţionarilor lor (internaţionali) şi nu datorează loialitate nici unui stat. În orice caz, CMN-urile sunt motivate de nevoia de a maximiza profiturile, iar managerii care nu reuşesc să facă acest lucru sunt pasibili de a fi concediaţi. Doar în cazul CMN-urilor deţinute de stat – o excepţie importantă, dar o mică minoritate din totalul companiilor de pe cuprinsul globului – acţiunile CMN-urilor reflectă interesele de stat. Chiar şi în aceste cazuri, managerii CMN-urilor deţinute de stat au câştigat în ultimii ani o autonomie mare pentru a urmări profitul (ca parte din reformele economice întreprinse în multe ţări) şi adesea întreprinderile deţinute de stat sunt vândute (privatizate).

Ca actori independenţi pe arena internaţională, CMN-urile sunt din ce în ce mai puternice. Zeci de CMN-uri industriale au vânzări anuale de zeci de miliarde de dolari fiecare (sute de miliarde de dolari pentru companiile de top precum Wal-Mart, GM şi ExxonMobil). Doar aproximativ 30 de state au mai multă activitate economică pe an (PIB) decât a avut cea mai mare CMN în 2004, Wal-Mart. O comparaţie mai potrivită ar putea fi cea dintre CMN-uri şi OI-uri ca actori nestatali care activează pe arena internaţională. CMN-urile se îmbină mai mult decât bine cu astfel de organizaţii, ca dimensiuni şi ca resurse financiare. Cea mai mare organizaţie interguvernamentală (ONU) are un venit anual de aproximativ două miliarde de dolari, în comparaţie cu mai mult de 250 de miliarde de dolari pentru cea mai mare CMN. Cu toate acestea, cel mai mare *guvern* (Statele Unite) are venituri guvernamentale de

16. Paul N. Doremus, William W. Keller, Louis W. Pauly şi Simon Reich, *The Myth of the Global Corporation*, Princeton, 1998 ; David J. Saari, *Global Corporations and Sovereign Nations : Collision or Cooperation ?*, Quorum-Greenwood, Westport, CT, 1999 ; Robert Gilpin, *US Power and the Multinational Corporation*, Basic, New York, 1975 ; Usha C.V. Haley, *Multinational Corporations in Political Environments : Ethics, Values and Strategies*, World Scientific Publishing Company, Inc., River Edge, 2001.

două trilioane de dolari - de aproape opt ori mai mari decât Wal-Mart. Astfel, puterea CMN-urilor nu intră în concurenţă cu puterea celor mai mari ţări, dar o depăşeşte pe cea a multor ţări mai sărace şi a multor OI ; acest lucru are influenţă asupra activităţilor CMN-urilor în Sudul globului (vezi p. 666).

CMN-urile uriaşe contribuie la interdependenţa globală. Acestea sunt atât de puternic împletite în atât de multe state, încât au un interes profund în activitatea stabilă a sistemului internaţional - în chestiunile de securitate, precum şi în relaţiile comerciale şi monetare. CMN-urile prosperă într-un climat internaţional stabil, care permite libertatea comerţului, libertatea de mişcare şi cea a fluxului de capital (investiţii) - toate guvernate de forţe de piaţă, cu implicare guvernamentală minimă. Astfel, CMN-urile sunt, ca ansamblu, o forţă puternică în favoarea liberalismului în economia mondială, în ciuda faptului că unele CMN-uri din diverse ramuri fac într-adevăr presiuni pentru anumite politici mercantiliste care să le protejeze propriile interese.

Majoritatea CMN-urilor au un sistem de management mondial bazat pe *filiale* în fiecare stat în care îşi desfăşoară activitatea. Activităţile dintr-un anumit stat sunt supuse autorităţii legale a guvernului acelui stat. Dar filialele străine sunt proprietatea (în totalitate sau într-o proporţie substanţială) a CMN-ului mamă din ţara de origine. CMN-ul mamă angajează şi concediază managerii principali ai filialelor sale străine. Infrastructura de afaceri reprezintă un aspect-cheie al *relaţiilor transnaţionale* - legături între popoare şi grupuri peste graniţele naţionale.

Pe lângă legăturile directe dintre membrii unei singure CMN, activităţile CMN-urilor susţin o infrastructură globală de afaceri conectând o comunitate transnaţională de oameni de afaceri. De exemplu, un manager american care soseşte la Seul, Coreea de Sud, nu găseşte o scenă uluitoare de limbaje, locaţii şi obiceiuri nefamiliare. El sau ea se mişcă mai degrabă printr-o succesiune familiară de saloane pe aeroporturi, telefoane şi faxuri, hoteluri internaţionale, săli de conferinţe şi emisiuni ale CNN - în toate acestea limba vorbită fiind cel mai probabil engleza.

Investiţiile străine directe

CMN-urile nu au doar activitate în ţări străine ; ele deţin, de asemenea, şi capital (avere permanentă) acolo - clădiri, fabrici, maşini şi aşa mai departe. De exemplu, CMN-urile americane şi germane deţin o parte din capitalul localizat în Japonia, iar CMN-urile japoneze deţin capital localizat în Statele Unite şi Germania. *Investiţie* înseamnă bani oferiţi în schimbul deţinerii de capital (cu scopul de a produce un flux de venit care, în timp, va compensa cu mult banii investiţi). Investiţiile în ţări străine se numără printre activităţile cele mai importante şi sensibile din punct de vedere politic ale CMN-urilor.

Spre deosebire de investiţiile de portofoliu (pe hârtie), *investiţia străină directă* implică bunuri tangibile precum fabrici şi cădiri pentru birouri (inclusiv deţinerea unei fracţiuni considerabile din totalul acţiunilor companiei, spre deosebire de un portofoliu cu mici cote-parte din multe companii). Hârtiile pot fi schimbate relativ liber pe o piaţă globală, însă investiţia directă nu poate fi transferată liber dintr-un

stat în altul atunci când condițiile se modifică. Investițiile directe se fac pe termen lung și sunt mai vizibile decât cele de portofoliu. Investiția în sectorul prelucrător presupune, de obicei, cea mai mare investiție în mijloace fixe, care sunt dificil de transferat, și în pregătirea muncitorilor și a managerilor. Investițiile în sectorul serviciilor tind să fie mai puțin costisitoare și mai ușor de abandonat în cazul în care condițiile se schimbă[17].

Mercantiliștii tind să fie suspicioși în privința investițiilor străine în propria lor țară. În țări din Lumea a Treia, investițiile străine directe stârnesc adesea îngrijorări față de pierderea suveranității, deoarece guvernele pot fi mai puțin puternice (și posibil mai puțin bogate) decât CMN-urile care investesc în țara lor. Aceste temeri reflectă, de asemenea, faptul istoric potrivit căruia cele mai multe investiții străine în partea de sud a globului obișnuiau să vină din partea coloniștilor. Mai mult, deși aceste investiții creează locuri de muncă, produc în același timp dislocări ale modurilor tradiționale de viață și ale culturilor. De exemplu, în 2001, sătenii din Thailanda au încercat să blocheze o conductă de gaz de 500 de milioane de dolari planificată să fie construită în regiunea lor, de teamă că le va distruge modul de viață și că va atrage probleme diverse - de la poluarea industrială la SIDA[18].

Dar, întrucât multe state sărace și aflate în tranziție au de asemenea o nevoie disperată de capital din orice sursă pentru a stimula creșterea economică, investițiile străine directe sunt în general bine-venite și încurajate, în ciuda temerilor naționaliștilor economici (investițiile Nord-Sud sunt discutate mai departe în capitolul 13, p. 666)[19]. Cele mai multe investiții străine directe (ca și majoritatea investițiilor de portofoliu) nu se fac totuși în Sudul globului, ci în țările industrializate.

Naționaliștii economici din țările industrializate sunt de asemenea îngrijorați de pierderea puterii și a suveranității din cauza investițiilor străine. De exemplu, în Canada, mercantiliștii sunt alarmați că firmele americane dețin mai mult de jumătate din industria prelucrătoare a Canadei și mai mult de două treimi din industria de petrol și gaze a Canadei. Canada este mult mai mică decât Statele Unite, cu toate acestea depinde într-o măsură uriașă de comerțul cu SUA. În această situație asimetrică, unii canadieni se tem că sunt transformați într-o anexă a Statelor Unite - din punct de vedere economic, cultural și, în cele din urmă, politic -, pierzându-și propria cultură națională și controlul asupra economiei.

La rândul lor, naționaliștii economici din SUA au preocupări similare referitoare la investițiile străine directe în Statele Unite. Acest lucru reflectă parțial teama provocată de acumularea de datorii de către SUA. Mercantiliștii percep o pierdere a puterii atunci când investitorii străini cumpără companii și proprietăți imobiliare într-o țară debitoare. Astfel de temeri par să fie mai profunde atunci când o CMN

---

17. Imad A. Moosa, *Foreign Direct Investment : Theory, Evidence and Practice*, Palgrave Macmillan, New York, 2002 ; Nicholas A. Phelps și Jeremy Alden (ed.), *Foreign Direct Investment and the Global Economy : Corporate and Institutional Dynamics of Global-Localisation*, Routledge, New York, 2002.
18. Wayne Arnold, „A Gas Pipeline to World Outside", *The New York Times*, C1, 26 octombrie 2001.
19. Ben Gomes-Casseres și David B. Yoffie (ed.), *The International Political Economy of Direct Foreign Investment*, Edward Elgar, Brookfield, VT, 1993.

străină cumpără o companie sau o clădire decât atunci când construieşte o nouă fabrică sau un alt imobil. De exemplu, când investitorii japonezi au cumpărat studiourile de film Columbia din Los Angeles şi (temporar) Rockefeller Center din New York, mulţi americani considerau aceste proprietăţi ca fiind reprezentative pentru spiritul american, iar vânzarea lor a fost percepută ca o pierdere a SUA. Dar când Honda a construit o nouă fabrică de maşini în Ohio, aducând economiei americane locuri de muncă şi clădiri, nu s-a perceput nici o astfel de pierdere.

Liberalismul nu acceptă asemenea argumente. Economiştii liberali evidenţiază faptul că eficienţa globală şi generarea tot mai rapidă de bogăţie provin din abilitatea CMN-urilor de a investi în mod liber peste graniţele internaţionale. Deciziile referitoare la investiţii ar trebui luate doar pe motive economice, şi nu naţionaliste. Liberalii atrag de asemenea atenţia asupra inconsecvenţei bătătoare la ochi a preocupării publice din SUA în ceea ce priveşte investiţiile japoneze în Statele Unite spre sfârşitul anilor '80 : mai mult de jumătate din totalul investiţiilor străine directe în Statele Unite au venit din Europa de Vest şi doar o treime din Japonia. Cu toate acestea, nu s-au formulat prea multe proteste în privinţa pierderii suveranităţii SUA în favoarea Europei. Se presupune că această neconcordanţă reflectă fie rasism, fie o umbră întârziată a celui de-al Doilea Război Mondial în percepţiile publice ale SUA. Rolurile s-au inversat spre sfârşitul anilor '90, când crizele financiare din Japonia i-au făcut pe americani să se îngrijoreze că investitorii japonezi se vor retrage din Statele Unite, şi nu că vor veni mai mulţi.

Din punctul de vedere al economiştilor liberali, investiţiile străine în SUA mai degrabă ajută decât dăunează economiei americane. Multe dintre beneficiile unei fabrici japoneze profitabile în Statele Unite le revin muncitorilor din uzina respectivă şi consumatorilor produselor sale, chiar dacă o parte din profituri se întorc în Japonia (şi chiar şi acele profituri pot fi reinvestite în Statele Unite). Din moment ce CMN-urile americane deţin investiţii străine directe în afara Statelor Unite mai mari de un trilion de dolari, tabloul nu este nicidecum unilateral.

Relaţiile între guvernele ţărilor de origine şi ţărilor-gazdă

O ţară în care îşi desfăşoară activitatea o CMN se numeşte **ţară-gazdă** ; ţara în care CMN-ul îşi are sediul central se numeşte **ţara de origine**. Activităţile CMN-urilor creează o diversitate de probleme şi oportunităţi atât pentru guvernele ţărilor-gazdă, cât şi pentru cele ale ţărilor de origine. Conflictele dintre guvernul-gazdă şi CMN-uri se pot răspândi şi transforma într-un conflict interstatal între guvernul-gazdă şi guvernul ţării de origine. De exemplu, dacă un guvern-gazdă îi ia proprietatea unei CMN fără a o despăgubi şi îi arestează pe directori, guvernul ţării de origine poate interveni pentru a ajuta CMN-ul[20].

---

20. Kenneth A. Rodman, *Sanctity Versus Sovereignty : US Policy Toward the Nationalization of Natural Resource Investments in the Third World*, Columbia, 1988 ; Thomas Anderson, *Multinational Investment in Developing Countries : A Study in Taxation and Nationalization*, Routledge, New York, 1991.

Întrucât guvernele-gazdă pot regulariza activităţile pe propriile teritorii, o CMN nu poate opera, în general, într-un stat, împotriva voinţei guvernului acestuia. Dimpotrivă, deoarece CMN-urile pot alege dintr-o mulţime de state, un guvern-gazdă nu poate în general obliga o corporaţie să facă afaceri în ţară împotriva dorinţelor ei. Cel puţin teoretic, CMN-urile operează în ţări-gazdă când este în interesul amândurora. Interesele comune rezultă din crearea bogăţiei de către CMN în ţara-gazdă. Atât ţara-gazdă, cât şi corporaţia beneficiază – aceasta din urmă din profituri, guvernul direct din impozitări şi indirect prin creşterea economică (generând taxe viitoare şi sprijin politic).

Cu toate acestea, apar şi conflicte. Unul evident se referă la divizarea noii bogăţii între CMN şi guvern. Împărţirea depinde de rata la care sunt impozitate activităţile sau profiturile corporaţiei, precum şi de regulile de bază pentru activităţile acesteia. Înainte ca o corporaţia multinaţională să investească sau să deschidă o filială într-o ţară-gazdă, se întâlneşte cu guvernul pentru a negocia aceste aspecte. Ameninţările cu factorii de influenţare prin violenţă sunt în mare parte irelevante. Principalul avantaj comparativ al guvernului este mai degrabă promisiunea unui climat favorabil pentru a face afaceri şi bani ; principalul avantaj al CMN-ului este ameninţarea că îşi va transfera capitalul în altă parte.

Guvernele pot oferi CMN-urilor o varietate de stimulente pentru ca acestea să investească. Uzuale sunt *condiţiile* speciale de impozitare şi reglementare. În cazul exploatării zăcămintelor, negocierile pot gravita în jurul ratelor pe care guvernul le va percepe pentru a închiria corporaţiei pământ şi drepturi de a extrage mineralele. Guvernele locale şi naţionale se pot oferi să furnizeze infrastructură de afaceri – precum şosele, aeroporturi sau linii telefonice – pe cheltuiala proprie. (O corporaţie se poate de asemenea oferi să construiască o astfel de infrastructură dacă i se permite să acţioneze în condiţii favorabile în ţară.) De-a lungul timpului, anumite locaţii pot dezvolta o puternică infrastructură de afaceri şi pot câştiga un avantaj comparativ în atragerea CMN-urilor pentru a se stabili acolo.

Toate aceste aspecte se referă la împărţirea noii bogăţii care se va crea prin activitatea CMN-urilor. Corporaţiile caută guverne-gazdă care le vor permite să păstreze o parte mai mare din acea bogăţie ; guvernele caută corporaţii care le vor permite lor să păstreze mai mult. Cu multe CMN-uri şi puţine guverne implicate în astfel de negocieri, în deciziile CMN-urilor privind investiţiile la nivel mondial funcţionează un proces de piaţă.

Pe lângă aceste chestiuni relativ directe cu privire la distribuţie, relaţiile între CMN-uri şi guvernele-gazdă conţin alte câteva surse de potenţial conflict. Una dintre ele este posibilitatea guvernelor de a rupe înţelegerile cu CMN-urile şi de a schimba condiţiile de impozitare, reglementare sau alte condiţii. Cazul extrem este naţionalizarea, prin care guvernul ia în proprietate clădirile şi bunurile corporaţiei din ţara-gazdă (cu sau fără despăgubiri). Odată ce o corporaţie a investit în clădiri, ea pierde o mare parte din puterea sa de influenţă asupra guvernului, deoarece nu se poate transfera într-o altă ţară fără a avea cheltuieli uriaşe. Cu toate acestea, guvernele ezită în a-şi încălca promisiunile faţă de CMN-uri, deoarece apare posibilitatea ca alte corporaţii să nu mai investească în viitor. În prezent, naţionalizarea bunurilor străine este rară.

O altă sursă de conflict constă în politicile comerciale ale guvernelor-gazdă. Restricţiile guvernamentale asupra comerţului ajută rareori CMN-urile străine; cel mai frecvent ele ajută propriile industrii ale ţării-gazdă – care adesea sunt în competiţie directă cu companiile străine. În mod ironic, deşi favorizează comerţul global liber, CMN-urile pot alimenta investiţiile directe în ţări care restricţionează importurile, deoarece ele pot evita restricţiile de import prin producerea de bunuri în ţara-gazdă (mai degrabă decât să exporte din ţara de origine). Restricţiile comerciale sunt aşadar o altă formă de autoritate pe care statele o deţin în atragerea investiţiilor străine directe. De fapt, aranjamentele economice regionale (vezi p. 429) pot fi de ajutor în îmbinarea puterii mai multor state pentru reglementarea politicii comerciale, oferindu-le un avantaj în faţa CMN-urilor care îşi pot desfăşura activitatea în câteva state din regiune.

Reglementările comerciale caută adesea să creeze cât de multe locuri de muncă şi cât mai mult venit impozabil posibil în ţara-gazdă. Dacă Toyota asamblează maşini la o fabrică din Statele Unite (poate pentru a evita restricţiile de import în SUA), guvernul american tinde să preseze Toyota să folosească mai multe componente americane pentru construirea maşinilor (astfel de reguli privind „conţinutul intern" au făcut parte din Acordul Nord-American de Liber Schimb). CMN-urile îşi doresc în general libertatea de a asambla bunuri oriunde, cu piese produse în orice ţară; dimpotrivă, guvernele doresc să maximizeze cantitatea de avuţie creată pe propriile lor teritorii. Cum în prezent este o chestiune de rutină ca piesele şi componentele să provină din multe ţări pentru a fi parte dintr-un produs finisat într-o altă ţară, este foarte dificil de spus exact unde a fost făcut produsul. Întrebarea este una complexă, care face să fie necesare lungi negocieri între CMN-uri şi guvernele-gazdă.

Şi politica monetară duce la conflicte între CMN-uri şi guvernele-gazdă. Atunci când moneda unui stat este devalorizată, importurile devin brusc mai scumpe. O corporaţie străină care vinde un produs importat (sau un produs asamblat din componente importate) în ţara-gazdă poate fi devastată de o asemenea schimbare. De exemplu, dacă dolarul scade în comparaţie cu yenul, Toyota SUA poate fi nevoită să ceară mai mulţi dolari americani pentru maşinile sale, astfel încât să plătească pentru componentele aduse din Japonia. De aceea, o corporaţie multinaţională care face o investiţie pe termen lung într-o ţară-gazdă doreşte ca moneda ţării respective să fie rezonabil de stabilă.

În cele din urmă, CMN-urile pot intra în conflict cu guvernele-gazdă pe chestiuni de securitate internaţională, precum şi de stabilitate politică internă. Când o corporaţie investeşte într-o ţară, presupune că amenajările sale vor opera profitabil de-a lungul unui număr de ani. Dacă un război sau o revoluţie îi confiscă mijloacele fixe, compania nu pierde doar venit, ci şi capital – averea permanentă întruchipată de acele bunuri. În 2001, ExxonMobil a oprit mai mult de trei luni activitatea pe câmpurile de extracţie a gazelor naturale din regiunea Aceh în Indonezia, până când guvernul indonezian – care câştigă din această activitate un miliard de dolari anual – a adus forţe militare pentru a-i reprima pe separatiştii înarmaţi care atacaseră ExxonMobil. În 2001, ChevronTexaco, Shell şi TotalFinaElf au fost nevoite să sisteze timp de câteva săptămâni producţia de petrol în Nigeria, din cauza violenţelor etnice.

În negocierile pe tema acestor diverse surse de conflict, CMN-urile folosesc o varietate de mijloace pentru a influenţa guvernele-gazdă. Acestea urmează în general aceleaşi tipare ca în cazul companiilor interne (vezi „Grupurile de interese" la p. 213 şi „Industriile şi grupurile de interese" la p. 419). CMN-urile angajează persoane care să facă lobby, apelează la reclame care influenţează opinia publică şi oferă stimulente politicienilor din ţara-gazdă (precum localizarea activităţii în regiunile lor). Aceste acţiuni sunt sensibile din punct de vedere politic, deoarece cetăţenii şi politicienii din ţara-gazdă pot fi iritaţi de străinii care încearcă să-i influenţeze.

Corupţia este o altă metodă de influenţare a guvernelor-gazdă, care nu poate fi trecută cu vederea. Nimeni nu cunoaşte adevărata măsură în care CMN-urile folosesc mită, plăţi colaterale, daruri şi ale mijloace similare pentru a obţine aprobarea unor oficiali guvernamentali pentru politici favorabile corporaţiilor. Cu siguranţă aceasta se întâmplă des cu guvernele-gazdă din Sudul globului (unde e posibil ca oficialii guvernamentali să fie mai disperaţi după venituri), însă acte de corupţie au loc regulat şi în ţările industrializate bogate. De exemplu, la începutul anilor '90, s-a descoperit că Banca de Comerţ şi Credit Internaţional (BCCI) operase o vastă reţea mondială ilegală de spălare de bani, fraudă şi corupţie[21].

CMN-urile au o serie de conflicte cu guvernele din propriile lor ţări (unde sunt localizate sediile lor centrale), la fel cum au cu ţările-gazdă[22]. Întrucât nu mai este vorba de străini, ci de cetăţeni ai ţării de origine, CMN-urile au o libertate mai mare de mişcare în influenţarea guvernelor lor naţionale decât au în influenţarea guvernelor din ţările-gazdă. De exemplu, corporaţiile americane contribuie în mod regulat la campaniile politicienilor, în speranţa că aceştia vor sprijini politici favorabile operaţiunilor globale ale CMN-urilor.

Unele conflicte ale CMN-urilor cu guvernele din propriile ţări seamănă cu cele pe care le au cu guvernele din ţările-gazdă. Impozitarea este unul dintre ele. Politicile comerciale reprezintă un altul. O nemulţumire permanentă a corporaţiilor faţă de guvernele lor naţionale constă în faptul că tacticile adoptate pentru a-i pedepsi pe adversarii politici – sancţiuni economice şi alte restricţii mai puţin extreme – sfârşesc prin a afecta CMN-urile din ţara respectivă mai mult decât ţinta luată în vizor. De obicei, o corporaţie concurentă din altă ţară este capabilă să ia locul lăsat liber atunci când guvernul îşi restricţionează propriile companii. Cu excepţia situaţiilor când li se impune altceva, CMN-urile au tendinţa de a continua să facă afaceri oriunde este profitabil, manifestând puţină consideraţie faţă de preferinţele politice ale guvernelor lor. Loiale principiilor liberale de maximizare a bogăţiei, CMN-urile preferă în general să împiedice intervenţia politicii în afaceri.

De exemplu, Unolocal, companie petrolieră cu bazele în SUA, a descris drept „pozitivă" preluarea, în 1996, a capitalei afgane de către facţiunea talibană fundamentalistă, al cărei mod de a trata femeile a fost denumit de către secretarul de stat

21. James Ring Adams şi Douglas Frantz, *A Full Service Bank : How BCCI Stole Billions Around the World*, Pockets, New York, 1992.
22. Louis W. Pauly, *Who Elected the Bankers ? Surveillance and Control in the World Economy*, Cornell, 1997 ; Roy C. Smith şi Ingo Walter, *Global Banking*, ed. a II-a, Oxford, 2003.

Madeleine Albright „detestabil". Compania petrolieră spera că, în eventualitatea în care vreo facţiune, de orice tendinţă politică sau religioasă, ar cuceri întreg teritoriul Afganistanului şi ar pune capăt războiului civil, atunci s-ar putea construi o conductă de gaze naturale de mai multe miliarde de dolari care să traverseze Afganistanul.

Uneori, guvernele sunt cele care triumfă, din moment ce corporaţiile au adesea nevoie de sprijin de la guvernele ţărilor lor. Compania petrolieră Conoco, cu bazele în SUA, a fost de acord cu un proiect de dezvoltare petrolieră în valoare de un miliard de dolari în Iran, exact în momentul în care guvernul american încerca să izoleze Iranul ca pe un stat-tâlhar. Sub presiunea autorităţilor de la Washington, Conoco a decis rapid să se retragă din afacere. Această mişcare a salvat Conoco de la o luptă cu propriul guvern, dar a costat-o un contract avantajos, pe care l-a primit în schimb o companie europeană.

Locaţia sediului principal al unei corporaţii determină naţionalitatea sa de origine. Acţionarii şi administratorii unei CMN provin în cea mai mare parte din ţara de origine. Dar, întrucât economia mondială devine mai integrată, lucrurile evoluează. La fel cum CMN-urile dezvoltă afaceri pretutindeni în lume şi asamblează produse din componente fabricate în alte ţări, la fel şi acţionarii şi managerii devin mai internaţionali ca structură.

Mediile de afaceri

Orice activitate de afaceri se desfăşoară într-un mediu configurat de politică[23]. În unele zone, statele permit firmelor private să concureze liber, cu o implicare diminuată din partea guvernului ; în alte zone, statele deţin şi administrează propriile afaceri şi interzic competiţia. În unele locuri, bunurile circulă liber de la producători la consumatori ; în altele, aceleaşi bunuri pot fi impozitate, restricţionate sau chiar furate pe drumul către consumator. În unele zone, pieţele sunt dominate de oligopoluri ; în altele, companiile mari sunt divizate cu forţa în companii mai mici.

Mediul internaţional de afaceri cel mai favorabil creării bogăţiei de către CMN-uri este unul de securitate internaţională. Este dificil şi riscant să faci bani într-o situaţie de conflict internaţional, mai ales unul care ameninţă să degenereze în violenţe şi război. Războiul distruge bogăţia, reduce oferta pe pieţele muncii şi denaturează pieţele. Cu siguranţă, unele afaceri profită de pe urma instabilităţii internaţionale şi a ameninţării războiului – cum este cazul traficanţilor de arme şi al contrabandiştilor – însă acestea sunt excepţii.

Interesul CMN-urilor în stabilitate provine parţial din natura investiţiei care, în timp, aduce venit. Este posibil ca banii investiţi astăzi să nu fie recuperaţi timp de mulţi ani. Orice subminare a cadrului economic în care CMN-urile se aşteaptă să

23. William T. Bernhard şi David Leblang, *Democratic Processes and Financial Markets : Pricing Politics*, Cambridge, 2006 ; John Braithwaite şi Peter Drahos, *Global Business Regulation*, Cambridge, 2000 ; Lee E. Preston şi Duane Windsor, *The Rules of the Game in the Global Economy : Policy Regimes for International Business*, ed. a II-a, Kluwer Academic, Hingham, MA, 1997.

facă afaceri poate însemna pierderea investiţiilor. Marile corporaţii, în special băncile, depun un efort deosebit pentru **evaluarea riscului politic** înainte de a face investiţii internaţionale. Ele vor să determine probabilitatea ca termenii politici din anii următori (în timpul cărora investiţiile vor fi rambursate) să se schimbe atât de radical, încât fluxul de venit să fie subminat. Aceste viitoare condiţii politice includ nu doar războaie, ci şi rate internaţionale de schimb, politici de impozitare şi politici comerciale. Cu toate acestea, riscurile privind securitatea internaţională se numără printre cei mai ameninţători factori pentru afaceri.

Într-un cadru stabil de securitate internaţională, CMN-urile ilustrează legătura fundamentală dintre pace şi prosperitate în viziunea liberală a EPI. Lumea în care realiştii şi mercantiliştii cred că suntem condamnaţi să trăim este, dintr-o perspectivă liberală, o lume adusă la sapă de lemn. Potrivit liberalismului, interdependenţa şi prosperitatea în creştere a lumii noastre merg mână în mână şi creează condiţiile pentru o pace stabilă. CMN-urile nu sunt decât vârful unei tendinţe puternice în RI: actorii preferă să facă bani decât să lupte în război, iar să mergi la război nu este un mod eficient de a face bani.

Dincolo de aceste preocupări ţinând de securitatea internaţională, CMN-urile favorizează stabilitatea politică în privinţa regulilor mai generale ale jocului care guvernează afacerile internaţionale. Când o corporaţie decide să facă afaceri într-o ţară nouă, speră să ştie încă de la început la ce să se aştepte în ceea ce priveşte regulile comerciale, politicile monetare, ratele de impozitare şi chiar sentimentele publice faţă de companiile străine. Într-un fel, politicile propriu-zise ale statelor referitoare la ratele de impozitare, ratele de schimb, tarife şi aşa mai departe contează mai puţin decât stabilitatea acelor politici. Afacerile se pot adapta uşor la o diversitate de condiţii, dar se adaptează cu mai puţină uşurinţă la modificări rapide în acele condiţii.

În politica monetară, afacerile internaţionale beneficiază de stabilitatea ratelor pe care încearcă să o atingă sistemul de flotare controlată. În politicile comerciale, afacerile beneficiază de stabilitatea nivelelor tarifelor în cadrul OMC, care se modifică lent. În normele dreptului internaţional, companiile beneficiază de tradiţii care fac guvernele responsabile pentru datoriile predecesorilor lor şi care cer compensaţii pentru bunurile străine naţionalizate.

CMN-urile depind, de asemenea, de guvernele naţionale în asigurarea securităţii interne pentru activităţile de afaceri. Dacă Toyota construieşte o fabrică în Italia, ea doreşte ca guvernul italian să-i aresteze pe criminalii care îi răpesc pe directorii de la Toyota sau fură banii de salarii de la Toyota, ca să nu mai amintim de teroriştii care ar putea amplasa bombe pentru a protesta la adresa prezenţei companiei Toyota. Multe companii au propriul personal care asigură securitatea, iar companiile independente furnizează servicii de securitate a afacerilor. Dar astfel de posibilităţi nu se compară cu cele ale forţelor armate deţinute de state, astfel încât CMN-urile se bazează pe guvernele-gazdă şi pe cele din ţările de origine pentru a-şi asigura un mediu de afaceri sigur.

În mod ocazional, CMN-urile pot face în aşa fel încât să obţină siguranţa necesară de la guvernele ţărilor lor, atunci când guvernele ţărilor-gazdă nu reuşesc să o asigure. În timpul erei coloniale, guvernele din metropolă conduceau direct coloniile în care

operau companiile proprii. Multe dintre aceste afaceri au continuat să se desfăşoare profitabil după ce coloniile respective şi-au câştigat independenţa. În era postcolonială, în Sudul globului mai aveau loc intervenţii militare ale ţărilor industrializate, iar unii experţi în RI percep aceste intervenţii drept eforturi de a impune statelor mai mici aranjamente politice pentru activităţile profitabile ale CMN-urilor. Acesta este însă un subiect controversat. Experţii în RI continuă să studieze relaţiile între activităţile economice internaţionale ale CMN-urilor şi problemele de securitate internaţională ale guvernelor ţărilor lor de origine[24].

CMN-urile însele influenţează mediul de securitate internaţională, aflat în evoluţie. Aşa cum statele formează alianţe pentru a-şi spori posibilităţile, la fel şi companiile se aliază între ele pentru a căuta bogăţia. Alianţele corporatiste care implică CMN-uri au adeseori implicaţii internaţionale. Când într-o ramură care are pieţe internaţionale au loc alianţe ale companiilor din cadrul aceluiaşi stat, alianţele pot promova de fapt naţionalismul economic. Cu toate acestea, alianţele corporatiste se formează din ce în ce mai mult peste graniţele naţionale. Astfel de alianţe tind să promoveze mai degrabă liberalismul decât naţionalismul economic. De exemplu, alianţele între CMN-uri şi chiar fuziunile transnaţionale precum Chrysler cu Daimler-Benz au făcut industria auto şi alte ramuri mai internaţionale ca oricând.

Alianţele internaţionale ale companiilor subminează atât naţionalismul economic, cât şi conceptul unei divizări mondiale în blocuri comerciale rivale, cu bazele în Europa, America de Nord şi Asia de Est. De fapt, alianţele internaţionale ale firmelor creează interdependenţă între ţările lor de origine. Interesele naţionale devin mai întrepătrunse, iar conflictele între state tind să se diminuze. Operând în mai multe ţări deodată, toate CMN-urile au aceste efecte într-o anumită măsură. Dar pentru că îşi au bazele în ţara-mamă, corporaţiile sunt străine în alte ţări. Totuşi, alianţele internaţionale ale CMN-urilor sunt acasă în mai multe ţări deodată.

Încă nu trăim într-o lume fără graniţe naţionale - nicidecum –, însă activităţile internaţionale ale CMN-urilor se îndreaptă în această direcţie. Capitolul 10 explorează câteva dintre modurile în care oamenii, companiile şi ideile devin integrate la nivel global, traversând graniţele statelor.

ABORDARE CRITICĂ

1. Găsiţi un articol recent de ziar referitor la modificarea ratelor de schimb valutar (de obicei, îl găsiţi la secţiunea de afaceri). Analizaţi diversele influenţe care e posibil să fi provocat schimbarea valorilor valutelor - politici monetare, starea fundamentală a economiilor naţionale, acţiunile băncilor centrale (separat sau în coordonare) şi factori precum nesiguranţa politică ce afectează încrederea investitorilor într-o monedă.

24. Stephen D. Krasner, *Defending the National Interest : Raw Materials Investments and US Foreign Policy*, Princeton, 1978 ; David N. Gibbs, *The Political Economy of the Third World Intervention : Mines, Money, and US Policy in the Congo Crisis*, Chicago, 1991 ; Charles Lipson, *Standing Guard : Protecting Foreign Capital in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, California, 1985.

2. Spre sfârşitul anilor '90, probleme financiare grave au apărut în economii precum cele ale Japoniei, Coreei de Sud şi Indoneziei. Între timp, poziţia economică a SUA devenea din ce în ce mai puternică. Date fiind atât competiţia, cât şi interdependenţa în comerţul americano-asiatic, criza financiară asiatică din 1997 a fost bună sau rea pentru Statele Unite? De ce?
3. Mulţi specialişti şi politicieni cred că investiţiile internaţionale private reprezintă cea mai bună speranţă pentru economiile Rusiei şi Europei de Est. Dată fiind dezorganizarea economică şi politică din regiune, ce fel de investitori din Vestul industrializat ar putea dori să investească aici? Ce acţiuni ar putea întreprinde guvernele statelor occidentale pentru a încuraja astfel de investiţii? La ce capcane ar trebui să fie atenţi guvernele şi investitorii?
4. Dacă aţi reprezenta o CMN precum Toyota la negocierile privind construirea unei fabrici de automobile într-o ţară străină, ce fel de concesii aţi cere guvernului-gazdă? Ce aţi oferi ca stimulente? În raportul dumneavoastră către conducerea Toyota referitor la această afacere, ce aspecte aţi evidenţia ca fiind cele mai importante? Dacă în schimb aţi reprezenta ţara-gazdă la negocieri şi aţi face raportul către principalii lideri de stat, care ar fi scopurile dumneavoastră în negociere şi punctul principal al raportului dumneavoastră?
5. Să presupunem că patronul Dow Chemical a făcut aşa cum a dorit şi a stabilit sediul mondial al Dow pe o insulă care nu aparţine nici unei ţări. Cum credeţi că ar schimba această locaţie strategiile Dow sau activităţile de afaceri? Ce probleme ar putea apărea pentru compania Dow?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Fiecare stat foloseşte propria sa monedă. Aceste monede nu au o valoare intrinsecă, ci depind de încrederea oamenilor că pot fi schimbate pentru bunuri şi servicii.
- Aurul şi argintul se foloseau în trecut ca monede mondiale care aveau valoare în diferite ţări. Sistemul zilelor noastre este mai abstract: monedele naţionale sunt apreciate în comparaţie unele cu altele, prin rate de schimb.
- Cele mai importante valute - cu care se compară monedele celor mai multe state - sunt dolarul american, euro şi yenul japonez.
- Inflaţia, care de cele mai multe ori apare din imprimarea banilor mai rapid decât crearea noilor bunuri şi servicii, determină scăderea valorii unei monede în comparaţie cu o alta. Ratele inflaţiei variază foarte mult, dar sunt în general mult mai mari în Sudul globului şi în fostul bloc sovietic decât în Vestul industrializat.
- Statele deţin rezerve de valută forte şi de aur. Aceste rezerve sprijină o monedă naţională şi evită dezechilibrele pe termen scurt în fluxurile financiare internaţionale.
- Pot fi folosite rate de schimb fixe pentru a stabili valorile relative ale monedelor, dar statele folosesc mai des rate de schimb flotante, acţionate de cererea şi oferta de pe pieţele monetare mondiale.
- Guvernele cooperează pentru a dirija fluctuaţiile ratelor de schimb (flotante), dar efortul lor este limitat de faptul că cei mai mulţi bani comercializaţi pe pieţele monetare au posesori privaţi.
- Pe termen lung, valorile relative ale monedelor naţionale sunt determinate de sănătatea fundamentală a economiilor naţionale şi de politicile monetare ale guvernelor (cât de mulţi bani imprimă).
- Guvernele preferă adesea o valoare mică (diminuată) a propriei monede, întrucât aceasta promovează exporturile, descurajează importurile şi, prin urmare, îmbunătăţeşte balanţa

comercială a statului. Totuşi, o devalorizare unilaterală subită a monedei este o strategie riscantă deoarece subminează încrederea în monedă.

- Pentru a asigura disciplina în imprimarea banilor - şi pentru a evita inflaţia -, statele industrializate lasă politica monetară în seama băncilor centrale semiautonome precum Rezerva Federală a SUA. Prin ajustarea ratelor dobânzilor asupra banilor guvernamentali împrumutaţi băncilor private, o bancă centrală poate controla rezerva de bani a unei economii naţionale.
- Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional (FMI) lucrează cu băncile centrale ale statelor pentru a menţine relaţii monetare internaţionale stabile. Din 1945 până în 1971, acest lucru se făcea prin ancorarea monedelor statelor faţă de dolarul american, iar a dolarului american faţă de aur (sprijinit de rezervele de aur deţinute de Guvernul SUA). De atunci, sistemul a folosit Drepturile Speciale de Tragere (DST) - un fel de monedă mondială controlată de FMI - în locul aurului.
- FMI operează un sistem de conturi naţionale pentru a urmări fluxul banilor înăuntrul şi în afara statelor. Balanţa comercială (exporturile minus importurile) trebuie echilibrată de fluxurile de capital (investiţii şi împrumuturi) şi de modificările de rezerve.
- Datoriile internaţionale apar din cauza unui dezechilibru prelungit al fluxurilor de capital - un stat ia cu împrumut mai mult decât oferă ca împrumut -, pentru a acoperi un deficit comercial cronic sau un deficit bugetar guvernamental. Rezultatul constă în faptul că valoarea netă a statului debitor este redusă, iar bogăţia generată este deviată pentru a plăti dobândă (averea statului creditor crescând corespunzător)
- Poziţia financiară a SUA a decăzut în mod natural de la o predominanţă extraordinară imediat după cel de-al Doilea Război Mondial. Căderea etalonului dolar-aur în 1971 reflectă acest declin.
- În anii '80, poziţia SUA s-a înrăutăţit dramatic. Deficitul bugetar cronic şi deficitul comercial au mărit povara datoriei ţării. Creşterea economică de la mijlocul anilor '90 a ajutat la diminuarea temporară a deficitului bugetar, dar acesta a explodat din nou după 2001.
- Poziţiile Rusiei şi ale celorlalte state din fostul bloc sovietic au decăzut drastic în ultimul deceniu, pe măsură ce au încercat să facă tranziţia dificilă de la comunism la capitalism. Deşi inflaţia necontrolată de la începutul anilor '90 s-a diminuat, economiile fostelor republici sovietice s-au redus la jumătate din dimensiunile lor anterioare. Statele din Vest nu au acordat ajutor economic masiv Rusiei şi Europei de Est.
- Companiile multinaţionale (CMN-urile) fac afaceri simultan în mai multe state. Cele mai mari dintre ele sunt stabilite în principalele state industrializate şi cele mai multe au proprietari privaţi. CMN-urile sunt din ce în ce mai puternice în afacerile economice internaţionale.
- CMN-urile contribuie în diverse moduri la interdependenţa internaţională. Statele depind de CMN-uri pentru a crea noi avuţii, iar CMN-urile depind de state pentru a menţine o stabilitate internaţională favorabilă desfăşurării afacerilor la nivel global.
- CMN-urile încearcă să negocieze termeni favorabili şi caută state cu monede şi medii politice stabile în care să facă investiţii directe. Guvernele caută asemenea investiţii străine pe teritoriile lor, astfel încât să beneficieze de viitorul flux de venit.
- CMN-urile încearcă să influenţeze tendinţele politice internaţionale, atât ale statului unde se află sediul central, cât şi pe cele ale statelor în care îşi desfăşoară activitatea. În general, CMN-urile promovează politici favorabile afacerilor - impozite mici, reglementări blânde, monede stabile şi liber schimb. De asemenea, sprijină relaţiile stabile de securitate internaţională, deoarece războiul distruge în general afacerile.

- Din ce în ce mai mult, CMN-urile cu sediile centrale în diferite state formează între ele alianţe internaţionale. Aceste alianţe inter-CMN creează interdependenţă internaţională, chiar mai mult decât alte activităţi ale CMN-urilor dincolo de graniţele naţionale, şi promovează cooperarea liberală internaţională.
- Cu toate acestea, CMN-urile promovează uneori naţionalismul economic în defavoarea liberalismului, în special în cazul CMN-urilor deţinute de stat sau al alianţelor între CMN-uri cu bazele într-o singură ţară.

TERMENI-CHEIE

etalonul-aur 450
rată de schimb 450
monedă convertibilă 451
hiperinflaţie 452
valută forte 452
rezerve 452
rate de schimb fixe 452
rate de schimb flotante 453
flotare controlată 453
Mecanismul Ratelor de Schimb 454
devalorizare 458
bancă centrală 459
rată de scont 460
Sistemul Bretton Woods 461
Fondul Monetar Internaţional (FMI) 461
Drepturi Speciale de Tragere (DST) 463
balanţă de plăţi 464
investiţii străine directe 465
economie keynesiană 467
politică fiscală 467
polică monetară 467
datorie naţională 469
corporaţii multinaţionale (CMN) 477
ţară-gazdă 481
ţară de origine 481
evaluarea riscului 486

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Corporaţiile multinaţionale : motoare ale modernizării sau agenţi ai imperialismului ?

de Mir Zohair Husain

Prezentare Globalizarea a devenit ideea dominantă în relaţiile internaţionale şi un important stimulent al emergenţei liberalismului ca teorie predominantă în economia politică internaţională (EPI). În acelaşi mod, liberalismul a facilitat şi globalizarea. Un motiv-cheie al acestui proces dinamic l-a constituit apariţia actorilor transnaţionali, precum corporaţiile multinaţionale (CMN) care sunt forţe economice majore în globalizare. CMN-urile sunt companii mari, integrate şi diversificate, care îşi desfăşoară activitatea în două sau mai multe ţări. O corporaţie multinaţională are sediul principal într-o ţară de origine, în timp ce o ţară care permite unei CMN să facă afaceri pe teritoriul său se numeşte ţară-gazdă. Alte caracteristici ale CMN-urilor includ managementul, acţionariatul şi forţa de muncă multinaţională ; accesul mondial la capital ; dependenţa economică de sursele internaţionale ; venituri şi bunuri substanţiale provenite din afara ţării de origine şi un management cu perspectivă globală.

CMN-urile sunt forţe economice globale puternice. În 2003, CMN-urile au reprezentat jumătate din primele 100 de entităţi economice din lume şi au avut venituri

care au rivalizat cu produsul intern brut (PIB) a 50 de ţări[a]. Mai mult, în 2002, 65.000 dintre aceste CMN-uri aveau 850.000 de filiale în ţări străine şi totalizau 10% din PIB-ul mondial şi 33% din toate exporturile lumii[b].
Companiile multinaţionale au fost criticate că şi-au folosit bogăţia şi influenţa pentru a controla oficiali guvernamentali de rang înalt, permiţând CMN-urilor să exploateze ţările în curs de dezvoltare. Aşadar, sunt aceste CMN-uri motoare ale creşterii economice şi modernizării sau sunt agenţi ai imperialismului care exploatează ţările-gazdă?

Argumentul 1. CMN-urile sunt motoare pentru o schimbare globală pozitivă

CMN-urile contribuie în mod semnificativ la modernizarea economică a unei ţări-gazdă. China, ţara cu creşterea cea mai rapidă din ultimele trei decenii, ilustrează beneficiile asociate cu CMN-urile. Continuând în acest ritm, China ar putea fi o superputere în următoarele două decenii.

...[China] a început să rivalizeze cu Japonia în calitate de jucător central în economia Asiei. A devenit cea mai mare piaţă de export atât pentru Coreea de Sud, cât şi pentru Taiwan şi a depăşit Japonia, devenind cel mai mare exportator al Asiei către Statele Unite...
Anul acesta, ea pare să-şi fi stabilit ca scop atragerea unei sume-record de 50 de miliarde de dolari în investiţii străine, cu mult mai mult decât suma primită de oricare alt stat în curs de dezvoltare şi poate mai mult decât Statele Unite...
Competiţia feroce şi preţurile în scădere au obligat companiile multinaţionale să transfere liniile de producţie în China, care poate fabrica bunuri pentru bani mai puţini decât vecinii săi asiatici. Aşadar, creşterea sa a avut loc parţial pe cheltuiala regiunii. Totuşi, aproximativ jumătate din exporturile sale, sau aproximativ 275 de miliarde de dolari anul trecut, constau din produse făcute în China de companii străine sau de societăţi mixte, între companii străine şi chinezeşti. (Joseph Kahn, „China's Hot at Least for Now", *The New York Times*, 16 decembrie 2002)

CMN-urile accelerează creşterea economică în India şi stimulează pacea în Asia de Sud. CMN-urile au nevoie de un mediu stabil şi previzibil pentru a-şi desfăşura activitatea. Ţări precum India, care beneficiază de pe urma CMN-urilor, fac toate eforturile pentru a asigura un mediu socioeconomic şi politic stabil. În acest fel, CMN-urile contribuie la creşterea economică a ţării şi la pacea şi securitatea globală.

[În iunie 2002], se părea că India şi Pakistanul se îndreptau către un război nuclear. Colin Powell, secretarul de stat al SUA şi fost general, a jucat un rol-cheie în convingerea celor două părţi să se retragă de pe marginea prăpastiei. Dar aici, în India, am descoperit că exista un set nou şi fascinant de presiuni care restricţionau guvernul indian şi făceau ca războiul nuclear să fie, din punctul său de vedere, ceva de neconceput. Într-un mod destul de simplu, uriaşa industrie de software şi de tehnologie a informaţiei din India, care s-a format în ultimul deceniu şi a făcut din această ţară incubatorul de cercetare al multora dintre cele mai mari companii mondiale, i-a spus în esenţă guvernului indian naţionalist să o lase mai moale. Iar guvernul de aici a înţeles mesajul şi a încercat de atunci să îşi diminueze implicarea. Într-adevăr aşa este – în momentul

a) „World's Largest Corporations", *Fortune*, 26 iulie 2004; „World Development Indicators Database", World Bank, septembrie 2004.
b) Currier, Nuchhi, „Slow Economic Recovery Foprecast", *UN Chronicle*, iunie-august 2003.

critic, influenţa General Electric, nu a generalului Powell a fost cea care a funcţionat. (Thomas L. Friedman, „India, Pakistan and GE", *The New York Times*, 11 august 2002)

CMN-urile sunt forţe ale integrării globale. CMN-urile împărtăşesc capacităţi valoroase esenţiale tranzacţiilor reuşite într-o economie globalizată, creează locuri de muncă necesare în ţările-gazdă şi ridică nivelul de trai a milioane de oameni.

Sierra Atlantic, o companie de servicii software de dimensiuni medii, printre ai cărei clienţi se numără corporaţia Oracle din Redwood City, California, afirmă că o pătrime dintre angajaţii săi, dintre care majoritatea sunt indieni şi lucrează din birourile de la Hyderabad, intră constant în contact cu străinii...
Asemenea companii furnizează deja servicii pentru câteva companii multinaţionale, în principal pentru cele situate în Statele Unite, printre care General Electric, American Express şi Nike. Se aşteaptă ca ele să atingă în acest an o valoare estimată la 12 miliarde de dolari în venituri din export, în creştere faţă de cei 9,5 miliarde de dolari obţinute anul trecut... Iar acest lucru înseamnă mai multe contacte cu clienţii şi cumpărătorii din străinătate - şi mai des din postura de parteneri profesionali cu drepturi depline...
Global Savvy, o companie de consultanţă din Palo Alto, California, pregăteşte angajaţi de pretutindeni în domeniul înaltei tehnologii, pentru a lucra împreună la proiecte în toată lumea. „Pregătirea în cultura americană nu este menită să-i facă mai puţin indieni pe profesioniştii indieni din domeniul tehnologiei", a afirmat Lu Ellen Schafer, directorul executiv. „Este menită să-i facă mai competenţi la nivel global." (Saritha Rai, „Indian Companies are Adding Western Flavor", *The New York Times*, 19 august 2003)

Argumentul 2. CMN-urile sunt agenţi ai exploatării şi neoimperialismului

Dezvoltarea economică este realizată prin afaceri interne. Ţările care au reuşit să obţină o dezvoltare economică independentă au protejat şi şi-au cultivat propriile afaceri, nu pe cele străine.

Exemple de companii pe cale de a deveni globale, cu mii de mici furnizori locali care au fost instruiţi în tehnicile moderne de afaceri, includ Embraer în Brazilia (industria aerospaţială), Vitro în Mexic (sticlă), Legend în China (computere), Wipro în India (software), Giant în Taiwan (biciclete), grupul Siam în Thailanda (ciment) şi Samsung în Coreea (electronice).
Ce a ajutat aceste companii de succes să crească şi să prospere ? În ţările lor, mediul de afaceri şi guvernul au conlucrat pentru a fortifica industria internă. Companiile străine au fost descurajate, printr-o birocraţie deliberată, de la pătrunderea în anumite industrii, astfel încât companiile naţionale să se poată lansa. Băncile de stat au oferit credite cu dobânzi subvenţionate pentru a ajuta firmele locale să achiziţioneze tehnologiile şi bunurile de capital de care aveau nevoie... În mare parte a sectorului prelucrător, subvenţiile au fost acordate de birocraţii profesioniste, potrivit unor proceduri relativ transparente. (Alice H. Amsden, „Why Are Globalizers So Provincial ? ", *The New York Times*, 31 ianuarie 2002)

CMN-urile aduc beneficii ţării de origine mult mai mult decât ţării-gazdă. În timp ce CMN-urile asigură locuri de muncă în ţările-gazdă, posturile care cer pregătire mai înaltă şi care sunt mai bine plătite sunt păstrate de directorii din ţara de origine. Mai mult, majoritatea profiturilor CMN-urilor sunt trimise înapoi la sediul central, situat în ţara de origine.

Locomotiva globalizării, compania multinaţională, are limite similare. Tehnologiile sale noi şi mărcile renumite îi cuceresc pe consumatorii planetei, însă managerii de top şi cercetătorii ştiinţifici avansaţi din cele mai multe companii multinaţionale îşi păstrează

sediile în aproximativ o duzină de ţări cu venituri mari. (Alice H. Amsden, „Why Are Globalizers So Provincial?", *The New York Times*, 31 ianuarie 2002)

CMN-urile poluează şi degradează mediul din ţările-gazdă. CMN-urile care se confruntă cu standarde ecologice rigide în propriile ţări descoperă că pot polua ţările-gazdă fără să plătească penalităţi pentru daunele ecologice produse de companiile lor.

[Două uriaşe uzine electrice] vor genera milioane de waţi pentru milioane de locuitori ai Californiei, câteva locuri de muncă pentru mexicani şi poluare de ambele părţi ale graniţei. ...[Un] congresman din California numeşte amplasarea uzinelor în Mexic o formă de imperialism ecologic.
...Una este construită de InterGen, proprietate a Shell Oil şi Bechtel Corporation. Compania recunoaşte că uzina nu îndeplineşte standardele de poluare ale Californiei şi nu va primi licenţă pentru a opera dincolo de graniţă.
[Cu toate acestea], în Mexic, aplicarea legislaţiei mediului este mai slabă, guvernul acestuia mai puţin transparent, iar dorinţa sa de capital străin nesăţioasă. Cerinţa de energie a Californiei este imensă - la fel de mare ca opoziţia cetăţenilor săi faţă de uzinele electrice uriaşe. (Tim Weiner, „US Will Get Power, and Pollution, From Mexico", *The New York Times*, 17 septembrie 2002)

❖ Întrebări

1. Care este rolul companiilor multinaţionale în relaţiile internaţionale?
2. Descrieţi, analizaţi şi explicaţi efectele pozitive şi cele negative ale CMN-urilor pentru ţările-gazdă din ţările în curs de dezvoltare (Sud).

❖ Bibliografie selectivă

Alfred D. Chandler şi Bruce Mazlish (ed.), *Leviathans: Multinational Corporations and the New Global History*, Cambridge University Press, New York, 2005.
David C. Korten, *When Corporations Rule the World*, Kumarian Press, Incorporated, Bloomfield, CT, 2001.

Capitolul 10

INTEGRAREA

Supranaţionalismul

Acest capitol şi cel care urmează continuă să dezvolte o temă din discuţia asupra CMN-urilor - cea a actorilor nestatali în interacţiunea cu actorii statali. Deşi CMN-urile sunt actori *substatali* în formarea politicii externe a statului (vezi pp. 210-222), ele sunt şi actori *transnaţionali* care fac legătura între graniţele naţionale şi creează noi căi de interdependenţă între state[1]. Acest capitol discută despre actorii nestatali transnaţionali şi internaţionali - ale căror roluri şi influenţe sunt **supranaţionale** - aceştia cuprind mai multe state şi funcţiile lor în cadrul unui întreg mai mare.

Aşa cum am văzut, Organizaţia Naţiunilor Unite are câteva aspecte supranaţionale, deşi sunt limitate de Carta ONU, care are la bază suveranitatea statului. La nivel regional, Uniunea Europeană (UE) este o entitate oarecum mai supranaţională decât ONU ; şi alte organizaţii regionale au încercat să urmeze calea Europei, dar nu au reuşit decât parţial. În toate aceste organizaţii există o luptă între forţele contradictorii ale *naţionalismului* şi *supranaţionalismului* - între suveranitatea statului şi autoritatea mai înaltă (ca nivel, dar nu încă şi ca putere sau legitimitate) a structurilor supranaţionale.

OIG-uri oficiale precum ONU şi UE nu sunt singurele forme în care se dezvoltă supranaţionalismul. Şi mai ample, în multe moduri, sunt efectele tehnologiilor informaţiei care operează la nivel global şi regional peste graniţele statelor, fără structuri politice oficiale. Şi aici, influenţele supranaţionale concurează pentru autoritate cu statul suveran. Acest capitol analizează influenţele supranaţionale asupra politicii internaţionale, de la structurile oficiale ale UE la efectele globalizatoare ale informaţiei.

Teoria integrării

Teoria integrării internaţionale poate ajuta la explicarea acestor evoluţii, care pun încă o dată la încercare bazele realismului (suveranitatea statului şi integritatea teritorială). **Integrarea internaţională** se referă la procesul prin care instituţiile

1. Joseph S. Jr. Nye şi Robert O. Keohane (ed.), *Transnational Relations and World Politics*, Harvard, 1972 ; Thomas Risse-Kappen (ed.), *Bringing Transnational Relations Back In : Non-state Actors, Domestic Structures, and International Relations*, Cambridge, 1995.

supranaționale le înlocuiesc pe cele naționale – trecerea treptată a suveranității de la structuri statale la structuri regionale sau globale. Expresia finală a integrării ar fi contopirea câtorva (sau a mai multor) state într-unul singur – sau, în cele din urmă, instituirea unui guvern mondial. O astfel de deplasare a suveranității către nivelul supranațional ar duce probabil la o formă oarecare de federalism, în care statele sau alte entități politice recunosc suveranitatea unui guvern central, păstrând anumite puteri pentru ele. Aceasta este forma de guvernare adoptată (după multe dezbateri) prin Constituția SUA.

În prezent, există unele cereri pentru „Statele Unite ale Europei" – sau chiar ale lumii –, însă în practică procesul integrării nu a trecut niciodată dincolo de împărțirea parțială și dificilă a puterii între nivelele statal și supranațional. Statele nu au vrut să cedeze dreptul la suveranitate și au limitat drastic puterea și autoritatea instituțiilor supranaționale. ONU rămâne cu siguranță departe de un model federal (vezi capitolul 7). Ea reprezintă doar un pas în direcția integrării internaționale. Alte exemple modeste ale procesului de integrare au fost întâlnite în capitolele anterioare – de exemplu, NAFTA și OMC. Însă nu se poate spune că aceste organizări constituie provocări la adresa integrității teritoriale, ele punând sub semnul întrebării suveranitatea politică doar în privința câtorva aspecte (cum ar fi comerțul).

Cel mai reușit exemplu al procesului de integrare este de departe – deși până și acest succes este doar parțial – Uniunea Europeană. Cu toate că putem observa aspecte active ale integrării internaționale și în alte părți ale lumii, aceste procese au ajuns mult mai departe în Europa decât oriunde altundeva. Coordonarea regională care are loc în prezent în Europa Occidentală este un fenomen istoric nou realizat abia după cel de-al Doilea Război Mondial[2].

Până acum cincizeci de ani, continentul european era întruchiparea suveranității naționale, a rivalității statale și a războiului. Timp de cinci sute de ani, până în 1945, statele Europei au fost prinse în războaie intermitente; numai în secolul XX, două războaie mondiale au lăsat continentul în ruine. Există între statele europene diferențe religioase, etnice și culturale istorice și actuale. Cei 25* de membri ai UE din 2006 vorbeau 21 de limbi oficiale. Dacă ar exista vreodată un candidat la eșuarea integrării, se pare că acesta ar fi Europa. Paradoxal, integrarea europeană a început prin cooperarea celor mai înverșunați doi dușmani din Europa ultimului secol, inamici în trei mari războaie din 1870 încoace – Franța și Germania (referirile la „Germania" trimit la Germania de Vest din 1944 până în 1990 și după aceea la Germania unită).

Faptul că statele Europei Occidentale au început să formeze instituții supranaționale și să creeze o comunitate economică pentru a promova liberul schimb și pentru a-și coordona politicile economice a atras atenția specialiștilor în RI, care au folosit termenul *integrare* pentru a descrie ceea ce au observat. În mod evident,

2. Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell, 1998; Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of the European Union*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2004; Miles Kahler, *International Institutions and the Political Economy of Integration*, Brookings, Washington, DC, 1995.

* După aderarea României și Bulgariei, la 1 ianuarie 2007, numărul a crescut la 27 (n.t.).

integrarea a pus sub semnul întrebării principala premisă a realismului, potrivit căreia statele sunt strict autonome şi nu ar ceda niciodată puterea sau suveranitatea.

Aceşti specialişti au propus ca mişcările europene de integrare să fie explicate prin *funcţionalism* - formarea de organizaţii tehnice specializate care să întretaie graniţele naţionale[3]. Potrivit funcţionaliştilor, dezvoltarea tehnologică şi economică duce la structuri din ce în ce mai supranaţionale, pe măsură ce statele caută mijloace practice pentru a îndeplini *funcţii* necesare precum livrarea corespondenţei dintr-o ţară în alta sau coordonarea utilizării râurilor care traversează graniţele. Întrucât aceste conexiuni au devenit mai strânse şi circuitele mai rapide, funcţionalismul a prevăzut că statele vor fi atrase în structuri economice internaţionale mai puternice.

Totuşi, experienţa europeană a mers dincolo de crearea de agenţii specializate, pentru a include formarea de organisme supranaţionale mai generale, cu caracter mai politic, precum Parlamentul European. **Neofuncţionalismul** reprezintă o modificare a teoriei funcţionaliste, adusă de către specialiştii în RI pentru a explica aceste evoluţii. Neofuncţionaliştii afirmă că integrarea economică (funcţionalismul) generează o dinamică *politică* ce perpetuează integrarea. Legăturile economice mai strânse presupun mai multă coordonare politică pentru a funcţiona eficient şi pentru a duce în cele din urmă şi la integrare politică - un proces denumit *revărsare* (*spillover*).

Unii cercetători s-au concentrat pe mai puţin tangibilul *simţ al comunităţii* (sentimentul de „noi") care a început să apară între europeni, în opoziţie cu sentimentele naţionaliste care încă existau. Probabilitatea scăzută de apariţie a violenţei între statele Europei Occidentale a creat o **comunitate de securitate** în care astfel de sentimente puteau să se adâncească[4].

În alte părţi ale lumii, economiile deveneau mai interdependente atât la nivel regional, cât şi global. În Asia, Asociaţia Naţiunilor din Asia din Sud-Est (ASEAN), fondată în 1967, a înregistrat câteva succese în promovarea coordonării economice regionale de-a lungul mai multor decenii. Piaţa Comună Andină, inaugurată în 1969, promova un grad limitat de integrare regională în statele membre - Venezuela, Columbia, Ecuador, Perú şi Bolivia. Alte ţări sud-americane (Argentina, Brazilia, Paraguay şi Uruguay) au fondat în 1991 Mercosur pentru a spori comerţul şi integrarea economică. Cel mai recent, ţările din Africa au format în 2002 Uniunea Africană, un plan ambiţios de a coordona politicile economice şi externe, de a alege un Parlament african şi de a crea o infrastructură mai puternică decât reuşise

3. David Mitrany, *The Functional Theory of Politics*, The London School of Economics/M. Robertson, Londra, 1975; Ernst B. Haas, *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization*, Stanford, 1964; Ernst B. Haas, *When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations*, California, 1989; Eugene B. Skolnikoff, *The Elusive Transformation: Science, Technology, and the Evolution of International Politics*, Princeton, 1994.
4. Emanuel Adler şi Michael Barnett (ed.), *Security Communities*, Cambridge, 1998; Karl W. Deutsch *et al.*, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton, 1957; Richard H. Ullman, *Securing Europe*, Princeton, 1991.

predecesoarea ei – Organizaţia Unităţii Africane (OUA). Cu toate acestea, pentru Uniunea Africană finanţarea reprezintă o problemă[5].

Interesul pentru teoria integrării printre specialiştii în RI a fluctuat odată cu mersul inegal al integrării europene. În anii '60 şi '70, integrarea europeană părea să încetinească; nici eforturile regionale din alte părţi ale lumii nu au reuşit să se dezvolte aşa cum se spera. În cea mai mare parte a Războiului Rece, integrarea a trecut pe o poziţie secundară pentru teoreticienii RI (şi pentru decidenţi), în urma preocupărilor pentru conflictul Est-Vest, pentru armele nucleare şi aspectele de securitate asociate cu acestea. Apoi, în anii '80, Europa şi-a accelerat din nou progresul către integrare, Războiul Rece a luat sfârşit şi s-a încheiat Acordul Nord-American de Liber Schimb; interesul ştiinţific în privinţa integrării a crescut din nou.

Costurile integrării

Noul val al integrării în Europa şi în alte părţi s-a confruntat cu limitări şi obstacole. Integrarea reduce capacitatea statelor de a se proteja pe ele însele şi pe cetăţenii lor de nenumăratele probleme şi conflicte ale lumii. De exemplu, la începutul anilor '90, Venezuela a descoperit că graniţele sale deschise cu Columbia au făcut ca pe teritoriul său să intre mari cantităţi de cocaină cu destinaţia Statele Unite. În plus, întrucât statele se tem din ce în ce mai mult de terorismul transnaţional, perspectivele unor graniţe deschise le pot crea probleme liderilor.

Integrarea poate însemna o mai mare centralizare într-un moment în care oamenii, grupurile locale şi populaţiile naţionale cer să aibă o mai mare influenţă asupra propriei existenţe. Centralizarea autorităţii politice, a informaţiei şi a culturii ca rezultat al integrării poate ameninţa atât libertatea individuală, cât şi pe cea de grup. Grupurile etnice doresc să-şi salveze propriile culturi, limbi şi instituţii de omogenitatea stupidă pe care ar crea-o creuzetul global sau regional. Prin urmare, multe state şi cetăţeni, din Europa şi din alte părţi, au răspuns cu un naţionalism renăscut noului val de integrare din ultimul deceniu.

Într-adevăr, aceste forţe au pornit un val de *dezintegrare* a statelor, în opoziţie – şi simultan – cu tendinţele de integrare din lumea zilelor noastre. Valul de dezintegrare a început cu decolonizarea fostelor imperii europene din Africa, Asia şi Orientul Mijlociu, după cel de-al Doilea Război Mondial. După Războiul Rece, dezintegrarea a fost concentrată asupra Rusiei şi Europei de Est – în special în fosta Uniune Sovietică şi în fosta Iugoslavie. State din alte regiuni – Somalia, Republica Democrată Congo şi Irak – par a fi în pericol de a se destrăma, practic, dacă nu formal. O provocare de viitor pentru teoreticienii integrării va fi să explice aceste noi tendinţe opuse integrării.

---

5. Walter Mattli, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge, 1999; Kenneth P. Thomas şi Mary Ann Tétreault (ed.), *Racing to Regionalize: Democracy, Capitalism, and Regional Political Economy*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1990; Kristian S. Gleditsch, *All International Politics Is Local: The Diffusion of Conflict, Integration, and Democracy*, Michigan, 2002.

Eforturile de integrare reuşite şi nereuşite au ceva în comun – tensiunea dintre naţionalism şi loialităţile supranaţionale (regionalism sau globalism). În încercările de integrare mai puţin reuşite, naţionalismul s-a dovedit a fi un element decisiv şi chiar în cazurile de succes el rămâne o forţă angajată într-o luptă continuă cu supranaţionalismul. Această luptă reprezintă o temă centrală chiar şi în cel mai reuşit caz de integrare – Uniunea Europeană.

Uniunea Europeană

La fel ca ONU, **Uniunea Europeană (UE)** a fost formată după cel de-al Doilea Război Mondial şi s-a dezvoltat încontinuu de atunci. Însă, în timp ce structura ONU s-a modificat puţin de la adoptarea Cartei sale, UE a trecut în ultimii cincizeci de ani prin câteva valuri de expansiune ca orizont, număr de membri şi misiune[6].

Viziunea unei Europe Unite

În 1945, Europa era decimată de război. Cea mai mare parte a deceniului care a urmat a fost consacrată refacerii cu ajutor american, prin intermediul Planului Marshall. Dar doi lideri francezi, Jean Monnet şi Robert Schuman, începuseră deja să elaboreze un plan pentru a implementa ideea de funcţionalism în Europa – astfel încât războaiele viitoare să poată fi prevenite prin crearea unor legături economice care ar uni în cele din urmă statele din punct de vedere politic.

În 1950, în calitate de ministru al Afacerilor Externe, Schuman a propus un prim pas modest – fuziunea industriilor franceză şi germană ale oţelului şi cărbunelui într-un singur cadru care să poată folosi în modul cel mai eficient resursele carbonifere şi fabricile de oţel ale celor două state. Cărbunele şi oţelul au fost cheia refacerii şi a creşterii economice europene. Planul Schuman a dat naştere în 1952 *Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului* (*CECO*), în care Franţei şi Germaniei li s-au alăturat Italia (cea de-a treia ţară industrială ca mărime din Europa continentală) şi trei ţări mai mici – Belgia, Olanda şi Luxemburg (numite împreună Benelux). Aceste şase ţări au lucrat prin intermediul CECO pentru reducerea barierelor comerciale asupra cărbunelui şi oţelului şi pentru coordonarea politicilor lor în aceste domenii. CECO a pus de asemenea bazele unei Înalte Autorităţi care putea evita într-o numită măsură guvernele şi putea trata direct cu firmele, sindicatele şi cu persoanele fizice. Cu toate acestea, Marea Britanie nu s-a alăturat acestei comunităţi.

6. Dusan Sidjanski, *The Federal Future of Europe : From the European Community to the European Union*, Michigan, 2000 ; James A. Caporaso, *The European Union : Dilemmas of Regional Integration*, Westview, Boulder, 2000 ; Donald M. Hancock *et al.*, *Politics in Europe*, ed. a III-a, Seven Bridges Press, New York, 2003 ; Gene E. Frankland, *Global Studies : Europe*, ed. a VII-a, McGraw-Hill/Dushkin, Guilford, CT, 2002 ; Brent F. Nelsen şi Alexander Stubb, *European Union : Readings on the Theory and Practice of European Integration*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2003.

Chiar dacă oţelul şi cărbunele par să fie teme destul de plictisitoare, exact aceasta era şi ideea funcţionaliştilor. Aspectele implicate erau subiecte pentru ingineri şi experţi tehnici şi nu-i ameninţau pe politicieni. Din 1952, experţii au fost liderii procesului de integrare în alte aspecte ale vieţii europene şi din afara Europei. (Bineînţeles, cărbunele şi oţelul nu au fost alese la întâmplare, din moment ce ambele erau vitale pentru război.) După cum s-a menţionat în capitolul 7, OI tehnice precum Uniunea Poştală Universală au apărut înaintea celor politice precum ONU.

Comunităţile ştiinţifice internaţionale merită în mod special să fie menţionate în această privinţă. Dacă experţii germani şi francezi în domeniul oţelului aveau mai multe în comun decât politicienii germani şi francezi, la fel se întâmpla şi cu oamenii de ştiinţă. În prezent, comunitatea ştiinţifică europeană este una dintre cele mai integrate arii ale societăţii la nivel internaţional. De exemplu, UE conduce Agenţia Spaţială Europeană şi Laboratorul European de Biologie Moleculară.

Deşi cooperarea tehnică a repurtat un succes în 1952, cea politică şi cea militară s-au dovedit a fi mult mai dificile. În conformitate cu viziunea unei Europe unite, cele şase state CECO au semnat în 1952 un al doilea tratat ce instituia Comunitatea Europeană de Apărare, care urma să lucreze pentru integrarea forţelor militare europene sub un singur buget şi o singură comandă. Însă parlamentul francez nu a ratificat tratatul, iar Marea Britanie a refuzat să se alăture unei asemenea forţe. Statele CECO au dezbătut în 1953 şi formarea Comunităţii Politice Europene, însă nu s-au putut pune de acord asupra condiţiilor. Aşadar, instituţiile supranaţionale au reuşit în cooperarea economică, însă în chestiunile politice şi militare suveranitatea de stat a prevalat.

Tratatul de la Roma

Prin **Tratatul de la Roma** încheiat în 1957, aceleaşi şase state (Franţa, Germania, Italia, Belgia, Olanda şi Luxemburg) au creat două noi organizaţii. Una dintre ele a extins ideea cărbune-oţel pe un nou tărâm, energia atomică. **Euratom** (Comunitatea Europeană a Energiei Atomice) a fost formată pentru a coordona dezvoltarea energiei nucleare prin unificarea cercetării, investiţiilor şi managementului. Activitatea sa continuă şi astăzi, cu un număr mai mare de membri. Cea de-a doua organizaţie a fost *Comunitatea Economică Europeană* (*CEE*), redenumită mai târziu *Comunitatea Europeană* (*CE*). După fondarea sa în 1957, CEE a fost adesea numită simplu *Piaţa Comună*. De fapt, o piaţă comună nu s-a creat imediat, dar a fost stabilită ca un ţel, care de atunci a fost în mare parte atins.

Aşa cum am discutat pe scurt în capitolul 8, există importante diferenţe între *zona de liber schimb*, *uniunea vamală* şi *piaţa comună*. Crearea unei **zone de liber schimb** a însemnat înlăturarea tarifelor şi a restricţiilor asupra circulaţiei bunurilor peste graniţe (în interiorul CEE), reuşită la scurt timp după 1957. În prezent, *Asociaţia Europeană de Liber Schimb* (*AELS*) este o zonă extinsă de liber schimb asociată Uniunii Europene : membrii săi sunt Norvegia, Islanda, Liechtenstein şi Elveţia. (Cu excepţia Elveţiei, toate acestea au format, împreună cu UE, Zona Economică Europeană, participând la piaţa unică „Europa 1992" descrisă mai jos).

O **uniune vamală** se referă la faptul că statele participante adoptă un set de tarife unificate în privinţa bunurilor care provin din afara zonei de liber schimb. Fără acestea, orice tip de marfă ar putea fi importat la cel mai mic tarif şi apoi reexportat (fără nici un tarif) în alte state din zona de liber schimb; lucrul acesta ar fi ineficient. Tratatul de la Roma a obligat cele şase state să formeze o uniune vamală până în 1969. O uniune vamală dă naştere unui comerţ liber şi deschis între ţările membre, aducând mari beneficii economice. Astfel, uniunea vamală rămâne inima UE şi a reprezentat un exemplu pentru alte regiuni ale lumii.

O **piaţă comună** înseamnă că, pe lângă uniunea vamală, statele membre permit forţei de muncă şi capitalului (precum şi bunurilor) să circule liber peste graniţe. De exemplu, un finanţator belgian poate investi în Germania în aceleaşi condiţii ca şi un investitor german. Deşi Tratatul de la Roma a adoptat scopul unei pieţe comune, chiar şi în ziua de astăzi el a fost numai parţial îndeplinit.

Un aspect-cheie al pieţei comune a fost atins, cel puţin teoretic, în anii '60, când UE (pe atunci CE) a adoptat o **Politică Agricolă Comună (PAC)**. În practică, PAC a dus la conflicte frecvente între statele membre şi la tensiuni între naţionalism şi regionalism. Amintiţi-vă că agricultura a fost unul dintre domeniile economiei mondiale în care realizarea liberului schimb a fost cea mai dificilă (vezi p. 419). Pentru a promova autosuficienţa naţională în privinţa alimentelor, multe guverne oferă subvenţii fermierilor. PAC avea la bază principiul potrivit căruia o subvenţie acordată fermierilor din orice stat membru ar trebui extinsă la fermierii din toate ţările UE. În felul acesta, nici un guvern membru nu era forţat să înstrăineze fermierii, puternici din punct de vedere politic, prin sistarea subvenţiilor, dar, în acelaşi timp, politica generală ar fi egalizată în toată comunitatea conform principiului pieţei comune. Ca urmare, subvenţiile acordate în prezent fermierilor consumă aproximativ 40% din bugetul total al UE, Franţa fiind principalul beneficiar, şi constituie cea mai mare sursă de divergenţe între Europa şi Statele Unite (vezi p. 423).

Cel de-al patrulea pas al planului pentru integrare europeană (după zona de liber schimb, uniunea vamală şi piaţa comună) a fost *o uniune economică şi monetară* (*UEM*) în care politicile economice generale ale statelor membre să fie coordonate pentru a avea cea mai mare eficienţă şi stabilitate. În cadrul acestei etape, o singură monedă ar înlocui monedele naţionale care se folosesc în prezent (vezi „Uniunea Monetară" mai jos). Un viitor al cincilea pas ar fi coordonarea supranaţională a politicilor economice, precum bugetele şi taxele.

Pentru a diminua temerile liderilor de stat referitoare la pierderea suveranităţii, Tratatul de la Roma stipulează că viitoarele modificări ale prevederilor sale trebuie să fie aprobate de toate statele membre. De exemplu, Franţa s-a opus prin veto solicitării Marii Britanii de a deveni membru al CEE în 1963 şi în 1967. Cu toate acestea, Marea Britanie s-a alăturat în cele din urmă, în 1973, împreună cu Irlanda şi Danemarca. Această acţiune a mărit numărul membrilor organizaţiei la nouă, incluzând cele mai mari şi mai bogate ţări din regiune.

În 1981 a fost primită Grecia, iar în 1986, Portugalia şi Spania s-au alăturat şi ele. Includerea acestor ţări mai sărace, mai puţin industrializate şi cu standarde de viaţă mai scăzute, a creat dificultăţi în integrarea efectivă a economiilor Europei (dificultăţi

care persistă şi în prezent). Statele europene mai bogate oferă un ajutor substanţial celor mai sărace, în speranţa de a consolida legăturile fragile. Grecia, Portugalia, Spania şi Irlanda erau numite *cei patru săraci* din cadrul UE, însă ele au devenit mai prospere, astfel încât alţi noi membri „săraci" din estul Europei s-au alăturat Uniunii.

Structura Uniunii Europene

Structura UE îşi reflectă rădăcinile în cooperarea tehnică şi economică. Experţilor în cărbune şi oţel li s-au alăturat experţii în comerţ, agricultură şi finanţe. Sediul şi personalul UE au reputaţia unor birocraţi insipizi – numiţi uneori *eurocraţi* –, cărora le pasă mai mult de rezolvarea problemelor tehnice decât de politică. Aceşti birocraţi supranaţionali sunt contrabalansaţi în structura UE de prevederi care susţin puterea statelor şi a liderilor acestora.

Deşi conducerea eurocraţilor urmează planul funcţionalist, aceasta a creat probleme pe măsură ce UE a progresat. Politicienii din statele membre se tem că vor pierde puterea în favoarea eurocraţilor. Cetăţenii statelor respective au devenit în ultimii ani tot mai incomodaţi de puterea în creştere pe care eurocraţii anonimi o au asupra vieţilor lor. Cetăţenii îşi pot înlătura propriii lideri politici prin alegeri naţionale, însă e mai greu să-i faci răspunzători de propriile acţiuni pe eurocraţi.

Structura UE este ilustrată în figura 10.1. Eurocraţii compun un personal de 24.000 de persoane, organizat în **Comisia Europeană**, la sediul central al UE din Bruxelles, Belgia. Comisia are 25 de membri [în prezent 27 – *n.r.*] – câte unul din fiecare stat membru – care sunt numiţi pe termen de cinci ani, cu posibilitatea reînnoirii mandatului. Rolul lor este să identifice problemele şi să propună soluţii Consiliului de Miniştri. Unul dintre membri deţine funcţia de preşedinte al comisiei. Aceste persoane trebuie să reprezinte interesele Europei ca întreg (interese supranaţionale), nu pe cele ale propriilor ţări, însă acest ţel nu a fost atins pe deplin.

Comisiei Europene îi lipseşte puterea autonomă oficială, cu excepţia activităţilor UE de zi cu zi. În mod oficial, Comisia trimite rapoarte **Consiliului de Miniştri** şi implementează politicile acestuia. Consiliul reprezintă o întrunire a miniştrilor de resort (al Afacerilor Externe, al Economiei, al Agriculturii, al Finanţelor etc.) din fiecare stat membru – politicieni care îi controlează pe birocraţi (sau care încearcă să o facă). Această structură oficială reflectă rezistenţa statelor la cedarea suveranităţii. Ea înseamnă de asemenea că indivizii care formează Consiliul de Miniştri diferă de la o întrunire la alta şi că aspectele tehnice au prioritate asupra celor politice. Astfel, aranjamentul acesta îi redă o parte din avantaj personalului Comisiei. Amintiţi-vă de tensiunea similiară dintre politicienii şi birocraţii de carieră în elaborarea politicii externe la nivel naţional (vezi „Birocraţiile" la p. 210).

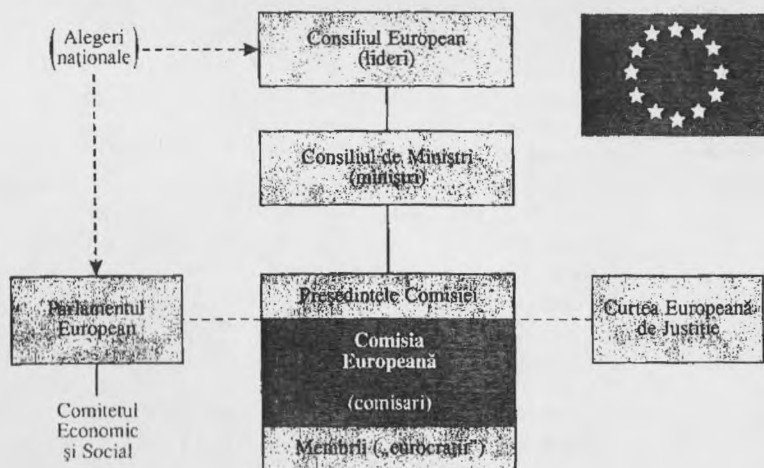

Figura 10.1. *Structura Uniunii Europene*

Teoretic, Consiliul de Miniștri are un sistem de vot ponderat, bazat pe populația fiecărui stat, însă în practică operează prin consens asupra principalelor aspecte politice (toți membrii trebuie să fie de acord). În privința altor probleme, deciziile pot fi luate de majorități calificate, care trec peste suveranitatea națională. Președinția Consiliului se exercită prin rotație (și are puteri limitate). Consiliul de Miniștri trebuie să aprobe politicile Comisiei Europene și să îi traseze acesteia direcțiile generale de acțiune[7].

În anii '70, liderii statelor membre (prim-miniștri sau președinți) și-au creat un loc special în CE, pentru a supraveghea conducerea comunității ; structura aceasta ilustrează opoziția liderilor de stat față de ideea de a fi guvernați de un organ supranațional. Acest *Consiliu European* se întâlnește cu președintele Comisiei Europene de două ori pe an. Ei sunt cei care au puterea de a pune în mișcare lucrurile în cadrul guvernelor naționale (care încă mai au controlul asupra banilor și puterii în Europa).

Există un **Parlament European** căruia îi lipsesc oarecum atributele unui legislativ adevărat care să promulge legi pentru întreaga comunitate[8]. Constituția Europeană propusă l-ar consolida*. În prezent, acesta operează parțial ca un supraveghetor al

7. Emil Joseph Kirchner, *Decision Making in the European Community : The Council Presidency and European Integration*, Manchester, 1992 ; Mark A. Pollack, *The Engines of Integration : Delegation, Agency and Agenda Setting in the European Union*, Oxford, 2003.
8. David Judge și David Earnshaw, *The European Parliament*. NY : Palgrave, 2003 ; Neil Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, ed. a V-a, Duke, 2003.

** Proiectul de Constituție Europeană a fost abandonat, în urma respingerii sale prin referendum, în Franța și Olanda (n.t.).

Comisiei Europene, dar cu o oarecare putere de a legifera. Parlamentul trebuie să aprobe bugetul Comisiei, însă nu îl poate controla punct cu punct. Parlamentul împarte puterea cu Consiliul, în baza „procedurii de codecizie", în domenii precum migraţia, mediul înconjurător, sănătatea şi protecţia consumatorului. Parlamentul reprezintă de asemenea un forum de dezbateri şi un simbol al unităţii europene. În 1999, o comisie independentă creată de Parlament a descoperit că s-a făcut risipă şi s-au comis fraude în cadrul Comisiei, determinându-i pe toţi cei 20 de comisari să demisioneze. Din 1979, alegătorii din întreaga comunitate şi-au ales direct reprezentanţii în Parlamentul European, potrivit populaţiei – 732 de membri reprezentând 455 de milioane de cetăţeni. Partidele politice sunt organizate la nivel transnaţional.

Comitetul Economic şi Social analizează problemele de anvergură continentală care afectează anumite industrii sau segmente electorale. Acest comitet are un rol pur consultativ; el face lobby la Comisia Europeană pentru problemele pe care le consideră importante. Este conceput ca un forum în care companiile, sindicatele şi grupurile de interese să poată negocia la nivel transnaţional.

Curtea Europeană de Justiţie de la Luxemburg judecă dispute asupra unor probleme care intră sub incidenţa Tratatului de la Roma – care cuprinde multe aspecte. Spre deosebire de Curtea Internaţională de Justiţie (vezi p. 366), Curtea Europeană de Justiţie (CEJ) şi-a stabilit jurisdicţia în mod activ şi nu serveşte pur şi simplu ca un mecanism de mediere internaţională. CEJ poate să decidă contrar legislaţiei naţionale atunci când ea se află în conflict cu legislaţia UE – ceea ce îi conferă puteri unice în rândul curţilor internaţionale. Aceasta audiază şi cazurile aduse în faţa ei de persoane, nu doar de guverne. În sute de cazuri, Curtea a decis în diverse probleme, de la discriminare la locul de muncă la pensii ale funcţionarilor din aparatul Comisiei.

Actul Unic European

Integrarea europeană a început ca un proces treptat care aduce succese tangibile, diminuează temerile politicienilor referitoare la pierderea suveranităţii şi creează presiuni în direcţia continuării procesului. Adesea, succesele sunt urmate de perioade de stagnare sau chiar de paşi înapoi în privinţa integrării. Prima mare revizuire a Tratatului de la Roma – **Actul Unic European** din 1985 – a dat startul unei noi etape de integrare accelerată. UE a stabilit sfârşitul anului 1992 ca dată-ţintă pentru crearea unei adevărate pieţe comune în Europa[9]. Acest set cuprinzător de modificări a fost numit *Europa 1992*.

Procesul s-a focalizat asupra a aproximativ 300 de directive ale Comisiei Europene, care aveau ca scop eliminarea barierelor nontarifare pentru liberul schimb de bunuri, servicii, forţă de muncă şi capital, în cadrul CE. Problemele tindeau să fie complexe şi tehnice. De exemplu, profesioniştii autorizaţi într-un stat ar trebui să fie

9. Andrew Moravcsik, „Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community", *International Oganization*, 45 (1), 1991, pp. 19-56.

liberi să practice meseria într-un altul ; însă cerinţele pentru obţinerea autorizaţiei în Spania pentru, să zicem, kinetoterapeuţi puteau fi diferite de cele din Marea Britanie. Birocraţii Comisiei au lucrat pentru a nivela astfel de inconsecvenţe şi pentru a crea un set uniform de standarde. Toate guvernele naţionale urmau să voteze legi pentru a implementa aceste măsuri.

De exemplu, timp de decenii a persistat o dispută privind definiţia ciocolatei. Belgia – renumită pentru sortimentele sale de ciocolată – cere folosirea exclusivă a untului de cacao pentru ca un produs să fie numit ciocolată ; Marea Britanie şi alte ţări folosesc un proces mai ieftin care utilizează, parţial, uleiuri vegetale. Pe fondul adâncirii integrării şi al unui comerţ neîntrerupt, Belgia se temea că îşi va pierde avantajul competitiv pe piaţa mondială a ciocolatei – o piaţă de 30 de miliarde de dolari (din care jumătate provenea din Europa). Marea Britanie şi alte şase ţări care s-au alăturat UE după 1973 au câştigat o scutire de la regula „exclusiv unt de cacao" care se aplică celorlalţi opt membri ai UE. Cu toate acestea, sub presiunea integrării, UE se îndreaptă către unificarea standardelor, cum ar fi reglementările în privinţa alimentelor. Războaiele ciocolatei ilustrează faptul că acest concept aparent simplu al integrării economice pune în mişcare forţe de schimbare care afectează întreaga societate, precum şi viaţa de zi cu zi a milioane de oameni.

Actul Unic European a dat un nou impuls creării unei Bănci Centrale Europene (la Frankfurt, Germania) şi a unui sistem valutar şi monetar unic – scopuri de lungă durată, care de atunci au fost îndeplinite. Atât timp cât economiile membrilor UE erau legate de state separate (cu bănci centrale separate), eforturile de a menţine ratele de schimb fixe erau dificile. De exemplu, în 1992, politicienii britanici au fost reticenţi în a intensifica recesiunea pentru a salva politicienii germani de inflaţie (sursa controversatei devalorizări a monedei britanice, analizată în capitolul 9).

Procesul *Europa 1992* a dus integrarea economică în zone cu caracter mai politic şi mai controversat, erodând suveranitatea într-un mod mai vizibil decât înainte. Acesta a intensificat o tendinţă a UE de a trata direct cu provinciile, mai degrabă decât cu statele – începând astfel să „golească de conţinut" statul, de jos în sus (guverne provinciale mai puternice), dar şi de sus în jos (un guvern mai puternic la nivel european). Cu toate acestea, şi *Europa 1992* a amânat problemele dificile ale integrării politice şi militare.

Tratatul de la Maastricht

Tratatul de la Maastricht, semnat în 1992 în oraşul olandez Maastricht, a redenumit Comunitatea Europeană (CE) drept Uniunea Europeană (UE) şi a orientat-o către progres în trei domenii principale. Primul a fost uniunea monetară (analizată mai jos), prin care monedele naţionale existente au fost desfiinţate şi înlocuite de o singură monedă europeană. Un al doilea set de schimbări, referitor la justiţie şi afaceri interne, a dus la crearea unei agenţii de poliţie europeană, răspunzând noii realităţi create prin deschiderea graniţelor în faţa imigranţilor, criminalilor, traficanţilor de carne vie sau contrabandiştilor. A extins de asemenea ideea de cetăţenie, astfel încât, de

exemplu, un cetăţean francez care trăieşte în Germania să poată vota la alegerile locale de acolo. Un al treilea scop al Tratatului de la Maastricht – integrarea politică şi militară – a fost şi mai controversat. Tratatul obligă statele europene să conlucreze pentru o politică externă comună, cu scopul de pune în cele din urmă bazele unei forţe militare unite.

Tratatul de la Maastricht a întâmpinat probleme la scurt timp după ce a fost semnat. Una dintre ele fost răspunsul divizat al membrilor UE la războiul din fosta Iugoslavie – în imediata apropiere, pe continentul european. Eforturile UE de a media conflictul au eşuat în mod repetat pe măsură ce războiul se extindea, iar criza umanitară şi a refugiaţilor s-a intensificat. În 1992, preşedintele francez Mitterrand a plecat în secret, direct de la un summit UE, către capitala asediată a Bosniei, Sarajevo ; această iniţiativă unilaterală a reflectat incapacitatea UE de a acţiona la unison. De-a lungul timpului, răspunsul UE a devenit mai unificat, însă politica a rămas ineficientă până în 1995, când Statele Unite au preluat conducerea acestor demersuri. (vezi p. 82).

Mai aproape de casă, unii cetăţeni ai Europei au început să reacţioneze puternic împotriva pierderii identităţii şi suveranităţii naţionale, implicate în prevederile de la Maastricht[10]. De-a lungul anilor de integrare europeană, opinia publică a fost în mare parte favorabilă. În ultimii ani, sondajele au arătat că o mare majoritate a cetăţenilor europeni erau în favoarea unei mai mari integrări politice şi militare şi a extinderii puterilor Parlamentului European – deşi sprijinul pentru unitate politică este slab în Danemarca şi Marea Britanie. Poate că eurocraţii s-au bazat prea mult pe susţinerea publică, întrucât o minoritate substanţială şi în creştere avea încă îndoieli.

Ca un amendament la Tratatul de la Roma, Tratatul de la Maastricht a trebuit să fie ratificat de către toţi membrii (pe atunci 12). Procesul de ratificare a stârnit în câteva ţări puternice sentimente publice împotriva unei uniuni europene mai strânse. Politicienii britanici primiseră deja asigurări care i-au permis Marii Britanii să stea în afara uniunii monetare şi a politicii sociale europene unificate, dacă alegea să facă astfel. Totuşi, în alte state UE, liderii politici şi cetăţenii nu anticipaseră în întregime reacţiile publice la Tratatul de la Maastricht înainte de a-l semna. Deodată, cetăţenii şi liderii din câteva ţări păreau să realizeze că eurocraţii anonimi din Bruxelles îi lipseau de suveranitatea naţională!

UE a implementat Tratatul de la Maastricht, deşi mai lent şi cu mai puţine ţări participante decât a sperat iniţial. Integrarea economică şi tehnică, inclusiv noua uniune monetară între 12 membri, a menţinut ritmul.

Integrarea economică a Europei a început să remodeleze economia politică la nivel global. UE este cea care face acum regulile pentru accesul la una dintre cele mai mari pieţe mondiale, pentru o vastă reţea de producţie şi tehnologie şi pentru cea mai puternică monedă a lumii. Noua putere a Europei este ilustrată de iniţiativele sale în privinţa mediului. Industria chimică a SUA a operat sub reglementările americane

10. Maria Green Cowles, James Caporaso şi Thomas Risse (ed.), *Transforming Europe : Europeanization and Domestic Change*, Cornell, 2001 ; Sieglende Gstohl, *Reluctant Europeans : Norway, Sweden, and Switzerland and the Process of Integration*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2002 ; Alan W. Cafruny şi Carl Lankowski (ed.), *Europe's Ambiguous Unity : Conflict and Consensus in the post-Maastricht Era*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1997.

care exceptează 80% dintre substanţele chimice (cele introduse înainte de 1979). UE adoptă în prezent reglementări mai stricte referitoare la substanţele chimice, cerând teste legate de efectele asupra sănătăţii pentru toate chimicalele folosite în produse şi impunând demersuri pentru înlocuirea substanţelor toxice în produsele de zi cu zi. Atât Guvernul SUA, cât şi companiile americane au făcut un lobby puternic împotriva programului, atât faţă de statele europene, cât şi faţă de UE, însă aprobarea acestuia era totuşi aşteptată în 2005. (Companiile obişnuite să facă lobby şi să negocieze cu guverne au fost nevoite să înveţe să se descurce la Bruxelles, sediul central al UE.) În mod similar, câteva mari companii americane de cosmetice recreează formulele produselor lor pentru a respecta reglementările UE care cer înlăturarea substanţelor nesănătoase. Şi producătorii japonezi de automobile îşi adaptează procesele de producţie pentru a răspunde cerinţei UE ca până în 2006 noile maşini să fie alcătuite din componente reciclabile în proporţie de 85% (iar până în 2015 în proporţie de 95%)[11]. Integrarea politică şi cea militară au fost mult mai problematice. În 1999, UE a decis să creeze o forţă de 60.000 de militari (vezi p. 134), însă NATO va continua să fie mai importantă şi este posibil chiar ca în practică să includă noua forţă[12]. Lupta între naţionalism şi supranaţionalism pare a ilustra un echilibru precar; tranziţia către supranaţionalism nu a fost încă realizată în privinţa problemelor de suveranitate şi politică externă şi militară. Chiar şi după 50 de ani de pregătire, trecerea de la aspectele economice la cele politice este evazivă.

Uniunea Monetară

O monedă europeană, **euro**, a înlocuit monedele naţionale în 12 dintre cele 15 state membre ale UE, aşa cum se prevedea în procesul de la Maastricht. După câţiva ani ca unitate abstractă precum Drepturile Speciale de Tragere (DST) ale FMI (vezi p. 463) folosite de guvernele naţionale şi pentru schimburi internaţionale, euro a intrat complet în circulaţie în 2002, iar monedele naţionale şi-au încetat existenţa. Banca Centrală Europeană a preluat funcţiile băncilor centrale ale statelor[13].

Uniunea monetară este dificilă atât din motive economice, cât şi politice. În statele participante, condiţiile economice şi financiare de bază trebuie egalizate. Un stat nu îşi poate stimula economia cu rate mici ale dobânzii (de exemplu, din cauza unei recesiuni), în timp ce altul încetineşte inflaţia cu rate ale dobânzii mari (datorită creşterii economice ridicate). De exemplu, în 2005, rata şomajului era de 18% în Polonia şi de doar 5% în Olanda. Într-o economie integrată care este şi centralizată

---

11. Mark Schapiro, „New Power for «Old Europe»", *The Nation*, 27 decembrie 2004.
12. Simon Duke, *The Elusive Quest for European Security : From EDC to CFSP*, St. Martin's, New York, 2000 ; Trevor C. Salmon şi Alistair J.K. Shepherd, *Toward a European Army : A Military Power in the Making ?*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2003.
13. Paul De Grauwe, *The Economics of Monetary Union*, Oxford, 2004 ; C. Randall Henning şi Pier Carlo Padon, *Transatlantic Perspectives on the Euro*, Brookings, Washington, DC, 2000 ; Barry Eichengreen şi Jeffrey Frieden, *The Political Economy of European Monetary Unification*, Westview, Boulder, CO, 2000 ; Eric J. Pentecost, Andre Van Poeck (ed.), *European Monetary Integration : Past, Present, and Future*, Edward Elgar, Northampton, MA, 2001.

din punct de vedere politic, guvernul central poate realoca resursele, aşa cum ar putea face Statele Unite dacă Texasul ar înflori în timp ce Massachusetts-ul ar fi în recesiune. Însă UE nu are puteri centralizate de impozitare sau control asupra bugetelor naţionale. Această divizare între politica fiscală şi cea monetară este neobişnuită.

O soluţie este să se lucreze pentru egalizarea economiilor Europei. De exemplu, pentru a reduce disparitatea dintre statele bogate ale UE şi cele sărace, Tratatul de la Maastricht a mărit bugetul UE cu 25 de miliarde de dolari anual pentru a oferi sprijin economic membrilor mai săraci. Însă membrii UE mai bogaţi plătesc preţul acestui ajutor – sprijinind de fapt ţările sărace, care acţionează ca „blatişti" pentru a accede la bunul colectiv al integrării în UE. Parţial din acest motiv, 25 de miliarde de dolari anual reprezintă o sumă mult prea mică pentru a egaliza într-adevăr ţările bogate cu cele sărace.

Principala soluţie adoptată la Maastricht a fost să restricţioneze numărul de membri din uniunea monetară, cel puţin în prima etapă, numai la acele ţări care au suficientă stabilitate financiară pentru a nu pune în pericol uniunea. Pentru a putea adopta moneda unică, un stat trebuie să îndeplinească anumite criterii: un deficit bugetar mai mic de 3% din PIB, o datorie naţională sub 60% din PIB, o rată a inflaţiei cu maximum 1,5 puncte procentuale peste media celor trei membri UE cu inflaţia cea mai mică, rate ale dobânzii şi monede naţionale stabile.

Aceste ţinte s-au dovedit a fi dificil de atins de către mulţi dintre membrii UE. Au existat discuţii privind relaxarea standardelor de admitere, însă liderii UE au considerat că acest curs al lucrurilor e periculos, deoarece ar putea submina stabilitatea finală a euro. În schimb, liderii statelor care doreau să participe au fost de acord să muncească din greu şi să încerce să răspundă standardelor. Acest lucru a însemnat decizii dificile pentru guvernele din Franţa, Spania, Italia şi alte ţări, de a reduce bugetele şi beneficiile şi de a adopta măsuri nepopulare din punct de vedere politic. Muncitorii francezi au răspuns în câteva rânduri cu greve de mare amploare. Guvernele au fost învinse de partidele de opoziţie în mai multe ţări, însă noii lideri au urmat, în general, acelaşi curs. Ca urmare a disciplinei lor fiscale, toţi cei 12 membri care au dorit să participe la procesul euro s-au „calificat" în cele din urmă*. Marea Britanie, Danemarca şi Suedia au optat pentru păstrarea monedelor lor naţionale, deşi este posibil ca Marea Britanie să se alăture în curând. În cadrul unui referendum din 2003, marea majoritate a suedezilor s-au opus adoptării monedei euro.

Participarea Germaniei a fost esenţială datorită faptului că moneda sa, marca, era cea mai puternică monedă europeană. Într-un fel, euro a înlocuit marca, iar celelalte ţări au procedat în consecinţă. (Acesta este motivul pentru care Banca Centrală Europeană se află la Frakfurt, unde era sediul băncii centrale germane.) Partizanii uniunii monetare speră că, sacrificându-şi moneda atât de respectată, Berlinul va asigura Europa că reunificarea Germaniei (vezi p. 79) nu va ameninţa alte ţări europene.

Banii sunt mai politici decât tarifele asupra oţelului sau ingredientele pentru ciocolată. O uniune monetară încalcă o prerogativă principală a statului – dreptul de a imprima monedă. Întrucât cetăţenii folosesc bani în fiecare zi, o monedă europeană ar putea adânci sentimentul cetăţenilor de identificare cu Europa – o victorie a

* În prezent, din zona euro fac parte 15 state, de la 1 ianuarie 2009 urmând să se extindă la 16 (n.t.).

supranaţionalismului asupra naţionalismului. Când euro a intrat în circulaţie în 2002, oamenii au putut pentru prima dată „să-şi pună Europa în buzunare". Însă tocmai din acest motiv, unii lideri politici şi cetăţeni s-au opus ideii de a renunţa la valoarea simbolică a monedei lor naţionale. Aceste probleme s-au reflectat în designul monedelor şi bancnotelor euro. Cum puteau deveni conducătorii sau monumentele oricărei ţări simboluri pentru întreaga Europă? Soluţia a fost plasarea pe aversul bancnotelor a unor elemente arhitecturale generale (care nu pot fi identificate într-o anumită ţară) şi a hărţii Europei pe revers. Monedele au apărut în diverse designuri ale statelor membre (toate fiind valide în întreaga zonă euro).

UE şi-a respectat planul de a lansa euro în 2002. Producţia monedelor şi bancnotelor euro a început în 1998. Ratele de schimb valutar au fost îngheţate în 1999 şi a început o tranziţie a controlului către Banca Centrală Europeană. Pieţele valutare internaţionale au început să comercializeze euro în loc de monedele naţionale. Casele de marcat din Europa au fost reprogramate, iar preţurile au fost afişate, în timpul anilor de tranziţie, atât în euro, cât şi în monedele naţionale. Intrarea în circulaţie a euro şi anularea monedelor naţionale s-a produs în 2002. În „ziua E", pe 1 ianuarie 2002, 300 de milioane de europeni au întâmpinat echivalentul a 600 de miliarde de dolari în bani proaspăt imprimaţi, procesul fiind surprinzător de lin.

Dar în 2003 şi 2004, Germania şi Franţa au avut deficite bugetare mai mari decât era permis de regulile euro, determinând conflicte în zona euro. În 2004, Comisia Europeană a dat în judecată statele membre ale UE pentru că au votat să le permită Franţei şi Germaniei încălcarea regulilor euro, însă, după ce Curtea Europeană de Justiţie a cerut ambelor părţi să facă eforturi mai mari pentru soluţionarea disputei, Comisia şi-a retras ameninţările, deşi a continuat să aplice presiuni. Între timp, Grecia a recunoscut că îşi falsificase datele economice pentru a putea fi admisă. Iar Guvernul Letoniei a pierdut puterea la şase luni de la intrarea în UE, sub presiunile reducerilor nepopulare de buget, necesare pentru a îndeplini regulile euro într-un interval de patru ani.

UE se confruntă cu un teren neexplorat în încercarea de a face ca o uniune monetară să funcţioneze pe termen lung, fără o uniune politică. Înainte chiar de a intra în circulaţie, valoarea euro a scăzut brusc (de la 1,17 la 0,88 dolari americani), deoarece încrederea investitorilor în acest experiment s-a dovedit iniţial a fi oscilantă. Cu toate acestea, supravieţuind naşterii, euro şi-a recâştigat valoarea, ajungând la începutul anului 2005 la peste 1,30 dolari*. Se poate argumenta că apariţia monedei europene este cea mai mare transformare financiară încercată vreodată de-a lungul istoriei, iar în primii patru ani a fost în mare parte reuşită.

Extinderea Uniunii Europene

În ciuda rezistenţei cu care s-a confruntat în procesul de la Maastricht, UE a avut succes în atragerea statelor învecinate care doreau să se alăture. De fapt, cu cât UE devine mai mare şi mai integrată, cu atât mai puţin atrăgătoare este perspectiva

* În primăvara anului 2008, cursul atinsese 1,5 dolari pentru un euro (n.t.).

pentru orice stat din vecinătate de a rămâne pe dinafară. UE s-a extins în 2004 de la 15 membri la 25, cu schimbări ce se pot dovedi importante în modul de operare al comunităţii.

Spania şi Portugalia, admise în 1986 – cel de-al unsprezecelea şi, respectiv, al doisprezecelea membru –, au completat partea de vest a Europei. În 1995, Austria, Suedia şi Finlanda s-au alăturat UE. Acestea sunt localizate la marginea actualei zone UE şi, fiind ţări relativ bogate, nu au subminat economia Uniunii. Norvegia a solicitat integrarea şi a fost acceptată, însă cetăţenii săi au respins ideea prin vot, în cadrul unui referendum din 1994, lăsând UE cu 15 membri după 1995 – toate ţările Europei Occidentale, cu excepţia a două state. (Ca şi în cazul Norvegiei, planurile Elveţiei de a adera au fost oprite de un referendum popular la începutul anilor '90.)

Extinderea actuală a UE este ghidată de Tratatul de la Nisa din 2000, care a intrat în vigoare în 2003, după ce alegătorii irlandezi au revocat un vot anterior şi l-au aprobat (ultima ţară care a ratificat tratatul). Zece noi membri s-au alăturat în 2004 : Polonia, Republica Cehă, Slovacia, Ungaria, Slovenia, Estonia, Letonia, Lituania, Malta şi Cipru. Comisia Europeană s-a extins la 25 de membri [în prezent 27 – *n.r.*], fără ca cei mai mari cinci membri să ocupe două locuri, şi au fost adoptate noi reguli de votare care se îndepărtează de cerinţa pentru consens. UE extinsă are 450 de milioane de cetăţeni şi este aproapă egală cu economia SUA ca PIB. Este posibil ca România şi Bulgaria să adere în 2007, iar Turcia continuă demersurile de a deveni membru. Deşi a refuzat Turcia în 2002, UE a fost de acord mai târziu să înceapă negocierile oficiale de aderare cu Turcia, în octombrie 2005 – începutul unui proces ce va dura ani de zile. Pentru a încerca să devină membru, Turcia a făcut schimbări economice şi politice majore, inclusiv abolirea pedepsei cu moartea şi îmbunătăţirea drepturilor omului. Un subiect dificil pentru Turcia este Ciprul, în condiţiile în care Turcia şi Grecia au purtat războaie pentru a-şi proteja comunităţile etnice de acolo.

ABORDARE TEORETICĂ

Mai mulţi membri în Clubul UE

De-a lungul anilor, numărul de membri ai Uniunii Europene s-a extins până în 2004 de la 6 la 25. Conform teoriei bunurilor colective (vezi p. 154), numărul mai mare de membri ar trebui să faciliteze „blatul" pe seama statelor membre mai mari şi mai bogate, fără a fi atât de vizibil şi fără a submina furnizarea bunurilor colective de către comunitate. Această abordare ar putea ajuta la explicarea dificultăţilor cu care s-a confruntat UE în deceniul de după Tratatul de la Maastricht – opoziţia populară şi diferenţele infime la referendumuri, lipsa de unitate în privinţa afacerilor externe aşa cum s-a întâmplat în Bosnia, respingerea adoptării euro de către Marea Britanie şi certurile referitoare la extindere.

Şi alte teorii ar putea totuşi explica aceste rezultate. Un realist ar putea indica pur şi simplu diferenţele dintre interesele naţionale ca fiind cele care creează o barieră naturală în calea integrării dincolo de un anumit punct. Din această perspectivă, problemele integrării europene în anii '90 se pot explica mai degrabă prin încălcarea

treptată a suveranităţii naţionale (depăşind limitele normale) decât prin extinderea numărului de membri.

Putem analiza parţial aceste teorii după cât de bine prevăd efectele extinderii UE spre Europa de Est, în 2004. Teoria „numărului de actori" ar prevedea dificultăţi tot mai mari în menţinerea unităţii UE, pe măsură ce numărul de actori creşte din ce în ce mai mult. Ca urmare, structurile şi regulile instituţionale ar trebui să se modifice. În particular, regula unanimităţii, care oferă fiecărui stat membru drept de veto, ar trebui să fie restricţionată mult mai mult. În cele din urmă, este posibil să apară un grup-cheie mai mic – poate chiar un duopol germano-francez sau o hegemonie germană – care să dicteze politica şi să impună cooperarea pentru a depăşi problemele specifice bunurilor colective.

Dimpotrivă, cea de-a doua teorie ar trebui să prevadă puţine urmări ale extinderii numărului de membri, din moment ce problema este nivelul de încălcare a suveranităţii (care nu se modifică atunci când sunt admişi mai mulţi membri). Într-adevăr, dintr-un anumit punct de vedere, creşterea numărului de membri încetineşte aprofundarea legăturilor dintre membrii actuali ai UE. În acest caz, extinderea ar diminua problemele UE prin încetinirea atacului asupra suveranităţii naţionale. Puterea ar reveni la Bruxelles (sediul UE) mai degrabă decât la Berlin sau la Paris.

În primul an după extinderea din 2004, mărturiile au susţinut cea de-a doua teorie, mai realistă. În ciuda neînţelegerilor continue asupra unor probleme fără legătură, precum războiul din Irak, membrii şi structurile UE s-au extins rapid de la 15 la 25 de membri [în prezent 27 – *n.r.*], în 2004. Problemele bunurilor colective precum integrarea membrilor mai săraci şi alocarea de subvenţii agricole nu au provocat crize majore, iar puterea a continuat să fie transferată la Bruxelles. Teoriile au roluri diferite, însă o trăsătură importantă a unei teorii este capacitatea de a îmbunătăţi proiecţiile posibilităţilor viitoare. Urmărind efectele neîntrerupte ale extinderii UE din anii viitori, putem vedea care teorie explică cel mai bine rezultatul.

Pe măsură ce aceste state au aderat la UE în 2004, abilitatea UE de a lua decizii prin consens a devenit mai complicată. Timpul de lucru cerut pentru a lua decizii în Consiliul de Miniştri s-a mărit, din cauza posibilelor conflicte şi alianţe între cei 25 de membri [în prezent 27 – *n.r.*] în loc de 15.

PERSPECTIVE POLITICE

Cancelarul Germaniei, Angela Merkel

PROBLEMA *Menţinerea unei coaliţii interne, respectând în acelaşi timp regulile Uniunii Europene*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi cancelarul Germaniei. Partidul dumneavoastră, Uniunea Creştin-Democrată (UCD), a câştigat o victorie strânsă în alegerile de la sfârşitul anului 2005. Cu toate acestea, nu a câştigat majoritatea locurilor în legislativ, astfel încât aţi fost nevoit să intraţi într-o coaliţie cu partidul concurent, Partidul Social Democrat (PSD). Este o coaliţie tensionată, despre care experţii afirmă că s-ar putea destrăma cu uşurinţă, având în vedere rivalitatea de lungă durată dintre cele două partide.

Unul dintre principalele aspecte cu care se confruntă coaliția dumneavoastră este economia. Deşi Germania este cea mai mare economie din Europa, ea s-a aflat în ultimul timp în dificultate. Ratele de creştere au scăzut sub un procent, iar şomajul este destul de mare, fluctuând în ultimul an în jurul cifrei de 11%. În ultimii patru ani, economia slăbită a dus la deficite bugetare din ce în ce mai mari, motivele constând în veniturile mai mici obţinute din impozite şi cheltuielile în creştere pentru programe sociale de bunăstare.

Deşi aceste veşti ar fi negative pentru orice lider, situația dumneavoastră în Europa face totul mai dificil. Deoarece Germania este una dintre ţările care au adoptat euro, ea a fost de acord să-şi menţină deficitul bugetar la mai puțin de 3% din PIB. În ultimii patru ani nu a reuşit să facă acest lucru. Statele din zona euro (toate ţările care au adoptat moneda euro) au ameninţat că vor amenda Germania dacă deficitele nu sunt aduse sub control.

Aţi încercat să faceți acest lucru prin mărirea taxelor, prin mărirea vârstei de pensionare pentru a încuraja o colectare mai redusă a pensiei şi prin mari reduceri de buget. Însă este posibil ca aceste măsuri să fie nepopulare din punct de vedere politic, în special pentru partenerii de coaliție social-democraţi. Dacă ar apărea o reacție publică împotriva acestor strategii, guvernul dumneavoastră de coaliţie (şi, prin urmare, şi poziția dumneavoastră de cancelar) ar înceta. Cu toate acestea, economiştii prezic faptul că rata de creştere economică a ţării dumneavoastră va fi mai mare în 2007, ajutând economia să se redreseze.

SCENARIUL Să presupunem acum că predicţiile de redresare economică a ţării dumneavoastră sunt greşite. În loc să cunoască o relansare a creşterii economice (şi, prin urmare, a venitului din impozit), economia trece printr-o scădere şi mai mare. Creşterea impozitelor şi reformele în sectorul pensiilor nu ajută la stoparea creşterii deficitului bugetar şi, pentru al cincilea an la rând, deficitul bugetar depăşeşte limita de trei procente din PIB.

UE decide acum dacă să stabilească amenzi foarte mari, drept pedeapsă că aţi ignorat limita de deficit impusă pentru euro. Partidul Social-Democrat cere să nu mai aplicați reduceri în privința programelor de bunăstare şi a altor cheltuieli. Cedați în fața social-democraților, riscând sancţiunea UE? În timp ce pedeapsa pe termen scurt din partea UE e posibil să nu fie costisitoare, efectele pe termen lung ale deficitelor bugetare mari ar putea submina încrederea internaţională în euro şi ar putea diminua poziția de lider a Germaniei în cadrul UE. Sau riscaţi să pierdeți sprijinul social-democraţilor şi propuneți reduceri majore de cheltuieli pentru a echilibra bugetul? Asemenea reduceri v-ar ajuta să vă conformaţi exigenţelor Uniunii Europene, însă riscaţi o puternică reacție adversă internă.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Cum echilibraţi necesităţile economiei interne, pretenţiile partenerilor dumneavoastră de coaliţie şi cerinţele Uniunii Europene? Continuaţi să întoarceți spatele Uniunii Europene pentru a mulţumi alegătorii din ţară sau vă conformaţi directivelor partenerilor dumneavoastră în supranaţionalism?

Mai mult, după standardele Europei Occidentale, noii membri sunt relativ săraci. Actualii membri ai UE sunt îngrijoraţi că vor fi traşi înapoi de aceste economii, dintre care majoritatea sunt încă implicate în dureroasa tranziţie de la socialism la capitalism, iar unele nu au monede stabile. Perspectivele ca ele să se alăture uniunii monetare europene apar în cel mai bun caz peste câţiva ani. Tensiunile dintre

naţionalism şi supranaţionalism s-ar putea intensifica, mai multe state trăgând în direcţii diferite în acelaşi timp.

Poate ca urmare a acestor presiuni, în ultimul deceniu UE dă semne de divizare în straturi „interioare" şi „exterioare" – state precum Franţa şi Germania alăturându-se uniunii monetare şi intensificându-şi integrarea, iar state precum Marea Britanie şi poate noii membri operând la marginea UE, cu mai multă autonomie. Această împărţire a UE a fost ilustrată în 1995, când şapte ţări, de la Portugalia la Germania, au eliminat controalele la graniţe şi necesitatea paşapoartelor, dar, în schimb, au întărit controalele la graniţele dintre ele şi ceilalţi opt membri care nu s-au alăturat zonei de liberă circulaţie. Dintr-odată, germanii care treceau în Danemarca (un stat neparticipant) duminica dimineaţa ca să cumpere pâine (întrucât brutăriile germane erau închise duminica) a trebuit să prezinte actele la graniţă; înainte doar arătau sacoşele cu pâine grănicerilor, în timp ce treceau înapoi în Germania.

Pentru a ţine sub control implicaţiile extinderii UE, cei 25 de lideri [în prezent 27 – *n.r.*] au semnat la sfârşitul anului 2004 o Constituţie Europeană, iar Parlamentul European i-a oferit un puternic vot de sprijin în 2005. Pentru a intra în vigoare, aceasta trebuia ratificată de toate cele 25 de state [27 – *n.r.*], dintre care unele sunt obligate să organizeze referendumuri. Constituţia urma să instituie un preşedinte al UE mai puternic şi un ministru al Afacerilor Externe, pentru a reprezenta Europa ca o superputere globală în afacerile mondiale. S-ar limita astfel cerinţa pentru consens în luarea deciziilor UE, aplicându-se mai frecvent votul majoritar. S-ar garanta drepturi fundamentale tuturor cetăţenilor UE. După o lungă dezbatere, documentul nu se mai referă la creştinism ca la o valoare europeană fundamentală. Însă alegătorii din Franţa şi Olanda au respins Constituţia prin referendum, iar procesul a fost oprit, liderii UE intrând într-un proces etichetat drept „reflecţie" asupra viitorului Europei. În ciuda respingerii Constituţiei, UE continuă să funcţioneze la fel de bine pe baza regulilor existente.

Dincolo de UE, Europa este un amestec de structuri care se suprapun cu un număr variabil de membri (vezi figura 10.2). În ciuda Actului Unic European, încă mai există multe Europe. În cadrul UE se află „cei şase din interior" şi „cei patru săraci", precum şi posibilii noi participanţi, fiecare cu problemele sale. Pe margine sunt statele AELS, care participă la Zona Economică Europeană. Membrii NATO se suprapun parţial cu cei ai UE. Rusia şi chiar şi Statele Unite sunt actori europeni în anumite sensuri, dar în altele nu[14].

În Europa există o singură organizaţie interguvernamentală cu adevărat universală – *Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa* (*OSCE*). Operând pe baza consensului, cu un număr de 55* de state membre, OSCE are puţină putere efectivă în afară de aceea de a acţiona ca forum pentru discuţii multilaterale asupra unor probleme de securitate. Spre sfârşitul anilor '90, OSCE a preluat noi sarcini, cum ar fi cea de a organiza alegeri, de a ajuta partidele politice din Bosnia şi Kosovo, precum şi de a oferi diverse forme de monitorizare şi asistenţă în şase ţări est-europene.

Aşadar, integrarea internaţională nu este o chestiune referitoare la un singur grup sau la o singură organizaţie, ci mai degrabă un mozaic de structuri care conectează

14. Stuart Croft, John Redmond, G. Wyn Rees şi Mark Webber, *The Enlargement of Europe*, Manchester, 1999.

* În prezent, 56 (n.t.).

Consiliul de Securitate al ONU (cu China)
EFTA
NATO
UE
G-8 (cu Japonia)
Rusia
Franța
Marea Britanie
Germania
Italia
„Cei 6 din interior"
Belgia – Olanda – Luxemburg („Benelux")
Danemarca
Irlanda
Grecia
Spania
Portugalia
Austria
Suedia
Finlanda
euro
SUA
Canada
Aderare la UE în 2004
Norvegia
Islanda
Turcia
Elveția
Liechtenstein
Malta
Cipru
Fosta Uniune Sovietică
Ucraina
Belarus
Țările Baltice
Estonia
Letonia
Lituania
Polonia
Ungaria
Rep. Cehă
Slovacia
Aderare la NATO în 2004
Albania
Slovenia
Macedonia
Croația
Bosnia și Herțegovina
Serbia și Muntenegru**
Moldova
Armenia
Georgia
Azerbaidjan
România*
Bulgaria*
(Republicile central asiatice)
Kazahstan
Tadjikistan
Uzbekistan
Kirgizstan
Turkmenistan
Monaco
Andorra
San Marino
OSCE

Figura 10.2. *Apartenențe suprapuse ale statelor europene*

* România și Bulgaria figurează aici în afara UE (n.t.).

** Republica Muntenegru s-a separat de Serbia și a devenit membru al OSCE (n.t.).

țările între ele. Aceste structuri variate ale sistemului politic european, centrat pe UE, sunt OIG având ca membri statele. Însă un aspect mai puțin tangibil al integrării este sentimentul identității care se dezvoltă în timp, pe măsură ce legăturile economice (și altele de factură funcțională) apropie oamenii unii de ceilalți, peste granițe. Identitatea, cultura și comunicarea supranaționale sunt de asemenea aspecte ale integrării internaționale. În partea care a mai rămas până la sfârșitul acestui capitol, vom analiza modul în care tehnologiile informației ocolesc statele și duc la acest tip de integrare la nivel global.

Puterea informației

Telecomunicațiile globale modifică în profunzime modul în care funcționează informațiile și cultura în relațiile internaționale[15]. Informația este în prezent un instrument vital al guvernelor naționale în interacțiunile pe care le au unele cu celelalte. Dar în același timp, tehnologia subminează și ia puterea acestor guverne, transferând-o către actori substatali și indivizi. Acești indivizi și grupuri recent împuternicite au început să creeze peste tot în lume noi rețele transnaționale, care scurtcircuitează statele.

Interconectarea lumii

Noi posibilități politice internaționale apar ca urmare a dezvoltării tehnologice[16]. Cu doar o sută de ani în urmă, ideea unei comunicări globale instantanee era ceva de neînțeles. Ar fi părut de necrezut că cineva putea apăsa o duzină de butoane pe un aparat de-o palmă și ar putea vorbi cu oricare din miliardele de oameni de oriunde din zonele economic dezvoltate ale lumii (și în multe din zonele mai sărace). La fel de ridicolă era ideea că te-ai fi putut uita la o cutie nu mai mare decât o valiză și vedea în ea imagini în mișcare ale unor lucruri care se petreceau în acel moment pe tărâmuri îndepărtate. În cea mai mare parte a istoriei sistemului internațional, până acum aproximativ 150 de ani, cea mai rapidă cale de a transmite informația era să o pui pe hârtie și să o aduci destinatarului, călare sau cu vaporul.

Mijloacele prin care circulă informațiile – telefoane, televiziune, filme, reviste și așa mai departe – conturează modul în care ideile iau formă și se răspândesc dintr-un

15. Edward A. Comor (ed.), *The Global Political Economy of Communication : Hegemony, Telecommunication and the Information Economy*, St. Martin's, New York, 1994 ; Howard H. Frederick, *Global Communication and International Relations*, Wadsworth, Belmont, CA, 1993 ; Majid Tehranian, *Global Communication and World Politics : Domination, Development, and Discourse*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1999.
16. Ithiel de Sola Pool, *Technologies Without Boundaries : On Telecommunications in a Global Age*, Eli M. Noam, Harvard, 1990 ; Gregory F. Treverton, *Reshaping National Intelligence in an Age of Information*, Cambridge, 2001 ; Juliann E. Allison (ed.), *Technology, Development, and Democracy : International Conflict and Cooperation in the Information Age*, SUNY, 2002.

loc în altul. Mediile cu cel mai puternic impact politic sunt radioul şi (mai ales) televiziunea. Există în lume aproximativ un miliard şi jumătate de televizoare şi două miliarde şi jumătate de aparate radio (în mare, o treime sunt în America de Nord, o treime în Europa de Vest, Europa de Est şi Rusia, iar restul în Sudul globului şi în Japonia/Pacific)[17]. Puterea acestor medii constă în preluarea unei singure surse de informaţie (o imagine în mişcare sau o voce) şi reproducerea ei multiplicată, în diferite locaţii.

Radioul şi din ce în ce mai mult şi televiziunea ajung în cele mai sărace zone rurale ale Sudului globului. Ţăranii care nu ştiu să citească pot înţelege programele radio. Radioul pe unde scurte - mai ales posturile precum Vocea Americii (VA), Radiodifuziunea Britanică (BBC) şi Radio Moscova - sunt populare în locuri îndepărtate.

Televiziunea este deosebit de puternică. Combinaţia dintre imagini şi sunete îi influenţează pe telespectatori emoţional şi intelectual. Telespectatorii pot experimenta într-un mod chiar mai profund evenimente care au loc la distanţă. Participarea aceasta a fost în mod tradiţional pasivă. Dar pe măsură ce tehnologia a evoluat în ultimele decenii, natura pasivă a televiziunii se modifică. Din ce în ce mai multe canale de informaţii le dau telespectatorilor putere asupra a ceea ce urmăresc - de la întâlnirea consiliului local la traduceri simultane ale ştirilor de seară ruseşti (în Statele Unite), la videoclipuri muzicale ale MTV (în Rusia). Milioane de telespectatori sunt din ce în ce mai rar forţaţi să urmărească acelaşi lucru ; audienţa globală a televiziunii este fragmentată în segmente mici, adesea pe alte criterii decât cele naţionale. În ultimii ani, canalele de ştiri TV independente au atras mari audienţe în India, Pakistan şi Nepal.

Semnalele TV şi radio obişnuite, transmise pe calea aerului, sunt unde radio transmise pe anumite frecvenţe. Frecvenţele constituie o resursă limitată, dar cu cerere mare, pe care guvernele o reglementează şi o alocă celor care o folosesc. Întrucât undele radio nu respectă graniţele naţionale, alocarea frecvenţelor este un subiect de negociere interstatală. Regimuri internaţionale s-au dezvoltat în jurul reglementării tehnologiilor de comunicare internaţională[18].

Televiziunea prin cablu nu foloseşte undele din spectrul radioului şi poate transmite sute de semnale în acelaşi timp. Cablul are de asemenea posibilitatea de a transmite semnale *de la* telespectatori. Transmisiile prin satelit evită de asemenea spectrul obişnuit al radioului pe calea aerului şi emit semnale pe o arie uriaşă, către antene parabolice.

Al-Jazeera, reţea de televiziune prin satelit din Qatar care transmite exclusiv ştiri, iniţiată în 1996, a devenit o forţă în politica Orientului Mijlociu. Aceasta are o audienţă importantă în regiune şi în lume. (Se pare că doar 10 până la 15% dintre arabi au antene parabolice, însă această proporţie înseamnă totuşi milioane de telespectatori.) Este considerat unul dintre puţinele media care nu urmează îndeaproape o linie guvernamentală şi care a influenţat opinia arabilor asupra conflictului

17. UNESCO, *UNESCO Yearbook*, United Nations, New York (anuar).
18. Marcus Franda, *Governing the Internet : The Emergence of an International Regime*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2001 ; Stephen D. Krasner, „Global Communications and National Power : Life on the Pareto Frontier", *World Politics*, 43 (3), 1991, pp. 336-366 ; Sandra Braman (ed.), *The Emergent Global Information Policy Regime*, Palgrave, New York, 2004.

din Palestina. Criticat de guvernele occidentale pentru că a dat pe post înregistrările lui Osama bin Laden şi în general face propagandă antiamericană, al-Jazeera difuzează de asemenea, ocazional, interviuri cu înalţi oficiali americani. A fost singura reţea străină căreia i s-a permis să transmită regulat din Afganistanul condus de talibani în timpul bombardamentelor SUA din 2001, iar biroul său din zonă a fost distrus de o rachetă americană.

Imagini şi sunete sunt înregistrate, redate şi vizionate în moduri noi prin casete audio şi video. Videocasetofoanele au proliferat în multe ţări în ultimii ani. Casetele audio şi video pot fi folosite în mod repetat şi schimbate de la o persoană la alta, oferindu-le ascultătorilor şi telespectatorilor mai mult control. Camerele video dau posibilitatea cetăţenilor obişnuiţi de a-şi crea propriile înregistrări, precum înregistrări ale demonstraţiilor politice dintr-o ţară, care ajung să fie difuzate la ştirile TV dintr-o altă ţară.

Telefonul le oferă cetăţenilor obişnuiţi o putere şi mai mare. Spre deosebire de televiziune şi radio, telefoanele sunt un mediu cu dus şi întors prin care utilizatorii interacţionează fără vreo sursă centralizată de informaţii. În Africa, telefoanele mobile cu cartele ieftine preplătite au permis unor milioane de indivizi relativ săraci să depăşească lipsa infrastructurii necesare anterior pentru a comunica. (Africa Subsahariană are în total mai puţine linii telefonice decât Manhattanul). La nivel mondial, aproximativ un miliard de persoane au telefoane mobile. Poate mai mult decât orice altă tehnologie, telefoanele fac din oameni actori internaţionali. Fluxurile intensificate de informaţie de la un stat la altul reflectă interdependenţa în creştere a lumii zilelor noastre.

Tehnologiile informaţiei au implicaţii asupra securităţii. Posibilităţi precum cablurile cu fibră optică sau comunicaţiile prin satelit ajută guvernele la dirijarea politicilor lor externe şi militare (vezi „Tehnologii care evoluează" la p. 308). Actori nestatali cum sunt organizaţiile teroriste au folosit de asemenea puterea telefoanelor celulare şi a Internetului pentru a recruta luptători, a strânge fonduri şi a coordona atacuri.

Într-un mod subtil, dar răspândit, tehnologiile de comunicare pot propaga puterea de la guverne către oamenii obişnuiţi şi către alţi actori nestatali[19]. Amintiţi-vă că noile tehnologii ale „armelor inteligente" îi dau putere soldatului în comparaţie cu sistemele complicate de armament (vezi p. 309). Noile tehnologii de comunicare pot face acelaşi lucru pentru cetăţenii obişnuiţi faţă de guverne şi partidele politice.

Informaţia ca instrument al guvernului

Nu toate aspectele revoluţiei informaţionale lucrează împotriva guvernelor. Cum mai multă informaţie circulă în jurul lumii decât oricând înainte, aceasta a devenit un important instrument pentru puterea (internă şi interstatală) a guvernelor[20]. Mai presus

19. James N. Rosenau, *Turbulence in World Politics : A Theory of Change and Continuity*, Princeton, 1990 (trad. rom. *Turbulenţa în politica mondială*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1995); James N. Rosenau şi Ernst-Otto Czempiel (ed.), *Governance Without Government : Order and Change in World Politics*. Cambridge, 1992.
20. Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government : Models of Political Communication and Control*, Free Press, New York, 1969.

de toate, guvernele doresc *acces la informaţie*. În 1992, secretarul de stat american James Baker a făcut prima sa vizită în republicile asiatice proaspăt devenite independente ale fostei Uniuni Sovietice (cei mai săraci şi mai îndepărtaţi membri ai CSI). La fiecare oprire, una dintre primele întrebări pe care Baker le primea de la liderul-gazdă era „Cum pot vedea CNN ?"[21]. Liderii respectivi sperau că CNN îi va conecta direct la lumea occidentală şi va reprezenta independenţa de Rusia. Accesul la CNN era considerat de asemenea un simbol al statutului.

Liderii militari americani au recunoscut importanţa difuzării către o audienţă globală atunci când, în timpul bombardării forţelor sârbe bosniace în 1995, au desemnat un depozit de muniţie aproape de Sarajevo drept „locul pentru CNN", întrucât ştiau că explozia reprezenta o filmare foarte bună pentru camerele TV amplasate în Sarajevo. În timpul Războiului din Golf din 1991, militarii americani au furnizat canalelor TV imagini cu arme de precizie care îşi atingeau ţintele, pentru a ajuta la „salubrizarea" campaniei de bombardament (care a folosit în cea mai mare parte bombe neghidate).

Cu tehnologiile de informaţie actuale este mai uşor pentru guverne să adune, să organizeze şi să stocheze cantităţi enorme de informaţii. În această privinţă, revoluţia informaţională oferă guvernelor o putere mai mare ca oricând. În trecut, un criminal dat în urmărire, un baron al drogurilor sau un terorist se putea strecura peste graniţă şi se putea refugia într-o ţară străină. Teroriştii care au atacat Statele Unite în 2001 au demonstrat cât de uşor a fost. Cu toate acestea, în prezent, este mai probabil ca o amendă în trafic într-o ţară străină să atragă o dispoziţie instantanee de a aresta persoana respectivă. Tehnologiile informaţiei le oferă guvernelor represive mai multă putere de a controla cetăţenii, de a spiona disidenţii şi de a manipula opinia publică. În prezent, aceste tehnologii sunt mobilizate pentru a întări contraterorismul internaţional.

Aşa cum cetăţenii şi teroriştii descoperă că este mai dificil să se ascundă de guverne, la fel descoperă şi guvernele că este mai dificil să ascundă informaţii unele de celelalte. Importanţa militară a recunoaşterii sateliţilor a fost amintită (vezi p. 307). O ţară puternică precum Statele Unite îşi poate spori puterea prin intermediul tehnologiilor informaţiei. Poate să o facă şi chiar monitorizează apeluri telefonice, faxuri, transmisii de date şi conversaţii radio în ţări străine.

Pe măsură ce costul tehnologiilor informaţiei scade, acestea devin accesibile pentru mai multe state. Marile puteri au fost întotdeauna capabile să menţină o prezenţă mondială şi să obţină informaţii la nivel global. Acum, statele mici pot beneficia de o parte din aceste posibilităţi pe cale electronică – chiar dacă ar fi doar să monitorizeze afacerile mondiale pe CNN. Chiar şi informaţiile sofisticate devin mai accesibile şi mai ieftine – fotografiile prin satelit de înaltă rezoluţie sunt disponibile în prezent, din punct de vedere comercial, în gama de preţuri pe care şi-o permit cele mai multe state. Aceste imagini pot fi folosite atât în scopuri militare, cât şi pentru managementul resurselor naturale – pentru a afla care state (incluzând propriul stat) au resurse minerale, păduri sau teren agricol, precum şi proporţia în care sunt folosite.

21. *The New York Times*, A10, 2 februarie 1992.

Natura însăşi a interacţiunilor interstatale este influenţată de modificări ale tehnologiilor informaţiei. Riscurile de apariţie a surprizelor în RI sunt reduse de revoluţia informaţiei. Ca urmare, dilema securităţii este mai puţin gravă (statele nu sunt nevoite să se înarmeze împotriva unor potenţiale ameninţări necunoscute, din moment ce ştiu care sunt ameninţările reale). În mod similar, capacitatea de a monitoriza îndeplinirea acordurilor face ca problema bunurilor colective să fie mai uşor de rezolvat din moment ce trişorii şi „blatiştii" pot fi identificaţi (vezi p. 154). Mai mult, abilitatea guvernelor de a negocia eficient între ele şi de a ajunge la rezultate reciproc avantajoase este sporită de disponibilitatea canalelor de comunicare instantanee.

Pe lângă obţinerea accesului la informaţie, guvernele utilizează informaţia ca pe o capacitate de putere, răspândind-o pe plan internaţional şi intern. În lumea actuală, bazată pe informaţie intensivă, emiţătoarele TV pot fi mai puternice decât tancurile. Chiar şi în timpul războiului propriu-zis propaganda joacă un rol-cheie. De exemplu, în războiul din Irak din 2003, broşurile şi megafoanele au fost folosite pentru a face apel la soldaţii şi cetăţenii irakieni, cărora li se cerea să nu ridice armele împotriva forţelor americane.

Informaţia propagată de un guvern trece adesea graniţele naţionale în mod intenţionat şi în alte moduri. De exemplu, Guvernul Iordaniei este conştient că programele sale în limba arabă sunt recepţionate de cetăţenii arabi ai Israelului, iar cele în limba engleză sunt urmărite de evreii israelieni. Când televiziunea iordaniană difuzează, să spunem, un documentar american despre mişcarea pentru drepturile civile din SUA (cu subtitrare în arabă), mesajul influenţează relaţiile israeliano-palestiniene peste graniţe.

Cele mai multe guverne creează canale destinate explicit propagării informaţiei pentru a influenţa publicul intern şi internaţional. Posturi precum Radio Moscova difuzează programe în zeci de limbi pentru toate regiunile lumii. Statele Unite operează reţeaua de radio pe unde scurte Vocea Americii, care este preluată în multe regiuni ale Lumii a Treia, unde poate fi una dintre puţinele surse externe de informaţie. Statele Unite mai transmit, printre altele, programe specializate în Cuba (TV/Radio Marti) şi China (Radio Asia Liberă, care include programe în limbile minoritare tibetană şi uigură). În timpul crizei sino-americane din 2001, când un avion american de recunoaştere s-a prăbuşit la aterizare în China, guvernul chinez a bruiat din plin transmisiile posturilor Vocea Americii şi Radio Asia Liberă în China.

Guvernele propagă atât informaţii false, cât şi informaţii adevărate, ca mijloc de influenţare internaţională. Acest lucru se numeşte *dezinformare*. În anii '30, naziştii au descoperit că, repetată de suficiente ori, „marea minciună" va fi acceptată ca adevăr de către majoritatea oamenilor. În prezent este mai greu să păcăleşti publicul internaţional, însă cele interne mai pot încă reacţiona la dezinformarea prin propagandă. Oricine urmăreşte evenimentele internaţionale ar trebui să-şi amintească de faptul că până şi subiectele relatate în ştirile din Occident ca fiind adevărate pot dezinforma uneori.

Cele mai multe guverne (dar nu şi Guvernul SUA) deţin şi operează cel puţin un post TV, iar multe au monopolul asupra posturilor de televiziune. Astfel, semnalele

TV se situează adesea pe aceeaşi treaptă cu echipamentul militar şi valuta, ca forţe atât de importante pentru guvern, încât este necesar să le administreze el însuşi. Într-adevăr, într-o lovitură de stat militară, una dintre primele şi cele mai importante ţinte avute în vedere este de obicei emiţătorul de televiziune. Când puterea este disputată într-un stat, atunci este la fel de probabil ca lupta să aibă loc în studiourile TV sau la antena de transmisie, ca şi în birourile legislative sau prezidenţiale. Când Uniunea Sovietică s-a divizat la începutul anilor '90, turnurile de televiziune au fost scena confruntărilor în mai multe republici. În Lituania, mulţimea naţionaliştilor lituanieni a înconjurat turnul TV, iar trupele sovietice au ucis doisprezece oameni în timpul intervenţiei menite să preia controlul asupra clădirii.

Informaţia ca instrument împotriva guvernului

Informaţia poate fi folosită şi împotriva guvernului, de către guverne străine sau adversari politici interni[22]. Guvernele, în special cele represive, se tem de fluxul liber al informaţiei şi au motive să o facă. Atunci când li se permite să circule, ideile devin o forţă puternică ce poate înlătura un guvern, aşa cum ideea de democraţie a înlăturat sistemul de apartheid, al dominaţiei albilor în Africa de Sud, la începutul anilor '90. Noile tehnologii de informaţie au devenit instrumente puternice ale mişcărilor interne de opoziţie şi ale aliaţilor acestora în guvernele străine. Televiziunea a hrănit nemulţumirea populară faţă de războiul american în Vietnam din anii '60 şi '70 şi faţă de războiul rus din Cecenia în 1995.

În Iran, guvernul a fost doborât şi prin intermediul casetelor audio care conţineau prelegeri şi slujbe ţinute de ayatollahul Khomeini, care vorbea împotriva inechităţilor şi a represiunii aspre a guvernului prooccidental al Şahului. În Iranul zilelor noastre, milioane de oameni folosesc Internetul, necenzuraţi, pentru a discuta despre subiecte tabu precum sexul, moda şi politica. Magazinele vând carduri de Internet preplătite, pentru zece ore de acces. În mod similar, în China de astăzi, oamenii telefonează la un *provider*, de pe orice modem, pentru a avea acces la Internet, fără vreun abonament, şi primesc o factură în valoare de 36 de cenţi pe oră adăugată la factura lor telefonică. Mai mult de o sută de milioane de chinezi folosesc Internetul. Atât Iranul, cât şi China doresc beneficiile economice ale informaţiei pe Internet, în ciuda tendinţei obişnuite a guvernelor lor de a controla accesul la informaţie.

În 1992, în Thailanda, liderii militari au pierdut puterea în ceea ce unii thailandezi au numit „revoluţia telefoanelor celulare". Studenţilor care au protestat la adresa guvernului militar li s-au alăturat thailandezii nou îmbogăţiţi, care aveau acces la telefoane celulare şi faxuri. Când guvernul a deschis focul împotriva demonstranţilor, i-a arestat şi le-a tăiat liniile telefonice, protestatarii au rămas organizaţi în stradă datorită telefoanelor mobile şi faxurilor. În 2001, în Filipine, protestele uriaşe care

22. Adam Jones, „Wired World: Communications Technology, Governance, and the Democratic Uprising", în Edward A. Comor, vezi n. 15.

l-au înlăturat din funcţie pe preşedinte au fost organizate prin mesaje text pe telefoane mobile (trimise la liste întregi de destinatari în acelaşi timp). Telefoanele sunt folosite de două milioane de filipinezi, inclusiv de unii oameni fără adăpost. Asprul guvern militar din Birmania (Myanmar) s-a confruntat cu puterea transmisiilor radio pe unde scurte din partea mişcării de opoziţie, difuzări realizate prin folosirea unui transmiţător deţinut de guvernul din Norvegia. În Ghana, unele talk-showuri foarte populare pe programe radio FM private - permise după 1995 - au dat glas oamenilor obişnuiţi care au înlăturat apoi, în anul 2000, partidul aflat la putere. Demonstraţiile pentru pacea globală care au precedat războiul din Irak din 2003 au dus puterea tehnologiei informaţiei la noi nivele. Reacţionând rapid la evenimente, organizatorii au fost capabili să scoată în stradă milioane de oameni din zeci de ţări, într-un timp scurt. Un grup american (moveon.org) a folosit un site Web pentru a programa apelurile protestatarilor către reprezentanţii lor în Congres în fiecare minut de-a lungul unei zile, un gen de acţiune coordonată care ar fi necesitat în trecut un personal numeros şi un buget mare (moveon.org folosea în acel moment patru oameni)[23].

Pentru a contracara astfel de utilizări ale informaţiei, guvernele din toată lumea încearcă să limiteze circulaţia informaţiilor nefavorabile - în special informaţii din surse străine. De exemplu, China şi câteva alte ţări în curs de dezvoltare au canalizat orice acces la Internet (şi la reţeaua World Wide Web) prin câţiva furnizori aflaţi sub controlul statului. Acest sistem îi permite guvernului să controleze şi să monitorizeze cine poate avea acces la masa de informaţii disponibile prin intermediul Internetului. În timpul şi după protestele din 1989 din Piaţa Tiananmen, înainte ca Internetul să devină un factor, guvernul chinez a încercat cu disperare să suprime fluxul de informaţii către şi dinspre China. Au fost instalaţi agenţi de poliţie la fiecare fax din ţară pentru a verifica transmisiile. În 2004, guvernul chinez a început să filtreze sute de miliarde de mesaje text instantanee, schimbate anual de cei 300 de milioane de posesori chinezi de telefoane mobile. Compania americană Google, conformându-se legislaţiei chineze, dar iritându-i pe criticii săi americani, blochează cuvintele sensibile politic de pe motorul său de căutare în limba chineză.

Într-un caz extrem, în timpul Războiului Rece, Uniunea Sovietică a interzis folosirea tuturor copiatoarelor, cu excepţia câtorva. Scrierile disidenţilor erau date din mână în mână şi recopiate la maşini de scris. În 1987, Uniunea Sovietică avea doar 16 circuite internaţionale de mare distanţă cu intrare şi ieşire din ţară, toate trecând prin Moscova. Acest lucru a ajutat guvernul să reducă influenţa ideilor din exterior şi să monitorizeze îndeaproape străinii - dar cu costuri enorme pentru eficienţa

23. Nazila Fathi şi Erik Eckholm, „Taboo Surfing: Click Here for Iran... And Click Here for China", *The New York Times*, 4 august 2002; Philip Shenon „Mobile Phones Primed, Affluent Thais Join Fray", *The New York Times*, A10, 20 mai 1992; Uli Schmetzer, „Cellphones Spurred Filipino's Coup", *The Chicago Tribune*, 22 ianuarie 2001; Barbara Crossette, „Burmese Opposition Gets Oslo Radio Service", *The New York Times*, A11, 19 iulie 1992; Thomas L. Friedman, „Low-Tech Democracy", *The New York Times*, A27, 1 mai 2001.

economică. Când Uniunea Sovietică s-a destrămat, nu existau decât 91 de circuite. Zece ani mai târziu, Rusia avea 50.000[24].

Eforturile unui guvern de a-și proiecta puterea prin transmisii ale mass-mediei determină eforturi contrare din partea altor guverne, de a bloca asemenea transmisii. Vocea Americii, BBC și alte posturi străine au fost în mod curent bruiate de către Uniunea Sovietică și de alte societăți închise în timpul Războiului Rece. Însă eforturile sovietice de a controla informațiile nu au împiedicat prăbușirea acelui guvern. Dimpotrivă, efortul de a conduce o economie modernă fără fotocopiatoare, fără linii telefonice internaționale, computere și alte tehnologii informaționale au contribuit în mod evident la stagnarea economică a țării.

Una peste alta, tendința tehnologiei pare să meargă împotriva guvernelor (deși nu toți specialiștii sunt de acord cu această afirmație). Informațiile pătrund și nici o putere politică nu pare să fie capabilă să le ascundă mult timp. Întrucât tot mai multe canale de comunicare transmit din ce în ce mai multă informație în mai multe zone, guvernele devin doar un alt jucător pe un teren aglomerat.

Pe măsură ce revoluția informației continuă, aceasta va spori interdependența internațională, făcând ca acțiunile dintr-un stat să se răsfrângă în alte state mult mai intens decât în trecut. Astfel, informația subminează încetul cu încetul premisele suveranității statului și ale integrității teritoriale, atât de îndrăgite de realiști. În același timp, prin împuternicirea actorilor substatali și transnaționali, tehnologia informației subminează poziția centrală a statelor în afacerile mondiale.

Cultura internațională

Întrucât revoluția informației mărește puterea și importanța actorilor transnaționali, aceasta pune în mișcare două forțe contradictorii. Una dintre ele tocmai a fost dezbătută – împuternicirea actorilor substatali. Această forță a constituit un factor în dezintegrarea Uniunii Sovietice și a Iugoslaviei și în proliferarea războaielor civile după terminarea Războiului Rece. Pe măsură ce grupurile substatale câștigă putere, acestea cer propriile lor drepturi naționale la suveranitate și autonomie. Naționalismul se afirmă din nou în unități mai mici, dar mai numeroase.

Pe de altă parte, cea de-a doua forță constă în crearea comunităților transnaționale și a identităților supranaționale – un proces la care s-a făcut referire mai devreme în legătură cu UE. Aici, regionalismul sau globalismul se afirmă drept cultură internaționalizată bazată pe legături de comunicare între oameni din state diferite. Această a doua forță, poate mai mult decât prima, pune sub semnul întrebării accentul realist asupra granițelor naționale și integrității teritoriale.

24. Anthony Ramirez, „Dial Direct to Moscow and Beyond", *The New York Times*, D1, 20 mai 1992; Statele Unite, *CIA World Factbook*, 2001.

Telecomunicaţiile şi cultura globală

Oamenii dintr-o anumită parte a lumii nu numai că pot să comunice cu cei din altă parte, dar acum pot găsi şi interese comune pentru a le dezbate. Parcurgând revoluţia în telecomunicaţii, o **cultură globală** începe să ia formă, în ciuda marilor divizări remanente în cultură şi în perspectivă (în special între regiunile bogate şi cele sărace ale lumii ; vezi capitolul 12). În satul global, distanţa şi graniţele contează din ce în ce mai puţin. În zeci de ţări, oamenii sunt conectaţi la aceleaşi ştiri, aceeaşi muzică, aceleaşi evenimente sportive. Împreună cu politica internaţională, aceste activităţi au loc acum pe o scenă mondială, cu un public mondial. Procesul acesta ar putea fi perceput drept o formă de integrare culturală similară integrării economice şi tehnice.

Culturile, limbile şi locaţiile interacţionează mai rapid pe măsură ce procesul neîncheiat al integrării culturale continuă. De exemplu, într-un sat din Massachusetts, canalul local de cablu TV transmite live în weekenduri ştiri de pe tot globul (fără traducere), descărcate de la un consorţiu de transmisie prin satelit. Într-un weekend, ştirile televiziunii braziliene din această transmisie au inclus şi o reclamă la un film american a cărui acţiune se petrecea în pădurile tropicale braziliene, dublat în portugheză. Informaţia a făcut înconjurul lumii – de la pădurile tropicale braziliene la producţia de filme de la Hollywood, apoi la cinematografele braziliene şi, în fine, la televiziunea prin cablu din Massachusetts. Asemenea tendinţe subminează în mod evident prezumţiile referitoare la autonomia statului.

În cele din urmă, integrarea culturală transnaţională ar putea duce la apariţia identităţilor supranaţionale, inclusiv a unei identităţi globale. Dacă cetăţenii statelor UE pot începe a gândi ca europeni, vor începe într-o zi cetăţenii statelor membre ale ONU să gândească precum nişte fiinţe umane, locuitori ai Planetei Pământ? Răspunsul nu este clar. După cum am văzut, identitatea de grup este o sursă importantă de conflict între in-grupuri şi out-grupuri (vezi „Conflictul etnic" la p. 254). Naţionalismul a pătruns în dinamica psihologică a identităţii de grup într-o manieră puternică ce a legitimat statul ca fiind întruchiparea finală a aspiraţiilor şi identităţii oamenilor săi. În prezent, revoluţia informaţiei poate ajuta la dezvoltarea identităţii supranaţionale. Deocamdată, naţionalismul rămâne în avantaj. Identitatea globală nu a ajuns încă să rivalizeze cu identitatea naţională, în nici o ţară.

La sfârşitul mileniului, o asemenea identitate globală a părut pentru o clipă aproape posibilă. Temutul virus de calculatoare „Y2K", ce putea face software-ul vechi să creadă că timpul s-a întors cu 100 de ani în urmă, a fost înlăturat printr-o upgradare masivă a tehnologiei care „a mobilizat resursele întregii planete", ca să folosim cuvintele unui manager al IBM. Pe 31 decembrie 1999, când fiecare zonă orară trecea de miezul nopţii, oamenii din toată lumea urmăreau la televizor să vadă dacă temerile referitoare la defectarea computerelor, la atacuri teroriste sau revolte se vor materializa. Secretarul General al ONU, Annan, a spus că „fiecare oraş părea să încurajeze oraşele din următoarea zonă orară să treacă de Y2K fără probleme. Era ceva de genul «OK, Tokyo a scăpat, să vedem acum ce se întâmplă cu Beijingul ?» şi apoi «Moscova a scăpat, ce se va întâmpla la New York ?». Pentru scurt timp, forţele

s-au reunit pe întreaga planetă"[25]. Întrucât temerile nu s-au materializat, lumea s-a ales cu 24 de ore de optimism, transmise în direct la CNN și pe Internet.

Imperialismul cultural

Ca și integrarea internațională în general, cultura globală are propriile neajunsuri. Cultura globală în formare este în primul rând cultura europenilor albi și a descendenților lor din regiunile bogate ale lumii (amestecată ușor cu elemente culturale ale Japoniei și ale elitelor Lumii a Treia). Pentru mulți, în mod special din Sudul globului, revoluția informațională care le-a adus cultura globală este, în ciuda potențialului ei generator de putere, o forță invadatoare. Potrivit UNESCO, întrucât culturile sunt subsumate, jumătate dintre cele aproape 7.000 de limbi ale lumii riscă să dispară în acest secol.

Mai presus de toate, cultura globală în formare este dominată de superputerea lumii, Statele Unite ; predominanța aceasta a fost denumită **imperialism cultural**[26]. Influența culturală a SUA este cel puțin la fel de puternică precum forța militară americană. Dacă există o limbă a întregii lumi, aceasta este engleza.

Filmele și programele TV americane domină piețele mondiale. Filmele americane domină țări din Europa până în Asia și America Latină (deși piesele muzicale de top și cele mai multe showuri TV de succes tind să fie naționale, și nu americane)[27]. Cultura poate fi doar un alt produs economic fabricat acolo unde există cele mai mari avantaje comparative, însă ea este de asemenea esențială pentru identitatea și politica națională. Franța a sistat în 1994 acordul GATT, până când a reușit să își protejeze industria filmului de competiția americană. Astfel, perspectiva imperialismului cultural deschide un alt front de luptă în conflictul dintre liberalism și mercantilism.

Țările industrializate au reacționat în moduri diferite la dominanța culturală americană. Canada a permis influenței culturale americane să se generalizeze, manifestând ceva resentimente, dar puține divergențe profunde. Franța a fost în mod special îngrijorată din cauza influenței americane ; anumite comisii încercau periodic să elimine expresiile engleze din limba franceză (ceea ce nu era o sarcină ușoară). Pe de altă parte, Japonia a introdus în limbă, după cel de-al Doilea Război Mondial, multe elemente din cultura americană, de la baseball la hamburgeri, și totuși a rămas esențialmente japoneză.

---

25. Thomas L. Friedman, „The Spirit of Y2K", *The New York Times*, 7 ianuarie 2000.
26. Richard Maxwell, *Culture Works : The Political Economy of Culture*, Minnesota, 2001 ; Karin Gwinn Wilkins, *Redeveloping Communication for Social Change : Theory, Practice, Power*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2000 ; Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 1999 (trad. rom. *Lexus și măslinul*, Polirom, Iași, 2008) ; Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld*, Times Books, New York, 1995 (trad. rom. *Jihad versus McWorld*, Incitatus, București, 2002) ; John Tomlinson, *Cultural Imperialism : A Critical Introduction*, Johns Hopkins, 1991.
27. Philip Shenon, „Indonesian Films Squeezed Out by US Giant", *The New York Times*, A17, 29 octombrie 1992 ; „The Media Business : What Is Playing in the Global Village ? ", *The New York Times*, D4-5, 26 mai 1997.

Cultura globală şi imperialismul cultural modelează ştirile care sunt transmise pe canalele TV, la radio şi în presa scrisă. Numai în Statele Unite, 50 de milioane de telespectatori urmăresc în fiecare noapte ştirile[28]. Din ce în ce mai mult, orice om din lume urmăreşte aceeaşi succesiune de ştiri mondiale, de la o zi la alta. Într-o anumită măsură, există în prezent o singură dramă desfăşurată la nivel global şi este foarte probabil ca ştirea internaţională de top a zilei de pe CNN să fie relatată de alte canale de televiziune americane, de canalele naţionale de ştiri din Franţa, Japonia, Rusia şi majoritatea celorlalte state, precum şi de posturile de radio şi presa scrisă a lumii. Faptul că toată lumea urmăreşte acelaşi subiect reflectă influenţa globalizatoare a comunicaţiilor mondiale. Imperialismul cultural se reflectă în faptul că povestea gravitează adesea în jurul acţiunilor americane, reflectă valorile americane sau este relatată de reporteri şi agenţii de ştiri americane. Atacul din 1991 asupra Irakului ilustrează la extrem cum întreaga lume urmăreşte o poveste – o poveste modelată de perspectivele americane. Când a început bombardamentul asupra Bagdadului, se spune că Saddam Hussein, aflat în buncărul său, privea pe CNN desfăşurarea războiului.

Comunităţile transnaţionale

Deşi cultura globală este încă în formare, iar identitatea cea mai puternică se află încă la nivel naţional, oamenii au început să ia parte la anumite comunităţi care fac legătura între graniţele naţionale. De exemplu, jurnaliştii internaţionali sunt membri ai unei astfel de comunităţi. Ei lucrează cu colegi din diverse ţări şi călătoresc împreună dintr-o ţară în alta. Deşi identitatea unui jurnalist *în calitate de* jurnalist are rareori întâietate asupra identităţii sale naţionale, existenţa comunităţii transnaţionale a jurnaliştilor creează o nouă formă de interdependenţă internaţională.

Ca şi jurnaliştii, oamenii de ştiinţă şi membrii bisericilor lucrează în comunităţi care înglobează graniţele naţionale. La fel fac şi membrii mişcărilor transnaţionale, precum cele care conectează femei din diverse ţări, ecologişti sau apărători ai drepturilor omului. Efectul este încă o dată acela de subminare a rolului statului ca actor principal în afacerile internaţionale. Mai important, legăturile create în astfel de comunităţi transnaţionale pot genera un nou funcţionalism, care ar putea încuraja integrarea internaţională la nivel global.

Competiţiile sportive internaţionale reprezintă una dintre comunităţile transnaţionale cu bazele cele mai largi, fiind puternice în special la nivel regional. Milioane de fani îşi urmăresc echipele concurând cu formaţii din alte ţări. Bineînţeles, competiţiile sportive internaţionale pot provoca animozităţi între vecini, ca atunci când huliganii britanici, provoacă scandaluri şi bătăi într-o altă ţară europeană, după ce echipa lor pierde un meci de fotbal. Însă sportul creează în acelaşi timp un sentiment de participare la o comunitate supranaţională. Acest lucru este în mod special valabil

28. Donald L. Jordan şi Benjamin I. Page, „Shaping Foreign Policy Opinions: The Role of TV News", *Journal of Conflict Resolution*, 36 (2), 1992, pp. 227-241.

economică. Când Uniunea Sovietică s-a destrămat, nu existau decât 91 de circuite. Zece ani mai târziu, Rusia avea 50.000[24].

Eforturile unui guvern de a-și proiecta puterea prin transmisii ale mass-mediei determină eforturi contrare din partea altor guverne, de a bloca asemenea transmisii. Vocea Americii, BBC și alte posturi străine au fost în mod curent bruiate de către Uniunea Sovietică și de alte societăți închise în timpul Războiului Rece. Însă eforturile sovietice de a controla informațiile nu au împiedicat prăbușirea acelui guvern. Dimpotrivă, efortul de a conduce o economie modernă fără fotocopiatoare, fără linii telefonice internaționale, computere și alte tehnologii informaționale au contribuit în mod evident la stagnarea economică a țării.

Una peste alta, tendința tehnologiei pare să meargă împotriva guvernelor (deși nu toți specialiștii sunt de acord cu această afirmație). Informațiile pătrund și nici o putere politică nu pare să fie capabilă să le ascundă mult timp. Întrucât tot mai multe canale de comunicare transmit din ce în ce mai multă informație în mai multe zone, guvernele devin doar un alt jucător pe un teren aglomerat.

Pe măsură ce revoluția informației continuă, aceasta va spori interdependența internațională, făcând ca acțiunile dintr-un stat să se răsfrângă în alte state mult mai intens decât în trecut. Astfel, informația subminează încetul cu încetul premisele suveranității statului și ale integrității teritoriale, atât de îndrăgite de realiști. În același timp, prin împuternicirea actorilor substatali și transnaționali, tehnologia informației subminează poziția centrală a statelor în afacerile mondiale.

Cultura internațională

Întrucât revoluția informației mărește puterea și importanța actorilor transnaționali, aceasta pune în mișcare două forțe contradictorii. Una dintre ele tocmai a fost dezbătută – împuternicirea actorilor substatali. Această forță a constituit un factor în dezintegrarea Uniunii Sovietice și a Iugoslaviei și în proliferarea războaielor civile după terminarea Războiului Rece. Pe măsură ce grupurile substatale câștigă putere, acestea cer propriile lor drepturi naționale la suveranitate și autonomie. Naționalismul se afirmă din nou în unități mai mici, dar mai numeroase.

Pe de altă parte, cea de-a doua forță constă în crearea comunităților transnaționale și a identităților supranaționale – un proces la care s-a făcut referire mai devreme în legătură cu UE. Aici, regionalismul sau globalismul se afirmă drept cultură internaționalizată bazată pe legături de comunicare între oameni din state diferite. Această a doua forță, poate mai mult decât prima, pune sub semnul întrebării accentul realist asupra granițelor naționale și integrității teritoriale.

24. Anthony Ramirez, „Dial Direct to Moscow and Beyond", *The New York Times*, D1, 20 mai 1992; Statele Unite, *CIA World Factbook*, 2001.

Telecomunicaţiile şi cultura globală

Oamenii dintr-o anumită parte a lumii nu numai că pot să comunice cu cei din altă parte, dar acum pot găsi şi interese comune pentru a le dezbate. Parcurgând revoluţia în telecomunicaţii, o **cultură globală** începe să ia formă, în ciuda marilor divizări remanente în cultură şi în perspectivă (în special între regiunile bogate şi cele sărace ale lumii ; vezi capitolul 12). În satul global, distanţa şi graniţele contează din ce în ce mai puţin. În zeci de ţări, oamenii sunt conectaţi la aceleaşi ştiri, aceeaşi muzică, aceleaşi evenimente sportive. Împreună cu politica internaţională, aceste activităţi au loc acum pe o scenă mondială, cu un public mondial. Procesul acesta ar putea fi perceput drept o formă de integrare culturală similară integrării economice şi tehnice.

Culturile, limbile şi locaţiile interacţionează mai rapid pe măsură ce procesul neîncheiat al integrării culturale continuă. De exemplu, într-un sat din Massachusetts, canalul local de cablu TV transmite live în weekenduri ştiri de pe tot globul (fără traducere), descărcate de la un consorţiu de transmisie prin satelit. Într-un weekend, ştirile televiziunii braziliene din această transmisie au inclus şi o reclamă la un film american a cărui acţiune se petrecea în pădurile tropicale braziliene, dublat în portugheză. Informaţia a făcut înconjurul lumii – de la pădurile tropicale braziliene la producţia de filme de la Hollywood, apoi la cinematografele braziliene şi, în fine, la televiziunea prin cablu din Massachusetts. Asemenea tendinţe subminează în mod evident prezumţiile referitoare la autonomia statului.

În cele din urmă, integrarea culturală transnaţională ar putea duce la apariţia identităţilor supranaţionale, inclusiv a unei identităţi globale. Dacă cetăţenii statelor UE pot începe a gândi ca europeni, vor începe într-o zi cetăţenii statelor membre ale ONU să gândească precum nişte fiinţe umane, locuitori ai Planetei Pământ? Răspunsul nu este clar. După cum am văzut, identitatea de grup este o sursă importantă de conflict între in-grupuri şi out-grupuri (vezi „Conflictul etnic" la p. 254). Naţionalismul a pătruns în dinamica psihologică a identităţii de grup într-o manieră puternică ce a legitimat statul ca fiind întruchiparea finală a aspiraţiilor şi identităţii oamenilor săi. În prezent, revoluţia informaţiei poate ajuta la dezvoltarea identităţii supranaţionale. Deocamdată, naţionalismul rămâne în avantaj. Identitatea globală nu a ajuns încă să rivalizeze cu identitatea naţională, în nici o ţară.

La sfârşitul mileniului, o asemenea identitate globală a părut pentru o clipă aproape posibilă. Temutul virus de calculatoare „Y2K", ce putea face software-ul vechi să creadă că timpul s-a întors cu 100 de ani în urmă, a fost înlăturat printr-o upgradare masivă a tehnologiei care „a mobilizat resursele întregii planete", ca să folosim cuvintele unui manager al IBM. Pe 31 decembrie 1999, când fiecare zonă orară trecea de miezul nopţii, oamenii din toată lumea urmăreau la televizor să vadă dacă temerile referitoare la defectarea computerelor, la atacuri teroriste sau revolte se vor materializa. Secretarul General al ONU, Annan, a spus că „fiecare oraş părea să încurajeze oraşele din următoarea zonă orară să treacă de Y2K fără probleme. Era ceva de genul «OK, Tokyo a scăpat, să vedem acum ce se întâmplă cu Beijingul ?» şi apoi «Moscova a scăpat, ce se va întâmpla la New York ?». Pentru scurt timp, forţele

pentru evenimentele sportive de nivel mondial în cadrul cărora participă o comunitate sportivă globală. Jocurile Olimpice (organizate de Comitetul Internațional Olimpic, o organizație nonguvernamentală) sunt un eveniment global transmis unui public mondial[29].

Unii oamenii percep sportul ca pe o forță pentru pace. Evenimentele sportive aduc împreună oameni din diferite țări, în activități comune. Cetățenii din diverse țări împărtășesc admirația pentru starurile din lumea sportului. Relațiile sino-americane din 1971 erau atât de delicate, încât cooperarea politică a fost imposibilă până când drumul nu a fost mai întâi netezit de sport – echipa americană de tenis de masă care a făcut prima vizită oficială în China.

Cea mai mare parte a comunicațiilor prin rețele de transmisie mondiale nu se referă nici la știri, nici la evenimente sportive, ci la dramă – telenovele, filme, comedii de situație, documentare și așa mai departe. Aici, imperialismul cultural american este puternic, deoarece atâtea filme și showuri TV privite pretutindeni pe glob au fost produse la Hollywood. Industria spectacolului este o puternică ramură exportatoare în economia SUA. Țări mari ale Lumii a Treia, precum Brazilia și India, și-au concentrat eforturile din producția TV într-o zonă în care contextele locale pot câștiga interesul spectatorilor și în care costurile de producție sunt modeste – serialele. Acestea sunt extraordinar de populare în țările respective, precum și în altele din Lumea a Treia.

În ciuda popularității telenovelelor braziliene, mulți telespectatori internaționali urmăresc mai puțin experiențele proprii și mai mult drame localizate pe teritoriul Statelor Unite. Acestea redau, bineînțeles, o imagine denaturată a vieții americane, cum ar fi impresia că toți americanii sunt bogați. Amintiți-vă că „deconstrucția" unor asemenea showuri TV dezvăluie, potrivit postmoderniștilor, subtexte politice ascunse (vezi p. 177).

Puterea unor asemenea mesaje a fost demonstrată în 1991, când guvernul comunist al Albaniei s-a năruit odată cu economia sa. Albanezii săraci și disperați s-au înghesuit pe feriboturi către Italia vecină (de unde autoritățile i-au trimis în cele din urmă acasă). Așa cum s-a dovedit, albanezii aveau o percepție exagerată despre prosperitatea italiană (deși Italia era într-adevăr mai prosperă decât Albania). Albanezii văzuseră reclame TV italiene în care pisicile își primeau mâncarea în farfurii de argint. Neavând contact cu Occidentul timp de mai multe decenii, mulți albanezi au luat asemenea reclame în sens propriu – până și pisicile erau bogate în Italia!

Atât concertele muzicale live, cât și înregistrările au devenit din ce în ce mai internaționalizate. În lumea muzicii clasice, un dirijor sau un violonist bun poate cutreiera lumea în căutarea marilor orchestre și a publicului cunoscător, fără a ține seama aproape deloc de granițele naționale. Turneele internaționale sunt un element central și în muzica rock, și în jazz. Unele genuri de muzică sunt în esență mai mult

29. Christopher R. Hill, *Olympic Politics*, ed. a II-a, Manchester, 1996; Lincoln Allison, *The Changing Politics of Sports*, St. Martin's, New York, 1993; John Bale și Joseph McGuire (ed.), *The Global Sports Arena : Athletic Talent Migration in an Interdependent World*, Frank Cass, Ilford, UK, 1994; Hugh Dauncey și Geoff Hare (ed.), *France and the 1998 World Cup : The National Impact of a World Sporting Event*, Frank Cass, Ilford, UK, 1999.

internaţionale decât naţionale, cuprinzând mai multe continente şi având o perspectivă în mod explicit globală. Chiar şi forme ale muzicii naţionale specializate la un nivel înalt - precum cântecele bulgăreşti sau tehnicile vocale mongole - câştigă o audienţă mondială. Este important că oameni care nu îşi înţeleg reciproc limba îşi pot înţelege reciproc muzica.

Reclama este esenţială pentru formarea culturii internaţionale. Reclama face legătura între produsele şi serviciile transnaţionale ale CMN-urilor şi interpretările transnaţionale şi activitatea transnaţională a actorilor, sportivilor şi artiştilor. Cele mai multe transmisii şi spectacole globale - de la Jocurile Olimpice la reluări ale serialului *Baywatch* - sunt plătite prin publicitate. Aşa cum s-a întâmplat cu reclama italiană despre care tocmai am vorbit, publicitatea transmite adesea mesaje subtile (sau nu atât de subtile) despre cultură, rasă, rolul genurilor şi alte teme. În Europa şi Japonia, publicitatea internaţională poate conţine un subtext referitor la superioritatea SUA. În Europa de Est şi Rusia, reclama pentru produsele din Europa, Japonia şi Statele Unite poate implica superioritatea Vestului asupra Estului, în timp ce în Sudul globului reclama poate promova valorile lumii industrializate în raport cu culturile locale şi native. De exemplu, reclamele pentru cosmetice pot portretiza imagini stereotipe ale femeilor euro-americane albe ca ideal al frumuseţii chiar şi pe panouri publicitare sau în emisiuni TV din Asia şi America Latină. În ciuda fricţiunilor culturale pe care le pot provoca reclamele, pare evident că, fără publicitate, cultura globală în formare nu ar avea banii necesari pentru a transmite Jocurile Olimpice sau pentru a lansa noi sateliţi de comunicare.

În cele din urmă, turismul construieşte de asemenea comunităţi transnaţionale[30]. Turiştii internaţionali trec graniţele de 500 de milioane de ori pe an. Turismul se numără printre principalele industrii de export ale lumii. Oamenii care călătoresc în alte ţări dobândesc adesea o înţelegere şi o apreciere mai profundă a acestora. Contactele şi prieteniile menţinute peste graniţe fac mai dificilă sarcina naţionalismului de a promova războiul sau protecţionismul. De exemplu, este mai probabil ca un cetăţean american care a vizitat Japonia să fie în favoarea comerţului extins americano-japonez ; este mai posibil ca un grec care a vizitat Turcia şi şi-a făcut acolo prieteni să se opună unei confruntări militare între Grecia şi Turcia (o speranţă împărtăşită de neofuncţionalişti).

La aceste contacte se adaugă studenţii angrenaţi în programe de schimb şi cei care frecventează universitatea într-o ţară străină. Aceşti studenţi învaţă despre ţările lor gazdă, îi învaţă pe prietenii lor de acolo despre ţările lor de origine şi întâlnesc studenţi din alte ţări. Aceste tipuri de contacte internaţionale de la persoană la persoană sunt amplificate de mediile electronice.

În prezent, Internetul permite ca dialogurile transnaţionale să aibă loc la nivel global. Web-ul permite oamenilor să se mişte fără să fie văzuţi de pe un site pe altul în jurul lumii. În mod semnificativ, Internetul creează structuri de organizare şi comunităţi care pot fi aproape în totalitate despărţite de locaţiile fizice, aducând

30. Patricia Goldstone, *Making the World Safe for Tourism*, Yale, 2001 ; David R. Leheny, *The Rules of Play : National Identity and the Shaping of Japanese Leisure*, Cornell, 2003.

împreună oameni de pe tot cuprinsul globului, cu interese culturale sau economice comune. În anii '90, Internetul a fost acceptat repede ca infrastructură-cheie pentru afaceri şi din ce în ce mai mult pentru guverne (care controlează nume de domenii codificate pe ţări).

Conexiunile transnaţionale create de diverse comunităţi - sport, muzică, turism şi aşa mai departe - intensifică interdependenţa internaţională, care face legătura între bunăstarea unui stat şi cea a altor state. Acest lucru poate promova pacea, deoarece este probabil ca o persoană care ştie mai mult despre o ţară străină şi a dezvoltat o empatie pentru cultura acesteia să respingă conflictul politic cu acea ţară şi să sprijine cooperarea pozitivă cu aceasta. Însă contactul cultural accentuează uneori conştientizarea diferenţelor, dând naştere la neîncredere.

Mai mult, în timp ce Internetul conectează părţi ale lumii într-o strânsă reţea cu centrul în Statele Unite, alte regiuni sunt în mare parte lăsate pe dinafară. Ţările sărace şi oamenii săraci nu îşi pot permite calculatoare – echivalentul salariului pe opt ani pentru un cetăţean obişnuit din Bangladesh, de exemplu. În 2006, utilizatorii Internetului au constituit 60% din populaţia Statelor Unite, 15% din cea a Rusiei şi 2% din cea a Asiei, Orientului Mijlociu şi Africii. America de Nord, Europa Occidentală şi Asia de Est totalizează mai mult de 90% dintre membrii comunităţii mondiale a utilizatorilor de Internet. Engleza este limba majorităţii siturilor din toată lumea, chiar dacă nevorbitorii de limbă engleză constituie în prezent majoritatea utilizatorilor web. Numai din 1999 până în 2005, numărul utilizatorilor de Internet a crescut de la 150 de milioane la mai mult de un miliard pe plan global, în China ridicându-se de la 7 milioane la 110 milioane. Cu toate acestea, creşterea explozivă are loc în principal în rândurile categoriilor celor mai bogate ale lumii[31].

Chiar şi arhitectura cyberspaţiului consideră că SUA este subînţeleasă în cazul numelor de domenii precum .gov (guvernul american) şi .mil (armata SUA). La Summitul Mondial privind Societatea Informaţională, organizat sub egida ONU, Europa şi statele în curs de dezvoltare au încercat, fără succes, să spargă monopolul deţinut de un consorţiu american asupra înregistrării numelor de domenii, inclusiv a codurilor de ţară precum „.uk" (Marea Britanie) şi „.cn" (China), pe care statele doresc să le controleze în virtutea suveranităţii naţionale.

Unii activişti speră ca Internetul să poată transforma satele sărace din Sudul globului, stimulându-le să producă bunuri tradiţionale pe plan local pe care să le vândă la nivel global. Consiliul Economic şi Social (ECOSOC) din cadrul ONU (vezi p. 343) speră să amplaseze calculatoare în aşa fel încât toate sau cele mai multe dintre localităţile rurale ale lumii să se găsească la mai puţin de o milă de un calculator cu ieşire pe Internet - un program finanţat din contribuţii care ar urma să atingă un miliard de dolari, dar care e puţin probabil să se materializeze în întregime. Un experiment reuşit a avut loc recent în India, unde un om de afaceri a plasat pe ziduri şi pe pereţii chioşcurilor din cartierele foarte sărace monitoare *touch-screen* cu acces rapid la Internet. Copiii din zonă s-au adunat rapid, au învăţat singuri să

31. United Nations Development Program, *Human Development Report 1999*, United Nations, New York, 1999.

acceseze Internetul şi chiar au inventat propria lor terminologie pentru a descrie cursorul şi iconiţele nefamiliare de pe ecran. Acest „experiment de tip gaură în zid" la scară mică arată că metodele simple pot ajunge departe în înlăturarea divizării digitale între bogaţii şi săracii lumii.

Un proiect-model în Cambodgia a ajutat în 2001 la revitalizarea ţesutului mătăsii dintr-un sat, comercializând pe un site al satului eşarfe produse pe plan local. Cu toate acestea, criticii au observat că proiectul a fost fezabil doar datorită faptului că o companie de transmisiuni prin satelit deţinută de prim-ministrul thailandez a donat 18.000 de dolari pe an pentru conectare. O organizaţie americană de asistenţă a furnizat calculatoarele, trainingul, designul Web şi procesarea cărţilor de credit, necesare pentru a vinde eşarfele fabricate în sat. Realitatea este că cele mai sărace sate nu-şi pot permite Internet, nu pot citi limba celor mai multe situri Web şi nu pot avea calculatoare şi situri Web fără un training intensiv[32].

În multe feluri, Internetul dă putere unor mici grupuri marginale în raport cu statele şi fac statele vulnerabile într-o oarecare măsură. Hackerii au preluat controlul asupra calculatoarelor guvernului american şi au lansat viruşi costisitori împotriva companiilor şi oamenilor din lumea întreagă.

Aceste atacuri cibernetice ale unor actori de mică anvergură pot avea ca ţintă ţări străine. În timpul celei de-a doua Intifade din toamna anului 2000, mii de adolescenţi israelieni au atacat situri Web din lumea arabă, iar hackerii arabi au distrus la rândul lor situri israeliene. În timpul controversei sino-americane din 2001 pe tema avionului-spion, hackerii chinezi naţionalişti au pretins că au pus grafitti prochinezeşti pe mai bine de 1.000 de situri americane, iar hackerii americani le-au returnat favoarea. O şcoală de cartier din Ohio a descoperit că pe situl său se cântă acum imnul naţional al Chinei. Partidul Comunist Chinez a criticat „terorismul pe Web" şi criza s-a domolit[33]. Totuşi, după 11 septembrie 2001, guvernul american s-a temut că teroriştii ar putea folosi Internetul pentru a provoca subminări masive în viaţa economică a SUA. Reţeaua Al-Qaeda folosise deja Internetul într-o măsură considerabilă pentru a-şi coordona operaţiunile în lumea întreagă.

Aceste influenţe culturale supranaţionale sunt încă în fază incipientă. În anii şi deceniile care vor urma, conturul lor va deveni mai clar, iar specialiştii vor putea să precizeze cu mai multă acurateţe cum influenţează ele politica mondială şi suveranitatea statului. Cu toate acestea, nu suntem nevoiţi să aşteptăm atât de mult pentru a vedea efectele unui alt tip de influenţă supranaţională. Problemele ecologice, care rareori recunosc graniţele naţionale, au obligat statele la o cooperare mai strânsă ca niciodată, pe măsură ce liderii descopereau că singurele răspunsuri eficiente se găsesc la nivel supranaţional. Aceste aspecte vor fi dezbătute în capitolul 11.

---

32. Rajiv Chandrasekaran, „Cambodian Village Wired to Future", *The Washington Post*, A1, 13 mai 2001.
33. Lee Hockstader, „Pings and E-Arrows Fly in the Mideast Cyber-War", *The Washington Post*, A1, 27 octombrie 2000; Ariana Eunjung Cha, „Chinese Suspected of Hacking US Sites", *The Washington Post*, A13, 13 aprilie 2001.

ABORDARE CRITICĂ

1. Legăturile economice funcționale între statele europene au contribuit la apariția unei structuri politice supranaționale, UE, care are puteri considerabile, deși nu fără limite. Credeți că același lucru s-ar putea întâmpla în America de Nord? Ar putea NAFTA americano-canadiano-mexicană să se dezvolte într-o viitoare Uniune Nord-Americană precum UE? Cu ce probleme ar fi posibil să se confrunte, dată fiind experiența UE?
2. Să presupunem că s-a întâmplat să purtați o discuție cu președintele Comisiei Europene, care se plânge de reacția publică în statele europene împotriva puterii în creștere a eurocraților Comisiei. Ce sfat i-ați da? Ce pași ar putea face Comisia pentru a înlătura asemenea temeri fără a schimba sensul procesului de integrare? Cum ar răspunde sugestiile dumneavoastră la resentimentele pe care mulți cetățeni sau guverne europene le au la adresa Bruxelles-ului?
3. Să presupunem că Guvernul Turciei v-a angajat drept consilier pentru a-l ajuta să redacteze o prezentare către UE referitoare la motivele pentru care Turcia ar trebui să fie admisă ca membru. Ce argumente ați propune să fie folosite? Ce fel de dezaprobări ați putea aștepta de la actualii membri ai UE? Ce reacție ați recomanda?
4. Tehnologiile informației întăresc comunicațiile și identitatea transnațională și supranațională. Cu toate acestea, ele furnizează în același timp statelor noi instrumente de putere și control. Care aspect vi se pare predominant în prezent? Sunt aceste noi tehnologii de ajutor sau dăunătoare guvernelor statelor? De ce? Credeți că răspunsul dumneavoastră se va modifica în viitor, pe măsură ce tehnologia continuă să se dezvolte?
5. Care sunt, în opinia dumneavoastră, efectele bune și cele rele ale apariției comunicațiilor și culturii globale? Ar trebui să aclamăm sau să deplângem posibilitatea unei singure culturi mondiale? Răspunsul depinde de țara în care trăiește fiecare dintre noi? Dați exemple concrete ale efectelor pe care le discutați.

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Procesele supranaționale aduc statele împreună în structuri și identități mai mari. Aceste procese duc în general la o bătălie continuă între naționalism și supranaționalism.
- Integrarea internațională – transferul parțial al suveranității de la stat către instituțiile supranaționale – este considerată o consecință a cooperării internaționale în ariile tematice funcționale (tehnice și economice).
- Teoreticienii integrării au anticipat „revărsarea" cooperării funcționale înspre integrarea politică în domeniul politicii externe și în cel militar. În schimb, forțe puternice de dezintegrare dezbină în unele regiuni statele care existau anterior (în special în fosta Uniune Sovietică și fosta Iugoslavie).
- Uniunea Europeană (UE) reprezintă cel mai avansat caz de integrare. Statele membre au oferit UE puteri considerabile în luarea deciziilor economice, iar [în prezent, 15 – *n.r.*] dintre ele au adoptat o monedă comună, euro. Cu toate acestea, puterea națională încă domină în comparație cu puterea supranațională, chiar și în UE.
- De la fondarea în 1952 a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului (CECO), misiunea și numărul de membri a ceea ce este în prezent UE s-a extins în continuu.

- Cel mai important şi mai de succes element în UE îl reprezintă uniunea vamală (şi zona asociată de liber schimb). Bunurile pot trece în mod liber graniţele statelor membre, iar membrii adoptă tarife unificate în privinţa bunurilor care provin din afara UE.
- Conform Politicii Agricole Comune a UE (PAC), subvenţiile pentru fermieri sunt distribuite uniform pe teritoriul comunităţii. Aplicarea PAC consumă 40% din bugetul UE. Subvenţiile agricole din Uniune constituie o sursă majoră de conflict comercial cu Statele Unite.
- UE are o nouă uniune monetară cu o singură monedă europeană (euro). Este cel mai mare experiment financiar din istorie şi a avut un mare succes în primii ani. O asemenea uniune necesită în statele participante rate ale inflaţiei şi o stabilitate financiară comparabile în linii mari.
- În privinţa structurii, UE gravitează în jurul personalului permanent format din eurocraţi care se află sub controlul Comisiei Europene. Preşedintele Comisiei, membrii ei şi personalul slujesc Europa ca întreg – un rol supranaţional. Cu toate acestea, Consiliul de Miniştri, care reprezintă statele membre (în rolurile naţionale), are putere de decizie asupra Comisiei.
- Parlamentul European are membri aleşi direct de cetăţenii din statele UE, însă deţine puţine puteri şi nu poate legifera regulile comunităţii. Curtea Europeană de Justiţie are de asemenea puteri limitate, însă şi-a extins jurisdicţia cu mai mult succes decât orice altă curte internaţională şi poate trece peste legile naţionale.
- Actul Unic European sau „Europa 1992" a creat o piaţă comună pe întreg teritoriul UE, cu standarde uniforme, graniţe deschise şi libertate a bunurilor, serviciilor, forţei de muncă şi a capitalului în cadrul Uniunii.
- Tratatul de la Maastricht din 1991 referitor la o integrare europeană mai strânsă (uniune monetară şi coordonare politico-militară) a provocat o replică din partea opiniei publice în mai multe ţări. Unor cetăţeni a început să le displacă puterea birocraţilor UE asupra culturii naţionale şi vieţii zilnice. Cu toate acestea, tratatul a fost ratificat în ciuda acestor dificultăţi.
- În 1995, UE a primit trei noi membri – Austria, Finlanda şi Suedia –, însă norvegienii au ales să nu se alăture. Zece noi membri, în cea mai mare parte est-europeni, au aderat la UE în 2004. Structurile şi procedurile UE sunt adaptate pe măsură ce aceasta se extinde. UE se confruntă cu provocări în a decide cât de mult să îşi mărească numărul de membri, în special în privinţa Turciei. Într-o anumită măsură, creşterea numărului membrilor intră în conflict cu intensificarea legăturilor dintre membrii deja existenţi.
- În plus faţă de UE şi Asociaţia Europeană a Liberului Schimb (EFTA) asociată, procesul integrării în Europa este reflectat de o diversitate de grupuri suprapuse, oficiale şi neoficiale.
- Un tip diferit de integrare internaţională poate fi văzut în rolul în creştere al comunicării şi informaţiei care operează peste graniţele naţionale. Relaţiile şi identităţile supranaţionale sunt favorizate de noile tehnologii ale informaţiei – în special mass-media, precum televiziunea, radioul şi Internetul –, deşi un astfel de proces se află încă în fază incipientă.
- Un mai mare acces la informaţie creşte puterea guvernului atât pe plan intern, cât şi pe plan internaţional. Guvernele folosesc de asemenea propagarea informaţiei peste graniţe ca mijloc de a influenţa alte state. Astfel, tehnologiile informaţiei pot servi şi scopuri naţionale, nu doar supranaţionale.
- Accesul guvernului la informaţie măreşte stabilitatea relaţiilor internaţionale. Dilema securităţii şi problemele referitoare la alte bunuri colective devin mai puţin dificile într-o lume transparentă în care guvernele deţin informaţii despre acţiunile altor state.

- Și fluxul mai mare și mai liber al informațiilor în jurul lumii poate submina autoritatea și puterea guvernelor. Este extrem de dificil în prezent pentru guvernele autoritare să limiteze fluxul de informații înspre și dinspre statele lor. Tehnologiile informației pot da putere cetățenilor obișnuiți și pot contribui la structurile transnaționale și supranaționale care ocolesc statele.
- Telecomunicațiile contribuie la dezvoltarea integrării culturale globale. Acest proces poate avea potențialul pentru dezvoltarea unei singure culturi mondiale. Cu toate acestea, unii politicieni și cetățeni se îngrijorează în privința imperialismului cultural – că o asemenea cultură ar fi prea puternic dominată de Statele Unite.
- Comunitățile transnaționale se dezvoltă în domenii cum ar fi sportul, muzica și turismul. Astfel de comunități favorizează identități supranaționale care ar putea concura într-o bună zi cu statul pentru loialitatea cetățenilor.

TERMENI-CHEIE

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Relațiile Uniunea Europeană-Statele Unite: vor înlocui interesele divergente vechile legături?
de Mir Zohair Husain

Prezentare Legăturile dintre puterile europene și Statele Unite datează din perioada colonială, însă conexiunea care s-a format ca urmare a celor două războaie mondiale este mai importantă. Mai mult, Alianța Nord-Atlantică (NATO), al cărei țel era în 1949 să descurajeze Uniunea Sovietică, să împiedice răspândirea comunismului sovietic și să mențină pacea și ordinea în Europa Occidentală, a oficializat alianța americano-europeană. Această alianță a rămas puternică și după Războiul Rece (1947-1989). Cu toate acestea, pe măsură ce UE a trecut printr-o transformare majoră – inclusiv extinderea în 2004 de la 15 state membre la 25 și o independență mai mare față de America –, relațiile dintre aliații transatlantici au început de asemenea să se modifice.
De fapt, ocolirea de către SUA a Consiliului de Securitate al ONU în cazul acțiunii militare unilaterale în Irak a provocat o fisură adâncă între aliații transatlantici și a

accentuat preocupările europene mai profunde referitoare la capacitatea Americii, ca singura superputere a lumii, de a acţiona fără contragreutate.
Şi Statele Unite îşi reevaluează relaţiile cu UE. În final, provocarea cea mai mare pentru hegemonia Americii poate proveni din partea unei Uniuni Europene mai puternice din punct de vedere economic şi militar, şi nu din partea teroriştilor străini. Opoziţia Germaniei şi a Franţei la acţiunea militară a Americii împotriva Irakului în 2003 a demonstrat capacitatea în creştere a UE de a pune sub semnul întrebării dominanţa Statelor Unite. De la realegerea în noiembrie 2004 a lui George W. Bush, SUA şi UE s-au angajat în dialog pentru a depăşi neînţelegerile dintre ele.
Vor decide aliaţii transatlantici să îşi soluţioneze diferendele? Sau au fost relaţiile lor deteriorate în mod irevocabil?

Argumentul 1. Legăturile dintre UE şi SUA se diminuează

Uniunea Europeană şi Statele Unite au percepţii divergente asupra sistemului internaţional. Pe lângă revendicările specifice, între UE şi Statele Unite există o deosebire filosofică majoră în definirea modului de operare a sistemului internaţional. Ca urmare, o Uniune mult mai liberală a evidenţiat o abordare, multilaterală, centrată pe ONU în cazul Irakului, în timp ce SUA, o putere mai realistă şi unilateralistă, au ales o abordare cu un caracter militar mai accentuat, întrucât aveau mai puţină încredere în ONU.

> În centrul divergenţei [se află] o viziune fundamental diferită asupra organizaţiilor globale. Europenii... au pus întotdeauna un preţ mai mare pe organizaţiile internaţionale. În Statele Unite, organizaţiile internaţionale precum ONU au fost întotdeauna privite cu suspiciune... Ascensiunea Statelor Unite ca singura superputere militară, economică şi culturală nu a făcut decât să întărească opoziţia împotriva... oricărui fel de restricţii asupra puterilor americane. (Serge Schmemann, „US vs. UN Court: Two Worldviews", *The New York Times*, 2 iulie 2002)

Interesele divergente vor înlocui vechile legături. Suporterii relaţiilor UE-SUA indică legăturile istorice dintre cele două entităţi. Cu toate acestea, în prezent, ambele părţi sunt definite în mod diferit. Noua eră a Europei a început în 1989, odată cu prăbuşirea Zidului Berlinului, vestind pacea şi unitatea, în timp ce noua eră a Americii a început în 2001, ca urmare a atacurilor teroriste asupra teritoriului său, având drept consecinţă o mentalitate mai defensivă.

> Multe dintre dificultăţi existau bineînţeles dinainte de 11 septembrie. [Un expert enumeră]: „Dispute economice referitoare la subvenţiile pentru oţel şi agricultură; limite asupra cooperării legale din cauza pedepsei cu moartea în Statele Unite; acuzaţii repetate de «unilateralism» american referitor la acţiunile din Afganistan; şi deciziile SUA în privinţa Tratatului ABM (privind rachetele antibalistice), Protocolului de la Kyoto, Curţii Penale Internaţionale şi Protocolului asupra Armelor Biologice".
> ...Divergenţa nu va fi un fenomen temporar, ci unul permanent. (Richard Bernstein, „Foreign Views of the US Darken Since Sept. 11", *The New York Times*, 11 septembrie 2003)

Interesele divergente ar fi utile sistemului internaţional. Mulţi oameni sunt îngrijoraţi că Statele Unite au devenit un hegemon global cu prea multă putere. Cea mai bună metodă de a contracara hegemonia globală a SUA este UE.

UE, formată din 25 de naţiuni [în prezent 27 – *n.r.*], intervine cu un produs combinat în valoare de 11 trilioane de dolari, practic la egalitate cu Statele Unite, şi cu o monedă atât de puternică, încât euro ar putea înlocui într-o zi dolarul ca principal mijloc de schimb. Şi, în ansamblu, cele mai turbulente societăţi arabe, inclusiv palestinienii, au mai multă încredere că emisarii Uniunii Europene vor avea grijă de interesele lor decât au în preşedintele Bush... Această nouă Europă nu este mereu în ton cu scopurile americane. (Steven R. Weisman, „Europe United Is Good, Isn't It?", *The New York Times*, 20 februarie 2005)

Argumentul 2. Relaţiile dintre UE şi SUA evoluează, nu iau sfârşit

Relaţiile încordate dintre UE şi SUA sunt doar temporare. Mass-media a exagerat diferenţele dintre Uniunea Europeană şi Statele Unite. Pe termen lung, relaţia lor va rezista, în ciuda neînţelegerilor actuale.

Războiul [din Irak] a înstrăinat Statele Unite de grupul antirăzboi condus de Franţa şi Germania...

„Nu sunt preocupat de faptul că neînţelegerile nu pot fi depăşite, întrucât suntem prieteni şi aliaţi, iar lucrul acesta nu se va schimba" a spus [ministrul Afacerilor Externe al Franţei, Dominique de Villepin]. „Relaţia noastră cu Statele Unite nu poate fi înlocuită." (Elaine Sciolino, „Europe Assesses Damage to Western Relationships and Takes Steps to Rebuild", *The New York Times*, 2 aprilie 2003)

Uniunea Europeană şi Statele Unite încă mai au interese comune puternice. UE împărtăşeşte interesele SUA în ceea ce priveşte stabilitatea în Orientul Mijlociu, mai ales că Europa este mai aproape, geografic vorbind, de această regiune. Dar chiar dacă UE şi-ar forma o agendă militară şi politică divergentă, interdependenţa economică tot ar furniza stimulente puternice pentru a menţine relaţii de prietenie.

Anul trecut, Germania a exportat către Statele Unite maşini şi alte bunuri în valoare de 56 de miliarde de dolari, situându-se pe locul al cincilea, după China, la exporturi. În timp ce Polonia... a importat bunuri americane în valoare de 620 de milioane de dolari, Germania a importat mai mult de 24 de miliarde de dolari.

Cu un Produs Intern Brut mai mare de 1,3 trilioane de dolari, economia Franţei este mai mare decât economiile Spaniei, Portugaliei, Poloniei, Ungariei, Slovaciei şi Republicii Cehe la un loc. Economia Germaniei, a treia economie a lumii ca mărime, este de două ori mai mare decât a tuturor acestor ţări la un loc. (Mark Landler, „Old Trading Partners Are Concerned About Effects of the Split Over War", *The New York Times*, 14 februarie 2003)

UE şi SUA au nevoie una de cealaltă. Şi UE, şi Statele Unite sunt actori globali puternici. Însă atunci când se unesc, probabilitatea de succes în ceea ce întreprind creşte exponenţial.

Pledoaria pentru importanţa în creştere a unei Europe unite pentru scopurile dlui Bush este în multe feluri evidentă. Deşi Statele Unite au dovedit că puteau câştiga singure războiul din Irak, au descoperit că nu pot câştiga pacea decât dacă lumea – şi Europa în mod special – binecuvântează tranziţia Irakului la democraţie.

America nu poate spera nici că va aduce Israelul la masa păcii fără ca europenii să-i conducă şi pe palestinieni acolo. Cooperarea dintre cele mai mari două blocuri economice ale lumii, în orice domeniu, de la terorism la dezastre naturale, este în mod evident esenţială pentru progres.

Mai simplu spus, dacă o Europă unită poate să se înţeleagă cu Statele Unite, este mult mai probabil ca acţiunile comune ale celor două să aibă succes. (Steven R. Weisman, „Europe United Is Good, Isn't It?", *The New York Times*, 20 februarie 2005)

❖ Întrebări

1. Se vor întări sau se vor diminua relaţiile dintre UE şi SUA? De ce?
2. Este mai bună pentru întreaga lume competiţia sau cooperarea UE-SUA? Explicaţi.

❖ Bibliografie selectivă

Robert Kagan, *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, Knopf Publishing Group, New York, 2003.
Charles A. Kupchan, *End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century*, Knopf Publishing Group, New York, 2003.

Capitolul 11

MEDIUL ÎNCONJURĂTOR ŞI POPULAŢIA

Interdependenţa şi mediul

Aşa cum am văzut, industrializarea şi dezvoltarea tehnologică la nivel mondial au crescut interdependenţa internaţională, prin integrare economică funcţională şi comunicare transnaţională. Industrializarea a intensificat de asemenea interdependenţa internaţională într-un mod mai puţin direct, prin impactul său asupra mediului natural al lumii. Acţiunile întreprinse de un stat influenţează astăzi, în mod obişnuit, accesul altor state la resursele naturale şi la beneficiile unui mediu sănătos. Ameninţările globale asupra mediului natural sunt astfel o nouă sursă majoră de interdependenţă.

Deoarece efectele ecologice tind să fie difuze şi de lungă durată şi întrucât asemenea efecte se răspândesc uşor, politica ecologică internaţională creează probleme dificile în privinţa bunurilor colective (vezi p. 154). Un mediu natural durabil reprezintă un bun colectiv, iar statele negociază cum să distribuie costurile furnizării acestui bun. Aspectele tehnice, ştiinţifice şi etice ale administrării mediului sunt complexe, nu însă şi natura fundamentală a intereselor statelor. Problema bunurilor colective apare în fiecare arie tematică referitoare la mediu, resurse naturale şi populaţie.

De exemplu, principalele zone de pescuit în apele internaţionale nu sunt deţinute de nici un stat ; acestea sunt bunuri colective. Diferitele state care pescuiesc trebuie să coopereze (parţial reglementând actori nestatali precum CMN-urile) pentru a evita epuizarea rezervelor de peşte. Dacă prea multe state evită să coopereze, populaţiile piscicole se diminuează şi captura fiecăruia este mult redusă. De fapt, acest lucru s-a întâmplat deja în multe dintre cele mai mari zone de pescuit ale lumii – capturile din lumea întreagă au scăzut drastic la începutul anilor '90. Industria piscicolă la nivel mondial a început să piardă mai mult de 50 de miliarde de dolari pe an şi s-a bazat din ce în ce mai mult pe subvenţiile guvernamentale. Codul din apele nord-americane a fost epuizat la începutul anilor '90 şi la fel se poate întâmpla şi cu cel din Marea Nordului. După lungi negocieri, în perioada 1998-2003, UE a redus cu 80% cotele pentru pescuitul codului, însă specialiştii nu se aşteaptă ca rezerva de cod să se refacă în lipsa unei interdicţii totale. La nivel mondial, potrivit unui studiu din 2003, populaţia de peşti mari a oceanelor, inclusiv de cod, a scăzut în ultimii cincizeci de ani cu 90%[1].

1. Ransom A. Myers şi Boris Worm, „Rapid Worldwide Depletion of Predatory Fish Communities", *Nature 423*, 15 mai 2003, pp. 280-283.

Epuizarea s-a produs deoarece fiecare vas de pescuit în plus – şi CMN-ul care îl deţine, precum şi statul de origine al acesteia – câştigă prin pescuirea unei cantităţi mai mari. Beneficiile de pe urma acelei cantităţi de peşte aparţin în întregime celui care o pescuieşte, în timp ce eventualele costuri ale rezervelor secătuite vor fi împărţite de toţi cei care pescuiesc acolo. Dar care este cota corectă de peşte a fiecărui stat? Nu există nici un guvern mondial care să decidă în această chestiune, astfel încât statele trebuie să negocieze, să semneze acorduri şi să adopte regimuri multilaterale. Asemenea eforturi deschid noi căi pentru funcţionalism şi integrare internaţională, dar şi noi posibilităţi de conflict şi „dileme ale prizonierului".

Statele negociază acorduri complexe pentru a încerca să soluţioneze dilema zonelor de pescuit. În 1999, un acord între principalele state piscicole ale lumii, facilitat de ONU, şi-a propus ca scop reducerea supracapacităţii flotei. (Există în întreaga lume 4 milioane de vase de pescuit, dintre care 40.000 sunt vase mai mari de 100 de tone.) Naţiunile participante limitează dimensiunile flotelor piscicole pentru ca apoi să le diminueze treptat, în paralel reducând subvenţiile. Suferinţa datorată şomajului şi adaptării economice va fi în acest fel împărţită. Cu toate acestea, acordul este voluntar, implementarea sa întârziată, iar efectul său asupra zonelor de pescuit afectate probabil prea nesemnificativ şi tardiv.

Acest tip de dilemă asupra bunurilor colective a fost numită **tragedia bunurilor comune**[2]. Cu secole în urmă, poporului i s-a împărţit pământ de păşunat în Marea Britanie. Ca şi în cazul zonelor de pescuit, dacă prea mulţi oameni ar ţine prea multe oi, terenul comun ar fi supus unui păşunat excesiv. Şi totuşi, adăugarea unei oi era profitabilă pentru proprietarul turmei. Marea Britanie a rezolvat problema (deşi dând naştere altor probleme) prin **împrejmuirea bunurilor comune** – împărţindu-le în parcele cu proprietari privaţi, pe fiecare dintre acestea un singur proprietar urmând să aibă interesul de a administra resursele în mod responsabil. Statele lumii adoptă treptat o atitudine similară în privinţa pescuitului prin extinderea apelor teritoriale, pentru a aduce mai mult peşte sub controlul unui singur stat (vezi „Mineralele, Pământul, Apa" mai departe în acest capitol). *Bunurile comune globale* se referă la porţiunile posedate în comun ale lumii, precum oceanul şi spaţiul cosmic.

Ca şi în alte domenii ale EPI, soluţia problemelor ecologice legate de bunurile colective se bazează pe obţinerea de beneficii împărtăşite, care depind de depăşirea intereselor contradictorii[3]. *Regimurile* sunt o parte importantă a soluţiei, furnizând

2. Garrett Hardin, „The Tragedy of the Commons", *Science*, 162, 16 decembrie 1968, pp. 1243--1248 ; Robert O. Keohane şi Elinor Ostrom (ed.), *Local Commons and Global Interdependence : Heterogeneity in Two Domains*, Sage, Thousand Oaks, CA, 1995.

3. Gabriela Kütting, *Globalization and the Environment : Greening Global Political Economy*, SUNY, 2004 ; Dimitris Stevis şi Valerie J. Assetto (ed.), *The International Political Economy of the Environment : Critical Perspectives*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2001 ; Robert Garner, *The International Politics of the Environment*, St. Martin's Press, New York, 2000 ; Miranda A. Schreurs şi Elizabeth Economy (ed.), *The Internationalization of Environmental Protection*, Cambridge, 1997.

reguli pentru purtarea negocierilor referitoare la cine obţine beneficiile şi cine suportă costurile protecţiei ecologice. Este cazul OI funcţionale care se specializează în aspectele tehnice şi de management ale mediului[4].

Aceste OI se spuprapun din ce în ce mai mult cu unele comunităţi mai largi de experţi din diferite state care structurează modul în care statele abordează aspectele ecologice ; acestea au fost denumite **comunităţi epistemice** (comunităţi bazate pe cunoştinţe). De exemplu, comunitatea transnaţională a experţilor şi a decidenţilor politici, care se preocupă de poluare în Marea Mediterană, este o comunitate epistemică[5].

În politica ecologică globală, este dificil de soluţionat problema bunurilor colective din cauza numărului mare de actori. Bunurile colective sunt mai uşor de furnizat în grupuri mici, unde acţiunile individuale au un impact mai mare asupra tabloului general şi unde înşelătoriile sunt mai uşor de observat. Contrariul este valabil pentru mediu. Acţiunile celor aproape 200 de state (deşi unele acţionează mai mult decât altele) se combină, ducând la consecinţe indirecte, dar grave în întreaga lume. Acest număr mare de actori a fost observat la *Conferinţa ONU asupra Mediului şi Dezvoltării* din 1992 (*Summitul Pământului*) de la Rio de Janeiro, Brazilia ; a fost cea mai mare întâlnire la vârf care a avut loc vreodată, reunind mai mult de o sută de lideri[6].

Cu câteva excepţii, mediul global a devenit un subiect major de negociere şi de cercetare în cadrul RI abia în ultimele două decenii[7]. Interesul asupra mediului s-a intensificat rapid după ce ecologiştii au sărbătorit în 1970 prima Zi a Pământului. Criza energetică din anii '70 a părut să sublinieze acest aspect în regiunile industrializate. Revărsările de petrol, poluarea aerului din oraşe, reziduurile de pesticide şi dificultăţile din uzinele nuclearo-electrice au pus problema mediului pe agenda internaţională.

Prima conferinţă a ONU asupra mediului la nivel global a avut loc la Stockholm, Suedia, în 1972. Au fost adoptate principiile generale - de exemplu, cel conform căruia acţiunile unui stat nu ar trebui să producă daune ecologice altuia -, iar conferinţa a încurajat conştientizarea aspectelor internaţionale ale daunelor ecologice. O a doua conferinţă, mai puţin mediatizată, a avut loc în 1982, la Nairobi, Kenya (sediul Programului Naţiunilor Unite pentru Mediu). Summitul Pământului din 1992, mai mare şi mai ambiţios, a fost cea de-a treia conferinţă. A patra s-a desfăşurat la Johannesburg, Africa de Sud, în 2002.

---

4. Oran R. Young (ed.), *The Effectiveness of International Environmental Regimes : Casual Connections and Behavioral Mechanisms*, MIT, 1999 ; M.J. Peterson, *International Regimes for the Final Frontier*, SUNY, 2005.
5. Peter M. Haas, „Introduction : Epistemic Communities and International Policy Coordination" [ediţie specială], *International Organization*, 46 (1), 1992, pp. 1-36 ; Peter M. Haas, *Saving the Mediterranean : The Politics of International Environmental Cooperation*, Columbia, 1990.
6. Michael Maniates (ed.), *Encountering Global Environmental Politics : Teaching, Learning, and Empowering Knowledge*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2002.
7. Elizabeth R. DeSombre, *Domestic Sources of International Environmental Policy*, MIT, 2000 ; Steven F. Bernstein, *The Compromise of Liberal Environmentalism*, Columbia, 2001 ; Harold Sprout şi Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs, with Special Reference to International Politics*, Princeton, 1965.

Dezvoltarea economică durabilă

La Summitul Pământului din 1992, principala temă a fost dezvoltarea economică durabilă. Aceasta se referă la o creștere economică ce nu epuizează resursele și nu distruge ecosistemele atât de repede încât baza acelei creșteri economice să fie ea însăși subminată. Conceptul se aplică atât regiunilor industrializate, cât și Sudului global[8].

Creșterea populației, a industriei, a utilizării energiei și a extracției de resurse naturale la nivel planetar a fost în trecut exponențială – accelerându-se în timp. Se subînțelege aproape că o asemenea creștere exponențială nu poate continua la infinit. Apar mai multe posibilități. Prima, noile tehnologii pot permite *creșterea economică de nestăvilit*, dar vor schimba baza acesteia, îndepărtând-o de utilizarea din ce în ce mai mare a energiei și a altor resurse. La așa ceva se așteaptă optimiștii încrezători în tehnologie. Bunurile și serviciile ar continua să se înmulțească, ridicând nivelul global de trai, însă într-un mod mai eficient, pentru a reduce presiunile asupra mediului.

O a doua posibilitate constă într-un *colaps* al populației și al nivelului de trai la nivel mondial, întrucât creșterea excesivă duce la dezastru. Pesimiștii sunt îngrijorați că tendința actuală va depăși **capacitatea de susținere** a ecosistemului planetar și va duce la prăbușirea ecosistemelor din cauza problemelor ecologice pe termen lung, cum ar fi dispariția speciilor și încălzirea globală. În momentul în care asemenea probleme vor fi provocat efecte grave pe termen scurt, ar fi prea târziu să le corectăm. De fapt, ceea ce s-a întâmplat cu cele mai mari zone de pescuit ale lumii s-ar întâmpla la scară globală – utilizarea excesivă și colapsul.

În ultimii treizeci de ani, experții au produs modele computerizate ale lumii – populație, activitate economică, poluare și alte variabile-cheie – care arată că un pământ finit nu poate susține o creștere infinită și că deja ne apropiem de „limitele creșterii"[9]. Cu toate acestea, modelele sunt controversate. S-au realizat diverse simulări pe calculator pentru a analiza capacitatea de susținere a planetei, date fiind resursele disponibile și cerințele industrializării și ale creșterii populației. Unele dintre aceste modele consideră în mod explicit politica internațională drept factor[10].

O a treia posibilitate ar fi ca graficul trecut al creșterii exponențiale să se aplatizeze pentru a forma o *curbă în formă de S*. Curba se ridică de la o pantă destul de plată

8. Paul Harrison, *The Third World Revolution : Population, Environment, and a Sustainable World*, Penguin USA, New York, 1994 ; Lester R. Brown *et al.*, *State of the World* (anuar), W.W. Norton-Worldwatch Institute, New York ; Richard N. Cooper, *Environment and Resource Policies for the World Economy*, Brookings, Washington, DC, 1995.

9. Donella H. Meadows *et al.*, *The Limits to Growth : A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Universe, New York, 1972 ; Donella Meadows, John Richardson și Gerhart Bruckmann, *Groping in the Dark : The First Decade of Global Modelling*, Wiley, New York, 1982.

10. Stuart A. Bremer și Barry B. Hughes, *Disarmament and Development : A Design for the Future ?*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1990 ; Stuart A. Bremer (ed.), *The GLOBUS Model : Computer Simulation of Worldwide Political and Economic Developments*, Westview, Boulder, CO, 1987.

la o creştere exponenţială şi apoi se revine la o pantă plată (la un nivel mai înalt). În loc să depăşească limitele planetei în ceea ce priveşte populaţia umană şi energia (provocând colapsul), fiinţele umane s-ar putea adapta la acele limite pentru a atinge o *economie stabilă*, în care populaţia, producţia alimentară, utilizarea energiei şi alte procese-cheie sunt constante de la an la an. S-a afirmat că generaţia noastră reprezintă o „cotitură a istoriei", aflată dincolo de punctul de mijloc al curbei S. Dacă aşa stau lucrurile, experimentăm cea mai rapidă schimbare dintre toate generaţiile din trecut *sau* din viitor[11]. În acest scenariu, sarcina-cheie a generaţiei noastre ar fi să ne adaptăm economiile şi politicile, inclusiv relaţiile internaţionale, pentru a le aplatiza într-o relaţie durabilă, pe termen lung, cu mediul.

Summitul Pământului a creat un plan general, numit *Agenda 21*, prin care ţările mari ale Lumii a Treia promit să se industrializeze pe căi mai ecologice (cu un anumit cost pentru creşterea economică), iar statele industrializate promit să le furnizeze sprijin şi tehnologie pentru a le ajuta de-a lungul acestui proces[12].

Summitul Pământului a înfiinţat **Comisia pentru Dezvoltare Durabilă**, care monitorizează conformitatea statelor cu promisiunile pe care le-au făcut la Summitul Pământului şi analizează dovezile prezentate de ONG-uri ecologice cum ar fi Greenpeace. Dar acesteia îi lipseşte puterea de constrângere asupra guvernelor naţionale – reflectând încă o dată precăderea suveranităţii statului asupra autorităţii supranaţionale (vezi p. 497). Dintre cei 53 de membri ai Comisiei, din 2006, 19 erau din Nordul global, 11 din Africa, 10 din America Latină şi 13 din Orientul Mijlociu, Asia de Sud şi China. Au existat speranţe că abilitatea Comisiei de a monitoriza şi de a face publice acţiunile statelor va descuraja statele să trişeze în raport cu planul de la Summitul Pământului[13]. Însă prima întrunire a Comisiei, care a avut loc la doi ani după Summitul Pământului, a dezvăluit că statele Nordului global au furnizat doar jumătate din nivelul de sprijin financiar promis pentru o dezvoltare durabilă în Sud. Finanţarea pentru o dezvoltare durabilă în Sudul global – un bun colectiv – a continuat să întârzie de-a lungul anilor '90.

China şi alte ţări în curs de dezvoltare din Asia au constituit centrul dezbaterilor referitoare la dezvoltarea durabilă. În cursa pentru o creştere economică rapidă, aceste ţări au ales să meargă pe scurtătură din punct de vedere ecologic, consecinţa fiind o acută poluare a aerului pe plan mondial şi alte probleme grave. China construieşte „Digul celor Trei Defileuri", cea mai mare hidrocentrală a lumii; aceasta va furniza o sursă de energie curată într-o ţară care utilizează intensiv cărbunele, însă ecologiştii sunt îngrijoraţi că ea va dăuna unui vast ecosistem al râurilor. Din cauza dimensiunilor Chinei, orice succes în dezvoltarea economiei sale

11. John R. Platt, „The Step to Man", *Science*, 149, 6 august 1965, pp. 607-613.
12. Tim O'Riordan şi Heather Voisey (ed.), *Sustainable Development in Europe: Coming to Terms with Agenda 21*, Frank Cass, Ilford, UK, 1997; Marian A.L. Miller, *The Third World in Global Environmental Politics*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1995; Karen T. Litfin, *The Greening of Sovereignty in World Politics*, MIT, 1998.
13. Paul Lewis, „UN Implementing the Earth Summit", *The New York Times*, A16, 1 decembrie 1992.

pe căile urmate de Occident (de exemplu, numărul mare de automobile) ar putea provoca şocuri masive asupra mediului global. Cu toate acestea, nici o alternativă practică nu a fost luată în serios. În 2004, chinezii răscoleau deja planeta după materii prime - de exemplu, prin importuri de 200 de milioane de tone de fier pe an - pentru a-şi alimenta creşterea extraordinară. China a început să renunţe la cărbune, ajutând la diminuarea poluării aerului, dar setea sa de petrol şi gaze din import a ridicat în perioada 2003-2006 preţurile mondiale ale petrolului.

Reconsiderarea interdependenţei

Am tratat până acum aspectele ecologice internaţionale ca probleme de negociere între state, o abordare ce reflectă o orientare teoretică liberală. Această abordare a fost contestată în ultimii ani de un cadru teoretic în formare, mai revoluţionar ca orientare, urmărind o schimbare mai importantă a naturii abordării problemelor ecologice de către comunitatea internaţională. Această perspectivă este bine reflectată în activismul local al organizaţiei Greenpeace şi al altor ONG-uri cu caracter ecologic. Ecologiştii susţin că liberul schimb reduce standardele ecologice conferind putere birocraţilor internaţionali, cărora le pasă mai mult de generarea bogăţiei decât de conservarea mediului (vezi p. 424). În mod similar, grupurile ecologiste au obiectat faţă de managementul dezvoltării economice în Sudul global prin instituţiile internaţionale, în special Banca Mondială.

Aşadar, perspectiva teoretică mai revoluţionară respinge scopul liberal de maximizare a bogăţiei (vezi pp. 298-300). Deşi conceptele liberale de raţionalitate vizează un termen mai lung decât cele conservatoare (vezi p. 151), ecologiştii au o concepţie şi mai vastă, pe un termen şi mai lung. Din această perspectivă, bunurile colective între state nu constituie o problemă ; alarmantă este dezvoltarea civilizaţiei industriale în dezechilibru cu ecosistemul planetar care trebuie până la urmă să o sprijine. Pentru ecologişti, raţionalitatea presupune calcule pe termen foarte lung referitoare la modul în care propriul interes al umanităţii este subminat de o tendinţă avidă de a exploata natura - aceasta înseamnă că interdependenţa şi problema bunurilor colective se amplifică pentru a include opoziţia umanitate *versus* natură, nu doar cea între state[14].

Restul acestui capitol va trata în principal procesele de negociere dintre state în privinţa mediului, dar va include şi forţele mai vaste care îi preocupă pe ecologişti. Întrucât aceste forţe contureazǎ contextele pentru negocierea interstatală, ele prezintă interes chiar şi pentru liberali şi conservatori.

14. Dennis Clark Pirages şi Theresa Manley DeGeest, *Ecological Security : An Evolutionary Perspective on Globalization*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2003.

Managementul mediului înconjurător

În analizarea ariilor tematice în care statele negociază asupra problemelor ecologice, începem cu problemele cele mai globale - cele care sunt bunuri colective pentru toate statele şi toţi oamenii din lume. Secţiunile ulterioare analizează conflicte mai localizate referitoare la poluare şi resurse naturale.

Atmosfera

Protejarea atmosferei Pământului preocupă întreaga umanitate, indiferent de modul în care un stat sau altul contribuie la rezolvarea sau agravarea problemei. Teme precum încălzirea globală şi subţierea stratului de ozon au devenit subiecte majore pe plan internaţional.

Încălzirea globală

Schimbarea climatului global sau **încălzirea globală** reprezintă o creştere lentă, pe termen lung, a mediei temperaturii mondiale. Cercetătorii nu sunt siguri dacă o asemenea creştere are loc sau cât de repede se produce ea, dacă într-adevăr aşa este, însă există din ce în ce mai multe dovezi că încălzirea globală reprezintă o problemă reală, că este provocată de emisiile de dioxid de carbon şi de alte gaze şi că se va înrăutăţi în viitor. Mulţi oameni de ştiinţă cred că este prudent ca problema să fie abordată curând, deoarece, odată ce simptomele devin evidente, va fi prea târziu pentru a preveni un dezastru. Cadrul temporal este neclar : 1998 şi 2001 au fost cei mai fierbinţi ani, dar nu se poate afirma cu certitudine că asistăm la o gravă accelerare a încălzirii globale.

Nu este uşor de ghicit cine va fi afectat şi cât de curând. Dar în următoarele decenii, potrivit celor mai multe estimări, temperaturile globale pot creşte cu 1° până la 4,5°C, dacă nu se ia nici o măsură. Limita de sus a acestei game de temperaturi corespunde diferenţei dintre climatul din zilele noastre şi cel al ultimei ere glaciare ; este o modificare climatică majoră. Este posibil ca peste câteva decenii calotele polare să înceapă să se topească, provocând creşterea nivelului mării cu câteva zeci de metri. O astfel de creştere ar putea inunda multe oraşe de coastă şi devasta regiuni joase cum sunt zonele dens populate din Bangladesh şi China. Statele insulare din Pacific, ameninţate cu dispariţia în acest secol, au lansat chemări urgente la acţiune pentru a preveni încălzirea globală.

Schimbarea climatică globală ar putea modifica şi tiparele vremii în multe regiuni, provocând secetă, inundaţii şi distrugeri în masă ale ecosistemelor naturale. S-ar putea, însă, ca modificările climatice (cel puţin cele blânde) să fie *benefice* anumitor regiuni şi să facă agricultura mai profitabilă. Topirea gheţii polare ar putea deschide

noi rute maritime între nordul Canadei şi cel al Rusiei, care ar reduce cu săptămâni întregi tranzitul dinspre Europa sau America de Nord către Asia. Însă modificările ecologice bruşte sunt de obicei mai degrabă distructive decât benefice.

Reducerea emisiilor de gaze care provoacă încălzirea globală este costisitoare - în special cea a dioxidului de carbon. Aceste gaze rezultă dintr-o gamă largă de activităţi care fac o economie industrială să funcţioneze. Ele sunt un derivat al arderilor de **combustibili fosili** - petrol, cărbune şi gaze naturale - pentru a alimenta maşinile, tractoarele, furnalele, fabricile şi aşa mai departe. Aceste activităţi creează **gaze de seră** - numite aşa deoarece, atunci când sunt concentrate în atmosferă, aceste gaze acţionează precum sticla dintr-o seră : permit energiei să pătrundă ca radiaţie solară pe lungimi de undă scurte, dar o reflectă înapoi atunci când aceasta încearcă să iasă sub forma unor valuri de căldură cu lungimi de undă mai mari. Aceste gaze sunt *dioxidul de carbon* (responsabil pentru două treimi din efect), *gazul metan*, *clorofluorocarburile* (CFC) şi *oxidul azotos*. Concentraţia acestor gaze în atmosfera globală creşte lent, deşi ratele şi procesele implicate sunt complexe (se face schimb de carbon între atmosferă, oceane şi pomi).

Costurile reducerii efectului de seră sunt ridicate, deoarece soluţiile implică limitarea creşterii economice sau obţinerea ei pe căi tehnologice complet noi[15]. Costurile politice ale unor acţiuni de acest gen ar fi grave - s-ar ajunge foarte probabil la creşterea şomajului, s-ar reduce profiturile companiilor şi s-ar diminua veniturile personale. De exemplu, când guvernul american a început în 1997 negocierile în privinţa încălzirii globale, s-a confruntat cu un lobby împotriva tratatului propus, din partea unei coaliţii puternice între mari companii, sindicate şi fermieri. Ca şi în cazul politicii comerciale, modificările atrag costuri concentrate, cum ar fi pierderea locurilor de muncă, iar beneficiile sunt difuze. De exemplu, sondajele au arătat că opinia publică americană sprijinea acţiunile împotriva încălzirii globale, însă acest sentiment era abstract, nu era legat de costuri concrete şi nici mobilizat politic în modurile în care erau mobilizate grupurile patronale şi sindicatele.

Pentru state, costurile reducerii emisiilor de seră nu au aproape nici o legătură cu beneficiile unei soluţii. Dacă un stat îşi reduce producţia industrială sau face investiţii costisitoare în noi tehnologii, acest lucru va avea puţine efecte pentru rezultatul pe termen lung dacă nu fac şi alte state la fel. Şi dacă toate statele ar face astfel de paşi, un „blatist" care nu ar merge pe aceeaşi cale ar economisi bani şi ar beneficia în acelaşi timp de pe urma soluţiei.

Încălzirea globală confruntă aşadar statele cu o triplă dilemă. Mai întâi, există dilema costurilor pe termen scurt (şi previzibile) pentru a câştiga beneficii pe termen lung (şi mai puţin previzibile). În al doilea rând, segmente specifice cum ar fi companiile petroliere şi muncitorii industriali suportă costurile, pe când beneficiile sunt distribuite mai general în societatea internă şi pe plan internaţional. În al treilea

15. Urs Luterbacher şi Detlef F. Sprinz, *International Relations and Global Climate Change*, MIT, 2001 ; Dana R. Fisher, *National Governance and the Global Climate Change Regime*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2004.

rând, există dilema bunurilor colective între state: beneficiile sunt împărţite la nivel global, însă costurile trebuie percepute de la fiecare stat în parte.

Această a treia dilemă este complicată de separarea Nord-Sud. Cum poate industrializarea ţărilor sărace din zilele noastre (în particular, China şi India) să aibă loc fără a împinge emisiile de seră la nivele inacceptabile? În mare, gazele de seră sunt produse de fiecare stat proporţional cu activitatea sa industrială. 80% din gazele de seră provin în prezent din ţările indutrializate - 25% numai din Statele Unite. Emisiile anuale de dioxid de carbon ale SUA se ridică la 20 de tone de persoană, aproape dublul ratei europene şi de opt ori cea a Chinei. Cu toate acestea, este probabil ca cele mai grave efecte ale încălzirii globale să fie resimţite în Sudul global.

Toate aceste elemente generează o situaţie dificilă de negociere multilaterală, una încă nesoluţionată. *Convenţia-Cadru asupra Schimbărilor Climatice*, adoptată la Summitul Pământului din 1992, a stabilit un scop care nu era obligatoriu: până în anul 2000, emisiile de seră să fie limitate la nivelul anului 1990 - scop care nu a fost atins. Tratatul nu a obligat statele semnatare să îndeplinească nivele-ţintă de emisii de gaze cu efect de seră până la o dată anume, din cauza obiecţiilor americane la un astfel de angajament. Europa Occidentală şi Japonia au fost mai dornice să reglementeze emisiile de seră decât Statele Unite (care consumă mai mult combustibil fosil de persoană). *Protocolul de la Kyoto* din 1997 a adoptat o formulă complexă pentru reducerea emisiilor cu efect de seră la nivelele din 1990 în Nordul global în aproximativ un deceniu[16]. Ţările din Sud au primit un tratament preferenţial din moment ce nivelele lor (pe cap de locuitor) erau mult mai scăzute. Cu toate acestea, China anilor '90 a fost al doilea producător de dioxid de carbon din lume (după Statele Unite), şi este de aşteptat ca economia sa în creştere rapidă şi bazată pe consumul de cărbune să devină un puternic factor poluator în anii care vor urma. India a fost pe locul şase în lume (după Rusia, Japonia şi Germania). Obiectând la această acţiune de tip „blat", Congresul SUA a declarat prompt că nu va ratifica tratatul. Preşedintele George W. Bush s-a retras apoi de la negocierile care au urmat după Kyoto, declarând tratatul „mort". Între timp, China a început să îşi diminueze emisiile de carbon, în mod independent faţă de tratat, pe măsură ce renunţa la combustibilul său predominant, cărbunele.

Înaintând fără sprijinul american, 160 de ţări au fost de acord în 2001 să implementeze Protocolul de la Kyoto. Acordul cere ca până în anul 2012, 40 de ţări industrializate să-şi reducă emisiile de gaze la niveluri cu 5% sub cele din 1990 cu penalităţi obligatorii în caz de eşec. UE a promis 400 de milioane de dolari pe an pentru a ajuta Sudul să îşi reducă emisiile. Cele 55 de ratificări necesare pentru ca tratatul să intre în vigoare (din state totalizând 55% din emisiile mondiale) au depins de ratificarea Rusiei, dată fiind lipsa participării americane. După ani de întârziere, Rusia l-a ratificat în 2004, iar tratatul a intrat oficial în vigoare în februarie 2005.

16. David G. Victor, *The Collapse of the Kyoto Protocol and the Struggle to Slow Global Warming*, Princeton, 2001; Michael Grubb şi Duncan Brack (ed.), *The Kyoto Protocol: A Guide and Assessment*, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1999.

Uniunea Europeană a început să opereze pieţele pe care să se tranzacţioneze credite de emisii de carbon între 12.000 de întreprinderi industriale din toată Europa. Iar pe plan internaţional, tratatul a creat un comerţ cu credite pentru carbon, folosind principiile pieţei libere pentru a face ca reducerea emisiilor de carbon să fie mai eficientă. De exemplu, o societate pe acţiuni din Brazilia a câştigat credite de carbon prin arderea gazului metan dintr-un depozit de gunoi (pentru a genera electricitate) în loc să îl elibereze sub forma unui gaz cu puternic efect de seră. Investitorii europeni au cumpărat creditele şi au putut apoi să le vândă, să zicem, unei fabrici poluante din Europa de Est, unde reducerea emisiilor de carbon putea fi extrem de costisitoare[17].

Reducerile obligatorii ale emisiilor de carbon ca urmare a Protocolului de la Kyoto sunt programate să înceapă în 2008 şi să se încheie în 2012. Pe termen lung este neclar cât de eficient poate fi tratatul fără participarea SUA. În 2004 şi 2005, datele au arătat că încălzirea globală are loc mult mai rapid decât ne aşteptam, iar înrăutăţirea vremii a făcut din acest an unul extrem de costisitor pentru companiile de asigurări, mai ales după ce uraganul Katrina a devastat oraşul New Orleans. Însă în decembrie 2005, delegaţia americană s-a retras de la convorbirile pe tema climei, iar planurile pentru perioada de după 2012 au rămas neclare. Între timp, aproape jumătate din statele SUA, în special California, îşi planifică propriii paşi pentru a limita emisiile de gaze de seră. Acest lucru arată cum chestiunile ecologice acoperă mai multe nivele de analiză. Într-o perspectivă mai vastă, dilema încălzirii globale rămâne pe fond nerezolvată, iar în condiţiile unor mecanisme slabe de impunere, persistă îndoieli dacă statele care au semnat Protocolul de la Kyoto îşi vor îndeplini sarcinile la termen sau dacă le vor îndeplini vreodată.

Tehnologia poate ajuta la uşurarea negocierilor în viitor. Mulţi experţi susţin în prezent că se pot obţine rezultate extraordinare prin măsuri de eficientizare energetică şi prin alte soluţii care nu diminuează volumul de activitate economică, dar o fac mai curată şi mai eficientă. Deşi costisitoare, astfel de investiţii s-ar amortiza singure în cele din urmă, printr-o eficienţă economică mai mare. Dacă această abordare are succes, conflictele internaţionale asupra încălzirii globale vor fi diminuate.

Liderii japonezi cred că ţara lor poate profita prin câştigarea unui avantaj comparativ în tehnologiile ecologice. *Institutul de Cercetări în domeniul Tehnologiei Inovative pentru Pământ* (*ICTIP*), fondat de guvern şi de industrie, care avea 200 de angajaţi în 2003, dezvoltă metode de a filtra dioxidul de carbon din emisiile industriale[18]. ICTIP este o parte a unei campanii guvernamentale denumite *Noul Pământ 21* pentru coordonarea unei evoluţii a industriei japoneze către tehnologiile ecologice.

Programul Naţiunilor Unite pentru Mediul Înconjurător (UNEP), a cărui principală funcţie este monitorizarea condiţiilor ecologice, lucrează împreună cu Organizaţia Meteorologică Mondială pentru a măsura modificările în climatul global

17. Deborah Stowell, *Climate Trading: Development of Greenhouse Gas Markets*, Palgrave, Basingstoke, UK, 2005.
18. „Japan Bids for Global Leadership in Clean Industry", *Science*, 256, 22 mai 1992, p. 1144.

de la an la an. Din 1989, *Comitetul Interguvernamental asupra Modificării Climatice*, sprijinit de ONU, a servit drept forum de negocieri pe această temă[19].

Subţierea stratului de ozon

O a doua problemă atmosferică ce face obiectul negocierii între guvernele lumii este subţierea **stratului de ozon**[20]. Ozonul din partea superioară a atmosferei respinge razele ultraviolete dăunătoare care provin de la soare. Anumite substanţe chimice emanate de economiile industriale plutesc până în atmosferă şi interacţionează cu ozonul distrugându-l. Principala vină o poartă CFC, utilizate în mare măsură în refrigerare şi în sprayurile cu aerosoli. (Din păcate, ozonul produs prin arderea carburanţilor fosili nu înlocuieşte stratul de ozon de la înălţime, ci poluează partea inferioară a atmosferei.)

Pe măsură ce stratul de ozon se subţiază, mai multe raze ultraviolete ating suprafaţa pământului. Deasupra Antarcticii, unde stratul de ozon este cel mai subţire, gaura pare să devină mai mare. Nivelele reduse de ozon deasupra Americii de Nord au fost descoperite la începutul anilor '90, iar populaţia a fost avertizată să limiteze expunerea la soare pentru a diminua riscul de cancer al pielii. În cele din urmă, radiaţia mărită ar putea începe să ucidă vegetaţia, să reducă producţiile agricole şi să distrugă ecosistemele.

În mod evident, aceasta este o altă problemă specifică bunurilor colective, prin faptul că un stat beneficiază de folosirea CFC în economia sa, dacă majoritatea celorlalte state interzic utilizarea lor. Dar costurile înlocuirii CFC sunt mult mai mici decât cele ale rezolvării problemei încălzirii globale : CFC pot fi înlocuite cu alte substanţe chimice la costuri relativ modeste. Mai mult, consecinţele subţierii stratului de ozon sunt înţelese mai bine şi sunt mai directe decât cele ale încălzirii globale.

De aceea, statele au avut mai mult succes în negocierea acordurilor şi în dezvoltarea regimurilor care să rezolve problema ozonului. Prin **Protocolul de la Montréal** din 1987, 22 de state au căzut de acord să reducă CFC cu 50% până în 1998. În 1990, programul a fost accelerat, iar numărul semnatarilor a crescut : 81 de state au fost de acord să elimine CFC până în 2000. În 1992, cum mărturiile de subţiere a stratului de ozon s-au înmulţit, programul a fost accelerat din nou, principalele state industrializate retrăgând CFC până în 1995. Semnatarii au fost de acord în principiu să stabilească un fond (de dimensiuni şi cu surse nespecificate) pentru a ajuta statele din Lumea a Treia să achiziţioneze tehnologii de refrigerare alternative care să nu fie bazate pe CFC. Fără un asemenea efort, statele Sudului global ar fi tentate să „facă blatul" şi ar putea în cele din urma submina efortul. Şi acestor ţări li s-a dat termen până în 2010 să oprească treptat producţia. Ţările bogate au încetat producţia de CFC

19. United Nations Environment Program, *Global Environment Outlook (2002)*, Oxford, 2002.
20. Karen Litfin, *Ozone Discourses : Science and Politics in Global Environmental Cooperation*, Columbia, 1993 ; Ian H. Rowlands, *The Politics of Global Atmospheric Change*, St. Martin's Press, New York, 1995.

în 1996, iar cele sărace au început să reducă emisiile – ajutate oarecum de contribuţia de peste un miliard de dolari a Nordului, în timpul anilor '90, în beneficiul a 110 ţări din Sud. Cu toate acestea, chiar şi nivelele reduse de emisii globale de CFC dăunează stratului de ozon (din moment ce este nevoie de decenii pentru a fi neutralizate). Gaura de ozon continuă să se mărească. Cum plăţile din partea ţărilor bogate întârzie şi din cauza pieţei negre a CFC ieftine, nu este sigur că Sudul global va reuşi să elimine CFC până în 2010, aşa cum s-a convenit.

Protocolul de la Montréal asupra CFC este cel mai important succes atins până în prezent în negocierile internaţionale pentru prezervarea mediului global. Acesta a arătat că statele pot cădea de acord să ia măsuri împotriva ameninţărilor ecologice urgente, pot conveni asupra scopurilor şi măsurilor de contracarare a unor astfel de ameninţări şi pot împărţi costurile acestor măsuri într-un mod reciproc avantajos. Măsurătorile recente referitoare la cantitatea de CFC din atmosferă arată o descreştere de mai multe procente din anii '90 încoace. Însă cooperarea internaţională în problema ozonului nu s-a repetat în ceea ce priveşte alte probleme ecologice.

Biodiversitatea

Biodiversitatea se referă la diversitatea extraordinară de specii de plante şi animale care alcătuiesc ecosistemele pământului (global, regionale şi locale)[21]. Biologii cred că cele 1,4 milioane de specii pe care le-au identificat şi denumit sunt doar o mică parte din totalul speciilor (majoritatea fiind microorganisme). Unele specii, precum oamenii, sunt răspândite în toată lumea, în timp ce altele trăiesc doar într-un singur loc.

Din cauza distrugerii ecosistemelor de către oameni, numeroase specii au *dispărut*, iar altele sunt în pericol de extincţie. În cazul speciilor dispărute nu se mai poate face nimic. Cauzele dispariţiei lor includ vânătoarea sau pescuitul în exces, precum şi introducerea unor specii care, aglomerând habitatul zonal, au dus la dispariţia unor specii existente. Dar cea mai importantă cauză este *pierderea habitatului* – distrugerea pădurilor tropicale, poluarea lacurilor şi a apelor curgătoare şi pierderea terenurilor agricole în favoarea extinderii urbane. Deoarece ecosistemele se bazează pe interrelaţii complexe între specii, pierderea microorganismelor poate duce la poluarea cronică a râurilor sau la deşertificarea terenului arabil.

Întrucât ecosistemele sunt atât de complexe, consecinţele dispariţiei unei specii sau ale pierderii unui habitat sau ecosistem sunt, de obicei, imposibil de estimat. În general, activităţile care duc la pierderea unui habitat sunt profitabile din punct de vedere economic, deci există costuri reale asociate cu limitarea unor asemenea activităţi. De exemplu, exploatarea forestieră în nord-vestul Statelor Unite a fost restricţionată pentru a se salva de la dispariţie bufniţa pătată. Nimeni nu poate şti cu siguranţă ce

21. Timothy M. Swanson (ed.), *The Economics and Ecology of Biodiversity Decline : The Forces Driving Global Change*, Cambridge, 1998.

efect ar avea dispariția bufniței, însă costurile pentru muncitorii forestieri sunt evidente și imediate.

Prezervarea speciilor este astfel un bun colectiv asemănător încălzirii globale; costurile sunt imediate și substanțiale, însă beneficiile sunt pe termen lung și vag definite. În ceea ce privește biodiversitatea, efectele politicilor tind să fie mai locale decât în cazul încălzirii globale, astfel încât, până la un punct, problema poate fi inclusă în competența statelor. Dar într-o măsură surprinzătoare, biodiversitatea dintr-un stat afectează calitatea mediului dintr-un altul. Stratul de pământ de la suprafață din Africa este dus de vânt și se depozitează în America de Sud; fluturii regali care nu au reușit să se reproducă în Mexic în 1991 nu au apărut în Noua Anglie în 1992.

S-a ajuns cu greu la un acord internațional asupra împărțirii costurilor ocrotirii biodiversității. O convenție a ONU asupra comerțului cu specii în pericol a redus, dar nu a eliminat, acest comerț. La Summitul Pământului din 1992 a fost adoptat un tratat asupra biodiversității care a obligat semnatarii să ocrotească habitatele și a convins statele bogate să plătească statele sărace pentru drepturile de a folosi produse biologice comercial profitabile extrase din specii rare din habitate protejate (precum medicamentele din copacii pădurilor tropicale). Cu toate acestea, din cauza temerilor că ar putea fi limitate drepturile de brevetare în domeniul biotehnologiei, SUA nu au semnat tratatul. Au făcut-o în 1993, cu stipulări, dar nu l-au ratificat. Începând din 2001, participanții la tratatul asupra biodiversității includ toate statele membre ale ONU, cu excepția Statelor Unite și a nouă țări mici. Statele Unite participă la alte tratate biologice, cum ar fi Convenția din 1971 asupra Mlaștinilor și Convenția din 1973 asupra Comerțului Internațional cu Specii Amenințate cu Dispariția (CCISAD).

Mulți ecologiști au o preocupare specială pentru balene și delfini care, ca și oamenii, sunt mamifere cu un creier de mari dimensiuni. În ultimii 20 de ani, activiștii ecologiști au convins statele să fie de acord cu regimurile internaționale pentru protejarea balenelor și delfinilor. **Comisia Internațională privind Vânarea Balenelor** (OIG) a stabilit cote pentru vânatul anumitor specii de balene; participarea este voluntară, iar Norvegia a renunțat la ea în 1992, când a decis unilateral că ar putea să-și mărească volumul capturii fără a pune speciile în pericol. *Comisia Interamericană pentru Tonul Tropical* (tot OIG) reglementează metodele folosite pentru pescuitul tonului, având ca scop minimizarea pierderilor de delfini.

Statele Unite, care consumă jumătate din cantitatea mondială de ton, au mers mai departe și cer unilateral – prin Actul de Protecție a Mamiferelor Marine – ca pentru tonul comercializat pe teritoriul SUA să fie folosite metode care protejează delfinii. Sub incidența acestei legi, Statele Unite au interzis în 1990 importul de ton din Mexic și Venezuela. Aceste țări, care nu s-ar putea conforma legii americane la fel de ușor precum ar putea industria americană de ton, au prezentat cazul în fața GATT (vezi p. 426) și au câștigat. Însă Statele Unite nu s-au supus reglementărilor GATT, în ciuda apelurilor din partea CE și a altor zeci de state. Flota de ton a Venezuelei a fost redusă la mai puțin de o treime din dimensiunile sale anterioare[22].

22. James Brooke, „America – Environmental Dictator? ", *The New York Times*, F7, 3 mai 1992.

Astfel de conflicte prevestesc viitoare lupte între ecologişti şi susţinătorii liberului schimb[23]. Aceştia din urmă susţin că statele nu trebuie să folosească legislaţia internă pentru a urmări scopuri ecologice globale. Ecologiştii nu vor să renunţe la legile naţionale pentru a căror adoptare au muncit decenii la rând, în faţa opoziţiei companiilor industriale. De exemplu, Legea americană pentru Aer Curat a redus cu succes poluarea în marile oraşe americane, însă reglementările au trebuit revizuite în 1997, prin decizia OMC, pentru a permite benzinei rafinate din Venezuela şi Brazilia să concureze pe pieţele americane. Ecologiştii au adoptat broasca-ţestoasă ca simbol al opoziţiei lor faţă de OMC, după ce aceasta din urmă a învins reglementările americane conform cărora creveţii trebuiau prinşi în plase din care broaştele-ţestoase de mare (o specie ameninţată) să poată scăpa. Acţiunile OMC în cazuri precum disputele asupra benzinei sau creveţilor sunt bazate pe *aplicarea* nedreaptă a regulilor ecologice pentru companiile interne în raport cu cele străine. Cu toate acestea, în termeni practici, efectul este negativ din perspectiva ecologiştilor.

În ultimii ani, şi în modul cel mai spectaculos la Summitul eşuat de la Seattle al OMC din 1999, o coaliţie a grupurilor ecologiste americane a pornit o campanie împotriva „birocraţilor fără chip" de la OMC care nu ţin cont de legile naţionale cum ar fi cea referitoare la ton ; aceşti birocraţi sunt prezentaţi ca agenţi ai CMN-urilor, pornite să mărească profiturile fără nici o consideraţie pentru mediu. Conflicte recente au apărut în privinţa legilor americane ce restricţionau importurile de alimente cu reziduuri de pesticide şi asupra normativelor europene legate de importurile de produse agricole şi farmaceutice modificate genetic, pe care Statele Unite vor să le exporte în lumea întreagă.

Astfel, abordările unilaterale ale chestiunilor legate de biodiversitate sunt problematice, deoarece subminează liberul schimb, iar cele multilaterale – din cauza chestiunii bunurilor colective. Nu este surprinzător că reacţia internaţională cu privire la dispariţia speciilor a fost destul de ineficientă până în prezent.

Pădurile şi oceanele

Două tipuri de habitat – pădurile tropicale şi oceanele – sunt deosebit de importante pentru biodiversitate *şi* pentru atmosferă. Ambele sunt rezervoare de resurse profitabile din punct de vedere comercial, cum ar fi lemnul şi peştele. Diferă prin faptul că pădurile sunt localizate aproape în totalitate pe teritoriul unui stat, în timp ce oceanele se află în afara teritoriului statelor, fiind parte a bunurilor comune.

23. W. Bradnee Chambers (ed.), *Inter-Linkages : The Kyoto Protocol and the International Trade and Investment Regimes*, Brookings, Washington, DC, 2001 ; Dani Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far ?* Institute for International Economics, Washington, DC, 1997 ; Daniel C. Esty, *Greening the GATT : Trade, Environment and the Future*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1994 ; Brian R. Copeland şi M. Scott Taylor, *Trade and the Environment : Theory and Evidence*, Princeton, 2003.

Pădurile tropicale

Jumătate din totalul speciilor lumii trăiesc în *pădurile tropicale*, care refac oxigenul şi reduc dioxidul de carbon din atmosferă - încetinind încălzirea globală. De pădurile tropicale beneficiază astfel toate statele lumii; acestea sunt bunuri colective.

Negocierile internaţionale asupra prezervării pădurilor tropicale au făcut progrese notabile, probabil pentru că majoritatea aparţin câtorva state. Ele au puterea de a accelera sau de a încetini distrugerea pădurilor, iar negocierile internaţionale vizează acorduri de a transfera costurile dinspre aceste câteva state spre un grup mai mare de ţări care beneficiază de pădurile tropicale. Această problemă a bunurilor colective este mai simplă şi are mai puţini actori decât încălzirea globală.

Păduri tropicale există şi în câteva ţări bogate (inclusiv Statele Unite), dar majoritatea se află în state sărace precum Brazilia, Indonezia, Malaysia şi Madagascar. Asemenea state pot beneficia economic de pe urma exploatării pădurilor - tăind nestingherite cherestea, defrişând pământ pentru agricultură şi exploatând minele[24]. Până de curând (şi în continuare într-o anumită măsură), liderii statelor bogate au fost cei mai interesaţi de încurajarea creşterii economice maxime în statele sărace, astfel încât datoriile externe să poată fi plătite - fără a ţine seama de daunele ecologice. Banca Mondială, de exemplu, a fost criticată de ecologişti pentru că a oferit ajutor tehnic şi investiţii pentru construirea de mari baraje în zone sensibile din punct de vedere ecologic ale Lumii a Treia.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Islandei, Mary McAleese

PROBLEMA *Echilibrarea preocupărilor ecologice şi economice*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Irlandei. Organismele modificate genetic (OMG) sunt foarte controversate în Europa, inclusiv în ţara dumneavoastră. În 1997, de exemplu, Irlanda a aprobat cu reţinere un permis pentru CMN-ul global Monsanto de a cultiva sfeclă de zahăr în apropiere de Dublin. După ce câteva încercări legale de a opri plantarea sfeclei au eşuat, activiştii au distrus recolta, înainte ca aceasta să poată fi culeasă.

În trecut aţi sprijinit în tăcere mai multe firme irlandeze de biotehnologie, cu iniţiative în domeniul cercetării. Acestea au produs o serie de progrese care îi oferă Irlandei un avantaj semnificativ în acest domeniu în faţa celorlalte state europene. Mai multe CMN-uri sunt gata să beneficieze de aceste cercetări, furnizându-vă investiţii şi venit din impozite.

Din păcate, abordarea dumneavoastră „pozitivă, dar precaută" nu este populară în rândul opiniei publice. Unii sunt îngrijoraţi că reputaţia Irlandei de „Insulă Verde" va avea de suferit, fiind afectat turismul – o sursă principală de venit pentru ţara

24. Peter Dauvergne, *Loggers and Degradation in the Asia-Pacific: Corporations and Environmental Management*, Cambridge, 2001; Roberto P. Guimãraes, *The Ecopolitics of Development in the Thirld World: Politics and Environment in Brazil*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1991.

dumneavoastră. Alții se alătură corului opoziției europene față de OMG, preocupată de posibilele efecte ecologice ale acestor produse.

În primăvara anului 2004, Uniunea Europeană (UE) a aprobat încetarea moratoriului asupra vânzărilor de produse conținând OMG (Irlanda votând alături de majoritate), parțial din cauza amenințării Statelor Unite de a face o plângere la OMC împotriva statelor UE. Statele Unite sunt cel mai mare partener comercial al Irlandei, dar statele UE luate împreună constituie cea mai importantă piață de export a țării dumneavoastră.

SCENARIUL Imaginați-vă că balanța puterii în UE se înclină împotriva OMG, odată cu admiterea statelor central-europene. Acum, UE nu va aproba comercializarea produselor modificate genetic în spațiul comunitar. Astfel, deși ar fi încă legal să cultivați recolte modificate genetic, nu ar fi legal să le exportați în țările UE.

Recoltele modificate genetic ar putea furniza beneficii economice țării dumneavoastră. Dat fiind avantajul tehnologic comparativ pe care îl dețineți în acest domeniu, economia dumneavoastră este gata să profite de pe urma extinderii utilizării organismelor modificate genetic printr-o producție agricolă crescută și prin intensificarea activității CMN-urilor. Statele Unite nu au nici un fel de reglementări în privința importului de produse modificate genetic și ar fi deschise la asemenea exporturi.

Organismele modificate genetic atrag și posibile pericole. Unii ecologiști avertizează că ele ar putea avea efecte negative asupra ecologiei, vieții speciilor și sănătății umane. Mulți dintre partenerii dumneavoastră din UE vor evita produsele dumneavoastră modificate genetic, închizându-vă o vastă piață de export pentru aceste bunuri. Pe plan intern, extinderea producției va fi controversată.

CE POLITICĂ ALEGEȚI Continuați să încurajați tacit dezvoltarea recoltelor modificate genetic? Îi urmați pe noii membri ai UE în opoziția față de organismele modificate genetic din respect pentru îngrijorarea ecologică pe termen lung provocată de aceste produse? Lucrați cu CMN-urile pentru a folosi avantajul dumneavoastră comparativ în vederea câștigului economic? Cum echilibrați prosperitatea economică cu preocuparea pentru mediu?

Acum că statele bogate au un interes în protejarea pădurilor tropicale, acestea oferă bani și sprijin pentru dezvoltare, ca factor de influență în determinarea statelor mai sărace să-și ocrotească pădurile, în loc să le exploateze. Prin acorduri internaționale încheiate la începutul anilor '90, țările bogate contribuie în acest scop cu sute de milioane de dolari ca ajutoare externe. În câteva țări ale Lumii a Treia, împovărate de datorii externe uriașe, ecologiștii și bancherii din Nord au pus la cale schimburi de genul „datorie – natură", prin care o datorie este anulată în schimbul acordului statului de a ocroti pădurile.

Brazilia în mod special a răspuns acestor acorduri cu pași semnificativi. În prima parte a anilor '60, guvernul sprijinise inițiativa ca bazinul Amazonului să fie populat și exploatat. La începutul anilor '90, guvernul a adoptat politici noi și ambițioase de echilibrare a exploatării economice a bazinului Amazonului cu necesitățile prezervării ecologice și cu drepturile băștinașilor. Cu toate acestea, un studiu din 1999 a dezvăluit faptul că pădurile dispar de două ori mai repede decât se estimase anterior.

Oceanele

Oceanele, care acoperă 70% din suprafaţa pământului, sunt (ca şi pădurile tropicale) un element-cheie în reglarea climatului şi menţinerea biodiversităţii. Şi oceanele sunt ţinte atractive pentru utilizările economice pe termen scurt, care provoacă daune ecologice de lungă durată. Asemenea utilizări includ pescuitul în exces, deversările de reziduuri toxice şi nucleare (şi alte reziduuri) şi transporturile de petrol pe distanţe lungi cu deversări repetate. Spre deosebire de pădurile tropicale, oceanele nu aparţin nici unui stat, ci sunt bunuri comune globale[25]. Acest lucru face problema bunurilor colective mai dificilă, pentru că nu există nici o autoritate care să impună reglementări. Prezervarea oceanelor depinde de cooperarea a mai mult de o sută de state şi a mii de actori nestatali.

„Blatiştii" au ocazii mari de a profita. De exemplu, *năvoadele* sunt plase uriaşe de pescuit, lungi de mai mulţi kilometri, care strâng totul în cale. Acestea sunt foarte profitabile, dar distrug mediul oceanic durabil. Majoritatea statelor au interzis în prezent folosirea lor (sub presiunea mişcării ecologiste). Cu toate acestea, nici un stat nu are autoritatea de a acţiona în **apele internaţionale** pentru a opri folosirea ilegală a acestor plase.

O soluţie pe care statele au urmat-o implică „îngrădirea" unei suprafeţe mai mari de ocean. Apele teritoriale s-au extins la sute de mile depărtare de coastă (şi în jurul insulelor), astfel încât suveranitatea statului îngrădeşte resurse substanţiale (zone de pescuit şi rezerve petroliere şi minerale). Această soluţie a fost urmată în contextul negocierilor multilaterale mai vaste asupra managementului oceanului.

Convenţia Naţiunilor Unite asupra Dreptului Mării (UNCLOS), negociată din 1973 până în 1982, guvernează folosirea oceanelor. După o întârziere de peste un deceniu şi după renegocierea unor prevederi referitoare la mineritul la mare adâncime, SUA au semnat convenţia în 1994. Tratatul UNCLOS a stabilit reguli asupra apelor teritoriale – 12 mile pentru navigaţie şi o zonă exclusivă de 200 de mile pentru activităţi economice, cum ar fi pescuitul şi exploatarea minieră. Limita de 200 de mile a adus un procent substanţial din resursele profitabile ale oceanului sub controlul a douăsprezece state (vezi figura 11.1).

Pescuitul în exces şi alte probleme similare ale managementului „bunurilor comune" din oceanul mondial au fost rezolvate prin trecerea celor mai importante regiuni ale oceanului sub controlul exclusiv al statelor. Ele se află în cadrul aşa-numitelor zone economice exclusive (ZEE) de 200 de mile controlate de state sub incidenţa condiţiilor impuse prin tratatul UNCLOS.

---

25. Elisabeth Mann Borgese, *The Oceanic Circle : Governing the Seas as a Global Resource*, UN University Press, New York, 1999 ; Giulio Pontecorvo (ed.), *The New Order of the Oceans*, Columbia, 1986.

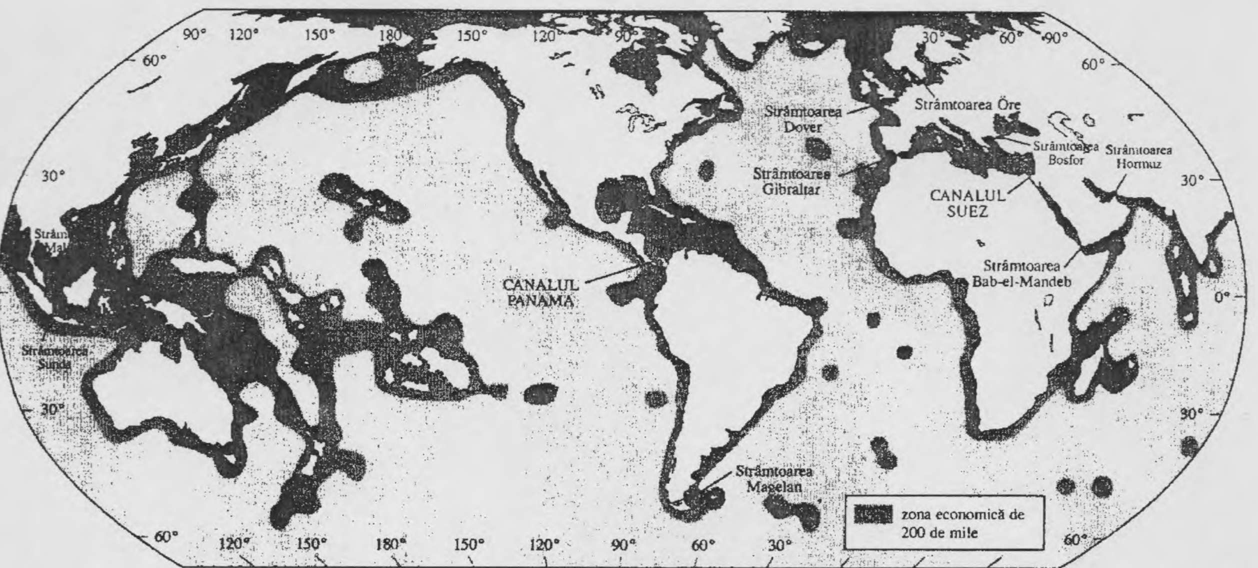

Figura 11.1. *Apele controlate de stat (adaptare după Andrew Boyd, An Atlas of World Affairs, ediţia a IX-a, Routledge, New York, 1992)*

Pescuitul în exces şi alte probleme similare ale gestionării bunurilor colective au fost reglementate prin trecerea unor porţiuni importante din ocean sub autoritatea statelor. Zonele protejate sunt zone economice de 200 de mile aflate sub controlul statelor, conform Tratatului UNCLOS.

ABORDARE TEORETICĂ

Lupta pentru peşte

În 1995, Canada a început impunerea unilaterală a regulilor de pescuit dincolo de zona sa economică exclusivă de 200 de mile, folosind forţa militară de mai multe ori, pentru a ameninţa vasele de pescuit spaniole, la un moment dat chiar reţinând unul. Aceste acţiuni au părut să pregătească terenul pentru o confruntare neplăcută între aliaţi (Canada şi Uniunea Europeană). În schimb, a fost încheiat un acord care limita metodele de pescuit şi exploatările în zonă, aşa cum dorise Canada. Cum am putea explica acest episod în termeni teoretici?

Realismul ar observa eficienţa recurgerii de către Canada la forţa militară, ceea ce a mărit considerabil costul rezistenţei europene şi a făcut să merite ca UE să ajungă la înţelegere cu cerinţele canadiene. Din moment ce tratate precum UNCLOS sunt privite cu un oarecare scepticism de către realişti, aceştia ar atribui succesul Canadei apropierii sale – uşurinţa mai mare cu care flota sa militară îşi putea desfăşura forţele în aria de dispută – şi dorinţei sale mai mare de a triumfa (reflectând faptul că problema afecta interesele naţionale ale Canadei mult mai mult decât pe cele ale UE).

Cu toate acestea, liberalii ar putea observa că UE este mult mai puternică decât Canada, în general, deci simpla politică de putere nu oferă un punct de plecare prea bun pentru explicarea rezultatului. Liberalii ar putea scoate mai degrabă în evidenţă problema bunurilor colective generată de pescuitul în exces şi ar putea observa că dorinţa Canadei de a prelua de bunăvoie costurile impunerii regulilor a rezolvat eficient dilema. Rămâneau de negociat doar termenii pentru ceea ce se impunea (regulile concrete pentru pescuit), iar aici conflictul de interese era mic în comparaţie cu gama generală de beneficii reciproce create de cooperarea economică strânsă dintre Canada şi UE. Ideea că impunerea unilaterală ar putea rezolva dilema bunurilor colective este sprijinită de comentariile preşedintelui unei conferinţe a ONU care lucra la un tratat internaţional asupra pescuitului. El a observat că acordul dintre Canada şi UE „va ajuta discuţiile noastre de aici, deoarece stabileşte principiul că se poate inspecta şi monitoriza în largul mării".

Diverse interpretări lasă drepturile economice în dispută, în mai multe zone. În Marea Chinei de Est, China a trimis în 2005 cinci nave de război pentru a-şi susţine revendicările asupra unui zăcământ de gaze revendicat parţial de Japonia. China începuse forarea, iar Japonia, la rândul său, oferise drepturi de forare unei companii japoneze. Revendicarea Chinei, formulată în baza unui tratat privind platoul continental, vine în contradicţie cu cea a Japoniei, vizând o ZEE.

Un conflict a apărut din cauza unei mici porţiuni din platforma continentală din Newfoundland (Terra Nova), care se afla la mică distanţă de zona de 200 de mile controlată de Canada. Marina militară canadiană a hărţuit vasele de pescuit spaniole din acea zonă, care, pretindeau canadienii, pescuiau în exces şi puneau astfel în pericol populaţiile piscicole aflate în cea mai mare parte în cadrul limitei de 200 de mile. Deşi Uniunea Europeană a acuzat Canada de „piraterie" în largul mării, cele două părţi au ajuns în 1995 la un acord asupra nivelelor şi metodelor de pescuit. În 1994, navele de război ruseşti au alungat zeci de vase de pescuit străine din Marea Ohoţk (unde limita de 200 de mile lasă în centru un mic spaţiu de ape adânci).

Conflicte similare s-ar putea isca lângă Norvegia, în Africa de Vest, în sudul Pacificului şi în Oceanul Indian.

UNCLOS a formulat de asemenea un principiu general conform căruia oceanele sunt un patrimoniu comun al umanităţii. A fost creat un mecanism, prin intermediul unei Autorităţi Internaţionale pentru Fundul Mărilor şi Oceanelor, pentru a împărţi o parte din averea pe care statele bogate ar putea-o obţine din extragerea mineralelor de pe fundul oceanului (dincolo de cele 200 de mile).

Grupurile ecologiste private au fost jucători activi în privinţa oceanelor, la fel ca şi în cazul pădurilor tropicale – presând guvernele şi CMN-urile să-şi modifice politicile şi activităţile. Tacticile includ acţiune directă (precum vasele organizaţiei Greenpeace care urmăreau pas cu pas barjele cu reziduuri), lobby, procese şi educaţie publică. Aceste tactici au folosit în mod eficient comunicaţiile globale (vezi capitolul 10, p. 519) - înregistrarea video a unui eveniment dramatic petrecut departe, în largul oceanului poate fi urmărită de milioane de telespectatori.

Antarctica

La fel ca şi oceanele, *Antarctica* nu aparţine nici unui stat[26]. Cu toate acestea, valoarea strategică şi comercială a continentului este limitată şi nu multor state le pasă de el. Astfel, statele au avut succes în încheierea unor acorduri în ceea ce priveşte Antarctica, deoarece costurile erau mici şi participanţii puţini. **Tratatul Antarcticii din 1959** - unul dintre primele tratate multilaterale referitoare la mediu - interzice activitatea militară, precum şi prezenţa armelor nucleare sau deversarea deşeurilor nucleare. El nu reglementează pretenţiile teritoriale asupra continentului, lăsându-le pentru soluţionare într-un viitor îndepărtat şi stabileşte un regim conform căruia diferite state pot desfăşura cercetări ştiinţifice în Antarctica. Tratatul a fost semnat de toate statele care aveau interese în zonă, inclusiv ambele superputeri. În 1991, Greenpeace convinsese semnatarii tratatului să transforme continentul într-un „parc mondial". Antarctica este, în mare, un succes în politica ecologică mondială.

Poluarea

Poluarea creează, în general, o problemă a bunurilor colective, dar una care este rareori de anvergură globală. Poluarea este mai frecvent o chestiune regională sau bilaterală. Cu câteva excepţii – cum ar fi deversarea în mare –, efectele poluării sunt limitate la statul unde are loc şi la vecinii săi apropiaţi – emisiile industriale americane de fum contribuie la ploaia acidă din Canada, dar nu afectează în mod direct statele îndepărtate. Teribila poluare a aerului în China ucide anual aproape o jumătate de milion de chinezi, dar puţini străini. Chiar şi atunci când poluarea trece graniţele,

26. Olav Schram Stokke şi Davor Vidas (ed.), *Governing the Antarctic : The Effectiveness and Legitimacy of the Antarctic Treaty System*, Cambridge, 1997 ; Gail Osherenko şi Oran R. Young, *The Age of the Arctic : Hot Conflicts and Cold Realities*, Cambridge, 1989.

cele mai puternice efecte ale sale sunt în apropierea sursei. Acest efect localizat face ca problema bunurilor colective să fie mai puţin dificilă, deoarece un stat poluator rareori se poate eschiva în totalitate şi există un număr limitat de jucători. Efectele poluării sunt de asemenea mai tangibile decât încălzirea globală sau gaura în stratul de ozon.

În mai multe regiuni – mai ales în Europa şi în Orientul Mijlociu –, statele sunt strâns înghesuite sub acelaşi aer, lângă acelaşi râu sau aceleaşi bazine marine. În asemenea situaţii, combaterea poluării trebuie negociată adesea pe plan multilateral. În timpul Războiului Rece, problema internaţională a poluării a fost exacerbată în Europa de incapacitatea statelor vest-europene de a impune limite asupra celor est-europene, a căror poluare era notorie. Aceste probleme sunt tratate abia acum.

Mai multe acorduri regionale caută să limiteze **ploaia acidă**, cauzată de poluarea aerului. Ploaia acidă trece adesea graniţele. Statele europene – ale căror păduri au fost grav afectate – au fost de acord să limiteze poluarea aerului şi ploaia acidă, pentru beneficiul reciproc. În 1988, 24 de state europene au semnat un tratat pentru limitarea până în 1995 a emisiilor de oxid de azot la nivelele din 1988. După lungi negocieri, Statele Unite şi Canada au semnat acorduri bilaterale pentru a limita şi ele poluarea. Aceste acorduri regionale au funcţionat destul de bine.

Chiar şi atunci când poluarea aerului, în sine, nu depăşeşte graniţele, ea poate duce la conflicte internaţionale. De exemplu, sătenii din Indonezia s-au plâns că vaporii de mercur eliberaţi în aer în urma exploatării unei mine aurifere, începută în 1996, i-a îmbolnăvit. Aceasta ar fi fost o chestiune locală între săteni, companie şi guvernul indonezian, cu excepţia faptului că firma era cea mai mare companie de exploatare a aurului din lume, cu bazele în Statele Unite. Un raport intern al companiei, redactat în 2001, a avertizat că eforturile de a creşte producţia de aur (şi, prin urmare, profiturile) ocoleau controalele asupra poluării şi emanau cantităţi periculoase de mercur în aer. Până în 2004, tot aurul fiind extras, mina s-a închis. În 2005, oficialii indonezieni au înaintat acuzaţii penale împotriva directorilor americani, care au negat orice nereguli[27].

Şi *poluarea apei* depăşeşte deseori graniţele, în special deoarece poluarea industrială, deşeurile umane şi fertilizatorii şi pesticidele agricole tind să ajungă toate în râuri şi mări. De exemplu, în 2005, o uriaşă deversare chimică în nord-estul Chinei a poluat un râu care curge pe teritoriul Rusiei. Agenţiile regionale care reglementează transportul pe râurile europene intens circulate se ocupă acum şi de poluare. Bazinul mediteranean este intens poluat şi greu de supravegheat, deoarece este mărginit de foarte multe state[28]. Marile lacuri de la graniţa dintre SUA şi Canada deveniseră foarte poluate în anii '70, dar întrucât această problemă afecta doar două ţări, era mai uşor de rezolvat, iar situaţia s-a îmbunătăţit în ultimii ani.

Deşeurile toxice şi *nucleare* constituie o problemă specială din cauza pericolelor pe termen lung pe care le provoacă. Statele încearcă în mod ocazional să transporte

27. Jane Perlez, „Mining Giant Told It Put Toxic Vapors into Indonesia's Air", *The New York Times*, A1, 22 decembrie 2004.
28. Peter M. Haas, *Saving the Mediterranean* (vezi n. 5 din acest capitol).

astfel de deşeuri în afara teritoriilor lor. Acordurile internaţionale interzic în prezent deversarea de deşeuri toxice şi nucleare în apele mării (o problemă evidentă a bunurilor colective). Dar asemenea deşeuri au fost trimise în ţările Lumii a Treia pentru depozitare, în schimbul unor taxe. De exemplu, cenuşa toxică din Pennsylvania a devenit material pentru cărămizi în Guineea, iar deşeurile nucleare italiene au fost trimise în Nigeria.

În ultimii ani, au fost create norme împotriva exportului de deşeuri toxice, privit ca o formă de exploatare a ţării receptor. În 1989, 100 de state au semnat sub auspiciile ONU un tratat de reglementare a transporturilor de deşeuri toxice şi nucleare şi de prevenire a transportării lor în secret prin afaceri corupte. Alte patruzeci de ţări din Africa nu au semnat tratatul, dar au cerut încetarea completă a transporturilor de deşeuri toxice spre Africa. Într-un caz renumit din anii '80, un vas care transporta 14.000 de tone de deşeuri toxice din incineratorul de gunoi al Philadelphiei a petrecut trei ani călătorind de pe un continent pe altul, în căutarea unui stat care să dorească să-i preia încărcătura, care a fost în cele din urmă deversată în mod ilegal în mare şi pe o plajă din Haiti, unde a şi rămas. Patronii vasului au fost închişi pentru sperjur.

În anii '50, testele nucleare în atmosferă au creat un nor radioactiv care a străbătut kilometri întregi înainte de a cădea înapoi pe pământ. După ce s-a descoperit că laptele băut de şcolarii din SUA conţinea iod radioactiv, alarma în privinţa norului radioactiv a dus, în 1963, la o limitare a testelor, ceea ce a oprit testele nucleare la suprafaţă.

În 1986, o scurgere la uzina nucleară sovietică de la **Cernobîl**, Ucraina, a creat o radioactivitate care s-a răspândit, purtată de aer, deasupra unei mari părţi din Europa, din Italia în Suedia. Accidentul a exemplificat noua realitate – aceea că deciziile economice şi tehnice luate într-un stat pot avea consecinţe ecologice pentru alte ţări. Liderii sovietici au înrăutăţit lucrurile neanunţând statele vecine despre accident.

În privinţa poluării apelor şi a aerului, atât acţiunile unilaterale ale statelor, cât şi acordurile internaţionale au fost adesea fezabile şi eficiente. În ultimele decenii, calitatea apei râurilor s-a îmbunătăţit în majoritatea regiunilor industrializate. Economiile de piaţă au început să trateze poluarea ca pe orice alt cost de producţie care ar trebui perceput de la cel care poluează, şi nu de la întreaga societate. Unele guverne au început să împartă „drepturi de poluare" pe care companiile aveau posibilitatea să le cumpere şi să le vândă pe piaţa liberă.

În fostul bloc sovietic, deceniile de industrializare planificată la nivel central au creat mai multe probleme ecologice grave, care s-ar putea dovedi de nerezolvat[29]. Cu daune ecologice şi efecte cutremurătoare asupra sănătăţii umane, fostele republici sovietice sărăcite economic trebuie să negocieze acum asupra limitării poluării şi

29. Murray Feshbach, *Ecological Disaster : Cleaning Up the Hidden Legacy of the Soviet Regime*, Brookings, Washington, DC, 1995 ; Klaus Schleicher (ed.), *Pollution Knows No Frontiers : A Reader*, Paragon, New York, 1992 ; Erika Weinthal, *State Making and Environment Cooperation : Linking Domestic and International Politics in Central Asia*, MIT, 2002.

reparării daunelor. De exemplu, intens poluata Mare Aral, aparţinând înainte unui singur stat, Uniunea Sovietică, ţine acum de două state, Kazahstan şi Uzbekistan. Altădată a patra mare interioară ca mărime din lume, aceasta s-a redus la jumătate, iar zonele sale uriaşe de pescuit au fost distruse, după ce în era sovietică un megaproiect de irigaţii pentru creşterea bumbacului în deşert a deviat râurile care se vărsau în Marea Aral şi le-a poluat cu pesticide. Fostele oraşe piscicole s-au regăsit la zeci de kilometri depărtare de ţărm. În anii '90, ecologiştii au renunţat la eforturile de a salva Marea Aral, după ce liderii politici locali şi internaţionali au eşuat în implementarea planurilor de rezolvare a problemei. Populaţiile locale au suferit de pe urma efectelor larg răspândite asupra sănătăţii, provocate de dezastru.

Resursele naturale

Mediul natural nu este doar un ecosistem fragil care are nevoie de protecţie ; este de asemenea un depozit de resurse naturale. Cum extracţia resurselor aduce statelor bogăţie (şi, prin urmare, putere), aceste resurse devin în mod regulat o sursă de conflicte internaţionale[30]. Fiind localizate în cea mai mare parte pe teritoriul statelor, ele nu prezintă o problemă a bunurilor colective. Mai degrabă statele negociază (folosind diverşi factori de influenţă) în privinţa acestor resurse vitale.

Trei aspecte conturează rolul resurselor naturale în conflictul internaţional. Mai întâi, ele sunt necesare pentru funcţionarea unei economii industriale (uneori chiar şi a uneia agrare). În al doilea rând, sursele lor – zăcăminte, râuri şi aşa mai departe – sunt asociate cu anumite teritorii asupra cărora statele încearcă să-şi impună controlul. În al treilea rând, resursele naturale tind să fie distribuite inegal : rezerve bogate în unele state şi lipsind în altele. După cum arată aceste observaţii, comerţul cu resurse naturale este extrem de profitabil, prin el creându-se un plus de bogăţie. De asemenea, comerţul cu resurse este destul de politizat – creând imperfecţiuni ale pieţei precum monopolul, oligopolul şi manipularea preţului, uneori prin carteluri (vezi „Politica pieţelor" la p. 409).

Energia mondială

Din variatele resurse naturale de care au nevoie statele, resursele energetice (carburanţii) sunt esenţiale. Carburanţii comerciali care pun în mişcare economiile industriale ale lumii sunt petrolul (aproximativ 40% din consumul energetic mondial), cărbunii (30%), gazele naturale (25%) şi centralele hidroelectrice şi nucleare (5%). Carburanţii fosili

30. Mark W. Zacher (ed.), *The International Political Economy of Natural Resources*, Edward Elgar, Brookfield, VT, 1993 ; Ronnie D. Lipschutz, *When Nations Clash : Raw Materials, Ideology, and Foreign Policy*, Ballinger, New York, 1989 ; Ian Bannon şi Paul Collier (ed.), *Natural Resources and Violent Conflict : Options and Actions*, World Bank, Washington, 2003.

(cărbunele, petrolul şi gazele) totalizează 95% din consumul energetic mondial. O parte din energia consumată ca electricitate provine din barajele hidroelectrice sau din centralele nucleare, dar cea mai mare parte este generată de arderea carburanţilor fosili în uzine generatoare de electricitate.

Imaginaţi-vă o stivă de cărbune care cântăreşte 12 tone, aproximativ greutatea a nouă automobile. Energia eliberată prin arderea acelei cantităţi de cărbune echivalează cu energia folosită anual de un american. Bineînţeles, oamenii mai bogaţi consumă mai multă energie decât cei mai săraci, dar 12 tone reprezintă media.

Tabelul 11.1 arată consumul energetic pe cap de locuitor în nouă regiuni ale lumii. Cele patru regiuni industrializate din Nord folosesc mult mai multă energie de persoană decât cele din Sud. Deoarece Asia şi Africa au puţine industrii, America de Nord foloseşte de 25 de ori mai mult decât Asia sau Africa. Între statele industrializate există diferenţe în privinţa *eficienţei* utilizării energiei – PIB produs pe unitate de energie consumată. Cele mai puţin eficiente sunt Rusia şi Europa de Est (chiar şi înainte de criza economică actuală din regiune) ; America de Nord este de asemenea destul de ineficientă ; Europa Occidentală şi Japonia sunt cele mai eficiente în privinţa energiei.

Comerţul internaţional cu energie joacă un rol vital în economia mondială. Aşa cum arată tabelul 11.1, regiunile Vestului industrializat sunt importatoare nete de energie. Împreună, ele importă în fiecare an energie echivalentă cu mai mult de un miliard de tone de cărbune. Celelalte şase regiuni ale lumii sunt exportatoare nete de energie.

Deşi toate formele de energie sunt exportate pe plan internaţional, de departe cel mai important este petrolul, cel mai ieftin de transportat pe distanţe lungi. Rusia şi Europa de Est obţin din exporturile de petrol câştiguri vitale în valută forte. Venezuela şi Mexicul (în America Latină), Nigeria şi Angola (în Africa) sunt mari exportatori de petrol. Dar de departe cea mai vastă sursă de exporturi este Orientul Mijlociu – în special ţările din jurul Golfului Persic (Arabia Saudită, Kuweit, Irak, Iran şi micile şeicate – Emiratele Arabe Unite, Qatar, Bahrain şi Oman. Arabia Saudită este cel mai mare exportator şi are cele mai mari rezerve de petrol (vezi tabelul 8.1 la p. 436). Politica mondială a energiei gravitează în jurul petrolului din Orientul Mijlociu exportat către Europa Occidentală, Japonia/Pacific şi America de Nord.

Importanţa petrolului în economiile industrializate ajută la explicarea importanţei politice a Orientului Mijlociu în politica mondială[31]. Invazia din 1990 a Kuweitului de către Irak (şi simpla posibilitate ca armata irakiană să poată intra în Arabia Saudită) a ameninţat accesul Occidentului la rezervele stabile şi ieftine de petrol. Preţurile mondiale ale petrolului au crescut imediat, depăşind dublul nivelului anterior. Însă Arabia Saudită a putut să-şi mărească propriile exporturi într-o măsură

31. Ethan B. Kapstein, *The Insecure Alliance : Energy Crises and Western Politics Since 1944*, Oxford, 1990 ; Francisco R. Parra, *Oil Politics : A Modern History of Petroleum*, I.B. Tauris, Londra, 2004 ; Daniel Yergin, *The Prize : The Epic Quest for Oil, Money, and Power*, Simon & Schuster, New York, 1991 ; Joshua S. Goldstein, Xiaoming Huang şi Burcu Akan, „Energy in the World Economy, 1950-1992", *International Studies Quarterly*, 41 (2), 1997, pp. 241-266.

suficient de mare pentru a compensa oprirea bruscă a celor din Kuweit şi din Irak, ca urmare a invaziei şi a sancţiunilor ONU împotriva Irakului. Când a devenit evident că exporturile din Arabia Saudită nu vor fi perturbate, preţul petrolului a scăzut din nou pe pieţele mondiale. Astfel, energia nu este doar un sector economic vital (de care depind toate activităţile industriale), ci este şi unul dintre cele mai sensibile din punct de vedere politic (din cauza dependenţei Occidentului de energia importată din Orientul Mijlociu şi din alte regiuni ale Lumii a Treia).

Tabelul 11.1. *Consumul de energie pe cap de locuitor şi comerţul net cu energie, 2003*

	Consumul pe cap de locuitor	**Exporturile totale nete[a] de energie (milioane de BTU) (cvadrilioane de BTU)**
America de Nord	380	-25
Europa de Vest	150	-30
Japonia/Pacific	170	-21
Rusia şi Europa de Est	140	+16
China	35	-5
Orientul Mijlociu	100	+38
America Latină	55	+7
Asia de Sud	20	-2
Africa	15	+17
Lumea ca total	70	

Sursa: Calculate după date de la Departamentul Energiei al SUA, Administraţia de Informaţii asupra Energiei. Vezi www.eia.doe.gov/iea/.

a) Exporturile nete se referă la producţie minus consum. Exporturile mondiale nete nu echivalează cu importurile nete, din motive tehnice.

Pentru a-şi asigura o sursă de petrol din Orientul Mijlociu, Marea Britanie şi alte ţări europene au colonizat zona la începutul secolului XX, împărţind teritoriul în protectorate în care puterea europeană i-a menţinut pe monarhii locali pe tronuri. (Irakul, de exemplu, susţinea că Kuweitul era parte din Irak, că fusese despărţit şi transformat într-un stat separat de către britanici.) SUA nu au pretins colonii sau protectorate, însă CMN-urile americane au fost din plin implicate în dezvoltarea resurselor petroliere din zonă din anii '20 până în anii '60 - exercitând adesea o puternică influenţă. Liderii locali depindeau de expertiza şi investiţiile de capital ale companiilor petroliere americane şi europene. Cele „şapte surori" - un cartel al companiilor petroliere occidentale - au menţinut preţul plătit statelor locale la un nivel scăzut, iar propriile lor profituri la un nivel înalt.

După cel de-al Doilea Război Mondial, britanicii au renunţat la pretenţiile coloniale în Orientul Mijlociu, însă companiile petroliere occidentale au continuat să

producă acolo petrol ieftin pentru consumul occidentalilor. Apoi, în 1973, în timpul războiului arabo-israelian, statele arabe producătoare de petrol din regiune au hotărât să pedepsească SUA pentru că au sprijinit Israelul. Au oprit exporturile de petrol către Statele Unite şi şi-au redus volumul total al exporturilor. Această perturbare a ofertei a făcut ca preţurile mondiale ale petrolului să ajungă rapid la un nivel foarte mare. OPEC a înţeles care era forţa sa potenţială şi preţul mare pe care lumea era dispusă să îl plătească pentru petrol. După ce războiul a luat sfârşit, OPEC a convenit să limiteze producţia pentru a menţine ridicate preţurile petrolului.

Acest **şoc al petrolului** din 1973 a avut un efect profund asupra economiei şi politicii mondiale. Sume mari în valută forte, aşa-numiţii „petrodolari", s-au acumulat în trezoreriile statelor exportatoare de petrol din Orientul Mijlociu, care le-au investit la rândul lor în toată lumea. Inflaţia ridicată a chinuit Statele Unite şi Europa ani la rând după aceea. Instabilitatea economică şi simţul de neajutorare al americanilor – care se adăugau dezastrului din Vietnam – au părut să marcheze un declin al puterii americane şi poate ridicarea Lumii a Treia.

În 1979, revoluţia din Iran a dus la o altă creştere majoră a preţurilor petrolului. Acest al doilea şoc al petrolului a slăbit şi mai mult economiile industriale. Dar aceste economii erau deja în curs de adaptare la noile realităţi ale energiei mondiale. Preţurile mai mari ale petrolului au dus la extinderea producţiei de petrol în noi locaţii din afara OPEC – în Marea Nordului (Marea Britanie şi Norvegia), Alaska, Angola, Rusia şi în alte locuri. La mijlocul anilor '80, Orientul Mijlociu pierdea rapid din cota sa de piaţă în comerţul mondial cu petrol. În acelaşi timp, economiile industrializate au învăţat să fie mai *eficiente*. Cu oferta în creştere şi cererea redusă, preţurile petrolului au scăzut la sfârşitul anilor '80 la cotele cele mai mici din istorie, sub 20 de dolari barilul. Din cauza ajustărilor de piaţă care au urmat preţurilor ridicate ale petrolului, Occidentul industrializat a devenit oarecum mai puţin dependent de Orientul Mijlociu, iar puterea OPEC a fost mult diminuată. Cu toate acestea, energia continuă să fie un aspect esenţial în care Orientul Mijlociu joacă un rol-cheie.

La sfârşitul anilor '90, regiunea Mării Caspice părea a fi o nouă sursă de petrol, în mare parte intactă (vezi figura 11.2). Totuşi, politica şi geografia internaţională au limitat dezvoltarea acestei regiuni. Petrolul trebuie să circule pe o rută ocolitoare, prin conducte, pentru a ajunge pe pieţele mondiale (Marea Caspică este o mare închisă.) Dar principala conductă din Azerbaidjanul producător de petrol către Marea Neagră (unde puteau fi încărcate tancurile petroliere) trecea prin Cecenia sfâşiată de război, în sudul Rusiei. Rusia a construit o rută ocolitoare care transportă o cantitate tot mai mare de petrol caspic pentru a fi exportat prin Marea Neagră.

Figura 11.2. *Împărțirea Mării Caspice*

Marea Caspică este cea mai mare suprafață acvatică închisă a lumii. Conform dreptului internațional, ar putea fi definită fie ca lac, fie ca mare. Mijlocul unui *lac* (dincolo de apele teritoriale) este o zonă comună (vezi cadranul din stânga), care poate fi exploatată doar dacă țările cad de acord asupra condițiilor. Într-o *mare* care are mai puțin de 400 de mile lățime, Zonele Economice Exclusive (ZEE) ale țărilor care o înconjoară împart întreaga mare (vezi cadranul din dreapta).
Conform unui tratat din 1912, Rusia (Uniunea Sovietică) și Iranul au tratat Marea Caspică drept lac și au încheiat acorduri în privința pescuitului. Mai târziu s-au descoperit, departe de țărm, substanțiale depozite de petrol. Când Uniunea Sovietică s-a destrămat, Marea Caspică a fost deodată înconjurată de cinci țări în loc de două, majoritatea zăcămintelor de petrol și gaze fiind în apropierea Azerbaidjanului și a Turkmenistanului, și nu a Rusiei. Cu toate acestea, în interpretarea ca „lac" Rusia se putea bucura de veniturile obținute din petrolul din larg. În anii '90, s-au descoperit alte rezerve de petrol și gaze, inclusiv câteva câmpuri cu potențial mare în apropierea Rusiei. Acest lucru a făcut ca Rusia să încline mai mult spre interpretarea ca „mare" și să înceapă forarea fără a aștepta să negocieze o afacere complexă cu vecinii săi[a]. Iranul a trimis în 2001 o navă de război pentru a evacua din apele aflate în dispută un vas de explorare cu baza în Azerbaidjan (dar proprietate a companiei British Petroleum). În 2003, Rusia și Kazahstanul au finalizat un acord pentru a exploata în comun partea de nord a fundului mării, abordare bilaterală pe care Iranul a respins-o. Discuțiile dintre cele cinci părți au continuat.

Însă puterile occidentale au căutat alte rute pentru conducte, care să nu traverseze Rusia, în timp ce Turcia a căutat să controleze o cotă mai mare din piață și să reducă daunele ecologice pe canalul Bosfor (prin care trebuie să circule tancurile petroliere rusești). După lungi negocieri, în perioada 2002-2004, statele și companiile petroliere au construit o conductă de mare capacitate care a costat miliarde de dolari și care

a) Elaine Sciolino, „It's a Sea! It's a Lake! No. It's a Pool of Oil!", *The New York Times*, 21 iunie 1998.

trecea prin Azerbaidjan şi Georgia către coasta mediteraneană a Turciei. Conflictele violente din regiune fac ruta conductei extrem de complexă. Toate cele trei ţări de pe ruta noii conducte s-au aflat în război în ultimul deceniu. O duzină de alte trasee, existente şi propuse, pentru petrolul caspic nu sunt, nici ele, mai uşoare. De cealaltă parte a Mării Caspice, Turkmenistanul doreşte să exporte gaze naturale în Pakistan şi de acolo către Asia, însă conducta trebuie să traverseze Afganistanul chinuit de război. Între timp, în 2005, Rusia a trebuit să decidă dacă noua conductă pentru petrolul siberian va fi direcţionată către China sau către Japonia (Rusia le-a ales în final pe ambele). Astfel, deşi graniţele şi geografia ar putea fi din ce în ce mai puţin importante în comunicaţii şi afaceri, acestea au încă o mare importanţă în tranzacţii economice precum conductele de petrol.

Occidentul şi-a diversificat rezervele de petrol, suplimentând importurile din Orientul Mijlociu cu resurse africane, asiatice, ruseşti şi latino-americane. În 2003, o nouă conductă de petrol de 4 miliarde de dolari a început să transporte petrol din Ciad prin Camerun, pentru export, cu promisiunea de a ajuta ambele ţări să-şi diminueze sărăcia.

În ciuda acestei diversificări, preţurile petrolului au fost relativ mari începând din 2000, atingând 75 de dolari barilul în 2006 şi ridicând preţul benzinei în SUA la peste 2 dolari galonul. Preţurile mai mari ale petrolului au afectat economiile industrializate, însă au două urmări benefice majore. Mai întâi, folosirea petrolului contribuie la încălzirea globală, iar preţurile mari fac să fie mai profitabil să utilizăm o cantitate mai mică de petrol şi să fim mai eficienţi din punct de vedere energetic. În al doilea rând, preţurile mari ale petrolului sporesc câştigurile din export ale ţărilor producătoare de petrol. Ţări precum Venezuela şi Mexic se bazează pe veniturile din petrol în planurile lor de dezvoltare economică şi pentru achitarea datoriilor lor externe, care astfel s-au diminuat. Preţurile mari ale petrolului din ultimii ani au avut un rol esenţial în recuperarea economică a Rusiei, care exportă petrol.

Mineralele, pământul, apa

Pentru a construi infrastructura şi alte bunuri prelucrate care creează bogăţie într-o economie naţională, statele au nevoie de alte materii prime, pe lângă energie. Acestea includ metale, alte minerale şi materiale conexe extrase prin minerit.

Economia politică a mineralelor – fier, cupru, platină şi aşa mai departe – diferă de cea a energiei mondiale. Valoarea comerţului internaţional cu petrol este de multe ori mai mare decât cea a oricărui mineral. Producţia mineralelor este distribuită mult mai echilibrat decât cea petrolieră – rezervele nu sunt atât de concentrate într-o regiune a lumii. Ţările industrializate şi-au redus de asemenea vulnerabilitatea prin stocarea unor cantităţi de minerale strategice (este mai uşor de făcut acest lucru cu mineralele decât cu energia, datorită cantităţilor şi valorilor mai mici).

Cu toate acestea, ţările industrializate au anumite puncte slabe în ceea ce priveşte rezerva de minerale, ceea ce afectează politica internaţională. Dintre regiunile industrializate, Japonia şi Europa sunt cele mai dependente de importurile de

minerale; Statele Unite sunt mai independente. Uniunea Sovietică era un exportator principal de minerale-cheie – un rol pe care Rusia ar putea să îl deţină în continuare. În ciuda problemelor sale economice, un mare atu al economiei Rusiei îl constituie independenţa atât în ceea ce priveşte energia, cât şi resursele minerale.

Un alt mare exportator de minerale esenţiale este Africa de Sud. În privinţa câtorva minerale strategice, în special manganul şi cromul, Africa de Sud deţine controlul a trei sferturi şi mai bine din rezervele mondiale. Liderii occidentali s-au temut că instabilitatea politică din Africa de Sud (unde negrii, majoritari, au luptat ani de zile împotriva conducerii minorităţii albe) ar putea submina furnizarea acestor minerale. Acesta este unul dintre motivele pentru care ţările industrializate au ezitat să impună sancţiuni comerciale asupra Africii de Sud pentru încălcarea drepturilor omului. Poziţia de lider a Africii de Sud în furnizarea diamantelor, aurului şi platinei către pieţele mondiale i-a asigurat o valoroasă sursă de venituri, dar Occidentul a aplicat în cele din urmă sancţiuni care au dăunat economiei sud-africane şi au ajutat la eliminarea apartheidului.

Esenţiale pentru economiile industrializate sunt mineralele necesare producerii echipamentelor industriale. În mod tradiţional, cel mai important este fierul, din care se obţine oţelul. Principalii producători de oţel sunt fosta Uniune Sovietică, Japonia, SUA, China şi Germania, urmate de Brazilia, Italia, Coreea de Sud, Franţa şi Marea Britanie. Astfel, principalele ţări industrializate produc propriul oţel (Germania şi Japonia sunt principalii exportatori mondiali). Pentru a-şi menţine autosuficienţa, Statele Unite şi alte ţări au folosit strategii comerciale pentru a-şi proteja industriile siderurgice interne (cum ar fi tarifele pentru oţel din timpul Administraţiei George W. Bush, vezi p. 424).

Unele ţări industrializate, în special Japonia, depind în foarte mare măsură de importul de minereu de fier pentru propria industrie siderurgică. Minereul de fier nu este concentrat într-o singură zonă, dar se exportă în toată lumea din ţările în curs de dezvoltare şi din cele industrializate. Există o *Asociaţie a Ţărilor Exportatoare de Minereu de Fier* (*ATEMF*), dar aceasta este limitată la un rol consultativ, iar Statele Unite, Canada şi fosta Uniune Sovietică sunt exportatori care nu se află printre cei 12 membri.

Pentru alte minerale industriale importante precum cuprul, nichelul şi zincul, tiparul de furnizare şi comercializare este mult mai difuz decât pentru petrol, iar ţările industrializate sunt, în mare, mai independente. Chiar şi atunci când statele Lumii a Treia sunt principalii furnizori, aşa cum este cazul cositorului şi al bauxitei, ele nu au câştigat o putere similară cu cea a OPEC. Există în unele cazuri un cartel al furnizorilor (cupru), un cartel al furnizorilor şi consumatorilor (cositor) şi în alte cazuri carteluri separate ale furnizorilor şi ale consumatorilor (bauxită).

Anumite produse agricole au dat naştere la carteluri ale furnizorilor precum Uniunea Ţărilor Exportatoare de Banane (UTEB) şi Consiliul African al Arahidelor. La fel ca şi mineralele, unele recolte de export provin în principal din doar câteva ţări. Acestea includ zahărul (Cuba), cacaua (Coasta de Fildeş, Ghana, Nigeria), ceaiul (India, Sri Lanka, China) şi cafeaua (Brazilia, Columbia). În ciuda concentrărilor, cartelurile furnizorilor nu au avut prea mult succes în ridicarea preţurilor acestor produse, care nu pot rivaliza ca importanţă cu energia.

Disputele în privinţa apei

Pe lângă energie şi minerale, statele au nevoie de apă. Necesarul de apă sporeşte pe măsură ce o societate se industrializează, îşi intensifică producţia agricolă, iar populaţia ei creşte. Utilizarea mondială a apei este de 35 de ori mai mare decât acum câteva secole şi a crescut de două ori mai repede decât populaţia în secolul XX. Şi totuşi, rezervele de apă sunt relativ neschimbate şi în multe locuri se epuizează. O cincime din populaţia lumii duce lipsă de apă potabilă, iar 80 de ţări suferă din cauza lipsei apei. Rezervele de apă – râuri şi luciu de apă – traversează adesea graniţele internaţionale : astfel, accesul la apă devine din ce în ce mai mult o sursă de conflict internaţional. Uneori – ca atunci când mai multe state împart accesul la o singură sursă de apă –, aceste conflicte sunt probleme ce ţin de bunurile colective.

Problemele referitoare la apă sunt în mod special importante în Orientul Mijlociu. De exemplu, râul Eufrat trece din Turcia prin Siria spre Irak înainte de a ajunge în Golful Persic. Irakul obiectează la devierea apei de către Siria, iar atât Siria, cât şi Irakul obiectează faţă de devierea apei de către Turcia.

Râul Iordan izvorăşte din Siria şi Liban şi trece prin Israel către Iordania. În anii '50, Israelul a început construirea unui canal pentru a lua apă din Iordan şi „a face deşertul să înflorească". Iordania şi vecinii săi arabi s-au plâns Consiliului de Securitate al ONU, însă eforturile acestuia de a media conflictul au eşuat şi fiecare dintre state şi-a continuat planurile (Israelul şi Iordania fiind totuşi de acord să respecte alocările propuse de ONU). În 1964, Siria şi Libanul au încercat să ridice baraje şi să devieze cursul râului înainte de a ajunge în Israel, făcând inutil noul sistem de alimentare cu apă al Israelului. Atacurile aeriene şi de artilerie israeliene asupra barajului în construcţie au forţat Siria să abandoneze proiectul de deviere, iar ocuparea în 1967 de către Israel a Înălţimilor Golan a făcut imposibilă reluarea unor asemenea eforturi din partea Siriei[32].

Apa conţine şi alte resurse, precum rezervele de peşte şi de petrol. Tratatul UNCLOS a îngrădit mai multe dintre aceste resurse pe teritoriul statelor – însă această îngrădire creează noi probleme. Normele referitoare la apele teritoriale nu sunt ferme ; unele state nu sunt de acord asupra a ceea ce deţin altele. De asemenea, controlul insulelor mici implică în prezent drepturi la oceanele înconjurătoare, cu rezervele lor de peşte, cu petrolul şi mineralele. Un posibil conflict internaţional grav mocneşte în Insulele Spratly, unele insuliţe fiind pretinse de China, de Vietnam şi de alte ţări din apropiere (vezi p. 245). Odată cu insulele vin şi drepturile de a fora după petrol şi cele asupra zonelor de pescuit. China a invitat o companie americană să facă prospecţiuni pentru petrol, promiţându-i protecţie din partea Marinei. Din motive similare, Iranul şi Emiratele Arabe Unite îşi dispută controlul asupra câtorva insuliţe din Golful Persic.

32. Ken, Conca, *Governing Water : Contentious Transnational Politcs and Global Institution Building*, MIT, 2005 ; Jan Selby, *Water, Power, and Politics in the Middle East*, I.B. Tauris, Londra, 2003.

O temă comună priveşte conflictele asupra carburanţilor, mineralelor, produselor agricole şi apelor teritoriale. Acestea sunt exploatate în anumite zone, dar sunt comercializate la mare distanţă. Controlul asupra acestor zone îi conferă unui stat o mai mare autosuficienţă (apreciată de mercantilişti), dar şi mai multe bunuri de piaţă care generează bogăţie (apreciate de liberali).

Securitatea internaţională şi mediul

În ultimii ani, experţii în RI şi-au extins studiile asupra politicii ecologice până la analiza sistematică a relaţiilor mediului cu chestiunile militare şi de securitate[33]. O parte a acestei relaţii este rolul mediului ca sursă de conflict internaţional. Am văzut cum degradarea mediului înconjurător poate duce la probleme ale bunurilor colective între un număr mare de state şi cum competiţia pentru teritoriu şi resurse poate crea conflicte între grupuri mai mici de state. În Nigeria, daunele provocate mediului de către industria petrolieră, în regiunea foarte săracă a deltei au dat naştere unei insurgenţe locale care a atacat instalaţiile petroliere şi a răpit o serie de muncitori străini, în 2006.

Cealaltă faţă a relaţiei mediu-securitate se referă la efectul activităţilor militare asupra mediului. Acestea – în special războiul – sunt cauze importante ale degradării mediului, care se adaugă celei provocate de activităţile economice precum mineritul şi prelucrarea.

Aceste efecte dăunătoare au fost evidenţiate în timpul Războiului din Golf din 1991. Forţele irakiene au deversat mari cantităţi de petrol kuweitian în Golful Persic. Apoi, înainte de a se retrage din Kuweit, irakienii au aruncat în aer sute de puţuri kuweitiene de petrol, fumul gros şi negru acoperind Irakul şi Iranul. Poluarea aerului şi efectele asupra climei au durat mai mult de un an şi au fost resimţite şi în alte ţări din jurul Golfului Persic. Mediul din Irak a suferit de asemenea daune cumplite din cauza masivelor campanii de bombardamente. După război, Irakul a construit un canal uriaş pentru a drena mlaştinile folosite ca refugiu de către rebeli – un alt dezastru ecologic. După războiul din 2003 din Irak, puţurile şi conductele de petrol au devenit o ţintă favorită a insurgenţilor, însă refacerea mlaştinilor a început.

Armatele adoptă uneori „tactica pământului pârjolit" pentru a-şi priva adversarii de mijloace de subzistenţă. Câmpurile sunt arse şi satele distruse. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, sovieticii au lăsat în urmă un pământ pârjolit pe măsură ce se retrăgeau din faţa invaziei naziste. Japonia a folosit mecanisme de incendiere purtate în baloane la mare altitudine pentru a stârni incendii în pădurile din nord-vestul Americii. Statele Unite au pulverizat masiv erbicide în Vietnam pentru a distruge junglele, în încercarea de a lăsa descoperite forţele de gherilă.

33. Colin H.Kahl, *States, Security, and Civil Strife in the Developing World*, Princeton, 2006 ; Simon Dalby, *Environmental Security*, Minnesota, 2002 ; Miriam R. Lowi şi Brian R. Shaw, *Environment and Security : Discourses and Practices*, Palgrave, Basingstoke, UK, 2000 ; Thomas F. Homer-Dixon, *Environment, Scarcity and Violence*, Princeton, 1999.

Satele vietnameze încă mai resimt efectele acestor erbicide, aşa cum se resimt şi veteranii americani, care suferă de efectele expunerii prelungite a organismului la o serie de substanţe chimice precum *Agentul Orange*.

Şi activitatea militară, nu numai războiul propriu-zis, tinde să dăuneze mediului. Industriile militare sunt poluatoare. Forţele militare folosesc energia într-un mod mai puţin eficient decât civilii. Avioanele şi rachetele militare contribuie la subţierea stratului de ozon. Bazele militare conţin depozite de deşeuri toxice.

Cel mai mare *potenţial* dezastru ecologic este un război nuclear. Ecosistemele ar fi grav afectate pretutindeni în lume de către efectele secundare ale armelor nucleare – praful radioactiv, destrămarea ordinii sociale şi distrugerea tehnologiei. Unii oameni de ştiinţă cred de asemenea că s-ar putea produce modificări globale ale climei, care ar duce la foamete şi colaps ecologic – „iarna nucleară" (vezi p. 312).

Populaţia

Sistemul internaţional trebuie să facă faţă conflictelor în creştere şi complexităţii managementului mediului global. Problema ia proporţii în timp, deoarece solicitările umane asupra mediului continuă să crească. Presiunile în creştere au două motive – dezvoltarea economică (un PIB mai mare pe cap de locuitor) şi un număr mai mare de oameni.

Ne-am concentrat până acum asupra primului motiv – industrializarea ca sursă a tot mai multe solicitări. Această cauză este cea mai importantă în regiunile industrializate. Dar în Sudul global, cu mai puţină industrie şi mai multă populaţie, presiunile acesteia din urmă sunt mai importante. Partea care a rămas din acest capitol şi care se concentrează asupra aspectelor referitoare la populaţie serveşte trecerii către capitolele 12 şi 13, consacrate relaţiilor Nord-Sud.

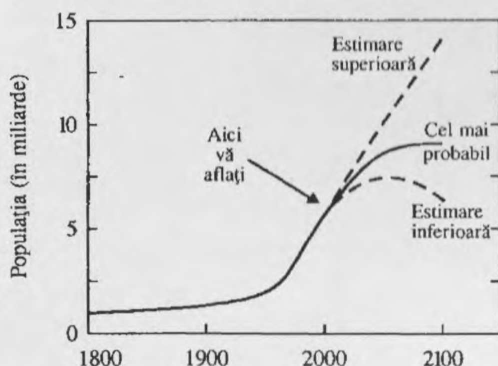

Figura 11.3. *Populaţia lumii : tendinţe şi proiecţii*
(bazat pe date de la Oficiul pentru Populaţie al ONU)

Tendinţele referitoare la populaţia lumii

Populaţia globului a atins în prezent un număr record : 6,5 miliarde în 2005 şi creşte în fiecare an cu 75 de milioane de persoane - 200.000 în plus în fiecare zi.

Previziunile asupra populaţiei sunt uşor de făcut în unele privinţe. Dacă nu izbucneşte un război nuclear sau o catastrofă ecologică, copiii de astăzi vor creşte şi vor avea la rândul lor copii. Pentru următorii douăzeci sau treizeci de ani, creşterea populaţiei mondiale va fi determinată, cel mai probabil, de numărul mare de copii din actuala Lume a Treia. Populaţia mondială proiectată în 25 de ani va fi de 7 sau 8 miliarde de persoane şi nimeni nu poate face nimic pentru a schimba această perspectivă.

Din creşterea populaţiei estimată pentru această perioadă, o pondere de 96% va fi deţinută de Sudul global. În prezent, jumătate din creşterea mondială a populaţiei are loc în doar şase ţări : India, China, Pakistan, Nigeria, Bangladesh şi Indonezia. În cele mai sărace ţări ale lumii, se estimează că populaţia se va tripla în următorii cincizeci de ani, în timp ce multe ţări bogate vor cunoaşte diminuări ale populaţiei[34].

Este dificil de făcut previziuni pe mai mult de 25 de ani. Când copiii de astăzi vor creşte, numărul de copii pe care îi vor aduce pe lume va fi influenţat de veniturile pe care le vor avea (din cauza „tranziţiei demografice", analizate mai jos). În măsura în care ţările Lumii a Treia vor acumula bogăţie - un subiect dezbătut în capitolul 13 - populaţiile lor vor creşte lent. Un al doilea factor care va afecta rata de creştere a populaţiei va consta în politicile guvernamentale referitoare la drepturile femeilor şi la metodele contraceptive.

Din cauza acestor două elemente nesigure, proiecţiile pe o perioadă mai mare de câteva decenii au un anumit grad de nesiguranţă (vezi figura 11.3). Până în 2050, populaţia mondială ar putea ajunge la 8 sau 9 miliarde, cu o nivelare finală în jur de 9 sau 10 miliarde în următorii 200 de ani. În anii '80, declinul ratei natalităţii a stagnat în câteva ţări, dar creşterea economică în Sudul global s-a situat sub aşteptări, împingând în sus proiecţiile asupra populaţiei. Cu toate acestea, în regiunile Lumii a Treia, în afara Africii, succesele în creşterea veniturilor şi în diminuarea ratei natalităţii în anii '90 au mai îndulcit perspectivele. Noile date din 2002 au arătat că un statut mai înalt al femeii şi alfabetizarea reduc creşterea populaţiei mai mult decât se estima, în marile ţări sărace[35]. Acţiunile *din prezent* ale statelor şi ale organizaţiilor internaţionale vor determina populaţia globului de peste 200 de ani.

Acum două secole, scriitorul britanic *Thomas Malthus* a avertizat că populaţia tinde să crească mai repede decât rezervele de hrană şi a prezis că această creştere se va limita de la sine din cauza foametei şi bolilor. În prezent, experţii şi oficialii

34. Date UNFPA. Vezi United Nations, *State of the World Population Report 2004*, United Nations, New York, 2004.
30. Shiro Horiuchi, „Stagnation in the Decline of the World Population Growth Rate During the 1980s", *Science*, 257, 7 august 1992, pp. 761-765 ; Barbara Crossette, „Population Estimates Fall as Women Assert Control", *The New York Times*, 10 martie 2002.

care avertizează împotriva suprapopulării mondiale sunt numiţi uneori *malthusieni*. Criticii evidenţiază faptul că, în trecut, tehnologia a ţinut pasul cu populaţia, permiţând ca mai multă hrană şi resurse să fie extrase din mediu, în ciuda faptului că populaţia continua să crească.

Cu toate acestea, liderii majorităţii statelor Lumii a Treia recunosc în prezent că înmulţirea necontrolată a populaţiei diminuează venitul pe cap de locuitor. Însă acţiunile întreprinse pentru a încetini creşterea au costuri pe termen scurt şi beneficii pe termen lung. A nu face nimic este adesea calea cea mai ieftină şi mai acceptabilă din punct de vedere politic pe termen scurt, dar şi cea mai costisitoare pe termen lung.

Tranziţia demografică

Creşterea populaţiei este urmarea diferenţei dintre ratele natalităţii (la mia de persoane) şi ratele mortalităţii. În societăţile agrare (preindustriale), atât ratele natalităţii, cât şi cele ale mortalităţii sunt mari. Creşterea populaţiei este astfel lentă – chiar negativă uneori, când ratele mortalităţii le depăşesc pe cele ale natalităţii (în timp de foamete sau ciumă, de exemplu).

Procesul dezvoltării economice – al industrializării şi al acumulării de bogăţie pe cap de locuitor – determină o schimbare în ceea ce priveşte ratele natalităţii şi ale mortalităţii, care urmează un tipar destul de universal denumit **tranziţie demografică** (vezi figura 11.4). Mai întâi, ratele mortalităţii scad pe măsură ce rezervele de hrană şi accesul la îngrijire medicală se extind. Apoi, ratele natalităţii scad pe măsură ce oamenii devin educaţi, mai siguri şi mai urbanizaţi, iar statutul femeii în societate se îmbunătăţeşte. La sfârşitul tranziţiei, ca şi la început, ratele natalităţii şi cele ale mortalităţii sunt destul de apropiate, iar creşterea populaţiei este limitată. Dar în timpul tranziţiei, când ratele mortalităţii au scăzut mai mult decât cele ale natalităţii, populaţia creşte într-un ritm alert.

Un motiv pentru care oamenii săraci tind să aibă mulţi copii este acela că, într-o sărăcie profundă, supravieţuirea unui copil nu este sigură. Boala, malnutriţia sau violenţa pot lua viaţa multor copii, lipsind părinţii de cineva care să aibă grijă de ei la bătrâneţe. Naşterea mai multor copii le dă asigurarea că unii vor supravieţui. (Problema bunurilor colective apare din nou, deoarece fiecare familie doreşte mai mulţi copii, dar atunci când toată lumea alege această strategie, dezvoltarea economică a întregii comunităţi sau a statului este oprită.)

Atunci când un stat trece printr-o tranziţie demografică, structura populaţiei sale se modifică dramatic. La începutul şi la mijlocul procesului, majoritatea populaţiei este tânără. Familiile au mulţi copii, iar adulţii nu au o speranţă de viaţă îndelungată. Deoarece copiii nu sunt foarte productivi din punct de vedere economic, numărul lor mare în ţările sărace tinde să încetinească acumularea bogăţiei. Dar la sfârşitul tranziţiei demografice, deoarece adulţii trăiesc mai mult şi familiile au mai puţini copii, vârsta medie a populaţiei este mult mai înaintată. În cele din urmă, un segment substanţial al populaţiei este mai în vârstă – o altă categorie a populaţiei care este neproductivă şi pe care economia trebuie să o întreţină.

Ţările industrializate au trecut prin tranziţia demografică şi au în prezent o creştere lentă a populaţiei. În Europa şi Japonia, populaţiile se diminuează chiar. Cele mai multe ţări ale Lumii a Treia se află însă în plină tranziţie şi au o creştere rapidă a populaţiei.

Dilema tranziţiei demografice este următoarea : creşterea rapidă a populaţiei şi o populaţie cu mulţi copii sunt forţe importante care diminuează venitul pe cap de locuitor. Şi totuşi, cea mai bună cale de a încetini creşterea populaţiei este creşterea venitului pe cap de locuitor.

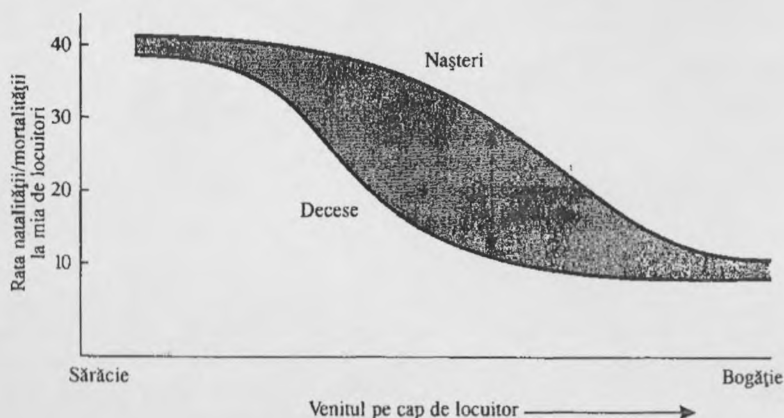

Figura 11.4. *Tranziţia demografică*

Pe măsură ce venitul creşte, mai întâi scad ratele mortalităţii şi apoi cele ale natalităţii. Diferenţa dintre cele două este rata de creştere a populaţiei. În prima fază a tranziţiei, populaţia prezintă un procent mare de copii ; mai târziu, un procent mare de persoane în vârstă.

Creşterea populaţiei contribuie astfel la crearea unui cerc vicios în multe state sărace. Acolo unde populaţia creşte la aceeaşi rată cu bogăţia totală, omul de rând nu o duce mai bine peste un anumit timp. Chiar şi atunci când economia creşte mai repede decât populaţia, astfel încât venitul *mediu* creşte, *numărul* total de oameni săraci poate creşte. Potrivit Băncii Mondiale, din 1987 până în 1998, *procentul* celor care trăiau într-o sărăcie cumplită (sub un dolar pe zi) a scăzut de la 29 la 24. Însă *numărul* actual de persoane care trăiesc în sărăcie a crescut de la cca 1,2 miliarde la puţin peste 1,2 miliarde.

Tranziţia demografică tinde să accentueze diferenţele internaţionale în privinţa bogăţiei. Statele care reuşesc să mărească într-o anumită măsură veniturile intră într-o spirală ascendentă – pe măsură ce creşterea populaţiei încetineşte, veniturile pe cap de locuitor se măresc, ceea ce încetineşte şi mai mult creşterea populaţiei etc. Între timp, statele care nu măresc veniturile au o creştere neabătută a populaţiei ; veniturile pe cap de locuitor se menţin mici, ceea ce alimentează o creştere şi mai mare a populaţiei – o spirală descendentă.

Pe plan global, această diferenţă contribuie la decalajul în ceea ce priveşte bogăţia între Nord şi Sud (vezi capitolul 12). În cadrul Sudului, diferenţele sunt de asemenea accentuate, întrucât puţine ţări reuşesc să încetinească creşterea populaţiei şi să mărească veniturile, în timp ce altele nu reuşesc să facă acest lucru. Chiar şi în cadrul unei singure ţări, tranziţia demografică accentuează diferenţele. Marile oraşe, clasele mai bogate, grupurile etnice mai înstărite şi provinciile mai bogate tind să aibă rate ale natalităţii scăzute în comparaţie cu satele, clasele, grupurile etnice şi provinciile mai sărace. În ţări precum Franţa, Israel şi Statele Unite, grupurile etnice mai bogate (adesea formate din albi) au o creştere a populaţiei mult mai mică decât cele mai sărace (adesea formate din non-albi).

În ultimele decenii, Sudul global pare să se separe în două categorii de state. Primul grup, care include China şi India, a intrat în anii '70 în faza tranziţiei demografice, marcată de diminuarea ratelor natalităţii. Dar în aproape 70 de alte ţări sărace ratele mortalităţii au continuat să scadă mai repede decât ratele natalităţii, ducând la accelerarea creşterii populaţiei. Aceste tendinţe au contribuit la apariţia unor disparităţi profunde în cadrul Sudului global, în anii '90, în special între Africa şi Asia.

Deşi tranziţia demografică este universală ca linii generale, anumite modificări în privinţa ratelor natalităţii şi ale mortalităţii variază în funcţie de condiţiile locale şi de politicile guvernamentale.

Politicile în domeniul populaţiei

Politicile pe care le adoptă guvernele – nu doar condiţiile economice şi demografice – influenţează rata natalităţii. Printre cele mai importante strategii sunt cele referitoare la controlul naşterilor (contracepţie), care variază considerabil.

La o extremă, China foloseşte controlul guvernamental în încercarea de a impune o limită de un copil pe cuplu. Penalităţile în cazul celui de-al doilea copil includ plata unor servicii care pentru primul copil erau gratuite şi stigmatizarea la locul de muncă. Pentru mai mult de doi copii, penalităţile sporesc. Contraceptivele şi avorturile sunt gratuite, iar cetăţenii sunt educaţi în privinţa acestora. Astfel s-au diminuat considerabil ratele de creştere în oraşe, dar mai puţin la sate, unde trăieşte 80% din populaţie. Cu toate acestea, într-un singur deceniu (anii '70), rata de fertilitate a scăzut în China de la 6 la aproximativ 2,5 copii la o femeie, o schimbare dramatică. (În prezent, se menţine la 1,7).

Însă politica urmată de China are şi neajunsuri. Ea limitează libertatea individuală în favoarea controlului guvernamental. S-au raportat avorturi forţate sau impuse. În societatea tradiţională chineză (precum şi în alte ţări), fiii sunt mai apreciaţi decât fiicele. Cuplurile care au o fiică ar putea continua să încerce până când vor avea un băiat. În unele cazuri, se spune că ţăranii chinezi şi-au omorât fiicele nou-născute ca să poată încerca să aibă un băiat. Simpla mită sau plata amenzilor au devenit căi obişnuite de ocolire a strategiei din anii '90, de limitare la un singur copil. Cel mai adesea, părinţii chinezi (şi cei din unele zone ale Indiei) folosesc tehnologia informaţiei –

examinările cu ultrasunete - pentru a determina genul fetusului, recurgând adesea la avort dacă este de sex feminin. Recensământul din anul 2000 din China a arătat că procentul de naşteri la fete era de 0,85 din cel al băieţilor, în condiţiile în care procentul normal este de 0,95, o diferenţă care presupune un milion de fete „dispărute" pe an. La ţară, diferenţa este de două ori mai mare decât la oraş, atingând 140 de băieţi la 100 de fete în unele regiuni, unde politica unui singur copil este impusă cu stricteţe. În ultimii ani, sute de mii de tinere au fost răpite şi vândute ca mirese[36].

Politicile Indiei sunt mai puţin extreme, însă au fost mai lente. Numărul naşterilor a scăzut de la cca 6 copii la o femeie la aproximativ 4,7 în anii '90 şi la 2,7 în 2006. Profund angajat în controlul naşterilor, guvernul a încercat să popularizeze informaţiile şi mijloacele de contracepţie, însă India fiind o democraţie, nu există acel control extrem asupra societăţii întâlnit în Chima.

Ţări cu un venit ceva mai mare decât al Indiei sau al Chinei pot reuşi mai uşor. Programul de planificare familială adoptat în 1974, în Mexic, puternic, dar nu constrângător, a redus ratele natalităţii la jumătate în 15 ani, la 2,7 copii la o femeie (şi la 2,4 în 2006)[37].

La cealaltă extremă faţă de China se află guvernele care încurajează sau impun procreerea şi declară ilegal sau limitează accesul la contracepţie. O asemenea politică este numită **pronatalistă**. În mod tradiţional, multe guverne au adoptat astfel de strategii deoarece populaţia era privită ca un element de putere naţională. Mai mulţi copii astăzi însemnau mai mulţi soldaţi mai târziu. Amintiţi-vă (p. 59) că cea mai mare diferenţă de putere potenţială între Irak şi Iran era populaţia - cea a Iranului fiind de trei ori mai mare. Pe câmpul de bătălie, „valuri umane" de bărbaţi şi băieţi iranieni luau cu asalt liniile inamice (fiind măcelăriţi cu zecile de mii), dar până la urmă irakienii au fost epuizaţi.

În prezent, doar puţine guverne ale Lumii a Treia au politici pronataliste puternice, însă multe nu fac accesibilă pentru femeile sărace educaţia referitoare la controlul naşterilor sau la sex. În câteva astfel de state, populaţia nu este considerată o problemă (şi poate fi chiar privită ca un bun de preţ); în alte state, guvernul pur şi simplu nu îşi poate permite măsuri eficiente pentru a diminua ratele natalităţii. (Din nou, controlul naşterilor are costuri pe termen scurt şi beneficii pe termen lung.) Potrivit Fondului ONU pentru Populaţie (UNFPA), 300 de milioane de femei nu au acces la mijloace de contracepţie.

Statele industrializate au acordat ajutor financiar pentru programele de planificare familială din ţările sărace. Un motiv pentru care scăderea ratelor natalităţii s-a diminuat în anii '80 este faptul că ajutorul financiar internaţional s-a redus dramatic. Guvernul SUA, care furnizează mai mult de un sfert din contribuţiile voluntare de finanţare a bugetului anual al UNFPA (225 de milioane de dolari), a încetat

36. Celia W. Dugger, „Modern Asia's Anomaly : The Girls Who Don't Get Born", *The New York Times*, 6 mai 2001, „Week in Review" ; Elisabeth Rosenthal, „Harsh Chinese Reality Feeds a Black Market in Women", *The New York Times*, A1, 25 iunie 2001.
37. John Ward Anderson, „Six Billion and Counting - But Slower", *The Washington Post*, A1, 12 octombrie 1999.

contribuţiile în 1976, după ce activiştii antiavort au protestat faţă de faptul că unele fonduri UNFPA finanţau avorturile. O serie de finanţări americane pentru UNFPA au fost reluate în anii '90.

Statutul femeilor

Poate că cel mai important este faptul că ratele natalităţii sunt influenţate de statutul femeilor în societate. În culturile care văd în mod tradiţional femeile ca fiind importante doar pentru aducerea pe lume a copiilor, există mari presiuni împotriva celor care încetează să facă acest lucru. Multe femei nu folosesc mijloace contraceptive deoarece nu le permit soţii. Aceştia consideră poate că a avea copii este o dovadă a bărbăţiei lor. Pe măsură ce statutul femeilor se îmbunătăţeşte şi pot avea diferite ocupaţii, pot deţine proprietăţi şi pot vota, femeile câştigă puterea, precum şi educaţia şi banii necesari pentru a limita numărul de membri ai familiilor lor.

Potrivit UNFPA, îmbunătăţirea statutului femeilor este unul dintre cele mai importante mijloace de a controla creşterea populaţiei mondiale. Politicile guvernamentale în această privinţă variază de la un stat la altul. Programele şi agenţiile internaţionale, precum Comisia ONU asupra statutului femeii, lucrează pentru soluţionarea acestui aspect la scară globală. Programele internaţionale de ajutor economic au fost criticate că nu acordă suficientă atenţie statutului femeilor, concentrându-se pe dezvoltarea economică separat de creşterea populaţiei (vezi „Emanciparea femeilor" la p. 624).

Mortalitatea şi SIDA

Creşterea populaţiei este determinată de rata mortalităţii în egală măsură ca şi de rata natalităţii. Într-un fel, rata mortalităţii este mai complicată decât rata natalităţii: naşterile au o singură sursă (femeile ce pot duce o sarcină la termen), în timp ce oamenii mor din multe motive, la vârste diferite. În ţările sărace, oamenii tind să moară mai tineri, adesea din cauza bolilor infecţioase; în ţările bogate, oamenii trăiesc mai mult şi mor adesea de cancer sau de boli de inimă. Procentul copiilor care mor în primul an de viaţă reprezintă **rata mortalităţii infantile**. Această rată este un indicator excelent al sănătăţii generale, din moment ce reflectă accesul unei populaţii la hrană, apă, adăpost şi îngrijiri medicale. Mortalitatea infantilă este de 5% la nivel mondial, 1% sau mai puţin în ţările bogate, dar peste 10% în ţările cele mai sărace, şi chiar mai mult în anumite zone de sărăcie extremă (în special în Africa şi în zonele de război precum Sierra Leone şi Afganistan, cu cea mai mare rată a mortalităţii infantile, de 16%).

Deşi ratele mortalităţii variază considerabil între state sau regiuni, tendinţele generale sunt stabile de la un deceniu la altul. Războaiele, seceta, epidemiile şi dezastrele au un efect local, dar nu foarte important la scară globală. În ţările cele mai sărace, care abia încep tranziţia demografică, rata mortalităţii a scăzut de la aproape 30 la mie în 1950 la mai puţin de 15 la mie din 1990. În *ţările industrializate*,

rata mortalităţii a ajuns în 1960 la limita de jos, în jur de 10 la mie, iar acum se menţine în jur de 7 la mie în Occident. Cu toate acestea, rata mortalităţii în Rusia *a crescut* de la 11 la mie în 1980 la 15 la mie în 1995 (iar ratele sunt mari şi în alte părţi ale Europei de Est şi Asiei Centrale). În *ţările aflate în plină* tranziţie (inclusiv China şi India), rata mortalităţii a scăzut de la 25 la mie în 1950 la 10 la mie în 1980 şi de atunci a egalat ţările bogate. (Între 1980 şi 1995, rata mortalităţii în China a crescut de la 6 la 7 la mie ; cea a Indiei a scăzut de la 13 la 9 la mie.) În acest grup de mijloc al ţărilor în curs de dezvoltare, mortalitatea infantilă este în general mult mai scăzută decât în ţările cele mai sărace.

Aceste tendinţe stabile arată că rata mortalităţii nu reprezintă un mijloc prin care guvernele sau agenţiile internaţionale să poată afecta creşterea populaţiei – intensificarea sărăciei poate provoca foamete şi o rată a mortalităţii în creştere, dar nu este o modalitate realistă de a controla creşterea populaţiei. Ar însemna întoarcerea înapoi pe traiectoria tranziţiei demografice, ceea ce ar distruge orice şansă de a diminua ratele natalităţii. Nici războaiele nu pot ucide suficient de mulţi oameni pentru a reduce creşterea populaţiei (cu excepţia unui război nuclear). Chiar şi un război sau o foamete de proporţii, una care să ucidă un milion de oameni, cu greu modifică tendinţele mondiale ale populaţiei, întrucât aproximativ 75 de milioane de oameni mor în fiecare an – 200.000 în fiecare zi. Pe scurt, cea mai mare parte a lumii este deja la finalul sau aproape de finalul tranziţiei în privinţa ratelor *mortalităţii* ; întrebarea-cheie este cât de mult va dura pentru ca ratele natalităţii să încheie tranziţia[38].

Cu toate acestea, factorii mortalităţii – SIDA, alte boli infecţioase şi fumatul – merită o atenţie specială, deoarece au început să necesite costuri foarte mari, chiar dacă nu afectează prea mult tendinţele globale referitoare la populaţie. În aceste cazuri, acţiunile întreprinse pe termen scurt au consecinţe pe termen lung şi adesea internaţionale, existând, din nou, costuri pe termen scurt şi beneficii pe termen lung.

SIDA

În epidemia mondială a SIDA, succesul sau eşecul unui stat în limitarea răspândirii virusului HIV (virusul imunodeficienţei umane) afectează şi rezultatele din alte state. Există un interval de cinci până la zece ani, după infectarea cu virusul HIV, înainte ca simptomele să apară, iar în această perioadă o persoană îi poate infecta şi pe alţii (prin sex sau sânge). SIDA se răspândeşte la nivel internaţional – prin afaceri, turism, migraţie şi operaţiuni militare –, reflectând interdependenţa statelor.

În 2006 se estima că 40 de milioane de oameni de pe glob erau infectaţi cu HIV, două treimi dintre aceştia fiind în Africa şi o şesime în Asia de Sud (vezi tabelul 11.2). În plus, epidemia a omorât mai mult de 30 de milioane de oameni şi a lăsat 15 milioane de orfani. Dintre cei 40 de milioane infectaţi la ora actuală, doar o mică parte dezvoltaseră deja SIDA (cei mai mulţi nici măcar nu ştiau că erau infectaţi), astfel încât costurile cele mai dure ale epidemiei – umane, economice şi politice –

38. Tatyana P. Soubbotina şi Katherine Sheram, *Beyond Economic Growth : Meeting the Challenges of Global Development*, World Bank, Washington, 2000.

abia de acum urmează să fie resimţite. În fiecare an, 6 milioane de oameni sunt infectaţi cu HIV şi 3 milioane mor de SIDA, inclusiv o jumătate de milion de copii. Aproape 85 % dintre bolnavii de SIDA trăiesc în Sudul global.

Tabelul 11.2. *Populaţia şi îmbolnăvirile de SIDA pe regiuni ale lumii, 2005*

Regiunea[a]	Populaţia (milioane) 1991-2004	Populaţia Rata de creştere	Infecţiile cu (milioane)
La nivel mondial	6.200	1,3%	40
Nordul global	1.300	0,3	2
Sudul global	4.900	1,6	37
din care :			
China/Asia de Est	1.300	1,0	1
Orientul Mijlociu	400	2,3	1
America Latină	500	1,6	2
Asia de Sud	2.100	1.9	7
Africa (Subsahariană)	600	2,6	26

Sursa : Date calculate după Banca Mondială, *World Development Indicators*, 2005 ; UNAIDS, *AIDS Epidemic Update*, Naţiunile Unite, decembrie 2005

a) Regiunile luate ca exemplu nu sunt aceleaşi cu cele folosite în alte părţi ale acestei cărţi.

În Africa, regiunea cea mai săracă a lumii şi cea mai răvăşită de războaie, SIDA a apărut ca una dintre cele câteva forţe puternice care conduc regiunea la o sărăcie extremă. Aproximativ 8 % dintre adulţi sunt infectaţi cu HIV, mai mult de jumătate dintre aceştia fiind femei. În majoritatea ţărilor afectate din sudul Africii, unul din şase adulţi este purtător de HIV (unul din trei în Botswana, cel mai grav caz). Infecţia este de asemenea agresivă în armatele africane, cu implicaţii directe pentru securitatea internaţională. În Angola, *sfârşitul* unui lung război civil a fost cel care a deschis graniţele şi a sporit traficul cu statele vecine, care aveau rate mari de infecţie cu HIV. Pe măsură ce ratele de infectare au început să crească în Angola, ofiţerii au luat iniţiativa de a organiza programe de educaţie şi de a face teste HIV în cadrul armatei. Spre deosebire de alte state africane cu rate mari de infectare în rândul militarilor, programul agresiv al Angolei a menţinut rata la fel de scăzută ca pentru populaţia generală, sub 10%.

În America de Nord şi în alte regiuni industrializate, noi terapii medicamentoase (care ar putea ţine virusul în şah ani de-a rândul) au diminuat dramatic la sfârşitul anilor '90 rata mortalităţii provocate de SIDA. Dar aceste tratamente erau prea scumpe pentru a fi utilizate pe scară largă în Africa şi în alte regiuni sărace. India şi Brazilia au început să exporte versiuni ieftine ale acestor medicamente, încălcând patentele companiilor farmaceutice din Vest. Guvernul american a ameninţat să pedepsească Africa de Sud şi alte ţări dacă permiteau importul acestor medicamente fără a compensa corporaţiile americane care deţineau patentele. SUA au înaintat o plângere la OMC împotriva Braziliei. Ca reacţie, activiştii preocupaţi de SIDA au

demonstrat zgomotos şi au mobilizat opinia publică pentru a obţine modificarea politicilor. SUA şi-au retras în 2001 plângerea împotriva Braziliei. Între timp, companiile farmaceutice au început să ofere preţuri scăzute ţărilor Lumii a Treia, însă livrarea medicamentelor către milioanele de oameni săraci rămâne dureros de lentă. În 2004, comunitatea internaţională a început în cele din urmă o livrare pe scară largă a medicamentelor antivirale către pacienţii bolnavi de SIDA din ţările sărace, însă medicamentele vor ajunge numai la o mică parte dintre cei aflaţi în nevoie[39].

În 2001, în timpul unei sesiuni speciale a ONU asupra SIDA, Kofi Annan a propus un buget global de 7 până la 10 miliarde de dolari pe an pentru combaterea SIDA (o creştere de cinci ori a fondurilor). Statele G-8 s-au angajat la 1,2 miliarde de dolari – „lăudabil", dar „nu suficient" din punctul de vedere al lui Annan –, iar o creştere semnificativă a sponsorizării a devenit şi mai greu de realizat pe măsură ce recesiunea mondială era în desfăşurare, iar războiul împotriva terorismului a reţinut atenţia şi resursele[40]. În 2003, preşedintele Bush a promis 15 miliarde de dolari în cinci ani pentru a ajuta la încetinirea răspândirii SIDA în Africa. Dar în total, din cheltuielile mondiale pentru SIDA, mai puţin de 10 procente au fost alocate în ţările Lumii a Treia, unde trăiesc mai mult de 80% dintre persoanele infectate. Astfel, SIDA a intensificat divizarea globală între Nord şi Sud. Sesiunea ONU din 2001 a dezvăluit de asemenea diferenţele profunde dintre statele occidentale seculare şi un număr de state islamice care au obiectat la orice referinţă la homosexuali. În plus, autorităţile catolice de pretutindeni au obiectat faţă de programele care încurajează folosirea prezervativelor. Dar cele mai eficiente măsuri de prevenire sunt educaţia publică şi distribuirea de prezervative (în special prostituatelor) şi de ace sterile pentru utilizatorii de droguri – deşi sunt măsuri care nu-i pot face pe indivizi să acţioneze responsabil; toate acestea sunt aspecte sensibile din punct de vedere cultural şi politic.

Statele nu se pot proteja constant de pericolul infectării din afară – o preocupare specială în ţările cu rate de infectare în prezent mici, precum China. Chiar dacă s-ar putea izola de contactul cu străinii sau ar monitoriza străinii pe teritoriul lor, ar pierde beneficiile schimbului economic discutat în capitolul 8. Astfel, ele trebuie să coopereze cu celelalte state pentru a încerca să ţină epidemia sub control.

Aceste eforturi internaţionale sunt coordonate în principal de Organizaţia Mondială a Sănătăţii (OMS) şi sunt finanţate mai ales de ţările industrializate. Dar OMS depinde de guvernele naţionale pentru a furniza informaţii şi pentru a duce la îndeplinire politicile, iar guvernele au fost lente în reacţii. Ele falsifică statisticile, pentru a raporta un număr mai mic de cazuri (ca nu cumva turiştii să fie alungaţi) şi adesea refuză să tolereze sau să sprijine educaţia sexuală şi distribuirea de prezervative, din cauza tabuurilor religioase şi culturale. În ianuarie 2005, Nelson Mandela a fost lăudat pe plan internaţional când a făcut public faptul că fiul său cel mai mare murise recent de SIDA.

39. UNAIDS, *AIDS Epidemic Update: December 2004*, UNAIDS/WHO, Geneva, 2004.
40. Kofi A. Annan, „We Can Beat AIDS", *The New York Times*, A21, 25 iunie 2001; David E. Sanger, „Rich Nations Offer a Hand, but the Poor Hope for More", *The New York Times*, A6, 21 iulie 2001.

În ultimii ani, HIV s-a răspândit rapid în Asia de Sud, China şi Rusia/Europa de Est, unde prostituţia şi consumul de droguri sunt în creştere. Thailanda a fost în mod special vulnerabilă din cauza imensei sale industrii a prostituţiei, a acceptării promiscuităţii masculine şi a industriei turistice vaste. „Călătoriile sexuale" atrag în fiecare an mii de bărbaţi străini în bordelurile din Thailanda sau din alte ţări ale Asiei de Sud-Est. În plus, sute de mii de tinere sunt traficate peste graniţe în comerţul sexual aflat în creştere. Cu toate acestea, Thailanda a fost una dintre primele ţări în curs de dezvoltare care a organizat un program anti-SIDA eficient, care se concentrează pe educaţia publică. Folosirea prezervativului în rândul prostituatelor a crescut de la 20% la 90% în patru ani (1988-1992), iar cazurile de boli transmise pe cale sexuală între bărbaţi (un indicator al răspândirii SIDA) au scăzut cu 80%. Thailanda încă mai are probleme grave legate de SIDA, însă în anii '90 s-a diminuat dramatic rata infectărilor[41].

În China, guvernul a fost lent în acţiuni, iar stigmatizarea încă mai împiedică identificarea eficace sau tratamentul populaţiei seropozitive, aflată în creştere numerică. Afaceri fără scrupule de tip „bani pentru sânge", în special într-o zonă rurală, au provocat infecţii masive cu HIV. În satele din China, practica medicală se bazează în mare măsură pe acupunctură – adesea cu ace prost sterilizate –, când alte forme de tratament ar fi la fel de eficiente. Ca urmare, 60% din populaţia Chinei a avut hepatită B, în comparaţie cu 1% în Statele Unite sau Japonia –, un semn îngrijorător ce favorizează creşterea numărului de infectări cu HIV[42]. În 2005 se estima că în China erau un milion de persoane infectate (6 milioane după alte evaluări), cu perspective de a se ajunge la 10 milioane sau mai mult până în 2010.

Pe plan global, în acest deceniu, epidemia de SIDA este pe cale să ucidă cu aproximativ 100 de milioane de oameni mai mulţi decât au murit în ambele războaie mondiale. Răspunsul internaţional la epidemia de SIDA este esenţial în determinarea cursului final al acesteia. SIDA ilustrează legăturile transnaţionale care fac graniţele internaţionale mai puţin importante decât în trecut. Cooperarea internaţională eficientă ar putea salva milioane de vieţi şi ar putea spori semnificativ perspectivele de dezvoltare economică în cele mai sărace ţări, în deceniile următoare. Dar, încă o dată, există o problemă a bunurilor colective referitoare la împărţirea costurilor şi beneficiilor acestor eforturi. Un dolar cheltuit de OMS are acelaşi efect indiferent ce ţară l-a donat.

Alte boli infecţioase

Epidemia de SIDA este cea mai gravă din lume, însă nu este singura preocupare. Tuberculoza (TBC), malaria, hepatita, febra *dengue* şi holera au reapărut ori s-au răspândit în ultimele decenii, adesea luând forme rezistente la medicamente, care

41. Philip Shenon, „Brash and Unabashed, Mr. Condom Takes on Sex Death in Thailand", *The New York Times*, 20 decembrie 1992; Lawrence K. Altman, „AIDS Surge Is Forecast for China, India, and Eastern Europe", *The New York Times*, 4 noiembrie 1997.

42. Elisabeth Rosenthal, „Doctor's Dirty Needles Spreading Disease in China", *The New York Times*, A1, 20 august 2001.

sunt din ce în ce mai greu de tratat. Tuberculoza ucide în prezent 1,5 milioane de persoane anual (în plus faţă de bolnavii de SIDA care contractează şi TBC). Între timp, au apărut boli mai puţin studiate, între care virusul Ebola, hantavirusul şi hepatita C. Pneumonia, gripa, bolile care generează diaree şi pojarul continuă, toate, să reprezinte probleme majore, dar nu se extind în aceeaşi măsură. Programele de vaccinare au redus în ultimii ani atât incidenţa poliomielitei, cât şi a pojarului. Epizootiile au şi ele efecte economice majore. De la sfârşitul anilor '90, Marea Britanie a pierdut miliarde de dolari din cauza izbucnirii bolii vacii nebune, iar gripa aviară a oprit exporturile din mai multe ţări asiatice. În prezent, oamenii de ştiinţă se tem că gripa aviară va transgresa speciile şi se va răspândi de la o persoană la alta, aprinzând scânteia unei pandemii globale care ar putea ucide milioane de persoane[43].

Fumatul

În cazul fumatului, care ucide patru milioane de oameni pe an, statele care nu reuşesc să stăpânească răspândirea dependenţei de nicotină se confruntă cu costuri mari pentru îngrijirile de sănătate - costuri care abia încep se facă simţite în multe ţări sărace. Problema ţine, în mare măsură, de stat - cetăţenii şi economia plătesc preţul. Cu toate acestea, comerţul cu tutun transformă fumatul într-o problemă internaţională. Pe plan mondial, mai mult de un miliard de oameni fumează, cinci şesimi dintre ei în ţările în curs de dezvoltare, iar cinci milioane de persoane mor în fiecare an de boli asociate cu fumatul. Noile campanii de marketing ale companiilor de tutun care au ca ţintă femeile din Lumea a Treia ar putea determina o creştere uriaşă a fumătorilor în acel grup, potrivit Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii. În 2001, companiile de tutun, cu un oarecare sprijin american, au urmărit să atenueze un tratat nou propus, Convenţia-Cadru privind Controlul asupra Tutunului, dar în 2003 SUA au renunţat la obiecţii, iar statele membre ale OMS au adoptat tratatul. După ratificarea de către 40 de semnatari, tratatul a intrat în vigoare în 2005. Participanţii la tratat vor interzice în cinci ani reclamele pentru fumat şi vor fi încurajaţi să mărească impozitele pe tutun cu 5% pe an peste rata inflaţiei. Ratificarea americană este încă incertă.

Populaţia şi conflictul internaţional

Aspectele referitoare la populaţie sunt prezentate uneori în sensul că prea mulţi oameni folosesc prea puţine alimente şi resurse naturale. Acesta este un tablou mult simplificat. În special ideea că suprapopularea este cauza subnutriţiei din lumea de astăzi nu este tocmai corectă. Sărăcia şi politica, mai mult decât populaţia, reprezintă

43. US Central Intelligence Agency, *The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States* [National Intelligence Estimate 99-17D], CIA, Washington, DC, ianuarie 2000; Laurie Garrett, *The Coming Plague: Newly Emerging Diseases in a World Out of Balance*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 1994. Vezi şi n. 35 din acest capitol.

cauzele malnutriţiei şi foametei din zilele noastre (vezi „Subnutriţia mondială" la p. 621). Există alimente pe glob pentru a-i hrăni pe toţi oameni din lume. Există de asemenea suficientă apă, suficient ţiţei, destul pământ şi aşa mai departe, dar acestea sunt distribuite inegal.

Cu toate acestea, populaţiile în creştere adaugă mai multă presiune asupra resurselor, la nivel regional şi global. Deşi resursele de obicei nu se epuizează, extragerea lor devine mai costisitoare atunci când cantitatea necesară se măreşte. Noul teren agricol este mai puţin productiv decât parcelele existente ; noile rezerve de petrol şi de apă se află la adâncimi mai mari ; şi aşa mai departe. De exemplu, în două treimi din ţările în curs de dezvoltare, producţia alimentară a crescut în anii '80 mai lent decât populaţia. În anii '60 şi anii '70, „revoluţia verde" a sporit recoltele suficient pentru a rămâne cu un pas înaintea creşterii populaţiei (vezi „Transferul de tehnologie" la pp. 668-673). Dar daunele ecologice locale - precum eroziunea solului şi epuizarea luciilor de apă - au început să reducă productivitatea agricolă în unele zone. Cu cât populaţiile se înmulţesc mai repede, cu atât mai presante vor fi problemele mondiale în privinţa alimentaţiei.

Populaţiile în creştere exacerbează toate conflictele internaţionale asupra resurselor naturale despre care am discutat mai devreme. Conflictele asupra apei, care sunt foarte grave în multe regiuni, se înrăutăţesc pe măsură ce populaţia creşte. La fel se întâmplă cu o serie de probleme cum ar fi pescuitul în exces, despădurirea şi pierderea terenului agricol în favoarea extinderii oraşelor. Deşi nu ea determină aceste probleme, creşterea populaţiei le influenţează gravitatea şi viteza de dezvoltare.

Nu există o relaţie lineară simplă între numărul de persoane dintr-un stat şi nevoile sale de resurse. Mai degrabă, pe măsură ce economia se dezvoltă, creşterea populaţiei încetineşte, însă cererea de resurse continuă să crească. Resursele sunt atunci necesare mai curând pentru creşterea veniturilor (industrializare) decât pentru hrănirea mai multor persoane. Tipul de resurse necesare se modifică şi el - mai puţină hrană şi mai mult ţiţei -, întrucât stilul tehnologic al statului evoluează. Dar în general, deşi mai multe state care trec mai repede prin tranziţia demografică îşi vor încetini creşterea populaţiei, nu se va diminua cantitatea de resurse pe care le folosesc şi nici daunele ecologice pe care le pot provoca. E mai probabil să se întâmple invers.

În cazul în care creşterea populaţiei va putea fi limitată la nivele mai mici de venit - modificarea curbei demografice prin folosirea strategiilor guvernamentale pentru a încuraja rate ale natalităţii mai mici -, solicitările asupra mediului vor fi mai puţine. O ţară nu numai că şi-ar mări în acest caz venitul pe cap de locuitor mai devreme şi mai repede, ci ar face acest lucru la nivele mai mici ale populaţiei totale. Acest rezultat ar reduce povara asupra mediului şi resurselor în comparaţie cu industrializarea la un nivel mai mare de populaţie. Se presupune că şi conflictele internaţionale s-ar reduce. O altă sursă de conflict internaţional asociată cu domeniul demografic este migrarea din statele sărace, cu o creştere mare a populaţiei, către statele bogate, cu o creştere mică a populaţiei. De exemplu, emigrarea ilegală din Mexic în Statele Unite este un subiect iritant în relaţiile bilaterale. Refugiaţii sunt de asemenea o sursă frecventă de conflict interstatal. Migraţia şi refugiaţii sunt aspecte legate de

populaţie, însă dezbaterea lor este rezervată pentru capitolul 12 (p. 625), în contextul relaţiilor dintre Nord şi Sud.

Problemele demografice pot exacerba conflictele etnice (care, la rândul lor, alimentează adesea conflictele internaţionale datorate legăturilor etnice cu statele străine). Adesea, un grup etnic este mai bogat decât altul şi, de obicei, grupul mai sărac are o rată mai mare de creştere a populaţiei (din cauza tranziţiei demografice). În Liban, musulmanii au o rată mai mare a natalităţii decât creştinii. În momentul dobândirii independenţei ţării în 1944, a fost adoptat un aranjament de împărţire a puterii între grupurile politice creştine şi cele musulmane. În anii '70, proporţiile celor două populaţii se schimbaseră, însă structura politică rămăsese blocată. Aceasta a constituit o cauză a în războiului civil libanez de la sfârşitul anilor '70 şi din anii '80. Războiul civil a atras, la rândul său, state din afară, inclusiv Siria, Israelul şi Statele Unite.

Astfel, presiunile populaţiei nu sunt simple explicaţii pentru problemele mondiale, ci contribuie în diferite moduri la conflictele internaţionale. Factorii demografici şi ecologici joacă un rol mai vast şi primesc mai multă atenţie din partea experţilor în RI.

După cum am văzut, implicaţiile problemelor referitoare la populaţie diferă considerabil în partea de Sud şi în cea de Nord a globului. Presiunile asupra mediului şi resurselor naturale sunt globale ca orizont, însă în Nord ele apar ca urmare a industrializării (PIB pe cap de locuitor în creştere), în timp ce în Sud sunt afectate mai mult de populaţiile în creştere.

Aceste diferenţe între impactele ecologice nu sunt nicidecum singurele deosebiri Nord-Sud. Din multe puncte de vedere, lumea pare să se separe în două, cu realităţi diferite în regiunile bogate şi cele sărace – o tendinţă care vine în contradicţie cu tema integrării din precedentele capitole. Următoarele două capitole analizează divizarea Nord-Sud.

ABORDARE CRITICĂ

1. Dată fiind problema bunurilor colective în managementul problemelor ecologice – intensificată de participarea unui număr mare de actori –, ce organizaţii sau acorduri internaţionale noi ar putea fi create în anii care urmează pentru a ajuta la soluţionarea acestei probleme? Există modalităţi de reducere a numărului de actori care participă la rezolvarea problemelor globale precum subţierea stratului de ozon? Cu ce probleme s-ar putea confrunta propunerile dumneavoastră în privinţa unor aspecte precum suveranitatea statelor?
2. Puţine acorduri internaţionale eficiente au fost încheiate pentru soluţionarea problemei încălzirii globale. Date fiind cele câteva dificultăţi asociate cu această problemă, la ce soluţii creative v-aţi putea gândi? Care ar putea fi punctele forte şi cele slabe ale soluţiilor dumneavoastră pe termen scurt şi pe termen lung?
3. Bilanţul comunităţii internaţionale în privinţa administrării mediului reflectă viziunile mercantiliştilor; ale liberalilor sau ale amândurora? În ce fel?
4. Unii politicieni cer ţărilor occidentale industrializate, inclusiv Statelor Unite, să fie mai independente în privinţa resurselor energetice pentru a reduce dependenţa de importurile de petrol din Orientul Mijlociu. În lumina tabloului general al energiei mondiale şi al

economiei comerţului internaţional, care sunt argumentele pro şi contra unei asemenea propuneri ?

5. Zeci de state par să fie blocate în mijlocul tranziţiei demografice : ratele mortalităţii au scăzut, ratele natalităţii rămân mari, iar veniturile pe cap de locuitor nu cresc. Cum credeţi că ar putea aceste state să iasă din blocaj, cu sau fără ajutor extern, pentru a-şi finaliza tranziţia demografică ?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Problemele ecologice sunt un exemplu de interdependenţă şi creează adesea pentru statele implicate probleme ale bunurilor colective. Numărul mare de actori implicaţi în problemele ecologice globale face ca soluţionarea acestora să fie mai dificilă.
- Pentru a rezolva asemenea probleme ale bunurilor colective, statele au folosit regimurile şi organizaţiile internaţionale şi au extins în unele cazuri suveranitatea de stat (în special în privinţa apelor teritoriale) pentru a transforma administrarea într-o chestiune naţională mai degrabă decât într-una internaţională.
- Eforturile internaţionale de a soluţiona problemele ecologice au ca scop generarea unei dezvoltări economice durabile. Aceasta a fost în 1992 tema Summitului Pământului al Organizaţiei Naţiunilor Unite.
- Încălzirea globală este consecinţa folosirii combustibililor fosili – baza economiilor industriale din prezent. Statele industrializate sunt mult mai responsabile de această problemă decât statele Lumii a Treia. Soluţiile sunt dificil de atins, deoarece costurile sunt substanţiale şi pericolele oarecum distante şi nesigure.
- Daunele provocate stratului de ozon provin din utilizarea de substanţe chimice specifice, care sunt acum reduse treptat, potrivit acordurilor internaţionale. Spre deosebire de încălzirea globală, costurile soluţiilor sunt mult mai mici, iar problema este mai bine înţeleasă.
- Multe specii sunt ameninţate cu dispariţia din cauza pierderii habitatelor, precum pădurile tropicale. Un tratat internaţional asupra biodiversităţii şi un acord asupra pădurilor au ca scop reducerea distrugerii ecosistemelor locale, costurile fiind împărţite între state.
- Convenţia ONU asupra Dreptului Mării (UNCLOS) stabileşte un regim al oceanelor care plasează mai multe zone de pescuit şi petrolul din larg sub controlul statului, ca ape teritoriale. SUA au semnat tratatul după un deceniu de amânare.
- Poluarea – inclusiv ploaia acidă, poluarea apei şi a aerului, deşeurile toxice şi nucleare – tinde să fie mai mult localizată decât globală şi a fost abordată în principal prin măsuri unilaterale, bilaterale şi regionale, şi mai puţin globale.
- Economiile Occidentului industrializat depind de combustibilii fosili. Aceste economii importă resurse de energie, în cea mai mare parte petrol, în timp ce alte regiuni ale lumii le exportă. Preţurile petrolului au crescut dramatic în anii '70, dar au scăzut în anii '80, pe măsură ce economia mondială s-a adaptat mărind oferta şi diminuând cererea. Preţurile au urcat din nou în jurul anului 1991 şi au rămas mari din 2000 încoace. Asemenea fluctuaţii subminează stabilitatea economică mondială.
- Cea mai importantă sursă de petrol comercializat pretutindeni în lume este zona Golfului Persic din Orientul Mijlociu. În consecinţă, această regiune a constituit un focar de conflict politic internaţional, incluzând Războiul din Golf din 1991.
- Statele au nevoie şi de alte materii prime precum mineralele, dar niciuna nu a atins importanţa sau statutul politic al petrolului. Cu toate acestea, resursele de apă sunt o sursă în creştere de conflicte internaţionale locale.

- Războiul și alte activități militare provoacă pagube ecologice considerabile, uneori pricinuite deliberat ca parte a strategiei de război.
- Populația mondială - în prezent de 6,4 miliarde - va ajunge la 7-8 miliarde în 25 de ani și ar putea fi uniformizată în cele din urmă la 9-10 miliarde. În principiu, întreaga creștere va proveni din Sudul global.
- Creșterea viitoare a populației lumii va fi determinată în mare parte de tranziția demografică. Ratele mortalității au scăzut pretutindeni în lume, însă ratele natalității vor scădea proporțional doar pe măsură ce veniturile pe cap de locuitor vor crește. Cu cât economiile statelor sărace se dezvoltă mai repede, cu atât mai devreme se vor stabiliza populațiile lor la un anumit nivel.
- Tranziția demografică intensifică discrepanțele de bogăție la nivel global și local. Veniturile mari pe cap de locuitor și creșterea scăzută a populației îmbogățesc și mai mult statele sau grupurile bogate, în timp ce veniturile mici și creșterea mare a populației se consolidează reciproc pentru a menține în sărăcie statele și grupurile care deja sunt sărace.
- În cadrul modelului general al tranziției demografice, politicile guvernamentale pot reduce ratele natalității la un nivel dat al venitului pe cap de locuitor. Politicile eficace sunt cele care îmbunătățesc accesul la contracepție și ridică statutul femeilor în societate. Politicile actuale variază, de la regulile foarte stricte ale Chinei în privința numărului de copii/familie la guvernele pronataliste, care încurajează rate maxime ale natalității și interzic contracepția.
- Ratele mortalității sunt stabile și puțin afectate în tabloul general de războaie, foamete și alte dezastre. Creșterea ratei mortalității nu reprezintă un mod fezabil de a limita creșterea populației.
- Deși epidemia globală de SIDA nu poate încetini considerabil creșterea populației mondiale, ea va impune în anii următori costuri uriașe asupra multor state sărace. În prezent, 40 de milioane de oameni sunt infectați cu HIV, iar alte 30 de milioane au murit. Cei mai mulți sunt în Africa, dar noi cazuri apar cu rapiditate în Asia și Rusia.
- SIDA demonstrează că interdependența internațională în creștere - lumea care se contractă - implică și costuri, nu doar beneficii. Deoarece statele nu se pot izola de lumea exterioară, pe lângă acțiunile unilaterale ale statelor va fi necesară cooperarea internațională pentru a controla SIDA.
- Presiunile legate de populație nu determină, dar contribuie la o varietate de conflicte internaționale, inclusiv conflicte etnice, competiție economică și dispute teritoriale.

TERMENI-CHEIE

tragedia bunurilor comune 542
împrejmuire 542
comunități epistemice 543
capacitate de susținere 544
Comisia pentru Dezvoltare Durabilă 545
încălzire globală 547
combustibili fosili 548
gaze de seră 548
Programul Națiunilor Unite pentru Mediul Înconjurător (UNEP) 550
stratul de ozon 551
Protocolul de la Montréal 551
biodiversitate 552
Comisia Internațională privind Vânarea Balenelor 553
apele internaționale 557
Convenția Națiunilor Unite asupra Dreptului Mării (UNCLOS) 557
Tratatul Antarcticii din 1959 560
Cernobîl 562
șocul petrolului 566
tranziția demografică 574
pronatalist 577
rata mortalității infantile 578

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Suprapopularea în Sud: prioritate subestimată?
de Mir Zohair Husain

Prezentare Economistul britanic Thomas Malthus (1766-1834) a presupus acum două secole că populaţia creşte geometric (2,4,8,16 etc.), în timp ce rezervele de hrană cresc aritmetic (2,4,6,8 etc.). Ca urmare, a prezis că populaţia va creşte mai repede decât rezerva de hrană, până când va fi redusă semnificativ de război, boală, foamete şi deces. În prezent, această dezbatere în privinţa populaţiei continuă.
În 1804, populaţia întregii lumi a ajuns la un miliard. În 1927, cifra s-a dublat. În 1960, existau trei miliarde, iar în 1973 patru miliarde de oameni. În 1999, populaţia globului era de şase miliarde, un semn sigur că aceste cifre deja mari vor continua să crească la o rată alarmantă[a]. În trecut, experţii au prezis că cele mai mari ţări în curs de dezvoltare ale lumii, cuprinzând mari familii extinse şi ai căror locuitori numără sute de milioane, vor împinge populaţia globală către cifra periculoasă de 10 miliarde de oameni până în anul 2100[b]. În timpul necesar pentru a citi aceste două paragrafe, „245 de oameni s-au născut şi 106 au murit, o creştere netă de 139"[c].
Neomalthusienii contemporani, care sunt de acord cu sumbrele predicţii ale lui Malthus, consideră că explozia populaţiei inhibă creşterea economică în ţările în curs de dezvoltare şi exercită o presiune enormă asupra fondurilor guvernamentale limitate folosite pentru a asigura nevoile umane fundamentale (hrană, îmbrăcăminte, adăpost, apă curată, igienă şi salubrizare, educaţie şi îngrijiri medicale). Dimpotrivă, optimiştii consideră că inovaţiile ştiinţifice vor spori producţia de resurse suficient pentru a găzdui o populaţie mult mai numeroasă.
Aşadar, este suprapopularea o ameninţare gravă pentru ţările în curs de dezvoltare şi pentru ordinea globală? Sau sunt exagerate afirmaţiile neomalthusienilor?

Argumentul 1. Suprapopularea ameninţă ordinea mondială

Populaţia din ţările în curs de dezvoltare va continua să crească. În timp ce ratele de creştere a populaţiei sunt în scădere în ţările dezvoltate, ele continuă să se mărească în ţările în curs de dezvoltare. În plus, migraţia masivă din regiunile rurale către cele urbane contribuie la inflaţie, malnutriţie, şomaj şi rate mari ale criminalităţii, precum şi la deficienţe în privinţa locuinţelor, educaţiei, îngrijirii medicale şi transporturilor.

> ...Populaţia lumii va creşte până în 2015 de la cifra actuală de 6,1 miliarde la 7,2 miliarde. Se estimează că 95% din această creştere va avea loc în ţările în curs de dezvoltare, şi aproape în întregime în regiunile urbane care se extind rapid.
> „Megaoraşele" cu mai mult de 10 milioane de oameni vor continua să se dezvolte, solicitând sau chiar stricând drumurile, podurile şi canalizările şi sistemele electrice.

a) *World Population Estimates and Projections, 1998 Revision*, United Nations Family Planning Association, 1999.
b) Barbara Crossette, „Population Estimates Fall as Poor Women Assert Control", *The New York Times*, 10 martie 2002.
c) Sam Roberts, „The Years Ahead: Population Signs of Aging in the Global Head Count", *The New York Times*, 28 decembrie 2003.

Populaţia din Jakarta va creşte de mai mult de două ori, de la 9,5 milioane la 21,2 milioane ; cea din Lagos se va dubla de la 12,2 milioane la 24,4 milioane. (Elaine Sciolino, „2015 Outlook : Enough Food, Scarce Water, Porous Borders" *The New York Times*, 18 decembrie 2000)

Suprapopularea va genera conflicte asupra resurselor precare, precum apa proaspătă. Chiar şi în condiţiile unor progrese ştiinţifice precum răsadurile-minune şi alimentele modificate genetic, lumea este cronic suprapopulată.

Apa este o resursă vitală pentru menţinerea vieţii umane, pentru agricultură şi pentru desfăşurarea multor activităţi industriale... În multe zone ale lumii cererea de apă dulce creşte mai repede decât rezervele, lăsând aproximativ un miliard de oameni fără acces la apă potabilă. Deficitele regionale de apă au mărit spectrul conflictului armat, au obligat societăţile relativ îmbelşugate să finanţeze proiecte uriaşe pentru apă şi au lăsat câteva dintre cele mai sărăcite zone ale lumii într-o mizerie care se adânceşte... Doar puţin mai mult de jumătate din apa dulce a lumii este folosită în fiecare an. Însă până în 2015, potrivit evaluărilor ONU, cel puţin 40% din populaţia lumii va trăi în ţări unde este dificil de obţinut suficientă apă pentru a satisface nevoile fundamentale. („Water for a Thirsty World", *The New York Times*, 29 august 2002)

Ţările în curs de dezvoltare au în continuare probleme, chiar dacă rata de creştere a populaţiei scade. Chiar şi India, care şi-a diminuat semnificativ creşterea populaţiei în ultimele două decenii şi a experimentat o renaştere economică, se mai confruntă cu provocările tuturor ţărilor în curs de dezvoltare în soluţionarea problemelor socio-economice şi politice care au legătură cu populaţia.

Experienţa Indiei evidenţiază legătura dintre creşterea populaţiei şi progresul economic în ţările sărace... Ratele fertilităţii în statele sudice ale Indiei au scăzut apreciabil, însă ratele statelor din nord – aproximativ cinci copii pentru fiecare femeie – s-au menţinut neabătut... Populaţia în creştere diminuează resursele pentru educaţie şi epuizează fondurile pentru asigurarea serviciilor de bază precum electricitatea. Nici programele de planning familial, care pot ajuta la soluţionarea problemei fundamentale, nu pot ţine pasul. (Daniel Altman, „Bracing for Economic Changes, When the Population Grows No More", *The New York Times*, 20 august 2002)

Argumentul 2. Suprapopularea nu ameninţă ordinea mondială

Creşterea populaţiei se diminuează la nivel global, în special în câteva ţări intens populate. În timp ce populaţia creşte în unele ţări, ratele creşterii populaţiei globale au scăzut considerabil în ultimii ani.

Vă amintiţi bomba demografică, explozia de fertilitate setată să devoreze hrana mondială şi să înghită sau să polueze tot aerul şi apa acesteia? Siguranţa acestei bombe nu a fost nicicum trasă. Însă în ultimele trei decenii, mare parte din puterea sa malthusiană de detonare s-a scurs.
Ratele natalităţii în ţările dezvoltate, de la Italia la Coreea, s-au diminuat sub nivelele necesare pentru ca populaţiile lor să se înlocuiască ele însele ; vârsta tipică de căsătorie şi graviditate a crescut, iar folosirea mijloacelor de contracepţie a luat avânt...
Ameninţarea este în prezent mai mult regională decât globală, explozivă doar în locuri precum India şi Pakistan. Începând din 1968, când Departamentul pentru Populaţie al ONU a prezis că populaţia mondială, în prezent de 6,3 miliarde, va creşte la cel puţin

12 miliarde până în 2050, agenţia şi-a revizuit evaluările descrescător. Acum estimează că populaţia se va nivela la nouă miliarde. (Donald G. McNeil Jr., „Demographic «Bomb» May Only Go «Pop»! ", *The New York Times*, 29 august 2004)

Ratele natalităţii în descreştere demonstrează că suprapopularea poate fi controlată. Demografii au susţinut îndelung educarea femeilor şi oferirea accesului la contraceptive pentru a controla mai bine dimensiunile familiilor, precum şi pentru a promova igiena şi accesul la sistemul medical.

> ...SIDA şi avortul sunt picături în găleata demografică. Miliardele care lipsesc cu adevărat sunt bebeluşii care pur şi simplu nu au fost concepuţi. Nu au fost concepuţi întrucât cei care le-ar fi fost fraţi şi surori mai mari au supravieţuit sau pentru că vieţile femeilor s-au îmbunătăţit.
> Dincolo de acest aspect, simple măsuri sanitare publice precum barajele pentru a obţine apă potabilă, vitaminele pentru femeile însărcinate, igiena în cazul moaşelor, sărurile rehidratante orale pentru bebeluşi, vaccinurile pentru copii şi antibiotice pentru toată lumea au dublat speranţa de viaţă în lumea secolului XX, de la 30 la 60 de ani. Mai mulţi copii care supravieţuiesc înseamnă mai puţin interes de a naşte la fel de des. În 1970, nivelul mediu mondial al fertilităţii era de 5,4 naşteri la o femeie ; în 2000, era de 2,9. Excluzând războaiele, foametea, epidemiile sau dezastrele, o ţară are nevoie de o rată a natalităţii de 2,1 copii la o femeie pentru a rămâne stabilă. (Donald G. McNeil Jr., Demographic «Bomb» May Only Go «Pop» ! ", *The New York Times*, 29 august 2004.)

Creşterile substanţiale ale populaţiei nu vor fi o problemă. Ştiinţa va face posibil ca planeta să se adapteze la creşterea populaţiei. Chiar şi în Africa, unde malnutriţia şi foametea sunt ceva obişnuit, progresele ştiinţifice vor reuşi.

> Cheia către dezvoltarea economică a Africii este agricultura... Din fericire, avem mijloacele economice şi tehnologice pentru a determina o revoluţie agricolă. Folosind tehnici agricole dovedite, Africa şi-ar putea dubla sau tripla cu uşurinţă productivitatea pentru majoritatea recoltelor sale. Ea are potenţialul nu numai de a-şi asigura hrana, ci chiar de a deveni un exportator agricol dinamic în doar câteva decenii.
> Fermierii africani se confruntă cu trei mari probleme : solul erodat, apa puţină şi o economie deformată, în mare parte din cauza sistemelor primitive de transport. Niciuna dintre aceste probleme nu depăşeşte capacitatea noastră de a le soluţiona. (Norman E. Borlaug, „The Next Green Revolution", *The New York Times*, 11 iulie 2003)

❖ Întrebări

1. Consideraţi creşterea populaţiei una dintre cele mai mari probleme cu care se confruntă lumea ? De ce sau de ce nu ? Va deveni creşterea populaţiei o ameninţare gravă pentru ordinea mondială ? Explicaţi.
2. Dacă suprapopularea devine o ameninţare gravă pentru ordinea globală, ce acţiuni ar trebui să întreprindă guvernele şi organizaţiile internaţionale pentru a diminua problema suprapopulării ? De ce sau de ce nu ?

❖ **Bibliografie selectivă**

Rob Bowden, *Overcrowded World ? Our Impact on the Planet*, Raintree Publishers, Austin, TX, 2002.

Klaus M. Leisinger *et al.*, *Six Billion and Counting : Population Growth and Food Security in the 21st Century*, International Food Policy Research Institute, Washington, DC, 2002.

Capitolul 12

DECALAJUL NORD-SUD

Sărăcia

Acest capitol şi umătorul se ocupă de regiunile sărace ale lumii – Sudul global – unde trăieşte cea mai mare parte a lumii. Ţările din această regiune au diferite nume, care pot fi considerate echivalente: ţările Lumii a Treia, **ţări mai puţin dezvoltate** (TPD), *ţări subdezvoltate* (TSD) sau **ţări în curs de dezvoltare**[1]. Acest capitol ia în discuţie decalajul de bogăţie între regiunile industrializate (Nord) şi restul lumii (Sud). Capitolul 13 analizează aspectele internaţionale ale dezvoltării economice în Sud.

Sărăcia Lumii a Treia poate fi văzută din mai multe pespective teoretice. Experţii în RI au păreri diferite asupra cauzelor sau implicaţiilor unei astfel de sărăcii, asupra soluţiilor (dacă există vreuna) la această problemă, precum şi asupra naturii relaţiilor dintre statele sărace şi cele bogate (relaţiile Nord-Sud)[2]. Însă toată lumea este de acord că mare parte din Sudul global este extrem de săracă[3].

O asemenea sărăcie este dificil de imaginat pentru nord-americani. Este o sărăcie abjectă – mult mai rea decât sărăcia din ghetourile americane. Cazul cel mai grav este foametea. Aşa cum au arătat-o imaginile din locuri precum Somalia şi Sudan, foametea este dramatică şi îngrozitoare. Însă nu este aspectul cel mai important al sărăciei, deoarece afectează puţini dintre oamenii săraci ai lumii. Foametea este provocată în general de război sau de secetă, sau de amândouă. În cele mai multe locuri, oamenii care mor de sărăcie nu mor de foame, ci în urma bolilor, după ce au fost slăbiţi de malnutriţie. Lipsa calităţii adecvate a alimentaţiei ucide mai mulţi oameni decât

---

1. Larry A. Swatuk şi Timothy M. Shaw (ed.), *The South at the End of the Twentieth Century: Rethinking the Political Economy of Foreign Policy in Africa, Asia, the Caribbean and Latin America*, St. Martin's, New York, 1994; Manochehr Dorraj (ed.), *The Changing Political Economy of the Third World*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1995.
2. Sarah Owen şi Paris Yeros (ed.), *Poverty in World Politics: Whose Global Era ?*, St. Martin's, New York, 1999; Stephan Haggard (ed.), *The International Political Economy and the Developing Countries*, Edward Elgar, Brookfield, VT, 1994; Zaven N. Davidian, *Economic Disparities Among Nations: A Threat to Survival in a Globalized World*, Oxford, 1994; Mitchell A. Seligson şi John T. Passe-Smith (ed.), *Development and Underdevelopment: The Political Economy of Inequality*, ed. a III-a, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2003; Barbara P. Thomas-Slayter, *Southern Exposure: International Development and the Global South in the Twenty-first Century*, Kumarian Press, Bloomfield, CT, 2003.
3. UN Development Program, *Human Development Report* (anuar), Oxford; World Bank, *World Development Report* (anuar), Oxford.

subnutriţia propriu-zisă – însă într-un mod mai puţin dramatic, deoarece oamenii nu mor toţi odată într-un singur loc. Subnutriţia şi malnutriţia sunt uneori provocate de război, însă mai des de alţi factori care dezrădăcinează oamenii de pe pământurile cultivabile şi îi mână către oraşe, unde mulţi nu pot găsi o altă sursă de venit (vezi „Subnutriţia mondială" mai departe în acest capitol).

Oamenii care mor de malnutriţie nu mor din cauza lipsei alimentelor la nivel mondial sau în propria lor ţară, ci din cauză că nu îşi *permit* să cumpere mâncare. În mod similar, oamenilor le lipsesc apa, adăpostul, îngrijirile sanitare şi alte necesităţi pentru că nu şi le pot permite. Sărăcia larg răspândită, chinuitoare, a oamenilor care nu îşi pot permite satisfacerea necesităţilor este mai importantă decât exemplele dramatice de foamete provocate de război sau de secetă, deoarece sărăcia cronică afectează mult mai mulţi oameni.

Aproximativ jumătate din populaţia lumii nu are rezerve adecvate de apă potabilă. Aproape jumătate locuiesc în case insalubre sau nu au nici un adăpost. În jur de o treime sunt malnutriţi, iar unul din şapte este cronic subnutrit (incapabil să-şi menţină greutatea corpului). Aproape jumătate sunt analfabeţi, iar 99% nu au o educaţie superioară. Înmulţite cu 6 miliarde de oameni, aceste procentaje ajung la un număr cutremurător de oameni săraci.

Globalizarea din anii '90 a mărit decalajul dintre ţările cele mai sărace şi cele mai bogate ale lumii. Numărul oamenilor care trăiesc cu mai puţin de un dolar pe zi – în jur de 1,2 miliarde – a crescut de la mijlocul anilor '80. Cele mai mari eşecuri au fost înregistrate în Africa, unde se află 29 dintre cele 34 de ţări clasate pe treapta cea mai de jos şi unde epidemia de SIDA înrăutăţeşte o situaţie deja dificilă (vezi p. 579). Zeci de ţări o duc mai rău decât acum 20 de ani, chiar în timp ce alte ţări din Sud se ridică treptat din sărăcie[4]. Dezastrele ecologice provocate de despăduriri, schimbări de climă şi urbanizare au contribuit şi ele, în ultimii ani, la situaţia cumplită a celor mai sărace ţări, alungând, de exemplu, în 1998, 25 de milioane de oameni din casele lor. Schimbarea de vreme de după El Niño a provocat secetă în Indonezia, ducând în cele din urmă atât la incendii forestiere masive, cât şi la revolte din cauza lipsei hranei[5].

Globalizarea a intensificat inegalitatea atât în cadrul Nordului şi al Sudului, cât şi între Nord şi Sud. În timp ce America de Nord şi Europa Occidentală se bucură de o prosperitate fără precedent, veniturile în Rusia şi Europa de Est au scăzut cu aproape jumătate. Pe măsură ce China şi părţi ale Asiei de Sud, împreună cu o mare parte a Americii Latine, se ridică treptat din sărăcie, mare parte din Africa alunecă şi mai mult sub acest prag. În Sudul global, unele tendinţe precum degradarea ecologică sunt alarmante, în timp ce altele, cum ar fi reducerea cheltuielilor militare reduse şi diminuări uşoare ale foametei, sunt încurajatoare. În mod evident, globalizarea creează atât învingători, cât şi învinşi, cei mai săraci un miliard de oameni ai lumii numărându-se printre învinşi.

4. UN Development Program, *Human Development Report 1999*, United Nations, New York, 1999 ; Paul Lewis, „World Bank Says Poverty Is Increasing", *The New York Times*, C7, 3 iunie 1999.
5. International Committee of the Red Cross, *World Disasters Report 1999*, Red Cross, Geneva, 1999.

În total, aproximativ un miliard de oameni trăiesc într-o sărăcie cumplită, abjectă, fără acces la hrană şi îngrijirile de bază. Aceştia sunt concentraţi în ţările dens populate ale Asiei de Sud şi Africii[6]. Venitul mediu de persoană în Asia de Sud – unde trăiesc aproape două miliarde de oameni – este de doar 2.800 de dolari pe an, iar în Africa de 1.800 de dolari (chiar şi după adaptarea la costurile mai mici ale vieţii în aceste regiuni, în comparaţie cu altele mai bogate). De fapt, aproape jumătate din populaţia globului are venituri mai mici de 2 dolari pe zi[7].

Dacă aceste statistici sunt greu de digerat, gândiţi-vă la limita de jos. La fiecare şase secunde, undeva în lume un copil moare ca urmare a malnutriţiei. Acest lucru înseamnă 600 de copii în fiecare oră, 14.000 în fiecare zi, 5 milioane în fiecare an. Lumea produce suficiente alimente pentru a hrăni aceşti copii şi suficiente venituri pentru a-şi permite să îi hrănească, însă familiile sau ţările lor sunt prea sărace. În cele din urmă, ei mor de sărăcie. Consideraţi că în aceleaşi şase secunde în care un copil se pierde în acest mod, lumea cheltuie 180.000 de dolari pentru forţele militare. A mia parte din această sumă ar putea salva viaţa copilului. Această realitate umbreşte dezbaterile morale şi politice despre relaţiile Nord-Sud.

Teoriile acumulării

Cum explicăm decalajul enorm dintre nivelele de venit în regiunile industrializate ale lumii şi cele ale Sudului global? Care sunt implicaţiile acestui decalaj pentru politica internaţională? Există mai multe abordări ale acestor întrebări ; vom analiza două teorii antagoniste referitoare la acumularea bogăţiei, având la bază viziuni mai liberale, respectiv mai revoluţionare asupra lumii.

Acumularea economică

O abordare a problemei din perspectiva capitalismului are la bază economia liberală – evidenţiind eficienţa generală în maximizarea *creşterii economice*. Această perspectivă înfăţişează Sudul ca rămânând în urma Nordului industrializat. Crearea unei bogăţii mai mari în Nord este un lucru bun, aşa cum este şi crearea bogăţiei în Sud – cele două nu intră în conflict.

O privire mai revoluţionară asupra lucrurilor, din perspectiva socialismului, este preocupată de distribuirea bogăţiei la fel de mult ca şi de crearea ei absolută. Aceasta vede divizarea între Nord şi Sud mai mult ca pe un joc de sumă zero, în care crearea bogăţiei din Nord are loc adesea pe cheltuiala Sudului. Ea atribuie de asemenea politicii (statului) un rol mai mare în distribuirea bogăţiei şi în conducerea economiei

6. Thomas M. Callaghy şi John Ravenhill (ed.), *Hemmed In : Responses to Africa's Economic Decline*, Columbia, 1993 ; Deryke Belshaw şi Ian Livingstone, *Renewing Development in Sub-Saharan Africa : Policy, Performance and Prospects*, Routledge, New York, 2002.
7. World Bank, *World Development Indicators*, World Bank, Washington, 2004.

decât îi atribuie capitalismul. Socialismul se aseamănă astfel mercantilismului. Însă socialiştii consideră că actori, principali ai negocierii politice asupra distribuirii avuţiei mondiale sunt clasele economice, şi nu statele. Iar mercantilismul promovează ideea concentrării bogăţiei (ca element al puterii), în timp ce socialismul promovează împărţirea ei mai largă.

Pentru socialişti, schimbul internaţional este conturat de exploatarea de către capitalişti a forţei de muncă şi a resurselor ieftine – folosindu-se de state pentru a crea condiţiile politice pentru această exploatare. (Unii socialişti se concentrează pe muncitorii din ţările sărace ale Lumii a Treia, alţii pe muncitorii din ţările industrializate mai bogate, iar alţii pe ambele tipuri.) Astfel, în timp ce mercantiliştii văd interesele politice (ale statului) ca motoare ale politicilor economice, socialiştii văd interesele economice (ale capitaliştilor şi ale muncitorilor) ca motoare ale tendinţelor politice.

Abordările capitaliste şi socialiste sunt mai degrabă incompatibile în privinţa limbajului, a ipotezelor despre sărăcia Lumii a Treia şi a implicaţiilor internaţionale ale acesteia. Capitolul de faţă favorizează întru câtva abordările socialiste, concentrându-se pe istoria trecută a imperialismului ca principal motiv al divizării între Nord şi Sud şi asupra strategiilor revoluţionare, respectiv asupra redistribuirii masive a avuţiei, ca soluţii. În schimb, capitolul 13 înclină către abordările capitaliste.

Dezvoltarea economică se bazează pe **acumularea de capital** – crearea de avere permanentă (capital) cum ar fi clădiri, drumuri, fabrici şi aşa mai departe. Pentru ca populaţia şi capitalul acesteia să se înmulţească, ea trebuie să producă un **surplus economic**, folosind capitalul pentru a produce mai mult capital. Acest lucru se face investind bani în capital productiv, în locul utilizării lor pentru consum. Cu cât o economie produce un surplus mai mare, cu atât mai multe resurse sunt disponibile pentru investiţii, peste nivelul minim de consum necesar pentru menţinerea vieţii umane.

Societăţile umane timpurii aveau un stoc de capital foarte simplu – în cea mai mare parte haine şi unelte – şi produceau puţin surplus. Apoi s-a descoperit agricultura, cu aproximativ 10.000 de ani în urmă. Un grup de oameni putea produce un surplus – mai multe cereale decât puteau mânca – deceniu după deceniu. Cerealele în plus îi puteau hrăni pe cei care făureau unelte de metal, ridicau case sau construiau reţele de irigaţii. Din acel moment, specia umană s-a aflat într-un ciclu de creştere fără întrerupere, având la bază surplusul economic. S-a acumulat din ce în ce mai multă bogăţie, iar populaţia umană a devenit tot mai numeroasă.

Revoluţia industrială de acum câteva secole a accelerat în mare măsură procesul acumulării mondiale, obţinând cantităţi mari de energie din combustibilii fosili. Însă industrializarea s-a produs în grade diferite în regiunile lumii. Nordul a acumulat un capital vast. Deşi Sudul produce stimulente pentru bogăţie şi prezintă enclave de acumulare, în cele mai multe regiuni el rămâne o economie preindustrială, motiv pentru care Nordul consumă de aproape zece ori mai multă energie comercială de persoană decât Sudul (vezi tabelul 11.1 la p. 565).

Tehnologia informaţiei face în prezent ca o infrastructură consumatoare de carburant să fie mai puţin importantă în economiile avansate. Ţările din Sudul global ar putea avea nevoie să treacă printr-o fază de industrializare „grea", aşa cum au

făcut-o statele din Nord, sau poate că reuşesc să se dezvolte economic pe alte căi, folosind încă de la început noua tehnologie. Problema constă în faptul că, aşa cum infrastructura industrială este localizată în cea mai mare parte în Nord, la fel este şi structura informaţională a lumii (vezi p. 519). În timp ce o generaţie de studenţi din ţările industrializate au acces la Internet, ţările mai sărace încă se zbat să extindă educaţia în rândul populaţiei rurale.

Cu toate acestea, nici valoarea absolută a PIB, nici valoarea sa comparată cu cea a altor ţări nu arată dacă o economie naţională creşte sau descreşte. Acumularea sau profitul într-o economie naţională corespunde *ratei de creştere economică*. Statele care funcţionează în mod profitabil se dezvoltă de la an la an ; cele care funcţionează în pierdere regresează. (PIB şi conceptele legate de acesta se referă aici la valori reale după ajustarea în funcţie de inflaţie.)

Rata de creştere economică a unui stat nu arată câtă bogăţie a acumulat în trecut. În ultimii ani, Statele Unite s-au dezvoltat încet – regresând chiar în perioadele de recesiune (vezi „Poziţia Statelor Unite" la p. 468). Însă porneşte de la o cantitate mare de bogăţie permanentă adunată în ultimii 200 de ani. Din contră, Mexicul poate avea o creştere economică (rată de acumulare) mai puternică, însă din cauza faptului că a pornit dintr-o poziţie inferioară, încă rămâne mult în urmă în privinţa avuţiei totale. Pe scară globală, Sudul va continua să rămână în urma Nordului ca PIB (venit), chiar dacă rata sa de creştere economică este în continuare mai mare decât cea a Nordului, aşa cum a fost în ultimii câţiva ani. Concentrarea surplusului din economia mondială în Nord tinde să se autoconsolideze din două motive. În primul rând, concentrarea bogăţiei permite o investire mai eficientă, ceea ce generează şi mai multă bogăţie. În al doilea rând, cu cât există mai multă avuţie concentrată, cu atât câştigă mai multă putere cei care o deţin. Cu 60% din bogăţia lumii, Nordul domină politica mondială. Întrucât socialiştii percep un conflict de interese între bogaţi şi săraci, ei consideră puterea politică a Nordului ca fiind opresivă pentru Sud.

În cele din urmă, distribuirea beneficiilor acumulării mondiale constituie un aspect de negociere internaţională, la fel cum se întâmplă şi cu beneficiile comerciale (vezi capitolul 8, p. 396). În negocierea dintre regiunile bogate şi cele sărace pe tema procesului acumulării mondiale, cele două părţi deţin puteri foarte inegale[8].

Capitalismul

Capitolele anterioare au făcut referiri la capital într-un mod general, ca bogăţie permanentă. Mai precis, *capitalul* reprezintă setul de bunuri care sunt folosite pentru a produce alte bunuri. Astfel, o magazie plină de cositor reprezintă un capital, tot aşa cum este şi recipientul metalic sau fabrica de conserve – toate aceste bunuri produc mai departe alte bunuri. Însă, o colecţie de timbre, un set de jucării Lego şi

8. David A. Lake, „Power and the Third World : Toward a Realist Political Economy of North-South Relations" [recenzie], *International Studies Quarterly*, 31 (2), 1987, pp. 217-234.

o ambarcaţiune de agrement nu constituie capital în acest sens, deşi au valoare ; ele sunt **bunuri de consum**. Consumul lor nu contribuie direct la producerea altor bunuri şi servicii.

Un ciclu de acumulare depinde de bunurile de capital mai mult decât de bunurile de consum. Minele, fabricile, rafinăriile, căile ferate şi bunurile similare contribuie direct la ciclul de producere a surplusului prin care sunt create mai multe fabrici şi rafinării. **Investiţia** intră în competiţie cu consumul. Abţinerea de la consum în favoarea investiţiilor constituie un alt caz în care costurile pe termen scurt produc beneficii pe termen lung (cum este cazul politicilor comerciale, ecologice sau referitoare la populaţie).

Capitalismul este un sistem de *proprietate privată asupra capitalului* care se bazează pe forţele pieţei pentru a guverna distribuirea bunurilor. În capitalism, ciclul de acumulare este în mare parte controlat de persoane şi companii private. Când se produce un surplus, acesta se constituie în profit pentru deţinătorii capitalului care a produs surplusul (după plătirea taxelor). Sectorul privat încurajează reinvestirea surplusului, deoarece persoanele şi companiile private caută să-şi maximizeze bogăţia. Concentrarea proprietăţii asupra capitalului în câteva mâini permite de asemenea ca investiţia să fie transferată cu uşurinţă de la sectoarele şi tehnologiile mai puţin productive către cele mai productive. Capitalismul concentrează bogăţia, promovând acumularea eficientă şi rapidă ; el nu urmăreşte o distribuţie echitabilă a beneficiilor.

În realitate, nici un stat nu este pur capitalist. Aproape toate au o anumită formă de economie mixtă care include atât proprietatea privată, cât şi cea de stat[9]. De asemenea, în cele mai multe ţări capitaliste, guvernul echilibrează partea inumană a capitalismului redistribuind descendent o parte din bogăţie (şi impunând reglementări capitaliştilor). Un „stat al bunăstării" oferă educaţie, anumite beneficii în domeniul sănătăţii, alocaţii pentru cei săraci şi aşa mai departe. În ultimul secol, capitalismul a devenit mai receptiv la nevoia de a echilibra eficienţa cu echitatea.

Principiile capitalismului se află la baza economiei globale, cu marile sale diferenţe de bogăţie. Concentrarea capitalului în Nord promovează dezvoltarea comerţului global, a tehnologiei şi a reinvestirii pentru un profit maxim (creştere generală). Proprietatea privată asupra companiilor şi valutei face ca pieţele internaţionale să opereze mai eficient. Capitalul poate fi transferat din ţările şi sectoarele economice mai puţin productive către cele mai productive. Dacă bogăţia ar fi distribuită în mod egal în toate regiunile lumii, această eficienţă ar putea fi pierdută, iar creşterea economică mondială ar putea fi mai lentă.

Socialismul

Socialismul – ideea că muncitorii ar trebui să deţină puterea politică – favorizează *redistribuirea bogăţiei* către muncitorii care o produc. Întrucât în capitalism o asemenea redistribuire nu are loc în mod natural, socialismul susţine în general

9. John R. Freeman, *Democracy and Markets : The Politics of Mixed Economies*, Cornell, 1989.

folosirea statului în acest scop. El favorizează *planificarea guvernamentală* pentru a conduce o economie naţională, şi nu lasă un astfel de management în întregime pe mâna forţelor pieţei. Adesea, socialiştii sunt adepţii *proprietăţii de stat asupra capitalului*, nu ai proprietăţii private, astfel încât acumularea bogăţiei să fie controlată de stat, care o poate distribui în mod echitabil.

Socialismul include multe mişcări politice, partide şi ideologii, atât istorice, cât şi actuale. Din 1930 până în prezent, nici un partid socialist nu a avut influenţă în politica SUA însă, în alte părţi ale Nordului global, partidele socialiste sau social-democrate au avut în ultimii ani roluri importante ca partide de guvernământ (Marea Britanie, Franţa), ca părţi ale coaliţiilor guvernamentale (Germania, Japonia) sau ca principale partide de opoziţie (Rusia). În Sudul global, unde sărăcia şi marile decalaje fac populară ideea redistribuirii avuţiei, cei mai mulţi revoluţionari şi mulţi reformatori se consideră socialişti.

Guvernele comuniste, inclusiv cel din China (şi din fosta Uniune Sovietică), au o filosofie politică bazată de asemenea pe socialism. Cu toate acestea, în practică au tendinţa de a atrage bogăţia către centru şi au fost astfel asociate unei forme a capitalismului de stat. De exemplu, în anii '30 exista în Uniunea Sovietică, sub conducerea lui Stalin, o extraordinară concentrare de capital, care a permis industrializarea rapidă, dar a înfometat milioane de oameni. Acest proces s-a produs sub un control politic dictatorial, şi nu sub controlul muncitorilor.

Marxismul este o ramură a socialismului care include atât comunismul, cât şi alte abordări. (Nu toţi socialiştii sunt marxişti.) La mijlocului secolului al XIX-lea, *Karl Marx* a scos în evidenţă munca drept sursă a surplusului economic. În acel moment, revoluţia industrială era însoţită de greutăţi deosebite printre muncitorii industriali (inclusiv copii) din Europa. Marxiştii încă mai cred că surplusul creat prin muncă ar trebui redobândit de muncitori prin luptă politică. În prezent, marxismul are cea mai mare influenţă în ţările Lumii a Treia, unde capitalul este precar, iar condiţiile de lucru sunt mizerabile.

Ca şi capitalismul, socialismul nu există nicăieri într-o formă pură. Există un element de socialism în economiile mixte. În prezent, China îşi numeşte sistemul economic „socialism de piaţă" – o împletire între continuarea proprietăţii de stat asupra multor întreprinderi mari, capitalism la nivel local şi deschiderea către investiţiile şi comerţul internaţional.

Unele teorii socialiste susţin că deţinerea de către stat a industriei măreşte eficienţa prin evitarea problemelor care survin în urma fragmentării luării deciziilor în capitalism. Teoretic, se presupune că planificatorii centrali folosesc resursele într-un mod raţional, care maximizează eficienţa generală. Însă, după decenii de experimentări, este evident că, oricare ar fi beneficiile sale în privinţa egalităţii, proprietatea de stat nu este foarte eficientă. Planificatorii de stat care stabilesc cote pentru fiecare fabrică nu se pot adapta la condiţiile economice la fel de eficient ca preţurile bazate pe piaţă. Proprietatea de stat este încă promovată în multe state cu scopul de a redistribui bogăţia, de a coordona dezvoltarea industriilor-cheie sau de a menţine independenţa economică în producţia militară – dar nu pentru că este mai eficientă în general.

Rusia şi statele Europei de Est se află acum într-o tranziţie dificilă către economia de piaţă, din cauza eşecului economiilor planificate la nivel central. Multe ţări ale Lumii ale Treia adoptă de asemenea vânzarea marilor întreprinderi proprietate de stat – *privatizare* –, cu speranţa de a spori creşterea. Companiile telefonice, petroliere, de căi ferate – toate sunt scoase la licitaţie.

Privatizarea s-a produs rapid în mai multe state est-europene şi foste republici sovietice, unde statul deţinea practic întreaga economie în timpul deceniilor de comunism. Înainte ca Cehoslovacia să se separe în două, cetăţenii primeau cupoane reprezentând o mică parte a acţiunilor la companii proprietate de stat. Puteau vinde cupoanele pentru bani gheaţă sau le puteau investi în oricare din noile fonduri mutuale înfiinţate de antreprenori. Managerii fondurilor mutuale adunau cupoanele şi cumpărau companii proprietate de stat pe care le considerau potenţial profitabile. Ispitiţi de promisiunea unor mari câştiguri, cei mai mulţi cetăţeni cehoslovaci au investit în acest mod, asemeni unor noi capitalişti. Însă, când s-a încercat o metodă similară în Rusia, cetăţenii îngrijoraţi de stagnarea economică nu au dat importanţă cupoanelor. Mulţi ruşi au investit într-un mare fond mutual, care a promis profituri considerabile, pentru ca apoi să dea faliment.

Astfel, în zona Rusiei şi a Europei de Est, comunismul s-a prăbuşit sub greutatea ineficienţei, însă fazele incipiente ale capitalismului au fost şi mai ineficiente, ducând la o reducere a activităţii economice la aproape jumătate în câţiva ani. Reacţia unor ţări, inclusiv a Rusiei, a constat în încetinirea ritmului reformei, în timp ce reformiştii susţineau că era nevoie de o accelerare pentru a trece prin tranziţie. Unele ţări i-au înlăturat în mod democratic pe reformişti şi i-au adus înapoi pe foştii lideri comunişti. În anii care vor urma, este posibil ca diversele experimente încercate de ţările Europei de Est şi de cele din fosta Uniune Sovietică să se autoselecteze, evidenţiind cele mai bune căi de tranziţie pentru fostele economii comuniste.

În orice caz, prăbuşirea comunismului sovietic a pus capăt unui experiment istoric într-un tip de socialism care a eşuat – **stalinismul** de modă veche, aşa cum a fost el formulat şi pus în practică de *Iosif Visarionovici Stalin*, care a fost marcat de un control totalitar al statului sub conducerea Partidului Comunist. Însă eşecurile întreprinderilor proprietate de stat nu înseamnă că socialismul a dispărut. Alte tipuri de socialism sunt în prezent mai proeminente. Şi se creează noi combinaţii între socialism şi capitalism.

Clasele economice

Socialiştii susţin că relaţiile internaţionale, precum şi politica internă sunt structurate de relaţii inegale între **clasele economice**. (Acest accent asupra claselor neagă dihotomia realistă dintre politica internă şi cea internaţională.) Clasele cele mai puternice le oprimă şi le exploatează pe cele mai slabe, negându-le partea cuvenită din surplusul pe care îl creează. Clasele oprimate încearcă să câştige putere, pentru a pune ele însele mâna pe mai multă avuţie. Acest proces, denumit **lupta de clasă**, reprezintă un mod de a privi relaţiile politice între oamenii mai bogaţi şi cei mai săraci şi între regiunile mai bogate şi cele mai sărace ale lumii.

Marx a folosit un anumit limbaj pentru a descrie diferitele clase dintr-o economie industrială ; marxiştii încă mai folosesc acei termeni. **Burghezia** este clasa proprietarilor de capital - oameni care produc bani din investiţii, nu din propria lor muncă. În capitalism, tot ei constituie clasa conducătoare (uneori în armonie cu politicienii, ofiţerii sau alţi aliaţi politici). *Mica burghezie* reprezintă micii proprietari de capital, cum ar fi negustorii. Aceştia tind să gândească precum proprietarii şi să se identifice cu burghezia. *Intelectualii* (inclusiv profesorii universitari şi studenţii) sunt trataţi într-un mod ambiguu în cele mai multe analize marxiste ; ei văd adesea lumea din perspectiva celor bogaţi, şi totuşi uneori se radicalizează şi iau partea celor oprimaţi. **Proletariatul** - format din muncitorii din fabrici - este considerat potenţial clasa cea mai puternică, întrucât forţa lor de muncă este necesară pentru crearea surplusului. Se presupune că ei conduc revoluţia împotriva burgheziei. Însă fabricile s-au schimbat faţă de cele de pe vremea lui Marx : sunt bazate mai intens pe capital, iar muncitorii sunt plătiţi mai bine. Diferiţi teoreticieni marxişti încearcă să se împace cu aceste schimbări, dar niciunul din ei cu prea mult succes. De asemenea, marxiştii nu au căzut de acord în privinţa modului de tratare a unor clase din ce în ce mai importante, precum cea a tehnicienilor şi cea a managerilor. Clasa oamenilor economic neproductivi de la baza societăţii este *lumpenproletariatul*- deţinuţi, criminali, dependenţi de droguri şi aşa mai departe. Aceştia sunt atât de decăzuţi, încât rareori devin revoluţionari politici eficienţi.

O clasă foarte importantă în revoluţiile din ultimul secol (contrar aşteptărilor marxiste) au constituit-o *ţăranii*[10]. Marxiştii îi consideră în mod tradiţional pe ţărani înapoiaţi, ignoranţi, individualişti şi pasivi din punct de vedere politic, în comparaţie cu proletariatul bine educat şi înzestrat cu conştiinţă de clasă. Însă, în practică, revoluţiile victorioase din Lumea a Treia au fost revolte ţărăneşti (conduse adesea de marxişti care vorbeau despre proletariat). Cea mai mare a fost revoluţia chineză din anii '30-'40.

Potrivit marxismului, capitalismul este doar o etapă a evoluţiei sociale, precedată de feudalism şi urmată de socialism (când muncitorii pun stăpânire pe stat şi îl folosesc pentru a redistribui bogăţia) şi în cele din urmă de comunism (când toţi ar fi egali, iar statul ar dispărea). Fiecare etapă are propriile forme de politică şi cultură, care alcătuiesc **suprastructura** societăţii. Această suprastructură este conturată **de baza economică** a societăţii - modul său de producţie, precum sclavia, feudalismul sau capitalismul.

În privinţa amănuntelor, analizele marxiste mai des s-au înşelat decât au avut dreptate în predicţiile asupra etapelor dezvoltării sociale, asupra alianţelor de clasă şi asupra rezultatelor revoluţiilor. Însă, în multe dintre ţările Lumii a Treia au avut loc revoluţii marxiste, iar marxismul (împreună cu alte forme de socialism) rămâne o forţă în dezvoltarea Lumii a Treia şi în relaţiile Nord-Sud.

---

10. Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy : Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon, Boston, 1993 [1966] ; James C. Scott, *Weapons of the Weak : Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale, 1986.

Imperialismul

Teoriile lui Marx asupra luptei de clasă erau orientate către societatea *internă* din ţările care se aflau în curs de industrializare pe timpul său, nu către ţările sărace sau relaţiile internaţionale. Marxiştii tradiţionali au privit înspre ţările industrializate avansate pentru revoluţie şi socialism, care ar fi o consecinţă a capitalismului. Din punctul lor de vedere, înainte de a face pasul revoluţionar către socialism, Lumea a Treia ar trebui să parcurgă propriile etape de acumulare de la feudalism la capitalism. De fapt, s-a întâmplat exact contrariul. Muncitorii din ţările industrializate s-au bucurat de standarde de viaţă în creştere şi nu au făcut revoluţii. Între timp, în ţările înapoiate ale Lumii a Treia, muncitorii şi ţăranii oprimaţi au pus la cale în ultimii 70 de ani o serie de revoluţii, unele reuşite, altele eşuate.

Globalizarea relaţiilor de clasă

De ce se produc revoluţii în ţările mai puţin dezvoltate, mai degrabă decât în cele avansate? Răspunsul conturează în mare parte modul în care sunt văzute în prezent relaţiile Nord-Sud[11]. Marxiştii au urmat în general (dar nu exclusiv) o linie de argumentare dezvoltată înainte de Revoluţia Rusă din 1917 de *V.I. Lenin*, fondatorul Uniunii Sovietice[12]. Rusia era pe atunci un stat relativ înapoiat, aşa cum este Sudul global în prezent, iar cei mai mulţi marxişti au considerat că o revoluţie nu era probabilă acolo (privind în schimb către Germania).

Conform teoriei lui Lenin referitoare la **imperialism**, capitaliştii europeni investeau în colonii, unde puteau obţine profituri mari, folosind apoi o parte din aceste profituri pentru a mitui clasa muncitoare de acasă. Singura limită pe care o vedea Lenin consta în faptul că, după lupta pentru colonii din anii 1890, au rămas puţine regiuni ale lumii care să mai fie colonizate. Expansiunea imperialistă putea avea loc doar pe seama altor state imperialiste, ducând la competiţia interimperialistă şi la războaie precum Primul Război Mondial. Folosindu-se de slăbiciunea Rusiei în timpul acestui război, Lenin a condus în 1917 prima revoluţie comunistă reuşită.

Ideea generală a lui Lenin încă mai conturează o abordare majoră a relaţiilor Nord-Sud - ideea că statele industrializate exploatează ţările sărace (prin colonizarea atât oficială, cât şi neoficială) şi mituiesc clasele muncitoare de acasă cu profiturile obţinute. Prin această *globalizare a relaţiilor de clasă*, acumularea mondială concentrează surplusul în părţile bogate ale lumii şi departe de cele sărace. Ca urmare, ar fi de aşteptat să se producă revoluţii în regiunile sărace.

---

11. Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism : A Critical Survey*, ed. a II-a, Routledge, New York, 1990; Vendulka Kubálková şi Albert Cruickshank, *Marxism and International Relations*, Clarendon, Oxford, 1985.

12. V.I. Lenin, „Imperialism, the Highest Stage of Capitalism" [1916], în *Essential Works of Lenin*, Bantam, New York, 1966, pp. 177-270 (trad. rom. „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului", în *Opere alese*, vol. 27, Politică, Bucureşti, 1970)

Mulţi revoluţionari din Lumea a Treia au căutat să se elibereze de exploatarea colonizatorilor europeni. După ce colonizarea europeană a luat sfârşit, Statele Unite, ţara cea mai bogată din lume (având investiţii vaste în Sudul global şi o prezenţă militară globală), au devenit ţinta revoluţionarilor care făceau propagandă împotriva exploatării în ţările sărace. Într-o serie de ţări, imperialiştii au fost alungaţi (deseori într-un mod violent, alteori nu), iar naţionaliştii revoluţionari au preluat puterea.

Una dintre cele mai importante astfel de revoluţii s-a produs în China, unde comuniştii lui Mao Zedong au preluat puterea în 1949, pe baza unei platforme leniniste adaptate în mare parte la mişcarea preponderent ţărănească pe care o conduceau. Mao a declarat „China s-a ridicat" – pe propriile picioare, înlăturând dominaţia şi exploatarea străină. În acelaşi timp, în India, mişcarea condusă de Gandhi a folosit o altă cale (nonviolenţa) pentru a atinge scopuri similare – independenţa naţională faţă de colonialism. Indonezia i-a înlăturat pe olandezi. Libanul – pe francezi. Cuba – pe americani. Acest tipar a fost repetat, cu variaţii, în zeci de ţări.

Potrivit revoluţionarilor din aceste ţări, exploatarea statelor din Lumea a Treia de către ţările bogate preia surplusul economic al Sudului global şi concentrează acumularea avuţiei către părţile bogate ale lumii. Eliberându-se de o asemenea exploatare, statele Lumii a Treia îşi pot păstra apoi surplusul şi pot începe să acumuleze propria bogăţie. În cele din urmă, ele pot genera propriile cicluri independente de acumulare şi pot ieşi din sărăcie[13].

În realitate, o asemenea abordare nu a funcţionat bine. O politică de autarhie nu creează prosperitate (vezi p. 415). Şi în cadrul unei singure ţări sărace apar trocuri, în compensaţie, între concentrarea sau distribuirea bogăţiei. Pentru fostele colonii, realităţile dezvoltării economice după dobândirea independenţei au fost complexe.

Nu toate abordările marxiste favorizează o politică de autosuficienţă după revoluţie. *Leon Troţky*, un revoluţionar rus, a considerat că, după revoluţia din 1917, Rusia nu avea să fie niciodată capabilă să construiască singură socialismul şi că prioritatea sa numărul unu trebuia să devină răspândirea revoluţiei în alte ţări, pentru a pune bazele unei alianţe mondiale. Cel mai mare rival al lui Troţky, Stalin, dorea să construiască *socialismul într-o singură ţară* şi a avut câştig de cauză (mai târziu a ordonat ca Troţky să fie ucis)[14]. Cele mai multe revoluţii din Lumea a Treia care s-au produs de atunci, inclusiv cea din China, au avut o tentă puternic naţionalistă.

Sistemul mondial

Sistemul global al divizărilor regionale de clasă a fost perceput de unii autori în domeniul RI drept un **sistem mondial** sau *o economie mondială capitalistă*[15]. Această percepţie

13. J. Ann Tickner, *Self-Reliance Versus Power Politics*, Columbia, 1987 ; Samir Amin, „Self--Reliance and the New International Economic Order", *Monthly Review, 29* (3), 1977, pp. 1-21.
14. Ernest Mandel, *From Stalinism to Eurocommunism : The Bitter Fruits of „Socialism in One Country"*, trad. de Jon Rothschild, NLB, Londra, 1978 ; Irving Howe, *Leon Trotsky*, Viking, New York, 1978.
15. Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, 3 vol., Academic, New York, 1974, 1980, 1989 (trad. rom. *Sistemul mondial modern*, 4 vol., Meridiane, Bucureşti, 1992-1993) ; Samir Amin, Giovanni Arrighi, André Gunder Frank, *World Accumulation, 1492-1789*.

este marxistă ca orientare (concentrându-se pe clasele economice) şi se bazează pe un nivel global de analiză. În sistemul mondial, diviziunile de clasă sunt regionalizate. Regiunile Lumii a Treia extrag în cea mai mare parte materii prime (agricultura fiind inclusă) - o activitate ce presupune multă forţă de muncă, puţin capital şi plăteşte salarii mici. Regiunile industrializate prelucrează în cea mai mare parte bunuri - o muncă ce foloseşte mai mult capital, necesită forţă de muncă cu mai multe abilităţi şi plăteşte muncitorilor salarii mai mari. Regiunile prelucrătoare sunt denumite **centrul** (sau *nucleul*) sistemului mondial; regiunile de extracţie sunt numite **periferie**.

În această accepţiune, lupta de clasă cea mai importantă în prezent este cea între centrul şi periferia sistemului mondial[16]. Centrul îşi foloseşte puterea (pe care o dobândeşte din bogăţia sa) pentru a concentra surplusul de la periferie, aşa cum a făcut timp de aproape 500 de ani. Conflictele între marile puteri, inclusiv cele două războaie mondiale şi Războiul Rece, au fost în esenţă rezultatul competiţiei dintre statele din nucleu în privinţa dreptului de a exploata periferia.

Centrul şi periferia nu sunt foarte clar delimitate. În cadrul periferiei există de asemenea centre şi periferii (de exemplu, oraşul Rio de Janeiro în comparaţie cu pădurea tropicală amazoniană), la fel cum există şi în cadrul centrului (precum New York în comparaţie cu delta fluviului Mississippi). Întreaga structură globală este una a ierarhiilor suprapuse. Concentrarea capitalului şi ierarhia salariilor formează fiecare mai curând un continuum decât o divizare netă în două categorii.[17]

În teoria sistemului mondial, **semiperiferia** reprezintă o zonă în care are loc un anumit grad de prelucrare şi unde se concentrează o cantitate de capital, dar nu în proporţia celor mai avansate regiuni ale nucleului. Europa de Est şi Rusia sunt în mod obişnuit considerate semiperiferice, aşa cum sunt şi unele dintre ţările în curs de industrializare (vezi p. 648), precum Taiwan şi Singapore. Semiperiferia acţionează ca un fel de amortizor politic între centru şi periferie, deoarece statele sărace pot aspira să se alăture semiperiferiei, în loc să aspire să se revolte împotriva dominaţiei centrului.

În timp, apartenenţa la centru, semiperiferie şi periferie se modifică oarecum, însă sistemul general de relaţii de clasă se menţine[18]. Zone care erau odinioară inaccesibile europenilor, precum teritoriul Americii Latine, au devenit încorporate ca periferie. Regiuni ale periferiei pot deveni semiperiferie şi chiar se pot alătura centrului, aşa cum a făcut-o America de Nord. Şi state-cheie pot aluneca înapoi în

---

Monthly Review Press, New York, 1978; Sing C. Chew şi Robert A. Denemark (ed.), *The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of André Gunder Frank*, Sage, Thousands Oaks, CA, 1996.

16. Terry Boswell (ed.), *Revolution in the World-System*, Greenwood, New York, 1989.
17. Terry Boswell şi Christopher Chase-Dunn, *The Spiral of Capitalism and Socialism: Toward Global Democracy*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2000; Christopher Chase-Dunn, *Global Formation: Structures of the World-Economy*, Basil Blackwell, Cambridge, MA, 1989.
18. Edward Friedman (ed.), *Ascent and Decline in the World-System*, Sage, Beverly Hills, CA, 1982; James M. Goldgeier şi Michael McFaul, „A Tale of Two Worlds: Core and Periphery in the Post-Cold War Era", *International Organization*, 46 (2), 1992, pp. 467-492.

semiperiferie dacă rămân în urmă cu acumularea, aşa cum i s-a întâmplat Spaniei spre sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea. Întrucât teoria sistemului mondial oferă doar concepte generale, dar nu şi definiţii clare asupra a ceea ce constituie centrul, semiperiferia şi periferia, este dificil de spus cu exactitate care stat aparţine cărei categorii[19].

Tiparele actuale ale comerţului mondial susţin într-o anumită măsură teoria sistemului mondial. Tabelul 12.1 prezintă exporturile nete (exporturile minus importurile) ale fiecărei regiuni a lumii pentru mai multe tipuri de bunuri. Aşa cum indică numerele încercuite, diferite regiuni sunt specializate în a exporta diverse tipuri de bunuri. În 1997, Vestul industrializat se încadra în profilul nucleului, exportând cu 300 de miliarde de dolari mai mult decât importa în domeniile utilajelor, substanţelor chimice şi altor bunuri prelucrate din industria grea. Toate celelalte regiuni importau mai mult decât exportau asemenea produse. Însă, aşa cum puteţi vedea în tabel, exporturile nete ale Occidentului la această categorie scăzuseră deja în 2002 la 121 de miliarde de dolari. Producţia a fost transferată în Asia – incluzând aici China, Taiwan, Hong Kong şi Coreea de Sud (dar nu şi Japonia) –, care fusese în 1997 un importator net de bunuri prelucrate din industria grea, dar în 2002 avea deja exporturi de 105 miliarde de dolari. Asia are de asemenea o nişă în industria uşoară, inclusiv producţia de textile ; în cazul acestor bunuri, ea exportă cu 119 miliarde de dolari mai mult decât importă. Un asemenea tipar se încadrează în categoria semiperiferiei. Vestul industrializat este un importator net de astfel de produse din industria uşoară cu 123 de miliarde de dolari. Transferul producţiei orientate către export din ţările industrializate către Asia reflectă globalizarea.

În 2002, importurile nete de energie ale Vestului industrializat au atins 235 de miliarde de dolari – un tip de comerţ extraordinar de important şi un alt semn al globalizării. Orientul Mijlociu (inclusiv Africa de Nord) este specializat în exportul petrolului – exporturi nete de energie în valoare de 136 de miliarde de dolari. De asemenea, Rusia, America Latină şi Africa sunt exportatoare nete de energie (în total 125 de miliarde de dolari). Acesta este un rol de extracţie, tipic periferiei. America Latină exportă, în valoare netă de 10 miliarde de dolari, alimente, produse agricole şi minerale – de asemenea, tipic pentru periferie. Tiparul specializării acestor regiuni ar trebui totuşi privit în perspectivă. Toate regiunile importă, dar şi exportă toate aceste tipuri de bunuri, iar exporturile nete enumerate în tabel reprezintă doar o mică parte din comerţul mondial în valoare de 6 trilioane de dolari.

19. William R. Thompson (ed.), *Contending Approaches to World System Analysis*, Sage, Beverly Hills, CA, 1983 ; Terence K. Hopkins şi Immanuel Wallerstein, *The Age of Transition : Trajectory of the World-System, 1945-2025*, Zed, Londra, 1996.

Tabelul 12.1. *Structura mărfurilor în comerţul mondial pe regiuni*
Exporturile nete (exporturi minus importuri) pentru 2002, în miliarde de dolari din 2004

Regiunea[a]	Bunuri prelucrate		Materii prime	
	Utilaje/Chimicale[b]	Textile	Agricultură şi Minerale	Energie
America de Nord/ Europa de Vest/Japonia	121	-123	-4	-235
Rusia şi Europa de Est	-19	0	3	35
Orientul Mijlociu	-73	3	-4	136
America Latină	-20	6	10	33
Asia[c]	105	119	-6	-25
Africa	-45	1	1	57

Sursa: Calculate după date de la United Nations, *World Economic and Social Survey 2004*, Naţiunile Unite, New York, 2004, pp. 156-159.

a) Regiunile nu sunt identice cu cele folosite în alte părţi ale acestei cărţi. Importurile mondiale totale nu egalează exporturile din cauza discrepanţelor în privinţa datelor de la guvernele naţionale.

b) Utilaje, produse din metal şi chimicale

c) China, Taiwan, Hong Kong şi Coreea de Sud sunt incluse aici în Asia

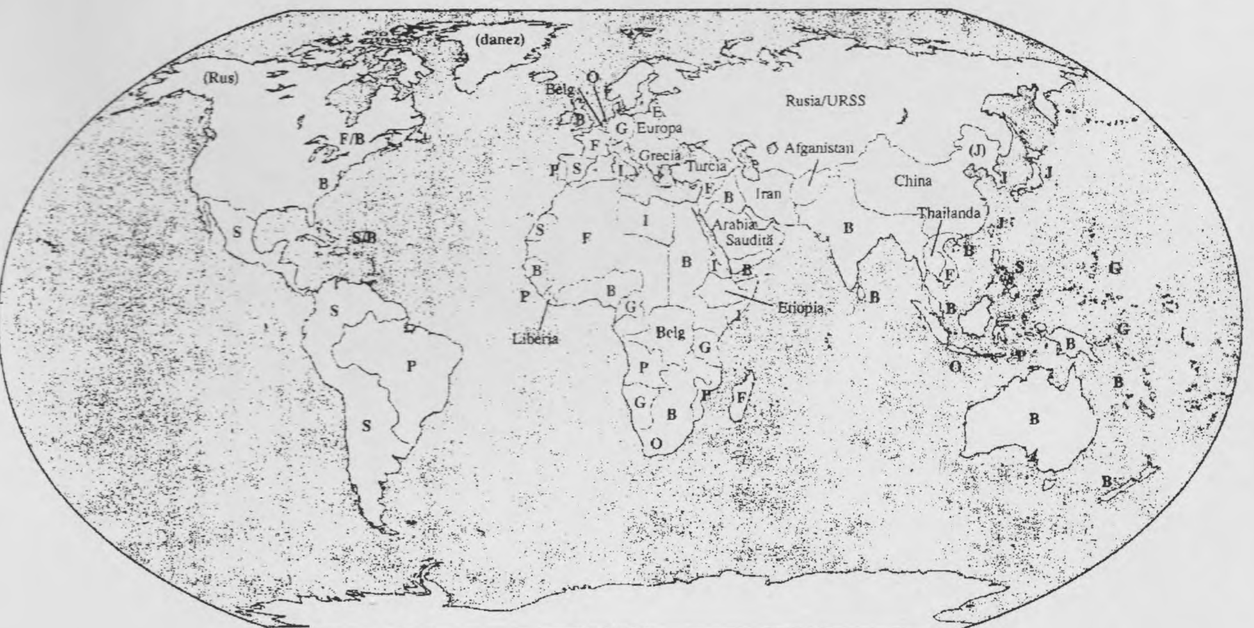
Colonialismul european

Pentru cele mai multe state din Sudul global, istoria colonizării lor de către europeni este esenţială pentru identitatea lor naţională, pentru politica externă şi locul lor în lume. Pentru aceste state – şi în mod special pentru acelea dintre ele care favorizează perspectivele socialiste –, relaţiile internaţionale gravitează în jurul relaţiilor de putere asimetrice cu statele industrializate. (Capitaliştii tind să acorde mai puţină atenţie istoriei şi să se concentreze asupra problemelor actuale din Sud, precum economiile dezechilibrate, forţa de muncă necalificată şi guvernele corupte.) Nordul are un rol central în crearea, menţinerea şi poate, într-o bună zi, soluţionarea sărăciei din Sud.

Diferenţele globale din prezent nu existau până acum câteva secole. Acum opt sute de ani existau în lume o varietate de civilizaţii relativ autonome, independente, nici una dintre ele nedeţinând puterea asupra alteia – dinastia Sung în China, Imperiul Arab în Orientul Mijlociu, aztecii şi incaşii în America Centrală, regatele africane lângă Nigeria de astăzi, shogunii în Japonia, societatea lui Ginghis-Han în Siberia şi societatea feudală în Europa (vezi pp. 50-61).

Între secolele al XII-lea şi al XV-lea, Europa a fost martora apariţiei capitalismului, a unei clase comerciante, a ştiinţei, şi a unor state mai puternice. Îmbunătăţirile tehnice în domeniile agricol, industrial şi alimentar au oferit Europei pentru prima dată un avantaj asupra altor civilizaţii mondiale. Statele europene au cucerit şi colonizat diferite regiuni ale lumii în perioade diferite (vezi „Imperialismul, 1500-2000" la p. 63). Decolonizarea din unele regiuni (precum Statele Unite în 1776) s-a suprapus cu noi colonizări în alte regiuni[20]. Dar cea mai mare parte a teritoriului lumii a fost colonizat de Europa (vezi figura 12.1).

20. David Strang, „Global Patterns of Decolonization, 1500-1987", *International Studies Quarterly*, 35 (4), 1991, pp. 429-454.

B = britanic	**G** = german	**O** = olandez
Belg = belgian	**I** = italian	**P** = portughez
F = francez	**J** = japonez	**S** = spaniol

Figura 12.1. *Cucerirea lumii*
Fostele teritorii coloniale ale statelor europene

În cea mai mare parte a Asiei, Africii şi a Orientului Mijlociu, decolonizarea s-a produs abia cu 25 până la 50 de ani în urmă. În Asia, cea mai importantă colonie britanică a fost India (care includea Pakistanul şi Bangladeshul de astăzi). Hong Kong a fost până în 1997 o colonie britanică. Teritoriile britanice includeau de asemenea Malaysia, Singapore, Australia, Noua Zeelandă şi altele. Aproape toate coloniile asiatice au devenit independente în preajma celui de-al Doilea Război Mondial şi în cele două decenii care i-au urmat.

Pe continentul african, colonizatorii europeni au fost Portugalia, Olanda, Marea Britanie, Franţa, Belgia, Germania şi Italia. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, statele europene s-au grăbit să ocupe colonii acolo (Franţa şi Marea Britanie câştigând cea mai mare parte din teritoriu). Ca urmare, Africa a devenit un amestec de colonii fără baze etnice şi geografice adecvate. Orientul Mijlociu a ajuns sub influenţă europeană pe măsură ce Imperiul Otoman s-a destrămat spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX - iar petrolul a devenit un carburant esenţial. Şi acolo, Marea Britanie şi Franţa au avut cea mai mare pondere. Israelul şi Iordania din zilele noastre au fost conduse de britanici până în 1948. Siria şi Libanul au fost franceze. Pretenţiile Irakului asupra Kuweitului în 1990 îşi au rădăcina în crearea de către Marea Britanie a Kuweitului ca teritoriu independent.

Faptul de a fi colonizat are un efect devastator asupra oamenilor şi culturii. Străinii invadează un teritoriu şi preiau conducerea acestuia. Îşi instalează propriul guvern, format din propriii cetăţeni. Locuitorii sunt obligaţi să vorbească limba colonizatorilor, să le adopte obiceiurile culturale şi să fie educaţi în şcoli conduse sub supravegherea acestora. De asemenea, li se spune că, rasial, sunt inferiori străinilor.

Europenii albi din coloniile din Africa şi Asia erau mult depăşiţi numeric de locuitorii nativi, însă păstrau puterea printr-o împletire de forţă şi (mai important) condiţionare psihologică. După generaţii sub colonialism, cei mai mulţi locuitori fie percepeau dominaţia albilor ca pe ceva normal, fie credeau că nu se putea face nimic în această privinţă. Albii trăiau adesea într-o lume ca un balon se săpun, separată de viaţa populaţiei locale.

Colonialismul a avut de asemenea anumite consecinţe *economice* negative. Mineralele la care accesul era cel mai facil erau extrase şi exportate. Pe terenurile agricole cele mai fertile erau plantate recolte pentru export, şi nu recolte de subzistenţă şi erau uneori secătuite şi erodate. Infrastructura creată servea mai degrabă scopurilor imperialismului decât populaţiei locale - de exemplu, căile ferate care făceau legătura direct între zonele miniere şi porturi. Educaţia şi abilităţile necesare pentru a conduce economia erau în mare parte limitate numai la albi. În consecinţă, atunci când coloniile au dobândit independenţa şi mulţi albi au plecat, ceea ce a rămas a fost o populaţie insuficient educată, cu o structură economică deformată şi resurse naturale de valoare epuizate.

Cu toate acestea, urmările economice nu au fost toate negative. Colonialismul a creat adesea acumulări economice locale (deşi controlate de albi). Oraşele s-au dezvoltat. Au fost săpate mine şi s-au creat ferme. Era în interesul administraţiei coloniale să genereze cicluri locale de acumulare de capital. Mare parte din infrastructura

care există în prezent în multe din ţările Lumii a Treia a fost creată de colonizatori. În unele cazuri, colonizarea a adus împreună comunităţi disparate într-o singură entitate coezivă, cu o religie, un limbaj şi o cultură comune, creând astfel şi mai multe oportunităţi de acumulare economică. În unele cazuri, culturile politice locale înlocuite de colonialism erau ele însele opresive pentru majoritatea populaţiei.

Antiimperialismul

Oriunde existau colonizatori, existau şi mişcări anticoloniale. Mişcările de independenţă din Africa şi Asia au luat avânt în timpul şi după cel de-al Doilea Război Mondial, când puterile europene erau slăbite. De-a lungul anilor '60, un val de astfel de mişcări a trecut de la o ţară la alta, pe măsură ce oamenii încetau să accepte imperialismul ca fiind normal sau inevitabil (vezi figura 12.2).

Figura 12.2. *Zone de dominaţie a minorităţii albe în Africa, 1952-1994 (adaptat după Andrew Boyd,* An Atlas of World Affairs, *ed. a II-a, Routledge, New York, 1992, p. 91)*

Colonialismul oficial a fost îndepărtat într-un interval de 40 de ani. Cu toate acestea, dependenţa postcolonială persistă în multe foste colonii.

Deşi multe ţări ale Lumii a Treia şi-au dobândit independenţa aproximativ în aceeaşi perioadă, căile prin care au obţinut-o au variat. În India, cea mai importantă colonie a celui mai vast imperiu (Marea Britanie), Gandhi a condus o mişcare bazată pe rezistenţa nonviolentă faţă de dominaţia britanică (vezi „Nonviolenţa" la p. 188). Cu toate acestea, nonviolenţa a cedat în timpul războiului civil care a urmat între hinduşi şi musulmani şi care a separat India în două state – India, formată în cea mai mare parte de hinduşi, şi Pakistanul (inclusiv ceea ce se numeşte în prezent Bangladesh), format în majoritate de musulmani.

Unele colonii – de exemplu, Algeria şi Vietnam – şi-au dobândit independenţa alungându-i prin forţă pe stăpânii lor europeni ; altele au câştigat-o pe căi paşnice, negociind un transfer de putere cu europenii. În Algeria, Franţa şi-a abandonat pretenţiile coloniale în 1962, numai în urma unui aprig război de gherilă. Unele mişcări coloniale de eliberare au purtat războaie de gherilă bazate pe o ideologie comunistă. Viet Minh, de exemplu, i-a învins în 1954 pe ocupanţii francezi şi până în 1975 a instituit un sistem comunist în întreg Vietnamul. Uniunea Sovietică a

sprijinit astfel de mişcări, iar Statele Unite li s-au opus. Dar în cele mai multe cazuri, mişcările de eliberare au făcut apel la tema generală a anticolonialismului, nu la vreo ideologie.

Pentru toate metodele şi ideologiile diverse ale mişcărilor de eliberare din Sudul global, o trăsătură comună a constituit-o recursul la naţionalism pentru a atrage un puternic sprijin popular. Naţionalismul a fost doar una dintre ideile pe care aceste mişcări le-au împrumutat de la Europa şi le-au folosit pentru a submina controlul european. Aceeaşi provenienţă au avut-o idei precum democraţia, libertatea, progresul şi marxismul. Deseori, lideri ai mişcărilor de eliberare studiaseră la universităţi europene. Sub control european, multe state şi-au dezvoltat de asemenea infrastructuri, instituţii educaţionale şi religioase, sisteme de sănătate şi forţe militare după modelul european. Cucerirea Sudului global de către Europa a contribuit astfel la crearea instrumentelor care aveau s-o facă să piardă ceea ce cucerise[21].

Dependenţa postcolonială

Dacă imperialismul a concentrat acumularea bogăţiei în centru şi a extras surplusul economic de la periferie, ne-am putea aştepta ca, odată colonialismul îndepărtat, acumularea în Sudul global să se accelereze. În general, lucrurile nu s-au întâmplat aşa. Puţine state, un exemplu fiind Singapore, au reuşit să acumuleze capital din momentul în care au devenit independente. Însă altele, inclusiv multe state africane, par să regreseze, având puţin capital nou care să se acumuleze pentru a înlocui fostele infrastructuri coloniale. Cele mai multe foste colonii fac doar progrese lente în privinţa acumulării. Independenţa politică nu a fost un remediu universal pentru ţările sărace.

Un motiv al acestor probleme constă în faptul că, sub colonialism, pregătirea şi experienţa necesare pentru a conduce economia erau adesea accesibile numai albilor. Câţiva locuitori nativi au mers în Europa pentru studii universitare, însă cei mai mulţi manageri de fabrici, doctori, bancheri şi aşa mai departe erau albi. Adesea, europenii albi au fugit din ţară în momentul dobândirii independenţei, lăsând o discrepanţă uriaşă în privinţa abilităţilor tehnice şi administrative.

O altă problemă cu care s-au confruntat statele nou independente a fost aceea că, în perioada colonială, economiile lor fuseseră dezvoltate într-un mod îngust, pentru a servi nevoilor metropolei europene. Multe dintre aceste economii se bazau pe exportul unuia sau a două produse. Pentru Zambia, acesta era minereul de cupru; pentru El Salvador, cafeaua; pentru Botswana, diamantele, şi aşa mai departe.

O asemenea economie de export limitată ar părea foarte potrivită să folosească avantajul comparativ al statului pentru a se specializa într-o nişă a economiei mondiale. Însă ea lasă statul vulnerabil în faţa fluctuaţiilor de pe pieţele mondiale. Dată fiind diferenţa de putere dintre Nord şi Sud, materiile prime exportate de ţările Lumii a Treia nu au tendinţa de a avea preţuri mari (petrolul a constituit o excepţie de la mijlocul

---

21. Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, cap. 6, Penguin, New York, 1964.

anilor '70 până la mijlocul anilor '80). Regimul liberal de comerţ liber bazat pe OMC a îndreptat doar parţial poziţia superioară de negociere a Nordului în comerţul Nord-Sud. Iar GATT/OMC a permis agriculturii (ale cărei produse sunt exportate de periferie) să rămână protejată în statele din nucleu.

Nu este uşor de restructurat o economie, îndepărtând-o de exportul câtorva mărfuri. Şi, în general, liderii statelor nici nu doresc aşa ceva, întrucât ei pot beneficia de pe urma importurilor (inclusiv de arme), care pot fi plătite cu valută forte. În orice caz, plantaţiile de cafea şi minele de cupru necesită timp şi capital pentru a fi create şi reprezintă acumulări de capital - nu pot fi pur şi simplu abandonate. În plus, este posibil ca abilităţile şi pregătirea locuitorilor nativi să fie concentrate în ramurile existente. Mai mult, infrastructuri precum căile ferate au fost înfiinţate pentru a servi economiei de export. De exemplu, în Angola şi Namibia, principalele căi ferate fac legătura între regiunile miniere sau cu plantaţiile şi porturile (vezi figura 12.3). Graniţele politice pot de asemenea urmări liniile impuse de economiile coloniale. De exemplu, o enclavă din Angola (înconjurată de Republica Democrată Congo) include cele mai

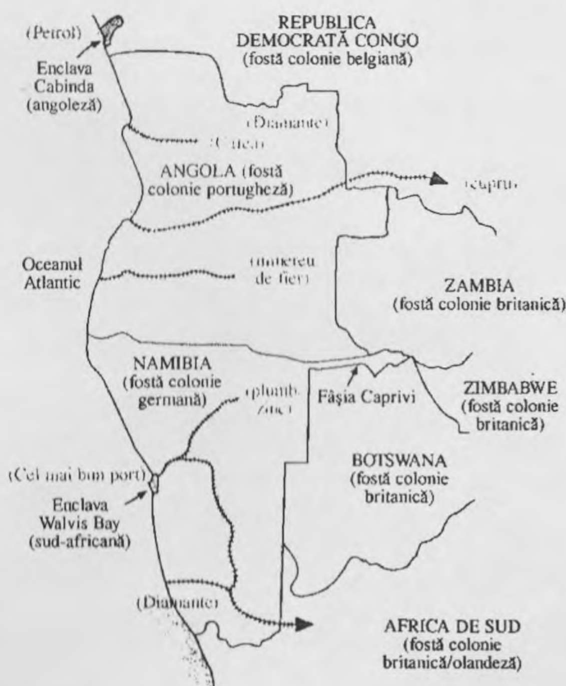

Figura 12.3. *Graniţe, căi ferate şi resurse în Angola şi Namibia*
În ciuda independenţei Angolei şi Namibiei, timpurile coloniale au conturat graniţele şi infrastructura din regiune.

profitabile puțuri petroliere. O enclavă sud-africană, înconjurată de Namibia, deține controlul asupra celor mai bune porturi din regiune.

Statele nou independente au moștenit granițe care au fost trasate în capitale europene, de ofițeri străini ce studiau hărțile. Ca urmare, în special în Africa, rivalitățile interne între grupuri etnice și regiuni au făcut foarte dificilă implementarea de către noile state a unor planuri economice coerente. În unele cazuri, conflictele etnice în cadrul statelor Lumii a Treia au dus la războaie civile care au oprit sau au inversat acumularea de capital.

În mai multe cazuri, statele nou independente din Africa nu au fost decât guverne--marionetă care își serveau foștii colonizatori. Potrivit unui memoriu recent al unui oficial francez, în anii '60, Franța a pedepsit și chiar a ajutat la asasinarea liderilor africani care se opuneau politicilor franceze. Susținătorii Franței i-au oferit acesteia permisiunea nelimitată de a interveni militar. Oficialii francezi au intervievat un potențial președinte al Gabonului înainte de a-i permite să preia funcția, iar împăratul autodeclarat al Africii Centrale (acuzat mai târziu de canibalism) l-a numit pe președintele De Gaulle al Franței „Tată"[22].

În cele din urmă, guvernele multor state postcoloniale nu au funcționat foarte eficient, dând naștere unui alt obstacol în calea acumulării. În unele cazuri, corupția a devenit mult mai mare după independență (vezi „Corupția" la p. 664). În altele, guvernele au încercat să impună controlul și planificarea centrală asupra economiei, pe baza naționalismului, mercantilismului sau socialismului.

În concluzie, eliberarea de sub controlul colonial nu a schimbat realitățile economice fundamentale. Principalii parteneri comerciali ai țărilor nou independente au fost, de obicei, foștii lor stăpâni coloniali. Principalele produse au fost, de regulă, cele dezvoltate sub imperiul colonialismului. Unitățile administrative și granițele teritoriale au fost cele create de europeni. După independență, statul postcolonial a continuat să ocupe aceeași poziție periferică în sistemul mondial pe care o avusese și înainte. Iar în unele cazuri, el a continuat să se bazeze pe fostul său colonizator pentru asigurarea securității.

Din aceste motive, perioada de după independență este denumită uneori **neocolonialism** – continuarea exploatării coloniale fără control politic oficial (vezi p. 65). Acest concept acoperă și relația dintre Sudul global și Statele Unite, care (cu câteva excepții) nu au fost un colonizator oficial. El înglobează și relațiile internaționale ale statelor Americii Latine, independente de aproape două secole.

Dependența

Cercetătorii marxiști în RI au formulat **teoria dependenței** pentru a explica lipsa de acumulare în Lumea a Treia.[23] Acești experți definesc dependența ca pe o situație în

22. Howard W. French, „French Hold the Strings in Africa", *The New York Times*, A14, 28 februarie 1995.
23. Fernando Henrique Cardoso și Enzo Falleto, *Dependency and Development in Latin America*, trad. de Marjory Mattingly Urquidi, California, 1979 (trad. rom. *Dependență și Dezvoltare în*

care acumularea de capital nu se poate susţine ea însăşi pe plan intern. O ţară dependentă trebuie să împrumute capital pentru a produce bunuri; plăţile datoriilor reduc în acest caz acumularea surplusului. (Dependenţa este o formă a interdependenţei internaţionale – regiunile bogate au nevoie să-şi ofere banii împrumut, la fel cum cele sărace au nevoie să îi împrumute –, dar este o interdependenţă cu un dezechilibru extrem al puterii.)

Teoreticienii dependenţei nu se concentrează pe structura generală a sistemului mondial (centru şi periferie), ci pe modul în care funcţionează propriile relaţii interne de clasă ale statului periferic. Dezvoltarea sau lipsa dezvoltării unui stat din Lumea a Treia depinde de condiţiile sale locale şi de istoria sa, deşi este afectată de aceleaşi condiţii globale ca şi alte ţări localizate la periferie. Amintiţi-vă că în interiorul Lumii a Treia există centre locale şi periferii locale. În cadrul statului există capitalişti şi un guvern naţional, în plus faţă de forţele externe precum CMN-urile şi guvernele ţărilor industrializate. Aceste forţe pot lua diferite forme.

O configuraţie a dependenţei importantă din punct de vedere istoric este **economia de enclavă**, în care într-o ţară din Lumea a Treia este investit capital străin pentru a extrage o anumită materie primă dintr-un anumit loc – de obicei, o mină, un puţ de petrol sau o plantaţie. Aici, ciclul acumulării de capital este pus în funcţiune de capitalul străin, este alimentat de resursele locale şi se completează prin vânzarea produselor pe pieţele externe. Un astfel de aranjament lasă economia ţării în mare parte neatinsă, cu excepţia faptului că oferă de lucru câtorva muncitori locali din enclavă şi că furnizează statului taxe (sau umplu buzunarele unor oficiali de stat). În timp, el epuizează resursele naturale ale statului.

Provincia Cabinda din Angola, amplasată sus pe coastă faţă de restul ţării, este o economie de enclavă clasică. Chevron extrage petrol de pe un câmp vast de puţuri situate în larg, banii mergând la oficialii guvernamentali angolezi, care cheltuie o parte din ei pe arme pentru războiul civil şi bagă în propriul buzunar sume mari, comiţând acte flagrante de corupţie. Oamenii din Cabinda, cu excepţia unui număr mic ce lucrează pentru Chevron, trăiesc în sărăcie, cu o infrastructură care se năruie, puţine servicii guvernamentale, puţine locuri de muncă şi acte repetate de tâlhărie din partea soldaţilor neplătiţi. Cu toate acestea, în complexul Chevron, muncitorii americani conduc pe drumuri asfaltate, mănâncă mâncare americană şi se bucură de un teren de golf cu 18 găuri. Ei petrec acolo 28 de zile, lucrând în ture de 12 ore, după care se întorc în America pentru 28 de zile de odihnă. Cei aproape 20 de kilometri până la aeroport sunt străbătuţi cu elicopterul, altfel americanii părăsind rar complexul împrejmuit, pe care se crede că Chevron l-a înconjurat cu mine antipersonal.

America Latină, Univers, Bucureşti, 2000); Robert A. Packenham, *The Dependency Movement: Scholarship and Politics in Dependency Studies*, Harvard, 1992; James Painter, *Bolivia and Coca: A Study in Dependency*, Lynne Rienner, Boulder, Co, 1994; Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil*, Princeton, 1979.

ABORDARE TEORETICĂ

Efectele prelungite ale imperialismului

Să revenim la exemplul genocidului din Rwanda, din 1994. Am analizat teoria potrivit căreia grupurile etnice dezvoltă afinităţi de in-grup care pot duce la dezumanizarea unui grup rival. Realiştii conservatori ar putea chiar afirma că violenţa de acest gen între grupurile etnice este inevitabilă şi normală, chiar dacă este regretabilă. Din moment ce aceste conflicte sunt alimentate de „o veche ură etnică", comunitatea internaţională nu poate face mai nimic în această privinţă. Argumente similare au fost folosite, aşa cum am văzut mai devreme, şi pentru a justifica reacţia slabă a comunităţii internaţionale în Bosnia.

Abordările socialiste oferă perspective diferite asupra violenţei din Rwanda, prezentându-ne diferite tipuri de explicaţii şi mărturii. Pentru început, poziţia unei ţări periferice precum Rwanda în sistemul mondial poate explica violenţa şi tulburările sociale de acolo. Rwanda este una dintre cele mai sărace ţări ale lumii, cu o populaţie densă care se înmulţeşte rapid şi care este extrem de săracă, mai mult de 90% rurală. În mod tipic pentru o ţară periferică, principalele produse de export ale Rwandei sunt cafeaua şi cositorul; ea importă utilaje, benzină şi alte bunuri prelucrate. Însă venitul obţinut din exporturi reprezintă mai puţin de jumătate din costurile importurilor. Înainte de necazurile sale recente, PIB-ul anual era de doar 1.000 de dolari pe cap de locuitor, iar pământul secătuit. În mod firesc, o asemenea sărăcie duce la o luptă disperată pentru supravieţuire, în care viaţa umană este devalorizată. Mai mult, teoriile dependenţei trimit la istorii coloniale specifice ca surse de explicaţii pentru problemele actuale ale fostelor colonii. Rwanda a fost colonizată de Germania în lupta pentru colonii între puterile europene la sfârşitul secolului al XIX-lea, apoi acaparată de Belgia când Germania a pierdut Primul Război Mondial. Deşi grupul minoritar tutsi (aproximativ 10% din populaţie) a dominat grupul majoritar hutu timp de câteva secole înaintea colonizării, violenţa pe scară largă a hutu împotriva tutsi a izbucnit pentru prima dată în timpul conducerii belgiene.

S-ar putea emite ipoteza că interesul Belgiei ar fi să submineze cele mai puternice forţe politice din colonie şi să sprijine forţele politice rivale care ar fi dependente de Belgia. Menţinând Rwanda pe această cale descendentă, ea ar putea păstra în cele din urmă, printre altele, preţurile scăzute ale cafelei pentru consumatorii belgieni (care, potrivit teoriei lui Lenin, ar trăi atunci vieţi mai confortabile şi nu ar mai provoca probleme şefilor şi politicienilor lor). În 1959, regele populaţiei tutsi şi sute de mii de tutsi au fost trimişi în exil (de unde au răspuns prin luptă timp de treizeci şi cinci de ani). Rwandei conduse de hutu i s-a garantat în 1962 independenţa faţă de Belgia. În deceniul care a urmat, guvernul a masacrat în mod repetat populaţia tutsi, ca răspuns la eforturile rebelilor din exil de a se întoarce la putere. În 1990, când rebelii tutsi au pătruns înapoi în Rwanda, armata belgiană a fost cea care şi-a făcut apariţia pentru a salva Guvernul Rwandei – demonstrând natura de durată a legăturilor coloniale. În cele din urmă, guvernul extremiştilor hutu, care a comis în 1994 genocidul împotriva populaţiei tutsi trebuie înţeles în contextul istoriei coloniale a Rwandei. (Această relatare este bineînţeles extrem de simplificată, însă ideea e că elementul colonial, deşi nu determinant al rezultatelor, trebuie să constituie o parte a oricărei explicaţii utile.)

Un tipar istoric diferit este cel al producţiei controlate la nivel naţional, în care o clasă capitalistă locală controlează un ciclu de acumulare bazat pe producerea bunurilor de export. Ciclul încă mai depinde de pieţele străine, însă profiturile ajung în posesia capitaliştilor locali, formând în cadrul ţării o clasă puternică de patroni bogaţi. Această clasă – burghezia locală – tinde să se comporte într-o manieră compatibilă cu interesele ţărilor indutrializate bogate (de a căror piaţă depinde clasa). Ei nu sunt lipsiţi de patriotism, însă interesele lor tind să conveargă cu cele ale capitaliştilor străini. De exemplu, ei doresc să menţină salariile locale la un nivel cât mai mic posibil, pentru a produce bunuri ieftine pentru consumatorii din ţările bogate. Capitaliştii locali, în alianţă cu autorităţile politice, impun un sistem de dominaţie care serveşte în cele din urmă capitaliştilor străini. Aceasta este o altă formă de dependenţă.

După cel de-al Doilea Război Mondial, o a treia formă de dependenţă a devenit mai obişnuită – pătrunderea CMN-urilor în economiile naţionale. În aceste cazuri, capitalul este furnizat din exterior (la fel ca în cazul enclavelor), însă producţia este pentru pieţele locale. De exemplu, o fabrică GM din Brazilia ar produce maşini pentru a fi vândute în cea mai mare parte în Brazilia. Ca să se creeze pieţe locale pentru asemenea bunuri prelucrate, venitul trebuie să fie destul de concentrat încât să dea naştere unei clase mijlocii care să îşi permită asemenea bunuri. Astfel se accentuează diferenţele de venit în cadrul ţării (cei mai mulţi oameni rămân săraci). Ciclul de acumulare depinde de forţa de muncă locală şi de pieţele locale, însă deoarece CMN-urile furnizează capitalul străin, ele iau şi mult din surplus ca profit.

Potrivit teoriei dependenţei, configuraţia specifică de forţe din cadrul unei ţări determină ce alianţe se formează între stat, armată, fermieri, capitalişti locali, capitalişti străini (CMN), guverne străine şi clase mijlocii precum profesioniştii şi muncitorii industriali calificaţi. Pe de altă parte, ţăranii, muncitorii şi uneori studenţii şi biserica formează alianţe care să acţioneze pentru o distribuţie mai egală a venitului, pentru respectarea drepturilor omului şi a libertăţii politice şi pentru controlul local al economiei. Aceste alianţe de clasă şi relaţiile sociale aferente nu sunt determinate de nici o regulă generală, ci de condiţiile concrete şi de dezvoltările istorice din fiecare ţară. La fel ca alte teorii marxiste, teoria dependenţei oferă o atenţie specială luptei de clasă ca sursă de schimbare socială.

Unii oameni cred că dezvoltarea economică este aproape imposibilă în condiţii de dependenţă. Alţii consideră că aceasta este posibilă sub dependenţă, în ciuda anumitor dificultăţi. Vom reveni la aceste posibilităţi în capitolul 13.

Situaţia Sudului

În era postcolonială, câteva state ale Lumii a Treia au făcut progrese către acumulare, iar altele nu. Unele (deşi nu toate) sunt prinse într-un ciclu de sărăcie abjectă. Până când venitul nu va creşte, populaţia nu va trece prin tranziţia demografică (vezi p. 574); creşterea populaţiei va rămâne mare, iar veniturile mici[24].

---

24. World Bank, *World Development Report 2004*, Oxford, 2004.

Nevoile umane fundamentale

Pentru a pune acumularea pe baze ferme și pentru a depăși tranziția demografică, trebuie asigurate **principalele nevoi umane** ale majorității populației[25]. Pentru a se simți în siguranță, oamenii au nevoie de hrană, adăpost și alte necesități ale vieții zilnice. Mai mult, atât timp cât oamenii din Sudul global dau vina pe imperialism pentru nesatisfacerea nevoilor fundamentale, sărăcia extremă alimentează revoluția, terorismul și sentimentele antioccidentale.

Copiii sunt esențiali pentru îndeplinirea nevoilor fundamentale ale unei populații. În mod special, educația permite unei noi generații să răspundă altor nevoi de bază și să depășească tranziția demografică[26]. Alfabetizarea – pe care UNESCO o definește ca abilitatea de a citi și a scrie o propoziție simplă – este elementul-cheie al educației. O persoană care poate scrie și citi poate obține informații bogate despre agricultură, îngrijiri sanitare, contracepție și așa mai departe. Unele țări au crescut în mod substanțial rata alfabetizării; altele rămân în urmă. Aproape jumătate dintre adulții din Asia de Sud, Africa și Orientul Mijlociu sunt analfabeți, prin comparație cu mai puțin de 10% în unele țări cu venituri mijlocii și mai puțin de 5% în țările industrializate.

Există de asemenea o mare variație în privința școlarizării. Frecventarea claselor primare este destul de mare în majoritatea statelor sărace, ceea ce prevestește perspective bune pentru instruirea viitoare. Educația secundară – gimnaziul și liceul – reprezintă cu totul altceva. În Nord, sunt înscriși aproximativ 90% dintre copii, însă în cea mai mare parte a Sudului global sunt înscriși mai puțin de jumătate. Studiile superioare sunt disponibile doar unui mic segment al populației. În cifre relative în funcție de numărul populației, Statele Unite au de treizeci de ori mai mulți studenți decât Africa.

Potrivit UNICEF, în 2004, unul din șase copii din Sudul global suferă de subnutriție severă, unul din șapte duce lipsă de îngrijiri sanitare și unul din cinci nu are o sursă de apă potabilă sigură. Epidemia de SIDA amenință în prezent să năruie progresul obținut de-a lungul mai multor decenii în reducerea mortalității infantile și în creșterea nivelului educației. În total, jumătate dintre copiii lumii, peste o jumătate de miliard, trăiesc într-o deprivare extremă[27].

Îngrijirile medicale eficiente în țările sărace nu sunt costisitoare – doar 4 dolari de persoană pe an pentru îngrijiri elementare. De exemplu, UNICEF a promovat patru metode necostisitoare care, împreună, sunt creditate cu salvarea vieților a milioane de copii în fiecare an. Una dintre metode este monitorizarea creșterii. Se

25. Joshua S. Goldstein, „Basic Human Needs: The Plateau Curve", *World Development*, 13, 1985, pp. 595-609; Bruce E. Moon, *The Political Economy of Basic Human Needs*, Cornell, 1991.
26. Abdun Noor, *Education and Basic Human Neeeds*, World Bank, Washington, 1981.
27. Carol Bellamy, *The State of the World's Children 2005: Childhood Under Threat*, UNICEF, New York, 2004.

estimează că prin cântărirea regulată şi acordarea de sfaturi s-ar putea preveni jumătate din totalul cazurilor de malnutriţie. O a doua metodă este terapia rehidratării orale (TRO), care opreşte diareea la copii înainte ca aceştia să moară de deshidratare. O instalaţie care producea câte 300 de pachete pe zi cu simplul remediu zahăr-sare, la un preţ de 1,5 cenţi fiecare, a fost construită în Guatemala cu doar 550 de dolari. Mortalitatea copiilor prin diaree a fost redusă la jumătate într-un an. A treia metodă este imunizarea împotriva a şase cunoscute boli mortale: pojarul, poliomielita, tuberculoza, tetanusul, tusea convulsivă şi difteria. Numărul copiilor imunizaţi în ţările Lumii a Treia în ultimele decenii a crescut de la 5% la mai mult de 50%.

A patra metodă este promovarea alăptării la sân, în detrimentul folosirii laptelui praf. Multe mame sărace consideră laptele praf mai modern şi mai bun pentru bebeluş - o imagine promovată uneori de CMN-uri lipsite de etică, doritoare să vândă lapte praf în marile ţări în curs de dezvoltare. În cele mai rele cazuri, agenţi de vânzări purtând halate albe ofereau gratis mostre proaspetelor mame. Însă odată ce mamele începeau să folosească laptele praf, propriul lor lapte seca şi erau nevoite să continue cu respectiva formulă costisitoare, care este inferioară laptelui de mamă şi care poate fi periculoasă atunci când rezervele de apă nu sunt sigure, iar mijloacele de sterilizare şi refrigerare lipsesc. După un boicot din partea consumatorilor asupra unei bine-cunoscute corporaţii (Nestlé), în anii '80, producătorii de lapte praf au acceptat, de comun acord, să respecte indicaţiile OMS pentru vânzarea formulei respective în ţările sărace.

Pe plan global, diferenţele în privinţa accesului la îngrijiri medicale sunt frapante. Cei 75% din oamenii care trăiesc în Sud au aproximativ 30% din doctorii şi asistentele lumii. Potrivit OMS, în domeniul cercetării medicale, mai puţin de 5% din cheltuielile pe plan mondial sunt direcţionate către problemele din ţările în curs de dezvoltare. Cei mai mari ucigaşi sunt SIDA, infecţiile respiratorii, diareea, tuberculoza, malaria şi hepatita. Mai mult de 600 de milioane de oameni sunt infectaţi cu boli tropicale - 300 până la 500 de milioane numai cu malarie. Cu toate acestea, întrucât oamenii care au asemenea boli sunt săraci, adesea nu există o piaţă suficient de mare pentru companiile de medicamente din lumea industrializată ca ele să investească în medicamente pentru aceştia. Iar atunci când ţările sărace au nevoie de medicamente produse pentru pieţele bogate, acestea pot fi prohibitiv de scumpe - cum este cazul celor pentru SIDA, despre care s-a discutat în capitolul 11 (vezi p. 579).

Într-un caz, armata americană a creat o loţiune care poate proteja împotriva infecţiilor provocate de viermii apăruţi la melci, care sunt purtători de schistosomiasis, pe care OMS o consideră problema de sănătate publică pe locul doi în lume. Soldaţii desfăşuraţi în regiunile tropicale pot fi în prezent protejaţi, însă compania de medicamente care produce loţiunea nu are nici un plan pentru a o face accesibilă oamenilor obişnuiţi, deoarece piaţa nu îşi poate permite produsul. Într-un alt caz, un medicament folosit împotriva bolii „orbirii de râu" a fost comercializat profitabil ca medicament veterinar în Statele Unite, însă nu a fost profitabil ca medicament uman în Sudul global. După ce compania a început să doneze medicamentul, el a fost oferit

anual la 25 de milioane de oameni printr-o campanie internaţională şi a eliminat în mare parte orbirea de râu în Africa de Vest[28].

Apa potabilă este un alt element esenţial pentru îndeplinirea nevoilor umane fundamentale. În multe aşezări rurale, oamenii trebuie să meargă zilnic kilometri întregi pentru a aduce apă. Accesul la apă nu înseamnă apă la robinet în fiecare casă, ci o fântână curată sau un robinet pentru un sat. Din păcate, multor oameni din Lumea a Treia le lipseşte un asemenea acces – jumătate sau mai mult din populaţia Indiei, Bangladeshului şi Pakistanului ; două treimi în Nigeria şi Indonezia ; un sfert în Brazilia şi Mexic, relativ înstărite. Chiar şi printre cei cu acces la apă potabilă sigură, sunt mulţi cărora le lipsesc instalaţiile sanitare (precum canalizarea şi latrinele). Jumătate din populaţia lumii nu are acces la salubrizare şi, ca urmare, suferă de epidemii repetate şi de diaree larg răspândită, care ucid milioane de copii în fiecare an.

Teoretic, asigurarea nevoilor de bază ar trebui să le dea oamenilor săraci speranţe de progres şi ar trebui să asigure stabilitatea politică. Totuşi rezultatul nu este întotdeauna acesta. În Sri Lanka, un guvern de orientare progresistă a implementat una din strategiile cele mai de succes în privinţa necesităţilor fundamentale, care abordează nutriţia, îngrijirea medicală şi educaţia. Strategia a arătat că până şi o ţară foarte săracă ar putea asigura necesităţile de bază la nivele mici de venit pe cap de locuitor. Însă atunci a izbucnit un război civil etnic. Războiul a devenit din ce în ce mai brutal – cu escadroane ale morţii şi represalii fără discriminare asupra civililor – , până când s-a epuizat progresul pe care îl făcuse până atunci Sri Lanka.

Războiul din Sudul global – atât războiul internaţional, cât şi cel civil – constituie un obstacol principal în asigurarea nevoilor de bază şi a stabilităţii politice[29]. Războiul provoacă societăţii daune mult mai mari decât morţii şi răniţii. În zonele de război, infrastructura economică este subminată (de exemplu, transporturile), la fel cum sunt şi serviciile guvernamentale precum îngrijirile medicale şi educaţia. Războaiele reduc drastic încrederea în stabilitatea economică şi politică de care depind investiţiile şi comerţul.

Aproape toate războaiele din ultimii 50 de ani au avut loc în Sudul global (vezi p. 270). Umbra războiului se întinde din America Centrală spre mare parte din Africa, Orientul Mijlociu şi Asia de Sud. Aceste războaie ar putea fi cel mai mare obstacol în calea dezvoltării economice în Sudul global. Războiul este adesea parte a unui cerc vicios pentru statele incapabile să se ridice din sărăcie.

În anii '90, în ciuda problemelor descurajante ale războiului şi ale epidemiei HIV/SIDA, sănătatea publică în Sudul global a înregistrat câteva succese importante. Mortalitatea infantilă din cauza tetanusului a fost redusă la jumătate, iar accesul la apă s-a extins la aproape un miliard de oameni. Poliomelita a fost aproape eradicată, dar rezistenţa la vaccinare în unele părţi ale Nigeriei a făcut ca boala să se răspândească din nou, patru ţări având populaţii infectate, la nivelul anului 2006[30].

28. *Science*, 246, 8 decembrie 1989, p. 1242 ; David Brown, „Blindness Prevention Expanded in Africa", *The Washington Post*, A24, 15 decembrie 2001.
29. William J. Dixon şi Bruce E. Moon, „Domestic Political Conflict and Basic Needs Outcomes : An Empirical Assessment", *Comparative Political Studies*, 22 (2), 1989, pp. 178-198.
30. Milton J. Esman şi Ronald J. Herring (ed.), *Carrots, Sticks and Ethnic Conflict : Rethinking Development Assistance*, Michigan, 2001 ; Caroline Thomas şi Paikiasothy Saravanamuttu

Fragilitatea vieţii în ţările sărace a fost demonstrată în decembrie 2004, când un cutremur subacvatic major a provocat un tsunami devastator care a lovit Indonezia, Sri Lanka, India, Thailanda şi alte state din regiune. Costurile în vieţi omeneşti ale dezastrului natural au fost terifiante, întrucât oficialii au estimat mai mult de 160.000 de morţi. Unele sate de coastă au pierdut aproape 70% din locuitori. Tsunami-ul a distrus sute de sate, a decimat industriile piscicole şi a exacerbat sărăcia din regiune.

Efectul tsunami-ului pe zonele de coastă a fost descris de secretarul de stat american din acea perioadă, Colin Powell, ca fiind „similar unei arme nucleare". Pierderea satelor, porturilor şi a navelor va însemna dependenţă de ajutoarele externe pentru zeci de mii de oameni. Infrastructura sanitară deja supraîncărcată a fost nevoită să se descurce cu pagubele imediate provocate de tsunami şi de asemenea cu ameninţările pe termen lung ale febrei tifoide, holerei şi malariei, din cauza rezervelor de apă contaminate, a distrugerii instalaţiilor sanitare şi a adăposturilor care protejau împotriva insectelor. În plus, şi venitul din turism va fi afectat. Aceşti factori au dus la predicţia din partea Băncii Asiatice de Dezvoltare că mai mult de două milioane de oameni vor fi aruncaţi din nou în sărăcie de către tsunami.

Dezastrul a afectat de asemenea violenţa politică în Sri Lanka şi Indonezia, unde victimele au fost prinse între guverne, grupurile rebele şi organizaţiile internaţionale de asistenţă, care au venit cu programe diferite. Deşi dezastrele naturale sunt costisitoare oriunde au loc, dezastrele din ţările în curs de dezvoltare pot face ca o situaţie dificilă să se înrăutăţească – în cazul unui tsunami, în doar câteva ore. Comunitatea internaţională a început lucrul la un sistem de avertizare în caz de tsunami în Oceanul Indian, similar unuia care funcţionează deja în Oceanul Pacific.

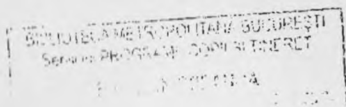
Subnutriţia la nivel mondial

Dintre toate nevoile fundamentale ale oamenilor din Sudul global, cea mai importantă este *hrana*. **Malnutriţia** (sau alimentaţia defectuoasă) se referă la lipsa alimentelor necesare care includ proteine şi vitamine. Termenul *foamete* se referă în mare la malnutriţie sau **subnutriţie** evidentă – o lipsă a caloriilor. Foametea nu ucide de obicei prin înfometarea propriu-zisă, ci sleieşte oamenii şi îi lasă vulnerabili la bolile infecţioase care în mod normal nu ar fi fatale[31].

Aproape 250 de milioane de oameni – cam unul din opt la nivel mondial – sunt cronic malnutriţi (vezi tabelul 12.2). Astfel, potenţiala lor contribuţie la acumularea

(ed.), *Conflict and Consensus in South/North Security*, Cambridge, 1989; Marc Lacey, „World Health Organization, „Polio Endemic Countries Hit All-Time Low of Four [News Release]", Geneva, 1 februarie 2006.

31. Howard D. Leathers şi Phillips Foster, *The World Food Problem: Tackling the Causes of Undernutrition in the Third World*, ed. a III-a, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2004; Vaclav Smil, *Feeding the World: A Challenge for the Twenty-First Century*, MIT, 2000; Jean Drèze, Amartya Sen şi Athar Hussain (ed.), *The Political Economy of Hunger: Selected Essays*, Oxford, 1995; Amartya Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford, 1981.

economică este pierdută, deoarece nu pot efectua nici măcar munci uşoare. De asemenea, ei reprezintă o potenţială sursă de instabilitate politică - inclusiv instabilitate internaţională -, atât timp cât rămân înfometaţi. La World Food Summit, în 1996, liderii mondiali şi-au stabilit ţelul de a înjumătăţi fenomenul foametei până în 2015. Până în 1999, numărul persoanelor malnutrite a scăzut, dar numai cu opt milioane pe an şi numai în unele ţări, FAO arătând că „nu există nici o şansă de a atinge acel ţel"[32].

Tabelul 12.2. *Cui îi este foame ?*
Oameni cronic subnutriţi pe regiuni, 2002

Regiunea	Numărul (milioane)	Procentajul populaţiei	În urmă cu 10 ani
Asia de Sud	380	16%	20%
China	140	11%	16%
Africa	200	33%	36%
America Latină	50	10%	13%
Orientul Mijlociu	40	10%	8%
Rusia/Europa de Est	30	7%	6%
Ţările industrializate	10	n.a.	n.a.
Total mondial	850	13%	16%

Sursa: Pe baza Food and Agriculture Organization, *The State of Food Insecurity in the World 2004*, FAO, Roma, 2004, pp. 34-36.
Notă: Datele sunt din 2000-2002 şi 1990-1992. Subnutriţie cronică înseamnă a nu consuma suficientă hrană, în medie, în decursul unui an, pentru a menţine greutatea corporală şi pentru a desfăşura activităţi uşoare.

Lumea are potenţialul de a produce suficiente alimente pentru a hrăni toţi oamenii de pe glob. Într-adevăr, numai mâncarea *aruncată* în Statele Unite echivalează cu o o jumătate de kilogram pe săptămână pentru fiecare dintre cei un miliard dintre cei mai înfometaţi oameni din lume. Problema nu constă atât de mult în faptul că există o lipsă acută de hrană (deşi această situaţie este valabilă în unele locuri), ci în acela că oamenii săraci nu au bani să o cumpere.

În mod tradiţional, comunităţile rurale şi-au cultivat propriile produse - **ferme de subzistenţă**. Colonialismul a subminat acest tipar, iar procesul a continuat şi în perioada postcolonială. Statele Lumii a Treia au trecut de la subzistenţă la agricultura comercială. Micile parcele au fost reunite în mari plantaţii, adeseori sub controlul moşierilor bogaţi. Prin concentrarea capitalului şi prin orientarea economiei către o nişă în comerţul mondial, acest proces este compatibil cu economia liberală. Însă el strămută fermierii de subzistenţă de pe terenurile lor. Războaiele îi strămută şi mai repede, cu rezultate similare.

32. FAO, *The State of Food Insecurity in the World 1999*, FAO, Roma, 1999.

Agricultura comercială se bazează pe instalaţii mecanice, carburanţi şi fertilizatori artificiali şi pesticide, care trebuie cumpărate cu bani gheaţă şi adesea importate. Pentru a plăti aceste bunuri, marile ferme cultivă **recolte** ***cash*** – bunuri agricole produse pentru export pe pieţele mondiale[33]. Asemenea recolte asigură în mod tipic puţină hrană pentru ţăranii locali ; exemplele includ cafeaua, ceaiul şi trestia de zahăr. Când o plantaţie este înfiinţată sau extinsă, fermierii de subzistenţă sfârşesc prin a munci pe plantaţie pentru salarii foarte mici sau migrează către oraşe în căutare de slujbe. Adesea sfârşesc prin a rămâne înfometaţi.

Însuşi ajutorul alimentar internaţional poate contribui uneori la aceste probleme[34]. Asistenţa agricolă poate favoriza agricultura comercială mecanizată. Şi dacă o agenţie internaţională invadează o regiune cu alimente, preţurile de pe pieţele locale scad, ceea ce poate scoate din afaceri şi mai mulţi fermieri locali şi poate mări dependenţa de gratuităţile de la guvern sau de la comunitatea internaţională. De asemenea, oamenii afectaţi de secetă sau foamete sunt deseori nevoiţi să călătorească la centrele de distribuţie pentru a primi mâncare, sistând lucrul pe propriul teren.

Populaţiile rurale şi urbane

Dezrădăcinarea ţăranilor din fermele de subzistenţă contribuie la o modificare masivă a populaţiei, care însoţeşte în mod tipic tranziţia demografică. Din ce în ce mai mulţi oameni de la sate se mută la oraş – **urbanizare**. Este dificil de contabilizat cu exactitate acest lucru ; nu există o definiţie standard privitoare la momentul când un oraş mic devine mare. Însă statele industrializate anunţă că aproximativ 70 până la 90% din populaţiile lor trăiesc în oraşe mari. Spre deosebire de acestea, China este doar în proporţie de 20% urbanizată – un nivel tipic pentru Asia şi Africa. Majoritatea statelor Orientului Mijlociu sunt ceva mai urbane (40 până la 50%), iar cele din America de Sud sunt urbane în proporţie de 70 până la 85%.

Urbanizarea nu este determinată de o mai mare creştere a populaţiei în oraşe decât la sate. De fapt, este exact invers. În oraşe, oamenii sunt în general mai educaţi şi au venituri mai mari. Ei sunt mai avansaţi în tranziţia demografică şi au rate de natalitate mai mici decât cei de la sate. Creşterea populaţiei urbane este provocată mai degrabă de plecarea oamenilor de la sate către oraşe, datorită nivelelor mai mari de venituri de la oraşe – a oportunităţii economice – şi a şanselor mai mari de a avea o viaţă mai palpitantă. Ei pleacă şi din cauza creşterii demografice de la sate, care suprasolicită hrana disponibilă, apa, pământul arabil şi alte resurse.

Acumularea de capital este concentrată în marile oraşe. Într-o anumită măsură, acest lucru face ca locuitorii de la oraşe să sprijine mai mult statu-quoul, în special dacă oraşul are o clasă mijlocie de mărime considerabilă. Guvernele îşi extind

33. David Barkin,. Rosemary L. Batt şi Billie R. DeWatt, *Food Crops vs. Feed Crops : Global Substitution of Grains in Production*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1990.
34. Peter Uvin, „Regime, Surplus and Self-Interest : The International Politics of Food Aid", *International Studies Quarterly*, 36 (3), 1992, pp. 293-312.

anual la 25 de milioane de oameni printr-o campanie internaţională şi a eliminat în mare parte orbirea de râu în Africa de Vest[28].

Apa potabilă este un alt element esenţial pentru îndeplinirea nevoilor umane fundamentale. În multe aşezări rurale, oamenii trebuie să meargă zilnic kilometri întregi pentru a aduce apă. Accesul la apă nu înseamnă apă la robinet în fiecare casă, ci o fântână curată sau un robinet pentru un sat. Din păcate, multor oameni din Lumea a Treia le lipseşte un asemenea acces – jumătate sau mai mult din populaţia Indiei, Bangladeshului şi Pakistanului ; două treimi în Nigeria şi Indonezia ; un sfert în Brazilia şi Mexic, relativ înstărite. Chiar şi printre cei cu acces la apă potabilă sigură, sunt mulţi cărora le lipsesc instalaţiile sanitare (precum canalizarea şi latrinele). Jumătate din populaţia lumii nu are acces la salubrizare şi, ca urmare, suferă de epidemii repetate şi de diaree larg răspândită, care ucid milioane de copii în fiecare an.

Teoretic, asigurarea nevoilor de bază ar trebui să le dea oamenilor săraci speranţe de progres şi ar trebui să asigure stabilitatea politică. Totuşi rezultatul nu este întotdeauna acesta. În Sri Lanka, un guvern de orientare progresistă a implementat una din strategiile cele mai de succes în privinţa necesităţilor fundamentale, care abordează nutriţia, îngrijirea medicală şi educaţia. Strategia a arătat că până şi o ţară foarte săracă ar putea asigura necesităţile de bază la nivele mici de venit pe cap de locuitor. Însă atunci a izbucnit un război civil etnic. Războiul a devenit din ce în ce mai brutal – cu escadroane ale morţii şi represalii fără discriminare asupra civililor – , până când s-a epuizat progresul pe care îl făcuse până atunci Sri Lanka.

Războiul din Sudul global – atât războiul internaţional, cât şi cel civil – constituie un obstacol principal în asigurarea nevoilor de bază şi a stabilităţii politice[29]. Războiul provoacă societăţii daune mult mai mari decât morţii şi răniţii. În zonele de război, infrastructura economică este subminată (de exemplu, transporturile), la fel cum sunt şi serviciile guvernamentale precum îngrijirile medicale şi educaţia. Războaiele reduc drastic încrederea în stabilitatea economică şi politică de care depind investiţiile şi comerţul.

Aproape toate războaiele din ultimii 50 de ani au avut loc în Sudul global (vezi p. 270). Umbra războiului se întinde din America Centrală spre mare parte din Africa, Orientul Mijlociu şi Asia de Sud. Aceste războaie ar putea fi cel mai mare obstacol în calea dezvoltării economice în Sudul global. Războiul este adesea parte a unui cerc vicios pentru statele incapabile să se ridice din sărăcie.

În anii '90, în ciuda problemelor descurajante ale războiului şi ale epidemiei HIV/SIDA, sănătatea publică în Sudul global a înregistrat câteva succese importante. Mortalitatea infantilă din cauza tetanusului a fost redusă la jumătate, iar accesul la apă s-a extins la aproape un miliard de oameni. Poliomelita a fost aproape eradicată, dar rezistenţa la vaccinare în unele părţi ale Nigeriei a făcut ca boala să se răspândească din nou, patru ţări având populaţii infectate, la nivelul anului 2006[30].

---

28. *Science*, 246, 8 decembrie 1989, p. 1242 ; David Brown, „Blindness Prevention Expanded in Africa", *The Washington Post*, A24, 15 decembrie 2001.
29. William J. Dixon şi Bruce E. Moon, „Domestic Political Conflict and Basic Needs Outcomes : An Empirical Assessment", *Comparative Political Studies*, 22 (2), 1989, pp. 178-198.
30. Milton J. Esman şi Ronald J. Herring (ed.), *Carrots, Sticks and Ethnic Conflict : Rethinking Development Assistance*, Michigan, 2001 ; Caroline Thomas şi Paikiasothy Saravanamuttu

Fragilitatea vieţii în ţările sărace a fost demonstrată în decembrie 2004, când un cutremur subacvatic major a provocat un tsunami devastator care a lovit Indonezia, Sri Lanka, India, Thailanda şi alte state din regiune. Costurile în vieţi omeneşti ale dezastrului natural au fost terifiante, întrucât oficialii au estimat mai mult de 160.000 de morţi. Unele sate de coastă au pierdut aproape 70% din locuitori. Tsunami-ul a distrus sute de sate, a decimat industriile piscicole şi a exacerbat sărăcia din regiune.

Efectul tsunami-ului pe zonele de coastă a fost descris de secretarul de stat american din acea perioadă, Colin Powell, ca fiind „similar unei arme nucleare". Pierderea satelor, porturilor şi a navelor va însemna dependenţă de ajutoarele externe pentru zeci de mii de oameni. Infrastructura sanitară deja supraîncărcată a fost nevoită să se descurce cu pagubele imediate provocate de tsunami şi de asemenea cu ameninţările pe termen lung ale febrei tifoide, holerei şi malariei, din cauza rezervelor de apă contaminate, a distrugerii instalaţiilor sanitare şi a adăposturilor care protejau împotriva insectelor. În plus, şi venitul din turism va fi afectat. Aceşti factori au dus la predicţia din partea Băncii Asiatice de Dezvoltare că mai mult de două milioane de oameni vor fi aruncaţi din nou în sărăcie de către tsunami.

Dezastrul a afectat de asemenea violenţa politică în Sri Lanka şi Indonezia, unde victimele au fost prinse între guverne, grupurile rebele şi organizaţiile internaţionale de asistenţă, care au venit cu programe diferite. Deşi dezastrele naturale sunt costisitoare oriunde au loc, dezastrele din ţările în curs de dezvoltare pot face ca o situaţie dificilă să se înrăutăţească – în cazul unui tsunami, în doar câteva ore. Comunitatea internaţională a început lucrul la un sistem de avertizare în caz de tsunami în Oceanul Indian, similar unuia care funcţionează deja în Oceanul Pacific.

Subnutriţia la nivel mondial

Dintre toate nevoile fundamentale ale oamenilor din Sudul global, cea mai importantă este *hrana*. **Malnutriţia** (sau alimentaţia defectuoasă) se referă la lipsa alimentelor necesare care includ proteine şi vitamine. Termenul *foamete* se referă în mare la malnutriţie sau **subnutriţie** evidentă – o lipsă a caloriilor. Foametea nu ucide de obicei prin înfometarea propriu-zisă, ci sleieşte oamenii şi îi lasă vulnerabili la bolile infecţioase care în mod normal nu ar fi fatale[31].

Aproape 250 de milioane de oameni – cam unul din opt la nivel mondial – sunt cronic malnutriţi (vezi tabelul 12.2). Astfel, potenţiala lor contribuţie la acumularea

---

(ed.), *Conflict and Consensus in South/North Security*, Cambridge, 1989; Marc Lacey, „World Health Organization, „Polio Endemic Countries Hit All-Time Low of Four [News Release]", Geneva, 1 februarie 2006.

31. Howard D. Leathers şi Phillips Foster, *The World Food Problem: Tackling the Causes of Undernutrition in the Third World*, ed. a III-a, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2004; Vaclav Smil, *Feeding the World: A Challenge for the Twenty-First Century*, MIT, 2000; Jean Drèze, Amartya Sen şi Athar Hussain (ed.), *The Political Economy of Hunger: Selected Essays*, Oxford, 1995; Amartya Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford, 1981.

influența mai ușor către orașe decât către sate – politicile guvernamentale chineze adoptate la Beijing au adesea puțină relevanță pentru viața de la sat. Însă și locuitorii de la orașe se pot întoarce împotriva guvernului: ei sunt mai bine educați și au așteptări mai mari pentru viitor. Rebeliunile se nasc adesea mai degrabă din cauza așteptărilor frustrate decât a sărăciei în sine.

În multe orașe mari, influxul de populație nu poate fi întâmpinat cu locuri de muncă, adăposturi și servicii. Deseori, în cartierele sărăcăcioase ale Lumii a Treia, nevoile fundamentale umane nu sunt întrunite. Multe state au analizat strategii pentru a fragmenta marile proprietăți funciare și pentru a redistribui pământul țăranilor săraci, creându-se ferme de subzistență – **reforma funciară**[35]. Socialiștii sunt aproape întotdeauna în favoarea reformei, iar mulți capitaliști o susțin, la rândul lor, cu moderație. Principalii opozanți ai reformei funciare sunt marii proprietari de terenuri, care exercită adesea o considerabilă putere politică datorită bogăției lor și a legăturilor internaționale cu piețele, cu CMN-urile și cu alte surse de valută forte. Proprietarii de terenuri au un mare avantaj în negocierea cu țăranii – de la folosirea sistemului legal la deținerea efectivă de armate private.

Emanciparea femeilor

Acumularea economică în țările sărace este strâns legată de statutul femeilor în acele societăți[36]. Aceasta este o revelație recentă; cea mai mare parte a atenției s-a concentrat în trecut asupra bărbaților, care se presupunea că ar fi principalii generatori de capital. Guvernele și rapoartele internaționale se concentrau asupra muncii depuse de salariații de gen masculin. Spre deosebire de ei, deseori munca femeilor nu este plătită în bani și nu apare în statisticile financiare. Dar în multe regiuni ale globului femeile muncesc mai mult decât bărbații și aduc o contribuție mai mare la bunăstarea familiilor și comunităților lor. Femeile sunt esențiale pentru îmbunătățirea sorții copiilor și în reducerea ratelor natalității. În ceea ce privește nutriția, educația, îngrijirile medicale și adăpostul, în țările sărace, femeile sunt esențiale în satisfacerea nevoilor fundamentale ale oamenilor.

Și totuși, în țările din Sud (chiar mai mult decât în Nord), femeile au un statut social inferior bărbaților. De exemplu, când proviziile de hrană sunt puține, bărbații și băieții mănâncă primii, femeile și fetele hrănindu-se cu ceea ce mai rămâne.

35. Peter Dorner, *Latin American Land Reform in Theory and Practice*, Wisconsin, 1992; Klaus W. Deininger, *Land Policies for Growth and Poverty Reduction*, Oxford, 2003.

36. Martha Nussbaum și Jonathan Glover (ed.), *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities*, Oxford, 1996; Irene Tinker și Gale Summerfield (ed.), *Women's Rights to House and Land: China, Laos, Vietnam*, Lynne Rienner, Boulder, 1999; Haleh Afshar și Deborah Eade, *Development, Women, and War: Feminist Perspectives*, Oxfam, Oxford, 2004; Delia D. Aguilar și Anne E. Lacsamana, *Women and Globalization*, Humanity Books, Amherst, NY, 2004; Shirin M. Rai, *Gender and the Political Economy of Development: From Nationalism to Globalization*, Blackwell, Malden, MA, 2002.

Potrivit Oxfam America, din cauza acestui obicei, 80% dintre copiii malnutriţi ai lumii sunt fete.

Discriminarea împotriva femeilor este larg răspândită în domeniile educaţiei şi alfabetizării. Pe plan global, aproape de două ori mai multe femei decât bărbaţi sunt analfabete. Din tot Sudul global, numai în America Latină rata de alfabetizare a femeilor se apropie de cea a bărbaţilor. În Pakistan, 50% dintre băieţi, dar mai puţin de 30% dintre fete urmează învăţământul primar. În Asia, Africa şi Orientul Mijlociu (dar nu şi în America Latină), mai mulţi băieţi au parte de educaţie, în special la nivel secundar. La nivel universitar, în China şi Orientul Mijlociu, numai 30% dintre studenţi sunt femei, ceva mai mult de 20% în Asia de Sud şi Africa (dar 45% în America Latină). Regimul taliban din Afganistan (1996-2001) a luat măsuri extreme împotriva educaţiei femeilor, scoţând toate fetele din şcoli şi toate femeile de la locurile de muncă.

Statele şi agenţiile internaţionale au început să acorde atenţie înlăturării discriminării în ceea ce priveşte şcolarizarea, asigurând accesul femeilor la sănătate şi la contracepţie, educând mamele în privinţa sănătăţii prenatale şi a copiilor şi ridicând în general statutul femeilor în societate (permiţându-le să aibă un cuvânt mai important în luarea deciziilor). Aceste chestiuni au constituit subiectele conferinţei ONU pe tema statutului femeii, care a avut loc în 1995 la Beijing, China, şi la care au participat zeci de mii de reprezentanţi ai statelor şi ai ONG-urilor.

De exemplu, agenţiile internaţionale le ajută pe femei să organizeze mici afaceri, ferme şi alte activităţi aducătoare de venit. UNICEF a ajutat femeile să obţină împrumuri bancare în termeni favorabili, pentru a pune bazele unor mici afaceri în Egipt şi Pakistan, precum şi unor cooperative agricole în Indonezia. Femeile au organizat cooperative peste tot în Sudul global, adesea în zone rurale, pentru a obţine venituri din ţesut (şi din producerea altor tipuri de textile şi confecţii), magazine, agricultură şi aşa mai departe[37]. În cartierele foarte sărace din Addis Abeba, Etiopia, femeile cap de familie care nu aveau teren pentru agricultura de subzistenţă fuseseră silite să înceapă să cerşească şi să se prostitueze. Femeile care au luat parte la Proiectul vizând o Abordare Holistică Integrată asupra Dezvoltării Urbane au organizat afaceri producătoare de venit în domenii de la procesarea alimentelor la ţesut şi producţia de confecţii. Aceste afaceri profitabile au adus venituri femeilor şi au ajutat la subvenţionarea sănătăţii şi a serviciilor de salubritate în cartierele foarte sărace.

Migraţia şi refugiaţii

Procesul pe care tocmai l-am schiţat – lipsirea de nevoile fundamentale, strămutarea, urbanizarea – culminează într-una dintre cele mai serioase teme politice care afectează

37. Jill Bystydzienski (ed.), *Women Transforming Politics : Worldwide Strategies for Empowerment*, Indiana, 1992 ; Amrita Basu, *Two Faces of Protest : Contrasting Modes of Women's Activism in India*, California, 1992 ; Helen Todd, *Women at the Center : Grameen Bank Borrowers After One Decade*, Westview, Boulder, CO, 1996.

relațiile Nord-Sud – **exodul** din statele mai sărace către cele mai bogate[38]. Milioane de oameni din Sudul global au trecut granițele, deseori în mod ilegal, pentru a ajunge în Nord.

Cineva care se mută într-o altă țară în căutarea unor oportunități economice mai bune, a unui mediu profesional mai bun sau a unui acces mai bun la propria familie, la cultură sau religie se angajează în **migrație** (emigrare din fostul stat și imigrare în noul stat). O asemenea migrație este considerată voluntară. Statul de origine nu are nici o obligație de a lăsa astfel de oameni să plece și, mai important, nici un stat nu este obligat să primească migranți. La fel ca orice altă chestiune comercială, migrația creează tipare complexe de învingători și învinși. Imigranții oferă adeseori forță de muncă ieftină, fiind benefici economiei generale a statului-gazdă, dar concurează de asemenea pentru slujbe cu cetățenii (săraci) ai statului-gazdă.

Cele mai multe state industrializate încearcă să limiteze imigrarea dinspre Sudul global. În ciuda grănicerilor și a frontierelor, mulți oameni continuă să migreze în mod ilegal. În Statele Unite, asemenea imigranți vin din toate părțile lumii, dar cei mai mulți din Mexicul învecinat, din America Centrală și Caraibe. În Europa Occidentală vin mai ales din Africa de Nord, Turcia și (din ce în ce mai mult) din Europa de Est[39]. Unii lideri vest-europeni sunt preocupați că diminuarea controalelor la graniță prin procesul integrării (vezi p. 507) va face mai dificilă sarcina de a opri imigranții ilegali. Într-adevăr, teama de imigrație constituie un motiv pentru care alegătorii elvețieni au refuzat aderarea la UE. În anii 2004-2006, zece mii de migranți și refugiați din Africa Subsahariană au venit în Maroc și au escaladat gardurile de protecție, intrând în cele două mici enclave spaniole din Maroc. Odată intrați pe teritoriul spaniol, nu puteau fi trimiși acasă dacă îi împiedicau pe funcționarii spanioli să le stabilească naționalitatea. Creșterea numărului de imigranți care încercau să ajungă în enclavele din Maroc a survenit după ce Spania a încercat să stăvilească fluxul imigranților care foloseau bărci pentru a trece din Africa de Nord în Spania, pe lângă strâmtoarea Gibraltar. Apoi, când Spania a împiedicat trecerile către enclavele sale din Maroc, africanii au pornit, cu bărci sau plute, către Insulele Canare, teritoriu spaniol din Atlantic, în apropierea coastelor marocane.

Dreptul și cutuma internațională fac diferența între emigranți și **refugiați**, oameni care fug pentru a scăpa de război, de dezastre naturale sau de persecuția politică[40].

---

38. Caroline Brettell și James Hollifield (ed.), *Migration Theory : Talking Across Disciplines*, Routledge, New York, 2000 ; Peter Stalker, *Workers Without Frontiers : The Impact of Globalization on International Migration*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 2000 ; Eytan Meyers, *International Immigration Policy : An Empirical and Theoretical Analysis*, Palgrave, New York, 2004.
39. Alexander Aleinikoff și Douglas Klusmeyer (ed.), *From Migrants to Citizens : Membership in a Changing World*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2000 ; Douglas S. Massey și J. Edward Taylor, *International Migration : Prospects and Politics in a Global* Market, Oxford, 2004.
40. UN High Commissioner for Refugees, *The State of the World's Refugees* (anuar), Oxford, Gil Loescher, *The UNHCR and World Politics : A Perilous Path*, Oxford, 2001 ; Aristide Zolberg, Astri Suhrke și Sergio Aguayo, *Escape from Violence : Conflicts and the Refugee Crisis in the Developing World*, Oxford, 1989 ; Leon Gordenker, *Refugees in International Politics*, Columbia, 1987.

(Fuga de discriminarea cronică poate constitui sau nu motiv pentru primirea statutului de refugiat.) Regulile internaţionale obligă ţările să accepte refugiaţii care sosesc la graniţele lor. Refugiaţii de război sau în caz de dezastre naturale sunt în general adăpostiţi în tabere de refugiaţi, până în momentul în care se pot întoarce acasă (deşi şederea lor se poate prelungi ani de zile). Persoanelor persecutate politic li se poate acorda azil politic pentru a rămâne în noul stat. Primirea refugiaţilor - şi întrebarea care dintre state trebuie să suporte costurile - este o problemă de bunuri colective.

Numărul refugiaţilor internaţionali a crescut de la 3 milioane în 1976 la 10 milioane în 2004. În plus, alte 7 milioane de oameni sunt strămutaţi în propriile lor ţări. Majoritatea refugiaţilor şi a celor strămutaţi pe plan intern au fost alungaţi de războaie (vezi tabelul 12.3).

Tabelul 12.3. *Populaţiile refugiate, 2004*

Regiunea	Milioane	Principalele concentrări
Orientul Mijlociu şi Asia	6	Afganistan, Iran, Pakistan şi Sri Lanka
Africa	5	Tanzania, Liberia, Ciad, Sudan
America Latină	2	Columbia
Europa de Vest şi de Est	6	Fosta Iugoslavie, Rusia, Germania[a]
America de Nord	1	Statele Unite ale Americii[a]
Total la nivel mondial	20	

Sursă: Oficiul Înaltului Comisar (ONU) pentru Refugiaţi (UNHCR).
a) Diverse regiuni de origine.
Notă: Include refugiaţi, pe cei care caută azil, refugiaţi care s-au întors şi oameni care au fost strămutaţi în propria ţară. Exclude 4 milioane de palestinieni, aflaţi sub protecţia ONU şi a UNRWA.

Impactul politic al refugiaţilor a fost demonstrat în mai multe rânduri în ultimii ani. După Războiul din Golf, persecuţia Irakului asupra kurzilor irakieni răzvrătiţi a determinat un val de refugiaţi kurzi la graniţa turcă, unde au ameninţat să devină o povară economică pentru Turcia. Turcia şi-a închis graniţele, iar kurzii irakieni flămânzi au rămas în munţi. SUA şi aliaţii lor au trimis atunci forţe militare pentru a-i proteja pe kurzi şi pentru a-i întoarce la casele lor din Irak - încălcând integritatea teritorială a Irakului, dar susţinând drepturile umane ale kurzilor. Atunci când zona din Irak aflată sub controlul kurzilor a devenit o bază a gherilelor kurde care acţionează în Turcia, armata turcă a invadat regiunea în 1995 (o altă încălcare a suveranităţii irakiene). Strânsa legătură între economie şi securitatea internaţională este evidentă din acest episod - un incident legat de securitate (războiul) a provocat o situaţie economică (kurzii flămânzi) care, la rândul ei, a dus la alte ramificaţii ale securităţii (protecţia militară americană a zonelor kurde din Irak; invazia turcă a regiunii).

Conexiunea dintre economie şi securitate apare şi în alte chestiuni legate de refugiaţi. Refugiaţii palestinieni strămutaţi în timpul războaielor arabo-israeliene din 1948 şi 1967 (şi copiii şi nepoţii lor) trăiesc în „tabere" care au devenit cartiere pe

termen lung, în principal în Iordania şi Liban. Dezvoltarea economică este împiedicată în aceste tabere, deoarece ţările-gazdă şi palestinienii insistă că aranjamentul este doar temporar. În schimb, sărăcia alimentează mişcările politice radicale în rândul refugiaţilor din tabere. Chestiunea referitoare la dreptul refugiaţilor palestinieni de a se întoarce în ceea ce este în prezent Israel a constituit unul dintre cele două aspecte care au blocat acordul la cel de-al doilea Summit de la Camp David din 2000.

Nu este întotdeauna uşor de diferenţiat un refugiat care fuge de război sau de persecuţie politică de un imigrant în căutarea unei oportunităţi economice. Imigranţii ilegali pot pretinde că sunt refugiaţi pentru a li se permite să rămână, când de fapt ei caută oportunităţi economice mai bune. În ultimele decenii, această problemă a devenit una majoră peste tot în Nord.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Africii de Sud, Thabo Mbeki

PROBLEMA *Înfruntarea unei crize umanitare regionale fără a sacrifica bunăstarea propriei populaţii*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Africii de Sud. Vecinul dumneavoastră din nord, Zimbabwe, a traversat de curând o perioadă de instabilitate politică. Preşedintele statului Zimbabwe, Robert Mugabe, a restricţionat opoziţia politică, adoptând în acelaşi timp un program controversat de reformă funciară. Acest program de reformă a redistribuit marilor ferme luate de la proprietarii albi. (La fel ca Africa de Sud, Zimbabwe a fost condusă odinioară de un guvern exclusiv alb.) Redistribuirea nu numai că a dus la acuzaţii de corupţie – elitele bogate au primit multe dintre cele mai bune ferme –, însă producţia agricolă din Zimbabwe a fost paralizată. Economia statului s-a apropiat de colaps în ultimii doi ani. Există mari deficite de hrană şi combustibil; se estimează că jumătate din populaţie este dependentă de ajutoare de la guvern pentru hrană, iar combustibilul este furnizat în cantităţi atât de mici, încât până şi autobuzele guvernamentale circulă rar. Inflaţia a ajuns recent la aproape 500% pe an, în timp ce şomajul este de aproape 70% în Zimbabwe.
L-aţi sprijinit pe vecinul şi aliatul dumneavoastră, preşedintele Mugabe, în programul de reformă economică şi funciară. V-aţi angajat personal să nu vă implicaţi în politica statului Zimbabwe. Cu toate acestea, tot mai mulţi muncitori încep să vină din Zimbabwe către ţara dumneavoastră.
Acest lucru este îngrijorător, din moment ce în Africa de Sud situaţia economică, deşi s-a îmbunătăţit în ultimii cinci ani, este încă instabilă. Economia ţării a crescut recent cu 3 până la 5%, iar sectorul de export merge bine. Cu toate acestea, rata şomajului este de peste 30%, iar rata criminalităţii este foarte ridicată. Mulţi acuză că de vină pentru aceste rate mari este numărul prea mare de muncitori necalificaţi. O altă preocupare atât pentru propria dumneavoastră ţară, cât şi pentru Zimbabwe o reprezintă HIV/SIDA. Rata de infectare în Africa de Sud este aproape 22% la populaţia adultă, în timp ce în Zimbabwe este de 34%. Sistemele sanitare ale ambelor state sunt suprasolicitate de răspândirea acestei boli.

SCENARIUL Acum imaginaţi-vă că reapar frământările politice în Zimbabwe. Împreună cu problemele agricole şi deficitele de hrană, acest lucru duce la fluxuri

masive de refugiaţi în ţara dumneavoastră. Refugiaţii încep să-şi stabilească tabere provizorii lângă graniţă, în timp ce caută locuri de muncă, alimente şi protecţie. Aceste tabere sunt o posibilă problemă pentru guvernul sud-african. Asemenea tabere de refugiaţi vor fi cu siguranţă o cale pentru transmiterea HIV/SIDA. Va fi costisitor de hrănit şi adăpostit refugiaţii şi este posibil ca unii să încerce să se stabilească pentru totdeauna în ţara dumneavoastră, cu scopul de a găsi locuri de muncă.

Totuşi, dintr-o perspectivă umanitară, normele internaţionale vă obligă să-i protejaţi pe cei care fug din calea dezastrelor naturale (foametea), a persecuţiei politice şi a conflictului. Refuzul de a găsi o soluţie pentru refugiaţi va atrage cu siguranţă critici internaţionale dure asupra guvernului dumneavoastră.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Ce doriţi să faceţi cu refugiaţii? Îi repatriaţi cu forţa în Zimbabwe? Acest lucru ar putea contribui la instabilitatea economică şi politică a statului Zimbabwe. Le permiteţi să rămână? Acest lucru ar putea provoca resentimente din partea propriei populaţii, dacă refugiaţii primesc slujbe, epuizează proviziile de hrană sau suprasolicită sistemul sanitar. Cum echilibraţi necesităţile umanitare cu preocuparea pentru bunăstarea economică a propriilor cetăţeni?

În Germania, Franţa, Austria şi în alte părţi, resentimentele împotriva imigranţilor au alimentat pusee de naţionalism de dreapta în politica internă. Germania, care are reguli lejere referitoare la solicitanţii de azil (ar putea trăi ani la rând pe cheltuiala statului în timp ce sunt procesate cererile pentru statutul de refugiat), a devenit o destinaţie favorită pentru un număr în creştere de imigranţi - dintre care cea mai mare parte nu erau refugiaţi politici. În 1999, Austria şi-a alarmat partenerii din UE prin includerea unui partid de extremă dreaptă în coaliţia guvernamentală.

După ce o lovitură de stat l-a înlăturat în 1991 pe preşedintele ales al Republicii Haiti, zeci de mii de oameni săraci au pornit cu barca spre ţărmurile americane. Fugeau de persecuţie sau căutau doar oportunităţi economice mai bune (variantă plauzibilă date fiind sancţiunile economice coordonate de SUA, care afectaseră economia statului Haiti)? Guvernul american i-a examinat pe haiteni, a acordat azil câtorva şi i-a trimis pe cei mai mulţi înapoi. Pe măsură ce numărul creştea, navele americane au început să intercepteze bărcile în larg şi să le întoarcă spre Haiti - o reacţie practică, dar prin care dreptul internaţional a fost totuşi încălcat. În cele din urmă, Statele Unite au intervenit militar pentru a-l readuce la putere pe preşedintele haitian. În mod similar, problema imigraţiei ilegale din Mexic pare să nu aibă nici o soluţie reală decât îmbunătăţirea condiţiilor economice din Mexic, care continuă să fie un proces lent.

Traficul de persoane

Pe lângă migraţie şi refugiaţi, un număr în creştere de persoane - estimat la 700.000 anual - sunt traficate peste graniţele internaţionale, împotriva voinţei lor. Aceştia includ atât sclavi sexuali, cât şi sclavi în sens propriu, fiecare dintre aceste două categorii incluzând atât femei, cât şi bărbaţi, şi adulţi şi copii. Circa 20.000 dintre

aceştia sunt traficaţi anual către Statele Unite. În 2005, Departamentul de Stat american a enumerat 14 ţări care nu făceau eforturi suficiente pentru a opri traficul uman, inclusiv state prietene precum Kuweitul şi Jamaica[41].

În general, migraţia Sud-Nord de toate tipurile creează pentru statele industrializate probleme care, se pare, pot fi rezolvate numai prin soluţionarea problemelor Sudului însuşi. În măsura în care Nordul nu ajută la rezolvarea acelor probleme, oamenii din Sud pot apela la alte soluţii, care includ adesea strategii revoluţionare.

Revoluţia

Sărăcia şi lipsa accesului la satisfacerea nevoilor umane fundamentale constituie motivele principale ale revoluţiilor, în special când oamenii săraci îi văd pe alţii trăind mult mai bine[42]. Majoritatea mişcărilor revoluţionare îmbrăţişează idealurile egalitare – o distribuţie mai echilibrată a bogăţiei şi puterii. Revoluţiile politice au ca scop schimbarea formei de guvernământ ; revoluţiile sociale urmăresc de asemenea modificări în structura societăţii, cum ar fi relaţiile de clasă. Cele mai multe ţări din Lumea a Treia au avut mişcări revoluţionare active la un moment dat după câştigarea independenţei.

Mişcările revoluţionare

În anii Războiului Rece, mişcarea revoluţionară clasică în Lumea a Treia era o insurgenţă comunistă care îşi avea bazele la sate. O astfel de revoluţie era organizată în mod tipic de studenţi dezamăgiţi, intelectuali şi muncitori calificaţi – adepţi, de obicei, ai unei variante a ideologiei marxiste – care câştigau sprijinul muncitorilor şi al ţăranilor. Ţintele sale erau statul, forţele militare care sprijineau statul şi clasele superioare, ale căror interese erau deservite de stat. De obicei, „imperialismul american" sau o altă asemenea prezenţă străină erau privite ca prieten al statului şi duşman al revoluţiei[43].

Uneori, guvernul american oferea ajutor militar direct guvernelor care se confruntau cu mişcări revoluţionare ; în mai multe ţări au fost trimişi consilieri militari americani şi chiar trupe combatante pentru a ajuta la înăbuşirea revoluţiilor şi la împiedicarea preluării puterii de către comunişti. SUA au încercat adesea (dar rareori cu succes) să găsească o a treia forţă, între dictatorii represivi şi revoluţionarii comunişti, care să fie democratică, capitalistă şi angajată în favoarea reformei paşnice. În ceea ce o priveşte, Uniunea Sovietică a oferit întotdeauna arme revoluţionarilor şi i-a ajutat să se antreneze. Dacă o revoluţie câştiga puterea, atunci Uniunea Sovietică era cea care furniza arme noului guvern şi care îi trimitea consilieri militari, iar americanii cei care îi sprijineau pe rebelii antiguvernamentali.

Astfel, politica internă a ţărilor din Lumea a Treia s-a împletit cu politicile marilor puteri în contextul decalajului Nord-Sud. În realitate, multe dintre aceste guverne şi revoluţii au avut puţine în comun cu comunismul global, cu capitalismul sau cu imperialismul. Acestea au fost lupte între forţele locale – uneori între bogaţi şi săraci, alteori între grupuri etnice rivale – în care au fost atrase marile puteri.

Unele revoluţii din Lumea a Treia au reuşit să preia conducerea : s-au întărit, au ocupat câteva oraşe mari şi (adesea ca urmare a dezertării unei părţi a armatei guvernamentale) au mărşăluit spre capitală şi au preluat controlul. Noi strategii externe au urmat rapid (vezi „Guvernele postrevoluţionare" mai departe în acest capitol).

În alte părţi, şi mai frecvent, revoluţiile au eşuat : forţe de gherilă din ce în ce mai mici au fost împinse tot mai departe spre regiunile rurale, având o susţinere populară în scădere. Un al treilea rezultat a devenit mai obişnuit în ultimii ani – o revoluţie ajunsă într-un punct mort, în care, după zece sau douăzeci de ani de război de gherilă, nici revoluţionarii, nici guvernul nu câştigă. În aceste cazuri, comunitatea internaţională poate interveni pentru a negocia încetarea focului şi revenirea revoluţionarilor la participarea politică paşnică printr-o serie de reforme în practicile guvernamentale. Acest lucru s-a întâmplat cu succes în El Salvador, iar în alte părţi cu grade diferite de reuşită.

Revoluţia chineză din anii '30-'40 a constituit un model de revoluţie comunistă de succes, timp de mai multe decenii după aceea. În Asia de Sud-Est, gherilele comuniste au preluat în cele din urmă puterea în Vietnamul de Sud, Cambodgia şi Laos, dar au pierdut în Thailanda, Birmania şi Malaysia. În America Latină, forţele lui Fidel Castro au preluat puterea în Cuba, în 1959, după ani de război de gherilă. Dar atunci când tovarăşul de arme al lui Castro, Che Guevara, a încercat să reproducă modelul în Bolivia, a eşuat şi a fost ucis[44].

Până la începutul anilor '90, revoluţiile comuniste din Lumea a Treia păreau să se fi epuizat singure – câştigând în unele locuri, pierzând în altele şi ajungând în impas în câteva ţări. Sfârşitul Războiului Rece a pus capăt sprijinului supraputerilor pentru ambele părţi, iar prăbuşirea Uniunii Sovietice şi adoptarea în China a reformelor economice orientate spre capitalism au retezat din rădăcini chemarea ideologică a revoluţiilor comuniste.

Mai multe mişcări revoluţionare comuniste din Perú au persistat după Războiul Rece, folosind tactici brutale de terorism cărora guvernul peruan le-a răspuns cu

41. US Department of State, *Trafficking in Persons Report 2005*, Departamentul de State, Washington, DC, 2005.
42. Theda Skocpol, *Social Revolutions in the Modern World*. Cambridge, 1994 ; Theda Skocpol, *States and Social Revolutions : A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge, 1979 ; Robert Ted Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton, 1970 ; Doug McAdam, Sidney Tarrow şi Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge, 2001.
43. Michael Parenti, *The Sword and the Dollar : Imperialism, Revolution, and the Arms Race*, St. Martin's, New York, 1988.

44. Cynthia McClintock, *Revolutionary Movements in Latin America*, US Institute of Peace, Washington, DC, 1998 ; Jorge Dominguez, *To Make a World Safe for Revolution : Cuba's Foreign Policy*, Harvard, 1989 ; Forrest D. Colburn, *The Vogue of Revolution in Poor Countries*, Princeton, 1994.

represalii dure. Un grup a ocupat ambasada japoneză în timpul unei recepții din 1996 și a ținut sute de străini ostatici timp de mai multe luni, până când un atac militar a pus capăt ocupației[45].

Revoluțiile islamice

Deși revoluțiile din Lumea a Treia îi susțin aproape întotdeauna pe cei săraci împotriva celor bogați și naționalismul împotriva imperialismului, caracterul particular al acestor mișcări variază în funcție de regiuni și perioade de timp. În Africa, unde colonialismul a lăsat în urmă granițe de stat în dezacord cu divizările etnice, multe mișcări revoluționare au un puternic fundament tribal și provincial ; acest lucru poate alimenta secesionismul din partea unei provincii (precum Eritreea din Etiopia). Mișcările revoluționare asiatice au captat sentimentele generale anticoloniale, cum este cazul comuniștilor vietnamezi care au luptat pentru a-i alunga pe colonizatorii francezi și apoi au văzut războiul cu Statele Unite ca pe o continuare a aceleiași bătălii. În America Latină, unde independența națională a fost câștigată cu mult timp în urmă, revoluțiile au avut tendința de a fi exprimate în termenii luptei de clasă împotriva elitelor bogate și a aliaților lor străini (state și CMN-uri).

În era care a urmat Războiului Rece, unele dintre cele mai viguroase mișcări revoluționare sunt islamice, nu comuniste. Islamul este în prezent un punct focal al conflictului global Nord-Sud. Activiștii politici islamici din țările Orientului Mijlociu, la fel ca revoluționarii de oriunde, își trag principala sursă de putere din apărarea cauzei maselor sărace împotriva elitelor bogate. La fel ca și alți revoluționari din Sudul global, mișcările islamice din țări precum Turcia și Egipt își au sprijinul în cartierele sărăcăcioase, unde revoluționarii furnizează uneori servicii de bază care nu sunt asigurate de guvern. Grupul libanez radical Hezbollah (sau Hizbollah) – inclus pe lista SUA a organizațiilor teroriste după ani de atacuri asupra israelienilor, în timpul ocupației israeliene a părții de sud a Libanului – administrează sute de școli, spitale și alte instituții filantropice, iar din 2005 a deținut opt locuri în Parlamentul Libanului[46].

Mișcările revoluționare islamice critică adesea comportamentele occidentalizate ale elitelor conducătoare. De exemplu, în Iran, Șahul a fost înarmat de Statele Unite ca un bastion împotriva expansiunii sovietice în Orientul Mijlociu. Revoluționarii islamici care l-au răsturnat de pe tron în 1979 (conduși de ayatollahul Khomeini) au declarat că SUA, ca principală forță politică și culturală în Vestul industrializat, sunt „marele Satan" al lumii (mai târziu, reformatorii din Iran au oferit alte interpretări ale Islamului, mai puțin combative).

---

45. Ward Stavig, *The World of Túpac Amaru : Conflict, Community, and Identity in Colonial Peru*, Nebraska, 1999 ; Ellenbogen Gustavo Gorriti, *The Shining Path : A History of the Millenarian War in Peru*, North Carolina, 1999.
46. Mir Zohair Husain, *Global Islamic Politics*, ed. a II-a, Longman, New York, 2003 ; John L. Esposito, *Unholy War : Terror in the Name of Islam*, Oxford, 2002 ; Bernard Lewis, *The Crisis of Islam : Holy War and Unholy Terror*, Modern Library Edition, New York, 2003.

Unele perspective islamice resping cadrul cultural cu baze europene pe care se sprijină sistemul internaţional modern. Această respingere a fost ilustrată în mod dramatic atunci când, după revoluţie, Iranul a refuzat să protejeze securitatea diplomaţilor americani şi integritatea teritorială a Ambasadei SUA în Iran (vezi „Legile diplomaţiei" la p. 371). Valorile occidentale referitoare la drepturile omului şi rolul femeii au fost de asemenea respinse, în special de politicile extreme ale mişcării talibane din Afganistan. Bineînţeles, Islamul include un spectru larg de practici politice şi forme de guvernământ, care în cea mai mare parte nu sunt revoluţionare.

În timp ce revoluţia iraniană a fost îndreptată contra liderului sprijinit de SUA, un război islamic de gherilă în Afganistan a demonstrat că idei similare puteau triumfa asupra unui lider sprijinit de sovietici. Iată că revoluţionarii islamici au înlăturat mai degrabă comunismul şi dominaţia sovietică decât capitalismul şi dominaţia Vestului. După un deceniu de război civil distructiv (în timpul căruia sprijinul american le-a fost de folos revoluţionarilor), forţele islamice au preluat puterea în 1992. Cu toate acestea, facţiunile islamice au început apoi să se lupte între ele – lupte provocate în parte de separările etnice şi regionale şi în parte de diferiţii aliaţi străini ai facţiunilor. Facţiunea talibană fundamentalistă (vezi p. 266) a preluat în 1996, prin violenţă, controlul capitalei şi al majorităţii teritoriului Afganistanului, însă războiul a continuat. Reţeaua teroristă Al-Qaeda a folosit teritoriul sub control taliban drept bază globală, până când intervenţia militară americană i-a readus la putere pe liderii antitalibani în 2001.

Cu toate acestea, înfrângerea fundamentaliştilor din Afganistan a provocat tensiuni în ţara vecină, Pakistan, un stat mai mare şi înarmat cu arme nucleare, al cărui conducător militar a încercat, începând cu 2001, să înăbuşe extremiştii islamici şi să menţină un guvern stabil, relativ secular. Partidele islamice radical antiamericane au câştigat la alegerile din 2002 controlul asupra celor două provincii ale Pakistanului care se află la graniţa cu Afganistanul. În alte părţi ale Asiei, continuă să acţioneze grupuri extremiste islamice aflate în legătură cu Al-Qaeda. Documente dezvăluite în campania din Afganistan din 2001 au dejucat o tentativă de a arunca în aer Ambasada americană din Singapore. Însă, în 2002, teroriştii au ucis sute de oameni – în cea mai mare parte australieni – într-un atentat cu bombă la un club de noapte din Bali, Indonezia. Consilierii americani au început între timp să ajute la contracararea gherilelor islamice din Insulele Filipine. În 2003, Al-Qaeda şi grupurile conexe au dus la îndeplinire atentate teroriste în întreaga lume – în Maroc, Arabia Saudită, Rusia, Filipine, Indonezia, Irak şi Turcia – şi şi-au chemat adepţii să meargă în Irak pentru a lupta împotriva americanilor şi a aliaţilor lor. În 2004 au aruncat în aer câteva garnituri de trenuri din Madrid, ucigând sute de oameni şi răsturnând, se pare, rezultatele alegerilor din Spania în defavoarea guvernului proamerican – şi determinând astfel Spania să-şi retragă trupele din Irak. În 2005, adepţii Al-Qaeda au detonat bombe în metroul londonez şi în mai multe autobuze din capitala britanică.

În Algeria, revoluţionarii islamici s-au organizat împotriva partidului conducător care îi alungase în 1962 pe colonizatorii francezi, dar era văzut acum ca fiind corupt, incapabil şi nu îndeajuns de revoluţionar. Partidele islamice au câştigat alegerile

parlamentare preliminare din 1991 şi erau sigure de obţinerea puterii la alegerile finale. Însă armata a preluat conducerea, a anulat alegerile şi a declanşat opt ani de violenţe, până când un nou preşedinte a încheiat un acord de pace cu principala facţiune rebelă.

În alte părţi ale Orientului Mijlociu, mişcările islamice sunt active în Tunisia, Iordania şi Tadjikistan. În Iordania, partidele islamice au controlat ani de-a rândul cea mai mare parte a locurilor din parlament. În fosta republică sovietică Tadjikistan, acestea au fost principala facţiune în conflictul civil care a urmat după destrămarea Uniunii Sovietice. Revoluţionarii islamici din Orientul Mijlociu au fost de asemenea profund interesaţi de soarta musulmanilor ameninţaţi de genocid în Bosnia, începând din 1992. Ei au văzut acest conflict ca făcând parte dintr-o luptă regională (sau chiar globală) mai amplă a imperialismului occidental creştin împotriva Islamului – un conflict care datează de la cruciadele de acum aproape o mie de ani. În anii '90, civilii musulmani au fost ţinta atacurilor creştinilor în războaiele din Bosnia, Azerbaidjan şi Cecenia.

Războiul care a avut loc în 2003 în Irak a înflăcărat sentimentele antiamericane şi a ajutat la radicalizarea politicii peste tot în lumea musulmană, în special în ţările arabe, care au perceput invazia americană ca pe o umilire a demnităţii arabe şi o paralelă a ocupării pământului arab de către Israel. Guvernul Turciei, condus de un partid cu rădăcini islamice, a fost de acord să permită trupelor americane să traverseze Turcia în drum spre Irak, însă Parlamentul Turciei a refuzat să facă acest lucru, iar forţele armate americane au fost nevoite să se descurce fără un front nordic.

Guvernele postrevoluţionare

Când revoluţionarii reuşesc să preia puterea, sunt afectate atât politica internă, cât şi cea internaţională a statului. Acest efect s-a produs în 1949 în China ; în Cuba în 1959 ; în Algeria în 1962 ; în Vietnamul de Sud, Cambodgia, Angola şi Mozambic în 1975 ; în Nicaragua şi Iran în 1979 ; şi în Afganistan în 1992.

Deşi revoluţionarii susţin împărţirea transparentă a bogăţiei, după preluarea puterii ei tind să descopere că acumularea centralizată este mai practică : aceasta oferă statului mai mult control asupra bogăţiei şi puterii (cu care să răspundă nevoilor maselor sau să căptuşească buzunarele noilor lideri, după caz). În timp, este posibil ca noua elită să ajungă să semene fostei elite, deşi oamenii sunt alţii. În mod similar, revoluţionarii susţin adesea îmbunătăţirea statutului femeii, însă după preluarea puterii revoluţionarii de gen masculin au avut tendinţa de a-şi înlătura tovarăşii de gen feminin, iar rolurile tradiţionale de gen s-au reluat[47].

După multe revoluţii, asigurarea nevoilor umane fundamentale a fost grav ameninţată de violenţele politice persistente şi de războaiele civile. De exemplu, guvernul socialist care a preluat puterea în Angola în 1975 a dorit să îmbunătăţească soarta mulţimii de oameni săraci, însă războiul civil a devastat ţara mai mult de cincisprezece

47. Stephanie Urdang, *And Still They Dance : Women, War and the Struggle for Change in Mozambique*, Monthly Review Press, New York, 1989.

ani, iar cei săraci au sfârşit mult mai flămânzi decât au fost vreodată. Facţiunea comunistă a Khmerilor Roşii, care a preluat în 1975 puterea în Cambodgia, a urmărit să schimbe radical societatea prin distrugerea claselor economice, a concentrărilor de capital, a ideilor care erau opuse revoluţiei, prin abolirea banilor şi reconstruirea întregii naţiuni după imaginea propriei lor ideologii. Au executat aproape pe oricine era asociat cu guvernul, cu afacerile şi universităţile sau care avea idei independente. Apoi au evacuat populaţia din oraşe către sate, unde sute de mii de oameni au murit de foame. În mod evident, distrugerea capitalului nu ajută la asigurarea nevoilor fundamentale ale oamenilor săraci.

Violenţa şi războiul - atât războiul interstatal, cât şi cel civil - sunt obstacole imense în calea acumulării economice şi a asigurării principalelor nevoi umane. Este o contradicţie a revoluţiilor violente aceea că se bazează pe metode de război pentru a câştiga puterea, declarativ pentru a redistribui avuţia şi pentru a asigura nevoile fundamentale umane. Şi totuşi, atât bogaţii, cât şi săracii sunt prinşi într-o spirală descendentă a violenţei şi distrugerii la întâmplare. Iar după preluarea puterii, revoluţionarii violenţi se confruntă adesea cu războaie civile şi internaţionale persistente, în lupta pentru menţinerea acesteia. Revoluţiile reuşite determină adesea statele vecine fie să blocheze extinderea lor, fie să profite de instabilitatea noului guvern. De exemplu, la un an de la revoluţia iraniană din 1979, Irakul a atacat cu speranţa de a învinge Iranul cât timp acesta era vlăguit. (În mare, statele europene au procedat la fel faţă de Franţa după Revoluţia franceză din 1789.)

În politica externă, guvernele revoluţionare încep adesea planificarea unor relaţii radical diferite cu vecinii şi cu marile puteri. Tiparul alianţelor internaţionale se modifică deseori după revoluţii, aşa cum s-a întâmplat în perioada Războiului Rece, când un client al unei superputeri trecea de partea celeilalte după o schimbare de guvern. Însă noul guvern descoperă de obicei că, odată ce deţine puterea, are acelaşi interes ca şi alte state în promovarea suveranităţii şi a integrităţii teritoriale. Regulile sistemului internaţional lucrează acum în favoarea revoluţionarilor, şi nu împotriva lor, odată ce ei preiau controlul politic. Statul lor îşi păstrează poziţia geografică, conflictele istorice cu vecinii săi şi legăturile etnice. Aşadar, nu este ceva neobişnuit ca în timp să se descopere că un guvern revoluţionar duce aceeaşi politică externă ca şi predecesorul său.

După un deceniu sau două la putere, revoluţionarii tind să devină mai puţin revoluţionari. Puterea tinde să-i corupă sau să-i coopteze până şi pe cei mai bine intenţionaţi socialişti, iar oficialii găsesc aceleaşi oportunităţi pentru corupţie ca şi cei din regimul anterior. Chiar şi pentru cei mai cinstiţi lideri, nevoia de a dezvolta economia determină presiunea de a crea noi concentrări de capital. Poate că acestea sunt acum deţinute de stat, şi nu de bănci sau de proprietari funciari privaţi. Însă ierarhiile tind să reapară. În plus, revoluţiile violente duc cel mai adesea la guvernări autoritare (de teamă că puterea va fi reluată de contrarevoluţionari), nu la democraţii multipartite. Astfel, partidul revoluţionar deţine an după an un monopol asupra puterii, ceea ce duce la un anumit conservatorism.

Aceste tendinţe sunt ilustrate în experienţele Algeriei şi Chinei. Tinerii revoluţionari ai Frontului de Eliberare Naţională i-au alungat în 1962 pe colonialiştii

francezi din Algeria. Douăzeci de ani mai târziu, revoluţionarii erau destul de moderaţi încât să devină mijlocitori între Iranul revoluţionar şi Statele Unite, în criza ostaticilor din 1980. Şi zece ani mai târziu, foştii revoluţionari deveniseră conducătorii vechi împotriva cărora s-au răsculat tinerii revoluţionari islamici. În mod similar, în China, revoluţionarii care au preluat puterea în 1949 au fost capabili să facă front comun cu imperialiştii americani în 1972, iar în 1989 erau deja conducătorii conservatori care împuşcau studenţii protestatari pe străzile Beijingului.

Aşadar, deşi revoluţiile generează modificări pe termen scurt în politica externă, pe termen mai lung regulile relaţiilor internaţionale au tins să triumfe asupra provocărilor revoluţionare. În acelaşi fel, deşi revoluţiile promit mari schimbări economice, starea generală a condiţiilor şi relaţiilor economice – în special între Nord şi Sud – a fost rezistentă la schimbare.

În general, relaţiile Nord-Sud arată cât de dificil a devenit de separat economia politică de securitatea internaţională. Relaţiile politice iniţiale cuprinse în imperialismul european au dus la condiţiile economice din Sud – de la creşterea rapidă a populaţiei la urbanizare şi concentrările de avuţie –, care au dus la rândul lor la mişcări politice pentru independenţă şi, mai târziu, la revoluţii. Diversele aspecte ale decalajului dintre Nord şi Sud analizate în acest capitol – de la subnutriţie şi refugiaţi la structura exporturilor de mărfuri – conţin atât aspecte economice, cât şi politico-militare.

Marxiştii evidenţiază că realităţile economice ale acumulării – sau lipsei acumulării – se află în spatele luptelor politice care au legătură cu relaţiile Nord-Sud. Însă strategiile marxiste – de la revoluţii armate la independenţă, apoi la proprietatea de stat – nu au reuşit să schimbe acele realităţi. De aceea, capitolul 13 analizează în detaliu întrebarea cum pot economiile din Sud să dezvolte procesul de acumulare şi ce rol poate juca Nordul în acel proces.

ABORDARE CRITICĂ

1. În ce moduri reflectă Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA), discutat în capitolul 8, starea generală a relaţiilor Nord-Sud, aşa cum sunt ele descrise în acest capitol ? Cum ar putea capitalismul şi socialismul, ca abordări generale ale teoriei privind acumularea bogăţiei, să difere în concepţiile asupra acordului ?
2. Zonele economiei mondiale, aşa cum sunt descrise de teoreticienii sistemului mondial, tratează Nordul ca fiind centrul şi Sudul, în mare parte, ca periferie. Puteţi da exemple de excepţii de la această formulă ? Cât de mult pun sub semnul întrebării aceste excepţii conceptul general, aşa cum este el aplicat relaţiilor Nord-Sud ? Explicaţi de ce excepţiile nu se potrivesc teoriei.
3. În America de Nord şi de Sud, independenţa de colonialism a fost câştigată de înşişi descendenţii coloniştilor. În Asia şi Africa, ea a fost câştigată în principal de populaţiile locale care aveau o istorie îndelungată. Cum credeţi că a afectat acest aspect istoria postcolonială a uneia sau a mai multor ţări caracteristice din fiecare grup ?
4. Să presupunem că aţi trăi într-un cartier extrem de sărac din Sudul global şi nu aţi avea nici bani, nici slujbă – dar aţi păstra toate cunoştinţele pe care le aveţi acum. Ce strategie

aţi adopta pentru supravieţuire şi bunăstare? Ce strategii aţi respinge ca fiind nepotrivite? Aţi adopta sau aţi respinge ideea revoluţiei? De ce?

5. Să presupunem că revoluţiile islamice au reuşit să preia puterea în cea mai mare parte a Orientului Mijlociu. Cum ar putea această schimbare, dacă ar putea în vreun fel, să modifice relaţiile statelor din acea regiune cu statele din Nord? Ce precedente istorice sau alte mărturii susţin punctul dumneavoastră de vedere?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Cei mai mulţi dintre locuitorii din Sudul global trăiesc în sărăcie. Aproximativ un miliard trăiesc într-o sărăcie extremă, fără acces la hrană adecvată, apă şi alte necesităţi.
- Trecerea de la sărăcie la bunăstare presupune acumulare de capital. Capitalismul şi socialismul au perspective diferite asupra acestui proces. Capitalismul pune accentul pe creşterea generală, cu o considerabilă concentrare de bogăţie, pe când socialismul evidenţiază distribuţia echitabilă a bogăţiei.
- Majoritatea statelor au o economie mixtă, cu un oarecare grad de proprietate privată asupra capitalului şi un oarecare grad de proprietate a statului. Cu toate acestea, proprietatea de stat nu a avut prea mult succes în acumularea de capital. În consecinţă, multe state au vândut întreprinderi de stat (privatizare), în special în Rusia şi Europa de Est.
- Marxiştii percep relaţiile internaţionale, inclusiv relaţiile globale dintre Nord şi Sud, prin prisma luptei între clasele economice (în special muncitorii şi patronii) care au roluri diferite în societate şi acces diferit la putere.
- Încă din timpul lui Lenin, mulţi marxişti au atribuit sărăcia din Sud concentrării bogăţiei în Nord. În această accepţiune, capitaliştii din Nord exploatează economic Sudul şi folosesc bogăţia generată în acest mod pentru a cumpăra muncitorii din Nord. Revoluţiile izbucnesc astfel în Sud şi sunt îndreptate în cele din urmă împotriva Nordului.
- Experţii în RI din şcoala sistemului mondial afirmă că Nordul este o regiune nucleu, specializată în producerea bunurilor prelucrate, iar Sudul este o periferie specializată în extragerea de materii prime prin agricultură şi minerit. Între acestea se află state semiperiferice, cu industrii de prelucrare uşoară.
- Decalajul actual dintre Nord şi Sud îşi are rădăcinile în colonizarea de către Europa a regiunilor sudice ale lumii în ultimele câteva secole. Această colonizare a avut loc în perioade diferite în diferite părţi ale lumii, aşa cum s-a întâmplat şi cu decolonizarea.
- Din cauza impactului negativ al colonialismului asupra populaţiilor locale, mişcări anticoloniale au izbucnit peste tot în Sudul global, în perioade diferite şi folosind metode variate. După cel de-al Doilea Război Mondial, acestea au culminat cu un val de mişcări de independenţă reuşite în Asia şi Africa. (Statele din America Latină şi-au câştigat independenţa mult mai devreme.)
- Ca urmare a dobândirii independenţei, statele Lumii a Treia au rămas cu moşteniri ale colonialismului, acestea incluzând infrastructurile economice de bază, care, din anumite motive, au făcut acumularea de capital dificilă. Aceste probleme persistă încă în multe ţări.
- Acumularea de avuţie (inclusiv tranziţia demografică discutată în capitolul 11) depinde de asigurarea principalelor nevoi umane, cum ar fi accesul la hrană, apă, educaţie, adăpost şi îngrijiri medicale. Statele Lumii a Treia au avut rezultate amestecate în asigurarea nevoilor fundamentale ale populaţiilor lor.
- În ţările sărace, războiul a constituit un impediment major în satisfacerea nevoilor de bază şi în acumularea bogăţiei în general. Aproape toate războaiele din ultimii cincizeci de ani s-au purtat în Sudul global.

- Foametea şi malnutriţia sunt excesive în Sudul global. Cauza cea mai importantă este strămutarea fermierilor de subzistenţă de pe pământul lor din cauza războiului, a presiunilor populaţiei şi a transformării pământului agricol în plantaţii cultivate cu recolte pentru export pentru a câştiga valută forte.
- Urbanizarea este în creştere pretutindeni în Sudul global, pe măsură ce tot mai mulţi oameni se mută de la sat la oraş. În oraşe s-au format uriaşe cartiere paupere, deoarece oamenii vin aici şi nu găsesc slujbe.
- Rolul esenţial al femeilor în procesul de acumulare a început să fie recunoscut. Agenţiile internaţionale cu bazele în Nord au început să ia în considerare contribuţiile femeilor în analiza dezvoltării economice din Sud.
- Sărăcia din Sud a determinat un număr uriaş de emigranţi să caute o viaţă mai bună în Nord ; acest lucru a creat fricţiuni politice internaţionale. Războiul şi represiunea din Sud au generat milioane de refugiaţi care căutau un adăpost sigur. Conform dreptului şi normelor internaţionale, se presupune în general că statele trebuie să primească refugiaţi, dar nu sunt obligate să accepte imigranţi.
- Mulţi oameni din Sudul global au ales revoluţia politică drept strategie pentru schimbarea inegalităţii economice şi a sărăciei. Adesea, în special în timpul Războiului Rece, statele din Nord erau atrase în sprijinirea uneia sau celeilalte din tabere în asemenea revoluţii.
- În zilele noastre, cele mai puternice revoluţii din Lumea a Treia sunt cele islamice din Orientul Mijlociu. Chiar mai mult decât revoluţiile comuniste din trecut, revoluţiile islamice sunt îndreptate împotriva Nordului şi resping valorile occidentale pe care este bazat sistemul internaţional. Ca şi cele comuniste, revoluţiile islamice îşi derivă sprijinul şi legitimitatea din suferinţa oamenilor săraci.
- Când revoluţionarii reuşesc să preia puterea, ei schimbă de obicei politica externă a statului. Cu toate acestea, în timp, fostele interese şi strategii naţionale tind să reapară. După câteva decenii la putere, revoluţionarii devin de obicei conservatori şi ajung să susţină normele şi regulile sistemului internaţional (care le sunt favorabile ca lideri de stat).
- Relaţiile Nord-Sud, deşi îşi au rădăcinile într-o realitate economică de bază – decalaj uriaş în privinţa bogăţiei acumulate –, reflectă strânsele legături dintre economie şi securitatea internaţională.

TERMENI-CHEIE

ţări mai puţin dezvoltate (TPD) 595
ţări în curs de dezvoltare 595
acumulare de capital 598
surplus economic 598
bunuri de consum *versus* investiţii 600
capitalism *versus* socialism 600-601
marxism 601
stalinism 602
clasă economică/luptă de clasă 602
burghezie *versus* proletariat 603
suprastructură şi bază economică 603
imperialism 604
Teoria sistemului mondial 605
centru, periferie, semiperiferie 606
neocolonialism 614
Teoria dependenţei 614
economia de enclavă 615
nevoi umane de bază 618
malnutriţie şi subnutriţie 621
ferme de subzistenţă 622
recolte *cash* 623
urbanizare 623
reformă funciară 624
migraţie 626
refugiaţi 626

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Sărăcie şi inegalitate în Sud: ar trebui Nordul dezvoltat să mărească ajutorul către Sudul în curs de dezvoltare?[a]
de Mir Zohair Husain

Prezentare Peste tot în lumea în curs de dezvoltare, cei săraci trec în fiecare zi prin suferinţe de neimaginat. Douăsprezece milioane de oameni din Sud mor în fiecare an de boli infecţioase care pot fi tratate - numai malaria a redus la jumătate puterea economică a Africii[b]. Boala şi malnutriţia contribuie la scăderea venitului mediu anual pe cap de locuitor al regiunii sub nivelul celui din anii '60, aproape jumătate din populaţie supravieţuind cu mai puţin de 65 de cenţi pe zi[c].
Sărăcia extremă din Sud (America Latină, Asia şi Africa) contrastează cu bogăţia ţărilor dezvoltate din Nord (America de Nord, Europa, Japonia/Pacific şi Rusia). Cu toate acestea, mass-media şi guvernele ţărilor dezvoltate se concentrează pe subiectele senzaţionale, precum războiul şi terorismul, ignorând realităţile presante ale sărăciei şi inegalităţii care devastează Sudul.
Sărăcia cronică din Sud ridică două întrebări urgente: Care sunt consecinţele dacă lumea eşuează să reducă într-o măsură considerabilă sărăcia şi inegalitatea din Sud? Ar trebui Nordul să mărească ajutorul economic şi umanitar către Sud?

Argumentul 1. Nordul trebuie să ajute Sudul

Sărăcia din Sud nu mai poate fi ignorată. Conducerea mediocră din Sud, proasta alocare a resurselor sale limitate, creşterea rapidă a populaţiei şi creşterea economică lentă contribuie la adâncirea sărăciei.

> ...1,2 miliarde de oameni trăiesc cu ceea ce în America se cumpără cu mai puţin de un dolar pe zi. Şi 2,8 miliarde de oameni trăiesc cu mai puţin de 2 dolari... [ceea ce înseamnă că în prezent] doar 23% din populaţia globală trăieşte cu mai puţin de 1 dolar pe zi, în comparaţie cu 30% în 1990... În cifre absolute, dacă excludem China, mai mulţi oameni sunt în prezent extrem de săraci decât în 1990... [De fapt] 54 de ţări sunt mai sărace, măsurând după PIB pe cap de locuitor. Africa Subsahariană o duce cel mai rău, PIB pe cap de locuitor scăzând în 20 de ţări. (Jeff Madrick, „Grim Facts on Global Poverty", *The New York Times*, 7 august 2003)

Ţările dezvoltate perpetuează sărăcia în ţările în curs de dezvoltare. Nordul vorbeşte despre mărirea ajutoarelor pentru a diminua sărăcia din Sud. Cu toate acestea, tarifele paralizante ale Nordului şi subvenţiile pentru propriii săi producători scad considerabil beneficiile ajutoarelor financiare şi umanitare către Sud. *Aceste subvenţii şi tarife sfârşesc prin a costa ţările în curs de dezvoltare de cinci ori mai mult, ca pieţe pierdute, decât ceea ce se primeşte prin ajutoare*[d].

a) Această dezbatere se construieşte pe baza unor concepte analizate în capitolul 12 şi introduce chestiunea ajutoarelor externe, care este analizată mai departe în capitolul 13.
b) „The Plagues of Poverty", *The New York Times*, 19 martie 2002.
c) Barry Bearak, „Why People Still Starve", *The New York Times*, 13 iulie 2003.
d) Tim Winer, „More Aid, More Need: Pledges Still Falling Short", *The New York Times*, 24 martie 2002.

...Marea Britanie, Statele Unite și națiunile europene ar trebui să abolească uriașele subvenții agricole pe care le oferă fermierilor lor, ele fiind un avantaj nedrept asupra africanilor. Suma pe care țările bogate au cheltuit-o pe asemenea subvenții în 2002 a fost echivalentul venitului tuturor locuitorilor din Africa Subsahariană. (Celia W. Dugger, „Commission on Poverty in Africa Seeks a Doubling of Aid", *The New York Times*, 12 martie 2005)

Sărăcia și inegalitatea în creștere din Sud contribuie la terorism. Președintele Bush face legătura între sărăcie și terorism. În 2002, și-a luat angajamentul de a mări volumul ajutoarelor americane în străinătate cu 50% în cinci ani, spunând „Noi luptăm împotriva sărăciei, deoarece speranța este un răspuns la teroare". Mai mult, din cauza mijloacelor de comunicare în masă, un sentiment de deprivare străbate masele din Sud, pe măsură ce ei invidiază și sunt iritați de traiul majorității celor din Nord.

Jumătate din populația lumii se află în sărăcie, milioane nu au slujbe, nu au hrană adecvată sau apă curată, nu au case decente, nu au prea multă educație sau chiar deloc, nu au parte de îngrijiri medicale sau dentare, sunt lipsiți de o voce politică și de speranțe pentru viitor. Nimic din cele de mai sus nu poate justifica uciderea în masă a oamenilor nevinovați. Însă realitățile dure ale subnutriției și sărăciei globale care duc la alimentarea urii există...

Mijloacele moderne de comunicare au răspândit zvonul către aceste mase că cei puțini și privilegiați care îi conduc trăiesc într-un lux care depășește orice măsură. Peste oceane, săracii îi observă pe cei cu avere, cu forță militară, confort și plăceri care copleșesc imaginația...

Timp de o jumătate de secol... [mulți au prezis că] săracii lumii vor exploda într-o zi din mizeria lor. Revoluțiile în tehnologie și comunicații vor ajuta această explozie. (George McGovern, „The Healing in Helping the World's Poor", *The New York Times*, 1 ianuarie 2002)

Argumentul 2. Ajutoarele mai mari ale Nordului nu vor pune capăt sărăciei din Sud

Sărăcia din Sud este deja în scădere, astfel încât nu sunt necesare ajutoare mai multe. Cele mai multe studii privesc sărăcia în funcție de țări, și nu în funcție de oameni. Cifrele denaturează faptul că mai mulți oameni o duc mai bine și că nu sunt necesare eforturi mai mari din partea țărilor dezvoltate.

[Profesorul universitar Sala-i-Martin, economist la Universitatea Columbia, evidențiază că] „Tratarea Chinei și a Grenadei ca două puncte cu pondere egală nu pare rezonabilă, deoarece există aproximativ 12.000 de cetățeni chinezi pentru fiecare persoană care trăiește în Grenada."

În ultimele trei decenii, și în special începând din anii '80, cele mai mari două țări ale lumii, China și India, au sprintat în cursa economică. La fel au făcut și alte țări asiatice cu populații relativ mari. Rezultatul este că 2,5 miliarde de oameni și-au văzut standardele de viață ridicându-se către cele ale miliardului de oameni care trăiesc în țările deja dezvoltate – diminuând sărăcia globală și sporind egalitatea globală. Din punctul de vedere al indivizilor, liberalizarea economică a fost un succes uriaș. (Virginia Postrel, „The Rich Get Rich and Poor Get Poorer. Right? Let's Take Another Look", *The New York Times*, 15 august 2002)

Sporirea ajutorului extern nu va diminua sărăcia şi inegalitatea din Sud. Din punct de vedere istoric, Nordul a furnizat ajutor Sudului, însă multe ţări din Sud au rămas sărace din cauza liderilor incompetenţi, autocraţi şi corupţi. De aceea, mai mult ajutor economic nu va îmbunătăţi condiţiile din Sud.

Economia Nigeriei s-a diminuat în realitate în ultimele trei decenii, iar rata absolută a sărăciei - procentajul populaţiei trăind cu mai puţin de un dolar pe zi la valoarea dolarului din 1985 - a crescut fulgerător la 46 de procente în 1998, de la 9 procente în 1970. În timp ce majoritatea nigerienilor cădeau pradă mizeriei, elita politică şi economică devenea mai bogată. [Problema este economia politizată, cu o corupţie larg răspândită şi eşecul de a-şi liberaliza piaţa.]
[Nigeria] este tipică pentru Africa, care devine din ce în ce mai săracă. Exact 95% din săracii lumii „care trăiesc cu un dolar pe zi" locuiesc în Africa, iar în multe ţări ei alcătuiesc marea majoritate a populaţiei. (Virginia Postrel, „The Rich Get Rich and Poor Get Poorer. Right? Let's Take Another Look", *The New York Times*, 15 august 2002)

Forma sub care este oferit ajutorul economic va reduce sărăcia. În prezent, cele mai prospere state şi instituţiile financiare internaţionale, precum Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional (FMI), oferă ajutor economic ţărilor în curs de dezvoltare, sub formă de împrumuturi, nu subvenţii. Mai mult, ele aşteaptă ca aceste împrumuturi să fie returnate la timp. Acest lucru nu face decât să împovăreze ţările în curs de dezvoltare rămase fără bani lichizi şi le diminuează capacitatea de a diminua sărăcia. De aceea, scutirea de datorii este necesară la fel de mult ca şi ajutorul economic.

În ultimii ani, grupuri private şi guverne au militat pentru scutirea de datorii a ţărilor sărace, în special din Africa Subsahariană, care sunt adesea nevoite să cheltuie mai mulţi bani pentru a-şi plăti datoriile decât pentru a oferi servicii vitale care i-ar ajuta pe cetăţeni să iasă din sărăcie. (Elizabeth Becker, „Wealthiest Nations to Increase Aid to Poorest" *The New York Times*, 23 februarie 2005)

❖ Întrebări

1. Care sunt principalele motive ale sărăciei şi inegalităţii din ţările în curs de dezvoltare?
2. Ce se va întâmpla pe termen mediu şi lung dacă Nordul nu va mări ajutorul economic şi umanitar către Sud? Explicaţi.

❖ Bibliografie selectivă

Stephen Smith, *Ending Global Poverty : A Guide to What Works*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
William R. Cline, *Trade Policy and Global Poverty*, Institute for International Economics, Washington, DC, 2004.

Capitolul 13

DEZVOLTAREA INTERNAȚIONALĂ

Ce este dezvoltarea ?

Dezvoltarea economică se referă la procesele combinate ale acumulării de capital, creşterii venitului pe cap de locuitor (cu rate ale natalităţii în scădere), dezvoltării abilităţilor populaţiei, adoptării unor noi stiluri tehnologice şi altor modificări sociale şi economice[1]. Cel mai important aspect este cel al acumulării de capital (cu potenţialul său neîntrerupt de a genera bogăţie). Conceptul de dezvoltare are o latură subiectivă care nu poate fi măsurată statistic - aprecierea dacă un anumit tipar de creare şi distribuire a bogăţiei este bun pentru un stat şi pentru cetăţenii săi. Dar o măsură simplă a dezvoltării economice este PIB pe cap de locuitor - volumul de activitate economică pe persoană.

Conform acestui indicator, cea mai mare parte a Sudului global a făcut progrese în anii '70 în privinţa dezvoltării economice, cu o creştere reală a PIB pe cap de locuitor de aproape 3 procente anual. Această rată a fost ceva mai mare decât în Nordul global (în ciuda creşterii mai mari a populaţiei din Sud, care trage în jos PIB pe cap de locuitor). Cu toate acestea, în anii '80, această dezvoltare economică s-a întrerupt, excepţie făcând Asia. PIB pe cap de locuitor *a scăzut* din 1981 până în 1991 în America Latină, Africa şi Orientul Mijlociu[2]. Dimpotrivă, China a avut o creştere anuală de 7,5 procente. În anii '90, creşterea economică reală a revenit în mare parte din Sud - o creştere anuală de aproximativ 5 spre 6 procente pentru Sud ca întreg şi chiar mai mult pentru China, în comparaţie cu 2 până la 3 procente în Nordul global. China se numără printre regiunile Sudului care fac progrese rapide către dezvoltarea economică. Toate celelalte regiuni ale Sudului global au progresat mult mai lent, sau deloc, şi s-au confruntat cu probleme grave în continuarea dezvoltării.

Creşterea variază în mare măsură între regiuni şi ţări, precum şi pe plan intern. Diferenţa dintre săraci şi bogaţi - atât în interiorul ţărilor, cât şi la nivel global - pare să

1. Joseph Stiglitz şi Gerald Meier, *Frontiers in Development*, Oxford, 2000 ; Diane Stone, *Banking on Knowledge : The Genesis of the Global Development Network*, Routledge, New York, 2001 ; Robert H. Bates, *Prosperity and Violence : The Political Economy of Development*, Norton, New York, 2001 ; Uma Kothari şi Martin Minogue (ed.), *Development Theory and Practice : Critical Perspectives*, Palgrave, New York, 2002 ; Elhanan Helpman, *The Mystery of Economic Growth*, Belknap, Cambridge, 2004.
2. Asia de Sud şi de Est aici includ Coreea de Sud, Taiwan şi Hong Kong. United Nations, *World Economic and Social Survey* [anuar].

se mărească în timp. În anii '90, un deceniu atât de prosper pentru mare parte din Nord, douăzeci și una de țări au coborât în Indicele ONU asupra Dezvoltării Umane ; jumătate din America Latină fie a stagnat, fie a decăzut de-a lungul deceniului. În 2003, declinuri au avut loc în Europa de Est și Asia Centrală, în special Rusia, Ucraina, Republica Moldova și Tadjikistan.

Aceste condiții i-au făcut pe unii observatori să se întrebe dacă Sudul global se împarte în două, o parte care merge înainte (în special China) și una care stagnează sau care merge înapoi (în special Africa)[3].

În ceea ce privește modul în care este distribuit și cheltuit venitul, perspectivele și recomandările capitalismului și socialismului diferă din nou (vezi pp. 599-602). Capitaliștii tind să favorizeze concentrarea capitalului ca modalitate de a impulsiona investițiile, și nu consumul (și să obțină economii de scară și specializare). Pe aceeași undă cu liberalismul, capitaliștii favorizează căile de dezvoltare care conectează intens statele Lumii a Treia la economia mondială și la comerțul internațional[4]. Ei susțin că, deși amână echitatea, aceste strategii de dezvoltare maximizează eficiența. Odată ce un stat al Lumii a Treia are în plină desfășurare un ciclu de acumulare care se poate autosusține, se poate redresa mai bine sărăcia marii mase a populației. Din această perspectivă, dacă s-ar face acest lucru prea devreme, ar fi blocată creșterea economică.

Acest concept se aplică, în mare, dezvoltării lumii ca întreg. Dintr-o perspectivă capitalistă, decalajul Nord-Sud reprezintă o etapă a dezvoltării mondiale în care acumularea de capital este concentrată în Nord. Această concentrare inegală creează o creștere economică mai rapidă, care va aduce în cele din urmă mai multă bogăție și Sudului (o abordare „de infiltrare"). În această accepțiune nu există nici o metodă practică de a transfera bogăție din Nord către Sud fără a submina economia pieței libere, responsabilă pentru creșterea economică globală.

Dimpotrivă, socialiștii susțin că dezvoltarea semnificativă a Lumii a Treia ar trebui să îmbunătățească poziția întregii populații și a săracilor – mai curând și nu mai târziu. Astfel, socialiștii tind să susțină o distribuire mai echitabilă a bogăției ; ei contestă ideea că o mai mare echitate va împiedica eficiența sau va încetini creșterea economică. Prin creșterea veniturilor oamenilor săraci, o strategie bazată pe echitate va accelera tranziția demografică și va duce mai repede la o acumulare susținută. O asemenea strategie urmărește să dezvolte economia statului de jos în sus, și nu de sus în jos.

La nivel global, socialiștii nu văd diferențele dintre Nord și Sud ca fiind justificate de beneficiile creșterii globale. Ei sunt în favoarea acțiunilor politice pentru a transfera venituri din Nord către Sud, cu scopul de a încuraja dezoltarea economică în Sud. O asemenea redistribuire, în această accepțiune, ar duce la o creștere

3. United Nations, *Human Development Report 2004*, United Nations, New York, 2004 ; Paul Kennedy, *Preparing for the Twenty-First Century*, Random House, New York, 1993.
4. William R. Easterly, *The Elusive Quest for Growth : Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*, MIT, 2001 ; Arthur McEwan, *Neo-Liberalism or Democracy? Economic Strategy, Markets, and Alternatives for the 21st Century*, St. Martin's, New York, 1999.

economică globală mai rapidă, nu mai lentă – precum şi la o creştere mai echilibrată şi mai stabilă.

În realitate, cele mai multe ţări din Sud folosesc o combinaţie a celor două strategii în politicile lor economice, aşa cum fac şi statele industrializate în conturarea rolurilor lor în dezvoltarea Lumii a Treia. Capitalismul bunăstării, pe care îl practică cele mai multe state industrializate, distribuie suficientă bogăţie pentru a asigura nevoile fundamentale ale aproape oricui, în timp ce permite celei mai mari părţi a bogăţiei să circule liber pe pieţele capitaliste. O asemenea combinaţie este mai greu de atins într-un stat al Lumii a Treia, unde deficitul de avuţie poate forţa alegerea între protecţie socială şi capitalism.

Teoria capitalistă conform căreia distribuţiile inegale ale venitului sunt asociate cu o creştere economică mai mare este susţinută foarte puţin de evidenţele empirice. Multe state cu distribuţii destul de echitabile ale bogăţiei au rate mari de creştere (inclusiv Coreea de Sud, Taiwan, Singapore şi Hong Kong) ; multe ţări cu distribuţii inegale au crescut lent sau deloc (Zambia, Argentina şi Ghana). Însă există de asemenea exemple de ţări relativ echitabile care se dezvoltă lent (India) şi de ţări inechitabile care se dezvoltă rapid (Malaysia).

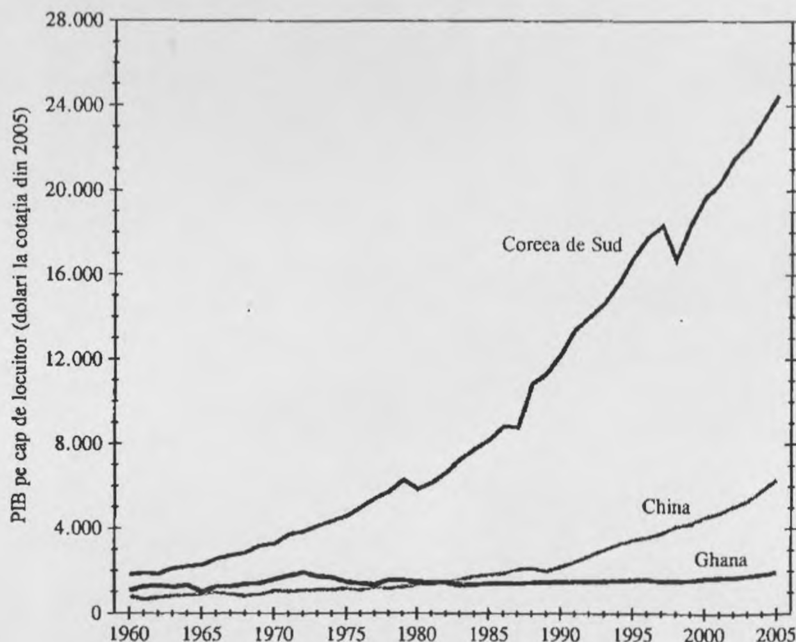

Figura 13.1. *PIB pe cap de locuitor în Coreea de Sud, China şi Ghana (bazat pe Tabelele Mondiale Penn şi date ale Băncii Mondiale şi FMI)*

Experiențele

Deși mare parte din Sudul global a regresat în anii '80, unele state asiatice au continuat să se dezvolte, iar China a început să-și mărească rapid PIB pe cap de locuitor, cu toate că a pornit de la un nivel scăzut (vezi figura 13.1). Diferența arată că un sigur model simplificat al Sudului nu se aplică tuturor țărilor Lumii a Treia. Trebuie să luăm în considerare experiențele diferitelor țări, deoarece acestea încearcă abordări distincte ale dezvoltării[5].

Țările în curs de industrializare

Dată fiind proporția sărăciei în Sudul global, este măcar posibil pentru un stat din Lumea a Treia să se ridice din sărăcie? Răspunsul este „da", cel puțin pentru unele. Un număr mic de state sărace – numite **țări în curs de industrializare (TCI)** – au atins o acumulare de capital care se autosusține, cu o impresionantă creștere economică[6]. Aceste state din semiperiferie, care exportă bunuri din industria ușoară, au avut o creștere economică puternică în anii '80 și la începutul anilor '90 (vezi „Sistemul mondial" la p. 605). Ele au suferit un regres la sfârșitul anilor '90, deoarece creșterea fusese prea rapidă, cu împrumuturi excesiv de idealiste, investiții speculative și afaceri corupte (vezi pp. 473-476). În ciuda acestor regrese, TCI și-au reluat creșterea și s-au dezvoltat cu mult mai mult și mai repede decât restul Sudului global.

TCI cu cel mai mare succes sunt **„cei patru tigri"** sau **„cei patru dragoni"** din Asia de Est: Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong și Singapore. Fiecare a reușit în dezvoltarea anumitor sectoare și ramuri care sunt competitive pe piețele mondiale[7]. Aceste sectoare și ramuri pot crea suficientă acumulare de capital în cadrul unei țări pentru a mări nivelele de venit nu doar pentru mica elită, ci și pentru masa populației.

Multe țări ale Lumii a Treia încearcă să pună în practică modelul TCI, însă puține au reușit până acum. Cele mai multe state sărace au rămas cufundate în sărăcie, având la fel de multe eșecuri ca și reușite. Experții nu știu dacă TCI sunt doar puținii norocoși care au trecut de la periferia la semiperiferia sistemului mondial (vezi p. 605) sau dacă succesul lor poate fi copiat în cele din urmă pretutindeni în lume.

Coreea de Sud, cu resurse de fier și cărbune, a dezvoltat industrii competitive de oțel și de automobile care exportă la nivel global, creând un surplus comercial (vezi

5. Guy Arnold, *The End of the Thirld World*, St. Martin's, New York, 1993.
6. Alice Amsden, *The Rise of the «Rest»: Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*, Oxford, 2001; Stephan Haggard, *Developing Nations and the Politics of Global Integration*, Brookings, Washington, DC, 1995; Atul Kohli, *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*, Cambridge, 2004.
7. Ryoshin Minami, Kwan S. Kim și Malcolm Falkus (ed.) *Growth, Distribution, and Political Change: Asia and the Wider World*, St. Martin's, New York, 1999; Mark T. Berger, *The Battle for Asia: From Decolonization to Globalization*, Routledge Curzon, New York, 2004.

„Balanţa comercială" la p. 411). De exemplu, automobilele şi camioanele Hyundai, vândute în Statele Unite şi în alte ţări, sunt produse de uriaşa corporaţie sud-coreeană Hyundai. Statul a fost profund implicat în politica industrială, încercând să promoveze şi să protejeze acest gen de industrii. La mijlocul anilor '90, Coreea de Sud avea un venit pe cap de locuitor echivalent cu cel al Spaniei ; companiile coreene au început să transfere operaţiunile de prelucrare în Marea Britanie, unde costurile de producţie erau mai mici. La începutul acestui secol, venitul sud-coreean a continuat să crească impresionant.

Şi *Taiwanul* are o puternică politică industrială de stat. Este specializat în industriile electronicii şi computerelor, în care produsele taiwaneze au un foarte mare succes pretutindeni în lume, şi în alte ramuri ale industriei uşoare. Taiwanul deţine una dintre cele mai vaste rezerve de valută forte din lume.

Hong Kong – controlat de China din 1997 – are de asemenea un domeniu electronic competitiv la nivel mondial, precum şi alte industrii uşoare, însă punctele sale forte sunt în domeniile bancar şi comercial – în special comerţul între sudul Chinei şi restul lumii. Hong Kong este un teritoriu mic, cu unele dintre cele mai mari preţuri din lume pentru proprietăţi imobiliare şi cu mari diferenţe de bogăţie. Cartierele sale prospere sunt aglomerate cu clădiri înalte de birouri şi apartamente scumpe, iar Hong Kong este un centru financiar pentru o mare parte a Asiei.

Singapore este un oraş comercial la extremitatea peninsulei Malaysiene – în apropierea Mării Chinei de Sud, a Oceanului Indian şi a Australiei. Singapore a dezvoltat producţii de nişă în industria uşoară şi (la fel ca şi Hong Kong) a atras CMN-uri să-şi amplaseze sediile acolo.

Din motive diferite, fiecare dintre aceste state are un statut politic oarecum neobişnuit în sistemul internaţional. Coreea de Sud şi Taiwanul sunt puncte fierbinţi de conflict internaţional. Coreea de Sud şi Coreea de Nord sunt state separate şi nu au încheiat niciodată oficial Războiul Coreean (purtat în perioada 1950-1953). Taiwanul aparţine oficial Chinei, însă în practică operează independent. Atât Coreea de Sud, cât şi Taiwanul au intrat sub umbrela de securitate americană în timpul Războiului Rece. Ambele au fost state militarizate, autoritare care nu tolerau pe atunci opoziţia, deşi mai târziu au devenit democratice. În timpul Războiului Rece, cheltuielile americane în Asia de Est au fost benefice pentru Coreea de Sud şi Taiwan. În aceste cazuri, conflictele militare nu au împiedicat dezvoltarea.

Hong Kong şi Singapore au un profil politic diferit. Ambele sunt foste colonii britanice. Sunt mai mult state-oraşe decât state-naţiuni, iar oraşele respective sunt porturi comerciale şi centre financiare. Deşi nu atât de represive sau de militarizate precum Coreea de Sud şi Taiwan în timpul Războiului Rece, Hong Kong şi Singapore nu au fost nici ele democraţii. Hong Kong a fost condus de un guvernator britanic (şi din 1997 de guvernul de la Beijing), Singapore de o individualitate dominantă (care a interzis odată vânzările *Asian Wall Street Journal* după ce acesta l-a criticat).

S-a sugerat că *Thailanda* ar putea fi „al cincilea tigru". Ea a primit investiţii străine extrem de consistente în anii '80 (în cea mai mare parte din Japonia) şi a creat o clasă mijlocie considerabilă. Însă creşterea sa a mascat probleme grave care au plasat Thailanda în centrul crizei financiare asiatice din 1997. Cu toate acestea, Thailanda

şi-a revenit şi a reuşit o creştere puternică (până la recesiunea mondială din 2001), în ciuda problemelor continue cu împrumuturile neperformante.

Malaysia încearcă de asemenea să urmeze îndeaproape paşii tigrilor. Din nou, este prea devreme să spunem dacă va reuşi. În 1969, *Indonezia* şi-a propus să devină o TCI până în 1994. Ea nu şi-a atins scopul, însă a făcut un oarecare progres în atragerea investiţiilor străine. Având 200 de milioane de oameni, principalele bunuri ale Indoneziei sunt forţa de muncă ieftină (un salariu mediu de aproximativ 25 de cenţi pe oră) şi resurse naturale exportabile, inclusiv petrol. Toate aceste ţări asiatice au fost prinse în criza financiară din 1997, ceea ce le-a încetinit creşterea. Din 2001, unele au fost nevoite să aibă în vedere şi problema terorismului în interiorul graniţelor lor, iar Indonezia s-a confruntat în câteva insule cu tensiuni etnice aproape de punctul de fierbere. Aceşti factori au întunecat perspectivele economice ale prezumtivelor TCI din Asia de Sud-Est.

Israelul s-a dezvoltat economic într-un mod neobişnuit. El a primit aporturi susţinute de capital extern din mai multe surse – despăgubiri din partea Germaniei, asistenţă americană şi contribuţii de la sioniştii din străinătate. Acest ajutor extern se explică prin istoria genocidului german împotriva evreilor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi prin eforturile evreilor de pretutindeni de a ajuta la construirea unui stat evreiesc. Puţine ţări în curs de dezvoltare puteau spera să primească un astfel de ajutor extern (raportat la proporţiile Israelului). Cu toate acestea, Israelul are în comun cu alte TCI o puternică implicare a statului în industriile-cheie şi şi-a creat singur câteva nişe pe pieţele mondiale (în special în domeniile tăierii diamantelor şi tehnologiei militare).

Astfel, nu este clar dacă există lecţii generale care pot fi învăţate din succesul „celor patru tigri". Hong Kong şi Singapore sunt oraşe comerciale mici, situate la intersecţia dintre regiunile industrializate şi cele ale Lumii a Treia (Japonia/Pacific, Asia de Sud şi China). Nu au echivalent nicăieri în Sudul global. Coreea de Sud şi Taiwanul au atins maturitatea în contextul unor relaţii de securitate speciale cu Statele Unite, ceea ce nu este cazul altor state din Lumea a Treia.

Experienţa chineză

Foarte puţini dintre locuitorii Sudului global trăiesc în state în curs de industrializare. Cea mai mare dintre aceste ţări, Coreea de Sud, are mai puţin de 50 de milioane de persoane. China este de peste 20 de ori mai mare. Fie şi numai din cauza dimensiunilor ţării, eforturile ei de a genera o acumulare autosusţinută ar merita studiate. Însă China a avut de asemenea şi una dintre cele mai rapide creşteri economice din ultimii ani.

Între victoria comunistă din 1949 şi Revoluţia Culturală de la sfârşitul anilor '60, în era lui Mao Zedong, politica economică a Chinei a evidenţiat independenţa naţională şi ideologia comunistă. Statul a controlat întreaga activitate economică prin planificare la nivel central şi proprietate de stat. Politica „bolului cu orez" a garantat (cel puţin teoretic) necesităţile alimentare de bază pentru toţi cetăţenii chinezi.

După ce Mao a murit în 1976, China a instituit reforme economice sub conducerea lui Deng Xiaoping şi şi-a transformat provinciile sudice de coastă (în apropiere de Hong Kong şi de Taiwan) în **zone economice libere** deschise investiţiilor străine şi conduse după principii capitaliste. Ţăranii îşi lucrează propriile terenuri în loc de ferme colective şi se îmbogăţesc (după standardele chineze) dacă o fac bine. Întreprinzătorii fondează companii şi generează profituri. Investiţiile străine au curs în sudul Chinei, profitând de amplasarea acesteia, de forţa de muncă ieftină şi de relativa stabilitate politică. Şi alte regiuni ale Chinei s-au deschis treptat către principiile capitaliste. Statul are în prezent mai multe industrii aducătoare de profit şi oferă mai multă iniţiativă managerilor pentru a-şi conduce propriile companii şi a cheltui profitul aşa cum cred de cuviinţă. Creşterea economică a fost rapidă de când s-au instituit aceste politici. Standardele de viaţă cresc substanţial.

Cu toate acestea, China recreează şi câteva dintre trăsăturile capitalismului pe care revoluţionarii lui Mao le distruseseră. Noi diferenţe de clasă sunt în formare, între întreprinzătorii bogaţi care conduc maşini luxoase de import, în timp ce muncitorii săraci se trezesc în şomaj (înainte, socialismul le garanta tuturor o slujbă, în ciuda ineficienţei). Industrii neprofitabile proprietate de stat au trimis în şomaj 10 milioane de muncitori în anii '90, numărul crescând în fiecare an. La sate, zonele ocolite de dezvoltare încă mai includ 200 de milioane de ţărani chinezi săraci şi disperaţi. Probleme sociale precum prostituţia au revenit, la fel şi cele economice cum ar fi inflaţia (care a mai fost diminuată de atunci). Cel mai frustrant aspect pentru chinezii de rând este corupţia oficială larg răspândită care însoţeşte atmosfera de îmbogăţire.

Resentimentele populare împotriva inflaţiei şi corupţiei i-au făcut pe muncitori şi chiar pe unii oficiali guvernamentali să se alăture în 1989 studenţilor, în protestele antiguvernamentale din Piaţa Tiananmen din Beijing. Autorităţile au folosit forţa armată pentru a înăbuşi violent protestele, omorând sute de oameni şi anunţându-şi hotărârea de a menţine un control politic aspru, în timp ce reforma economică era în plină desfăşurare. Această strategie de a combina reforma economică cu ortodoxia politică a fost confirmată la Congresul Partidului din 1992 şi din nou în 1997 şi 2002.

Liderii Chinei s-au simţit răzbunaţi de performanţa economică ce a urmat. Investitorii străini au revenit la scurt timp după perturbarea politică din 1989, iar creşterea economică a urcat vertiginos cu 12 procente pe an în 1992-1994, însă a revenit şi inflaţia, care a atins 22 de procente în 1994, ca urmare a ceea ce autorităţile au numit „greşeli". Guvernul a devalorizat moneda chineză şi a domolit cu succes inflaţia, calibrând creşterea economică la 10 procente pe an – o sarcină dificilă care necesita atât îndemânare economică, cât şi voinţă politică. În 1997, cu inflaţia sub control şi creşterea avansând cu rapiditate, primarul din Shanghai a estimat că acest oraş folosea singur 18% dintre macaralele lumii[8].

8. Nicholas R. Lardy, *China's Unfinished Economic Revolution*, Brookings Institution, Washington, DC, 1998 ; Kenneth Lieberthal, *Governing China*, ed. a II-a, W.W. Norton, New York, 2004 ; Robert G. Kaiser, „China Rising : Is America Paying Attention ? ", *The Washington Post*, C1, 26 octombrie 1997.

Din moment ce moneda sa nu era convertibilă, China a rezistat crizei financiare asiatice din 1997, în ciuda problemelor sale larg răspândite, cu împrumuturi bancare neperformante, întreprinderi de stat care lucrau în pierdere şi corupţia înfloritoare.

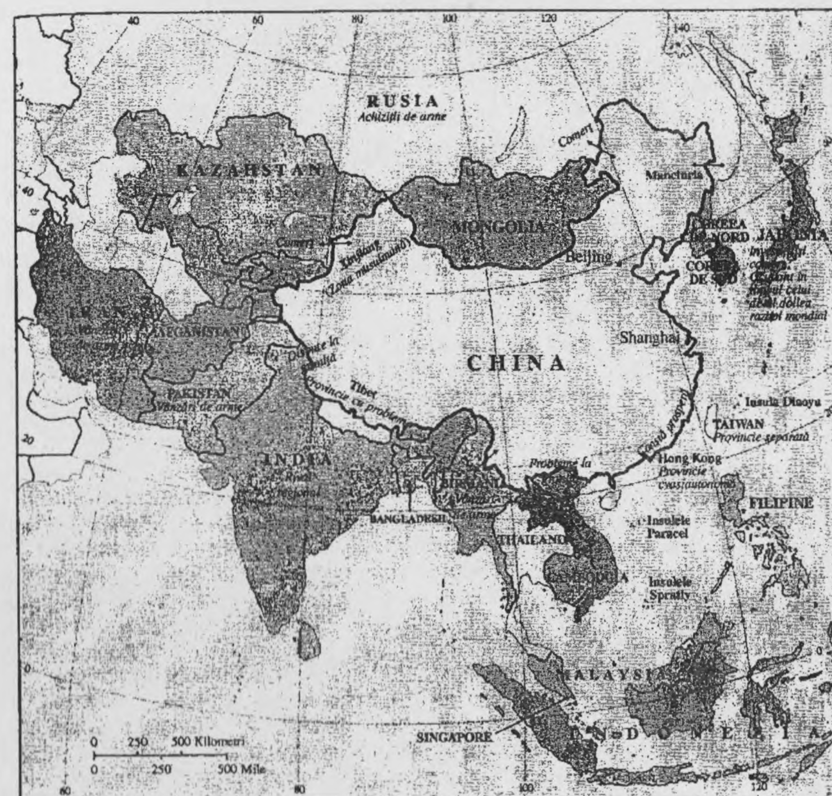
CMN-urile continuă să transfere an de an producţia în China, întrucât forţa de muncă este vastă, ieftină şi disciplinată (grevele nu sunt permise). Din cei 700 de miliarde de dolari în investiţii străine directe (vezi p. 479) făcute în Asia în perioada 1990-2000, aproape jumătate au ajuns în China continentală. Cel mai mare investitor, Motorola, a investit mai mult de 3 miliarde de dolari, iar General Motors a construit o uzină de 1,5 miliarde de dolari în apropiere de Shanghai. Un număr de aproximativ 40.000 de companii taiwaneze au investit 60 de miliarde de dolari. Aceste investiţii străine au precedat creşteri rapide ale exporturilor chineze – la 250 de miliarde de dolari în 2000 şi la peste 750 de miliarde în 2005. În următorii câţiva ani, China este pregătită să se alăture Statelor Unite, Japoniei şi Germaniei ca principal exportator de automobile. Producţia de maşini a crescut de patru ori din 2001 până în 2004. Recenta calitate a Chinei de membru al OMC ar trebui să accelereze aceste tendinţe[9].

Până în 2005, cu o nouă generaţie de lideri – dirijaţi de preşedintele Hu Jintao –, China şi-a continuat creşterea economică rapidă (aproape de 10 procente anual) an după an, cu ajutorul unor mari cheltuieli guvernamentale pentru infrastructură. Preşedintele Hu şi-a consolidat poziţia în 2004, pe măsură ce predecesorul său a renunţat la controlul asupra forţelor armate. Prioritatea declarată a lui Hu este rezolvarea inegalităţii în creştere dintre noile pături bogate şi sutele de milioane de săteni care au rămas în sărăcie sau de muncitori disponibilizaţi din industriile proprietate de stat.

Recenta calitate a Chinei de membru al OMC ridică noi întrebări despre cum poate coexista deschiderea continuă a economiei Chinei către lume cu menţinerea autoritarismului politic sub conducerea comunistă. De exemplu, 110 milioane de chinezi sunt utilizatori ai Internetului şi alte sute de milioane s-ar putea alătura în câţiva ani. (China are de asemenea 300 de milioane de abonaţi la telefonia mobilă). Vor fi capabili să comunice cu parteneri de peste mări, să monitorizeze transporturile şi să urmărească tendinţele economice la nivel global. Vor fi de asemenea capabili să evite sursele de informaţii politice controlate de guvern. Unii observatori se aşteaptă ca integrarea economică în era informaţiei să deschidă inexorabil sistemul politic al Chinei şi să ducă la democratizare, în timp ce alţi experţi consideră că atât timp cât liderii chinezi asigură creşterea economică, populaţia nu va simţi dorinţa unei schimbări politice.

Succesul economic al Chinei i-a adus acesteia mai mult prestigiu în sistemul internaţional şi o perspectivă mai globală asupra evenimentelor internaţionale îndepărtate de graniţele Chinei. La sfârşitul anului 2004, preşedintele Hu a vizitat America Latină, încheind afaceri de anvergură vizând cumpărarea de resurse care să alimenteze creşterea Chinei – cupru din Chile, cositor din Bolivia, boabe de soia din

9. Clay Chandler, „A Factory to the World", *The Washington Post*, A1, A30, 25 noiembrie 2001.

Creşterea continuă a Chinei este motivul succesului dezvoltării economice în Sudul global. Viitorul Chinei va afecta întreaga Asie.

Brazilia şi petrol din Venezuela. Între timp, nevoia de a importa energie i-a conferit un nou interes în politica Orientului Mijlociu, a Asiei Centrale şi a Rusiei. Ca recunoaştere a noii importanţe a Chinei în economia mondială, principalele economii G-7 au invitat China la o întâlnire oficială – un posibil prim pas către calitatea de membru în G-7. Poziţia internaţională în creştere a Chinei se reflectă de asemenea în alegerea Beijingului ca gazdă a Jocurilor Olimpice din 2008.

Nu este clar ce lecţii oferă pentru restul Sudului global succesul economic al Chinei din ultimul deceniu. Transferul de la planificarea la nivel central către proprietatea privată a fost în mod evident un factor-cheie al succesului său. Cu toate acestea, statul a continuat să deţină un rol central în supravegherea economiei (chiar mai mult decât în cadrul TCI). Aceste subiecte sunt dezbătute energic pe măsură ce China traversează noua sa eră de prosperitate şi de aşteptări în creştere, în timp ce alte state sărace privesc către experienţa sa pentru a lua lecţii.

ABORDARE TEORETICĂ

De ce are China atâta succes?

Creşterea economică a Chinei în anii '80 şi '90 se detaşează (împreună cu alte câteva ţări est-asiatice) de tiparul dezvoltării lente (sau absente) din alte părţi ale Sudului global. Pot fi oferite mai multe explicaţii pentru succesul Chinei. După o explicaţie care îşi are rădăcinile într-o viziune conservatoare asupra lumii, cultura confucianistă chineză tradiţională (împărtăşită într-o anumită măsură de vecinii săi est-asiatici) asigură disciplina şi coeziunea socială care permit dezvoltarea economică rapidă şi o stabilitate politică relativă. (În acest caz, metoda Chinei nu se va potrivi altor zone ale Sudului global). Problema cu această explicaţie constă în faptul că tradiţiile culturale ale Chinei au fost destul de stabile de la un deceniu la altul, şi totuşi politica ţării a înclinat de la război civil la stabilitate totalitară, la Revoluţie Culturală şi, în fine, la reformism, iar dezvoltarea sa economică a variat de la dezastrul Marelui Salt Înainte din anii '50 la succesul socialismului de piaţă începând cu anii '80. O explicaţie teoretică în care rezultatul variază atât de mult, în timp ce cauza presupusă rămâne aceeaşi, nu este foarte atrăgătoare.

O abordare mai liberală – şi cea dominantă acum pentru explicarea succesului Chinei – evidenţiază efectul reformelor orientate către piaţă în deschiderea drumului către creştere rapidă şi mărirea veniturilor. Din moment ce liberalii tind să favorizeze economiile deschise şi liberul schimb, ei pun un mare accent pe faptul că în momentul în care China şi-a orientat sistemul economic în aceste direcţii, creşterea a devenit rapidă. Această explicaţie este interesantă prin faptul că este aplicabilă pe scară largă altor ţări din Sud. Cu toate acestea, evidenţele că ea funcţionează bine dincolo de graniţe nu sunt foarte puternice. La urma urmei, reforme economice similare celor ale Chinei au fost implementate în multe alte ţări şi cu toate acestea performanţele Chinei depăşesc cu mult majoritatea celorlalte cazuri. Acest mod de gândire sugerează în plus mijloace pentru o mai mare rafinare a acestei abordări teoretice. De exemplu, am putea diseca diferitele elemente ale reformelor economice din China – de la reformele agricole la privatizare sau permiterea investiţiilor străine şi aşa mai departe – şi să vedem care coincid cu alte cazuri reuşite din Sudul global.

O explicaţie diferită poate fi găsită în teoria sistemului mondial (o abordare mai revoluţionară). China poate fi privită ca evoluând din zona de periferie a economiei mondiale spre semiperiferie (împreună cu câţiva vecini est-asiatici). După cum am văzut, exporturile de produse aparţinând industriei uşoare din China susţin această caracterizare. Totuşi, în această teorie, un astfel de transfer între zone nu modifică structura generală a sistemului mondial. Unele regiuni precum China înaintează cu o zonă; altele, precum Rusia şi Europa de Est, coboară o zonă (de la centru la semiperiferie). Dar periferia însăşi trebuie să existe în continuare şi doar o mică parte a lumii poate aparţine nucleului. Astfel, creşterea economică a Chinei nu oferă lecţii sau o cale viabilă pentru state din alte părţi ale Sudului global. Această abordare teoretică este cam vagă în privinţa previziunilor sale – („unii urcă, alţii coboară") – în comparaţie cu cea liberală, şi este de aceea greu de testat. Dar principala sa concluzie – că succesul unei regiuni nu indică nici o convergenţă a Sudului cu Nordul – este confirmată de datele din capitolul 12. China este până acum excepţia de la decalajul persistent (şi chiar în creştere) între Nord şi Sud.

Alte experimente

Alte state de mărime considerabilă ale Lumii a Treia au urmat diferite strategii de dezvoltare, cu eşecuri şi succese combinate. *India*, la fel ca şi China, merită o atenţie specială datorită proporţiilor ei. Până de curând, economia sa se baza în mod vag pe socialism şi pe controlul statului asupra marilor industrii, dar şi pe capitalism privat în agricultură şi în domeniul bunurilor de consum. Statul subvenţionează bunurile de bază şi oferă un tratament special fermierilor. Spre deosebire de China, India are o guvernare relativ democratică, dar una frământată, cu diferite mişcări autonomiste şi conflicte etnice. Administraţia indiană este coruptă integral, iar corupţia a împiedicat acumularea.

Ramurile industriale proprietate de stat, la fel ca şi cele din alte părţi, sunt în mare parte neprofitabile. Ca să luăm un exemplu extrem, după doisprezece ani de când fusese construită o uzină de îngrăşăminte chimice, aceasta avea 3.000 de angajaţi, dar nu produsese nici un fel de îngrăşământ. Filosofia socialistă a Indiei şi sărăcia sa larg răspândită limitează de asemenea dezvoltarea unei clase mijlocii care să susţină acumularea de capital şi veniturile statului: mai puţin de 1% din populaţie plăteşte vreun impozit pe venit. În plus, birocraţia din India a descurajat investiţiile străine. În anii '90, China a primit cu mult mai multe investiţii străine decât India. Prăbuşirea din 1991 a Uniunii Sovietice – principalul partener comercial al Indiei – a aruncat ţara într-o gravă criză economică, din cauza căreia a fost aproape în imposibilitatea de a-şi achita datoriile externe. India a căutat ajutor la FMI şi la Banca Mondială şi s-a angajat să întreprindă reforme economice ample, cum ar fi reducerea birocraţiei şi vânzarea întreprinderilor de stat care lucrau în pierdere (vezi „Condiţionalitatea FMI", p. 673). Deşi reformele au fost duse incomplet la îndeplinire, India a cunoscut la sfârşitul anilor '90 şi începutul anilor 2000 o creştere economică viguroasă şi şi-a dezvoltat o forţă specială în exportul serviciilor de software. Ca şi China, India este acum o ţară uriaşă care se ridică în mod constant din sărăcia extremă, deşi cu rate de creştere ceva mai lente decât ale Chinei.

Alte state asiatice mari – *Bangladesh*, *Pakistan*, *Vietnam* şi *Filipine* – sunt mai adânc afundate în sărăcie şi au perspective mai vagi în privinţa acumulării de capital în anii care vor urma. Toate au probleme cu birocraţia de stat şi corupţia. Vietnamul este un stat comunist care încearcă să urmeze un model de reformă similar cu cel al Chinei. Filipine încearcă să învingă o rebeliune rurală şi un trecut de instabilitate politică ce descurajează investiţiile străine. Nu şi-a revenit complet după ruinarea economiei şi a trezoreriei sale în timpul dictaturii lui Marcos din anii '70 şi începutul anilor '80. Şi Pakistanul se confruntă cu instabilitatea politică şi cu un pericol cronic de război cu India. Bangladeshul este extrem de sărac, neavând nici un punct de sprijin vizibil pentru a începe acumularea.

Brazilia şi *Mexicul* sunt cele mai mari state ale Lumii a Treia din emisfera vestică. Brazilia şi-a format o considerabilă piaţă internă prin concentrarea venitului în

mâinile clasei mijlocii şi ale celei superioare, în creştere, după lovitura de stat militară din 1964. Cu toate acestea, oraşele sale mai sunt încă încercuite de vaste cartiere paupere, înţesate de oameni extrem de săraci. În anii '80, Brazilia a revenit la conducerea civilă democratică şi a început reformele economice cum ar fi vânzarea întreprinderilor de stat neprofitabile, promovarea pieţelor libere şi încurajarea investiţiilor străine. Chiar şi aşa, la începutul anilor '90, Brazilia mai avea încă peste 100 de miliarde de dolari datorie (cea mai mare datorie externă din Sudul global). Avea o inflaţie anuală mai mare de 200%, iar valoarea monedei scădea drastic. Preşedintele a fost acuzat într-un scandal de corupţie. Partea pozitivă a acestui episod jenant pentru Brazilia a fost un transfer de putere constituţional, civil. Cu o creştere economică mai rapidă şi investiţii străine, cu recolte de cereale mai bogate şi cu un excedent comercial substanţial, principala problemă a Braziliei în 1993 era inflaţia. Planul antiinflaţie al ministrului de Finanţe Fernando Cardoso a avut atât de mult succes, încât în 1995 a fost ales preşedinte, iar alte ţări au încercat să îi copie metodele. În timpul crizei valutare din 1997, Cardoso a fost capabil să sperie şi să îndepărteze speculanţii de valută, deşi cu preţul unei încetiniri dramatice a economiei Braziliei. În 1998, Brazilia a primit 41 de miliarde de dolari de la FMI, şi-a devalorizat moneda în 1999 şi a resimţit unda de şoc din cauza crizei financiare a Argentinei vecine în 2001. În 2002, FMI i-a oferit Braziliei un împrumut de 30 de miliarde de dolari pentru a ieşi din această situaţie dificilă, impunând puţine condiţii în privinţa reformelor interne, din cauza temerilor că un colaps financiar în Brazilia ar dăuna întregii economii mondiale, cu consecinţe mult mai serioase decât cele provocate de criza argentiniană.

Alegerea unui preşedinte de stânga, Lula da Silva, a provocat temeri că risipirea banilor pe programe sociale va submina poziţia financiară a Braziliei, însă acesta a ţinut în frâu cheltuielile, a diminuat inflaţia şi a stabilizat în 2003 poziţia financiară a Braziliei, cu preţul unei recesiuni economice pe termen scurt – dovedind că în Brazilia, ca şi în China, socialiştii pot fi capitalişti foarte buni. La începutul anului 2005, această „strângere a curelei" îi diminuase popularitatea lui da Silva, dar îmbunătăţise situaţia economică a Braziliei şi evitase intrarea ţării în incapacitate de plată.

În Mexic au fost întreprinse în anii '80 reforme economice similare. Ca şi Brazilia, Mexicul avea enclave de sărăcie extremă şi o datorie externă considerabilă. Spre deosebire de Brazilia, Mexicul putea exporta petrol (o sursă bună de valută forte, în ciuda preţurilor mondiale mici). Şi Mexicul s-a bucurat de o relativă stabilitate politică, deşi corupţia era o problemă. Liderii sperau că acordul de liber schimb NAFTA va accelera investiţiile străine, creând locuri de muncă şi oportunităţi de export. Mexicul a vândut şi el companii proprietate de stat în valoare de peste 20 de miliarde de dolari (exceptând industria strategică a petrolului), pentru a contribui la diminuarea datoriilor sale şi a inflaţiei. Dar asasinatele şi alte răsturnări politice, inclusiv o rebeliune armată în sud care a izbucnit ca reacţie la acordul NAFTA, a complicat problemele de dezvoltare ale Mexicului. În perioada 1994-1995, moneda a scăzut drastic, iar standardele de viaţă pentru mulţi consumatori au cunoscut o

cădere bruscă. Cu ajutor american, Mexicul a iniţiat noi reforme economice şi a început să îşi refacă economia şi să restabilească încrederea internă şi internaţională. În anul 2000 a fost ales preşedinte Vicente Fox, un politician din afara partidului care se aflase la guvernare timp de decenii[10]. Până în 2003, la cea de-a zecea aniversare a NAFTA, aceste bulversări nu aduseseră Mexicului nici reuşita economică, dar nici dezastrul. Creşterea economică a ţării s-a accentuat din 2003, după nivelul scăzut din perioada 2000-2003.

În Africa, *Nigeria* este cea mai mare ţară şi, având petrol pentru export, una dintre cele mai puţin paupere. În 1980, când preţurile petrolului erau mari, Nigeria a început construirea în stil sovietic a unui uriaş combinat siderurgic care, sperau liderii, va servi drept temelie a dezvoltării economice nigeriene. După 12 ani şi cheltuieli de 5 miliarde de dolari, uzina era gata să înceapă producerea oţelului, teoretic. Este cel mai mare proiect industrial din Africa Subsahariană. În 2003, când combinatul încă nu producea oţel (dar guvernul plătea muncitorii care nu aveau de lucru), guvernul nigerian a semnat un acord cu o companie americană pentru ca aceasta să preia managementul şi să furnizeze noi investiţii străine de miliarde de dolari. Guvernul a adus sute de experţi ruşi şi ucraineni pentru a susţine acest demers. Însă perspectivele pentru o producţie competitivă de oţel sunt îndoielnice.

Între timp, întrucât preţurile mondiale ale petrolului scăzuseră drastic în anii '80, Nigeria a acumulat datorii de 35 de miliarde de dolari. Corupţia a exercitat o influenţă constantă asupra economiei. Tiparul industrializării centralizate sub conducerea guvernului militar se confruntă în cel mai bun caz cu perspective incerte, deşi exporturile de petrol asigură venituri constante[11]. La începutul anilor '90, Nigeria a anulat un experiment planificat al democraţiei şi dictatura militară a rămas la putere. În SUA, afro-americanii au pornit o campanie neobişnuită pentru a cere cu insistenţă democratizarea Nigeriei, cu scopul de a determina cea mai mare ţară a Africii să avanseze atât în privinţa drepturilor omului, cât şi a dezvoltării generale. În cele din urmă, în 1999 s-au organizat alegeri. De atunci, Nigeria s-a bucurat de o oarecare stabilitate politică, însă noi conflicte etnice au degenerat în violenţe; în 2001. Starea Nigeriei rămâne fragilă.

În Orientul Mijlociu, ţările mici cu exporturi mari de petrol – precum *Arabia Saudită*, *Kuweitul* şi *Bahrainul* – s-au descurcat bine economic. Dar acestea fac parte dintr-o clasă specială ; experienţa lor nu este una care să poată fi urmată de statele Lumii a Treia care nu deţin petrol. *Iranul* şi *Irakul* sunt ţări ceva mai mari care au profitat de asemenea de exporturile de petrol. După ce războiul iraniano-irakian a luat sfârşit în 1988, Iranul a început să se dezvolte viguros şi să atragă investiţii străine. Cu toate acestea, radicalismul său islamic creează divergenţe cu puterile occidentale şi îi face pe unii investitori să fie prudenţi. Un preşedinte reformist a

10. Nancy Neiman Auerbach, *States, Banks, Markets : Mexico's Path to Financial Liberalization in Comparative Perspective*, Westview, Boulder, CO, 2000.
11. Kenneth B. Noble, „Nigeria's Monumental Steel Plant : Nationalist Mission or Colossal Mistake ? ", *The New York Times*, 11 iulie 1992, p. 3.

deschis noi căi puterilor occidentale şi investiţiilor lor de capital în Iran, însă tabăra sa a pierdut lupta pentru putere, iar sancţiunile americane se menţin. Între timp, Irakul a risipit veniturile din petrol pe operaţiuni militare riscante în Iran şi Kuweit ; dezvoltarea sa economică a regresat într-o măsură considerabilă din cauza bombardării infrastructurii sale în timpul Războiului din Golf şi din cauza furturilor şi violenţelor neîntrerupte după războiul din 2003.

Turcia a avut un oarecare succes în dezvoltarea economiei sale fără a avea venituri din petrol, un caz rar. Ca şi Coreea de Sud şi Taiwanul, Turcia a fost timp de mulţi ani un stat autoritar, însă din anii '90 a permis liberalizarea politică. S-a dezvoltat sub umbrela de securitate americană (NATO) şi a primit ajutoare americane considerabile. Ca şi Mexicul, Turcia încearcă să se alăture vecinilor săi mai bogaţi - UE (vezi p. 512). Ea speră în acelaşi timp să dezvolte relaţii strânse cu cele cinci foste republici sovietice asiatice. Spre deosebire de Iran, Turcia a îmbrăţişat oficial politica seculară, Islamul fiind îndreptat către sfera religioasă şi culturală. Un număr mic, dar în creştere de turci sunt în favoarea unui fundament mai explicit islamic, mai puţin secular pentru societatea turcă. Un conflict violent de durată stânjeneşte dezvoltarea în regiunea kurdă a Turciei. În perioada 2000-2001, Turcia a trecut printr-o recesiune şi a primit de la FMI un împrumut de 30 de miliarde de dolari. În 2003-2004, economia Turciei a crescut, iar poziţia sa în privinţa datoriilor s-a îmbunătăţit ca urmare a ratelor mici ale dobânzilor.

Egiptul este afundat în sărăcie, în ciuda ajutorului american substanţial de la sfârşitul anilor '70. Statul deţine 70% din industrie, administrează economia la nivel central, impune tarife de import ridicate şi oferă slujbe pe criterii clientelare şi preţuri subvenţionate pentru a menţine puterea politică. O bună parte din datoriile Egiptului au fost şterse după ce această ţară a ajutat coaliţia antiirakiană în timpul Războiului din Golf, însă Egiptul mai are încă 30 de miliarde de dolari datorie. Reformele din anii '90 au adus creştere economică, însă problemele care au mai rămas includ rata mare a şomajului, deficitul comercial şi corupţia larg răspândită. Militanţii islamici au subminat în ultimul deceniu economia Egiptului (în special turismul) şi politica.

Aceste exemple din toate regiunile Sudului global ilustrează diferitele abordări ale dezvoltării economice şi bilanţul amestecat obţinut de statele care le-au încercat.

Lecţiile

În mod evident, cele mai mari ţări în curs de dezvoltare urmează strategii distincte, cu rezultate oarecum diferite. Însă mai multe teme se repetă : ele se referă la comerţ, la concentrarea de capital şi la corupţie.

Substituirea importurilor şi creşterea determinată de exporturi

Pretutindeni în Sudul global statele încearcă să utilizeze comerţul internaţional ca bază a acumulării. Din motivele analizate în capitolul 8, o politică a autosuficienţei sau autarhiei este în cel mai bun caz o cale extrem de lentă de a mări avuţia. Dar prin crearea unui excedent comercial, un stat poate acumula valută forte şi poate construi o industrie şi o infrastructură.

O cale de a crea un excedent comercial, folosită în mod frecvent cu câteva decenii în urmă, este prin **substituirea importurilor** – dezvoltarea industriilor locale pentru a produce articole pe care o ţară le importa anterior. Aceste industrii pot primi subvenţii de stat sau protecţie tarifară. Aceasta poate părea o strategie bună de a reduce dependenţa – în special faţă de fostul stăpân colonial – diminuând deficitul sau creând un excedent comercial. Dar este împotriva principiilor avantajului comparativ şi în cele mai multe cazuri nu s-a dovedit a fi eficientă. Unii experţi consideră că substituirea importurilor este o politică utilă doar într-o fază incipientă a dezvoltării economice, după care devine contraproductivă. Alţii consideră că nu este niciodată utilă.

Din ce în ce mai multe state au trecut la o strategie a **creşterii determinate de exporturi**, o strategie folosită de TCI. Ea urmăreşte dezvoltarea industriilor care pot concura în nişe specifice ale economiei mondiale. Aceste industrii pot primi un tratament special, cum ar fi subvenţiile şi accesul protejat pe pieţele locale. Exporturile acestor produse generează valută forte şi creează o balanţă comercială favorabilă. Statul poate cheltui astfel o parte din bani pe importuri de bunuri realizate mai ieftin în alte părţi.

O asemenea strategie implică riscuri, în special atunci când un stat se specializează pe exportul câtorva materii prime (vezi „Dependenţa postcolonială" la p. 612). Aceasta lasă ţările sărace vulnerabile în faţa fluctuaţiilor de preţ pentru propriile exporturi. De exemplu, când preţurile mondiale pentru cupru au scăzut în 1974 de la 3.000 dolari la 1.300 de dolari pe tonă, s-au diminuat veniturile Zambiei, care câştiga din cupru 94 de procente din veniturile de export. A fost nevoită să reducă importurile de bunuri şi a suferit un declin de 15 procente al PIB (deja mic)[12].

Relaţia generală între preţurile bunurilor exportate şi cele ale bunurilor importate – numită **termeni comerciali** – afectează o strategie de export bazată pe materii prime. Există câteva mărturii că, în anii '50 şi '60 şi apoi din nou în anii '80, termenii comerciali au erodat valoarea materiilor prime. Un stat care încearcă să obţină beneficii comerciale prin exportul unor asemenea bunuri ar trebui să exporte, în timp, din ce în ce mai mult pentru a importa aceleaşi produse prelucrate – un obstacol major în calea acumulării.

Din cauza termenilor comerciali şi a fluctuaţiilor de preţ, statele au considerat că exportul bunurilor prelucrate, şi nu cel al materiilor prime, este cheia pentru creşterea

12. Willy Brandt *et al.*, *North-South : A Programme for Survival*, MIT, 1980, p. 145.

determinată de exporturi. Cu toate acestea, în căutarea unei nişe pentru bunurile prelucrate, o ţară din Lumea a Treia trebuie să concureze cu ţările industrializate care au o tehnologie mai bună, forţă de muncă mai bine pregătită şi mult mai mult capital. De exemplu, este puţin probabil ca exporturile de oţel ale Nigeriei să furnizeze excedentul comercial dorit (deşi oţelul din Coreea de Sud a reuşit acest lucru). Astfel, ţările Lumii a Treia trebuie să fie selective în dezvoltarea strategiilor industriale orientate către export. Nu este suficient să subvenţionezi şi să protejezi o industrie până când dimensiunile ei iau proporţii ; la un moment dat, ea trebuie să fie capabilă să se întreţină singură într-o lume competitivă, altfel nu va aduce un excedent comercial.

Concentrarea capitalului pentru prelucrare

Prelucrarea se detaşează ca un factor-cheie atât în creşterea determinată de exporturi, cât şi în industrializarea autosusţinută (producţie internă pentru pieţe interne). Nu este surprinzător că statele Lumii a Treia doresc să îşi mărească propria bază de prelucrare şi să modifice diviziunea globală a muncii bazată pe prelucrarea în centru şi pe extragerea resurselor la periferie. O dificultate majoră în demararea prelucrării constă în faptul că este nevoie de capital pentru a construi fabrici. Uzinele competitive în industriile avansate din punct de vedere tehnologic pot necesita sume mari de bani, iar cele mai multe ţări din Lumea a Treia duc lipsă de fonduri.

Pentru a investi în prelucrare, aceste state trebuie să *concentreze* excedentul produs de economiile lor. Ele se confruntă cu bine-cunoscutul compromis între consumul pe termen scurt şi investiţiile pe termen lung. Banii cheltuiţi pentru construirea fabricilor nu mai pot fi folosiţi pentru subvenţionarea preţurilor alimentelor sau pentru construcţia unor şcoli mai bune. Astfel, concentrarea capitalului pentru prelucrare poate adânci discrepanţele de venit. Însă un preţ politic trebuie plătit pe termen scurt pentru reducerea consumului public, chiar şi în statele industrializate. În ţările Lumii a Treia există o mică toleranţă pentru reducerea consumului fără a provoca suferinţe extreme. Se poate ajunge la revolte de stradă sau la apariţia unor gherile care să preia controlul la sate.

Problema este agravată de nevoia de a crea pieţe interne pentru bunurile prelucrate. Deoarece este puţin probabil ca o industrie de prelucrare dintr-o ţară săracă să fie competitivă pe pieţele mondiale, o strategie obişnuită este orientarea ei spre vânzările pe piaţa internă (protejată prin tarife şi subvenţii) înainte de a ieşi pe pieţele mondiale. Însă pieţele interne pentru bunurile prelucrate nu se bazează pe ţăranii săraci sau pe tineretul şomer din cartierele sărace ale oraşelor. Bogăţia trebuie să fie concentrată într-o *clasă mijlocie* care are venitul necesar pentru a cumpăra bunurile prelucrate.

Discrepanţa de venit în creştere într-o asemenea situaţie determină adesea frustrări intense din partea populaţiei sărace, chiar şi din partea acelora ale căror venituri sunt în creştere. (Revolta politică este alimentată de deprivarea relativă la fel de mult ca

şi de sărăcia absolută.) Statele reacţionează adesea prin reprimarea drastică a protestelor celor săraci şi ale altor oponenţi politici ai guvernului (vezi secţiunea următoare).

Astfel de probleme ar putea fi diminuate prin reducerea cantităţii de capital care trebuie obţinută din economia internă a unui stat al Lumii a Treia. Capitalul pentru prelucrare poate proveni din investiţii sau împrumuturi externe, de exemplu. Această strategie reduce suferinţa pe termen scurt, însă reduce şi volumul excedentului (profitului) disponibil statului pe termen lung. O altă cale de micşorare a necesarului de capital pentru prelucrare este pornirea cu industrii cu capital mic. Aceste industrii pot începe să genereze capital, care poate fi folosit, la rândul său, pentru a trece la tipuri de prelucrare mai solicitante din punct de vedere tehnologic şi care folosesc mai intensiv capitalul. O industrie favorită pentru început este cea a *textilelor*. Ramura foloseşte intensiv forţa de muncă, oferind un avantaj ţărilor cu forţă de muncă ieftină, şi nu necesită investiţii vaste de capital pentru început. Multe state ale Lumii a Treia şi-au construit propriile industrii textile ca un pas către industrializare. Din acest motiv, ele au impus tarife mari asupra textilelor, incluzându-le printre bunurile comercializate cel mai puţin liber. Dar începând din 2005, tarifele pentru textile au fost eliminate pretutindeni în lume, iar exportatorii de textile din ţările în curs de dezvoltare vor găsi acum atât un acces mai mare la pieţele occidentale, cât şi o competiţie intensificată din partea Chinei.

Există unele probleme în privinţa concentrării de capital pentru prelucrare. Una dintre ele este crearea condiţiilor favorabile corupţiei (analizate mai jos). Problema este deosebit de gravă atunci cînd controlul politic autoritar este folosit pentru a impune acceptarea greutăţilor care ar putea însoţi concentrarea bogăţiei - o problemă actuală pentru China.

O abordare care a intrat în atenţia internaţională în anii '80 se bazează pe analiza din partea unui antreprenor peruan a **sectorului neoficial** din economia capitalei Lima - pieţele negre, vânzătorii ambulanţi şi alte sisteme private[13]. Aceste genuri de afaceri sunt adesea în afara controlului statului şi nici măcar nu pot apărea în statisticile economice întocmite de stat. Pieţele operează destul de liber, iar unii experţi au început să considere astfel de pieţe, mai degrabă decât marile industrii prelucrătoare, ca fiind centrul unei noi strategii de dezvoltare.

O abordare asociată capitalizării în ţările foarte sărace, cu o popularitate în creştere în ultimii ani, este **microcreditul** (sau *microîmprumuturile*). Fondat pe un model de succes în Bangladesh (Banca Grameen), microcreditul foloseşte mici împrumuturi acordate oamenilor săraci, în special femeilor, pentru a sprijini independenţa economică. Debitorii sunt organizaţi în mici grupuri şi îşi asumă responsabilitatea pentru succesul fiecăruia dintre ei, incluzând aici returnarea împrumuturilor. Ratele de returnare au fost mari, iar ideea se răspândeşte rapid în mai multe regiuni. Orientându-se către înalta tehnologie, femeile de la sate au început să folosească

13. Hernando De Soto, *The Other Path : The Invisible Revolution in the Third World*, Harper Collins, New York, 1989.

mici împrumuturi pentru a porni afaceri închiriind telefoane celulare cu minute incluse, pentru convorbiri interne sau internaţionale. Fermierii au folosit minutele respective pentru a afla condiţiile de piaţă înainte de a face o lungă călătorie pentru a-şi vinde produsele. Astfel, aducerea tehnologiei informaţiei în satele izolate a crescut veniturile fermierilor, precum şi pe ale femeilor, iar banca şi-a primit înapoi banii împrumutaţi. Microcreditul este aplicat acum la scară largă. În 2002, 40 de milioane de familii primiseră împrumuturi de la 2.500 de instituţii din întreaga lume. Microcreditul este opusul unei abordări de tip infiltrare, injectând capital la baza ierarhiei economice. Un împrumut pentru a cumpăra o capră sau un telefon celular poate face mai mult bine, dolar pentru dolar, decât un împrumut pentru ridicarea unui baraj[14].

Autoritarismul şi democraţia

Acum câteva decenii, mulţi experţi s-au aşteptat ca statele Lumii a Treia să le urmeze pe cele europene şi nord-americane în dezvoltarea economică şi politică. Acumularea treptată de capital urma să fie însoţită de răspândirea treptată a ştiinţei de carte şi a educaţiei, de reducerea discrepanţelor de clasă şi de gen şi de consolidarea democraţiei şi a participării politice. În această accepţiune, SUA puteau fi un model pentru dezvoltarea Lumii a Treia. Ele avansaseră de la o colonie săracă la un stat în curs de industrializare şi deveniseră apoi o superputere. Drepturile politice (inclusiv votul) fuseseră extinse constant la mai multe segmente ale populaţiei[15].

În realitate, democraţia nu a însoţit dezvoltarea economică într-un mod sistematic sau general. De fapt, ţările cu creşterea cea mai rapidă au fost în general cele autoritare, nu democraţiile. Această observaţie a dus la teoria că dezvoltarea economică este incompatibilă cu democraţia. În consecinţă, represiunea şi concentrarea controlului politic sunt necesare pentru a menţine ordinea în timpul procesului de concentrare a capitalului şi începere a acumulării. Cererile din partea populaţiei sărace pentru un mai mare consum pe termen scurt trebuie refuzate. Discrepanţele de clasă trebuie intensificate. Disciplina muncii trebuie impusă la nivele salariale extrem de mici. Investitorii străini trebuie asiguraţi de stabilitatea politică – mai presus de toate că radicalii nu vor prelua puterea şi că bunurile străine nu vor fi naţionalizate printr-o revoluţie. O democraţie poate fi inerent incapabilă de a îndeplini aceste sarcini dificile şi dureroase, potrivit acestei teorii.[16]

14. „Gender and Microlending: Diversity of Experience", număr special al *Critical Half: Annual Journal of Women for Women International*, vol. 2, 2004.
15. Samuel P. Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma, 1991; William I. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*, Cambridge, 1996.
16. Amy Chua, *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, Doubleday, New York, 2002; Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W.W. Norton, New York, 2003.

TCI nu au atins succesul prin politici democratice libere şi deschise, ci printr-un control ferm al statului care nu a permis prea multă opoziţie. Liderii chinezi, de exemplu, compară recentele lor reuşite economice, atinse sub un aspru control politic, cu eforturile eşuate ale sovieticilor conduşi de Gorbaciov de a promova reforma economică prin slăbirea controlului politic.

S-a sugerat că un stat puternic facilitează acumularea de capital[17]. În această perspectivă, numai un stat puternic are forţa de a impune şi de a coordona alocările de bogăţie necesare pentru a pune în mişcare acumularea. Însă experţii nu sunt de acord asupra definiţiei unui stat puternic ; unii se referă la dimensiunile birocraţiei sau la capacitatea sa de a încasa taxe, alţii la legitimitatea sau la abilitatea sa de a-şi impune voinţa asupra populaţiei. Ideea unui stat puternic este adesea asociată cu naţionalismul (vezi p. 415) şi uneori cu socialismul (folosind statul pentru o distribuire a avuţiei mai degrabă spre bază decât spre vârf, vezi p. 600).

În realitate, teoria că autoritarismul duce la dezvoltare economică nu stă în picioare, la fel ca şi teoria conform căreia democraţia însoţeşte automat dezvoltarea economică. Multe state autoritare nu au atins nici stabilitatea politică, nici dezvoltarea economică. Altele au realizat stabilitatea politică, însă au eşuat în acumularea economică. Numeroasele dictaturi militare din Africa se află printre cele mai puţin reuşite modele din Sudul global. În America Latină, cea mai săracă ţară, Haiti, a avut cel mai autoritarist guvern timp de mai multe decenii.

În plus, statele autoritare pot duce la o mai mare, nu la o mai mică instabilitate politică. Cu cât regimul adoptă o atitudine mai severă, cu atât populaţia acumulează mai multe resentimente. În Guatemala, un guvern militar i-a reprimat violent pe revoluţionari şi pe susţinătorii lor de la sate timp de mai multe decenii, până când a fost încheiat un acord de pace, în 1996. Din anii '60, în această ţară cu 9 milioane de locuitori, represiunea şi războiul au ucis 100.000 de oameni, iar alţi 45.000 au fost daţi dispăruţi ; majoritatea au fost omorâţi şi aruncaţi în gropi comune[18]. Guvernul Guatemalei a primit uneori ajutor substanţial de la SUA (fondat pe „anticomunism"), iar alteori ajutorul i-a fost refuzat (din cauza încălcării drepturilor omului). Însă deceniile de regim autoritar nu au oprit disidenţa, nu au adus stabilitate politică, nu au atras prea multe investiţii străine şi nu au creat multă acumulare economică.

Între timp, în alte părţi ale Americii Latine, un val de guvernări civile le-a înlocuit la sfârşitul anilor '80 pe cele militare[19]. Drept urmare, condiţiile economice s-au îmbunătăţit, în loc să se înrăutăţească. În state precum Coreea de Sud şi Taiwan, care au început să se industrializeze sub regimul autoritar, dar au trecut de atunci la

---

17. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer şi Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back In*, Cambridge, 1985 ; Stephen D. Krasner, *Structural Conflict : The Third World Against Global Liberalism*, California, 1985.
18. Human Rights Watch World Report 1990, citat în *Science*, 24 iulie 1992, p. 479.
19. Juan J. Linz şi Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, John Hopkins, 1996 ; Adam Przeworski, *Democracy and the Market : Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge, 1991 (trad. rom. *Democraţia şi economia de piaţă : reformele politice şi economice în Europa de Est şi America Latină*, All, Bucureşti, 1996).

democraţie, progresul economic nu a fost afectat. Alegerile relativ libere şi un anumit grad de tolerare a opoziţiei au vestit o mai mare stabilitate şi maturitate şi nu au descurajat investiţiile, nici nu au încetinit creşterea economică.

S-a sugerat că regimul autoritar şi concentrarea venitului în doar câteva mâini reprezintă o etapă în procesul de dezvoltare. Mai întâi, capitalul trebuie să fie concentrat pentru a începe acumularea şi trebuie menţinut un control politic ferm în timpul acestei etape dureroase. Mai târziu, se generează mai multă bogăţie, venitul se răspândeşte, clasa mijlocie se extinde, iar controlul politic poate fi diminuat.

Dar încă o dată realitatea empirică nu susţine o asemenea teorie ca regulă generală. Nici măcar în faza incipientă a acumulării nu există nici o garanţie că modul autoritar de conducere duce la dezvoltare economică. De fapt, abuzurile flagrante împotriva drepturilor omului par să provoace instabilitate politică în orice etapă a dezvoltării economice. Unii care au acumulat şi au reuşit, precum Singapore, au menţinut controlul politic ferm de-a lungul întregului proces. Alţii, precum Coreea de Sud şi Turcia, au început cu un regim autoritar şi au evoluat către democraţii. Iar alţii, precum Costa Rica şi Malaysia, au atins rezultate economice bune menţinând o democraţie relativă şi o represiune diminuată. În mod similar, printre ţările care nu prea s-au descurcat în privinţa acumulării economice se numără atât regimuri autoritare, cât şi democraţii. De aceea, forma de guvernare politică a unui stat nu pare să determine succesul acestuia în dezvoltarea economică. Anii care urmează vor arăta dacă în China va fi urmat exemplul Coreei de Sud, cu o democratizare treptată după decenii de dezvoltare economică reuşită.

Corupţia

Corupţia este un important factor negativ în dezvoltarea economică a multor state; corupţia are de asemenea un rol în unele dintre teoriile discutate mai sus asupra diferitelor strategii pentru folosirea comerţului, a industriei şi a guvernării pentru promovarea dezvoltării economice. În deceniul trecut, cazurile de corupţie la nivel înalt au devenit ştiri internaţionale de maximă importanţă, doborând de la putere guvernele în Brazilia, Italia, Pakistan, Indonezia şi în alte părţi şi trimiţând doi foşti preşedinţi sud-coreeni la închisoare.

Corupţia se concentrează asupra guvernului ca fiind actorul principal în dezvoltarea economică, în special în aspectele sale internaţionale. Prin politica externă, guvernul intermediază relaţia economiei naţionale cu economia mondială. El reglementează condiţiile în care CMN-urile îşi desfăşoară activitatea în ţară. Impune disciplină muncitorilor – recurgând la forţa armată dacă este necesar pentru a sparge grevele sau pentru a înăbuşi revoluţiile. Stabileşte taxe şi foloseşte alte pârghii macroeconomice de control asupra economiei. Iar în majoritatea statelor Lumii a Treia are o participare considerabilă în principalele industrii – în unele cazuri, chiar monopolul.

Funcţionarii statului sunt cei care vor decide dacă să permită unei corporaţii să pătrundă în ţară, căreia dintre CMN-uri să îi ofere drepturile de forare şi asupra

căror condiţii să insiste (taxe de închiriere, procentaje din vânzări etc.). Acestea sunt tranzacţii complexe încheiate după lungi negocieri. Corupţia nu face decât să mai adauge un jucător, pe oficialul corupt, la împărţirea beneficiilor. De exemplu, o companie petrolieră străină poate mitui un oficial pentru a primi un contract favorabil şi ambii pot profita. În 2003, un procuror american l-a acuzat pe managerul executiv al Mobil Oil de mituirea cu 78 de milioane de dolari a doi oficiali marcanţi din Kazahstan – rezultând un bonus de două milioane de dolari pentru managerul executiv al Mobil – pentru a asigura cota în valoare de câteva miliarde de dolari a companiei dintr-un uriaş câmp petrolifer din zonă. Acesta a pledat vinovat de evaziune fiscală, a primit o sentinţă cu închisoarea şi a fost nevoit să plătească taxe pentru cele două milioane de dolari.

Corupţia nu este în nici un caz limitată doar la Sudul global. Dar din mai multe motive, ea are un efect mai puternic în ţările sărace. Mai întâi, există pur şi simplu puţin excedent pentru a menţine continuarea creşterii economice ; acumularea este fragilă. O altă diferenţă este aceea că, în ţările în curs de dezvoltare care sunt dependente de exportul câtorva produse, veniturile sosesc într-o formă foarte concentrată – plăţi mari în valută forte. Este un context mai favorabil corupţiei decât într-o economie mai diversificată, cu mai multe afaceri (mai mici). Mai mult, în ţările Lumii a Treia veniturile sunt adesea atât de joase, încât oficialii corupţi sunt mai tentaţi să accepte plăţi.

Corupţia în Sudul global prezintă o problemă a bunurilor colective pentru statele şi CMN-urile din Nordul global : corporaţiile şi statele lor de origine pot profita fiecare prin încheierea unei afaceri asociate cu o mită, însă, în ansamblu, CMN-urile şi statele din Nord pierd bani fiind nevoite să apeleze la mită. De aceea, există un stimulent pentru a deveni mai severe în privinţa corupţiei numai dacă şi alte state industrializate procedează la fel. SUA le-au interzis în ultimele decenii companiilor americane să încheie afaceri corupte în străinătate, însă alte ţări din Nord nu au făcut acest lucru decât recent. Germania şi Canada le-au permis chiar companiilor lor să deducă din impozite mita plătită în străinătate.

Transparenţa ajută la rezolvarea problemelor referitoare la bunurile colective (vezi p. 154). O organizaţie nonguvernamentală cu sediul la Berlin, numită Transparency International, a impulsionat cu succes acţiunile pentru împiedicarea corupţiei în tranzacţiile internaţionale. Grupul publică studii anuale, indicând ţările pe care managerii executivi le considerau cele mai corupte. Pe primele cinci locuri pe listă în 2004 se aflau Bangladesh, Nigeria, Haiti, Paraguay şi Birmania. În 1997, cele 29 principale state industrializate au fost de acord să le interzică firmelor lor să mituiască oficialii străini.

În Ciad, în 1999, un consorţiu condus de Exxon Mobil şi sprijinit de Banca Mondială prin împrumuturi a încheiat un acord de 4 miliarde de dolari pentru construcţia unei conducte de petrol din această ţară fără ieşire la mare, veniturile din petrol urmând să treacă printr-un cont de la Citibank Londra, spre a se evita corupţia. Ciadul a promis să folosească 72% din bani pentru a reduce sărăcia. Dar în 2005, guvernul din Ciad – atacat de rebeli cu bazele în Sudan – s-a retras din înţelegere spre a folosi fondurile în scopuri militare, iar Banca Mondială şi-a suspendat împrumuturile.

Din când în când, oficialii guvernamentali nu-şi servesc propriile interese, ci pe cele ale unui stat străin. Un astfel de guvern este numit *guvern-marionetă*. Oficialii unui astfel de guvern sunt cumpăraţi pentru a servi interesele unui stat mai puternic (care este posibil să fi instaurat guvernul prin cucerire militară). De exemplu, în timpul Războiului Rece, ambele superputeri au justificat instalarea unor guverne prietenoase prin referire la politica gobală de putere. Cu toate acestea, criticii au considerat că guvernele-marionetă au servit interesele economice ale statului protector, nu interesele sale de securitate. Acesta şi alte aspecte trimit la rolul afacerilor internaţionale în acumularea bogăţiei în Lumea a Treia.

Afacerile Nord-Sud

Dată fiind importanţa comerţului şi a investiţiilor internaţionale pentru dezvoltarea economică a Lumii a Treia, nu doar guvernele, ci şi unele bănci private şi CMN-uri din Nord sunt participanţi majori în economiile din Sud. Mai multe ţări mari din Lumea a Treia şi-au creat de asemenea propriile CMN-uri, deşi acestea joacă un rol relativ minor în comparaţie cu cele din Nord.

Investiţiile străine

Ţările sărace au puţini bani disponibili pentru a investi în noi fabrici, ferme, mine sau sonde. Investiţiile străine – investiţiile făcute de străini (cel mai adesea CMN-uri) în asemenea bunuri de capital – reprezintă o modalitate de a începe acumularea (vezi „Investiţiile străine directe la p. 479). Acestea au fost esenţiale pentru succesul Chinei şi al altor ţări asiatice în curs de dezvoltare. În total, fluxurile private de capital către Sudul global au totalizat în 2003 mai mult de 150 de miliarde de dolari– de trei ori suma oferită ca ajutor oficial pentru dezvoltare[20].

Străinii care investesc într-o ţară deţin apoi respectivele capacităţi; în virtutea proprietăţii sale, investitorul poate controla deciziile referitoare la numărul de oameni pe care îi angajează, dacă să se extindă sau să închidă fabrica, ce produse să realizeze şi cum să le comercializeze. De asemenea, investitorul străin poate scoate din ţară profiturile obţinute din activitate (repatrierea profiturilor). Cu toate acestea, guvernul-gazdă poate beneficia de o parte din profituri prin aplicarea de taxe şi impozite sau prin închirierea de terenuri sau drepturi de exploatare (vezi „Relaţiile între guvernele ţărilor de origine şi ţărilor-gazdă" la pp. 483-487).

Din cauza experienţelor coloniale trecute, multe guverne din Sudul global s-au temut de pierderea controlului odată cu investiţiile străine ale CMN-urilor. Prezenţa corporaţiilor multinaţionale a fost uneori asociată cu procesul dureros al concentrării de capital şi cu intensificarea discrepanţelor de clasă în statul-gazdă. Deşi asemenea

20. World Bank, *Global Economic Prospects and the Developing Countries 2004*, World Bank, Washington.

temeri se mențin, ele sunt contrabalansate de capacitatea investitorilor străini de a aduce capital și de a genera un excedent mai mare. În anii '80 și '90, cum modelele fondate pe autarhie sau proprietatea de stat au fost discreditate, iar TCI au avut succes,* multe state sărace s-au grăbit să primească cu brațele deschise investițiile străine. Până acum, China a avut cel mai mare succes.

O modalitate prin care statele au urmărit să diminueze pierderea puterii a fost prin societăți mixte, companii deținute parțial de o corporație străină și parțial de o firmă locală sau de însuși guvernul țării-gazdă. Uneori, proprietatea străină în cadrul societății mixte este limitată la un anumit procentaj (adesea 49%), pentru a oferi țării-gazdă garanții că va deține controlul final, chiar dacă o mare parte din profituri merg la CMN. Cota de proprietate este, de obicei, proporțională cu capitalul investit; dacă un guvern-gazdă dorește mai mulți bani, trebuie să contribuie cu mai mulți bani. Societățile mixte funcționează bine pentru CMN-uri deoarece le ajută să se asigure de cooperarea guvernului țării-gazdă în reducerea disputelor birocratice și asigurarea succesului (oferind guvernului-gazdă o participare directă la rezultat).

CMN-urile investesc într-o țară datorită avantajelor de a face afaceri acolo. În unele cazuri, este vorba de prezența resurselor naturale. Alteori este vorba de forța de muncă ieftină. Câteodată, localizarea geografică este un factor. Unele state au *o capacitate de absorbție* mai mare decât altele – capacitatea de a folosi investițiile în mod productiv –, datorită unei infrastructuri mai dezvoltate și a unui nivel mai bun de pregătire al muncitorilor sau managerilor. Întrucât acestea sunt cel mai adesea țări cu venituri medii, dirijarea investițiilor către statele cu capacitate de absorbție mare tinde să intensifice decalajele *în cadrul* Sudului global.

Corporațiile caută de asemenea *un mediu regulator* favorabil în care un stat-gazdă va facilita afacerile CMN-ului, în loc să le împiedice. De exemplu, Motorola hotărâse să investească în 1990 peste un miliard de dolari în noi capacități din India, dar s-a răzgândit după ce s-a ciocnit de birocrația indiană, astfel că și-a redirecționat investițiile către China[21].

Deciziile CMN-urilor referitoare la investițiile străine depind de asemenea de perspectivele în ceea ce privește *stabilitatea financiară*, în special inflația mică și ratele de schimb valutar stabile. Dacă o monedă nu este convertibilă în valută forte, o corporație nu va fi capabilă să repatrieze profiturile sau să le reinvestească în altă parte. De o importanță egală în atragerea investițiilor este *stabilitatea politică* (vezi p. 485). Băncile și CMN-urile efectuează *analize de risc politic* pentru a evalua riscurile tulburărilor politice în țările Lumii a Treia în care trebuie să investească.

Dincolo de aceste considerații financiare, un investitor străin care produce pentru piața locală dorește să fie sigur că *dezvoltarea economică* a țării-gazdă va sprijini cererea pentru bunurile produse. În mod asemănător, fie că produce pentru consumul local sau pentru export, corporația dorește ca *oferta* locală *de forță de muncă* – fie că este vorba de muncitori semicalificați sau doar de forță de muncă ieftină – să fie stabilă. Investitorii străini privesc adesea către instituțiile financiare internaționale

21. Edward A. Gargan, „India's Rush to a Free Market Economy Stumbles", *The New York Times*, 15 august 1992, p. 2.

precum Banca Mondială şi FMI şi la evaluările private pentru a aprecia stabilitatea economică a unui stat înainte de a investi.

Dincolo de rolul lor obişnuit de a furniza investiţii, transfer de tehnologie şi împrumuturi (în cazul băncilor), CMN-urile participă uneori şi la proiecte de dezvoltare la scară mai largă într-o ţară-gazdă. O asemenea participare este o modalitate de a investi în bunăvoinţa politică, precum şi de a contribui la asigurarea stabilităţii politice prin îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă ale populaţiei. Atitudinea guvernului şi bunăvoinţa populaţiei influenţează perspectivele generale de afaceri ale CMN-urilor. Pe termen lung, exploatarea ostentativă nu reprezintă calea cea mai profitabilă de a face afaceri.

Transferul de tehnologie

Investirea productivă a capitalului depinde de cunoştinţele şi abilităţile muncitorilor şi ale managerilor - management de afaceri, pregătire tehnică, educaţie superioară, precum şi alfabetizare şi educaţie de bază. De o importanţă aparte sunt managementul şi abilităţile tehnice legate de industriile-cheie ale economiei unui stat. În multe state foste colonii, europenii care aveau asemenea abilităţi au plecat după dobândirea independenţei (vezi „Dependenţa postcolonială" la p. 612). În alte state, abilităţile necesare pentru dezvoltarea de noi industrii nu au existat niciodată. Câteva state din Golful Persic, cu venituri ridicate şi populaţii reduse, au importat o întreagă forţă de muncă din ţări străine. Însă această practică este rară.

Cele mai multe state sărace urmăresc formarea propriei elite educate, cu cunoştinţe şi abilităţi pentru a conduce economia naţională. O modalitate de a îndeplini acest lucru este trimiterea studenţilor în statele industrializate pentru a-şi desăvârşi pregătirea superioară. Acest lucru atrage totuşi după sine unele riscuri. Este posibil ca studenţilor să le placă viaţa din Nord şi să nu se mai întoarcă acasă. În cele mai multe ţări din Lumea a Treia, fiecare student suficient de talentat pentru a studia în străinătate reprezintă o resursă naţională şi, de obicei, o investiţie mare în educaţia de bază şi secundară, care este pierdută dacă studentul nu se mai întoarce. Acelaşi lucru este valabil pentru profesioniştii (de exemplu, doctori) care emigrează mai târziu. Problema pierderii muncitorilor calificaţi în favoarea ţărilor mai bogate, denumită **exodul creierelor**, a împiedicat dezvoltarea economică în state precum India, Pakistan şi Filipine (de unde au emigrat mai multe asistente medicale decât cele care au absolvit liceul sanitar, în perioada 2000-2004). La extremă, mai mult de 80% dintre cetăţenii cu educaţie superioară din Haiti şi Jamaica trăiesc în străinătate.

Transferul de tehnologie se referă la achiziţionarea de tehnologie de către o ţară din Lumea a Treia (cunoştinţe, abilităţi, metode, proiecte şi echipament specializat) din surse străine, de obicei în asociere cu investiţii străine directe sau operaţiuni de afaceri similare. Un stat din Lumea a Treia îi poate permite unei corporaţii să producă anumite bunuri în ţară, în condiţii favorabile, dacă CMN-ul împărtăşeşte din cunoştinţele de tehnologie şi proiectare care stau în spatele produsului. Statul poate încerca să introducă proprii cetăţeni în management şi în forţa de muncă profesionistă

a fabricilor sau instalaţiilor create prin investiţii străine. Nu doar capitalul fizic se poate acumula în ţară, ci şi baza tehnologică asociată dezvoltării viitoare. Însă CMN-urile refuză uneori să împărtăşească tehnologia patentată.

Transferul de tehnologie se confruntă adesea cu dificultăţi atunci când stilul tehnologic al ţării-sursă nu se potriveşte nevoilor ţării-receptor. O bună potrivire a fost denumită *tehnologie adecvată*[22]. În particular, Uniunii Sovietice îi plăcea să creeze fabrica „cea mai mare din lume" într-o ramură oarecare şi avea tendinţa de a aplica aceeaşi abordare excesiv de centralizată asupra investiţiilor şi proiectelor de dezvoltare din Sudul global – precum uriaşul combinat siderurgic nigerian menţionat mai devreme. Mai mult, este posibil ca tehnologia care părea să fie folositoare birocraţilor de la Moscova să nu fie adecvată pentru o ţară-receptor; în 1960, sovieticii au trimis pluguri de zăpadă Guineii, o ţară tropicală[23].

Revoluţia verde – un transfer masiv de tehnologie agrară coordonat prin intermediul agenţiilor internaţionale – merită o menţiune specială.[24] Acest efort, care a început în anii '60, a transplantat o gamă de tehnologii agricole din ţările bogate către cele sărace – noi soiuri de seminţe, îngrăşăminte, tractoare în locul vehiculelor cu tracţiune animală şi aşa mai departe. (În prezent, recoltele modificate genetic constituie un subiect de maxim interes.) Revoluţia verde a sporit randamentul recoltelor într-un număr de ţări, în special în Asia, şi a făcut ca rezervele de hrană să ţină pasul cu creşterea populaţiei.

Cu toate acestea, a avut şi neajunsuri. Criticii au afirmat că revoluţia verde i-a făcut pe receptori să fie dependenţi de tehnologiile importate, cum ar fi tractoarele şi petrolul, că a dăunat mediului folosind pesticide şi îngrăşăminte şi că a subminat agricultura tradiţională (alungând mai mulţi oameni de pe pământuri către oraşe). Reacţiile ecologice la revoluţia verde – inclusiv apariţia rezistenţei la pesticide a insectelor – au dus la diminuări recente ale randamentului recoltelor, obligând la efectuarea unor schimbări[25]. De exemplu, în Indonezia, pesticidele introduse în timpul revoluţiei verzi au creat un tip de parazit rezistent al orezului şi au omorât prădătorii naturali ai parazitului. Pesticidele au poluat de asemenea rezervele de apă. Recunoscând nevoia de a adapta tehnologiile importate la nevoile locale, guvernul indonezian a interzis în 1986 cele mai multe pesticide şi a adoptat în schimb metode organice. În ultimii ani, Organizaţia pentru Alimentaţie şi Agricultură (FAO) a răspândit informaţii la sate despre controlul organic al pestei prin reprezentaţii teatrale tradiţionale. Utilizarea pesticidelor a scăzut masiv, iar producţia de orez a crescut.

Între timp, pe insula indoneziană Bali, „preoţii apelor" controlau în mod tradiţional distribuirea resurselor de apă rare către agricultură. În cadrul revoluţiei

---

22. Matthew J. Betz, Pat McGowan şi Rolf T. Wigand (ed.), *Appropriate Technology: Choice and Development*, Duke, 1984; Kelvin W. Willoughby, *Technology Choice: A Critique of the Appropriate Technology Movement*, Westview, Boulder, CO, 1990.
23. Robert Levgold, *Soviet Policy in West Africa*, Harvard, 1970, p. 124.
24. Mohammed Alauddin şi Clement Tisdell, *The „Green Revolution" and Economic Development: The Process and Its Development in Bangladesh*, St. Martin's, New York, 1991; John H. Perkins, *Geopolitics and the Green Revolution: Wheat, Genes, and the Cold War*, Oxford, 1997.
25. *Science*, 256, 22 mai 1992, p. 1140; *Science*, 257, 29 mai 1992, p. 1272.

verzi, asemenea practici au fost adesea respinse ca fiind absurdităţi superstiţioase şi au fost înlocuite cu scheme moderne de distribuire a apei. Însă preoţii apelor aveau mai multă experienţă în privinţa condiţiilor locale şi se bucurau de o mai mare legitimitate în rândul fermierilor locali decât experţii străini. Un antropolog american a creat un software grafic pe care „preoţii apei" îl puteau folosi pentru a dobândi informaţiile tehnice necesare fără a-şi sacrifica propria experienţă şi autoritate.

În anii '90, statele din Nord s-au concentrat asupra transferului de tehnologie care promovează *dezvoltarea ecologică durabilă* (vezi p. 544). Centrul Internaţional de Transfer al Tehnologiei Ecologice al Japoniei, sponsorizat de MITI, s-a pregătit pentru a instrui în decurs de zece ani 10.000 de persoane din ţările Lumii a Treia în conservarea energiei, controlul poluării şi alte tehnologii ecologice. Japonia este de asemenea gazda Centrului Internaţional de Tehnologie a Mediului, un proiect al Programului Naţiunilor Unite pentru Mediul Înconjurător (UNEP). Printre altele, Japonia speră că aceste proiecte vor încuraja ţările în curs de dezvoltare să aleagă tehnologia şi produsele japoneze[26].

Datoria Nord-Sud

Împrumutarea banilor este o alternativă la investiţiile străine ca modalitate de a obţine fonduri pentru a lansa un ciclu de acumulare economică. Dacă acumularea reuşeşte, ea produce suficient surplus pentru a returna împrumutul şi a păstra totuşi un profit. Împrumutul are mai multe avantaje. Menţine controlul în mâinile statului (sau ale debitorului local) şi nu impune sacrificii dureroase asupra cetăţenilor, cel puţin pe termen scurt.

Datoria are însă şi dezavantaje. Debitorul trebuie să returneze datoria – făcând plăţi regulate ale dobânzii şi returnând împrumutul în condiţiile stabilite. Plata datoriei reprezintă o cheltuială constantă din orice surplus generat de investirea banilor. În cazul investiţiilor străine directe, o societate care pierde bani este problema CMN-lui străin ; în privinţa datoriei, aceasta este problema statului debitor, care trebuie să găsească bani în altă parte. Adesea, un debitor trebuie să împrumute noi fonduri pentru a plăti vechile împrumuturi, adâncindu-se şi mai mult în datorii. Serviciul datoriei a creat un flux financiar net dinspre Sud către Nord în ultimii ani, întrucât Sudul a plătit miliarde în plus ca dobânzi către băncile şi guvernele din Nord faţă de ce a primit prin investiţii străine sau ajutoare pentru dezvoltare.

Eşecul de a face plăţile la timp, numit **neîndeplinire a obligaţiilor financiare**, este considerat o acţiune drastică, deoarece distruge încrederea creditorului şi are drept consecinţă blocarea viitoarelor împrumuturi. Decât să nu îşi îndeplinească obligaţiile financiare, debitorii încearcă o **renegociere a datoriei** – o reînnoire a termenilor în care să fie returnat împrumutul. Prin renegocierea datoriilor cu creditorii, debitorii au în vedere o schemă de plată acceptabilă pentru ambele părţi, încât să se menţină dirijarea cel puţin a unei părţi din bani către creditor. Dacă ratele

26. *Science*, 256, 22 mai 1992, p. 1145.

dobânzii au scăzut din momentul în care a fost contractat un împrumut, debitorul poate face refinanțări. Debitorii şi creditorii pot de asemenea negocia pentru a restructura o datorie modificând durata împrumutului (de obicei, prelungind perioada de returnare) sau celelalte condiții. Uneori, datoriile unui stat către alt stat sunt şterse în totalitate din motive politice - iertare de datorii -, aşa cum s-a întâmplat cu împrumuturile americane către Egipt după Războiul din Golf.

Datoria Lumii a Treia cuprinde mai multe tipuri de relații de creditare, toate fiind influențate de politica internațională. *Debitorul* poate fi o firmă privată sau o bancă dintr-o țară a Lumii a Treia, sau poate fi guvernul însuşi. Creditele acordate guvernului sunt ceva mai obişnuite deoarece creditorii consideră că este mai puțin probabil ca guvernul să nu îşi îndeplinească obligațiile financiare decât un debitor privat. Creditorul poate fi o bancă sau o companie privată, sau un stat (ambele sunt importante). De obicei, băncile insistă mai mult să primească plățile la timp şi sunt mai ferme în renegocierea datoriilor decât statele. Unele împrumuturi de la stat la stat se fac în termeni *concesionari* artificial favorabili, subvenționând în mod efectiv dezvoltarea economică în statul debitor.

În anii '70 şi anii '80, multe state din Sud au împrumutat sume foarte mari de la bănci şi de la statele din Nord, care au încurajat creditele. Adesea, creşterea anticipată nu s-a materializat. În statele exportatoare de petrol, precum Venezuela şi Mexic, de exemplu, scăderile de preț au redus câştigurile din exporturile de petrol cu care ele plănuiseră să returneze datoriile. Alte state exportatoare au descoperit că măsurile protecționiste din Nord, combinate cu încetinirea globală a economiei, le-au limitat posibilitățile de export. Uneori, fondurile împrumutate pur şi simplu nu au fost cheltuite cu înțelepciune şi au produs prea puțin surplus pentru a returna datoria.

Ca urmare, în anii '80, a izbucnit *o criză a datoriilor Lumii a Treia*, în special în America Latină[27]. Multe state din Lumea a Treia nu au putut genera suficiente venituri din export pentru a realiza serviciul datoriilor, cu atât mai puțin să le returneze - ca să nu mai vorbim de păstrarea unui oarecare surplus pentru a genera o acumulare locală susținută. Principalele state din Sudul global, cum ar Brazilia, Mexic şi India, au considerat datoria externă o povară extraordinară pentru dezvoltarea economiei. Deşi „criza" a trecut şi multe datorii au fost renegociate pe baza unor termene mai lungi, povara rămâne (vezi tabelul 13.1).

Renegocierea datoriilor a devenit o preocupare permanentă a statelor Lumii a Treia. Astfel de renegocieri sunt situații complexe de negociere internațională, asemeni celor asupra comerțului internațional sau a controlului armamentelor, dar cu mai mulți participanți. Diferiții creditori - bănci private sau state - încearcă să obțină cât de mult posibil, iar debitorul încearcă să facă presiuni pentru obținerea

27. Antonio Jorge şi Jorge Salazar-Carrillo (ed.), *The Latin American Debt*, St. Martin's, New York, 1992; Jeffry A. Frieden, *Debt, Development, and Democracy: Modern Political Economy and Latin America, 1965-1985*, Princeton, 1992. Miles Kahler (ed.), *The Politics of International Debt*, Cornell, 1986; York W. Bradshaw şi Ana-Maria Wahl, „Foreign Debt Expansion, the International Monetary Fund, and Regional Variation in Third World Poverty", *International Studies Quarterly*, 35 (3), 1991, pp. 251-272.

unor condiţii mai avantajoase. Dacă un guvern debitor acceptă termeni care sunt prea apăsători, îşi poate pierde popularitatea acasă ; cetăţenii şi politicienii din opoziţie îl pot acuza de trădare în favoarea străinilor, neocolonialiştilor şi aşa mai departe. Însă dacă guvernul debitor nu oferă suficient pentru a obţine acordul creditorilor, e posibil să eşueze şi să piardă mult la viitoarele împrumuri şi investiţii, ceea ce ar întârzia considerabil creşterea economică.

Tabelul 13.1. *Datoria în Sudul global, 2005*

Regiune	Datoria externă		Serviciu anual al datoriei	
	Miliarde USD	% din PIB[a]	Miliarde USD	% din exporturi
America Latină	800	36%	140	26%
Asia	800	23%	100	7%
Africa	300	39%	30	11%
Orientul Mijlociu	300	34%	40	7%
Total „Sud"	2.200	33%	310	13%

Sursa : FMI, *Statistical Appendix to World Economic Outlook*, septembrie 2005, pp. 266-267.
a) PIB nu este calculat la paritatea puterii de cumpărare.
Notă : Regiunile nu sunt exact cele la care se face referire în alte părţi din această carte. Aici, Africa include Africa de Nord, Asia include China.

Pentru creditori, renegocierea datoriilor implică o problemă a bunurilor colective : toţi trebuie să cadă de acord asupra condiţiilor renegocierii, însă fiecare este de fapt interesat doar să-şi primească banii înapoi. Pentru a rezolva această problemă, statele creditoare se întâlnesc periodic în cadrul **Clubului de la Paris**, iar creditorii privaţi sub egida **Clubului de la Londra**, pentru a-şi stabili condiţiile. În ianuarie 2005, Clubul de la Paris a oferit o îngheţare a datoriilor (o oprire temporară a plăţilor) ţărilor afectate de valul tsunami distrugător din decembrie 2004.

Prin astfel de renegocieri şi prin anularea corespunzătoare a datoriilor de către bănci, statele Lumii a Treia au evitat în mare parte neîndeplinirea obligaţiilor financiare. Unele ţări mari au ameninţat cu neîndeplinirea acestora – sau chiar cu determinarea unei coaliţii a statelor Lumii a Treia, astfel încât să întârzie simultan plăţile – însă au renunţat la asemenea ameninţări. Cu toate acestea, în 2001, Argentina a întârziat cu plata datoriilor. Până atunci, instituţiile financiare se adaptaseră psihologic la realitatea că Argentina nu-şi putea plăti datoria, astfel încât neîndeplinirea obligaţiilor financiare nu a provocat o panică prea mare. Într-adevăr, Argentina a recuperat şi în 2005 a oferit creditorilor săi o variantă definitivă de rambursare ce prevedea returnarea a mai puţin de 30 de cenţi la un dolar. Cei mai mulţi au acceptat-o, demonstrând poziţia puternică a Argentinei, în ciuda eşecului ei anterior. Totuşi neîndeplinirea obligaţiilor financiare reprezintă o cale riscantă, din cauza naturii integrate a economiei mondiale, a nevoii de investiţii străine şi de comerţ exterior pentru acumularea bogăţiei şi a riscurilor de a stârni confruntări internaţionale. Iar creditorii s-au dovedit, în general, dispuşi să amortizeze pierderile şi să nu împingă un debitor în prăpastie, riscând instabilitatea financiară.

În ciuda stabilizării, statele Lumii a Treia nu au rezolvat încă problema datoriilor. Aşa cum se vede în tabelul 13.1, Sudul are de plătit două trilioane de dolari ca datorii externe şi plăteşte aproximativ 300 de miliarde pe an pentru serviciul acelei datorii. Serviciul datoriei (în valută forte) absoarbe în America Latină - regiunea cea mai afectată - mai mult de o treime din venitul total în valută forte obţinut din export. Datoria Africii atinge 40% din PIB-ul anual al regiunii. Unele state din Asia sunt şi ele vulnerabile la problemele legate de datorii.

În ultimii ani, activiştii şi ONG-urile au cerut o extindere a iertării de datorii a ţărilor celor mai sărace, dintre care majoritatea se află în Africa. Criticii afirmă că astfel de anulări nu au făcut decât să pună mai mulţi bani în buzunarelor guvernelor corupte şi inepte. Însă în 2004, Marea Britanie a promis aproape 200 de milioane de dolari pe an pentru diminuarea datoriilor şi a îndemnat alte ţări occidentale să contribuie. Ca răspuns la acest îndemn şi cu un bilanţ reuşit al scutirii bilaterale de datorii totalizând zeci de miliarde de dolari în ultimii ani, membrii G-7 au căzut de acord în 2005 asupra unui nou plan de eliminare a tuturor datoriilor către Banca Mondială şi FMI a 37 de ţări foarte sărace - înjumătăţind aproape datoria acestora, estimată la cca 200 de miliarde de dolari. Ştergerea primelor 40 de miliarde, datorate de 18 ţări, a început în 2006. FMI avea în vedere un plan controversat de reevaluare a posesiunilor sale în aur (estimate în prezent la 8 miliarde de dolari, dar valorând de zece ori mai mult la preţul pieţei) ca sursă de finanţare pentru această degrevare de datorii.

Condiţionalitatea FMI

Fondul Monetar Internaţional (FMI) şi Banca Mondială au o vastă rezervă de capital de la statele membre (vezi „Banca Mondială şi FMI" la p. 461). Acest capital joacă un rol important în finanţarea etapelor de început ale acumulării în statele Lumii a Treia şi în ajutorarea ţărilor în curs de dezvoltare să depăşească scurte perioade de mare dificultate. Şi, fiind mai degrabă o entitate politică decât o bancă, FMI poate face ca fondurile să fie disponibile în condiţii favorabile.

FMI nu oferă bani la întâmplare. Analizează planurile economice şi politicile statelor Lumii a Treia, refuzând acordarea împrumuturilor până când apreciază că se aplică politicile corecte. Apoi oferă împrumuturi pentru a sprijini statele în procesul de tranziţie către implementarea politicilor pe care le-a aprobat. FMI transmite de asemenea semnale importante creditorilor şi investitorilor privaţi. Acceptarea de către Fondul a planurilor economice ale statului reprezintă „ştampila de aprobare" pe care o folosesc bancherii şi CMN-urile pentru a aprecia cât de înţelept este să investească în acel stat. Aşadar, FMI exercită o mare putere de influenţare a politicilor economice ale statelor Lumii a Treia.

Un acord pentru a oferi fonduri sub formă de împrumut cu condiţia ca anumite politici guvernamentale să fie adoptate se numeşte acord de **condiţionalitate FMI**; implementarea acestor condiţii este denumită *program de ajustare structurală*[28].

---

28. Biplab Dasgupta, *Structural Adjustment, Global Trade, and the New Political Economy of Development*, Zed/St. Martin's, New York, 1999; David E. Sahn, Paul A. Dorosh şi Stephen

Zeci de state ale Lumii a Treia au semnat astfel de acorduri cu Fondul în ultimele două decenii. Condiţiile asupra cărora insistă FMI sunt, de obicei, dureroase pentru cetăţeni (şi, prin urmare, pentru politicienii locali). Fondul solicită ca inflaţia să fie adusă sub control, ceea ce necesită reducerea cheltuielilor publice şi reducerea deficitelor bugetare. Aceste metode adesea duc la creşterea şomajului şi impun ca subvenţiile pentru alimente şi pentru bunurile de bază să fie reduse sau eliminate. Consumul pe termen scurt este micşorat în favoarea investiţiilor pe termen mai lung. Surplusul trebuie concentrat pentru a achita datoria şi pentru a investi într-o nouă acumulare de capital. FMI doreşte să se asigure că banii oferiţi ca împrumut unei ţări nu sunt cheltuiţi pentru scopuri populare din punct de vedere politic, dar neprofitabile economic (precum subvenţionarea alimentelor). Vrea să se asigure că inflaţia nu va anula progresul înregistrat şi că economia este suficient de stabilă pentru a atrage investiţii. În plus, pretinde luarea unor măsuri pentru a reduce corupţia.

Din cauza suferinţei pricinuite de acordul de condiţionalitate – şi într-o anumită măsură de orice acord de renegociere a datoriilor –, asemenea înţelegeri sunt adeseori nepopulare în Sudul global[29]. În mai multe ocazii, un acord de condiţionalitate a provocat manifestaţii de stradă, cerându-se reintroducerea subvenţiilor pentru alimente, benzină şi alte bunuri esenţiale.

PERSPECTIVE POLITICE

Preşedintele Egiptului, Hosni Mubarah

PROBLEMA *Cum să echilibrezi cerinţele actorilor interni cu cele ale instituţiilor financiare internaţionale.*

CONTEXTUL Imaginaţi-vă că sunteţi preşedintele Egiptului. Economia ţării nu este în cea mai bună stare. Rata şomajului este ridicată, ajungând la aproximativ 10 procente. Creşterea economică a fost stabilă, dar lentă, rămânând în jur de 3% mai mulţi ani la rând. Dată fiind populaţia densă şi în creştere, mulţi consideră că această rată este mult prea mică. Ţara dumneavoastră este împovărată de o datorie considerabilă – care era în 2003 de 30 de miliarde de dolari.

Cu toate acestea, în ultimii ani, guvernul a început să iniţieze noi reforme economice. Condus de un nou grup de lideri tineri (inclusiv fiul dumneavoastră), guvernul vinde investitorilor privaţi mai multe întreprinderi şi bănci, proprietate de stat. În plus, legile care reglementează cine poate deţine companii sunt relaxate permiţând CMN-urilor să investească în Egipt.

D. Younger, *Structural Adjustment Reconsidered: Economic Policy and Poverty in Africa*, Cambridge, 1997; Richard Peet, *Unholy Trinity: The IMF, World Bank and WTO*, Zed Books, New York, 2003; Stanley Fischer, *IMF Essays in a Time of Crisis: The International Financial System, Stabilization, and Development*, MIT, 2004; David Vines şi Christopher L. Gilber, *The IMF and its Critics: Reform of Global Finance Architecture*, Cambridge, 2004.

29. Stephan Haggard şi Robert R. Kaufman (ed.), *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*, Princeton, 1992; James R. Vreeland, *The IMF and Economic Development*, Cambridge, 2003.

Actorii internaţionali au lăudat aceste măsuri de reformă. Fondul Monetar Internaţional (FMI) şi Banca Mondială au ridicat în slăvi planurile dumneavoastră economice şi au sugerat un ritm accelerat de reformă.
În trecut, aţi fost cu mult mai prudent în abordarea reformei economice. Companiile proprietate de stat au o mare importanţă politică pentru dumneavoastră deoarece angajează un număr mare de egipteni. Dacă nu ar exista aceste ramuri industriale, rata şomajului ar fi mult mai mare decât în prezent. Atunci când aceste industrii vor fi privatizate, este probabil ca mulţi angajaţi să fie concediaţi.
Deja privatizarea care a avut loc a fost nepopulară. Ca să vă revanşaţi pentru noile valuri de şomeri, aţi mărit subvenţiile la alimente. Totuşi, aceste măriri au dus la o datorie publică mai ridicată, întrucât costă guvernul miliarde de dolari. În 2004, deficitul bugetar a depăşit 8 miliarde de dolari, ceea ce a necesitat noi împrumuturi de la FMI.
Consideraţi totuşi aceste subvenţii şi aceste industrii proprietate de stat ca un instrument important pentru asigurarea stabilităţii politice a guvernului. Sunteţi din ce în ce mai mult confruntat cu cereri de reformă politică, inclusiv organizarea de alegeri şi legalizarea partidelor islamice (pe care le-aţi scos în trecut în afara legii). Programele asociate cu FMI au dus la revolte şi tulburări publice.

SCENARIUL Acum imaginaţi-vă că după un an economic deosebit de dificil (din cauza unei scăderi a activităţii economice mondiale) trebuie să reveniţi la FMI pentru alte împrumuturi. Însă FMI pretinde continuarea reformei economice ca o condiţie pentru noile împrumuturi. Negociatorii FMI apreciază eforturile depuse până în prezent, dar vă îndeamnă să mergeţi mai departe. Ei cer un grad mai mare de privatizare şi stoparea subvenţiilor pentru alimente.
Respingerea cerinţelor FMI riscă blocarea împrumuturilor, ceea ce ar ameninţa stabilitatea economică a ţării şi ar îndepărta investitorii străini. Privatizarea şi reforma par într-adevăr să îmbunătăţească mediul de investiţii din ţara dumneavoastră, care vă sprijină puternic economia.
Acceptarea condiţiilor FMI implică totuşi un mare risc politic. Privatizarea va duce la şomaj, în timp ce o blocare a subvenţiilor pentru alimente va spori subnutriţia şi va duce la intensificarea nemulţumirii faţă de regimul dumneavoastră.

CE POLITICĂ ALEGEŢI Adoptaţi în continuare reforme, sperând să daţi vina pe FMI pentru conflictele economice cu populaţia? Refuzaţi împrumuturile de la FMI şi căutaţi o sursă alternativă de împrumut? Cum echilibraţi nevoile dumneavoastră interne cu cerinţele instituţiilor economice şi ale investitorilor străini?

Sub o asemenea presiune, guvernele s-au retras uneori din acord sau şi-au încălcat promisiunile. Din când în când, guvernele au fost răsturnate. Alegerea era şi mai dificilă la începutul anilor '90 pentru o ţară precum Perú, unde sărăcia maselor făcea ca guvernul să se confrunte cu un violent război de gherilă declanşat de extrema stângă.

În Egipt, unde se foloseşte acelaşi cuvânt şi pentru pâine, şi pentru viaţă, pâinea ieftină este vitală pentru stabilitatea politică, cel puţin din punctul de vedere al guvernului. Morile proprietate de stat şi o subvenţie anuală de 750 de milioane de dolari asigură o rezervă de pâine la o treime din costul său real, pentru populaţia

numeroasă şi săracă a Egiptului. Aceste costuri denaturează piaţa liberă, încurajând egiptenii să mănânce (şi să arunce) mai multă pâine decât ar face-o în alte condiţii şi crescând importul de grâu la mai mult de un miliard de dolari pe an. Dar atunci când guvernul a încercat să mărească preţul pâinii în 1977, revoltele stradale au făcut obligatorie abandonarea măsurii. Guvernul a modificat în schimb, în mod subtil, dimensiunile şi compoziţia pâinii, iar în 1996 a început să amestece în secret făina de porumb, mai ieftină, cu făina de grâu de la morile proprietate de stat.

Formula FMI pentru stabilitate şi succes este remarcabil de universală, de la o ţară la alta. Când FMI a negociat termenii pentru ajutorul economic către Rusia şi fostele republici sovietice la începutul anilor '90, ei au fost similari cu cei pentru orice ţară a Lumii a Treia: reducerea inflaţiei, micşorarea cheltuielilor guvernamentale, combaterea corupţiei. Criticii FMI susţin că acesta nu îşi adaptează programul în mod adecvat pentru a ţine cont de diferenţele dintre condiţiile culturale şi economice din diferite state. (Statele Unite nu s-ar califica pentru ajutorul FMI din cauza deficitelor guvernamentale.)

Sudul şi regimurile economice internaţionale

Din cauza nevoii de capital şi a bogăţiei create de comerţul internaţional, majoritatea statelor din Lumea a Treia consideră că dezvoltarea lor economică viitoare se bazează pe o strânsă interconexiune cu economia mondială, nu pe autarhia naţională sau pe comunităţile economice regionale. Statele sărace trebuie să respecte regulile incluse în regimurile economice internaţionale (vezi capitolele 8 şi 9).

Regimul comercial al OMC tinde să lucreze împotriva statelor sărace în comparaţie cu cele industrializate. Un regim al liberului schimb face mai dificilă sarcina statelor sărace de a proteja industriile incipiente cu scopul de a realiza o acumulare de capital autosuficientă. Acest regim forţează competiţia cu statele mai avansate din punct de vedere tehnologic. Un stat sărac poate fi competitiv doar în nişele caracterizate de salarii mici şi capital redus – în special cele care folosesc resursele naturale care sunt rare în Nord, cum ar fi agricultura tropicală, industriile extractive (mineritul şi forajul) şi textilele.

Totuşi, aceste sectoare economice în care statele Lumii a Treia deţin avantaje comparative pe pieţele mondiale – în special agricultura şi textilele – au fost în mare parte excluse din regulile comerciale ale GATT (vezi p. 426). GATT s-a concentrat în schimb pe comerţul liber cu bunuri prelucrate, în care statele din Nord au avantaje comparative. Ca urmare, unele state din Lumea a Treia au descoperit că se aştepta de la ele să-şi deschidă pieţele interne pentru produsele străine, împotriva cărora industriile interne nu sunt competitive, şi în acelaşi timp să asiste la excluderea propriilor produse de export de pe pieţele străine. Actualele negocieri ale OMC încearcă să remedieze această nedreptate.

O altă critică îndreptată împotriva OMC se concentrează asupra sistemului de dispută comercială, unde statele pot înainta plângeri referitoare la practicile comerciale incorecte. Judecarea unor asemenea dispute legale poate costa milioane de dolari

pentru a fi judecate, necesitând avocaţi şi un personal numeros la sediul OMC de la Geneva. Puţine state din Sudul global îşi pot permite acest proces legal şi, din acest motiv, puţine dintre ele îl folosesc pentru a-şi ajuta propriile industrii să înlăture barierele comerciale incorecte. Amintiţi-vă că şi în cazul în care un stat câştigă disputa la OMC, câştigă numai dreptul de a aplica tarife asupra ţării care l-a lezat, într-o valoare egală. Pentru statele mici, această revanşă poate cauza la fel de mult rău propriei economii, ca şi economiei statului ce a generat conflictul.

Pentru a compensa aceste inechităţi şi pentru a ajuta statele Lumii a Treia să folosească comerţul pentru a-şi spori creşterea economică, OMC are un sistem generalizat de preferinţe (vezi p. 427). Acestea şi alte măsuri – precum convenţiile de la Lomé prin care statele UE au relaxat tarifele asupra bunurilor Lumii a Treia – constituie excepţii de la regulile generale ale comerţului, menite să dea asigurări că participarea la comerţul mondial avansează, şi nu împiedică dezvoltarea Lumii a Treia[30]. Cu toate acestea, criticii pretind că statele Lumii a Treia sunt păgubaşii de pe urma regimului comercial general la nivel mondial.

În deceniul trecut, o coaliţie a grupurilor activiste americane a acuzat Banca Mondială că sprijină regimurile autoritare şi subscrie la proiecte uriaşe de infrastructură care îi dezrădăcinează pe oamenii săraci. Criticii declară că portofoliul de împrumuturi ale Băncii Modiale către Sudul global, totalizând peste 100 de miliarde de dolari, este mai mult un impediment decât un ajutor pentru o veritabilă dezvoltare. Oficialii Băncii răspund că, în ciuda câtorva greşeli, banca şi misiunile sale sunt solide.

Poziţia fragilă a Sudului în regimurile economice internaţionale reflectă rolul puterii în RI. Nordul, deţinând aproape două tremi din averea lumii, are în mod evident mai multă putere – factori de influenţare mai eficienţi – decât Sudul. Decalajul global de putere este accentuat de faptul că Sudul este împărţit în mai mult de o sută de actori, în timp ce puterea Nordului este concentrată în opt state mari (membrii G-8). Astfel, când au fost create regulile economiei mondiale după cel de-al Doilea Război Mondial şi pe măsură ce ele au fost rescrise şi adaptate de-a lungul anilor, principalii actori care au conturat rezultatul au fost câteva state industrializate mari.

Ţările din Sud au reacţionat în mai multe moduri la aceste probleme asociate cu regimurile economice mondiale. În anii '70, OPEC a modificat termenii comerciali pentru petrol – aducând capitaluri uriaşe pentru ţările exportatoare. Unele state ale Lumii a Treia au sperat că asemenea reuşite s-ar putea repeta şi în cazul altor mărfuri, ducând la câştiguri mari pentru Sudul global, însă acestea nu s-au materializat (vezi „Cartelurile" la p. 435, şi „Mineralele, Pământul, Apa" la p. 568).

De asemenea, în anii '70, multe state sărace şi cu venituri medii au încercat să formeze o vastă coaliţie politică în sprijinul restructurării economiei mondiale astfel încât tranzacţiile economice Nord-Sud să devină mai favorabile Sudului. O întrunire la vârf a mişcării nealiniate (vezi p. 139) în 1973 a cerut pentru prima dată o **Nouă Ordine Economică Internaţională (NOEI)**[31]. Esenţială pentru NOEI era o modificare

---

30. Diana Tussie şi David J. Glover (ed.), *The Developing Countries in World Trade : Policies and Bargaining Strategies*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1993 ; John Ravenhill, *Collective Clientelism : The Lomé Conventions and North-South Relations*, Columbia, 1985.

a condiţiilor comerciale, astfel încât să favorizeze materiile prime în comparaţie cu bunurile prelucrate. Propunerea viza de asemenea promovarea industrializării în Sudul global şi mărirea ajutorului de dezvoltare din partea Nordului.

Noua ordine economică internaţională nu a devenit niciodată mai mult decât o chemare la unitate pentru Sudul global, parţial din cauza lipsei de putere a Sudului şi parţial din cauza faptului că decalajele din Sud au creat interese divergente între statele din zonă. În anii '80, termenii comerciali s-au înrăutăţit şi mai mult pentru exportatorii de materii prime, iar dezvoltarea economică a încetinit în mare parte din Sudul global. Însă în China şi în alte câteva state asiatice, s-a accelerat.

Ţările din Sud continuă să urmărească propunerile de a restructura comerţul mondial pentru a fi în folosul Sudului. Aceste eforturi se fac în prezent în principal prin intermediul *Conferinţei Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare* (*UNCTAD*), care se întruneşte periodic, dar căreia îi lipseşte puterea de a implementa schimbări majore în relaţiile economice Nord-Sud[32]. Încercările de a promova comerţul Sud-Sud (reducând dependenţa de Nord) s-au dovedit în mare parte ineficace. Cu toate acestea, preşedintele Braziliei, care a vizitat China în 2004, s-a referit recent la comerţul China-Brazilia, care a crescut de patru ori în perioada 1999-2003, ca la o „paradigmă a cooperării Sud-Sud"[33]. Şi continuă eforturile de intensificare a cooperării şi solidarităţii în Sudul global prin intermediul unei diversităţi de grupuri precum mişcarea nealiniată şi ONU[34]. Cu toate acestea, asemenea eforturi nu au reuşit să reducă dependenţa Sudului de ajutorul Nordului.

Ajutorul extern

Ajutorul extern (sau *ajutor de dezvoltare în străinătate*) constă în bani sau un alt tip de sprijin pus la dispoziţia statelor Lumii a Treia pentru a le ajuta să accelereze dezvoltarea economică sau pur şi simplu să facă faţă nevoilor umanitare elementare[35]. Împreună cu activităţile economice comerciale care tocmai au fost analizate (investiţii

31. Craig N. Murphy, *The Emergence of the NIEO Ideology*, Westview, Boulder, CO, 1984; Johan Galtung, *The North/South Debate: Technology, Basic Human Needs, and the New International Economic Order*, Institute for World Order, New York, 1980.
32. Marc Williams, *Third World Cooperation: The Group of 77 in UNCTAD*, St. Martin's, New York, 1991; Thomas G. Weiss, *Multilateral Development Diplomacy in UNCTAD*, St. Martin's, New York, 1986.
33. Larry Rohter, „China Widens Economic Role in Latin America", *The New York Times*, A1, 20 noiembrie 2004.
34. Shelia Page, *Regionalism Among Developing Countries*, Palgrave, New York, 2000; Steen Folke, Niels Fold şi Thyge Enevoldsen, *South-South Trade and Development: Manufacturers in the New International Division of Labour*, St. Martin's, New York, 1993; H. Michael Erisman, *Pursuing Postdependency Politics: South-South Relations in the Caribbean*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1992.
35. Michael O'Hanlon şi Carol Graham, *A Half Penny on the Federal Dollar: The Future of Development Aid*, Brookings, Washington, DC, 1997; Steven W. Hook, *National Interest and Foreign Aid*, Lynne Rienner, Boulder, CO, 1995; David H. Lumsdaine, *Moral Vision in International Politics: The Foreign Aid Regime, 1949-1989*, Princeton, 1993.

și împrumuturi), ajutorul extern este o a doua principală sursă de bani pentru dezvoltarea Lumii a Treia. Aceasta acoperă o diversitate de programe – de la voluntari la pachete guvernamentale.

Diversele tipuri de ajutoare pentru dezvoltare au scopuri diferite. Unele sunt umanitare, unele sunt politice, iar altele sunt menite să creeze avantaje economice viitoare pentru cel care le oferă (aceste scopuri adesea se suprapun). Statul sau organizația care oferă ajutorul se numește *donator*. Statul sau organizația care îl primește este *destinatarul*. Ajutorul extern creează sau extinde o relație între donator și destinatar, care este simultan politică și culturală, precum și economică[36]. Ajutorul extern poate fi o formă de putere prin care donatorul caută să îl influențeze pe destinatar, sau poate fi o formă de interdependență în care donatorul și destinatarul creează un schimb reciproc benefic.

Tiparele de ajutor extern

Majoritatea ajutoarelor externe provin de la guvernele din Nord. Donațiile private totalizează o sumă mai mică, deși uneori este semnificativă. În 1997, de exemplu, Ted Turner a promis un miliard de dolari pentru programele ONU, George Soros a alocat sau a promis aproape două miliarde de dolari pentru a ajuta Rusia și alte țări (vezi pp. 454-455), iar fundația lui Bill Gates a contribuit cu sute de milioane de dolari anual la campaniile mondiale pentru sănătate.

Tabelul 13.2 enumeră principalii donatori pentru cele 80 de miliarde de dolari ajutor guvernamental extern furnizat în 2004. Mai mult de 90% din ajutorul guvernamental provine de la **Comitetul de Asistență pentru Dezvoltare (CAD)**, care este format din state din Europa Occidentală, America de Nord și Japonia/Pacific. Câteva țări arabe exportatoare de petrol oferă și ele ajutor extern pentru dezvoltare, iar în 2003 economiile în tranziție au devenit un „exportator" net de ajutor financiar. Trei pătrimi din ajutorul guvernelor țărilor CAD merge direct la guvernele din Sudul global ca **ajutor bilateral** de la stat la stat; restul merge la ONU sau la alte agenții ca **ajutor multilateral**.

Țările CAD și-au stabilit scopul de a contribui cu 0,7% din PIB ca ajutor extern, dar oferă mai puțin de jumătate din această sumă. Doar Norvegia, Suedia, Danemarca, Olanda și Luxemburg își îndeplinesc ținta. În realitate, Oxfam International a relatat recent că ajutorul țărilor industrializate a scăzut de la 0,48% din venitul cumulat în perioada 1960-1965 la 0,34% în perioada 1980-1985 și apoi la 0,24% în 2003[37].

36. Margee M. Ensign, *Doing Good or Doing Well ? Japan's Foreign Aid Program*, Columbia, 1992 ; Davis B. Bobrow și Mark A. Boyer, „Bilateral and Multilateral Foreign Aid : Japan's Approach in Comparative Perspective", *Review of International Political Economy*, 3 (1), 1996, pp. 95-121.

37. Oxfam International, *Paying the Price : Why Rich Countries Must Invest Now in a War on Poverty*, Oxford, UK, 2005, p. 6.

Statele Unite oferă cel mai mic procentaj din PIB - mai puţin de două zecimi dintr-un procent - dintre toate cele 30 de state ale Occidentului industrializat care formează OECD. Ca ajutor economic oferit în total (aproape 20 de miliarde de dolari), Statele Unite şi-au recâştigat recent poziţia înaintea Japoniei (care a redus considerabil ajutorul extern la mai puţin de 9 miliarde de dolari). Germania, Marea Britanie şi Franţa dau fiecare aproximativ 5,5 miliarde de dolari. Din 1992 până în 1995, ajutorul extern american a scăzut la aproape jumătate, dar de atunci a început să revină încet la nivelele anterioare. Aceasta şi alte diminuări au scăzut substanţial în anii '90 totalul mondial al ajutorului extern. După atacurile teroriste din 2001, Marea Britanie a propus o creştere cu 50 de miliarde de dolari a ajutorului extern, dublând aproape nivelele actuale, pentru a atenua sărăcia care alimentează extremismul, iar Statele Unite şi-au mărit considerabil bugetul de ajutoare. În 2002, starul rock Bono l-a invitat pe secretarul Trezoreriei americane, O'Neill, într-o călătorie de două săptămâni prin Africa, pentru a susţine creşterea ajutorului extern din partea Americii. O'Neill şi-a pierdut postul ceva mai târziu în acel an, însă bugetul american pentru ajutor extern s-a mărit cu mai bine de 15 procente în perioada 2003-2005.

Tabelul 13.2. *Cine oferă ajutor ?*
Ajutor extern, 2004

Donatorul	Ajutorul oferit	
	Miliarde de dolari	% din PIB[a]
Total la nivel mondial	80,0	0,2%
Total G-7	57,6	0,2%
Statele Unite	19,7	0,2%
Japonia	8,9	0,2%
Franţa	8,5	0,4%
Germania	7,5	0,3%
Marea Britanie	7,9	0,4%
Italia	2,5	0,2%
Canada	2,6	0,3%
Olanda	4,2	0,7%
Suedia	2,7	0,8%
Danemarca	2,0	0,9%
Norvegia	2,2	0,9%
Alte ţări din „Nord"	9,2	
Ţările arabe	2,0	

Sursa : United Nations, *World Economics and Social Survey 2005*, United Nations, New York, 2004, pp. 170-172. Evaluări ONU pe baza datelor OECD ; numai ajutorul guvernamental
a) PIB nu este calculat la paritatea puterii de cumpărare.

Tipurile de ajutor

Ajutorul bilateral ia o varietate de forme. *Subvenţiile* sunt fonduri oferite gratuit unui stat destinatar, de obicei pentru un anumit scop. *Cooperarea tehnică* se referă la subvenţii oferite, mai curând, sub formă de expertiză într-un anumit proiect decât pur şi simplu bani sau bunuri. *Creditele* sunt subvenţii care pot fi folosite pentru a cumpăra anumite produse de la statul donator. De exemplu, Statele Unite oferă regulat credite care pot fi folosite pentru a cumpăra cereale americane. Dacă oamenii dintr-o ţară destinatar se obişnuiesc cu produsele din statul donator, este posibil să cumpere în viitor aceleaşi produse.

Împrumuturile sunt fonduri oferite pentru a contribui la dezvoltarea economică, fonduri ce trebuie să fie returnate din surplusul generat de procesul de dezvoltare (şi acestea sunt adesea legate de cumpărarea de produse de la statul donator). Spre deosebire de împrumuturile comerciale, împrumuturile de dezvoltare de la guvern la guvern se fac adesea în termeni favorabili destinatarului, cu perioade de returnare lungi şi rate mici ale dobânzii. Deşi constituie tot o obligaţie a ţării destinatar, asemenea împrumuturi sunt relativ uşor de returnat.

Garanţiile la împrumuturi, care sunt folosite doar în mod ocazional, constituie promisiuni făcute de către statul donator de a susţine împrumuturile comerciale către destinatar. Dacă statul destinatar achită ratele unor astfel de datorii şi le returnează în cele din urmă, nu există nici o cheltuială pentru donator. Însă dacă destinatarul nu poate face plăţile, donatorul trebuie să intervină şi să acopere datoriile. O garanţie la împrumut îi permite statului destinatar să împumute bani la o rată mai mică a dobânzii de la băncile comerciale (deoarece riscul pentru bancă este mult mai mic).

Ajutorul militar nu este inclus în mod normal în ajutorul de dezvoltare, dar într-un sens larg face parte din această categorie. Este vorba despre bani care circulă dinspre Nord către Sud, de la un guvern la altul şi aduc un plus de valoare economiilor din Sudul global. Dacă o ţară îşi formează o armată de anumite dimensiuni, obţinerea gratuită de armament de la statul donator va disponibiliza o sumă care poate fi folosită în alte domenii ale economiei. Cu toate acestea, dintre toate formele de ajutor de dezvoltare, ajutorul militar este cu siguranţă una dintre cele mai puţin eficiente şi cele mai înclinate să împiedice în loc să contribuie la dezvoltarea economică. Este de asemenea îndreptat aproape în exclusivitate către alianţele politice, şi nu către nevoile reale de dezvoltare.

Principala agenţie care împarte ajutor economic extern din partea SUA (exceptând ajutorul militar) este *Agenţia SUA pentru Dezvoltare Internaţională* (*USAID*) a Departamentului de Stat, care lucrează în principal prin intermediul ambasadei americane din fiecare ţară destinatară. Principalii beneficiari ai ajutorului extern american sunt Israelul, Egiptul şi Turcia - toţi aliaţi strategici în instabilul Orient Mijlociu. La fel ca şi alte mari puteri, Statele Unite folosesc promisiunea de ajutor extern sau ameninţarea de a-l sista, ca factor de influenţare în negocierile politice cu destinatarii. De exemplu, când Pakistanul a continuat la sfârşitul anilor '80 un program de înarmare nucleară, în ciuda avertismentelor americane, un considerabil flux de

ajutoare americane a fost oprit. Apoi, când Pakistanul a sprijinit în 2001 acţiunile militare americane în Afganistanul vecin, asistenţa a fost reluată. Statele Unite au blocat uneori ajutorul extern pentru a protesta faţă de încălcarea drepturilor omului de către armată.

Corpul Păcii al SUA asigură voluntari pentru ajutorul tehnic de dezvoltare în statele Lumii a Treia. Aceştia lucrează la cererea şi după indicaţiile statului-gazdă, dar primesc o indemnizaţie de la guvernul american. Înfiinţat de preşedintele Kennedy în 1961, Corpul Păcii trimite în prezent în jur de 7.000 de voluntari în 72 de ţări, unde iau parte la proiecte care afectează aproape un milion de oameni. Este un program la scară mică, însă unul care intensifică contactele între persoane.

În cazul ajutorului extern, donatorul trebuie să aibă permisiunea guvernului destinatar pentru a opera în ţară. Acest lucru face trimitere la suveranitatea naţională şi la istoria colonialismului. Guvernele au dreptul de a controla distribuirea ajutorului şi prezenţa lucrătorilor străini pe teritoriul lor. Principiul este încălcat doar ocazional, ca atunci când SUA şi aliaţii săi au oferit ajutor kurzilor irakieni împotriva dorinţelor guvernului irakian, ca urmare a Războiului din Golf. Este posibil ca normele internaţionale să înceapă să se modifice în această privinţă, iar ajutorul umanitar pe termen scurt să fie considerat un drept care nu ar trebui să fie supus vetoului guvernamental.

Programele ONU

Cea mai mare parte a ajutorului multilateral pentru dezvoltare se desfăşoară prin intermediul *programelor ONU*. Locul acestor programe în structura ONU este descris în capitolul 7 (vezi p. 342). Fluxul general de ajutoare prin intermediul ONU este coordonat de **Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD)**, care dirijează 5.000 de proiecte în acelaşi timp în toată lumea (concentrându-se în special pe ajutorul tehnic pentru dezvoltare). Alte programe ONU se focalizează pe concentrarea de capital, transferul de tehnologie şi dezvoltarea abilităţilor forţei de muncă pentru industria prelucrătoare. UNIDO lucrează pentru industrializare, UNITAR asupra instruirii şi cercetării. Dar majoritatea programelor ONU – precum UNICEF, UNFPA, UNESCO, OMS şi altele – se concentrează pe asigurarea nevoilor elementare.

Programele ONU au trei avantaje în promovarea dezvoltării economice. Unul este acela că guvernele şi cetăţenii tind să perceapă ONU ca pe un prieten al Sudului global, şi nu ca pe o forţă străină, o ameninţare la adresa suveranităţii sau un memento al colonialismului. Organizaţia poate mobiliza uneori experţi tehnici şi voluntari din alte ţări ale Lumii a Treia, astfel încât oamenii care vin în ajutor să nu arate ca nişte colonialişti europeni albi. O echipă formată din personal medical egiptean făcând parte dintr-un program ONU poate fi acceptată mai uşor într-o ţară africană decât voluntarii francezi sau britanici, oricât de bine intenţionaţi ar fi aceştia.

În al doilea rând, este mai probabil ca personalul ONU să ia decizii potrivite datorită propriei experienţe. Membrii misiunilor Naţiunilor Unite care provin din Sudul global sau care au lucrat în alte ţări sărace din respectiva regiune pot fi mai sensibili la condiţiile locale şi la capcanele ajutorului pentru dezvoltare decât sunt voluntarii din ţările bogate.

Un al treilea avantaj este acela că ONU îşi poate organiza ajutorul la scară globală, dând prioritate proiectelor şi evitând duplicarea şi reinventarea roţii în fiecare stat. În privinţa câtorva aspecte - precum lupta împotriva SIDA sau integrarea obiectivelor de dezvoltare cu protecţia mediului - nu există substitut pentru organizarea globală.

Un dezavantaj major cu care se confruntă programele de dezvoltare ale ONU este faptul că sunt sponsorizate în mare parte prin contribuţii voluntare ale statelor bogate. Fiecare program trebuie să solicite contribuţii pentru a-şi continua activităţile, iar contribuţiile pot fi întrerupte pe neaşteptate dacă un program nu îi este pe plac unui guvern donator (vezi pp. 577-578). De asemenea, este posibil ca guvernele care promit ajutor să nu-şi ducă promisiunea la îndeplinire. De exemplu, ONU s-a plâns la începutul anului 2005 că fuseseră achitate numai 5% dintre cele 500 de milioane de dolari promise cu cinci luni în urmă pentru sudul Sudanului de către comunitatea internaţională. Un al doilea dezavantaj major al programelor ONU este reputaţia lor de a opera într-o manieră ineficientă, birocratică, fără coeziunea şi resursele pe care le presupun guvernele şi CMN-urile din Nord.

Modelul de ajutor în caz de dezastre

Partea care a mai rămas din acest capitol analizează trei modele de ajutoare pentru dezvoltare, care se diferenţiază mai degrabă prin tipul de ajutor decât prin tipul de donator (toate cele trei modele cuprind atât ajutor guvernamental, cât şi privat).

Primul este modelul de ajutor în caz de dezastre. Este genul de asistenţă externă oferit atunci când oamenii săraci sunt năpăstuiţi de foamete, secetă, cutremure, inundaţii sau alte asemenea dezastre naturale. (Războiul este de asemenea un dezastru şi le poate agrava pe cele care se produc în mod natural.) Când dezastrul loveşte un stat sărac, mulţi oameni rămân fără mijloace de trai şi adesea fără case. **Ajutorul în caz de dezastre** reprezintă acordarea de ajutor pe termen scurt către sinistraţi, sub forma alimentelor, apei, adăpostului, hainelor şi a altor lucruri de primă necesitate.

Acest tip de ajutor este foarte important, deoarece dezastrele pot mătura într-o singură clipă ani de progres în dezvoltarea economică. În general, comunitatea internaţională încearcă să răspundă prin ajutoare suficiente pentru a face posibilă redresarea populaţiei. Costurile unui asemenea ajutor sunt relativ modeste, însă beneficiile sunt vizibile şi radicale. A avea la îndemână un sistem de ajutor în caz de dezastre îi oferă Sudului global un fel de asigurare împotriva pierderilor subite, care altfel i-ar putea destabiliza acumularea economică.

Dezastrele se produc în general repede şi fără prea multe avertizări. Reacţia rapidă este dificil de coordonat. Ajutorul internaţional a devenit mai organizat şi mai bine coordonat în ultimul deceniu, dar este încă un proces complex care variază oarecum de la o situaţie la alta. Contribuţiile guvernelor, organizaţiilor caritabile private şi ale altor grupuri şi agenţii sunt coordonate prin intermediul *Oficiului Coordonatorului ONU pentru Ajutor în caz de Dezastre* (*UNDRO*) de la Geneva. În mod normal, contribuţiile internaţionale nu alcătuiesc mai mult de o treime din efortul

total în caz de dezastre, restul provenind de la comunităţile locale şi guvernele naţionale din ţările afectate. Contribuţiile Guvernului SUA sunt coordonate prin *Oficiul pentru Ajutor Extern în Caz de Dezastre* (*OFDA*), care face parte din USAID.

Ajutorul în caz de dezastre este parte dintr-un bun colectiv, deoarece statele din Nord nu beneficiază individual prin oferirea de contribuţii, însă beneficiază pe termen lung de pe urma unei stabilităţi mai mari în Sud. În ciuda acestei probleme şi a numărului mare de actori, ajutorul în caz de dezastre este în general un exemplu pozitiv de cooperare internaţională pentru a duce o sarcină la îndeplinire. Hrana donată de Consiliul Mondial al Bisericilor poate fi transportată la locul intervenţiei de către avioanele militare americane, pentru a fi apoi distribuită de *Comitetul Internaţional al Crucii Roşii* (*CICR*). Eşecurile stânjenitoare din trecut - reacţie insuficientă sau exagerată, suprapunerea demersurilor sau agenţiile care au scopuri contradictorii - au devenit mai rare în anii '90, iar în noul secol grupurile îşi coordonează acţiunile eficient[38].

Succesul comunităţii internaţionale în coordonarea eforturilor de ajutorare a fost evident după dezastrul provocat de tsunami în Asia, în 2004. În câteva ore, milioane de oameni şi-au pierdut membri ai familiilor, casele, averile, apa potabilă şi modul de viaţă. Organizaţia Mondială a Sănătăţii a estimat că 5 milioane de persoane duceau lipsă de provizii elementare. Reacţia comunităţii mondiale a început destul de modest, însă după ce au fost prezentate dimensiunile totale ale dezastrului, iar cifra deceselor a ajuns la nivele cutremurătoare, ajutoarele au curs în regiune. Mai mult de 7 miliarde de dolari au fost promise de către state, OI şi cetăţeni de pretutindeni.

Atât OI, cât şi ONG-urile s-au mobilizat rapid pentru a duce la îndeplinire ceea a fost numit „cel mai mare efort de ajutorare din istoria umanităţii". Eforturile acestor organizaţii au fost coordonate prin intermediul mai multor agenţii de ajutorare, inclusiv Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, Organizaţia Internaţională pentru Migraţie, Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Refugiaţi şi **Oxfam**. Iniţial se părea că SUA aveau să-şi coordoneze propriile eforturi de ajutorare, separat de ONU. Totuşi, preşedintele Bush a revizuit această poziţie, iar Statele Unite au cedat ONU rolul principal. Această coordonare oarecum spontană a statelor, OI şi ONG-urilor pare a fi opusă sistemului internaţional anarhic. Rămâne de văzut dacă asocierea pentru cooperare între aceşti actori se va extinde dincolo de eforturile de ajutorare după tsunami.

Relaţia dezastrelor cu dezvoltarea eonomică este complexă, iar răspunsurile potrivite variază în funcţie de locaţia, tipul şi proporţiile dezastrului, precum şi de etapa de recuperare[93]. De exemplu, refugiaţii dezrădăcinaţi din comunităţile lor au nevoi diferite faţă de cele ale victimelor cutremurelor sau uraganelor, ale căror comunităţi au fost distruse în întregime. Este nevoie de resurse diferite în faza de urgenţă (de exemplu, de alimente şi medicamente) faţă de etapa de reconstrucţie (de exemplu, proiectarea unor locuinţe rezistente la cutremure). Reacţiile la scară prea

---

38. Kimberly A. Maynard, *Healing Communities in Conflict: International Assistance in Complex Emergencies*, Columbia, 1999.
39. Mary B. Anderson şi Peter J. Woodrow, *Rising from the Ashes: Development Strategies in Times of Disaster*, Westview, Boulder, CO, 1989; Frederick C. Cuny, *Disasters and Development*, Oxford, 1983.

mică sau pe termen prea scurt pot eșua în asigurarea nevoilor esențiale, însă cele prea ample sau prelungite pot copleși economia locală și crea dependență (reducând stimulentele pentru autoajutorare). Astfel, ajutorul potrivit în caz de dezastre promovează dezvoltarea economică locală, în timp ce reacțiile nepotrivite pot denatura sau împiedica o asemenea dezvoltare.

Sunt în curs de modificare normele internaționale referitoare la obligațiile legale ale statelor de a-i ajuta pe alții în caz de dezastre naturale și de a accepta un asemenea ajutor dacă este necesar[40]. În anii '90 – desemnați de ONU ca fiind Deceniul Internațional pentru Reducerea Dezastrelor Naturale –, un regim internațional în acest domeniu a început să se consolideze și a trecut cel mai greu test la producerea acelui val tsunami din 2004.

Modelul misionar

Dincolo de ajutorul pentru dezastre, multe guverne și organizații private acordă ajutor continuu pentru dezvoltare sub forma proiectelor administrate de agențiile din Nord în comunități locale din Sud pentru a contribui la asigurarea nevoilor elementare. Deși asemenea eforturi variază, am putea numi abordarea *un model misionar*, deoarece reflectă genul de activitate caritabilă desfășurată cu mult timp în urmă de misionari în țările sărace. De fapt, multe dintre aceste programe private sunt încă sponsorizate de biserici și duse la îndeplinire de misionari. Adeseori, asemenea ajutoare sunt numite „lucrarea Domnului". Ajutorul „misionar" tinde să fie mai susținut, nu intervine doar în grabă, ca răspuns, pentru ca apoi să se retragă, așa cum se întâmplă în cazul ajutorului în caz de dezastre. Cea mai mare parte a ajutorului extern se încadrează în această categorie, din moment ce ea include și ajutorul continuu obișnuit, de la guvern la guvern. Cu toate acestea, forma guvernamentală are propriile sale puncte forte (sume mari de bani) și puncte slabe (politizarea ajutorului ; corupția).

Asemenea programe caritabile sunt de ajutor, deși nu lipsite de probleme. Ele constituie mijloace utile prin care populația din Nord transferă resurse pentru cea din Sud. Chiar și în era colonială, misionarii au făcut mult bine, în ciuda stereotipurilor care se perpetuau uneori referitor la superioritatea europeană și la inferioritatea băștinașilor. Eforturile actuale de a ajuta oamenii săraci din țările Lumii a Treia oferă indivizilor, comunităților locale și guvernelor resurse cu care pot contribui la dezvoltarea economiilor naționale. Cu toate acestea, multe programe de acest tip oferă doar ajutor pe termen scurt și nu creează o dezvoltare economică locală susținută. Ele nu abordează cauzele sărăciei, poziția țărilor sărace în economia mondială sau condițiile politice locale precum dominația militarilor sau corupția. De exemplu, o versiune a ajutorului „misionar" – căreia i se face multă reclamă în Statele

40. Jiri Toman, „Towards a Disaster Relief Law : Legal Aspects of Disaster Relief Operations", în Frits Kalshoven (ed.), *Assisting the Victims of Armed Conflict and Other Disasters*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, Olanda, 1989.

Unite – permite cetăţenilor din ţările bogate să „adopte" copii săraci din Sudul global. Fotografii ale unui copil flămând ce se uită fix la cititor din pagina unei reviste, în timp ce textul însoţitor afirmă că doar câţiva cenţi pe zi îi pot „salva" viaţa. Deşi asemenea programe sporesc conştientizarea de către Nord a proporţiilor sărăciei din Sud, în cel mai rău caz tind să fie exploatatoare şi să întărească stereotipurile rasiste şi paternaliste asupra incapacităţii oamenilor din Sud.

Astfel de probleme au fost evidente în lupta politică internă din SUA, în 2005, pe tema modului de a furniza ajutor alimentar populaţiei înfometate din Africa. Legea americană cere ca ajutorul să consiste din cereale cultivate în SUA şi să fie transportat la destinaţie cu nave americane. Administraţia Bush a propus folosirea de fonduri americane pentru a cumpăra alimente de pe plan local, din Africa, ceea ce ar fi permis realizarea unor economii considerabile, ar fi livrat ajutorul mai rapid şi i-ar fi ajutat pe fermierii africani. Dar propunerea a întâmpinat opoziţia aşa-numitului „triunghi de fier" al ajutoarelor alimentare – fermierii americani care profită din vânzarea de alimente către guvern, companiile americane de transport maritim care profită de pe urma transporturilor ajutoarelor la destinaţie şi organizaţiile caritabile din Statele Unite (inclusiv CARE şi Catholic Relief Services) care îşi finanţează o parte considerabilă din bugete vânzând în Africa cerealele pe care le transportă din SUA. Transformându-se în comercianţi internaţionali de cereale şi inundând pieţele locale cu alimente ieftine (vândute şi distribuite gratuit), asociaţiile caritabile îi concurează pe fermierii locali, afectând negativ refacerea pe termen lung. Totuşi, din cauza puterii de lobby a „triunghiului de fier", Congresul a respins propunerea de a se permite achiziţionarea cerealelor din surse locale.

Există un pericol în modelul misionar – incluzând ajutorul guvernamental la scară largă –, acela că oamenii din Nord pot oferi un ajutor care nu este potrivit pentru condiţiile şi cultura locală a ţărilor Lumii a Treia. Acest pericol este ilustrat de o experienţă din anii '70, în Kenya. Ciobanii nomazi din zona lacului Turkana, în apropiere de deşertul Sahara – tribul turkana – erau săraci şi vulnerabili la secetele periodice. Donatorii occidentali de ajutoare şi guvernul kenyan au hotărât că modul de viaţă tradiţional al ciobanilor nu putea fi susţinut din punctul de vedere al mediului şi trebuia înlocuit de pescuitul comercial al peştelui tilapia, care se găseşte din abundenţă în lacul Turkana. Norvegiei, care are o vastă experienţă în domeniul pescuitului, i s-a cerut să-i înveţe pe membrii tribului metode de pescuit şi de construire a bărcilor. Pentru a crea o economie locală viabilă din punct de vedere comercial, consultanţii norvegieni au recomandat vânzarea de file de peşte congelat în Kenya şi în restul lumii. Astfel, în 1981, Norvegia a terminat de construit o uzină ultramodernă de congelare a peştelui, în valoare de două milioane de dolari, pe ţărmul Lacului Turkana, şi o şosea de 20 de milioane de dolari pentru a face legătura între uzină şi celelalte căi rutiere ale Kenyei.

Nu existau decât trei probleme. Mai întâi, la temperaturi exterioare de cca 38°C (o deosebire mare faţă de Norvegia!), costurile de operare a congelatoarelor depăşeau veniturile obţinute de pe urma fileurilor. Aşadar, după câteva zile, congelatoarele au fost oprite, iar incinta a devenit un depozit de peşte uscat. În al doilea rând, cultura turkana considera pescuitul o îndeletnicire inferioară, potrivită numai celor incapabili

să fie păstori. În al treilea rând, la fiecare câteva decenii, lacul Turkana scade din cauza secetei. O asemenea secetă a eliminat în perioada 1984-1985 golful unde se desfășurau activitățile de pescuit. Norvegienii ar fi putut prevedea aceste probleme făcând mai multe cercetări, în loc să transfere pur și simplu ceea ce a funcționat în Norvegia. Ca urmare a secetei, cei 20.000 de ciobani care fuseseră aduși pe lac să învețe să pescuiască s-au trezit într-un mediu suprapopulat, pășunat excesiv, în care fiecare copac era tăiat pentru lemne de foc și cea mai parte a vitelor au murit. În loc să devină independenți, cei din tribul turkana au devenit complet dependenți de ajutorul din afară[41].

Modelul Oxfam

Un al treilea model de ajutor pentru dezvoltare poate fi întâlnit în abordarea grupului caritabil privat **Oxfam America** (unul din șapte grupuri din lume provenea din Comitetul Oxford pentru Ajutor în caz de Foamete, fondat în 1942, în Marea Britanie). Dedicat la început ajutorului pe termen scurt pentru victimele foametei și încă activ în această direcție, Oxfam America și-a dat seama că, pe termen lung, oamenii nu aveau nevoie doar de mâncare gratuită, ci și de mijloace pentru a se hrăni singuri – apă, pământ, semințe, unelte și pregătire tehnică.

Componenta caracteristică a modelului Oxfam este aceea că el se bazează pe comunitățile locale pentru a stabili nevoile propriilor cetățeni și pentru a duce la îndeplinire proiectele de dezvoltare. Oxfam nu desfășoară el însuși proiectele, ci asigură fonduri pentru organizațiile locale. Oxfam nici nu se autodenumește donator, organizațiile fiind destinatarii. El numește mai degrabă ambele părți „parteneri de proiect” – care lucrează împreună pentru a îndeplini o sarcină. În acest model, câțiva bani în plus pot face mult pentru realizarea unei dezvoltări economice locale durabile. În plus, proiectele îi ajută pe participanți să se întărească, organizându-se pentru satisfacerea propriilor nevoi.

De exemplu, Oxfam America a ajutat cooperativa femeilor etiopiene menționată la p. 625. Oxfam nu a realizat sau organizat proiectul ; femeile din Addis Abeba au făcut-o. Dar atunci când atelierul lor de croitorie a început să devină profitabil și a fost gata să se extindă și să-și dubleze personalul, Oxfam a oferit grupului o donație de 15.000 de dolari pentru a ridica o nouă clădire. Această mică donație a ajutat la consolidarea unui nou centru de acumulare a veniturilor într-unul dintre cele mai sărace cartiere ale lumii.

Relația dintre Nord și Sud – grupuri precum Oxfam și partenerii lor de proiecte – este asemănată cu o căsnicie reușită în care deciziile se iau împeună și nu apare dependența. În acest model, dezvoltarea economică a Lumii a Treia nu este un act de caritate ; este și în interesul oamenilor din țările bogate, nu doar al celor din țările sărace. O relație cooperantă între Nord și Sud este esențială pentru o lume pașnică și prosperă. Chiar și într-un sens economic restrâns, dezvoltarea în Sudul global

41. Blaine Harden, *Africa : Dispatches from a Fragile Continent*, Norton, New York, 1990.

creează noi pieţe şi noi produse care vor îmbogăţi şi ţările industrializate. În economie, crearea bogăţiei este un joc de sumă pozitivă.

Abordarea Oxfam urmăreşte să reconceptualizeze ajutorul pentru dezvoltare, astfel încât el să se concentreze pe dezvoltarea pe termen lung prin intermediul unei strategii a nevoilor elementare orientate de jos în sus. „Dezvoltarea autentică", în concepţia Oxfam, „le dă oamenilor posibilitatea de a răspunde nevoilor lor elementare ; se extinde dincolo de ajutorul alimentar şi ajutorul în caz de urgenţă ; inversează procesul de pauperizare ; stimulează democraţia ; face posibil un echilibru între populaţii şi resurse : îmbunătăţeşte bunăstarea şi statutul femeilor ; respectă culturile locale ; sprijină mediul natural ; măsoară progresul în termeni umani, nu doar monetari ; implică schimbare, nu doar acte de caritate ; cere împuternicirea celor săraci ; şi promovează interesul majorităţii oamenilor de pretutindeni, atât din Nord, cât şi din Sudul global[42].

Pentru a-şi promova abordarea în privinţa relaţiilor Nord-Sud (şi pentru a strânge fonduri pentru partenerii săi de proiect), Oxfam America se ocupă cu programe de educare şi acţiune în Statele Unite. Cel mai important este „Postul anual pentru Recolta Mondială", cu o săptămână înainte de Ziua Recunoştinţei, care îi face pe cetăţenii americani să conştientizeze mai bine proporţiile şi motivele foametei din Lumea a Treia. Participanţii la „banchetele foametei" sunt distribuiţi la întâmplare într-unul din cele trei grupuri : 15% au parte de un meniu bogat, 25% primesc o masă modestă, cu orez şi fasole, iar 60% mănâncă o porţie mică de orez fiert. Datorită revoluţiei informaţiei (vezi capitolul 10), informaţiile despre sărăcia Lumii a Treia şi dezvoltarea economică sunt în prezent mai uşor înfăţişate populaţiei din ţările industrializate.

Din cauza dezamăgirilor provocate de folosirea politică a ajutoarelor externe în trecut, Oxfam a încercat să diminueze rolul guvernelor în proiectele sale, atât al celor din Nord, cât şi al celor din Sud. De exemplu, Oxfam nu acceptă fonduri guvernamentale şi nici nu acordă subvenţii pentru guverne.

Scopurile generale ale modelului Oxfam de ajutor extern sunt compatibile cu o mişcare mai vastă din Sudul global către **împuternicirea** locală. Eforturi precum cele ale partenerilor Oxfam sunt organizate de către cei săraci pentru a câştiga un anumit grad de control asupra propriei lor situaţii şi pentru a-şi asigura nevoile elementare – nu preluând cu forţa controlul statului printr-o revoluţie, ci prin mijloace care sunt mai directe, mai locale şi mai puţin violente. Cheia către succes este organizarea, găsirea informaţiilor, câştigarea încrederii în sine şi obţinerea resurselor necesare pentru implementarea planurilor de acţiune.

De exemplu, femeile din Bangladesh au un statut foarte scăzut în societatea rurală (vezi „Emanciparea femeilor", la p. 624). Adesea, ele nu pot deţine o proprietate, nu pot participa la viaţa politică sau chiar nu pot ieşi din casă fără permisiunea soţului. În prezent, câteva femei din mediul rural au organizat grupuri pentru a spori respectul de sine al femeilor, pentru a le promova drepturile şi pentru a le îndemna să-şi schimbe soarta. O femeie a relatat : „Soţii noştri obişnuiau să ne bată – acum

---

42. *Oxfam America News* [publicaţie trimestrială], Oxfam America, Boston.

nu o mai fac. Obişnuiau să nu ne permită să ieşim la câmp - acum mergem cu ei. Obişnuiau să nu ne ajute acasă - acum o fac... Acum putem face toate aceste lucruri datorită grupului şi sprijinului pe care ni l-a oferit"[43]. În acest exemplu, dezvoltarea economică şi satisfacerea nevoilor fundamentale au fost promovate nu prin violenţă sau revoluţie, nici prin acţiuni ale statului, guvernelor străine sau agenţiilor internaţionale, ci direct la nivelul comunităţii.

În India, grupurile locale de femei care şi-au folosit doar puterea de convingere şi logica i-au convins pe unii proprietari de pământuri să le dea teren pentru proiecte de cooperative care să genereze venit, precum fermele de legume şi creşterea viermilor de mătase. În alte locuri ale Indiei, femeile care strângeau lemne şi alte produse forestiere s-au organizat pentru a câştiga salariul minim legal pentru 250.000 de femei din industria forestieră - de trei ori suma care li se plătea înainte. În acest caz a fost necesară acţiunea guvernului, însă presiunile au venit din partea organizării locale. Femeile şi-au prezentat cazul în public şi în presă, plănuind marşuri de protest şi obţinând ca o expoziţie de artă asociată cauzei lor să fie deschisă în capitala provinciei.

Asemenea exemple nu înseamnă că guvernele naţionale şi străine sunt lipsite de importanţă. Dimpotrivă, politicile guvernelor afectează milioane de oameni mai repede şi la scară mai mare decât o fac eforturile locale. Într-adevăr, organizarea locală are adesea ca scop final restructurarea vieţii politice şi sociale naţionale, astfel încât politicile să reflecte nevoile celor săraci. Însă, după cum o arată succesele împuternicirii locale, comunităţile sărace pot fi mai mult decât victime ale sărăciei care aşteaptă să fie salvate sau spectatori pasivi în relaţiile Nord-Sud. Nici nu este nevoie ca oamenii săraci să îşi pună speranţele pentru schimbare în revoluţii violente care să aibă ca scop răsturnarea guvernelor naţionale - revoluţii care duc adesea la o mai mare suferinţă decât la o dezvoltare economică stabilă.

Modelul Oxfam are avantajul de a promova această tendinţă către împuternicirea locală, depăşind în acest mod pericolele programelor conduse din afară după modelul ajutoarelor în caz de dezastre şi modelul misionar. De asemenea, crearea de către Oxfam a unor parteneriate locale pe termen lung a dat rezultate după valul tsunami din 2004, când aceste relaţii i-au permis grupului Oxfam să folosească în mod eficace contribuţiile obţinute prin Internet, în valoare de 12 milioane de dolari, care s-au materializat în două săptămâni.

Cu toate acestea, până acum, modelul Oxfam a fost testat doar pe o scară foarte mică. Deşi el poate fi eficient în comunităţile locale în care este aplicat, ar trebui să fie adoptat într-o măsură considerabilă şi copiat pe o scară mult mai mare pentru a influenţa perspectivele generale de dezvoltare. În cazul ambelor tipuri de ajutor, pe termen scurt şi pe termen lung, oferit supravieţuitorilor valului tsunami din 2004, cele 12 milioane de dolari ale Oxfam vin în comparaţie cu suma de aproape cincizeci de ori mai mare promisă de guvernul american. Nu este clar dacă principiile pe care le întruchipează modelul, de la încrederea în organizatorii comunităţilor locale la

43. Oxfam America, *Community* [video], Oxfam, Boston, 1995.

evitarea implicării guvernamentale, ar funcţiona la scară mare. Un model care evită guvernele ocoleşte de asemenea majoritatea banilor cheltuiţi la nivel global pentru ajutorul extern.

Confruntarea decalajului Nord-Sud

Toate cele trei modele de ajutor pentru dezvoltare pot aduce contribuţii utile. Date fiind proporţiile sărăciei sale, Sudul global are nevoie de tot ajutorul pe care îl poate primi din Nord. Poate cel mai important aspect este acela că oamenii din Nord devin conştienţi de decalajul uriaş între Nord şi Sud şi încearcă să abordeze această problemă. Sărăcia Lumii a Treia poate părea atât de copleşitoare, încât cetăţenii din ţările bogate şi-ar putea întoarce cu uşurinţă spatele, încercând să-şi vadă de propria viaţă.

Însă în lumea interdependentă din prezent, acest lucru pur şi simplu nu este posibil. Relaţiile Nord-Sud au devenit parte a vieţii de zi cu zi. Economia globală integrată îi aduce Nordului produse şi oameni din Sud. Revoluţia informaţiei aduce imagini ale sărăciei din Lumea a Treia pe ecranele TV din sufrageriile confortabile din Nord. Rolul în creştere al ONU uneşte Nordul şi Sudul într-o comunitate mondială. Relaţiile de securitate, precum şi economia politică s-au modificat în era de după Războiul Rece pentru a oferi o nouă importanţă Sudului.

ABORDARE CRITICĂ

1. Cum ar putea creşterea economică puternică a TCI asiatice şi a Chinei să afecteze propunerile pentru o zonă asiatică de liber schimb, similară NAFTA şi UE? Care ar fi interesele şi preocupările Japoniei, Chinei şi ale TCI, precum şi ale statelor sărace din regiune în cazul unui asemenea aranjament?
2. Succesele din trecut în dezvoltarea economică au depins în mare parte de dezvoltarea unei baze de prelucrare, care necesită accesul la capital, deficitar în Sud. Cum credeţi că ar putea fi modificat acest tipar de către revoluţia informaţiei şi de rolul în creştere al serviciilor în economia mondială? Ar putea vreo ţară din Sudul global să găsească o nişă în aceste sectoare în creştere ale economiei mondiale şi să ocolească prelucrarea? Ce state sau regiuni ar putea candida pentru o asemenea abordare şi de ce?
3. Cum se compară problema datoriilor Sudului global cu datoria americană, analizată în capitolul 9, ca importanţă şi efect? Cele două probleme se nasc din aceleaşi cauze? Pe care dintre ele o consideraţi mai gravă şi de ce?
4. Unii experţi critică FMI pentru impunerea unor termeni aspri în acordurile sale de condiţionalitate cu statele sărace. Alţii apreciază FMI pentru pretinderea unor reforme serioase înainte de a asigura resursele financiare. Dacă aţi fi un lider care negociază cu FMI, cu ce tip de termeni aţi fi dispus să fiţi de acord şi căror condiţii v-aţi opune? De ce?
5. Dacă statele din America de Nord, Europa Occidentală şi Japonia/Pacific ar întruni toate targetul de acordare a 0,7% din PIB ca ajutor extern, care ar fi efectele? Cât ajutor în plus ar fi disponibil? Către cine ar fi mai probabil să se îndrepte? Ce efecte ar putea avea asupra statelor destinatare şi asupra dezvoltării generale a economiei Lumii a Treia?

REZUMATUL CAPITOLULUI

- Dezvoltarea economică în Sudul global a fost inegală ; PIB pe cap de locuitor a crescut în anii '70 dar, cu excepția Asiei, în anii '80 a scăzut. Creșterea din anii '90 a fost energică în Asia, dar lentă în alte regiuni, părți ale Africii regresând. Recesiunea din 2001 a creat obstacole în plus pentru dezvoltare, însă creșterea robustă a fost reluată din 2003.
- Evidențele nu sprijină o asociere puternică a creșterii economice nici cu egalitatea internă a distribuirii bogăției, nici cu inegalitatea internă.
- Țările aflate recent în curs de industrializare (TCI) în Asia – Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong și Singapore – demonstrează că este posibil să te ridici din sărăcie spre o acumulare economică susținută. Alte state ale Lumii a Treia încearcă să imite aceste succese, însă nu este clar dacă experiențele pot fi aplicate și în alte locuri.
- China a înregistrat o creștere economică puternică în ultimii douăzeci și cinci de ani de reforme economice orientate către piață. Deși încă săracă, reprezintă principala poveste de succes în dezvoltarea economică.
- Dezvoltarea economică în alte țări mari ale Lumii a Treia, precum India, Brazilia și Nigeria a fost încetinită de ineficiența întreprinderilor proprietate de stat, de corupție și de datorii.
- Substituirea importurilor a fost în mare parte respinsă ca strategie de dezvoltare în favoarea creșterii determinate de exporturi. Acest lucru reflectă atât experiența TCI, cât și teoria avantajului comparativ.
- Majoritatea statelor sărace doresc să dezvolte o bază de prelucrare, însă acesta este un lucru dificil de realizat. Chiar și atunci când sunt concentrate pe industriile cu capital redus, statele au fost în general nevoite să intensifice discrepanțele de venit în procesul concentrării capitalului pentru prelucrare.
- Teoria potrivit căreia democratizarea ar însoți și fortifica dezvoltarea economică nu a fost susținută de experiețele reale ale țărilor Lumii a Treia. Însă nici teoria opusă – potrivit căreia un guvern autoritar este necesar pentru a menține controlul în timp ce concentrează capital pentru industrializare – nu a fost sprijinită.
- Corupția guvernamentală constituie un obstacol major în calea dezvoltării pretutindeni în Sudul global.
- Dată fiind lipsa de capital local în cele mai multe state sărace, investițiile străine din partea CMN-urilor sunt adesea căutate ca mijloc de stimulare a creșterii economice. CMN-urile caută condiții locale favorabile, inclusiv stabilitate politică și economică, pentru a decide unde să investească.
- Statele din Sudul global urmăresc transferul de tehnologie pentru a-și sprijini viitoarea dezvoltare economică. Transferul de tehnologie poate fi potrivit sau nepotrivit pentru nevoile locale, în funcție de circumstanțele din fiecare caz.
- Revoluția verde a anilor '60 a constituit un transfer masiv Nord-Sud de tehnologie agricolă, care a avut atât efecte bune, cât și rele. Tehnologiile „verzi" de astăzi care sunt transferate către Sudul global sunt tehnici pentru o dezvoltare durabilă din punct de vedere ecologic.
- Datoriile Lumii a Treia, care rezultă în mare parte din împrumurile prea mari făcute în anii '70 și la începutul anilor '80, reprezintă o problemă majoră. Prin renegocieri și alte eforturi de administrare a lor, Nordul și Sudul au îmbunătățit în ultimii ani situația datoriilor. Cu toate acestea, Sudul rămâne îndatorat Nordului cu aproape două trilioane de dolari, iar serviciul anual al datoriei consumă a șasea parte din veniturile totale în valută forte de pe urma exporturilor Sudului (mult mai mult în unele state și regiuni).
- FMI acordă împrumuturi statelor din Sud în funcție de reformele economice și guvernamentale. Aceste acorduri de condiționalitate necesită adesea măsuri nepopulare din punct de vedere politic, precum reducerea subvențiilor la alimente.

- Regimul comercial al OMC lucrează împotriva Sudului global prin faptul că permite naţiunilor mai bogate să protejeze sectoare în care Sudul are avantaje – în special în agricultură şi textile. Sistemul Generalizat de Preferinţe (SGP) încearcă să compenseze acest lucru prin coborârea barierelor pentru exporturile Lumii a Treia.
- Eforturile de a îmbunătăţi solidaritatea, cooperarea şi poziţia de negociere a Sudului în comparaţie cu Nordul – cum ar fi Noua Ordine Economică Internaţională (NOEI) – au avut puţin succes.
- Ajutorul extern, cea mai mare parte provenind de la guvernele din Nord, joacă un rol important în planurile de dezvoltare economică a celor mai sărace state din Sud.
- Doar câteva state din Nord ating obiectivul de a contribui cu 0,7% din propriul PIB ca ajutor extern pentru Sud. SUA, cu 0,1% din PIB, are cea mai redusă contribuţie dintre toate statele industrializate, iar aceasta a scăzut în mod clar în deceniul trecut.
- Cele mai multe ajutoare externe sunt formate din subvenţii bilaterale şi împrumuturi de la guvernele din Nord către anumite guverne din Sud. Astfel de ajutoare sunt adesea folosite pentru a obţine influenţă politică şi promovează exportul produselor statului donator.
- Aproape o cincime din ajutoarele externe nu sunt bilaterale, ci sunt alimentate prin agenţii multilaterale – cele mai multe fiind programe ale ONU.
- Ajutorul în caz de dezastre acordă asistenţă pe termen scurt pentru a împiedica un dezastru natural să anuleze eforturile de dezvoltare economică ale unui stat sărac. Ajutorul în caz de dezastre implică în general cooperarea diferitelor guverne donatoare, a guvernelor locale, a ONU şi a agenţiilor private.
- Ajutoarele oferite comunităţilor sărace pentru a răspunde nevoilor imediate de hrană şi provizii în afara perioadelor de dezastre – numite aici modelul misionar – pot fi folositoare, dar pot avea şi câteva neajunsuri. Un asemenea tip de ajutor poate fi nepotrivit pentru nevoile locale şi poate încuraja dependenţa.
- Eforturile de a sprijini organizaţiile locale care lucrează pentru a împuternici populaţia săracă şi pentru a genera dezvoltare economică într-o comunitate – denumite aici modelul Oxfam – sunt promiţătoare, dar au fost încercate numai la scară mică.

TERMENI-CHEIE

dezvoltare economică 645
ţări în curs de industrializare (TCI) 648
„cei patru tigri/cei patru dragoni” 648
zonă economică liberă 651
substituirea importurilor *versus* creşterea determinată de export 659
termeni comerciali 659
sector neoficial 661
microcredit 661
exodul creierelor 668
transfer de tehnologie 668
Revoluţia verde 669
serviciul datoriei 670
neîndeplinirea obligaţiei de plată *versus* renegocierea datoriilor 670
Clubul de la Paris, Clubul de la Londra 672
condiţionalitate FMI 673
Noua Ordine Economică Internaţională (NOEI) 677
ajutor extern 678
Comitetul de Asistenţă pentru Dezvoltare (CAD) 679
ajutor bilateral şi multilateral 679
Corpul Păcii 682
Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) 682
ajutor în caz de dezastre 683
Oxfam America 684
împuternicire 688

SĂ DEZBATEM PROBLEMA

Capitalism şi democraţie în lumea în curs de dezvoltare : facilitare sau subminare a dezvoltării ?

de Mir Zohair Husain

Prezentare Ca urmare a prăbuşirii Uniunii Sovietice, Francis Fukuyama, un analist important al Departamentului de Stat american, a anunţat triumful capitalismului şi al democraţiei asupra tuturor celelalte sisteme economice şi politice. Din punct de vedere economic, capitalismul promovează proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie, distribuţie şi schimb ; este orientat spre profit ; şi descurajează controlul sau intervenţia guvernamentală în economie. Din punct de vedere politic, democraţia subliniază importanţa liderilor aleşi de cetăţeni ; libertăţile civile (precum libertatea de exprimare, întrunire şi religie) ; drepturile civile (oportunităţi egale şi justiţie) ; regula majorităţii ; şi drepturile minorităţilor.
După cum cred susţinătorii săi, capitalismul creează creştere economică pentru a combate sărăcia, în timp ce democraţia pune capăt suferinţei de pe urma asupririi şi nevoii de a recurge la război, prin facilitarea unui schimb deschis de idei. Ţări precum Statele Unite, Coreea de Sud, India şi Taiwan demonstrează dezvoltarea socioeconomică şi politică ce este posibilă prin intermediul capitalismului şi democraţiei.
Cu toate acestea, mulţi economişti afirmă că eliminarea politicilor protecţioniste va dăuna de fapt economiilor ţărilor în curs de dezvoltare. Mai mult, ei susţin că ţările capitaliste în ascensiune, precum Mexicul şi Coreea de Sud, reuşesc tocmai pentru că şi-au protejat industriile interne în fazele incipiente ale acestora. În plus, regula absolută a majorităţii ar fi politic destabilizatoare pentru Sud. În aceste situaţii, este posibil ca majoritatea săracă să exercite puterea politică, dar să rămână deprivată din punct de vedere economic, urmarea fiind că majoritatea ar fi iritată de minoritatea bogată (adesea o minoritate de tip etnic) care domină economia ţării. Astfel de situaţii duc adesea la conflict, instabilitate şi vărsare de sânge, mai degrabă decât la pace, libertate şi dreptate.
Aceste aspecte continuă să domine scena mondială. După realegerea sa în noiembrie 2004, preşedintele american George W. Bush a reiterat periodic angajarea Americii în promovarea libertăţii economice şi politice. Vor adopta ţările în curs de dezvoltare capitalismul şi democraţia doar pentru a descoperi o promisiune găunoasă plină de şi mai multă sărăcie? Sau capitalismul şi democraţia vor permite Sudului să împărtăşească succesul de care se bucură cea mai mare parte a Occidentului?

Argumentul 1. Capitalismul şi democraţia creează progres şi prosperitate

Capitalismul promovează stabilitatea şi progresul prin modernizare economică. Globalizarea contribuie la răspândirea capitalismului şi a democraţiei. Aceste idei occidentale promovează o lume mai paşnică şi mai prosperă.

> Nici o ţară în care există restaurante McDonald's nu a intrat vreodată în război cu vreo altă ţară în care există asemenea restaurante... [Cu toate acestea,] actuala versiune a globalizării – cu integrarea ei economică şi digitală, cu tot mai larga conexiune a indivizilor şi a statelor, cu răspândirea valorilor capitaliste până în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii... creşte atât motivaţia de a renunţa la războaie, cât şi costurile legate de acestea. (Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, 1999, pp. 383, 387-338 ; trad. rom. *Lexus şi măslinul*, Polirom, Iaşi).

Democraţia oferă o alternativă politică nonviolentă. Mulţi cetăţeni ai statelor nedemocratice, lipsiţi de posibilitatea de a-şi spune cuvântul în determinarea propriei lor ţări, devin frustraţi de eşecurile guvernelor lor de a le asigura nevoile fundamentale. Prin urmare, găsesc atrăgătoare grupurile extremiste. Pe de altă parte, democraţia furnizează instituţiile şi valorile esenţiale pentru oamenii care suferă de o relativă deprivare şi umilire.

> [D]emocraţia nu este nici un panaceu, nici altceva...
> „Guvernele democratice din Orientul Mijlociu vor fi mult mai greu de dirijat de către Statele Unite, deoarece va exista o expresie mai directă a sentimentelor, mare parte dintre ele ostile", a spus Rashid Khalidi, profesor universitar la Universitatea Columbia, specialist în studii asupra Orientului Mijlociu. „Dar, în cele din urmă, vor fi mai sănătoase şi, da, democraţia ar putea furniza o supapă pentru frustrarea care îi duce pe oameni la jihadism."
> Timp de mulţi ani, islamismul a părut să fie singura supapă de genul acesta. (Roger Cohen, „What's in It for America?", *The New York Times*, 6 martie 2005)

Chiar dacă democraţia şi capitalismul au defecte, alternativele sunt mult mai rele. Criticii capitalismului şi ai democraţiei nu au oferit o soluţie alternativă la necazurile Sudului care să culeagă simultan aceleaşi recompense obţinute acum. În ciuda oricăror neajunsuri, capitalismul şi democraţia sunt cele mai bune soluţii pe care le avem.

> ...Trei idei principale domină în prezent politica globală: prima este pacea ca modalitate de a organiza relaţiile internaţionale. A doua idee care a triumfat este noţiunea că pieţele libere reprezintă calea cea mai bună pentru o naţiune de a se ridica din sărăcie către prosperitate. Şi cea de-a treia este că democraţia este forma ideală de organizare politică... Cu siguranţă că aceste idei nu sunt practicate pretutindeni, dar sunt mult mai puternice şi mai atrăgătoare decât oricare altele şi nu au rivali serioşi în prezent. (Thomas L. Friedman, „Going Our Way", *The New York Times*, 15 septembrie 2002)

Argumentul 2. Capitalismul şi democraţia: lăcomie şi dezordine

Capitalismul instituţionalizează inegalitatea economică. Ţările din Sud care au adoptat capitalismul *laissez-faire* sunt incapabile să concureze cu ţările dezvoltate, urmarea fiind creşterea inegalităţii. Mai mult, principiile capitaliste nu determină ţările mai prospere din Nord să mărească ajutorul extern, deşi ambele variante ar ajuta la diminuarea sărăciei în Sud. De aceea, capitalismul cultivă o indiferenţă internaţională faţă de cei economic dezavantajaţi.

> Globalizarea economică [forma actuală a capitalismului] a devenit astfel o cauză teribilă a inegalităţii între şi în cadrul statelor, iar preocuparea pentru competitivitatea globală limitează capacitatea statelor şi a altor actori de a soluţiona această problemă. (Stanley Hoffmann, „Clash of globalizations", *Foreign Affairs*, 81 (4) iulie/august 2003, pp. 107-108)

Democraţia nu poate garanta libertatea şi prosperitatea pentru toate ţările în curs de dezvoltare. Democraţia nu poate fi pur şi simplu exportată în Sud. Într-adevăr, democraţia are câteva premise obligatorii: statele democratice occidentale au avut câteva avantaje distincte, precum Renaşterea şi Reforma, infrastructuri organizate, rate mari ale educaţiei şi nu au avut probleme în privinţa populaţiei. Pe lângă eşecurile

democratice fără număr din Sud, democraţia în unele state ar face de fapt ca acele ţări să fie şi mai instabile.

Dl Zakaria, editorul *Newsweek International*, [scrie că] democraţia poate însemna uneori acumulare de [putere] de către un electorat care nu este altceva decât o gloată. Un exemplu este India sa nativă, unde politicienii hinduşi promovează „retorica urii" care a dus la „epurarea etnică a zeci de mii de oameni" pur şi simplu pentru că este pe placul atât de multor alegători antimusulmani. El oferă acest îndemn la precauţie: „Conducătorii arabi din Orientul Mijlociu sunt autocraţi, corupţi şi opresivi. Dar sunt totuşi mai liberali, mai toleranţi şi mai pluralişti decât cei care ar fi posibil să îi înlocuiască. Alegerile din multe ţări arabe ar da naştere la politicieni care adoptă concepţii mai apropiate de cele ale lui Osama bin Laden decât de cele ale monarhului liberal al Iordaniei, regele Abdullah". (Robert D. Kaplan, „Here's Your Vote; Liberty Can Wait", *The New York Times*, 10 aprilie 2003)

Ţările în curs de dezvoltare unde există capitalism şi o democraţie veritabilă dau naştere la conflicte etnice. Promovarea capitalismului şi a democraţiei în Sud poate avantaja minorităţile dominante pe piaţă, permiţând unui grup etnic minoritar – nu doar unei clase economice – să câştige în mod disproporţionat mai mult decât grupul etnic majoritar, mai sărac. Prin urmare, capitalismul şi democraţia creează „un motor al naţionalismului etnic, asmuţind o majoritate indigenă frustrată, uşor stârnită de politicieni demagogi, împotriva unei minorităţi etnice bogate pe care nu o agreează"[a].

...Prin intensificarea vocii politice şi a puterii majorităţii indigene, democratizarea a încurajat apariţia demagogilor – precum Mugabe în Zimbabwe, Milošević în Serbia, Ziuganov în Rusia, „Marele Condor" în Bolivia şi puterea liderilor hutu în Rwanda, care stimulează în mod oportunist ura masei împotriva minorităţii [dominante pe piaţă] antipatizate, cerând ca bogăţia ţării să fie redată „adevăraţilor stăpâni ai naţiunii". Prin urmare, [promovarea globală de către Occident a] democraţiei şi pieţei libere [a dus la] rechiziţionări pe criterii etnice, contraofensivă autoritară şi crime în masă. (Amy Chua, *World on Fire*, Doubleday, New York, 2003, pp. 187-188)

❖ Întrebări

1. Ar trebui statele din Sud să adopte capitalismul şi democraţia? Explicaţi ce sistem(e) alternativ(e) aţi sugera? De ce?
2. Se accentuează prea mult meritul sau vina sistemelor politice şi economice pentru starea ţărilor şi popoarelor? Ce alte caracteristici ale unei societăţi ar putea explica nivelul de succes înregistrat de o ţară?

❖ Bibliografie selectivă

Amy Chua, *World on Fire*, Doubleday, New York, 2003.
Michael Mandelbaum, *The Ideas That Conquered the World: Peace, Democracy, and Free Markets in the Twenty-First Century*, Public Affairs/Perseus, New York, 2003.

a. Amy Chua, „Power to the Privileged", *The New York Times*, 7 ianuarie 2003.

Capitolul 14

POST-SCRIPTUM

În cele din urmă, conflictele şi dramele relaţiilor internaţionale diferă doar puţin de cele ale altor sfere ale vieţii politice şi sociale. Problemele RI sunt problemele societăţii umane - lupte pentru putere şi avuţie, eforturi de a coopera în ciuda diferenţelor, dileme sociale şi probleme de bunuri colective, echilibrul dintre libertate şi ordine, compromisuri de tip echitate contra eficienţă sau rezultate pe termen lung contra rezultate pe termen scurt. Aceste probleme sunt inevitabile în societatea umană, de la cele mai mici grupuri la comunitatea mondială. Subiectul relaţiilor internaţionale este, în acest sens, o prelungire a vieţii de zi cu zi şi o reflectare a alegerilor fiinţelor umane. Relaţiile internaţionale ne aparţin nouă tuturor - Nord şi Sud, femei şi bărbaţi, cetăţeni şi lideri - celor care trăim împreună pe această planetă.

Dezvoltarea tehnologică este doar un aspect al schimbărilor profunde, dar totuşi lente care se produc în relaţiile internaţionale. Noi actori câştigă putere, vechile principii devin mai puţin eficiente şi apar noi provocări pentru ţări, grupuri şi indivizi. Era care a urmat Războiului Rece, ceva mai lungă de un deceniu, a rămas nedefinită. Se va scurge lent spre o nouă epocă de dinaintea altui război, la fel ca trecutele epoci postbelice, sau se va îndrepta către o „pace permanentă", robustă şi durabilă?

Gândiţi-vă la câteva aspecte ale acestor schimbări pe care le-a analizat lucrarea de faţă. O temă principală a fost natura sistemului internaţional ca un set de reguli bine dezvoltat, având la bază suveranitatea, teritorialitatea şi „anarhia" - absenţa unui guvern central. Şi totuşi, sistemul internaţional devine mai complex, mai nuanţat şi mai interconectat cu alte aspecte ale societăţii planetare. Suveranitatea statului este provocată în prezent de principiul autodeterminării. Normele internaţionale au început să limiteze dreptul unui guvern de a conduce o populaţie cu forţa, împotriva dorinţei acesteia, şi de a încălca drepturile omului. Integritatea teritorială este de asemenea problematică, din moment ce graniţele naţionale nu opresc informaţiile, schimbările ecologice sau rachetele. Informaţia permite actorilor - statali, substatali şi supranaţionali - să ştie ce se întâmplă pretutindeni în lume pentru a-şi coordona acţiunile la nivel global.

Tehnologia modifică profund utilitatea şi rolul forţei militare. Puterea armamentului defensiv face ca atacurile reuşite să fie mai dificile, iar puterea armamentului ofensiv face din represalii o ameninţare extrem de puternică prin care să fie descurajat un atac. Superputerile secolului XX nu se puteau ataca reciproc fără a se distruge, iar o forţă mare nu poate fi sigură că va învinge una mică (sau, ca să fim mai precişi, costurile unei asemenea acţiuni ar fi prea mari), după cum au demonstrat-o Statele Unite în Vietnam şi sovieticii în Afganistan. Factorii de influenţare nonmilitari, în special recompensele economice, au căpătat o pondere mult mai importantă.

În economia politică internaţională, observăm tendinţe simultane către integrare şi dezintegrare la nivelul statelor. Oamenii continuă să vorbească propria limbă, să arboreze propriul drapel, să folosească propria monedă, cu desenele şi emblemele ei. Naţionalismul continuă să fie o forţă importantă. Cu toate acestea, deşi oamenii continuă să se identifice cu propriul stat, ei deţin în acelaşi timp şi identităţi concurente, pe baza legăturilor etnice, a genului şi (în cazul Europei) a regiunii. Întrucât funcţionează atât de bine, în comerţul internaţional predomină economia liberală. Ţările au învăţat că, pentru a supravieţui, trebuie să ajute, nu să împiedice crearea bogăţiei de către corporaţiile multinaţionale şi alţi actori economici.

Daunele ecologice ar putea deveni cel mai mare obstacol pentru creşterea economică susţinută, atât în Nord, cât şi în Sud (o tendinţă prevestită de degradarea ecologică a blocului sovietic, care a contribuit la stagnarea şi colapsul economic al regiunii). Din cauza costurilor ridicate, a numărului mare de actori şi a problemelor legate de bunurile colective, negocierile internaţionale în privinţa mediului sunt dificile. Cu toate acestea, apelul Summitului Pământului din 1992 pentru o creştere economică prin care să nu se epuizeze resursele şi să nu se distrugă ecosistemele poate fi sprijinită de noua tehnologie care face să circule informaţia în locul materialelor, pentru a atinge aceleaşi scopuri. Stilul tehnologic tradiţional de industrializare nu poate fi susţinut ecologic la scara uriaşă a unor ţări precum China şi India.

Între timp, relaţiile Nord-Sud se deplasează către centrul politicii mondiale. Tendinţele demografice şi economice intensifică decalajul dintre Nord şi Sud, Nordul continuând să acumuleze bogăţie, în timp ce cea mai mare parte a Sudului trăieşte într-o sărăcie acută. În cele din urmă, Nordul va suporta un preţ mare pentru eşecul găsirii unei soluţii de dezvoltare economică din Sud. Poate că prin folosirea inovaţiilor computerizate şi biotehnologice, statele sărace îşi vor putea dezvolta economiile mai eficient decât au făcut-o Europa sau America de Nord.

Viitorul nu poate fi cunoscut acum, dar pe măsură ce se dezvăluie îl putem compara – în diverse momente luate ca repere – cu lumile pe care le doriţi şi le aşteptaţi. Compararea tipurilor alternative de viitor ar fi uşurată de examinarea unor posibile ramificaţii, unde căile alternative diverg. De exemplu, aţi putea pune întrebări, cum ar fi următoarele (gândindu-vă, pentru fiecare dintre ele, de ce vă daţi răspunsul pe care vi-l daţi referitor la viitorul dorit şi viitorul aşteptat):

1. Va fi suveranitatea de stat erodată de autoritatea supranaţională?
2. Vor deveni globale normele drepturilor omului şi ale democraţiei?

3. Va evolua ONU într-un cvasiguvern al lumii?
4. Va fi restructurat ONU?
5. Vor deveni executorii hotărârile Curţii Internaţionale de Justiţie?
6. Va creşte numărul statelor?
7. Va deveni China democratică? Va deveni bogată?
8. Ce efecte vor avea tehnologiile informaţiei asupra RI?
9. Vor prolifera armele de distrugere în masă?
10. Va deveni demodată forţa militară?
11. Va avea loc dezarmarea?
12. Vor participa femeile pe deplin la RI? Cu ce urmări?
13. Va exista o singură monedă mondială?
14. Va exista un regim comercial global de liber schimb?
15. Va dispărea treptat naţionalismul sau va continua să fie puternic?
16. Îşi vor dezvolta mai mulţi oameni o identitate globală?
17. Va deveni cultura mondială mai omogenă sau mai pluralistă?
18. Vor înfăptui UE sau alte OI regionale uniunea politică?
19. Va fi gravă distrugerea ecologică globală? Cât de repede?
20. Vor înlătura noile tehnologii constrângerile ecologice?
21. Problemele globale vor crea o ordine mondială mai puternică sau mai fragilă?
22. Se va stabiliza creşterea populaţiei? Dacă da, când şi la ce nivel?
23. Vor acumula bogăţie ţările cele mai sărace? Cât de curând?
24. Ce rol va avea Nordul în dezvoltarea Sudului?

Alegerile pe care le faceţi şi acţiunile pe care le întreprindeţi vor afecta în cele din urmă, într-un anumit fel, lumea în care trăiţi. Nu puteţi să optaţi pentru neimplicare în relaţiile internaţionale. Sunteţi implicaţi şi, an după an, revoluţia informaţiei şi alte aspecte ale interdependenţei vă aduc tot mai mult în contact cu restul lumii. Puteţi acţiona în multe moduri, prin demersuri mari sau mici, pentru a aduce lumea la care vă aşteptaţi mai aproape de lumea pe care o doriţi. Vă puteţi împuternici singuri, identificând acţiunile şi alegerile care vă definesc locul în relaţiile internaţionale.

Acum, la terminarea studiilor acoperite de această carte, nu vă opriţi aici. Continuaţi să învăţaţi despre lumea de dincolo de graniţele ţării dumneavoastră. Continuaţi să vă gândiţi la lumea care ar putea exista. Participaţi la schimbările care vor duce această lume mai departe în deceniile care vor urma. Este lumea dumneavoastră: studiaţi-o, aveţi grijă de ea, faceţi în aşa fel încât să vă aparţină.

Glosar

Acordul de la München – simbol al politicii de conciliere ratate, acest acord, semnat în 1938, a permis Germaniei naziste ocuparea unei părţi a Cehoslovaciei. În loc de a domoli aspiraţiile germane, a fost urmat de alte expansiuni, care au dus la cel de-al Doilea Război Mondial. (p. 73)

Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) – organizaţie internaţională înfiinţată în 1947 în scopul unui comerţ mai liber pe baze multilaterale; GATT are un cadru de negociere mai larg decât o instituţie administrativă. În 1995 s-a transformat în Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC). (p. 426)

Acordul Nord-American de Liber Schimb (NAFTA) – zonă de liber schimb cuprinzând Statele Unite, Canada şi Mexic, începând din 1994. (p. 432)

actori nestatali – actori, alţii decât guvernele statelor, care operează fie sub nivelul statului (în interiorul statelor), fie dincolo de graniţele unui stat. (p. 42)

actori raţionali – actori văzuţi drept entităţi unitare care „gândesc" coerent acţiunile, fac alegeri, identifică interesele şi le ierarhizează în funcţie de priorităţi. (p. 110)

Actul Unic European (1985) – stabilea sfârşitul anului 1992 ca dată-limită pentru crearea unei pieţe cu adevărat comune (libera circulaţie peste frontiere a bunurilor, capitalului, oamenilor şi serviciilor) în Comunitatea Europeană. (p. 506)

acumulare de capital – crearea de bogăţie durabilă (capital) precum clădiri, străzi, fabrici, etc.; aceste acumulări depind de investiţii şi de constituirea unui surplus economic (p. 598)

Adunarea Generală a ONU – cuprinde reprezentanţii tuturor statelor, alocă fonduri ONU, adoptă rezoluţii fără caracter obligatoriu, coordonează programe de dezvoltare a Lumii a Treia, precum şi diversele agenţii autonome prin Consiliul Economic şi Social (ECOSOC). (p. 343)

ajutor bilateral – asistenţă guvernamentală destinată direct guvernelor ţărilor Lumii a Treia sub formă de ajutoare de la stat la stat (p. 679)

ajutor extern – sprijin financiar sau de alt tip către ţările Lumii a Treia pentru accelerarea dezvoltării economice sau pentru acoperirea unor nevoi umanitare. Mare parte din sprijinul extern este oferit de guverne şi se numeşte asistenţă oficială pentru dezvoltare. (p. 678) Vezi şi *Comitetul de Asistenţă pentru Dezvoltare*.

ajutor în caz de dezastre – furnizarea de ajutoare pe termen scurt sub formă de hrană, apă, adăpost, îmbrăcăminte şi altele către persoanele care se confruntă cu dezastre naturale. (p. 683)

ajutor multilateral – sprijin extern guvernamental din partea mai multor state prin intermediul unei terţe părţi, precum ONU sau alte agenţii. (p. 679)

Amnesty International – organzaţie nonguvernamentală influentă care acţionează la nivel global pentru a monitoriza şi a încerca să rectifice abuzurile flagrante împotriva drepturilor politice (nu şi economice sau sociale) ale omului. (p. 381)

analiza cost-beneficiu – calculul costurilor implicate de o activitate posibilă şi al beneficiilor pe care le-ar putea aduce. (p. 111)
anarhie – în teoria RI, termenul nu implică un haos total, ci lipsa unei guvernări centrale care să poate impune reguli. (p. 117)
ape internaţionale – acea porţiune a oceanelor considerată teritoriu comun, care nu se află sub jurisdicţia niciunui stat. (p. 557) Vezi şi *ape teritoriale*.
ape teritoriale – apele de la ţărmurile statelor, considerate ca parte a teritoriului naţional. Convenţia ONU asupra Dreptului Mării acordă 12 mile de mare teritorială (jurisdicţie exclusivă naţională asupra transportului şi navigaţiei) şi 200 de mile zonă economică exclusivă, care acoperă drepturile executive de pescuit şi exploatări minerale (permiţând totuşi libera navigaţie). (p. 246) Vezi şi *apele internaţionale* şi *Convenţia ONU asupra Dreptului Mării* (*UNCLOS*).
arii tematice – sfere distincte ale activităţii internaţionale (cum ar fi negocierile privind comerţul internaţional) în care factorii politici de decizie din diverse state se confruntă cu conflicte şi uneori reuşesc să coopereze. (p. 32)
arme de distrugere în masă – arme nucleare, chimice şi biologice, diferite de armele convenţionale prin potenţialul de distrugere şi prin lipsa de discriminare în ceea ce priveşte victimele. (p. 310)
autarhie (autosuficienţă) – politica de evitare sau minimizare a comerţului şi încercarea de a produce singur tot ceea ce este necesar (sau cele mai importante lucruri). (p. 415)
avantaj comparativ – principiul care afirmă că statele ar trebui să se specializeze în comercializarea acelor bunuri pe care le produc cu cea mai mare eficienţă relativă şi la cel mai mic preţ relativ (relativ se referă la celelalte bunuri produse de acelaşi stat). (p. 403)

balanţă comercială – valoarea exporturilor unui stat raportată la importuri. (p. 411)
balanţă de plăţi – un inventar al tuturor sumelor de bani care intră sau ies dintr-o ţară. Include trei tipuri de tranzacţii internaţionale : contul curent (inclusiv balanţa comercială), fluxurile de capital şi variaţiile în rezerva valutară. (p. 464)
balanţă de putere – concept general care se referă la faptul că puterea unuia sau mai multor state este utilizată pentru a o echilibra pe cea a altui(altor) stat(e). Termenul se poate referi (1) la orice raport de putere între state sau alianţe, (2) la un raport relativ egal sau (3) la procesul prin care au fost create în mod repetat coaliţii de contrabalansare pentru a împiedica un stat să cucerească o întreagă regiune. (p. 120)
Banca Mondială – oficial Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare (BIRD), creată în 1944 ca sursă a împrumuturilor pentru reconstrucţia economiilor europene. Mai târziu, au fost acordate credite mai ales ţărilor din Lumea a Treia, iar în anii '90, celor din Europa de Est. (p. 461)
bancă centrală – o instituţie comună pentru ţările industrializate, al cărei principal obiectiv este menţinerea valorii monedei statului respectiv şi controlul inflaţiei. (p. 459)
bariere nontarifare – forme de restricţionare a importurilor, altele decât tarifele, cum sunt cotele (cantităţile maxime ce pot fi importate pentru diverse bunuri). (p. 417)
bază economică – mod de producţie al societăţii, cum ar fi sclavagismul, feudalismul sau capitalismul. (p. 603)
biodiversitate – diversitatea uriaşă de specii de plante şi animale care alcătuiesc ecosistemele pământului (global, regionale şi locale). (p. 552)
„blatişti" – cei care beneficiază de pe urma furnizării de către alţii a bunurilor colective fără a plăti costurile aferente. (p. 154) Vezi şi *problema bunurilor colective*.
bunuri de consum – bunuri al căror consum nu contribuie direct la producerea de alte bunuri şi servicii, spre deosebire de investiţii. (p. 600)

burghezie – în terminologia marxistă, clasa proprietarilor de capital – cei care fac bani din investiţii, şi nu din muncă. (p. 603) Vezi şi *proletariat*.

capacitate de susţinere – limita până la care ecosistemul planetar este capabil să suporte creşterea continuă a populaţiei, industriei, energiei, extracţiei şi utilizării resurselor naturale. (p. 544)

capitalism – sistem economic bazat pe proprietatea privată asupra capitalului şi mijloacelor de producţie (avuţie durabilă şi alte forme de proprietate). (p. 600) Vezi şi *socialism*.

Carta ONU – document de înfiinţare al ONU ; se bazează pe principiul egalităţii statelor, suveranităţii, independenţei şi integrităţii teritoriale ; statele trebuie să-şi îndeplinească obligaţiile internaţionale. Carta conţine şi structura şi metodele ONU. (p. 342)

cartel – asociaţie de producători sau consumatori (sau ambele) ai unui anumit produs, creată în scopul manipulării preţului sau pieţei acestuia. (p. 435)

căştile albastre – forţele de menţinere a păcii ale ONU, numite astfel întrucât căştile sau beretele pe care le poartă au culoarea ONU, albastru cu însemnele ONU. (p. 352)

„Cei patru tigri/patru dragoni" – cele mai de succes zone nou industrializate din Asia de Est : Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong şi Singapore. (p. 648)

centru – regiunile prelucrătoare din sistemul internaţional. (p. 606)

Cernobîl – oraş din Ucraina care a fost în 1986 scena exploziei la o centrală nucleară sovietică. (p. 562)

vlasă economică – împărţirea pe categorii a indivizilor în funcţie de statutul economic. (p. 602)

Clauza naţiunii celei mai favorizate (NMF) – principiul potrivit căruia un stat, acordând altui stat clauza NMF, promite să-i acorde acelaşi tratament conferit celui mai favorizat partener comercial al primului stat. (p. 426) Vezi şi *Sistemul Generalizat de Preferinţe*.

Clubul de la Londra – vezi *Clubul de la Paris*.

Clubul de la Paris – grup format din principalele guverne care împrumută bani guvernelor Lumii a Treia ; se întâlneşte periodic pentru discutarea termenilor renegocierii datoriilor. Creditorii privaţi se întâlnesc în Clubul de la Londra. (p. 672)

coeziunea alianţei – modalitatea prin care membrii menţin împreună o alianţă ; este mai puternică atunci când interesele naţionale converg şi când cooperarea între aliaţi devine instituţionalizată. (p. 132)

combustibili fosili – petrol, cărbune şi gaze naturale pentru industrii, maşini, tractoare, furnale, uzine de generare a energiei şi alte capacităţi specifice unei economii industriale. (p. 548)

Comisia Europeană – un organism al Uniunii Europene, ai cărui membri, numiţi de state, trebuie să reprezinte interesele Uniunii Europene. Sprijinită de un serviciu public multinaţional la Bruxelles, Comisia are rolul de a identifica problemele şi de a propune soluţii către Consiliul de Miniştri. (p. 504) Vezi şi *Consiliul de Miniştri*.

Comisia Internaţională privind Vânarea Balenelor – organizaţie interguvernamentală care stabileşte cote pentru vânarea diverselor specii de balene ; participarea statelor este voluntară. (p. 553)

Comisia pentru Dezvoltare Durabilă – Organizaţie creată la Summitul ONU din 1992, care monitorizează respectarea de către state a promisiunilor şi strânge informaţii de la organizaţiile nonguvernamentale (ONG) de mediu. (p. 545)

Comitetul de Asistenţă pentru Dezvoltare (CAD) – comitet ai cărui membri – state din Europa de Vest, America de Nord şi Japonia/Pacific – furnizează 95% din ajutorul oficial pentru dezvoltare către ţările din Sudul global. (p. 679) Vezi şi *ajutor extern*.

Comitetul Internaţional al Crucii Roşii (CICR) - organizaţie nonguvernamentală care oferă sprijin, cum ar fi asistenţă medicală, hrană şi scrisori pentru civilii prinşi în război sau prizonierii de război. Schimburile de prizonieri de război sunt de obicei negociate prin CICR. (p. 377)

complex militar-industrial - reţea imensă de agenţii guvernamentale, corporaţii industriale şi institute de cercetare, toate colaborând pentru a promova şi a beneficia de pe urma cheltuielilor militare. (p. 215)

comunitate de securitate - situaţie în care aşteptările reduse în privinţa violenţei interstatale permit un mare grad de cooperare politică - de exemplu, între membrii NATO. (p. 499)

Comunitatea Statelor Independente - structură largă de coordonare care leagă fostele republici ale Uniunii Sovietice (cu excepţia Ţărilor Baltice) din 1991. (p. 80)

comunităţi epistemice - comunităţi transnaţionale de experţi care ajută la structurarea modului în care statele gestionează problemele de mediu şi alte problematici. (p. 543)

condiţionalitate FMI - un acord de împrumut din fondurile FMI, cu condiţia să se adopte anumite politici guvernamentale. Zeci de state din Lumea a Treia au încheiat astfel de acorduri cu FMI în ultimii douăzeci de ani. (p. 673) Vezi şi *Fondul Monetar Internaţional*.

Conferinţa Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare (UNCTAD) - structură înfiinţată în 1964 pentru promovarea dezvoltării Lumii a Treia prin diverse propuneri în domeniul comercial. (p. 361)

conflict - o diferenţă în rezultatele preferate într-o situaţie de negociere. (p. 233)

conflict şi cooperare - tipuri de acţiuni pe care le întreprind statele unul faţă de celălalt în timp (p. 32)

Consiliul de Miniştri - o instituţie a Uniunii Europene în care miniştrii relevanţi (afaceri externe, economie, agricultură, finanţe, etc.) din fiecare stat membru se întâlnesc pentru adoptarea legislaţiei şi reconcilierea intereselor naţionale. Când aceste întâlniri au loc între şefii de state, poartă denumirea de „Consiliul European". (p. 504) Vezi şi *Comisia Europeană*.

Consiliul de Securitate al ONU - organism compus din cele cinci mari puteri (cu drept de veto) şi zece state membre prin rotaţie, care ia decizii privind pacea şi securitatea internaţională, inclusiv amplasarea de forţe de menţinere a păcii. (p. 343)

constrângere - utilizarea forţei pentru a determina un alt actor să acţioneze într-un anumit mod (şi nu, ca în cazul descurajării, să se abţină de la anumite acţiuni). (p. 109)

constructivism - un curent în teoria RI care examinează modul în care schimbarea normelor internaţionale şi a identităţii actorilor ajută la modelarea conţinutului intereselor statelor. (p. 177)

contrainsurgenţă - efort de combatere a armatelor de gherilă, deseori incluzând programe pentru „cucerirea inimilor şi minţilor" populaţiilor rurale, în scopul de a le determina să înceteze adăpostirea gherilelor. (p. 275)

Convenţia Naţinilor Unite asupra Dreptului Mării (UNCLOS) - tratat internaţional (1982) privind utilizarea oceanelor. Tratatul UNCLOS stabileşte reguli privind apele teritoriale şi o zonă economică exclusivă de de 200 mile. (p. 557) Vezi şi *ape teritoriale*.

Convenţia privind Armele Biologice (1972) - interzice dezvoltarea, producerea şi deţinerea de arme biologice, dar nu include prevederi privind inspecţiile. (p. 318)

Convenţia privind Armele Chimice (1992) - interzice producerea şi deţinerea de arme chimice şi include verificări stricte, precum şi ameninţarea cu sancţiuni împotriva celor care încalcă sau nu iau în considerare tratatul. (p. 317)

conversie economică - utilizarea unor foste facilităţi şi industrii militare pentru noi activităţi de producţie civile. (p. 292)

corporaţii multinaţionale (CMN) – companii cu sediul într-un anumit stat şi cu filiale sau sucursale operând în alte state. (p. 477) Vezi şi *ţară de origine* şi *ţară-gazdă*.

Corpul Păcii – înfiinţat de preşedintele John F. Kennedy în 1961, oferă voluntari americani pentru asistenţă în domeniul dezvoltării tehnice în statele Lumii a Treia. (p. 682)

creştere determinată de exporturi – o strategie de dezvoltare economică ce urmăreşte dezvoltarea industriilor capabile de competiţie în nişe specifice ale economiei mondiale. (p. 659)

crime de război – încălcări ale legii privind purtarea războiului, cum ar fi maltratarea prizonierilor sau ţintirea deliberată a civililor. (p. 374) Vezi şi *doctrina războiului drept*.

crime împotriva umanităţii – o categorie de delict prevăzută de lege, creată în cadrul proceselor de la Nürnberg după cel de-al Doilea Război Mondial, care include genocidul şi alte acte comise de şefii politici şi militari ai celui de-al Treilea Reich (Germania nazistă). (p. 380) Vezi şi *dezumanizare* şi *genocid*.

Criza rachetelor din Cuba (1962) – o criză între superputeri, ca urmare a instalării de către Uniunea Sovietică a unor rachete nucleare cu rază medie de acţiune în Cuba, care marchează momentul în care Statele Unite şi Uniunea Sovietică au fost cel mai aproape de un război nuclear. (p. 77)

cultură globală – integrarea culturală universală bazată răspândirea televiziunii prin satelit, radio, Internet. (p. 525)

cursa înarmării – un proces reciproc în care două (sau mai multe) state îşi sporesc capacităţile militare ca răspuns la acţiunile celuilalt (celorlalţi) (p. 110)

Curtea Europeană de Justiţie – ramura judecătorească a Uniunii Europene, cu sediul la Luxemburg. Curtea şi-a stabilit jurisdicţia şi dreptul de a interveni în legile naţionale atunci când acestea contravin legislaţiei Uniunii Europene. (p. 506)

Curtea Internaţională de Justiţie – braţul judecătoresc al ONU ; cu sediul la Haga, audiază doar disputele dintre state. (p. 366)

datorie naţională – suma datorată de un guvern în urma unei cheltuieli în deficit. (p. 469)

decalajul de gen – se referă la sondaje care arată că femeile se situează la un nivel mai jos decât bărbaţii în sprijinirea acţiunilor militare, ca şi în cazul altor teme şi candidaţi. (p. 166)

decalajul Nord-Sud – disparitatea de resurse (venit, bogăţie, putere) dintre ţările industrializate, relativ bogate din Vest (şi fostul Est) şi ţările mai sărace din Africa, Orientul Mijlociu şi o mare parte din Asia şi America Latină. (p. 48)

democraţie – guvernare a „poporului", de obicei prin reprezentanţi aleşi şi cu respectarea drepturilor individului în societate (în special drepturile de a exprima opinii politice diferite de ale guvernului). (p. 222)

descurajare – ameninţarea de a pedepsi un alt actor dacă întreprinde anumite acţiuni negative (în special atacând un stat sau aliaţii acestuia). (p. 109). Vezi şi *distrugere reciprocă asigurată*.

devalorizare – o mişcare unilaterală de reducere a valorii unei monede prin schimbarea unei rate de schimb oficiale sau fixe. (p. 458). Vezi şi *rată de schimb*.

dezumanizare – stigmatizarea inamicilor ca fiind subumani sau neumani, ducând de cele mai multe ori la masacre în masă sau, în cele mai grave cazuri, la distrugerea unor întregi populaţii. (p. 260) Vezi şi *crime împotriva umanităţii* şi *genocid*.

dezvoltare economică – procesele combinate de acumulare de capital, creşterea venitului pe cap de locuitor (cu scăderea ratei natalităţii), creşterea abilităţilor populaţiei, adoptarea de noi stiluri tehnologice şi alte schimbări sociale şi economice asociate. (p. 645)

dilema securităţii – situaţie în care acţiunile statelor pentru asigurarea propriei securităţi (cum ar fi amplasarea mai multor forţe militare) sunt văzute ca ameninţări pentru securitatea altor state. (p. 119)

„dinte pentru dinte" – strategie de strictă reciprocitate (pe măsura acţiunii celuilalt actor) după o mişcare iniţială de cooperare ; poate aduce cooperare reciprocă într-un joc repetat de tip Dilema prizonierului. (p. 153)

distrugerea Reciprocă Asigurată (MAD) – posedarea unor capacităţi de contralovitură nucleară, care dă asigurarea că niciunul dintre cei doi adversari nu-l poate opri pe celălalt să-l distrugă în eventualitatea unui război. (p. 324) Vezi şi *descurajare*.

doctrina războiului drept – ramură a dreptului internaţional şi a teoriei politice ce defineşte când un război poate fi început în mod justificat (*jus ad bellum*) şi cum poate fi purtat în mod just (*jus in bello*). (p. 378) Vezi şi *crime de război*.

drepturi de proprietate intelectuală – protejarea legală a activităţii unor inventatori, autori, creatori sub legislaţia patentelor, copyrightului şi cea comercială. Aceste drepturi au fost introduse în negocierile comerciale în anii '90. (p. 421)

Drepturi Speciale de Tragere (DST) – monedă internaţională creată de FMI pentru a înlocui aurul ca etalon mondial. Evaluat prin raportare la un „coş" de monede naţionale, DST se mai numeşte „aur de hârtie". (p. 463)

drepturile omului – drepturile persoanelor de a nu suferi abuzuri, cum ar fi tortura sau lipsirea de libertate, pentru opiniile politice (drepturi politice şi civile), şi de a se bucura de o minimă protecţie economică şi socială (drepturi economice şi sociale). (p. 379)

dumping – vânzarea de produse pe pieţele externe la preţuri sub nivelul minim necesar obţinerii de profit (sau sub cost). (p. 417)

economie de enclavă – o importantă formă istorică de dependenţă în care capitalul străin este investit într-o ţară din Lumea a Treia pentru a extrage o anumită materie primă dintr-un anumit loc – de obicei mină, sondă petrolieră sau plantaţie. (p. 615) Vezi şi *teoria dependenţei*.

economie keynesiană – principiile formulate de economistul britanic John Maynard Keynes, folosite cu succes în timpul Marii Crize din anii '30, incluzând opinia că guvernele trebuie uneori să folosească cheltuieli generatoare de deficit pentru stimularea creşterii economice. (p. 467)

economie planificată centralizat (de comandă) – o economie în care autorităţile politice stabilesc preţurile şi decid cotele de producţie şi de consum, conform unui plan pe termen lung. (p. 408)

economie politică internaţională (EPI) – studiul politicilor comerciale, monetare şi al altor relaţii economice între naţiuni, precum şi al legăturii lor cu alte forţe transnaţionale. (p. 38)

economii de tranziţie – ţări din Europa de Est şi fosta URSS care încearcă să treacă de la comunism la capitalism, cu grade diferite de succes. (p. 408)

economii mixte – economii precum cele din Occidentul industrializat care conţin atât control guvernamental, cât şi proprietate privată. (p. 409)

ecrane informaţionale – filtrele subconştiente sau inconştiente prin care oamenii trec informaţiile despre lumea din afară. (p. 203) Vezi şi *percepţii greşite* şi *percepţii selective*.

epurare etnică – deplasarea forţată a unui grup sau a unor grupuri etnice dintr-un anumit teritoriu, însoţită de masacre şi alte violări ale drepturilor omului ; a avut loc după destrămarea statelor multinaţionale, în special în fosta Iugoslavie. (p. 242)

etalonul-aur – un sistem în relaţiile monetare internaţionale, preponderent timp de un secol înainte de anii '70, în care valoarea monedelor naţionale era ancorată de valoarea aurului sau a altor metale preţioase. (p. 450)

etnocentrism (prejudecată în favoarea in-grupului) – tendinţa de a vedea propriul grup în termeni favorabili, iar pe cei din afara grupului în termeni nefavorabili. (p. 259)

Euratom – creat de Tratatul de la Roma în 1957 pentru coordonarea dezvoltării energiei nucleare prin punerea în comun a cercetării, investiţiilor şi managementului. (p. 502)

euro – numit anterior ECU (unitate monetară europeană), euro este moneda unică europeană, utilizată de tot mai mulţi membri ai Uniunii Europene. (p. 509)
evaluarea riscului – eforturi anterioare investiţiilor întreprinse de către corporaţii (în special bănci) pentru a determina probabilitatea unei schimbări atât de radicale în condiţiile politice viitoare din ţara-ţintă, încât să fie perturbat fluxul de venit. (p. 486)
exodul creierelor – plecarea lucrătorilor calificaţi din ţările sărace către ţările bogate. (p. 668)

feminism liberal – curent al feminismului care pune accentul pe egalitatea de gen şi vede diferenţele „esenţiale" dintre abilităţile bărbaţilor şi femeilor ca triviale sau inexistente. (p. 162)
feminism postmodernist – efortul de combinare a feminismului şi perspectivelor postmoderniste cu scopul de a dezvălui influenţele ascunse ale genului în relaţiile internaţionale şi de a arăta cât este de arbitrară construcţia rolurilor de gen. (p. 162)
feminismul diferenţei – curent din feminism care consideră că diferenţele de gen nu sunt doar social construite şi că femeile, în medie, sunt mai puţin războinice decât bărbaţii. (p. 161)
ferme de subzistenţă – comunităţi rurale care cultivă hrană pentru consumul propriu, nu pentru vânzarea pe pieţele locale sau internaţionale. (p. 622)
flotare controlată – sistem de intervenţii guvernamentale conjugate pe pieţele monetare pentru gestionarea ratelor de schimb valutar, altfel libere. (p. 453)
Fondul Monetar Internaţional (FMI) – organizaţie interguvernamentală (OIG) care coordonează schimbul monetar internaţional, balanţa plăţilor internaţionale şi conturile naţionale. Împreună cu Banca Mondială este un pilon al sistemului financiar internaţional. (p. 461) Vezi şi *condiţionalitate FMI.*

gaze cu efect de seră – dioxid de carbon şi alte gaze care, atunci când sunt concentrate în atmosferă, au acelaşi efect ca şi geamul de sticlă al unei sere, păstrând energia şi ducând la încălzire globală. (p. 548)
gândire de grup – tendinţa grupului de a valida decizii greşite din cauza încrederii exagerate şi subestimării riscurilor. (p. 207)
genocid – încercarea intenţionată şi sistematică de a distruge un grup naţional, etnic, rasial sau religios, în întregul său sau parţial. A fost confirmat ca o crimă în baza dreptului internaţional de către Convenţia ONU privind Genocidul (1948). (p. 74) Vezi şi *crime împotriva umanităţii* şi *dezumanizare.*
geopolitică – utilizarea geografiei ca element al puterii şi ideile cu privire la ea îmbrăţişate de către liderii politici şi experţi. (p. 102)
globalizare – integrarea crescândă a lumii în ceea ce priveşte comunicaţiile, cultura, economia; se poate de asemenea referi şi la experienţele subiective în schimbare privind spaţiul şi timpul, care însoţesc acest proces. (p. 400)
grupuri de interese – coaliţii de persoane care au interese comune în privinţa unei decizii politice şi care se organizează pentru a încerca să influenţeze rezultatul. (p. 213)
grupuri etnice – grupuri mari de persoane care au aceleaşi legături ancestrale, de limbă, culturale sau religioase şi o identitate comună. (p. 242)
guvern mondial – organ centralizat de guvernare a lumii, având puteri de constrângere. (p. 186)
guverne militare – state în care forţele militare controlează guvernarea; apar cel mai frecvent în ţările Lumii a Treia, unde armata poate fi singura mare instituţie modernă. (p. 300)

hegemonie – deţinerea de către un stat a unei puteri dominante în sistemul internaţional, astfel încât să controleze singur regulile şi aranjamentele prin care se conduc relaţiile internaţionale politice şi economice. (p. 127) Vezi şi *teoria stabilităţii hegemonice.*

hiperinflaţie – o creştere extrem de rapidă, necontrolată a preţurilor, cum a fost cazul în Germania în anii '20 şi mai recent în unele ţări din Lumea a Treia. (p. 452)

idealism – o abordare care pune accentul pe dreptul internaţional, moralitate şi organizarea internaţională, mai mult decât pe putere, ca influenţe decisive asupra relaţiilor internaţionale. (p. 95) Vezi şi *realism*.

imperialism – dobândirea de colonii prin cucerire sau alte mijloace. Potrivit teoriei lui Lenin privind imperialismul, capitaliştii europeni investesc în coloniile în care pot obţine un profit mare şi apoi folosesc o parte din acest profit pentru a mitui segmente din clasa muncitoare de acasă. (p. 604)

imperialism cultural – termen critic pentru dominaţia SUA asupra culturii globale. (p. 526)

imunitate diplomatică – se referă la situarea activităţii diplomaţilor în afara jurisdicţiei tribunalelor din ţările-gazdă. (p. 372)

industrializare – utilizarea energiei combustibililor fosili pentru maşini şi utilaje şi acumularea de astfel de maşini împreună cu produsele create de acestea. (p. 69)

industrii proprietate de stat – industrii cum ar fi companiile producătoare de petrol şi liniile aeriene, aflate în proprietatea parţială sau totală a statului deoarece sunt considerate vitale pentru economia naţională. (p. 409)

infanterie – soldaţi pedeştri care folosesc astăzi puşti de asalt şi alte arme uşoare (mine, pistoale automate şi altele asemenea). (p. 303)

Iniţiativa de Apărare Strategică (SDI) – efort al SUA, numit şi „războiul stelelor", de a dezvolta sisteme de apărare care să doboare rachetele balistice, iniţiat de preşedintele Ronald Reagan în 1983. Criticii o consideră un eşec costisitor. (p. 325) Vezi şi *Tratatul privind Rachetele Antibalistice*.

integrare internaţională – procesul prin care instituţiile supranaţionale le înlocuiesc pe cele naţionale ; transferul gradual de suveranitate dinspre stat spre structurile globale sau regionale. (p. 497)

interdependenţă – situaţie politică şi economică în care două state sunt simultan dependente unul de celălalt pentru bunăstare. Gradul de interdependenţă este uneori desemnat de termenii „senzitivitate" şi „vulnerabilitate". (p. 412)

interes naţional – interesele unui stat luat în ansamblu (spre deosebire de cel al partidelor sau facţiunilor din interiorul statului). (p. 111)

investiţie – adăugarea surplusului de avuţie în activităţi producătoare de capital în vederea obţinerii de beneficii pe termen lung, în loc de a-l consuma. (p. 600)

investiţie străină directă – achiziţionarea de către rezidenţii unei ţări a unei afaceri noi sau deja existente într-o altă ţară. (p. 465)

iredentism – formă de naţionalism vizând recâştigarea teritoriului pierdut în faţa altui stat ; poate duce direct la conflicte interstatale violente. (p. 239)

Islam – religie mondială largă şi diversă, ai cărei credincioşi – musulmanii – includ sunniţi, şiiţi şi alte ramuri şi secte, răspândiţi din Nigeria în Indonezia, cu centrul în Orientul Mijlociu). (p. 263)

împărţirea poverii – distribuirea costurilor unei alianţe între membrii săi ; termenul se referă şi la conflictele care ar putea apărea din cauza acestei distribuiri (p. 132)

împrejmuirea bunurilor comune – împărţirea unei zone sau a unui bun comun în părţi care trec în proprietate privată, dând proprietarilor individuali un stimulent pentru gestionarea responsabilă a resurselor. (p. 542)

împuternicire – în contextul dezvoltării, se referă la eforturile claselor de jos de a dobândi putere asupra situaţiei lor şi de a-şi acoperi nevoile de bază. (p. 688)

încălzire globală - o creştere lentă, pe termen lung a temperaturii medii mondiale, cauzată de emisiile de gaze cu efect de seră produse de arderea combustibililor fosili - petrol, cărbune şi gaze naturale. (p. 547) Vezi şi *gaze cu efect de seră.*
îngrădire - o politică adoptată la sfârşitul anilor '40 prin care SUA căuta să oprească expansiunea globală a influenţei sovietice la diferite nivele - militar, politic, ideologic şi economic. (p. 75)
înţelegere - rezultatul unui proces de negociere. (p. 233)

joc de sumă zero - situaţie în care câştigul unui actor este prin definiţie egal cu pierderea altuia, spre deosebire de jocul de sumă nenulă, în care este posibil ca ambii actori să câştige (sau să piardă). (p. 114)

lanţ de comandă - ierarhie de oficialităţi (adesea civile, dar şi militare) prin care statele controlează forţele militare. (p. 297)
legislaţia imigrării - legi naţionale care stabilesc condiţiile în care străinii pot călători şi vizita teritoriul unui stat, pot lucra în acel stat, iar uneori pot deveni cetăţeni ai statului (naturalizare). (p. 371)
liber schimb - fluxul de bunuri şi servicii peste graniţe fără bariere tarifare sau alte restricţii ; în principiu (nu întotdeauna şi în practică), liberul schimb a fost un aspect-cheie al politicii britanice de după 1846 şi al celei americane de după 1945. (p. 69)
liberalism (liberalism economic) - în contextul EPI, o abordare care împărtăşeşte în general asumpţia anarhiei (lipsa unei guvernări internaţionale), dar nu vede în ea un obstacol care să împiedice cooperarea extinsă între state pentru dobândirea de câştiguri comune din schimburi economice. Pune accentul pe câştigurile absolute, în detrimentul celor relative şi, în practică, pe angajamentul faţă de liberul schimb, circulaţia liberă a capitalului şi o economie internaţională „deschisă". (p. 396) Vezi şi *mercantilism* şi *neoliberalism.*
Liga Naţiunilor - înfiinţată după Primul Război Mondial şi precursor al Organizaţiei Naţiunilor Unite, organizaţia a dobândit anumite succese în plan umanitar şi în alte privinţe, dar a fost slăbită de absenţa Statelor Unite şi de lipsa de eficienţă în asigurarea securităţii colective. (p. 73) Vezi şi *securitate colectivă.*
lovitură de stat - preluarea puterii politice de către forţele militare interne, adică schimbarea puterii politice în afara ordinii constituţionale. (p. 303)
Lumea a Treia - vezi *ţări în curs de dezvoltare.*
luptă de clasă - procesul prin care clasele mai puternice le exploatează pe cele mai slabe, negându-le corecta împărţire a surplusului pe care acestea îl creează. Clasele oprimate încearcă să câştige puterea, să se revolte şi să se organizeze cu scopul de a obţine mai mult din avuţie pentru ele. (p. 602)

malnutriţie - lipsa hranei necesare, incluzând proteine şi vitamine ; aproape 10 milioane de copii mor anual din cauza malnutriţiei. (p. 621) Vezi şi *subnutriţie.*
marile puteri - în general, cele în jur de şase state care sunt cele mai puternice ; clubul marilor puteri a fost format exclusiv din ţări europene până în secolul XX. (p. 122) Vezi şi *puteri mijlocii.*
marxism - ramură a socialismului care pune accentul pe exploatare şi lupta de clasă şi include atât comunismul, cât şi alte abordări. (p. 601) Vezi şi *socialism.*
material fisionabil - uraniu 235 şi plutoniu, ai căror atomi se scindează şi degajă energie printr-o reacţie în lanţ când explodează o bombă atomică. (p. 311)

Mecanismul Ratelor de Schimb (MRS) – un sistem care stabileşte rate de schimb aproape fixe între monedele europene, în timp ce permite flotarea lor liberă faţă de restul lumii. (p. 454)

mediere – utilizarea unei (sau unor) terţe părţi în rezolvarea conflictelor. (p. 181)

mercantilism – teorie economică şi ideologie politică opusă liberului schimb ; ca şi realismul, consideră că fiecare stat trebuie să-şi apere propriile interese fără a căuta obţinerea de câştiguri reciproce prin organizaţiile internaţionale. (p. 396) Vezi şi *liberalism*.

microcredit – utilizarea de împrumuturi foarte mici pentru grupuri restrânse de indivizi, deseori femei, pentru stimularea dezvoltării economice. (p. 661)

migraţie – deplasare între state, de obicei emigrare dintr-un stat şi imigrare într-un alt stat. (p. 626)

militarism – glorificarea războiului, a forţei militare şi a violenţei. (p. 182)

mine antipersonal – dispozitive explozive ascunse, deseori puse de armate neregulate, care omoară sau rănesc civilii după război. Astfel de mine sunt în număr de peste 100 de milioane, în special în Angola, Bosnia, Afganistan şi Cambodgia. În prezent, se desfăşoară o campanie de interzicere a acestor mine, idee acceptată de aproape 100 de state. (p. 615)

mişcarea de nealiniere – mişcare a statelor Lumii a Treia, condusă de India şi Iugoslavia, care au încercat să se separe de rivalitatea SUA-URSS în perioada Războiului Rece. (p. 139)

mişcări pentru pace – mişcări împotriva unor războaie sau a războiului şi militarismului în general, implicând mulţi oameni şi forme de acţiuni directe, cum ar fi protestele de stradă. (p. 187)

model raţional (de luare a deciziilor) – modelul prin care factorii de decizie calculează costurile şi beneficiile fiecărui curs de acţiune, apoi îl aleg pe cel cu beneficii maxime şi costuri minime. (p. 199)

modelul negocierii guvernamentale – vede deciziile de politică externă drept un proces de negociere între diferite agenţii guvernamentale care au interese oarecum divergente asupra rezultatului („ce doreşti depinde de cine eşti"). Numit şi „modelul politicii birocratice". (p. 200)

modelul procesului organizaţional – model de luare a deciziilor în care politicienii sau oficialităţile de rang inferior se bazează în mare pe răspunsuri standardizate sau proceduri operaţionale standard. (p. 200)

monedă convertibilă – garanţia că deţinătorul unei anumite monede o poate schimba într-o altă monedă. Monedele unor state nu sunt convertibile. (p. 451) Vezi şi *valută forte*.

naţionalism – identificare cu interesele propriei naţiuni şi devotamentul faţă de acestea. Implică de obicei un grup mare de persoane care au aceeaşi identitate naţională şi adesea aceeaşi limbă, cultură şi strămoşi. (p. 65)

negocieri – comunicare directă sau tacită utilizată pentru obţinerea unui acord în cazul unui schimb de valoare ; în cazul unor negocieri oficiale, părţile discută de obicei în jurul unei mese. (p. 105)

neocolonialism – continuarea, într-o fostă colonie, a exploatării coloniale fără control politic oficial. (p. 614)

neofuncţionalism – teorie care susţine că integrarea economică (funcţionalismul) generează un efect de revărsare (*spillover*), rezultând într-o integrare politică sporită. (p. 497)

neîndeplinirea obligaţiei de plată – incapacitatea de a efectua la termen plăţile programate. (p. 670)

neoliberalism – prescurtare pentru „instituţionalism neoliberal", abordare care accentuează importanţa instituţiilor internaţionale în reducerea conflictelor inerente pe care le presupun

realiştii în sistemul internaţional; argumentul se bazează pe ideea liberală de bază că a căuta câştiguri reciproce pe termen lung este adesea mai raţional decât maximizarea câştigurilor individuale pe termen scurt. (p. 152) Vezi şi *liberalism*.

neorealism – versiune a teoriei realiste care accentuează influenţa asupra comportamentului statului a structurii sistemului internaţional, în special a distribuţiei internaţionale de putere. (p. 125) Vezi şi *realism*.

nevoi umane de bază – nevoile fundamentale ale oamenilor pentru hrană adecvată, locuinţă, sănătate, îngrijire, salubritate şi educaţie. Satisfacerea acestor nevoi poate fi considerată atât un imperativ moral, cât şi o formă de investiţie în „capitalul uman" esenţial pentru creşterea economică. (p. 618)

nonviolenţă/pacifism – filosofie bazată pe angajamentul unilateral de abţinere de la orice formă de violenţă, care presupune o opoziţie de principiu faţă de război în general, nu faţă de un anumit război. (p. 188)

norme (de comportament) – aşteptările asupra comportamentului considerat adecvat. (p. 117)

norme internaţionale – aşteptările participanţilor cu privire la relaţiile normale dintre state. (p. 337)

Noua Ordine Economică Internaţională (NOEI) – un efort al Lumii a Treia, început la mijlocul anilor '70, mai ales în cadrul forumurilor ONU, pentru restructurarea economiei mondiale astfel încât tranzacţiile economice dintre Nord şi Sud să fie mai puţin defavorabile pentru Sud. (p. 677)

opinie publică – în relaţiile internaţionale, gama de opinii ale cetăţenilor unui stat privind politica externă. (p. 216)

optimizare – alegerea celei mai bune opţiuni; contrastează cu satisfacerea sau găsirea unei soluţii satisfăcătoare, nu neapărat cea mai bună, la o problemă. Modelul „raţionalităţii limitate" postulează că factorii de decizie mai degrabă „satisfac" decât optimizează. (p. 206)

Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC) – organizaţie fondată în 1995, care a extins preocupările tradiţionale ale GATT asupra bunurilor şi a creat mecanisme de monitorizare şi impunere. (p. 426) Vezi şi *Acordul General pentru Tarife şi Comerţ* (*GATT*) şi *Runda Uruguay*.

Organizaţia Mondială a Sănătăţii (OMS) – cu sediul în Geneva, oferă asistenţă tehnică pentru îmbunătăţirea condiţiilor de sănătate din Lumea a Treia şi duce campanii majore de vaccinare. (p. 361)

Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU) – organizaţie a aproape tuturor statelor, creată după al Doilea Război Mondial pentru a promova securitatea colectivă. (p. 40)

Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) – alianţă militară condusă de SUA şi incluzând state vest-europene, formată în 1949 pentru a se opune şi descuraja puterea sovietică în Europa. În prezent se extinde în fostul bloc sovietic. (p. 133) Vezi şi *Pactul de la Varşovia*.

Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) – cel mai important cartel din economia internaţională; membrii săi controlează jumătate din exporturile de petrol din lume, suficient pentru a afecta semnificativ preţul internaţional al petrolului. (p. 435)

organizaţii interguvernamentale (OIG) – organizaţii (cum ar fi ONU şi agenţiile sale) ai căror membri sunt guverne. (p. 44)

organizaţii internaţionale (OI) – includ organizaţiile interguvernamentale, cum ar fi Organizaţia Naţiunilor Unite şi organizaţiile nonguvernamentale, cum ar fi Comitetul Internaţional al Crucii Roşii. (p. 339)

organizaţii nonguvernamentale (ONG) – grupuri sau entităţi transnaţionale (cum ar fi Biserica Catolică, Greenpeace şi Comitetul Internaţional Olimpic) care interacţionează cu state, corporaţii multinaţionale, alte ONG-uri şi organizaţii interguvernamentale. (p. 43)

Oxfam America – grup privat de caritate care lucrează cu comunităţi din Lumea a Treia pentru a determina nevoile populaţiei şi a realiza proiecte de dezvoltare. Oxfam nu implementează proiecte, ci oferă finanţare organizaţiilor locale în acest scop. (p. 684)

pace democratică – afirmaţia, sprijinită puternic de dovezi empirice, că democraţiile nu luptă una împotriva celeilalte (deşi luptă împotriva statelor autoritare). (p. 223)

pace pozitivă – o pace care rezolvă motivele principale ale unui război ; este nu doar o încetare a focului, ci o transformare a relaţiilor, inclusiv eliminarea sau reducerea exploatării economice şi opresiunii politice. (p. 188) Vezi şi *violenţă structurală.*

Pactul de la Varşovia – alianţă militară est-europeană condusă de sovietici, creată în 1955 şi abandonată în 1991. S-a opus alianţei NATO. Vezi şi **Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO)**. (p. 133)

Parlamentul European – organism cvasilegislativ al Uniunii Europene care operează mai ales ca un „câine de pază" asupra Comisiei Europene şi are putere legislativă limitată. (p. 505)

părtinire normativă – normele şi valorile personale pe care le includ în studiile lor cercetătorii în RI, cum ar fi preferinţa pentru pace, nu pentru război. (p. 180)

percepţii greşite şi percepţii selective – procesarea selectivă sau eronată a informaţiilor privind o decizie ; unul dintre cele câteva moduri – împreună cu prejudecăţile afective şi cognitive – în care deciziile individuale se îndepărtează de modelul raţional. (p. 203) Vezi şi *ecrane informaţionale.*

periferie – regiunile Lumii a Treia din sistemul mondial, de unde se extrage în principal materie primă. (p. 606)

piaţă comună – o zonă în care forţa de muncă şi capitalul (ca şi bunurile) circulă liber peste graniţe. (503)

ploaie acidă – cauzată de poluarea aerului, afectează copacii şi depăşeşte adesea graniţele. Limitarea ploilor acide (prin limitarea emisiilor de oxid de azot) a fost subiectul mai multor convenţii la nivel regional. (p. 560)

Politica Agricolă Comună (PAC) – politică a Uniunii Europene bazată pe principiul că o subvenţie acordată fermierilor din orice ţară membră ar trebui extinsă pentru fermierii din toate ţările membre. (p. 503)

politică fiscală – deciziile unui guvern privind cheltuielile şi taxele, reprezentând unul dintre cele două instrumente majore ale politicii macroeconomice (celălalt fiind politica monetară). (p. 467)

politică industrială – strategiile prin care un guvern lucrează cu industriile pentru promovarea creşterii şi adaptează politicile comerciale la nevoile acestora. (p. 420)

politică monetară – deciziile unui guvern privind tipărirea şi circulaţia monedei şi unul dintre cele două instrumente majore de politică macroeconomică (celălalt fiind politica fiscală). (p. 467)

politică pronatalistă – politică guvernamentală care încurajează sau forţează natalitatea şi scoate în afara legii sau limitează accesul la contracepţie. (p. 577)

presiune laterală (teoria) – susţine că o creştere economică şi demografică a statelor alimentează expansiunea geografică, întrucât ele caută resurse naturale dincolo de graniţă, ceea ce duce la conflicte şi uneori la război. (p. 250)

prizonieri de război – soldaţi care s-au predat (şi care primesc un statut special în baza legilor războiului). (p. 376)

problema bunurilor colective – un bun colectiv este un bun tangibil sau imaterial creat de membrii unui grup, disponibil tuturor membrilor grupului, indiferent de contribuţia individuală ; participanţii pot câştiga prin diminuarea contribuţiei lor la bunul colectiv ; totuşi, dacă prea mulţi participanţi procedează astfel, bunul nu mai poate fi realizat. (p. 154) Vezi şi *blatişti*.
procesul de politică externă – procesul prin care se creează şi se implementează politicile externe. (p. 197)
Produs Intern Brut (PIB) – mărimea activităţii economice totale anuale a unui stat. (p. 42)
Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) – coordonează asistenţa multilaterală pentru dezvoltare şi gestionează 5.000 de proiecte în întreaga lume (în special în domeniul asistenţei tehnice pentru dezvoltare). (p. 682)
Programul Naţiunilor Unite pentru Mediul Înconjurător (UNEP) – monitorizează condiţiile de mediu şi lucrează cu Organizaţia Meteorologică Mondială pentru măsurarea schimbărilor climatice. (p. 550)
proiecţia puterii – abilitatea de a folosi forţa armată în zone îndepărtate sau în afara sferei de influenţă. (p. 304)
proletariat – în terminologia marxistă, clasa muncitoare care trebuie să-şi vândă forţa de muncă capitaliştilor pentru a supravieţui şi a cărei muncă e necesară pentru producerea de plusvaloare ; mai precis, lucrători industriali. A fost considerată clasa care urma să declanşeze revoluţia socialistă. (p. 603). Vezi şi *burghezie*.
proliferare – răspândirea armelor de distrugere în masă (nucleare, chimice sau biologice) către mai mulţi actori. (p. 318)
protecţionism – protecţia industriilor interne împotriva concurenţei internaţionale, prin tarife comerciale şi alte mijloace. (p. 415)
Protocolul de la Montréal (1987) – acord privind protecţia stratului de ozon prin care statele se obligă să reducă şi apoi să elimine utilizarea de clorofluorocarburi (CFC). Este tratatul de mediu care a avut cel mai mare succes până în prezent. (p. 551)
putere – abilitatea sau potenţialul de a influenţa comportamentul altuia, măsurată prin posedarea anumitor caracteristici tangibile sau imateriale. (p. 98)
puteri mijlocii – state care intră într-o categorie inferioară marilor puteri în ceea ce priveşte influenţa asupra afacerilor internaţionale (de exemplu, Brazilia şi India). (p. 123) Vezi şi *marile puteri*.

rachetă de croazieră – o rachetă mică, cu aripi, care poate parcurge mii de kilometri pe un teren anterior cartografiat pentru a atinge o anumită ţintă ; poate purta fie o focoasă nucleară, fie una convenţională. (p. 313)
rachete balistice – principalele vehicule purtătoare, strategice, ale armelor nucleare ; acestea transportă focoasele de-a lungul unei traiectorii (de obicei ridicându-se la cel puţin 80 de kilometri înălţime) şi le lansează asupra ţintei. (p. 313) *Vezi* şi *rachete balistice intercontinentale (ICBM)*.
rachete balistice intercontinentale (ICBM) – rachete balistice cu cea mai mare rază de acţiune, capabile să străbată peste 8.000 de kilometri. (p. 313). Vezi şi *rachete balistice*.
rata mortalităţii infantile – proporţia de copii care mor în primul an de viaţă. (p. 578)
rată de schimb – rata la care moneda unui stat poate fi schimbată cu moneda altui stat. Din 1973, sistemul monetar internaţional a depins mai ales de rate flotante, mai mult decât de rate de schimb fixe. (p. 450) Vezi şi *convertibilitate* ; *rată de schimb fixă* ; *Mecanismul Ratelor de Schimb (MRS)* şi *flotare controlată*.
rată de scont – rata dobânzii percepute de stat când acordă împrumuturi către bănci private. Rata de scont este stabilită de băncile centrale ale ţărilor. (p. 460)

rate de schimb fixe – ratele oficiale de schimb pentru monede stabilite de către guverne ; nu este un mecanism dominant în sistemul monetar internaţional după 1973. (p. 452) Vezi şi *rate de schimb flotante.*

rate de schimb flotante – ratele determinate de pieţele monetare internaţionale cu care investitorii privaţi şi guvernele cumpără şi vând valute. (p. 453) Vezi şi *rate de schimb fixe.*

război civil – război între facţiunile unui stat, în încercarea de a crea sau de a împiedica crearea unui nou guvern pentru întregul stat sau doar pentru o parte din teritoriul său. (p. 274)

război de gherilă – război fără linii de front şi cu forţe neregulate care operează în mijlocul populaţiei civile şi deseori ascunse sau protejate de aceasta. (p. 275)

război electronic – utilizarea spectrului electromagnetic (unde radio, radar, infraroşu etc.) în război, cum ar fi utilizarea semnalelor electromagnetice în beneficiul uneia dintre părţi, împiedicând utilizarea lor de către inamic. (p. 309)

război hegemonic – războiul pentru controlul asupra întregii ordini internaţionale – regulile sistemului internaţional ca întreg. Cunoscut şi sub numele de război mondial, război global, război general sau război sistemic. (p. 336)

război limitat – acţiuni militare care urmăresc obiective ce nu includ capitularea şi ocuparea inamicului. (p. 274)

război prin procură – războaie din Lumea a Treia – deseori războaie civile – în care Statele Unite şi Uniunea Sovietică caută să-şi îmbunătăţească poziţia prin aprovizionarea şi consilierea facţiunilor rivale. (p. 78)

război total – război al unui stat pentru cucerirea şi ocuparea altui stat ; războiul total modern îşi are originea în războaiele napoleoniene, care se bazau pe recrutarea pe scară largă. (p. 274)

Războiul Rece – relaţii de ostilitate – punctate de scurte perioade de îmbunătăţire sau de destindere – între cele două superputeri, SUA şi URSS, între anii 1945 şi 1990. (p. 74)

realism (realism politic) – largă tradiţie intelectuală care explică relaţiile internaţionale în special în termeni de putere. (p. 95) Vezi şi *idealism* şi *neorealism.*

reciprocitate – reacţie asemănătoare la acţiunile cuiva ; o strategie de reciprocitate foloseşte forme pozitive de influenţare pentru a promite recompense şi forme negative pentru a ameninţa cu pedepse. (p. 108)

recolte *cash* – produse agricole folosite ca bunuri pentru export pe pieţele mondiale. (p. 623)

recunoaştere diplomatică – procesul prin care sunt definite explicit statutul ambasadelor şi cel al unui ambasador ca reprezentant oficial al statului. (p. 372)

reformă funciară – politici care urmăresc spargerea unor mari proprietăţi funciare şi redistribuirea terenurilor către ţăranii săraci pentru ferme. (p. 624)

refugiat – persoană care fuge din ţara sa pentru a scăpa de război, dezastru natural sau persecuţie politică. Dreptul internaţional face distincţia între refugiaţi şi emigranţi. (p. 626)

regim internaţional – set de reguli, norme şi proceduri către care converg aşteptările actorilor într-o anumită arie tematică internaţională (cum ar fi politica oceanelor sau politica monetară). (p. 155)

regimul de control al tehnologiei rachetelor – un set de acorduri prin care statele industrializate încearcă să limiteze transferul tehnologiei rachetelor către ţările Lumii a Treia. (p. 315)

relaţii internaţionale – relaţiile dintre guvernele statelor lumii şi conexiunea acestor relaţii cu alţi actori (cum sunt ONU, corporaţiile multinaţionale şi persoanele), cu alte relaţii sociale (inclusiv economie, cultură şi politica internă) şi cu influenţele geografice şi istorice. (p. 31)

renegocierea datoriei – reanalizarea termenelor de rambursare ale unui împrumut, de obicei contractat de guvernele țărilor Lumii a Treia, pentru evitarea neîndeplinirii obligației de plată. (p. 670)

Revoluția verde – transferul masiv de tehnologie agricolă, cum ar fi semințe de calitate superioară și tractoare către țările Lumii a Treia, transfer început în anii '60. (p. 669)

reuniune la vârf (summit) – întâlnire între șefi de state, adesea referitoare la marile puteri, ca în cazul întâlnirilor din timpul Războiului Rece între SUA și Uniunea Sovietică, sau întâlnirile Grupului celor 8 (G-8) privind coordonarea economică. (p. 77)

rezervă – stocuri de valută forte ale statelor. (p. 452)

rezolvarea conflictelor – dezvoltarea și implementarea de strategii pașnice pentru încetarea conflictelor. (p. 180)

Runda Doha – o serie de negocieri sub auspiciile Organizației Mondiale a Comerțului care au început la Doha, în Qatar, în 2001. A urmat Rundei Uruguay și s-a concentrat pe subvenții în agricultură, proprietate intelectuală și alte probleme. (p. 429)

Runda Uruguay – serie de negocieri în cadrul Acordului General pentru Tarife și Comerț (GATT), începută în Uruguay în 1986 și încheiată în 1994 prin rezoluția de înființare a Organizației Mondiale a Comerțului. Runda Uruguay a urmat altor negocieri GATT cum ar fi Runda Kennedy și Runda Tokyo. (p. 427) Vezi și *Organizația Mondială a Comerțului (OMC)*.

ruptura sino-sovietică – sciziunea din anii '60 între puterile comuniste Uniunea Sovietică și China, ca urmare a opoziției chineze față de mișcările sovietice spre o coexistență pașnică cu Statele Unite. (pp. 75-76)

satisfacere – actul de a găsi soluții satisfăcătoare sau „destul de bune" la o problemă. (p. 206)

Scandalul Iran-Contras – episod în care Administrația Reagan a vândut în secret arme Iranului în schimbul libertății ostaticilor americani din Liban și a folosit apoi banii iranieni pentru a finanța ilegal rebelii Contras din Nicaragua. (p. 208)

Secretariatul ONU – ramura executivă a ONU condusă de un secretar general. (p. 343)

sector neoficial – acele moduri de afaceri, cum ar fi piața neagră și vânzătorii ambulanți, care operează în afara controlului statului ; unii experți văd acest sector ca fiind miezul unei noi strategii de dezvoltare. (p. 661)

sectorul serviciilor – parte a unei economii care se referă la servicii (spre deosebire de producția de bunuri tangibile) ; accentul în negocierile comerciale cade pe sistemul bancar, asigurări și serviciile financiare conexe. (p. 422)

secular (stat) – stat creat în afara instituțiilor religioase și în care există un grad mare de separare între organizațiile religioase și cele politice. (p. 262)

securitate colectivă – crearea unei largi alianțe a celor mai importanți actori de pe scena internațională, cu scopul de a acționa în comun împotriva oricărei agresiuni ; uneori a fost gândită să presupună existența unei organizații universale (precum Organizația Națiunilor Unite) de care să aparțină atât agresorii, cât și oponenții acestora. (p. 158) Vezi și *Liga Națiunilor*

securitate internațională – ramură a relațiilor internaționale care se ocupă de problematica războiului și a păcii. (p. 33)

semiperiferie – zonă în sistemul internațional unde se concentrează o anumită capacitate prelucrătoare și un anumit stoc de capital, dar nu în aceeași măsură ca în zona de centru. (p. 606)

serviciul datoriei – obligația de a efectua plăți regulate ale dobânzii și de rambursare a ratelor unui împrumut conform termenelor, ceea ce reprezintă o povară pentru economiile multor țări din Lumea a Treia. (p. 670)

Sindromul „adunării şi în jurul steagului" – sprijinul crescut pentru şefii de guvern în timpul unui război, cel puţin pe termen scurt. (p. 220)
sistem internaţional – set de relaţii între statele lumii, structurat de anumite reguli şi tipare de interacţiune. (p. 40)
sistem multipolar – un sistem internaţional care are de obicei cinci sau şase centre de putere, care nu sunt grupate în alianţe. (p. 125)
Sistemul Bretton Woods – aranjament postbelic pentru gestionarea economiei mondiale, stabilit la o reuniune la Bretton Woods, New Hampshire, în 1944. Principalele sale componente instituţionale sunt Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional. (p. 461)
Sistemul Generalizat de Preferinţe (SGP) – un mecanism prin care unele state industrializate au început în anii '70 să acorde concesii tarifare statelor Lumii a Treia asupra anumitor importuri ; o excepţie de la Clauza naţiunii celei mai favorizate. (p. 427) Vezi şi *Clauza naţiunii celei mai favorizate*.
socialism – termen ce cuprinde mai multe mişcări politice, partide, teorii economice şi ideologii, istorice sau actuale. Susţinând că muncitorii ar trebui să aibă puterea politică (sau mai multă putere), socialismul favorizează redistribuirea avuţiei spre muncitorii care o produc. În politica economică, socialiştii favorizează diferite combinaţii între planificare şi piaţa liberă, ca şi diferite forme de proprietate. (pp. 600-601) Vezi şi *capitalism*, *marxism*.
spaţiu aerian – spaţiul de deasupra unui stat, considerat drept teritoriul său, prin contrast cu spaţiul cosmic considerat internaţional. (p. 248)
stalinism – sistem care prevala în Uniunea Sovietică pe timpul lui Stalin (1924-1953), care a fost marcat de un control totalitar al statului condus de Partidul Comunist şi a eliminat fără milă opozanţii regimului. (p. 602)
stat – entitate teritorială locuită, controlată de un guvern care îşi exercită suveranitatea. (p. 38)
state-naţiune – state a căror populaţie are aceeaşi identitate naţională, de obicei cu aceeaşi limbă şi cultură. (p. 41)
strat de ozon – parte a atmosferei care opreşte razele ultraviolete. Unele substanţe chimice folosite în economiile industriale distrug stratul de ozon. (p. 551)
subnutriţie – lipsa hranei necesare, lipsa caloriilor. (p. 621)
substituirea importurilor – o strategie de dezvoltare a industriilor locale, deseori aplicată din spatele barierelor protecţioniste, pentru producerea unor bunuri pe care ţara respectivă le importase până atunci. (p. 659)
subtext – sensuri implicite sau ascunse într-un text, care nu sunt exprimate explicit. (p. 177) Vezi şi *postmodernism*.
supranaţionalism – subordonarea autorităţii statului sau a identităţii naţionale unor instituţii şi grupări mai mari, cum este Uniunea Europeană. (p. 497)
suprastructură – în terminologia marxistă, forme de politică şi cultură modelate de baza economică sau modul de producţie (sclavagism, feudalism, capitalism). (p. 603)
surplus economic – creat prin investirea banilor în capital productiv, mai degrabă decât prin utilizarea lor pentru consum. (p. 598)
suveranitate – dreptul unui stat, cel puţin în principiu, de a face orice doreşte pe teritoriul său ; tradiţional, suveranitatea este cea mai importantă normă internaţională. (p. 118)

şocul petrolului – cele două creşteri abrupte ale preţului petrolului din 1973-1974 şi 1979. (p. 566)

tarif – taxă percepută pentru anumite tipuri de importuri (de obicei, ca un procentaj din valoare) la intrarea acestora în ţară. (p. 417)

tehnologie *stealth* – utilizarea de materiale speciale radar-absorbante şi de forme neobişnuite în proiectarea avioanelor, rachetelor şi navelor pentru evitarea radarului inamic. (p. 309)

teoria dependenţei – o teorie decurgând din marxism, care explică lipsa acumulării de capital în ţările Lumii a Treia ca rezultat al interacţiunii dintre relaţiile de clasă interne şi forţele capitalului străin. (p. 614) Vezi şi *economie de enclavă*.

teoria jocurilor – ramură a matematicii preocupată de predicţia rezultatelor în situaţii de negociere. Jocuri precum Dilema prizonierului şi Laşul sunt folosite pentru analizarea diferitelor tipuri de interacţiuni internaţionale. (p. 113)

teoria perspectivei – teorie de luare a deciziilor care susţine că opţiunile sunt evaluate prin comparaţie cu un punct de referinţă, deseori statu-quoul, dar care ar putea fi o situaţie trecută sau aşteptată. Modelul susţine că factorii de decizie se tem de pierderi mai mult decât valorizează câştigurile. (p. 206)

teoria sistemului mondial – o viziune asupra lumii bazată pe diviziuni de clasă regionale, plasând ţările industrializate în centru (nucleu), ţările sărace din Lumea a Treia la periferie, iar alte zone (spre exemplu, ţările în curs de industrializare) la semiperiferie. (p. 605)

teoria stabilităţii hegemonice – argumentul că regimurile sunt eficiente când puterea este concentrată la maximum în sistemul internaţional. (p. 156) Vezi şi *hegemonie*.

teorii ale ciclurilor – efortul de a explica tendinţele spre război în sistemul internaţional ca fiind ciclice ; de exemplu, prin asocierea războaielor cu valurile lungi din economia mondială (ciclurile lui Kondratieff). (p. 237)

termeni comerciali – relaţia generală dintre preţurile importurilor şi exporturilor. (p. 659)

terorism susţinut de stat – utilizarea grupărilor teroriste de către state, de obicei sub controlul agenţiilor de spionaj, în scopuri politice. (p. 275)

tragedia bunurilor comune – dilemă a bunurilor colective creată când bunurile comune de mediu (cum ar fi stocurile de peşte ale lumii) sunt epuizate sau degradate prin lipsa cooperării dintre state. O soluţie este de a „împrejmui" bunurile comune (de a le împărţi în zone trecute în proprietate individuală) ; regimurile internaţionale pot fi (parţial) o soluţie. (p. 542)

transfer de tehnologie – cumpărarea de către statele Lumii a Treia de tehnologie (cunoştinţe, abilităţi, metode, forme, echipament specializat etc.) din surse externe, de obicei împreună cu investiţii străine directe sau afaceri similare. (p. 668)

tranziţie demografică – tiparul de scădere a ratei mortalităţii, urmată de scăderea ratei natalităţii, care însoţeşte de obicei industrializarea şi dezvoltarea economică. (p. 574)

Tratatele privind Limitarea Armamentelor Strategice (SALT) – SALT I (1972) şi SALT II (1979) au instituit limite asupra creşterii stocurilor de armament strategic ale SUA şi Uniunii Sovietice. SALT II nu a fost ratificat de Senatul SUA (din cauza invaziei sovietice în Afganistan). (p. 326)

Tratatul Antarcticii (1959) – unul dintre primele tratate multilaterale privind mediul înconjurător, interzice activităţile militare în Antarctica, prezenţa armelor nucleare sau deversarea deşeurilor nucleare în zonă ; a amânat revendicările teritoriale pe continent până la o soluţionare viitoare şi a stabilit reguli pentru derularea cercetărilor ştiinţifice. (p. 560)

Tratatul de Interzicere Totală a Testelor Nucleare (1996) – interzice testarea oricăror arme nucleare, astfel lărgind interdicţia asupra testelor atmosferice, negociată în 1963. (p. 327)

Tratatul de la Maastricht – semnat în oraşul olandez Maastricht şi ratificat în 1992, tratatul prevede pentru Uniunea Europeană o uniune monetară (o monedă unică şi o Bancă Centrală Europeană) şi o politică externă comună. (p. 507) Vezi şi *Uniunea Europeană*.

Tratatul de la Roma (1957) – document de înfiinţare a Comunităţii Economice Europene (Piaţa Comună), acum subsumată Uniunii Europene. (p. 502)

Tratatul de proliferare (TNP) (1968) – a creat cadrul pentru controlul răspândirii materialelor şi expertizei nucleare, incluzând Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică (AIEA), agenţie a ONU cu sediul la Viena, care se ocupă de inspectarea industriei energiei nucleare în statele membre ale TNP, pentru prevenirea deturnărilor secrete ale materialelor nucleare înspre domeniul militar. (p. 320)

Tratatul de Securitate americano-japonez – alianţă bilaterală între Statele Unite şi Japonia, creată în 1951 împotriva potenţialei ameninţări sovietice asupra Japoniei. SUA menţin trupe în Japonia pentru apărarea acesteia în caz de atac, iar Japonia plăteşte Statelor Unite jumătate din costul menţinerii trupelor. (p. 134)

Tratatul privind Rachetele Antibalistice (ABM) (1972) – a interzis Statelor Unite şi Uniunii Sovietice folosirea ca scut a sistemelor de apărare împotriva rachetelor balistice, ceea ce ar fi subminat principiul distrugerii reciproce asigurate şi bazele descurajării. (p. 326) Vezi şi *distrugerea reciprocă asigurată* (MAD) şi *Iniţiativa de Apărare Strategică* (SDI)

Tribunalul Penal Internaţional – tribunal permanent pentru crime de război şi crime împotriva umanităţii. (p. 375)

ţară de origine – statul în care o corporaţie multinaţională îşi are sediul. (p. 481) Vezi şi *ţară-gazdă*.

ţară-gazdă – statul în care operează o corporaţie multinaţională străină. (p. 481) Vezi şi *ţară de origine*.

ţări în curs de dezvoltare – state din Sudul global, cele mai sărace regiuni ale lumii – numite şi ţări ale Lumii a Treia, ţări mai puţin dezvoltate şi ţări subdezvoltate. (p. 595)

ţări în curs de industrializare (TCI) – state ale Lumii a Treia care au dobândit acumulări de capital autosusţinute şi au avut o creştere economică impresionantă. Cel mai mare succes l-au avut „cei patru tigri" sau „patru dragoni" din Asia de Est : Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong şi Singapore. (p. 648)

ţările mai puţin dezvoltate – cele mai sărace regiuni – Sudul global –, unde trăieşte majoritatea populaţiei lumii ; sunt numite şi ţări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare (p. 595)

uniune vamală – tarif extern comun adoptat de membrii unei zone de liber schimb ; adică statele participante adoptă un set unitar de tarife referitoare la bunurile care vin din exterior. (p. 603). Vezi şi *zonă de liber schimb*.

Uniunea Europeană (UE) – termenul oficial pentru Comunitatea Europeană (fostă Comunitatea Economică Europeană) şi organizaţiile asociate prin tratate. UE negociază cu alte state care au solicitat integrarea. (p. 501) Vezi şi *Tratatul de la Maastricht*.

urbanizare – transfer de populaţie de la sat la oraş care are loc de obicei odată cu dezvoltarea economică şi este accentuat prin părăsirea de către ţărani a fermelor de subzistenţă. (p. 623)

valută forte – monedă care poate fi uşor convertită în principalele monede ale lumii. (p. 452) Vezi şi *monedă convertibilă*.

violenţă structurală – termen folosit de unii experţi pentru sărăcie, foame, opresiune şi alte surse de conflict social sau economic. (p. 185) Vezi şi *pace pozitivă*.

zonă de liber schimb – o zonă în care nu sunt tarife sau alte restricţii asupra mişcării bunurilor şi serviciilor peste graniţe. (p. 502) Vezi şi *uniune vamală*.

zone economice libere – provinciile de coastă din sudul Chinei, deschise investiţiilor străine şi conduse pe principii capitaliste, cu industrii orientate spre export, în anii '80 şi '90. (p. 651)

Index de autori

Note : La fiecare intrare se indică numărul paginii şi numărul notei ; 181 (n. 63) face referire la pagina 181, nota 63.